

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MUHALEFET (1945-1950)

Doktora Tezi

Cem KARAKILIÇ

Ankara-2015

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MUHALEFET (1945-1950)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Cem KARAKILIÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASAL HAYATINDA MUHALEFET (1945-1950)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

..... (Başkan)

..... (Danışman)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışma Türk siyasal hayatında muhalefet (1945-1950) ve iktidar-muhalefet ilişkilerini incelemektedir.

Çalışmamız bir giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde bilimsel, kavramsal ve tarihsel bir sınır çizilmiştir. Birinci bölümde; İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan dahili, harici, hukuksal ve kurumsal gelişmeler incelenmiştir. İkinci bölüm muhalefetin teşekkülü, iktidar-muhalefet ilişkileri ve muhalefetin siyasal reflekslerine hasredilmiştir. Üçüncü bölümde dönemin siyasal partileri incelenerek tüzük, program ve faaliyetler üzerinden panoramik bir değerlendirilme gerçekleştirilmiştir. Pek çoğu hatalı, mükerrer ve silsileli bilgi deşifre edilerek düzeltilmiştir.

Araştırma konusu arşivler, yazılı ve görsel basın, telif ve tetkik eserler, hatıralar ve resmi kaynaklarla desteklenmiştir. Bu bağlamda kalitatif bir usûl, bilgi ve belge tarama, analitik tahlil ve örnek olay incelemeleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk siyasal hayatı, muhalefet, iktidar, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, çok partili hayat.

ABSTRACT

This work searched for the matter of opposition within the Turkish political life. Our aim was to study the opposition party and the relationship between the opposition party and the government of the period; to make a monographic evaluation and a historical and a sociological determination.

Our work consists of an introduction and three other parts. The introduction part is a search for a scientific, conceptual and historical ground. In the first part, we told the political and social conversion in Turkey which was experienced after the World War II. The situation and the attitude of the strong and the social reflexes were studied. The second part of the research was devoted to the formation process of the opposition party and its political reactions. In the thirt part, political parties of the period were examined. We realized a panoramic evaluation of laws, programs and actions of these parties.

Our research subject was supported with archive sources, written and visual press, close examination works and articles, memorials and official works; a panoramic and original analysis was made. In this connection, a qualitative style, data and document scanning, analytical analysis, sample event researches were realized.

Key Words: Turkish political life, opposition party, government, Democratic Party, Republican People's Party, multi-party life.

ÖNSÖZ

Muhalefet ve muhalif insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca zayıf güçlüye, zengin fakire, mazlum ise zalime mukavemet ve muhalefet göstermiştir. Bu duruş zamanla Herakleitos'un Polemosuna, Sokrat'ın diyalektiğine dönüşmüştür.

Arapça bir kelime olan muhalefet kabulsüzlük, karşı durma ve uyuşmazlık olarak tanımlanmaktadır. Muhalif ise birbirine benzemeyen, zıt olan ve karşı duran olarak ifade edilmektedir. Muhalefet, çoğu zaman politik fraksiyon ve partizan bir organizasyon olarak siyasal düzen ve istikrar açısından tehlikeli, bölücü, yıkıcı ve zararlı olarak görülmüş ve dışlanmıştır. Buna rağmen muktedirin çelişkilerinden beslenerek büyümüş, doğa, toplum ve düşünceyle çarpışıp çatışarak gelişmiştir. İnsanoğluna yaşanabilir bir evren, mesut bir gelecek vaat etmiştir.

Bu çalışma Türk siyasal hayatında muhalefet (1945-1950) meselesini incelemektedir. Amacımız, dönemin muhalefeti ile iktidar-muhalefet ilişkilerini irdelemek, monografik bir değerlendirme, tarihsel bir tespit yapmaktır.

Çalışmamız bir giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü; bilimsel, kavramsal ve tarihsel bir zemin arayışıdır.

Birinci bölümde; İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'de yaşanan siyasal ve sosyal dönüşüm anlatılmıştır. Dahili, harici, hukuksal ve kurumsal gelişmeler ile iktidarın durum ve tutumu incelenmiştir. Türkiye'nin bloklar arasındaki kimlik ve statü arayışı üzerinde durulmuş, Sovyet tehdit ve tazyikinin sosyolojik ve politik manzarası resmedilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü muhalefetin teşekkül süreci ve siyasal tepkilerine hasredilmiştir. Dönemin politik hayatı muhalefet üzerinden, muhalif özelinden okunmuştur. Muhalefet hukukunun kuramsallaşarak kurumsallaşması, iktidar-muhalefet ilişkilerinin normalleşerek sıradanlaşması aktarılmıştır. Tahakkümün zihinsel ve literatürel dönüşümü açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde dönemin siyasal partileri incelenmiştir. Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi,

Serbest Demokrat Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi ile Toprak Emlak ve Serbest Teşekkül Partisi hakkında tüzük, program ve faaliyetler üzerinden panoramik bir değerlendirilme gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma kolektif bir emeğin ürünüdür. Bu bağlamda danışman hocam Prof. Dr. Mesut Çapa ile tez izleme komitesinin değerli üyeleri Doç. Dr. Hakan Uzun ve Doç. Dr. Cengiz Dönmez'e teşekkür ediyorum. Kendilerinden çaldığım günler, aylar ve yıllar için eşim ve oğlumun da övgü ve takdire değer olduğuna inanıyorum.

Cem KARAKILIÇ

Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	viii

GİRİŞ

A. BİLİMSEL ÇERÇEVE.....	i
B. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	5
C. TARİHSEL ÇERÇEVE.....	8
1. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet.....	8
2. Milli Mücadele ve Birinci Mecliste Muhalefet.....	12
3. Cumhuriyet Döneminde Muhalefet (1923-1938).....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL MUHALEFETİN HAZIRLIK SAFHASI

1.1. DAHİLİ GELİŞMELER.....	29
1.1.1. Tek Parti Yönetiminin Otoriter Tavrı ve Uygulamaları.....	29
1.1.2. Milli Korunma Kanunu.....	45
1.1.3. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu.....	53
1.2. HARİCİ GELİŞMELER.....	63
1.2.1. Uluslararası Konjonktürün Neden Olduğu Siyasal ve Zihinsel Dönüşüm.....	63
1.3. HUKUKSAL VE KURUMSAL GELİŞMELER.....	86
1.3.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	86
1.3.2. 1945 Bütçe Görüşmeleri.....	103
1.3.3. Dörtlü Takrir.....	115

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL MUHALEFETİN KURUMSALLAŞMASI VE

SİYASAL REFLEKSLERİ

2.1. ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU DÖNEMİNDE MUHALEFET (1 OCAK 1945-7 AĞUSTOS 1946)	
2.1.1. Milli Kalkınma Partisi.....	129
2.1.1.1. Milli Kalkınma Partisinin Kuruluşu ve Programı.....	129
2.1.1.2. Milli Kalkınma Partisinde Parti İçi Çatışmalar.....	143
2.1.1.3. Milli Kalkınma Partisinin Faaliyetleri.....	148
2.1.2. Demokrat Parti.....	153
2.1.2.1. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	153
2.1.2.2. Demokrat Partinin Programı.....	159
2.1.3. Belediye Kanununa Muhalefet.....	164
2.1.4. CHP Olağanüstü Kongresi (10 Mayıs 1946).....	172
2.1.5. 1946 Belediye Seçimlerinde Muhalefet.....	179

2.1.6. Basın Kanununa Muhalefet.....	188
2.1.7. 1946 Üniversite Reformu.....	194
2.1.8. Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler.....	198
2.1.9. Tek Dereceli Seçim Kanunu.....	203
2.1.10. 1946 Genel Seçimleri.....	206
2.1.10.1. 1946 Genel Seçimlerinde Propaganda.....	206
2.1.10.2. 1946 Genel Seçimlerinde Muhalefet.....	214
2.1.10.3. 1946 Genel Seçim Sonuçları.....	217
2.2. RECEP PEKER DÖNEMİNDE MUHALEFET (7 AĞUSTOS 1946-10 EYLÜL 1947)	
2.2.1. Recep Peker Hükümetine ve Programına Tepkiler.....	219
2.2.2. 7 Eylül Kararları.....	227
2.2.3. 1947 Bütçe Görüşmeleri.....	232
2.2.4. Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi (7-10 Ocak 1947).....	239
2.2.4.1. Gündem ve Müzakereler.....	239
2.2.4.2. Hürriyet Misakı ve Yankıları.....	244
2.2.5. Otoriter Refleksler: CHP Büyük Divanı, Birinci İdareciler Kongresi ve Sendikalar Kanunu.....	247
2.2.6. 1947 Muhtar Seçimlerinde Muhalefet.....	251
2.2.7. 1947 Ara Seçimlerinde Muhalefet.....	256
2.2.8. Dokunulmazlık Meselesi.....	261
2.2.9. Sıkıyönetim Kanununa Muhalefet.....	265
2.2.10. 12 Temmuz Beyannamesi.....	269
2.2.10.1. 12 Temmuz Beyannamesinin Hazırlık Safhası ve İçeriği.....	269
2.2.10.2. 12 Temmuz Beyannamesinin Etkileri.....	274
2.2.11. Recep Peker'in Tasfiyesi.....	278
2.3. HASAN SAKA DÖNEMİNDE MUHALEFET (10 EYLÜL 1947-16 OCAK 1949)	
2.3.1. Hasan Saka Hükümetine ve Programına Tepkiler.....	284
2.3.2. Cumhurbaşkanı'nın Doğu Seyahati ve Yankıları.....	288
2.3.4. Polis Vazife ve Salahiyet Kanuna Muhalefet.....	293
2.3.5. Demokrat Partinin İkinci Büyük Kongresi: Milli Teminat Andı ve Yankıları.....	296
2.3.6. Adli Teminat Meselesi.....	302
2.3.7. 1948 Ara Seçimlerinde Muhalefet.....	308
2.3.8. II. Hasan Saka Hükümetine ve Programına Tepkiler.....	312
2.3.9. Millet Partisi.....	317
2.3.9.1. Demokrat Partide Parti İçi Çatışmalar.....	317
2.3.9.2. Millet Partisinin Kuruluşu ve Programı.....	326
2.3.10. 1949 Ara Seçimlerinde Muhalefet.....	332
2.4. ŞEMSETTİN GÜNALTAY DÖNEMİNDE MUHALEFET (16 OCAK 1949-22 MAYIS 1950)	
2.4.1. Şemsettin Günaltay Hükümetine ve Programına Tepkiler.....	337
2.4.2. 1950 Milletvekili Seçim Kanunu.....	342
2.4.3. 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde Muhalefet.....	349

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI SİYASAL MUHALEFET

3.1. ERGENEKON KÖYLÜ VE İŞÇİ PARTİSİ	359
3.2. YALNIZ VATAN İÇİN PARTİSİ	362
3.3. LİBERAL DEMOKRAT PARTİ	365
3.4. SOSYAL ADALET PARTİSİ.....	369
3.5. ÇİFTÇİ VE KÖYLÜ PARTİSİ.....	372
3.6. İSLAM KORUMA PARTİSİ	377
3.7. TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ PARTİSİ.....	379
3.8. TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ.....	383
3.9. TÜRK MUHAFAZAKÂR PARTİSİ	386
3.10. ARITMA KORUMA PARTİSİ	390
3.11. SERBEST DEMOKRAT PARTİ	392
3.12. TOPRAK EMLAK VE SERBEST TEŞEBBÜS PARTİSİ	395
3.13. TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİNİN LEGALİZASYONU.....	398
3.13.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	402
3.13.2. Türkiye Sosyalist Partisi	406
3.14. TÜRKİYE SOSYALİST İŞÇİ PARTİSİ.....	410
SONUÇ	414
KAYNAKÇA	421
EKLER	465
EK-1. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI TARAFINDAN MKP'YE GÖNDERİLEN FAALİYET İLMÜHABERİ.....	465
EK-2. MKP'YE AİT AFİŞLER.....	466
EK-3. TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ VE KÖYLÜ PARTİSİNE AİT BİR BEYANNAME.....	467
EK-4. ARİF HİKMET ADSIZ'A AİT BİR MEKTUP SURETİ.....	468
EK-5. LİBERAL DEMOKRAT PARTİ TARAFINDAN HAZIRLANAN İTTİFAK PROJESİ	470
EK-6. SERBEST DEMOKRAT PARTİ BAŞKANI NAZIM BALKUV'UN YARDIM TALEBİ	474
EK-7. TÜRKİYE İŞÇİ ÇİFTÇİ PARTİSİ GENEL SEKRETERİ NECMETTİN DELİORMAN'IN DEMOKRAT PARTİ HAKKINDAKİ DÜŐÜNCCELERİ.....	475
EK-8. TÜRK SOSYAL DEMOKRAT PARTİSİ KURCULARINDAN HAKKI SADIK ACARLI'NIN CHP GENEL SEKRETERLİĞİNE YAZDIĞI BİR MEKTUP	476
EK-9. MARDİN ADAYI KEMAL TÜRKÖĞLU'NUN SEÇİM BEYANNAMESİ.....	477
EK-10. CHP TAŞRA TEŞKİLATINA AİT BİR BEYANNAME	478
EK-11. LİBERAL DEMOKRAT PARTİNİN BELEDİYE SEÇİMLERİNE KATILMA KARARI	479
EK-12. LİBERAL DEMOKRAT PARTİ FLAMASI	480
EK-13. LİBERAL DEMOKRAT PARTİNİN CHP'Lİ SAİT BEK'E TRANSFER TEKLİFİ.	481
EK-14. CHP RAPORLARINDA DEMOKRAT PARTİ TEŞKİLATI.....	482
EK-15. CHP İŐTİHBARAT RAPORLARINDA DEMOKRAT PARTİ TEŞKİLATI.....	483
EK-16. MKP'YE AİT BİR SEÇİM BEYANNAMESİ	485
ÖZGEÇMİŞ	486

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.b.	: Adı geçen belge
A.Ü.S.B.F.D.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Dönem
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
ESA	: Emekli Sandığı Arşivi
GİK	: Genel İdare Kurulu
Haz.	: Hazırlayan
İ.	: İçtima
LDP	: Liberal Demokrat Parti
Mad.	: Madde
MP	: Millet Partisi
MKP	: Millî Kalkınma Partisi
No.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SP	: Sosyalist Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TEST	: Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi
THK	: Türk Hava Kurumu
TİÇP	: Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
Trhsz.	: Tarihsiz
TSEKP	: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSİP	: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSKİP	: Türkiye Sosyalist Köylü ve İşçi Partisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Yyy.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. Bilimsel Çerçeve

Bu çalışma Türk siyasal hayatında muhalefet (1945-1950) meselesine hasredilmiştir. Amacımız, dönemin muhalefeti ile iktidar-muhalefet ilişkilerini irdelemek, monografik bir değerlendirme, tarihsel bir tespit gerçekleştirmektir.

Arapça bir kelime olan muhalefet bir düşünceye, bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma veya uymama şeklinde tanımlanabilir. Yani başka türlü olma, zıtlık, karşıtlık gibi anlamları içinde barındırır. Muhalif ise birbirine benzemeyen, zıt olan ve karşı duran olarak ifade edilebilir.

Muhalif ve muhalefet iktidarın olduğu her yerde tezahür edebilir. Zira muhalefet, iktidarın çelişkilerinde hayat bulan tüm direniş biçimleridir. Bu durum muhalefete derin ve şümüllü bir içerik kazandırmıştır. Bu derin mana çalışma konusunun “siyasal muhalefet” olarak sınırlandırılmasında etkili olmuştur.

Siyasal muhalefet; muhalefetin siyasal perspektif içinde ele alınmasından ibarettir. Yani muhalefetin siyasal içeriğe bürünmüş şeklidir. Bu kavram, farklı fikir ve çıkarları temsil eden partilerin hükümetin faaliyetine ve politikalarına karşı tutumları ile iktidarın dışında olan parti veya partileri karşılamak için kullanılmıştır.

Konunun kronolojik sınırı, siyasal muhalefetin değişimi ve dönüşümü açısından son derece önemlidir. 1945-1950 yılları siyasal muhalefetin kuramsal ve kurumsal dönüşümü kadar algılar ve alışkanlıklar üzerindeki değişimi açısından da belirgin niteliktedir.

Muhalefet meselesi objektif, yarı objektif, sübjektif ve yarı sübjektif, akademik ya da popüler pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Bunlardan bir bölümü iktidarı (Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965; Süleyman Güngör, Muhalefette CHP, Alternatif Yayınları, Ankara 2004; Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1999 vb.) diğer bölümü de iktidar muhalefet ilişkilerini incelemiştir. Bazı çalışmalar daha spesifik bir konuyu, (DP, MP, CHP ve MKP’yi) monografik tahlillerle irdelemiştir. (Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phonix Yayınları, Ankara 2004; Cemal Anadol, Türk

Siyaset Tarihinde Demokrat Parti, Yeni Kuvayi Milliye Yayınları, İstanbul 2004; Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara 1998; Şahin Aybek, CHP Tarihi, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2009; Hikmet Bila, CHP Tarihi 1919-1979, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979 vb.) Çalışmaların bir kısmında yalnızca basın, diğer kısmında da telif ve tetkik eserler kullanılmıştır. Bazen hatıralar, kimi zaman basın, çoğu zaman da belgeler ihmal edilmiştir. Diğer siyasi partiler neredeyse hiç zikredilmemiştir.

Dönemin en önemli takipçilerinden biri Cemil Koçak'tır. "İkinci Parti" adlı monografi sürecin kapsamlı bir tahlilidir. Ancak bu çalışma hadiseler silsilesini kronolojik mantıkla sıralayan bir almanak vaziyetindedir. Bölümler yılın mevsimleri üzerinden yürütülen izahlı bir kronoloji durumundadır. Sait Aşgın'ın "Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları" Demokrat Partiye münhasır, muhtasar ve sınırlı bir değerlendirmedir. Bu çalışma tarihsel derinlikten yoksun bir el kitabı derecesindedir. Taner Timur'un "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş" kitabı, olgular üzerinden yürütülen umumi bir değerlendirmedir. Kemal Karpat'ın kaleme aldığı "Türk Demokrasi Tarihi", başarılı bir incelemedir. Dönemin siyasal hayatı olaylar üzerinden olgulara ve nihayet mottolara dönüştürülmüştür. Ancak muhalefet; parlamenter muhalefet olarak sınırlandırılmıştır. Cem Eroğlu'nun "Demokrat Parti"si arşivlerin kullanılmadığı panoramik bir tahlil durumundadır. Süleyman İnan'ın "Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes"i Menderes özelinde ve Menderes'e özgü problemlere hasredilmiştir. Cemal Anadol'un ödüllü kitabı "Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti" sınırlı bir değerlendirme, ansiklopedik bir veri mahiyetindedir. Çetin Yetkin'in "Karşı Devrim"i ideolojik ve sübjektif bir çalışmadır. Ve nihayet Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasal Partiler" adlı ünlü eseri silsileli ve mükerrer bir çok hatayla maluldür.

Bu tablo, konunun bilişim teknolojisinin bahsettiği yeni imkanlar dahilinde, açılan yeni fonlar çerçevesinde, son zamanlarda yayınlanan anılar ekseninde, telif ve tetkik eserlerle yeniden incelenmesini gündeme getirmiştir.

Araştırma konusu arşiv kaynakları, yazılı ve görsel basın, telif ve tetkik eserler, hatıralar ve resmi kaynaklarla desteklenerek panoramik ve özgün bir tahlil gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda arşive dayalı bir çalışma yürütülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Arşivinden 127, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden ise 163

dosyada kayıtlı 2576 belge kullanılmıştır. Emekli Sandığı Arşivinde Arif Hikmet Adsız, Suat Üzer, Cahit Ateş, Mehmet Fethullah, Şerif Küçüközkan, Ali Çelik, Yaşar Çimen, Numan Kaya, Adil Aktaş, Kazım Demirarslan, Sabri Manyas, Abdulkadir Aytaç, İhsan Temelveren, Ziyneti Temelveren, M. Zeki Korgunal, Sıddık Sümer, İbrahim Öztürk, Şükrü Tokay, Necmi Güneş, Muztafa Özberk, Ziya Süer, Ethem Ruhi Balkan, Salahattin Yorulmazoğlu, Mehmet Şükrü Sekban, Necmettin Deliorman, İrfan Recep Nayal, Ali Esenkova, İbrahim Tokay, Hasan Rıza, Cemil Alpay, Yakup Savaş, Hakkı Sadık Acarlı, Cevat Rıfat Atilhan, Zekai Dik, Yekta Göreli, Şükrü İşdeğer, Behçet Demirgil, Selçuk Köroğlu, Kemal Köymen, Halil Sümer, Nazmi Sadık, Hulusi Tan, Cevdet Öktem, Bedrettin Yazıcı, Ahmet Yenişehirli, Hüseyin Yazgan, Cavid Ernişli, Nazım Balkuv, Süreyya İlmen, Asaf İlbay, Ruşeni Barkın, Sabri Sonar, Osman Nuri Gürler, Asım Günç, Mazlum Turan, Muhsin Nezihi Eğilmez, Yusuf Gürün, Şefik Hüsnü, Ragıp Vardar, Fuat Bilege, Habil Amato, İstefo Papadopoulos, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Macit Güçlü, İhvan Kabacıoğlu, Aziz Uçtay, Sabit Şevki Şeren, Orhan Taner ve Fehmi Ünal'ın sicil dosyaları incelenmiştir. Nakil geleneğine terk edilmiş hatalı, mükerrer ve silsileli bir çok bilgi deşifre edilerek düzeltilmiştir.

Çalışma konusu resmi kaynaklarla da desteklenmiştir. Kronolojik tespit için Ayın Tarihinden, kanun ve tüzükler için Resmi Gazeteden yararlanılmıştır. Tutanak Dergileri, Sicil-i kavanin ve Düsturlar da kullanılmıştır.

Dönemin yazılı ve görsel basını da dikkate alınmıştır. Bütün ulusal gazeteler ve bazı bölgesel yayınlar incelenmiştir. Akşam, Ant, Cumhuriyet, Yeni Gazete, Tasvir-i Efkar, Yeni Sabah, Vatan, Ulus, Son Posta, Son Saat, Milliyet, Vakit, Tanin ve Günaydın Gazeteleri ile Altın Işık, Demokrasi, Hür Adam, Hür Gençlik, İzinsiz Muhalefet, Kızıl Elma, Mesuliyet, Meş'ale, Millet, Millet Postası, Millet Sözü, Millet Yolu, Milletın Sesi, Milli Birlik, Milli İnkılap, Muhalefet, Mukaddime, Mücadele, Olacak, Öküz Paşa, Paşa Marko, Serdengeçti, Ses, Söz, Tez Kalkınma, Öz Kalkınma, Vatan Cephesi, Veto, Yeni Çağ ve Yurd Sesi dergileri kullanılmıştır.

Hatıralar unutulmamıştır. Dönemin siyasal hayatına sürecin siyasi portreleriyle anlam kazandırılmıştır. Samet Ağaoğlu, Cihat Baban, Ahmet Hamdi Başer, Ahmet Faik Barutçu, Niyazi Berkes, Kemal Biberöğlü, Sadettin Bilgiç, Rıfki Salim Burçak, Haldun Derin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Aydın Menderes, Abidin

Nesimi, Kenan Öner, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Ahmet Tahtakılıç, Vedat Nedim Tör, Hilmi Uran, Asım Us, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Ahmet Emin Yalman'ın hatıralarından yararlanılmıştır.

Partiler tarafından yayımlanan nutuklar, faaliyet raporları, mali bütçe ve bilançolara ait istatistikler, kongre kararları, il, ilçe ve bucak tutanakları, yönetmelikler, program ve tüzükler, beyanname ve bildirimler, mesai raporları, kanun tasarıları, talimatnameler, izahnameler, broşür ve afişlere yer verilmiştir. İsmet İnönü, Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın nutuk, söylev, beyan ve bildirimleri de değerlendirilmiştir.

Araştırma boyunca kalitatif bir usûl, bilgi ve belge tarama, analitik tahlil ve örnek olay incelemeleri gerçekleştirilmiş, siyasal muhalefetin tarihsel ve zihinsel dönüşümü, kuramsal ve kurumsal teşekkülü ile muhalefetin gerekçeleri, iktidarın refleksleri ve iktidar-muhalefet ilişkileri anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dönemin siyaset arayışı ve siyasal algısı, siyasal muhalefet üzerinden okunmuştur.

Çalışmamız bir giriş, üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü; bilimsel, kavramsal ve tarihsel bir zemin arayışıdır.

Birinci bölümde; İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'de yaşanan siyasal ve sosyal dönüşüm anlatılmıştır. Dahili, harici, hukuksal ve kurumsal gelişmeler ile iktidarın durum ve tutumu incelenmiştir. Türkiye'nin bloklar arasındaki kimlik ve statü arayışı üzerinde durulmuş, Sovyet tehdit ve tazyikinin sosyolojik ve politik manzarası resmedilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümü muhalefetin teşekkül süreci ve siyasal tepkilerine hasredilmiştir. Dönemin politik hayatı muhalefet üzerinden, muhalif özelinden okunmuştur. Muhalefet hukukunun kuramsallaşarak kurumsallaşması, iktidar-muhalefet ilişkilerinin normalleşerek sıradanlaşması aktarılmıştır. Tahakkümün zihinsel ve literatürel dönüşümü açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde dönemin siyasal partileri incelenmiştir. Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Serbest Demokrat Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Partisi ile

Toprak Emlak ve Serbest Teşekkül Partisi hakkında tüzük, program ve faaliyetler üzerinden panoramik bir değerlendirilme gerçekleştirilmiştir. Pek çoğu hatalı, mükerrer ve silsileli bilgi deşifre edilerek düzeltilmiştir.

B. Kavramsal Çerçeve

Muhalefet ve muhalif insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca zayıf güçlüye, zengin fakire, mazlum ise zalime mukavemet ve muhalefet göstermiştir. Bu duruş zamanla Herakleitos'un polemosuna, Sokrat'ın diyalektiğine dönüşmüştür.

Arapça bir kelime olan muhalefet bir düşünceye, bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma veya karşı hareket etme, uymama şeklinde tanımlanabilir. Yani başka türlü olma, zıtlık, karşıtlık gibi anlamları içinde barındırır.¹ Muhalif ise birbirine benzemeyen, zıt olan ve karşı duran olarak ifade edilebilir.

Muhalefet, çoğu zaman politik fraksiyon ve partizan bir organizasyon olarak siyasal düzen ve istikrar açısından tehlikeli, bölücü, yıkıcı ve zararlı olarak görülmüş ve dışlanmıştır. Buna rağmen muktedirin çelişkilerinden beslenerek büyümüş, doğa, toplum ve düşünceyle çarpışıp çatışarak gelişmiştir. İnsanoğluna yaşanabilir bir evren, mesut bir gelecek vaat etmiştir.

Muhalefet, siyaset bilimciler tarafından pek çok kez tanımlanmıştır. Ve çoğu tarafından iktidara göre konuşlandırılıp açıklanmıştır.² Eva Kolinsky onu, azınlığın çoğunluğu eleştirebilme hakkı olarak tanımlamıştır. Mardin ise, mutlak gücü sınırlama ve alternatifler üretme işlevi olarak adlandırmıştır.³ Robertson' a göre muhalefet siyaseten yenilgiye uğramış bireylerin oluşturduğu müesseselerdir.⁴

¹ Abdullah Yeğin vd., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, Türdav Yayınları, İstanbul 1978, s.1005.

² İktidar; başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı, itaat, yaptırım gücü olarak tanımlanabilir. Başkalarını itaate, emirlere uymaya zorlayan bütün yetenekler, ilişkiler ve teknikler iktidarı meydana getiren faktörlerdir. Weber'e göre iktidar, sosyal ilişkiler çerçevesi içinde bir iradeye yapılan engellemelerdir. Siyasal İktidar ise toplumun tümünü örgütleyen, koruyan, geliştiren ve başkalarına karşı savunan iktidar olarak tanımlanabilir. Bkz. Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s.46; Mümtazer Türköne, **Siyaset**, Lotus Yayınevi, İstanbul 2003, s.36; Max Weber, **Sosyolojinin Temel Kavramları**, Çev. Medeni Beyaztaş, Efkâr Yayınları, İstanbul 2004, s.117; Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993, s.100; Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara 2004, s.6.

³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.179.

⁴ Davit Robertson, **A Dictionary of Modern Politics**, Londra 2004, s.359. Köker'in muhalefet tanımı ise iktidar sahiplerinden farklı bir kamusal ifadelendirme imkanının somutlaşmasıdır. Bkz. Levent Köker, *"Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk, Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme"*, **Anayasa Yargısı**, S.23, 2006, s.201.

Muhalif ve muhalefet iktidarın olduğu her yerde tezahür edebilir. Muhalefet, iktidarın çelişkilerinde hayat bulan tüm direniş biçimleridir. Bu durum aslında felsefik bir diyalektiği ifade etmektedir.

Diyalektik, doğayı, toplumu ve düşüncüyü karşıtlıklarının çatışması ve aşılmasıyla durmaksızın devindiren ve geliştiren bir süreçtir. Herakleitos, diyalektiği *kavga* anlamına gelen *polemos* kavramıyla açıklamış, gelişme ve ilerlemenin ancak karşıtların kavgasıyla mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Elea'lı Zenon onu, bir ifadenin çelişkilerini bulup karşıt bir ifadeyle çürütmek olarak görmüştür. Sokrates doğru sorularla mevcut bilgileri doğurtma yöntemi, Platon ise hakikatlere yani idealara ulaşmanın aracı olarak kullanmıştır.⁵

Diyalektik, Herakleitos'tan sonra Hegel tarafından da tanımlanmıştır. Hegel'in mutlak varlık olarak gördüğü *Geist* kendini diyalektik olarak geliştirmiştir. Geist açılarak insana kadar süren bir evrimleşme gerçekleştirir ve her sav, karşı savıyla çatışarak senteze ulaşır.

Materyalizmin önemli isimlerinden biri de Karl Marx'tır. Marx, Hegel'in diyalektiğinden etkilenerek diyalektik materyalizm adını verdiği yeni bir kuram geliştirmiştir. Ona göre dünyadaki değişme mekanik olarak değil, diyalektik yasalara göre, ani sıçramalar yoluyla gerçekleşir. Bu değişim sürecinde madde biçim değiştirir. Böylelikle madde birbirinden nitelik bakımından farklı varlıkları meydana getirir.⁶

Marx'ın en önemli özelliği, diyalektik materyalizmi doğaya ve topluma uyarlamasıdır. Nasıl doğada maddi unsurlar düşünsel unsurları belirliyor ve etkiliyorsa, toplumda da üretim biçimi kültürel, siyasal ve ekonomik yaşamı belirler. Buna göre insan eylemlerinin başlıca yönlendiricisi ekonomik yapıdır. Ekonomik güçler ve üretim araçları alt yapıyı oluşturur. Toplumun yapısı, kurumları ekonomik yapıya göre şekillenir.⁷

O halde diyalektik doğayı, toplumu ve düşüncüyü karşıtlıklarının çatışarak aşılmasıyla durmaksızın devindiren ve geliştiren bir süreçtir. Demek ki diyalektik doğanın işleyiş mekanizmasıdır, toplumun geliştirici gücüdür. Her olay ve olgudaki gelişmenin o olay ve olgunun iç dinamiklerinden doğan karşıtı ya da zıddı, bizi ister

⁵ Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s.105.

⁶ http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_akimlari/karl_marx_ve_materyalizm.asp.

⁷ Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul 1991, s.134.

istememez diyalektiğin bir başka ifade ediliş biçimi olan *karşıtların birliği ve çatışması* ilkesine götürmektedir. Bu bağlamda iktidar ve muhalefetin karşıt ama birbirinden ayrılmaz bir birlikteliğin iki tarafı olduğunu söyleyebiliriz. Her iktidar bir takım çelişkiler barındırır. Diyalektik olarak düşünürsek iktidarın içine yuvalanmış bu çelişkiler muhalif fikirlerin ilk kuluçkalarıdır. Gerçek bir muhalefet, iktidarın çelişkilerinden doğan ve büyüyen muhalefettir. Başka bir deyişle; sağlıklı bir muhalefet tıpkı diyalektikte olduğu gibi antitezin tezdeki çelişkilerden beslenmesi gibi iktidarın çelişkilerinden beslenen muhalefettir. Diyalektik süreç bunu zorunlu kılar. Her iktidar muhalefetini kendi içinde beslerken, her muhalefetin de aslında bir sonraki aşamada iktidara evrilmesi gerekir. İktidarın çelişkilerinden doğmamış ya da beslenmemiş ya da ithal edilmiş bir muhalefet, gerçek bir muhalefet değildir ve asla iktidara dönüşemeyecektir.

Siyasal muhalefet ise muhalefetin siyasal perspektif içinde ele alınmasından ibarettir. Yani muhalefetin siyasal içeriğe bürünmüş şeklidir. Siyasal iktidarın olduğu her yerde siyasal bir muhalefette bulunur. Bu kavram, farklı fikir ve çıkarları temsil eden partilerin hükümetin faaliyetine ve politikalarına karşı tutumları ile iktidarın dışında olan parti veya partileri karşılamak için kullanılır.⁸

Turgut'a göre siyasal muhalefet; belli bir toplumda, herhangi bir zaman diliminde, mevcut siyasal rejime ve içinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan yalnızca birine ya da yalnızca siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlara ve bunların faaliyetlerine karşı olma, alternatif bir program ya da bir öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde veya yasal olmayan yollarla eleştirme ve istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratabilme gayretidir.⁹

Siyasal muhalefet, hukuksal çerçeve, içerik ve hedef bakımından anayasal muhalefet, yapısal muhalefet ve parlamenter muhalefet olmak üzere üçe ayrılır.¹⁰

Siyasal muhalefet; bireysel, toplumsal deneyimlerin algılama ve yorumlama biçimlerinin farklılaşmasından, coğrafi, tarihsel ve sosyo-ekonomik etkenlerin meydana getirdiği bölünmelere dayalı olan çıkar ve değer çatışmalarından, siyasal düzen içindeki işleyişin yetersiz veya işlevsiz olmasından kaynaklanabilir.

---

⁸ Nükhet Turgut, **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984, s.4-5.

⁹ A.g.e., s.8.

¹⁰ Günsev Evcimen, "*Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları*", **İ.Ü.H.F.M.**, S.XLII, 1979, 1-4, s.140; Ghita Ionescu-Isabel de Madariage, **Muhalefet**, Çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988, s.53.

Siyasal muhalefetin temel niteliği örgütlenmiş olmasıdır. Siyasal tutum ve kanaatler ancak organize edilerek siyasal muhalefete dönüşür. Organize edilmemiş tutum ve kanaatler siyasi bir temayül vaziyetindedir.

Muhalefet meselesi, çoğulcu demokrasinin en temel unsurudur. Bir iktidar ancak muhalefetin varlığıyla liberal, demokratik ve anayasal bir kimlik kazanır. Muhalefetin korunması, görüşlerini açıklaması, eleştirip denetleyebilmesi klasik demokrasinin klasik bir ifadesidir. İleri demokrasilerde muhalefet kamuoyunun ve anayasanın güvencesi altındadır. Bu anlamda demokrasilerde serbest ve devamlı bir muhalefet esastır.¹¹

C. Tarihsel Çerçeve

1. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet

Osmanlı Devleti'nde halk ile padişah arasındaki irtibat ve ilişki kurumsal ve anayasal manada kendine özgü, sıra dışı bir mazi ve deneyime sahipti. Tanzimatla başlayan yenileşme sürecinde klasik döneme ait siyasal-toplumsal tabakalaşma ve iktidar-muhalefet ilişkileri şekil itibariyle aynı kalmakla beraber yavaş ve mukadder bir sarsıntıya maruz kalmıştı. Askeri-sivil bürokrasinin monist, Bonopartist ve elitist yaklaşımları eski nüfuzunu kaybeden diğer toplumsal tabakalar ve ulemanın muhalefeti ile karşılaşmış, devlet; pazarı temsil eden iktisadi muhalefet ile bürokrasiye tavır alan gelenekçi-mukaddesatçı yerel güçlerin tepkisiyle karşılaşmıştı. Böylece devlet yani “merkez”, devleti oluşturan halk yani “çevre” ile uzlaşmaz bir çatışmaya sürüklenmiş ve bu çatışma zamanla geleneksel ve tarihsel bir tavra dönüşmüştü. Ancak bu toplumsal muhalefet padişahın mutlak otoritesi karşısında devlet adamlarını eleştiren bir “etrafındakiler” söylemi geliştirmişti. Batı'da yetişmiş, anayasal düzeni savunan bu entelektüel kuşak “Yeni Osmanlılar” olarak anılmıştı.¹²

Osmanlı Devleti'nde örgütlü muhalefetin ilk örneği Yeni Osmanlılar hareketiydi.¹³ Bunlar padişahın kişiliğinden daha ziyade Tanzimat döneminin devlet

¹¹ Yüksel Metin, “*Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması*”, EÜHFD, C.XI, S.3-4, 2007, s.66.

¹² Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.164.

¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 1977, s.313.

adamlarına liberal-dini bir eleştiri geliştirmişti. Meşveret ve meşrutiyet gibi bazı tabir ve terimleri İslami referanslarla açık, anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir şekle dönüştürmüş, Tanzimat bürokrasisi ile Osmanlı modernleşmesi karşısında ortak bir tavır geliştirmişti.¹⁴ Ancak hürriyeti, anayasal haklardan daha çok kolektif bir özgürlük içinde değerlendirmişti. Bu bağlamda hürriyeti romantik bir içeriğe mahkum ederek sınırlandırmıştı.¹⁵ Böylece anayasal mücadeleyi hissi ve muhayyel bir geleneğe dönüştürmüştü.¹⁶

Türk tarihinin ilk parlamentosu da etkili bir muhalefet geliştirememişti. Muhalefet bütün mesaisini mahalli meselelere ayırırken kendi içinde dağınık ve kişisel bir manzara arz etmişti.¹⁷ Meclisin ikinci dönemi nispeten daha etkin bir muhalefete sahne olmuş, savaşın neden olduğu psikolojik tahribat eleştirinin boyut ve derecesini artırmıştı. Ancak bu etkin muhalefet Meclisin kapanışına kadar devam edebilmişti.¹⁸

II. Abdülhamit'in otoriter ve yasağcı tavrı, istibdada cephe alan yeni bir teşekküle sahne oldu. Bu yeni oluşum Jön Türk adı verilen heterojen ve cebri bir birlikteliği ifade ediyordu. Jön Türkler, gayede müttefik, niyette ise farklı düşünen gruplardan oluşuyordu. Yeni Osmanlılar gibi ortak, tutarlı ve bilinçli bir bir programdan yoksundu. Büyük bir kısmı Müslüman olmakla beraber Mason, Farmason ve Sabetayistleri de içinde barındırıyordu. Aralarındaki derin ayrışma Abdülhamit düşmanlığı konusunda derin bir ittifaka dönüşüyordu. Pozitivist Ahmet Rıza, biyolojik materyalist Abdullah Cevdet, ulemadan Hoca Muhyiddin ve Hoca Kadri, Arnavut milliyetçisi ve ayrılıkçısı Derviş Hima ve Ermeni komitacısı Malumyan aynı gayeye hizmet eden birleşik bir cepheyi meydana getiriyordu.¹⁹ Tunaya'nın ifadesiyle Jön Türkler; "yapmakta değil, yıkmakta müttefik..." milliyetçi, ihtilalci ve infiratçı bir örgüttü.²⁰

---

¹⁴ İlber Ortaylı, "Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar", T.C.T.A., C.VI, s.1703.

¹⁵ Şerif Mardin, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet", Türk Modernleşmesi, Çev. Fahri Unan, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.121-122.

¹⁶ Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet", Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.6, S.2, 2005, s.158.

¹⁷ Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı", A.Ü.S.B.F.D., C.25, S.1, Mart, s.32.

¹⁸ Ahmet Oğuz, "Birinci Meşrutiyet Meclisi'nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine", Nevşehir Barosu Dergisi, Y.1, S.1, Mart 2014, s.47.

¹⁹ Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", Turkish Studies, S.6/3, Yaz 2011, s.76.

²⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s.750.

Bu şümüllü içerik grup içerisinde farklı fraksiyon ve yeni oluşumları da tetikliyordu. Bu gruplar arasında en önemlisi İttihat ve Terakki Fırkasına dönüşecek olan İttihat-ı Osmani adlı gizli bir örgüttü. İttihat-ı Osmani merkezîyetçi bir yapılanmayı savunuyor, yabancı müdahalesine şiddetle karşı çıkıyordu. Diğer grup ise adem-i merkezîyet ile liberal bir ekonomiyi idealize ederek yabancı müdahalesini şiddetle destekliyordu.²¹ Yani muhalefet yöntem ve yönetim hususunda birbiriyle uzlaşmaz olağanüstü bir çelişkiyi barındırıyordu. Buna rağmen ne yöntem ve yönetim anlayışı, ne Ahmet Rıza'nın pozivitizm hayranlığı, ne Mizancı Murat'ın muhafazakarlığı ve ne de Prens Sabahattin'in liberalliği ayrışmayı derinleştirecek kadar büyük görülüyordu. Nihai hedef Sultan Abdülhamit'in tardı ve meşrutî yönetimin ilanıydı.²² Bu itibarla Jön Türkler, sınıfa ve toplumsal gruplara sırt çeviren, Tanzimat bürokrasinin elitist ve Bonopartist yaklaşımında ısrar eden, belirgin, tutarlı, kesin bir programdan yoksun olan, kuramsal ve kavramsal çerçeveden uzak, Yeni Osmanlı geleneğinin takipçisi durumundaydı.

Jön Türkler 1906'ya kadar pratik ve aksiyoner hiç bir çözüm üret(e)medi. 1902 yılında yöntem konusunda kesin ve derin bir çözümlenmeyle sarsıldı. 1907'de Sultanın halli meselesi geçici bir ittifaka dönüştü ve ordunun desteğini alan muhalefet bir kez daha birleşik bir cepheye kavuştu.²³ Rejimin ötekileştirdiği, reddettiği, sürgün ve hapsedtiği bütün unsurlar içeriden ve dışarıdan harekete geçerek büyük bir dönüşümü gerçekleştirdi.

II. Meşrutîyet dönemi, iktidar muhalefet ilişkileri ile muhalefetin kavramsallaşmasına, kuramsallaşmasına ve kurumsallaşmasına hizmet eden “siyasi bir laboratuvar” durumundaydı. Dönemin deneyim ve hatıraları mazinin gelenekleştirilmesi açısından oldukça önemliydi.²⁴

Meşrutîyetin ilanı olağanüstü bir transformasyonu da beraberinde getirdi. 1908 seçimleri ilk kez iki kutuplu, çok sesli bir çatışmaya sahne oldu ve Ahrar

---

²¹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.45; Kaan Durukan, “*Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima Liberalizmin Kökenleri*”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutîyet'in Birikimi**, Ed. Mehmet Alkan, İstanbul 2004, s.145; Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s.191.

²² Turgut, a.g.e., s.239.

²³ Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s.63.

²⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutîyet'in Fikir Cereyanları**, İstanbul 1948, s.189.

Fırkası adıyla tam teşekküllü ilk muhalefet partisi kuruldu. Ancak seçimler İttihat ve Terakki Partisi'nin ezici üstünlüğüyle tamamlandı.²⁵

İttihat ve Terakki Partisi, 1909 değişiklikleri ve Cemiyetler Kanunuyla dernek kurma hak ve özgürlüğünü anayasal bir güvenceye dönüştürdü. Bu durum İttihat ve Terakkiye karşı tedricen büyüyen yeni bir muhalefete neden oldu. Partinin, tecrübesiz ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı ile meşrutiyetin yarattığı sosyal ve kültürel atmosfer toplumsal bir reaksiyonla karşılaştı.²⁶ Bu reaksiyonun adı, geleneksel-dinsel muhalefetin ilk örgütlü örneği olan İttihadı Muhammedi Fırkası'ydı.²⁷ Fırkanın, İttihat ve Terakkiye karşı yürüttüğü kampanya 31 Mart Hadisesiyle son buldu. 31 Mart Olayı, meşrutiyetten ziyade meşrutiyetin neden olduğu toplumsal transformasyonun eleştirisiydi. Bu hadise aynı zamanda yeni bir geleneğin de habercisiydi. Yani anayasal gücü, gayri meşru usulle devirmektir. 31 Mart Olayı, İttihat ve Terakki Partisinin yönetim anlayışında daha doğrusu muktedirin olağan reflekslerinde yeni bir dönüşümü de ifade ediyordu. Siyaset, hizmet anlayışından uzaklaştırılarak hasım-hısım, ihtiras ve intikam meselesine mahkum ediliyordu.

İttihat ve Terakki Partisi 31 Mart Olayından güçlenerek çıktı. Ancak karşısında daha güçlü bir muhalefet buldu. Meclis içinde İttihat ve Terakkiye karşı yeni bir cephe oluşturulmuştu. Bu yeni cephe Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası ile Ahali Fırkasından teşekkül eden Hürriyet ve İtilaf Partisiydi.²⁸ Bu haliyle Hürriyet ve İtilaf Partisi heterojen bir ittifakı andırıyor ve Meclis iki parçalı kutuplaşmış bir manzara arz ediyordu.²⁹ Bu manzara Akşin'e göre 1945'ten sonra Halk Partisine tevcih edilmiş olan Demokrat cepheyi hatırlatıyordu.³⁰

Böylece iktidar ve muhalefet bir kez daha ontolojik bir savaşa sürükleniyordu. 1911 seçimleri İttihat ve Terakki Partisine, Hürriyet ve İtilaf Partisinin ciddi bir alternatif olabileceğini göstermesi açısından önemliydi. Bu

---

²⁵ İonescu-Madariage, a.g.e., s.127.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi**, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.487.

²⁷ Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Yayınevi, Ankara 1994, s.33.

²⁸ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s.45.

²⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.296.

³⁰ Sina Akşin, **İttihat ve Terakki**, s.193.

hakikat 1912 seçimlerini olağanüstü bir şiddete sevk edecektir. İttihat ve Terakkinin baskısı altında gerçekleşen bu seçimler “sopalı seçimler” olarak tarihe geçecektir. Seçimler İttihat ve Terakkinin ezici üstünlüğüyle sona erecektir.³¹

1912 seçimleri muhalefet arasında büyük bir infiale neden olmuştur. Muhalefet anayasal mücadeleden vazgeçmiş, kitabi usulleri terk etmiş ve siyaset mekanizmasına sırt çevirmiştir. Ve iktidar gayri meşru usullerle bir kez daha el değiştirmiştir. Bu süreç Bab-i Ali Baskınıyla silsileli bir intikama dönüşmüştür. Muhalefet yeniden yeni komplolara tevessül etmiş, Mahmut Şevket Paşa suikastı ifna, intikam ve ihtirasa sıradanlık kazandırmıştır. Bu intikam tutkusu Türk siyasal hayatında devri sabık hadisesini de normalleştirmiştir. Her iktidar devraldığı mirası ötekileştirerek reddetmiş, mazlum zalim, zalim ise mazlum olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi fiili bir durumu da ortaya çıkarmıştır. Demokrasi, hürriyet ve çok partili hayat gibi anayasal ilkeler şekli ve lafzi bir mottoya dönüştürülmüştür. İktidar ve muhalefet meselesi ittihatçı ve itilafçı şekilde tezahür eden dikotomik bir safsataya kurban edilmiştir.

Meşrutiyet dönemi kusursuz bir deneyim kazandıramamıştır. Ancak her şeye rağmen Türkiye’de parlamenterizm, demokrasi, seçim gibi kavramların algılanmasına ve anlaşılmasına hizmet etmiştir. Bu manada bir okul görevini üstlenmiştir.

2. Milli Mücadele ve Birinci Mecliste Muhalefet

Milli Mücadele döneminde iktidar ve muhalefet siyasal gelenek ve pratiğe uygun, tanıdık ve anlamlı bir sürecin takipçisi olmuştur. İktidar yeni bir devri sabık yaratarak intikam ve ihtirasa yenik düşmüştür. Muhalefet ise cebri ve heterojen konumunu sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki Hükümeti 8 Ekimde istifa ederek çekilmiş, yeni hükümet Hürriyet ve İtilaf Partisi tarafından kurulmuştur. Sadaret makamı ise Damat Ferit ve gelenekçi saray adamlarının iradesine bırakılmıştır. Ferit Paşa’nın ülkeyi ve fırkayı “kışlık bir hırka gibi” kullanma gayreti³² bir çeşit interregnum yani iktidar boşluğu

³¹ Mehmet Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş Dergisi**, S.35, Mayıs-Haziran, s.50.

³² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınları, İstanbul 1983, s.205.

yaratmıştır.³³ Parlamenter muhalefet tasfiye edilmiş, anayasal düzen, şekli ve lafzi bir meşrutiyet ile mutlak bir tahakküme dönüştürülmüştür.

Damat Ferit Paşa ve hükümetleri, geleneksel çatışmayı daha da derinleştirmiştir. “İttihat” ve “İtilaf” çelişkisi “muhafazakarlık” ve “inkılapçılık” üzerinden sürdürülmüştür. İttihatçı zümre saray ve bürokrasiye, İtilafçı grup ise milli teşekküllere cephe almıştır.³⁴

Mustafa Kemal Paşanın Anadolu’ya geçişi zümreler arasındaki çatışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır. İstanbul ve Anadolu iki ayrı kutba dönüşmüş, saray efradı ile işgal güçleri, Mustafa Kemal ve etrafındakilerle çatışmıştır.³⁵

Ulusal direniş kadrosu da kendi içinde tutarlı ve homojen bir içeriğe sahip değildi. Bunlar askeri-sivil bürokrasi ile mahalli güçlerin ittifakına dayanıyordu. Yani muhalefet umumileşerek müttefik bir görünüm kazanıyordu. Tunaya’nın devri hadiseler sarmalı üçüncü kez tekerrür ediyor, Türk muhalefeti İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaftan sonra üçüncü kez birleşiyordu.³⁶

Bu geçici ittifak ulusal bağımsızlık konusunda tam anlamıyla müttefikti. Ancak aralarında derin fikir ayrılıkları bulunuyordu. Zaman zaman kişisel çekişmeler de yaşıyordu. Ulusal direnişin ilk muhalefeti Erzurum Kongresinde gerçekleşecektir. Mustafa Kemal’in kongreye katılma kararı bazı delegeleri rahatsız edecektir. Mustafa Kemal Paşa; üniforması, liderlik arzusu ve katılım kararıyla eleştirilecektir.³⁷ Bu muhalefet Sivas Kongresinde “manda” adıyla tezahür edecektir.³⁸

Milli Mücadelenin hazırlık safhası liderler arasındaki inan ve itimadı da yaralamıştır. Mustafa Kemal Paşanın, ulusal mücadeledeki konumu kişisel ilişkileri

---

³³ Turgut, a.g.e., s.248.

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, s.472-473.

³⁵ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996, s.50-51.

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, s.755-756.

³⁷ Ömer Fevzi Bey, Mustafa Kemal konusunda “Milletin içinden doğan böyle bir kongre başkanlığına tanınmış bir kişinin hele bir de komutanın getirilmesi yurt dışında kötü yankılar yaratacaktır, yine bir kişinin peşinden gidildiği şekilde yorumlanacaktır” demiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın kongreye üniformasıyla katılma kararı da eleştirilmiştir. Zeki Bey: “Paşa, evvela üniforma ve kordonu sırtından çıkar, ondan sonra kürsüye gel! Ta ki milli kuvvet askeri tahakküm şekline girmesin” demiştir. Giresun Delegesi İbrahim Hamdi Bey ise tepkisini: “Paşa, askerlik elbisesi ile kongreye müesses oluyorsunuz; badema sivil elbise gelmenizi rica ederim” diyerek göstermiştir. Bkz. Mustafa Turan, **Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s.48; İsmail Akbal, **Derin Cinayetler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.60-61; Zeki Başar, **Erzurum Kongresi**, Atatürk Basımevi, Erzurum 1979, s.68.

³⁸ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara 1969, s.87.

zedeleyerek küskünlükler yaratmış, kanaat ve kararları ile yöntem ve yönetim anlayışı şiddetle eleştirilmiştir.³⁹

Bu zımnî ittifak Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra ayrılarak çözülmüştür. Birinci Mecliste, sosyal yapı ve anlayış tarzıyla birbirinden farklı 437 vekil bulunmaktadır.⁴⁰ Bunların bir bölümü Son Osmanlı Mebuslar Meclisinden gelmişti. Diğer bölümü ise seçilerek gönderilmişti. Vekillerin % 36'sı memur, % 34'ü serbest meslek sahibi, % 15'i asker, % 9'u ilmiye mensubu, % 4'ü belediye çalışanı ve % 2'si aşiret reisiydi. Eğitim oranı son derece yüksekti. % 25.4'ü yüksek okul, % 4.8'i Harp Akademisi, % 20.8'i rüşdiye ve % 18.8'i medrese mezunuydu. Vekillerin % 60'ı en az bir yabancı dil biliyordu. % 42'si ise ikinci bir dil konuşabiliyordu. Vekillerin yaş ortalaması 42.8, seçim bölgeleri de birbirinden farklıydı.⁴¹

Meclisteki bu farklılık 1921'e kadar herhangi bir sorun yaratmadı. Ancak Anayasa çalışmaları vekiller arasındaki ayrılıkları belirginleştirerek derinleştirdi. Meclis içinde birbirinden farklı bir çok grup oluştu. Bunlar temel ilkelere müttefik, anayasal meseleler de ise farklı düşünüyordu. Bir çoğunun kendine has bir programı da bulunmuyordu.⁴² Bu gruplar arasında ilk ciddi muhalefet Halk Zümresi tarafından gerçekleştirildi. Halk Zümresi eski İttihatçılardan oluşan sola meyyal bir gruptu. İttihatçı, İslamcı ve Sosyalist görüşleriyle tanınıyordu. Üyeleri arasında Eyüp Sabri, Adnan Adıvar, Şeyh Servet Efendi, Hakkı Behiç ve Yunus Nadi de bulunuyordu. Halk Zümresi; sağlık hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesini, topraksız

---

³⁹ Karabekir, Orbay ve Cebesoy'la yaşanan fikir ayrılıkları için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.147; **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002, s.83, 98; Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.34.

⁴⁰ Bu sayı Tefik Bıyıklıoğlu'na göre 338, İhsan Güneş'e göre 378, Suna Kili'ye göre 376, Ahmet Mumcu'ya göre de 390'dır. Kazım Öztürk 437, Ali Fuat Cebesoy 337, Damar Arıkoğlu ise 414 olarak belirtmektedir. Ayrıntılı malumat için bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, "*Birinci T.B.M.M'nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri*", **Belleten**, C.XXIV, S.93-96, 1960, s.648; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1982, s.57; Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Tarihinin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1994, s.54; Kazım Öztürk, **T.B.M.M. Albümü (1920-1973)**, Ankara 1973, s.73; Ali Fuat Cebesoy, **General Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları**, C.1, s.310; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.148.

⁴¹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.138-149; Ahmet Taner Kışlalı, "*Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları*", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Siyasal İlimler Türk Derneği, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu**, Ankara 1976, s.164-165.

⁴² Hüsrev Tokin, **Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişimi**, Elif Yayınları, İstanbul 1965, s.63.

köylüye toprak dağıtılmasını, okullaşmanın yaygınlaştırılmasını, işçi ve köylünün vergi yükünden kurtarılmasını, halk mahkemelerinin kurulmasını, yasama ve yürütme yetkisinin şuralara devredilmesini istiyordu.⁴³

Tesanüt Grubu ise sendikalizmi savunuyordu. Yani milletvekilleri arasındaki dayanışmayı destekliyordu. Grubun başkanlığını Yusuf İzzet Paşa yürütüyordu. İdare heyetinde ise Mazhar Müfit, İsmail Suphi ve Abdulkadir Kemali gibi isimler bulunuyordu. Grubun herhangi bir programı yoktu.

Mustafa Kemal Paşa hayranları da kendi içinde örgütlenerek İstiklal Grubunu kurmuşlardı. 30-40 kişilik bu grup kendilerini “Terakkiperver-Milliyetperverler” olarak tanımlıyordu.⁴⁴

Islahat Grubu, muhafazakar eğilimli İttihatçılar tarafından kurulmuştu. Bu grubun ne zaman ve kimler tarafından oluşturulduğu bilinmemektedir. Grubun üyeleri Osmanlı teşkilat ve müesseselerinde bazı değişiklikler yapılmasını istiyor, meclis hükümetinin ve halkın yönetime ortak edilmesinin zaruretine inanıyordu.⁴⁵

Mustafa Kemal, Meclis içindeki bu ayrışmayı birleştirmek istediye de başarılı olamadı. Aldığı kararları uygulayabilmek ve eleştirileri göğüsleyebilmek amacıyla 10 Mayıs 1921’de Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu.⁴⁶ Grubun başkanlığına Mustafa Kemal, yardımcılığına ise Edirne Milletvekili Şerif Bey getirildi. Grubun amacı; Misak-ı Milli esasları içinde memleketin bütünlüğü sağlamak, bağımsızlığını kazanmaktı. Grup devlet ve millet teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye doğrultusunda revize etmekle de muvazzaftı.⁴⁷

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, kuruluşundan 14 ay sonra yeni bir çatışmayla karşılaştı. Grup içinde, “muhafazakar” ve “inkılapçı” olmak üzere iki kutup belirdi. Bu eğilim zamanla yeni bir hizbe dönüştü. Böylece Müdafaa-i Hukuk Grubu Birinci ve İkinci Grup olmak üzere ikiye bölündü. Birinci Grup liderliğini Mustafa Kemal’in yaptığı 202 kişiden oluşuyordu. İkinci Grubun ise 120 kadar üyesi bulunuyordu. Grubun liderliğini Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey üstleniyordu. Kurucular arasında Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Sivas

---

⁴³ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı**, Eskişehir 1987, s.122.

⁴⁴ Samet Ağaoğlu, **Kuvayi Milliye Ruhu**, İstanbul 1964, s.58-59.

⁴⁵ A.g.e., s.96.

⁴⁶ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s.78.

⁴⁷ Grubun tüzük ve amaçları konusunda ayrıca bkz. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) Birinci Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No.4, Ankara 1994, s.292-293.

Milletvekili Vasıf Bey ve Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey bulunuyordu. Grup üyelerinin büyük bir kısmını Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesinden gelen milletvekilleri oluşturuyordu. Grubun kuruluş amacı ise “her türlü şahıs istibdadını önlemek ve şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetleri yerleştirmek” olarak belirtiliyordu.⁴⁸

İkinci Grup kendine has orijinal bir programa sahip değildi. Daha çok niyet ve mahiyeti farklı muhalif bir koalisyonu andırıyordu. Grubun tutarlı ve belirgin bir fikri de yoktu. Grup içerisinde İttihatçı, Bolşevik, muhafazakar, saltanat ve hilafet taraftarı bir çok vekil bulunuyordu. Birinci Gruba kırgın olanlar ya da Birinci Gruptan ayrılanlar da mevcuttu.⁴⁹ Bu manzara Mardin’e göre merkez-çevre çatışmasının yeni bir tezahürüdü.⁵⁰

İkinci Grubun üzerinde müttefik olduğu tek konu Mustafa Kemal’in kişisel tahakkümüydü. Vekillerin bir kısmı otorite-yetki dengesinden şikayet ederek kişi hakimiyetini ön plana çıkaran uygulamaları eleştiriyordu. Bu durum çarpıcı bir gerçeği yeniden ifşa ediyordu. Yani kişisel hırs ve intikam bir kez daha muhalif bir teşekküle dönüşüyordu.⁵¹

İkinci Grup Meclis diktatoryasına taraftar, şahsi otokratlığa muhalif, liberal bir tabaka vaziyetindeydi. Halkın iradesine, Meclisin üstünlüğüne, insan hakları ile temel hak ve özgürlüklere büyük bir önem veriyordu. Grubun öne sürdüğü yönetim modeli; halk egemenliği, ve Meclis üstünlüğü ilkesine dayanan, kişi hak ve

---

⁴⁸ Avni Doğan, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul 1993, s.74; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1997, s.43. Hüseyin Avni Bey İkinci Grubun kuruluş gerekçeleri hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milliye hedef olarak benimsemişti. Bunun için çalışıyordu. Mecliste 1921 yılı Mayısında, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yolu saptamak üzere bir grup oluştu ve Misak-ı Millîyi de izlenice olarak benimsedi. Oysa o zamana kadar bu izlenice salt bir zümrenin izlenicesi olmayıp tüm ulusun izlenicesiydi, ona ters düşecek bir kişi yoktu. Biz grubun bu tutumunu ve vilayetlerdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de bu gruba bağlanmalarını protesto ettik. Zira amaç bir olduğu halde, ayrımcılığa yol açacak, aynı izlenice çevresinde farklı cereyanların oluşmasını istemedik, Gelecekte 'firka' biçimine dönüşecek cemiyetlerin oluşumuna izin vermedik. Savaşın sona ermesini bekledik. Zira bir kitle biçiminde amaca ulaşmak için çalışmayı daha yararlı gördük. Tüm meclisin ortak ve bütünlük içinde olması gerekirken Birinci Grup’un dışına itilen milletvekilleri zorunlu olarak aynı amaca ulaşmak için İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdular.” Bkz. Güneş, a.g.e., s.207.

⁴⁹ Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.82-83.

⁵⁰ Şerif Mardin, *“Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri”*, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.48.

⁵¹ Bahri Savcı, *“Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli”*, **AÜSBFD**, C.13, S.1, 1958, s.58-60.

özgürlükleri ile kanun hakimiyetine ve hukukun üstünlüğüne inanan liberal-demokratik bir modeldi.⁵²

İkinci Grup, başkomutanlık ve Lozan konusunda etkin ve belirgin bir muhalefet sergiledi. Ancak hükümet karşısında gerçek bir muhalefeti temsil edemedi. Planlı, programlı ve gerekçeli bir eleştiri geliştiremedi. Kişisel hırslara yenik düşerek belirgin konular üzerinde yoğunlaştı.

3. Cumhuriyet Döneminde Muhalefet (1923-1938)

Türk modernleşmesinin son halkası olan Türkiye Cumhuriyeti, maziden tevarüs eden pek çok mesele ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve hilafetin ilgası laik-inkılapçı-devletçi kitleler ile mütedeyyin-muhafazakar ve liberal unsurları karşı karşıya getirmiştir. Askeri-sivil kadrolar ile mahalli güçlerin geçici ittifakına dayanan devletçi-seçkinci zihniyet, Halk Fırkasına dönüşerek kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Mütedeyyin-muhafazakar-gelenekçi liberaller ise eski bir zihniyetle yeni bir kimliğe bürünmüştür.⁵³

İkinci Büyük Millet Meclisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasından seçilen milletvekillerinden oluşmaktaydı. Lozan Barışı'nı onaylayan bu meclis, Cumhuriyet'i ilan etmek ve Halifeliği kaldırmak suretiyle önemli inkılaplar gerçekleştirmişti. Bu inkılaplardan ve elde edilen başarılarından memnun olmayanlarda bulunuyordu. Bilhassa inkılapların şekli ve zamanlaması muhalefetin eleştirilerine maruz kalıyordu. Muhalefete göre değişim Kemalist tarzda süratli ve inkılapçı bir zihniyetle değil evrimsel ve kademeli olmalıydı. Bu yaklaşım, Osmanlı ıslahat sisteminin devamı gibidir. İktidar ise bu düşüncenin, inkılapları sekteye uğratacağını savunmaktaydı.⁵⁴ Muhalefet, karar mekanizmasına da ortak olmak istiyordu. Nitekim yetki paylaşımı konusundaki anlaşmazlıklar daha milli mücadelenin başlarında ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın devlet ve

---

⁵² Orhan Özgüç, "Türkiye'de Rousseau Algısına Eleştirel Bir Bakış: Atatürk Rousseau'dan Etkilenmiş miydi?", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2014, S.17, s.211.

⁵³ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, C.1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s.151.

⁵⁴ Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara 2002, s.222.

hükümet teşkilatını tanımlamak ve hazırlamak işini üstlenmesi çevresindeki bazı kimseleri rahatsız etmişti.⁵⁵

1924 yılı içerisinde uzun zamandır alttan alta süren siyasi çatışmalar 1924 Anayasasının görüşülmesi ve kabulü sırasında da devam etti. 1924 Anayasasının Cumhurbaşkanına verdiği yetkiler muhalefetin eleştirilerine neden oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste ve hükümet içinde artan siyasi otoritesinden rahatsız olan muhalefet Cumhurbaşkanına bu derece geniş yetkiler verilmesinin, denetleme sürecinin tek elde toplanmasına neden olacağını savunuyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın yakın bir gelecekte yapmayı düşündüğü ve planladığı önemli siyasi, sosyal ve toplumsal değişimleri bilen ya da sezen muhalefet bu tür köktenci hareketlere karşı da tavır alıyordu.⁵⁶

Yunanistan'dan mübadeleyle gelen Türk göçmenlerinin yurda getirilmesi esnasında yapılan kimi hatalarla ilgili olarak İmar-İskan Bakanlığı için verilen gensorunun tartışılması, aslında Ankara'da belirmiş olan iki grubun birbirleriyle son derece sert bir biçimde çatışması şekline dönüştü. Gruplardan birinde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa başbakanlığındaki hükümet, diğerinde ise Rauf Bey ve Dr. Adnan Bey gibi sivillerle, bir kısım eski komutanlar bulunuyordu. 5 Kasım 1914'de bir önerge verilerek gensorunun tüm hükümet çalışmalarını kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verildi.

Görüşmeler kırıncı bir şekilde günlerce sürdü. Eleştirileri hükümet adına İç İşleri Bakanı Recep Peker yanıtlamaktaydı. Mecliste bu sert tartışmalar sürerken İstanbul Basını da olayları körüklemekteydi. Tartışmaların üçüncü gününde güven oylamasına geçildi ve İnönü Hükümeti 19'a karşı 148 oyla güvenoyu aldı. Bu koşullar altında muhalefet için örgütlenmekten baka bir çözüm kalmadı.⁵⁷

17 Kasım 1924'de Dahiliye Vekaletine bir dilekçe ile başvuran Ali Fuat Paşa, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet

---

⁵⁵ Andrew Mango, **Atatürk**, Çev.Fusun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 2000, s.402.

⁵⁶ Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul 1999, s.399-400; Mete Tunçay vd., **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, İstanbul 1989, s.98; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967, s.45.

⁵⁷ Ateş, a.g.e., s.177; Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.372.

Fırkası'nın kuruluşunu ilan etti.⁵⁸ Ülkede demokratik bir düzenin tesisini arzu eden Mustafa Kemal Paşa, yeni fırkanın kuruluşundan son derece memnun oldu.⁵⁹

Partinin yönetim kurulu başkanlığına Kazım Karabekir, ikinci başkanlığına ise Dr. Adnan Adıvar ve Rauf Orbay getirildi.⁶⁰ Parti, Vatan, Tanin ve Tevhid-i Efkar gibi gazeteler tarafından da destekleniyordu.⁶¹ TCF, teorik anlamda iktidarın köktenci ve otoriter eğilimlerini reddeden siyasi bir liberalizmi hatırlatıyordu.⁶² Partinin 64 maddeden oluşan uzun bir programı bulunuyordu. Parti programında, halk egemenliğinin esas alınması, cumhuriyet yönetiminin yaşatılıp geliştirilmesi, dini düşünce ve inançlara saygılı olunması, yönetimde merkeziyetçiliğin kaldırılması, işçi ve işveren haklarının korunması ve devlet tekeline son verilmesi isteniyordu. İnkılaplara bağlı kalınacağı, yabancı sermayenin destekleneceği de belirtiyordu.⁶³ TCF ile CHP arasında ideolojik manada ciddi bir çatışma yoktu. Ancak partinin üyeleri arasında Milli Mücadeleden beri devam eden şahsiyet problemi bulunuyordu.⁶⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın örgütlenmesi büyük bir hızla gerçekleşti. İlk taşra şubelerini Urfa'da açan parti, kısa süre içinde Eskişehir, Trabzon, Siverek, Erzurum, Ordu, İzmir, Afyon, Amasya, Samsun, Sinop ve Maraş gibi vilayetlerde örgütlenme imkanı buldu.⁶⁵ Yeni partiye karşı gösterilen coşkunun en yoğun olduğu bölgelerden biri de İstanbul'du.⁶⁶

Parti programında yer alan "Fırka efkar ve itidakat-ı diniyeye hürmetkardır" maddesi cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasından memnun olmayan kimselerle, mürtecilere ümit ve kuvvet vermek suretiyle Şeyh Sait isyanına neden oldu.⁶⁷ Bu durum hükümete ve politikalarına tevhah edilen büyük bir muhalefete dönüştü.

---

⁵⁸ Yaşar Kalafat, **Sark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s.83.

⁵⁹ Tökin, a.g.e., s.70.

⁶⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete**, C.2, İstanbul 2002, s. 116, 117.

⁶¹ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Ankara 1971, s.89.

⁶² Erik Jan Zürcher, a.g.e., s.128.

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**,.612-614.

⁶⁴ Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976, s.77.

⁶⁵ Yeşil, a.g.e., s.241-244.

⁶⁶ Zürcher, a.g.e., s. 75.

⁶⁷ Yavuz Abadan, **Türk İnkılabı Tarihi Notları**, Ankara 1956, s.74.

1925 Şubatının ortalarında Doğu Anadolu'da patlak veren Şeyh Sait isyanı dini kisveye bürünmüş bir Kürt milli hareketini temsil etmekteydi.⁶⁸ Ayaklanmanın önderi olan Şeyh Sait Palu'da yaşayan bir Nakşibendi şeyhiydi ve bölge halkı üzerinde önemli bir nüfuza sahipti.⁶⁹ Şeyh Sait, 13 Şubat'ta Ergani'nin Piran Köyü'nde telefon ve telgraf hatlarını kesip müfrezeyle saldırmak suretiyle başlattığı isyanın⁷⁰ nedenlerini yargılandığı mahkeme huzurunda dini kaygılar, kışkırtıcı yayınlar ve muhalefet fırkasının kurularak faaliyete geçmesi olarak ifade etti.⁷¹ Oysa bu isyan Şeyh Sait'in ifade ettiğinden daha derin esaslara dayanmaktaydı. Söz konusu hadise bir karşı devrim hareketiydi. Devrimin amacı İngiliz yardımı vasıtasıyla Vahdettin'in tahtta oturtulmasından ibaretti.⁷²

Suçluların istiklal mahkemesi huzurunda yaptıkları itiraftan da anlaşıldı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında yer alan dini fikir ve inanışlara hürmet edileceğine ve idarede yerinden yönetim usulünün uygulanacağına dair hükümler ve parti mensuplarının bu hükümlere dayanarak yaptıkları propagandalar da asilere ümit ve kuvvet vermeye yetmişti.⁷³

Ayaklanma 13 Şubat 1925 tarihinde Ergani Piran'da⁷⁴ başladı. Asiler kısa sürede Ergani, Elazığ, Palu, Silvan ve Muş'u ele geçirip Diyarbakır'ı kuşattı. Şeyh Sait isyanının çıkması üzerine, isyanın şümul ve mahiyeti ve bastırılması için kullanılan idari ve siyasi tedbirler hakkında iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nda iki temayül belirdi. Başbakan Fethi Okyar, karşı ihtilali bir isyan mahiyetinde görüyor ve bunun şark vilayetlerine inhisar ettiğine kanaat getirerek sıkı yönetim tedbirlerini yeterli görüyordu.

İsmet Paşa'nın temsil ettiği grup ise isyanı rejimi devirmeye yönelik büyük bir hareket olarak tanımlıyordu. Bu grubun görüşüne göre, bu fesat hareketinin kökten, en sert tedbirlerle yok edilmesi gerekiyordu.

---

⁶⁸ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara 1978, s.367.

⁶⁹ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyani**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.18-19; D. V. Mikusch, **Gazi Mustafa Kemal**, Çev. Esat Mermi Erendor, İstanbul 1981, s.358; Mumcu, a.g.e., s.121-122.

⁷⁰ Metin Toker, **Şeyh Sait İsyani**, İstanbul 1998, s.17.

⁷¹ Ahmet Süreyya Örgüven, **Şeyh Sait İsyani ve Sark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul 2007, s.251.

⁷² Cemal, a.g.e., s.15.

⁷³ Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1977, s.199.

⁷⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.429.

İsyanın bastırılması hususunda sıkı ve sert tedbirler almakta geciken Fethi Okyar başbakanlıktan ayrıldı ve yeni hükümet İsmet Paşa tarafından kuruldu. Güven oyu alan yeni hükümetin ilk işi, isyan karşısında hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'nu kabul etmek oldu.⁷⁵ Yasaya göre, hükümet cumhurbaşkanının onayı ile gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükûnunun bozulmasına neden olan bütün kuruluşları ve yayınları yalnızca idari kararlarla yasaklayabilecek ve kapatabilecekti. Yine aynı gün hükümetin önerisiyle ayaklanma bölgesinde görev yapacak olan ve idam kararları meclisin onayından geçmeyecek Şark İstiklal Mahkemesi ile vereceği idam kararları meclisin onayından geçecek olan ve Ankara'da görev yapacak Ankara İstiklal Mahkemesinin kurulmasına karar verildi. Kanunun ikinci maddesi ise Takrir-i Sükûn Kanunu'nun iki yıl süreyle yürürlükte kalmasını öngörmekteydi.⁷⁶

Hükümetin aldığı bu olağanüstü tedbirler kısa sürede sonuç verdi. Yaklaşık iki ay süren askeri hareket sonucunda isyan tam anlamıyla bastırıldı. Ayaklanmanın önderi olan Şeyh Sait ve arkadaşları Şark İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanarak idam edildi.⁷⁷ Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin verdiği güçle hareket eden hükümet, ayaklanmada rol oynadığı gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın isyan bölgesindeki şubelerinin kapatılmasına karar verdi. Bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması gerçekleştirildi. (3 Haziran 1925) Ayrıca basına sansür getirilerek İstanbul'da yayınlanan Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Aydınlık, Son Telgraf, Tanin ve Sebilürreşad gibi bazı muhalif gazete ve dergiler kapatıldı, gazeteciler tutuklandı.⁷⁸

Şeyh Sait ayaklanması Halk Fırkası'nın kendisine karşı yöneltilen tepkileri boğması ve tek parti dönemini başlatması açısından önemli bir adımdı. Ayaklanmadan sonra ülkede yeni başlamış olan çok partili hayat anında sona erdi ve Takrir-i Sükûn kanunu ile hükümet tüm ülkede otoriter bir yönetim kurmayı başardı. Muhalefet ile serbest tartışma ve eleştiri olanağı büyük ölçüde zayıfladı.⁷⁹ Bu durumu değerlendiren hükümet laikleşme yolunda önemli adımlar atarak çeşitli çevrelerce istismar edilen tekke, zaviye ve türbeleri kapattı, şeyhlik ve dervişlik gibi

⁷⁵ Eroğlu, a.g.e., s.198.

⁷⁶ Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, İstanbul 1992, s.89.

⁷⁷ Cemal, a.g.e., s.93-117.

⁷⁸ Mete Tunçay, **Tek Parti Yönetimi**, s.143; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir 1988, s.364.

⁷⁹ Tunçay, **Çağdaş Türkiye**, s.101-102.

unvanları yasakladı. 17 Şubat 1926 tarihinde ise Türk aile yapısı üzerinde köklü değişikliklerin yapıldığı Türk Medeni Kanunu'nu kabul etti. Bu deneyim, muhalefetin gerekçeleri, sınırları ve göze alması gerektiği hakkında geleceğe aktarılan tarihi bir tecrübe oldu.

TCF'nin kapatılmasından sonra muhalefete dönük operasyonlara devam edildi. İzmir suikastı ve tahkikatı yeni bir tasfiyeye neden oldu. Suikastı hazırlayanlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenlerinden bir kesim ile eski İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup bazı kimselerdi. Organizasyonun başında Terakkiperver Fırkası'nın İzmit mebusu Şükrü Beyle eski İttihatçı Kara Kemal bulunmaktaydı. Kara Kemal bu durumu sevk ve tahrik etmekte, eski Ankara valisi Abdülkadir gibi cür'etli adamlarla teşrik-i mesai yapmakta, eski maliye nazırı Cavit Beyden de maddi yardım almaktaydı. Rüştü Paşa, Halis Turgut, Ayıcı Arif gibi Terakkiperver mebusları söz konusu teşkilat içinde bu mel'un amaca ulaşmak için vazife alan diğer şahıslardı. Suikast önce Ankara'da tasarlanmış, ancak Erzincan mebusu Sabit Beyle, Faik Beyin müdahaleleriyle gerçekleşememiş, daha sonra Bursa'da düşünülmüş, uygun görülmeyerek İzmir'de yerine getirilmesine karar verilmişti. Zira yapılan inkılapları halka anlatmak maksadıyla 1926 baharında yurt gezilerine çıkmayı planlayan Atatürk'ün Balıkesir üzerinden İzmir'e geçmesi düşünülmüştü. Suikastı gerçekleştirecek ekip ise eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi'den ibaretti. Giritli Şevki'de canileri motorla İzmir'den Sakız adasına kaçırmakla görevlendirilmişti.⁸⁰ Suikast planı özenle hazırlanmıştı. Plana göre cinayetin işleneceği yer olarak istasyonla otel arasında, üç dar yolun birleştiği bir nokta seçildi. Mustafa Kemal'in bindiği araba burada ister istemez yavaşlayacaktı. İki suikastçının, Gürcü Yusuf ile Laz İsmail'in, yanına Çopur Hilmi adında üçüncü bir suikastçı daha katıldı. Bu üçü, gerekirse Ziya Hurşit de aralarında olarak, Mustafa Kemal'in üzerine ateş edecek ve çiçek buketleri içine sakladıkları el bombalarını atacaktı. Suikastı işledikten sonra kalabalığın arasına karışacak, kendilerini bekleyen bir otomobile binerek limana gideceklerdi. Orada Giritli Şevki'nin harekete hazır bulundurduğu bir motora binerek, kıyıdan uzaktaki

---

⁸⁰ Eroğlu, a.g.e., s.200.

adalardan birine geçecekti. Planı hazırlayan iki suikastçı o arada İzmir’de olmadıklarını ispat için İstanbul’a dönmüştü.⁸¹

Giritli Şevki arkadaşlarının beklenmedik gidişi üzerine hükümetin bir şeyler sezinlenmesinden kuşkulandı. Bu arada Bursa’dan İzmir’e trenle gitmekte olan Mustafa Kemal 14 Haziran’da Balıkesir’e geçti. Ertesi gün İzmir’de bekleniyor olmasına karşın yolculuğuna bir müddet ara verdi. Ziyaretin bir gün gecikmesinden şüphelenen Giritli Şevki ise meseleyi yetkililere haber vererek olası bir suikastı engelledi.⁸²

Gelişmeleri İzmir valisi Kazım Dirik’ten haber alan Mustafa Kemal İzmir’e geldi. Suikast tertibinin Ankara’da duyulması üzerine Ankara İstiklal Mahkeme’si de derhal İzmir’e gelerek olaya el koydu. Söz konusu tertibat 18 Haziran 1926’da resmi bir bildiri ile kamuoyuna duyuruldu.⁸³

Mustafa Kemal Paşa’ya kastedilen bu haince davranış memleketin her köşesinde büyük bir yankı uyandırdı. Halk çektiği binlerce telgrafla Mustafa Kemal Paşa’ya olan sevgi ve bağlılığını bir kez daha gösterdi. Mustafa Kemal Paşa, halkın bu coşkun sevgisi karşısında Türk milletine ve cumhuriyetine olan inancını: “Benim naçiz vücudum, elbet bir gün toprak olacaktır; fakat, Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet yaşayacaktır. Türk ulusu güven ve mutluluğunu güvence altına alan ilkelerle, uygarlık yolunda, duraksamadan yürüyecektir.”⁸⁴ şeklinde ifade etti.

Yargılamalar 26 Haziran 1916’da başladı. 49 tutuklu sanığın yargılandığı davada 15 kişi idama mahkum edildi. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar ve Mersinli Cemal Paşalar, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’nın talebi üzerine beraat etti. İdama mahkum olanlar arasında İzmit milletvekili Şükrü Bey, Saruhan milletvekili Abidin Bey, Eskişehir milletvekili Albay Arif Bey, Sivas milletvekili Halis Turgut Bey, İstanbul milletvekili İsmail Canbulat, Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit, eski Trabzon milletvekili Hafız Mehmet, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi ve emekli veteriner Albay Rasim Bey bulunmaktaydı.⁸⁵

---

⁸¹ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1994, s.496.

⁸² Mango, a.g.e., s.430.

⁸³ Orhan Koloğlu, “*İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma*”, **Popüler Tarih**, S.13, İstanbul 2001, s.42-46.

⁸⁴ **Atatürk’ün Söylev Demeçleri**, C.3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s.119.

⁸⁵ Uğur Mumcu, **Gazi Paşa’ya Suikast**, İstanbul 1995, s.70.

Mahkeme tarafından yapılan tahkikat sonucunda suikastın büyük bir planın parçası olduğu anlaşıldı. Davanın seyri değişti ve İttihatçılar tutuklandı. Mahkeme aralarında Cavit Bey, Dr. Nazım, Hilmi ve Nail Beylerin de olduğu İttihat ve Terakki mensuplarını yargılayarak idam etti. Eski başvekillerden Rauf Bey ile beraber yedi kişi ise on yıl sürgün cezasına çarptırıldı.⁸⁶

İzmir suikastı davası ve İstiklal Mahkemeleri kanalıyla mecliste Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan arta kalan milletvekili grubuyla meclis içinde ve dışında toparlanmaya çalışan eski İttihatçı siyasi kadrolar da tasfiye edildi. Davanın sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarına karşı geriye kalan cılız nitelikteki son muhalefet de siyaset sahnesinden silindi. Böylece Türk siyasal hayatı 1930'a kadar herhangi bir muhalif cereyana sahne olmadı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1930 senesi Haziranının 11'inde Ankara'dan İstanbul'a gelirken memleketi tek parti sistemi yüzünden murakabesiz kalarak uğradığı buhrandan artık kurtarma zamanının gelmiş olduğuna inanıyordu.⁸⁷ Mustafa Kemal'i bu düşünceye sevk eden bir takım esaslı nedenler bulunmaktaydı. Her şeyden evvel 1929 ekonomik bunalımının yarattığı derin etkiler Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında büyük bir buhranın müsebbibi olmuştu. Ekonomisi zaten zayıf olan genç cumhuriyet, bu dış etki nedeniyle daha da zor bir duruma düşmüştü. Bu ekonomik buhran cumhuriyetin ilanından itibaren hızla gelişen devrimlerin yarattığı halk katındaki tepkiler, bu tepkiyi bastırmak için kullanılan baskı mekanizmaları ve hükümetin, ekonomik ve sosyal alanda somut başarılar elde edememesi neticesinde daha da kötüleşmişti.⁸⁸

Diğer taraftan çok partili sistem cumhuriyet rejiminin vazgeçilmez unsurlarından biriydi. Devletin yönetim şeklinin tam anlamıyla uygulanarak demokratik bir devlet düzeninin yaratılması için çoğulcu katılımın olması gerekmektedir. Ayrıca denetleme mekanizmasının yokluğu, eleştirisiz ve sorumsuz

---

⁸⁶ Benoist Mechin, **Kaplan ve Pars Mustafa Kemal**, İstanbul 1955, s.165.

⁸⁷ Feridun Kandemir, **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?**, Ekincigil Yayınları, C.4, İstanbul 1955, s.51.

⁸⁸ Cemil Koçak, **"Siyasi Tarih 1923-1950"**, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C.4, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul 1989, s.106; **İsmet İnönü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.74.

olan hükümetin, elindeki sınırsız gücü menfi bir şekilde kullanmasına sebep olabilirdi.⁸⁹

Mustafa Kemal Paşa'yı yeni bir fırka kurdurmaya sevk eden gerekçelerden biri de tek parti yönetiminin dünyada çizdiği olumsuz imajdı. Söz konusu durumdan duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal, bu konudaki fikirlerini: “Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize diktatör nazariyle bakıyorlar. Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise, millete bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.”⁹⁰ şeklinde ifade ediyordu.

Ortaya çıkan bu durumu bertaraf etmek için yönetimin elinde iki tercih bulunmaktaydı. Mevcut yönetim, ya rejimi daha ılımlı bir hale dönüştürecek ya da bir istibdat süreci başlatacaktı. Bunlardan ikincisi sonuçları tahmin edilemeyen bir süreci doğurabilirdi. Ancak Hükümetin icraatlarını ve politikasını açıktan açığa tenkit edebilecek teşkilatlı fakat, “denetimli” bir muhalefetin varlığı sorunların üstesinden gelmek için etkili bir çözüm olabilirdi.⁹¹ Hükümet liberal bir muhalefete izin vererek halkın menfi duygularını kanalize etmeyi de başarabilirdi.⁹² Dahası böyle bir muhalefetin varlığı Cumhuriyet Halk Fırkası'nı içinde bulunduğu ataletten kurtaracak itici bir güç olabilirdi.

Bütün bu gerekçeleri göz önünde bulunduran Mustafa Kemal Paşa, yeni bir parti kurulması hususundaki fikirlerini yakın arkadaşlarından Fethi Okyar'la paylaşarak kendisinden yardım istedi.⁹³ Serbest Cumhuriyet Fırkası Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu ve çok partili hayata kavuşmak lüzum ve inancı ile 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar tarafından kuruldu. Partinin kurucuları arasında Tahsin Uzer, Mehmet Emin Yurdakul, Nakiyettin Yücekök, Süreyya İlmen ile Ahmet Ağaoğlu ve Mustafa

---

⁸⁹ Tevfik Çavdar, “*Serbest Fırka*”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.2059; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1984, s.465; Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997, s.31-32.

⁹⁰ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul, 2007, s. 103.

⁹¹ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.14-15; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.3, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1995, s.292.

⁹² Timur, a.g.e., s.175.

⁹³ Kandemir, a.g.e., s.52-53.

Kemal Paşa'nın kız kardeşi Makbule Atadan'da bulunmaktaydı.⁹⁴ Genel Başkanlığa Fethi Bey'in, Genel sekreterliğe de Nuri Conker'in getirildiği⁹⁵ partinin programı şu esaslara dayanmaktaydı:

1. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir.
2. Fırka, vatandaşların refahına, mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır.
3. Teşvik-i Sanayi Kanunu tam olarak tatbik edilecektir. Bu kanunun bahşettiği himaye ve kolaylıklar icabında genişletilecektir.
4. Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hakların Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.
5. Vicdan hürriyeti, çalışma serbestisi, fikir, kalem ve toplanma hürriyetleri, icra kuvveti, kontrol ve murakabe salahiyetleri esası firkanın hassaten benimsediği umdelerdir.⁹⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası, büyük bir alaka ve teveccühle karşılandı. Partinin kuruluşunun üzerinden henüz 12 gün geçmesine rağmen üye sayısı 130 bin kişiye ulaştı.⁹⁷ Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın inkılâba olan bağlılığına rağmen, yeni partinin yarattığı muhalefetin gücü anti devrimci bir görünüm kazandı.⁹⁸ Birkaç ay içerisinde parti adına yaratılan hava devletin esas prensiplerini tehdit eden bir hüviyete büründü ve tıpkı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi, Serbest Fırka'da rejime ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanların sığındığı bir yuvaya dönüştü.

Fethi Okyar'ın İzmir seyahati partinin kapatılmasında etkili oldu. 4 Eylül'de İzmir' gelen Fethi Okyar mahşeri bir kalabalık tarafından karşılandı. Aynı gün halka hitap ederek parti siyasetini anlattı.⁹⁹ Mitingde sivil halk ile resmi görevliler arasındaki gerilim ve nihayet bir çocuğun ölümü, siyasal tansiyonun yükselmesine

⁹⁴ Şemsi Belli, **Ağabeyim Mustafa Kemal**, İstanbul 2005, s.69-71; İsmet Bozdağ, **Değişim Şafağı**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.15.

⁹⁵ Koçak, "*Siyasi Tarih 1923-1950*", s.107.

⁹⁶ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1969, s.159-160.

⁹⁷ Keyder, a.g.e., s.101.

⁹⁸ Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Yayınları, İzmir 2006, s. 102.

⁹⁹ Kandemir, a.g.e., s.91.

neden oldu.¹⁰⁰ Mitingde yaşanan hadiseler Mustafa Kemal Paşa üzerinde bile ürkütücü bir tesir yarattı. Fethi Okyar, başındaki şapkayı çıkararak “Bizim bunları çıkaracağımızı...” der demez bütün dinleyenler başından şarkasını çıkarıp ayağının altına attı. Halbuki Fethi Bey’in cümlesi henüz tamamlanmamıştı. “Bizim şapkayı çıkaracağımızı söylüyorlar, bu bir iftiradır. İnkılaplarla aynı fikirdeyiz.” demek istiyordu.¹⁰¹ Bu durum partinin geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemliydi.

1930 yerel seçimleri partinin katıldığı ilk ve son seçimler oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası 502 belediyeden 22’sini kazandı. Bu büyük başarı Cumhuriyet Halk Fırkasını rahatsız etti. Yerel seçimlerdeki yolsuzluk iddiaları mecliste sert tartışmalara neden oldu. Bu tartışmalar Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fethi Beyi karşı karşıya getirdi. Fethi Okyar, 17 Kasım 1930’da partiyi feshederek kapattı.¹⁰² Bu deneyim Türk demokrasisinin kurumsal bir nitelikten yoksun olduğunu bir kez daha gösterdi.

SCF ile aynı dönemde bir çok parti kuruldu. Abdülkadir Kemali Beyin Adana’da kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu tarafından kapatıldı.¹⁰³ Arif Oruç’un Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Partisi ile Mimar Kazım’ın Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ciddiye bile alınmadı.¹⁰⁴

Halk Partisi 1939 yılında yeni bir mekanizma geliştirdi. Türk halk idaresinin bu dahiyane keşfi “Müstakil Grup” olarak adlandırıldı. Müstakil Grup, 21 kişiden oluşan parti içi denetim organıydı. Ancak asıl hedef parti içi demokrasinin geliştirilmesi değildi. Parlamento içinde sembolik bir denetimin gerçekleştirilmesiydi. Müstakil Grup beklentileri karşılayamayarak 10 Mayıs 1946’da lağvedildi.¹⁰⁵

---

¹⁰⁰ Joseph C. Grew, **Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932**, Örgün Yayınları, İstanbul, 2005, s.176-177.

¹⁰¹ İsmet İnönü, **Cumhuriyetin İlk Yılları 1923-1938**, C.I, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1998, s.114-115.

¹⁰² Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, s.530.

¹⁰³ Taha Toros, “*Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali (Öğütçü)*”, **Tarih ve Toplum**, S. 4, Yıl 1985, s. 18-20; Meral Demirel, “*Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey’in 1930’da Kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası*”, **Tarih ve Toplum**, S. 192, Aralık 1999, s. 215-217.

¹⁰⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1938)**, s. 275-276.

¹⁰⁵ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986, s. 229-231; **CHP VI.ncı Büyük Kurultaya Sunulan CHP Meclis Müstakil Grubunun Raporu**, Ankara 1943, s. 1-8.

Cumhuriyet döneminde Türk siyaseti geleneksel tutum ve davranışlarını sürdürdü. Devletçi-seçkinci zümre, jakoben, elitist ve Bonapartist reflekslerini siyasal ve toplumsal yaşamı dönüştürmeye adadı. Mütedeyyin-muhafazakar-gelenekçi liberaller ise sınıftan yoksun, kolektif bir eleştiri geliştirdi. İktidar-muhalefet ilişkileri çarpık ve çelişkilerle dolu bir seyir izledi. Muhalefet iktidarı devirmek, iktidar ise muhalefeti ezmek istedi. Bu çarpıcı ve çarpık zihniyet politik teamül ve geleneği müşterek belleğe nakşedilmiş elim hatıra ve tecrübelerle mahkum etti.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL MUHALEFETİN HAZIRLIK SAFHASI

1.1. Dahili Gelişmeler

1.1.1. Tek Parti Yönetiminin Otoriter Tavrı ve Uygulamaları

Türkiye’de muhalefetin tebellür ve teşekkül sürecini tetkik etmek, tek parti iktidarının siyasi, iktisadi, sosyal ve hatta psikolojik boyutuna vakıf olmanın yanında sürecin tüm teferruatıyla panoramik bir tahlilini zorunlu kılmaktadır. Zira çok sesli bir demokrasinin izlerini CHP’nin tasavvur ve teşekkülü ile muhalefetin kurumsallaştığı ve neredeyse toplumsal bir mutabakat halinde topyekun bir kuvvet şeklini aldığı tarihten bugüne, yani maziden hale gerçekleştirilebilecek bir perspektifle tahlil ve tanzim etmek gerekir. CHP’nin toplumsal sınıflar nezdinde neden olduğu kitlesel nefretin sebebini yine toplumsal sınıflara tatbik edilen icraat, müeyyide ve telkinlerde aramak son derece makuldür. Bu bağlamda söze, CHP’nin nizamname ve programlar vasıtasıyla otoriterizme evrilişi ve hatta hürriyet, demokrasi, söz ve ifade özgürlüğü ve muhalefet ile devletin varlığı ve bütünlüğü, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum vb. kavramlar arasındaki agnotizmanın bünyesel ve zihinsel dönüşümünü izah etmekle başlamak gerekir. Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin sükut-u hayalle neticelenmesi, tek partinin kurumsallaşması yolunda düzenlemeler yapılmasını ve muhalefet var etme teşebbüsünün akim kalması mevcut düzenin devamını sağlayacak siyasi ve iktisadi tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.¹⁰⁶ 1931 tarihli CHP Kurultayı söz konusu teşebbüslere sahne olurken genel başkanın “Birbirimizi irşat ve haklı tenkit etmekte yalnız fayda vardır. Fakat aksinden çok zarar görüleceği tecrübelerle sabittir”¹⁰⁷ ifadesinde tecessüm eden gelecek tasavvuru Türk kamusal yaşamında da bir dönüm noktası olacaktır. Zikrettiğimiz kurultay aynı zamanda CHP’yi otoriter bir rejime dönüştürecek olan

---

¹⁰⁶ Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.158-159.

¹⁰⁷ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005, s.314.

parti-devlet zihniyetinin ideologu Recep Peker'in parti genel sekreterliğine atanmasıyla neticelenecektir. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHP 3. Büyük Kurultayında İnönü-Peker ikilisinin görüşleri büyük ölçüde kabul ettirilmiştir. CHP'nin parti doktrinin ilkelerinin ilk kez tartışıldığı ve ilk parti programının kabul edildiği kongrede CHP ilkelerinin sayısı artırılarak altıya çıkarılmış ve Peker altı oklu flamayı icat etmiştir. Faşizmin, siyasi birlik, otorite, tek parti-tek devlet-tek şef ideolojisine paralel olarak CHP'de halkı bu 6 ilke çevresinde birleştirmeye çalışacaktır. Genel başkanlık divanının ve dolayısıyla Parti içi seçimlerde namzetliğin şartlarını düzenleyen kısımda namzetli, namzetsiz intihaplar başlığı altında yer alan 125. maddede ise umumi reislik divanı kararı olmadıkça intihaplarda namzet gösterilmez, intihaplar serbest yapılır hükmü yer almıştır. Bu madde ile parti içi seçimlerde serbestlik görüntüsü altında genel başkanlık divanının ve dolayısıyla genel başkanın bu konuda karar alma ve aday belirleme yetkisi garanti altına alınmış oluyordu. 1931 tarihli nizamname ile Mustafa Kemal Paşanın parti organlarının ve milletvekili adaylarının tespitindeki tek adam yetkisi aynen sürdürülmüş ve hatta daha da genişletilerek pekiştirilmişti.¹⁰⁸ Başvekil İsmet Paşa, Sovyet Rusya seyahatinden dönüşünde Sovyet rejiminden ideolojik ve fonksiyonel anlamda çok farklı olmakla beraber hayli etkilenmiş olduğu bir bürokratik-devletçilik anlayışını getirmişti. Partinin yeni genel sekreteri Recep Peker ise bütün Avrupa'yı hakimiyeti altına almış faşist rejimlere özeniyordu. Tek millet, tek parti, tek şef.¹⁰⁹ Tasarlanan yeni devlet nizamında milletin yegane temsilcisi memleketteki bütün yasama ve yürütme işlerinin tek ve gerçek sorumlusu, yetkilisi ve sahibi, tek parti yani CHP olacaktır. Böylece çok sesli bir demokrasi yerine tek partili ve tek örgütlü, otoriter bir sistem getirilecekti. ¹¹⁰ Bu bağlamda ilk olarak Türk Ocakları ele alındı. CHP, Türk

---

¹⁰⁸ Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu Tek-Parti Yönetimi'nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.78-80.

¹⁰⁹ Dönemin aydınlarından bir çoğu partisiz bir yönetimi terviç ediyor ve bu uygulamayı son derece yerinde buluyordu. Bu yazarlardan biri olan Zeki Mesud, eleştirinin ve muhalefetin siyasal parti olmadan da gerçekleştirilebileceğini, Atay ise, faşist yönetimleri idealize etmekle meşguldü.. Bkz. Zeki Mesud, "*Çok Fırkılı Murakabe*", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Aralık 1930; Falih Rıfkı Atay, "Dünkü İtalya ve Bugünkü İtalya", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1931; **R. Peker'in İnkılap Dersleri Notları, Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dersler**, Ulus Matbaası, Ankara 1935, s.6-7.

¹¹⁰ Ünal, **a.g.e.**, s.71-72. Dönemin politika ve ilim erbabının kendine has bir demokrasi tanımı mevcuttur. Peker, demokrasiyi: "...Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, hergün bir karışıklıkla devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurttaşları birbirine düşüren, bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klasik demokrasi yerine yurttaş zekasının beslenip açılmasına da yol veren, sevgiye ve inana dayanan disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz..." şeklinde açıklarken Mahmut Esat Bozkurt ise "demokrasilerde esas olan değişik partilerin bulunması

Ocaklarının benimsediği tarihsel, dinsel anlamlı ulus kavramının kendi laik millet anlayışına karşı olduğunu kavradı. Halkevlerini kurmaya ve bu kurumları Türkiye'nin kavranabilir somut ülke coğrafyasının ve halkının yaşayan gerçekleri üzerine kurulu yeni Türk ulusal bilincini ve kimliğini oluşturmakla görevlendirmeye karar verdi. CHP'nin geliştirdiği yeni Türk ulusal kimliği ve kültürü materyalist nitelik taşıyordu. Halk evleri CHP'nin yeniden tanımladığı şekliyle milliyetçilik ve halkçılık çerçevesinde kültürel modernleşmeyi gerçekleştirmek için kullanmayı planladığı araçlardı.¹¹¹ Partinin otoriterizme evrimi 1935 kurultayıyla devam etti. Kurultay kararları mucibince daha önce lağvedilmiş olan parti müfettişliği yeniden ihdas edilerek sınırları, “*parti teşkilat ve tesisatının merkezin sıkı bir kontrolü altında bulunması ve devamlı rehberliği ile çalışması*”¹¹² şeklinde genişletildi. Esasında bu kurum dönemin özel koşullarında İnönü'nün partinin yönetim içindeki işlevinin ve konumunun güçlendirilmesi, Cumhuriyet Halk Partisinin örgüt ve siyasi bir parti olarak görevlerinin yerine getirilebilmesi amacıyla öngördüğü siyasi reformlardan biri olarak değerlendirilebilir. Amaç, parti örgütü üzerinde siyasi bir denetim sağlamaktan ibaretti.¹¹³

1935 tarihi aynı zamanda inkılabın teorik ve ideolojik olarak tanımlanarak parti-devlet ve Kemalizm kavramlarının idealize edildiği bir süreci işaret eder. Mülki idare ile ulusal iradeyi (!) yahut parti idaresini/iradesini birleştirme gayreti 18 Haziran 1936 tarihli genelgenin neşriyle gerçekleşecektir. Söz konusu genelge ile

---

değildir. Rousseau bile birden fazla partinin bulunmasını demokrasi için hayırlı bulmuyordu. Partilerin çokluğu, halkın samimi düşünceleri ve iradesinin ortaya çıkmasına engel teşkil ediyordu. Türk milletinde düşünce ve ideal birliği olduğunu ve bunun da kendi tarihinin bir gereği olduğunu vurgulayarak zorla parti kurmak doğru değildir” diyordu. Bkz. Mustafa Çufalı, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayınları, Ankara 2004, s.8.

¹¹¹ Kemal Karpaz, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi:1876-1980**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.65-66.

¹¹² Kadir Şeker, “*CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, Aralık 2011, s.38.

¹¹³ Cemil Koçak, “*Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti Müfettişliği*”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul 1992, s.468. Velidedeoğlu, parti-devlet bütünleşmesinin tezahürü olan parti müfettişleri hakkında şunları söylemektedir: “...bütün devlet yönetiminde CHP’nin ve dolayısıyla onun liderinin tek söz sahibi olması nedeniyle illere gönderilen parti müfettişleri oralarda devletin temsilcisi olan valilerden daha büyük bir nüfuz ve siyasal güce sahip bulunuyorlardı. Parti müfettişiyle çatışan idare adamı yuzdedoksandokuz yerinde duramaz, ya atılır, ya da başka yere atanırdı. Bunun sonucu olarak da bir kısım halk, devlet dairelerinde görülecek işleri için vali ve idare amirlerinden önce, bir yolunu bulup parti müfettişlerine başvurmak ve derdini ona anlatmak çabasına düşerdi...” Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiyede Üç Devir**, C.1, Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s.20.

dahiliye vekili parti genel sekreteri, valiler ise parti il başkanı olarak tanımlanırken¹¹⁴ 13.2.1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla 1924 anayasasının 2. maddesi ‘Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, inkılapçıdır...’ şeklinde değiştirilecektir. Velhasıl parti programı devletin programı haline dönüştürülecektir.¹¹⁵ Bu değişiklik parti-devlet bütünleşmesinin bir neticesi olarak

---

¹¹⁴ İlgili kararname aşağıdaki gibidir: 1.Dahiliye vekaleti genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik vazifesi verilmiştir. 2. Bütün vilayetlerde, parti il başkanlığına vilayetin valisi memur kılınmıştır. 3. Umumi müfettişer, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakıp ve müfettişidirler. 4. Vilayetlerde ilyönkurulca seçilmiş bulunan başkanlar üye durumunu almış, atanmış ya da mahallince seçilmiş milletvekili başkanların başkanlık görevi sona ermiştir. 5. Bu beyannamenin icaplarını parti genel sekreteri olmuş bulunan dahiliye vekili izleyecek ve düzenleyecektir. 6. Yukarıdaki maddeler bütün parti teşkilatına, vilayetlere, umumi müfettişliklere tebliğ olmuştur. Bkz. Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s.40. Bu olay Yakup Kadri tarafından şu ifadelerle anlatılmaktadır: “...Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile alakası kesilmiş, tamamıyla bürokratik bir şekil almıştı...” Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968, s.175.

¹¹⁵ Saydam hükümetinin güven oyu esnasında Refik İnce şu ilginç ifadeleri sarf etmektedir: “...Türkiye baştan aşağı muayyen bir idealin, Cumhuriyet Halk partisi idealinin sarsılmaz bir taraf darıdır ve Türkiye Büyük Millet Meclisi onun timsalidir. (Bravo sesleri). Büyük Millet Meclisi de, gene kendi arasından seçib bulduğu şahıslarda temsil edilmiştir. Bizi temsil edenlerden ölene de yaşayana da Millî şef demişimdir ve onların gösterdikleri istikametlerde yürüme vazifesi aslâyemizdir. Hükümet için Millî şeflerimizin gösterdiği zevata, doğrudan doğruya onun itimadını haiz olduğu için, itimad etmeküğ'ünüz, Millî şefimize karşı millî ve vicdanî vazifemizdir. Halk partisinin icraî vazifelerini bize vekâleten ifa edecek olan vekillerimizin simaları değişebilir. Fakat hiç bir zaman değişmeyecek olan esas, programımızın esasıdır. Biz vekillerimizi, ihdas ve tatbik edecekleri yeni programdan dolayı değil, Zaten mevcut olan Halk partisi programının tatbikatı bakımından tedkik ve mukayese etmek vaziyetindeyiz. Bu bakımdandır ki, bizim nazarımızda vekillerin kuvvet membaı Büyük Millet Meclisidir. Büyük Millet Meclisi dahi, esas itibarile Partimizin hürmetle karşıladığı bir noktada, kendisine verdiği direktif etrafında toplanmaktadır. (Bravo sesleri). O cihetten dolaydır ki, bir defa siyasî noktai nazardan bu günkü Hükümete, aldığımız terbiyei siyasiyenin icabı olarak, itimad vaziyetinde bulunduğumuzu söylemek lâzımdır. Biz, bu kürsüden, falan veya filân Hükümetin, o Hükümeti teşkil eden şu veya bu zevatın efaki icraatını bir tenkid demagojisile küflendirecek bir terbiyei siyasiye adamları değiliz. Biz dostluğumuzu, daima irşad etmek suretile, yürekte gelen kardeşlik duyguları tahtı tesirinde, arkadaşlarımıza yardım etmek suretile, politikamızı ancak samimiyetimizin verdiği telkine tâbi olarak tecelli ettiririz ve kendi yükselmemize ve başkalarını aşağıya indirmeğe doğru vesile teşkil eden demagojik tezahürlerin tecellisinden kendimizi masun bulunduracak vaziyetteyiz. İşte Kemalizmin demokrasi içinde, halkın işini halklaberaber görmek umdesini diğer umdelerden tefrik eden fânk vasfı budur. O halde hiç şübhesiz, hiç bir zaman varid olamayacaktır. Halk •partisi denilen mevcudiyet bu şekilde devam edecek ve her hangi bir Hükümet, bidayette diğer Partilerde olduğu gibi, bizden ademi itimad reyini almak felâketine uğramayacaktır. Bu, bizim kurduğumuz esaslı birlik ve nihayet nümunei siyaset bakımından böyledir. Biz evvelki İsmet İnönü, Celâl Bayar Hükümetlerine olduğu gibi bu gün de Refik Saydam Hükümetine itimad etmek ve onlara yüreklerimizden gelen samimî bağlılığımızı göstermek vaziyeti siyasiyesinde bulunuyoruz...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.V, C.29, İ.4, 27.1.1939, s.217. Aynı oturumda Samsun Mebusu Ruşen Barkır ise: “...Parti programını bütün teferrüatı ile tatbik edeceklerine halk için, halkla beraber çalışan Hükümetimizin hepsi şaşmadan, irkilmeden yüksek idealimize doğru yürüyeceklerine halkın bütün dileklerini ve bütün ihtiyaçlarını tatmin edeceklerine kanaatim vardır...” ifadelerini kullanıyordu. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.V, C.29, İ.4, 27.1.1939, s.220. Saydam da nutkuna, “...Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensub olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır...” ifadesiyle başlıyordu. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.V, C.29, İ.4, 27.1.1939, s.215. Saydam 1939 Hükümet programını takdim ederken de aynı ifadeyi kullanmaktadır: “...Bu

telakki edilmektedir.¹¹⁶ Ve nihayet Atatürk'ün vefatı üzerine toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı, parti-devlet bütünleşmesini tamamlayacaktır. Gerçekleştirilen tüzük değişikliği ile İsmet İnönü değişmez genel başkan ve Milli Şef¹¹⁷ unvanlarını bünyesinde mezc etmiş¹¹⁸ fevkalade bir lider mesabesine yükselirken ülkenin otoriterizme istihalesi de muvaffakiyetle neticelenecektir.¹¹⁹ Esasında şeflik ve şef tabiri¹²⁰ İtalya ve Almanya gibi faşist rejimlerin istimal ettiği bir kavramdan ibarettir. Türkiye Cumhuriyeti'nde bu kavramın iktibas edilerek müstamel bir hale dönüştürülmesinin parti ideolojisiyle mütenasip ve makul gerekçeleri mevcuttur. Zira şefin rolü her yerde ve bilhassa fırka hayatı henüz inkişaf etmemiş memleketlerde oldukça mühimdir. Çünkü bu siyasi kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve bu prensipleri, fikirleri aşılacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine istikamet verecek ve millet efradının siyasi terbiyesini tamamlayacak olan şeftir. Siyasi fırkalar, milli yüksek menfaatleri temin edici

---

kabine de, şimdiki kadar olduğu gibi mensub olduğumuz Cumhuriyet Halk partisinin programını tahakkuk ettirmek için çalışacaktır...Vekâletlerin iş programında bir değişiklik yoktur. Kabinenin programında olduğu gibi, vekâletlerin iş programlarında da Cumhuriyet Halk partisinin programı esastır..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.1, İ.F, 10.4.1939, s.20.

¹¹⁶ Söz konusu değişiklik dönemin basını tarafından da hayati, zaruri ve meşru olarak addedilmektedir. Bkz. Yunus Nadi, "*Türk Teşkilatı Esasiesinde Tekamül*", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1937, s.1; Şevket Bilgin, "*Anayasada Tadilatın Manası*", **Yeni Asır**, 12 Şubat 1937; Burhan Belge, "*Anayasamız*", **Ulus**, 3 Şubat 1937. 18 Temmuz 1934 tarihli Akşam Gazetesinde münderic bir haberde, tek parti yönetimlerinin hakim olduğu ülkelerde devlet ile partinin birbirinden ayrılmasının zaruri olmadığı belirtilmekte, hatta bu birlikteliğin faydalı olduğu ileri sürülmektedir. Yazıda, Almanya ve İtalya'da olduğu gibi devletle partinin birleşmesinin, tek parti uygulamasının doğal bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Yazıya şöyle devam edilmiştir: "Halk Fırkası devlet demektir. Devletin büyük reisi fırkanın resmen ve bilfiil şefidir. Hükümet reisi fırkanın reisidir. O halde her tarafta valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri neden fırkanın mümessilleri olmuyorlar da her yerde ayrı ayrı ve ikinci bir kuvvet nüfuz sahibi olarak fırka mümessilleri ihdas ediyoruz." Bkz. İ. Ceyhan Koç, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s.129.

¹¹⁷ Milli Şef kavramını ilk kez Mümtaz Faik Fenik ve Hasan Ali Yücel kullanmıştır. Bkz. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.111.

¹¹⁸ Hakkı Uyar, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2000, s.13.

¹¹⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul 2005, s.316.

¹²⁰ Şeflik kavramı dönemin bir çok mütefekkeri tarafından da hararetle desteklenmektedir. Dönemin temayülüyle mütenasip olan bu görüşler Nayır tarafından "...bizim demokrasiden anladığımız ise, milletin rey ve arzusuyla iktidar mevkiine gelmiş olan rejimin, yine milletin tam itimadına istinad eden bir şefin sevkece idaresi altında, muayyen zümre ve sınıfların değil, ancak milletin hakiki menfaat ve ihtiyaçlarını göz önünde tutarak inkılabın şaşmaz prensipleri dairesinde ve iş randımanı için mutlak ihtiyaç olan sükûn ve disiplin havasını yaratacak bir otorite ile memleketi idare etmesidir..." (Bkz. Yaşar Nabi Nayır, "*Türk İnkılabının Devamlılık Karakteri*", **Varlık**, C.7, S.133, 1939, s.17.) şeklinde ifade edilirken Kazım Nami Duru, toplumsal hayatın hemen her sahasında şeflik sistemine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktaydı. Bkz. Kazım Nami Duru, "*Şeflik, Şef Nasıl Yetişir*", **Yeni Kültür**, S.30, 1938.

prensiplerde kanaatleri birleşmiş fertlerin teşkil ettikleri cemiyetlerdir. Millet tarafından siyasi kanaatleri birbirine uygun fertler tabii halde dağıntıdır. Siyasi kanaatleri birbirine uygun olan veya uyabilen insanları ancak bir şef birleştirir ve onları bir teşkilat altında toplar.¹²¹ Her toplulukta ve parti içinde bu yüksek nitelikteki kişileri daima hazır bulmak kolay olmadığı gibi bir siyasi partinin, yüksek yönetimini eline teslim ettiği makam ve kişi üzerinde sık sık değişiklik yapması da otoriteyi zayıflatmak bakımından zararsız sayılamaz. CHP gibi milletin kuruluş ve ilerleyiş mücadelesinde kendisine rehberlik etmiş cumhuriyetçilik, devrimcilik, laiklik gibi Türk milletini değer ve esenlik mevkiine yükseltmekte olan ilkeleri değişmez bir politik inanç olarak kabul ve ilan etmiş olan ve siyasi bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları içinde toplamış bulunan bir partinin şefliğine seçilecek olan yüksek kişinin vasfını da kazanmış olması doğal bulunduğu göre parti genel başkanının yüksek kişiliğini her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşme ve tartışma konusu yapmayı parti genel başkanlığında değişmez vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın kararlılığını sağlamak ve otoriteyi güçlendirmek bakımından ulusal çıkara daha uygun görülmüştür.¹²² Esasında parti-devlet hayatında değişmezliği bir sistem haline dönüştürmek yahut yönetimi tüzüksel manada kişilere bağımlı kılmak kuruluş ve kurtuluşun tarihsel gerçekleri ve gerekçeleriyle çelişmektedir.¹²³

Kurtuluşun tarihsel tekamülü ve saikleriyle çelişen icraatlar bundan ibaret değildi. Milletvekili tayin ve tespit usulleriyle parti içi demokrasi uygulamaları da son derece ilkeldi. Nitekim anayasaya göre sorumsuz olan cumhurbaşkanı milli şef, gerçekte hem cumhurbaşkanlığı, hem de başbakanlık görevlerini yerine getiriyor,

---

¹²¹ Hamit Emrah Beriş, **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yayınları, Ankara 2009, s.94-95.

¹²² Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi 1939-1945**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.8. Milli Şef kavramı meclis müzakerelerinde de büyük bir saygı ve hürmete mazhar olmuştur. Refik İnce: "...Biz millî şeflerin arkasından gitmekte daima kazandık. Onun için Millî Şefin arkasında Atatürk evlatları, kendilerine emanet edilen davasını dahilde ve hariçte, hiç bir şeyden yılmayarak, muhafaza etmekte dün olduğu gibi bu gün de yeniden ahdi peyman etmiş vaziyettedir..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.1, İ.F, 10.4.1939, s.22. Berç Türker: "...Bahtiyarız; çünkü, bütün Türk milletinin sevgi ve itimadını kazanan fazilet ve kudret timsali mücessemi ve bütün varlığım milletimizin refahı ve yükselmesine hasreden ve çiftçi ve köylünün hamisi olan İsmet İnönü gibi alicenap, şanlı ve şerefli bir Millî Şefimiz vardır (Alkışlar)..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.1, İ.F, 10.4.1939, s.23. Rasih Kaplan: "...Devletin başkanlığını yapan Büyük Millî şef İsmet İnönü ile el birliği yapıp büyük gayeye büyük bir bilgi ile yürümektedir..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.1, İ.F, 10.4.1939, s.24.

¹²³ Ahmet Tahtakılıç, **Dönüşü Olmayan Yol**, Akademi Matbaası, Ankara 1989, s.94,97.

başbakanlar birer başbakan yardımcısı konumunda bulunuyordu.¹²⁴ CHP’de milletvekili adaylarının tespiti için genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan genel başkanlık kurulu yetkiliydi. Her şeye rağmen milletvekili seçiminde son söz yine genel başkana aitti.¹²⁵ Parti yönetimini elinde tutan genel başkanlık kurulu, tek parti ideolojisinin geliştirilmesine, parti program ve tüzüğünün derinleştirilmesine yönelik hazırlıklar yaparak bu kararlarını kurultaya onaylatıyordu. Tek parti dönemi boyunca kurultaylarda pek çok konu tartışılmakla beraber, lider kadronun istemediği bir kararın kurultaydan çıkması mümkün değildi. Tek parti dönemi boyunca milletvekillerinin, dolayısıyla parti genel merkezinin ağırlığı her zaman delegelerden fazla olmuştur. Bu da tabanın, yani taşra örgütünün kurultayda azınlıkta kalmasına yol açmıştır. 1931 tüzüğünde illerdeki her on bin üyeye ek olarak birer delegelik hakkının verilmesi, taşra örgütlerinin kurultaya katılım yüzdesini artırmakla beraber, bu oran tek partili yıllar boyunca hiçbir zaman %50’nin üzerine çıkamamıştır. Bunun nedeni, parti genel merkezinin devrimci/jakoben anlayışı çerçevesinde, taşra örgütlerine olan itimatsızlığı olarak ifade edilebilir. Hatta CHP, tek parti dönemi boyunca Doğu ve Güney Doğu illerinde örgütlenememiştir. 1923 tüzüğünde ‘bucak örgütünün başına ilçe mutemedi tarafından bir parti mutemedi atanır. Bu parti kongresinin doğal üyesi olduğu gibi bucağın örgütünü de yönetir.’ İfadesi yer almaktaydı. Söz konusu maddeye göre parti genel merkezi en küçük birimlerin başına bile merkezi bir atama sistemini getiriyordu. Ocak yönetimlerinin başkanları hariç tüm taşra örgütlerinin başına geçenlerin genel merkezden atandıkları görülmektedir. Bu partinin otoriterliğine ilişkin anlamlı bir örnektir.¹²⁶ Gerçi 1943 yılında bazı vilayetlerde tatbik edilen ve bir vilayetin istihkakı olarak addedebilececek

---

¹²⁴ Velidedeoğlu, a.g.e., s.20.

¹²⁵ 181, 25. Milletvekili seçim usulü hakkında Velidedeoğlu şu ifadelere yer vermektedir: “...Milletvekili adayları da parti merkezince seçilir, partinin lideri olan cumhurbaşkanının yani millî şefin inceleme ve onayından geçtikten sonra, parti teşkilatına bildirilir ve aynı akşam radyoda ilan olunurdu. Adı radyoda okunan aday, hemen dostlarından kutlama mesajları alırdı; çünkü yüzde yüz seçilmiş sayılırdı ve gerçekte buydu. Kısacası Atatürk devrindeki gelenek devam ediyor, milletvekillerinin seçimi, gerçek seçim değil atanma niteliği taşıyordu...” Bkz. Velidedeoğlu, a.g.e., s.20.

¹²⁶ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.141-143; Hikmet Bila, **CHP Tarihi 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s.178; Uyar, a.g.e., s.37, 42, 44-45;

milletvekili sayısından daha fazla milletvekili aday gösterilmesi usulüne gidildiyse de bu icraat parti içi huzursuzluklara neden oldu.¹²⁷

Dönemin seçim usulü de son derece ilginçti. İki dereceli seçimler olarak adlandırılan bu uygulamanın gerekçesi parti programında “...yurdumuzun genel şartlarına göre, vatandaşı yakından tanımakta olduğu ve inandığı şahısları, ikinci seçmen olarak ayırmakta özgür bırakmayı ve saylav seçimini bu yönden yapmayı demokrasi geleneğine en uygun buluruz...”¹²⁸ şeklinde tanımlanmaktaydı. Üstelik bu usûl Peker tarafından son derece normal ve makul görülüyordu. Peker’e göre, ‘bir yurttaşın tanıdığı ikinci seçmenlere güvenerek oyların kendileri adına verilmesini istemesi, hiç tanımadığı bir kişiye verilmesinden daha demokratikti. Demokrasi bir nas, bir ayet olmadığı gibi yapılan işler akıl süzgecinden geçirilerek, memlekete uygun olan tatbik edilmeliydi.’¹²⁹ Üstelik tek parti bir devlet partisi olarak vatandaşın oy istemek zorunda da değildi. Vatandaşın ayağına gitmiyordu ve vatandaşla aynı dili konuşmak mecburiyetinde değildi. Cüneyt Arcayürek bu gerekçe ile İnönü’yü “Halktan kopuk bir yeryüzü ilahı” olarak nitelemekteydi.¹³⁰

¹²⁷ Mehmet Kemal, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, ABECE Yayınları, İstanbul 1980, s.128; Süleyman Kocabaş, **Saklanan Gerçekler Demokrasiye Nasıl Geçtik? (1945-1946)**, Vatan Yayınları, İstanbul 2008, s.23.

¹²⁸ **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.6.

¹²⁹ Nihan Yükseliman, **Parti Devlet Bütünleşmesi**, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002, s.48. Partinin istimal ettiği dil dahi milletin mazisiyle ve hakikatleriyle muvafık değildir. CHP bürokratlarının parti kurultayında irad ettikleri nutuklar yahut program veya tüzüklerin kaleme alındığı dil bu garabetin bir numunesidir: “Türk ulusunu, kamutayı ve Türk devletini sayın tutmak ve tutturmak...; Fikriğ olduğu gibi bedeniğ...; Eğitim, her türlü urasadan...;...besleyen kutsal bir evindir.” Bkz. Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yayınları, Samsun 2008, s.17.

¹³⁰ Sakal, a.g.e., s.17. İnönü dönemini “İnönü Cumhuriyeti” olarak tavsif ve tesmiye eden Nadir Nadi, döneme ait bir takım hadiseleri ironik aynı zamanda trajik üslubuyla şöyle resmetmektedir: “...Devletin gücünü elinde bulundurmamak tatlı bir şey olmalı. Ama bu gücün kanuna dayanması, ya da bir ülkü uğruna göze alınması gerekir. Yoksa sırf otorite zevkini tatmaküzere kullanılan devlet gücü aslında güçsüzlükten pek de ayrıcalı sayılmaz. 1943 yılı başları idi, bir gün Ankara Palas’ın büyük salonunda Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’e rasladım. Yüzünde bir tuhafılık, daha doğrusu bir eksiklik vardı Yücel’in. Dikkat edince bıyıklarının yok olduğunu gördüm. Oysa bir çift gür ve kara kaşın çerçevelediği yüzünde bir denge kuruyordu bıyıkları.

-Hayrola üstat, neden kestini o güzelim bıyıklarını?

-Sorma! Milli şef öyle istedi.

-Nasıl? Milli Şef mi? Ne münasebet?

Evet, milli şef öyle uygun görmüştü. Yalnız Hasan Ali Yücel değil başta Başbakan Saraçoğlu, dudağının üstünde erlik belgesi taşıyan bütün hükümet üyelerine bıyıklarını usturayla kazımlarını emretmişti. Onlarda iki gramlık bıyık yüzünden istifa edecek değillerdi ya, değişmez genel başkanın emrini yerine getirmişlerdi. Yalnız Suad Hayri Ürgüplü keserse uğursuz gelecek gerekçesi ile direnmiş, bıyıklarını kurtarmıştı. Fakat hükümet üyelerinin çehresine bıyık yakıştıramayan Milli Şef nedense kendilerinininkine dokunmaya lüzum görmüyordu...” Nadir Nadi tarafından Milli şefin otokratik ve totaliter tavrına karşı sergilenen tepkisel tutum, soyadı zorunluluğu hususunda da görülebilmektedir. Bkz. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965, s.179-181. Dönemin faşizme mütemayil icratları Ali Fut Başgil tarafından şöyle anlatılmaktadır:

Milli Şef İnönü açısından 1938 seçimleri memleket üzerindeki sulta ve iktidarının tekit ve kuvveti için oldukça mübremdi. Zira Bayar ile İnönü arasında İş Bankasının tesisi günlerinden beri yaşanan çekişme ve çatışmalar her geçen gün biraz daha derinleşmişti. Bu derin çatışma cumhurbaşkanı seçim sürecinde daha da artmıştı. İnönü, Bayar tarafından teşekkül edilen kabineye içişleri bakanı ve genel sekreter olarak sadık dostu Refik Saydam'ı atamış, bir süre sonra Bayar istifa ederken Saydam başbakan olmuştu. Böylece Milli Şef parti içindeki sarsılmaz ve tartışılmaz otoritesini tesis etmişti.¹³¹ 31 Aralık 1938 tarihli seçimler ise bir dönemin bittiğinin açık bir deliliydi. Nitekim İnönü, Atatürk'ün siyasal hayattan tecrit ettiği bir takım küskünlere ara seçimden istifade ederek siyasetin yolunu açmıştı. Ali İhsan Sabis'in ifadesiyle “mani zail olmuş”¹³² ve nihayet kavga bitmişti. Zira İnönü için iktidarın tesisi ve bunu simgesel düzeyde de olsa ispat ve umuma kabul ettirmek için muhaliflerin kazanılması elzemdi.¹³³ Lakin bu politik manevra, İnönü hakkındaki siyasi ve kişisel eleştiriler ile sui zan ve bir takım kanı ve önyargıların derinleşmesine sebebiyet vermiştir.¹³⁴

“...çekildiği köşeden devletin başına geçer geçmez İnönü'nün ilk hareketi Bayar'ı ve Atatürk'ün yakın mesai arkadaşlarını bir kenara atmak oldu. Ünlü sefeli gibi parti ve devlet başkanlıklarını şahsında toplayan İnönü, çağdaşları Hitler ve Mussoli'nin kurdukları diktatörlükler modelinde bir diktatörlük yolunu tuttu. Köylerde jandarma dipçigine, şehirlerde polis copuna dayanan bir terör rejimi kurulmuştu. Sinsi ve kinci, dar görüşlü İnönü'de Atatürk'teki ihata kabiliyeti ve fevkalade zeka seyyaliyeti yoktu...Ona göre kuvvete başvurarak memleketi büyük bir kışla haline getirmek lazımdı. Bu nevi devletçilik, Mussoli'nin faşizm hakkında verdiği meşhur tarife geniş nispette benzemektedir: -Her şey devlet için, hiçbir şey devlet dışında ve hiçbir şey devlete karşı...” Bkz., Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, yyy. 1968, s.48-49.

¹³¹ Süleyman Güngör, **Muhalefette CHP**, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s.21.

¹³² Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.253.

¹³³ Güngör, a.g.e., s.22. Yakup Kadri, bu politik manevra hakkında şunları söylemektedir: “...Atatürk...Atatürk mü? Onun yakınında bulunanlardan, onun koruduğu, hoşlandığı kimselerden ortada hangi birini bırakmıştı? İsmet Paşa, yalnız Atatürk'ün çevresindekileri darmadağın etmekle kalmamış, bunlardan boşalan yerleri bir takım yeni kimselerle ve bir vakitler kendi yüzünden Atatürk'e dargın olanlarla doldurmuştu...Bana öyle geliyordu ki, İsmet Paşa, eski muarızlarını kanadı altına almakla onların memlekette önemli bir çoğunluk teşkil eden taraftarlarına görüyorsunuz ya; bunlar bana değil, Atatürk'e karşı idiler. O öldükten sonra, işte, muhalefetten eser kalmadı, demek istemiş ya da Fethi Okyar'ı adalet, Ali Fuat Cebesoy'u ulaştırma bakanlıklarına getirmekle hala Atatürk'ün arkasından ağlayan Türk milletine onun açtığı büyük deverin devam etmekte olduğu hissini vermek maksadını gütmüştür...İsmet Paşa eski muarızlarıyla Atatürk'e dayanmaksızın tek başına uğraşamayacağını anladığı için böyle bir hoş geçinme yolu tutmuş ve bununla pek akıllıca bir harekette bulunmuştur. Zira, bu hareket ne kadar zoraki olursa olsun, ne gibi ard düşüncelere dayanırsa dayansın, iç politikada bir barış denemesi manasına gelebilir ve Atatürk'ün ölümünden sonra sarsılması çok muhtemel olan devlet otoritesi de ancak bu suretle korunabilirdi. Bkz. Karaoşmanoğlu, a.g.e., s.151-152.

¹³⁴ İnönü'nün malum tavrı George Orwell'in ölümsüz eserindeki şu ifadeleri haklı çıkaracak niteliktedir: “...Gerçekte iktidar, ancak karşıtların uzlaştırılması yoluyla sonsuza dek elde tutulabilir. Eski dönemin başka türlü yıkılması olanaksızdır. Eğer eşitsizlik sürdürülecekse-yani yüksek grup

1939 yılı memleketin demokratik hayatında bir takım gelişmelere sahne oldu. İnönü 1939 İstanbul Üniversitesi nutkunda “...halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekamülleri, siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilebilecektir. Milletın murakabesi, idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinmedikçe, halk idaresi vardır denemez...Biz halk idaresinin, milletimizin bünyesine ve arzusuna en uygun geldiği kanaatindeyiz. Halk idaresinin en nazik tarafı bugün anarşiye ve zora meydan vermesini tanzim edebilmektir...”¹³⁵ diyordu. 29 Mayıs 1939 tarihli 5. Büyük Kurultayda ise “...Siyasi hayatımızda tecrübe geçirmiş adamlar olarak memleketimizin ihtiyacına ve bünyesine en uygun olan halk idaresi usulünü kemale getirmek idealindeyiz. Bu yolda temiz yürekle çalışıyoruz. Bizden sonra gelecek vatandaşlara, milletimizin siyasi hayatında ilerlemiş bir seviye terk etmek başlıca emelimizdir. İyi bir halk idaresinin siyasi idarelerde ana prensipleri her nevi seçimlere halkın samimi olarak iştirak etmesiyle, hükümetin ve Büyük Millet Meclisinin faaliyetinde hakiki bir millet murakabesinin şüphe götürmez bir tarzda bulunması ile hülasa edebiliriz...”¹³⁶ ifadesiyle yeni bir sürece işaret ediyordu. Bu yeni süreç “Müstakil Grup” şeklinde formüle edilen ve siyasal çoğulculuğu parti içersindeki dinamikler vasıtasıyla vücuda getirme teşebbüsünden ibaretti.¹³⁷ Fırtınasız bir tekamül için Müstakil Grup’un varlığı zaruriydi ve tek gayeli Türk milletini mevcut olmayan davalar uğrunda ayırmaya çalışmak meş’um bir hadiseydi.¹³⁸ Başkanlığını İnönü’nün yapacağı grup, 21 kişiden oluşacak, parti toplantılarına katılacak, söz almayacak, görüş bildirmeyecek, oylamalara

---

yerini koruyacaksa-zihinsel koşullar, denetlenmiş delilik olmalıdır...” George Orwell, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, Çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, İstanbul 2004, s.36.

¹³⁵ Kadri Kop, **Milli Şef’in Söylev Demeç ve Mesajları**, Ankara 1943, s.24-29, 70, s.18.

¹³⁶ **C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayında Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü’nün İrat Buyurdukları Nutuk**, Ankara 1939, s.4. İnönü tarafından zikredilen bu ifadeler Müstakil Grubu tebşir ediyordu. Bkz. Süleyman Coşkun, **Türkiye’de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.309.

¹³⁷ Müstakil Grup, CHP VI. Büyük Kurultayına sunmuş olduğu raporda, 1943 yılına kadar toplam 136 toplantı yaptığını, harp maliyesi, hayat pahalılığı, sağlık ve sosyal yardım, meslek teşkilatı hususunda bir takım komisyonlar teşkil ederek incelemeler gerçekleştirdiğini ve genel başkanın direktifleri çerçevesinde bir takım bakanlıkların çalışmalarını da denetlediğini bildirmekteydi. Bkz. **C.H.P. VI. Büyük Kurultayına Sunulan C.H.P. Meclis Müstakil Grubunun Raporu**, Zerbamat Matbaası, Ankara 1943, s.4-7. Müstakil Grup için ayrıca bkz. Şerafettin Turan, **İsmet İnönü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.283.

¹³⁸ Müstakil Grubun tesisi memleket efkârında son derece olumlu bir karar olarak addedildi. Zaten partilerin varlığı fikir ve menfaat ayrılıklarından kaynaklanmaktaydı. Memlekette fırtınasız bir tekamül için tek partinin devamı büyük bir zaruretti. Tek gayeli Türk milletini mevcut olmayan davalar uğrunda ayırmaya açılmak meş’um bir hadiseydi. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Kemalettin Kamu, “*Tek Partili Demokrasi*”, **Ulus**, 1 Haziran 1939; Muhittin Birgen, “*21’ler Grubu*”, **Son Posta**, 30 Mayıs 1939; Peyami Safa, “*Cemiyet, Parti, İdeal*”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1939.

katılmayacak ancak meclis toplantılarında kendi grup kararları doğrultusunda görüş açıklayıp oy kullanabilecekti.¹³⁹ Muhalefet ihtiyacının müstakil grupla karşılanmasında da örneklendiği üzere dönemde, kısa vadede, çok sesli siyasal yaşama geçiş iradesine sahip olduğu yönünde hiçbir emare yoktur. Tam tersine bir takım küçük revizyonlarla mevcut yapının kalıcı kılınmasına yönelik arayışlara girişilmiştir.¹⁴⁰ Bu dönemde hâkim olan yaklaşıma göre, çoğulcu siyasal yaşam, farklı çıkar gruplarının ve dahası farklı sınıfların sözcülüğünü üstlenmiş siyasal partilerin bulunduğu ülkelerde gerçekleşir. Oysa rejim en baştan beri ülkenin türdeş ve bütünleşik bir yurttaş grubundan müteşekkil olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla muhalefetin kendiliğinden oluşmasına sebep olacak koşulların varlığından söz edilemez.¹⁴¹

Dönemin siyasal hayatındaki mevcut otoriter tutumu basın hukukundan, cemiyet hayatına, polis salâhiyetinden sinemaya kadar pek çok saha ve hususta kontrolcü ve tekelci bir zihniyet olarak değerlendirebiliriz. Nitekim, basın hukukunun en önemli özelliği hükümetin genel siyasetine aykırı yayın yapıldığında gazete kapatma yetkisini vermiş olmasıydı.¹⁴² İç işleri bakanı Şükrü Kaya göre Matbuat kanununun hakiki hedefi *“her rejimin kendine uygun bir vatandaşı tipi aradığı gibi bir matbuat tipi aradığı, esaslı inkılap yapan memleketlerin gazetelerinin de inkılabın yürüyüş ve ahengine uydurması, inkılabın yerleşmesinin, bütünleşmesinin*

---

¹³⁹ Osman Akandere, *“1939-46 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup’un Yapısı ve İşlevi”*, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.7, Bahar 2000, s.308.

¹⁴⁰ Müstakil Grubun hakiki bir muhalefeti temsil edemeyeceğini belirten Toker, eleştirilerine şöyle devam etmektedir: *“...Müstakil Grubu bir şeye benzetmek gerekirse şöyle söylemek lazımdır: Bazı komünist ülkelerde komünist partilerin dışında partiler vardır. Mesela Bulgaristan’da, mesela Polonya’da, mesela Çekoslovakya’da...Bunlar komünist partiye nispetle neyse, Müstakil Gruba CHP’ye oldu. Yani göstermelik bir kuruluş. Zaten Müstakil Grubun tebliğleri Ulus’ta yayınlanırdı.”* Bkz. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.80.

¹⁴¹ Beriş, a.g.e., s.97. Müstakil Grup tatbiki ve tecrübesi 1946 tarihli altıncı büyük kurultayda lağvedilmiştir. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Saklanan Gerçekler Demokrasiye Nasıl Geçtik? (1945-1946)**, Vatan Yayınları, İstanbul 2008, s.23.

¹⁴² Araştırma sahanızla alakalı olarak basına tatbik edilen kapanma süresi, sayısı ve kararını veren makamlar aşağıdaki gibidir: Cumhuriyet, 5 Ay 9 Gün, 5, 3 Hükümet 2 Sıkıyönetim; Tan, 2 Ay 13 Gün, 7, 4 Hükümet 3 Sıkıyönetim; Vatan, 7.5 Ay 9 Gün, 9, 5 Hükümet 4 Sıkıyönetim; Tasviri Efkâr, 3 Ay, 8, 4 Hükümet 4 sıkıyönetim; Vakit, 12 gün, 2, 1 Hükümet 1 Sıkıyönetim; Yeni Sabah 6 Gün, 3, 1 Hükümet, 2 Sıkıyönetim; Son Posta, 11 Gün, 4, 4 Hükümet, Haber, 10 Gün, 2, 2 Sıkıyönetim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul 1990, s.143. Basına yönelik tazyik ve men cezaları hakkında ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.220-238, 239-242, 244-245.

bir zarureti addedildiği” şeklindeydi.¹⁴³ Aslında Türkiye’de basın devlete vereceği desteğe siyasi iktidarlarca tarihsel bir misyon olarak bakılmıştı. Atatürk: “cumhuriyet devrinin kendi zihniyet ve ahlakıyatıyla donanmış basınını yine ancak cumhuriyetin kendisi yetiştirir. Büyük ve soylu milletimizin yeni çalışma yaşamını ve uygarlığını kolaylaştıracak ve yüreklendirecek ancak bu yeni zihniyetteki basın olacaktır.”¹⁴⁴ derken İnönü meseleye “Propaganda eğer müsait saha bulursa bir memlekette, bir millete yıkılamayacak zannolunan en kuvvetli bir binayı dahi yıkabilir. Muntazam, şuurlu, muayyen bir hedef aleyhine tevcih edilen propagandanın zaman ile sarsamayacağı hiç bir kuvvet yoktur. Gençler ve çocuklar mütemadiyen fena idare olunduklarını, her şeyin fena olduğunu milletin büyük diye, iyi diye tanıyacak hiç bir şeyi olmadığını duya duya, okuya okuya yalnız bedbin ve meyus adamlar olur; milletin istikbalini idare edecek çocuklar genç yaşlarında bu kadar zehirli hava teneffüs ederek istikbale çıkarlarsa milletin atisinden nevmi olmak lâzımdır. Muttarit ve mütemadi fena neşriyat bir memlekette ahlâkı iskat eder.”¹⁴⁵ şeklinde yaklaşmaktaydı. Bu telakki ve perspektif neticesinde 1909 tarihli Matbuat kanunu lağvedilerek 1931 Matbuat Kanunu neşredilmişti. Zikredilen kanununun 30. maddesi, “Türk ceza kanununun 156 inci maddesi sarahati haricinde kendilerine mevdu vazifenin ifasından dolayı Büyük Millet Meclisi Âzasından, İcra Vekilleri Heyetinden ve resmî heyetlerle Devlet memurlarından biri veya bir kaç hakkında isim ve madde gösterilmiyerek müphem ve suizanni davet edecek mahiyette mütecevizane yazı ve resimlerle Büyük Millet Meclisinin ve İcra Vekilleri Heyetinin ve resmî heyetlerle Devlet memurlarının veya bir kısmın şeref ve haysiyeti ihlâl olunursa üç aydan altı aya kadar hapis ve yüz liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.”, 33. maddesi, “Millî paranın kıymetini düşürmek veya dahil veya hariçte bu paraya karşı itimadı sarsabilecek vakaları tasni veya tahrif ederek neşir ve işaa edenler üç aydan üç seneye kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasile cezalandırılır.”, 40. maddesi, “Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyatta bulunulamaz. Hilâfına hareket edenlere altı aydan üç seneye kadar ağır hapis cezası

¹⁴³ Yükseliman, a.g.e., s.55. Aynı hususta bkz. Cemil Koçak, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 35, Kasım-1986, s.392.

¹⁴⁴ Şerafettin Pektaş, **Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul 2003, s.21.

¹⁴⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.IV, C.3, İ.F, 5.7.1931, s.34-37.

verilir.”, 44. maddesi, “3 mart 1340 tarih ve 431 numaralı kanunun hükmüne tevfikân Türkiye Cumhuriyeti hududu haricine çıkarılmış olanlarla 16 nisan 1340 tarih ve 481 numaralı af kanununun 3üncü maddesinde yazılı eşhasm gönderdikleri yazıları gazete ve mecmualarla neşretmek memnudur. Muhalif hareket edenler altı aydan üç seneye kadar hapis ve üç yüz liradan aşağı olmamak üzere para cezasına mahkûm olurlar. Bu suretle neşrolunan yazılar bir suç teşkil ettiği takdirde ayrıca takibat yapılır.”, 50. maddesi, “Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra Vekilleri Heyeti kararile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz.”, 51. maddesi ise, “Yabancı bir memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiyeye sokulması ve dağıtılması icra Vekilleri Heyeti kararile menolunabilir. Dağıtılan nüshalar karardan evvel, icra Vekilleri Heyetinden müstacelen karar alınmak üzere, Dahiliye Vekilinin emrile toplattırılabilir. Menolunmuş gazeteleri memnuiyeti bilerek Türkiyeye sokan ve dağıtanlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır.”¹⁴⁶şeklindeydi. Aynı kanunun 1939 yılında bir kez daha tadil edildiğini müşahede etmekteyiz. İlgili tadil neticesinde 1881 sayılı matbuat kanununun 35. maddesi “Memleketin emniyeti ile alâkadâr meseleler hakkında yapılmakta olan tahkikattan ve yine memleket emniyeti bakımından alman tedbirlerden bahseden

---

¹⁴⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.IV, C.3, İ.F, 25.7.1931, s.369, 370-375. 1909 1931 Matbuat Kanunu'nun çalışmamız açısından ilginç olan diğer maddeleri ise şunlardır: Basın özgürlüğü ve basılı eserlerin yayını, bu yasada yazılı hükümlere bağlıdır (md.1). Gazete ve dergi sahiplerinde aşağıdaki kayıt ve niteliklerin bulunması şarttır. Vatan, Ulusal Savaş, Cumhuriyet ve devrim aleyhinde bulunup da herhangi bir divan ve mahkeme tarafından mahkum olmamak (md.12-k); Ulusal Savaş'ta işgal altında düşman emellerine hizmet edici yayın yapmış olmamak (md.12-m) gerekmektedir. Bireylerin kişisel ya da özel yaşamlarını ima yoluyla bile olsa yayınlayanlar para ve hapis cezalarına çarptırılmaktadırlar (md.29). İntihar olaylarını o yerin en büyük zabıta memurundan izin almaksızın yayınlamak yasaktır (md.30). TBMM üyelerine, bakanlar kuruluna, devlet memurlarının onur ve şereflerini kırıcı, zan altında bırakıcı yayın yapanlar para ve hapis cezalarına çarptırılmaktadırlar (md.30). Türk Ceza Kanunu'nun 426. ve 427. maddelerine göre müstehcen, halkın ar ve haya duygularını inciten ve ayıp sayılan şeyler [yayınlanamaz] (md.31). Bir kimsenin namusunu çığneyecek ve saygınlığını sarsacak ya da şöhrat ve servetine zarar verecek bir maddeyi yayınlamak tehdiye [ya da şantaj] yönelenler TCK'nun 192. maddesi gereğince ceza görmektedir (md.32). Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşitliğe kıskırtan yayın yapılamaz (md.40). 3 Mart 1925 tarih ve 431 sayılı yazıyla TC sınırları dışına çıkarılmış olanlarla 16 Nisan 1925 tarih ve 481 sayılı Af Kanunu'nun 3. maddesinde yazılı kişilerin gönderdikleri yazılan yayınlamak yasaktır (md.44). Gazete ve derginin sorumlulan, bir devlet memuru ya da yetkili tarafından gönderilen cevaplan yayınlamak zorundadır (md.48) Bkz. Nurşen Mazıcı, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.18, C.5, 1996, s.48.

yazılar memnudur. Ancak bu tahkikatı yapmağa veya bu tedbirleri almağa salahiyyetli makam tarafından bu hususta müsaade verilebilir.” şeklinde değiştirilmiştir.¹⁴⁷

Böylece yapılan tadilat ve düzenlemeler neticesinde matbuat otoriterizmle mutabık hale getirilmiştir.

Zikredilen matbuat hukuku çerçevesinde basın daimi bir kontrol ve tarassuduna maruz kalırken, çoğu zaman milli şef tarafından gerçekleştirilen telkin, tehdit ve tarizlerle karşılaşmıştır.¹⁴⁸ Zaman zaman kağıt darlığı gerekçesiyle gazete

---

¹⁴⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.6, C.10, İ.1, 24.4.1940, s.139. Yapılan tadilat hususunda Refik Saydam şunları söylemektedir: “...Matbuat kanunu, ferdi hakların muhafaza ve vikayesi hususunda ihtiva ettiği bu sarahate mukabil, millî vahdet, emniyet ve ahengimize aykırı gelebilecek neşriyat için her hangi bir memnuiyeti ihtiva etmemekte bulunduğundan, bu gibi neşriyata ictisar edenler hakkında kanunî takibat icrası mümkün olamamaktadır. Son zamanlarda bazı gazete ve mecmualarımızda, millî hislerimizi inciden veya bu maksadL". millî tarihi yanlış gösteren yazılarla memleketin emniyeti ile alâkadar meseleler üzerinde Hükümetçe, yapılmakta olan tahkikattan ve yine emniyetin teğmini bakımından alınan tedbirlerden bahis yazılar çıktığı görülmüştür. Millî şuur ve hassasiyetimizle telifi gayri mümkün ve millî emniyetimiz bakımından büyük mahzurları aşikâr bulunan bu gibi yazıların neşrine meydan verilmemek üzere, zikri geçen kanun maddesine iki fıkra ilâvesi muvafık görülmüş ve bu maksadla bağlı kanun lâyihası hazırlanmıştır...” **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.6, C.10, İ.1, 24.4.1940, s.1. Ayrıca bkz. “*Dâhiliye Vekili'nin Meclisteki Beyanatı Münasebetiyle*”, **Tan**, 27 Mayıs 1940, s. 1.

¹⁴⁸ Basın üzerine tatbik edilen sansür ve tazyik hakkında Necip Fazıl şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Basın-Yayın Teşkilatı Başvekaletle bağlı bir umumi müdürlüktür ve başında sonraları büyük elçi sıfatıyla dış işlerine geçen ve en sonrada bakanlığa kadar yükselmiş olan Selim Sarper vardır. Basında işte bu kanaldan verilen günlük emirlerle idare edilmektedir: -Şunu yaz, bunu yazma!

-Falan haberi koyma, falan haberi fişman biçimde koy!

-Sakın din mevzuuna gireyim deme!...” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2002, s.23. Aynı hususta Zekeriya Sertel’i dinleyelim: “...basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Basın kanunu hep basının aleyhine yorumlanıyordu...En masum sandığımız yazılardan dolayı gazeteyi kapatıyorlardı. Gazeteyi kapatmak hakkı bakanlar kuruluna verilmişti. Bu yetki sık sık kullanılıyor, gazeteler ve gazeteciler ürkütülüyordu...Fikirlerimizi söyleyemiyorduk...” Bkz. Zekeriya; Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.189.

Millî Şef İnönü’nün tavrı, dönemin ünlü gazetecisi ve aynı zamanda damadı Metin Toker tarafından şu cümlelerle resmedilmektedir: “...Millî şefin mahzurlu saydığı her şey Türkiye’de yasaktır. Dalgaların bu kadar kabarık olduğu sularda İnönü, ancak dümeni sımsıkı kendi ellerinde tutarak gemiyi selamete çıkarabileceği inancındadır. Hesaplar onun kafası içinde bulunduğu başkalarınca anlamsız görülebilecek davranışlara rastlanılmaktadır...Ben 1943’de Cumhuriyet Gazetesi’nde çalışmaya başlamıştım. Yazı işleri müdür yardımcısı Ahmed İhsan idi. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki, birinci şubeden bir memur gelip yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin. Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki...Hangi haberin kaçınıcı sayfada kaç sütun üzerine hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar. Bunların aslında bir manası vardır. Mizanpajı çizilen haberler, prensipte savaş kaderiyle ilgili haberlerdi. Bunların büyütülmesi veya küçültülmesiyle iki tarafın ajanları ve adamlarıkendi lehlerine hava yaratıyorlar, kamuoyuna o yönde etkilemeye çalışıyorlardı...Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlarda yazılması gerektiği bildiriliyordu. Radyo gazetesi ise dikkatli bir şek,ilde resmi görüşü aksettiriyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu...Başka emirlerde ise millî şef ile hatta millî şaefin ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hakim İsmet İnönü’nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harp yılları esnasında cumhurbaşkanı bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar devlet zoru ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayınlandı...Gene iyi hatırlarım. Bir gün Cumhuriyet

sayfaları sınırlandırılmış ya da radyo yayınları yasaklanmıştır. Bir çok gazeteci CHP listelerinden meclise girerek tek parti usulünü ve yönetimini savunmuştur.¹⁴⁹ İnönü ve ailesi hakkında neşredilen haberler¹⁵⁰ ise halk arasında yaygın bir memnuniyetsizliğin en büyük gerekçelerinden biri olmuştur.¹⁵¹ 1943’de “...*Millî menfaatlerimiz için zararlı tesirler yapabilecek basın, yayın ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halk efkârını aydınlatmak ve bu gibi faaliyetleri tetkik ve murakabe etmek...*”¹⁵² için Basım Yayın Umum Müdürlüğü kurulmuş ve yine aynı gerekçelerle sinema filmleri de kontrol altına alınmıştır.¹⁵³

Gazetesine Basın Yayın Müdürlüğünden telefon edilmişti ve sayın Bayan İnönü’nün İstanbul’a teşrifleri haberi birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti.” Bkz. Toker, a.g.e., s.24-26.

¹⁴⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.398-399.

¹⁵⁰ İnönü ailesi hakkında dönemin basınında neşredilen haberlerden bir kısmı aşağıdaki gibidir: “*Askere Yardım*”, **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1940, s.3; “*Selçuk Kız San’at Enstitüsünde Defile*”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1942, s.3; “*Millî Şefin Refikaları*”, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1942, s.1; “*Ankara’da Açılan Hastabakıcı Kursu*”, **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1944, s.1; “*Bayan Mevhibe İnönü*”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1944, s.1; “*Bayan Mevhibe İnönü’nün Ziyafeti*”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1946, s.3; “*Bayan İnönü Kursu Bitirenlere Diplomalarını Verdi*”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1947, s.3; “*Bugün Çocuk Bayramı*”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1939, s.1; “*İnönü Çocuklarının Verdikleri Çay*”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1939, s.5; “*Ömer ve Erdal İnönü Kayak Sporunu Yapmak İçin Uludağ’a Gittiler*”, **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1941, s.3; “*Ömer ve Erdal İnönü Uludağ’da Kayak Sporunu Yaptılar*”, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1941, s.4; “*Dün Yapılan Yelken Yarışları*”, **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1941, s.3; “*Ömer İnönü*”, **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1942, s.1; “*Havacı Mühendislerin Öncüsü Ömer İnönü Konuşuyor*”, **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1942, s.1; “*Ömer İnönü’nün Pilotluğu*”, **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1942, s.2; “*Ömer İnönü Diyor:*”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1942, s.1; “*Ömer İnönü*”, **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1942, s.1; “*Ankara’da Yapılan Parlak Bir Tören*”, **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1942, s.1; “*Uludağ’da Kayak Müsabakaları*”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1946, s.1; “*Pazar Günü Ankara’da Otomobil Yarışı Yapılıyor*”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1949, s.4; “*Ömer İnönü Hakkında Bir Açıklama*”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1949, s.1; “*Erdal İnönü Amerika’ya Gitti*”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1947, s.2; “*Erdal İnönü Nev-Yorkta*”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947, s.3; “*Erdal İnönü*”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1949, s.1.

¹⁵¹ “... gazetelerde, kısmen emirlerle ama daha çok tabiatlardaki küçüklüğün sonucu millî şef hakkında pohpohlayıcı onu göklere çıkararak edebiyat İsmet İnönü’ye kızgınlığı daha çok artırıyordu. Erdal İnönü’ye Türkkuşu brövesi takılıyordu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, başbakan, bakanlar törende bulunuyorlar, Erdal’a nutuklarla yağcılık yapıyorlardı. Gazeteler bunun fotoğraflı habelerini büyük büyük veriyorlar, okuyanlar Erdal’a da babasına da bir başka türlü okuyorlardı. 1944’lerde yavaş yavaş ve çok ihtiyatlı şekilde biraz muhalefet yapmaya yönelmiş Vatan ve Tan gibi gazetelerde bile cumhurbaşkanına dalkavukluk etmek bir güven supabı olarak görülüyordu. İnönü zaferlerinin, Lozan’ın yıldönümlerinde İsmet İnönü’nün resimleri bunların birinci sayfalarını süslüyor, bugün insanı çok yadırgatan üslup içinde millî şefin şahsına alkış tutuluyordu...Halbuki bu sırada İsmet Paşanın Çankaya’da uşaklarına, hizmetçilerine bile beyaz undan francala ekmeği yedirdiği söylentileri dolaştırılıyor, onun viyolensel çalması, kimya deneyleri yapması alay konusu oluyor, gündelik hayatınskıntılarının böyle hafifletilmesine çalışılıyordu...Buna İsviçre bankalarındaki paralar ve Amerika’daki çiftlikler masalları da ekleniyor ve bu suretle ortaya iki Türkiye çıkıyordu; Biri gazetelerin manşetlerindeki Türkiye, öteki, nabızı gündelik hayat içinde atan, harbe katılmamış olmaktan dolayı şüphesiz ki mutlu, ama idaresindeki perişanlık yüzünden mutsuz bir Türkiye...” Bkz. Toker, a.g.e., s.30-31.

¹⁵² İlgili maddeler: **MADDE 1.** — Başvekâlete bağlı Basım ve yayım umum müdürlüğü kurulmuştur. Basım ve yayım umum müdürlüğü şu işleri görür: olarak tanıtmak ve yaymak; II. Cumhuriyet

4.7.1934'de kabul edilen Polis salâhiyet ve vazife kanunu ile 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu¹⁵⁴ nun ilgili maddeleri de oldukça ilginçtir. Bu kanunlar o güne kadar mevcut olan dernekler hayatını kısırlaştıran ve tek parti rejimine paralel bir disiplin altına alan, dernek kurmayı zorlaştıran bir takım tedbirler getirmiştir.¹⁵⁵

Hükümetinin iç ve dış siyasetini, yurt ve dünya yayın vasıtalarına ve umumî efkârına doğru olarak aksettirmek; IV. Millî menfaatlerimiz için zararlı tesirler yapabilecek basın, yayım ve telkin faaliyetlerinin mahiyeti hakkında halk efkârını aydınlatmak ve hu gibi faaliyetleri tetkik ve murakabe etmek **MADDE 9** — iç yayım dairesinin vazifeleri şunlardır: I. İç yayım ve basını takip etmek II. Matbuat ve Basın Birliği kanunları hükümlerinin tatbikına nezaret etmek **MADDE 20** — Radyolarla yapılacak her türlü söz yayımları, ya doğrudan doğruya merkezde veya verilecek hususî salâhiyet üzerine mahallerinde tetkik olunup programlara alınıp alınmaması kararlaştırılır... Umum müdür, söz komiteleri kararıyla mukayyet olmaksızın, yayımlarda ilâve ve tay ve değişiklikler yapabilir. **MADDE 36** — Bu kanunla veya diğer kanunlarla murakabesi Umum müdürlüğe verilmiş olan film, plâk ve resim gibi yayım ve telkin vasıtalarının, umuma arz edilecek müzikli veya müziksiz piyeslerle senaryoların ve umumî eğlence yerleri repertüvârlarının ilgili makamlarla birlikte kontrolün», icabına göre umuma arzının menine veya toplattırılmasına ait hükümler bir nizamname ile tesbit olunur.¹³³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.7, C.4, İ.F, 16.7.1943, s.128-129, 131, 133. Söz konusu kanun için ayrıca bkz. “*Basın Yayın Umum Müdürlüğü, Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun*”, **Resmi Gazete**, No.4475, S.5462, 22 Temmuz 1943, s.5561-5567.

¹⁵³ İlgili madde aşağıdaki gibidir: 9/6/1932 tarih ve 12979 sayılı kararname ile mer'iyete konulan «Sinema filmlerinin kontrolü hakkındaki talimatname» nin dördüncü maddesinin sonuna (dahilde yapılacak filmlerin evvelâ senaryolarının komisyonca tetkika tâbi tutulup bu talimatnamenin beşinci maddesinde yazılı vaziyetlere uygun görülen senaryolarda tadilat icra ve yahut bu senaryonun filime çekilmesi menolunur. Komisyonun senaryo üzerinde tetkikatta bulunması, senaryo mevzuu filime çekildikten sonra bunu komisyonun film halinde tekrar kontrol etmesine veya icap eden tadilleri yaptırmasına mani değildir) fıkrasının ilâvesi; Dahiliye Vekilliğinin 24/12/1933 tarih ve 1733 /11287 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/12/1933 de kabul olunmuştur. Bkz. **Resmi Gazete**, S.2600, 9 Aralık 1934, s.3381.

¹⁵⁴ İlgili madde şöyledir: **Madde 9** — Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara aid olan cemiyetlerin teşkili yasaktır: a) Devletin mülkî bütünlüğünü bozmağa çalışan b) Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2 nci maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksad ve gaye güden c) Emniyet ve asayişe ve umumî adab ve ahlâka ve gayesi kanunlara uymayan d) Siyasal ve ulusal birliği bozan e) Din, mezheb ve tarikat esaslarına dayanan f) Yerlilik ve yabancılık gibi yurddaşlar arasında ayrılık uyandıran g) Her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun mintakavî maksad güden veya unvan taşıyan h) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan i) Gizli tutulan gayesini saklayan. **Madde 28** — Cemiyetlerin muameleleri , defterleri ve hesapları mahallî Hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir. **Madde 29** — Zabıta, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye âmirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hâmil olarak her zaman girmeğe salâhiyetlidir. **Madde 30** — Mevzuları itibarile hususî murakabeye tâbi tutulmuş olan cemiyetler üzerinde aid olduğu makamların murakabesine müteallik hükümler bakidir. **Resmi Gazete**, S.3959, 14 Temmuz 1938, s. 10272, 10273.

¹⁵⁵ Madde 6 — Hariçten gelen filmlerin gösterilmesi ve dahilde yapılacak filmlerin çekilmesi polisin iznine bağlıdır. Polis filmlerin ve senaryoların tetkik ve muayene işini alâkalı makamlarla birlikte ve nizamnamesine göre yapar. Madde 18 — Fevkalâde hallerde ve Devletin emniyet ve selâmetini ve içtimaî nizamı tehdit ve ihlâl kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkmaya kadar, polis nezaret altına, alabilir ve umumî ve hususî nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin ve devamının takdiri en büyük mülkiye- âmirine aittir. Bkz. **Resmi Gazete**, S.2751, 14 Temmuz 1934, s. 4140, 4141.

1.1.2. Milli Korunma Kanunu

Tek parti sisteminin hızla kurumsallaşarak demokratik hak ve özgürlüklerin askıya alındığı ve siyasal ve toplumsal sahada tazyik ve tahribatın giderek ağırlaştığı bu süreç II. Dünya Savaşı koşullarında kaosa dönüşmüştür. Savaş yıllarının neden olduğu açlık ve sefaletin yanı sıra tatbik edilen anti-demokratik yasalar ve uygulamalar toplumsal bir rahatsızlık ve refleksle neticelenirken savaşın nihayetini takip eden günlerde siyasal hayat üzerinde devrim niteliğinde değişikliklere neden olmuştur. Kitleler üzerinde topyekun ve istisnasız bir huzursuzluk ve memnuniyetsizliğe sebep olacak uygulamalardan ilki savaş koşullarının neden olduğu mal kıtlığı ve kahtı ile ihtikar ve iltizamın vücuda getirdiği sosyal ve iktisadi buhrandır. Bu buhranın bir takım haklı gerekçeleri vardır. Zira Türkiye Almanya'ya harp ilan ettiği 1945 yılına kadar gayri muharip durumunu muhafaza etmiş olmasına rağmen muhasamatın başlangıcından itibaren büyük kuvvetleri silah altına almaya mecbur kalmıştır. Savaş yıllarında caydırıcı bir güç olarak mümkün olduğunca büyük bir ordunun zaruretti üretimdeki insan gücünü devre dışı bırakmıştır.¹⁵⁶ Yine savaş yılları boyunca azalmış olan ithalat, ihtiyacın iç pazardan karşılanması zorunluluğunu getirmiş, tüketim mallarının devlet tarafından stoklanması ve sarsılan arz talep dengesi piyasadaki mal sirkülasyonunu derinden etkilemiştir. Bu durum tıpkı birinci dünya savaşı yıllarında olduğu gibi halkı iktisadi bir bunalıma gark ederken¹⁵⁷ sosyal ve manevi bünyede de derin izler bırakmıştır. Bilhassa karaborsanın vücuda getirdiği merhametsiz ve kati bir sömürü düzeni halkı son derece bizar etmiştir.¹⁵⁸ Esasında zayıf ve güçsüz Türk ekonomisinin savaşın getirdiği savunma harcamalarına, ticaret alanındaki kısıtlamalara, piyasada üretim-tüketim dengesizliğine ve bunların neden olacağı finansman sorunlarına karşı

---

¹⁵⁶ Çetin Yetkin, **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s.108; Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.73; Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara 1978, s.89; Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İlaş Sorunu ve Köylülük", **Tarih ve Toplum**, S.35, 1986, s.25.

¹⁵⁷ Refik Halit Karay, "**İlk Çatırdılar**", **Akşam**, 6 Şubat 1946; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2, 93.107.10, 28.11.1940; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.18.1.2, 93.107.11, 28.11.1940.

¹⁵⁸ Üretimin azalması, tüketimin artması, malın piyasadaki sirkülasyonunun gerçekleştirilememesi ve stok ve karaborsa mantığının ticari ahlakı tar u mar etmesi halk ayaklanmalarına ve gösterilere sebebiyet vermiş, 1942 Nisanında Elbistan'da kıyam eden halk bir takım temel ihtiyaçların yokluğu ile açlık ve karaborsayı sloganlarla protesto etmiştir. Bkz. **BCA**, 30.10., 185.273.17, 6.5.1942.

hazırlıklı bir yapısı yoktur.¹⁵⁹ Hükümet bu durumda çeşitli alanlarda önlemler almaya girişmiştir. Bu önlemlerden ilki bilhassa işçi ve köylü ile bir takım işadamları, tüccar ve hatta mal sahibi yahut maaşlı zümreyi rahatsız ederek siyasal iktidara olan refleksin artmasına ve CHP karşısında zümreler tarafından gerçekleştirilecek müşterek bir muhalefetin tezahürüne neden olan Milli Korunma Kanunudur.¹⁶⁰ Bütün dünyayı yeniden büyük bir tehlikeye sokan 1939 harbi köhne Avrupa'nın omuzları üzerine olanca ağırlığıyla yüklenmiş ve dünyanın sükunet ufuklarını tamamen karartmıştır. Hak ve hürriyetini, istiklal ve menfaatlerini müdafaa etmek isteyen milletleri, maddi ve manevi bütün kuvvet ve vasıtalarıyla imtihandan geçmeye mahkum eden bu meşum hadise, herkesi müteyakkız bulunmaya sevk ediyordu. Her memleket, hakim olan bu buhranın azameti karşısında, kendi iktisadi ve siyasi istiklalini muhafaza edecek fevkalade ahvalde memleketin milli ve umumi menfaatlerini, müdafaa işlerinin ihtiyaç ve icaplarını temin edecek yeni çarelere başvurmakta pek haklı olarak büyük bir isticlal göstermekteydi. Harbin husule getireceği muhtemel sarsıntılar karşısında memleketin bünyesini her cepheden ve bilhassa iktisadi ve milli müdafaa bakımından takviye için seri kararlar ittihaz ederek bunları en kısa müddet zarfında tatbik zarureti bütün ehemmiyetiyle kendisini hissettirmişti. Zira harbin muhtemel her türlü inkişafı karşısında normal zamanların teşkilat ve prensipleriyle fevkalade ahvalin tevhit edeceği zaruri ihtiyaçların karşılanmasına imkân yoktu. Gerek harpte veyahut muhtemel bir harbe takaddüm eden devrelerde ve gerekse yabancı devletlerarasında zuhur ve yalnız onlara münhasır kalan harbin husule getireceği tahripkâr neticeler karşısında milli iktisadın, milli müdafaa'nın yeni zaruretlere göre teşkilatlandırılması, tabii zamanlar için kurulan devlet ve idare makinesinin yeni bir takım vasıtalarla takviyesi, milli ihtiyaç ve menfaatlerin yeni

---

¹⁵⁹ Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011, s.38; Mete Tunçay, *“İkinci Dünya Savaşının Başlarında Türk Ordusu (1939-1941)”*, **Tarih ve Toplum**, S.35, 1986, s.34-41.

¹⁶⁰ Kanuna ait haberler için bkz. *“Milli Korunma Kanunu”*, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1940, s.1; *“Milli Korunma Kanunu”*, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1940, s.3; *“Milli Korunma Kanunu Yakında Tatbik Edilecek”*, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1940, s.1; *“Devlet Kontrolü Başladı”*, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1940, s.1; *“Sanayiciler Memnun”*, **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1940, s.2; *“Fiyatların Kontrolü”*, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1940, s.2; *“Milli Korunma Kanunu”*, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1940, s.1; *“Milli Korunma Kanunu Tadilatı”*, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1940, s.3; *“Milli Korunma Kanununun Tadili Münasebetiyle”*, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1940, s.1; *“Milli Korunma Kanunu Tadilatı”*, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1941, s.1; *“Milli Korunma Kanunu”*, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1941, s.3; *“Milli Korunma Kanunu Tadilatı”*, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1942, s.3; *“Milli Korunma Kanunu Tadilatı”*, **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1942, s.1; *“Milli Korunma Kanunu”*, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1942, s.1

prensiplerle daha mükemmel surette tatminine çalışılması, fevkalade ahvale karşı devlet ve icra organlarının tam bir otorite ile mücehhez olabilmeleri, milli zaruret ve menfaatlerin emrettikleri her tedbiri yerinde ve zamanında ittihaz edebilecek iktidarı haiz bulunmaları lüzumu, netice itibariyle her yerde teemmül, takdir ve tasvip olunmuştur.¹⁶¹ İşte beynelmilel camia içinde kendi mümtaz mevkiini muhafazaya çalışan Türkiye’de hissedilen bu umumi ihtiyaçların karşısında icab eden zaruri tedbirleri ittihazda gecikmedi. İsmet İnönü bu hususta şunları söylemekteydi: “İçinde bulunduğumuz fevkalade şartların iktisadi hayatımızın nizamını muhafaza etmek için ayrıca kanuni tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisinin, memleketin iktisadi bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima ittihaz edeceğine milletimiz emindir.”...“Aylardan beri dünya vaziyetinin gösterdiği derin tahavvüller dolayısıyla memleketin iktisadi cephesinden olduğu kadar, müdafaa bakımından da koruyacak tedbirlerin alınmasını mecburi gördük ve her ihtimale karşı radikal tedbirler almak lüzumu hasıl olacağını evvelden düşündük...Hükümetçe milli korunma kanununa uyarak alınan ve sırasıyla alınacak kararlar, dünya buhranının memleketimize yaptığı akisleri önlemek, sizlerin halde ve istikbalde bu günleri tabi olmayan şartları içinde sıkıntı çekmemeniz içindir.”¹⁶² Başbakan Refik Saydam ise söz konusu kanunun gerekçeleri hakkında şu ifadelerle yer vermektedir: “Son zamanlarda Avrupa’da hüküm sürmekte olan siyasal gerginlik nihayet müteaddit milletler arasında harp haline inkılap etmiş ve böylece harp sahasına ve harp tehlikesine yakın ve hatta uzak memleketler fevkalade ahval ve şartlar içinde kalmışlardır. Bu ahval, bilhassa süratli seyri sebebiyle, hemen her tarafta hükümetlerce alınan fevkalade tedbirlerle karşılanmaktadır. Muhtelif memleketlerde hükümetlere bu hususta verilen geniş salâhiyetler zikredilen ahvali en iyi ifade eyleyen alametlerdir. Memleketimizin halen Avrupa’da hüküm süren harbin dışında bulunduğu malumdur. Bununla beraber millî hayatımızda bu istisnâ ahvalin tesirlerini önlemek vesair bakımlardan olduğu kadar, iktisadî bakımdan da tahaffuzî ve tedafüî tedbirler almak zarureti muvacehesindeyiz. Bu zaruretler dolayısıyla milli korunma kanunu adı altında hazırlanan bir kanun layihası yüksek meclise arz

¹⁶¹ Recâî Okandan, “Millî Korunma Kanunumuzun Kıymet ve Ehemmiyeti”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940, s.3-4; Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 1993, s.175; Şevket Pamuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **11. Tez Dergisi**, S.7, İstanbul 1987, s.132-133.

¹⁶² Okandan, a.g.m., s.7-8.

edilmektedir. Bu layiha ile Cumhuriyet Hükümeti, Yüksek Meclisten ahvalin icab ettirdiği salahiyetlerin verilmesini rica etmektedir. Eğer, Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu ahval ve şartları ve bunun memleketimizdeki akisleri, lüzum hasıl olan herhalde Yüksek Meclise ayrı bir kanun layihası ile müracaat etmek imkanını verecek mahiyette olsaydı, hükümetin bu yolu takip edeceğine şüphe yoktur. Fakat hadisat o derece süratle ilerlemekte ve tahavvül eylemektedir ki, bu vaziyet ancak müstacelen, günü gününe ve bilhassa zamanında alınacak karar ve tedbirlere ihtiyaç göstermektedir... ”¹⁶³

Ağır cezai müeyyidelerle dolu ve sert kontroller ihtiva eden sanayi, madencilik, ulaştırma hatta çok sınırlı da olsa tarım sektöründe geçici bir devletleştirmeye imkan veren Milli Korunma Kanunu ve buna dayanarak neşredilen kararnameler hükümetin ekonomiyi yönetmede kullandığı başlıca yöntemdi. ¹⁶⁴ Hükümete; ürün çeşidini belirleme (Mad. 8), ücret mukabili çalıştırma yahut fazla mesai yaptırma (Mad. 9,18)¹⁶⁵, zorla satın alma (Mad. 1), kredi tahsis etme (Mad. 12), fevkalade hallerde stok yapma (Mad. 13), mala el koyma (Mad. 14), lüzum görülen maddelerin istihsalini, satışını ve imalini men etme (Mad. 21), sanat ve ticaret erbabının stok yapmasını engelleme (Mad. 25)¹⁶⁶, kira bedellerinin artışı

¹⁶³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, İ. 1, Cilt. 8, S. Sayısı: 64, s. 1. Meclis tarafından topyekun bir desteğe mazhar olan Milli Korunma Kanunu, (3780 Sayılı kanunun Büyük Millet Meclisindeki müzakereleri ve irad edilen nutuklar hakkında bkz. **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, D.VI, C.8, İ.1,18.1.1940, s.138-158) Müstakil Grup lideri Ali Rana Tarhan tarafından da iltifatla karşılanmıştır. Tarhan, memnuniyetini ve desteğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Muhterem arkadaşlar, tehlike zamanlarında milletin bütün kuvvetlerini ve yurdun bütün iktisadi hareketlerini umumî selamet hedefine tevcih için ve bütün bu kuvvetlerden ve hareketlerden milletin nefine azamî istifade temin eden, hükümete yeni vazifeler ve istisnaî salahiyetler veren Millî Korunma Kanununun kabulünü CHP Müstakil Grubu da iltizam etmektedir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, D.VI, C.8, İ.1,18.1.1940, s.139-140.

¹⁶⁴ Boratav, a.g.e., s.173.

¹⁶⁵ “*Mecburi İş Mükellefiyeti*”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1941, s.1.

¹⁶⁶ “*Şeker İhtikarı İçin Yapılan Tahkikat*”, **Cumhuriyet**, 10 Mart 1940, s.2; “*İhtikarla Mücadele Komisyonu İctimai*”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1940, s.2; “*Piyasada Yapılan İhtikar Takibatı*”, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1940, s.2; “*İhtikara Mani Olmak İçin*”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1940, s.2; “*Fırsatı Ganimet Bilen Muhtekirler*”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1940, s.2; “*Adliyyeye Verilecek Muhtekir Tacirler*”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1940, s.2; “*Mühim Bir İhtikar Hareketi*”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1941, s.2; “*İntiharı Tenkil Edecek Tedbirler*”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1941, s.1; “*Aramalarda Göz Önünde Tutulacak Hususlar*”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1942, s.3; “*İhtikar Kararnamesi Dün Yürürlüğe Girdi*”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1944, s.1. Muhik sebep olmaksızın bir malı fazla fiyata satmak, satışa arz etmek, arz etmemek, satıştan imtina etmek, mevcut malı herhangi bir suretle kaçırmak veya saklamak, muvazaa yoluyla elden çıkarmak, malları piyasada darlık veyahut yükseklik doğuracak derecede mahdut ellerde toplamak, herhangi bir maddenin ticari teamül haricinde muhtelif ellerden geçirilmesi suretiyle fiyatının yükseltilmesini istihdaf veya intaç eden zincirleme muameleleri yapmak, ticari teamüle aykırı olarak diğer bir malın da satın alınmasını mecburi kılmak suretiyle satışta bulunmak veya malı satışa bu şartla arz etmek, bir malı fazla fiyata satmaya matuf

yasaklama (Mad. 30)¹⁶⁷, dahilde lüzum hissedilen mevadın fiyatlarını, cinslerini ve vasıflarını tespit ve tayin etme (Mad. 31), ziraat yapılmayan 500 hektardan fazla araziyi bedel mukabilinde işletme (Mad. 39), lüzum gördüğü sahalarda yapılacak olan tarımın çeşidini tespit etme ya da herhangi bir malın ekimini men etme (Mad. 8), hububat ekmeye ve ektirmeye zorlama (Mad. 40), fiyata riayet etmeyenler yahut stok yapanları para ve hapis cezalarıyla tecziye etme (Mad. 53-68)¹⁶⁸ ve ticarethanelerde arama yapma hususunda yetki veren kanun, son derece ağır hüküm ve yükümlülüklerle malikti. Kanun çerçevesinde özel ticaret üzerinde devlet denetimini fiilen kurmayı hedefleyen Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı ile savaş süresince halka yapılacak tevziatı kolaylaştırmak maksadıyla Halk Dağıtım Birlikleri tesis edildi. Fiyat Murakabe Komisyonu vasıtasıyla halka bakkallar aracılığıyla dağıtılacak iaşe maddelerinin fiyatları belirlendi.¹⁶⁹ Gıda maddelerinin ihracatı ve toptan satışı yasaklandı ve gıda maddelerine zam yapılarak karaborsa izale edilmeye çalışıldı. Cezayi bir tedbir maksadıyla muhtekirlerin idamla yargılanmasına icazet veren Men-i İhtikar Kanunu neşredildi.¹⁷⁰ Ve nihayet büyük şehirlerde ekmek

---

herhangi bir fiil ve harekette bulunmak veya vesika tanzim ve bilerek istimal etmek, fiyatları yükseltmek maksadıyla propaganda yapmak ilgili kanunun 32. maddesiyle kesinlikle yasaklanmıştı. Bkz. Sedat Çumralı-Talat Karay, **Son Değişikliklere Göre Şerhli ve İzahlı Millî Korunma Kanunu**, Ulusal Matbaa, Ankara 1943, s.99-100.

¹⁶⁷ “Ankara’da Kira Bedellerinin Artırılmaması İçin Alınan Tedbirler”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1941, s.5; “Et Fiyatlarını Yükseltmek İsteyenler”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1941, s.2; “Kirayı Artırmak Maksadıyla Kaloriferi Bozan Ev Sahibi”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1944, s.1; “Kiralılar Şimdilik Artırılmıyor”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1946, s.1. Kanunun tatbiki esnasında yapılan yanlışlıklar mükelleflerle iktidar arasında on yıllarca devam edecek olan silsileli ve ironik bir çatışmanın gerekçesi olacaktır. Milli Korunma Kanununun 30. Maddesinde kira bedellerinin artırılamayacağı bahsinin on yıllarca yürürlükte kalması mülk sahibi ile devleti karşı karşıya getirmiştir. Mesele gayrimenkul sahipleri derneği tarafından defaatle gündeme getirilmesine rağmen mağduriyetin izalesi hakkında herhangi bir icraat gerçekleştirilmemiştir. Zikredilen dernek başkanı Süreyya İlen, hükümetin bu anlaşılabilir tavrını, “...şimdiye kadar kardeş gibi geçinmiş olan ev sahipleriyle kiracılar arasındaki bu düşmanlığı Bolşevikler bile yaratamadı...” şeklinde değerlendirmiştir. İlgili kanun hakkında eleştiriler ve tadilatlar hususunda bkz. Süreyya İlmen, **Millî Korunma Kanunu**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1952; 270, s.1; **6731 Sayılı Millî Korunma Kanunu ve Kararnameleri Hakkında**, Ankara 1956; Recep Köprülü-Mustafa Egemen, **Millî Korunma Kanunu Yeni Mevzuat-Tahliye**, Ankara 1947. Çeşitli tarihlerde değişikliklere uğrayan yasa, Demokrat Parti’nin iktidar döneminde de uygulandıktan sonra, Bakanlar Kurulu’nun 16.9.1960 tarihli ve 5/322 sayılı kararnameyle yürürlükten kaldırılacaktır. **Resmi Gazete**: 16.9.1960, Sayı: 10605.

¹⁶⁸ Zikredilen maddelerin açık hükmü için bkz. Ahmed Edib Kuşdemiroğlu, **Millî Korunma Mevzuatı ve Tatbikatı**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1958 ve Hüsnü Bengi, **Millî Korunma Kanunu ve Kararları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943. İstanbul valisi Lütfi Kırdar, İstanbul’da ceza almayan fırının kalmadığını ifade etmektedir. Bkz. “Meğer İstanbul’da Ceza Görmeyen Bir Tek Fırın Yokmuş!”, **Cumhuriyet**, 15.5.1942, s.1.

¹⁶⁹ Selçuk Özkan-Abidin Temizer; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2/9, 2009 (Sonbahar), s.320.

¹⁷⁰ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30.10, 4.22.27, 1.12.1941; “Hususi Mahkemeler Kuruluyor”, **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1942, s.1; “Hususi Mahkemelerin Kurulacağı Yerler”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat

karneye bağlandı.¹⁷¹ Bütün bu tedabire rağmen zabıta tedbirleri ile iktisadi düzenleme girişimi beklenen neticeyi veremedi.¹⁷² Fiyatlar tezyid ederken mal piyasadan çekildi, ihtikar, karaborsa genişledi, bir süre sonra halk el yıkayacak sabun bile bulamaz vaziyete geldi.¹⁷³ Bütçe harcamalarının yeni kaynaklarla ikame edilememesi ve artan harcamaların finanse edebilme gayreti emisyon hacmini ve dolayısıyla enflasyonu artırdı.¹⁷⁴ Bu ortam içerisinde kanunun özel sektöre tanıdığı bir takım ayrıcalıklar bürokrasi-burjuvazi irtibatına artırırken, bürokrasinin murakabe ve tevzi makamı olması bir dizi suiistimal ve irtişaya vesile oldu. Meclis zaman zaman muhtekir milletvekili yahut aferizm iddialarıyla sarsıldı.¹⁷⁵ Kanunun iş

1942, s.1; “*Hususi Mahkemeler*”, **Cumhuriyet**, 3 Mart 1942, s.3. Ayrıca kanun mucibince verilen cezalar için bkz. “*Hatay Şilebi Tevkif Edildi*”, **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1940, s.2; “*Kiralari Artırmak İsteyen İki Kişi Daha Adliyeye Verildi*”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1940, s.6; “*Eşya Fiyatlarını Yükseltenler Hakkında Yapılan Tahkikat*”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1940, s.2; “*Kazdığı Kuyuya Kendisi Düştü*”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1940, s.2, “*Kömür Beyannamesini Satmanın Cezası*”, **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1942, s.2; “*Vurgunculuğa Karşı*”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1942, s.2; “*Adliye Vekaleti Verilen Cezaları Hafif Buluyor*”, **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1942, s.1, “*İzmit Belediye Reisi Hakkında Takibat*”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1942, s.3; “*Bolu’da Meraklı Bir Dava*”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1942, s.1; “*Ölüm Cezası Kimler Hakkında Verilecek*”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1944, s.1; “*Mahkemeye Verilecek Peynirciler*”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1945, s.2.

¹⁷¹ **Resmi Gazete**, Karar No.247, 19 Kanun-ı sani 1942, s.2160; “*Ekmek Tevziatı Karne Usulüne Bağlanacak*”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1941, s.1.

¹⁷² Goloğlu, a.g.e., s.63; Özkan-Temizler, a.g.m., s.323.

¹⁷³ Kayra, a.g.e., s.42.

¹⁷⁴ “*Başvekilin Mecliste Mühim Beyanâtı*”, **Cumhuriyet**, 12.11.1942, s.1. Bu vahim süreç Şevket Süreyya Aydemir tarafından şu ifadelerle resmedilmekteydi: “...Sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulunup bulunamayacağını; uçaklarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedeklastik bulabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içine giriyordu. Telefonlarımız, hatta gecenin geceni geç saatlerine kadar işliyordu. Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya denetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Mesela İzmir’de palamutun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir valisi bir gün bana kasasını açarak: -İşte dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım! Diyerek, taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti. Hülâsa öyle olmuştu ki, her gün en az, 1.000 ton halk ve 1.000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurtta, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu! Halbuki henüz savaşa da girmiş değildik. Ama bütün dünyadan fiilen kopmuş gibiydik. Eğer bir de savaşa girsek?...” 302, s.203-204.

¹⁷⁵ Milletvekilleri tarafından gerçekleştirilen ihtikar vakaları meclisin gündemini sık sık meşgul etmiştir. Bir milletvekili bu hususta şunları söylemektedir: “Evimizde şeker toplamamalıyız arkadaşlar. İçimizde 10, 20 sandık şeker toplayanlar bulunduğunu ben hariçte işittim. Hattâ bana bunu Cumhuriyet gazetesi muhabiri Mek~ ki Sait söylemiştir. Yalnız bana değil, Ulus gazetesi idarehanesinde söylemiştir. Bunu bakkallardan öğrendiğini söylemiştir. Arkadaşlarımız bunu yaparken... İçimizde bunları yapanlar var, vekil arkadaşlarımız da dahil, (Hayır böyle şey yok sesleri, gürültüler). Arkadaşlarım ben söyleyeyim, sonra beni mahcup edin. Yani bunlar söyleniyor, falan vekilin evine şu kadar şeker taşınmış, filân mebus şunu almış diye söyleniyor.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.23, İ.3, 30.1.1942, s.175. Saydam ise bu iddialar karşısında aşağıdaki beyanı

kolları üzerinde neden olduğu tahribat da son derece vahimdi. İşçi hakları tahdit edilirken kadın ve çocukların iş kanununun yasakladığı işlerde ve şartlarda çalışmasına olanak tanındı. Tatil hakkı kısalmakta, cebren çalıştırılma temin edilmekte ve iş yerinden ayrılma da yasaklanmaktaydı.¹⁷⁶ Esasında tek parti dönemi boyunca devlet işçiye karşı daima mesafeli olmuştu.¹⁷⁷ 1936 yılında neşredilen 3008

---

vermiştir: "...Hangi vekil ne toplamış? bunu kendilerinden sarahaten isterim. (Alkışlar). Arkadaşlar; hepimizin *gözü* önünde avuç içi kadar Ankarada, biz hepimiz icabettiği gibi ne kadar imkân dahilinde ise kuvvet ve kudretimiz ne kadar yetiyorsa o kadar çalışıyoruz. Büyük bir şehirde değiliz. Aynı mahallerin hemen çocukları ve komşuları gibiyiz, karşı karşıyayız. Hepimizin evine ne giriyor, ne çıkıyor hepimiz biliriz. Binaenaleyh böyle bir şey varsa lütfen söylesinler ve meydana çıksın. (Tabii, tabii sesleri). Hiç bir vakit bir Hükümet uzvuna bu şekilde, müphem isnatlar yaparak bozguncu bir ruh doğmasına meydan veremem." **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, D.VI, C.23, İ.3, 30.1.1942, s.178. Başka bir beyanda şöyledir: "Bugün bu kanunu yaptık. Bununla bu işlerin hepsi halloluyor mu? Zannetmiyorum. Bir kanun, eski tabiri veçhile, istediği kadar efradını cami, ağyarını mâni olsun. Efendiler o kanunu tatbik edecek demir el olmadıktan sonra kanun güzel olmuş kaç para eder? Binaenaleyh benim istirhamatım, bu kanunun da ve şimdiye kadar verdiği salâhiyet hakkındaki kanunların da hüsnü tatbikma dikkat ve itina edilmesini rica etmektir. Bu dikkat ve itina yalnız yazmakla olmuyor. Bunu vekil arkadaşlar benden iyi takdir ederler. Bir az da bu işle memur olanların tecziyesi tarafına, canlarının yakılması tarafına gitmeli. Yoksa bu vali benim, bu ofis senin adamın, bu işler böyle kaldıkça bunlar ceza görmedikçe işler yoluna girmez. İstedığınız kadar kanun yapınız, doğrusunu söylüyorum. Bir misal daha arzedeğim. Bir buçuk iki senedir bir iplik meselesi vardır, bir türlü yoluna koyamadık. Muhterem vekillerimiz bu iş için bir kaç defa tstanbul gittiler. Gazeteler yazıyor, uğraştılar, yine yoluna koyamadılar. Çünkü vekil direktifi verir, fakat tatbik edecek adam yoktur. Bugün yine gazeteler sekiz liraya satılan bir ipliğin dışarıda 33 liraya satıldığından bahsedip duruyorlar. Vekillerimizi muahaze etmiyorum. Çalışıyorlar. Fakat ne fayda ki derece tâliyede bulunan memurlarımız ifayı vazifede bir az taallül gösteriyorlar. Bunların tecziyesi behemehal lâzımdır. Dediğim gibi muhterem vekilden istirhamım bu kanunun tatbikile meşgul olacak ellerin temiz ve sağlam eller olmasına dikkat ve itina buyurmalarından ibarettir." **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, D.VI, C.22, İ.3, 19.12.1941, s.109. Bürokrasi-muhtekir ve müvekkil arasında suiistimal ve aferizm cereyanı Saydam tarafından kati bir surette reddedilse de merhumun kendisinin de bir takım teraküme sahip olduğu anlaşılmalıdır. Söz konusu mesele Asım Us tarafından şu cümlelerle ifşa edilmektedir: "Merhum başvekil Refik Saydam'ın vereseşi olmadığı için ölümünden sonra emvali adliyece tespit edilmiş, yüz elli bin lira kadar parası çıkmış, paralar arasında altın ile muhtelif memleket dövizleri varmış. Evinde bir çok yiyecek ve giyecek eşya dahi çıktığı söyleniyor." Bkz. Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s.541.

¹⁷⁶ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara 1982, s.182; Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.147-148.

¹⁷⁷ Peker, işçi meselesi hakkında şunları düşünüyordu: "Arkadaşlar, bizim neslin derece derece acılarını tatmış olduğumuz liberal Devlet tipinin çekıştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu her gün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. Bunu siyasi programlarda bir nazariye, bir edebiyat ifadesi gibi yazmak ve söylemek kafi değildir. Bunu hakikatlendirmek için memlekette kanun kuvveti lazımdır. Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasile proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde bir birine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiç bir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli 83 telkinler mahsulü suni bir heyecanın vecdinde vuruşup dururlar. Bu hareket saadeti ve esaslı ıstırap mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin bir birini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır. Türkiye ve onun kudretli ulusal partisi ideolojik naslarını programına koymuş ve imkan el verdiği günde bu nasların derhal kanunlaştırıp sosyal hayatın hakiki safhasında tatbiki yoluna gidilmiştir. İşte bu is kanunu arz ettiğim bakımdan da Türkiye'de ulusal Devlet tipinde ahenkli ve muvazeneli bir hayatın

sayılı iş kanunu sendika kurma, toplu sözleşme ve grev gibi işçiyi iktisadi mücadelede koruyucu müeyyidelerden yoksundu.¹⁷⁸ Devlet, işçinin yaşam hakkını uhdesine almak suretiyle çalışma hak ve çıkarını kamulaştırmayı ittihaz ederken ekonomik murakabenin siyasi murakabeye dönüştürülmesini tasavvur ediyordu. CHP'nin işçiyi bir güruh telakki eden zihniyeti Atay tarafından: "...en küçük atölyelerin işlemeye başladığı yerde CHP'nin halkçı düşüncesinin derhal yerleşip, kökleşmeyi görmeyi istediklerini, işçi hayatının halkçı prensiplere aykırı şekiller almamasına dikkat etmek gerekir..."¹⁷⁹ şeklinde değerlendiriliyordu. Üstelik savaş ortamında tıpkı öteki ücretliler ve maaşlılar gibi geçim masraflarının artmasıyla satın alma güçleri de fena halde sarsılmıştı.¹⁸⁰

Kanunun tarımla alakalı hükümleri de son derece sert ve ilginçti. Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküzü milli müdafaa mükellefiyetinden muaf tutmak 40 dönümden az arazisi olan küçük çiftçilerin tarım hayatını terk etmesi anlamına geliyordu. Kanun mucibince istihsal edilen ürünün devlete ve yine onun istediği ücretle satılması, günlük maişet dışındaki bütün ürününün hükümete teslim edilmesini gerektiriyordu.¹⁸¹ Üstelik devlete teslim edilen ürünü depolamak için herhangi bir depo yahut silo mevcut değildi. Toplanan tahıllar tren istasyonları yahut

---

tanzimine yarayacak bir eser olacaktır. Arkadaşlar, liberal Devlet tipi ekonomik sahada yalnız proletarya - burjuva telakkisinin yaptığı çatışmalarla kalmamıştır. Bu tip Devlet, ulusun müstehlik ve müstahsil unsurları arasında da anıf mücadeleler vücuda getiriyor. Bunu is kanunu münasebetiyle söylemiyorum. Fakat bu münasebetle dokunduğum yersiz çarpışmalarla milli varlığı, didikleyen zihniyetin yanlış ve zehirli tesirlerini bir başka ekonomik sahadan mütalaa ederek mevzuu aydınlatmak istiyorum. Biz bu is kanunu ile, yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale divan örüyorsak buna benzer başka kanunlarla tarifelere hakim olmak, kredileri tanzim etmek ve fiyatların kontrolü kanunlar gibi tedbirlerle de her gün mütakamil safhalarda yürüyerek Türkiye'de müstehlik ve müstahsil unsurlar mücadelesinin ruhunu da ortadan kaldırmış bulunuyoruz. Bütün bunlarla kavgasız ve istismarsız, anlaşıp uyuşma prensiplerine bağlı bir cemiyet kurma vazifesini yapma halindeyiz. Ta ki en uzaktaki çetin, fakat parlak milli hedeflere kese yollardan en az zamanda birlik ve beraberlikle varalım. Bu, ancak birisinin kolu ötekine bağlı, birinin kalbi ötekinde çarpar bir millet kütlesi terbiyesi ile beslenmiş olarak durmadan ileri gitmekle mümkün olur. Arkadaşlar, yeni is kanunu sınıfcılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla milli hayatın is alanında muvazene kurulacaktır. Yasayan her unsurun bekasını, ilerlemesini temin edecek en büyük ve en esaslı unsur, muvazenedir. Muvazenesiz her şey yıkılmağa mahkumdur. Fizik ve fizyolojik hayatta olduğu gibi sosyal hayatta da bu böyledir. Hayatta olan her şey için böyledir. 84 Bilhassa bizim çetin devrimizde milli varlıkta muvazene, ahenk bir kere bozuldu mu havasız kalmış bir hayat gibi o millet yıkılmağa ve sönmeğe mahkumdur." **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.V, C.12, İ.1, 8.6.1936, s. 84

¹⁷⁸ **Resmi Gazete**, S.3330, 15 Haziran 1936, s.6630. Ayrıca bkz. Diren Çakmak, "*Toplumsal Uzlaşma Belgesi:1936 Tarihli İş kanunu*", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007-1, Eskişehir 2007, s.134.

¹⁷⁹ Yükseliman, a.g.e., s.69.

¹⁸⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.304-305.

¹⁸¹ Yetkin, a.g.e., s.114.

camilerde muhafaza ediliyordu. Bu durum çiftçinin hükümete olan muhalefet ve nefretini giderek artırıyordu.¹⁸² Maden ocakları çevresinde yaşayan köylüler ise Etibank'a bağlı işletmelerde yahut yol, köprü ve iskele inşaatlarında çalışmak zorunda bırakılıyordu.¹⁸³ Ayrıca devlet neyin ne kadar ekilebileceğini tayin edebiliyor ve 500 hektarın üzerindeki araziye gerekirse bir tazminat ödemek suretiyle kendisi işletebiliyordu.¹⁸⁴ Savaş yıllarının iktisadi buhran ve bunalımının köylü üzerindeki tezahürünü Sadettin Bilgiç şu çarpıcı cümlelerle resmetmekteydi: "...Türkiye'nin rahat veya sıkıntılı günlerinin en iyi göstergesi köy, kasaba mezarlıklarıdır. İyi geçen yıllarda, köy mezarlıklarında mezar taşları dikilir, güzel mezarlar yapılır. Buhranlı geçen yıllarda ise mezarlar sadece taşlarla çevrilir ve oldukça bakımsızdır. Çünkü öyle dönemlerde, bir bakıma diriler açken ölüleri mi düşüneceğiz görüşü hakimdir..."¹⁸⁵

1.1.3. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Milli Korunma Kanunu; ihtiva ettiği madde ve tatbikatıyla köylüyü pesimize ve sefaletle sürüklerken muhtelif maddelerin tevziatı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde yeni bir kesimin palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği içinde olan bir grubu da harp zenginleri kategorisine dahil oldu.¹⁸⁶ Esasında kanunun özel teşebbüs aleyhine teşebbüs serbestisini kısıtlayacak, hatta tamamen kaldıracak hükümleri mevcut olmakla birlikte özel teşebbüsü besleyici, teşvik edici, harbin güç şartları içinde ona da cömert bir pay ayıran tarafı da vardı.¹⁸⁷ Kanun hükümleri özel teşebbüsü sarsacak bir şekilde yürütülmedi. Bilakis kanuni ya

¹⁸² Kayra, a.g.e., s.128-129. İnönü döneminin dine karşı mesafeli yaklaşımı halkın devlete karşı mesafeli yaklaşımının gerekçesi olmuştur. Dilipak, İnönü Dönemi, adlı kitabında dine ve dini sembollere yönelik politikalar hakkında sayısız örnekler verirken halkın itikad ve mukaddesatına yönelik icraatların ferdi ve maşeri bünyede büyük bir nefret ve tepkiye vesile olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Abdurrahman Dilipak, **İnönü Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1989, s.99-111, 201-216, 263-282.

¹⁸³ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.155; Kanunun getirdiği çalışma mükellefiyeti hakkında bkz. Ahmet Makal, "65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No.76, Ankara 2004.

¹⁸⁴ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Belge yayınları, İstanbul 1992, s.147.

¹⁸⁵ Sadettin Bilgiç, **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s.35.

¹⁸⁶ Yetkin, a.g.e., s.117.

¹⁸⁷ Boratav, **Devletçilik...**, s.180.

da gayri kanuni yollarla harp sonunda siyasi ve ekonomik değişikliklere vesile olacak bir özel sermaye birikimine neden oldu.¹⁸⁸ Ancak özel sektör kendisine tevcih edilen bu imkanları suiistimal ederek ihtikar ve spekülasyona istinad eden servet terakümünü hızla arttırdı.¹⁸⁹ Bir süre sonra ülkede yaşam koşulların giderek ağırlaştığı, vergi miktarının mükellefin varidatıyla gayri mütenasip bir zulme dönüştüğü¹⁹⁰ ve alınan bütün inzibati tedbirlere rağmen ihtikar ve suiistimalin önlenemediği görüldü. Saydam, vaziyetin vahametini Meclis kürsüsünden şu talihsiz cümlelerle ifşa etmekteydi: “*Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tecrübelerle görüyoruz ki, Devlet teşkilâtı (A) dan (Z) ye kadar baştan başa bu memleketin ihtiyacıyla telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lâzımdır. Bu teşkilâtı behemehal yenileştirmek mecburiyeti vardır*”¹⁹¹

Refik Saydam’ın beklenmedik vefatı savaş ekonomisi stratejisi üzerinde beklenmedik bir tahavvüle neden oldu. İktisadî, bir takım inzibati tedbirlerle murakabe edemeyeceğini idrak eden Başbakan Saraçoğlu, Milli Korunma Kanunu tedbirlerini askıya almak zorunda kaldı. Bir süre sonra ihtikar ve spekülasyonla kararlı bir mücadele için serbest piyasa uygulamasına geçildi.¹⁹² Serbest piyasa

---

¹⁸⁸ Özel sektörün muhafazası hususunda CHP Müstakil Grubu adına Fuat Sirmen şunları söylüyordu: “...fazla himaye edeceğim diyerek tüccarı tabii kârından mahrum kılmalı, ve bu suretle kendi faaliyet sahasından uzaklaşmağa sevk etmeli veyahut gayri meşru yollara sapmağa icbar eylemeli ve ne de tüccara lâıyk olduğu miktardan daha fazla kâr temin ederek halkın yüksek fiat altında ezilmesine meydan vermelidir. Binaenaleyh fiat tespitinde bu arz ettiğim esaslar dairesinde fevkalâde hassas bulunmak lâzım gelir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Cerideleri**, D.VI, C.15, İ.2, 25.12.1940, s.157.

¹⁸⁹ Ülkemizin önemli iş adamlarından Vehbi Koç hatıratında şu vahim ve elim ifadelere yer vermektedir: “...Firma sahibi olduğum 1926 yılından, 1939 yılına kadar kendim ve çalışan arkadaşlarımızın dürüstlüğü için her türlü yemini edebilirim. 1939’dan 1946’ya kadar ise kuruluş olarak ahlakımız bozuldu, duyduğumuz veya duymadığımız bir çok olaylar geçti, tabii bilerek veya bilmeyerek müşteri karşısında biz de lekelendik...” Bkz. Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul 1973, s.66.

¹⁹⁰ 19 Mayıs 1940 tarihinde kabul edilen 3828 yasa ile kazanç vergisi %50, %25, %10, hava kuvvetlerine yardım vergisi %100 ve muamele vergisi %100 artırıldı. Şekerden kg. başına 7 kuruş vergi alınmaya başlandı. Çaydan alınan vergiye kg. başına 25 kuruş, bazı giyim eşyasından alınan vergiye %10 zam yapıldı. Her çeşit taşımacılık %10 üzerinden vergiye bağlandı. Tütün, içki ve kibritten alınan vergi yükseltildi. Buna ilaveten 29 Mayıs 1941 tarihli 4040 sayılı yasa ile de koyun, kıl keçisi, tiftik keçisi, sığır, manda, at, katır, deve, eşek ve domuz üzerinden vergi alınmaya başlandı. Bkz. Yetkin, a.g.e., s.120.

¹⁹¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.25, İ.3, 25.5.1942, s.270.

¹⁹² Bilsay Kuruç, **İktisat Politikalarının Resmi Belgeleri, Söylev, Demeç, Yazılar**, Ankara 1963, s.65. Saraçoğlu, 7. dönem 1. yasama yılı açış konuşmasından vaziyeti şöyle özetliyordu: Arkadaşlar; Harbin dördüncü yılı başlarında memleketimiz iki büyük sıkıntı ile karşı karşıya bulunuyordu: İaşe sıkıntısı, para sıkıntısı. Bu iki sıkıntıyı yenmek için o zamana kadar bir çok tedbirler almış, sert kararlar vermiş ve bir çok mallara el koymuştuk. Bütün bunlar sıkıntıyı azaltmak şöyle dursun, koskoca bir karapazarın memlekette yerleşmesine sebep oldu. Bunun üzerine herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeğe başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu "usul de bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı. O

gereği oluşacak fiyat tezyidinin eskisinden yüksek olacağı¹⁹³ ancak karaborsanın dizginleneceği düşünülüyordu. Fakat beklenen olmadı. Fiyat tezayüdü ihtikarı artırırken mal yokluğunu tetikledi. Bu durum harp zenginleri sınıfının önlemez yükselişinin devamı anlamına geliyordu. Aynı zamanda fiyat artışı ücretli sınıfın bilhassa memur tabakasının tarif edilemez bir iktisadi buhrana sürüklenmesi demektir.¹⁹⁴ Hükümet bir takım tedbir ve destekle ücretli sınıfı tedafü eder önlemler olsa da başarılı olamadı.¹⁹⁵ Bu durum milli mücadeleden itibaren bir ortaklığın yani

---

zaman meseleyi biraz daha yakından tetkik ederek gördük ki, bütün bu darlıklarda harbin, ihtikârın hissesi kadar, diğer hâdiselerin de hissesi vardır. Çünkü memleketimiz yiyecek ve giyim noktasından kendi kendine çok zor kifâyet edebilir bir durumda da olduğu halde koskoca bir orduyu beslemek ve giydirmek zaruretiyle karşılaştığı gibi bu orduları teşkil etmek için de tarlası ve işi başında bulunan gençleri işlerinden ayırmak" zarureti hâsıl olmuştur. Daha kısa bir cümle ile bir milyona yakın genç istihsal cephesinden alınarak istihlâk cephesine verilmiştir. İşte bütün bu vaziyetleri yakından tetkik eden Hükümet, yeniden bir çok kararlar aldı. Bu kararlara göre, mücadeleyi en ufak köşe ve cephelere kadar teşmil, beklenen neticeyi veremeyeceği için cepheyi kısaltmak ve kuvvetimizi dar sahada daha müessir kılmak icab ediyordu. Yine bu kararlara göre, darlığın en müessir ilâcı istihsalî çoğaltmak ve saklı malları meydana çıkarmak olduğu için, fiyatların artmasında fayda görülmüştür. Yine bu kararlara göre, istihsalin bir kısmını Devletçe tâyin edilen fiyatla Devlete satılmak icab ediyordu. Yine bu kararlara göre, Hükümet bu muayyen fiyatla alınan malları mahdut bir sahaya tahsis etti. Bunları evvelâ ordunun, saniyen dar ve mahdut gelirli vatandaşların ihtiyaçlarına tahsis eyledi ve geri kalan miktarla da tanzim satışları yapmayı düşündü ve böylece başlı başına bir program vücut buldu. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.1, İ.F, 17.3.1943, s.22-23.

¹⁹³ Örneğin şekerde yaklaşık %1107 miktarında bir artış olmuştur. Bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.435.

¹⁹⁴ 5.8.1942'de Saraçoğlu bu hususta şunları söylemektedir: Bugünkü sıkıntılar bilhassa iâşe etrafında toplanmıştır ve hepsi muvakkat ve geçici ve harple beraber nihayet bulacak arızalardır. Bütün dünya ile beraber bütün komşularımızın harp içinde olduğunu ve istihsalde çalışan yüz binlerce gencimizin silâh altında bulunduğunu gözönünde tutan Hükümet bu darlığı biraz da tabii bulmaktadır. İâşe sıkıntısı bu gibi işler için en hazırlıklı ve en teşkilâtlı memleketlerde bile facialar yaratacak hale geldi. Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mâni olmak için verilen salâhiyetlere istinaden bir çok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbik etmeye başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, yapılan şikâyetlerden, tespit edilen fiyatlarla bir çok malların ve gıda maddelerinin bulunamamağa başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmağa ve yer yer değiştirmeğe karar verdi; ve tedbirlerin iktisadi olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar, kendisiyle mal tedariki imkân haricinde çıkan resmî fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde kara pazar fiyatlarının dununda kalacaktır. Zengin ve paralı adamlar için bir mesele mevcut değildir; köylü ve çiftçi bu malların sadece satıcılarıdır; amele ve esnaf yevmiyelerini ve işlerini yeni şartlara daha evvelden intibak ettirmişlerdir. Görülüyor ki bu hayat pahalılığı bütün ağırlığını bilhassa muayyen bir miktardan az maaş veya ücret alan memurlara çektirmektedir. Bunlara hayat pahalılığı nispetinde veya daha az bir maaş zammı yapmak bu gün hazinemizin tamamen kudreti haricindedir. Esasen bu kabîl zamlar bizi fasit bir daireye düşürüyor. Bu sebeple bu yükü hafifletmek için başka istikametlerde çareler aradık ve her gün biraz daha arayacağız. Yükünü biraz hafifletmek istediğimiz bu ailelerin reislerine şimdilik ve bir başlangıç olmak üzere birer çift ayakkabı, kezaik bu ailelerin reislerine ve eşlerine birer elbiselik kumaşını meccanen vermek istiyoruz. Bundan başka muhtaç vatandaşlara iktidarımız dahilinde içtimai yardımlar yapmağa çalışacağız. Görülüyor ki bütün dikkatimiz, bütün faaliyetimiz daha ziyade bu zaruri ihtiyaç maddeleri etrafında toplanacaktır. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.27, İ.3, 5.8.1942, s.22-25.

¹⁹⁵ Hükümetin memuru koruma adına aldığı önlemlerden biri şöyleydi: **MADDE 1.** — Umumî, mülhak ve hususi bütçelerle belediye bütçelerinden ve 3659 sayılı kanuna tabi müessese ve

hükümet-bürokrasi ittifakının çözülmesiyle son buldu. Böylece işçi ve çiftçiden sonra memur da savaş ekonomisi politikaları nedeniyle CHP'ye karşı muhalif bir tavır takınmış oldu. Geriye ise tatbik edilen iktisadi ve siyasî politikalarla kalkındırılmış ancak spekülasyon sonucunda hatırı sayılır bir mal varlığı edinmiş olan varlıklı sınıflar kalmıştı.

Varlıklı sınıflara yönelik bir icraat hareketinin emarelerine İnönü tarafından beyan edilen mülakat ve nutuklarda rastlamak mümkündür.¹⁹⁶ Zira savaş yılları boyunca ihtikar ve spekülasyon vasıtasıyla teraküm edilmiş olan haksız kazanç, hükümet politikalarını akim ve aciz bırakırken onun halk nezdindeki imajını sarsmış ve politik çevrelerle varlıklı sınıfları karşı karşıya getirmişti. İnönü, 11 Ocak 1942 tarihli meclis konuşmasında vaziyeti son derece sarıh bir şekilde ifade ederken

---

teşekküllerden aylık alanlardan: 1. 3656 ve 3661 sayılı kanunlara tabi memur ve müstahdemlerle subay ve askerî memurlara; 2. 3659 sayılı kanuna tabi memur ve müstahdemlere; 3. 3173 sayılı kanun hükümlerine tabi, memur ve müstahdemlere (Amele, işçi ve hamallar hariç); 4. 3779 sayılı kanuna tabi gedikli erbaşlarla takımbaşlar ve gedikli subaylara; 5. 3656 sayılı kanunun 19 ncu ve 3659 sayılı kanunun 10 ncu maddeleri şümulüne giren müteferrik müstahdemlere; 6. 2005 sayılı kanuna göre okul pansiyonlarında çalıştırılanlara; 7. Kadroları 2822 sayılı kanuna göre tesbit edilen Posta, telgraf ve telefon memurlarına; 8. Bütçelerin masraf tertiplerinden alınan kadrolarda çalıştırılanlara; 9. 3238 sayılı kanunun 5 nci maddesinde yazılı köy öğretmenlerine; 10. — 3803 sayılı kanun hükümlerine tabi koy öğretmenlerine; 11. 2624 ve 3976 sayılı kanunlara göre ücret alan yardımcı muallimlere; 12. Umjümî muvazeneye dahil dairelerle hususi idarelere ve belediyelere tabi daire, müessese ve teşekküllerden 3656 ve 3659 sayılı kanunlara tabi olanlara; 13. Maaş ve ücretlerini 3656, 3659 ve 3661 sayılı kanunlara tabi dairelerle bunlara bağlı ve yine aynı kanunlara tabi daire ve müesseselerdeki mütedavil sermayelerden alanlara; 14. Radyo yayım müesseselerinde daimî surette çalışan yevmiyeli sanatkârlara; 15. 1757 sayılı kanun hükümlerine göre tahsisat alanlara bu; Kanunda yazılı esaslara göre bir defaya mahsus olmak üzere parasız giyim eşyası verilir. **MADDE 2.** — Birinci maddede yazılı olanlardan: A) Umumî muvazeneye dahil dairelerle mülhak bütçeli dairelerden tutarı 75 liraya kadar (yetmiş beş lira dahil) aylık alanlara ve karlarına birer elbiselik kumaşla yalnız kendilerine birer çift ayakkabı; B) Aylıklarının tutarı 140 liraya kadar (yüz kırk lira dahil) olanların kendilerine ve karlarına birer elbiselik kumaş; C) Aylık veya tahsisatlarının tutarı 140 liradan yukarı olanların yalnız kendilerine birer elbiselik kumaş; Verilir. Bir elbiselik kumaş üç metredir. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.28, İ.4, 13.11.1942, s.39-44. Kanun hakkında daha fazla teferruat için bkz. **Resmî Gazete**, 16 Kasım 1942, S.5258, s.3977-3978. Ayrıca söz konusu dönemde memurun maddi durumuna ait tespitler ve yapılan zam ve yardımlar için Bkz. **Memur ve Müstahdemlere Verilecek Fevkalade Zam Hakkındaki 4178 Sayılı Kanun İle İzahnamesi**, Damga Matbaası, Ankara 1942; **Resmî Gazete**, 24 Haziran 1944, S.5739, s.7175-7176; Fatih Tuğluoğlu, “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.27-28, Mayıs-Kasım 2001, s.353-373; **BCA**, D.N.72106, 30..10.0.0, Y.N. 65.436..19; **BCA**, S.190982, F.K. 30..18.1.2, Y.N. 100.100..9, 3.12.1942; **BCA**, S.201572, F.K. 30..18.1.2, Y.N.102.46..3, 22.6.1943; **BCA**, S.20893, D.N. 76135, F.K. 30..18.1.2, Y.N. 107.95...3, 25.1.1945; **BCA**, S.26183, D.N.76135, F.K.30..18.1.2, Y.N.108.32...11, 7.6.1945.

¹⁹⁶ İlgili beyanatlar şunlardan ibarettir: “milletin her şeyini ordusuna vermesi ve vatanın selameti için her sıkıntıya katlanmak kabiliyetinde olması, büyük belaya karşı teminatımızdır. Doğru yoldan sapan soysuzların, eninde sonunda her halde yakalanacaklarına şüphe etmeyiniz.” Bkz. **Ayın Tarihi**, S.107, Ekim 1942, s.11 ve “Devletin selameti icap ettirdiği vakit bütün fedakarlıklar zaruridir. Bu vazifeler sırasına göre, şu veya bu bölgeye, şu veya bu meslek veya sanat sahibine teveccüh edecektir. Her vatandaşın devlete karşı vazifelerini iyi niyetle ciddi olarak ifaya çalışmalarını istemek devletin görevidir.” Bkz. **Ayın Tarihi**, S.109, Aralık 1942, s.46.

muhtemel bir vergiden ve verginin ihata edeceği grubu ima eden metaforik bir üslupla şunları söylemiştir: *“Aziz arkadaşlar! Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanınım ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumî harpten doğan, kendi hususi şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet Hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafla serip anlatacaktır. Eminim ki Millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri, cemiyetimiz içinde Cumhuriyet Hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. Bu zamanda hiç bir memlekette ağır mahzurları olmayan bir tedbir tılsımı yoktur. Milletlerin sıkıntılara mâruz olmaları çaresizdir. Bu devirler, harbe girmiş veya girmemiş memleketlerin hiç birisi için, engin kazançların bulunmaz fırsatları değildirler. İstırapı azaltmak, millet tahammülünü arttırmak, muharebe dışında kalmak ve muharebeye girilirse şerefle ve selâmetle çıkmak için tek çare, resmî vazife sahiplerine ve en başında Cumhuriyet Hükümetine candan yardım etmektir. Bütün eksikleriyle beraber en iyi neticeler, ancak Hükümet tedbirlerinin dikkatli olarak yürütülmesiyle elde edilebilirler. Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir, işte bugün ilk hallolunacak mesele, umumî itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan bir kaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır...”*¹⁹⁷ Ve bir süre sonra İnönü tarafından ima edilen kanun, zenginleşmekte olan zengin ile fakirleşmekte olan fakir arasında derinleşen varlık eşitsizliğini gidermek, gereğinden çok zenginleşen kişilere ağır vergiler yükleyerek devletin yükünü hafifletmek,¹⁹⁸ savaş yılları boyunca gerçekleştirilen emisyon hacmini

¹⁹⁷ Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C. 28, İ.4, 1.11.1942, s.4.

¹⁹⁸ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.388.

daraltmak¹⁹⁹ ve aynı zamanda piyasaya hükmeden gayri Müslim unsurları lağvetmek²⁰⁰ gibi hafî ve aleni gerekçelerle ile “Varlık Vergisi” adıyla kanunlaştırılmıştır. Kanun, basın²⁰¹ tarafından da hararetle desteklenmiştir.²⁰² Kanun

¹⁹⁹ Emisyon hacmi ve tedavüldeki paranın yeniden terakümü hususunda Saraçoğlu şunları söylemektedir: “Alelûmum eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında fiivaki istihsal azlığının, ithalât noksanının, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vakıa vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. Nispeten ufak dertlere ilâç aranırken bu büyük yarayı ihmal etmek bittabi doğru olmazdı. Onun için diğer işlerle beraber bütün dikkat ve ihtimamımızı bu yara üstünde toplamağı ve bir ilâç bulmayı en önde gelen bir vazife saydık. Bu iş için tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu geri alış başlıca harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır, ve yalnız bir defaya mahsus olarak alınmalıdır.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.6, C.28, İ.4, 11.11.1942, s.22.

²⁰⁰ Ahmet Faik Barutçu, **Siyasî Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.263. Saraçoğlu aynı hususu şu şekilde izah etmektedir: “...Arkadaşlar biz Türk’üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız...İktisadi ve siyasi sahalarda devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda kadar geniştir ki, bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ilerde de olmaması için daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratik Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor. Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İsteddiğimiz sadece Türk milletinin hakimiyetidir. Bkz. Ayhan Aktar, “*Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*”, **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Der. Yılmaz Saraçoğlu, Gelişim Yayınları, İstanbul 2000, s.143. Aynı mesele hakkında bkz. Naki Özkan, “*Azınlıklarda Bizden*”, **Milliyet**, 21 Kasım 1999.

²⁰¹ Varlık vergisi kavramını evvela zikir bilahare müzakere edilebilir bir hale tahvil eden kuvvet şüphesiz basın erkiydi. İktisadi buhranın tüm şiddetiyle tar u mar ettiği ülkede meseleyi zikrederek gazete sütunlarına taşıyan ilk kişi Zekeriya Sertel oldu. Sertel, 15.4.1942 tarihli makalesinde (“*Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?*”, **Tan**, 15.4.1942, s.1) dünyanın muhtelif bölgelerinden numuneler göstererek devletin muhtaç olduğu yeni kaynakları servet sahiplerinden tedarik etmesi gerektiğini ifade ederek varlık vergisinin bir an önce çıkarılmasını salık veriyordu. Verginin ana hatlarını fikirleriyle şekillendiren bir diğer gazeteci Ahmet Emin Yalman’dı. Yalman “*Harp Kazançlarından Alınacak Vergi*” (**Vatan**, 19.5.1942, s.1-4) adlı makalesinde tatbik edilmesi gereken sistem hakkında uzun bir izahat verdikten sonra “*Tüccarlardan Polis*” (**Vatan**, 2.9.1942, s.1) namı altında, gayri Müslimleri müstakbel verginin mürettebi ve mükellefi olarak hedef gösteriyordu. Ancak Yalman, bir süre sonra zikredilen düşüncelerinden vazgeçerek vergiyi ‘mihver devletlerden gelen salgınlara’ benzetecek ve bu muhalefeti nedeniyle Vatan Gazetesi 6.5 ay kapatılacaktır. Bkz. Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.98. Ahmet Emin Yalman tarafından yapılan eleştiriler için Vatan Gazetesinin 21 Mart 1944, 26 Eylül 1944, 27 Eylül 1944 ve 28 Eylül 1944 tarihli nüshalarına bakılabilir.

²⁰² Asım Us, “*Hükümetin Aldığı Tedbirler*”, **Vakit**, 16 Kasım 1942, s.1; Necmettin Sadak, “*Hükümetin Aldığı Tedbirler Memlekete İyilik Genişlik Getirecektir*”, **Akşam**, 12 Kasım 1942, s.1; Yunus Nadi, “*Hükümeti Aldığı Yeni Tedbirler*”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1942, s.1; İzzet Benice, “*Varlık Vergisi*”, **Son Posta**, 13 Kasım 1942, s.1. Ayrıca dönemin basınında neşredilen haber, mütalaa ve mülahazalar için bkz. “*Varlık Vergisinin Esasları*”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1942, s.1; “*Büyük Kazançlı Vatandaşlardan Vergi Alınacak*”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1942, s.1; “*Varlık Vergisi*”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1942, s.1; “*Varlık Vergisi Tatbikatına Her Tarafıta Başlandı*”, **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1942, s.1; “*Varlık Vergisi*”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1942, s.2; “*Varlık Vergisi*”, **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1942, s.2; “*Çukurova’da Varlık Vergisi Tatbikatı*”, **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1942, s.1; “*Varlık Vergisi Mükellefleri İlan Edildi*”, **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1942, s.1; “*Varlık Vergisi Listeleri İlan Edilen Bölgeler*”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1942, s.1; “*Varlık Vergisi Listeleri*”, **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1942, s.1; “*En Yüksek Varlık Vergisi Ödeyecek Olanlarla Mülakat*”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1942, s.1; “*Varlık Vergisi*”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1942, s.1;

gereğince tesis edilen komisyonlar ilgili mükellefe ait vergi miktarını belirleyecek, itiraz hakkı ve verginin taliki mevzu bahis olmayacak, borçların tediyesinin mümkün olmadığı durumlarda ise mükellefler bedeni kabiliyete göre askeri mahiyeti haiz olmayan umumi hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardır.²⁰³ Esasında vergicilik ve kanun tekniklerine mugayir olan kanun; sosyal adalet ilkesine mutabık olduğundan anlaşılabilir ve kabul edilebilir olmakla birlikte tatbikatta bir çok adaletsizliğe sebebiyet vermiştir.²⁰⁴ Zira vergisini ödeyemeyen pek çok mükellef

---

“İstanbulun Varlık Vergisi Katileşti”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1942, s.1; *“Varlık Vergisi Listeleri Dün Resmen İlan Edildi”*, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1942, s.1; *“Milyondan Yukarı Vergi Ödeyecek 11 Vatandaş Var”*, **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1942, s.1; *“Listeler Bugün Tekrar Maliye Şubelerine Asılıyor”*, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1942, s.1; *“Mükelleflerin Birçoğu Bugün Tediyeye Başladı”*, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1942, s.1; *“Varlık Vergisinin Önemli Manası”*, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1942, s.1; *“Bankaları Tüccara Kredi Çekleri Vermesi Tasavvur Ediliyor”*, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1942, s.3; *“Varlık Vergisi Mükelleflerine Hükümetimizin Büyük Bir Kolaylık Kararı”*, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1942, s.1; *“Mükellefler Tediyeye Devam Ediyorlar”*, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1942, s.1; *“Varlık Vergisi Tahsilatı”*, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1942, s.1; *“Varlık Vergisi Tahsilatı”*, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1942, s.2; *“Dün 5.111.984 Liralık Tahsilat Yapıldı”*, **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1942, s.3; *“Tediye Müddeti Pazartesi Akşamı Sona Eriyor”*, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1942, s.1; *“Varlık Vergisi”*, **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1943, s.2; *“Varlık Vergisi Tahsilatı”*, **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1943, s.2; *“Varlık Vergisi Tahsilatı”*, **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1944, s.2.

²⁰³ İlgili maddeler aşağıdaki gibidir: Madde 1. Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir. Madde 11. Komisyon kararları, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylere münasip mahallere listeler yapıştırılmak suretiyle ilân ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellâlları marifetiyle halka ayrıca haber verilir. Komisyon kararları nihaî ve katî mahiyette olup bunlara karşı idarî ve adli kaza mercilerinde dâva açılmaz. Ancak bir mükellef namına aynı mükellefiyet mevzuundan dolayı mükerrer vergi tarh edilmiş olduğu takdirde bunlardan en yüksek olanı ipka edilerek diğerleri tarhiyatı yapan komisyonların vazife gördüğü mahallerin en büyük memuru tarafından mükelleflerin müracaatı üzerine silinir. Madde 12. Mükellefler vergilerini talik tarihinden itibaren on beş gün içinde mal sandığına yatırmağa mecburdurlar. On boş günlük müddetin geçmesini beklemeden mahallin en büyük mal memuru lüzum gördüğü mükelleflerin menkul ve gayrimenkul mallarıyla alacak, hak ve menfaatlerinin ihtiyaten haczine karar verebilir. On beş günlük müddet içinde yatırılmayan vergilerin Tahsili emval kanununa tevfikân; tahsiline tevessül edilmekle beraber vergi .; miktarına müddetin dolmasından itibaren birinci hafta için yüzde bir ve ikinci hafta için yüzde iki zamm olunur. Talik tarihinden itibaren bir ay zarfında borçlarını ödemeyen mükellefler borçlarını tamamen ödeyinceye kadar memleketin herhangi bir yerinde bedenî kabiliyetlerine göre askeri mahiyeti haiz olmayan umumî hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılırlar. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında yazılı olanlardan ikinci maddedeki mükellefiyete tabi bulunanlarla kadınların ve elli beş yaşını mütecaviz erkeklerin borçları hakkında Tahsili emval kanunu tatbik edilmekle beraber bunlar çalışma mükellefiyetine tabi tutulmayabilirler. Bu fıkra hükmüne göre çalıştırılanlara verilecek ücretin yarısı borçlarına mahsup olunur. Çalışma mecburiyetinin tatbik tarzı Hükümetçe hazırlanacak bir talimatname ile tayin olunur. Birinci fıkrada yazılı on beş günlük müddet içinde vergilerini vermeyen mükellefler, aynı müddet zarfında vergileri miktarınca Hazine komanditerlerin şahsi mallarından istifası hususu tevdi ettikleri takdirde bu mükellefler hakkında Tahsili emval kanununun ve çalışma mecburiyetinin tatbiki bir ay müddetle geri bırakılabilir. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.6, C.28, İ.4, 11.11.1942, s.29-31.

²⁰⁴ Verginin tespit, teknik, tahsil ve tatbik sürecine fevkalade müessir olan Ökte, fikri ve vicdani bir muhasebe neticesinde vergiyi şöyle değerlendirmektedir: “...Varlık Vergisi ile hazineye 221 milyon lira sağlanmıştır...Buna mukabil bu vergi ile devlet çok şey kaybetmiştir. Bunlardan bazılarına işaret edelim: Varlık vergisi ile bidayette güdülen iktisadi gayeler tahakkuk etmemiş, ileri sürülen fiyat

zecri ve inzibati tedbirlerle Aşkale gibi kırsal sahalarda bedeni ve zaruri çalışma mükellefiyetine maruz kalırken²⁰⁵, bir kısım gayri Müslim varlık sahibinin cebren yapılan tadilatlarla kapitülasyonları andırır bir vaziyette müsamahaya mazhar olduğu görülmüştür.²⁰⁶ Bütün bu tatbikata rağmen, bürokrasi-burjuvazi, İstanbul burjuvazisi-

---

politikası iflasla neticelenmiştir. Konjonktürün mütemadiyen yüzünden ilk günlerde fiyatlarda görülen düşüklük çabucak zail olmuştur. Cebri satışlarla piyasa alimante edilememiş, fakat mekanizmasını tanzime medar olacak arz temin olunamamıştır. Alakalı fasılda, yapılan satışların daha ziyade karaborsayı beslediği tebarüz ettirilmiştir. Bu dönemde asıl üzerinde durulacak nokta varlık vergisinin harp dolayısıyla zaten sarsıntılara maruz olan iktisadi bünyemizi derinden gelen bir zelzele gibi sarsmasıdır. Fevkalade hallerde devlete düşen en büyük vazife, bu hallerin icap ettirdiği sivrilikleri mütemadiyen yontmak, iktisadi nizamı, piyasayı mümkün olduğu kadar sarsıntıdan korumaktır. Büyük müstehlik kitlelerinin korunması buna bağlıdır. Gümerüklerin kapandığı, ithalatın güçleştiği bir devirde, fabrikaları, imalathaneleri durdurarak, ticarethaneleri kapatarak, ticarethane ve imalathaneleri bu işlerden anlamayan insanların eline geçirterek, itimat ve emniyet havasını allak bullak ederek, bu nizamı bizzat devlet altüst etmiştir. Mali dönemde bu vergiyle kaybettiğimiz en kıymetli döviz, vatandaşın devlete olan itimatının sarsılmasıdır. İktisadi hayatta devletin mükelliften beklediği en büyük teminat müstekar bir nizamdır. Endüstri, ticaret, bütün iktisadi hayat, emniyet havasını teneffüs ederek yaşayabilir. Varlık vergisi ile bu hava zehirlenmiştir. Günün birinde devletin şu veya bu mülahaza ile stakdire dayanan bir vergi vaz edip istediği zümreyi iflasa sürükleyebileceği hakkında varlık vergisi elim bir misal vermiştir...Harici tüccar çerçevesinden vakıanın görünüşü daha karanlıktır. Cumhuriyet Hükümeti baştan başa felaket olan Osmanlı Duyun-u Umumiye tarihini kapamış, Osmanlı borçlarından kendisine düşen hisseyi büyük bir namuskarlıkla kabullenmiş, bunun senelik taksitlerini harice muntazaman ödemiştir. Çeşitli imtiyaz mukavelelerine zemin teşkil eden demiryolları, limanlar, tünel, elektrik ilah...işletmelerinin mübayaalarına ait borç taksitleri de, bu devrede aksamadan tediye edilmiştir. Senelerdir Türkiye maliyesi denk bütçelerle idare edilmiştir. Bu amillerin harici itibarımızı takviye ettiğinden şüphe edilemez. Varlık vergisi ile yavaş yavaş teessüs eden bu itibarın bir kalemde kaybedildiği muhakkaktır. Bu verginin hasren ekaliyetlere tevcih edilmiş olması; Hristiyan dünyasının mali mahafilinde aleyhimize haçlı seferlerden süzülüp gelen bir hava estirdiğini tahmin etmek güç değildir. Harici borçlarımızda başlı başına merhale olan Paris itilafnamesini imza eden, zeka ve dirayetiyle birinci sınıf insan olduğuna şüphe olmayan Saraçoğlu'nun aynı zamandan varlık vergisini hazırlayan hükümetin başkanı olduğunu düşünmek gerçekten hazindir." Bkz. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s.316. Aynı ifadelere yakın bir değerlendirme Hilmi Uran tarafından yapılmaktadır. Uran, hatıratında meseleye şu cümlelerle değinmektedir: "...kanun çıktı ve çok adaletsiz bir şekilde tatbik edildi. Bunun günahını ve kabahatini o vakit ki başvekil Saraçoğlu'na veyahut, o vakitki maliye vekili Fuat Ağralı'ya yüklemek isteyenler oldu. Bence bu haksızdır. Çünkü vergi, Büyük Millet Meclisinden çıkan bir kanunla tahsil edilmiş ve kanunun tatbiki şeklide o vakit hepimizin gözü önünde cereyan etmiş olduğu için eser tamamıyla Halk Partisi'nindir ve seğەر varsa, günahı da hepimizindir..." Bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.209-210.

²⁰⁵ Kanun mucibince verilen cezalar hakkında basında yer alan haber ve yorumlar için bkz. "34 Mükellef Daha Aşkaleye Gönderildi", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1943, s.2; "Yeniden Erzurum'a Gönderilecek Varlık Vergisi Borçluları", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1943, s.2; "Borçlarını Vermeyen Kırk Üç Kişi Daha Sevkedildi", **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1943, s.2; "Kampa Alınan Mükellefler", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1943, s.2; "Varlık Vergisi Borçluları Sivrihisar'da", **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1943, s.3; "19 Mükellef Daha Kampa Alındı", **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1943, s.2; "Varlık Vergisi Tahsilatı", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1943, s.2; "Kampa Alınan Mükellefler", **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1943, s.2; "Kampa Alınan Mükellefler", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1943, s.2; "Varlık Vergisi Vermeyenler", **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1943, s.2.

²⁰⁶ Ecnebinin vasileri olan hükümetler tarafından muhafaza ve müdafaa edilmesi, cumhuriyet tarihimizin gayri tedefüi acizyetlerinden biridir. Ökte'nin bu meseledeki düşünceleri adeta bir ifşa mesabesinde: "...Varlık vergisinin en affedilmeyen tarafı ecnebi vergileri üzerinde bize cebren yaptırılan tadillerdir...Ecnebi mevzuuna ancak verginin tarhi sırasında itila kesbettik. O zaman da artı bir şey yapacak durumda değildik. Ecnebi vergileri üzerinde yapılan demarşlar, alınan kararlar,

Anadolu burjuvazisi, bürokrasi-toprak ağası gibi çelişki ve çatışmaların bir simgesi niteliğindeki varlık vergisinde istenilen amaca ulaşamamış ve düzensizlik, rüşvet, dengesiz mülkleşme ve mülksüzleşmenin önüne geçilememiştir. Ve nihayet varlık vergisi 15 Mart 1944'de tahsil edilemeyen alacakların iptal edilmesiyle tarihe karışırken²⁰⁷ geride rüşvet, kayırma, kandırma ve çalışma kamplarının yarattığı acı ve unutulmaz hatıralarla dolu bir kin bırakmıştır.²⁰⁸ Varlıklı sınıfların vergilendirilmesine Toprak Mahsulleri vergisiyle devam edilmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi, devletin olağanüstü harcamalarını karşılamak ve iktisadi dengeyi sağlamak için neşredilmiştir.²⁰⁹ Varlık vergisinin dışında tutulan ve savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançların vergilendirilmesini hedefleyen kanun, ürün miktarının %10'u üzerinden tarh edilmiştir.²¹⁰ Kanunun meclisteki

---

kararların beğenilmeyip yeniden tetkike tabi tutulması, muaddel vergilerin de ödenilmemesi, bizim icraya gidemeyişimiz, kapitülasyonlar devrinin karanlık günlerini hatırlatan hacalet levhalarıyla doludur. Ben kendi hesabıma bu mevzuda devletin vakar ve haysiyetine vurulan bu darbe dolayısıyla, başta başbakan olmak üzere, hepimizin toptan Yüce Divana sevk edilmeyişimize hala hayret ederim..." Bkz. Toker, a.g.e., s.213. Yakup Kadri ise: "...İtiraf ederim ki, ruhu itibarıyla ben bu kanunun aleyhinde değilimdir. Lakin tatbik şeklini ne medeni, ne hukuki, ne de insani bulmuşumdur..." Bkz. Karaosmanoğlu, a.g.e., s.172.

²⁰⁷ **Resmi Gazete**, S.5693, 28 Nisan 1944, s.6810-6813; "*Varlık Vergisi*", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1943, s.1, "*Varlık Vergisi Tahsilatı*", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1943, s.1; "*Terkin Olunan Varlık Vergileri*", **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1943, s.1; "*Varlık Vergisinin Tasfiyesi*", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1943, s.2; "*Varlık Vergisi*", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1944, s.1; "*Tasfiye Kanunu Dünkü Mecliste Kabul Edildi*", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1944, s.1; "*Satışların Durdurulması İçin Dün Emir Verildi*", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1944, s.1.

²⁰⁸ **Düştür**, 3 Tertip, XXIV, 1704; Kandemir, kanunun lağvedilmesinde Saraçoğlu ile yaptığı mülakatların tesirinde bahsetmektedir. Bkz. Kandemir, "Varlık Vergisi ve Saraçoğlu", **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Der. Yılmaz Saraçoğlu, Gelişim Yayınları, İstanbul 2000, s.153-158. İlgili kanun hakkında Saraçoğlu yıllar sonra şunları söylemektedir: "...Varlık vergisi benim beğendiğim işlerden biridir. O zaman içinde bulunduğumuz şartlar, yani seferber edilen ordunun masraflarını karşılamak, darlık içine düşen hazineyi takviye etmek icap ediyordu. Bunun için iki yol vardı. Birisi fakir köylünün boş ambarına yeniden el uzatmak, aşar vergisini yeniden diriltmek, diğeri de bu vatanın nimetlerinden istifade etmiş olan zenginlerimizin varlıklarına müracaat etmek idi, biz ikinciyi tercih ettik. Bu kanun kendisine bağlanan ümitleri tahakkuk ettirdi ve hazineye bugünkü kıymetten 600-700 milyon lira temin etti ve içinde bulunduğumuz para darlığını bertaraf etti. Bkz. "Varlık Vergisi Kıyameti Kopardı", **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Der. Yılmaz Saraçoğlu, Gelişim Yayınları, İstanbul 2000, s.???

²⁰⁹ "*Toprak Mahsulleri Vergisi Talimatnamesi*", **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1943, s.3; "*Zeytinden Alınacak Toprak Mahsulleri Vergisi Görüldü*", **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1943, s.1, "*Büyük Millet Meclisinde*", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1944, s.3; "*Toprak Vergisi*", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1944, s.1; "*Kanunun tatbikatında Çalıştırılacaklara Dair Hükümler*", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1944, s.3; "*Yeni Toprak Vergisi*", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1944, s.3; "*Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu*", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944, s.1; "*Toprak Vergisi Kanununun Müzakerelerine Devam Edildi*", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1944, s.3; "*Mecliste Dün Hararetili Müzakereler Oldu*", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1944, s.1; "*Toprak Mahsulleri Vergisi kanunu Mecliste Kabul Edildi*", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1944, s.3; "*Toprak Mahsulleri Vergisi*", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1944, s.1.

²¹⁰ **Resmi Gazete**, S.5693, 28 Nisan 1944, s.6813.

müzakerelerinde mesele Türk köylüsünün fedakarlığı olarak addedilmiştir.²¹¹ Büyük toprak sahipleri ise kanuna karşı son derece mesafelidir.²¹² Mükellefin tahmin komisyonunca tayin edilen mahsulü kendi imkânlarıyla teslim edecek olması ve cezai hükümler son derece ağırdır. 1946 yılında kaldırılan vergiden savaş yılları içerisinde yaklaşık 167 milyon toplanmıştır.²¹³ Vergi aynı zamanda aşar vergisinin kaldırılmasından sonra tarıma yönelik tatbik edilen ilk büyük dolaysız vergi durumundadır. Toprak Mahsulleri vergisi, savaş süresince köylü üzerinde tatbik edilen uygulamaların son merhalesini teşkil etmiş²¹⁴ otoriterizme evrilen bir idare anlayışı, halktan kopuk ve halkın değerlerine mesafeli bir ideolojik yaklaşım, korunma kanunu gereğince gerçekleştirilen anti-demokratik uygulamalar, işçi

²¹¹ İlgili yorumlar hakkında şu açıklamalar yapılmıştır: C. Oral, “vergi % 8 olmasına rağmen bu sene % 10 olmasındadır. Bendeniz bu artışı köylü aleyhine oldukça fazla bulmakla beraber memleketin menfaatine olarak yapılan bu işi biraz tabii ve haklı buluyorum. Çünkü içinde bulunduğumuz şartlar bunu icabettirmektedir. Bu hakikati asıl Türk köylüsünün de takdir edeceğini onun selim aklından beklemek hakkımızdır.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.9, İ.1, 19.04.1944, s. 65. F. Ecevit, “Çok gayri tabii şartlar altında köylüyü yine fedakârlığa çağırdık, muvakkat bir zaman için, böyle bir istekte bulundu. Bundan daha azmi veya daha çoğunu da isteyebilirdik. İstiklâl mücadelemizi nasıl büyük fedakârlıklarla başarmış olduğu meydandadır. Hiç bir zaman bu fedakârlık dozunda, köylümüz öteki vatandaşlardan aşağı tutulmamış, hattâ daha üstün seviyeyi tutmuştur.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.9, İ.1, 19.04.1944, s. 74.

²¹² İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, s.323. Bu şahıslardan biri Emin Sazak’tır. Sazak kanun müzakerelerinde şu ifadeleri serd etmektedir: “...Arkadaşlar, çiftçi denilen mahlûk dünyanın hiç bir yerinde kendi sesini işittirememiştir. İşte sizin .sesinizi siz söylemeden işiten bir Hükümet var. Milletle hakikaten sevindi. Ben görüyorum ki, bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi de öyledir ya, bacağına donu olmayan, ayağında çarığı olmayan, üstüne örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dâhil olan insanlardır, İnsaf edin arkadaşlar, erbabı namustan olan memurlara acımamak elden gelmez, feci bir vaziyettedirler amma, bacağına donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmayanların, yanında onlara o kadar acınmaz. Ne olur? biraz yavan yiyebilir. Bilmiyorum Hükümet bu kadar kuvvetli iman haline gelmiş olan çiftçiyi canlandırma keyfiyeti yanında yani çiftçiyi böyle kurtaracağım diye iman haline gelmiş bir akideyi nasıl bozacak? Evet hepimiz gibi çiftçiler de bu memleketin selâmeti için milyonlarca orduyu silâh başında tutmanın ne demek olduğunu müdriktir. Fakat şerhliye bir defa Varlık yergisi diye dokundun, her taraftan vaveyla koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu arttırıyorsun? Verdiğin küreği mi ucuzlattın, sapan demirini mi ucuzlattın? Bendeniz Maliye Vekâletinin tamamen bu gibi şeylerinin aleyhindeyim ve yanılmadığıma da kaniim. Bir kere Hükümet, Saraçoğlu Hükümeti çiftçinin hamışidir vasfını üzerinde taşımalı. Yarın icap ederse yine milyonlarca ordu toplandığı zaman bunlara müracaat edeceksin. Onlar ne desen yapar. Çiftçiden, başka bugün hiç kimseye denemez ki elindeki buğdayı ver sen mısır ekmeği meşe pelidi ye. Bu yalnız çiftçiye denir. Bu çiftçi buna da Allahtan geliyor der. Binaenaleyh ben bu arttırmanın serapa yanlış olduğuna kaniim... Yalnız bu % 8 in 10 a çıkmasında hiç bir sebep ve fayda yoktur. Bu, maliyenin ve milletin aleyhindedir. Onun için müzaheretinizi istirham edeceğim...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.9, İ.1, 19.04.1944, s. 66.

²¹³ “*Toprak Mahsulleri Vergisi Kaldırılıyor*”, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1945, s.1; “*Toprak Mahsulleri Vergisi*”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1945, s.2; “*Bütçe 990.616.664 Lira Olarak Hazırlandı*”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1945, s.1; “*Köylünün Borçları*”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946, s.1; “*Toprak Mahsulleri Vergisi Artıkları*”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1947, s.1; “*Toprak Mahsulleri Vergisi Artıkları*”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1947, s.3.

²¹⁴ Hüseyin Perviz Pur, **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren yayınları, İstanbul 2007, s.433.

sınıfının kanuni dayanaklarının ihlali, enflasyonist politikaların tar u mar ettiği ücretli sınıflar, ihtikar ve spekülasyonun neden olduğu kaht ve sosyal buhran ve bilhassa taşradaki vergi ve uygulamalar CHP'nin kitleler nezdindeki saygınlığını tamamen yitirmesine ve uluslar arası konjonktürün vesile olduğu bir muhalefetin tebellür etmesine neden olmuştur.

1.2. Harici Gelişmeler

1.2.1. Uluslararası Konjonktürün Neden Olduğu Siyasal ve Zihinsel Dönüşüm

İkinci Dünya Savaşı yıllarının tevazün ve ancak tenakuz ve teyakkuz olarak adlandırılabilir çok yönlü tarafsızlık politikası, memleket sathında henüz inkişaf etmeye başlayan siyasal oluşumların uluslar arası konjonktür münasebetiyle bertaraf yahut taraf haline dönüştüğü sarsıntılı bir süreci işaret etmektedir. Türkiye'de muhalefet kavramının zihinsel ve zecri dönüşümünü ifade eden bu süreci Türkiye'nin savaş yıllarında tatbik ettiği dış politika ve politik tercihlerin vesile olduğu uluslar arası yalnızlıkla açıklamak mümkündür. O halde meseleye Türk dış politikası çerçevesinde gerçekleştireceğimiz kronolojik ve muhtasar bir değerlendirmeye başlamak nihai hükmün doğru olarak tespitini kolaylaştıracaktır.

23 Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ve Almanya arasında akd edilen Saldırmazlık Paktı Türk kamuoyunda müthiş bir sarsıntının vesilesi olmuştur. Bu durum Türk dış politikasında yeni bir safhanın açılması anlamına gelmektedir. Zira Türkiye, Sovyetlerin de iştirak edeceği ümidiyle katıldığı barış cephesinde iki Batılı devletle baş başa kalmıştır. Üstelik bu pakt, Türkiye'yi politik ve psikolojik bir tazyike, İngiltere ve Fransa'yı da Doğu Akdeniz stratejisini yeniden tasavvur etmeye zorlamaktadır. Esasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki endişesi temelsiz değildir. Zira Sovyet hükümeti Türkiye üzerindeki emellerini daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk heyetine son derece açık bir surette ifade etmiştir.²¹⁵

²¹⁵“*Hariciye Vekilimizin Seyehati*”, **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1939, s.1; “*Hariciye Vekilimiz Moskova'da Büyük Merasimle Karşılandı*”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1939, s.1. Dış işleri bakanı Saraçoğlu, her iki dostluğu bağdaştırma amacıyla 25 Eylül'de Moskova'ya gitmiştir. Zira 1925 Türk-Sovyet Anlaşmasına göre, taraflar birbirine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacaklardır. 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının ilgili maddesi şöyledir: “...Madde 2. Bağlı taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir. Bağlı taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da

Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu yaklaşık üç hafta kadar bekletildiği Moskova’da Türk-Rus anlaşmasını derinden sarsacak olan bazı tekliflerin muhatabı olmuştur. Sovyet Rusya, Boğazların ortak savunulmasını ve Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerine kapatılmasını talep etmektedir.²¹⁶ Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkiye’nin izlediği dış politikanın Sovyet hükümetine uygun olmadığını da bildirmiştir.²¹⁷ Bu anlamsız teklifler Saraçoğlu tarafından şiddetle reddedilmiştir.²¹⁸ Böylece iki ülkenin yolları birbirinden kati bir surette ayrılmıştır.²¹⁹

---

siyasal nitelikte hiçbir anlaşmaya ve bunun gibi üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı tarafın kara ve denizden güvenliğine karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da anlaşmaya katılmamayı yükümlenir. Bundan başka, bağıtlı taraflardan her biri üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağıtlı tarafa karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir...” Bkz. Aydın Güngör Alacakaptan, “*Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.288, İsmail Soysal, “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Avrupa’da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.293 ve Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.7-9. Ancak her iki devletin bu ziyaretten umdukları sonuç birbirinden farklıydı. Türkiye’nin amacı İngiliz ve Rus dostluklarını bağdaştırmaktı. Türkiye’nin Rusya ile olan dostluk paktı, şimdi girmek üzere bulunduğu İngiliz-Fransız ittifakı ile çatışma halinde olmayabilirdi. Ankara’daki İngiliz büyük elçisinin belirttiği gibi bu iki pakt arasındaki zinciri tamamlamak acaba mümkün değil miydi? Sovyetlerin beklentisi ise bunun tam zıttı idi. Sovyet hükümeti Türkiye’yi barış cephesinden ayırmak için çaba harcayacaktı. Bu görüşme iyi bir fırsat olabilirdi. Bu sırada Alman dışişleri bakanı Von Ribbentrop’da Doğu Almanya’daki Alman-Rus nüfuz alanlarını belirleyecek olan bir anlaşma için Moskova’da bulunuyordu. Bkz. “*Hariciye Vekilimiz Kremlin’de Molotov ve Kalenin’le Görüştü*”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1939, s.1. Moskova’da gerçekleştirilen görüşmeler için mesela bkz. “*Hariciye Vekilimiz Von Ribbentrop’la Görüşecek mi?*”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1939, s.1; “*Türk-Sovyet Müzakerelerine Dün Moskova’da Devam Olundu*”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1939, s.1; “*Türk-Sovyet Görüşmeleri*”, **Cumhuriyet**, 3 Ekim 1939, s.1; “*Türk-Sovyet, Türk-İngiliz Müzakereleri*”, **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1939, s.1; “*Moskova’daki Müzakereler*”, **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1939, s.1; “*Türk-Sovyet Görüşmeleri*”, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1939, s.1; “*Türk-Sovyet Temasları*”, **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1939, s.1; “*Moskova Müzakereleri*”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1939, s.1; “*Moskova’da Mühim Temaslar*”, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1939, s.1.

²¹⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “*Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.344;

²¹⁷ Mustafa Aydın, “*Sovyetlerin Montreux’de Değişiklik talepleri*”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C.1, İletişim yayınları, İstanbul 2002, s.421; Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “*1939-1945 Dönemi*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.142; Suat Bilge, **Güç Komşuluk Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s.139.

²¹⁸ “*Molotov: Biz Barışçı Türkiye İse Savaşçı Politika İzliyor*”, **Yakın Tarihimiz**, Milliyet Yayınları, İstanbul trhsz., s.86-87; “*Moskova’da 23 Günden Beri Devam Eden Müzakereler Anlaşmayla Neticelenemedi*”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1939, s.1; “*Hariciye Vekilimiz Büyük Merasimle Teşyi Edildi*”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1939, s.1.

²¹⁹ Söz konusu seyahat ve bu seyahatle alakalı hususlar için bkz. Yılmaz Saraçoğlu, **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Gelişim Yayınları, İstanbul 2001, s.56-66 ve Turhan Aytul, “*Ankara’yı Titreten 5 Yıl*”, Der. Yılmaz Saraçoğlu, **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Gelişim Yayınları, İstanbul 2000, s.57; Rıfki Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

Aynı gün Moskova'yı terk eden Saraçoğlu²²⁰, 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız İttifakını imzalamıştır.²²¹ Söz konusu ittifak, Türkiye'yi, bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaşın Akdeniz'e intikal etmesi halinde alakadar edecektir. Savaşın Akdeniz'e intikal etmediği durumda Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya karşı hayırhah bir tarafsızlık politikası takip edecektir. Şayet Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına maruz kalırsa müttefiki İngiltere ve Fransa tarafından desteklenecektir.²²²

Muhtemel bir Alman tehlikesine karşı kendisini güvende hissetmeyen Türkiye bu kez Balkan ittifakını güçlendirmeye çalışacaktır. Ancak ortak tehlike karşısında ortak karar almak Alman korkusu nedeniyle gerçekleştirilemeyecektir.²²³

1940 yılı, Türk dış politikası açısından son derece sancılı olmuştur. İtalya'nın 1940 Haziranında savaşa girmesi Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile akdettiği ittifakın gereği olan bir takım vecibeleri yerine getirmeye zorlamıştır.²²⁴ Zira İngiltere ve Fransa'nın iştirak ettiği bir savaşa, İtalya'nın dahli, müsademenin Akdeniz'e sirayet etmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda 13 Haziranda Saraçoğlu'nu ziyaret eden İngiliz ve Fransız büyükelçileri, Türkiye'nin ittifak anlaşmasına uygun olarak savaşa dahil olmasını isterler. Fakat son on gün içinde çok şey değişmiş, Fransa yıkılmıştır.²²⁵ 22 Haziranda Fransa, Almanya ile mütareke imzalayarak savaştan çekilmiştir.²²⁶ Ayrıca 1939'da Türkiye'ye vaat edilen silahlar da henüz teslim

²²⁰ "Hariciye Vekilimiz Dün Sabah Memleketimize Döndü", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1939, s.1.

²²¹ İnönü, İttifak hususunu CHP 5. Büyük Kurultayında şu cümlelerle izah etmekteydi: "...Bütün Avrupa'yı kaplayan son emniyet buhranı içinde, Türk-İngiliz İttifakı hiçbir tecavüz fikri beslemeyen fakat kendi emniyetlerimiz ve müşterek sulh ve insanlık ideali için alınmış bir taahhüttür. Bu müşterek sulh ve emniyet idealini takviye edecek diğer taahhütlerden çekinmeyeceğiz. Biz komşularımızla her türlü ihtilafı hallettik. Şimdi samimi olarak onların emniyet içinde bulunmalarıyla alakadarız. Komşularımıza gelecek tehlikeleri bir adım sonra bize gelecek rehlikeler gibi önlemek için iktidarımızda olan tedbirleri alacağız..." Bkz. Mümtaz Faik Fenik, **1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara 1941, s.7.

²²² "Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1939, s.1; Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969, s.291-294.

²²³ "Şükri Saraçoğlu Bulgarlara Çok Mühim Beyanatta Bulundu", **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1940, s.1; "Balkan antantı 7 Sene Temdid Edildi", **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1940, s.1; "Balkanlar Kat'i Bitaraf Kalacaklar", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1940, s.1; "Balkan Konseyi İttifak Kararlarını Teyid Ederek Dün Mesaisini Bitirdi", **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1940, s.1.

²²⁴ Ali Rana Tarhan'ın harici vaziyetimiz hususundaki suali Başbakan Saydam tarafından şöyle izah edilmiştir: "...İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükümeti etraf ile tedkik etmiş ve üçlü muahedenin cüzü mütemmimi olan iki numaralı protokol hükmünü tatbika karar vererek icab eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye hali hazırdaki gayri muhariblik vaziyetini muhafaza etmektedir..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.12, İ.1, 26.6.1940, s.163.

²²⁵ "Alman Ordusu Dün Paris'e Girdi", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1940, s.1.

²²⁶ "Fransa Mütareke Şartlarını Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1940, s.1.

edilmemiştir. Yalnız kalan İngiltere'nin yardım edecek bir vaziyeti de yoktur. Bu durum, savaşa iştirak etmeyen Türkiye'nin müttefiklere daha faydalı olacağını göstermektedir. Zaten İngiltere bu hususta Türkiye'ye herhangi bir baskı da yapmamaktadır.²²⁷ İtalya'nın 28 Ekimde Yunanistan'a saldırması, Türkiye'yi son derece tedirgin etmiş ancak savaş durumu pozisyonunu değiştirmemiştir. Fakat Türkiye, Yunanistan'a karşı savaşa katıldığı taktirde müttefikine yardım edeceğini Bulgaristan'a bildirmiştir.²²⁸

1940 Kasımı ise son derece önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Von Ribbentrop'un daveti üzerine Berlin'e giden Molotov, Hitler'le dünyanın paylaşılması hususundaki müzakerelere katılmıştır. Yapılan pazarlıklar esnasında Almanya, Boğazlar rejiminde Rusya lehine değişiklik yapılacağını ifade etmiştir. Ancak müzakereler Rusya'yı memnun etmemiştir. Moskova'ya dönen Molotov, Almanya'ya keşide ettiği notada Mihver'e katılmak için, bir takım isteklerde bulunmuş ve uzun vadeli kiralama yoluyla Boğazlar bölgesinde kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulmasını istemiştir. Bu talepler Hitler'in Sovyetlerle olan bağlantısının kesilmesine ve Almanya ile Rusya arasındaki çatışma ve müsademeye vesile olmuştur. Ancak Almanya, muhtemel bir Rus hareketinden önce Balkanların kontrolünü gerekli görmüş²²⁹ Bulgaristan'a ulaşarak Balkanlara hakim olmuştur. Bu durum Türkiye'yi son derece tedirgin etmiştir. Türkiye'nin Alman tehdit ve tazyiki karşısında müttefiklere sığınacağından korkan Hitler, İnönü'ye yazdığı mektubunda Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını ve ordularının Türk sınırına 60 km. uzakta kalacağını bildirmiştir.²³⁰ İki ülke arasındaki bu yakınlaşma kısa bir süre içinde bir dostluk ve tarafsızlık paktının imzalanmasıyla neticelenmiştir. İlgili pakta her iki devlet, ülke topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirine karşı her türlü

---

²²⁷ Esmer-Sander, a.g.e., s.146.

²²⁸ İnönü savaş boyunca hemen her fırsatta ittifak ve mukavelelere sadık kalacaklarını zikrederek: "Önümüzde insaniyet için uzun ıstırap devreleri olmak mümkün, hatta muhtemeldir. Bu devre esnasında hayati menfaatlerimize karşı hassas bulunurken dostluklarımıza ve ittifaklarımıza vefalı kalacağız..." demektedir. Bkz. Kadri Kemal Kop, **Millî Şef İnönü'nün Hitabe Beyanat ve Mesajları**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941, s.76. Benzer bir nutuk için ayrıca bkz. **Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün Üç Nutku**, Maarif Matbaası, Ankara 1945, s.9.

²²⁹ Esmer-Sander, a.g.e., s.149-151.

²³⁰ "Hitler'in Milli Şefimize Bir Mesajı", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1941, s.1.

harekattan kaçınmayı taahhüt etmiştir.²³¹ 22 Haziran 1941 tarihi ise Alman-Rus tazyiki karşısında sürdürülen psikolojik hareketin bir rehavete tahvilini müjdelemiştir. Zira Alman ordularının Rus topraklarına girişi²³² Türkiye’yi son derece rahatlatmış ve Türk diplomasisinin omuzlarındaki yükü hafifletmiştir. Nitekim savaşın başından beri Almanya ve Rusya yahut her ikisi Türkiye için tehlike arz etmiştir. Nihayet rahatlayan Türkiye her iki tarafa da tarafsızlığını resmen tebliğ etmiştir.²³³

Türk dış politikasının tutarsızlıktan uzak, tenakuz ve çelişkilerle dolu ve aynı zamanda müttefik ve mihver devletler bünyesinde gayri itimadi bir hüviyete haiz olmasının ve hatta savaş sonunda siyasal bir tecride maruz kalmasının en önemli sebebi şüphesiz krom meselesidir. Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra Türk kromu üzerinde büyük bir rekabet yaşanmıştır. Almanya Türk kromunun tamamını elde etmek istemiştir. Fakat Türkiye, 1939 tarihli Türk-İngiliz anlaşması gereğince mevcut kromunun tamamını İngiltere’ye satmaktadır. Söz konusu anlaşma bir süre sonra sona erecektir. Almanya’nın amacı bu anlaşmanın uzatılmasını önlemektir. İngiltere ise anlaşmanın yenilenmesini istemektedir. Nihayet 9 Ekimde Almanya ile 100 milyon liralık Türk-Alman Ekonomi anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereği Türkiye, Almanya’ya 1943 ve 44 yıllarında 90 bin ton krom vermeyi taahhüt etmiştir.²³⁴ Bu durum savaşın başından

---

²³¹Ramazan Çalık, “*Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.820; Fahir Armaoğlu, -İsmail Soysal; “*Türkiye’nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.307; “*Türk-Alman Dostluk Paktı İmzalandı*”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1941, s.1; “*Türk-Alman Anlaşması*”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1941, s.1; “*Türk- Alman Dostluk Paktının Mucib Sebepleri*”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1941, s.1 ve ayrıca anlaşmanın tam metni için bkz. **Düster**, 3. Tertip, C.22, s.1355.

²³² Ali Rıza Özkul, **II. Cihan Harbi Notları 1939-1945**, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959, s.26.

²³³ “*Bitarafız*”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1941, s.1.

²³⁴ “*Türk-Alman Ticaret İtilafı İmzalandı*”, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1941, s.1; “*Almanya’nın Açtığı 100 Milyonluk Kredi*”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1942, s.1. Bu sakıncalı sürece rağmen İnönü, 1 Kasım 1942 tarihli nutkunda tarafsızlığa devam edeceğimiz açıklaması yapmaktadır: “...Aziz arkadaşlarım! Muharebe edenler arasında bir anlaşmayı bugün için ümit ettirecek hiç bir yerde hiç bir delil yoktur. Öyle görünüyor ki 1943 yılı daha geniş ve daha insafsız muharebelerle geçecektir. Biz öümüzdeki sene dahi, millî siyasetimizin içerde) ve dışarıda herkesçe bilmen istikametlerini, dürüst ve ciddi olarak muhafaza edeceğiz. Ahitlerimize, ittifaklarımıza ve dostluklarımıza sadık olarak, ve herhangi bir Devlete karşı hileli fikirli olmaktan dikkatle sakınarak, millî emniyet siyasetimizi takip edeceğiz. Büyük Meclis takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır. Biz, her devletle olan münasebetlerimizin mahiyetini açıkça söyleyebilir bir karakterde ve kuvvette olduğumuz için politikamızı gelecekte de sebatla takip etmekten çekinmeyeceğiz. Siyasetimizdeki dürüstlüğün her tarafa ait faydalarının, bütün muhariplerce takdir edildiğini sanıyoruz...” Bkz.

beri tarafsızlığı diplomatik bir ilke olarak addetmiş Türk dış politikasının imajını ve tarafsızlık politikasını derinden yaralarken müttefiklerin sert eleştirilerine neden olmuştur.

1942, Türk dış politikasının imtihan yılıdır. Başbakan Refik Saydam'ın vefatı üzerine başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Sovyetler Birliği 1942 Kasımında Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurmuş²³⁵ ve savaş stratejisi açısından son derece avantajlı bir mevkiye yükselmiştir. Üstelik Türkiye'ye karşı eski saldırgan politikasına geri dönmüştür. Türkiye'nin sergilemiş olduğu tarafsızlık politikası Sovyet kamuoyunda mütemadiyen tartışılmaktadır.²³⁶ Bu vaziyet ancak Sovyetlere karşı tevcih edilecek bir takım siyasal manevra ve latifelerle izale edilebilir mahiyettedir. Söz konusu statüko aynı zamanda tedricen ilerlemekte olan ve Almanya'nın destek ve teşvikiyle her geçen gün kuvvetlenmekte olan muhalif ırkçı-Turancı cereyanların da bertaraf edilmesi için son derece müsaittir. Nitekim bir süredir Almanya, Pan-Turanist propaganda ile Türk kamuoyunu ve dolayısıyla da Türk hükümetini etkilemeye çalışmaktadır. Desteğin arkasındaki gerçek amaç ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı, Almanya'nın yanında savaşa katılmasını

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VI, C.28, İ.4, 1.11.1942, s.3. Başbakan Saraçoğlu ise tarafsızlık hususunda şunları söylemektedir: "...Cumhuriyetimizin Lozan'da başlayan faal ve müspet haricî siyaseti bir çok imtihanlardan geçtikten sonra bugünkü duruma varmıştır. Bu durum bugün en iyi istikrar kelimesiyle tavsif Edilebilir. Hudutları haricinde hiç bir sergüzeşt fırkasında koşmayan ve koşmayacak olan Türkiye! Harbin dışında kalmak imkânlarını aramış ve bu imkânları da şuurlu müspet bir bitaraflık üzerinde yürümekte bulmuştur. Üç seneden beri dünyayı yakan ve yıkan haile önünde Türkiye menfi bir bitaraflık ile vaziyetini koruyamazdı ve yarın da koruyamaz. (Türkiye bitaraflığı umumî bir politik sistemin işlenmiş bir şeklidir ve politikamızın kimseyi endişeye düşürmeyecek bir berraklığı ve samimiyeti vardır. İngiltere ile olan ittifak muahedemiz her iki tarafın nefine olarak vazife görmekte devam edecektir. Türkiye - İngiltere ittifakı realitenin ifadesi ve biraz evvel arz ettiğim politik sistemin esaslı bir rüknüdür. Yine o politikanın bariz ve samimi bir (tezahürünü de Türkiye ile Almanya arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğu yeniden tevsik eden Türk - Alman Anlaşmasında görüyoruz. Harbin bu iki esaslı burcuna karşı olan vaziyetimizi ve o Devletlerle olan bağlarımızı müspet siyasetimizin bariz birer misali olarak arz ettim. Muharip kümelerin her ikisinde kendileriyle ahdi veya fiili rabitalarımız ve dostluklarımız olan Devletler yer almıştır; ki bunlara karşı da dost ve dürüst olmakta devam edeceğiz. Dostluğuna karşı sonsuz bir hüsnüniyetle meşbu dostluk, düşmanlığa karşı yıkılmaz bir azim ve metanetle mukabele, işte Hükümetinizin takip edeceği haricî siyasetin tam ifadesi..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VI, C.27, İ.3, 5.8.1942, s.21-22.

²³⁵ "2. Dünya Harbinin Tarihi", **Bütün Dünya 1951 Yılı**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1952, s.328. İlgili savaşla alakalı olarak ayrıca bkz. Hart Liddell B. H., **II. Dünya Savaşı Tarihi**, C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999 ve Hofmann Rudolf- Görlitz Walter, **İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri**, Ankara 1995.

²³⁶ Esmer-Sander, a.g.e., s.163.

sağlamaktır.²³⁷ Türkiye'nin yalnızlığa itildiği böyle bir dönemde Sovyetler Birliğini memnun etmek ve kendi üzerindeki tepkileri azaltmak amacıyla Türkçü-Turancı harekete karşı mesafenin ötesinde bir parçalama hareketinin başladığı görülmektedir. Bu hususta atılan ilk adım Reşat Fuat Baraner'in Faris Erkman müstear adıyla neşrettiği "En Büyük Tehlike" adlı broşürdür. Zikredilen broşür, Türk kamuoyunda aşırı sağcı akımların yarattığı propagandanın içerdiği büyük tehlikeye dikkat çekmek amacıyla yazılır.²³⁸ Broşürün yayınlanması aynı zamanda savaşın başından itibaren çeşitli sebeplerden dolayı etkisiz kalan Türkiye'deki sol akımların tekrar gündem oluşturmaya başlaması açısından da önemlidir. Broşürde Turancı akımların cumhuriyete kasteden faaliyetleri ile hükümete karşı, totaliter rejim taraftarı oldukları vurgulanmaktadır.²³⁹ İddialar Reha Oğuz Türkan²⁴⁰ ve Nihal Atsız²⁴¹ tarafından cevaplandırılır. Nihal Atsız'ın *Orhun* Dergisinde neşrettiği mektuplar sonraki yıllarda gelişecek olan bir dizi olayın da müsebbibi olacaktır. Atsız, bu mektuplarda komünizmin memleketteki inkişafı²⁴² ve komünistlerin Hasan Ali Yücel tarafından desteklenmesi üzerinde durmaktadır.²⁴³ Bir takım isimler vermek suretiyle Milli Eğitim politikalarını eleştirmektedir. Bir süre sonra ilgili mektuplarda zikredilen Sabahattin Ali'nin Nihal Atsız hakkında bir hakaret davası açtığı görülür. İkili arasında cereyan eden muhakeme panturanist gençlerin tezahürüne dönüşür. Mahkeme salonunu dolduran gençler Nihal Atsız'a sevgi gösterisinde bulunur. Celsenin hitamı akabinde marşlar eşliğinde Ulus'a doğru yürür. Ulus Meydanında toplanır. İstiklal Marşı söyledikten sonra Sabahattin Ali'nin kitaplarını yakar. Atlı ve motorlu güvenlik güçleriyle müsademeye başlar. Göstericilerden bir kısmı tutuklanırken, yüzlercesi yaralanır.²⁴⁴ Ve nihayet Atsız, Ali'ye hakaret suçundan 4

---

²³⁷Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.217; Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Onur Yayınları, Ankara 1977, s.12-24.

²³⁸ Mithat Kadri Vural, "En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması", **ÇTTAD**, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, s.43.

²³⁹ İlgili broşürün tamamı için bkz. Faris Erkman, **En Büyük Tehlike**, Akün Matbaası, İstanbul 1943 ve **Kırklı Yıllar I**, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002.

²⁴⁰ Bkz. Reha Oğuz Türkan, **Solcular ve Kızılar**, Bozkurtçu Yayınları, İstanbul 1943.

²⁴¹ Bkz. Nihal Atsız, **En Sinsi Tehlike**, Aylık Kurt Yayınları, İstanbul 1943. Aynı hususta diğer yayınlar hakkında bkz. Reha Oğuz Türkan, **Kızıl Faaliyet**, Bozkurtçu yayınları, İstanbul 1943 ve Orhan Seyfi Orhon, **Maskeler Aşağı:En Büyük Tehlikenin İç Yüzü**, Çınaraltı Yayınları, İstanbul 1943.

²⁴²Mustafa Müftüoğlu, **Çankaya'da Kabus**, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1974, s.21-28.

²⁴³ Nihal Atsız, "Başvekil Saraçoğlu Şükri'ye İkinci Açık Mektup", **Orhun**, S.6, 1 Nisan 1944, s.1-6.

²⁴⁴ Goloğlu, a.g.e., s.248.

ay ceza alır. Ancak dava kapanmaz. Atsız'ın da içinde bulunduğu bir takım ırkçı-Turancı mütefekkir²⁴⁵; anayasal düzeni ihlal etmek, gizli cemiyet kurmak ve hükümeti devirmek iddiasıyla tutuklanarak yargılanmıştır.²⁴⁶ Aynı gün bir nutuk iradeden İnönü: “...Türk milliyetçisiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanınız...Turancılar Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şüursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlere Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin, bütün tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır...Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk milletine hiçbir hizmetleri olmayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Fesatçılar, yabancılara bilerek mi hizmet ediyorlar? Yabancılar, fesatçıları idare edecek kadar yakından münasebette midirler? Bunları hüküm olarak kestirmek bugün mümkün değildir. Ama yabancıya hizmet kasdı ve yabancının ilişkisi hiçbir zaman meydana çıkmasa dahi hareketlerin, Türk milletine, Türk vatanına zararlı olması ve bunlardan yalnız yabancıların faydalanmış olması söz götürmez bir hakikattir. Vatandaşlarım! Emin olabilirsiniz ki, vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz...”²⁴⁷ ifadesiyle Turancılar nezdinde

²⁴⁵Liste şu isimlerden oluşmaktadır: Zeki Velidi Togan, Hasan Ferit Cansever, Nihal Atsız,Hüseyin Namık Orkun, Necdet Sancar, Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkan, Heybetullah İdil, İsmet Rasim Tümtürk, Cihat Savaş Fer, Muzaffer Eriş, Zeki Sofuoğlu, Hikmet Tanyu, Said Bilgiç, Cemal Oğuz Öcal, Cebbar Şenel, Hamza Sadi Özbek, Nurullah Barıman, Fehiman Altan, Fazıl Hisarcıklı, Saim Bayrak, Yusuf Kadıgil. Bkz. Öner Sakin; **Hüseyin Nihal Atsız**, Toker Yayınları, İstanbul,1977, s.42-44. Hükümet tarafından gerçekleştirilen tutuklamalar ve yayımlanan tebliğ için ayrıca bkz. **Aynı Tarihi**, S.126, 1-31 Mayıs 1944, s.21.

²⁴⁶ Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s.70, 75-76; “*Şehrimizde Meydana Çıkarılan Gizli Cemiyet*”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1944, s.1. Ziya Özkaynak adlı bir sanık 7.080 üyesi olduğunu söylediği örgütün amacını şöyle tarif etmişti: “İrkçı ve Turancı bir hükümet kurmak lazımdır. Bugünkü hükümet hiçbir şey başaramıyor. Biz hükümeti ele almak için gizli bir teşkilat kurduk. Atatürk'e muhalif bir doktorun idaresindeyiz. Birçok subaylar cemiyetimize dahildir. Muhafız Alayı ve Sarıkışla subaylarını elde ederek bu kuvvetlerle merkezden ani bir darbe-i hükümet yapacağız. Ecnebi bir hükümetle temastayız. Bize silahla yardım edecek. Doğru Büyük Millet Meclisi'ne giderek evvela mebusları tevkif edip, iktidarı alacağız!” Bkz. Ayşe Hür, “*Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Turancılar Davası*”, **Radikal**, 10.02.2013.

²⁴⁷ “*Cumhurreisininin Gençliğe Hitabı*”, **Tasviri Efkâr**, 20 Mayıs 1944, s.1; “*Milli Şefin Tarihi Nutku*”, **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1944, s.1; “*Falih Rıfka Atay, “Cumhurreisimizin Nutku”*”, **Ulus**, 21 Mayıs 1944; Ahmet Emin Yalman, “*İnönü: İrinli Yaraya Bastığı Neşter*”, **Vatan**, 21 Mayıs 1944; Altan Deliorman, **Tanıdığım Atsız**, Orkun Yayınları, İstanbul 2000, s.13. Aynı hususta benzer bir açıklama Falih Rıfka Atay tarafından da yapılmıştır. Atay: “...İrkçılar ve Turancılar, milli birliğin ve Türk Türk emniyetinin tehlikesidir...” demektedir. Bkz. Falih Rıfka Atay, “*İrkçılık ve Turancılık*”, **Ulus**, 19 Mayıs 1944.

Almanya ile arasına mesafe koymuştur. Gözaltına alınan hemen bütün sanıklar, gözaltı süresince çok zor günler geçirdiklerini, işkence gördüklerini, İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün Sansaryan Han'daki merkez binasında bulunan ve tabutluk denilen tek kişilik hücrelerde günlerce aç, susuz ve uykusuz bırakılarak ifade vermeye zorlandıklarını, son derece çirkin ve ağır işkencelere maruz kaldıklarını iddia etmiştir.²⁴⁸ Muhakeme neticesinde sanıklara verilen cezalar²⁴⁹ Askeri Yargıtay tarafından bozulmuş ve sanıkların tamamı beraat etmiştir.²⁵⁰ Böylece uluslar arası siyasal çatışma ve arzular, oluşum içerisindeki bir siyasal yapılanmanın bertaraf edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bütün bu gelişmeleri Türk-Alman ve Türk-Sovyet ilişkileri ve Türk dış politikası çerçevesinde değerlendirmek son derece isabetli olacaktır. Nitekim, pan-Turanistlere karşı icra edilen operasyonun zamanlaması Sovyetlerin Stalingrad saldırısını durdurarak mihver karşısında toparlandığı ve Türkiye'nin tarafsızlık politikasını eleştirdiği zaman dilimine rastlaması oldukça manidardır.

Stalingrad zaferini takip eden günlerde müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısının her geçen gün artırdığı görülmektedir. Bu bağlamda müttefikler önce Adana Görüşmeleri²⁵¹ daha sonra Moskova Konferansı²⁵² ve en sonunda Kahire'de

---

²⁴⁸ Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**", Kutluğ Yayınevi, İstanbul 1975, ; s.47, 58-60; Reha Oğuz Türkan, **Tabutluktan** Gurbete, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, s.32-35; *"İrkçılık ve Gizli Cemiyet Kurmaktan Sanık Olanlar Serbest Bırakılıyorlar"*, **Akşam**, 25 Ekim 1945, s.1; *"İrkçi ve Turancılar Serbest Bırakılıyor"*, **Yeni Sabah**, 25 Ekim 1945, s.1.

²⁴⁹ 66 oturum süren dava 29 Mart 1945'te sonuçlandı; suçlanan 13 kişiden 10'u çeşitli cezalara çarptırıldı. Togan, hükümeti devirmekten suçlu bulunan tek kişiydi, 10 yıl ağır hapis ve 4 yıl Adapazarı'nda sürgün cezasına çarptırıldı. Türkan, gizli örgüt kurmaktan suçlu bulundu ve 5 yıl ağır hapis, 4 yıl Diyarbakır'da sürgün cezasına çarptırıldı. Atsız, 3 Mayıs mitinginden dolayı 4 yıl ağır hapis ve 13 ay 15 gün Adana'da sürgüne mahkûm edildi. İlerde Ülkücü hareketin lideri olacak Alparslan Türkeş 9 ay 10 gün hapis cezasına çarptırıldı. Diğer sanıklara da çeşitli hapis ve sürgün cezaları verildi. Bkz. *"Mahkeme Dün Sona Erdi"*, **Yeni Sabah**, 30 Mart 1945, s.1-5; *"İrkçilerin Davası Bitti"*, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1945, s.1.

²⁵⁰ Günay Göksu Özdoğan, **Turan'dan Bozkurt'a**, İletişim yayınları, İstanbul 2001, s.106-124; *"İrkçiler Beraet Ettiler"*, **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1947, s.1. Davanın mahiyeti hususunda Atsız şu ifadeleri serd etmektedir: "...Bizim davamız, Ruslara kompliman yapmak yüzünden çıkmıştı..." Bkz. Yücel Hacaloğlu, **Atsız'ın Mektupları**, Orkun Yayınları, İstanbul trhsz, s.65.

²⁵¹ Saraçoğlu Adana Görüşmelerini şu sözlerle taktir etmektedir: "...Dış politikamıza gelince: Müttefik ve dost Devletlerle olan politikamızı ve münasebetlerimizi aramızdaki muahedelerle tanzim etmiş bulunuyoruz. Mister Çörçil'i Adana mülakatlarından sonra daha yakından tanıyarak, daha çok sevmeye başladık, Etrafımızda, Mister Çörçil başta olmak üzere, bütün İngiliz Devlet, adamlarının bize uzattıkları samimî elleri görüyor ve yine bu devlet adamlarının samimî sözlerini işitiyoruz...bizim kanaatimize göre İngiliz - Türk dostluğu yalnız karşılıklı menfaatlerin emrettiği bir dostluk değil, iki memleketin hayati zaruretlerinin en başında gelen bir ihtiyaçtır..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.1, İ.F, 17.3.1943, s.25-26. İlgili görüşme hakkında bkz. İzzet Öztoprak, *"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü"*, **Bellekten**, C.LXII, Ankara 2000; İzzet Öztoprak, *"İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü"*, Atatürk

ilgili talep ve isteklerine devam etmişlerdir.²⁵³ Ve nihayet İnönü'yü prensip itibariyle savaşa katılmaya razı etmişlerdir. Fakat heyetler arasında cereyan eden ikili müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye, İngiliz taahhüdünün yetersizliğinden; İngilizler ise Türkiye'nin haddinden fazla isteklerinden bahsetmektedir. Bu durum uzun süredir devam eden itimad meselesini de gündeme getirmiştir. Müttefiklerin Türkiye'ye olan güvensizliği basın tarafından şiddetle eleştirilirken²⁵⁴ Türkiye aleyhine bir kamuoyu oluşturma teşebbüsü başarılı olmuştur. İngiltere 2 Martta silah ve malzeme yardımını durdurmuş, ABD ise 1 Nisan'da Lend and Lease yardımına son vermiştir. 5 Haziran 1944'te Boğazlardan geçen mihver gemileri İngiltere ve Türkiye arasında yeni sorunlara vesile olmuştur.²⁵⁵ Baskılar karşısında Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiştir.²⁵⁶

1944 yılının Nisan ayı müttefik devletlerin Almanya'ya yapılan krom ihracatının durdurulması ve Almanya ile olan diplomatik münasebetlerin kesilmesi hususundaki baskılarına sahne olmuştur.²⁵⁷ Tazyikat karşısında krom ihracatı

Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVI, S. 46, Mart 2000; Sadri Ertem, "Adana Konuşmaları", **Vakit**, 5 Şubat 1943; Asım Us, "Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", **Vakit**, 5 Şubat 1943; Ekrem Uşaklıgil, "Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı", **Son Posta**, 3 Şubat 1943; "Adana Mülakatı", **Ulus**, 3 Şubat 1943; Nevzat Güven, "Adana Konferansı", **Türk Sözü**, 3 Şubat 1943; Zekeriya Sertel, "Adana Buluşması Münasebetiyle", **Tan**, 4 Şubat 1943; Yunus Nadi, "Türkiye'nin Siyaseti", **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1943; Abidin Daver, "Adana Mülakatı", **İkdam**, 3 Şubat 1943; Etem Benice, "Adana Görüşmeleri", **Son Telgraf**, 3 Şubat 1943; "Churchill'in Memleketimizi Ziyareti", **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1943

²⁵² Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.29, 2010/2, s.262.

²⁵³ Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Bellekten**, C.47, S.185, Ocak 1983, s.295-338.

²⁵⁴ Mesela bkz. "İngiliz Matbuatına Göre Müttefiklerle Aramızda Mevcut Görüş Farkları", **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1944, s.1; "Türkiye ve Müttefikler", **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1944, s.1; "Times Gazetesi'nin Yersiz ve Haksız Yazısı", **Cumhuriyet**, 29 Şubat 1944, s.1; "İngiliz Basınının Yersiz Neşriyatı Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1944, s.1; "Times'in Yeni Makalesi", **Cumhuriyet**, 4 Mart 1944, s.1;

²⁵⁵ "İngilizler Bize Yeni Bir Nota Verdiler", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1944, s.1; "Boğazlardan Geçen Alman Gemileri Meselesi", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1944, s.1

²⁵⁶ "Hariciye Vekili İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1944, s.1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.11, İ.1, 16.6.1944, s.69.

²⁵⁷ Almanya'ya yönelik krom sevkiyatının durdurulması hakkında bir açıklama yapan Menemencioğlu, meselenin evveliyatıyla alakalı bir girizgahtan sonra şunları söylemektedir: Almanya'ya yönelik krom sevkiyatının durdurulması hakkında bir açıklama yapan Menemencioğlu, meselenin evveliyatıyla alakalı bir girizgahtan sonra şunları söylemektedir: "...İngiltere Büyük elçisi beni ziyaret ederek bilhassa krom mevzuu üzerinde tevakkuf etti ve bizimle bir teşriki mesai şekli olmak üzere krom sevkiyatının mümkünse durdurulması ricasında bulundu... Nihayet İngiltere ve Amerika Hükümetleri bize birer nota tevdi ettiler. Bu notalarda harbin bugünkü vaziyeti, zikredildikten sonra İngiltere ve Amerika Hükümetleri krom başta olmak üzere bazı esaslı ihracat maddelerimizin mihver memleketlerine ihraç edilmemesi talebinde bulunuyorlardı ve ihraç edildiği takdirde bize de bitaraflara tatbik edilen muamelenin tatbik edileceğini söylüyorlardı. Biz iki gün sonra bu notalara cevap verdik. Verdiğimiz cevaplar; bizim için müttefikimiz İngiltere ve onun müttefikleriyle teşriki

durdurulmuş²⁵⁸ 2 Ağustos 1944'te Almanya²⁵⁹, 6 Ocak 1945'te ise Japonya ile olan diplomatik münasebetlere son verilmiştir.²⁶⁰ Ancak bu diplomatik teşebbüsler Türkiye'nin yalnızlığını izale etmek için yeterli olmamıştır. Yalta Konferansı ve konferansta ifşa edilen Rus istekleri Türkiye ve Rusya arasında cereyan edecek olan notalar savaşının girizgahı olmuştur. Stalin, Yalta Konferansının altıncı toplantısında Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesini istemiştir.²⁶¹

Bu arada İngiliz elçisi Peterson, yeni dış işleri Bakanı Hasan Saka'ya konferansta alınan kararı bildirerek Türkiye'yi dünya teşkilatını konuşmak üzere

---

mesai haricî siyasetimizin bir icabı tabiisi olduğu ve binaenaleyh, kendilerinin bize vaki olan talebini maddi imkânlarımızın müsaadesi nispetinde hüsnü telâkki ettiğimiz ve kendilerine bu nispet dâhilinde yardım edeceğimiz yolunda bir az umumî fakat prensip itibarıyla müspet bir cevap verdik... müttefiklerin bize vermiş oldukları notayı bir bitaraf Devlet gibi değil, bir müttefik Devlet gibi tetkik etmemiz lâzım gelir. Yaptığımız bütün muamelelerde 1939 dan beri şüphe yok ki, başta geçen ve her birinin üzerinde tesir hâsıl etmesi lâzım gelen keyfiyet bizim siyasi bağlantımızı ifade eden ittifak muahedemizdir. Bu muahedemize nazaran, Hükümet vaziyeti yakından tetkik etti. Krom müttefiklerce doğrudan doğruya malzeme-i harbiye imaline yarayan ve binaenaleyh kendi aleyhlerine müteveccih olarak yapılmış bütün topların ve tüfeklerin daha kuvvetli çeliklerden imaline salih olan bir maddedir, ki bunun bir müttefik tarafından kendi düşmanlarına verilmemesini rica etmekle istedikleri teşriki mesâi sırf bitaraflık hukuku bakımından tetkik edilecek mahiyette değildir. Arkadaşlar; bu itibarla Hükümetimiz krom meselesi hakkında bu sabahki son kararıyla yarın akşam saat yediden itibaren Türkiye'den Almanya'ya veya Mihver Devletlerine krom ihracatının menedilmesine karar vermiştir. Bu hareketiyle Hükümet daima tasvibinize iktiran etmiş olan harici siyasetinin icapları dâhilinde bulunduğu emin ve kendisi 1939 dan beri sadakatle tatbik ettiği bu siyasete sadık olduğuna kani olmak itibarıyla vicdanen müsterihtir..." **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.9, İ.1, 20.4.1944, s.96-98.

²⁵⁸ "*Krom Hakkında Verdiğimiz Karar*", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1944, s.1.

²⁵⁹ Söz konusu karar hakkında bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.13, İ.1, 2.8.1944, s.18. Saraçoğlu ilgili karar hakkında şunları söylemiştir: "...Şimdi arkadaşlar, müttefikimiz İngiltere ittifak çerçevesi dâhilinde bizden Almanya ile siyasi ve iktisadi bilcümle münasebatımızın kesilmesini istemiştir. Birleşik Amerika Hükümeti İngiliz talebini desteklemiştir. Hükümetiniz bu talebi inceden inceye tetkik ederek bunun ittifak çerçevesi dâhilinde, ve haklı bulunduğunu görmüştür ve müspet cevabını Meclisin kabulüne arz etmeyi kararlaştırmıştır. Bu yüzden doğacak güçlükler karşı koymak için de iktiza eden iktisadi ve malî yardım ve askerî malzeme istenmiştir. Müttefikimiz İngiltere'nin Hükümetin bu isteklerine müspet bir cevap vermesi üzerine Hükümetiniz İngiltere Büyük Elçisine çarşambayı perşembeye bağlayan gece yarısından itibaren Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetleri kesmeyi Büyük Millet Meclisine teklif edeceğini bildirmiştir. Bu müspet cevabımızı Londra büyük bir memnunlukla karşılamıştır. İki gün sonra İngiltere Büyük Elçisi Hariciyeye imzalı bir mektupla bu kararımızın Türk - İngiliz ittifakının hayatiyet kudretini gösteren maddi bir delil olduğunu ifade etmiş ve bu suretle Türkiye'nin almakta olduğu kıymetli vaziyeti tebarüz ettirmiştir. Arkadaşlar, alacağınız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına munkalip olması veya olmaması karşı tarafın alacağı tavra bağlıdır. Türkiye Cumhuriyetinin mukadderatını elinde tutan Büyük Millet Meclisininin alacağı bu karar muhakkak ki, tarihi ve büyük bir karar olacaktır. Vatanın hayrına ve selametine yarayacaktır..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.13, İ.F., 2.8.1944, s.5-6.

²⁶⁰ İlgili karar için bkz. bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.15, İ.2, 5.1.1945, s.19. Harp kararlarının basındaki akisleri için mesela bkz. Falih Rıfkı Atay, "*Japonya İle Münasebeti Kestik*", **Ulus**, 4 Ocak 1945, s.1; Yavuz Abadan, "*Dünyâ Tarihi Karar*", **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1945, s.1; Ahmet Şükrü Esmer, "*Dış Politika: Japonya İle Münasebetimizin Kesilmesi*", **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1945, s.1.

²⁶¹ Necdet Ekinci, "*İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları*", **Genel Türk Tarihi**, C.9, Ankara 2002, s.669.

toplanacak olan San Fransisko Konferansına davet etmiştir. Türkiye, konferansa katılımın ön şartı olan Almanya'ya savaş ilanını kabul ederek 23 Şubat 1945'te Almanya'ya harp ilan etmiştir.²⁶²

19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Molotov, Sovyet hükümetinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşmasının, dünya savaşı esnasında meydana gelen derin değişikliklerden dolayı²⁶³ 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümlerine uygun olarak feshi hususundaki arzusunun Moskova büyükelçimiz Selim Sarper'e bildirmiştir.²⁶⁴ Türkiye 7 Nisan'da

---

²⁶² “Almanya ve Japonya'ya Harp İlan Ettik”, **Akşam**, 24 Şubat 1945, s.1; “Mihvere Karşı Harbe Girdik”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1945, s.1. Hasan Saka Meclis huzurunda meseleyi şu şekilde izah etmiştir:

“...Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi Maurice Peterson 20 Şubat günü Hariciyeye gelerek benimle görüşmüş ve Hükümeti namına bir memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtıradaki üç büyük müttefik şef arasında Kırım'da toplanan konferansta verilmiş bir karar gereğince 9 Şubat 1945 tarihindeki halleriyle mevcut bulunan birleşmiş milletlerle ortak milletler adı verilenler arasından Mihver Devletlerine karşı 1 Mart, 1945 tarihinden evvel harp ilân etmiş bulunacak olanların 25 Nisan 1945 de San Fransisko'da müstakbel dünya nizamını müzakere için toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirilmekte Sayın arkadaşlar, Bütün milletlerin birbirleriyle samimî ve dostane münasebetler idame ederek tam bir emniyet ve istiklâl içinde yaşamaları gayesini daima hedef tutan Büyük Millet Meclisininin bu siyasi umde ve kanaatlerine uygun bir harici siyaset takibini şiar edinmiş olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu dünya harbi daha başlamadan Önce siyasi ufuklarda belirmeğe yüz tutan tecavüz tehlikelerine karşı dünya sulh ve emniyetini muhafaza etmek yolunda çalışan sulhsever milletlerin yanında mevki almıştı... Müttefiklerin son Kırım konferansında vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere Devleti tarafından Cumhuriyet Hükümetine yapılan bu son telkin, şimdi memleket ve milletimize müttefikler dâvasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatını vermektedir. Bu telkini esaslı bir surette inceleyen Hükümetimiz bunun kabulünü gerek ittifakımıza, gerek öteden beri götüğümüz ve şimdiye kadar nice delil ve tezahürlerini gösterdiğimiz devamlı politikamızın mülhem olduğu yüksek menfaatlere tamamıyla uygun bulunduğu kanaat getirmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilânını ve birleşik milletler beyannamesine iltihakını Yüksek Meclisininin tasvibine arz edeceğini Müttefikimiz İngiltere'nin Büyük Elçisine bildirmiş bulunmaktadır. Aziz arkadaşlar, Meclisinize bu teklifimizi arz ederken biz bu hususta vereceğiniz kararın da milletin yüksek menfaatlerine taallük eden her hayatî meselede olduğu gibi yine en uygun ve hayırlı neticeler doğuracağına ve milletin saadet ve selâmetine hadim olacağına sarsılmaz bir imanla inanıyoruz...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.12, İ.O., 23.2.1945, s.126-129. bu hususta söz alan milletvekilleri hakkında ayrıca bkz. “Meclisin Tarihi Oturumunda Söz Alan Hatiplerin Fikirleri”, **Akşam**, 24 Şubat 1945, s.1-5.

²⁶³ Gothard Jaeschke, “I. Ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.801; “Moskova Radyosu'nun Sözcüsünün Tefsiri”, **Akşam**, 24 Mart 1945, s.1; “Türk-Sovyet Muahedesi Uzatılmayacak”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1945, s.1.

²⁶⁴ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s.364; Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s.251; Meral Halifeoğlu, “1945-1950 Yılları Arasında Çok Partili Hayata Geçişte Türk Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Adnan Menderes Figürü”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.525; **Aydın Tarihi**, S.136, 1-31 Mart 1945, s.52; “Türk-Sovyet Münasebatı”, **Aydın Tarihi**, S.136, 1-31 Mart 1945, s.52, “Türk Sovyet Dostluk Muahedesi Uzatılmıyor”, **Akşam**, 22 Mart 1945, s.1-2. Meselenin yabancı basındaki tefsiri için bkz. “Türkiye-Sovyetler”, **Akşam**, 25 Mart 1945, s.2; “Atina'da Çıkan Asirmatos ve Akropolis Gazetelerinin Makaleleri”, **Akşam**, 26 Mart 1945, s.2; “Türkiye Sovyetler”,

verdiği cevapta Sovyet Hükümetinin ne gibi teklifleri olduğunu sormuş ve iki tarafın menfaatine uygun bir diğer paktın yapılabileceğini bildirmiştir.²⁶⁵ Haziran ayında Molotov ile Sarper arasında cereyan eden mülakatta Molotov, yeni bir paktın imzalanmasından evvel bazı meselelerin halledilmesi gereğini vurgulamıştır. Bu meseleler, Türk-Rus Doğu sınırında yapılması tasavvur edilen değişiklikler ile Boğazlarda üs verilmesi ve Montreux Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi²⁶⁶nden ibaretti.²⁶⁷ Ancak Türkiye, Rusların ilk iki isteğini şiddetle reddetmiştir.

Türk Hükümetinin Sovyet isteklerini reddetmesi 1945 yılının ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskı kampanyasının başlamasına neden olmuştur. Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Türk memleketlerinin, bilhassa Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmaya başlamıştır.²⁶⁸ Türkiye bu baskılar karşısında İngiltere ve Amerika'nın desteğini

---

Akşam, 27 Mart 1945, s.2; “*Türk-Rus Anlaşmasının Feshi Etrafında Tefsirler*”, **Akşam**, 28 Mart 1945, s.2; “*Türkiye-Sovyetler*”, **Akşam**, 29 Mart 1945, s.2; “*Türk-Sovyet Dostluk Muahedesinin Feshi*”, **Cumhuriyet**, 23 Mart 1945, s.1; “*Türkiye Sovyetler*” **Cumhuriyet**, 25 Mart 1945, s.1; “*Anlaşmanı Feshi hakkında Yunan Gazeteleri Neler Yazıyor*”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1945, s.1; “*Amerikan-İngiliz ve Sovyet Gazetelerinde Yeni Tefsirler*”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1945, s.1; “*Türk-Sovyet Münasebatı Hakkında İngiliz, Fransız, İsviçre, Yunan, Bulgar ve Polonya Basınının Yorumları*”, **Ayın Tarihi**, S.136, 1-31 Mart 1945, s.56-71.

²⁶⁵ **Ayın Tarihi**, S.137, 1-30 Nisan 1945, s.63; “*Rusya İle Türkiye Baş başa Konuştukları Vakit Daima Anlaşabilmişlerdir*”, **Yeni Sabah**, 8 Nisan 1945; Asım Us, “*Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne Cevabı*”, **Vakit**, 8 Nisan 1945; “*Sovyet Hükümetine Verilen Cevap*”, **Tasvir**, 8 Nisan 1945; Mümtaz Faik Fenik, “*Türkiye ve Sovyetler*”, **Ulus**, 8 Nisan 1945; Nadir Nadi, “*Türk-Sovyet Dostluğunun Yarını*”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1945; Hüseyin Cahit Yalçın, “*Türk-Rus Münasebetleri*”, **Tanin**, 14 Nisan 1945. İlgili notada, Türkiye ile Sovyetler Birliğini uzun zamandan beri birbirine bağlayan iyi komşuluk ve samimi dostluk münasebetini daima idame ve tarsin arzusunda bulunmuş olduğunu, Türk-Sovyet Dostluğuna büyük hizmetleri dokunmuş olan 17 Aralık 1925 muahedesinin kıymetini tebarüz ettirmek istediğini ve Sovyetler Birliğini ve Sovyetler Birliği hükümeti tarafından izhar oluna fesih arzusunu kaydelediğini bildirmiştir. Binnetice Sovyet Hükümetinin inkıza etmekte olan muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi tadilatı ihtiva eden diğer bir akit ikamesi hususundaki diğer telkinatını kabul eden cumhuriyet hükümeti mezkur hükümete bu maksatla kendisine yapılacak teklifleri büyük bir dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğunu bildirmiştir. Bkz. **Ayın Tarihi**, S.137, 1-30 Nisan 1945, s.63.

²⁶⁶ Asım Us, “*Boğazlarda Montrö Rejimi Nasıl Değişir*”, **Vakit**, 24 Mart 1945 ve Necmettin Sadak, “*İki Yanlış Görüşü Bir Daha Düzeltmek İçin*”, **Akşam**, 26 Mart 1945, **Ayın Tarihi**, S.136, 1-31 Mart 1945, s.31-34.

²⁶⁷ Ayhan Kamel, “*İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.409; Tahir Tamer Kumkale, **Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997, s.54.

²⁶⁸ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, “*İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, C.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.193.

kazanmaya çalışmıştır. Ancak Türkiye'nin ilgili devletler nezdinde gerçekleştirdiği bütün teşebbüsler sonuçsuz kalmıştır.²⁶⁹

Türk Boğazları hususu uluslar arası bir konferans olan Potsdam'da da müzakere edilmiştir.²⁷⁰ Konferansta Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi hususunda müttefikler arasında tam bir görüş birliği hakimdir. Ancak Sovyetler Birliğinin Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştır.²⁷¹ Bu mesele Churchill tarafından tepkiyle karşılanmış, İngiltere'nin Sovyetler Birliği'nin Boğazlara üs sahibi olmasına razı olmayacağı gibi bu hususta Türkiye'ye baskı yapılamayacağını da belirtmiştir. Churchill'in bu görüşüne yeni ABD başkanı Truman'da katılmıştır. Yapılan tartışmalar esnasında Truman, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak isteklerinin yalnızca bu iki devleti ilgilendiren bir mesele olduğunu, Boğazlar meselesinin tüm dünyayı ilgilendirdiğini, Boğazlar hususunda düzenlenecek yeni rejime ABD'nin de katılmasının gerekliliğini ifade etmiştir.²⁷² Esasında Truman savaş sonrası dünyada bütün uluslar arası su yollarından geçiş serbestliği ilkesini savunmaktadır.²⁷³ Bütün bu tartışmalara rağmen konferansta Boğazlar konusunda bir görüş birliğine varılamazken, her üç devletin ilgili konuyla alakalı görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmesine karar verilmiştir.²⁷⁴ Böylece konferans, Boğazların yeni bir rejime tabi tutulmasını ve bu yeni rejimde ABD ve İngiltere'nin de söz sahibi olmasını vurgularken, toprak talepleri konusunda Türkiye'yi Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakmıştır.²⁷⁵

---

²⁶⁹Rıfki Salim Burçak, **Türk Sovyet İlişkilerine Genel Bakış**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s.211.

²⁷⁰ "Boğazlar", **Akşam**, 15 Temmuz 1945, s.2; "Boğazlara Dair Rus Gazetesinin Makalesi", **Akşam**, 20 Temmuz 1945, s.1; "Boğazlar Meselesi Nasıl Halledilmeli?", **Akşam**, 21 Temmuz 1945, s.1. Potsdam Konferansı 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanmıştır. Bkz. Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.293.

²⁷¹"Stalin'in İsteği Montreux Mukavelesinin Tadili Boğazların Rus Gemilerine Açık Bulundurulması", **Akşam**, 24 Temmuz 1945, s.1.

²⁷²"Türkiye-Sovyetler", **Akşam**, 5 Ağustos 1945, s.1

²⁷³"Boğazlar Avrupa'nın Deniz Yolları Herkese Açık Bulunacak", **Akşam**, 10 Ağustos 1945, s.1; "Truman'ın Nutku", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1945, s.1.

²⁷⁴ **Tahran, Yatla ve Potsdam Konferansları**, Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları, İstanbul 1972, s.381; Haluk Gürsel, **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, Ak yayınları, İstanbul 1968, s.225; Hüseyin Cahit Yalçın, "Boğazlar Meselesinde Beyaz Aydınlik", **Tanin**, 6 Kasım 1945; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 268-269.

²⁷⁵Konferansta vaki olan toprak ve üs talepleri hususunda bkz. Nadir Nadi, "Bir Milletten Toprak İstemek", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1945, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, "Potsdam'da Boğazlar Meselesi", **Tanin**, 3 Ağustos 1945, s.1.

Ancak ABD'nin Potsdam Konferansında sergilediği tavır uzun ömürlü olmamıştır. Truman yönetimi Türk Boğazlarının uluslar arası su yolları gibi genel bir statüye sahip olmasından vazgeçmiştir. Zira Boğazlara milletler arası su yolu statüsü verilecek olursa bu yolun iki tarafında geniş bir alanı silahsızlandırmak gerekecektir. Bu durum Türkiye'nin savunmasını ve dolayısıyla ABD'nin Orta Doğu planlarını tar u mar edecektir.²⁷⁶

1945 yılının sonlarından başlayarak 1946 yılı boyunca devam eden olaylar zinciri ABD'nin Boğazları Türkiye'ye tevdi etmek istediğini göstermektedir. ABD'nin Boğazlar hususundaki yeni tutumunu gösteren ilk belge 2 Kasım 1945 tarihli notasıdır.²⁷⁷ Notada ABD, Montreux Sözleşmesinin hükümlerinin zamanın şartlarına uydurulması için uluslar arası bir konferansın toplanmasını teklif ederken barış zamanında olduğu gibi harp zamanında da ticaret gemilerinin boğazlardan serbestçe geçmesini ve Türkiye'nin bir harp tehlikesiyle karşılaştığı zaman ticaret gemilerinin geçişine bazı kayıtlar koyma hakkının tadilini istemektedir.²⁷⁸ İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilen nota da Amerikan notasıyla aynı minvaldedir.²⁷⁹ Zira Amerikan yöneticilerinin Ortadoğu ile yakından ilgilenmeye zorlayan iki olay vardır. Bunlardan ilki Sovyetlerin 1945 Aralık ayında iki Gürcü profesörün iddialarına dayanarak Türkiye'nin doğusundaki bazı illerin kendisine bırakılması için açtığı kampanya²⁸⁰ ve diğeri İran olaylarıdır.

²⁷⁶ Necmettin Sadak, "Boğazlar Meselesinde Başlangıç", **Akşam**, 7 Kasım 1945.

²⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, "Amerikan Notası Etrafında", **Vatan**, 4 Kasım 1945;

²⁷⁸ Necmettin Sadak, "Boğazlar Meselesi Hakkında Amerika'nın Teklifi", **Akşam**, 11 Kasım 1945. Nihat Erim'de meselenin sadece geçiş serbestliği hususunda olması nedeniyle Türkiye ile ABD arasındaki görüş birliği üzerinde durmaktadır. Bkz. Nihat Erim, "Amerika ve Boğazlar", **Ulus**, 22 Kasım 1945.

²⁷⁹ Haydar Rüştü Öktem, "Boğazlar İşleri Konuşulacak", **Anadolu**, 26 Kasım 1945; "Boğazlar Meselesinde İngiliz Görüşü", **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1945.

²⁸⁰ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara 1971, s.94; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.302; Mim Kemal Öke-Erol Mütercimler; **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Partinin Dış Politikası**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 2000, s.17; "İki Gürcü Profesörünün Güllünç Talepleri", **Akşam**, 21 Aralık 1945, s.1; "Soğuk Bir Şaka", **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1945, s.1-3; "Yeni İlan Edilen Gürcü İstekleri Bütün Dünyada Büyük Bir Hayret ve Şiddetli Bir Alaka Uyandırdı", **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1945, s.1; "Rus Toprak İstekleri", **Akşam**, 22 Aralık 1945, s.2. Kazım Karabekir vaki olan Rus teklifleri karşısında Mecliste uzun ve vesikalara dayanan bir izahının sonunda şunları söylemektedir: "...Kars yaylasına hakim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hakim olmak, demek, Dicle ve Fırat'ın boyunca, Akdeniz ve Basra körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek büyük seli tutan biricik seddir... Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidirki; Kars yaylası de millî bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz. Kurs komşularımızı idare eden yüksek kimseler bilirler ki biz istiklâl harbine hangi şartlar altında girdik.

Stalin'in Türkiye üzerinde tatbik ettiği psikolojik harb Türk kamuoyunda Sovyetler Birliği'ne karşı giderek büyüyen bir nefrete sebebiyet vermiştir. Bu kin ve garaz aynı zamanda ABD müzaheretini uğruna sosyalist muhalefetin bertaraf edilmesiyle neticelenecektir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı boyunca Müttefikler yanında tereddütlü bir oyalama politikasının sonucu olarak savaştan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği'nin karşısında yalnız kalma korkusu duyan Türkiye'nin Batı'nın desteğini almak için içerde bir "komünizm tehlikesi"ni vurgulaması gerekmektedir.²⁸¹ Sovyetlere hissedilen nefret hedef olarak kendisine Tan gazetesini seçecektir.²⁸²

Tan olayları olarak adlandırılan meşum hadise Hüseyin Cahit Yalçın tarafından kaleme alınan "Kalkın Ey Ehli Vatan" makalesinden sonra patlak vermiştir.²⁸³ Hüseyin Cahit Yalçın makalesinde; "*Bunları susturmak için, cevap hükümete düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır*" diyerek bir gün sonra yaşanacak elim vakanın müsebbibi olmuştur.²⁸⁴ 4 Aralık 1945'te Tan

---

Tek bir müttefikimiz mi vardı ?..” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.12, İ.O., 23.2.1945, s. 258-259. Ayrıca bkz. Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.73; "*Türk-Rus Münasebatı Mecliste Görüşüldü*", **Akşam**, 21 Aralık 1945, s.1. Mezkur isteklerin Türk ve yabancı kamuoyunda neden olduğu infial hakkında bkz. Necmettin Sadak, "*Rus Dostluğunu Toprak Pahasına satın Alamayız*", **Akşam**, 24 Aralık 1945, s.1; "*Manasız İddianın Akisleri*", **Akşam**, 24 Aralık 1945, s.1; "*Türkiye Bir Karış Toprak Vermemek Azmindedir*", **Akşam**, 25 Aralık 1945, s.1; "*Bir Karış Türk Toprağı İçin Bütün Türkiye Ateşe Atılmaya Hazırdır*", **Akşam**, 26 Aralık 1945, s.1; "*İki Gürcü Profesörün Mektubu Yurtta Büyük Bir İnfial Uyandırdı*", **Akşam**, 27 Aralık 1945, s.1-2; "*Rus İstekleri ve Diğer Çetin Meseleler Siyasi Yollarla Halledilecek*", **Akşam**, 29 Aralık 1945, s.1; "*Yurtta İnfial*", **Akşam**, 30 Aralık 1945, s.1; Nadir Nadi, "*Profesörlere Cevabımız*", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946; Fuat Köprülü, "*Türkiye Harpte Karadeniz'in Emniyetini Korumuştur*", **Vatan**, 17 Ocak 1946;

²⁸¹ Ali Ulvi Özdemir, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.49, Bahar 2012, s.211.

²⁸² Mithat Kadri Vural, "*İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi*", **ÇTTAD**, VII/16-17, Bahar-Güz 2008, s.391.

²⁸³ Yalçın makalede halka şöyle seslenmektedir: "Bu memleket, asırlardan beri şimalden gelen hücumlara karşı koydu. Millet varlığı, bu ızdıraplar ve felâketlerle yoğrulmuştu. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istikbalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlar'da üsler isteniyor(...) Büyük Vatanperver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın Ey... Ehli Vatan!... Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazımdır. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın Türk Vatandaşlarının ruhuna her gün en yıkıcı, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur" Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "*Kalkın Ey Ehli Vatan*", **Tanin**, 3 Aralık 1945.

²⁸⁴ Vural, a.g.m., s.392. Matbaa baskını vakasından evvel Serteller ve Tan Gazetesiyle alakalı olarak yayımlanan makale ve haberler için bkz. "*Kızıl Yapraklar Açarken*", **Akşam**, 2 Aralık 1945; "*Beşinci Kol Propagandası*", **Tanin**, 4 Aralık 1945; Asım Us, "*Maskeleri Düştü*", **Vakit**, 4 Aralık 1945; "*Bozguncu Kızullara Karşı Milleti Uyanıklığa ve Birliğe Davet Ediyoruz*", **Tasvir**, 4 Aralık 1945; "*Falih Rıfki Atay, 'Çirkin Bir Taktika'*", **Ulus**, 4 Aralık 1945.

Gazetesi basılarak tahrip edilmiş²⁸⁵ ve Serteller basın hayatından uzaklaştırılmıştır.²⁸⁶ Ayrıca sosyalist neşriyatla tanınan Yeni Dünya ve Turqia Gazeteleri ve yine aynı minvalde yayın yapan ABC ve Berrak Kitapevleri de tahrip edilmiştir.²⁸⁷ Hadise

²⁸⁵ Sabiha Sertel baskının gerekçeleri hususunda şunları söylemektedir: "...4 Aralıkta Tan Matbaasına hücum için üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden, Halk Partisi ve Saraçoğlu hükümeti tarafından teşkilatlandırılmıştı. Aylardan beri süren meydan muharebesinde salladıkları kılıçların bizi susturmadığını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşanların geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hürriyetten korkuyorlardı. Halkın kendilerine karşı beslediği nefretten korkuyorlardı. Açık tartışma alanındaki mağlubiyetlerini, cebir kuvvetine başvurarak örtmek istiyorlardı. Bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.306-307.

²⁸⁶ Tan Baskını Zekeriya Sertel tarafından şu şekilde nakledilmektedir: "...1945 yılı sonunda Görüşler adlı derginin ilk sayısı çıktı. Görüşler'in çıkışı bir bomba gibi patladı. İlk sayısı kapışıldı. Bir gün içinde elimizde tek dergi kalmadı. Dergide 'Zincirli Hürriyet' başlığı altında tek şef ve tek parti sisteminin demokratik hak ve özgürlüklerimizi nasıl zincire vurduğu, kuvvetli yazılar ve resimlerle ortaya dökülüyordu. Birinci sayfada da Celal Bayar, Adnan Menderes ve Köprülü Fuat'ın yazılarını sağladığımızı ilan ediyorduk. Görüşler halkın yıllardan beri baskı altında boğulan özgürlük ihtiyacına cevap verdiği için çok geniş bir ilgi uyandırdı. Halk, bu dergide söylemek isteyip de söyleyemediklerini bulmuştu. Fakat derginin çıkışı hükümeti, özellikle İnönü ile Saraçoğlu'nu kızdırmıştı. Tanidik biri geldi. Ertesi gün bazı üniversiteli gençlerin matbaa önünde gösteri yapacaklarını haber verdi. Bazı taşkınlıklar olması ihtimaline karşı da tedbirli bulunmamızı salık verdi...Ertesi gün, sabah gazetelerini açtım. Tanin Gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın, 'Kalkın Ey Ehli Vatan' başlığı ile halkı bize karşı kızdıran bir yazısı vardı. Tan Gazetesini ve Tancıları komünistlikle suçluyor ve halkı matbaamızı yıkmaya çağırıyordu. Demek ki, bu sabah yapılacak gösteri önceden hükümet tarafından hazırlanmış ve Hüseyin Cahit'e de böyle bir yazı yazması için emir verilmişti...4 Aralık 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler, ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya saldırdılar. Orada bekleyen polisler olup bitene seyirci kaldılar. Görevlerini yapmaya kalkmadılar. Göstericiler, baltalarla matbaa kapısını kırıp içeri girdiler. Makineleri balyozlarla kırdılar. Binanın camlarını indirdiler. İçindeki eşyayı kırıp döktüler. Ellere ne geçtiyse yakıp yıktılar. Sonra ellerinde kırmızı boya şişeleriyle 'Serteller nerede?' naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları bizi çırılçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda, 'işte kızılar' diye gezdirmektir. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizleri bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler, Beyoğlu yakasına geçtiler, orada Sabahattin Ali ile Cami Baykurt'un çıkardığı La Turquie Gazetesinin matbaasına gittiler. Orasını da kırıp döktükten sonra vapurla Kadıköy'e geçip bizi evimizde basmaya teşebbüs ettiler...Bu işin, İnönü'nün bilgisi içinde, Saraçoğlu'nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenip yürütüldüğüne şüphe yoktu. Gösteri yapan ve matbaaya saldıran gençler arasında bir çok sivil polis vardı. Saldırımı asıl bunlar yönetiyordu..." Bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul ??, s.229-231.

²⁸⁷ "Üniversite Talebeleri Bu Sabah Tezahüratta Bulundular", **Akşam**, 4 Aralık 1945, s.1; "Gençliğin Dünkü Tezahürleri", **Akşam**, 5 Aralık 1945, s.1; "İstanbul'da İki Gazete İdarehanesi Harap Oldu", **Ulus**, 5 Aralık 1945, s.1-5; "Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, s.1; "Üniversite Gençliğinin Tezahüratı", **Tanin**, 5 Aralık 1945, s.1; "Gençliğin Tezahüratı", **Tasvir**, 5 Aralık 1945, s.1; "Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı", **Vatan**, 5 Aralık 1945, s.1; "Üniversite Gençliğinin Dün Yaptığı Heyecanlı Nümayiş", **Yeni Sabah**, 5 Aralık 1945, s.1; "Yüksek Tahsil Gençliği Dün Büyük Bir Nümayiş Yaptı", **Son Posta**, 5 Aralık 1945, s.1; "Türk Gençliğinin Galeyani", **Son Telgraf**, 4 Aralık 1945, s.1.Sıkı yönetim komutanı Asım Tınaztepe tarafından yayımlanan bildiri şöyleydi: "Dün üniversite öğrencilerinin bir kısmı iki basın evi ile birkaç kitap evine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif harekete katıyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketler şiddetle karşılık göreceğini ve bu gibi kitle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim. Bkz. "Sıkı Yönetim Komutanlığının Resmî Tebliği", **Akşam**, 5 Aralık 1945, s.1

hükümet ve basın tarafından gençliğin bir tezahürü olarak addedilmiştir.²⁸⁸ Bir milli intikam misali ve tezahürü olan vaka Türk-Sovyet ilişkilerinde derin tahribata neden olmuştur.²⁸⁹ Vakayı takip eden günlerde Türk-ABD ilişkilerinin makul ve istenilen bir düzeye ulaştığı görülmektedir. ABD'nin tutum değişikliğinin ilk örneği Amerikan donanmasının en büyük zırhlılarından biri olan Missouri'nin savaş esnasında Washington'da ölen büyük elçimiz Münir Ertegün'ün cesedini İstanbul'a getirmek üzere hareket etmesi olmuştur.²⁹⁰ Böyle bir tavrın Sovyetler Birliğine

---

²⁸⁸ Necmettin Sadak, *“Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır”* adlı makalesinde meseleyi gençliğin komünizme karşı bir aksülameli olarak telakki ederek şöyle söylemektedir: “...Üniversite gençliği kendi içinden kopan ani bir heyecanla milli varlığı tehlikeye koymak istidadını gösteren bir cereyana karşı ayaklanmıştır. Bu harekete ani demek de belki doğru değildir. Çünkü bu gençlerin coşkuluğu aylardan beri süren ve ruhlarını incitecek bir dereceye varan yabancı propagandalarının biriktirdiği zehirlere karşı sert ve dayanılmaz bir aksülamel neticesidir. Bunun içindir ki, en büyük haksızlık bu galeyanın mahiyetini ve hedefini içeride ve dışarıda tahrif ve tağyire uğratmak olur. Bkz. **Akşam**, 7 Aralık 1945, s.1-2. Ayrıca bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, *“Nümayiş Hadisesi”*, **Tanin**, 8 Aralık 1945; Cihat Baban, *“Türk Gençliğinin Galeyanı”*, **Tasvir**, 5 Aralık 1945; Ahmet Emin Yalman, *“Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri”*, **Vatan**, 5 Aralık 1945; Asım Us, *“Tahrikler Karşısında Gençliğin Heyecanı”*, **Vakit**, 6 Aralık 1945. Aynı hususta yayımlanan bir başka haberde ise şu ifadeler yer almaktadır: “Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz! Feryatlarından sonra, istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, Komünist demokrasisi, bu hürriyet kızıl hürriyettir. Orak çekice tapanlar artık maskelerini yüzlerinden atmışlardır. Onlar, aylardan beri açık kapalı yaptıkları tenkitlerde, kopardıkları yaygaralarla neyi istihdaf ettiklerini, bilhassa son günlerde neşriyat sahasına attıkları ‘Yeni Dünya’ ve ‘Görüşler’ adlı propaganda organları ile daha iyi açıklamışlardır. Onlar hür ve müstakil Türk vatanındaki demokrasiyi ve hürriyeti beğenmiyorlar. Bu vatani ve milleti Moskovavari bir rejimin esiri yapmak için demokrasi ve hürriyet istiyorlar. İstedikleri, Sovyet Rusya’dan başka hiçbir yerde tutunamamış bir içtimai akide olan komünistlikte değildir; emperyalist Rus Bolşevikliğidir. Demokrasiyi tam manasıyla totaliter bir tek partinin tahakkümü addeden hürriyeti, yalnız kendileri konuşmak ve başka her sesi susturmaktan ibaret sayan bir rejimin taraftarları bu rejimi Türkiye halkına da kabul ettirmeye çalışıyorlar. Komünist rejimi, kanlı ihtilaller neticesinde idareyi ele geçirdikleri yerlerde istinat ettikleri işçilere dahi ne hürriyet ne de refah vermiştir. Hiçbir rejim vaat ettiğini yüzde yüz temin edememiştir, fakat hiçbir rejim Bolşeviklik kadar vaat ettiklerinin aksini yapmış değildir. Komünistliğin cenneti olan memlekette bile bu rejim, halk kitleleri için bir cehennem olmuştur. Parti ileri gelenleri zevk ve sefa içinde yaşarken halk sefaletin en fena derecesine düşmüştür. İşte bizim yoldaşlarda Türk milletini böyle zalim bir rejimin cehenneminde yakmak istiyorlar. Fakat bu milletin sağduyusu yalnızca demokratiğe ve sahte hürriyet aşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir.” Bkz. *“Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar”*, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1945, s.1-3. Meselenin bir gençlik tezahürü olmadığını ifade eden Zekeriya Sertel şunları söylemektedir: “Talebe namı altında matbaamızı balyozlarla tahrip edenler gayri mesul bir takım serseriler ve gizli polise mensup kimselerdi” Sabiha Sertel ise: “Ellerinde baltalarla, balyozlarla gelen başıbozuk alayın, iktidar partisinin bazı ileri gelenlerinin teşvikiyle *Tan*’a saldırdılar...Neyazık ki fikre balyozla hücum lekesi, üniversiteye ve üniversitelilere sürüldü” demektedir. Bkz. Ayla Acar, *“Basında Tan Olayı-4 Aralık 1945”*, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, 43, s.2. Refik Erduran’da meseleye aynı zaviyeden yaklaşmaktadır. Bkz. Refik Erduran, **Sabiha**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s.139.

²⁸⁹Tan baskını hadisesi Sovyet basını tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Mesela bkz. *“Rus Ajansının Yaptığı Tahrik ve Tezvirlere”*, **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1945, s.1. Cihat Baban, *“Talebe Nümayişi Ve Tass Ajansı”*, **Tasvir**, 6 Aralık 1945.

²⁹⁰*“Missouri İstanbul’da”*, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946, s.1; *“Missouri Büyük İlgi ve Sevgiyle Karşılandı”*, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1946, s.1. Missouri Savaş Gemisi ile Pover Destroyeri’nin İstanbul Limanı’na geliş izni için ayrıca bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, F.K.:30..18.1.2, Y.N.:110.18..8, S.3/3859, 7.3.1946.

sergilenen bir göz dağı olduğuna şüphe yoktur.²⁹¹ 5 Nisan 1946'da başkan Truman, irad ettiği nutkunda, Amerikan dış politikasına yeni bir yön vereceğini açıklamıştır. Güçlü bir devlet olmanın Birleşik Amerika'ya büyük sorumluluklar yüklediğini, bu sorumluluklardan kaçmanın milletlerarası güvenliğe büyük bir ihanet olacağını ve ABD dış politikasının evrensel olması gerektiğini söylemiştir.²⁹²

7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler Birliği, Türkiye'ye bir nota daha vermiştir.²⁹³ Sovyetler Birliği ilgili notada Türkiye'nin savaş esnasında Boğazları ve

²⁹¹Barış Doster, "Türkiye'de Nato Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri", **Ortadoğu Analiz**, C.4, S.40, Nisan 2012, s.38; Cüneyt Akalın, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.3, 2003, s.11; İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zirhısının İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", **ÇTTAD**, VI/15, (2007), s.251-274. Missouri'nin Türkiye seyahati hakkında basındaki değerlendirmeler için şu haber ve yorumlara bakılabilir: Falih Rifki Atay, "Missouri", **Ulus**, 5 Nisan 1946, Necmettin Sadak, "Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz", **Akşam**, 5 Nisan 1946; Nadir Nadi, "Dost Amerikanın Denizcilerini Karşılarken", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946; "Flonun Gelişi Türkiye Amerikan Dostluğunun Parlak Bir İfadesidir", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1946; "Welcome Missouri", **Ulus**, 6 Nisan 1946; Mehmet Ali Aybar, "Her Şeyden Evvel ve Her Şeyin Üstünde İstiklal, **Zincirli Hürriyet**, 5 Nisan 1947; "Ahmet Şükrü Esmer, "Türk-Amerikan Dostluğu", **Ulus**, 8 Nisan 1946; Abidin Daver, "Amerika Yakın ve Ortadoğu'nun Koruyucusu", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1946.

²⁹²"Mr. Truman Dün Çok Mühim Bir Nutuk Söyledi", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1946, s.1; A. Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Sevinç Matbaası Ankara 1961, s.75-76; Süleyman Tüzün; "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Ankara 2007, s.258. Değişen Amerikan dış politikasının safhaları ve gerekçeleri için ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri 1957-1997 (Bir Genel Değerlendirme)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.424-425.

²⁹³"Rusya Hükümetimize Bir Nota Verdi", **Ulus**, 13 Ağustos 1946, s.1-3. Notada şu hususlar yer almaktaydı: "Sovyet Sosyalist Şuraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükümetine aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır: Geçen harp esnasında vuku bulan hadiseler Boğazlara müteallik olarak 1936 tarihinde Montreux'da imzalanan Montreux Anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine tekabül ve Boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir. Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair bir çok misal zikretmek mümkündür ki, bu haller zamanında Sovyet hükümetinin Türkiye hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu. 9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlardan Karadeniz'e Seefalke adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlali demek olan bu keyfiyet Sovyet hükümetinin Türk hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasını mucip olmuştu. Ağustos 1941 ayında Türk makamları Tarvisio adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlardan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki, bu da Sovyet hükümetinin mezkur muavin geminin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlara müteallik anlaşmanın ihlali demek olacağı hususunda Türk hükümetinin nazarı dikkatini celb eden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu. 4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet hükümeti, Almanya'nın ceman yekun 140.000 tona balığ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk hükümetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler mihver devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde Sovyet hükümeti yukarıda mezkur gemilerin Boğazlardan Karadeniz'e müruruna müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de imzalanan anlaşmanın sarih bir surette ihlalini tazammun edeceğini tebarüz ettirmiştir. Haziran 1944 ayında Sovyet hükümeti Karadeniz'de askeri harekate iştirak etmiş bulunan Ems, tipi ve Kriegstransport tipi muhtelif tonajda Alman harp ve harp

Karadeniz devletlerinin güvenliğini koruyamadığını iddia etmiştir. Boğazların Türkiye ve Sovyetler tarafından müştereken savunulması istemiştir.²⁹⁴ Söz konusu Sovyet notası ABD yöneticilerini oldukça endişelendirmiştir. Zira Sovyet istekleri kabul edilirse ABD ve İngiltere'nin Boğazlar hususundaki arzuları sükutu hayale uğrayacak ve daha önemlisi Türkiye'nin bağımsızlığı ortadan kalkacaktır. Boğazların ortak savunulması bahanesiyle Türkiye'ye girecek olan Sovyet kuvvetleri çok geçmeden, tüm ülkeyi kontrol altına almak isteyeceklerdir. Böyle bir vaziyet bütün Akdeniz ve Ortadoğu'da dengelerin alt üst olması anlamına gelmektedir.

Notalar savaşı ABD'nin 1946 Ağustosunda neşrettiği cevabi notasıyla devam edecektir. Notada ABD, Boğazların askeri kontrolüne iştirak etmek hakkındaki Sovyet taleplerine kati surette karşı çıkarak, Boğazların kontrolünün Birleşmiş Milletler prensipleriyle mutabık olarak Montreux mukavelenamesi modeline göre yapılacak milletlerarası bir anlaşma ile halledilmesini ve bu meselenin tetkiki için toplanacak her türlü milletlerarası konferansa iştirak edeceğini bildirecektir.²⁹⁵

---

muavin gemisinin mayıs ayı sonlarında ve haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizine Boğazlardan geçmeleri hadiselerini protesto etmiştir. Yukarıdaki hadiselerden Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlara müteallik anlaşmanın düşman devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı anlaşılmaktadır ki, böyle bir vaziyetten dolayı Türk hükümeti gayri mesul bulunamaz. Bu sebeptendir ki, temmuz ve ağustos 945 aylarında Berlin'de yapılan üç devlet konferansında Sovyet hükümeti Montrö anlaşmasının tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir. Berlin'de üç devlet konferansının aşağıdaki kararları aldığı malumdur: A. Üç hükümet Boğazlara müteallik olarak Montrö'de imzalanan anlaşmanın bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebiyle tadil edilmesi lazım geldiğini, kabul eylemiştir. B. Üç hükümet müteakip merhalede bu meselenin üç devletin her biriyle Türk hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır. Bu hususta Britanya hükümeti tarafından 21 Ekim 1945 tarihinde Türk hükümetine verilen notanın muhtevası da Sovyet hükümetince malumdur. Sovyet hükümeti de kendi namına Boğazlar içi aşağıdaki esaslara müstenit yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir: 1. Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. 2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. 3. Karadeniz'e sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi hususi surette derpiş edilen haller müstesna memnudur. 4. Karadeniz'girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin salahiyeti dahilinde olmalıdır. 5. Boğazlarda ticari seyrüseferin serbesitisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler. Sovyet hükümeti bu deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya hükümetlerini haberdar eder." Bkz. "*Rus Notasının Metni yayıldı*", **Ulus**, 14 Ağustos 1946, s.1-3.

²⁹⁴ Günvar Otmanbölük, "*İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kabus*", **Hayat Tarih Mecmuası**, S.2, Şubat 1978, s.60-62; Muzaffer Erendil, "*İstekler*", **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, ATASE Yayınları, Ankara 1999, s.109-110.

²⁹⁵ "*Amerika Sovyet Tehdidini Reddetti*", **Ulus**, 21 Ağustos 1946, s.1-5; Falih Rıfkı Atay, "*Amerika Cevap Verdi*", **Ulus**, 23 Ağustos 1946, s.1-3; "*Boğazlar Hakkında Amerikan Görüşü*", **Ulus**, 22

Türkiye ise cevabi notasını 22 Ağustos 1946'da kaleme alacaktır. Türkiye, Montreux sözleşmesinin geçişlerle alakalı hükümlerinde bazı tadilatın mazur görüleceğini ancak mezkur sözleşme ile kurulan rejimin kaldırılması ve Boğazların ortak savunulması hususundaki isteklerin kesinlikle reddedeceğini tekrar edecektir.²⁹⁶ Türkiye'nin cevabi notasını 24 Eylül 1946 tarihli Sovyet notası takip edecektir. Sovyet Rusya, aynı taleplerinde ısrar ederken²⁹⁷, Karadeniz'e sınırı olmayan İngiltere ve ABD'nin meseleye dahilinden rahatsız olduğunu anlatmak üzere ilgili notanın bir örneğini İngiliz ve Amerikan hükümetlerine de gönderecektir.²⁹⁸ Ve süreç ABD²⁹⁹, Türkiye³⁰⁰ ve Sovyet hükümeti arasında keşide edilen notalarla sürüp gidecektir.

İnönü, ABD'nin bu büyük teveccühünü karşılıksız bırak(a)mayacaktır. İkinci dünya savaşı politik arenasında panturanist ve sosyalist mehafil ve muhalefet bertaraf edilmiş ve totaliter yapı güçte olsa muhafaza edilmiştir. Ancak dünya savaşını demokrasi cephesi kazanmıştır. Bu durum otoriter eğilimlerin etkisini yitirmesine ve demokratik eğilimlerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Üstelik yeni değerler hem Atlantik Bildirisi, Yalta Konferansı ve Potsdam'da hem de muzaffer liderlerin nutuklarında sık sık dile getirilmektedir. Churchill'er göre: "*Dünyada kanun ve adalet hakim olmadıkça, totaliterlikle zabıta rejimleri Nazi mütecavizlerinin yerine kaim kaldıkça, Hitlercileri cezalandırmak pek hafif bir mana ifade edecektir.*"³⁰¹ Truman açısından "...Hükümlerlik ve kendi kendini idare etmek haklarından zorla

---

Ağustos 1946, s.1-3; "*Amerika Hükümeti Rus Taleplerine Muvafakat Edemeyeceğini Bildirdi*", **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1946, s.1.

²⁹⁶ "*Sovyet Notasına Cevabımız Yayınlandı*", **Ulus**, 24 Ağustos 1946, s.1,4,5.

²⁹⁷ Faruk Sönmezoglu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006, s.37; Erel Tellal, "*SSCB'yle İlişkiler*", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.506; A. Şükrü Esmer, "*Boğazlara Dair İkinci Sovyet Notası*", **Ulus**, 30 Eylül 1946, s.1-4; "*Boğazlara Dair Sovyet Rusya'nın Cevabı Neşredildi*", **Ulus**, 29 Eylül 1946, s.1-3.

²⁹⁸ **Ayın Tarihi**, S.154, 1-30 Eylül 1946, s.46-51.

²⁹⁹ ABD verdiği cevabi notada aynı fikirler üzerinde ısrar ederken Boğazların bir saldırıya maruz kalması durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisinin harekete geçmesi gerekeceğini ısrarla vurgulamaktadır. Bkz. "*Amerikan Görüşü*", **Ulus**, 12 Ekim 1946, s.1-4; "*Rusya'ya Amerika'da Bir Nota Verdi*", **Ulus**, 11 Ekim 1946, s.1-3; "*Boğazlara Dair Yeni Amerika Notası*", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1946, s.1; "*Amerikan Notasının Metni Neşredildi*", **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1946, s.1.

³⁰⁰ Türkiye 18 Ekim 1946 tarihli cevabi notasında eski görüşlerinde ısrarcıdır. Bkz. **Ayın Tarihi**, S.155, 1-31 Ekim 1946, s.58-70; Nihat Erim, "*Türk Cevabından Sonra*", **Ulus**, 24 Ekim 1946, s.1; "*Notamız Sovyetlere Verildi*", **Ulus**, 19 Ekim 1946, s.1; "*Ruslara Notamız Dün Verildi*", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1946, s.1; "*Sovyetlere Verilen Cevabi Notamız*", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1946, s.1; "*Sovyetlere Verdiğimiz Nota*", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1946, s.1.

³⁰¹ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.226-228.

yoksun bırakılmış bütün milletlerin bu haklara tekrar kavuşmaları Avrupa'da olduğu gibi, Asya ve Afrika'da da bütün milletlerin serbest reyle ve yabancı müdahale olmadan diledikleri hükümeti seçmeleri..."³⁰²yle gerçekleşecektir. BM bildirisi ise uluslar arası ortama hakim olan demokratik eğilimleri yansıtmaktadır. Özgürlük, eşitlik ve insan hakları idealize edilirken demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi üzerinde durulmaktadır.³⁰³ Velhasıl dünya savaşının nihayetinde başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletlerde uluslar arası ortak eylem düzeyinde ve kamuoyunda, demokratik rejime sahip olmayan ülkelere karşı köklü bir tutum ve tavır bulunmaktadır. Otoriter rejimlerin mahkum edildiği ve demokrasinin Batı ile özdeşleştiği bir ortamda SSCB'ne karşı Batılı büyük devletlerin desteğini sağlayabilmek için onlar gibi görünmek zorunluluk kesb etmektedir.³⁰⁴ Üstelik Sovyet tazyikinin neden olduğu muvazzaf ordu iktisadi vaziyeti giderek ağırlaştırmaktadır. Mali durumu büyük bir orduyu uzun süre silah altında tutmaya yeterli olmayan Türkiye için bu durum karşısında tek çıkar yol dış yardımdır. Ancak Türk idaresinin otoriter yapısı dış yardımlar üzerindeki en büyük engel durumundadır.³⁰⁵ Esasında Türkiye Birleşmiş Milletler yasasını kabul etmekle siyasal rejimini örgütün demokratik ilkelerinin özüne uygun bir biçimde liberalleştirmek yoluna gitmiştir. Ve nihayet Türkiye'nin Sovyet tazyiki karşısında Batının desteğine olan ihtiyacı Batı tipi bir siyasal hayata geçişi zorunlu kılmıştır.³⁰⁶ San Fransisko'ya giden Türk heyeti başkanı Hasan Saka'nın "*Cumhuriyet rejimi siyasi bir müessese olmak sıfatıyla modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmektedir. Anayasamız en ileri demokratik anayasalarla mukayese edilebilir. Ve başkalarını da çok geride bırakır...her demokrat tezahür harpten sonra Türkiye'de gelişecektir*"³⁰⁷ ifadesi Türkiye'de tebellür eden zihinsel ve zecri dönüşümün

---

³⁰² Necmettin sadak, "*M. Truman En Ehemmiyetli Nutkunu Tam Sırasında Söyledi*", **Akşam**, 30 Ekim 1945, s.1-2.

³⁰³ Nihal Kara, "*Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri*", **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Aralık-Ocak 1984, s.65.

³⁰⁴ Kara, a.g.m., s.68.

³⁰⁵ Çağrı Erhan, "*ABD ve NATO'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.523; Edip Çelik, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s.130-131.

³⁰⁶ Ömer Kürkçüoğlu, "*Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.47, S.1, s.322.

³⁰⁷ Ömer Kürkçüoğlu, "*Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkiler (1946'dan Bu Yana)*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.33, Mart-Haziran 1978, S.1, s.229-230 ; Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.163. Feridun Cemal Erkin, konferansa gidecek olan

karinesi olacaktır. Saka'nın demecini İnönü'nün açıklamaları takip edecektir.³⁰⁸ Ve böylece dünya savaşının vesile olduğu siyasal hesaplaşma ve kutuplaşma, Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin habercisi olacaktır.

---

heyete İnönü'nün şunları söylediğini bildirmektedir: “Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı sizlere sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap veriniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği, gerçek tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek en aziz arzusudur.” Bkz. Feridun Cemal Erkin, “*İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler*”, **Milliyet**, 14.01.1974. Türkiye'nin sergilemiş olduğu demokratik tavır ve demokrasi özlemi bazılarıncı kuşku ile karşılanmıştır. Bu hususta Burçak şunları söylemektedir: “...Türkiye, 20 yıldan beri uygulamakta olduğu otoriter rejimini niçin bu derece ciddi bir dış tehlikenin belirdiği bir sırada değiştiriyor ve ufukta bir Türk-Rus savaşı görüldüğü bir zamanda, ne türlü bir sonuç vereceği bilinmeyen bir tartışma ve mücadele hayatına giriyordu? 1930 yılında geçirdiğimiz Cumhuriyetçi Serbest Fırka denemesinin toplum hayatımızı nasıl bir çalkantı ve çekişme içine atmış olduğunu o tarihte başbakan olan İnönü hiç şüphe yok ki, herkesten daha iyi bilmekteydi...” Bkz. Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Ankara 1979, s.40.

³⁰⁸ “...Masum insan kütlelerinin yeniden fikir ve ahlak istibdatlarına uğramamaları için herkes ve her millet tedbirler aramakla meşguldürler...İnsanların ve milletlerin birbirlerinin düşüncelerine ve varlıklarına saygı ve hoş görme duyguları göstermeleri bulunacak başlıca çaredir...Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalkıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşünce ve hürriyet hayatına alıştırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırmaması olmuştur. Büyük Meclis az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin sarsıntılara uğramadan daha ziyade ilerlemesini temin edecektir...” Bkz. **Aynı Tarihi**, S.138, 1-31 Mayıs 1945, s.51-53. “...Türkiye Cumhuriyeti, yirminci asırda, önceden hiç kimsenin-ihhtimal vermeyeceği ve tahmin edemeyeceği surette kurulmuş büyük ve kıymetli bir eserdir. Her mânasıyla bir ortaçağ kurumu olan imparatorluktan, modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir Cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için. devrimci olması zaruridir. Bunun yanında bir temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu, yani demokratik karakteri esas tutulmuştur... Türkiye’de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken, bütün büyük devrimlerin 1923 ten 1939 a kadar meydana geldiği; ve altı seneden beri de bir Cihan harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır. Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham, edilmiştir. Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları şevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasını tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır. Bununla beraber, Mecliste çokluğu teşkil eden Parti üyelerinin Hükümeti tenkitle Devlet ve millet işlerini denetlemede, hiçbir kayda, hattâ hiçbir ölçüye bağlı bulunmadıkları herkesin gözü önünde bir gerçektir. Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. Bu gelişme için her vatandaşın vazife ve sorum duygusuyla ilgili olması birinci şarttır. Demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmağa mecburdur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.20, İ.3, 1.11.1945, s.6-7. İnönü, Associated Press’in muhabirine verdiği bir demeçte, Amerikan yardımının demokrasinin korunması

1.3. Hukuksal ve Kurumsal Gelişmeler

1.3.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtımı için devletçe alınan tedbirleri ihtiva eden toprak reformu,³⁰⁹ mevcut bünye bozukluklarının sebep olduğu huzursuzluk, ve cemiyet içinde servet ve gelir tevziatının adaletsizce icrası neticesinde huzur ve istikrarın bozulduğu zamanlarda tatbik edilen siyasi bir manevradır.³¹⁰ Reform, topraksız köylüyü toprak sahibi kılarak bahtiyar etmek, yeni bir çalışma hızı ve hevesi kazandırmak, arazi inhisarını engelleyerek toprak ağalarının siyasi gücünü kırmak ve ülke topraklarını verimli hale getirmek³¹¹ maksadıyla mülkiyetin devlet aracılığıyla bir yurttaştan diğerine alım satım kaidelerine göre naklinden ibarettir.

Toprak reformu muhayyel Türkiye kurgusunun da en önemli prensiplerinden biridir. Ancak bu hayati prensip, milli mücadelenin kırsal eşraf ittifakıyla yürütülmesi ve eşrafın kırsal hayat üzerindeki tahakkümü sebebiyle mülkiyet rejiminin tadili hususundaki teşebbüsleri sonuçsuz bırakmıştır. Böylece köylüyü topraklandırma meselesi, Halk Partisinin nutuk ve programını süsleyen edebi bir tabir ve ütöpik bir masal olarak sürüp gitmiştir.³¹²

Bu durum 1925'e kadar devam etmiştir. 1925'de patlak veren Şeyh Sait İsyanı Kemalist kadroları, büyük toprak sahiplerinin bölge üzerindeki tahakküm ve icra kuvvetinin boyutları hususunda düşünmeye sevk etmiştir. Bir süre sonra mevcut

---

yolunda atılmış bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Amerika arasında daha yakın ilişkiler kurulmasının Türkiye'de demokrasinin sağlam bir biçimde kurulmasına katkıda bulunacağını söylemektedir. Bkz. "*Cumhurbaşkanımızın Demeci*", **Ulus**, 14 Mayıs 1947, s.1.

³⁰⁹ İbrahim Aksöz, **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973, s.5; Hasan Tuncel, **Toprak Reformu Kooperatifçilik**, A.İ.T.İ.A. Kooperatifçilik Enstitüsü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Ankara 1978, s.52.

³¹⁰ Reşat Aktan, "*Toprak Reformu*", **Ziraat Dergisi**, S.223, Ekim 1963, s.4; **Uygulama ve Yasal Yönden Toprak ve Tarım Reformu**, T.C. Başbakanlık Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1975, s.4; Reşat Aktan, "*Toprak Reformu*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 20, No.2, Haziran 1965, s.7; Sabahaddin Alpat, "*Türkiye'de Toprak Reformunun Sosyal Yönü*", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, C.26, S.1, 1975, s.3.

³¹¹ Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s.159.

³¹² Nevzat Erim Önal, "*Türkiye'nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü*", **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Haz. Sonay Bayramoğlu Özügürlü, Memleket Yayınları, Ankara 2010, s.10.

düzeni tahrip etmeye yönelik ve yalnızca bölgeyi kapsayan bir toprak tevziat kanununun neşredildiği görülmüştür.³¹³

1930'lu yıllar tek parti rejiminin, sanayileşme hamleleri çerçevesinde gıda maddesi üretimini artırmaya yönelik faaliyetleri ile ucuz ve bol miktarda üretilen hububatın kent pazarlarına aktarılması girişimlerine sahne olmuştur. Zira Tek parti rejimi kendi istikbalini, hızlı bir sanayileşme süreci sonucunda elde edilecek olan muvaffakiyetlere bağlamaktadır. Lakin, dünya buhranının vesile olduğu iktisadi sarsıntılar hükümeti radikal önlemler almaya sevk ederken bir süredir rafa kaldırdığı reform taslağını bir kez daha ve ciddi surette düşünmeye sevk etmiştir.³¹⁴

Ve toprak reformu teşebbüsünün ilk emareleri Atatürk ve İnönü'nün irad ettiği nutuklarda hayat bulmuştur. 1928 yılında hükümet Atatürk'ün "...Yeni faaliyet devrimizde...toprağı olmayan çiftçilere toprak tedarik etmek meselesi ile ehemmiyetli olarak iştigal buyuracaksınız..."³¹⁵ emrine muhatap olmuştur. Bir süre sonra İnönü aynı minvalde bir açıklama yaparak "meselemiz, topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışma olanağını hazırlamaktır."³¹⁶ demiştir. Söz konusu emir ve direktifler 1935 tarihli parti programına "Her Türk Çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur."³¹⁷ şeklinde aksetmiştir. Ve nihayet İçişleri Bakanlığı tarafından bir İskan-Toprak kanunu hazırlanmıştır. Ancak bu taslak anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Kamulaştırılacak arazilerin hesap ve ödenmelerinin 1924 anayasasının 74. Maddesiyle çeliştiği görülmüştür.³¹⁸ Çiftçiyi topraklandırma çalışmalarına 1937 tarihli Zirai Islahat

³¹³ İbrahim İnci, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Toprak Mülkiyet Dağılımı İle İlgili Bazı Düzenlemeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.44, Erzurum 2010, s.353.

³¹⁴ Çağlar Keyder-Şevket Pamuk, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Aralık-Ocak 1984-85, s.56.

³¹⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.III, C.5, İ.2, 1.11.1928, s.2.

³¹⁶ Oya Köymen, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981, s.74.

³¹⁷ **CHP Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.81. Parti tüzük ve programlarında Çiftçiyi topraklandırma meselesi sık sık vurgulanmaktadır. Mesele adeta partiye mal edilmiş bir vaziyet almıştır. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.8.

³¹⁸ Süleyman İnan, "Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi:17. Madde", *Journal of Historical Studies*, 3(2005), s.46. 1924 Anayasasının 74. maddesi şöyleydi: "Umumi menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimyal ve mülkü istimlak olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlak bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalade hallerde kanuna göre tahvil olunacak para ve mal ve çalışmaya

Kanunuyla devam edilmiştir. Anayasanın ilgili maddeleri kanuna göre yeniden düzenlenmiştir.³¹⁹

Konu, 1937’de en etkili ağızdan bir kez daha dile getirilmiştir. Mustafa Kemal 1937 tarihli Meclis açılış konuşmasında topraklandırma hususunda şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve biçimde bölünmez bir yapı kazanmasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır.”*³²⁰ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Tarım Bakanlığı tarafından yeni bir proje hazırlanmıştır. Ancak bu proje İkinci Dünya Savaşının başlaması üzerine bir kez daha rafa kaldırılmıştır.³²¹

---

dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakarlık yapmaya zorlanamaz.” Bkz. Faruk Yılmaz, **Türk Anayasa Tarihi 1808-2007**, Berikan yayınları, Ankara 2007, s.311-312.

³¹⁹ İlgili madde şu şekilde değiştirilmiştir: “Umumî menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malı istimval ve mülkü istimplâk olunamaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimplâk olunacak arazi ve ormanların istimplâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur. Fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiç bir kimse hiç bir fedakârlık yapmağa zorlanamaz.” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.3533, 13 Şubat 1937, s.7659. Ayrıca bkz. Şakir Berki, *“Cumhuriyet Devrinde Toprak Rejimi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.30, s.1-4, 1973, s.93.

³²⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s.412; Ömer Lütfi Barkan, *“Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri”*, **Toplu Eserler**, C.1, İstanbul 1980, s.457. Mustafa kemal, torak reformu ile alakalı olarak 1 Kasım 1929 tarihinde: “...çiftçiye torak verme işi de, hükümetin sürekli izlemesi gereken bir durumdur. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak sağlamak, ülkenin üretimini zenginleştirecek başlıca çareler arasındadır...” ve 1 Kasım 1936’da: “...Toprak Kanununun bir sonuca varmasını, Kamutayın yüksek çalışmalarından beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, kesinlikle gereklidir. Vatanın sağlam temeli ve imarı buna dayanır. Bundan başka büyük araziyi modern araçlarla işletip vatana fazla üretim sağlanmasını da özendirmek isteriz...” demektedir. Bkz. **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları**, TBMM Kültür sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987, s.184, 225. Aynı yıl dönemin içişleri bakanı Şükrü Kaya şunları söylemekteydi: “Arkadaşlar, on sekiz milyon Türk’ün on beş milyonu çiftçidir. Bu on beş milyonun bir çoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini, yani Türk’ün ekseriyet-i azimesini kendi ekonomik mukadderatına hakim kılarak, bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kütleden, eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, onu ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendi topraklarına hakim kılmalıyız. Daire-i intihabiyemizin yarı çiftçisi topraksızdır. Çalışmayan ağa oturur, köylü çalışır. Antalya’da da böyledir. Şark vilayetlerimizde de böyledir. Bu memleketin agrer ıstırapı, büyük bir ıstıraptır. Eğer bunu halletmeyeceksek, bir çok topraksız çiftçiyi, Cumhuriyet’in ve İnkılabın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer o kendi topraklarında ekmeğine hakim olmazsa, bu memlekette daha ne yapmak istiyoruz?” Bkz. **Karınca**, S.2, Temmuz 1934, s. 4;

³²¹ Baki Remzi Suiçmez, *“Türkiye’de Toprak reformu Sorunları ve TMMOB”*, **Toprak Reformu Kongresi**, 11-13 Kasım 2005, Şanlıurfa, s.41.

Çiftçiye toprak dağıtma meselesi İkinci Dünya savaşından sonra tekrar gündeme getirilmiştir. Bu kez mesele daha büyük bir aciliyet ve ciddiyet kesb etmektedir. Zira, dünya savaşı esnasında tatbik ve takip edilen iktisadi müeyyide ve uygulamalar kırsal alanda ekilen arazinin azalmasına, üretim miktarının tedricen yavaşlamasına ve kırsal nüfusun iktidara karşı politik bir tavır almasına sebep olmuştur. Bu durum ekilmeyen topraklar ve topraksız köylülük temasının her zamankinden daha güçlü olarak zikredilmesini ve savaş yıllarında güçlenen büyük toprak sahiplerine ve kaybedilen orta köylülüğe karşı küçük köylülerle ittifak kurulmasını gerekli kılmıştır.³²²

Topraksız çiftçiye toprak dağıtılmasını öngören en ciddi teşebbüs 1945 tarihli kanun tasarısıdır.³²³ Tarım Bakanlığı tarafından hazırlanarak bakanlar kurulunu sunulan³²⁴ bu tasarı (17.1.1945) Türk siyasal hayatında yeni bir devrin başlangıcı olacaktır. Tasarı; arazi mülkiyet ve işletme rejimi hususundaki tadilatın milli iktisat açısından zarureti³²⁵, toprağın doğrudan sahibi tarafından işletilmesi ve ortakçılık ve

---

³²² Keyder-Pamuk, a.g.m., s.58-60. Kanunun gerekliliği hususunda İnönü şunları söylemektedir: "...Topraksız köylüye işleyebileceği toprağı kendi malı olarak temin etmek, bugün başarmak üzere olduğumuz bir teşebbüstür. Bundan da, Türk milletinin ileri ve kudretli olması için büyük ümitler besliyoruz. İşleyen köylünün bütün emeğinden ve kazancından tamam olarak kendi ailesinin faydalanması ve kendi öz toprağını verimli ve bayındır kılması, Türk milletinin son yirmi sene içindeki hayırlı inkılapları arasında en üstte göze çarpan parlak eserlerden biri olacaktır. Asırların fena geleneği olan bir toprak sistemi, hür insanların yaşadığı yeni ve ileri sisteme çevirmek üzeredir. Cumhuriyet toprak dağıtımı ile beraber olarak donatım işlerini de düşünmüştür. Köylü kalkınması büyük davasının içine daldıktan sonra, ihtiyacın göstereceği yeni tedbirleri, iktidarımızda olan bütün vasıtalarla, durmadan temin etmeye çalışacağız..." Bkz. **Toprak Kanununun B. Millet Meclisinde Kabulü Dolayısıyla Evimiz Tarafından Çıkarılan Broşür**, CHP Diyarbakır Halkevi Neşriyatı, No.10, 1945, s.1.Aynı husus hakkında Başbakan Saraçoğlu ise şu ifadeleri kullanmaktadır: "Türk devleti denilen büyük varlık kendi temelini teşkil eden Türk köyünden ve yüzyıllarca yalnız ve yalnız fedakarlık istedi. Türk köylüsü de yüz yıldır malını, canını seve seve veriyor ve vermekte devam ediyor. O kadar ki, bugün köy de, köylü de derin yaralar ve yoksulluklar içinde acınacak bir hale düşmüştür. Tarihin memleketimizdeki derin hatalarını birer birer düzeltmek şerefi cumhuriyet rejimimize nasip olmuştur. Şimdi sıra geç olmakla beraber köyün ve köylünün yaralarının sarılmasına gelmiştir. Onun için cumhuriyetimiz birkaç yıldır bir taraftan köylerde halk odaları, okullar açar ve oralara öğretmenler gönderirken diğer taraftan da sıhhat memurları ve ebeler yollamaya hazırlanıyor. Bütün bunlardan başka en büyük yarayı saracak olan toprak kanunu tasarısını meclise göndermiş bulunuyor. Çünkü arkadaşlar, vatanın selameti kendilerinden fedakarlık isteyeceğimiz köylülerin süratli, canlı ve varlıklı olmaları lazımdır. Milletimiz için hem bir hak ve hem de şerefli bir ödev olan bu büyük davayı da diğer işlerimiz gibi elbirliği ile başarmaya çalışacağız ve başaracağımızdan eminiz." Bkz. **Toprak Kanununun B. Millet Meclisinde Kabulü Dolayısıyla Evimiz Tarafından Çıkarılan Broşür**, CHP Diyarbakır Halkevi Neşriyatı, No.10, 1945, s.2.

³²³ Gülden Çamurcuoğlu, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası*", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XIII, Y.2009, S.1-2, s.173.

³²⁴ "*Toprak Kanun Tasarısı Meclise Veriliyor*", **Akşam**, 18.01.1945, s.2.

³²⁵ Kanun tasarısının gerekçesi şu cümlelerle ifade edilmekteydi: "...Bir milletin üreme, büyüme, kuvvetlenme imkânları her şeyden önce o milletin vatan olarak benimsediği arazinin genişliği, çeşitliliği ve yararlığı ile ölçülür. Fakat geniş, çeşitli ve verimli toprak varlığına sahip olmak millet olarak gelişmenin ancak imkânlarını verir. Bu gelişmenin hızı, mahiyeti ve şiddeti toprak mülkiyeti

ıcar sisteminin zirai bünyede neden olduğu tahribat üzerinde durmaktadır. Başbakan Saraçoğlu bir rüyayı gerçekleştirmek üzeredir. Meclise tevdi edilen tasarının önemine vakıftır. İlgili taslağın hassas ve hissi bir yaklaşımla mükerreren incelenmesini istemektedir. Başbakanın talebi üzerine ziraat, dahiliye, adliye, maliye, bütçe, iktisat, anayasa ve ticaret encümenlerinden seçilecek dörder kişilik muvakkat bir encümen teşkil edilir. 32 kişiden mürekkep muvakkat encümen, tatil esnasında da çalışır.³²⁶ Üç ay zarfında toplam 45 içtima yapar. Bu toplantıların hemen hepsine Tarım Bakanı, bazı toplantılara Adalet ve Maliye Bakanları, son iki toplantıya da Başbakan katılır. Komisyon, tasarının iki defa müzakere edilmesini³²⁷ ve müzakerelerde zabıt tutulmasını kararlaştırır. Ancak tasarının pek çok maddesi

---

rejiminin elverişli olup olmamasına bağlıdır. Çünkü millet iktisadiyatının geniş bir parçasını teşkil eden ziraat ekonomisi arazi mülkiyet rejiminin tesiri altındadır. Bu itibarla arazi mülkiyet rejimi millet hayatını toptan tesiri altında bulunduğundan bu rejime verilecek yön ve mahiyet ile Millet iktisadi şekillendirilebilir...yalnız münasip mülkiyet rejiminin kurulmasıyla her şey bitmiş olmaz; bir de münasip işletme rejimi kurmak zaruridir. Bunlar bir birine sıkı sıkıya bağlıdır. Toprağın doğrudan doğruya sahibi tarafından işletilmesini esas alan bir rejimde ziraat tekniği daha çabuk gelişir; ortakçılık ve ıcar sistemlerinin tesirleri ise menfidir. Hele bir memlekette bu üç sistem karmakarışık ve hukuki temellere dayanmaksızın hüküm sürüyorsa ziraatın teknik bakımdan ilerlemesi büsbütün zorlaşır...Türkiye toprakları genişlik, çeşitlilik ve verim bakımından zengin bir millet iktisadının ve bunun içinde gümrah bir ziraatın ve kalabalık ve rahat bir cemiyetin varlığını mümkün kılacak kabiliyettedir; Fakat itiraf etmek lâzımdır ki, bugün Türkiye'de ne cemiyet ne de iktisat arazi varlığımızın vaat ettiği bir bünye ve kuvvette değildir... ve bunun sebeplerini arazi varlığımızın eksikliklerinden ziyade bizdeki arazi mülkiyeti ve işletme rejimlerimizin elverişsizliğinde görmek lâzımdır..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.1-9. Komisyon tarafından hazırlanan kanun tasarısı basının dikkati son derece celb etmiş, ilgili günlerde toprak hususuna ait bir takım haber ve yorumlar gazete sütunlarını işgal etmiştir. Bkz. Recai Güreli, "Köylü ve Toprak", **Ulus**, 3 Mayıs 1945, s.2; Hüseyin Avni Göktürk, "Zirai Mülkiyetteki Reform Münasebetile", **Akşam**, 4 Mart 1945, s.4; Cevat Nizami, "Toprak Bankası", **Akşam**, 15 Mart 1945, s.5; Yavuz Abadan, "Toprak Anayasası", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1945, s.1; Cihat Baban, "Toprak Davamız", **Cumhuriyet**, 1 Mart 1945, s.1; Cihat Baban, "Tarihte Toprak Davası", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1945, s.2; Cihat Baban, "Toprak Kanunu Tasarısı Üzerinde Düşünceler", **Cumhuriyet**, 7 Mart 1945, s.2; Cihat Baban, "Toprak Davasına Hakim Fikirlerin Esasları", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1945, s.2; Cihat Baban, "Toprak Kanunu Tasarısı Üzerinde Düşünceler", **Cumhuriyet**, 12 Mart 1945, s.2; Nadir Nadi, "Toprak Kanunu Mecliste", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1945, s.1. Akşam Gazetesi yazarı Hüseyin Avni Göktürk, "Zirai Mülkiyetteki Reform Münasebetile" adlı yazı dizisinde "...Bu memlekette bir yandan toprak hasreti çeken ve bunu tatmin için türlü üzüntü ve ıstıraplara katlanan azametli bir insan kalabalığının, diğer yandan boş vatan ve işlenmekten ziyade eşilen ve ezilen geniş topraklara sahip gerçek ve tüzel kişilerin varlığını muhakkak bilirler. Başka deyimle toprağı işleyebilecek, onu benimseyip, ona sarılacak insanların çoğunun elinde ya yetecek toprak yoktur; veyahut onu elinde tutanlar toprağı ölü ve verimsiz bırakmışlardır..." ifadesiyle kanuna olan ihtiyacı dile getirmektedir. Bkz. Hüseyin Avni Göktürk, "Zirai Mülkiyetteki Reform Münasebetile", **Akşam**, 3 Mart 1945, s.5.

³²⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.15, İ.2, 19.1.1945, s.122-123. Geçici komisyon aşağıdaki üyelerden mürekkepti: Komisyon başkanı R. Köker, Sözcü A. Menderes, Katip S. Batu ve Üyeler A. Çubukçu, N. Göktepe, K. Gülek, Ş. Engineri, Ş. Uluğ, S. Sağıroğlu, E. Sazak, H. F. Ataç, R. Güreli, T.C. Berker, A. Bayındır, H. Diker, H. Çoruk, Ö. Taşçıoğlu, C. Tüzel, F. Umay, S. Çumralı, Ş. Ergun, H. Karagülle, M. Erkmen, F. Uslu, R. Kaplan, R. Erten, H. Ulusoy, K. Berker, A. Sungur, A. İnan, Ş. Yugay, T.B. Balta. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.17-20.

³²⁷ "Toprak Kanunu", **Akşam**, 9 Mart 1945, s.2.

saatler ve hatta günler süren derin incelemelerin konusu olur. İfrat derecesine varan istimlak hükmü nedeniyle 17. madde komisyon azaları ile hükümet arasında çatışma ve çarpışmalara neden olur. Hükümetin tertip ettiği kanun tasarısında yer almayan bu madde son anda gerçekleştirilen bir manevra ile tasarıya eklenir.³²⁸ İkinci müzakerenin sonlarına doğru Başbakanın teklifi üzerine bazı maddeler mükerreren incelenerek değiştirilir ve 50 maddelik kanun 66 madde olarak yeniden tanzim edilir.³²⁹

Geçici komisyon tarafından hazırlanan kanun taslağı 9 Mayıs'da meclis gündemine getirilir.³³⁰ Mayıs ve Haziran aylarında devam edecek olan müzakereler 27 yıllık tek parti rejimi açısından bir devrin sona ermesi anlamına gelmektedir. Zira

---

³²⁸ Geçici komisyon tarafından eklenen 17. madde şundan ibarettir: "Topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp öteden beri tarrm işçiliği ile geçinenlerin üzerlerinde yerleşmiş buldukları arazi, o bölgede (39) ncü madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Şu kadar ki bu hükmün uygulanmasında da ha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçileri topraklandırmaya yetmemesi şarttır. Cıvardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere dağıtılmak üzere yukarıdaki şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilir. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilir." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.26-27.

³²⁹ "Adalet, Anayasa, Bütçe, Ekonomi, İçişleri, Maliye, Tarım ve Ticaret Komisyonlarından Seçilen 4'er Üyeden Kurulmuş Geçici Komisyon Raporu", **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.9. Komisyon raporuna A. Menderes, N. Göktepe, S. Sağıroğlu, E. Sazak, T.C. Berker, A. Sungur, A. İnan, Ş. Tugay ve T.B. Balta muhtelih hususlarda şerh düşerek muhalefet etmişlerdir. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.17-20. Ayrıca bkz. Muzaffer Erdost, "*Toprak Reformunun Ülkemizin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yapısında Yeri*", **Toprak Reformu Kongresi**, Ankara 1978, s.217.

³³⁰ "*Kanun Tasarısı Meclis Gündeminde*", **Ulus**, 8 Mayıs 1945, s.2; "*Meclis, Toprak Kanununun Tasarısını tetkike Başladı*", **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1945, s.1; Nadir Nadi, "*Toprak Kanunu Mecliste*", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1945; Akandere, Osman, "*Adnan Menderes ve Arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisinden Çıkartılması*" **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012. Fahri Sakal, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu İnönü'nün politik bir manevrası olarak telakki etmektedir: "...İnönü, hem toplumda uyumu artırmak için hem de kurduracağı partinin tuzağı olması gayesiyle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu meclise sevk etmişti..." Bkz. Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yayınları, Samsun 2008, s.28. Kanunla alakalı müzakereler 9 Mayıs 1945'de başlamıştır. Ancak Cavit Oral kanunun önemine değinerek "...*Bu kanunun memleketimiz için ne kadar hayatî bir ehemmiyeti haiz olduğunu takdir buyurursunuz. Toprak mülkiyeti rejimini değiştirmekte olan bu tasarının daha iyi incelenebilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Yüksek Heyetiniz tensip buyurursa, önümüzdeki pazartesi günü konuşalım...*" müzakerenin ertelenmesine vesile olmuştur. Bkz. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 9.5.1945, S.Sayı:97, s.30. Kanunun 14 Mayıs tarihli müzakerelerinde şu milletvekilleri söz almıştır: Ali Rana Tarhan, Cavid Öral, Yavuz Abadan, Refik Koraltan, Hulusi Oruçoğlu, Halil Menteşe, Recai Güreli, Emin Sazak, Damar Ankoğlu, Feyzi Uslu, Hamdi Şarlan, Emin Aslan Tokad, Hüseyin Ulusoy, Lûtfi Ülkümen, Ali Rıza Esen, Ali Münif Yegena, Adnan Menderes, Osman Şevki Uludağ, Sabit Sağıroğlu, Emin Erişirgil, Hıfzı Oğuz Bekâta, Hıfzırahman Raşit öymen, Dr. Sadi Irmak. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.59.

müzakereler esnasında gerçekleşecek olan tartışmalar kısa sürede çatışma, çarpışma ve kutuplaşmalara vesile olacaktır.³³¹ Topraksız çiftçiye toprak dağıtma kanun tasarısı hakkında ilk açıklama Tarım Bakanı Hatipoğlu tarafından yapılır. Kanunun bir inkılap projesi olduğunu vurgulayan Hatipoğlu, “...memlekette çiftçiliği kendilerine sanat edinenlerden topraksız olanlara toprak verme ve yine çiftçiliği kendisine sanat etmiş olanlardan toprağı yetmeyenlere kendilerini geçindirecek miktarda toprak vermeyi... ve ayrıca yurt topraklarını sürekli bir surette işleterek verimli bir hale getirmeyi” hedeflediklerini ifade eder. Kanunun iktisadi ve içtimai bünyedeki tezahürüne değinerek şunları söyler: “...toprak sahibi edilmiş çiftçilerin müstakil işletmeler kurması ve çiftçi ailelerinin çoğalması, köylü tabakasının genişlemesi, bizim cemiyetin köylüye dayanan temelini, daha ziyade sağlamlaştırılması demektir. Zira...içtimai dalaletlere ve ihtilâtlara en kudretli ve en kuvvetli teminat kendi mülkü üstünde kendi hayatını koruyabilen bir köylü tabakasının mümkün olduğu kadar geniş ve kuvvetli olmasıdır. Bu bakımdan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu memleketimiz için aynı zamanda büyük, geniş içtimai faydalar sağlayan kanunlardan birisi sayılmalıdır...memleket nüfusunun çabuk üremesi de köylü aileleri sayısının artmasına bağlıdır. Umumî surette milletlerin hayatında müşahede edilen vakıa şudur ki; ne kadar köylü ailesi fazla olursa o memleketlerde üreyiş kabiliyeti o nispette hızlı ve coşkundur. Bizim memleketimizde nüfusun kalabalıklaşması bakımından mümkün olduğu kadar köylü ailelerinin çoğalması bizim istikbalimiz zaviyesinden hedef alınacak ve ulaşılabilecek ve üzerinde durulacak mevzulardan birisidir...Bu itibarla kanun memleketimizin nüfus kaynaklarını takviye ve mümkün olduğu kadar bu kaynakları daha coşkun bir hale getirme faydasını da peşinden sağlayacaktır. Hülâsa; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, yerleşik bir millet ve uzlaşık bir cemiyet olmanın...hakikî hürriyet ve demokrasiyi yerleştirmenin yollarını genişleten bir kanunudur...”³³² Tasarı mecliste şiddetli tartışmalara neden olur. Eleştiriler, özel mülkiyete getirilen sınırlamalar, kamulaştırma bedeli, 17. maddenin toprak emniyeti ve istihsalı üzerindeki tahribatı hususundadır. Aslında Meclisin kahhar ekseriyeti çiftçiye toprak tevziatı hususunda mutabıktır. Ancak cereyan eden müzakere politik ve teknik kaygı ve enfüsi

³³¹ “Meclis Dün de Çok Hararetli Tartışmalara Sahne Oldu”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1945, s.1.

³³² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.59-62.

değerlendirmeler nedeniyle içinde çıkılmaz bir hale tahavvül etmektedir.³³³ Zira, muhalefet, kanun hüküm ve müeyyidelerinin tahrip edeceği sosyal tabakanın mümessilleri vaziyetindedir. Kanuna taraftar görünen kadro ise teknik ve ekonomik olmaktan uzak inkılabi ve siyasi bir endişe içindedir.³³⁴ Topraksız çiftçiye toprak dağıtmanın Türk inkılabının ütopyik rüyası olduğunun farkındadır. Nihayet 17. maddenin ağır hükümleri bir sistem tartışmasına dönüşür. Komisyon müzakerelerine başbakan müdahalesi anti-demokratik bir tavır olarak değerlendirilir. Büyük toprak sahibi ve ilgili kanun muhalifi Cavit Oral, hükümetin müdahalesini demokratik esaslara ve meclis iç tüzüğüne aykırı bulan ilk kişidir. “...arkadaşlarım uzun ve çetin olan bu müzakereleri ve komisyonca hazırlanmış ve ikinci müzâkerelerde katılmış bulunan mâkul, müspet ve mutedil tasarısının neticesi ne şekil almıştır? Ne yazık ki bütün bu kıymetli emeklerden sonra komisyonun, Hükümet tarafından 17nci maddenin tadili hakkındaki teklifi esaslı bir tartışmaya tâbi tutmadan alelacele kabul edivermiş olması komisyonun üç aylık emeğini kökünden baltalamış, tasarımı tezatlarla düşürmüş ve maddeleri birbirini nakzeder bir hale sokmuştur. Onun için bu kanun tasarısını Meclise getirilmesinden sevinç duyan bir arkadaşınız olduğum halde bu tasarının en sonunda bu şekil almasından da acı duymakta olduğumu itiraf etmeliyim...Eğer bu kanun tasarısı dünya ekonomik ve sosyal nizamının başka türlü ve şekillenmekte olduğu, otarşinin ifrata doğru gittiği bir devirde getirilmiş olsaydı, dünya iktisadi nizamından hiç bir zaman tecerrüt edemeyecek bulunan Türkiye'nin dünyanın bu türlü iktisadi bir nizamına da uymasını pek tabii bulabilirdim. Halbuki bugün demokrat rejimlerin zaferinin katileştiği ve onların kurmakta oldukları bol istihlal ve rekabet dünyasının yeni ve serbest sisteminde bizim bu kanunun zihniyetiyle otarşik bir rejime taassup göstermemizin nasıl bir mânası ve ne gibi bir neticesi olacağını doğrusu kestiremiyorum...”³³⁵ Müzakereler, tek parti sisteminin alışık olmadığı tarzda cereyan etmektedir. Meclis adeta iki kutba ayrılmıştır. Kürsüye bu kez Koraltan çıkar. Alışılmadık bir üslup ve son derece sarih bir surette kanunun

³³³Halil Menteşe bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Muhterem arkadaşlar; dâvanın esasında hiçbir ihtilâfımız yoktur. Topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak dâvasında ben de müttahidim ve bütün arkadaşlarımın da müttahit olduğunu görüyorum. Yalnız metot da ihtilâf vardır. Yani dâvanın tarzı halinde tutulacak yolda Hükümetten ayrılıyoruz. Nitekim ben de ayrılanlar arasındayım...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.158.

³³⁴ “Toprak kanunu Esaslı Bir İnkılap Kanunudur”, **Ulus**, 6 Haziran 1945, s.1,4; Falih Rıfkı Atay, “Bu Bir İnkılap Eseridir”, **Ulus**, 6 Haziran 1945, s.1,3; Mümtaz Faik Fenik, “Bu Bir İnkılap Eseridir”, **Ulus**, 6 Haziran 1945.

³³⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.63-66.

ruhunun, “Ali’nin malını alıp Veli’ye vermek”³³⁶ten ibaret olduğunu ifade eder. Halil Menteşe, memleket servetinin müsadere edildiğini³³⁷, Damar Arıkoğlu, çelişkilerle alil ve mütenakız ifadelerden ibaret 17. maddenin gereksizliğini,³³⁸ Emin Sazak ise padişahı deviren, halifeyi kovan, Latin harflerini kabul eden, varlık vergisini dahi tatbik eden bir meclisin ilgili kanunu kabul etmek istemesinin nedenini anlayamadığını söyler.³³⁹ Tartışmanın harareti 16 Mayıs tarihli görüşmelerde de

³³⁶ Koraltan ilgili nutkuna şöyle devam etmektedir: “...BİR vatandaş babasından ve ecdadından kalan mülkünü şahsi emekleriyle de arttırdıktan sonra büyük bir gayret ve fedakârlıkla ve yıllar boyunca işlemiş, ilerletmiş ve böylece çocuklarına ve yuvasına, dolayısıyla içinde yaşadığı camiaya faydalı olmuş. Günün birinde bu adamın mülkünün bir kısmını elinden alıyorsunuz, yani hazıra konuyorsunuz. Böyle bir hareketin başka bir deyimle bu yolda yapılacak bir ameliyenin o vatandaşın hayatında, durumunda ve bütün ailesi efradı üzerinde yapacağı depremi düşünmek bile insanı içinden sarsmaz mı?...Filan zamanda vatandaş bir mülk edinmiş, aradan, yıllar geçmiş, o zamanki paranın satın alma kudreti değişmiş, istihsal ve istihlâk kıymetleri artmış. Şimdi siz vatandaşın elinden diğer bir vatandaşın hususi hayat ve menfaati ve giderek cemiyet nizamı içi emekle meydana getirdiği toprağının değer pahasını vermeden dilediğiniz formüllerle ve meselâ bilmem ne zamanda ve hangi şartlarla tahakkuk ettirilen vergi kıymetleri üzerinden almağa kalkarsanız bunun adı zoralım olur. Demokrasi esasları üzerine kurulan ve kuruluşunun esası ve mebnası halk için halkçı olan bir Devlet bünyesinde bu gibi telâkkilere zaten yer yoktur... hangi ve hangi içtimai adalet düşüncesidir ki, elinden malını aldığınız bir vatandaşa değer pahasını vermek için size müsaade etmiş ye mesağ vermiş olsun. Cumhuriyetin fazilet ifade eden ana prensipleri ve demokrasi ruhunun şaşmaz hükümleri böyle bir fikri reddeder. Biz milletvekili olarak bizi seçenlere değer pahalı vermeden malınızı vereceksiniz, meselâ değer bedeli bir dönümün on lira iken bunu *yüz* kuruşa vereceksiniz, fedakârlık yapınız diyemeyiz...”Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.70-73.

³³⁷ “...Arkadaşlar, müterakim sermayeyi memleketteki bütün kudretlerin hepsini topraklarımıza kanalize etmeliyiz. Bu kanalizasyonu yapabilmek için birinci şart tasarruf emniyetidir. Müsadere tazyiki altında memleketin en büyük serveti mahvolabilir. Çünkü tasarruf emniyeti yoktur ve olamaz, istihsal düşer, memleket fakirleşir, felâketli neticeler verebilir. Ben bu kanaattemyim...”Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.78.

³³⁸ “...Aziz arkadaşlar; bu Toprak Kanunu aleyhinde değilim, heyeti umumiyesi bence lâzımdır ve böyle bir Toprak Kanunu memleket için çok faydalıdır, hattâ genç kaldığımızı kani olanlardanım. Yalnız aziz arkadaşlar, bazı maddeler var ki, memleketin yüksek menfaatine uygun değildir. Bunu da huzurunuzda arz etmek bir vicdan borcu, bir vazifedir. Arkadaşlar, kanunun sert kısımlarını yumuşatacak olursak pekâlâ bir kanun olur. Aksi takdirde memleketin yüksek iktisadiyatını, yüksek bünyesini belki de belki değil, benim kanaatime göre rahnedar eder arkadaşlar...Arkadaşlarım, 16ncı madde ile 17nci madde arasında büyük tezatlar vardır. 16nci madde ortak çalışan bir araziye müsaade ettiği halde, 17nci madde bunu kökünden kaldırıyor... 17nci madde o kadar karışık ki bunun teinden çıkmaya imkân yoktur. Zenci saçığı gibi birbirine girmiştir. Okuyorsun, okuyorsun bir neticeye varamıyorsun...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.83.

³³⁹ “...Komisyonda âza olarak bulundum... Çok zararlı gelen Hükümet teklifinin zararını azaltmak için uğraştık...Fakat arkadaşlar zihniyetin aslı iyi değildi ve o kötü olan zihniyetten Hükümeti ayırmak imkânını bulamadık. Zihniyet şu idi: Ne yaparsa yapsın 30 dönümden fazla; şehirde, kasabada oturan başka iş tutan adama vermemek. Emeği varmış, sermayesi varmış, şusu varmış, busu varmış- nazara alınmıyordu. Bir de ocak kuruyordu; teinde hacrediyordu insanları, veraset hakkı yok; şu yok, bu yok. Yani Türk ruhuna uymayan bir şekilde bizi ürküten bu şekillerden kurtarıp zararı hafifletmek için uğraştık, didindik ve ümit etmiştik ki kanunun zararı hiç olmazsa % 60 hafiflemiştir.79... Arkadaşlar, eski bir tâbir vardır, leş atlamış adamlarız. Padişah devirdik, halife kovduk, şapkaı giydik, Lâtin harflerim kabul ettik, tekkeyi kapattık. En sonra bazı esbabı mucibelerle varlık vergisini de kabul ettik. Fakat bunu kabul edemiyorum... Arkadaşlar, bu iktisadi işler, şakaya gelmez. Kendi kafasını yormalı, şefim böyle emretti diye böyle gelinmez. Şefe hürmet etmesini Türk milleti bilir, hepimiz de biliriz. Amma biraz kendi kafasını yormalı, bu lâzım mıdır, değil midir?...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, s.79-80.

devam eder. Bu kez kürsü kanun taraftarlarının nutuk ve lafzıyla yankılanır. H. Ulusoy³⁴⁰, büyük inkılap kanunlarının zümrelerin fedakarlığıyla elde edildiğini, L. Ülkümen³⁴¹, toprak davasının vatandaşlar arasındaki müsavatsızlığı izale edeceğini, A.R. Esen, kanun meselesinin parti grubunun problemi olduğu üzerinde durur.³⁴² Aynı gün kürsüye çıkan Menderes memleketin mukadderatını derinden sarsacak bir travmanın ve kendisinden sonraki on yıllara sirayet edecek bir dizi olaylar zincirinin kahramanı olacaktır. Menderes, 16 Mayıs 1945 tarihli nutkunda kanunu demokratik usul ve zirai teknik açısından hicvetmiştir. İlgili kanun tasarısına yönelik müdahalenin demokratik usul ve mutad maslahata mugayir bir tavır olduğundan bahisle şu ifadeleri kullanmıştır: “...komisyonunuz, konunun büyük önemi nispetinde tasarının işlenmesine emek, gayret ve zaman vermiştir. Üç ay fasılasız olarak çalışılmış, tasarı bir defa değil, iki defa müzakere olunmuş, birçok hükümler de komisyonlarda ayrıca incelenmiş, Hükümet ve mütehasıslar dinlenmiş ve komisyona dahil bulunmayan pek çok arkadaşların kıymetli fikirlerinden de faydalanılmıştır. Bu

³⁴⁰ “...toprak hadleri dar tutulmuştur. Orta işletmeye imkân verilmemektedir deniliyor. Arkadaşlar orta işletmenin faydası ve millete temin ettiği iktisadi, içtimai nihayet malî imkânlar doğrudur. Arkadaşların bu husustaki söylediklerine iştirak ediyorum, yalnız orta işletme sualini şöyle sormak icab eder: Orta işletme faydalı mıdır, zararlı mıdır şeklinde değil, toprağı dar, etrafında sayısız topraksız aileler varken, orta işletme faydalı mıdır? Diye sormak icab eder. Bir köy farz ediniz ki, 105 orada beş tane beşer bin dönümlü orta işletme vardır. Aynı köyde beş yüz topraksız aile vardır. Böyle bir orta işletme faydalı mı olur? Beş yüz topraksız ailenin topraksızlığından doğan manevi zarar kat kat daha büyük değil midir? Bir Devlet olarak, bir Millet olarak bu gibi mahzurları ortadan kaldırmak bizim arzumuz ve emelimiz olmalıdır... Bugünkü, bir avuç toprağı mâlik olmayan binlerce çiftçi ailesinin feci durumu devam edip gitsin mil Maalesef, istemeyerek arz edeyim ki, bazı yurttaşlarımızın aleyhinde dahi olsa, bugün bu dâvayı halletmek ve bu zarureti mutlaka kabul etmek mecburiyetindeyiz... Toprak mahrumiyeti içinde sefil, perişan yarımından emin olmayan yurddaşlar üzerinde yaşayan bir Cumhuriyetin âtisi karanlık olur. Toprak Kanununun bugün huzurunuz kadar gelmesini teşvik eden millî âmili en çok burada buluyorum. Ne yapalım? Bugün bu büyük çiftlikler böylece devam etsin gitsin mi, yüzlerce, binlerce aile orada işçilik, amelelik yaparak hayatlarını idame etsin mit hayır arkadaşlar, artık buna bir son vermek mecburiyeti vardır. Bunu böyle kabul etmek mecburiyetindeyiz... Arkadaşlar, büyük dâvalar, büyük inkılâp kanunları muhakkak ki içtimai nizam içerisinde, içtimai oluş içinde bazan bir zümrenin ve bazan diğer bir zümrenin fedakârlığı pahasına elde edilebilir. Kabul ederiz kâşki maliyemiz o kadar kıymetli ve o kadar geniş malî imkânlarla malik bulunsaydı şu kanunla hiçbir vatandaşa en ufak bir sarar vermeden değer pahayı hattâ fazlasıyla vererek alabilseydik, bunu gönül tamamıyla arzu ederdi. Fakat bugün karşısında bulunduğumuz muazzam mesele ve dâva, tehiri kabil olmadığına ve bugün bu imkânlar da mevcut olmadığına nazaran bu bir zarurettir. Benim kanaatim bunlardır.106. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 16.5.1945.

³⁴¹ “...toprak rejimi dâvası, sınıf mücadelesi ve hattâ büyük bir içtimai dert teşkil edecek mahiyette topraksızlar meselesi olmayan ve her türlü inkişaf imkânlarını bağrında saklayan mesut memleketimizde ancak daha olgun ve üstün insani düşüncelerin, daha âdil bir millet nizamı kurmak hâlis emelinin bizi bu yola götürmüş olduğunu görüyoruz.106... tasarının ruhunda: Vatandaşlar arasındaki imkân ve müsavatsızlıklarını kaldırmak; Çalışacak kollara, asrımızın görüşüne uygun, iktisadi bir disiplinle çalışma imkânlarını yaratmak; Varlıklarımıza adeta kademeli bir yardımlaşma mükellefiyeti tatbik etmek...”106 Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 16.5.1945.

³⁴² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 16.5.1945, s.109.

surette mesaisini sona erdirmiş bulunan komisyonumuz için, Hükümetçe teklif edilip komisyona havale edilmiş bulunan muvazaaların önlenmesine dair bir fıkranın müzakere ve kabulünden başka yapacak bir iş kalmamış iken komisyonun bu son toplantısına Sayın Başbakan, gelerek bazı tekliflerde bulunmuştur... Komisyonunda söz alarak iki defa müzakeresini yapmış bulunduğumuz madde ve hükümler üzerinde bir üçüncü müzakerenin açılmasının İçtüzük hükümlerine aykırı olduğunu ileri sürdüm ve Başbakanın Komisyona gelmezden önce Hususi Kalem Müdürüne not ettirdiğim bazı esaslar diye vasıflandırdığı teklifin, Hükümetçe yazılmış ve formüle edilmiş bir teklif olup olmadığı cihetinin dahi incelenmeğe muhtaç bir mesele olduğunu ilâve ettim. Bana verilen cevaplarda Hükümetle komisyonun, yüksek huzurunuzda her noktada mutabık kalmış ve anlaşmış olarak gelmeleri lüzumu üzerinde duruluyordu. Ben, noktai nazarımı muhafaza ettim ve bazı maddelerin üçüncü müzakeresi sonunda yapılan değişikliklere muarız kaldım. Komisyon, bu görüşüme iştirak etmedi. Bunun üzerinedir ki mazbataya, bazı maddelere muhalifim, diye şerh vermek ve yüksek huzurunuzda da meseleyi teşrih etmek mecburiyetini duydum...³⁴³ Konuşmasının devamını, Türkiye’de toprak sıkıntısının nedenleri ve 17. maddenin vesile olacağı tahribata ayırmıştır.³⁴⁴

İlgili görüşmelere 17 Mayıs’ta da devam edilmiştir. 17 Mayıs görüşmeleri kanunun parti programı ve inkılap davası açısından önemi ve zarureti üzerine hasredilmiştir. Hıfzı Oğuz Bekata, çiftçiyi topraklandırma davasının cemiyetimizin ekonomik bünyesinin gerektirdiği milli bir zaruret olduğunu³⁴⁵, F. Yüzatlı, meselenin ideolojilerden masun bir zihniyetin tezahürü bulunduğunu³⁴⁶, Sadi Irmak ise yalnızca

³⁴³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 16.5.1945, s.111.

³⁴⁴ **Adnan Menderes’in konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, Haz. Haluk Kılıçık, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991, s.8-20.

³⁴⁵ “...bu kanun tasarısı tesadüfi, gündelik bir ihtiyaç ile huzurunuzda gelmemiştir. Bu kanun, tarihimizin akışından doğan ve cemiyetimizin ekonomik bünyesinin gerektirdiği millî bir zaruretin ifadesidir... Arkadaşlar, bir vatan toprağı mahdut insanların mülkü olunca mı, yoksa, bütün vatandaşların malı olunca mı daha çok vatandır? Şu halde, bu kanun mülkiyeti zâfa uğratmıyor, bilâkis daha çok kuvvetlendiriyor ve bütün vatandaşları sarsılmaz bağlarla vatanın derinliklerinde kökleştirerek tabii bir iktidar ve müdafaa kalesi haline koyuyor... Millet’in çabuk ve sağlam çoğalması, ekonomik ve sosyal bünyesinin daha ziyade teminat altına alınması bile, eşit ve refahlı bir düdenle kabil olur., Demokrat Türkiye., mahdut insanların menfaat emirlerine, hizmetlerine, hattâ vesayetlerine hayatlarını vakfeden vatandaşlara eşit ve hür vatandaş nazariyle bakamaz. Onun içindir ki, bu kanunu, millet’in bünyesini ve halkçılığımızı kuvvetlendirici, kendi toprağını kendi işleten mesut ve efendi çiftçi ailelerini çoğaltarak, Türk halkının vatan bağına daha çok kuvvetlendirmek yolunda ana bir tedbir sayıyoruz...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.125.

³⁴⁶ “...Muhterem arkadaşlar, bu elimizde incelemekte bulunduğumuz kanun, ne dünün tımar ve zeametinden haksız alınmış toprakların taksimi, ne de sağ, sol ideolojilerin bir özentisi değil, Türk

milletvekili olma sıfatıyla değil aynı zamanda sabit ve sağlam bir dünya görüşüne malik olan bir partinin mensupları olmak sıfatıyla partinin millete karşı verdiği sözlerden mesul bulduklarını³⁴⁷ ifade etmiştir. Aynı gün cereyan eden müzakereler teknik³⁴⁸, politik³⁴⁹, ideolojik³⁵⁰ ve hatta romantik³⁵¹ ve subjektif değerlendirmelerle sürüp gitmiştir.

---

inkılâbının hakiki mânasında kendisidir arkadaşlar. Bu, bizim Parti programımıza girmiş; topraksız çiftçiye toprak vermektir arkadaşlar...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.128.

³⁴⁷ “...Bütün arkadaşlarımız topraksız köylünün topraklandırılması lüzumu üzerinde aynı kanaati izhar etmişlerdir. Yalnız bu topraklandırma keyfiyeti büyük araziyi küçültmek suretiyle mi olsun, yoksa bir iç kolonizasyon yoluyla mı olsun? Arazi sahibine bırakılacak toprak sahibi ve nihayet bedeller üzerinde fikir ihtilâfları olmuştur ki, bu da daha ziyade maddelerin münakaşasında yeri gelecek olan noktalardır... Arkadaşlar, esasen topraksız köylüyü topraklandırma dâvası üzerinde birçok sebeplerle ihtilâfımız olamaz. Çünkü biz yalnız milletvekili sıfatıyla değil, fakat sabit ve sağlam bir dünya görüşüne malik olan bir Partinin mensupları sıfatıyla bir fikir ailesi teşkil ederiz ve Partinin millete karşı verdiği sözlerden hep beraber mesulüz... hepimizin birçok vesilelerle şikâyet mevzuu ettiğimiz, büyük şehirlerimizdeki marazi insan yığını meselesi var. Müsaadenizle tâbiri kullanıyorum, büyük şehirlerimizde bilhassa İstanbul’umuzda birçok defalar Grupta ve Kamutayda görüştüğümüz veçhile muayyen bir gelire malik olmadıkları halde sırf memleketindeki darlık ıstırabı yüzünden ve muayyen bir istikbale dahi intizar etmeksizin taşı, toprağı altın olan belde efsanesine kapılan memleket" bir çok dinç ve güzide evlâtlarının bu şehirde arazi bir yığın halinde toplanması bir çok sosyal ve bünyevi hastalıklara yol akmaktadır. Ve nihayet hiç bir zaman gözden uzak tutulamaz ki cinai istatistikler memleketteki toprak darlığını açıkça ortaya koymaktadır... Arkadaşlar inkılâbımız için kanundan beklediğimiz sosyal ve ekonomik hamleler vardır. Evvelâ topraklarımız üzerinde toprağına sahip binaenaleyh vatanla kökleşip kabil olduğu kadar büyük bir kitle istiyoruz. Saklayamayız ki toprağına sahip olmak bir az da şümüllü manasıyla vatana sahip olmaktır. Bu topraklar üzerinde kabil olduğu kadar ihtilâflardan uzak, birbirlerini müstakil insan olarak seven ve kucaklayan ve barışık bir düzen içinde yaşayan büyük bir kitleye ihtiyacımız var. Nihayet Türk nüfusunun kemiyet ve keyfiyet bakımından yücelmesi ve serpilmesi için de sağlam ve müesses iyi kurulmuş köylü yuvalarına, çiftçi yuvalarına ihtiyaç vardır...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.130.

³⁴⁸ S. Çumralı, hükümetin komisyon raporuna dahliyle ilgili şu açıklamaları yapmıştır : “...Dünkü oturumda söz alan iki 132 arkadaşımız Geçici Komisyon tarafından Büyük Kamutaya sunulan çiftçiye topraklandırma kanun tasarısını mevduat harici olarak Başbakanın komisyona nevama zorla kabul ettirdiği bir tasarı mahiyetinde gösterdiler; Anayasaya ve iç tüzüğe aykırı olduğunu söylediler. Her şeyden önce bu cihetin kesin olarak bilinmesini ve Kamutayca halledilmesini lüzumlu sayıyorum. Geçici Komisyonunda, başından sonuna kadar çalışan bir arkadaşımız sıfatıyla, komisyon müzakerelerinin cereyan şeklini bir defâ da benden dinlemenizi rica ederim. Sekiz komisyondan seçilen dörder, üye ile komisyon, müzakerelerine başladı. Konuşmalar üç ay devam etti. Tasarının memleketimiz için hayati ehemmiyetini takdir eden komisyonumuz tasarımı iki defa müzakereye tâbi tuttu. Bazı maddeleri ayrıca kendi arasından seçtiği Sukomisyonuna havale ederek tetkik ve tasarıya yeni hükümler ilâvesini uygun buldu. Bu müzakerelerin devamı sırasında Tarım Bakanı her oturumda ve kendilerini ilgilendiren mevzularda da Adalet ve Maliye Bakanları bulundu. Sukomisyonu bir taraftan faaliyetine devam ederken diğer taraftan da komisyon çalışmalarına ara vermedi. Sukomisyonunda hazırlanan maddelerden komisyona gelenler de bu arada konuşuldu. Bu tarz konuşmalar devam ederken daha henüz komisyon müzakerelerinin sona ermediği bir sırada Hükümet adına Başbakanda gelerek tasarının hazırlanmasını icab ettiren sebepleri ve selâmetle tatbiki; için gerekli hükümlerin tasanda bulunmasını teklif etti. Bu maddeler üzerinde konuşuldu. Başbakanın teklifi komisyonunda bir usul meselesi olarak ortaya konuldu. Sabit Sağıroğlu arkadaşımız kendisinin de ifade buyurdıkları şekilde reye iştirak etmedi. Adnan Menderes’in de muhalefetine rağmen komisyon, çoğunlukla Başbakanın tekliflerinin konuşulmasının Anayasaya ve içtüzüğe aykırı olmadığına karar verdi. Başbakan teklifleri de Sukomisyonunda müzakerelerden sonra tadiller, ilâveler yapılmak suretiyle tasarının bünyesi içerisine alındı. Hadisenin cereyan şekli budur. Arkadaşımızın Komisyon ve Kamutaya sevk edilen tasarının mahiyeti hakkında ileri sürdüğü fikirler tamamen şahsidir, kendisine

Topraksız çiftçiyi topraklandırma meselesi Haziran ayında da meclis gündemini işğal etmiştir.³⁵² Kanun maddelerinin müzakeresi esnasında 17. maddenin komisyon marifetince reformu olanaksız kılacak şekilde tahrif edildiği

---

aittir. Komisyon çoğunluğunun kararı değildir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.133. Aynı hususta Cafer Tüzel şu ifadeleri kullanmaktadır: “...hükümet müdahalesiyle alakalı olarak: 17nci maddenin Hükümet tarafından vâki olan teklif üzerine tekrar müzakere edilmiş ve değiştirilmiş olması bahsine gelince; arkadaşlar, hep bilirsiniz ki komisyonlar kendi uzmanlıklarına ve işlerine hakimdirler. İçtüzükte komisyonları bir üçüncü defa müzakereden men eden hiç bir hüküm yoktur. Ve nihayet komisyonlar müzakere ettikleri ve Kamutayın yüksek takdir ve tasvibine arz edecekleri işleri sizin tasvibinize en lâyük olacak bir mükemmeliyetle huzurunuzda getirmekle mükelleftirler. Binaenaleyh maddelerin müzakeresini tamamladıktan sonra, Hükümet, komisyonun karşısına yelli bir teklifle gelir ve bu teklifi komisyon müzakereye lâyük bulursa bunu her zaman tetkik eder ve takriri müzakere yoluyla kararını değiştirebilir. Ve nihayet komisyonun kararı nihai ve katiyet ifade etmez. O, ancak tasvibinize iktiran ettikten sonra, usulü ve merasimi dairesinde kanuniyet kesb ettikten sonra kati şeklini alır. Bu bakımdan komisyonumuzun ekseriyeti, Başbakan tarafından vâki olan teklif üzerine 17nci maddeyi tekrar gözden geçirmeyi, Anayasayı ihlâl eden bir hareket olarak tasavvur etmemiştir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.156.

³⁴⁹ Ş. Sökmensür: “...Büyük ve inkılâpçı ödevimiz bu vatandaşların yaralarına on ayıcı merhemi bulup sürmektir. Onları yeter toprağa ve kendine ait bir yuvaya sahip kılmak merhemim ta kendisidir. Topraksızları toprağa bağlamakla bu vatanın koruyucularını bir taraftan çoğaltacağız ve bir taraftan da çok çocuk yapacak yuvaları artırarak özlediğimiz çok nüfuslu ve emniyetli bir istikbale en sağlam temeli atmış olacağız...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.146 -147. Alaattin Tiritoğlu: “...Atatürk'ün İnönü'nün ağzından ve nihayet Partimizin ağzından 20 milyondan 15 milyonu, çiftçi olan Türk Milletine vaat edilmiş olan bu kanunun behemehal çıkması, C. H. Partisinin yemin etmiş üyeleri ve Milletvekilleri olarak bizlere borçtur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.140. Ve H. Tugaç: “...Çok esaslı ve tahakkuku elzem olan bir dâva karşındayız. Çiftçiyi topraksızlıktan kurtarmak ve onu bu memleketin toprağına daha kuvvetle bağliyerek kendi yerine ve yurduna sahip hür vatandaş yapmak elzemdir. Atılan bu adımdan geri dönmek memleket müdafâası meselesinin dayandığı temeli sarsmak demektir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.141.

³⁵⁰ Recep Peker: “...Bir cemiyetin iç ve iş hayatındaki nizam iyi kurulmazsa, bir cemiyetin toprakta çalışan çiftçisi kendi işletmesine yeter toprak sahibi kılınmazsa; bir cemiyetin insanları evsiz, barksız, yurtsuz bulunursa ve iş hayatı kavgasız esaslar üzerinde tanzim edilmezse sermaye ile işçiyi barış ve güven içinde çalışacak bağlar kurulmazsa böyle bir cemiyette harp sonunda azgın seller halinde bütün diyarlara akacak olan ideolojik fikirlerin çeşit çeşit zehirleri nereden geldiği sezilmeyen bir takım tesirler yaparak millî vücuda, bu cemiyetin içinden mütemadiyen bunu kaynatır ve kökünden hayatı rahatsız eder. Biz iş hayatını kanunu ile tanzim etmişizdir ve tabii icab ederse mevcut kanunu yani ihtiyaç ve şartlara göre iyileştireceğiz...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.149.

³⁵¹ M. Canbolat: “...Arkadaşlar, benim üç gün süren, bu müzakerelerden edindiğim kanaate göre, hiçbir milletvekili tasarının aleyhinde değildir. Bu gayet tabiidir. Çünkü Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak, yani efendi kılmak gibi, bir maksada muhalif Türk milletinin vekili değil basit bir vatandaş dahi bulunamaz... Dünya bilmelidir ki; biz Türk köylüsünü üzerinde kendisinin ve ecdadının kan ve emek döktüğü ve emek dökeceği topraklarda köle olarak bırakamayız. Onları behemehal o topraklara sahip kılacağız... Arkadaşlar, dâva millidir, hayatidir, eskidir.147 Rejimin, inkılâbın ve bilhassa Meclisin malıdır... Arkadaşlar, uğrunda öldüğü ve icabında öleceği toprakta köle değil sahibi olarak çalışmak Türk köylüsünün asırlık hakkıdır...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 17.5.1945, s.148.

³⁵² İlgili kanunun müzakereleri 1, 4, 5 ve 11 Haziran 1945 tarihli oturumlarda da devam etmiştir. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 1.6.1945, s.4-48; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.16, İ.2, 4.6.1945, s.51-111; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 5.6.1945, s.115-160; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 11.6.1945, s.213-235.

anlaşılmıştır.³⁵³ Meseleye müdahil olan İnönü'nün marifetiyle yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Kütahya Milletvekili Alaattin Tiritioğlu'nun hazırladığı tasarı İnönü tarafından gerçekleştirilen tadilata maruz kalmıştır.³⁵⁴ Bu emrivaki yeni

³⁵³ Geçici komisyon tarafından eklenen 17. madde şundan ibarettir: "Topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp öteden beri tarım işçiliği ile geçinenlerin üzerlerinde yerleşmiş buldukları arazi, o bölgede (39) ncü madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Şu kadar ki bu hükmün uygulanmasında da ha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçileri topraklandırmaya yetmemesi şarttır. Civardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere dağıtılmak üzere yukarıdaki şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilir. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilir." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 14.5.1945, S.Sayı:97, s.26-27.

³⁵⁴ Barutçu kanun tasarısına müdahale hakkında şunları söylemektedir: "...Toprak Kanununun en can alıcı maddesi olan ve toprağı doğrudan doğruya işletmeyerek, üzerinde başkalarını çalıştıranların topraklarının kamulaştırılıp, topraksızlara dağıtılmasını amaçlayan 17. maddesinin anlayışlardaki belirsizliğin, kuşkuların yok edilmesi için Cumhurbaşkanı önemli direktifler veriyor. Toprak komisyonunun üç aylık çalışma sonucu tasarı üzerinde yaptıkları bir çok kısıtlamaların çemberinden maddeyi kurtarıp, toprak tutsaklığını hemen yok etme olanak ve yetkisini hükümete veren maddelerin yeni şeklini kapsayan bir önerge, Köşk'te hazırlanıyor. Ve imza ettirilmek üzere partide bir toplantı düzenleniyor...Ve partinin etkilemesi görünümünü vermemek için de işin yönetimi Alaattin Tiritioğlu'na verilmiştir..." Bkz. Ahmet Faik Barutçu, **Siyasî Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.292-293. Tiritioğlu, tadilatın gerekçeleri hususunda şunları söylemektedir: "...Şayet arkadaşlar bu 321 arkadaşın huzurunuzda arz ettiğî 17nci madde olmasaydı komisyondan gelen tasarı ile bilhassa komisyonda bazı arkadaşların bu tasarının maddeleri üzerinde gayet ince ve sanatkârane işletmelerinden sonra Türk köylü ve çiftçisine toprak verme imkânı kalmayacaktı. Tasarının komisyonda her maddesi komisyonu teşkil eden bir kısım arkadaşlar tarafından topraksız çiftçiye toprak vermek imkânını ortadan kaldırır bir şekilde baltalanırken Hatipoğlu ile beraber komisyonun buna taraftar olan üyeleri buna itiraz ediyor ve Komisyon kararlarına bazan bir rey fazla ile muarız kalıyorlardı. Tasarının son görüşme günü Başbakan Şükrü Saraçoğlu Hükümet reisi olarak Komisyona geldi Büyük Meclise sundukları tasarının ruhunun, topraksız köylüye toprak verdiğini ve bu kanunun komisyonda aldığı son şekle göre Hükümetin teklifini bozduğumu söyledi. Uzun bir usul müzakeresinden Sonra 17nci maddenin yazılmasına karar verildi.17nci madde yasılıp huzurunuzda geldiği zaman görüldü ki, bu madde dahi topraksız çiftçiye toprak verme imkânını ortadan kaldırır bir mahiyet almıştır, işte arkadaşlar, takririmizle huzurunuzda arz ve teklif ettiğimiz 17nci madde topraksız çiftçiye toprak verme imkânını temin eden bir maddedir... bu tasarı Komisyona geldiği günden beri, Komisyonu teşkil eden bazı arkadaşlar tarafından gayet dikkatle ve ince bir takiple (baltalandı). Arkadaşlar, takdir buyursunuz ki, Millet Meclisinde ancak fikirler ve prensipler çarpışır ve tartışır. Fikir ve prensipler bir maksadı mahsusla bazı usuller ve formaliteler arkasına gizlenerek müdafaa edilmeye kalkışılırsa yenilmeye mahkûmdur, işte bu değişmez kaidenin en iyi misalini bû Toprak Kanunu vermiştir. Arkadaşlar; bu sözlerinde kasdettiğim arkadaş sayın Aydın Milletvekili Adnan Menderes arkadaşımıdır. Adnan Menderes arkadaşım, hepimiz biliyorsunuz ki bu kanun tasarısının komisyondan bir günde Meclise intikalinden sonra resmî sözcüsü idi. Bu sayın arkadaş üç ay komisyonda kanunu işlemez bir hale getirmek için ince ve zarif zekâsını kullandıktan sonra Başbakanın 17nci madde hakkındaki müdahalesi üzerine bir usul meselesini ele alarak muhalefete geçti. Dikkat buyurun arkadaşlar, Adnan Menderes ortaya bir prensip veya fikir müdafaa ederek çıkmıyor. Diyor ki, Toprak kanununda herkesle beraberim, fakat niçin Başbakan Hususi Kaleni müdürüne bir madde dikte ettirerek komisyona geldi ve bu maddeyi kabul ettirdi. İtiraz ettiğî nokta bu imiş... Adnan Menderes sözlerine başlarken gayet istihzalı bir yazı üslubuyla diyor ki, Gördük işittik ki bir takrir imza ettiriliyor ve elden ele geziyor ve bu takrir Parti emriyle imza ettirilmiştir, diyor. Arkadaşlar; Sayın Adnan Menderes C. H. Partisinin Büyük Divanı üyelerindendir. C. H. Partisinin emirlerinin ve kararlarının hangi yollardan ve ne gibi tüzük formalitelerinden geçtikten sonra imza ettirilebileceğini zannedersen benim kadar iyi bilirler. Bir Parti emri ve kararı

müzakerelerin müsebbibi olmuştur.³⁵⁵ Cumhurbaşkanı'nın müzakereye müdahalesi, serbest müzakerenin ihlali olarak değerlendirilirken değiştirilen 17. madde cezri, müphem ve gayri muayyen hudutları nedeniyle tenkit edilmiştir.³⁵⁶ Menderes ve arkadaşları bilhassa usûl hususunu vurgulamıştır. Müzakereye müdahalenin demokratik esaslara mugayir olduğu ve mutad geleneğin bozulduğu belirtilmiştir.³⁵⁷

---

ortada bulunmuş olsaydı kendilerinin dahi başta olarak bu takriri imza etmeleri lâzım gelmez miydi? Vakia böyle değildir arkadaşlar. Her arkadaşla teker teker münakaşa ederek anlaşarak bu takriri imzada mutabık kalmışsınız. Netekim takriri okuduktan ve uzun münakaşalar yaptıktan sonra kanaatlerini muhafaza ederek takriri imzalarını koymamış olan arkadaşların bir çoğunu içinde saymağa muktedirim. Sonra bu takriri imza koyan sayın milletvekili arkadaşlarımızın da kendileri kadar Parti emrinin veya kararının tüzük ahkâmına ne şekilde uygun olacağını bilirler..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.16, İ.2, 4.6.1945, s.64- 66.

³⁵⁵ Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.70; "Mecliste Toprak Kanunu Görüşmeleri", **Ulus**, 2 Haziran 1945, s.1,4; "Toprak Kanunu", **Akşam**, 1 Haziran 1945 s.2; "Toprak Kanunu Bugün Görüşülecek", **Ulus**, 1 Haziran 1945, s.1; "17. Maddenin Tadili İçin 321 Milletvekilinin İmzasıyla Bir Takrir Verildi", **Akşam**, 2 Haziran 1945, s.1-2; "Toprak Kanunu Tasarısı", **Akşam**, 5 Haziran 1945, s.1-2; "Toprak Kanunu Kabul Olundu", **Akşam**, 6 Haziran 1945, s.2; "Toprak Kanunu", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1945, s.1; Hüseyin Sami Coşar, "Toprak Kanununda 17. Madde", **Ulus**, 4 Haziran 1945, s.2; Raşit Tankut, "Köylü ve Toprak", **Ulus**, 4 Haziran 1945, s.4; "Mecliste Toprak Kanunu Görüşmeleri", **Ulus**, 5 Haziran 1945, s.1,4; "17. Madde Ekseriyetle Kabul Edildi", **Vatan**, 5 Haziran 1945, s.1, 2; "21. Maddeye İtirazlar Red ve Tasarı Aynen Kabul Edildi", **Vatan**, 6 Haziran 1945, s.1,3. 17. maddenin değiştirilmesi hususunda Necmettin Sadak şunları söylemektedir: "...Cumhuriyet rejiminin sağlam temellere dayanması, medeniyet dünyası karşısında açık alınla çıkması için Millet Meclisi en büyük eserlerinden birini başarmaktadır. Eser tam olmalıdır, 17. madde değişmelidir. Hiçbir inkılabın eksiğe tahammülü yoktur. Kalede gedik bırakmamak gerektir." Bkz. *Necmettin sadak*, "On Yedinci Madde", **Akşam**, 27 Mayıs 1945.

³⁵⁶ Tiritoğlunun verdiği takrir şu şekildedir: "1. VI. 1945, Yüksek Başkanlığa Sözle arz ettiğim sebeplere dayanarak 17nci maddenin aşağıdaki şekilde düzeltilmesini saygılarımızla arz ve teklif ederiz: Madde 17-Topraksız veya az topraklı olan toprakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede (39)ncu madde gereğince dağıtmağa esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi elli dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16nci maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu 108 hüküm uygulanamaz. İşçinin j geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.16, İ.2, 4.6.1945, s.109

³⁵⁷ Kanun basın tarafından muhtelif münakaşa ve mütalaa sahne olmuştur. Bu mütalaa, münakaşa ve münazaralardan bir kısmı şöyledir: "...Türk vatanının sosyal, kültürel, ekonomik ve finansiyel çehresini birden değiştirmek, kuvvetlendirmek, olguna, iyiye, çoğa götürmek için topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak, şu ve bu toprak sahibinin ortakçısı, rençberi, marabası olmaktan kurtarmak, öz hüviyet ve benliğine kavuşturmak, müreffeh ve bağımsız bir hayata sahip kılmak için bu kanun mecburidir..." Bkz. Etem İzzet Benice, "Toprak Kanunu", **Son Telgraf**, 16 Mayıs 1945; "...Bu kanun öyle bir kanundur ki, eğer zararları olacaksa asırlar boyunca bizi bu zararların içinde yuvarlayacak ve memleketin iç bünyesine sarılacaktır. Faydalı ise genel bir kalkınmanın ilk ve esaslı hamlesi olacaktır..." Bkz. "Toprak Kanunu", **Tasvir**, 16 Mayıs 1945; "...Kanunun mecliste müzakeresi esnasında kamuoyunda ve hatta meclis bünyesinde kanun tasarısına mütemayil milletvekillerinin kendi mal varlıkları ile çiftliklerini koruduklarına dair bir izlenim oluşmuştur..." Bkz. Zekeriya Sertel, "Mecliste Esen Hava", **Tan**, 16 Mayıs 1945; "...Her zirai tekamül devresinin kendisine mahsus bir mülkiyet sistemi vardır ve bu bir memlekette iktisadi, içtimai ve siyasi istikrarın temelidir. Bir memlekette hayat şartları geliştikçe ziraat usulleri de aynı tekamül yolunu takip eder ve toprak mülkiyeti rejimindeki bazı değişiklikleri mutlak bir zaruret haline getirir..." Bkz. Peyami Safa, "Toprak Davasının Temelleri", **Tasvir**, 18 Mayıs 1945; "...Bu kanunla köylü toprağa bağlanacak, bağlandığı toprakta istihsalı daha çok artıracak, kendisi ve ailesi daha çok iyiliğe kavuşacaktır..."

Menderes meclis kürsüsünden bir kez daha demokrasi vurgusu yapmıştır: “...Arkadaşlar, işittik ve gördük ki bu kanunun bel kemiği olan hükümleri muhtevî maddenin değiştirilmesini hedef tutan bir tahrir elden ele dolaştırılmış, birçok arkadaşlara imza ettirilmiş ve toplanan imza sayısı da karar ekseriyetini fazlasıyla geçmiş bulunuyor. Rivayete göre bu suretle bahis mevzuu olan maddenin şekli burada müzakere olunmadan katiyetle belirmiş bulunmaktadır. O halde şimdiki maruzatımın bu belirmiş olan neticeye müessir olacağı düşünülemez. Söz almaktan asıl maksadım bu derece mühim bir kanunun en mühim bir hükmünün millet kürsüsünde açık olarak konuşulup tartışması yapılmadan Meclisten geçirilmek istenmesi vakası üzerinde biraz durmaktır. Gerçekten bu tahririn bir neticesi de ihtiva ettiği önemli hükümlerin lehte, aleyhte müzakere yapılmadan mucip sebeplerle huzurunuzda ve herkesin önünde incelenip inandırıcı neticeler belirmeden kabulünü bir emrivaki haline getirmek olacaktır...Arkadaşlar, tasarı her kanun tasarısı gibi Komisyona gitmiş ve oradan huzurunuzda getirilmiş ve normal olarak müzakeresi yapılmakta bulunmuş iken ansızın bir tahrir ortaya çıkmıştır. Tahriri imzalayan arkadaşlarımızın iyi niyetle hareket etmiş olduklarına en küçük şüphem yoktur. Bu vazifeyi üzerine alan müteşebbis bazı arkadaşlar bütün milletvekili arkadaşlara ayrı ayrı başvurmuşlar, Partinin, Hükümetin arzularının bu yolda olduğu ifade olunmuş, ilk defasında imzadan imtina eden bazı arkadaşlarımıza ikinci ve üçüncü defa bile müracaat olunmuştur. İşin asıl dikkati çeken tarafı da Hükümet âzalarının ve Komisyonda çalışıp bu tahrirdeki hükümlerin tamamen aleyhinde söz söylemiş ve reylerini kullanmış bazı arkadaşlarımızın da maalesef bu tahrire imzalarını koymuş olmalarıdır. Bu tahrir hâdisesini ben Devletimizin esas kuruluşuna temel olan prensiplere ve Anayasanın esprisine uygun görmemekteyim. Anayasamızın tamamen demokratik fikir ve kanaatlerin mahsulü olduğunda şüphe yoktur. Demokrasinin var olabilmesi ise her şeyden önce millî hâkimiyetin Millet Meclisinde tam olarak tecellisine ve bunun için de müzakerelere en geniş yer ve imkân verilmesine bağlıdır. Yüksek Meclisinizde kanunların iki defa müzakereye tâbi tutulmaları da tartışma

---

Bkz. Mümtaz Faik Fenik, “Toprak Kanunu ve Meclis”, **Ulus**, 18 Mayıs 1945; “...Cumhuriyet yıllardır böyle bir amacın peşinde koşuyor. Anayasa maddeleri, parti programları hep bu amacı içine aldı. Şeflerin nutukları zaman zaman bu ödevimizi hatırlattı. Köylerde, kasabalarda söylenip yığıla yığıla Kurultayda toplanan parti dileklerinde hep bu amaç tekrarlandı. İkinci Dünya Harbinin ertesi sayılacak günlerde ve millî birliğin güvenli havası içinde bu amaç gerçekleşince memleket bahtiyarlığın eşsiz bir anıtına kavuşacak ve bundan yalnız toprağa kavuşanlar değil, bütün millet sevinç ve gurur duyacaktır...” Bkz. Kemal Turan, “Toprağa Kavuşacaklar”, **Ulus**, 1 Haziran 1945.

imkânlarını mümkün olduğu kadar geniş bulundurmağa matuf tedbirlerdendir...Hükümetin komisyonla mutabık bulunduğu metin müzakereye esas bulunduğundan bu tavrın Hükümet tarafından tahrir olunmadığını kabul etmek gayet mantıkî olurdu. Fakat vakıa böyle değildir. Bu tavrın kendiliğinden çıkmış değil. Hükümetin arzusu ile vücut bulmuştur. O halde, 15 senedir hazırlandığı anlatılan bu kanun etrafında Hükümetin kısa zaman içinde sık sık fikir değiştirdiğini görüyoruz demektir. Çünkü yukarıda işaret ettiğim gibi Hükümetin Meclise sevk ettiği tasarıdaki hükümler başka, yine Hükümetin komisyonla mutabık kaldığı hükümler başka; şimdi bu tavrın ile ileri sürülmekte olan hükümler ise bambaşkadır. Bundan anlaşılın, toprak kanununun ana hükümleri üzerinde Hükümetin sarıh ve kati kanaatler taşımamakta olmasındır. Bütün memleketin genişliğine, derinliğine bu derece alâkalı bulunduğu bir kanunun en mühim hükümleri üzerinde Hükümetin haftadan haftaya değişen kanaatlere göre ve hele son tavrın münasebetiyle beliren mahiyetteki tasarrufları gönül ferahlığı veren bir hal değildir. Bunların tekrarı ve usulleşmesi ise Anayasanın mâna ve ruhunu rencide eder. Hele tek parti olarak kaldığımız müddetçe bu hal daha mahzurlu safhalar gösterebilir. Gerçi teşrii hayatımızda üzerinde müzakere lüzumsuz görülecek açıklıktaki meselelerde, çok nadir dahi olsa tavrınlar hazırlandığı vakidir. Fakat mesele gerek komisyonda aylarca süren müzakeresinde, gerek huzurunuzla geniş tartışmalara ve incelemelere mevzu teşkil etmiş ve memleketin ziraî ve iktisadi gelişmesinde müspet menfi son derece önemli tesirleri olacağı gereği gibi kavranmış olan bir kanuna taallük edince bunun, böyle bir hareketin manası cidden düşündürücüdür...³⁵⁸ Bütün bu tenkit ve müzakerelere rağmen kanun 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilmiştir.³⁵⁹ Böylece

³⁵⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 1.6.1945, s.36-38.

³⁵⁹ Ali Ata Yiğit, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 13 (2) 2012, s.319; Asım Karaömerlioğlu, “Orda Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem”, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html; Aykut Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, **Türkiye’de Modern Siyasi Düşünce “Kemalizm”**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.296.Yapılan oylamada 345 milletvekili kabul oyu kullanırken, 104 vekilin oylamaya katılmadığı, 6 vekilin ise boş oy kullandığı anlaşılmıştır. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 11.6.1945, s.282-285. Kanunun neşriyle alakalı olarak ayrıca bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.6032, 15 Haziran 1945, s.8893-8897; **Düştür**, III. Tertip, C.26, s.1169; Çağlar Keyder-Şevket Pamuk, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Yapıt**, Aralık-Ocak 1984-85, s.54; Feroz Ahmad, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s.1995; “**Toprak Kanunu Dün Meclisten Çıktı**”, **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1. Toprak Kanunu tasarısının kabulü basın tarafından son derece şedid bir mutluluğa vesile olmuştur. Mesela bkz. “Bu kanun şüphe yok ki, Atatürk çocuklarına öğünme payı verecek bir büyük eser değerindedir...Toprak kanunu büyük Türk

teknik, politik ve münferit olarak başlayan tenkit ve hicivler örgütlü ve sistemli bir muhalefet haline dönüşmüştür.³⁶⁰

1.3.2. 1945 Bütçe Görüşmeleri

21 Mayıs sabahı gazete sütunlarında yer alan küçük ve ehemmiyetsiz puntolar mecliste cereyan edecek olan bütçe müzakerelerinden son derece mutad ve alelade ifadelerle bahsediyordu.³⁶¹ Oysa bir hafta kadar devam edecek olan müzakereler itiyattan mugayir olarak gelişecek hadiseler silsilesinin müsebbibi olacaktı.³⁶² Zira müzakerelerin sebep olacağı tenkit, tenbih ve takbih siyasal hayatımızda tahattur ve tezekkür edilecek bir sürecin mübeşşiri vaziyetindeydi.

Bütçe kanunu hakkındaki ilk konuşmayı Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer yaptı. 1945 bütçesinin temel mevzuları hakkında malumat veren Sümer, iktisad-ı millinin karşılaştığı misli görülmemiş buhrandan ve gelir ve gider dengesi arasındaki muvazenesizlikten bahsetti. Vergi gelirlerini adalet ölçüsünde yeniden revize etmenin gerekliliği, bütçenin milli inşa ve kalkınmaya ayırdığı para miktarı, milletlerarası ticari mübadelenin kolaylaştırılması, milletlerarası kalkınma teşebbüslerini sağlayacak sermayelere seyyaliyet verilmesi ve fiyat artışları üzerinde

---

milletine kutlu olsun.” Nadir Nadi, “*Toprak Kanunu Türk Milletine Kutlu Olsun*”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1945. “...gerek Millet Meclisi gerek hükümet bu eserle ne kadar öğünseler azdır. Yirmi yıldır başarılı inkılap ve imar eserlerinde teker teker her biri gibi bu toprak kanunu da bu memlekette tek başına bir partinin başlıca programı olur, sadece bunu gerçekleştiren bir parti görevini yapmış sayılırdı...” Necmettin Sadak, “*Toprak Bayramını Kutlarken Hürriyet, Demokrasi ve Parti Düşünceleri*”, **Akşam**, 18 Haziran 1945. “Tasarının amacı sadece bu gün memlekette topraksız olan yahut toprağı yeter derecede bulunmayan köylülere toprak vermek olduğunu sananlar vardır. Hakikat ise bundan ibaret değildir. Asıl amaç toprak mülkünü Türk milletinin varlığına ve bağımsızlığına sağlam bir temel teşkil edecek surette memlekette ekonomik bir nizam kurmaktır...” Asım Us, “*Toprak Kanununun Asıl Amacı*”, **Vakit**, 3 Haziran 1945. “...bu bayramın neşesini ve heyecanını sadece şehirlerdeki bando mızıkaların ahenginde değil, bundan sonra kendi merasında kendi koyunlarını otlatan çobanın serin bir su başında çaldığı kavalında, ağıla dönen sürülerin çingirak seslerinde bulacağız. Değirmenler artık Türk köylüsünün el emeğini öğütürken başkası hesabına gururlanarak homurdanmayacaktır, altın başaklar ağırın değil, sadece kendi gerçek sahiplerinin önünde eğecektir. Kara toprağın bahtı bağı üzerindeki pamuk tarlalarının kozaları gibi ak ve pak olmuştur. Artık bu toprağın beline vurulan her bel darbesi bu köylünün belini doğrultmak yolundadır...” Mümtaz Faik Fenik, “*Dünkü Bayram*”, **Ulus**, 18 Haziran 1945.

³⁶⁰ Hikmet Bila, **CHP Tarihi 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s.188.

³⁶¹ “*Maliye Bakanı Bugün Mecliste İzahat Verecek*”, **Yeni Sabah**, 21 Mayıs 1945, s.1; “*Yeni Bütçemiz*”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1945, s.1. 1924 Anayasasının 95. maddesi gereğince “Bütçe Kanunu Tasarısı ve buna bağlı bütçeler ve cetvellerle katma bütçeler meclise bütçe yılı başından en az aç ay önce sunulur”du. Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.129.

³⁶² Ekrem Uşaklıgil, “*İkinci Bir Parti Yapılabilir mi?*”, **Son Posta**, 9 Haziran 1945.

durdu.³⁶³ Müstakil Grup lideri Ali Rana Tarhan, israfla mücadelenin ehemmiyeti, vergi sisteminin ve memur kanununun tadili, çeltik kanunu, sıtma ile mücadele ve hayat pahalılığı mevzularını vurguladı.³⁶⁴ Feridun Fikri Düşünsel, tasarruf

³⁶³ Bakan Esat Sümer'in irad ettiği nutkun esasları şunlardan ibaretti: "...1945 yılı yedi aylık ihtiyaçların karşılanması imkânları da hâsıl olmuştur. Bütçe Komisyonumuzda Hükümetinizle mutabık olarak yapılan bu değişikliklerden sonra, bütçenin yüksek tasviplerine sunulan rakamlar şunlardır: Giderler 603 404 824 Gelirler 537 843 000...Aziz arkadaşlarımız; Millî Ekonomimiz yıllardır, cihanın, belki, bütün tarih boyunca mislini kaydetmediği bir buhranın akislerinden derinliğine ve genişliğine, şiddetle müteessir olmuş ve bu teessür, içinde bulunduğumuz yıl esnasında, yeni bazı sebeplerin inzamlarıyla yeniden artmıştır. Millî Ekonominin katlanmakta bulunduğu ağır şartlar altında hazırlanmış ve giderler bakımından da aşağıda kısaca tahlil edeceğim gibi, bazı müsmir maksatlarla ehemmiyetli genişlemeler kaydetmiş olsa da yeni bütçenin denkleştirilmesi, geçen yıllara kıyasen daha da zor olmuştur... Yüce Meclisin Devlet maliyesini daima sağlam bulundurmaya hususundaki değişmez prensibine sadık kalınarak hazırlanmış olan yeni bütçenin takdirlerine lâyık görüleceği ümidindeyim... Vergi kaynaklarımızın verimini artırmak için, her şeyden önce, vergilerimizi millî gelirimize ve çeşitli mükellef zümrelerinin kazançlarına göre yeniden ayarlamak ve aynı zamanda da buhrandan normale geçiş devresine ait bir sistem kurmak durumundayız. Bu Zihniyetle vergilerimiz üzerinde girişilen incelemelere devam edilmektedir. Yedi aylık bütçede (65,5) milyon liralık istikraza karşılık 60 milyonu aşan bir miktarın millî inşaa ve kalkınma işlerimize ayrılmış olması da bütçemize ayrı bir mana vermektedir. 198 harp sonrasında milletlerarası para işlerinde emniyet ve istikrar tesis edecek esaslar koymak ve milletlerin iktisadi tamamîyetlerini koruyacak prensipler kabul etmek suretiyle milletlerarası ticari mübadelelerin kolaylaştırılması ve milletlerarası kalkınma teşebbüslerini insanlık istikbalinin nefine besleyecek sermayelere seyyaliyet verilmesi tarzında beliren işbirliği zihniyetini benimsemiş bulunuyoruz. Aziz arkadaşlar; Harp sonrası bakımından millî ekonomimizin, önümüze çetin meseleler koyacağında şüphe yoktur. Cihan harbi başladığı zaman Türkiye, çözülmesi güç iki veçheli bir mesele ile karşılaşmıştır. Bu mesele; bir taraftan Millî Savunma hazırlıklarının Devlet maliyesine yüklediği ağır giderleri karşılamak için gereken parayı bulmak, diğer taraftan bu büyük giderlerin fiyatlar seviyesine akislerini önlemek meselesi idi. Milletimizin buhran zamanlarında her fedakârlığa şikâyetli, hattâ sevecek katlandığı meçhul değildir. Bugün sıkıntı ve şikâyet konusu olan şey; fiyatlardaki yükselişler dolayısıyla eski yaşama düzeninin bozulmuş olmasıdır. Gerçekten arkadaşlar; Millî Savunma hazırlıklarının finansmanı ile birlikte bütün meclisinde bildiği çeşitli emirler yüzünden bir buhran ekonomisi muvazenesi sistemi kurulamamış olması, içinde bulunduğumuz durumun başlıca sebebinin teşkil etmektedir... Sayın ve aziz arkadaşlarımız; Bütçemizin ana hatları üzerindeki maruzatım münasebetiyle yüksek müsaadelerine güvenerek temas ettiğim konular, yıllardan beri tesirleri altında bulunmakta olduğumuz dünya buhranının şartlarından ve yurdumuzun buhran içindeki özel durumundan doğmuştur. Yeni bütçemiz ise bir yandan geniş ölçüde artmış olan Devlet hizmetlerinin bütün gereklerini, diğer taraftan da zorluklar içindeki millî ekonomisini daha büyük sarsıntılardan korumak ve millî çalışmalarını mümkün olduğu kadar geliştirmeye gayret etmek gibi bir çok güç vazifeleri bir arada ihata etmek düşüncesine dayanan bir program olarak tasvibinize sunulmuş bulunuyor..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.196-201.

³⁶⁴ "...Millî kalkınmamızın en şiddetli, en yaygın düşmanlarından birini israfta görüyoruz... Herhangi sahada, herhangi şekilde olursa olsun bu düşmanla savaşta, Devlet ve Millet el ele vermesi, selâmetimizin temel şartıdır... Vergi sistemimizi ve metotlarımızı millî gelirden en iyi verim alacak surette iyileştirmeyi hedef tutarak, ona göre, şimdiden bazı vergi kanunlarında düzeltmeler yapmak dileğinde, Bütçe Komisyonu ile beraberiz... Bütün Devlet kadrolarını, sayısı az verimi tam esasları üzerine ve iş zihniyeti ile gözden geçirmek işi henüz ele alınmış değildir. Bu işten, yıllardan beri o kadar bahsedilmiş ki lüzumu üzerinde yeniden durmağa yer yoktur. Kadroların küçülmesi yüzünden açıkta kalacak vatandaşlarımıza, yurt içinde verimli olabilecekleri sahalarda, iş bulmak kolaylığının gösterebilmenin, bu konuda başlıca kaygularımızdan biri olması tabiidir... Bârem Kanunlarıyla da, teşebbüs sahiplerini teşvik edici, daha iyiye, daha ileriye götürebilecek istidatların inkişafına yol açıcı değişikliklerin hazırlanıp büyük Meclise sunulmasını bekleriz... Dar gelirli olanların geçim zorluğu ıstırapı devam etmektedir. Bu ıstırapı hafifletmek gayesiyle alınmış olan tedbirin niçin daha iyi neticeler vermediği hakkında ve bundan sonrası için daha tesirli ne gibi tedbirler düşünüldüğüne dair; sayın

tedbirlerinin artırılması ve ofisin finansmanı için emisyonla gidilmemesi hususunda uyarılar yaptı.³⁶⁵ Mazhar Müfit Kansu³⁶⁶, karne usulünün gereksizliğinden bahsetti. Berç Türker ise, Maliye Bakanı ve İnönü hakkında methiyelerle başladığı nutkunu takdir ve teşekkürle tezyin ederek bitirdi.³⁶⁷ Toprak kanununun amansız muhalifi Emin Sazak, bu kez nispeten daha mutedildi. Yine de orman, köy ve eğitim işlerini eleştirmekten ve hükümeti dış borçlar hususunda uyardıktan geri durmadı.³⁶⁸ Ve

---

Ticaret Bakanımızın Kamutayı aydınlatmalarını rica ediyoruz...Köylerimizin ekonomik yönden teşkilatlandırılması için tarım kooperatifleri ve birliklerinin kurulması işine hız verilmesi... Esaslı surette ele alınmasının geciktirilmesi caiz olmayan meselelerimizden biri, iktisadi ve ticari alanda mahsullerimiz ve mamullerimizin maliyetlerini, hayat pahalılığını azaltacak, yurt içinde ve dışında ticaret gelişmelerine imkân verecek seviyeye indirmek meselesidir. Bu konuda alınacak çeşitli tedbirlerin biran önce, Devlet ve müstahsillerimiz tarafından tatbik alanına konması hayati bir zaruret...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.202-204.

³⁶⁵“...en ziyade dikkat gözümüzü çekecek olan nokta, paramızın istikrar vaziyeti ve bunun hayat pahalılığına inikasıdır, hayat üzerinde yapmakta olduğu tesirlerdir... vatandaşlarımızın büyük bir kısmının ve bilhassa sabit ve dar gelirleri büyük bir hayat tazyiki karşısında bırakmıştır... Bilhassa çocukları iyi beslemek, şeker yedirmek, yağ yedirmek, et yedirmek ve bu gibi gıdalara vücutlarını takviye etmek lâzımdır...emisyon vaziyetinin Hükümetimizce çok büyük dikkat ve itina isteyen ve bilhassa amelî; katî cesur tedbirler icab ettiren ve dünyanın umumî fiyat vaziyetiyle ayarlanmasını gerektiren bir konu olduğu intiba ve kanaatindedim... Arkadaşlar; memleket nasıl kalkındırılır?.. Birincisi; memleket vergi ile kalkındırılır. Vergilerin birçok kısımlarına zamm olunur. Vergi ile memleket yeni yeni hamlelere sevk edebilir. İkinci; hariçten sermaye tedariki, uzun krediler temini suretinde olabilir. Üçüncüsü de, dahilî sermayeden istifade sureti ile olur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.206-208.

³⁶⁶“... Arkadaşlar memur meselesi, keyfiyet ve kemiyet meselesidir. Memur meselesini halledecek kemiyet ve keyfiyet meselesidir. Ne elimdir ki, binlerce maliye memuru varken geçenlerde yaptığımız bir verginin hesaplarını tutabilmek için hesap uzmanı diye bir kanun kabul ettik. Şimdi bunun için bütçeye de 15 000 lira koyuyoruz. Demek ki binlerce maliye memuru içinde dört hesap uzmanı bulamadık. Görülüyor ki arkadaşlar, memur meselesinde kemiyet ve keyfiyet olmadıkça, işlerin iyi gitmesi için istediğimiz kadar teşkilât yapalım, istediğimiz kadar memur toplayalım iş yine ileriye gitmez...Mubayaat meselesi. Ben, mubayaatın tevhidine taraftarım... Bir mubayaatı tevhit komisyonu yapılır ve bu mubayaa bir elden yapılırsa emin olunuz senede 20 - 30 milyon lira kazanacağımız gibi suiistimallere de meydan vermemiş oluruz. Arkadaşlar; zannederim yalnız ekmek karnesi için iki ayda 500 ilâ 800 bin lira masraf vardır. Senede 10,5 milyon lira eder. Bu; karne usulünün muharebe esnasında fevaidi inkâr edilemez. Fakat bugün lüzumsuzdur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.210-211.

³⁶⁷“...Her şeyden önce. yeni Maliye Bakanını tebrik eder ve kendisine başarılar dilerim. Sayın Nurullah Esat Sümer bilhassa mali ve iktisadî işlerde derin ihtisas sahibidir ve bütün ciddî maliyeciler gibi ye iç, fakat israf etme yani ayağını yorganına göre uzat düsturunu daima göz önünde tutan bir sayın bakandır...Ne mutlu bize ki, hakkın inayetiyle başımızda İsmet İnönü gibi Yüce bir Şef bulundu, onun yüksek siyaseti sayesinde aziz yurdumuz cihandaki ateşten kurtuldu. Diğer taraftan Türkiye, müttefiki İngiltere ile, harbin biran evvel sona ermesi için, kendisine terettüp eden vazifeyi ifa etti. Millet babası muazzez Şefimizin yanlarında bu nurlu durumun gerçekleşmesine çalışanlar da oldu. Bütün bunların önünde hürmetle eğilirim...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.211-214. Hükümetin dünya savaşı esnasında sürdürdüğü iktisat politikası basın tarafından da taktirle karşılanmıştır. Basın, ekonomik sıkıntının sebebinin büyük çapta bir ordunun silah altında bekletilmesine bağlamaktadır. Bkz. Asım Us, “1945 Bütçesi”, **Vakit**, 23 Mayıs 1945; “*Harp İçinde Altıncı Bütçemiz*”, **Ulus**, 22 Mayıs 1945.

³⁶⁸“...Arkadaşlar, bendeniz bütçe müzakerelerini bir anonim şirketinin senelik bilançosu gibi görürüm. Bilmem ilmi telâkkisi nedir. Elimize bilanço alırsak, kâr ve zarar hesaplarını yaparız. İşler iyi gitmiş ise heyeti idareyi ibra ederiz, kötü gitmiş ise değiştiririz...harp sonrası ne olacağız? Bizim

nihayet kürsüye Manisa Milletvekili Hikmet Bayur çıktı. Bayur'un ilk ifadeleri mutad bir tartışma(ma)nın monoton ezgisini andırır nitelikteydi. Bürokratik nezaketin tüm inceliğiyle imar işlerinde tatbik edilen ödeme sistemi ile dünya savaşına iştirak etmeyen hükümet politikalarından taktikle bahsetti. Ancak konuşmasının ilerleyen bölümünde beklenmedik ve alışılmadık bir üslupla son derece sert ve sarıh bir tenkide girişti.³⁶⁹ Ekonomik hayatımızda hüküm süren ihtikar, vurgun ve hırsızlığın boyutlarından ve iktisat politikasındaki beceriksizliklerden bahsederek şunları söyledi: “...ekonomik işlerimizde göze çarpan başlıca yön ihtikâr, vurgun ve hırsızlıktır, bunu belirtmek lâzımdır. Bizim bu savaş kasırgasından masun bulunmamızdan dolayı Hükümete müteşekkîr olanlar dahi demektedir ki, ekonomik işlerde tam bir beceriksizlik gösterilmiştir. Bize varlık içinde yokluk çektirilmiştir. Bu da pek büyük ölçüde kabiliyetsizliğin mahsûlüdür. Çok kere söyleniyor fakat yine tekrar etmek lâzımdır. Bütün lâflara rağmen memlekette korunan hiç bir unsur hiçbir faydalı unsur yoktur, gidişten istifade eden, gelişen bir unsur varsa muhtekirdir, vurguncudur. Köyliüyü koruyoruz denildi, bu yolda yapılmış ciddi bir şey yoktur. Memura yardım ediyoruz denildi. Yapılan ciddi bir şey yoktur...Bütçe Komisyonunun raporunda ucuzluk belirtileri vardır deniyor ve bazı rakamlar veriliyor. Bence bunlar tamamen nazaridir. Alış veriş yapan, geçimini sağlayan herkes pahalılıktan şikâyet etmektir...Yine bu yılda değişmez gelirlilerle, memurlar vesairinin sıkıntısı berdevamdır. Onlara bir çok şeyler dağıtılmaktadır, amma ancak dağıttık demek içindir...”³⁷⁰ Hikmet Bayur'un itiyattan uzak tenkit ve tenbihlerle sürüp giden uzun nutku beklenmedik surette sona erdi. Kürsüden inmeden önce hükümete bir kez daha seslenen Bayur, “...Hükümet ya ciddi iş görmek mecburiyetini duyar yahut ta çekilir...Hükümete şükranımı bildirmekle beraber... bu

---

yeni hayata intibak etmeliğimiz için bize lâakal 5 sene ister. İşte bu beş seneyi nasıl geçireceğiz? Hükümeti bunun üzerinde durmuyorsa yarın da maddeten ve manen mesul olması lâzım gelen bir iştir. Biz bunu Hükümete daima hatırlattık...Bütün dünyada, harp başladığı vakit Hükümetler ne yapar ne yapmalıdır diye malûm tedbirlere gitmek varken biz bunu da ihmal etmişiz. Bu tedbirler karanlık şeyler değildir. Bütün dünya tedbirlerini almış ve muvaffak olmuştur. Biz neden yapamadık? Bunları yapılamaz işler diye hâşa kabul edemem. Türk milleti inzibata girmez diye kim demiş?... Arkadaşlar; sanayide ferdî teşebbüsün yolunu açık bırakmamamız zararı, mahsûstur ve ileride çok acı gözükecektir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.215-217.

³⁶⁹ “Bütçe Konuşmaları”, **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1945, s.1; “Meclis Dün Bütçe Görüşmelerine Başladı”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1945, s.1.

³⁷⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.217-219.

yilki çalışma...başarılı olmamıştır.”³⁷¹ dedi. Bayur’dan sonra kürsüye Denizli Milletvekili Emin Aslan Tokat çıktı. Tokat, harpten sonra icra edilecek olan imar ve kalkınma hareketinin esasları, emekliye sevk edilecek memurlar ve memurların hükümet işleriyle alakalı tenkit ve mütalaalarının yasaklanması hususuna değindi.³⁷² İzzet Ulvi Akyurt ise bürokrasideki kırtasiyecilikten yakındı.³⁷³ Bu kez kürsüye toprak kanunu münasebetiyle hükümete son derece ağır eleştirilerde bulunan Menderes çıktı. Adnan Menderes beklenilenin aksine oldukça nazik bir üslup takınarak titiz bir dikkat ve kıymetli bir emeğin mahsulü olduğuna inandığı bütçe raporlarından ötürü komisyon reis, aza ve raportörlerine teşekkür etti. Bütçedeki açık, devlet borçlarının artışı, vergi dilimlerindeki indirimler, emisyon hacmi, yükselen fiyatlar ve hayat pahalılığı hususlarını tenkit etti.³⁷⁴ 21 Mayıs müzakereleri Saraçoğlu’nun değerlendirmeleriyle devam etti. Saraçoğlu irad ettiği nutkunu: *“Bütçe hakkında söz alan arkadaşlarımdan ikisi mademki daha iyi yapılmıyor, Hükümetin iktidar mevkiini terk etmesi lâzım gelir dediler. Arkadaşlar, Saraçoğlu Hükümeti her Türk Hükümeti gibi yalnız bir şey için iktidar mevkiindedir. Kendisine düşen vazifeyi her gün biraz daha iyi görmek için uğraşmak, çalışmak. Mevcut*

³⁷¹ “Meclis Dün Bütçe Müzakerelerine Başladı”, **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1945, s.1.

³⁷² “...Harpten sonra Hakikaten memlekette umumî mahiyette bir imar ve kalkınma hareketine çabuklukla ve şiddetle ihtiyaç, olacaktır...Gerek sanayi, gerek ticari ve zirai bakımdan gayeye erebilmek için Ulaştırma, Bayındırlık, Ekonomi, Tarım ve Ticaret Bakanlıkları arasında koordine bir tarzda kalkınma ve çalışma plânları ve programlarının şimdiden hazırlanması lâzımdır ki hemen harp sonrası başlayınca ilmî bir surette şimdiden hazırlanmış bu plân ve programların hemen tatbikatına geçebilelim...Arkadaşlar bugün maatteessüf bu terazi, içindeki sıkleti çekemeyecek dereceye gelmiştir. Gerek orduda ve gerek gerek kadrolarında kendisinden verim almak imkânı kalmamış emekli, yaşlı birçok; hatta binlerle müstahdem ve memurların istihdam edilmekte olduğunu görmekteyiz. Bunlar mademki emeklidirler, istirahat muhtaçtırlar demektir. İstirahat etmelidirler ve yerlerine gençlerin gelmesine ve bu suretle gençlerin de yetişmelerine imkân vermek lâzımdır. Binaenaleyh bu bakımdan gerek israfatı önlemek, gerek tenkilat yaparak bütçede matlup tasarrufatı temin etmek için Devlet kadrolarında esaslı ıslahat yapmak zamanı artık gelmiştir: Devletin bugünkü geliri ile bu kadar büyük memur kadrosunu beslemek ve bunların tekaütlüklerinde ikramiyelerini vermek kanunlarımızda tespit ettiğimiz bol bol maaşlarını ödemek çok müşkül olacaktır. İstikbalde bu konuda çok ıstıraplı günler göreceğimizi tahmin ediyorum. Binaenaleyh şimdiden Hükümetin bu noktada ihtiyatlı davranmasını ve tasarrufa ve tenkilata ehemmiyet vermesini bilhassa çok rica ederim...Bu vesile ile Hükümetten bir ricada daha bulunacağım Ben şahsen gerek gezdiğim yerlerde ve gerek burada bazı memur arkadaşlarımızla yaptığım görüşmelerde bu memurların Devletin politikasına, rejimine, Hükümetin icraatına ait işlerde uluorta tenkit yollu, çekinmeden sert tenkitlerle mütalaalar dermeyeran ettiklerini görüyorum. Devletin aydın zümresini teşkil eden memurlarımızın bu yolda mütalâa beyan etmelerini uygun görmemekteyim...Binaenaleyh Hükümetimiz bu yolda memurlarımıza tamimleriyle iyi direktifler vermek suretiyle ve memurların efkârı umumiyeyi bulandıracak surette beyanat yapmalarına meydan vermemeli ve buna mâni olmalıdır...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.226.

³⁷³ Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi 1939-1945**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.347.

³⁷⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.228-230. Menderes’in tenkitleri hususunda ayrıca bkz. Erdal Şen, **Adnan Menderes’in Hayatı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s.74-75.

arkadaşlarımın ekseriyeti Saraçoğlu ile beraber oldukça ben bu vazifeden kaçamam, ben bir tek ekseriyet dahi olsa aynı inan ve imanla vazifemi yapmakta devam ederim. Çok müteessirim o iki arkadaşımın arzularını tatbik etmek ve onları tatmin etmek elimde değildir. O büyük kudret ve kuvvet Büyük Millet Meclisinin elindedir. Her vakit Meclisle beraber Meclisin emrinde çalışmaya hazır bir Hükümetiniz vardır.”³⁷⁵ ifadesiyle tamamladı.

Bütçe müzakereleri yaklaşık bir hafta kadar devam etti. 22 Mayıs'ta Başbakanlık, Danıştay, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, İstatistik Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Milli Savunma Bakanlığı³⁷⁶ ve Adalet Bakanlığı bütçeleri görüşülerek karara bağlandı. Bu müzakereler esnasında bir ara basın yayın ve matbuat hürriyeti gündeme geldi. Milletvekilleri arasında şiddetli münazara ve müzakereler yaşandı.³⁷⁷ 23 Mayıs'ta Milli Eğitim, Maliye,

³⁷⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 21.5.1945, s.233; “*Hükümetin Çekilmesini İsteyen İki Hatip ve Başbakanın Bunlara Cevabı*”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1945, s.1.

³⁷⁶ Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin müzakerelerinde söz alan Karabekir, Milli Savunma Bakanlığı için istenen ödeneğin sevinçle kabul edileceğine işaret etmiş, yıldırım süratiyle dört tarafa yayılan Alman ordularını Türkiye'ye saldırmaktan alı koyan kuvvetin Türk ordusu olduğunu söylemiş ve, ne dış siyaset, ne iç siyaset, ne şu ordunun mukavemeti, ne bu ordunun mukavemeti katien mevzubahis değildir. Zira Almanlar geçen cihan harbi içinde bizimle beraber harp ederken Türk ordusunun kuvvetini çok iyi görmüş ve kendi ordularının kuvvetiyle mukayese etmişlerdir. Karabekir'den sonra söz alan Recep Peker, Karabekir'in ordumuzun yüce vasıflarını belirten sözlerinin samimiliğine inanmakla beraber yaşanan modern dünyanın büyük hakikatlerinden biri olan hayati bir noktada hata edilirse bundan devlet ve milletin büyük zararlar göreceği kanaatini izhar etmiştir. Bundan sonra ordumuzun istiklal savaşında ve onu takip eden yıllardaki durumunu incelemiş, ikinci cihan harbindeki büyük fedakarlığa hazır halde duruşunu takdirler belirterek, siyaset iyi kullanılırsa kahraman ordusu kendi vazifelerini kahramanlıklarla yapmaya fırsat bulur. Siyaset iyi idare edilmezse, ordunun gayretleri boşa gider demiştir. Peker'den sonra söz alan Ali Rıza Artunkal, sorulan bazı suallere cevap vererek ordu birliklerinde çalışan subay ve erler için hazırlanan kanunun pek yakında meclise geleceğini ordunun elinde bulunan silah ve malzemeyi kendi malı ve canından daha kıymetli bilerek koruduğunu, hiçbirisinin açıkta bırakılmadığını ve diğer ordularda neler açıkta kalıyorsa bizde de onların açıkta kaldığını, İstiklal savaşı ruhunun talim ve terbiyede esas tutulduğunu söylemiş ve her subay bu ruhu tam manasıyla muhitine ve erlerine yaymadıkça göçmeyecektir, demiştir. Bu izahtan sonra bütçe ittifakla kabul edilmiştir. Bkz. “*Yedi Aylık Bütçenin Görüşülmesine Başlandı*”, **Ant**, 24 Mayıs 1945, s.1.

³⁷⁷ Söz konusu bakanlık ve genel müdürlük bütçe müzakereleri esnasında şunlar yaşanmıştır: “Evvelki gün adalet bakanlığının basın-yayın, istatistik ve meteoroloji genel müdürlükleri ile diyanet işleri başkanlığının bütçeleri konuşulmuş ve kabul edilmiştir. Basın ve yayın umum müdürlüğünün bütçesi görüşülürken basın hürriyeti üzerinde de konuşmalar yapılmış ve bazı tenkitlerde bulunulmuştur. Şükrü Sökmensüer, meclis müzakerelerini yazan bir iki gazetecinin alalecele aldıkları notları bir daha gözden geçirmeye lüzum görmeksizin gazetelerine bildirmek suretiyle, halka hatiplerin sözlerini aykırı bir manada aksettirmelerinin doğru olmayacağını söylemiştir. Bu konuda gazetecilerin daima objektif olmalarını isteyenlere karşı söz alan bazı vekiller de bunun basın hürriyetine dokunma gibi bir hisse yol açacağını ifade ederek demokrasi yolunda yürüyen Türk milletinin basın hürriyetini daima ön planda tutacağını belirtmişlerdir. Refik Koraltan, milleti aydınlatmak, daha iyiye, daha ileriye götürmek mevkiinde olan basının serbest kalmasını dilemiş ve tenkitten zarar gelmez, söylenmeyenden, kuytu yerden söylenenden, fısıltıdan zarar gelir. Basın mensuplarına, bulunmayacakları bir yerden hücumla girişmeyelim. Cumhuriyetin, inkılabın,

İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları ile Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığının bütçesi kabul edildi.³⁷⁸ 24 Mayıs'ta Bayındırlık³⁷⁹, 25 Mayıs'ta Ekonomi³⁸⁰ ve 28 Mayıs'ta Sağlık, Tekel, Tarım ve Ulaştırma bakanlıklarına ait görüşmeler yapıldı.³⁸¹ Müzakereler süresince Meclis son derece hararetle tenkit ve

---

demokrasinin manası budur demiştir. Adalet Bakanlığının bütçesinin görüşülmesi sırasında da bazı milletvekilleri heyecanlı tenkitlerde bulunmuşlardır. Nazım Pürsoy, Tokat Cezaevinin bugünkü durumuna temasla, cezaevlerinin ıslahı temennisinde bulunmuş ve bakanlığın bu yolda verdiği izahati yeter bulmadığını bildirmiştir. İbrahim Arvar ise muhtekirlere layık oldukları cezanın verilmesi noktasında durmuş ve hep küçük esnafın cezalandırıldığını, hiçbir toptancının cezaya çarptırılmadığını söylemiştir. Adalet Bakanı Rıza Türel, muhtelif suallere cevap verdikten sonra bugün için tek hakim sistemi üzerinde yürümekteyiz. Bu sayede en ücra köşelere kadar adalet götürmeye muvaffak olunmuştur. Bu demekten sonra oylamaya geçilerek adalet bakanlığı bütçesi kabul edilmiştir. Meclis bütçeyi görüşmeye dün de devam etmiştir. Bu oturumda maliye, iç ve dış işleri, emniyet, jandarma ve milli eğitim bütçeleri kabul edilmiştir. İçişleri bütçesi konuşulurken söz alan Recai Gürel, ilçe ve bucakların artırılmasını istemiş ve bu sayede köy kalkınmasının daha çabuk başarılacağını belirtmiştir. Emin Sazak nüfus teşkilatının genişletilmesini ve daha mükemmel bir hale getirilmesini temennisin de bulunmuştur. Alaattin Gövsa da mezarlıkların ıslahı lüzumuna değinmiş ve artık bu mevzuda çalışmak zamanının geldiğine işaret etmiştir. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, suallere teker teker cevap verdikten sonra bütçe aynen kabul edilmiştir. Bu oylamadan sonra Emniyet Genel Müdürlüğünün, Jandarma genel Komutanlığının bütçeleri ile Dışişleri Bakanlığı bütçeleri konuşulmuş ve söz alan olmadığından aynen kabul edilmiştir.” Bkz. “Yedi Aylık Bütçenin Görüşülmesine Devam Ediliyor”, **Ant**, 26 Mayıs 1945, s.1,2. İlgili müzakere için ayrıca bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 22.5.1945 ve “*Meclis Dün Milli Savunma ve adalet Bakanlığı Bütçelerini Kabul Etti*”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1945, s.1.

³⁷⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 23.5.1945 ve “*945 Bütçesinin Münakaşaları Devam Ediyor*”, **Yeni Sabah**, 24 Mayıs 1945, s.1; “*Dün Milli Eğitim ve İçişleri, Maliye, Dışişleri Bütçeleri Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1945, s.1.

³⁷⁹ “*Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi Görüşüldü*”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1945, s.1; “*Bayındırlık Bütçesi*”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1945, s.1; “*Bayındırlık Bütçesinin Görüşülmesi Altı Saat Sürdü*”, **Ant**, 29 Mayıs 1945, s.1,2. Müzakerelerle alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 24.5.1945.

³⁸⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 25.5.1945 ve ayrıca “*Bayındırlık Bütçesinin Görüşülmesi Altı Saat Sürdü*”, **Ant**, 29 Mayıs 1945, s.1, 2; “*Ekonomi Bakanlığı Bütçesi kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1945, s.1; “*İktisat Bütçesi Mecliste*”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1945, s.1; “*Devlet İstihallerini Behemehal Mutedil Seviyeye İndirmelidir*”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1945, s.1; “*Bütçe Müzakereleri Devam Ediyor*”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1945, s.1.

³⁸¹ “Sağlık Bakanlığının bütçesi sırasında söz alan Saim Dilemre, doktor maaşlarının artırılması lüzumunu, Ahmet Selgil, Ankara Tıp Fakültesinin açılmasının hızlandırılmasını talep etmiştir. Ali Süha Delilbaşı, leyli tıp talebe yurdundan çıkan hekimlerin mecburi hizmetlerini ifa etmelerini sağlayacak tedbirlerde ısrar edilmesini istemiştir. Niyazi İsmet, askeri doktorların 15 yıl mecburi hizmete tabi tutuldukları halde sivil doktorların 4 yıl hizmete tabi tutulmalarını doğru görmedi ve hiç olmazsa sekiz seneye çıkartılmalıdır dedi. Abidin Binkaya, verem sanatoryum ve dispanserleri bahsinde bir çok zenginlerimizin katılacağı bir harekete sağlık bakanlığının ön ayak olmasını temenni etti. Milletvekillerinin temennisinin ardından Sağlık Bakanı Sadi Konuk kürsüye gelerek sıtma savaşı ve yerli ilaçlara dair etraflı izahat vermiş ve “verem mücadelesinin o kadar tatmin edici olmadığına biz de kaniiz. İnsanların müsaadesi nispetinde bu yoldaki çalışmalarımızı artırmak hedefimizdir” demiştir. Trahom mücadelesinden de bahseden bakan bu başlı başına bir cemiyet terbiyesi, bilgi inkişafı ve nihayet temizlik davasıdır demiştir. Ayrıca son zamanların en büyük keşiflerinden biri olan DTT ilacının memleketimizde yapılmaya başlandığını müjdeleyerek buna muvaffak olan Türk kimyagerini övmüştür. Bakanın demeci hararetle alkışlanarak bütçe kabul edilmiştir.” Bkz. “Evvelki Günde Sağlık, Tekel, Tarım ve Ulaştırma Bakanlıklarının Bütçeleri Konuşulup Kabul Edildi”, **Ant**, 31 Mayıs 1945, s.1,2. Görüşmelerle alakalı olarak **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 26.5.1945; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 28.5.1945 ve “*Dün Sağlık, Tekel, Tarım ve*

sataşmalara sahne oldu.³⁸² Bayur, “Biz bu kanunu kabul ediyoruz. Fakat bütçe kanununu kabul etmek, aynı zamanda onu tatbik edecek olanlara da güveniyoruz manasına gelemes”³⁸³ diyordu. Koraltan ise tepkisini “...maksadım bütçenin aleyhinde konuşmaktı. Fakat bütçenin gerek umumî heyeti üzerinde gerek bölümleri üzerine konuşan arkadaşlar hakikatleri o kadar belirttiler ki, kanaatimce söylenecek tek bir söz kalmadı. Şimdi bu kadar gerçeklerin çırılçıplak ortaya konduktan sonra bu bütçenin tatbikini hangi heyete emanet edeceğiz?”³⁸⁴ diyerek ifade etti. Ve nihayet bir haftadır karşılıklı sataşma ve münakaşa şeklinde devam etmekte olan müzakereye son noktayı Meclis başkanı koydu. Sivas seçim dairesinden başlanarak gerçekleştirilen oylamada 368 kabul oyuna karşı 5 ret oyu kullanıldı. Ret oyu verenler, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar ve Emin Sazak’tı.³⁸⁵ Bu durum alışılmadık bir vaziyeti ifade etmekteydi. Zira uzun yıllardan beri mecliste gerçekleştirilen oylamalarda bütçelerin ittifakla kabul edilmesi itiyat halini almıştı.³⁸⁶ Oysa şimdi ortada hükümete gayri itimat manasına gelen bir netice duruyordu. Vaziyeti değerlendirmek adına bu kez kürsüye Başbakan Saraçoğlu çıktı.

Ulaştırma Bütçeleri Kabul Edildi”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1945, s.1; “*Hayat Pahalılığı Mecliste*”, **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1945, s.1 ile “*Meclis Müzakeresi*”, **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1945, s.1’e bakılabilir.

³⁸² Mecliste cereyan eden münakaşa, münazara ve hatta çatışma bazı basın yayın organları arasında demokrasinin vazgeçilmez unsuru olarak addedilmiştir. Bu hususta Yeni Sabah Gazetesi şu ifadeleri kullanmaktadır: “...“Büyük Millet Meclisi, birkaç gündür yeni bir hava içinde aylık bütçeyi konuşmaktadır...milletvekillerinin her memlekette en önemli vazifeleri, hattan vücutlarının hikmet ve illeti halktan, yani kendilerine vekalet veren milletten alınacak vergi ve paraların miktarını tayin etmek ve bunların sarf mahallerini büyük bir titizlik ve itina ile incelemektir. Yoksa milletvekili olmak bazı olaylarda şahidi olduğumuz veçhile, teşrii masuniyet zırhının sağladığı sorumsuzluğa sığınarak kanun hükümlerine göre kendisini müdafaa imkanlarından mahrum bulunan yurttaşlara şu veya bu şekilde hücum etmek değildir. Esasen milletvekili ancak hükümeti tenkit eder. Onun hatalı gördüğü hareketlerini tartaklar...fakat böyle temayüller gösterenlere karşı bu gibiler ne kadar genç ve ateşli olursa olsunlar, meclisin dinç, cevval, uyanık ve demokrasi anlamını iyice kavramış elemanları büyük bir celadet ve asabiyet ile cevap verdiler ve hürriyetin panzehiri yine ancak hürriyettir dediler. Bu düşünüş tarzının doğruluğunda ve tam gayeye uygunluğunda zerre kadar şüphe edilmemelidir...” Bkz. “*Günde Yüz Milyon*”, **Yeni Sabah**, 26 Mayıs 1945, s.1.

³⁸³ Nadir Nadi, “*Saraçoğlu’na Güven*”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1945; Kemal Turan, “*Güvenlik Kararı*”, **Ulus**, 30 Mayıs 1945.

³⁸⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.17, İ.2, 29.5.1945, s.505-506.

³⁸⁵ Cemil Koçak, “*Siyasal Tarih (1923-1950)*”, **Çağdaş Türkiye**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s.136. Toker, “Tek partiden Çok Partiye (Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.85)” adlı çalışmasında bu rakamı 7 olarak göstermektedir. 7 muhalif oy bütçe oylamasında değil Başbakan Saraçoğlu’nun isteği üzerine gerçekleştirilen güven oylamasında verilmiştir.

³⁸⁶ Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, s.199-200; Osman Akandere, “*Adnan Menderes ve Arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisinden Çıkartılması*”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.673; Asım Us, “*Bütçenin Kabulü ve Hükümete Güven Kararı*”, **Vakit**, 31 Mayıs 1945; Refik İnce, “*Bütçe Münasebetiyle Hükümetin Durumu*”, **Yeni Asır**, 31 Mayıs 1945.

Başbakan, konuşmasına son derece agresif bir tavırla başladı. Hükümete itimadı ifade eden neticeden dolayı meclise teşekkür etti ve sözü oylama öncesinde yaşanan sürece getirdi. Koraltan ve Bayur'un yakışsız ifadelerini değerlendirdikten sonra³⁸⁷ milletvekillerine şöyle seslendi: *“Biraz evvel reyinize arz olunan bütçenin rey muamelesinden bir dakika evvel bir arkadaşımız bunda Hükümete itimat manası da vardır, gözünüzü açınız, bütçeyi tatbik edecek heyeti bulmak lâzım gelir, reylerinizi ona göre kullanınız dedi. Filvaki arkadaşlar yıllardan beri bu memlekette teessüs etmiş bir anane vardır. O anane de Bütçe Kanununun Meclis tarafından kabul edilmesi o vakit iktidar mevkiinde bulunan Hükümete de bir itimat manasını tazammun edegelmektedir. Arkadaşın sözlerinden sonra tarafınızdan verilen reylerin beş rey müstesna, tamamen bütçenin lehinde olmasını ben şahsan Hükümete bir itimat telâkki etmekte devam ediyorum. Yalnız şunu arz edeyim ki daha dünkü müzakerelerde böyle bir neticeye varılacağı endişesini gösteren Hikmet Bayur, bütçe formalitesi zaruri bir formalitedir, buna hep beraber rey vermek mecburiyetindeyiz, çünkü bütçeye rey vermezsek, devletin işi durur, bütçeye rey verilirken hatırlamamız lâzım gelir ki Devletin işlerinin durmamasından neşet eden bir zaruret neticesi rey veriyoruz dedi... Hikmet Bayur'un burada söylemiş olduğu nutku mevcut olmasaydı belki de ben, burada söylenen sözü tam itimat addederek ve sevinerek süratle işimin başına dönecektim. Fakat Hikmet Bayur, efkârı umumiyyeye o şekilde söyledi ki, biz bütçeden dolayı beyaz rey veriyoruz. Kendisinin verdiği reyin beyaz veya kırmızı olduğunu bilmiyorum, eğer beyaz ise bu noktai nazarı sabit bir fikir halinde kendisinde taşıyor demektir. Kırmızı ise bunun kuvveti biraz daha zayıflamış demektir. Fakat mademki orta yere atmıştır bu fikri de ayrıca böyle bir itimada lüzum ve zaruret olduğunu söylemiştir, ben arkadaşlarımdan rica ederim, bütçe kabul edilmiş add olduğuna göre, Hükümete olan itimatlarını reyleriyle bir kere daha gösterebilirler. Çünkü bu lüzum ve zaruret şunun için vardır ki, burada hep beraber verdiğimiz reyler Hikmet Bayur arkadaşın nutkunda söylediğine göre devlet hayatını durdurmamak içindir. Tekrar vereceğiniz reylerle bunun böyle olup olmadığının meydana çıkması lâzımdır. Size belki zahmet vermiş olacağım istirham edeceğim bir kere de bu noktadan tâyini esami ile Hükümeti iktidar mevkiinde tutup tutmayacağımızı gösteriniz... Çünkü ben yalnız Büyük Millet Meclisinin kararıyla*

---

³⁸⁷ “Bütçe Görüşmeleri Sona Erdi”, **Ant**, 2 Haziran 1945, s.1,2.

ayakta durabilirim. Yalnız sizin kararınız bizi vazife başından ayırabilir ve yalnız sizin kararınız bizi vazife başında devam ettirebilir.”³⁸⁸

Saraçoğlu'nun hükümete itimat talebi Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay tarafından kabul edilerek oylamaya sunuldu. Oylamaya iştirak eden 366 milletvekilinin 359'u lehte, 7'si ise aleyhte oy verdi. Bu kez ret oyu verenler arasında Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar, Emin Sazak, Hikmet Bayur ve Recep Peker bulunmaktaydı.³⁸⁹ Bilhassa Peker'in güven oyu vermemesi hükümeti son derece sarstı. O gün sadece Peker izahat talebinde bulundu. Kürsüye gelerek muhalefetinin gerekçelerini ifade etti. Eleştirilerini iki tali sebebe bağlıyordu. Bunlar hükümetin zeytinyağı politikası ile Toprak Ofisi hakkındaki bir murakabe raporunun Ticaret Bakanı tarafından örtbas edilmesiydi.³⁹⁰

Oylamadan iki gün sonra 31 Mayıs'ta Celal Sait Siren Ticaret bakanlığından alındı ve yerine Raif Karadeniz getirildi.³⁹¹ Halbuki o zamana kadarki adet hücumu maruz kalan bakanların muhafaza edilmesi şeklindeydi. Aynı gün CHP içinde de önemli bir değişiklik gerçekleştirildi. Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal görevinden ayrıldı. Yerine Atıf Kansu getirildi.³⁹² Bu atama, CHP içinde önemli bir zihniyet değişikliğini de ifade ediyordu. Parti içinde liberalleşme eğilimine tavrı alan Esendal'ın görevden alınması oldukça anlamlıydı.

Fevkalade olaylar silsilesi Saraçoğlunun 7 Haziran tarihli resmi tebliğiyle devam etti. Hükümet bu kez münhal durumda bulunan altı milletvekilliği için teamül

³⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VII, C.17, İ.2, 29.5.1945, s.507-508.

³⁸⁹ Ercan Haytoğlu, *“İnönü Döneminde Türkiye’de Siyasal Yaşam (1938-1950)”*, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Ankara 2007, s.84; Celal Bozkurt, **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, s.55; *“Meclis Dün Bütçe Müzakerelerini Bitirdi”*, **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1945, s.1, 2, 3; *“7 Kırmızı Oyu Kimler Verdi”*, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1945, s.1; *“Hükümet Mecliste 359 Oyla İtimat Kazandı”*, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1945, s.1.

³⁹⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VII, C.17, İ.2, 29.5.1945, s.509.

³⁹¹ *“Raif Karadeniz Ticaret Bakanlığına Getirildi”*, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1945, s.1; *“B. Raif Karadeniz Ticaret Bakanı Oldu”*, **Akşam**, 1 Haziran 1945, s.1,6; *“Ticaret Bakanı İle Başladı”*, **Ulus**, 2 Haziran 1945, s.1; *“Ticaret Bakanlığında ve CHP Genel Sekreterliğinde Değişiklik Oldu”*, **Ulus**, 1 Haziran 1945, s.1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 1.6.1945, s.2-3.

³⁹² Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.86-87. CHP Genel İdare Kurulunda da önemli değişiklikler yapmıştır. Manisa Milletvekili Rıdvan Nafiz Edgüer, Bilecik Milletvekili Kasım Gülek, Urfa Milletvekili Kutsi Tecer CHP Genel İdare Kurulu üyeliklerinden çekilmişlerdir. Açık bulunan üyeliklere Konya Milletvekili Sedat Çumralı, Isparta Milletvekili Kemal Turan, Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu, Afyon Milletvekili Ali Taşkapılı ve Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu getirilmiştir. Bkz. *“CHP Genel İdare Kurulu Üyeliklerinde Değişiklikler”*, **Ulus**, 8 Haziran 1945, s.1; *“C. Halk Partisi İdare Heyetinden İstifalar”*, **Vatan**, 8 Haziran 1945, s.1.

hilafına namzet göstermeyeceğini açıkladı.³⁹³ Bu durum kamuoyunda Cumhuriyet rejiminin milli iradenin doğrudan doğruya temsili çerçevesinde gerçekleştirdiği arayış ve halk iradesinin tekamülü olarak değerlendirildi.³⁹⁴ 17 Haziran seçimi son

³⁹³ Resmi Tebliğ şöyleydi: “CHP genel Başkan vekilliğinden tebliğ edilmiştir:Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekillikleri için haziranın 17. Pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde partimiz merkezi tarafından aday gösterilmemesine genel başkanlık divanınca karar verilmiş bulunmaktadır. Keyfiyeti ilan ederim. CHP Genel Başkan Vekili Ş. Saraçoğlu” Bkz. “*Açık Bulunan 6 Milletvekilliği*”, **Ulus**, 8 Haziran 1945, s.1. Söz konusu tebliğ için ayrıca bkz. **Aydın Tarihi**, S.139, 1-30 Haziran 1945, s.8.

³⁹⁴ “*Serbest Seçime Doğru İlk Adım*”, **Vatan**, 8 Haziran 1945, s.1.Hükümetin seçimleri serbest surette icra edecek olması bası tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: “...Cumhuriyet Halk Partisi açık bulunan altı milletvekilliği için be defa aday göstermeyecektir. Bu halkçı bir idarenin yüksek ve ileri tekamüllerinin uygulanması yolunda önemli bir adımdır...Bir seçim için aday göstermemek herhangi bir parti için bir feragattır, fedakarlıktır. Fakat, CHP’si gibi büyük ödevler sahibi devrimci ve halkçı bir parti bahis mevzuu olduğu zaman böyle bir hareket feragat değil bir karakterdir. Halk idaresinin tekamülünü kendisine amaç olarak alan bir partinin bu işin tahakkukunda ne kadar az bir zamanda ne kadar güzel başarılar elde ettiğinin bir delilidir...” Bkz. Mümtaz Faik Fenik, “*Halkçı İdarenin Fazileti*”, **Ulus**, 8 Haziran 1945, s.1; “...Altı münhal milletvekilliği için yapılacak bu ilk tecrübe bundan sonra tutulacak yol içinde bir fikir verecektir...Türk demokrasi rejimini daha ileri bir dereceye vardiirmek gayesiyle atılan bu adım...” Bkz. Z.T. Ebüziyya, “*İkinci partiye Doğru ilk Adım*”, **Tasvir**, 8 Haziran 1945; “...Halk Partisi bu tarz hareketiyle yalnız seçim sahasını serbest mücadeleye açmış olmakla kalmıyor; aynı zamanda kendisine rakip olabilecek fikir ve siyaset cereyanlarına da serbestlik vermiş oluyor...” Bkz. Asım Us, “Bir Serbest Seçim Tecrübesi”, **Vakit**, 9 Haziran 1945; “...CHP’nin seçim tavrına değinen yazar kamuoyunun eleştirilerini haksız ve maksatlı olarak telakki ediyor. “...münakaşayı pek ilerilere götürenler arasında partinin altı milletvekilliği için aday göstermemesini demokrasi bakımından bir oyun bir numara diyecek kadar aşırı davrananlar vardır. halbuki onlar acaba bu kadar ileri geri konuşabilmelerini ve hatta bu kadar amiyane kelimeler kullanmak cesaretini kendilerinde bulmalarını dahi bu memlekette söz hürriyetinin geniş hudutlarına borçlu olduklarını bilmiyorlar mı?..Evet bir partinin esas ödevi kendi mensuplarının kazanmasını temin etmektir. Fakat CHP’nin elinde bu kadar kuvvet ve imkanlar varken, kısmi seçimde aday göstermemesi onun için bir suç değil, seçim terbiyesine daha çok hizmet etmek bakımından bir fazilettir...” Bkz. Mümtaz Faik Fenik, “*Seçim İşlerine Dair Yazılanlar*”, **Ulus**, 13 Haziran 1945, s.1; “...bu gün Halk Partisince yapılan bir çeşit serbest seçim ancak bir denemeden ibarettir...Cumhuriyet rejimi milli iradenin daha doğrudan doğruya temsil imkanlarını aradıkça seçim usulü hiç şüphesiz daha iyiye doğru değişiklikler geçirecektir. Siyasi eğitim, alışkanlık, tecrübe gibi türlü imkanlara bağlı olan bu gelişme birdenbire verilmiş kararlardan ziyade birkaç dönemlik siyasi bir evrimden kendi kendine doğacaktır...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Seçim ve Partiler*”, **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1; “...bu tebliğ gerçekten tek parti sistemi çerçevesi dışına çıkmaya doğru bir cereyanın varlığını teyit eden ilk adımdır...” Bkz. “*Serbest Seçim*”, **Vatan**, 8 Haziran 1945, s.1; “...yakında seçilecek birkaç millet vekilliği C.H. Partisinin namzet göstermemesini ilerisi için en yerinde bir deneme sayıyoruz. Bu deneme küçük ölçüdedir ve kısmidir. Çünkü seçilecek milletvekillerinin sayısı azdır. Ve onları seçecek olan ikinci seçiciler gene parti mensuplarıdır. Fakat bunlara bir çok namzetler arasından istediklerini seçme hakkının verilmesi dahi şahsi kabiliyet ölçüsü olarak bazı serbest insanların hatta zümre ve cereyanların belirlemesine imkan verecektir. Bu bakımdan deneme çok faydalı, ileride alınacak daha geniş kararlar üzerinde tesirli olacaktır.” Bkz. Necmettin Sadak, “*Küçük Bir seçim Denemesi Münasebetile*”, **Akşam**, 9 Haziran 1945, s.1; “...Sertel seçim dolayısıyla üç yanlışlık yapıldığını bildirmektedir. Halk partisinin namzet göstermemiş olması bir tecrübe olarak dahi kıymet ifade etmiyor. Bu tarzda demokrasi tecrübelerine kalkmak bizi harice karşı gülünç vaziyete düşürmekten başka netice vermez...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Halk Partisinin İşlediği Büyük Günah Yahut Oynadığı Oyun*”, **Akşam**, 11 Haziran 1945, s.1; “...Öyle anlaşılıyor ki: Bir taraftan umumi efkârın bir sondajını yapmak, diğer taraftan da daha serbest bir seçim rejiminin ilk tecrübesine imkan vermek istenilmektedir. Bu adaysız seçim bir dereceye kadar bunu sağlayabilir...” Bkz. M. Tuncer, “*Adaysız Seçim*”, **Yeni Asır**, 9 Haziran 1945; “...memleketin öteden beri siyasi rüşte bir an evvel ulaştırılması temennileri de göz önüne getirilerek açık milletvekilliklerine ait seçimin sebest surette ve

derece hareketli olaylara sahne oldu. Beyannameler bastırıldı, nutuklar verildi ve propagandalar yapıldı. İstanbul'da namzet sayısı bir ara 79'a kadar yükseldi. Cumhuriyet tarihinde ilk kez seçimler huşu içinde canlı ve ateşli bir surette seyretti.³⁹⁵ Ve nihayet seçimi İstanbul'da Muhittin Üstündağ, Zonguldak'ta Ali Rıza İncealemdaroğlu, İzmit'te Nihat Erim, Burdur'da Mehmet Sanlı, Çorum'da Edip Alpsar ve Sivas'ta Fikri Erbuğ Kazandı.³⁹⁶ Böylece çok sesli ve çok partili demokratik hayata kavuşma hususunda önemli bir adım daha atılmış oldu.

---

partice nazmet gösterilmeden yapılması bir tecrübe mahiyetinde düşünülmüştür...Ben...bugünkü kararı yerinde bir deneme sayıyorum..." Bkz. Selim Ragıp Emeç, "*Millet Faydasına Yapılan Bir Deneme*", **Son Posta**, 10 Haziran 1945; "...teamül hilafına bu açık yerler için ne bir, ne müteaddit namzet gösterilmeyeceği anlaşıldı...." Bkz. Asım Us, "*Serbest Seçimde Adaylar*", **Vakit**, 11 Haziran 1945.

³⁹⁵ "*Dünde Namzetlik İçin Müracaatlar Oldu*", **Akşam**, 10 Haziran 1945, s.1; "*Milletvekilliği İçin Namzetler Çoğalıyor*", **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1; "*İstanbul'da Namzetlerin Sayısı 66'yı Buldu*", **Akşam**, 14 Haziran 1945, s.1, 3; "*Açık Milletvekilliklerine Namzetler Çoğalıyor*", **Akşam**, 9 Haziran 1945, s.1; "*Açık Milletvekillikleri*", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1945, s.1; "*İzmit'te Bir Milletvekilliği İçin 16 Kişi Namzetliğini Koydu 9 Vatandaşın Daha Müracaat Edeceği Söyleniyor*", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1945, s.1; "*İstanbul'da Namzet Sayısı Dün Altmış Altı Oldu*", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1945, s.1; "*İstanbul'da Namzet Sayısı 79'u Buldu*", **Akşam**, 15 Haziran 1945, s.1, 2; "*Serbest Seçimin Uyandırdığı Alaka*", **Vatan**, 9 Haziran 1945, s.1,2; "*İstanbul'da Namzet Sayısı Onu Buldu*", **Vatan**, 10 Haziran 1945, s.1,2; "*Milletvekilliği İçin İstanbul'da Aday Sayısı Onu Buldu*", **Ulus**, 10 Haziran 1945, s.1,3; "*İstanbul'da 13 Zat Namzetliğini Koydu*", **Akşam**, 11 Haziran 1945, s.1,2; "*Adaylıklarını Koyanlar Her Yerde Hararetle Propaganda yapıyorlar*", **Ulus**, 11 Haziran 1945, s.1; "*Seçim Çalışmaları Çok Hararetlendi*", **Ulus**, 13 Haziran 1945, s.1; Refik Halit Karay, "*Yüz Aday Çok Değil*", **Akşam**, 19 Haziran 1945, s.1; "*Açık Milletvekillikleri Seçimi Yarın Yapılacak*", **Akşam**, 16 Haziran 1945, s.1,2.

³⁹⁶ "*Bu Sabahki Seçim Çok hararetle Oldu*", **Akşam**, 17 Haziran 1945, s.1; "*İstanbul'da Muhittin Üstündağ Kazandı*", **Akşam**, 8 Haziran 1945, s.1, 3; "*Altı Milletvekili Bugün Belli Oluyor*", **Ulus**, 17 Haziran 1945, s.1,2; "*Seçim Yarın*", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1945, s.1; "*İstanbul'da Seçimi M. Üstündağ Kazandı*", **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1945, s.1; "*Seçim Dün Neticelendi*", **Ulus**, 18 Haziran 1945, s.1,4. Seçim huşu ve huzur içinde gerçekleştirilse de seçmenler nisabının tam olmaması nedeniyle seçim sonuçlarına itiraz edilmiştir. Bu itirazların nedeni şöyledir: "...Milletvekili seçim kanununun 42. ve bu maddenin aksettği 36. maddesine göre bu gibi ara seçim başlamadan evvel ölenler veya başka vilayete nakledenler varsa bunların bir yoklama ile tetkik edilmesi lazımdır. Kesin olarak bildiğime göre bu seçimden evvel bu kanuni yoklama yapılmamıştır...Bu yoklamanın bundan evvel yani General Niyazi İsmet Gözcü'nün seçimi ile neticelenen zamanda yapılmış olduğunu kabul edelim; bu seçimde 450 ikinci seçmenin eksildiği kabul ve resmi mazbata ile b u miktar imza olunmuştur. Halbuki kanuna göre umumi seçimdeki ikinci seçmen sayısının yüzde yirmisi kanundaki kayıtlara göre eksilirse bir kere bu eksikleri ayrı seçimle doldurulmak, milletvekili seçimi de ona göre yapılmak icap eder. Umumi seçimde ikinci seçmen sayısı 1983'ü ve 450 rakamı bulunan yüzde yirmisini yüzde beş fazlasıyla aşmaktadır. Demek ki ikinci seçmen sayısı hesaptan resmen eksiktir. Bu halde 450 rakamı eğer vefat eden, yahut başka vilayete nakleden, yahut seçim hakkını kaybeden ikinci seçmenleri yekun eden bir rakam ise dünkü seçim kanun hükmüne uygun ve muteber değildir. Bozulup yenilenmesi icap eder..." Bkz. "*Seçmenler Nisabı Tam Değil mi?*", **Ulus**, 19 Haziran 1945, s.1, 3. Aynı Hususta ayrıca bkz. "*Teftiş Komisyonu Yolsuzluk Olmadığı Fikrinde*", **Ulus**, 20 Haziran 1945, s.1,2; "*İstanbul Seçiminde Usulsüzlük Var mı?*", **Akşam**, 19 Haziran 1945, s.1; "*İtirazlar Hakkındaki Son Kararı Meclis Verecek*", **Akşam**, 22 Haziran 1945, s.3.

1.3.3. Dörtlü Takrir

Eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın evinde haftalık olarak cereyan eden hafî toplantı bu kez her zamankinden daha hararetli ve daha heyecanlı muhavere ve münazaralara sahne oluyordu. Aras'ın Perşembe musahabelerinin değişmez konukları arasında bulunan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan birkaç haftadan beri Halk Partisi içinde bir demokrasi manifestosu suretiyle reform yapma hususunu münakaşa etmekle meşguldü. Koraltan, Halk Partisi Meclis Grubuna bir takrir vermenin zaruretinden³⁹⁷, Menderes maruf, mafevk ve makul bir politik simanın desteğinden, Köprülü ise her iki fikrin isabetinden duyduğu memnuniyetten bahsediyordu. Menderes'e göre Bayar, parti içinde ve kamuoyunda sempati ve taraftar toplayabilecek vizyon ve misyon sahibi tecrübeli bir politikacıydı. Bayar'ın musavver teşekküle iştiraki oluşumun tecessümü ve istikbali açısından son derece önemli olabilirdi. O halde Bayar, bir an önce kazanılmalıydı.³⁹⁸ Mesele bir

---

³⁹⁷ CHP Grubuna takrir verilmesi hususunun kimin fikri olduğu konusu sarîh değildir. İsmet Bozdağ söz konusu fikrin Koraltan' ait olduğunu düşünmektedir. "...Tevfik Rüştü Aras'ın Perşembe sohbetlerine katılan Refik Koraltan, kısa bir zaman sonra Köprülü-Menderes devresine girdi. O da İkinci Dünya Savaşı ertesini memleket için bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Gruba bir takrir vererek işe başlamayı Menderes ve Köprülü'ye o önerdi..." Bkz. İsmet Bozdağ, **Değişim Şafağı**, İstanbul 1993, s.32. Celal Bayar ise takrir fikrinin Köprülü ve Menderes'e ait olduğunu iddia etmektedir: "...Dörtlü takririn verilmesi fikri Köprülü ve Menderes'e aittir...Koraltan'ın Dörtlü Takrire imza koymasını ben istedim..." Bkz. Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul 1972, s.85. Abidin Nesimi ise takrir fikrinin Cami Baykurt tarafından ortaya atıldığını iddia ederek Baykurt'tan dinlediklerini şu şekilde nakletmektedir: "...Bayar, Cami Baykurt'un Parkotel arkasındaki evine...gelir...Cami Baykurt'un bir parti kurma girişimini Celal Bayar'ın da duymamış olmasına imkan yoktur. Nitekim hal hatır sorduktan sonra Celal Bayar, Cami Bey'e memleketin durumunu nasıl bulduğunu sormuş. Cami Bey de durumun 1919'daki durumumuzdan daha kötü olduğunu söyleyerek: 'Çünkü 1919'da her ne kadar vatanımız işgal altında idiye de halkımızın güvenebileceği bir aydın sınıf ve dünya ölçüsünde müttefikler bulma imkanına sahipti. Oysa şimdi Türkiye halkı aydınlar tarafından aldatıldığını anlamıştır ve aydınlara güveni yoktur. Dış dünyada da bir müttefiki yoktur. Bu itibarla halka dayanarak bir şey yapmaya imkan yoktur. Ancak Türkiye politik konjonktür yoluyla kendine bir kurtuluş yolu aramak zorundadır. CHP iktidarı bu politik konjonktürün yürümesine engeldir. Bir milli ve vatansever partinin kurulması gerekir' görüşlerini savunur. Bunun üzerine Celal Bayar, 'Öyle ise siz bu partiyi kurun biz de CHP içinde bir kuvvete sahip bulunuyoruz. Sizi partide ve mecliste savunalım' der. Bunun üzerine Cami Baykurt, 'Bizim yasama dokunulmazlığımız yok. İlk konuşmamızda bizi içeri atarlar. Bu nedenle bu işi yasama dokunulmazlığı olan kişilerle başlatmak gerekir. Biz sizi dışarıda kalemimizle destekleyelim' diye cevap verir. Bunun üzerine Celal Bayar 'Peki bunu ne şekilde yapabiliriz?' sorusunu sorar. Cami Bey de 'Siz ilk önce başbakanlığınız döneminde çıkardığınız insan hakları evrensel bildiriyle çelişen yasa ve kararnameleleri tespit edin ve bir önergeyle meclisten 'biz bu kanun ve kararnameleleri çıkarmakla bir hata işledik. Şimdi bu kanun ve kararnameleleri iptalini istiyoruz. Ayrıca da bir komisyon kurarak benim başbakanlığımdan önce ve sonra çıkmış olan insan hakları evrensel bildiriyle çelişen bütün kanun ve kararnameleleri yürürlükten kaldırın' der. Bu şekilde bir konuşmadan sonra Bayar, Cami Baykurt'un yanından ayrılır ve bir daha da ziyaretine gelmez." Bkz. Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s.218-219.

³⁹⁸ Tekin Erer takrir fikrinin Bayar'a da iletildiğini bildirerek şunları söylemektedir: "Hikmet Bayur'a bir gün Celal Bayar tarafından telefon ediliyor. Bayar diyor ki, 'Biz arkadaşlarla bir aradayız. Önemli

ögle yemeğinde kendisine iletildi. Muhatabını büyük bir alaka ile dinleyen Bayar, prensipte anlaştıklarını ancak teferruatın mutlak surette görüşülmesinin zaruretine değindi. Bu kez Aras'ın evi eski başbakan Celal Bayar'ı ağırlıyordu. Burada gerçekleştirilen uzun ve yorucu münazara ve münakaşalardan sonra bir uyarı takriri hazırlanmasına karar verildi. Ancak Bayar, takririn tüm teferruatıyla kaleme alınmasını ve parti içinde hangi tadilata taraftar olunduğunun alenen ifşa edilmesini istiyordu. Gerçi O, takririn içerdiği prensiplerin kabul edileceğinden pek de ümitvar değildi. Ona göre Halk Partisinin bu fikirleri kabul etmesi eşyanın tabiatına aykırı bir durumdu. Yinede reform fikrinin parlamento ve kamuoyunda duyulması ve tartışılmasının yararlı olacağı kanaatindeydi.³⁹⁹

Halk Partisi tarihinin ilk yazılı muhalefet vesikası olan dörtlü takrir 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından hazırlanarak imzalandı.⁴⁰⁰ Bir demokrasi manifestosunu andıran takrir, çok sesli demokratik hayatı engelleyen kanun ve tüzüklerin değiştirilmesini vurguluyordu.⁴⁰¹ Demokrasi hususunun Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisinin en esaslı umdesi olduğunu ve milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için ittihaz eden tedbirlerin parti meclis grubuna arz ve teklifinin zaruri olduğunu bildiriyordu.⁴⁰² Panoramik bir tahlile girişerek Türk siyasal hayatının

---

bir melse var. İsterseniz biz size gelelim. İsterseniz siz buyurunuz. Görüşelim.' Bayur, ben gelirim diyor ve kalkıp Celal Bayar'ın...apartmanına gidiyor...Bayar ve arkadaşları CHP Grubuna verilmek üzere bir takrir hazırladıklarını söylüyorlar. Buna imzasını atıp atmayacağını Hikmet Bayur'dan soruyorlar. Hazırladıkları takriri de gösteriyorlar. Bayur bunun önemli bir konu olduğunu, çocuk oyuncağı sayılmayacağını belirtiyor ve diyor ki: 'Bana müsaade edin, metni bu gece inceleyeyim. Kararımı yarın size bildiririm.' Köprülü hışımlı bir sesle ve kavga eder gibi buna imkan bulunmadığını, takrirlerini hemen o gün vereceklerini bildiriyor. Bayur'a deniliyor ki: 'Ya, hemen imzayı basarsın, ya da hiç basmazsın.' Hikmet Bayur: 'O halde ben yokum' diyor ve çıkıp gidiyor." Bkz. Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul 1966, s.93-94. Celal Bayar, takririn Refik Şevket İnce tarafından da imzalanmak istendiğini ancak milletvekili olmaması nedeniyle Köprülü ve Koraltan'ın itirazıyla vazgeçildiğini bildirmektedir. Bkz. Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul 1967, s.85.

³⁹⁹ İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s.11-18.

⁴⁰⁰ Hikmet Bila, **CHP Tarihi 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s.195; Pars Tuğlacı, **İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı'nın Hayatı ve Faaliyetleri**, Etik Yayınları, İstanbul 2008, s.298; Gürbüz Azak, **Ben Adnan Menderes**, Zafer Yayınları, İstanbul 1997, s.38; Çağıl Erten, **Menderes**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2010, s.9-10; Tülay Özüerman, **Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatına Etki Eden Siyasal Hukuk Faktörleri**, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1989, s.38.

⁴⁰¹ Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara 1950, s.72-75.

⁴⁰² Bayar, takririn ilanındaki amaç hakkında şunları söylemektedir: "Biz dörtlü takririni verirken birisi rejimimize esas ilham olan Atatürkçü felsefeden yurdu daha çok uzak tutma yolunda dayanak olmuş savaş sebebinin demokrasi cephesinin her an yaklaşan zaferi önünde değerini yitirmiş olmasına,

sancılı ve sıkıntılı mazisine değiniyordu: “...Türkiye Cumhuriyeti ilk teşkilat-ı esasiye kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri gerek milli murakabeyi en geniş surette sağlamak imkanlarını vermişti. Memleketi orta çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticayı kırmak maksadıyla 1925’den sonraki yıllarda siyasi hürriyetlerin bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti teşkilat-ı esasiye kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı... II. Dünya savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle teşkilat-ı esasiye kanununun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı...” Ve nihayet “...Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından...” bahisle aşağıdaki hususların tahakkukunu ümit ediyordu: “Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini anayasamızın yalnız şeklinde değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirler alınması”, “yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk teşkilat-ı esasiye kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması” ve “bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun şekilde yeni baştan tanzimi”⁴⁰³ Takririn sonuç bölümü İnönü’nün 19 Mayıs Nutku⁴⁰⁴ na atıfla devam ediyor ve nihai meram şu cümlelerle ifade ediliyordu: “...Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında, Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha

---

ikincisi de tarihin kaydettiği en büyük garabet ve tezat olarak, Rusya’nın yer aldığı demokrasi grubu içindeki yerini kendisine sağladığı imkanla karşımıza çıkma mukadder neticesi önünde dayanıksız kalma felaketi ile karşılaşmadan iç düzenimizi tezatsız hale getirmeye...Atatürk anayasasında hadiselerin getirdiği kısıtlayıcılardan sıyrılarak, halkı demokrasiye açık bu teşkilat-ı esasiyenin ruhta ve tatbikatta kucaklanmasını istiyorduk. Bkz. Cemal Kutay, **Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982, s.171.

⁴⁰³ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul 2001, s.47-49. Takririn tam metni için ayrıca bkz. **BCA**, F.K.30..10.0.0, Y.N. 53..315.4, 07.06.1945, s.1-3; Cihat Baban, **Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s.130-133.

⁴⁰⁴ İlgili nutuk için çalışmamızın “Uluslar arası Konjonktürün Sebep Olduğu Siyasal ve Zihinsel Dönüşüm” başlığı altındaki 95 numaralı dipnota yahut 20 Mayıs 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ile aynı tarihli Ulus Gazetesinin ilgili nüshalarına müracaat edilebilir.

geniş bir ölçüde hüküm süreceği hakkındaki ifadeleri bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir. Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi parti grubu arkadaşlarımızın Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyeriz..."⁴⁰⁵

Dörtlü Takrire ait görüşmeler 12 Haziran'da başladı.⁴⁰⁶ İsmet Paşa, CHP tarihinde belki ilk kez Meclis Grubu başkanlığı yaptı.⁴⁰⁷ Müzakereler sinir harbi şeklinde yaklaşık yedi saat sürdü. Zira takrir mahiyet itibari ile çok geniş ve mühimdi. Kürsüye ilk olarak Faik Ahmet Barutçu çıktı. Onu Köprülü takip etti. Saffet Arıkan'ın nutku Celal Bayar, Rasih Kaplan ve Mümtaz Ökmen'in nutuklarıyla devam etti. Nutukların ekseriyeti önerenin lüzumsuz ve hatta laf-ı güzaftan ibaret olduğu hususundaydı. Müzakereler esnasında takrire ve sahiplerine karşı sert bir üslup kullanıldı. Eleştiriler bir ara hakarete kadar vardırdı. Adnan Menderes'in tabiriyle milletvekilleri "*yedi saat küfür yağdırdı.*" Bu tazyik karşısında Menderes'in mağrur ve makul tavrı metanet timsali oldu. Kendisine yöneltilen eleştiriler karşısındaki nezaket ve münazarada gösterdiği maharet takdirle karşılandı. Son olarak Başbakan Saraçoğlu konuştu. Başvekil, söz konusu takririn kendisini ve icraatını baltalamak kastıyla hazırlanan bir komplo olduğunu düşünüyor ve maksadın bir kısım kanunlarla parti tüzüğünde değişiklikler yapılmasından ibaret olduğunu savunuyordu. Kanunlardaki değişikliğin usulü dairesindeki tadil teklifiyle, parti tüzüğündeki değişikliğin de kurultay vasıtasıyla yapılabileceğini bildiriyordu. Bir ara takrir sahiplerinin parti kurmak istedikleri gündeme geldi. Ancak bu iddia takrir sahipleri tarafından şiddetle reddedildi.⁴⁰⁸ Uzun izahatın ardından Başbakan önerge

⁴⁰⁵ Köprülü takri, CHP'nin parçalanması ve güçlü bir muhalefet partisinin kurulması için bir başlangıç olarak değerlendirmektedir. Bkz. Fuat Köprülü, "*Demokrasi Yolunda (1945-1950)*", **Vatan**, 23 Kasım 1957.

⁴⁰⁶ "*Parti Meclis Grubu Bugün Bazı Takrirleri Görüşecek*", **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1.

⁴⁰⁷ "*Cumhurbaşkanı Dün Parti İdare Kurulu Toplantısına Başkanlık Etti*", **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1; Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.314-315.

⁴⁰⁸ Hilmi Uran, "*Tek Partiden Demokrasiye D.P'nin Kuruluşuna Yol Açan Dörtlü Takrir*", **Dünya**, 4 Kasım 1958. Dörtlü Takririn nihai hedefinin Halk Partisinden tecrit edilmiş yeni bir parti kurmak olup olmadığı hala tartışma konusudur. Bayar amaçlarının yeni bir parti kurmak olmadığını parti içinde demokratik anlayışın sağlanmasını ve harp sonrası güçlükleri karşılayacak kudrette milli bir kabinenin kurulmasını temine matuf olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Hıfzırrahman Raşit Öymen, "*İsmet İnönü'nün Son Tasası*", **Milliyet**, 27.01.1975, s.2; Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**,

sahiplerine seslenerek, “*Partiden ayrılmak istemediklerine göre önermelerini geri alsınlar. Bütünüyle ve arkadaşça hep birlikte tam bir uyum içinde yolumuza devam edelim. Ben kendilerine bunu öneriyorum*” dedi. Köprülü kabule can atarcasına yerinden fırladı. Ancak Bayar, eteğinden tuttuğu Köprülü’yü yerine oturttu. Sessizliği Saraçoğlu’nun, “*önergeyi arkadaşlarımız geri alıyor mu?*”⁴⁰⁹ lafzı bozdu. Bu kez takrirciler bir ağızdan “*hayır*” diye seslendi. Başbakan meymus ve haris bir üslupla “*öyleyse önergenin geri çevrilmesini istiyorum*” dedi. Dörtlü takrir, yapılan oylama neticesinde oy birliğiyle reddedildi.⁴¹⁰

İstanbul 1964, s.251-252; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phonix Yayınları, Ankara 2004, s.4; İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s.19; Abdi İpekçi, “*Her Hafta Bir Sohbet*”, **Milliyet**, 10 Eylül 1973, s.9 ve Hıfzı Oğuz Bekata, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Ankara 1960, s.9-10. Kasım Gülek’e göre takrir verenler önergeyi meclis grubuna sunarken nereye gideceklerini biliyorlardı. Her ne kadar o zaman partiden ayrılmak gibi bir düşüncelerinin olmadığını, partiyi düzeltme çabası içinde olduklarını söyleseler de gerçek buydu. Gülek önerge sahipleriyle konuşup ikna etmeye çalıştığını, böyle bir hareketin partiye zarar getireceğine inandığını söylüyor: “Ben İsmet Paşa ile konuşmak yanlısı idim. Meselelerimizi konuşarak çözmeye yoluna gitmeliyiz dedim. O dönemde, partiden ayrılmak, partiye yarar değil zarar getirirdi.” Bkz. Sibel Nart, “*Türk Tarihinde 1945-1960 Yılları ve Kasım Gülek*”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984, s.28. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.173. Sina Akşin ise Bayar’ın 1944 yazından itibaren bir parti kurma fikrinde olduğunu savunmaktadır. Bkz. Sina Akşin, “*Demokrat Partinin Kurulması*”, **Tarih ve Toplum**, C.9, S.53, Mayıs 1988, s.270. Benzer bir ifade Barutçu tarafından da kullanılmaktadır: “Bu önergenin bendeki izlenimi şudur: ‘Parti içinde bölünme sancıları başlamıştır. Tek partinin zararlı olduğunu ve bu zararın bağımsız grubun işleviyle giderilmediğini önergede söylüyorlar ve sonrada sözlü olarak partiden çıkmayacaklarını bildiriyorlar. Oysa önergede istedikleri yeni bir partinin programıdır...Bu partiden ayrılmak için, partiyi ikiye bölmek için bir neden olabilir.’” Bkz. Ahmet Faik Barutçu, **Siyasî Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.307. Aynı hususta diğer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s.29.

⁴⁰⁹ İsmet Bozdağ, “*Celal Bayar’ın Hayat Hikayesi*”, **100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s.355.

⁴¹⁰ Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beynamesi Olarak Dörtlü Takririn Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.9, Konya 2003, s.13. Acar Tuncer, **Modern Türkiye’nin Mimarı: Adnan Menderes**, Gutenberg Matbaası, 1958, s.28-29; Fuat Köprülü, “*Demokrasi Yolunda 4’e Karşı 400*”, **Vatan**, 25 Kasım 1957; Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi 1939-1945**, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s.367-368; Şevket Çizmeli, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007, s.56; **Aydın Tarihi**, Haziran 1945, s.13; “*CHP Meclis Grubunda*”, **Ulus**, 13 Haziran 1945, s.1. Karpaz, tekririn reddi hakkında şu ifadelerle yer vermektedir: “Önergenin ret sebeplerini anlamak biraz zordur, çünkü bu ret kararıyla 1945 baharında Halk Partisinin yaptığı bütün hürriyet vaatleri yine Halk partisi tarafından inkar edilmiş oluyordu. Halk Partisi çoğunluğunun siyasi hürriyetleri birden vermeyi fazla aşırı bir hareket olarak gördüğü düşünülebilir veya Halk Partisi ileri gelenleri gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek için önergeyi kasten reddetmiş olabilirler. Böylece önerge sahiplerine partiden er geç ayrılmak için bir sebep verilmiş oluyordu. Gerçekten de hemen birkaç ay sonra Halk Partisinin aldığı demokratik tedbirlerin hepsi veya bir kısmı o grup toplantısında kabul edilmiş olsaydı, önergede ileri sürülen isteklerin çoğu karşılanmış ve böylece önerge sahiplerinin partiye karşı eleştirel bir tavır almaları için pek sebep kalmamış olacaktı.” Bkz. Kemal Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.233-234.

Dörtlü Takriri takip eden birkaç gün içinde Türk kamuoyu ikinci kez sarsıldı. Celal Bayar, basın kanununun 17. ve 50. maddelerinin tadili hususundaki kanun teklifini Meclis Başkanlığına sundu. Bu teklif bir meydan okuma anlamına geliyordu. Zira kanun tasarılarının hükümet marifetiyle hazırlanması mutad bir gelenek halini almıştı. Ancak bu teşebbüs de beklenen alakaya mazhar olamadı.⁴¹¹

Halk Partisinde bu gelişmeler yaşanırken gazete sütunlarında başlayan ufak atışma ve çatışmalar küfür ve sataşmalarla malul bir kalem muharebesine inkılap etti. 1945 yazında Vatan ve Tan gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi teşekkül etti. Gazete sayfaları ferdi ve maşeri hürriyet, cemiyetler kanunu, ceza kanunu ve tek dereceli seçim hususunda kaleme alınan makale ve haberlere hasredildi.⁴¹² Ahmet Emin Yalman demokrasi ve hürriyet mefhumunu “Siyasi Hayatımızın Tahlili” adlı tefrika ile ifşa etti.⁴¹³ Köprülü, “Açık Konuşalım”⁴¹⁴, “Yalancının Mumu”⁴¹⁵, “Sırça Köşkte Oturanlar”⁴¹⁶ ve “Falih’e Bir İki Söz”⁴¹⁷ unvanlı makaleler neşretti. Halk Partisi icraatlarını ve Falih Rıfki Atay’ın müfrit iddia ve karinesiz isnatlarını hicvetti. CHP milletvekili olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ise CHP iktidarını

---

⁴¹¹ Asım Us, “Matbuat Kanununun 50. Maddesi”, **Vakit**, 15 Haziran 1945; “Basın Kanununun Tadili Projesi”, **Akşam**, 19 Haziran 1945, s.2; “Basın Kanununun Tadili Projesi”, **Akşam**, 19 Haziran 1945, s.2; Goloğlu, a.g.e., s.369. Kanun tasarısı için ayrıca bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.18, İ.2, 13.6.1945, s.238. İlgili kanun kaldırılması hakkında basında çıkan haberlerle alakalı olarak ayrıca bkz. “Bir Feryadın Manası”, **Yeni Sabah**, 15 Eylül 1945, s.1; “Demokrasi Ne Demekmiş”, **Yeni Sabah**, 14 Eylül 1945, s.1; “Hürriyetin Hududu”, **Yeni Sabah**, 13 Eylül 1945, s.1; Necmettin Sadak, “Yeni Partiler Doğması İçin Bazı Kanunların Değişmesi Gerekir”, **Akşam**, 24 Haziran 1945, s.1, 2.

⁴¹² Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, 2003, s.285.

⁴¹³ Ahmet emin Yalman, “Siyasi Hayatımızın Tahlili”, **Vatan**, 12-19 Temmuz 1945. Yalman’ın tefrikası karşısında Atay şu makaleleri kaleme almıştır: Falih Rıfki Atay, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, **Ulus**, 18 Ağustos 1945; Falih Rıfki Atay, “Pazar Konuşması”, **Ulus**, 19 Ağustos 1945; Falih Rıfki Atay, “Gülünç Bir Şantaj”, **Ulus**, 20 Ağustos 1945. Ahmet Emin’e cevap mahiyetindeki yazılar için ayrıca bkz. Cevdet Kerim İncedayı, “A. Emin Yalman’a”, **Ulus**, 10 Ekim 1945, s.1; Rahmi Apak, “Ahmet Emin Yalman’a Cevap”, **Ulus**, 12 Eylül 1945, s.1, Cevdet Kerim İncedayı, “Ahmet Emin Yalman’a Cevap”, **Ulus**, 14 Eylül 1945, s.1; Rahmi Apak, “Ahmet Emin Yalman’a Cevap”, **Ulus**, 18 Eylül 1945, s.1; Rahmi Apak, “Ahmet Emin Yalman’a Cevap”, **Ulus**, 20 Eylül 1945, s.1.

⁴¹⁴ Fuat Köprülü, “Açık Konuşalım”, **Vatan**, 25 Ağustos 1945. Köprülü, bu makalede Atay’a şu soruları yöneltmekteydi: “1. Yirmi Seneden beri CHP’ye muhalefet eden ve hatta bugün de buna devam eyleyen muhalifler kimlerdir? 2. Parti kalesini içinden fethetmek ve şahıslar etrafında parçalamak isteyen şark usulü muhteris politikacılar kimlerdir? 3. Köylüyü topraksız ve mektepsiz bırakmak isteyen ortaçağ döküntüsü mütegalbibeler kimlerdir? 4. Demokrasiyi bir şantaj vasıtası gibi kullanan demagoglar, yani halk avcıları kimlerdir? 5. Kendilerine dalkavuk dedirtmek için Meclis koridorlarında ve merdiven altlarında hükümete ve rejime sinsi hücumlarda bulunanlar kimlerdir? Bunu yapmayacak olursa, korkak bir iftiracı mevkiine düşecektir.” Bkz. Halit Tanyeli-Adnan Topsakaloğlu, **İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950**, İstanbul Matbaası, C.1, İstanbul 1958, s.23-24.

⁴¹⁵ Fuat Köprülü, “Yalancının Mumu”, **Vatan**, 6 Eylül 1945.

⁴¹⁶ Fuat Köprülü, “Sırça Köşkte Oturanlar”, **Vatan**, 11-12 Ağustos 1945.

⁴¹⁷ Fuat Köprülü, “Falih’e Bir İki Söz”, **Vatan**, 31 Ağustos 1945.

“aydınlar diktatörlüğü” olarak tesmiye etti.⁴¹⁸ Bu kez eleştiri sırası Halk Partililerdeydi. Falih Rıfkı Atay, muhalefeti yirmi yıllık Halk Partisi iktidarını itibarsızlaştırmakla suçladı.⁴¹⁹ Necmettin Sadak tahrir sahiplerini Halk Partisini bölmekle itham etti.⁴²⁰ Asım Us, hürriyet, demokrasi ve toplumsal hayatın anayasal

⁴¹⁸ Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu, “*Münevver İstibdat*”, **Vatan**, 31 Ağustos 1945. Basın münakaşasına Mehmet Ali Aybar’da Vatan’da neşrettiği “Kağıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı” adlı tefrikasıyla iştirak etmiştir. Bkz. Mehmet Ali Aybar, “*Kağıt Üzerinde Demokrasinin Havası, İdaresi ve Halkı*”, **Vatan**, 1 Eylül 1945, s.2.

⁴¹⁹ “...neredeysenize bize cumhuriyet devrinin tarihini unutturacaklar. Meğer yirmi yıl önce bu memlekette şahsi ve keyfi idare kurulmuştur. Halkın içinde ve üstünden bir yığın dalkavuk seçilerek bir parti kurulmuştur. Halk söyleyen yedi köyden kovulmuştur. Büyük Millet Meclisi şahsi ve keyfi idareye, anayasaya, kanunsuzluğa ve yolsuzluğa maske hizmeti görmüştür. Ne yapılmışsa halkı aldatmak ve ona hoş görünerek bir grubun ikbalini elde tutmak için yapılmıştır. Fakat çok şükür İknici Dünya Harbini demokrasiler kazanmıştır. Artık bu tekelciler partisinin ve rejiminin Türkiye’de dahi devam etmesine imkan kalmamıştır. Tanrıya bin şükür yirmi yıl içinde bunaldığımız karanlığın ufkundan hürriyet şafağı söküyor. Memleketi geriye götüren, halkı zulüm altında inleyen, vicdan ve düşünce serbestliğini ortadan kaldıran kafalar, zihniyetler, şahıslar, şahsiyetler bir ayıklamadan geçecektir. Türkiye’yi parçalamak, onu içinden kemirip devirecek anarşi üstünde kendi nüfuzunu kurmak isteyen bir düşman devlet propagandasının sözlerini hülasa etmiyoruz. Bunlar yirmi yıldan beri hiç nire zaman barışmadığımız ve bağdaşamadığımız ve bundan böyle de kendilerine karşı savaşaçağımız muhaliflerimizin yazdıkları ve söyledikleridir.” Bkz. “*Gerçek Demokrasiye Doğru*”, **Akşam**, 18 Ağustos 1945, s.2. “...siz de partinizi kurunuz, programınızı yapınız, açık belli fikirlerle meydana atılınız, demokrasi memleketin ve milletin hayrını kendi düşündüklerinde gören partiler arasında bir savaşmadır dersiniz. Yook...böyle olmaz bir muhalif değiliz, hem parti demek de, demokrasilerde savaşçılık demek değildir, derler...Oyun, kaleyi içinden fethetmek; Cumhuriyet Halk partisi saflarında ve şahıslar etrafında ayrılıklar yapmak ve onun yirmi yıllık teşkilat ve itibarına el koyarak hükümete ele geçirmektir...” Bkz. Falih Rıfkı Atay, “*Particilik Nedir*”, **Ant**, 28 Ağustos 1945, s.1. “...Bugün her partici şunu bilir ki, bu vatan ve bu milleti yirmi üç yıl önceki gerilikten, fakirlikten ve perişanlıktan kurtaran ne varsa, bir karış raydan son temelini attığımız köy okuluna kadar hiç biri muhaliflerimizin eseri değildir...” Bkz. Falih Rıfkı Atay, “*Cumhuriyet Halk Partisi*”, **Ulus**, 3 Eylül 1945, s.1: Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, Damla Ofset, İstanbul 1990, s.90.

⁴²⁰ Necmettin Sadak’ın demokrasi, hürriyet ve çok partili siyasal hayat hususundaki görüşleri aşağıdaki gibidir: “Hükümete karşı geniş ölçüde, bazen ölçüsüz muhalefete girişen arkadaşlarla aramızdaki birinci fark şudur: Biz Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükümetlerinin bazı eksikliklerine ve yanlışlıklarına rağmen yirmi yıldır memlekette imar, medeniyet ve kültür bakımından şimdiye kadar tarihimizde eşi görülmemiş eserler başardığımızı, içerde ve dışarıda milleti ilerletip yükselttiğini iddia ediyoruz ve yeni başlayan, başlaması gereken hareketin kötüden iyiye bir geçiş değil, hiçbir fenalığını görmediğimiz bilakis yirmi yıllık tarihi şan ve şerefle dolu bir rejimin daha ileri ve demokratik usullere doğru bir gelişme olduğuna, mazi ile ilgimizi kesme olmadığına inanıyoruz...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Geçmişle İlgimizi Kesmek Değil, Yarını Güven Altına Almak*”, **Akşam**, 5 Kasım 1945. “...parti başkanı kıtlıktır. Yaşayıp genişleyecek, seçimlerde iş görüp Meclise girecek, kontrol ve muhalefet görevini yerine getirebilecek hatta günün birinde hükümeti ele alacak kudrette bir siyasi parti kurmak için ilk şart eski ve denenmiş bir politika hayatı, temiz bir geçmişi olan, bir kısım memleket efkârında güven ve inan yaratmış, toplayıcı ve yürütücü bir lider çıkmasıdır. Bu değerinde açıkta kalmış yahut siyasi hayattan çekilmiş adamlarımız var mıdır?...Hiç sanmıyoruz...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Yeni Partilerin Doğması, Komünist Parti, C. Halk Partisi*”, **Akşam**, 11 Eylül 1945, s.1. “...bazı gazetelerin yarı tenkit yarı istihza kılıklı disiplinli hürriyet, tek millet tek şef, tek parti rejimi, vasilik idaresi adını taktıkları yirmi iki yıllık bu idare hukuk ilmi bakımından adına ne denirse densin Türkiye tarihinde eşi görülmemiş bir ilerleme ve kalkınma devri açmıştır. Cumhuriyet, laiklik, medeni kanun, kadın inkılabı, alfabe değişimi, milli kültür başlangıcı Türkiye’de yirmi üç yıl hüküm sürmüş idare şekli ne olursa olsun bu altın çağın eseridir...demokrasi gibi müphem hududu ve mahiyeti dünyaca belirsiz mefhumları bu milletin dertlerine deva, hayatı hemen ucuzlatıp açlığı giderecek bir merhem gibi ortaya sürmek demokrasi denilen ve bizde olmadığı söylenen şey satın

çerçevede yeniden tanzim taleplerini ifrat ve anarşizm olarak değerlendirdi.⁴²¹ Mümtaz Faik Fenik ise müspet delil ve muayyen bir mevzudan yoksun karinesiz iddia ve arzuları spekülâtif bozgunculuk olarak adlandırdı.⁴²² Hüseyin Cahit Yalçın rejim aleyhtarı fikirleri Türk demokrasisinin tekamülü olarak addetti.⁴²³ Nizamettin Nazif⁴²⁴ ve Kazım Nami Duru⁴²⁵, ferdi ve maşeri hürriyete taraftar göründü. Ve sataşma ve sürtüşmelerle devam eden bu amansız anaför bir süre sonra Menderes'e de sirayet etti.

Adnan Menderes, Saraçoğlu'nun gazetecilere verdiği beyanata kayıtsız kalamadı. Zira Başbakan malum toplantıda Halk Partisi aleyhindeki eleştirilerden duyduğu rahatsızlığı aleni surette ifşa etmişti. Türk demokrasisinin kendi hususi

---

alınınca bütün yoksunluk ve yoksullukların kalkıvereceği zehabını uyandırmak tehlikeli olduğu kadar memleket adına güce giden taraf da dertlerin çaresi aranırken yeni bir hürriyet ve demokrasi güneşinin doğmasını, bir devrim olmasını beliyoruz gibi bir hava yaratılmasıdır..." Bkz. Necmettin Sadak, "Türkiye'de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır", **Akşam**, 27 Ağustos 1945, s.1,2. Aynı hususta ayrıca Necmettin Sadak, "Cumhuriyette Otoritenin Kaynağı ve Halk Partisi", **Akşam**, 28 Ağustos 1945, s.1; Necmettin Sadak, "Başka Partilerden Önce Cumhuriyet Halk Partisi", **Akşam**, 29 Ağustos 1945, s.1,2 ve Necmettin Sadak, "Beklenen Netice Tam ve Gerçek Bir Tenkit, Kontrol İmkanının Doğmasıdır", **Akşam**, 10 Eylül 1945, s.1'e bakılabilir.

⁴²¹ Asım Us, "Hürriyet Adına Müfrit İstekler", **Haber**, 20 Haziran 1945. Us'un dönemin politik vaziyetiyle alakalı diğer makaleleri için mesela bkz. Asım Us, "Türkiye Cumhuriyeti Rejimi", **Vakit**, 24 Haziran 1945; Asım Us, "Milli Birlik Düşmanları", **Vakit**, 25 Haziran 1945; Asım Us, "Hürriyet ve Anarşi", **Vakit**, 26 Haziran 1945. Aynı minvaldeki diğer makaleler için ayrıca bkz. Abdurrahman Konuk, "Maksat Başka", **Ant**, 2 Haziran 1945, s.1; Hayri Gürmen, "Bizde Muhalefet Yoktur, Bozgunculuk Vardır", **Ant**, 15 Eylül 1945, s.1; Refik Halit Karay, "Muhaliif Olsak Böyle Derdik", **Akşam**, 16 Eylül 1945, s.1.

⁴²² "...Tenkid her yerde, her zaman her vatandaşın en mukaddes hakkıdır. Fakat bu tenkitlerin iyi netice vermesi için müspet olması, müspet delillere ve muayyen bir mevzua dayanması gerekir. Halbuki onlar bu iş yerine demokrasi ve hürriyet gibi geniş mefhumları ele almışlar ve bunlar üzerine spekülasyon yaparak bizi dışarıya jürnal etmeye başlamışlardır. Türkiye'de demokrasi yoktur, hürriyet yoktur..." Bkz. Mümtaz Faik Fenik, "Demokrasi Baltacıları", **Ulus**, 4 Eylül 1945, s.1

⁴²³ "...son günlerde matbuatta yer alan rejim aleyhtarı fikirleri son derece tabii olarak addetmek gerekir, ancak bunları vücuda gelebilmesi için sosyal bir tekamülün varlığı şarttır, bu fikirlerin dışarıdan empoze edilmesi son derece zararlıdır, demektir." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Bizde Dahili Rejim ve Hükümet Meselesi", **Tanin**, 29 Ağustos 1945.

⁴²⁴ "İhtilâlcî (otoriter) idareyi tasfiye etme mi istiyorsunuz? Hakikatten demokratik bir cumhuriyet kuracak mıyız? Eğer ilan edilen bu niyetimiz herhangi bir yeni oportünizmayı setretmiyorsa, yani bir maskeleye, bir kamuflaj karşısında değilsek, eğer esirlere yeni bir karavana, hayvanlara yeni bir yem borusu çalınmamış bulunuyorsa, eğer maksadımız sürümünü sadece dahili istihlake inhisar edecek bir oyalama ile, yine kendi kendimizi aldatıp uyuşturmak değilse işte ilk hedef: şu basın yayasını bir an önce inkılap müzesine nakledip hür ve vicdanlı, temiz duygulu en minimini istibdat zerresine yabancı ve en engin müsamahaya nişanlı bir matbuat kanununu irfan tahtına oturtmak..." Bkz. Nizamettin Nazif, "Bu Kanunu Kaldırınız", **Büyük Doğu**, 16 Kasım 1945, s.5.

⁴²⁵ "...cemiyetimiz bağlılığını, dayanışmasını kaybetmeye çoktan başlamıştır. Bu bağlılığı, bu dayanışmayı yeniden kurmak mutlaka lazımdır, yoksa bir millet olmak vasfını bile elde edemeyeceğiz. Bunu da mı devletten bekleyeceğiz? Evet pek tabii!.. Çünkü devletin işlerini yapmayı üzerine almış olan hükümettir ki, halka içtimai vazifelerini telkin edebilecek mevkidedir. Bu her şeyden önce fertlere anayasanın sağladığı hürriyetleri en geniş, bir manada vermekle olur. Hürriyet olmayan yerde, fertlerin zekaları yalnız nefis kaygıları için işler..." Bkz. Kazım Nami Duru, "Her şey Hürriyete Bağlı", **Büyük Doğu**, 4 Ocak 1946, s.3.

şartları içerisinde inkişaf edeceğinden bahsederek muhalefetin takip ettiği usulün sakıncalarına işaret etmişti. Birkaç aydır devam etmekte olan kalem muharebesinin isabetini ve nihai maksadın itidal ve muvazenenin muhafazası olduğunu dile getirmişti.⁴²⁶ Bu muallak ve muğlak beyanat Menderes'in bir süredir devam eden derin sessizliğini bozdu. Vatan Gazetesinde neşrettiği makalesinde hükümeti son derece ağır bir tarzda tenkit ederek şu ifadeleri kullandı: “...demokrasi ve hürriyet mevzuunda ve yeni siyasi gelişmeler arifesinde Başbakanın ne düşünmekte olduğu kesin olarak bilinemiyordu. Çünkü Başbakanın demokrasi ve rejim etrafında herkesçe bilinen görüş ve mütalaaları, iyi hatırlamıyorum ama, en son belki bir yıl önce ifade olunmuştu. Hadiselerin çabuk gelişmesi karşısında bir yıl kısa bir müddet sayılamaz. O zamanki sözlerinde Başbakan; tek partili idaremizin dünyaca örnek edinilmek değerinde bulunduğunu ifade ediyordu. Bu sebeple yeni gelişmeler önünde Parti Genel Başkan vekilinin yeni ihtiyaçları ve şartları karşılayan izahları memleketin eskârını aydınlatma bakımından daima büyük önem taşıyacaktır. Başbakanın demecinde dikkati çeken bir cihet de asıl aydınlatılması gereken mevzuların kâfi derecede, açıklıkla konuşulmamış olmasıdır. Umumi efkarın ve basının önemle üzerinde durduğu demokrasi ve hürriyet bahisleri oldukça kapalı geçilmiştir...Tıpkı bunun gibi yine demecin başka bir yerinde hürriyet etrafında ileri sürülen fikirler de vazih değildir... memleketimiz sebepleri ne olursa olsun tek parti sisteminden kendini henüz kurtaramamıştır...Bundan başka Başbakanın 50. maddenin değiştirileceği hakkındaki sözlerinde de sarahat yoktur... Bizde demokrasi var mıdır, yok mudur? Sualini sorarak demokrasi hakkında konuşmak isteyen Başbakanın bu konudaki sözleri de müphemdir; ve bu yolda çok mesafe almış bulunuyoruz demekten ibaret kalıyor... Bütün dünyaca meşhur olan dört hürriyetin ve siyasi, iktisadi, içtimai bütün veçheleriyle demokrasinin yurdumuza yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakanın lisanından pürüzsüz ifade olunduğunu işitmek isterdik. Gönül isterdi ki siyasi olgunluğunda kimsenin şüphe etmesi caiz olmayan Türk milletine karşı demokratik hak ve hürriyetler mevzuunda söylenecek sözler daha açık

---

⁴²⁶ “Başbakan Gazetecilerle Görüştü”, **Akşam**, 7 Haziran 1945, s.2; “Takip Edilen Yol Doğrudur ve Bu Yola Devam Edilecek”, **Akşam**, 4 Ekim s.2; “Demokrasi Yolunda Çok Geniş Bir Mesafe Almış Bulunuyoruz”, **Vatan**, 6 Eylül 1945, s.1; Falih Rıfki Atay, “Başbakan Milletle Konuşuyor”, **Ulus**, 7 Eylül 1945, s.1; “Başbakanımızın Önemli Bir Demeci”, **Ulus**, 6 Eylül 1945, s.1; “Başbakan Gazete Tenkitlerine Cevap Verdi”, **Akşam**, 6 Eylül 1945, s.1.

ve daha kesin olsun ve kurulmakta olan dünyanın ahengine uymayacak sesler, memleketimizden işitilmiş olmasın.”⁴²⁷

Bsında cereyan eden münakaşa ve münazaralar Halk Partisi tarafından Menderes’e havale edilen bir mektupla yeni bir boyut kazandı. CHP Genel Sekteri Nafi Atuf Kansu tarafından kaleme alınan bu mektupta “*Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve parti milletvekili olarak seçilmiş olduğunuz ve birkaç yıldır da Meclis Parti Grubu İdare Kurulu üyesi bulunduğunuz halde Meclis toplantılarında hareket tarzınızı inceleyen Parti İdare Genel Kurulu bu hareketlerinizi tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette görmekte müteessirdir. Bu hareket tarzınızda güttüğünüz maksadın ne olduğunun bildirilmesini rica ederim.*” ifadeleri yer alıyordu. Benzer ifadelerden oluşan bir mektupta Fuat Köprülü’ye gönderilmişti.⁴²⁸ Menderes cevabi mektubunda Meclis toplantılarında sergilemiş olduğu hareket tarzının parti tüzük ve programına mugayir olmadığını vurguluyordu.⁴²⁹ Köprülü ise, son günlerde sergilediği tarzın memleketin ve partinin yüksek menfaatleriyle mutabık olduğunu bildiriyordu.⁴³⁰ Ancak bu tedafüi ifadeler

⁴²⁷ Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, **Vatan**, 13, 14 Eylül 1945.

⁴²⁸ 11 Eylül tarihli mekrupta şu ifadeler yer almaktaydı: “Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve partili bir milletvekili olarak seçilmiş olduğunuz halde son zamanlarda Meclis konuşmalarında aldığınız tavru hareket ve hele parti prensipleri ve parti hükümeti aleyhinde öteden beri yayın yapmayı şiar edinmiş olan Vatan Gazetesinde çıkan ve aynı gazetenin aldığı cephede yer alan yazınızı inceleyen Parti Genel İdare Kurulu bu hareketinizin parti tüzüğü hükümlerine uymadığını görmekte müteessirdir. Bu hareketinizin sebebini ve maksadınızı bildirmenizi ve partimizin hangi ocağında kayıtlı bulunduğunuzu da eklemenizi rica ederim.” Bkz. “*Fuat Köprülü ve Adnan Menderes Partiden Çıkarıldılar*”, **Akşam**, 22 Eylül 1945, s.2.

⁴²⁹ İlgili mektup şöyledir: “6.9.945 tarih ve 80511 sayılı yazınızda Meclis toplantılarındaki hareket tarzımın parti genel idare kurulunca tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette görüldüğü belirtilerek maksadın ne olduğunun bildirilmesi istenmektedir. Meclis toplantılarındaki hareket tarzımın ne parti tüzüğü hükümlerine ne de parti programına aykırı olmadığı ve bilakis milletvekili olarak hareket tarzımın memleket ve partinin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olduğuna kani bulunduğum gibi bu hareket tarzımla parti adamı olarak seçilmiş olmam durumunu ilgilendirecek bir cihet de görmüyorum. Nitekim bu görüş zaviyesinden hareket ederek 12 Haziran tarihinde diğer üç arkadaşımınla birlikte parti meclis grubuna sunmuş olduğumuz takrirden de bu hususlar etrafiyle izah olunmuştur. Güttüğüm maksat ise yine bahsi geçen takrirden ve bu takririn tahrik ettiği parti grubu münakaşalarında açıkça belirmiş olduğu kanaatini taşımaktayım. Saygılarımla arz ederim.” Bkz. Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971, s.98.

⁴³⁰ Köprülü tarafından kaleme alınan cevabi mektup şu şekildedir: “1. Partiye mensup bir milletvekili olarak son zamanlarda Meclis konuşmalarında aldığım tavır ve hareketin parti genel idare kurulunca tüzük hükümlerine uygun görülmediği beyan ediliyor. Gerek Meclis parti Grubu ve gerek Meclis içtimalarındaki tavır ve hareketimin ve ifadelerimin partinin ana prensiplerine tamamıyla uygun, yani memleketin ve partinin yüksek menfaatlerine her bakımdan hizmet edici mahiyette olduğuna kati surette mani bulunuyorum. 2. Parti ve parti prensipleri ve parti hükümeti aleyhinde cephe aldığı iddia edilen Vatan gazetesinde yazı yazmak meselesine gelince bunun aleyhte bir hareket gibi telakki edilmesinin asla doğru olamayacağı kannatindeyim. Çünkü: a. CHP’nin ana prensipleri ile Vatan Gazetesinin müdafaa ettiği demokrasi prensipleri arasında bir aykırılık görmediğim için bu gazeteye

Halk Partisini tatmin etmeye yetmedi. Anlaşılan Genel Sekreterlik savunmaları inandırıcı bulmamıştı. 21 Eylül 1945 tarihli resmi tebliğde “...Aydın Milletvekili Adnan Menderes’ ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’nün hareket ve faaliyetlerinin Cumhuriyet Halk Partisinin hareket ve faaliyetlerine zıt görüldüğü ve bu iki milletvekilinin Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilgilerinin kesilmesine oy birliği ile karar verildi...” haberi yer alıyordu.⁴³¹ Böylece iki muhalif partiden uzaklaştırılmış oluyordu.

Menderes, Halk Partisinden ihraç kararını mutedil bir şekilde karşıladı. Dörtlü takriri kastederek kanaatinin değişmediğini açıkladı.⁴³² Köprülü de son derece

---

kendi imzam ve mesuliyetim altında fikirleri yazmakta hiçbir mahzur tasavvur etmiyorum. b. Bu yazılar parti idare heyetinin mesuliyeti altında çıkan Ulus Gazetesinde şahsıma yapılan çok adı ve başlı başına yalan ve ifradan ibaret hücumlara karşı yazılmıştır. Böyle bir vaziyet karşısında sakit kalamayacağım ve bu adi yalanları efkar-ı umumiye muvacehesinde izah etmem de tabidir. c. Parti ve Meclis toplantılarındaki sözlerim gibi yazılarımda partinin ana prensiplerine ve memleketin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olduğundan asla şüphem yoktur. 3. Bütün sözlerimde ve yazılarımda takip edilen maksat bir milletvekili sıfatıyla yapmaya mecbur olduğum vazifemin ifadesinden ibarettir. Memleketin selametini anayasanın metnine ve ruhuna tamamıyla sadık kalmakta gören dürüst bir insan olarak samimi kanaatimi önce parti meclis grubunda sonra Mecliste ve nihayet efkar-ı umumiye karşısında izah ve müdafaa ettim. 3 Nisan 1945’de parti grubundaki beyanatım hiçbir tefsire ihtiyaç göstermeyecek şekilde açıktır. Orada yalnız hükümeti değil, partinin idare şeklini de tenkit etmiş ve bunun demokratik bir ruhla ıslahı icap ettiğini aksi taktirde feshe uğrayacağımı ve bunun da demokrasi için tehlikeli olacağını söylemişim. Diğer üç arkadaşla birlikte verdiğimiz 10 haziran 1945’de parti grubunun yedi saatlik bir münakaşa mevzuunu teşkil eden takirde ve o günkü münakaşalar esnasındaki sözlerimde de aynı fikirler efkarı umumiyeye izah ve müdafaa edilmiştir. Son müzakerelere cevap olarak yıllardır İstanbul Alemdar Ocağında kayıtlı bulunduğumu da bildirir saygılar sunarım.” Bkz. Fersoy, a.g.e., s.96-97. Aynı günlerde bazı gazeteler partide gerçekleştirilmesi muhtemel tasfiye sürecinden bahsetmektedir. Mesela bkz. “*Cumhuriyet Halk Partisinde Taftiye İhtimali*”, **Akşam**, 21 Ağustos 1945, s.1; “*Parti Disiplinine Aykırı Hareket Eden Bir Milletvekili*”, **Akşam**, 17 Eylül 1945, s.2.

⁴³¹ “*İki Milletvekili Halk Partisinden Çıkarılıyor*”, **Yeni Sabah**, 20 Eylül 1945, s.1; “*İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı*”, **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1945, s.1; “*İki Milletvekili Partiden Çıkarıldı*”, **Tanin**, 22 Eylül 1945; **Aynı Tarihi**, S.142, 1-30 Eylül 1945, s.6. Köprülü ve Menderes’in ihracıyla alakalı olarak ayrıca bkz. **BCA**, F.K.490.1.0.0, Y.N. 5.27.17, 22.9.1945. İhraç kararı hakkında Koraltan hususi defterine şunları kaydetmiştir: “...bugünkü görüşme sonunda benimde partiden çıkarılmama karar verildi. Milli savaşın birinci gününden beri fasilasız bir şekilde başlayan sürekli emeklerimi böylece bir hamlede sıfıra indirmek isteyen bu vefasız zihniyete sadece acımak yaraşır. Çıkarmakla yoluna hayatımı koyduğum prensipleri kalbimden ve şuurumdan da çıkaramazlar. Hakikat yolunda ve aynı iman ve kanaatle savaşa devam.” Bkz. Necdet Selener-Burhanettin Günaysu, “*Refik Koraltan’ın Not Defteri*”, **Milliyet**, 16 Eylül 1983, s.9.

⁴³² “12 Haziran 1945 tarihinde diğer üç arkadaşla birlikte meclis parti grubuna bir takrir vermiştik. Bu takrirle meclis murakabesinin anayasa ruhuna tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayabilecek tedbirlerin aranmasını, yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha ilk teşkilat-ı esasiye kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının teminini ve bütün parti çalışmalarının da bu iki esasa göre yeni baştan tanzimini istemiştik. Parti grubunda geçen uzun müzakere ve münakaşalar bu tekliflerin grupça hiç de iyi karşılanmadığını gösterdi. Neşredilen parti tebliğinde tekliflerimizin milletvekili sıfatıyla Millet Meclisinde müdafaa edilebileceği bildiriliyordu. Son Meclis toplantısındaki sözlerin ve Vatan Gazetesinde Başbakanın demeci münasebetiyle yazdığım yazı aynı esaslardan mülhemdir. Memleketin yüksek menfaatlerine tamamen uygun bulunduğu kani olduğum bu yoldaki çalışmalarında parti içinde veya dışında bulunmağım başka

sakindi. Maksudın, partiyi kuvvetlendirmek ve demokrasiye temayül olduğunu, takdiri yüce Türk milletine havale ettiğini bildirdi.⁴³³ Oysa daha birkaç gün önce Başbakan Halk Partisindeki tasfiye şayialarını şiddetle reddetmiş ve Meclisteki tenkitlerin daima müsamaha ile muamele göreceğini açıklamıştı.⁴³⁴

İhraç kararına ilk tepki Bayar'dan geldi. Büyük Millet Meclisi riyasetine gönderdiği kısa mektupta İzmir Milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirdi.⁴³⁵ Ancak gerekçe hususunda herhangi bir sebep zikretmedi.⁴³⁶ Koraltan ise kararı Vatan Gazetesi vasıtasıyla protesto etti. İhraç kararına imza atanların parti prensip ve itiyadını yerle bir ettiğini bildirdi.⁴³⁷ Meşum kararın parti tüzüğüne aykırı olduğunu savundu.⁴³⁸ Halk Partisi Genel Kurulu bu kez Koraltan için toplandı.⁴³⁹ O da aynı

---

başka tesirleri haiz olamaz.” Bkz. “Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Halk Partisinden Çıkarıldılar”, **Vatan**, 22 Eylül 1945.

⁴³³ Çağatay Benhür, “1945-1946 Yıllarında Türkiye’de Politik Gelişmelere Genel Bakış”, **Journal of Qafqaz University**, No.24, 2008, s.34. İhraç kararıyla alakalı değerlendirmeler için bkz. Demokrat, “Halk Partisinin Ana Prensipleri Hakkında”, **Akşam**, 29 Kasım 1945, s.1; Nadir Nadi, “İki Kişi Partiden Çıkarıldı”, **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1945.

⁴³⁴ “Seçimin Yenileneceği Haberleri Mübalağalı Sayılıyor”, **Akşam**, 23 Ağustos 1945, s.1.

⁴³⁵ Şakir, Ziya; **Celal Bayar Hayatı ve Eserleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952, s.176-177; Erkin Umsan, **Gönüllerdeki Adam Adnan Menderes**, İstanbul 1968, s.99; “Celal Bayar Millet Meclisinden Çekildi”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1945, s.1; “Celal Bayar Milletvekilliğinden İstifa Ettiği Söyleniyor”, **Akşam**, 28 Eylül 1945, s.1; “Celal Bayar Milletvekilliğinden İstifa Mektubu Meclise Geldi”, **Akşam**, 29 Eylül 1945, s.1. Bayar’ın istifa nedeni yeni bir parti kurma isteği ile açıklanmaktadır. Bu husustaki değerlendirmeler için bkz. Asım Us, “Celal Bayar’ın İstifası”, **Vakit**, 1 Ekim 1945; İlber Ortaylı, “1946 Demokrasisi”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1945, s.9; “Celal Bayar Partisi Hakkında Şayialar”, **Yeni Sabah**, 3 Ekim 1945, s.1.

⁴³⁶ Bayar’ın istifası Atatürk’ün mirası meselesini de gündeme getirmiştir. Zekeriya Sertel, Atatürk’ün sadık bir takipçisi ve mirasçısı olan Bayar’ın CHP içinde yeni bir vaziyet doğuracağı ve Atatürk’ün hakiki varisleri ile onun yolundan ayrılanlar arasında başlayacak olan veraset davasında haklı olanı halkın tayin edeceğini söylemekteydi. Bu hususa iştirak etmeyen pek çok mütefekkir, Atatürk’ün varisi olmayacağını, varisin yalnızca millet olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Zekeriya Sertel, “Atatürk’ün Varisi”, **Tan**, 1 Ekim 1945; Necmettin Sadak, “Atatürk’ün Varisi Yoktur. Onun Tek Varisi Millettir.”, **Akşam**, 2 Ekim 1945; Nadir Nadi, “Çirkin Bir Oyun”, **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1945; Fuat Köprülü, “Miras Davası”, **Vatan**, 2 Ekim 1945.

⁴³⁷ İlgili beyanat şöyledir: “Ben ve üç arkadaşım, milli hakimiyet esaslarını ve parti prensiplerini kuvvetlendirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan bizler değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu: Çatlak bir ses tabiriyle kendi grup arkadaşı Adnan’ı nasıl hırpalayabilirdi? Bir siyasi parti, milli hakimiyetin gayesi değil, bir vasıtasıdır.” Bkz. Refik Koraltan, “Refik Koraltan’ın Not Defteri”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1983; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.IV (1945-1970), s.36.

⁴³⁸ “Partiden Çıkarılan Milletvekilleri”, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1945, s.3; “Parti Divanınca Verilen Karar Tüzüğe Uygundur”, **Ulus**, 9 Ekim 1945, s.1; “Fuat Köprülü ve Adnan Menderes Partiden Çıkarma Kararı Hangi Maddeye Göre Verildi”, **Akşam**, 10 Ekim 1945, s.5.

⁴³⁹ “R. Koraltan’da mı Partiden Çıkarılıyor?”, **Vatan**, 4 Kasım 1945; “İçel Milletvekilinden İzahat İstendi”, **Akşam**, 4 Kasım 1945. İlgili karar şöyle cereyan etti: “...CHP Meclis Grubu Genel Kurulu 27 Kasım 1945 Salı günü başkan vekili recep Peker’in başkanlığında toplandı...Refik Koraltan’ın Vatan Gazetesinin 2 Ekim 1945 tarihli sayısında çıkan demecindeki düşünce ve sözlerin parti tüzüğü hükümlerine göre kendisinin partiden çıkarılmasını gerektirdiği hakkındaki Parti genel idare kurulunun genel başkanlık divanı tarafından gruba havale edilen kararı vardı. Parti genel idare

cezaya duçar olmaktan kurtulamadı.⁴⁴⁰ Böylece Halk Partisi birkaç ay zarfında üç milletvekilini ihraç ederken birini de istifaya zorladı.

1 Kasım 1945 tarihinde İsmet İnönü'nün Meclis kürsüsünden ilan ve ifşa ettiği manidar ifadeler mazul milletvekilleri için istikamet gösterir bir mahiyetteydi. Alkışlar arasında kürsüye çıkan İnönü, cumhuriyetin demokratik esasa istinat eden bir halk idaresi olduğuna değindi. Mazinin sancılı dönemlerini hatırlatarak devrimlerin Büyük Millet Meclisinin eseri olduğunu vurguladı: *“Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham, edilmiştir.”* ifadesi alkışlarla kesildi. Konuşmasına ifşa mesabesindeki ifadelerle devam etti: *“Bizim tek eksiğimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlenmesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.”* Söz ve gazete hürriyetinin önemine değindi. Basın Kanununun ilgili maddelerinin kaldırılmasının gerektiğini itiraf etti. Parti tesisine, toplantı ve gösteri hakkına mani olan kanunların kaldırılacağını müjdeledi. Yeni seçimlerin tek dereceli olacağı hususundaki inancını dile getirdi. Ve sözü mazul milletvekillerine getirerek: *“...bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede*

---

kurulunun bu kararı ve İçel milletvekilinin yazılı savunması okunduktan sonra söz alan Refik Koraltan, evvelce partiden çıkarılmış olan Adnan Menders ve Fuat Köprülü haklarında parti divanınca alınmış olan çıkarma kararının partili milletvekillerinin fiil ve hareketlerinin tüzüğe ayrılık bakımından tezekkürü ve icabında ceza tayin hususlarının ancak parti meclis grubuna ait olması hasebiyle tüzük hükümlerine aykırı olduğunun ve maksadının bu husus hakkında yüksek makamların dikkatini çekmek bulunduğunu, Vatan Gazetesinin yayımlarını gidilmesi gereken yolu gösterir mahiyette telakki ettiğini, tüzük hükümlerini anlayış bakımından kendisi ve arkadaşlarıyla çoğunluk arasındaki anlaşmazlığın parti esaslarına riayetsizlikle sorumlu kılınmasına sebep teşkil edemeyeceğini ve herkesin partinin mazisine intisap hakkı korunmak suretiyle çıkarma kararına lüzum kalmadan dostça bir ayrılma yolunu birlikte mütalaada isabet olacağını ifade ile kendisini savunmuştur.” Yapılan oylamada 1 oya karşı 280 oyla Koraltan'ın partiden çıkarılmasına karar verilmiştir.” Bkz. *“Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı”*, **Akşam**, 28 Kasım 1945, s.2.

⁴⁴⁰ *“Refik Koraltan Dün Partiden Çıkarıldı”*, **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1945, s.1; *“Refik Koraltan Dün Partiden Çıkarıldı”*, **Akşam**, 28 Kasım 1945, s.1; *“Parti Grubu Toplandı İçel Milletvekili Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı”*, **Ulus**, 28 Ekim 1945.

arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.” dedi.⁴⁴¹ Bu manidar ifadeler bir süredir devam etmekte olan muhalefetin tasavvur ve tefekkür sahasından tecessüm ve teşekkül mecrasına istihale ve dönüşümü gerçekleştirecek son derece sarih ve vasıtasız bir teşebbüs oldu. Bayar’ın aralık ayında Halk Partisinden istifası ise yeni bir oluşumu işaret eden önemli bir karineydi.⁴⁴²

---

⁴⁴¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.20, İ.3,1 Kasım 1945, s.7-9; **Ayın Tarihi**, S.144, 1-30 Kasım 1945, s.16-25; “*Cumhur Başkanı’nın Tarihi Nutku*”, **Yeni Sabah**, 2 Kasım 1945, s.1,2; “*Ne Gürültüden Korku, Ne Gösteriş*”, **Yeni Sabah**, 3 Kasım 1945, s.1; “*Diktatörlük ve İstibdadın Nimetleri*”, **Yeni Sabah**, 4 Kasım 1945, s.1,5; “*Cumhurbaşkanı’nın 1 Kasım’da Söyleyeceği Nutuk*”, **Akşam**, 29 Ekim 1945, s.1; “*İsmet İnönü’nün Dünkü Büyük Nutku*”, **Akşam**, 2 Kasım 1945, s.1,2,3; Necmettin Sadak, “*Geçirilmesi Zaruri, Bir Ehemmiyetli Devir Geçiriyoruz*”, **Akşam**, 4 Kasım 1945, s.1. İlgili nutuk dönemin basınında şu şekilde değerlendirilmiştir: “...Memleket içindeki tenkitçilere gelince bunlar yalnız susturucu değil hatta kahredici cevabı almışlardır. İktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi hükümetini sadece bir diktatörlük rejiminin himayesi altında yerinde durabilecek bir heyet gibi gösterenler hemen her gün dillerinden düşmeyen kanuni kayıtların kalktığını ve genel seçimlerde bir derecelik sistem takibine bağlandığını göreceklendir...” Bkz. Asım Us, “*Siyasi Edebiyatımızda Şaheser Nutuk*”, **Vakit**, 2 Kasım 1945. “...cumhur reisimizin iç politika bünyemize dair B.M.M. Meclisi önünde söylediği sözleri, aylardan beri gazete sayfalarında bitmez tükenmez bir şekilde tartışması yapılan demokrasi bahislerini aydınlatmaya yarayacak fikirlerle doludur...” Bkz. Nadi Nadi, “*Milli Şefi Dinlerken*”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945. “...Milli Şefin nutkunda iç politikaya taalluk eden parça rejim bakımından ne kadar ferah verici...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “*Milli Şefin Beklenen Nutku*”, **Tanin**, 2 Kasım 1945. “...Türkiye’de hürriyet ve demokrasi alanında bir gelişme, bir ilerleme lüzumunu ileri sürenlere karşı bir rejimin baştan partisini ve hükümetini tenkit ederken bu partinin şerefle dolu tarihini, cumhuriyet idaresinin bugünkü şeklinde yirmi yılda başardığı büyük eserleri inkar yoluna sapanlar görüldü. Diktatörlükten, vesayet idaresinden kurtulmak isteyenler çıktı. Cumhurbaşkanı milli lider sıfatıyla bütün bu hücumlara cevap vererek tutulması lazım gelen yolu Millet Meclisine ve onun vasıtasıyla millet efkarına açıkça anlatmıştır...” Bkz. Necmettin sadak, “*Geçirilmesi Zaruri Bir Devir Geçiriyoruz*”, **Haber**, 4 Kasım 1945. “...aylardan beri bir takım İstanbul gazeteleri tarafından demokrasi mevzuu bahane edilerek bize karşı çeşitli tenkitler yapılmakta ve insafsızca hücumlara girişilmektedir. Sanki bu memlekette hürriyet yokmuş, sanki bu memlekette kalemler kırılıyormuş ve sanki bu memlekette fikir ve vicdan serbestisi Abdülhamit devrini andıran bir hava içinde boğduruluyormuş gibi yazılar yazdırılıyor ve makaleler intişar ediyordu. Neredeyse Türkiye, Allah korkusu olmadan ve vicdan üzüntüsü duyulmadan dünyanın en kızıl veyahut da en mutaassıp faşist idaresinden farksız bir memleket olarak gösterilmek isteniyordu. İşte şefimiz en yetkili bir dille ve kendisine yakışır vakur edasıyla bu iç politika dedikodularına en güzel bir şekilde en makul bir surette cevap vermiş bulundular...” Bkz. Cavit Oral, “*Devlet Başkanımızın Söylevi*”, **Bugün**, 7 Kasım 1945.

⁴⁴² Dönemin basınında yeni parti hususundaki haber ve değerlendirmeler için bkz. “*İkinci Parti Rivayetleri*”, **Akşam**, 3 Ekim 1945, s.2; “*Yeni Parti Kurmak İçin Hazırlıklar*”, **Akşam**, 30 Kasım 1945, s.2; “*Celal Bayar ve Parti*”, **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1945, s.1; “*Celal Bayar Parti Kurmak İstedığı Haberleri Yalan*”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1945, s.1; “*Tevfik Rüştü Aras Yeni Bir Parti Kuracakmış*”, **Akşam**, 30 Eylül 1945, s.2; “*Rüştü Aras Demokrat!*”, **Yeni Sabah**, 8 Ekim 1945, s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL MUHALEFETİN KURUMSALLAŞMASI VE

SİYASAL REFLEKSLERİ

2.1. Şükrü Saraçoğlu Döneminde Muhalefet (1 Ocak 1945-7 Ağustos 1946)

2.1.1. Milli Kalkınma Partisi

2.1.1.1. Milli Kalkınma Partisinin Kuruluşu ve Programı

Türkiye’de müteşekkil bir muhalefet tahayyül ve tasavvurunun ilk numunesi Nuri Demirağ tarafından tesis dilen Milli Kalkınma Partisi’dir. MKP’nin teşekkül öyküsünü Demirağ’ın fevkalade hayat öyküsünün satır aralarında aramak makuldür. Zira Demirağ biyografisine atıf yapmadan gerçekleştirilecek bir değerlendirme ilgili teşebbüs ve teşekkülün topyekun ve doğru olarak değerlendirmesini imkansız kılacağı gibi siyasal tarihimizin demokratik temayül ve tekamülüne nüfuz edebilme imkanına da mani olacaktır.

Sivas’ın Divriği ilçesinde memur bir babanın evladı olarak dünyaya gelen Demirağ, küçük yaşta babasını kaybetmenin neden olduğu sancılı ve sıkıntılı bir çocukluk evresini kendilerine tahsis edilen cüz’i bir maaş vasıtasıyla izale etmeye çalışır. Ancak maişetin tedricen ağırlaştırdığı ekonomik problem ve gailer kendisini okul çağında iş hayatına atılmak zarureti ile karşı karşıya bırakır. On yedi yaşında iştirak ettiği Ziraat Bankası sınavını kazanmak suretiyle Kangal’da memuriyet görevine dühul eder.⁴⁴³ Vazifesi esnasında göstermiş olduğu gayret ve hamiyet ve aynı zamanda hassasiyet, ciddiyet ve haysiyet akran ve meslektaşları arasında temeyyüz etmesine vesile olur. Bir süre sonra İstanbul’a sevkedilmek suretiyle taltif edilir. Burada Tahsilat Tetkik Memurluğu, Varidat Muamelat Katipliği, Beyoğlu Muhasebesi İkinci Şube Baş Katipliği, Tophane Tahsil Şubesi Memuru, Beşiktaş Varidat Tahakkuk Memuru, İstanbul Vilayeti Varidat Mümeyyizi, Bandrol Baş

⁴⁴³ Osman Yalçın, “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayat ve Çalışmaları 1886-1957”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, Güz 2009, s.743-769, s.746.

Memuru ve İstanbul Vilayeti Tahakkuk Müfettişliği görevini başarıyla deruhte eder.⁴⁴⁴ Demirağ'ın muvaffakiyetlerle taltif edilmiş memuriyet hayatı elim bir hadiseyle son bulur. Bir gayri Müslim tarafından tahkir edilen Demirağ, maruz kaldığı muameleyi memuriyet haysiyetine ve izzeti nefesine mugayir bulmak suretiyle vazifesinden ayrılır ve iş hayatına atılır. Kendisini yeni Türkiye'nin en büyük sermayedarı yapacak olan girişimine bu yıllarda yani 1919 yılında ufak bir sermaye ile başlar. Sigara kağıdı üretimine para yatıran ilk Türk olan Demirağ, Türk Zaferi adını verdiği sigara kağıdı markası ile iş hayatında tecrübe ve sermaye terakümünü gerçekleştirir. Ertesi yıl tesis ettiği Mühürdarzade şirketi vasıtasıyla kantariye, ithalat ve ihracatla meşgul olur.⁴⁴⁵

Nuri Demirağ'ın asıl başarısı ve büyük sermaye birikiminin vesilesini Cumhuriyet elitlerinin takip ettiği milli burjuva strateji ve tatbiki ile alakalandırmak son derece makuldür. Henüz 1923 yılında Mustafa Kemal tarafından kullanılan ifadeler devlet eliyle milli bir sermaye sınıfının vücuda getirileceğini ifşa eder niteliktedir: *"...bu ülke ve bu ülkenin insanları daha çok zengin olmaya zorunludur ve bu hakkıdır. Bunun için onların servetlerine göz dikmeyeceğiz ve orta tüccarları da onların düzeyine çıkaracağız ve hep beraber daha çok zengin olacağız. İsteriz ki beyler ülkemizde çok ve çok milyonerler, milyarderler olsun. O zengin insanlar bu ülkede başlı başına bankalar, şimendiferler, fabrikalar, şirketler vb. sanayiye kursunlar. Bizi yabancının sermayesine muhtaç bırakmasınlar. Dolayısıyla onlara düşman olmak değil onları daha çok zengin etmek bu ülkenin gerçek çıkarları gereğindedir. O halde beyler onlar halktır, onlar da bu topluluğun içindedir."*⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, C.2., TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s.814.

⁴⁴⁵ Necdet Sakaoğlu, *"Demirağ, Nuri"*, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul 1994, s.20; İsmail Yavuz, *"Nuri Demirağ Tayyare Fabrikası"*, **TAİ'nin Sesi**, Eylül 2011, s.43; Can Erel, *"Türkiye'de Endüstrinin Gelişiminde İz Bırakanlar: Mühürdarzade Mehmet Nuri Demirağ"*, **MSİ Analiz**, S.88, Aralık 2012, s.61; Kadir Şeker, *"Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek:Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi"*, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.23, Mayıs 2011, s.132; Necdet Sakaoğlu, *"Büyük Kalpli Vatandaş:Nuri Demirağ"*, **Popüler Tarih**, Temmuz 2000, s.70; Özlem Ak İkinci, *"Milli Sanayimizin Bilinmeyen Girişimcisi: Nuri Demirağ"*, **Tübitak Bilim ve Teknik Dergisi**, Ocak 2013, s.62; Metin Ergin, *"Hayatta Muvaffak Olmuş İşadamlarımız Nuri Demirağ"*, **Yirminci Asır**, Y.1, S.2, 23 Ağustos 1952, s.4.

⁴⁴⁶ İlgili mülakatın tam metni şöyledir: "kasabalarda, kentlerde işadamları vardır. fakat köylü sınıfı temeldir. Yalnız bunun çıkarı sağlanırsa bu iş adamlarının çıkarı zedelenir mi? Hayır, buna olanak yoktur. Çünkü bir kere bu iş adamları halk için gereklidir. Bunlar birbirinden ayrılmazlar. Birbirlerine gerekmektedir. Tersine iş adamlarını desteklemek ileriye doğru yönlendirmek gerekir. Ve bu başlı başına dikkate alınacak bir hedeftir. Bundan dolayı halkçılık açısından düşünüldüğü zaman bunların da hakkının verilmesi gerekir. Kasabalarda orta tüccarlar vardır. fakat bu orta tüccarlar bile yine köylü

Dönemin “milli burjuva” ideali solidarist-kooperatist bir anlayışa istinat ederken “devlet müteahhitliği” kaynak transformasyonunun yegane vasıtası durumundadır. Devlet işletmelerinin müteahhitliği meselesi muktedir ve müterakim bir kadronun teşekkülüne vesile olur. İndî, keyfi ve monist bir surette gerçekleştirilen sübvansiyon⁴⁴⁷ Demirağ’ı tipik bir patrimonyal milyonere dönüştürür. Samsun-Sivas hattının ihale ve muvaffakiyeti, yeni muvaffakiyetlere vesile olur. Samsun-Erzurum, Fevzipaşa-Diyarbakır, Afyon-Dinar, Sivas-Erzurum demiryolu hattı ile Bakanlık binaları, Büyük Millet Meclisi, Bursa Merinos, İzmit Seka, Sivas Çimento, Karabük Demir-Çelik Fabrikaları, Kadıköy Hal Binası, liman ve rıhtımlar aynı başarıyla tamamlanır.⁴⁴⁸ Deruhte ettiği vazifedeki ihlas ve ihtimam Mustafa Kemal’in de alakasına mazhar olur. “Demirağ” soyadıyla taltif edilir. Ve nihayet 1936’da 11 milyon TL servetiyle memleketin en büyük kişisel sermayedarı mesabesine yükselir.

Aynı yıl “İstikbal göklerde” vecizesine olan itimadı⁴⁴⁹ ve “...şahsi servetler Türk milletinin heyet-i mecmuasınıdır. Vatanın nefine her zaman hasr ve tahsise amade fertler elinde emanettir. Bunu kimsenin bol bol ve sefahate sarfetmeye,

---

ve halk için gerekli olan bir sınıftır. Bunları da yok edemeyiz, zarar veremeyiz. Tersine onları da korumak ve daha çok zengin yapma zorundayız. Ülkemizin genel çıkarları da bunu buyurmaktadır. Bu orta tüccarların üstünde ne var? Büyük tüccarlar...Büyük sermaye sahipleri...Sorum beyler, ülkemizde büyük sermaye sahibi, çok servet sahibi kaç kişi vardır ve bunların kaç parası vardır? bana Türkiye’de kaç tane milyoner gösterebilirsiniz? Ve en zengin adamımızın kaç parası vardır? elli bin lira, yüz bin lira...Sermaye nedir? Kapitalist olarak ortaya koyacağımız ve üzerlerine hücum edeceğimiz bunlar mıdır? Hayır beyler, bu ülke ve bu ülkenin insanları daha çok zengin olmaya zorunludur ve bu hakkıdır. Bunun için onların servetlerine göz dikmeyeceğiz ve orta tüccarları da onların düzeyine çıkaracağız ve hep beraber daha çok zengin olacağız. İsteriz ki beyler ülkemizde çok ve çok milyonerler, milyarderler olsun. O zengin insanlar bu ülkede başlı başına bankalar, şimendiferler, fabrikalar, şirketler vb. sanayiye kursunlar. Bizi yabancının sermayesine muhtaç bırakmasınlar. Dolayısıyla onlara düşman olmak değil onları daha çok zengin etmek bu ülkenin gerçek çıkarları gereğindedir. O halde beyler onlar halktır, onlar da bu topluluğun içindedir.” Bkz. Yaşar Öztürk, “*İş Damlıği, Sanayiciliği ve Politikacılığıyla Örnek Bir Yurtsever: Nuri Demirağ*”, **Bütün Dünya**, Mart 2003, s.16.

⁴⁴⁷ Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.40-63.

⁴⁴⁸ “*Erzincan’a İlk Giden Bir İnşaatçı Anlatıyor*”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1939, s.1. Nuri Demirağ tarafından yapılan hatlar şunlardır: Samsun-Kavak, Kavak- Havza, Havza-Amasya, Amasya-Zile, Zile-Kunduz, Kunduz-Yıldız, Sivas-Tecer, Afyon-Karakuyu, Bozanönü-Isparta, Malatya-Yazıhan, Baladız-Burdur, Tecer-Çetinkaya, Çetinkaya-Hekimhan, Çetinkaya-Divrik, Divrik-İliç, Iliç-Kemah, Kemah-Erzincan, Erzincan-Aşkale, Aşkale-Erzurum. Bkz. İhsan Çalapverdi, **Divriği’li Mühürdarzade Nuri Demirağ**, İstanbul 2009, s.14.

⁴⁴⁹ Benzer bir ifade İnönü tarafından da beyan edilmiştir. “Türkiye için hava tehlikesi vardır...Çocuklarımıza aşılacak havacılık sevgisi gençlerimizin ülküsü olacaktır...” ifadesiyle havacılığın ehemmiyetini vurgulamıştır. Abidin Daver, “*Hem Nalına Hem Mihına*”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1941.

*israfa, suiistimale hakkı yoktur.*⁴⁵⁰ kaidesiyle sivil havacılığa yönelir. Ancak bu ulvî teşebbüs, trajedi, haile ve gailelerle hamledilmiş bir ömrün en acı tecrübesine dönüşürecektir.

İlk olarak Beşiktaş'ta bir tayyare montaj atölyesi tesis edilir. 1938'de tadil edilen Elmas Paşa Çiftliği "Gök Stadyumu" adlı ilk sivil havaalanına dönüştürülür. Hangar, atölye ve Gök Okulu kurulur ve gençler için uçuş kursları düzenlenir.⁴⁵¹ Uçak mühendisi Selahattin Alan'la birlikte Türk tipi bir tayyare projesi dahi hazırlanır.⁴⁵² Hüseyin Avni Paşa korusunda gerçekleştirilen yatırımla ipek böceği yetiştirilir⁴⁵³ ve ülkenin ilk paraşüt üretim merkezi inşa edilir.⁴⁵⁴ İlgili projeler Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve hava müsteşarı Z. Doğan tarafından da desteklenmektedir.⁴⁵⁵ Türk Hava Kurumu ise tayyare ve planör siparişiyle yerli

---

⁴⁵⁰ Selahattin Güngör, "Yeşilköy'de Hususi ve Yeni Bir Tayyare Sahası", **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1939. Dönemin gazetlerinde Demirağ ve havacılıkla alakalı faaliyetleri için ayrıca bkz. "Havaları Korumak İçin Yetişen Gençler", **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1941, s.2; Bedri Cilasın, "Milli Havacılığın Uyanışı", **Yeni Sabah**, 8 Temmuz 1941; "Hava Sanayimizde Hayırlı Bir Adım", **Tasviri Efkar**, 18 Ağustos 1941; Yekta Ragıp Önen, "İlk Mektep Tayyaresi Divrik'e Gidip Geldi", **Vakit**, 8 Ekim 1941; Faruk Fenik, "Nuri Demirağ Gök Okulunda Tören", **Tasviri Efkar**, 24 Ağustos 1942; Ensari Bülent, "Nuri Demirağ'ın Büyük Eseri: Gök Okulu", **İstiklal**, 30 Ağustos 1943; Osman Kirişçioğlu, **Yaşadığımız Günler**, Sancak Yayınları, Ankara 1998; Ahmet Mahir Peşken, **Kainatın Başşehri Divriği**, Sivas 2000; **Köy İmar Planı**, MKP Neşriyat Serisi No:1, İstanbul 1946; Fatma Kılınçoğlu, **Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2003; Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler**, C.1-2, İstanbul 1998; Nuri Demirağ, **Tayyare Atelyesi-Dahili Talimatnamesi**, İstanbul 1938; **Nuri Demirağ İnşaat Müteahhitliği İşyerlerine Mahsus Talimatname**, İstanbul 1939; Müfid Ekdal, **Kadıköy**, İstanbul 1936; Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, YKY, İstanbul 2000; Necdet Sakaoğlu, "Nuri Demirağ", **İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul 1994; Muhittin Şimşek, "Endüstrileşmemiz ve Nuri Demirağ", **Dünya Gazetesi**, 22 Temmuz 2002; Ayçin Özkan, "İlk Uçak Fabrikasını ABD Kapattı", **Aktüel**, S.67, Ekim 2006; Hasip Uras, "Nuri Demirağ", **Türk Yolu**, Mayıs 2007.

⁴⁵¹ Necdet Sakaoğlu, "Büyük Kalpli Vatandaş: Nuri Demirağ", **Popüler Tarih**, Temmuz 2000, s.71; Osman Yalçın, "Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayi Kurulmasına Tesirleri", **Akademik Bakış**, C.3, S.6, Yaz 2010, s.202-203; Osman Yalçın, "Türk Tarihi Bakımından 20. Yüzyılda İki Önemli Gelişme: Havacılığın ve Bir Liderin Doğuşu", **Turkish Studies**, S.6/2, Bahar 2011, s.1054; Dilek Temiz, "Ekonominin Önemli Bir Parçası: Savunma Sanayi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.33, Ağustos 2012, s.4. İlgili kurslara İsmet İnönü'nün çocukları da iltifat etmiştir. Bkz. Can Aksın, "Gökökülü'ne İnönü'nün Oğulları da Kaydolmuştu", **Günaydın**, 11 Şubat 1972.

⁴⁵² Abdurrahim Fahimi Aydın, "Tayyareden Uçağa: Milli Hava Sanayinin Kuruluşunda Türk Halkının Yaptığı Bağışlar", **Karadeniz Araştırmaları**, S.31, Güz 2011, 76; Bahattin Adıgüzel, **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Ankara 2003, s.209; , Can Aksın, "Nuri Demirağ'ın İşleri Ters Gitmeye Başlıyor", **Günaydın**, 13 Şubat 1972.

⁴⁵³ "Bursa'nın Bu Seneki Koza Mahsulü", **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1943, s.3.

⁴⁵⁴ Osman Yalçın, "Mühürdarzade Nuri Bey'in (Demirağ) Hayat ve Çalışmaları 1886-1957", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, Güz 2009, s.743-769, s.754-762.

⁴⁵⁵ 6/7/936 tarihli dilekçede Çakmak, Demirağ'a şunları yazıyordu: "Memleketimizdeki hava sanayine yardım hususunda gösterdiğiniz vatandaşlık duygusu, şayanı takdirdir. Bu iş,büyük mali fedakarlıklara ihtiyaç gösterdiğinden bu uğurdaki maddi ve manevi azminizden de sizi tebrik

üretimi teşvik etmektedir. Nihayet evsaf ve vesaiti ile yepyeni bir tip olan Nu. D.38 adlı altı kişilik çift motorlu yolcu uçağı üretilir.⁴⁵⁶ Türk yapımı ilk yerli uçak ilk yolculuğunu Divriği'ye gerçekleştirir.⁴⁵⁷ Ancak Türk sivil havacılığı adına elde edilen bu muvaffakiyet elim bir hadise neticesinde akamete uğrar. Selahattin Alan bir gösteri uçuşu esnasında hayatını kaybeder. THK uçak ve planör taahhüdünden vazgeçer.⁴⁵⁸ Mukavelenin tek taraflı feshi Demirağ'ı maddi ve manevi zarara duçar eder. Zararın tazmini maksadıyla yargıya gidilir.⁴⁵⁹ Muhakeme neticesinde THK haklı bulunur ve on milyon liralık feragat heba olur. Fabrikanın imal ettiği uçakların ihracı da engellenir.⁴⁶⁰ Yeşilköy hava meydanı ve tayyare fabrikası ile Gök okul cebren istimlak edilir. Boğaz köprüsü projesi⁴⁶¹ ve Mesude Demirağ Doğum

---

ederim..." Zeki Doğan imzalı 4/8/938 tarihli dilekçede ise: "İstanbul'da müessesenizi son ziyaretim esnasında gördüğüm faaliyet ve çok muntazam mesaiden dolayı göğsüm iftiharla doldu. Memleketin bugün için en büyük ihtiyaçlarından birini karşılayan bu yurtsever ve temiz faaliyetinizin sonuna kadar Türk işçisini ve eserini bütün dünyaya tanıttığınız gibi, inkişafını en temiz duygularıyla diler, sizi candan kutlarım" diyordu. Bkz. Şakir, a.g.e., s.158-159.

⁴⁵⁶ Ziya Şakir, **Nuri Demirağ Kimdir?**, Kenan Matbaası, İstanbul 1947, s.62-63; Can Aksın, "Demirağ O Devrin En Modern 2 Motorlu Uçağını Yapmıştı", **Günaydın**, 10 Şubat 1972; Can Aksın, "İlk Türk Uçağı 37 Yıl Önce Bugün Uçmuştu", **Günaydın**, 8 Şubat 1972; Can Aksın, "Türklerin Zeka ve Tekniğine Hayran Kaldım", **Günaydın**, 12 Şubat 1972.

⁴⁵⁷ Uçak sanayisi teşebbüsü kamuoyu tarafından büyük bir alakaya mazhar olmuş, dönemin basını sütunlarını meseleye taalluk eden haberlerle tezyin etmiştir. Mesela bkz. "Şehrimizde Bir Tayyare Fabrikası Çalışmaya Başladı", **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1937, s.3; "İstanbul'da Yapılan İlk Türk Tayyaresi İnönü'nde Kapaklandı", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1938, s.1; "Havacılık Dersleri", **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1939, s.2; "Nuri Demirağ Mektep Tayyaresi", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1940, s.2; "Milli Şef Dün Yeşilköy Hava Meydanlarında Tesisatı Tetkik Etti", **Cumhuriyet**, 26 1940, s.1; "Nuri Demirağ Tayyare Hangarı ve Meydanı", **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1941, s.3; "Nuri Demirağ Tayyare Hangarı ve Meydanı", **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1941; "Yeşilköy Nuri Demirağ Hava Meydanında", **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1942, s.4; "Yeşilköy Nuri Demirağ Hava Meydanında", **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1942, s.4; "Beden Terbiyesi Muallimleri Dün Nuri Demirağ Okulunda Uçuş Yaptılar", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1942, s.2; "Nuri Demirağ Hava Okulunda", **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1942, s.3; "Nuri Demirağ Hava Okulunda", **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1942, s.3; "Yeşilköy'de Dün Yapılan Hava Bayramı", **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1942, s.3; "Mühendis Mektebi Talebesinin Uçuş Talimleri", **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1942, s.3; "Nuri Demirağ Hava Meydanında Uçuş Tecrübeleri", **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1942, s.2; "Nuri Demirağ Hava Mektebinde Dünkü Gösteriler", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1943, s.2; "Nuri Demirağ Gök Okulunda Uçuş Bayramı", **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1943, s.2; "Nuri Demirağ Gök Okulunda Yapılacak Tören", **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1943, s.3; "Nuri Demirağ Hava Okulunda Bugün Yapılacak Tören", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1943, s.2; "Nuri Demirağ Okulunda Dünkü Merasim", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1943, s.3; "Türkiye'de İmal Edilen İlk Yolcu Tayyaresi", **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1944, s.3; "İlk Türk Tipi Yolcu Tayyaresi Bugün Ankara'ya Gidiyor", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1944, s.2.

⁴⁵⁸ İlgili taahhütler ve Milli Savunma Bakanlığının savunması için ayrıca bkz. **BCA**, F.K. 30.10.00.00, Y.N. 58.396.11, 28.06.1944 ve **BCA**, F.K. 30.10.00.00, Y.N. 61.413.34, 15.01.1946.

⁴⁵⁹ "Nuri Demirağ, Hava Kurumu Davasına Dün Devam Edildi", **Tasviri Efkâr**, 24 Kasım 1923; "Hava Kurumunun Aleyhine Açılan Dava", **Tasviri Efkâr**, 25 Şubat 1944.

⁴⁶⁰ Türk yapımı uçakların Mısır, İran ve Irak gibi devletler tarafından talep edildiği bilinmektedir. Ayrıntılı malumat için bkz. Can Aksın, "Mısırlılar Nuri Demirağ'ın Yaptığı Uçaklara Talip Oldu", **Günaydın**, 9 Şubat 1972, s.

⁴⁶¹ "Boğazın İki Yakasını Birleştirecek Köprü", **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1949, s.1.

Hastanesi projesi de sümen altı edilir.⁴⁶² İlk özel radyo teşebbüsü sonuçsuz kalır. Ve nihayet yüz bin gazete kapasiteli bir basım tesisi hayali de inkisara vesile olur.⁴⁶³ Bu durum Nuri Demirağ'ın, İnönü ve temsil ettiği bürokrasiye tavır almasında ve hissi ve ameli bir muhalefet sergilemesinde etkili olacaktır.⁴⁶⁴

⁴⁶² İrfan Özfatura, “*Kırgın Havacı*”, **Türkiye Gazetesi**, 22 Ocak 2006; Özkan Aycın, “*İlk Uçak Fabrikasını Amerika Kapattı*”, **Aktüel**, S.67, Ekim 2006.

⁴⁶³ Yaşar Öztürk, “*İş Damlığı, Sanayiciliği ve Politikacılığıyla Örnek Bir Yurtsever: Nuri Demirağ*”, **Bütün Dünya**, Mart 2003, s.16-30. Tasavvur ettiği projelerin müteddit defalar reddi üzerine İnönü'ye bir mektup kaleme alan Demirağ kendisine şöyle seslenmektedir: “...Memleket hayrına ve millet menfaatine her faydalı teşebbüs tarafınızdan ve taraftarlarınızdan sadır olmayınca onu çürütmeyi, baltalamayı değişmez bir prensip olarak 30 seneden beri itiyat etmeniz, ilk zamanlarda doğurduğu ve doğuracağı faciaları millet nazarında elle tutulur, gözle görülür bir halde belirmemişti. Ve bu itiyat yaldızlı hap halinde ziynetlendirilerek politika edebiyatı kisvesine büründürülmüş, etrafınızdakiler tarafından sırf hoş gitmek, şirin görünmek maksadıyla adeta içi kof yeni bir ilim haline sokulmuştu. Vaktaki kaçırılan fırsatların ve döndürülen enerjilerin ve ilerleme kaynaklarının mefluç bir hale gelmesiyle gerilemeler, her türlü maskemelere rağmen gizlenememiştir...1944 senesinde Amerikalılarla tasarlanan mukavelemizi akim bırakmak için sanki o civarda düz bir tarla yokmuş gibi Yeşilköy Tayyare meydanını işgal ettirdiniz ve bir sene evvel de Yeşilköy Hava Yolları tayyare meydanına gelerek Nuri Demirağ ne yapıyor sualinize ara sıra uçuyor cevabına karşı almalı! Almalı! Demeniz üzerine tayyare meydanımı,i fabrika, hangar, Gök Okulu, tank tamirhanem vesair müştemilatım yok pahasına istimlak edilmiştir...Ecnebilere imtiyazı verilen hatların yarısı bile yapılmadan tahsisat bitmiş, bol bol harcamalar ve fuzuli masraflar yüzünden devlet hazinesi heder edilmiş ve tamtakır bir hale getirilmiş, millet ağır vergilerle kıvrandırılmış, şahsi teşebbüsler öldürülmüş, halk tahammül fersa borçlar altında kıvrılmış kalmıştır. Her şey iktisadi nizam üzerine kurulmuştur. Frenkperestlik mevkiini Türkperverliğe terk etmeye icbar edilecektir. Madem ki, Türk varlığına ve Türk kudretine itimadımız yoktur, ileriye görmek hassasından da mahrumsunuz. O halde devlet reisliğinden hemen çekilmenizi, bu işi milletin ehline tevdi etmesine müsaadenizi tekrar talep ve teklif ediyorum” Bkz. Nuri Demirağ, **C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü'ye İkinci Açık Mektup**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1950, s.3, 12,16. Aynı hususta başka bir mektup için bkz. Nuri Demirağ, **C.H.P. Genel Başkanı İ. İnönü'ye Açık Mektup**, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul 1949.

⁴⁶⁴ Nuri Demirağ'ın kızı Mefkure Azak, babasının projelerinin engellenmesi hususunda şunları söylemektedir: “En büyük engel İsmet İnönü ve çevresiydi. Nuri Demirağ parlar da benim yerime geçer diye endişelenirlerdi. Bu yüzden tüm işlerine engel olmaya çalıştılar. Uçak fabrikasının en iyi çalıştığı zamanlarda İran'dan, Irak'tan uçak siparişi geliyordu. Ancak yakarız yine de kesinlikle sattırmayız diyorlardı. Bir de köprü olayı vardır. köprüünün yapımına Ali Çetinkaya karşı çıkıyordu. Kesinlikle yaptırmam diyordu. Babam da köprüyü yaptıracam, girişine de Ali Çetinkaya geçemez yazacağım diye espri yapardı. Annemiz 17 kere doğum yaptı. Bu yüzden kaybettik zaten. Biz 8 kişi hayattayız. Babam, Mesude Demirağ Doğum Hastanesi yaptıracam diyordu. Hatta projelerini de yaptırtmıştı. Onu belediyeye tatbik ettiremedi. O zamanki belediye şehrin içinde u kadar büyük hastane olmaz diye imar vermedi. Tabii bunun arkasında büyük ihtimal başka sebepler vardır. o kadar çok baltalandı ki, parti zamanında herkes oyunu ona veriyordu. Hep sandıkları çaldılar, yaktılar, çok şey yaptılar. Nice sandıklar çaldı, çok şeyler yaptı bu memlekete ancak hep baltalandı. Babam ölümüne yakın bana şöyle demişti: 30 sene erken gelmişim kızım, 30 sene sonra gelseydim bütün projelerimi yerine getirebilirdim. Onun için her istediğime muvaffak olamadım. Benim bildiğim babam; tanıdığım, hatırladığım günden beri memlekete ne yapabilirim, neyi ilerletebilirim diye düşünürdü.”Bkz. Semih İnceöz,“Türkiye'nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam Nuri Demirağ”, **Aksiyon**, 15-21 Haziran 1996, s.24-29, s.27. İlgili teşebbüs Demirağ'ın kişisel servetine de onarılmaz zararlar verir. Kendisi bu hususta şu ifadeleri kullanmaktadır: “Milyonları tayyarecilik uğruna erittik. Sizi temin ederim...Tayyarecilik benim servetimin dörtte üçünü yemiştir.” Bkz Faruk Fenik, “*Siyaset İçin Ticarete Başlayan Nuri Demirağ İle Mülakat*”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1951.

1945 yılının Haziran ayı çift dereceli serbest seçimlerin uyandırdığı ilgi ve alaka ile geçmişti. Temmuz ayının ilk haftası ise siyasal muhalefetin müşahhas bir hüviyete dönüşümüne sahne olacaktı.⁴⁶⁵ 8 Temmuzda İstanbul Valiliğine müracaat eden Nuri Demirağ, “Milli Kalkınma Partisi”nin tesisi hususundaki dilekçesini beyan ederken⁴⁶⁶ bu cür’etkarane teşebbüsü bir istimzac olarak telakki ediyordu. Zira O, hakiki maksadı “...bir parti kurmakta mahzur olup olmadığını anlamak...” ve “...çok sesli bir siyasal hayatın varlığı için yardımcı olmak...”⁴⁶⁷ şeklinde ifade ediyordu. Bu vesile ile Cemiyetler kanununun ilgili hükümleri dikkate alınmamış ve partiye ait bir nizamname dahi hazırlanmamıştı. Böylece ilgili teşebbüs İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Müdürlüğü tarafından tekemmül edilmek üzere iade edilmişti.⁴⁶⁸ Bir süre sonra vilayete verilen ikinci istida⁴⁶⁹ usule mutabık addedilerek dikkate alınmış ve iç işleri bakanlığına gönderilmişti.⁴⁷⁰

Demirağ’ın bürokrasi hususundaki tecrübesizliği partinin tesisini geciktirmişti.⁴⁷¹ Zira “millî” ibaresinin kullanılacak olması da bir dizi bürokratik işlemi zorunlu kılıyordu.⁴⁷² Ayrıca parti nizamnamesi içinde bir ayan meclisinin kurulması, kuvvetler prensibinin reddi, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçimi, yüz bin kişi için bir milletvekili seçilmesi gibi hükümlerin de tadili gerekiyordu.⁴⁷³ Bütün bu teferruat ve muamele Ağustos ayının sonuna kadar devam etmiştir.⁴⁷⁴ 22 Eylülde partinin kuruluşuna izin verilmiş,⁴⁷⁵ 18 Ekimde ise Nuri

---

⁴⁶⁵ Cemil Koçak, “46’nın İvrir Zıvır Partileri”, **Tarih ve Toplum**, C.XIV, S.80, Ağustos 1990, s.16-19.

⁴⁶⁶ Tekin Avaner, “1945:Dönüm Noktasında Türkiye”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara 2008, s.598.

⁴⁶⁷ Osman Akandere, “İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Kurulan İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1999/4, s.197; “Milli Kalkınma Partisi”, **Akşam**, 7 Eylül 1945, s.2.

⁴⁶⁸ “Milli Kalkınma Partisi”, **Akşam**, 10 Temmuz 1945, s.2; “Milli Kalkınma Nizamnamesi Geri Gönderildi”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1945, s.2; “Kalkınma Partisi”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1945, s.1; “Parti Kurmak İçin Yapılan Müracaatlar”, **Akşam**, 10 Eylül 1945, s.3.

⁴⁶⁹ “Milli Kalkınma Partisi”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1945, s.3.

⁴⁷⁰ “Nuri Demirağ’ın İstidası Bakanlığa Gönderildi”, **Akşam**, 31 Temmuz 1945, s.3.

⁴⁷¹ “Parti Modası”, **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1945, s.2.

⁴⁷² Hıfzı Topuz, **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, Sergi Yayınevi, İzmir 1994, s.111.

⁴⁷³ Ercan Haytoğlu; “1945’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.784.

⁴⁷⁴ “Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi Kuruluyor mu?”, **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1945, s.3; “Kalkınma Partisine İzin Verildiği Tahakkuk Olunuyor”, **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1945, s.1; “Nuri Demirağ’ın Partisi”, **Akşam**, 23 Ağustos 1945, s.2.

Demirağ Halk Partisinden ihraç edilmiştir.⁴⁷⁶ Milli Kalkınma Partisinin resmi açılışı, 27 Ekimde gerçekleştirilecektir. Açılış merasimi parlak bir törenle icra edilmiştir. Törene Lütfi Kırdar ve Faruk Dereli'de iştirak etmiştir.⁴⁷⁷ Açılış nedeniyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis başkanı ve Halk Partisi genel sekreterliğine de birer tazim telgrafi gönderilmiştir.⁴⁷⁸ Merasim esnasında irad edilen nutuklar teşebbüsün maksadını ifşa eder niteliktedir. Parti başkanı sıfatıyla kamuoyuna seslenen Demirağ, “...cihan huzurunda tarihin kaydettiği devirlerden beri adalet timsali olarak hakim yaşamış milletimizin azametli tarihinden kuvvet alarak bizlere emanet ettikleri ananelere sadakat ve hürmet göstererek zamanın ihtiyaçlarına göre terakki ve inkişaf yolunda milletimizin layık olduğu mevkii ve refahı, ahlaken ve iktisaden büyük bir kuvvet haline gelmesini temin maksadıyla anayasa hükümlerine göre Milli Kalkınma ünvanıyla bir parti teşkil ettik.”⁴⁷⁹ demiştir. Ulaş ise istibdadı

---

⁴⁷⁵ “*Milli Kalkınma Partisi*”, **Akşam**, 22 Eylül 1945, s.2; “*Müsaade Verildiği Vilayete Bildirildi*”, **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1945, s.2; “*Hükümet Partinin kurulmasına izin verdi*”, **Vatan**, 6 Eylül 1945, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi Faaliyete Geçiyor*”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1945, s.1; “*Milli Kalkınma Partisinin Ruhsatnamesi Verildi*”, **Akşam**, 23 Eylül 1945, s.2; Ercan Haytoğlu, **Milli Kalkınma Partisi ve Siyasal Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s.39-44; Rıfki Salim Burçak, **İnönü ve Demokrasi**, Doğu Matbaası, Ankara 1950, s.15. Parti hakkında ayrıca bkz. Alparslan Ceylan, **Milli Kalkınma Partisi (1945-1950)**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

⁴⁷⁶ **BCA**, F.K. 490.1.0.0, Y.N. 5.27.40, 18.10.1945.

⁴⁷⁷ “*Milli Kalkınma Partisi Dün Törene Açıldı*”, **Vatan**, 20 Ekim 1945, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi Bugün Açılıyor*”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1945, s.3.

⁴⁷⁸ Demirağ'ın Başvekile hitaben kaleme aldığı telgrafın sureti şundan ibarettir: “...Büyük milletimize tarihte yakışan hakiki demokrat mevkii vermek, milletimizi, yurdumuzu tartışmalara dayayan tekamül ve terakkiye ulaştırmak için tesis ettiğimiz Milli Kalkınma Partisini açarken birbirimizin yolumuzu aydınlatmamızı Türk milletinin refah ve saadeti için çalışmalarımıza ve müşküllerimize yekdiğerimizin yardımcılarını saygılarımızla arz ederiz. Milli Kalkınma Partisi Başkanı Nuri Demirağ.” Bkz. **BCA**, F.K.490.01. 434, Y.K.18.03.369, 27.10.1945 ve Başvekalet keşide edilen davetle alakalı olarak ayrıca bkz. **BCA**, F.K.030.01.00, Y.K.48.285.15, 27.10.1945. Saraçoğlu'nun cevabi telgrafi ise şöyledir: “...Milli Kalkınma Partisinin açılması münasebetiyle göndermiş olduğunuz telgrafi memnunlukla okudum. Temeli demokrasi prensiplerine dayanan Cumhuriyet Halk Partisi memleket davlarında karşılıklı inanın zaruri bulunduğu kanidir ve yurt nef'ine olacak çalışmalarınızı alaka ile karşılayacaktır. Memleket için hayırlı başarılarınızı saygıyla dilerim. Başbakan Ş. Saraçoğlu.” Bkz. **BCA**, F.K.30.01. 00, Y.K.48.285.1, 31.10.1945. Aynı minvalde bir diğer telgraf ise Kansu tarafından keşide edilmiştir: “...Milli Kalkınma Partisinin açılması vesilesiyle göndermiş olduğunuz telgraftan çok mütehassis oldum. Demokrasiyi daima ana temellerinden sayan Cumhuriyet Halk Partisi çalışmalarınızı ilgi ile karşılayacaktır. Memlekete hayırla başarılarınızı dileyerek saygılarımı sunarım. N.K.” Bkz. **BCA**, F.K.490.01. 434, Y.K.18.03.368, 31.10.1945.

⁴⁷⁹ **Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi**, Teknik Basımevi, İstanbul 1945, s.1. İlgili konuşmanın önemli hususları şöyledir: “...demokrasi ile idare olunan hükümetler, milletlerini refah ve saadete erdirmişler, hilafında hareket edenler de sefalet ve felakete sürüklemişlerdir. Aziz yurdumuz artık tek parti ile idare olunamazdı. Nizamnamemizde prensiplerimizi açıkça gösterdik. Büyük milletimiz bu prensiplere canu gönülden merbut kaldıkça vatanımızın mutlaka saadet ve selamete erişeceğine ve

tenkit etmiş ve kaydı hayat koşulu ile cumhurbaşkanı seçmenin istibdad olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca devletçilik hususunun zararlarına da değinmiştir.⁴⁸⁰

Kamuoyunu meşgul eden asıl hadise teşekkül heyetinin kimliği hususuydu. Demirağ, gazetecilerin ısrarlı sorularını “...teşebbüse iştirak edenleri şimdi söyleyemem. Tanınmış değil, temiz insanlar ilim ve irfanla mücehhez, ahlak sahibi insanlar...” şeklinde geçiştiriyor ve Onları ‘davasına inanmış adamlar’ olarak tanımlıyordu. Parti müessisleri ilk kez vilayete teslim edilen nizamnamede zikredilmiştir. Bu isimler kamuoyunun yakinen tanıdığı Hüseyin Avni Ulaş⁴⁸¹ ve Cevat Rifat Atilhan’dı.⁴⁸² Ulaş, farklı ve renkli bir kişiliğe sahipti. Geçmişin siyasi çatışmaları içerisinde ön safta yer almıştı. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde Atatürk ve Birinci Gruba karşı muhalefetin lideri konumundaydı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önemli simalarındandı. Şeyh Said

---

medeniyet aleminde mümtaz bir mevki iktisap edileceğine şüphe edilemez. Halk şimdiye kadar süslü sözlerle, parlak programlarla, kuru vaatlerle inkisai hayale uğradı. Biz bunu yapmayacağız. Halk Partisi hükümetleri hiçbir eser vücuda getirmedir demiyorum. Münferit ve mahdud eserler ve hareketler müşahade olunuyor. Ümran ve medeniyet yollarında yıldırım süratiyle hamleler yapmak zorunda bulunan milletimiz için bunlar asla kafi değildir. Devletçilik rejiminde bundan daha fazla iş ve adalet beklenemez. Demokrasi azı ve yavaşı değil, çoğu, çabuğu ve iyiyi amirdir. Esas prensibimiz feragat, fedakarlık, ahlak ve doğruluktur. Aramızda eski sarayların haremağamsı “evet efendim”cileri, müraileri, müdahimleri, devrancıları, erzak arabaları seyyar matbaaları, “neme lazım”cıları bulunmayacak ve yer alamayacaklardır. İradecilerimiz, vatanın kurtuluşu, yükselişi yolunda varlığına dayanan ve mülkü milletin gizli kapalı hazinelerini verimli hale getirmesini bilen, şahsi menfaatini, millet menfaati uğruna feda eden, ruhu idealist, dimağı realist şahsiyetlerden teşekkül edecektir. Gayemiz, iyilerin kadrini yükseltmek, kötülerini ıslaha çalışmak, muztarib milletimizi saadete eriştirmek ve dolayısıyla insanlığa da hizmet etmektir...Vatanın ümrani için yaptığımız hamleler: “şahısların muvaffakiyeti, hükümetin başına bir gaile açmak ihtimali olduğu için, teşebbüslerin baltalanması, körletilmesi lazımdır”, şeklinde karşılandı. Bu sebeple her cepheli şahsi teşebbüslerim akamete uğratıldı. Reklamcılık telakki ettiğim için bunların müfredatını burada izah etmeyi muvafık bulmuyorum. Ne diyelim? Bu; devletçilik prensipleri icabı imiş... Uzun senelerin ilmi, ameli tecrübelerinden doğan ve şahsi menfaat endişesinden tamamen arı bulunan hareketler böylece akim bırakıldıktan sonra halkın devletçilik iradesinden dolayı maruz kaldığı binbir çeşit ızdırıp, felaket ve haksızlıkları önlemek üzere “Milli Kalkınma” adlı bir parti teşkili ile adalet, sıhhat, servet ve saadeti sağlayacak prensipleri en geniş mikyasta millete tatbikini tasavvur ettim...Yegane gayemiz, vatani hizmetlerini canu gönülden prensiplerimize bağlayan müessis arkadaşlarımızla idare heyetimizi teşkil eden nurlu, imanlı genç arkadaşlarımız ve tehalükle etrafımıza toplanan ve toplanmakta olan temiz ve ülkülü azalarımızla beraber el birliğiyle ve şahsi menfaat temininden arı feragat ve fedakarlıkla çalışmak, faaliyetimize sözle değil, eserle halkımıza ve cihana göstermektir. Bundan dolayı, yapacağımız hizmetlere dair burada fazla söz söylemeyeceğim. Cümlelerinizi saygıyla selamlarım.” Bkz. **BCA**, F.K.490.01. 434, Y.K.18.03.371, 27.10.1945.

⁴⁸⁰ “*Dün Açılış Resmi Yapıldı*”, **Akşam**, 28 Ekim 1945, s.2.

⁴⁸¹ Parti kurma teklifi, Ulaş’a, siz manevi, ben de maddi sermayeyi harcayarak vatanımıza olan borcumuzu ödemiş oluruz, ifadesiyle yapılmıştır. Bkz. Muammer Çelik, **Hüseyin Avni Ulaş**, İstanbul 1996, s.18-20.

⁴⁸² “*Milli Kalkınma Partisi’nin İdare Meclisi Teşekkül Etti*”, **Tasvir**, 20 Ekim 1945, s. 1, 3. Necdet Sakaoğlu, “18 Temmuz 1945’te dört kurucusundan biri kendisi gibi Divriğili ve yaşıtı Refik Koraltan olan hür teşebbüsü...” ifadesiyle Refik Koraltan’ı da parti kurucuları arasında göstermiştir. Bkz. Necdet Sakaoğlu, “*Büyük Kalpli Vatandaş:Nuri Demirağ*”, **Popüler Tarih**, Temmuz 2000, s.72.

Ayaklanmasında yargılanmış ve beraat etmişti. 1935 yılında Erzurum bağımsız milletvekili olma teşebbüsü de gerçekleşmemişti.⁴⁸³ Atilhan ise İslamcı ve anti-semitik görüşleriyle tanınan eski bir askerdirdi.⁴⁸⁴ Siyonizm, Yahudilik, Masonluk, Komünizm çerçevesinde yazılar yazmış, ifrat ve tefrite kaçan söylemleriyle Ortadoğu'nun Hitleri olarak adlandırılmıştı.⁴⁸⁵ Bu üç isim üç farklı kutubu işaret ediyor ve aralarında herhangi bir fikir birliği bulunmuyordu. Ancak Halk Partisinin kitleler nezdinde sahip olduğu vaziyet ile siyasi-iktisadi başarısızlık ve kırgınlıklar onları muhtemel bir ikbal ve müşterek bir ideal çevresinde birleştiriyordu.

⁴⁸³ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T. B. M. M. I. Dönem 1919 – 1923**, C. 3, TBMM Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 392; “Paşalar Arası Milli Mücadele”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1990, s.1; “Ölüm”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1948, s.3; Ahmet Demirel, “Bir Demokratın Öyküsü:Hüseyin Avni Ulaş”, **Tarih ve Toplum**, S.134, Şubat 1995, s.24-31; Hakkı Uyar, “Tarihe Nasıl Bakmak? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş Örneği”, **Toplumsal Tarih**, S.18, Haziran 1995, s.58-64.

⁴⁸⁴ **Cevat Rifat Atilhan**: 1892 yılında İstanbul'un Vefa semtinde doğmuştur. 1909 tarihinde Harbiyeye girmiş ve buradan 24 Kasım 1912'de mezun olarak sırasıyla Balkan Savaşlarına, Birinci Dünya Savaşı'na ve hemen ardından Milli Mücadeleye katılmıştır. Bulduğu görevlerde önemli başarılarla imza atmış ve komutanlarının takdirini kazanmıştır Atilhan, askeri hayatından ziyade fikir hayatıyla ve fikrî mücadelesiyle ön plana çıkmış bir şahsiyettir. Hayatı boyunca kendisine düşman kabul ettiği Siyonizm, Yahudilik, Masonluk, Komünizm çerçevesinde yazılar yazmış; ifrat ve tefrite kaçan söylemleriyle dış basında Ortadoğu'nun Hitleri olarak adlandırılmıştır. Türk Muhafazakar Partisi ve İslam Demokrat Partisi oluşumları içinde yer almıştır. Büyük Doğu Cemiyetinde görev yapmıştır. Cevat Rifat Atilhan, 4 Şubat 1967'de İstanbul'da 75 yaşındayken vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: **Filistin Cephesinde Yahudi Casuslar-Suriyenin Mataharisi Simi Simon**, İstanbul 1947, **Yahudi Casusu Suzi Liberman**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1969, **Türkoğlu Düşmanımı Tanı**, Çelikkilt Matb., İstanbul 1966, **Dünya İhtilalcileri**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1965, **İslam ve Beni İsrail**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1957, **Gizli Devlet ve Fesat Programı**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1957, **Farmasonluğun Yırtılan Maskesi**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1956, **İğneli Fıçı**, Özbahar Yay., İstanbul 1969, **Küfrün Karşısında Müslümanlık**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, **Kendi Vesikalarına Göre Masonluk Nedir?**, Doğan Güneş Yay., İstanbul 1964, **İslam'ı Saran Tehlike ve Siyonizm**, Aykurt Neşriyatı, Gün Matb., İstanbul 1955, **İslam ve Beni İsrail**, Aykurt Neşriyat, İstanbul 1957, **Dünya Nazarında Yahudilik ve Masonluk**, Selamet Basımevi, İstanbul 1935, **Fesat Programı ve Protokoller**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1968, **İstiklal Harbi'nde Sarıklı Kahramanlar**, Uğur Yay., Yaylacık Matb., İstanbul 1967, **Menemen Hadisesinin İçyüzü**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1968, **31 Mart Faciası**, Aykurt Neşriyat, İstanbul 1969, **Bütün Açıklığı İle İnönü Savaşları ve Gerçek Kahramanlar**, Yelken Matb., İstanbul 1973, **İttihat ve Terakki'nin Suikastları**, Yelken Matb., İstanbul 1973, **Tarih Boyunca İslam Hâkimiyeti ve Uğradığı Suikastlar**, Kitsan Matbaacılık, İstanbul 1979, **Musa Dağı**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1968, **Filistin Cephesi'nde Yahudi Casuslar**, Üstün Eserler Neşriyatı, İstanbul 1967. Ayrıntılı malumat için bkz. Mehmet Soykan, **Cevat Rifat Atilhan'a Yahudiler Neden Saldırıyor**, Hts Yay., İstanbul 2010; Münevver Ayaşlı, “Bir Mücahid Kaybettik”, **Yeni İstiklal**, 22 Şubat 1967; Rifat N. Bali, “Cevat Rifat Atilhan -I”, **Tarih ve Toplum**, C.30, Temmuz 1998, S. 175, s. 15-24; Rifat N. Bali, “Cevat Rifat Atilhan-II”, **Tarih ve Toplum**, C.30, Ağustos 1998, S. 176, s.21-30; Eşref Edip, “Büyük Adam Merhum Cevat Rifat, **Yeni İstiklal**, 22 Şubat 1967, Nu: 285; Mehmet Şevket Eygi, “İslam Âlemini Siyonizm ve Farmasonluk Tehlikesine Karşı Tek Başına Uyandıran Mücadele ve Dava Adamı Cevat Rifat Atilhan”, **Yeni İstiklal**, 15 Şubat 1967, Nu: 284; Kemal Kadir, “Yılmayan Adam: Cevat Rifat”, **Bizim Anadolu**, 4 Şubat 1975, Nu:2089; Haluk Ö. Karabatak, “İslam Demokrat Partisi”, **Tarih ve Toplum**, C. 22, Ekim 1994, S.130, s. 4-14.

⁴⁸⁵ Atilhan, partinin İzmir teşkilatlanmasında hayati bir öneme sahiptir. Bkz. “Milli Kalkınma Partisi İzmir'de Şube Kurmak İçin Teşebbüse Girişiyor”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1945, s. 3.

Demirağ için muhalefet bürokratik kırtasiyecilik ve devletçiliği ifade ediyordu.⁴⁸⁶ Halkın devletçilik uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor ve vazifesini felaket, ızdırıp ve haksızlıkları önlemek üzere adalet, sıhhat, servet ve saadeti sağlayacak prensipleri tatbik etmek olarak beyan ediyordu.⁴⁸⁷ Bu husus açılış nutku ile program ve nizamnamelerde de tekrar ediliyordu. Devleti: “...*halkın refah ve hürriyetinin varlık ve istiklalinin, milletin hakimi değil, hadimi sıfatıyla maaşlı bir bekçisi...*”⁴⁸⁸ olarak tanımlıyor, ferdi teşebbüsün ehemmiyetini “*Memleket kuvvet ve kudretini fertlerden alır...Fert bir kuvvet, kudret ve servettir. Ferdin maddeten ve manen mutazzarır edecek her şeyden, her engelden beri olması esastır.*”⁴⁸⁹ ifadesiyle vurguluyordu. Partinin hakiki umdesinin “...*İktisadi sahada insanlığın ulaştığı kemal merhalelerine varabilmek bakımından her şubede hususi ve resmi fert tasallutları tesiriyle uyuşturulan bütün içtimai kabiliyet ve kudreti harekete geçirmek...*” ve

---

⁴⁸⁶ Zakir Avşar-Elif Emre Kaya, “*Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi*”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.13, S.2, 2012, s.118. Demirağ bu konuda şu ifadeyi kullanmaktadır: “...932 senesinde göklerine hakim olamayan milletler, yerlerde sürünmeye, yerin dibinde çürümeye mahkumdur diye malımı, canımı, evlatlarımı bu dava uğruna hasır ve tahsis etmeğlimin beni ne gibi zararlara ve ıstıraplara uğrattığını bilmeyen yoktur. Bu davaya başlarken yurdumuzun şimendüferlerini, şoselerini, fabrikalarını yapan fen ve iş adamlarından iki yüze yakın milyoner, bu ölüm kalım davasında beraberimde vazife alacaklardı. Hedefimiz en kısa zamanda gökyüzünü çelik kanatlarla kapamaktı...Başta tayyare olmak üzere tan, hücum botu, tahtelbahir, motorlu top vesair müdafaa vasıtaları yapmak ve personeller yetiştirmek için milli müdafaanın adı ve fevkalade bütçesinden yarısının devamlı olarak bu müdafaa endüstrisine tahsis edilmesine ihtiyaç olduğunu 936 senesinde Mareşal Fevzi Çakmak’tan ve 939 ve 1940 senelerinde de katı lisanla devlet reisi İnönü’den ısrarla talep etmişim. Dünya terakkiyatının ne demek olduğunu bilmeyen ve anlamayan kurunuulai zihniyetli dar kafalıların bu modern vasıtalar yerine maazallah bir harp vukuunda mutlaka panik yapacak olan hafif nakliye kolu, eşek kolu, öküz kolu, deve kolu, beygir kolu teşkilatlarıyla halkın müstahsil unsurları felce uğratılmış, tekalifi askeriye yoluyla malları, erzakları ellerinden alınmış, aç, çıplak, perişan bir halde ölümlerine sebebiyet verilmiştir. İktisat ve gelir kaynaklarımızı kurutan, verimli ve feyizli hale getirilmesine mani olanlardan, paşalar saltanatına makel yapanlardan hesap soracağız.” Bkz. **Nuri Demirağ’ın 31 Mayıs 1953’te Milli Kalkınma Partisi Kongresindeki Beyanati**, Şaka Matbaası, İstanbul 1953, s.4-5. Aynı hususla alakalı olarak şunları da zikretmiştir: “İsmet İnönü benim olanca hüsnü niyetimle bu memlekete faydalı olmaktan başka bir şey düşünmeyerek yaptığım bütün hamlelerime, hareketlerime sistemli bir inatla darbeler vurduğu için kazmayı omzumdan, çekici elimden yüzüne fırlatmış, senin zamanında taş üstüne taş koymayacağım demişim.” Bkz. Kandemir, “*Nuri Demirağ Bir Şark Federasyonu Kuracak*”, **Son Saat**, 17 Aralık 1951.

⁴⁸⁷ Osman Akandere, “*İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Kurulan İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1999/4, s.195.

⁴⁸⁸ “*Partilerdeki Faaliyet*”, **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1946, s.1,3.

⁴⁸⁹ H. Sim, **Kalkınma Davaları**, 1952, s.13. Ferdi teşebbüs hususundaki beyanat için ayrıca bkz. Necmettin Deliorman, **Nuri Demirağ’ın Hayat ve Mücadeleleri**, Nu.D. Matbaası, İstanbul 1957, s.67, Nuri Demirağ, **Milli Kalkınma Partisi Açılış Nutku**, 1946 ve Kandemir, “*Nuri Demirağ Bir Şark Federasyonu Kuracak*”, **Son Saat**, 17 Aralık 1951.

“...kanuni cebir ve menfi teşekküllerle refah yerine ıstırap verici zihniyet ve hareketleri tekrar etme(mek)...”⁴⁹⁰ olduğunu söylüyordu.

Parti programının büyük bir ekseriyeti dini, ahlaki ve manevi değerlere hasredilmiş durumdaydı. “...sosyal hayatın işret ve kumardan uzak ahlaki temellere dayanma(sı)...gençliğin motorize edilmesi...ve...liberal muhafazakar bir sistem(in) takip edilmesi...”⁴⁹¹ üzerinde duruluyordu. İşretten, oyundan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten ve zulümkarlıktan içtinap etmek salık veriliyordu.⁴⁹² Feragat, fedakarlık, ahlak ve doğruluk; servet ve sıhhat, işret ve sefahat ise atalet ve betaet olarak resmediliyordu: “...Türk gençliği; vatanın menfaatine hasretmekle mükellef olduğu kıymetli vücudunu tahripkar ve geçici zevklerin ve eğlencelerin, cinsi maceraların tasallutlarından masun bulundurmalıdır. Felaketlerin yegane sebebi zevk ü sefaya düşkünlüktür. İrade kuvvetlerine hakim olabilenler, zayıf iradeli biçareleri değil, cemiyetin başına bela olacak, uçurumun kenarına varmış canileri bile kurtarma imkanına sahiptirler...Feragat, fedakarlık, ahlak ve doğruluk prensiplerimizin temel taşıdır... Ahlaka bağlı olmayan insanların nesilleri sönmüş mahv ve münkariz olmuşlardır... Tevekkülün uyuşukluğunu, hurafeleri silkip atmamak yerine azmin atılğanlığını ikame etmek suretiyle Müslümanlık bütün insanlara refah, saadet, servet ve sıhhat temin eden sağlam ve esaslı bir yoldur...”⁴⁹³

İslam dünyasını sulh ve sükuna, refah ve ümrana gark edecek bir Şark Federasyonu⁴⁹⁴ ile İstanbul’da teknik ve ahlak üniversitesinin tesisi zikrediliyordu.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Nejat Muhsinoğlu, “Yeni Fıkralar”, **Büyük Doğu**, 2 Kasım 1945, s.2.

⁴⁹¹ Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara 1950, s.44.

⁴⁹² “Nuri Demirağ Teknik ve Ahlak Üniversitesi Kurmak İstiyor”, **Akşam**, 20 Ekim 1950. Bu hususta bir yemin metni neşretmişti: “Bu altı kanatta yazılı altı nevi fenalığı havada, denizde ve karada yapmayacağıma, yapanları gücümün yettiği, dilimin döndüğü kadar uğraşarak yaptırılmaya çalışacağıma namusum, vicdanım, şerefim, varlığım, benliğim, hülasa, vatanım ve öz Türklüğüm namına and içiyorum. Ömrüm oldukça bu sayılı fenalıklardan herhangi birini işlersem ve başkalarının fenalıklarını da usanmadan, asla fütür getirmeden telkin ve tatlılıkla mene çalışmazsam gökler başıma yıkılsın, dağlar beni ezsin, yerler beni yutsun, ırmaklar ve denizler beni boğsun. Hasılı her türlü felaket beni yok etsin.” Bkz. Deliorman, a.g.e., s.45-46.

⁴⁹³ Sim, a.g.e., s.19-22.

⁴⁹⁴ Kandemir, “Nuri Demirağ Bir Şark Federasyonu Kuracak”, **Son Saat**, 17 Aralık 1951; **Nuri Demirağ’ın Amerika Seyahati İtibaları ve Türk Milletine Beyannamesi**, Şaka Matbaası, İstanbul 1951, s.13-15.

⁴⁹⁵ “Nuri Demirağ Teknik ve Ahlak Üniversitesi Kurmak İstiyor”, **Akşam**, 20 Ekim 1950; İffet Halim Oruz, “Hayırlı Bir Teşebbüs”, **Kadın Gazetesi**, 19 Mart 1951; Ercan Haytoğlu, “Milli Kalkınma Partisi Kurucusu Nuri Demirağ’ın Hayatı ve Projeleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S.2, 1992, s.261; Sacit Karabrahimoğlu, **Demokrasimizin Kronolojisi**, Ankara 1972, s.110.

Kişisel servetin millete avdeti⁴⁹⁶, yabancı sermayenin teşviki⁴⁹⁷, memleketin ağaçlandırılması⁴⁹⁸, madeni, zirai ve sanayi tipi köylerin tesisi⁴⁹⁹, çocuklu ailelerin desteklenmesi, nüfus artışı hususunda cesaret ve teşvik verilmesi, kürtaj beliyesinin men'i, kalkınma bankasının kurulması⁵⁰⁰ ve mecburî askerliğin kaldırılması⁵⁰¹ vurgulanıyordu. Muasır bir kanun tasarısıyla işçi hakları revize ediliyordu. Sıhhi şerait ile emeklilik ve ücret konusunda yeni düzenlemelere gidiliyordu.⁵⁰² Seçim kanununun tadili ve istikrazdan şikayet ediliyordu.⁵⁰³

Parti nizamnamesi de sıra dışı bir zihniyetin tezahürü durumundaydı. *"...muhtelif kanaatlere bürünerek mütereddi haleti ruhiye taşıyanlar, sözü ile işi arasında tezat bulunanlar, umdelerimize aykırı ve memleket zararına yabancılar amalane hizmet edenler, halk arasında kötü nam ve şöhretle tanınanlar, memuriyet vazifelerini suiistimal edenlerle hemhal olup iştirak suretiyle menfaat temin etmek zannı altında bulunanlar divanı haysiyet huzurunda terbiyei nefis etmedikçe partiye alınmayacak(tı). Partiye dahil olupta yukarıda yazılı halleri irtikap edenlerle, partinin nüfuzunu suiistimal etmeye çalışanlar, makamlarda bulunan zevata karşı mütebasbıs ve riyakarane hareketle benliklerini hasis menfaatlerine feda edenler, Türk tarihinin kudsiyetine ihanette bulunanlar, parti aleyhine hilafi hakikat isnat ve beyanatta bulunanlar keza divanı haysiyet kararıyla partiden çıkarılacak(tı)."*⁵⁰⁴ *"Vatanın ve milletin muhafaza ve müdafaası gibi mukaddes hizmetlerle mükellef bulunan askeriye, tevzii adalete memur hakimler, halkın umuru muamelatını ve emniyetini hadim bulunan bilcümle devlet memurlarının, herhangi parti mevkii iktidara gelirse gelsin müstakilen vazifelerine devam ve bekaları esas olup, emniyetle*

⁴⁹⁶ **Milli Kalkınma Partisi 1949 Yılı Umumi Kongresi**, Vakıf Matbaası İstanbul 1949, s.15.

⁴⁹⁷ **Nuri Demirağ'ın Amerika Seyahati İntibaları ve Türk Milletine Beyannamesi**, Şaka Matbaası, İstanbul 1951, s.2-3.

⁴⁹⁸ Kandemir, *"Nuri Demirağ Bir Şark Federasyonu Kuracak"*, **Son Saat**, 17 Aralık 1951.

⁴⁹⁹ **Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi-İzahları ve Köy Kalkınması**, Şaka Matbaası, İstanbul 1950, s.43-44.

⁵⁰⁰ **Nuri Demirağ'ın 31 Mayıs 1953'te Milli Kalkınma Partisi Kongresindeki Beyanatu**, Şaka Matbaası, İstanbul 1953, s.114.

⁵⁰¹ *"Mecburi Askerliği Kaldırabilir miyiz?"*, **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1945, s.1.

⁵⁰² Bu düzenlemeler şöyledir: "...Yirmi iki sene çalışan bir işçinin tekaüt olması, işsiz işçiye yevmiye verilmesi, işçinin işvereninin hususi hizmetinde çalıştırılmaması, sıhhi şeraitin düzenlenmesi, senede on beş gün izin kullanılması, sigorta sistemini kurulması ve primlerin zamanında ödenmesi..." Bkz. **Milli Kalkınma Partisinin Memlekete Hediye Edeceği İşçi Hakları**, Milli Kalkınma Partisi Bucak Başkanlığı Neşriyatı, No.1, 1946.

⁵⁰³ **Milli Kalkınma Partisi 1949 Yılı Umumi Kongresi**, Vakıf Matbaası İstanbul 1949, s.22-23.

⁵⁰⁴ **Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi**, Teknik Basımevi, İstanbul 1945, s.1.

vazifelerinde bitaraf bulunmaları iktiza ettiğinden, memuriyet esnasında hiçbir memurun partilere kayıt, müntehib ve müntehab, olamamaları hususu müdafaa edilecek(ti). İntihaplar tek dereceli olacak” ve “...partiler tarafından vücuda getirilecek heyetler marifetiyle yapılacak(tı).”⁵⁰⁵ “Reisi cumhur...intihap etmek hakkını haiz vatandaşlar tarafından beş sene müddetle intihap olunacaktı...”. “Aynı zat üst üste iki defa reisi cumhur olmayacaktı..”⁵⁰⁶ “Teşrii kuvvette ayan meclisi kurul(acaktı).” “Her yüz bin nüfus için bir milletvekili seçilecek(ti.)” “Makam ve memuriyet kuvvetlerini millet zararına suiistimal ederek ammenin hukukunu ihlal ve el altından başka şahıslarla⁵⁰⁷ gizli ortak olarak hasis menfaatler temin edenler, ahlaki umumiyenin bozulmasına sebebiyet verenler hangi devirde olursa olsun işbu efalinden müruru zaman ve umumi af gibi müsaadelerden istifade ettirilmeyerek suçları amme davası şeklinde takip ve hükme rabtedilecekti... Milletın nezahati namına bu gibilerin gayri meşru malları müsadere edilmekle beraber medeni haklardan mahrum edilecek ve kara listeye geçirilmesi için kanun teklif edilecekti... Kara listeye isimleri dahil olanlar ölmüş olsalar bile halefleri ve mirasçıları gibi yerlerine geçenler tevarüs ettikleri bu gayri meşru malları hazineye devretmekte temerrüt gösterirlerse kendilerinin de aynı cezaya çarptırılmaları hakkında kanun konulmasına çalışılacaktı...” “...lisanın tekamülünü temin etmek ve kanuni cebirlerle gayri tabii ve anlaşmazlığa⁵⁰⁸ sebep olacak zihniyetlerden ictinap etmek hususu üzerinde durulacaktı...” “Öğretmen kitlesine bütün teşrifatta layık oldukları en yüksek mevkii, temin edilecek, aynı zamanda maddi refah bakımından maişet düşüncelerinden kurtarılacaktı...” “Maarif ahlak ve milli anane esasına göre düzenlenecekti...”⁵⁰⁹ “Devlet teşkilatı taklitler üzerine kurulmayıp hakiki ihtiyaçlara göre bina olunacak, adama göre iş değil, işe göre adam kaidesi tatbik ile devlet umumi kadrosu ıslah edilecekti... Kırtasiyecilik kaldırılarak halkın işi çabuk görülecek, işleri geciktiren ve karıştıranlar ehil değilse sınıf ve rütbesi tenzil edilecek veya işine son verilecekti... Kastı mahsusla yapılmışsa şiddetle

---

⁵⁰⁵ A.g.e., s.2.

⁵⁰⁶ A.g.e., s.3.

⁵⁰⁷ A.g.e., s.4.

⁵⁰⁸ A.g.e., s.5.

⁵⁰⁹ A.g.e., s.6.

cezalandırılacaktı...”⁵¹⁰ “...memurdan evvela ahlak sonra vazife düsturunu benimsemeleri, hadim sıfatıyla, derecesine göre şefkat, tevazu ve merhametle hareket etmeleri istenecek, bu sıfatlar memur vasıflarında esaslı bir umde olarak aranacaktı...”⁵¹¹ “...şahsi teşebbüse yer vermek, şirketler vücuda getirmek ve bunlar vasıtasıyla müstehlikleri müstahsil kılmak ve hükümetin kontrol ve mesuliyeti altında çalıştırarak fazla istihsal yapmak zihniyetini hakim kılmaya çalışaca(ktı)” “Devlet bütün istihsal sahasında hüsnü misal teşkil edecek, yalnız numuneler vücuda getirip daha iyisini millete yaptırmaya delalet etmek suretiyle faydalanacaktı...”⁵¹²

Bütün bu tafsilata rağmen partiye ait program ve nizamname son derece yetersizdi. Parti organının görev ve yetkilerinden, örgütlenmeye kadar hemen her husus ihmal edilmiş vaziyetteydi. Satır aralarına sirayet eden üslup siyasi teamül ve temayülden uzak enfüsi ve ütöpik bir evreni resmediyordu. Milli, manevi değerler yeni ritüellerle tezyin edilirken, vatan, millet ve devlet siyasi düzenin, hak, hukuk, adalet, tevazu, şefkat, izzet ve haysiyet ise ilahi düzenin mihveri olarak telakki ediliyordu. Ruhani ve ilahi bir paradigma arzusu siyasi literatürü ilkelleştirip istihzaya dönüştürmekle kalmıyor, müntesiplerini maziye meftun histerik bir hayale mahkum ediyordu.

2.1.1.2. Milli Kalkınma Partisinde Parti İçi Çatışmalar

Demirağ’ın Kalkınma Partisi programdan daha çok parti içi muhalefetin vesile olduğu çatışma ve çekişmelerle anılacaktır. Bu durum dünyada eşine az rastlanır bir numune vaziyetindedir. Uzlaşmaz karakter ve haslete sahip müessisler arasında herhangi bir fikir birliği dahi yoktur. Halk Partisi karşıtlığı, müşterek bir ideal bir çeşit modus vivendi gerçekleştirmiştir. Ulaş siyasi bir mirasın varisi durumundadır. TCF geleneğine olan sadakati parti içi hizipleşmenin gerekçesi olacaktır. Daha ilk günde yani merasim resminde irad ettiği nutkunu TCF deneyimini zikrederek tamamlayacaktır. TCF ve TCF ile ilişkilendirilmenin ifade ettiği mana

---

⁵¹⁰ A.g.e., s.7.

⁵¹¹ A.g.e., s.8.

⁵¹² A.g.e., s.9 ve Nizamname ile alakalı olarak ayrıca bkz. “Nuri Demirağ Partisinin Nizamnamesini Vilayete Verdi”, **Akşam**, 25 Temmuz 1945, s.2 ve “Parti Kurmak İçin Yapılan Müracaatlar”, **Akşam**, 10 Eylül 1945, s.3.

Demirağ-Ulaş arasındaki çatışma ve çelişkileri tedricen artıracaktır. Bir süre sonra istifa etmek suretiyle partiden ayrılacaktır.⁵¹³

1946 yılı Milli Kalkınma Partisi adına yeni gelişmelere sahne olacaktır. Genel Başkan Nuri Demirağ, despotizmle itham edilerek ihraç edilecektir.⁵¹⁴ Kararın arkasındaki isim Cevat Rifat'tır.⁵¹⁵ Demirağ ise idare heyeti marifetiyle Cevat Rifat Atilhan, Yaşar Çimen ve Zekai Dik'i partiden tard ederek uzaklaştıracaktır.⁵¹⁶ Parti haysiyet divanı ve idare heyeti tarafından alınan akıl almaz hüküm, partinin fiilen bölünmesine vesile olacaktır. Her iki tarafın vilayet nezdinde gerçekleştirdiği itiraz,⁵¹⁷ Demirağ-Atilhan arasında cereyan eden bir ceza davasına dönüşecektir.⁵¹⁸ Ve nihayet Demirağ kararı vilayet hukuk işleri tarafından hükümsüz kılınacaktır.⁵¹⁹

---

⁵¹³ “*Milli Kalkınma Partisi İdare Meclisi Başkanının İstifası*”, **Tasvir**, 22 Kasım 1945, S. 233, s. 1; “*Milli Kalkınma Partisinden İstifalar*”, **Akşam**, 26 Kasım 1945, s.3; Ayşe Hür, “Türkiye Partiler Mezarlığına Bir Ziyaret”, **Taraf Gazetesi**, 30.03.2008; **I. Devre Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948)**, Milliyetçiler Derneği Neşriyatı, İstanbul 1958, s.29-30. Hüseyin Avni Ulaş yeni parti teşebbüsüyle alakalı olarak şunları söylemektedir: “...memleketimizde milli iradenin sözünü değil, özünü tahakkuk ettirmek emelimdir. Fikri gür, vicdanı hür, siyasi mesaisinin hesabını vermiş, mesuliyetten varestede, hakiki milli ihtiyaçları müdrük olup seciye ve iktidarlariyle halk hakimiyetini hissi feragatle temine muktedir ve bu vasıflarla gençliğe rehber olacak vatandaşlarla el ele vermek imkanını bulur ve meşru kazançlarıyla temeyyüz etmiş hamiyetli ve fedakar zevatın parti ihtiyaçlarını karşılayacak maddi muzaheretlerine nail olabilirsem, çalışmayı cana minnet telakki eder, o zaman yeniden siyasi faaliyete geçmek isterim.” Bkz. “*Hüseyin Avni Yeni Bir Parti Kurmak İstiyor*”, **Yeni Sabah**, 18 Mayıs 1946, s.1. Cevat Rifat Atilhan'a göre parti içi çatışmanın mazisi oldukça eskidir. Atilhan, Hüseyin Avni Ulaş'la bir muhalefet partisi kurmayı düşündüklerinde maddi meselelerle karşılaşarak Nuri Demirağ'dan borç aldıklarını ve bu borca istinaden kendisini parti başkanlığıyla taltif ettiklerini iddia etmektedir. Bkz. Atilhan, “*Milli Kalkınma Partisi Faciası*”, **Mücadele**, 12 Mayıs 1947, S. 2, s. 2, 4. Aynı iddia Mehmet Ulaş ve Rifat Bali tarafından da doğrulanmaktadır. Bkz. Mehmet Ulaş, **Bazı Siyasî Hatıralar**, Turan Matb., İstanbul 1970, s. 9 ve Rifat N. Bali, **Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları**, İletişim Yay., İstanbul 2001.

⁵¹⁴ “*Milli Kalkınma Partisi İhtilafı*”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1946, s.2; “*Milli Kalkınma Partisi İkiye mi Ayrılıyor?*”, **Yeni Sabah**, 22 Mart 1946, s.1. Tard kararı Demirağ tarafından şu ifadelerle değerlendirilecektir: “...bir kaşık suda fırtına çıkarmak istiyorlar. Bu sebeple nizamname çıkarmak için harekete geçmelerini, süküler bastırmalarını hayretle karşıladım. Parayı nereden buldular. Kimlerden müzaheret gördüler. Elbet bu işlerin iç yüzünü efkarı umumiye öğrenecektir...” Bkz. “*Milli Kalkınma Partisi Ne Alemde*”, **Yeni Sabah**, 23 Mart 1946, s.1,2.

⁵¹⁵ Atilhan, ihraçla alakalı olarak şu ifadeyi kullanacaktır: “...Kuruluşumuzdan beri efkâr-ı umumiyyeye ve matbuata alay mevzuu olduk. Hâlbuki çok vatanperverane niyetlerle bu işe girdik. Memleket davaları taahhüt işi değildir. Mefkûre vatan davası bir feragat ve samimiyet davasıdır. Bu eksik olduğu için her gün yeni bir istifa ve partiden çıkarılma ile bu günkü zayıf vaziyete düştük. Nizamname sarıhtir. Nuri Demirağ nizamnamenin birinci maddesine dayanılarak azlolunmuştur. Bu meselede ne ben ne de Nuri Demirağ bahis mevzuudur. Partinin liderini hadise seçecek ve en yakın olanını başımıza getirecektir...” “*Milli Kalkınma Partisi İki Ayrı Gruba Bölündü*”, **Tasvir**, 22 Mart 1946, Nu: 353, s. 1.

⁵¹⁶ “*Nuri Demirağ'da Mukabil Taarruza Geçti*”, **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s.2. Atilhan'a göre partinin idare meclisi, bir iki şahıs dışında “gayet zayıf, silik ve şahsiyetsiz” kişilerden oluşmaktaydı hatta içlerinde dolandırıcılar bile vardı. Bkz. Atilhan, “*Bizde Demokrasi Hareketleri...*”, **Yeni İstiklal**, 17 Kasım 1965, S. 222, s. 2.

⁵¹⁷ “*Nuri Demirağ Haklı Çıkıyor*”, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1946, S. 7758, s. 1.

Partinin itibarsızlaşmasına Temmuz 1946 genel seçimlerinde de devam edilmiştir. Genel başkan bu kez nizamnameye mugayir hareket ve despotizme temayülle suçlanmıştır. Serd ettiği keyfi ve mütenakız beyanat, partiye tevcih edilen istihfaf ve istihzanın müsebbibi addolunmuştur. Bir kez daha ihraç edilmek suretiyle tard edilmiştir.⁵²⁰ İlgili karar vilayet tarafından da onaylanmıştır.⁵²¹ Bu hadise

---

⁵¹⁸ “Partinin Davaları”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1946, s.3; “Neşriyat Davaları”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1946, s.1. İlgili davanın asıl gerekçesi taraflar arasında cereyan eden hakaret ve iddialardır. 46 Temmuzuna kadar devam edecek olan müteaddit celsede Demirağ, Atilhan’ı Almanlardan 100 Bin Reichmark alıp İsviçre banlarına yatırmakla, Atilhan ise muhatabını kamuya mal olması gereken bir siyasi partiyi adresi kendi malikanesi göstermek suretiyle şahsi malı gibi kullanmakla itham etmiştir. Bkz. “Nuri Demirağ İle Cevat Rifat Arasındaki Dava”, **Ulus**, 23 Mayıs 1946, s.2; “Liderlik İddiası”, **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1946, s.1; “Milli Kalkınma Partisi’ndeki Ayrılık”, **Tasvir**, 26 Mart 1946, Nu: 357, s. 3; “Nuri Demirağ Cevat Rifat’ı Dava Etti”, **Tasvir**, 24 Mart 1946, S. 355, s. 1; “Nuri Demirağ-Cevat Rifat Davası Sükut Etti”, **Yeni Sabah**, 4 Temmuz 1946, s.2.

⁵¹⁹ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasî Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976, s.254.

⁵²⁰ “Nuri Demirağ Parti Liderliğinden Çıkarıldı”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s.1; “K. Partisindeki İhtilaf” **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1946, s.2; “Milli Kalkınma Partisi İki Gruba Ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s.1. MKP umumi merkezinden tebliğ edilmiştir: İkinci Cihan Harbinden sonra tek partili rejimlerin bütün dünyada tasvip edilmemesi, uluslar arası münasebetlerin demokratik esaslara bağlı devletler arasında gelişmesi karşısında milletimiz de kendisini demokratik prensipler içinde idareye karar vermiş ve yurdumuzdaki bu idealin tahakkuku için ilk muhalif parti olarak MKP ortaya atılmıştır. Fakat hemen tavzih etmek lüzumludur ki memleket ve tarih huzurunda bu kadar büyük bir vaziyeti yüklenen ve büyük bir inkılap makamına malik bulunan partimiz bu vazifeyi tamamen görmek ve bu inkişaf imkanlarından tamamen istifade etmek vaziyetine geçmemiş ve bunun mesuliyeti arasında da tavzih edileceği üzere parti umumi reisi Nuri Demirağ’ın şahsiyet ve hareketleri üzerinde toplanmıştır. Parti demek devlet ve milleti daha iyi idareyi taahhüt eden siyasi bir teşekkül olduğuna göre parti idarecilerinin her şeyden önce derin siyasi bilgiye sahip ve demokratik bir zihniyete malik bulunması ön planda gelse gerekir. Halbuki Milli Kalkınma Partisi nizamnamesi itibariyle memleketimizde mevcut partilerin en çok demokratik umdeleri sağlayıcı bulunduğu halde maalesef partiye girenler biraz sonra Nuri Demirağ istibdadı ile karşılaşmışlardır. Parti nizamnamesi gereğince başkanın partideki rolü hukuki bir temsil ile idare heyeti kararlarında ancak bir oy sahibi olmaktan ileri geçememektedir. Fakat Nuri Demirağ kendisine yapılan müteaddit ihtar ve müracaatlara rağmen nizamnamenin bu hükümlerini her zaman hiçe saymış ve partiye yaptığı cüz’i maddi yardımı ve parti umumi merkezi binasının kendi malı olması keyfiyetini istismar ederek bidayetden beri despotizm yoluna sapmıştır. Bu sebeptendir ki partinin daha kuruluş günlerinde müessisler arasında derhal ihtilaf baş göstermiş ve bu ihtilafı parti müessislerinden ikisinin ayrılması ile neticelenmiştir. Nuri Demirağ bu ayrılmalardan ibret alacağı yerde bilakis tahakkümünü daha da fazlaştırmış parti demek kendisi demek olduğunu, partiyi kendisi kurduğunu, istediği vakit kapayıp çekilebileceğini, parti namına istediği şekilde söz söyleyebileceğini ve dilediğini kabul edip dilemediğini çıkarabileceğini söylemekle partiyi kendi malikanesi gibi kullanmak istediğini göstermiştir. Kendisinde bu kadar yetki bulunduğunu tevehhüm eden Nuri Demirağ, gerek iç ve gerekse dış politikaya ait demeclerinde münhasıran kendi fikrini partinin fikri gibi ileri sürmeye çalışmış ve bu beyanatlarını yaparken hiçbir zaman idare heyetinin fikrini sormaya lüzum görmemiş, bu sebeplerdir ki bu demeclerde sarfedilen sözler partinin matbuat ve eftar-ı umumiye de istihfaf edilmesini mucip olmuştur. Ezcümle Tahran Konferansı hakkındaki demecinde hükümeti harbe girmemekle itham etmesi karşısında partimiz mensupları hayretler içinde kalmış ve umumi eftar nezdinde müşkül bir duruma girmiştir. Halbuki partimiz dış siyasette şimdiye kadar takip edilen tarzda müttetikimiz Büyük Britanya ve büyük dost Amerikan millet ve devletiyle daha sıkı işbirliği yapmayı en esaslı bir umde addetmiş ve komşularımız olan büyük ve küçük millet ve devletlerle bağımsızlık ve arazi bütünlüğü çerçevesi içinde geniş ölçüde dostluk bağları tesis eylemek azminde bulunmaktayız...halbuki Nuri Demirağ gerek iç ve gerek dış siyaset sahasında parti heyetinin ve mensuplarının temayüllerinden ayrılarak münhasıran kendi şahsi fikirlerini kimseye danışmadan

Demirağ üzerinde derin bir travmanın vesilesi olacaktır. Politik hayatın çok yönlü ilkesiz ilişkiler ağı siyasi temayül ve heyecanını sükuta uğratacaktır. Parti heyetine karşı sürdürdüğü mücadelede bitab düşerek istifa edecektir.⁵²²

Demirağ'ın istifası parti içi çatışmaları daha da artırmıştır.⁵²³ İdare heyeti partiyi inihilden kurtaracak memleket sathında tanınmış maruf ve mümtaz bir aday arayışına girişmiş ancak bu hususta herhangi bir başarı gösterememiştir.⁵²⁴ Partiyeye ait unvan ise Milli Köylü Partisi olarak değiştirilmeye çalışılmıştır.⁵²⁵ İlgili teşebbüsatin kamuoyunda tervici Nuri Demirağ'ı bir kez daha harekete geçirmiş ve

---

yaptığı demeçlerde partinin fikri olarak telkin ve neşre çalışmıştır. Milletvekili seçimi arifesinde Nuri Demirağ'ın despotik hareketleri daha çok artmış ve münhasıran kendi kafasından çıkan kararını partimizin seçimlerde muvaffakiyet kazanamamasına bahis olmuştur. Şöyle ki Nuri Demirağ daha partinin kuruluşu günlerinde partinin mali ihtiyaçlarını temin etmeyi taahhüt ettiği ve her zaman malını millete vakfettiğini ve davasının da millet davası olduğunu ilan eylediği halde partinin şubelerine lazım gelen hiçbir maddi yardımda bulunmamış ve bilhassa seçim günlerinde merkez için dahi lüzumlu yardımcı adeta ketsen denilebilecek bir şekilde kesmiştir. Diğer taraftan parti idare heyeti ve partinin teşkilat başkanları seçiminde muvaffakiyet kazanmak için bazı şahsi teşebbüsler de bulunmuşlar ise de baltalayarak ve tatbikine mani olarak bütün muvaffakiyet imkanlarını tahrip etmiştir. İdare heyeti Demirağ'ın bu hareketlerinin partiyi felakete sürüklediğini zamanında görmüş ve kendisine müteaddit defalar söylemiş ise de bir netice hasıl olmamış ve nihayet 200 kadar şube ile 3400 parti azasına mesuliyetini sırtında taşıyan idare heyeti seçimler geçinceye kadar Nuri Demirağ ile bir ihtilaf haline girmekten tevkeki eylemeyi bir vazife saymıştır. Şimdi seçimler nihayet bulduktan sonra idare heyetinin ve partimizin bütün mensuplarının millet muvacehesinde, tarih önünde, insanlık aleminde sorumlu bir duruma düşmesi açık olarak belirmiş bulunmaktadır. Bu vaziyet karşısında idare heyeti ya istifa ederek Nuri Demirağ'ı kendi kanaatleri ile baş başa bırakmak ve dolayısıyla partiyi inihile sevk etmek yahut da Nuri Demirağ'ı parti umumi reisliğinden ihraç etmek suretiyle partiyi kurtarmak ve yeni bir istikbale doğru yürütmek kararından birini tercih etmiş ve partiyi Demirağ'ın tasallutundan kurtarmayı bir vatan vazifesi telakki ederek parti nizamnamesinin birinci maddesi gereğince yukarıdaki fiil ve hareketlerden dolayı umumi reisi 22/7/1946 tarih ve 70 Nolu kararıyla haysiyet divanına vermiştir. Haysiyet divanı idare heyetinin gösterdiği mucip ve muhik sebeplere dayanarak ve bu meyanda diğer bir çok sebepleri de derpiş ederek Nuri Demirağ'a isnat olunan fiilleri tam bir vicdani kanaatle sabit ve varit görmüş ve 22/7/946 ve 5 Nolu kararıyla Nuri Demirağ'ı partiden ihraç etmiştir. Haysiyet divanı kararı idare heyeti tarafından tasdik olunmuş ve bu suretle Nuri Demirağ'ın partiyle olan bilcümle alakası kesilmiş ve keyfiyet vilayet makamına bildirildiği gibi kendisine de tebliğ olunarak matbuat ile de neşri karar altına alınmıştır...Aza Selahattin Bıkdemir, Sıtkı Oğuzbeyoğlu, Asaf Göreç, N. Ardıçoğlu, Umumi Katip Vahit Çadircioğlu.” Bkz. “Nuri Demirağ Kendi Partisinden İhraç Edildi”, **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.1,5.

⁵²¹ “Nuri Demirağ'ın Partiden İhracını Vilayet Tasdik Etti”, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1946, s.3; “Milli Kalkınmada”, **Ulus**, 6 Ağustos 1946, s.2 ve “Milli Kalkınma Partisi Kongresi Toplanamadı”, **Ulus**, 13 Ağustos 1946, s.2.

⁵²² Demirağ istifa mektubunda şu satırlara yer verecektir: “...Son defa parti umumi başkanlığından çıkarılmamın hatalı olduğu İstanbul vilayetine bildirilmiş ise de vilayetçe terviç olunmamıştır. Hükümet makamında sadır olan emre mutavaat zaruri olduğundan gayri faal kalmayı münasip bulmaktayım...Ne yeni bir parti kurmak ve ne de bir partiye girmek niyetinde olmadığımı, bu partinin uzaktan seyircisi kalacağımı arz ederim...” Bkz. **Tanin** 8 Ağustos 1946, s.2.

⁵²³ “Milli Kalkınma Partisinin İzmir Şubesi Yeni Merkezi Tanııyor”, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1946, s.3; “Bir İstifa”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1946, s.3; “Milli Kalkınma Partisi Tasfiye mi Ediliyor?”, **Vatan**, 3 Mart 1946, s.3.

⁵²⁴ “Milli Kalkınmaya Lider Aranıyor”, **Ulus**, 1 Ağustos 1946, s.2.

⁵²⁵ “Milli Kalkınmacılar İsim Değiştiriyor”, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947, s.1; “Milli Kalkınma Partisi İsmi Değiştiriyor”, **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1946, s.3.

idare heyetine karşı yeni bir mücadele başlatmıştır.⁵²⁶ İdare heyetinin beceriksiz, deneyimsiz ve pratik olmaktan uzak sakil tarzı, hizip ve tefrikaya ve nihayet inkıraz vesile olmuştur. Heyet, Asaf Göreç, Selahattin Biktemir ve Ferit Sarp'ın istifasıyla temsil mahiyetini yitirmiştir. 1947 yılının Nisan ayında icra edilen fevkalade kongre, Demirağ yeniden parti başkanlığına intihab etmiştir. Bu seçim hadisesi başkanlık meselesini içinden çıkılmaz bir hale dönüştürmüştür. Müstefi hey'etin Umumi Katibi Vahit Çadırcıoğlu, kongreyi de-facto olarak telakki etmiştir. İdare Heyetince tasvip ettiği hakiki kongrenin 2 Haziranda gerçekleştirileceğini beyan etmiştir. 2 Haziran kongresi parti içi çatışmayı derinleştirirken Demirağ'ın konumunu güçlendirmiştir. Ve nihayet Danıştay, 11 Temmuz 1947 tarihli kararı ile Demirağ'ın başkanlığını bir kez daha teslim etmiştir. Bu karar muvakkatten de olsa parti içi çatışmayı dindirmiştir.⁵²⁷ Ancak 1948 yılına gelindiğinde bile MKP aleyhine hazırlanan imzasız broşür ve hakaretimiz afişlerle hafif ve kara bir propagandanın devam ettiği müşahede edilecektir.⁵²⁸

29 Temmuz 1949 tarihli kongre Nuri Demirağ'ın mutlak üstünlüğü ile tamamlanmıştır. 49 Kongresi parti başkanlığına Nuri Demirağ'ı başkan vekilliklerine Veysel Ünüvar, İhsan Ün, genel sekreterliğe ise Safi Dümer'i tayin etmiştir.⁵²⁹ Bu mutabakata rağmen parti içi istifalar artarak devam edecektir. Taşra örgütünde yaşanan gelişmeler tefessühe kadar gidecektir. Parti genel merkezini maddi istinatgah olarak addedilmesi manevi iştiyakı zedeleyecek ve inhilali hızlandıracaktır.⁵³⁰

---

⁵²⁶ "Nuri Demirağ Siyasi İhtirasını Söndüremiyor", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1946, s.3.

⁵²⁷ "Milli Kalkınma Partisi Faaliyette", **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1947, s.3; Fatih M. Dervişoğlu, **Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, İstanbul 2007, s.171-176.

⁵²⁸ Bu hususta ayrıntılı malumat için "Kara Çete Faaliyette", **Tez Kalkınma**, 29 Ekim 1948, s.1,3; "M. Kalkınma Partisi Teşkilatında Hiddet", **Öz Kalkınma**, 29 Ekim 1948, s.1; "Kara Çete Faaliyetinin Durdurulması", **Öz Kalkınma**, 5 Kasım 1948, s.1,4; "MKP Teşkilatında Asabiyet Devam Ediyor", **Öz Kalkınma**, 12 Kasım 1948, s.1; "Resmi Haber Alınca Yazacağız", **Öz Kalkınma**, 19 Kasım 1948, s.1; "Kara Çetenin Faaliyeti Yüzünden MKP Teşkilatında Asabiyet Devam Etmektedir", **Öz Kalkınma**, 26 Kasım 1948, s.1; "Çok Ayıp ve Çirkin Bir Tecavüz", **Öz Kalkınma**, 3 Aralık 1948, s.1 ve "Sokak Duvarlarına İmzasız Afiş Yapıştıranlar Adalet Huzurunda", **Öz Kalkınma**, 3 Aralık 1948, s.1,4'e bakılabilir.

⁵²⁹ "Milli Kalkınma Partisi Genel Kongresi Neticelendi", **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1949, s.2.

⁵³⁰ Maddi rabita ve manevi kopuş Umum Katip Safi Dümer tarafından şöyle ifade edilecektir: ...aidat istediğimiz için üyelerimizden bazıları istifa etmiştir...davamızın milli bir dava olduğu ve bu milli davanın yürütüleceği hakkında millete söz verildiğine göre parti namına yapılması lazım gelen fedakarlıkların fiili teşebbüslerin bizi beklediği, umumi merkezde mevcut zatlardan herhangi birisine mali kudretinin üstünde bir yük teklif edilemeyeceği, böyle bir davetin Türkün efsanevi geleneklerine de sığdırılmayacağı 15 Eylül 1948 tarihli tamimle şubelere bildirilmesine rağmen umumi merkezden

Demirağ'ın partiden üçüncü kez atılması 1952 yılında gerçekleşecektir. Bu defa kongre başkanı Cemal Dümen marifetince azledilecektir. 1953 kongresiyle yeniden genel başkanlığa seçilerek istemeden bir rekorun da namzedi olacaktır.⁵³¹ MKP hadisesinde yaşanan bu çatışmalar Nuri Demirağ'ın 1957'de vefatına kadar devam edecektir.⁵³² Kalkınma Partisi 1958'de münfesiş addedilmek suretiyle kapatılacaktır.

2.1.1.3. Milli Kalkınma Partisinin Faaliyetleri

Milli Kalkınma Partisi 1945-1948 yılları arasında cereyan edecek olan sancılı bir teşekkül tarihine sahiptir. Parti merkezi Nuri Demirağ'ın Paşa Limanındaki köşküdür. Hizmet binası olarak Beşiktaş'ta mukim tayyare fabrikası tayin edilmiştir. 1945 yılı İstanbul il ve ilçe teşkilatlarının teşekkülüne hasredilmiştir. Bu bağlamda Kumkapı, Kasımpaşa, Çatalca, Silivri, Üsküdar, Şile, Eyüp, Fener, Samatya, Yalova, Eminönü, Kadıköy, Bakırköy, Karagümrük, Şehremini ve Galata semt şubelerinin açılışı gerçekleştirilmiştir.⁵³³ İstanbul'dan sonra en ciddi çalışma İzmir'de yapılarak Menemen, Tire, Bergama, Buca ve Bornova şubeleri açılmıştır.⁵³⁴ Yurt dışında ise

---

yardım yapılmadığı için şubelerini kapatmışlardır...Umumi merkez, kendi şubelerine karşı her türlü manevi yardım ve müzaherette bulunmayı taahhüt eder. Ama maddi muavenette bulunamaz. Çünkü ihtiyat akçesinden, gelir kaynağından mahrumdur...hudutsuz yardıma hangi zatın serveti dayanır?...” Bkz. “Umumi Katip B. Saft Dümer'in Merkez Umumi İdare Heyeti Adına Kongrede Okuduğu Rapor”, **Milli Kalkınma Partisi 1949 Yılı Umumi Kongresi**, Vakit Matbaası İstanbul 1949, s.33-34.

⁵³¹ Ayrıntılı malumat için ulusal gazetelerin 13 Ağustos 1952 tarihli nüshalarına müracaat edilebilir.

⁵³² “Nuri Demirağ Vefat Etti”, **Yeni Gazete**, 14 Kasım 1957, s.1,5; “Nuri Demirağ Dün Vefat Etti”, **Milliyet**, 14 Kasım 1957, s.1.

⁵³³ “Milli Kalkınma Partisi İlçelerde Merkez Açıyor”, **Akşam**, 26 Eylül 1945, s.3; “Milli Kalkınma Partisi Kumkapı Şubesi Açıldı”, **Vatan**, 3 Mart 1946, s.2; “Yeni Siyasi Partiler Tesisi Teşebbüsleri”, **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.3; “Yeni Kurulan Şubeler ve CHP'den İstifalar”, **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.7; “M.K.P. Mümessillerinin Seyahatı”, **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.2; “MKP Bakırköy Kongresindeki Konuşmalar”, **Tez Kalkınma**, 4 Haziran 1948, s.3; “Milli Kalkınma Partisinin Çorlu İlçe Kongresi Yapıldı”, **Tez Kalkınma**, 21 Mayıs 1948, s.3.

⁵³⁴ “Milli Kalkınma Partisi İzmir Belediyesi Aleyhine Dava Açtı”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1946, s.3; “Milli K. Partisi”, **Yeni Sabah**, 20 Mayıs 1946, s.2; “Milli Kalkınma Partisinin Ege Bölgesi Müfettişi: “Partime Dil Uzatanların Kafasını Kopardacağım” Diyor”, **Yeni Sabah**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Milli Kalkınma Partisi İzmir'de Şube Kurmak İçin Teşebbüse Girişiyor”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1945, s.3; “Milli Kalkınma Partisi Adana'da Teşkilatını Kuruyor”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1945, s.2; “İzmir'de Milli Kalkınma Partisi Faaliyeti”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1945, s.2; “Kalkınma Partisi Lideri İzmir'den Geldi”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1946, s.1. Demirağ'ın MKP İzmir il başkanı olarak tahayyül ettiği Dr. B. Bahtiyar ilgili teklifi şu gerekçelerle reddetmiştir: “partinizin programı üzerinde yaptığım etütte vardığım netice bunun ihtiyaca katiyen cevap vermeyen ve mütenakız fikirleri ihtiva eden bir mecmuadan ibaret olduğudur. Milletten önüne sürdüğünüz bu Programın Halk Partisinin programı karşısında pek sönük kaldığını söylemeye mecburum...Size tavsiyem şudur: kazandığınız

Amasya Merzifon, Afyon Emirdağ, Ankara Kızılcıhamam, Kırıkkale, Erzincan Kemaliye, Gaziantep Kilis, Giresun, Hatay Erzin, İçel Tarsus, Kırklareli Lüleburgaz, Kocaeli, Adapazarı, Konya, Manisa Salihli⁵³⁵, Akhisar, Ahmetli, Niğde Aksaray, Samsun Vezirköprü, Terme, Seyhan Kozan, Osmaniye, Kadirli, Urfa ve Zonguldak Karabük'te örgütlenmiştir.⁵³⁶ Yeni Sabah Gazetesinin 11 Mayıs 1946 tarihli haberine göre teşkil edilen şube sayısı 94'ü bulmuştur.⁵³⁷ Ayrıca partinin yayın organı olmak üzere Tez Kalkınma, Öz kalkınma ve Kalkınma adında bir de gazete neşredilmiştir.⁵³⁸

Kalkınma Partisinin ilk ciddi teşebbüsü 1946 yılı içinde cereyan edecek olan belediye seçimleridir. 1946 yılı aynı zamanda partinin iç çatışmalarla çalkalandığı bir zaman dilimidir. Seçimlerin dört ay kadar öne alınması ve seçim sürecinin otuz güne indirilmesi ise Demirağ ve ekibini bir emrivakiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen MKP belediye seçimlerine iştirak edeceğini ilan etmiş⁵³⁹ ve bu karar başbakan tarafından övgüyle karşılanmıştır: *“Milli Kalkınma Partisinin belediye seçimlerine iştirak kararını memnuniyetle öğrendim. Memlekette demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi yolundaki çalışmaları kolaylaştıracağına*

---

milyonları yine eskisi gibi hayır işlerine kullanmak suretiyle insanlık ve şefkat sahasındaki çalışmalarınıza devam ediniz...” Bkz. *“Milli Kalkınma Partisi”*, **Akşam**, 28 Kasım 1945, s.1.

⁵³⁵ Salihli ilçe teşkilatının küşadı tantanalı olmuş, halk açılış merasimine büyük bir iltifat göstermiştir. İlgili teşkilatın Halk evi ve belediye imkanlarından istifadesi ise Halk Partisi tarafından engellenmiştir. Bu maniaya rağmen MKP il ve ilçe teşkilatları arasında en ciddi icraat Salihli İlçe Teşkilatı tarafından gerçekleştirilmiştir. Halk Partisine karşı yürütülen mücadele belediyenin usulsüz ve kanunsuz olarak meşrubat üzerinden aldığı ücretin iadesine vesile olmuştur. Buna mümasil bir direniş de buğday ve ekmek hususunda sergilenmiştir. Ayrıntılı malumat için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 4341805.3.5, 5.07.1946 ve **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1805.3.6, 5.07.1946.

⁵³⁶ *“Kocaeli’de Parti Mücadeleleri”*, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1946, s.2; *“Bu Nasıl İş?!”*, **Yeni Sabah**, 23 Şubat 1946, s.2; *“Milli Kalkınma Partisi Adana’da Teşkilat Kuruyor”*, **Akşam**, 6 Kasım 1945, s.2; *“MKP Savaştepe Kongresi Heyecanlı Oldu”*, **Tez Kalkınma**, 28 Mayıs 1948, s.3; *“Tarsus’ta Milli Kalkınma Partisinin Seçim Faaliyeti”*, **Vatan**, 20 Mayıs 1946, s.2; *“MKP Adapazarı İlçe Kongresi Bu Hafta Yapılıyor”*, **Tez Kalkınma**, 11 Haziran 1948, s.3; *“MKP İzmit İl Kongresi Yapıldı”*, **Tez Kalkınma**, 25 Haziran 1948, s.1; *“M.K. Partisi Divriği Şubesi Açıldı”*, **Tez Kalkınma**, 16 Temmuz 1948, s.3; *“Kara Çete Faaliyette”*, **Tez Kalkınma**, 29 Ekim 1948, s.1; *“MKP Teşkilatında Asabiyet Devam Ediyor”*, **Öz Kalkınma**, 12 Kasım 1948, s.1; *“Urfa Teşkilatımızdan”*, **Öz Kalkınma**, 3 Aralık 1948, s.1; *“MKP’nin Faaliyet”*, **Tez Kalkınma**, 9 Temmuz 1948, s.1; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.9, 07.04.1946; **BCA**, F.K. 030.01.00.00, Y.N. 48.285.1, 09.11.1945; **BCA**, F.K. 030.01.00.00, Y.N. 48.285.1.3, 25.11.1945; **BCA**, F.K. 030.01.00.00, Y.N. 48.285.1.4, 11.11.1945.

⁵³⁷ *“Milli Kalkınma Partisinde”*, **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946, s.3.

⁵³⁸ Altan Algan, *“Fedakar Milli Burjuva: Mehmet Nuri Demirağ”*, <http://www.fikribeyan.net>.

⁵³⁹ *“Milli Kalkınma Partisi Seçimlere Girmiyor mu?”*, **Vatan**, 19 Mayıs 1946, s.1; *“Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek, Milli Kalkınma Partisi İse Seçimlere İştirak Edecek”*, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.2; *“Her İki parti Dün Birer Tebliğ Neşrettiler”*, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.1; *“Seçim Faaliyeti”*, **Vatan**, 12 Mayıs 1946, s.1.

*samimi olarak inandığım kararından dolayı partiyi tebrik ve bunu bana bildirmek nezaketinde bulunduğunuz için size teşekkür ederim. Memleket menfaati olan müşterek hedefimize kanaat ayrılığına rağmen el ele gidilebileceğinin güzel bir örneğini vermiş oldunuz. Partilerin karşı karşıya da olsa birbirine inanarak ve güvenerek çalışmalarının memleketi siyasi olgunluğa götürecektir en kısa ve emniyetli yol olduğuna kaniyim...*⁵⁴⁰

MKP ciddi ve yoğun bir seçim programı tertip etmiştir.⁵⁴¹ Propaganda süresince partinin kuruluş saiki niteliğindeki ferdi teşebbüsün serbestiyeti hemen her fırsatta vurgulanmıştır. “İktisat ve ticarete hürriyet”, “düşünme ve konuşmada muhtariyet” ilkesine değinilmiştir.⁵⁴² Umumi felaketin önleneyeceği, açlara ekmek, işsizlere iş, hastalara ilaç ve şifa verileceği, millete hizmetle mükellef, maişeten müreffeh, mevkiinden, ati ve istikbalinden emin bir memur sınıfının inşası, milletin mali vaziyetine ve takatine mutabık bir vergi sistemi, teşkilatı adliyenin hür ve müstakil olacağı, Türk milletinin milli anane ve seciyesine mutabık, mazbut ve muntazam bir maarif siyaseti, memleketi hakkıyla müdafaaya muktedir, zamanın her türlü modern silahlarıyla mücehhez bir ordu tesisi, şahsi, içtimai ve siyasi hürriyet, asil ve necip Türk milletinin ecdattan mevrus asalet ve necabeti ahlakiyesinin, milli, ırki meziyet ve faziletlerinin geliştirileceği, sıhhi ve içtimai şartların düzeltileceği vaat edilmiştir.⁵⁴³ Ayrıca reylerin tasnifinde parti temsilcilerinin bulunmaması, İnönü'nün seçim seyahatinde yolluk alma ve tarafsızlığı hususu tenkit edilmiştir.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ “Başbakanın Nuri Demirağ'ın Telgrafına Verdiği Cevap”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1946, s.3; “Başbakanın Milli Kalkınma Partisine Teşekkürü”, **Vatan**, 16 Mayıs 1946, s.1.BCA, F.K. 030.01.00.00, Y.N. 48.285.1.1, 15.05.1946.

⁵⁴¹ “Belediye Seçim Faaliyeti”, **Yeni Sabah**, 15 Mayıs 1946, s.2; “İzmir’de Seçim Hazırlıkları”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946, s.3; “Milli Kalkınma Partisi de Adaylarını Hazırlamaya Başladı”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946, s.1; “Milli Kalkınma Partisinde”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1946, s.3; “Seçim Listeleri Askıdan Bu Akşam İndiriliyor”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1946, s.3; “Belediye Seçimi”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁴² **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.2, 01.05.1946.

⁵⁴³ “Milli Kalkınma Partisinin Adayları”, **Yeni Sabah**, 13 Mayıs 1946, s.3. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.40, 01.05.1946; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.40, 01.05.1946.

⁵⁴⁴ “Kalkınma Partisinin Milli Şefe Ait Yanlış İddiaları”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Faaliyeti”, **Vatan**, 17 Mayıs 1946, s.1; Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995, s.193. “...Başbakan Sayın Saraçoğlu'nun belediye seçimlerine iştirakimizi sempati ile karşılaması şayanı memnuniyettir. Biz seçimler, haklı bir mucip sebep yokken aylarca evvele almayı ve halen meriyette bir çok antidemokratik kanunlar bulunduğu halde her şeye rağmen sırf memleketin dahili ve harici ali siyaset ve menfaatlerini partimizin menfaatlerinden üstün addettiğimiz için iştirak kararı verdik. Bu vaziyette intihabatın bitarafane yapılması, demokrasiye aykırı kanunların lağvıyla, tadilleriyle mümkündür. Ancak cumhurreisi İnönü'nün Eskişehir’de söylediği hitabede “Her ne pahasına olursa olsun intihabati” kazanmalıyız hususunda partililere tavsiyesi endişelerimizi artırmıştır. Her türlü otoriteyi

Teşkilat ve tecrübeden yoksun bir kadroya rağmen seçim programını tamamlayan⁵⁴⁵ Kalkınma Partisi, 26 Mayıs öğleden sonra vaki olan suiistimal vesilesiyle seçimden çekilmiştir.⁵⁴⁶ Demirağ, resmi bir tebliğ neşretmek suretiyle seçimleri keenlemyekün ilan etmiştir.⁵⁴⁷ Partinin çekilme kararına rağmen Urfa, Osmaniye ve Dörtöyl’da seçimleri kazandığı görülecektir.⁵⁴⁸

26 Mayıs suiistimal ve şaibesi Kalkınma Partisinde büyük bir infialin müsebbibi olacaktır. Demirağ, seçimlerin iptali ve tekrarı konusunu gündeme getirerek meseleyi Danıştay’a taşıyacaktır. İstanbul’da gerçekleştirmeyi düşündüğü protesto mitingi Örfi İdare Komutanlığı marifetince engellenecektir. Çaresizce sürdürdüğü yolsuzluk mücadelesi bürokrasi karşısında neticesiz kalacaktır.⁵⁴⁹ Aynı

şahsında toplayan devlet reisinin bu yoldaki beyanatından intihap esnasında kafa kırma, göz çıkarma gibi hallerin, binbir çeşit hilelerin ve hercümerçlerin vukuu bulmayacağını kim bize temin eder? Geçen ki beyanatomda izah ettiğim gibi biz muhalif partiler, dahilde devlet idaresi mekanizmasının hakkıyla murakabe ve kontrol edilmesi vazifesini ifa eden faydalı bir cihaz olduğumuza kaniiz ve bu yolda tereddütsüz yürüyeceğiz. Harici tecavüz ve müdahaleler karşısında yekpare ve yekvücuduz. Her demokrat memlekette partiler tarafından devletin başına geçirilenler bitaraf olurlar. Çünkü devlet reisi büyük ölçüde bir aile reisidir. Aile reisi aile azasını öz evlat, üvey evlat muamelesine tabi tutarsa husumetler, laubalilikler baş gösterir, refah ve saadet yerine sefalet ve felaketler kaim olur.” Bkz. “*Milli Kalkınma Partisinin Beyannamesi*”, **Vatan**, 17 Haziran 1946, s.5.

⁵⁴⁵ “*C. Halk ve Milli Kalkınma Partisi Adaylarını Bugün İlan Edecekler*”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1946, s.1; “*Halk ve Kalkınma Partileri Kimleri Aday Gösterdiler*”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Kalkınma ve C. Halk Partisi Adaylarının İsimleri Dün İlan Olundu*”, **Yeni Sabah**, 24 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi Seçim Hazırlıklarını Tamamladığını Bildirdi*”, **Yeni Sabah**, 15 Mayıs 1946, s.2.

⁵⁴⁶ “*Milli Kalkınma Partisi Bazı İddialar Öne Sürerek Seçimi Bıraktı*”, **Ulus**, 27 Mayıs 1946, s.1; “*M. Kalkınma Partisi Dün Seçimlerden Çekildi*”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1; “*Belediye Seçimlerinde Bazı Hadiseler Oldu*”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁴⁷ Demirağ, boykot kararı ve gerekçeleri hususunda şu ifadeleri kullanacaktır: “Partimiz bidayetden beri Halk Partisi hükümeti tarafından seçimlerin bitarafane bir şekilde idare edilemeyeceğine kani bulunduğ halde münhasıran memleketin dahili ve harici ali siyaset ve menfaatlerini nazarı itibara alarak belediye seçimlerine girmeye karar vermişken seçim günü İstanbul vilayetinde daha ilk saatlerde seçim komisyonlarının ve Halk Partisi mensuplarının her türlü müdahale ve tehditlere her tarafta seçimi ifsad ettikleri görülmüş ve emniyet teşkilatıyla idare makamlarını da bu kanunsuz hareketler karşısında alaka duymadığı ve tarafgirane davrandığı müşahade olunmuştur. Bu vaziyet karşısında partimiz seçim günü saat 11’de İstanbul’daki bütün teşkilatına seçimlere boykot etmesini bildirmiştir. Partimiz seçimin neticesini tanımayacaktır. Keyfiyet teşkilattan alınacak raporları müteakip mufassal bir tebliğ ayrıca Türk milletine arz olunacaktır. MKP Umumi Reisi Nuri Demirağ ikinci tebliğinde ise şunları söylemiştir: Demokrasi utansın. Yerli ve yabancılar şahittirler ki, halkımızın yüzde doksan beşi partimize rey vermek için çırpınmıştır. Memlekette bunu bilmeyen kimse yoktur. İdare memurları, seçim kurulları, sandık komisyonları, muhtarlar, sivil ve resmi kıyafetli emniyet memurları, polis ve jandarmalar hep yukarıdan aldıkları direktiflerle Halk Partisi hesabına çalışmışlar, yüzlerce zabıtname ve raporlarla tespit edildiği üzere bin bir çeşit hile, tazyik ve tehditlerle intihabata fesat karıştırmışlardır. Bu yoldaki intihap kanunsuzdur. Keenlemyekündür.” Bkz. “*Milli Kalkınma Liderinin İthamı*”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1,2.

⁵⁴⁸ “*Seçimleri Demokrat parti Mensupları Kazandı*”, **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1; “*Yurtta Seçim*”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁴⁹ “*Milli Kalkınma Partisinin Kongresi Devam Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1947, s.3; “*Milli Kalkınma Partisi’nin Mitingi*”, **Tasvir**, 1 Haziran 1946, s. 1; “*Milli Kalkınma Partisi İçişleri Bakanlığı ve İstanbul Belediye Riyaseti Adına Bir Dava Açtı*”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1946, s.1;

günlerde yapılması gereken ancak 1948 yılına ertelenen muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine de itiraz edecek ancak Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı nezdinde gerçekleştirdiği bütün müracaatlar çaresiz kalacaktır.⁵⁵⁰

Kalkınma Partisi, 1946 genel seçimlerine de iştirak etmiştir.⁵⁵¹ Belediye seçimlerinde olduğu gibi ferdi teşebbüs, milli ve manevi değerler, şahsi, içtimai ve siyasi hürriyet ile millette hizmet mefhumunu vurgulamıştır.⁵⁵² Demokrat Parti ile ittifak meselesini ise şiddetle reddetmiştir.⁵⁵³ Kalkınma Partisi tarafından tayin edilen namzetler alakaya mazhar olamamış, basın tarafından ciddiye alınıp iltifat gösterilmemiştir.⁵⁵⁴ Nuri Demirağ'ın basın toplantılarında ikram ettiği kuzu ise partinin “kuzu partisi” unvanıyla zikredilmesine vesile olmuştur.⁵⁵⁵ Ve bir süre sonra

---

“*Milli Kalkınma Partisinin Kara Kitabı*”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1946, s.3; “*Yeni Belediye Meclisi Bugün Toplanıyor*”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1946, s.1; “*Beyoğlu Kazası Seçim Tasnifini Hala Bitiremedi*”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi Miting Yapmak İstiyor*”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1946, s.1; “*Kalkınma Partisi'nin Şikayeti*”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.3; “*M.K. Partisi Seçimlerin Feshini İstiyor*”, **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1,3; “*Belediye Seçiminin Feshini İstemek Maksudıyla Milli Kalkınma Partisi Bir Miting Yapacak*”, **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁵⁰ “*Milli Kalkınma Partisi Muhtar seçimi Hakkında Başbakanlığa Müracaat Etti*”, **Vatan**, 21 Mayıs 1946, s.3; “*Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Seçimi*”, **Yeni Sabah**, 21 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁵¹ “*Kalkınma Partisi Bir Tamim Neşretti*”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1946, s.1.

⁵⁵² “*İzmir'de Milli Kalkınma Partisinin Dünkü Mitingi*”, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1946, s.2; “*Nuri Demirağ'ın Beyanamesi*”, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1946, s.1,3.

⁵⁵³ “*Kalkınma Partisi Demokrat Partiden Şikayet Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946, s.1. Demirağ, bu ittifakı şu gerekçe ile reddetmekteydi: “DP Halk Partisi gibi devletçidir. Devletçilik şahsi teşebbüsü öldüren milletin servet ve iş hayatını kurutan, halkımızın azim ekseriyetini azm u sefalete düşüren, elem ve ıstıraplarla inleyen, binbir çeşit haksızlıklara maruz bırakan, elhasıl beldeleri harap eden bir rejimdir. Bu partinin devletin, milletin yapacağı işleri ayıracağı iddiasınının tatbikatta yeri yoktur. Halk Partisi de vaktiyle bunu böyle ilan etmişti...devletçiliği beğenmeyen partimiz nasıl olur da mensuplarını, taraftarlarını Demokrat parti namzetlerine rey vermeye davet eder? Merkezimiz böyle bir gaflete düşse bile azalarımızdan buna riayet edecek bir fert dahi bulunamaz.” Bkz. “*Nuri Demirağ'ın Bir İfhamı*”, **Yeni Sabah**, 2 Temmuz 1946, s.1, 3.

⁵⁵⁴ Partinin milletvekili adayları şunlardır: MKP milletvekili adayları şunlardır: Vahit Çadircioğlu, Asaf Göreç, Selahattin Biktimir, Nurettin Ardiçoğlu, Şevket Arı, Hikmet Şençağlar, Azmi Arslaner, Nihat Atameriç, Hulki Kurtkaya, Emin Sönmez, Mustafa Güler, Fikret User, Bedri Öztürk, Mustafa Badem, Ahmet Soysal, İbrahim Vefik Belender, Ahmet Yılmaz, Muharrem Cansel, İbrahim Sadık Berkan, Ömer Türkeş, Hasan Tufan, Hüseyin Dokur. Bkz. **Milletvekilliği Seçimine Mahsus Oy Tasnif Cetveli**, 1946; “*Milli Kalkınma Partisi İstanbul Adaylarını İlan Etti*”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s.1; “*Namzetlerini İlk İlan Eden Parti*”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.1; “*Milli Kalkınma Partisinin Adayları*”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1946, s.1.

⁵⁵⁵ Dimitir Şişmanov, **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih- (1908-1965)**, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s.158. Demirağ, bu hususta yayımlanan bir makaleyi şu şekilde hicvetmektedir: “...partimizin şimdi moda olarak kokteyl parti yerine kuzu ziyafeti vermesi, bu istihza mevzuu olarak seçip gazetenize koyan muharririn en hafif tabirle dirayetten mahrum olduğunu gösterir. Partimiz memleketin dört bucağından gelen misafirlerine kuzu ziyafeti vermekle hem milli ananeye riayet edilmiş hem de yerinde bir misafirperverlik yapılmıştır. Bu ziyafetlerin masrafları da millet kesesinden çıkmamıştır. Buna mukabil Ankara'da millettten toplanan paralardan çekilen hudutsuz masraflar bol bol verilmekte olan ve Amerika'da bile alaya alınan gardenpartiler, kokteyl partileri, havyarlı rakı ziyafetleri vardır. keza İstanbul halkından milyonlarca lira topladığı halde şehir halkına

parti ve partiye ait tüm değerler müstehzi bir üslub ve ironik bir muameleye mahkum edilmiştir.⁵⁵⁶ Kalkınma Partisi genel seçimlerde de sükuta duçar olarak kaybetmiştir.⁵⁵⁷

Kalkınma Partisi 1946 hezimetinin ardından ciddiyet ve ehemmiyetini kaybetmiş, çatışma ve çelişkilerle sarsılmıştır. Bu vesile ile 1947 muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri ve milletvekili ara seçimleri ile 1948 ve 49 milletvekili ara seçimine iştirak edememiştir. Katıldığı 1950 genel seçimlerinde ise herhangi bir varlık gösterememiştir.⁵⁵⁸

2.1.2. Demokrat Parti

2.1.2.1. Demokrat Partinin Kuruluşu

1945 yılının Kasım ayı tahrir sahiplerinin hafi surette icra ettiği meşakkatli bir mesaiyi ifade etmekteydi. İstişare mahiyetindeki görüşmeler partinin müstakbel program üzerine hasredilmiş durumdaydı. Kavramsal ve kuramsal çerçeve, Ahmet Hamdi Başar tarafından kaleme alınmıştı.⁵⁵⁹ Aralık ayı Halk Partisi içindeki çatışma

---

faydalı hiçbir hizmet yapmayan İstanbul Belediyesinin senede elliye geçen ve beheri on bin lirayı aşan sulu ziyafetleri vardır. gönül isterdi ki, Yeni Sabah gibi mücadelesiyle maruf bir gazetemiz Milli Kalkınma Partisinin masum ve mütevazı ziyafetleri yerine kel başa şimşir tarak nevinden olan yoksul ve mustarip insanların kesesinden zorla alınan paralarla verilen sefahat partilerini tenkit ve takbih etsin...” Bkz. “*Milli Kalkınma Partisinin Bir Mektubu*”, **Yeni Sabah**, 9 Mart 1948, s.8.

⁵⁵⁶ “*Milli Kalkınma Partisinde Dünkü Kuzu Ziyafeti*”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s.1 ve “*Aday Gösterildiği İçin Partiden Çekilen Adam*”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1946, s.1.

⁵⁵⁷ Genel seçimlerde de şaibe hususu gündeme gelmiştir. Bu konuda tafsilat için bkz. “*Milli Kalkınma Partisinin Garip Tenkitleri*”, **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1946, s.1 ve “*İki Şayanı Dikkat Hadise Oldu*”, **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1946, s.1.

⁵⁵⁸ “*Milli Kalkınma Partisi Seçimlere Girmiyormuş*”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1947, s.2; “*CHP'nin Seçimlere Girme Kararı Kat'ı*”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1948, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi Tekrar Faaliyete Geçti*”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s.1; “*Nuri Demirağ Konya'da Bir Konuşma Yaptı*”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1950, s.3; “*Milletvekilliği Tahsisatını Hayır Cemiyetlerine Verecek Bir Aday*”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s.4; “*Kalkınma Partisinin Adayları*”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s.1; “*Milli Kalkınma Partisi İzmir Vilayet Meclisi Seçimlerine Girmiyor*”, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947, s.1. Tekin Erer MKP'nin başarısızlığını kurucularının mebus olmayışına ve memleket çapında şöhrete ulaşmamış olmasına bağlamaktadır. Bkz. Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları, İstanbul** 1966, s.210.

⁵⁵⁹ İlgili hadise Ahmet Hamdi Başar tarafından şöyle nakledilmektedir: “...Onlara basit hürriyet fikrine dayanan yani sadece, hürriyetler, insan hakları, teminatlar vesairenden ibaret bir ideolojiyi kafi bulan bir anlayışla yeni partiyi kurmaları halinde hepimizin matlubu olan hürriyet ve demokrasi rejimini memlekette tesis için şahısların da ve partilerin de beliren tek ümidi de başlangıçta söndürmüş olacaklarını anlatmaya çalıştım. Bize mahsus bir demokrasi lazımdır, işte onun programıdır diye kendilerine hazırladığım bir parti programı da sundum. Uzun münakaşalarımız oldu, nihayet fikirlerimi kabul ettiremediğim için aralarından ayrıldım...” Bkz. Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz? En Büyük Milli Davamız Üzerinde Bir Tahlil**, Başar Yayınları, İstanbul 1959, s.29. Aynı mesele ile alakalı olarak şu ifadeleri de kullanmaktadır: “...Aman Yarabbi! O Nasıl programdı! Başından itibaren, tamamen korktuğum gibi, insan hakları, vatandaş hak ve

ve ayrışmayı daha da derinleştirmişti. 28 Eylülde İzmir milletvekilliğinden ayrılan Bayar, Halk Partisine olan muhabbet ve samimiyetini bir süre daha muhafaza etmiş⁵⁶⁰ ve 3 Aralıkta hamisi ve banisi olduğu Partiden istifa etmek suretiyle ayrılmıştı.⁵⁶¹ Aynı günlerde Tevfik Rüştü Aras da teorik mesaiye iştirak edecek, sosyalizm ölçüsünde talep ettiği sosyal adalet münasebetiyle infiale neden olacak ve nihayet Koraltan tarafından “Sizin akideniz bizlerden farklı. Siz sosyal demokrat bir parti kurmak istiyorsunuz. Bizim aramızda ne işiniz var? Çıkın, gidin. Sizin komünist olduğunuzu bile söylüyorlar. İnansam değil evime kabul etmek, sizi yolda görsem selam vermem. Ama herhalde bizden değilsiniz. Lütfen artık gelmeyiniz.” ifadesiyle refüze edilecekti.⁵⁶² Aynı tavır Zekeriya ve Sabiha Sertel’e de tevcih edilmişti. Serteller, Marksizme muhabbeti ve Sovyet Rusya’yla olan irtibatı vesilesiyle dışlanmış, böylece Görüşler Mecmuas altında cereyan eden mutabakat ve organik irtibat reddedilmişti.⁵⁶³ Bu tutumu bir süredir devam etmekte olan Türk-Sovyet çatışmasıyla alakalandırmak son derece makuldü. Zira kamuoyunun Sovyet idare ve

---

hürriyetleri, teminatlar, vesairelerden ibaret bir gazete yazısını hatırlatacak şekilde hazırlanmış, saçma sapan şeyler. Sanki günlerce İstanbul’da ben Bayar’a ve Koraltan’a fikirlerimden bahsetmemiş, sanki üzerinde çalışacak hazır bir program projesi vermemişim gibi getirilen bu yazılarda fikirlerime ait en ufak bir iz yok. Dikkatimi çeken nokta son derece itina ile, benim program tasarımdan değil, fikir, hatta bir cümle ve mümkün olmuşsa kullandığım kelime bile alınmamasına dikkat edilmiş olmasıydı. Bu program müsveddesini okuduktan sonra saklayamadığım bir üzüntü ile ‘Allah mübarek eylesin, pek güzel hazırlamışsınız. Güle güle kullanın ve istediğiniz gibi partinizi kurun, benden yana paso’ dedim...” Bkz. **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları**, Haz. Murat Koraltürk, C.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s.82.

⁵⁶⁰ Bayar, Abdi İpekçi ile gerçekleştirdiği bir mülakatta “Yeni bir parti kurma düşünceniz yok muydu?” sorusuna şu cevabı vermektedir: “o Vakit yoktu. Ben kendi hesabıma söylüyorum, diğer arkadaşlar hesabına söyleyemem. Halk Partisini normal bir parti haline getirmek için mücadele edecektik, parti içinde. Teklif ediyorduk; ‘Bizi dinleyiniz tekliflerimiz olacak’ diye. İkinci bir partiye adım atılmasını ve partinin de namzet göstermek suretiyle intihapları ve her şeyleri idare etmesini sağlamak, rey haklarını tanıtmak istiyorduk.” Bkz. Abdi İpekçi, “Her Hafta Bir Sohbet”, **Milliyet**, 10.09.1973, s.9. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Hıfzı Oğuz Bekata, **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Yeni Matbaa, Ankara 1960, s.9-10.

⁵⁶¹ “Celal Bayar Cumhuriyet Halk Partisinden Çekildi”, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1945, s.1; “Celal Bayar Halk Partisinden İstifa Ediyor”, **Akşam**, 2 Aralık 1945, s.1.

⁵⁶² Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.107-108.

⁵⁶³ Celal Bayar, Demokrat Parti ile Görüşler Mecmuası arasındaki irtibatı izah ederek: “Size şunu kesin olarak söyleyirim. Kemalizm ve onun istihdaf ettiği milli hakimiyete bağlılığım saf ve samimidir. Kemalizmden başka herhangi bir ideoloji ile hiçbir alakam yoktur. Zaten Kemalizm deyince bunun demokrasi mefhumunun tam ifadesi olduğunu biliyorsunuz. İlk günden beri içinde bulunduğum ve zaman zaman mesuliyetini üzerime aldığım inkılabımızın esaslarından ayrılabilmek benim için mümkün değildir. Siyasi hayata devam etmek için bana hakim olan fikirleri ortaya koyacağız, herkes görecektir. Şimdiye kadar muharrirlik iddiasında bulunmadım. Bu yola girmek niyetinde değilim. Bu dergide olduğu gibi herhangi bir mecmuanın tahrir heyetine dahil olacağım da bahis konusu değildir.” demiştir. Bkz. “Celal Bayar’ın Tekzibi”, **Akşam**, 1 Aralık 1945, s.2 ve Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.302.

ideolojisine olan suizanı musavver partiyi topyekun bir nefretin teması haline dönüştürebilirdi.⁵⁶⁴

Yeni partinin kuruluş çalışmalarına Refik Şevket İnce ve Ahmet Emin Yalman da iştirak edecektir. İkili, kuramsal taslak ve tahdit hususu ile teşebbüsün teşekküle dönüşümünü ihlas ve iştiyakla gerçekleştirecektir.⁵⁶⁵

Yeni partinin tesisi hakkındaki haberler aralık ayı içerisinde katiyet kesbetimeye başladı. Gazeteler, Celal Bayar ve arkadaşlarının parti kurmaya karar verdiklerini, Kemalizm'e sadık kalacaklarını ve program ve nizamnamenin hazırlanmakta olduğunu yazmaktaydı.⁵⁶⁶ Aynı günlerde kamuoyunu meşgul eden bir diğer mesele partinin ismi hususuydu.⁵⁶⁷ Halk Demokrat Partisi, Kemalist Parti yahut Demokrat Çiftçi Partisi zikredilen isimler arasındaydı.⁵⁶⁸

---

⁵⁶⁴ Yalman, partide vaki olan sağ ve sol cereyanlar hakkında şunları söylemiştir: “Bazan sol ve sağ ifrat cereyanları kendilerine sokulma gayretleri yaparak teşebbüsü kendilerine mal etmeye ve baltalamaya uğraşmışlar, bazan da şahsen hoşnutsuzluklar, memleket menfaatlerini hiçe sayarak yeni partiye sahip çıkmak ve kendi hodbin emellerine kolay bir basamak yapmak istemişlerdir.” Bkz. Ahmet Emin Yalman, “Kara Kedilere İş Yok”, **Vatan**, 7 Ocak 1946, s.1.

⁵⁶⁵ Refik Şevket İnce parti tesisi hakkında şunları söylemektedir: “...Celal Bayar ve arkadaşları ile mütemadiyen temasta idim. Her gün müzakereler yapıyorduk. O kadarki kardeşlerim ve evlatlarımla görüşemiyordum...Yeni partinin kurulması için hazırlıklarını ikmal yolunda hakikaten çok çalışıldı...Arkadaşlarımın çalışma tarzları çok ciddi idi. Fakat bazı zaman fazla zaman kaybedildiği de görülüyor. Ben Ankara’da iken her şeyin bitirilmesine çok çalıştım, muvaffak olamadım...Ve İzmir’e dönüşümün üçüncü günü Yeni Asır’a yazdığım bir makale ile bu faaliyet hakkında bilgi verdim...” Bkz. İlhami Soysal, “Atatürk’ün Adalet Menderes’in Savunma Bakanı Refik Şevket İnce’nin Günlüğü”, **Milliyet**, 01.11.1982, s.7.

⁵⁶⁶ “Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar”, **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1945, s.1; “Eski Başbakan Celal Bayar’ın Kuracağı Parti”, **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1945, s.1; “Celal Bayar Partisinin Hazırlıkları”, **Akşam**, 15 Aralık 1945, s.2; “Celal Bayar Partisinin Programı”, **Akşam**, 14 Aralık 1945, s.2; “Celal Bayar Programını Hazırlamakla Meşgul”, **Akşam**, 5 Aralık 1945, s.1; “Celal Bayar ve Arkadaşları Siyasi Bir Parti Kuracaklar”, **Akşam**, 1 Aralık 1945, s.1,2; “Celal Bayar ve Arkadaşları Siyasi Bir Parti Kuracaklar”, **Akşam**, 1 Aralık 1945, s.1,2.

⁵⁶⁷ “Yeni Partinin İsmi Ne Olacak?”, **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1945, s.1; “Memleket Celal Bayar’dan Ne Bekleyebilir”, **Millet**, 7 Şubat 1946, S.2, s.3.

⁵⁶⁸ “Halk Demokrat Partisi”, **Yeni Sabah**, 23 Aralık 1945, s.1; “Celal Bayar’ın Kuracağı Parti”, **Akşam**, 2 Aralık 1945, s.1. Partinin isim babası Ahmet Emin Yalman olmuştur. “...‘yeni partiye başka bir ad bulalım.’ ‘Mesela ne gibi?’ ‘Mesela Demokrat Parti gibi’ dedim. Teklifim derhal kabul edildi. Bkz. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.IV (1945-1970), s.43. Sarol da aynı ifadeyi teyit ederek parti adının Yalman tarafından konduğunu söylemektedir. Bkz. Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, Kervan Yayınları, C.1, İstanbul 1983, s.179. Refik İnce ise “...Partinin ismi üzerine çok münakaşalar olmuş. Nihayet ben gittiği zaman Demokrat Halk Partisi diye buldum. Fakat hareketimden iki gece evvel Ankara’ya gelen Ahmet Emin Yalman’ın Celal Bayar’a yazdığı mektubu okuduk. Ahmet Emin halk kelimesinin çıkarılmasını ehemmiyetle ve bir çok sebepler göstererek istiyordu. Esasen ben de ilk görüştüğüm gece halk sözü ile demokrat sözünün birleşmesinin manasını anlamadığımı söylemişim. Karar verdik Demokrat parti odu...” demektedir. Bkz. Soysal, a.g.h, s.7. Refik Koraltan’ın kızı Ayhan Timurtaş isim babasının kendisi olduğunu iddia etmektedir. “Bir gün benim çok eski arkadaşım olan Nilüfer yemeğe davet etti beni. Gittim, Celal Bayar, Nilüfer, ben bir de Özer Şahingiray vardı. Bir de Celal Bayar’ın hanımı. Oturuyoruz işte...Celal Bayar da dedi ki ‘Partinin adı ne olsun? Hadi bakalım siz söyleyin gençler.’ filan. Ne gibi isimler var dedim ben. ‘Doğan Güneş Partisi olsun diye konuşuluyor’ dedi. ‘Bir de Demokrat Parti...’

Yeni partinin kuruluş çalışmaları Halk Partisi ve mensupları ile kamuoyu tarafından da memnuniyetle karşılanıyordu. Yalçın, “yeni partiyi...bir kontrol partisi mahiyetinde telakki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz...”⁵⁶⁹ diyordu. Atay ise ilgili teşebbüsü “...Demokrasi hayatımızın hep istemekte olduğumuz bir eksiği...”⁵⁷⁰ olarak değerlendiriyordu. Sadak’a göre bu hareket “...Daha geniş bir demokrasiye doğru gidişin ilk şartı” ve “...Cumhuriyet rejiminin bugüne kadar başlıca eksikliği...”⁵⁷¹ idi. Akşam Gazetesi muhalefetin tesisi ile “...Cumhuriyet Halk Partisi çalışmalarının daha dinamik bir şekil

---

Benim fikrimi sorarsanız dedim Demokrat Parti olması daha uygun, çünkü her lisanda demokrat kelimesi vardır ve kolay akılda kalır. Ondan sonra Demokrat Parti oldu.” Bkz. Mehmet Ali Birand vd., **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s.32.

⁵⁶⁹ “...bir demokraside en az iki partia olmazsa murakabe bulunamazdı. Bunun için en iyi çarenin mevcut fırka içinden bazı zatların ayrılarak esas programda müttehit kalmakla beraber bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını söylemiş ve bunun çok faydalı olacağına inanmıştık. İşte şimdi bu yeni partiyi biz böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telakki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz...Filhakika Halk Partisi ile Celal Bayar partisi arasında program bakımından bir uçurum olabileceği akıldan geçemez...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Parti...”, **Tanin**, 5 Aralık 1945, s.2.

⁵⁷⁰ “...Demokrasi hayatımızın hep istemekte olduğumuz bir eksiği böylece ortadan kalkmaktadır. Bizim daima iki korkumuz ve bir dileğimiz olmuştur: İki korkumuz devrin iktidarına karşı yabancı ideolojilere hizmet eden veya bizzat rejim düşmanı olanların, bir demokrasi memleketi vatandaşlarının en tabii hakkını serbestçe tartışmak, beğendikleri prensipler etrafında toplanmak veya benimsedikleri topluluklardan ayrılmak haklarını sömürmeleri ve Türkiye’de demokrasi tekamülünü baltalamaları idi. Dileğimiz de bu memlekette garplı bir demokrasi düzeninin kurulması idi...Sayın Celal Bayar’ın şahsı ve hayatı cumhuriyetçileri herhangi bir muhalefet cereyanı karşısında ilk duyulan iki korkudan da uzaklaştırır. Kurucuları arasında meslekleri ve politikaları şüphe uyandırır unsurların bulunmamış olması bu güvenimizi ayrıca kuvvetlendirmektedir...” Bkz. Falih Rıfkı Atay, “Yeni Parti Kuruldu...”, **Ulus**, 8 Ocak 1946, s.1.

⁵⁷¹ “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”, **Akşam**, 3 Aralık 1945, s.1. Mezkur yazar aynı hususta şu ifadeleri de kullanmıştır: “Ankara’dan gazetelere gelen haberler arasından biri bizi çok sevindirmiştir. Celal Bayar’ın siyasi bir parti kurmak üzere olduğu bildiriliyor...Yeni kurulacak partinin adı ve programı bizce şimdilik ehemmiyetli değildir. Tanınmış ve denenmiş insanların sırf vatan sevgisiyle girişecekleri bu gibi bu gibi teşebbüslerde memleket için mutlaka iyilik ve fayda olacağına peşin inanlarız. Bizi sevindiren nokta, CHP karşısında nihayet istenildiği şekilde ciddi bir partinin çıkmak üzere olmasıdır. Daha geniş bir demokrasiye gidişin ilk şartı hükümeti uzun zamandır elinde tutan tek partinin karşı bir parti ile tartışma halinde ve her ikisi de iktidara geçtikçe birbirinin kontrolü altında olmalarıdır...Celal Bayar bir partinin başına geçmeyi kabul etmekle daha geniş demokrasiye doğru başlayan harekete en büyük hizmeti etmiş oluyor. Çünkü demokrasinin ilk şartını gerçekleştirmek imkanı bu surette doğuyor...Bizi sevindiren ikinci sebep yeni partinin Celal Bayar tarafından kurulmasıdır. Celal Bayar, bir parti lideri olmak için bütün şartlara maliktir. Milli istiklal harbinden beri denenmiş vatanseverliğine, uzun bir siyasi hayatın en temelli meziyetleri katılmıştır. Başında bulunduğu işlerde ve devlet işlerinde ayrı görüşlerden, düşüncemize uymayan ve tenkit edilebilecek sistem ve kararları bulunabilir. Fakat Celal Bayar, her şeyden üstün milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insan olduğunu ispat etmiştir...Celal Bayar siyasi hayata yeni ve dışarıdan katılma olmadığı gibi bizzat CHP’nin içinden yetişmiştir...Bu durum kendisine yalnız uzun bir tecrübe sahibi olmak bakımından büyük bir değer vermekle kalmayacak, ayrıldığı ve karşısına geçtiği parti ile münasebetlerinde hem faydalı bilgi, hem candan irşat kaynağı olacaktır...” Bkz. Necmettin Sadak, “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”, **Akşam**, 3 Aralık 1945, s.1.

alacağı...”⁵⁷² na inanıyordu. “...Tanınmış ve denenmiş insanların sırf vatan sevgisiyle girişecekleri bu gibi teşebbüslerde memleket için mutlaka iyilik ve fayda olacağı...”⁵⁷³ nı temenni ediyordu. Ve nihayet “Millet” tarafından “...Celal Bayar ve arkadaşlarının temiz şahsiyeti Türkiye için bir talihtir...”⁵⁷⁴ ifadesi kullanılıyordu.⁵⁷⁵

Bütün bu teveccühe rağmen partinin kuruluşu Aralık ayına kadar gecikmişti. Türk- Sovyet ilişkilerinde yaşanan fevkalade vaziyet basının alakasını celb etmiş, gazete manşet ve sütunları toprak taleplerinin neden olduğu travmayı resmetmişti. Bu vaziyet halk arasında şayia ve suizana vesile olurken, vatandaşı yese ve inkisara sevk etmişti. Celal Bayar, 28 Aralıkta hareketin akıbeti hususunda şunları söylemekteydi: “Biz faaliyetimizi tahdit değil, bilakis hızlandırmış bulunuyoruz. Ancak kabul etmek lazımdır ki, bir partinin kurulması, tüzüğünün hazırlanması sanıldığı kadar kolay değildir. Daha partimiz kurulmadan muarızlarımız şayialar çıkarmaya başlamışlardır. Parti programının dünya vaziyeti düzelinceye kadar ilan edilmeyeceği efkari umumiyeyi bulandırmak için ortaya atılmış bir oyundur. Kısa zamanda partimizin kurulduğunu göreceksiniz.”⁵⁷⁶

4 Ocak 1946 da halka bir kez daha seslenen Bayar, partinin teşekkülünü müjdelemiş⁵⁷⁷ ve aynı gün programı takdim etmek üzere Çankaya’ya çıkmıştı.⁵⁷⁸ Ve

⁵⁷² “Cumhuriyet Halk Partisi Yeni Partiyi Çok İyi Karşılıyor”, **Akşam**, 3 Aralık 1945, s.1.

⁵⁷³ “Yeni Partinin Dış Siyaseti Atatürk’ün Takip Ettiği Yol”, **Yeni Sabah**, 11 Ocak 1946, s.1.

⁵⁷⁴ “Memleket Celal Bayar’dan Ne Bekleyebilir”, **Millet**, 7 Şubat 1946, S.2, s.3.

⁵⁷⁵ Yeni parti hususunda ümitvar olamayan bir zümrede mevcuttu. Bu zümrenin en önemli ismi Necip Fazıl Kısakürek’ti. Kısakürek parti kurucularını şöyle tavsif etmekteydi: “Celal Bayar: Senyörvari bir tavır ve dış görünüş edebi içinde, yeni yeni anlamaya başladığımız, bize zıt dünyanın hedef ve kutuplarına sarsılmaz bir nispetle bağlı. Halk Partisiyle olanca ihtilafı fert hürriyeti ve halk idaresi fikrinden ibaret ve buna karşılık Türk’ün ruh kökü İslam nizamına yabancı, hatta aykırı bir fert...Adnan Menderes: O güne kadar hiçbir surette tanımadığımız, sadece Serbest Fırkadan Halk Partisine aktarıldığını ve yıllardır silik bir CHP mebusu olarak devam edegeldiğini bildiğimiz, 46-47 yaşlarında meçhul bir zat, o günler için Sarı Çizmeli Mehmet Ağa... Fuat Köprülü: Üniversite talebeliğimizde dekanlığı makamında bulunan ve Avrupa’ya tahsile gönderilecek ilk cumhuriyet talebesi imtihanında bize en ileri zeka notunu veren fakat böyle olduğu için kendisini görmemezlikten göremeyeceğimiz, ilimle doymayan ve politika açlığı içinde kıvranan, basit temel görüşten mahrum, kafası hasis ve ruhu haris insan... Refik Koraltan: Menfi veya müspet bütün hassalardan sıyrılmış, böylece tenkit ve tahlil mevzuu olmaktan bile uzak kalmayı başarabilmiş, depo müdürü veya tebhirhane katibi seviyesinde, sıradan bir adam.” Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2002, s.58-59.

⁵⁷⁶ Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, 1966, s.227.

⁵⁷⁷ “Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Program ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlanmıştır. Seksen kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere önümüzdeki pazartesi günü basına vereceğiz. Nizamnamemiz tamamıyla demokratik bir ruhla tanzim edilmiş bulunmaktadır. Partimizin merkezi Yenişehir’de Cemal Tuncay’a ait apartmanın bir dairesidir.” Bkz. “Yeni Parti”, **Vatan**, 5 Ocak 1946, s.1. Ayrıca bkz. “Yeni Parti Nizamnamesi Son Defa Gözden Geçirildi”, **Akşam**, 22 Aralık 1945, s.2.

musavver teşebbüs 7 Ocak 1946 da Sümer Sokakta gerçekleştirilen bir seremoni ile teşekküle dönüşmüştü.⁵⁷⁹ Basın toplantısı programın muhtasar bir izahıyla başlamış, maksadın aşağıdan yukarıya bir cereyan olduğu, anayasa ile muvazene vaziyeti, ecnebi sermayeye olan iltifat ve iktisadi sahada süratli bir inkişaf üzerinde durulmuştu.⁵⁸⁰ Serbest Fırka ve muvazaa hususu, “*Serbest Fırka dahi bir muvazaa partisi değildi. Atatürk’ün ikinci bir parti ile devlet işlerini murakabeye taraftar olduğuna yakinen şahidim, fakat Serbest Fırka bildiğiniz talihsizliğe uğradı. Zihinlerde müphem suallerin yaşadığını biz de biliyoruz. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi memleketin muvazaalı işlere tahammülü de yoktur. Esasen Serbest Fırka zamanındaki şartlar bugünkü gibi değildi. Partiyi kuranlarda şimdiki kadar tecrübeli değildiler. O zamanlar bu tecrübeye bir teklif üzere girişmişlerdi. Biz partiyi kendiliğimizden kurduk. En büyük kuvveti de Türk milletinin siyasi olgunluğunda bulduk.*”⁵⁸¹ şeklinde değerlendirilmişti.

“Halk Partisinin neresindesiniz?” sorusu tam olarak tayin edilememişti: “*Parti programı, siyasi, iktisadi, içtimai sahaları ihtiva ettiğine göre Cumhuriyet Halk Partisine nispetle bu sahaların hangisinde sağda hangisinde solda olduğumuzu kesin olarak tespit etmek zordur. Programımızda bu hususlar daha sarih görünmektedir. Biz Türkiye’nin geçirmesi gereken bir demokratik safhada olduğuna kaniiz. Kül halinde millet menfaatini korumak kararındayız.*”⁵⁸²

Ve basın toplantısı Bayar’ın mazi, hal ve istikbali ihata eden değerlendirmesiyle sona ermişti: “*Şeref ve mesuliyetleriyle mazi hepinizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle ve inkılabı kurmak ve korumak için yapılmış ve bence zamanın en mükemmel tedbirleri alınmıştır. Fakat yeni bir devir gelmiştir ve bu devrin işlerini*

---

⁵⁷⁸ Mezkur mülakat şu ifadelerden mürekkeptir: “İnönü programı alıyor ve soruyor: Terakkiperverlerde olduğu gibi itikadı diniyeye biz riayetkarız diye bir madde var mı? –Hayır pašam laikliğin dinsizlik olmadığı var. –Zıyanı yok. Köy enstitüleri ile ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız? Yani bunlara karşı uğraşacak mısınız? –Hayır. –Dış politikada ayrılık var mı? –Yok. – O halde tamam.” Bkz. İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s.124.

⁵⁷⁹ “*Demokrat Parti Resmen Teşekkül Etti*”, **Vatan**, 8 Ocak 1946, s.1; “*Yeni Parti*”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1945, s.1; “*Demokrat Partisi Dün Resmen Teessüs Etti*”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s.1; “*Celal Bayar Partisi Bugün Kuruluyor*”, **Yeni Sabah**, 7 Ocak 1946, s.2.

⁵⁸⁰ “*Celal Bayar’ın Gazetemize Demeci*”, **Vatan**, 7 Ocak 1946, s.1.

⁵⁸¹ “*Serbest Fırka ve Celal Bayar’ın Yeni Partisi*”, **Yeni Sabah**, 8 Ocak 1946, s.1,3; “*Yeni Partiler*”, **Büyük Doğu**, 11 Ocak 1946, s.9.

⁵⁸² Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951, s.102.

*devrin zihniyetiyle yürütmek zamanı gelmiştir. Mazinin mesuliyetleri varsa bizim hisselerimiz şunun bunun mesuliyetinden az değildir.*⁵⁸³

Demokrat Parti kuruluşundan bir gün sonra parti genel başkanlığına Celal Bayar'ı getirdi.⁵⁸⁴ Ardından gizli oy ve oybirliği ile Cemal Tunca'yı Genel İdare Kurulu üyeliğine seçti.⁵⁸⁵ Yusuf Kemal Tengirşek ve Refik İnce'nin de dahil⁵⁸⁶ ile genel idare kurulu üye sayısı yediye yükselmiş oldu.⁵⁸⁷ Ve sadece bir ay zarfında ocak, bucak, ilçe ve il bazında teşkilatlanmak suretiyle kurumsallaştı.

Avukat Zühtü Hilmi Velibeşe'nin başkanlığında Ankara, Ethem Menderes'in başkanlığında Aydın, Emekli Albay Şefik Avni Özudoğru'nun başkanlığında Samsun teşkilatları kuruldu. Bunları Tüccar Mehmet Erkazancı'nın Burdur'da, Prof. Dr. Hüsnü Yaman'ın Manisa'da, Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın İzmir'de⁵⁸⁸, adalet bakanlığı eski müsteşarı Avukat Kenan Öner'in İstanbul'da ve Avukat Hulusi Köymen'in Bursa'da açtığı şubeler takip etti.⁵⁸⁹ Böylece Demokrat Parti kuruluşundan üç ay sonra 26 il ve 75 ilçede teşkilatlanmayı başardı.⁵⁹⁰

2.1.2.2. Demokrat Partinin Programı

88 maddeden oluşan Demokrat Parti programı umumi prensipler altında mevcut 24 madde ile hükümet işlerine münhasır 64 maddeden meydana geliyordu.⁵⁹¹

⁵⁸³ Aynı yer. Adnan Menderes ise açılış münasebetiyle şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Bugün Demokrat Parti resmen kuruldu. Şimdi Türk siyasi hayatında yepyeni bir sahife açılıyor. Bu tarih gelecek kuşaklar için asla unutulmayacak bir kilometre taşı olacak. Artık tek parti, tek şef sisteminin egemenliği yalnız devlet hayatımızın dar kalıpları arasından çıkmakla kalmayacak, aynı zamanda milletimizin yıllarca özlemine çektiği demokrasinin en ufuklarından özgürce nasibini alacak. Ülkemizin kalkınmaya ekonomik açıdan gelişmeye ihtiyacı var. Demokrasi ve kalkınma hamleleri Demokrat Parti'nin iki temel felsefesi olacak. Kurucusu olduğum bu partinin politik hayatımızda sonsuza kadar devam edeceğini ümit etmek istiyorum. Bizden sonra bu partinin başına geçecek yöneticilerin 1946 ruhunu daima hafızalarda canlı ve uyanık tutmaları en samimi dilediğimdir. Bkz. Taşkın Tuna, **Adnan Menderes'in Günlüğü**, Şule Yayınları, İstanbul 2001, s.15.

⁵⁸⁴ “Parti Başkanlığına Celal Bayar Seçildi”, **Vatan**, 9 Ocak 1946, s.1; “Demokrat Partisi”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1946, s.1; “Celal Bayar Bugün İstanbula Geliyor”, **Yeni Sabah**, 9 Ocak 1946, s.1,5.

⁵⁸⁵ Bkz. **Aynı Tarihi**, S.146, 1-31 Ocak 1946, s.3.

⁵⁸⁶ A.g.h., s.5 ve “Refik Şevket İnce'de İstifasını Vermiş”, **Ulus**, 5 Aralık 1945, s.2.

⁵⁸⁷ “Partiye Girecekleri Söylenenler”, **Akşam**, 1 Aralık 1945, s.1.

⁵⁸⁸ “İzmir'de Partiye Gireceği Söylenenler”, **Akşam**, 6 Aralık 1945, s.2.

⁵⁸⁹ Bkz. **Aynı Tarihi**, S.147, 1-28 Şubat 1946, s.1,3; “Demokrat Parti Lideri”, **Yeni Sabah**, 10 Ocak 1946, s.1,3.

⁵⁹⁰ M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul 2001, s.52.

⁵⁹¹ Bayar, Demokrat Parti nizamnamesinin esasları hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “1. Atatürk ilkelerinin yurttan yerleşmiş ve benimsenmiş olduklarına inanıyorduk. Yani inkılaplar çağı, Atatürk'ün ölümüyle kapanmış, sosyal tekamül çağı başlamıştır. Atatürk inkılapları, sağlamdır,

Programın ilk maddesi partinin kuruluş gerekçesine hasredilerek “...*Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi*

oturmuştur. Bunların tekamül ettirilmesi gereklidir. İnkılapların en büyüğü olan cumhuriyet, demokrasi esaslarıyla desteklenerek hedefine ulaştırılacaktır. 2. Taa 3. Selimden bu yana bütün yenilik hareketleri, tavandan tabana yukarıdan aşağıya yapılmıştır. Devletin üst yapısını teşkil eden kuvvetler, çeşitli sebeplerle batılılaşma zorunluluğunu duymuş ve bunu alt yapıya kabul ettirmeye çalışmıştır. 1945 yılında alt yapının, bu kurtarıcı fikirleri bilinçlenmiş olduğu noktasında mutabıktık. Bugün devletten millete doğru değil, millettten devlete doğru bir fikir ve uyarma akımının başlaması lazımdı. Türk milleti, olgun bir millettir. Ve kendi kendisini idare etmeye muktedirdir. Öyleyse, kuracağımız parti, devlet yönetimine aşağıdan yukarı işleten bir parti olacaktır. 3. Türkiye toplum yapısının, Batı milletleri toplum yapısına uymadığını görüyorduk. Bir kere memleketimizde sınıflar, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamışlardı. Tersine birbirinin içinde, birbiriyle⁵⁹¹ mütedahil olarak yaşarlar. Patron işçi ile ağa çobanla hem menfaat hem de hayat görüşü bakımından Batıdaki gibi çatışma içinde değildir. Yine Türk devleti, Batıdaki gibi bu sınıflardan birine dayanmaz, devlet bütün tarihi boyunca milli devlet vasfını taşımıştır. Onun için her tabakadan halk, devlete devlet baba der. Devlet baba sözü başka dillerde yoktur. Halk, böylece devlete kendisinden saydığını göstermiş olur. Bütün tarih boyunca Türk halkı, bu sebepten ihtilal yapmamıştır. Zaman zaman, yer yer görülen Anadolu isyanları halkın devlete değil, tersine devleti temelde korumak için devletin yöneticilerine karşı baş kaldırmadır. Bir çeşit, sahibi olduğu devleti savunmasıdır. Görünüyor ki, zengine, fakire, patrona, işçiye, ağaya, çobanı, aynı şefkat ve adaletle yöneten koruyucu devlet geleneğinden geliyoruz. Devrimci cumhuriyet süresi de bu karakter içinde geçmiştir. İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz, sözünü besleyen kaynak da budur. Biz, demokrasiye yönelmekle siyasi bünyemizde temelden bazı değişiklikler yaptığımız sanılır. Hakikat bu değildir. Biz de, derebeylik, kölelik ve bunun sonucu olan aristokrasi olmadığı için devlet, doğrudan doğruya sınıfsız bir kitleye, halka dayanmıştır. Halk, devlet idaresine seçimsiz iştirak etmektedir. Veya, biat ve itaat hakkı ile manevi bir seçim yapar. Böyle olmasa, demokrasi bize bin yıla varan geleneklerimizin dışına düşürürdü. Bizim yapacağımız iş işte bu manevi seçimi, maddi seçim haline getirmektir. Türkiye’de koruyucu devlet, hamî devlet vasfına dokunulmadan halkın yönetime katılmasını sağlamak lazımdır. Halkın yönetime katılması, dürüst bir seçim sistemiyle kurulabilir. Geleneksel devlet anlayışımızı da kuvvetli hükümetlerin elinde yürütebiliriz. Böyle olunca, devlete el koyacak iktidarların B.M Meclisinde kuvvetli bir ekseriyete⁵⁹¹ dayanması gerekti. Bunun, görebildiğimiz çaresi seçim sistemimizin çoğunluk esasına dayanması idi. Atatürk anayasasında öngördüğü, zaten budur. 4. Batı memleketleri eski Yunan’dan aldıkları demokrasiyi kendi toplum yapılarına göre biçimlemişlerdir. Krallığın ve aristokrasi sınıfının tasfiye edilmemesi sebebi ile iki meclisli parlamentolar kurulmuş, keskin çizgilerle birbirinden ayrılmış sınıfların “çatışmadan birarada yaşama” zorunluluğundan da “muhtar idareler”, “anayasa mahkemeleri” gibi müesseselerde doğmuştur. Biz, saltanat müessesesini yıktığımızda, sınıflarda birbirlerinin içinde yaşadıklarına ve milletçe, devlet baba, falsefesinden geldiğimize göre, ne iki meclisli parlamentoya ne Batının anladığı manada sınırsız muhtar idarelere itibar edemezdik. Politika kuvvetleri seçim yolu ile halkın eline geçecek iktidarlar halktan gelen politik temayüllere göre memleketi yöneteceklerdir. Bütün kuvvetleri meclisin nefsinde toplayan Atatürk anayasasının ön gördüğü budur. Hükümetler gerekirse muhtar idarelerin fikirlerini alabilirler, bu fikirlerini kendi yönetimleri içinde değerlendirebilirler. Fakat bu idarelerin sorumsuz müdahaleleri, politikaya katılmaları Atatürk anayasasının ve devlet yapımızın dışında kalır. Ancak bu “kuvvetli hükümetler” fikrinin tek bir tehlikesi vardır. O tehlike de iktidarın kuvvetini iktidarda kalmak için kullanmaya kalkması! Bu da seçimlerin adalet cihazına tevdi edilmesiyle önlenemez. 5. Tarihi gelişmemizin geçirdiği tecrübelerden faydalanarak laiklik mevzuunda hassas olmamız gerektiği konusunda da müttetik. 6. Halk partisi, bir kadro partisiydi. Devleti, halkın içinde uzanmış bir kolu diye bu tarif etmek mümkündür. Devrim şartları içinde başka türlü olması da düşünülemezdi. Ancak, inkılap çağı sona erip bu⁵⁹¹ inkılapları tekamül ettirme çağı başlayınca partinin demokratik esaslara dönmesi gerekirdi. Fakat halk partisi yöneticileri buna yanaşmıyorlardı. Böyle olunca, bizim kuracağımız partinin iç bünye ve temel prensip bakımından bunun tam tersi olmak zorunluluğu vardı. Yani partinin fikir kadrosuna değil, halk tefekkürünün temellerine dayanacaktık. Büyük Atatürk, bütün hayatı boyunca bunun özlemini çekmişti. Bunda muvaffak olmak lazımdı. Halk idaresi ancak böyle kurulabilirdi.” Bkz. İsmet Bozdağ, **Celal Bayar**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986, s.71-74.

siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet...” edileceği vurgulanıyordu. Cumhuriyet ve demokrasinin “...milli menfaat ve insanlık haysiyetine en uygun prensip...” olduğu ifade ediliyordu. Demokrasi ise “...bütün devlet faaliyetlerinde milli iradeyi ve halkın menfaatini hakim kılmak, yurttaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğinin, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadi menfaatlerde ahengi sağlamak...” şeklinde tanımlanıyordu.⁵⁹² İçtimai adalet ve insani tesanüte atıfla “...işsiz yurttaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedefi...” olarak telakki ediliyordu. İçtimai işbölümünün “...çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin, umumi menfaat çerçevesi içinde, içtimai adalet ve insani tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna...” değiniliyordu. Seçimlerin serbest ve gizli reyle icrası, tek dereceli seçimler ve devlet memurlarının tarafsızlığı talep ediliyordu.⁵⁹³

Partinin umumi prensipleri Halk Partisinden çok da farklı değildi.⁵⁹⁴ Bu durum anayasanın ikinci maddesinin siyasi partiler tarafından benimsenme zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Şeklen ve kerhen iktibas edilen ilkeler, liberal bir izahla yeniden tanımlanıyor, “her türlü ayırıcı temayülleri reddeden milliyetçilik telakkisi...bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk...” kabul ediyordu. Laiklik, mutlak bir liberalizm olarak tasavvur ediliyordu. “devletin din ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması...” olarak tanımlanıyordu. “Din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından” olduğu vurgulanıyordu. “Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda

⁵⁹² “Demokrat Partinin Programı”, **Yeni Sabah**, 8 Ocak 1946, s.1,3.

⁵⁹³ **Demokrat Parti Programı, Umumi Prensip**, İzmir 1946, s.1-3.

⁵⁹⁴ Safiye Ate Durç, “Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti”, **Mukaddime**, Sayı:1, 2010, s.77. İlgili programın orijinal ve profesyonel bir metin olduğunu düşünenlerde mevcuttu: “...programda insanda derin bir haz uyandıracak derecede berraklık, ahenk ve topluluk vardır. her kısmı birbirini tamamlar. Her satırın iyi düşünülmüş, kavranmış, düşünülmüş, duyulmuş ideal ve prensiplerin ifadesi olduğu derhal göze çarpar. Böyle bir programı düşünüp hazırlamakla Demokrat Partisinin ilk müessisleri çok mükemmel bir başlangıç imtihanı geçirmişlerdir...Muayyen prensipler, memleketin muayyen ihtiyaçları, yıllardır geçirdiğimiz acı tecrübelerden ve cefalardan alınan dersler, hareket noktası yapılmış, halkın güven ve ferahlık duyması için neler beklediği sezilmiş ve bütün bunlar zevk ve itimat verecek bir açıklık, dürüstlük ve mertlikle ifade edilmiştir...” Bkz. Ahmet Emin Yalman, “Demokrat Parti Programını Tahlil”, **Vatan**, 8 Ocak 1946, s.1.

vasıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanüdü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine...” şiddetle karşı çıkılıyordu. İnkılapçılık, “...değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek...”, halkçılık ise “...halk için...halkla beraber...” vecizesiyle tevil ediliyordu.⁵⁹⁵

İki parti arasındaki en belirgin fark devletçilik tanımından kaynaklanıyordu. Halk Partisinin ferdi cemiyet hayatının bir uzvu olarak telakki ettiği ülkücü felsefesi, Demokrat Parti programında fertçi bir dünya görüşüne dönüşüyordu.⁵⁹⁶ Ferdin muhtariyet ve istiklali evrenin mihveri addediliyordu. “iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti...”ne serbestiyet, “piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması”na ehemmiyet ve “...fiili inhisarı...” men etmek üzerinde duruluyordu.⁵⁹⁷

Harici politika hususunda Halk Partisiyle tam anlamıyla bir mutabakat söz konusuydu. Dış politika, “...milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalı...”ydı. “...Milli varlığın ancak milli kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber, milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış

---

⁵⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952**, s.663-664; “*Demokrat Parti*”, **Yeni Sabah**, 9 Ocak 1946, s.1.

⁵⁹⁶ İsmail Hüsrev Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946, s.19.

⁵⁹⁷ Tökin, a.g.e., s.24; “*Celal Bayar’ın Devletçilik Telakkisi*”, **Millet**, 14 Şubat 1946, S.3, s.3; İsmet Bozdağ, **Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat: Celal Bayar**, İstanbul 1986, s.46-47. Necmettin Sadak, Demokrat Parti programını şöyle değerlendirmektedir: “...ilk okuyuşta yarattığı tesir, CHP esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisinin altı oku gibi Demokrat Parti de Cumhuriyetçi, laik, inkılapçı, halkçı, devletçi, inkılapçıdır. Bu prensiplerin tarifinde bazı görüş ayrılıkları bulunmakla beraber yargıları hep birdir. Mesela milliyetçiliğin tanımı Halk Partisi programından başka türlü ve daha geniştir. Fakat bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeden Türk saymak Halk Partisinin de her vesilede ilan ettiği bir ana prensiptir. Buna karşılık yeni bir demokrat partide çok ehemmiyetli yeri olan devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor. Demokrat parti de devletçiliğe bize öz, hiçbir doktrinde görülmemiş bir mana ve mahiyet veriyor. Devlet sermayesi ile hususi teşebbüs ve özel emreyi hudutlarını iyice tayin edemeden yan yana yaşıyor. Demokrat parti memlekette yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi aynı ana prensipler çerçevesi içinde hükümet ve idari mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektir. Demokrat parti, Cumhuriyet Halk partisine aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmekten tatbikatta bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile doğuyor...Demokrat parti programına göre ileri bir demokrasi partisi değil, mülkiyet hakkına, hususi teşebbüs ve sermayeye yer veren, devletçiliği sadece iktisadi alanda çoktandır devam eden boşluğu doldurmak suretinde anlayan liberal bir partiye daha çok benziyor...” Bkz. Necmeddin Sadak, “*Demokrat Partiye Hoş geldin Dileriz*”, **Akşam**, 9 Ocak 1946, s.1.

siyaset...memleket menfaatlerine...uygun realist bir yol..." izlenmeliydi.⁵⁹⁸ İç işlerinde ise hükümetin ifade ettiği mana yeniden tanımlanmalıydı. "Hükümet ve teşkilatı halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, halk tarafından amme vazife ve hizmetleri için kurulmuş bir idare cihazı..." sayılmalıydı. İl özel idareleri ile belediye yetki ve bütçeleri de artırılmalıydı.⁵⁹⁹

Programın ikinci bölümü adalet, eğitim, sanayi, ticaret, tarım, orman, maliye, sağlık, bayındırlık ve ulaştırma meselesine hasredilmiş durumdaydı. Adalet işlerinde ucuz, kolay ve süratli bir sistemin tesisi, ceza ve tevkif evlerinin tefriki ve yargı mensuplarının maişet meselesine değiniliyordu. Eğitim ve öğretimin birleştirilmesi, milli ve manevi değerlerin idealize edilmesi, mesleki ve teknik eğitimin umumileştirilmesi ve üniversitelerin ilmi ve idari muhtariyeti üzerinde duruluyordu. Sanayi sahasında özel teşebbüsün ihyası, devlet iktisadi faaliyetinin tahdidi, israf ve istismarın men'i vaat ediliyordu. Piyasada emniyet ve istikrarın temini, yaşama standardının tabileştirilmesi ve paranın ehemmiyet ve değerinin korunması vurgulanıyordu. Tarım alanında çiftçinin müstahsil bir vaziyete dönüşümü, zirai kredinin tezyidi, istihsal ve satış kooperatiflerinin tesisi, kuraklıkla mücadelenin sürati ve hayvan cinslerinin ıslah edilmesi temenni ediliyordu. Ormanların muhafaza ve geliştirilmesi ile orman mahsulleri fiyatının tenzili isteniyordu. Mali işlerde dahili ve harici istikrazın zarureti ile denk bütçe ve tasarrufun ehemmiyeti, vergilendirmede içtimai adalet kaidesinin tecessümü, sağlık hususunda milli bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla mücadele tasavvur ediliyordu. Bayındırlık ve ulaştırma konusunda ise meli-malı ve ecek-acaklarla sürüp giden vaatler sıralanıyordu.⁶⁰⁰

Demokrat Partinin tüzüğü; isim ve maksat, üyeler, parti teşkilatı, büyük kongre, parti başkanı, genel idare kurulu, merkez ve il haysiyet divanları, kongreler ve idare kurulları hakkında müşterek hükümler, idare kurulları ve vazifeler, mali ve geçici hükümler ile partinin müessisleri başlığını haiz 48 maddeden oluşuyordu. Tüzüğün ilk iki maddesi, partinin isim, maksat ve merkezini ifşa ediyordu. 3. madde,

⁵⁹⁸ "Celal Bayar'ın Beyanatı", **Vatan**, 11 Ocak 1946, s.1; "Demokrat Partinin Harici Politikası", **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1946, s.1; "Yeni Partinin Dış Politika Görüşü", **Ulus**, 11 Ocak 1946, s.1.

⁵⁹⁹ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Ankara 1946, s.19-20 ve **Ayın Tarihi**, S.146, 1-31 Ocak 1946, s.7-10.

⁶⁰⁰ "Demokrat Parti Nizamnamesini Neşrediyoruz", **Vatan**, 9 Ocak 1946, s.3; "Yeni Partinin Programı", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s.2; Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti Programını Tahlil 2", **Vatan**, 9 Ocak 1946, s.1,3; Ahmet Emin Yalman, "Demokrat Parti Programını Tahlil 3", **Vatan**, 10 Ocak 1946, s.1,3.

partiye aza olmanın şartlarını sıralarken milletin birlik ve istiklalini tahrif edecek ideolojiler ile şeref ve haysiyet kırıcı işleri reddediyor, Türk kültürünü ve parti prensiplerini kabul etmiş vatandaşlara kucak açıyordu. Beşinci madde parti teşkilatının uzuvlarına hasredilmişti. Parti teşkilatı; büyük kongre, merkez genel idare kurulu, merkez haysiyet divanı, köy, mahalle, bucak, ilçe ve il kongreleri ile köy, mahalle, bucak, ilçe ve il idare kurullarından oluşuyordu.⁶⁰¹ Parti başkanı ve genel idare kurulu üyeleri ile il kongrelerinden seçilecek üçer ve üye sayısı iki bini geçen illerden en fazla iki bin üye için ayrıca yine kongrelerce seçilecek birer üyeden teşekkül eden büyük kongre partinin en yüksek makamı olarak tayin ediliyordu. 12. madde parti başkanın fevkalade yetki ve vasıflarını tarif ederken, 13. maddede genel idare kurulunun görev ve yetkileri sıralanıyordu. Parti kurulu ve teşkilat kademelerine mugayir hareket, tensip ve ilan edilen adaya muhalefet inzibati hükümler olarak addediliyordu.⁶⁰² Kongre vazife ve esasları 21. maddede açıklanıyordu. 32 ila 42. maddeler idare kurulları hakkında müşterek hükümler ile idare kurul ve vazifelerini teşmil ediyordu. Mali hükümler başlığı altında hibe ve aidattan bahsediliyordu. Ve son olarak geçici hükümler ile parti müessislerinin isim ve açık adresleri sıralanıyordu.⁶⁰³

2.1.3. Belediye Kanununa Muhalefet

Celal Bayar'ın 23 Nisan tarihli özel demeci, cüretkar ve tehditkar bir beyanname niteliğindedir. Tasvir Gazetesi muharrir ve maliki Ebüziyya tarafından gerçekleştirilen mülakat iktidar ve muhalefet arasında cereyan edecek olan mukadder ve kaçınılmaz bir çatışma ile müteselsil ve mütekabil hadiseler tablosunun girizgâhı olacaktır.

Bayar, bazı şerait dahilinde erken bir seçime iştirak edebileceklerini ifade ederken, tek dereceli seçim sistemi, resmi müdahalenin men'i ve ihlas ve samimiyetin zaruretini vurgulamaktaydı. Bu mülakat, Halk Partisi ve partizanları tarafından son derece büyük bir alakayla karşılandı.⁶⁰⁴ Atay tarafından kaleme alınan

⁶⁰¹ **Demokrat Parti Tüzüğü**, İzmir 1946, s.1-2.

⁶⁰² **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Pulhan Matbaası, Ankara 1946, s.5-7.

⁶⁰³ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Yıldız Matbaası, Ankara 1946, s.8-14.

⁶⁰⁴ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.136-138.

bir makale “Yeni Seçimler” adıyla neşredildi.⁶⁰⁵ 27 Nisanda Halk Partisi Meclis Grubu süratle toplandı ve mesaisini belediye seçimlerine hasretti. Ve nihayet belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere mayıs ayında yapılması kararlaştırıldı. İlgili karar, muhalefet üzerinde derin bir sarsıntının vesilesi olacaktır. Zira seçimin tacil teklifi ile seçimler arasında sadece üç günlük bir süre bulunmaktaydı. Üstelik muhalefetin vatan sathındaki teşekkülü henüz ibtidai bir vaziyet arz etmekteydi.⁶⁰⁶

Kanun tasarısının sevki de olağanüstü bir süratle gerçekleşecektir. 26 Nisan da Büyük Millet Meclisi muamelat dairesine vasıl olan tasarı fevkalade bir tarzda tekemmül edecektir.⁶⁰⁷ Başbakanlık tarafından kaleme alınan gerekçeler “*belediye seçimlerinin lüzumundan fazla uzaması, seçimlerin medeni memleketlere mümasil bir süratte icrası ve bilhassa seçim kurul ve komisyonlarında siyasi parti temsilcilerinin*

---

⁶⁰⁵ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Seçimlere Doğru”, **Ulus**, 27 Nisan 1946, s.1.

⁶⁰⁶ Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaları**, 1966, s.250.

⁶⁰⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.22, İ.3, 29.4.1946, s.1. Tacil kararı Tanin tarafından inkılabın dönüm noktalarından biri olarak addedilmektedir: “Türk inkılabının gelişmesinde yeni bir safhanın müjdesi, yeni doğacak bir güneşin ferah verici ışıkları gibi bir müddetten beri yolumuzu aydınlatıyordu. Büyük parti kurultayının fevkalade bir toplantıya çağırılması ve belediye intihabatının geniş esaslar dairesinde bir an evvel yapılmasının kararlaştırılması artık icraat devresine girmekte olduğumuzu gösterdi. Türk milletinin hürriyet inkılabında büyük ve esaslı bir hamle teşkil eden bu hareketin vatan için hayırlı olmasını bütün kalbimizle temenni ederiz. Bu uzun müddetten beri beklenen, istenen ve lüzum hissedilen bir yürüyüştür. Hakimiyetin kaynağı millette olduğu imanına istinat eden Türk inkılabı için bu prensip yolu üzerinde mevcut zorlukları kaldırarak nazariyet ile realiteyi birbirlerine daha yaklaştırmak ve hükümet mekanizmasında milletin iradesini pürüzsüz ve manasız surette hakim kılmaya erişmek en iftihar edilecek bir muvaffakiyet teşkil eder...” Bkz. “*İnkılabın Yeni Safhası Başlarken*”, **Tanin**, 30 Nisan 1946, s.1.

bulunması” olarak belirtilecektir.⁶⁰⁸ Aynı gerekçeler İçişleri Komisyon raporunda da zikredilecektir.⁶⁰⁹

Tasarı hakkındaki müzakere 29 Nisan 1946’da başladı. Şemsettin Günaltay’ın riyasetinde gerçekleştirilen ikinci oturum, İçişleri Bakanı Hilmi Uran’ın nutkuyla açıldı. Kat’i ve katı bir üslup takınan Uran, ilgili değişikliğin muvakkat ve daimiyet ifade eden hükümlerinden bahsetti. Belediye seçimlerinin Mayıs ayına alınmasının bir defaya mahsus muvakkat bir tadil olduğunu belirtti. Milletvekili seçiminin bugünkü belediye heyetleri yerine yeniden seçilecek olan belediye heyetlerince yürütülmesinin daha demokratik olacağını anlattı. Daimiyet ifade eden hükümler

---

⁶⁰⁸ Kanun tasarısının gerekçeli metni aşağıdaki gibidir: “Belediye seçimleri bugün yürürlükte olan kanun hükümlerine göre lüzumundan fazla uzamaktadır. Seçim hakları bakımından önemli görülen seçim defterlerinin ilanına ve bunlar hakkında mahkemeye müracaata ve mahkemelerce verilecek karara ait süreler olduğu gibi muhafaza edilmek kaydıyla seçimin bir ay içinde bitirilmesinin mümkün olacağı anlaşılmış ve diğer taraftan seçimde oy kullanma işinin bütün medeni memleketlerde olduğu gibi bir gün içinde yapılması seçimin selametini sağlamaya daha elverişli görülmüş olduğundan bu esaslarla ilgili olarak belediye kanununun seçime ait hükümlerinde bazı değişiklikler yapılmasına zaruret hasıl olmuştur. Kanununun 31, 33, 35,36, 38, 40, 41, 43, 44. maddeleriyle 54. maddede yapılan değişiklikler yalnız bu esaslarla ilgilidir. Belediye seçimlerine ait hükümlerde değişiklik yapılırken seçim kurullarıyla komisyonlarında siyasi partilerin temsilcilerinin de bulunmaları, demokrasi esasları ve seçimin teminatlı olarak cereyanı bakımından muvafık görülerek 33. maddeye bu hususta kayıt eklenmiştir...Büyük Millet Meclisinin milletvekilleri hakkında verebileceği herhangi bir yeni seçim kararının yurt içinde bugünkü belediye heyetlerinde değil, yeniden ve daha önce seçilecek belediye heyetlerince uygulanması muvafık görülmüş ve bunu mümkün kılmak için, içinde bulunduğumuz yılın eylül ayında başlanacak olan belediye seçimlerine yalnız bir defaya ve bu seçime mahsus olarak mayısta başlanmasını sağlamak üzere geçici madde düzenlenmiştir.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.22, İ.3, 29.4.1946, s.1.

⁶⁰⁹ “1.Bugün yürürlükte olan kanun hükümlerine göre belediye seçimleri lüzumundan fazla uzamaktadır. Tatbikat seçim defterlerinin ilânına ve bunlar hakkında mahkemeye müracaata ve mahkemelerce verilecek kararlara ait süreler olduğu gibi muhafaza edilmek kaydıyla seçimin bir ay içinde bitirilmesi mümkün olacağını göstermektedir. 2. Bundan başka seçimde oy kullanma işinin bir günden fazla sürmesi seçim işlerinin selâmeti bakımından tam teminatı haiz görülmemektedir. Bu sebepten her memlekette olduğu gibi seçimin bir günde ve herkesin oy verme imkânını sağlayacağı tatil gününde yapılması daha uygun görülmüştür. 3. Yukarıdaki esaslar dâhilinde değişiklikler yapıldığı sırada, kanunda yurttaşların seçim haklarını daha teminatlı kılacak ve seçim usullerini kolaylaştıracak ve seçimin gizliliğini koruyacak hükümlerin değiştirilmesi ve eklenmesi düşünülmüştür. Yukarıda kısaca arz edilen prensiplerden hareket eden Komisyonumuz bu gayeyi sağlayacak şekilde Hükümet tasarısında teklif edilen 31, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44 ncü maddeleri tasarıdaki hükümlere Hükümetle mutabık kalarak yeni değişiklikler ilâvesiyle kabul etmiş, ayrıca 34 ncü ve 42 nci maddelerini de yine Hükümetle mutabık olarak değiştirmiştir. 4. Birden fazla partilerin kurulduğu bu sırada, seçimlerde daha demokratik usullerin tekâmülünü sağlamak gayesiyle belediye seçimleri sırasında oylar kullanılırken ve tasnif edilirken her parti temsilcisinin seçim kurullarıyla komisyonlarında hazır bulunması esası Komisyonumuzca da kabul edilmiş ve 33 ncü madde bu esasa göre hazırlanmıştır. 5. Belediye seçimlerinin normal olarak Eylül ayında yapılması yeni tasarıda da kabul edilmiş olmakla beraber bu seçim dönemine münhasır olmak üzere seçimlerin Mayıs ayında yapılması hususunda Hükümetin gösterdiği sebepler Komisyonumuzca da uygun görülmüş yalnız yurdumuzun iklim şartlarına uyulmak ve belediye meclislerinin âdi toplantılarının eşit aralıklarla yapmasını sağlamak üzere 54 ncü maddede yapılan değişiklik sebebiyle geçici maddede bu esasa göre düzeltilmiştir. Seçimin Mayıs ayında yapılmasını sağlamak için tasarının yeğlik ve ivedilik ile konuşulması teklifiyle Kamutaya arz edilmek üzere Yüksek Başkanlığa sunulur.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.22, İ.3, 29.4.1946, s.2.

hususunda: “...bunların heyeti umumiyesi bugünkü kanunun daha demokratik bir şekle konulmasını, vatandaşın hukukunun daha fazla korunmasını ve vatandaşın seçiminin daha emniyetli bir hale getirilmesini istihdaf eder. Umumi mahiyette arz ettiğim bu tadillerin birer birer ele aldığımız konuları şunlardır: Bugünkü, kanun seçimlerin bir hafta ve kâfi gelmediği, takdirde uzatılarak ikinci bir hafta dâhilinde yapılmasını âmiridir. Biz bunu tadil ederek huzurunuzda belediye seçimlerinin bir günde yapılması hükmünü getirdik ve tekmil ileri memleketlerde câri olan bir hüküm olduğu için bunu vatandaş hukukunu ve seçim emniyetini daha ziyade koruyacak bir hüküm telâkkisiyle yüksek huzurunuzda geldik...” dedi. Ve nutkunu “...yaptığımız tadiller bunlardan ibarettir. Arz ettiğim gibi hepsi seçime emniyet vermek ve kanunun çehresine daha demokratik bir ifade vermek için yapılmış tadillerdir...” lafzıyla tamamlayarak kürsüden ayrıldı.⁶¹⁰

Uran’dan sonra kürsüye, bu kez Adnan Menderes çıktı. Menderes, gerekçenin inandırıcı olmadığını bildirdi. Böyle bir teşebbüsün henüz teşekkül aşamasında bulunan siyasi oluşumlara zarar vereceğini ifade etti. Milli iradenin tecellisi ile rey serbestisi üzerinde durdu.⁶¹¹ Aynı minvalde bir diğer konuşma Emin Sazak tarafından yapıldı.⁶¹²

---

⁶¹⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.22, İ.3, 29.4.1946, s.215-216. Tacil hususu ve gerekçeleri hakkında Hüseyin Cahit Yalçın şu ifadeleri kullanmaktaydı: “Bir dereceli umumi, hür ve gizli intihabat usulünü kabul ederek yeni bir Millet Meclisi ve bu meclise istinat eden bir hükümet kurmak için neden acele ediliyor? Suali mantıktan hiç. Akla gelmemek iktiza eder. Çünkü siyasi hayatımızın böyle bir ileri hareketin lüzumunda ve faydasında tereddüt yoktur. Bu bahisle olsa olsa neden gecikiyoruz suali dillere gelebilirdi. Bu sualin cevabını harici durum pek sarih olarak bize verebilir. Türkiye’ye karşı başlayan siyasi taarruzu fiili bir taarruzun takip etmeyeceğine kimse emin olamazdı. İntihabat devresi ve iki dereceli intihabat usulünden bir dereceliye geçmenin tevlit edeceği yenilik hareketleri üzerinde toplanacak dikkat ve faaliyetin vatan müdafaasında bir zaaf teşkil etmesi zaruri idi. Onun içindir ki hükümet ıslahat yolunda düşündüklerini fiile çıkarmaya kalkamazdı. Bir dereceli seçim usulü kabul edildikten ve icab eden kanunlar yapıldıktan sonra derhal yeni intihabata geçilmek lazımdı. Çünkü eski bir zihniyete göre kurulmuş bir meclisin artık hayat hakkı yoktu...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “İntihabatı Tacil Sebepleri”, **Tanin**, 2 Mayıs 1946, s.1. Yalçın, tasarı müzakeresi hakkında şunları söylemektedir: “...Demokrat Parti mensupları diyorlar ki, hükümet milletvekilleri intihabatını gelecek seneyi beklemeden yapmak istiyor. Onun için belediye intihabatını tacil ediyor. Halbuki biz hazır değiliz, teşkilatımızı tamamlamadan hükümet bunu istismar etmek fikrindedir. Muhalefetin szölerindeki ve tavırlarındaki tezatlar pek kısa bir zaman için sıkışmış olduğu için kimsenin gözünden kaçamaz. Celal Bayar intihabat kanununu geciktirmekten dolayı hükümeti itham ederken ve kendi partisinin bu meseleyi Millet Meclisinde bir şikayet mevzuu yapacağını söylerken, kendi arzularını hükümetin bu kadar çabuk yerine getireceğini anlaşıyor ki, hiç beklemiyordu. Muhterem lider blöf yapıp rest çekmiş ve blöfü yakalanmış bir oyuncu durumunda kalmıştır. Bunun Demokrat Parti için bir can sıkıntısı teşkil etmesi tabii ise de hükümetten şikayet etmeleri hiç de tabii addolunamaz...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Dahili Siyasette İlk Parlamento Çarpışmaları”, **Tanin**, 1 Mayıs 1946, s.1.

⁶¹¹ “Tartışma Belediye Seçimleri Tasarısı Müzakere Edilirken Oldu”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s.1; Haluk Kılıçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar

Muhalefet tarafından tevcih edilen tenkit ve tenkiye iktidar adına Recep Peker cevap verdi. Muhalefeti engellemek gibi bir düşüncenin olmadığını arz etti. Erken seçim hadisesinin alelade bir vakıa olduğundan bahsetti. Dahili ve harici vaziyetin nezaketi üzerinde durdu. Tasarıda mevcut ana prensibin belediye seçimini yenilemek, hızlandırmak ve seçim usullerini asrileştirerek demokratik hükümlerle kuvvetlendirmek olduğunu söyledi. Sandık emniyetinin önemini vurguladı. Ve muhalefetin muarız tavrını tenakuz olarak niteledi.⁶¹³

Muhalefet adına konuşan Koraltan, meselenin erken seçim olmadığını, iktidar mevkiinin elinde bulunan matbuat, cemiyet, polis vazife ve salahiyet kanunu ile radyo ve ajansların haksız bir rekabete vesile olacağını ifade etti. Bu müeyyidelerin Halk Partisinin elinde olduğu sürece milli vicdan ve iradenin tecelli etmesinin şüpheli olduğunu bildirdi. Cemil Sait Barlas ilgili kanunların yirmi senelik meriyetini, Berç Türker parti mücadelesinin muzıratını, S. Pek, bir usül ıslahatı yaptıklarını, S. Örgევren ise Halk Partisine isnat edilen tenkitin talihsizliğini anlatıp durdu. İkinci defa kürsüye çıkan Peker, bu kez, Halk Partisinin insani şiarından, tedhiş ve hunhara olan mesafesinden, hakikatin ve hayatın emrine mutabık derin bir mesuliyet hissiyle hareket ettiklerinden bahsetti. Türkiye Cumhuriyeti Devlet müessesesinin Türk milletinin layık olduğu en ileri ve en insani seviyeye tekamül edeceğine olan inancını zikretti.⁶¹⁴

Bu konuşmalardan sonra tasarının müzakeresine geçildi. 4878 numaralı kanunun 31. maddesiyle belediye seçimlerinin Eylül ayında yapılmasına, 32. maddesiyle, seçim komisyonunun oluşturulmasına, 33. maddesiyle rey verme sürecinin aynı gün içinde tamamlanmasına ve siyasi parti temsilcilerinin hazır bulunmasına, 34. maddesiyle de seçim defter ve cetvellerinin altı gün içinde

---

Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.55-57. İlgili konuşma hususunda Nadir Nadi şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Gazete koleksiyonlarına baktığımız zaman en iyi konuşmayı Menderes’in yaptığını görüyoruz. Yumuşak, mantık örgüsü sağlam bir dil kullanan DP sözcüsü, İnönü’nün 1945 Meclis açılış nutkuna dayanarak, o zaman 1946 yılının muhalefet partileri için bir kuruluş ve teşkilatlanma devri diye kabul edildiğini, bu süre içinde ayrıca demokrasiyi köstekleyici kanunların değiştirilmesine girileceği vaat edildiğini söyleyerek, şimdi ters bir yol tutulmasını doğru bulmuyor, seçimler öne alındığı takdirde iktidarın tek parti idaresini idame ettirmek maksadını güttüğüne hükmetmek zaruri olacaktır diyordu. Menderes bu son cümlesini tamamladığı zaman salonda gümbür gümbür öten bir tek bravo! Duyulmuştu. Bağırın Refik Koraltan’dı...” Bkz. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul 1965, s.214.

⁶¹² “*Mecliste İki Partinin İlk Tartışması*”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, s.1, 2.

⁶¹³ “*Belediye Seçim Kanunu Dün Mecliste Kabul Edildi*”, **Tanin**, 30 Nisan 1946, s.1, 2, 6.

⁶¹⁴ **Aydın Tarihi**, 1-30 Nisan 1946, s.22.; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.22, İ.3, 29.4.1946, s.217-232; “*Belediye Meclis Kanunu Bugün Meclisten Çıkıyor*”, **Akşam**, 29 Nisan 1946, s.1.

hazırlanmasına karar verildi. 42. maddede ise belediye seçimlerinin Mayıs ayında yapılması kararlaştırıldı.⁶¹⁵

Yeni Belediye kanunu muhalefet üzerinde derin bir teessürün müsebbibi oldu. Demokrat Parti, muhatap olduğu emrivaki karşısında sessiz kalamadı. İlk beyanat yaklaşık bir hafta sonra gerçekleşti. “Seçimlere katılıp katılmama hususunda süratle” karar verileceği duyuruldu.⁶¹⁶ Muhalefetin bu tutumu İnönü tarafından fiili bir tehdit ve tahdit olarak telakki edildi. Ve aynı gün bir yurt seyahatine çıkarak seçim faaliyetini resmen başlattı.⁶¹⁷

Cumhurbaşkanı ilk nutkunu Eskişehir Halkevi’nde irad etti. Seçimde bütün vatandaşları vazifeye davet etti.⁶¹⁸ Ertesi gün Kütahya’da konuştu. Burada da aynı hususa değindi.⁶¹⁹ Afyon mitingini de aynı meseleye hasretti.⁶²⁰ 6 Mayıs tarihli Akşehir nutku fevkalade bir ehemmiyet kesb etmekteydi. Zira cumhurbaşkanı ilk kez

---

⁶¹⁵ “Belediye Seçim Kanunu 3 Oya Karşı 450 Oyla Kabul Edildi”, **Akşam**, 30 Nisan 1946, s.1; “Belediye Kanununda Yapılan Değişiklikler”, **Yeni Sabah**, 2 Mayıs 1946, s.1; “Yeni Belediye Seçim Kanunu”, **Tanin**, 30 Nisan 1946, s.1; **T.C. Resmi Gazete**, S.6295, 30 Nisan 1946, s.10502-10503.

⁶¹⁶ “Celal Bayar’ın Belediye Seçimlerine Dair Beyanati”, **Akşam**, 6 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat Parti Henüz Kararını Vermedi”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat Parti İstanbul Şubesi Seçime İştirak Edip Etmemek Hakkında Cumartesi Günü Karar Verecek”, **Vakit**, 2 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat parti Seçim İçin Hala Karar Veremedi”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s.1; “Celal Bayar’ın Demeci”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1946, s.1. Basın bildirisinin ana hatları şunlardır: “Belediye seçimlerinin birden bire dört ay önceye alınmasının sebepleri üzerinde genel merkezimiz uzun uzadıya incelemeler yapmış ve gösterilen sebeplere rağmen bu hareketi sadece partimizin teşkilatını ilerletmesine meydan vermeden seçimleri yapmak maksadına matuf bulunduğu kanaatine varmıştır. Bununla beraber bu kanunda kabul edilen bazı yeni esasların Demokrat prensiplerine uygun olduğunu memnuniyetle söyleriz. Partimizin ilk şubesinin kurulmasından bugüne kadar ancak dört aylık bir zaman geçmiş bulunuyor ve milletimizin partiye gösterdiği güven sayesinde teşkilatımız her türlü tahminlerin üstünde bir hızla gelişmektedir. Buna rağmen henüz müteşebbis heyetlerimizin bile kurulamadığı pek çok vilayet ve kazalar vardır. bundan başka müteşebbis heyetlerin kurulmuş olduğu vilayet ve kazalar dahi bucaklara, köylere ve mahallelere kadar teşkilat şebekesinin vücuda getirilmesi kolayca tasavvur edebilirsiniz ki bir zaman meselesidir. Böyle olmakla beraber belediye seçimleri kanun gereğince Eylülde yapılsaydı kanuni müddetin geri alınmasını istemek asla aklımızdan geçmeyeceği için teşkilatımız hangi raddede olursa olsun seçimlere bütün teşkilatımızla ve bütün şevkimizle girecektir. Lakin ortada hiçbir makul sebep yokken bir günde çıkarılıveren bir kanunla bir defaya mahsus olarak dört ay öne alınması karşımızdaki yirmi küsur yıllık partinin bundan ne fayda beklemekte olduğunu ve bu hareketin sebeplerini açıkça göstermektedir. Bundan sonra da bu gibi emrivakiler karşısında bulundurulmamız ve milletvekilleri seçimlerinin de aynı maksatla kanuni müddetin çok evveline alınması gibi ihtimaller karşısında genel merkezimizin meseleyi ciddiyetle tefekkür etmesi pek tabiidir...” bkz. Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.12.

⁶¹⁷ “Belediye Seçimlerine Hazırlık”, **Vakit**, 1 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimi Faaliyeti Dün Bütün Yurtta Fiilen Başladı”, **Vakit**, 2 Mayıs 1946, s.1.

⁶¹⁸ “Milli Şefin Eskişehirlihlere Hitabesi”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1946, s.1; “Milli Şef Vatandaşları Büyük Seçimde Vazifeye Çağırıldı”, **Vakit**, 4 Mayıs 1946, s.1.

⁶¹⁹ “Milli Şef Kütahya’da”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1946, s.1.

⁶²⁰ “Milli Şef Afyon’da”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s.1; “Milli Şefimiz Afyon’da”, **Vakit**, 5 Mayıs 1946, s.1; “Milli Şef Afyon’da” **Vakit**, 6 Mayıs 1946, s.1. vatandaşları oy sandığına çağırdı.

erken seçimin mucip sebeplerini zikrederek: “*Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunun içerde ve dışarıda açık bir surette belli olması lazımdır.*” demektedir. Ve vatandaşı yeniden seçime davet etmekteydi.⁶²¹

Cumhurbaşkanının telaffuz ettiği bu cümleler metafor haline tahvil eden bir sırrı deşifre eder niteliktedir. Zira milletvekili seçiminin de tacil edileceği ilan edilmiş oluyordu. Bu durum Demokrat Parti ve muhalefet tarafından kabul edilemez bir manevra niteliğindedir. Demokrat parti Genel Merkezi Celal Bayar imzasıyla bir beyanname yayımlayarak seçimlere iştirak etmeyeceğini açıkladı.⁶²² Belediye ve milletvekili seçimlerinin tacili hususunda ileri sürülen gerekçenin inandırıcı olmadığını vurguladı. Dahili ve harici vesveseleri eleştirdi. Ve asıl maksadın Demokrat Parti olduğunu belirtti.⁶²³

---

⁶²¹ “*Milli Şefin Akşehir ve Konya’da Hitabeleri*”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946, s.1. Aynı mealde bir başka nutuk için bkz. “*Milli Şefin Yurt Gezisi*”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s.1. Cumhurbaşkanının hassasiyeti basın tarafından da makul görülmekteydi: “...Türk vatandaşlarından istenilen şey silah ile hudutlara koşmak değil, her köyde, her kasabada, her şehrin her mahallesinde konacak olan sandıkların başına gitmek ve milli şefimizin zamanı gelince vereceği işarete göre hareket ekmektir. Seçim hakkını haiz olan her vatandaşın sandık başına gitmesi ve kendilerine verilecek işaret dairesinde hareket etmesi, harbe gitmek demek değildir, fakat neticesi itibariyle milletçe harb ederek büyük bir zafer kazanmaktan hiç farkı olmayan bir şeydir...” Bkz. Asım Us, “*Eskişehir Nutku*”, **Vakit**, 4 Mayıs 1946, s.1 yahut “...Memleketin istikbalini tayin ve idaresindeki istikrarı teminde bu kadar ehemmiyetli bir mevkii haiz olan seçimlerin bu defaya mahsus olmak üzere tarihi bir hususiyetleri vardır. düşünmeli ki, Türk seçicisi ilk defa olarak bu seçimde oyunu doğrudan doğruya açıklamaya davet edilmiştir...” Bkz. Ziyad Ebüzziya, “*Cumhurbaşkanının Seçim Gezisi*”, **Tasvir**, 7 Mayıs 1946, s.1.

⁶²² “*Demokrat Parti Seçimlere İştirak Etmiyor*”, **Akşam**, 9 Mayıs 1946, s.1; “*Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek*”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.1.

⁶²³ 8 Mayıs tarihli tamimin mahiyeti şöyleydi: “Ne memleketimizin iç durumunda, ne de dünya siyasi vaziyetinde uzun aylardan beri kanuni müddetlerinden evvel hemen seçimlere geçilmesini icap ettirecek bir değişiklik vukua gelmediği halde CHP’nin birden bire verdiği bir karar üzere belediye seçimlerini bir defaya mahsus olmak kaydıyla öne alan bir kanunu BMM’inden geçirmesi ve parti genel başkanı tarafından Akşehir’de söylenen bir nutukta milletvekilliği seçimlerinin süratle yenilenmesine karar verildiğinin bildirilmesi bütün halk efkarı gibi Demokrat Parti genel İdare Kurulunca da derin teessürle karşılanmıştır. Belediye seçim kanunu mecliste müzakere edilirken buna ait düşüncelerini kendine mensup milletvekilleri vasıtasıyla Türk umumi efkarına arz eden genel kurulumuz bir taraftan dört ay evveline alınan belediye seçimlerine iştirak hususundaki mütalaalarını öğrenmek üzere teşkilatına müracaat etmiş, diğer taraftan da bu beklenilmeyen vaziyetin hakiki sebeplerini ehemmiyetle tetkike girişmişti. Bugün teşkilatından beklediği cevaplar almış ve belediye seçimleri hakkındaki emri vakinin milletvekilliği seçimleri için de tekrar edilmek istendiğini öğrenmiş bulunan genel idare kurulumuz bu ciddi vaziyet karşısında almak zorunda kaldığı kararı bütün partili arkadaşlara ve umumi efkara başlıca mucip sebepleriyle arz etmeyi bir borç bilir. Belediye seçimlerinin dört ay öne alınması ve milletvekilliği seçimlerinin de muayyen müddetinden bir yıl önce yapılmak istenmesi meseleleri üstünde ciddiyetle durulan genel kurulu, bu hususta ileri sürülen

8 Mayıs kararı basında tarafından da şiddetle eleştirilecektir. Atay, ademi iştirak mevzuunu hezimet ve mağlubiyet olarak addedecektir.⁶²⁴ Muhalefetin gerekçelerini inkar yahut müstehzi bir üsluba mahkum edecektir.⁶²⁵ Yalçın, itimatsızlık ve hürmetsizlikten⁶²⁶, Baban ise seçime iştirak nispetinin manasından bahsedecektir.⁶²⁷

---

iki sebebi de varit görmemiştir. Bu sebeplerden birincisi kararsız ve karanlık görülen dünya vaziyetinin uzun bir sürünceme devrine girmiş olduğu mütalaasıdır. Halbuki şu son haftalarda yeni bir vakia değil, daha çok zaman evvel açıkça anlaşılmiş bir hakikatti. Hatta bu durum bugün 1945 sonlarında olduğundan daha az endişe verici bir manzara arz etmektedir. İkinci sebep olarak gösterilen memleket idare ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek mütalaasına gelince, biz memleketin içi ve dış politikasında seçimlerin derhal yapılmasını icap ettirecek bir kararsızlık mevcut olduğuna kani olamıyoruz. Nitekim sayın cumhurbaşkanı tarafından BMM'nin 1945 yılı açılışında irad edilen nutukta iç siyasette demokratik bir inkişaf yolu tutulacağı vaat ediliyor, dış siyasette ise Birleşmiş Milletler anlaşması ruhuna uygun ve memleketin istiklal ve toprak bütünlüğünü şiddetle müdafaya arz etmiş bir siyasetten asla ayrılmayacağı ifade olunuyordu. Bütün milletin bu iki esas üzerinde tamamıyla kararlı birleşmiş bulunduğu bir hakikattir. Şu halde Cumhuriyet Halk Partisini bu seçimlerin taciline sevk eden asıl sebepleri başka bir istikamette aramak icap ediyor. Umumi efkarın daha ilk günden beri sezmiş olduğu artık anlaşılıyor ki, Halk Partisi diğer partilerin inkişafını durdurmak ve bunlar şeklen mevcut olsalar dahi bir devir daha siyasi hayatta fiilen kalmak hedefini gütmektedir. Demokrat Parti şunu arz etmek ister ki, seçimlere girip girmemek hususunda karar verirken elinde tuttuğu ölçü, parti menfaati ölçüsü değil, yalnız ve yalnız memleket menfaati ölçüsü takip ettiği tek gaye de yurda milli irade ve hakimiyetin birden fazla partilerin varlığıyla teyit olunması ve yurttaş hak ve hürriyetlerinin daha esaslı teminat altına alınmasıdır... İşte bugünkü durumu böyle bir izahla tetkik eden ve yalnız kendi menfaatlerine karşı değil, memlekete ve tarihe karşı omuzlarına yüklenen ağır fakat şerefli mesuliyeti tamamıyla müdrik bulunan Demokrat parti hükümet partisinin aldığı seçim yenileme kararlarını demokratik zihniyete aykırı bulduğu ve bunları demokratik bir inkişafa hizmet etmek değil, bilakis bu inkişafı örtmek gibi bir netice vereceği ve bu şartlar altında seçimlere iştirak mesuliyetini kabul ettiği taktirde Türk demokrasisinin istikbali hesabına bir hata işlemiş olacağı kanaatine sahip olduğunu açıkça ifade etmeyi bir borç sayar..." Bkz. **Demokrat Parti Merkez İdare Kurulunun Belediye Seçimlerine Girmemek Sebeplerini Açıklayan Beyanname**, Toros Matbaası, Adana 1946.

⁶²⁴ "Demokrat Partinin Kararı", **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946, s.1.

⁶²⁵ Falih Rıfkı Atay, "Hep İstedikleri Bu Değil Miydi?", **Ulus**, 29 Nisan 1946, s.1. "Demokrat Partinin seçimlerin öne alınması kararına karşı ileri sürdüğü tenkitler arasında benim de en çok dikkatimi çeken noktalardan biri bu kararın sadece bir devir daha siyasi hayatta fiilen tek kalmak hedefini gütmekten doğduğunu iddia etmesi ve bunda ısrar eylesidir... Bu sebeple bazı hakikatleri belirtmek gayretinden kendimi alamadım. Şöyle ki CHP'nin gerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, adını taşıyan ilk devirlerinden ve gerek Halk Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi adını aldığı devirlerden bugüne kadar güttüğü hedef, tuttuğu yol bugün eserleriyle apaçık ortadadır, onun hiçbir devirde tek kalmak gayesini gütmeyeceğine o eserler ve olaylar şahittirler. Temeli demokrasi prensipleriyle kurulmuş ve bünyesi demokrasi ülküleriyle örülmüş bir partiye nasıl olur da tek kalmak isteği isnat olunabilir? ..." Bkz. A. E. Erem, "Biraz İnsaf Biraz Ciddiyet", **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.2.

⁶²⁶ "Demokrat Partisinin merkez idare heyeti tarafından neşredilen tebliğe göre parti belediye intihabatına iştirak etmeyecektir. Milletvekilliği seçimlerine de ancak bazı vaatlerin yerine getirilmesi şartıyla iştirak edebileceği yine bu tebliğden anlaşılmaktadır. Demokrat Partisi siyasi hayatına yanlış bir adımla başlıyor. Tuttuğu yolun onu mesut ve hayırlı bir inkişafa götürebileceğinden çok şüpheliyiz. Eğer sadece Demokrat Partisinin muhalefetine maruz bir vatandaş bakımından durumu muhakeme etmiş olsaydık karşımızdakilerin bu hatalarından sevinmemiz iktiza ederdi. Fakat parti alakaları üstünde vatan menfaatlerini hiçbir zaman unutmak elimizden gelmeyeceği için bu nokta nazardan içimizde bir teessüf duyduğumuzu söylemek mecburiyetindeyiz. Çünkü en az bir muhalefet partisinden mevcudiyeti parlamento cihazının daha verimli surette işlemesi için lazımdır. Bu muhalefet partisi ne kadar ciddi, esaslı ve uhdesine düşen vazife ve mesuliyeti ne kadar çok müdrik olursa parlamenter faaliyet üzerinde icra edeceği nüfuz ve tesir de o kadar hayırlı olur. İşte bundan dolayıdır

Tacil etrafında cereyan eden bu çatışma ve çelişki, Halk Partisi yahut siyasi mekanizmanın iktidar ve itibarını sarsarken, muktediri mukadderat ve meşruiyetini sorgulamaya mahkum edecektir. 10-11 Mayıs da icra edilecek fevkalade kongre Halk Partisi ve siyasi hayatımızda yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır.

2.1.4. CHP Olağanüstü Kongresi (10 Mayıs 1946)

Bir süredir devam etmekte olan fevkalade hadiseler silsilesi ile ulusal ve küresel tazyik, tenkit ve teşvik Halk Partisini, program ve tüzüğünü muasır esaslar doğrultusunda revize etmek suretiyle demokratik bir teamül ve geleneğe ulaştırma ve çoğulcu politik zihniyeti kurumsal bir hüviyete dönüştürüp derinleştirmeye cebretmişti. Bu mecburiyet Halk Partisini olağanüstü bir kongreye mahkum etmişti.⁶²⁸

10 Mayıs 1946 tarihli olağanüstü kongre, seçkin bir grup karşısında olağanüstü bir disiplin ve tantana ile tanzim edilmiş, tek dereceli seçim sistemi,

---

ki muhalefetin itimat ve hürmet telkin edecek şekilde vücut bulmasında, yaşamasında ve gelişmesinde kendimizi alakadar görüyoruz...Demokrat Partinin boykotajı memlekette hiçbir şeyi değiştirecek değildir...bütün vatandaşların gerek belediye seçimlerinde, gerek milletvekilleri seçimlerinde hür, müstakil ve serbest surette rey vermelerine imkan temin olunuyor. Demokrat Partisi mücadeleden çekiliyorsa, elbette bu millet bir yahut birkaç muhalif parti çıkarmak kabiliyetin gösterir...Demokrat Partisi bu imkanların verilmemiş olmasından şikayet eder gibi görünmek istiyor. Fakat bu husustaki beyanat müphem ve birbirini nakızdır. Teşkilatımız yapılmıştır. İntihabata hazırız dediler. Sonra teşkilatlarını yapmaya vakit bulamadıklarını ileri sürdüler. Teşkilatlarını tamamlayamadıkları muhakkak fakat ne kadar zamanda tamamlayacakları mechul olduğu gibi buna hakkıyla muvaffak olup olmayacakları da kati değil. Bu vaziyette Demokrat Partisinden beklenecek şey tamam olmuştur, dediği teşkilat nerede mevcut ise orada intihabat mücadelesine girmek ve milletin vereceği hükme göre hareket etmektir...Demokrat Partisi düne gelinceye kadar yaptığı gibi kendi hazırlıksızlığından dolayı intihabatın geciktirilmesini istemekten mesul mevkie düşmüştür.çünkü vatandaşların hak ve hürriyetinin daha esaslı teminat altına alınması bugüne kadar cari olan hükümlerin değiştirilmesini icap eder. İntihab geciktirilsin demek bütün vatandaşların hürriyetlerini Demokrat partinin menfaatleri mülahazasıyla bir müddet daha tazyik etmeli demek olur. Demokrat Partisi bugünkü durumdan memleket hesabına hakikaten şikayetçi ise hükümetin isticalinini hoş görmeli ve hükümeti daha çabuk harekete teşvik etmeliydi..." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "İntihabat ve Demokrasi Partisi", **Tanin**, 10 Mayıs 1946, s.1. Aynı hususta bir başka makale için bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Demokrat Partinin Noktai Nazarı", **Tanin**, 15 Mayıs 1946, s.1.

⁶²⁷ Cihat Baban, "Demokrat Partinin Durumu", **Tasvir**, 10 Mayıs 1946, s.1.

⁶²⁸ Kongre hakkındaki haber ve yorumlar için bkz. "Büyük Kurultay", **Akşam**, 27.04.1946, s.2; "Parti Grubunda Başbakanın İzahatı", **Akşam**, 27.04.1946, s.2; "Büyük Kurultay Bir Hafta Kadar Sürecektir", **Akşam**, 27.04.1946, s.1; "Parti Kurulunun Dünkü Mühim Toplantısı", **Cumhuriyet**, 27.04.1946, s.1; "Halk Partisi Kurultayı Milli Şefin Hitabesiyle Açılacak", **Cumhuriyet**, 29.04.1946, s.1. Uzun, ilgili kurultay ve revizyon hakkında "...CHP...kurulduğu ilk günden itibaren DP'nin yapılmasını istediği bir çok değişikliği bu kurultayda gerçekleştirmiş ve bunları kurumsallaştırmak amacıyla kararlar almıştır. CHP'nin bu tavır çok partili siyasi yaşamın kurallarının ülkede yerleşmesi konusunda partinin çaba harcadığını göstermesi bakımından önemli ve anlamlıdır..." demektedir. Bkz. Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **ÇTTAD**, XIII/26, Bahar 2013, s.158.

sınıf esasına dayanan cemiyet tesisi, değişmez genel başkan ibaresinin lağvı gibi olağanüstü meselelere hasredilmişti. 336 delege ve 450 milletvekilinin iştirakine sahne olan kongre yoklama ve başkan vekil ve katiplerinin seçimiyle başlamış, İnönü'nün büyük bir bölümü tezahüratla kesilen tarihi nutkuyla devam etmişti.⁶²⁹

Cumhurbaşkanı İnönü konuşmasını tek dereceli seçim sistemi ve erken seçim hadisesine hasretmişti. Tacil kararını dahili ve harici kaygı ve korkulara hamletmiş ve hükümetin belediye kanun tadilinde serd ettiği gerekçeleri mükerreren ve harfiyen ifade etmişti.⁶³⁰ Tek dereceli seçim hadisesini “...Tek dereceli milletvekili seçimini ilk defa tecrübe edeceğiz. Tecrübemizin bize neler öğreteceğini şimdiden tahmin edemeyiz...” lafzı ile “muallak ve muğlak” bir senaryo ve muhammen bir istikbale gark etmişti.⁶³¹ Buna rağmen serbest seçim ve seçim emniyetine olan inan ve itimadını telaffuz etmekten çekinmemişti: “...Seçimin tek dereceli olması kadar ehemmiyetli olan nokta vatandaşın serbest seçim yapıldığına ve verdiği oyların muhterem ve masun tutulduğuna kanmış bulunmasıdır. İktidarda kalacak veya kalmayacaksa bunun ancak vatandaş oylarının çokluğu ile kararlaşmış olduğuna hepimizin inanması lazımdır...Seçim sandıklarını köylere kadar götürmeye çalışacağız. Kadın ve erkek seçmenlerin tamamıyla ve kolaylıkla oy sandıklarının başına gelmelerini, millet iradesini belirtmek için büyük çokluğun seçime katılmasına imkan vermek tedbiri saydık. Seçim teftiş heyetlerine mümkün olan yerlerde karşı partilerin iştirak ettirilmesini iltizam ediyoruz. Atılan oyların muhterem ve masun bulunması için bütün dikkat ve gayretimizi harcayacağız. İdare amirlerinin kanun dışında seçime karışma ihtimalleri yoktur. Kanuna karşı hareket idare amirlerinin iktidarında değildir. Bizim içinse memleket çokluğunun oylarının meydana çıkması davanın temelidir. Bu sözlerim seçim sırasında resmi vazifeli olan ve olmayan bütün vatandaşlarıma kanun hükümlerine dikkatle riayet için bir tebliğdir...”⁶³²

---

⁶²⁹ “Kurultay Bugün Açılıyor”, **Ulus**, 10 Mayıs 1946, s.1; “Kurultay Bu sabah Açıldı”, **Akşam**, 10 Mayıs 1946, s.1; “CHP Kurultayı Bugün Toplanıyor”, **Vakit**, 10 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi fevkalade Kurultayı Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 10.05.1946, s.1.

⁶³⁰ “Parti Büyük Kurultayında İsmet İnönü'nün Büyük Nutku”, **Akşam**, 11 Mayıs 1946, s.1.

⁶³¹ “Milli Şefimiz Dedi Ki: Serbes, Samimi Bir Seçim Hedefimizdir”, **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s.1; “Türk Halk İderesinin Yeni Bir Hamlesi: Tek Dereceli seçim Meselesi”, **Vakit**, 10 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi fevkalade Kurultayı Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 10.05.1946, s.1; “Halk Partisi fevkalade Kurultayı Açılıyor”, **Cumhuriyet**, 10.05.1946, s.1.

⁶³² “Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı Dün Toplandı”, **Vatan**, 11 Mayıs 1946, s.1,4.

Bu belîğ ve mutedil giriş tedricen ağırlaşan bir üslup ve tavra dönüşmüş, Demokrat Partinin seçimlere olan mesafesini son derece sarîh ve latîf ancak tehdîtkar bir ifadeyle hicvetmişti: “...Milletin iradesinin açık bir surette belli olması için bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde partilerin veya bağımsız olanların bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem. Son zamanlarda bazı memleketlerde seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaresini yabancı memleketlere karşı kötülemek teşebbüsünü Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim. Bundan başka iktidara karşı siyasi parti teşkil edip, samimi olarak bizim idaremizi beğenmeyen vatandaşları topladıktan sonra onları oy sandığı başına gitmekten men etmek vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak demektir. Böyle vatandaşlar fikirlerini yürütmek için meşru olmayan yollara teşvik edilmiş olurlar. Siyaset hayatımızın gelişmesini eski Balkan komitacılığına yöneltmek ve sürüklemek vebalinden siyasetçilerimizin sakınacaklarını umarım...”⁶³³

Halk Partisi delege ve müntesiplerini halecan ve heyecana gark eden bu tarihi nutuk tarihi vaatlerle devam etti. “Değişmez genel başkan”⁶³⁴ sıfatının değiştirilmesine dair talep, romantik bir tezahüre sahne oldu. Bu duygusal tablo “ölünceye kadar Halk Partisine hizmet edeceğim” ifadesiyle büyük bir tezahürata dönüştü.⁶³⁵

İnönü konuşmasının son kısmını sınıf esasına müstenit siyasi parti tesisi ve kanuni tahdide hasretti. Türk demokrasinin normalleşme ve derinleşmesini ifade eden bu meselenin tarihi ve tecrübi hadiseler çerçevesinde değerlendirileceğini bildirdi: “...Vatandaşlardan sınıf menfaati üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kanun yolu ile mani olmayacağız. Bizim kanun yolu ile de men etmeye çalışacağımız cemiyet ve partiler kökü dışarıda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete alet eden cemiyet ve partilerde de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz...” İlgili nutuk, müstakil grubun kaldırılması teklifi ile sona erdi.

⁶³³ “Cumhurbaşkanının Beklenen Açılış Nutku”, **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946, s.1.

⁶³⁴ Bu sıfat 1938 tarihli Olağanüstü Kongrede taltif edilmiştir. Bkz. Hakan Uzun, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, **ÇTTAD**, IX/201-21, 2010 (Bahar/Gğz), s.258.

⁶³⁵ “Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Büyük Kurultayda Söylevi”, **Bugün**, 11 Mayıs 1946, s.1.

Kongre, program ve tüzük komisyonunun tesisi ve Atatürk'ün muvakkat kabrini ziyaret edecek bir heyetin seçimiyle kapandı.

Kongrenin ikinci günü program ve tüzük tadilatına hasredildi. Dördüncü maddenin c fıkrasında münderic “...iki dereceli seçimleri ameli icaplara uygun buluruz.” hükmünün değiştirilmesi ve 22. maddeye mahsus “Türkiye’de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandıran maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet hususi idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.” ifadesinin ilgası üzerinde duruldu.⁶³⁶ Tekliflere ait komisyon raporu okunarak müzakereye geçildi.⁶³⁷

⁶³⁶ **CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Programda Değişiklik Önergesi**, 10.05.1946.

⁶³⁷ Komisyon raporunda tadilat ve gerekçeleri hakkında şu ifadeler yer almaktaydı: “Parti programının dördüncü maddesinin c fıkrasındaki değişiklik; mezkur c fıkrasında yurdumuzun umumi şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz, denmektedir. Yapılan değiştirme teklifi ise bu fıkranın yerine C milletvekilleri seçiminde tek dereceli seçim taraftarıyız, fıkrasının konulmasını istemektedir. Genel sekreterlikçe sunulan gerekçede de ifade edildiği üzere en ileri bir devlet şekli olan cumhuriyeti memleketimizde tesis etmek şerefini taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi için halkın iradesini millet işlerinde arsız surette ortaya koyacak bir seçim esası olan tek dereceli seçimi bir an önce uygulamak öteden beri en içten duyulan bir emeldir. Bir takım icaplar ile bugüne kadar kalmış bulunan bu hamlenin azimli ve ileri duygularla başarılması gerektiğini taktir ederek bu esaslı değiştirmeyi teklif etmekle parti başkanlığı divanı kurultayımıza esas hukuk tarihimizde çok şerefli bir mebde teşkil edecek olan büyük bir hukuk devrimi vücuda getirmek imkanını temin etmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar ikinci seçiciyi seçmek gibi mahdut bir ödevle karşı karşıya bulunan her Türk ferdi, bugün anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisine verdiği bütün ödevleri ve yetkilerini kullanacak ve milletvekilini seçmek suretiyle daha büyük sorumluluk yüklemekte ve milli hakimiyetin tecellisi yolunda ağır fakat yüce değerde yeni bir ödev almaktadır. Yurttaşlarımızın bu ödevi Türk vassıfına layık bir kemal ve kudretle ifa edeceklerine en derin bir güvenle dopdolu bulunan komisyonumuz üyeleri bu teklifi aynen kabulle hayatlarının en güzel işlerinden birini yaptıkları duygusunu tatmışlardır. 22. Maddenin ilgası: parti programının 22. maddesinde aynen şöyle denmektedir: “Türkiye’de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma ve sınıf mücadelesini uyandırma maksadıyla dernek kurulamaz. Devlet hususi idare ve belediyelerle devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıhhat ve ehemmiyeti ile denek kuramazlar.” İşbu maddenin ilgası teklif olunmakta ve bu suretle programın diğer maddelerinde dernekler hakkındaki görüşümüz açıkça ifade edilmekte bulunduğu nazaran vatandaşlara dernek kurmak hususunda daha fazla bir genişlik temin edilmesi maksadının görüldüğü genel sekreterliğimizin tezkeresinde tebarüz ettirilmektedir. Komisyonumuzda bu madde üzerinde geniş ve etraflı müzakere cereyan etmiştir. Parti genel sekreteri tarafından komisyon huzurunda yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı üzere kaldırılması istenen 22. maddede başlıca dört nokta üzerinde dernek kurmama hükmü mevcuttur: 1. cins 2. sınıf 3. rejiyonalizm 4. belediyelerle devlete bağlı müesseselerde hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hürriyetiyle dernek kurmamak...Sınıf esası üzerinden dernekler kurmaya müsaadenin daima geniş içtimai ve iktisadi bir zihniyetle düşünen partimiz için uygun bir hareket olacağı bütün komisyon azasınca kabul edilmekle beraber bir kısım aza 22. madde kaldırıldığı halde bunun yerine münasip bir madde konularak Türkiye’de milli birliği zayıflatıcı veya bozucu ve ülke bütünlüğünü dağıtıcı fikir ve maksatla dernek kurulmaması hususunun teminini müdafaa etmişlerdir... Tüzüğü ilgilendiren kısım: Madde 4: parti tüzüğünün 4. maddesinde partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü’dür, denmektedir. Ve şimdi yapılmakta olan teklifle bunun yerine parti genel başkanı büyük kurultay tarafından dört yıl için parti milletvekilleri arasından seçilir, cümlesinin konulması teklif olmaktadır. Partinin değişmez genel başkanı olan İsmet İnönü, tarafından bugünkü

Komisyon raporu hakkındaki ilk konuşma Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars tarafından yapıldı. İnönü'ye dair latife ve iltifatlarını ağıdalı bir üslupla tezyin ederek “...değişmez vasfının kaldırılmasını istiyor. Onu kaldıracacağız. Parti tüzüğünden sileceğiz. Fakat kalplere terkedilmiş olan büyük hakikatler, büyük minnetler, büyük şükranlar hele o kalp Türk milletinin kalbi olursa ebediyen yaşar. İnönü değişmez başkanlıktan ayrılıyor, fakat bırakılmaz başkanlık mevkiine yükseliyor. Hayatta oldukça hiç kimse onun bu yerden ayrılmasını bir an için olsun hatırına getirmez.”⁶³⁸ dedi. Tezahürat altında kürsüye gelen Ekrem Oran, taltife devam etti: “...İnönü, bütün milletin değişmez başkanıdır. Yazıda ister değişmez densin, bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Bu gibi mefhumların hakiki tecellisini milletin samimi kalbinde aramak lazımdır...” Fahri Karakaya 22. madde hususundaki endişelerini dile getirdi. Mehmet Eti ise, tadilat kararını inkılapçı bir hamle⁶³⁹ olarak değerlendirdi.⁶⁴⁰

Fevkalade kongre, Halk Partisi program ve tüzüğünde tasavvur edilen tadilatı tasvip etmek suretiyle kabul etti. Parti programının dördüncü maddesinin c fıkrası “milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim taraftarıyız” şeklinde değiştirildi. Sınıf esasına müstenit cemiyet kurma yasağı kaldırıldı. Parti tüzüğünde munderic dördüncü madde “parti genel başkanı büyük kurultay tarafından dört yıl süre için partili milletvekilleri arasından seçilir”, beşinci madde ise “partinin genel başkanlığı süresi içinde aşağıdaki üç halde inhilal edebilir: a. Ölüm b. Vazife yapmaya mani bir hastalığın sabit olması c. İstifa, bu üç halden biri dolayısıyla inhilal vukuunda parti

---

kurultayın açılış nutkunda söylenen ölmez sözler bir faninin ağzından bugünkü neslimize, bütün insanlığa ve gelecek nesillere verilmiş en büyük bir demokrasi dersidir. Yurda yaptığı büyük hizmetler sayıya sığmayan İsmet İnönü'ye karşı bu parti ancak ona değişmez genel başkan demek suretiyle belki bir mukabele yapabiliirdi. Ve bugünde bu parti içerisinde hiçbir fert böyle bir değişme teklifini hatır ve hayale getirmemiştir. Buna milli ve insani terbiye duygularımız manidir. Fakat madem ki sevgili ve aziz şahsiyeti ile İnönü millet huzurunda böyle bir arzu göstermiştir biz ancak nesillere ve şahıs üzerinde itimadı daim tazelemek maksadıyla gösterdiği arzudan ilham alarak bunu kabul ediyoruz. Ve tek mucip sebep olarak onun sözlerini ileri sürüyoruz. Yoksa partimiz İnönü'ye değişmez genel başkan derken bu güveni kimse ve ne için verdiğini bilerek en içten gelen bir emniyet ve bağlılıkla o maddeyi tespit etmiş bulunuyordu. Bu maddenin şekli üzerinde komisyonumuzda cereyan eden tartışma sonunda parti genel başkanının daima normal kurultayla tarafından dört sene için seçilmesi ve bu defa tüzükte değişiklik olduğundan parti genel başkanlığı için seçim yapılması gerekli olacağı mütalaa edilmiştir.” Bkz. **CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Program-Tüzük Komisyonu Raporu**, 10.05.1946.

⁶³⁸ “Saraçoğlu'nun Sözleri”, **Vatan**, 12 Mayıs 1946, s.1, 3.

⁶³⁹ Aynı değerlendirme Barutçu tarafından da yapılmaktadır. Barutçu ilgili kanunu, bir hukuk devrimi olarak nitelemektedir. Bkz. Ahmet Faik Barutçu, **Siyasî Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s.678.

⁶⁴⁰ **Aydın Tarihi**, 1-30 Mayıs 1946, s.12-13.

büyük kurultayı derhal toplanarak partiye mensup milletvekillerinden bir zatı genel başkanlığa seçer”e dönüştürüldü. Geçici bir madde ile değişmez genel başkan ifadesi genel başkan olarak değıştirildi ve müstakil grup hakkındaki bütün hükümler ilga edildi.⁶⁴¹

Aynı gün gerçekleştirilen oylama ile genel başkanlığa İnönü, genel başkan vekilliğine Saraçoğlu getirildi. Parti genel idare kuruluna ise Nafi Atuf Kansu, Faik Ahmet Barutçu, Ali Rıza Ertem, Rahmi Güken, Emin Erişirgil, Sedat Çumralı, Bekir Kaleli, Fatma Memik, Kemal Turan, Atıf Akgüç, Tahsin Banguoğlu, Feyzullah Uslu, Hüsnu Kitapçı, Ali Taşkapılı ve Münir Hüsrev Göle seçildi.⁶⁴²

Kongre kararları kamuoyu tarafından takdirle karşılandı. Atay, tadilat mevzuunu bir iftihar vesilesi olarak addetti.⁶⁴³ Erim, modern Türkiye tahayyülünün

---

⁶⁴¹ “Kurultay Kararları”, **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946, s.1; “Parti Kurultayı Dün Toplandı”, **Vatan**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Kurultayın Açılışı”, **Vatan**, 11 Mayıs 1946, s.1,4; “Kurultay Parti Tüzüğündeki Tadilleri Tasvip Etti”, **Vakit**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Kurultay Kararıyla CHP Programında Değiştirilen Hükümler”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.3; “Kurultay Dün Kapandı”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.3; “Kurultay Tek Dereceli Seçim Esasını Kabul Etti”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Kurultay Tek Dereceli Seçim Esasını Kabul Etti”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.1. Ali Rana Tarhan, Müstakil Grubun lağıvıyla alakalı olarak şunları söylemiştir: “Sayın arkadaşlarım, Büyük Kurultayın şimdi aldığı kararla Cumhuriyet Halk Partisinin Müstakil Grubu tarihe karışmış bulunuyor. Bu grup milli murakabenin inkişafına hizmet etmek emelinden doğmuştur. Yakınlarında çalışmak bahtiyarlığına nail olduğum zamandan beri büyük şefimizin daima emirlerini müşahede etmek fırsatını bulduğum büyük vasıflarından ikisini belirtmek istiyorum. Keyfi idareden nefret, tarihe karşı mesuliyet duyguları. Şefimiz tek partinin murakabesini kafi görmüyorlar, fakat esaslı, büyük farklardan doğmayacak olan siyasi partilerin yalnız şahsiyet yaparak memleketin bünyesini sarsacağından ciddi endişe duyuyorlar. Bunun için partimizi içinden kendisine kontrol ettirmeyi geçici bir tedbir olarak ileri sürdüler ve büyük kurultayın tasvibiyle müstakil grup vücut buldu. Şimdi başka siyasi partilerin kurulmuş olmasıyla bu gurubun rolü bitmiş oluyor. Müstakil Grup vazifesini nasıl yapmıştır? Sayın arkadaşlarım Müstakil Grubun kusurları, eksikleri olmuş olabilir. Yalnız vazifesinde ciddilikten, samimilikten hiçbir zaman ayrılmamıştır. Yeni siyasi partileri esaslı program farkları mı doğurmuştur, yoksa aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen arz ettiğim endişeye yer verecek ve milletin bünyesini sarsacak mahiyette ihtiras partileri midirler? Bunun için hüküm vermekte acele etmeyelim. Samimi dileğimiz şudur ki, ciddi olarak kurulsunlar, çalışsınlar, milli murakabeyi kuvvetlendirsinler. Sayın arkadaşlarım sözlerimi bitirirken büyük kurultayın üyelerine benim ve bütün arkadaşlarımın içten saygılarımızı arz ederim. Müstakil Grupta vermiş olduğunuz vazifeleri bugün bitmiş olan bu arkadaşlarınızın CHP içinde ülkü adamı, vazife adamı olarak vatanın selamet ve saadetine bütün kudret ve kuvvetlerini vermeye devam edeceklerdir.” Bkz. Uzun, a.g.m., s.153-154.

⁶⁴² “İnönü Genel Başkan Seçildi”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Milli Şef Oybirliği İle Genel Başkan Seçildi”, **Vakit**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Sona Erdi”, **Yeni Sabah**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi Yeni Genel İdare Kurulu”, **Yeni Sabah**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi Fevkalade Kurultayı Dün Dağıldı”, **Cumhuriyet**, 12.05.1946, s.1.

⁶⁴³ “...fevkalade kurultay milli egemenlik rejiminin gelişmesine ait bazı yeni teklifleri tartışmaya geldi. Bu tekliflerin başında tek dereceli seçimlere gitmek ve cemiyetler kanunundaki bazı maddeleri değiştirmek vardır. Türkiye’de demokrasi hayatını geliştirme yolundayız. Bu rejimi hürriyet içinde yaşama şartlarının geliştiğini gösterir. Bu kadar kökten ve bu kadar ileri bir ihtilalin 25 yıl içinde her türlü imtihana göğüs verecek bir tekamüle ulaşması ile almımız yukarıda övünebiliriz...” Bkz. Falih Rıfki Atay, “Fevkalade Kurultay”, **Ulus**, 10 Mayıs 1946, s.1.

icrasından,⁶⁴⁴ Saraçoğlu Halk Partisi mevzuatındaki tenakuzun tesviyesinden bahsetti. ⁶⁴⁵ Yalçın'a göre tadilat bir demokrasi mübeşşiriydi. Turan açısından halk idaresinin fevkalade hamlelerinden biriydi.⁶⁴⁶ Ve Yalçın için milli hakimiyet arzusunun tecellisi ve tezahürüydü.

Fevkalade kongre Yalman tarafından olağanüstü şekilde hicvedildi. Yalman, İnönü'nün ifadelerini sonu karanlık bir niyet okuma olarak değerlendirdi. İktidarı itidala davet etti: “...*Sarf edilen sözleri ancak muvakkat bir inhilalin ve anlaşmazlığın mahsulü diye telakki etmek isterim. Siyasi kinler, iftiralar ve kavgalar korkunç derecede tatlı şeylerdir. Vakit ve zamanında önüne geçilemezse politika ihtirasları ortalığı sise boğar...*”⁶⁴⁷

Cumhurbaşkanının tehdit-teşvik, tenkih-takbih, şefkat ve nefretle karışık tarihi nutku, Halk Partisi ile DP arasındaki uzlaşmaz tavır ve uçurumu daha da derinleştirdi. Bayar, meseleye taalluk eden hususları bir beyanname yayımlayarak açıklamaya çalıştı. Partisine atfedilen iddiaları akıl ve mantıktan arı kof meseleler olarak addetti.⁶⁴⁸ Tacil kararının gereksizliğini vurguladı. Harici korkuların yersizliğinden ve dahili münakaşaların gereksizliğinden bahsetti. Demokratik

---

⁶⁴⁴ Nihat Erim, “*Tek Dereceli Seçim*”, **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁴⁵ “tek dereceli seçim kabul edilmekle şüphesiz mevzuatımızdaki büyük bir tezat ve ahenksizlik halledilmiş bulunmaktadır. Çünkü cumhuriyet rejimi ileri demokrasi davalarımızla iki dereceli seçim, değişmez genel başkan gibi formüller hiçte çekici olmayan olaylardı...” Bkz. Cemalettin Saraçoğlu, “*Tek Dereceli Seçim*”, **Yeni Sabah**, 13 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁴⁶ Kemal Turan, “*Büyük Kurultay ve Halk İdaresinin Yeni Hamleleri*”, **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁴⁷ “...CHP'nin kurultayını demokrasi tatbikatı bakımından bir ileri adım diye telakki etmeye imkan bulamadım. Çünkü demokrasinin asıl esasını her vatandaşın kendi içtihadından başka içtihatlarla saygı göstermesi ve kendinden başka düşünen vatandaşın fena niyetine hükmetmemesidir. Bu karşılıklı saygı ve güven kurtulamazsa siyasi hayatta infialler alır yürür. Asıl gaye olan yurt menfaati ikinci planda kalır. İşte kurultayda ileri sürülen fikirlerden bazılarını bu karşılıklı saygıyı geliştirecek bir mahiyette göremedim. Bir vatandaşın kendinden başka içtihatla olan vatandaşlarını bütün alem karşısında fena niyetli olarak göstermesi memleket hesabına elbette bir kazanç değildir. Sarf edilen sözleri ancak muvakkat bir inhilalin ve anlaşmazlığın mahsulü diye telakki etmek isterim. Siyasi kinler, iftiralar ve kavgalar korkunç derecede tatlı şeylerdir. Vakit ve zamanında önüne geçilemezse politika ihtirasları ortalığı sise boğar. Tam dünyanın bulanık olduğundan şikayet edildiği bir sırada gaye birliği unutulur gider. Sayın İsmet İnönü mensup olduğu partiye karşı vazife diye telakki ettiği faaliyeti fazlasıyla göstermiştir. Şimdi sıra devlet başkanı sıfatıyla olan vazifenin görülmesine bir seçim arifesinde peyda olan siyasi buhranın memleket ölçüleriyle önlenmesine gelmiştir...Dileğimiz tek parti anane, itiyat ve usullerine toptan veda suretiyle memlekette yeni bir siyasi ahengin kurulması ve parti faaliyetlerinin düşmanlık değil, kardeşçe bir işbölümü şeklini almasıdır...” Ahmet Emin Yalman, “*Halk Partisi Kurultayından İntibalarım*”, **Vatan**, 11 Mayıs 1946, s.3.

⁶⁴⁸ “*Kurultaydaki Nutuklara Demokrat Partinin Cevabı*”, **Cumhuriyet**, 14.05.1946, s.1.

tekamül ve istihalenin hayati ve asli kanunlarına değindi. Ve nihayet bu şartlar altında seçime iştirak etmenin mümkün olmadığını bir kez daha ifade etti.⁶⁴⁹

2.1.5. 1946 Belediye Seçimlerinde Muhalefet

Muhalefetin söylem ve pratiklerinde “erken seçim” talep ve özlemi vakayı adiyeden sayılacak kadar sıradan bir hadise durumundadır. Fakat 1946 belediye seçimi muhalefetin iştirak hususunda içtinap ettiği sıra dışı bir hususiyeti arz etmektedir.

Seçimlerin mayıs ayına tacil ve tadili ile cereyan eden münakaşa ve münazarayı 4878 sayılı belediye kanununun tadili ve 1946 CHP Fevkalade Kongresi unvanları altında muhtasaran zikretmiş, muhalefetin muktedir karşısındaki tutumunun 8 Mayıs tarihli ultiatom ile bir ihtilale dönüşümünden bahsetmiştik. Bu durum Halk Partisini olağanüstü bir seçim kampanyası ve tedricen ağırlaşan bir sinir harbine mahkum ederken son derece ağır ithamlarla tezyin edilmiş yıpratıcı, alçaltıcı ve yok edici bir propagandaya sevk etmiştir. Bu bağlamda muhalefetin ademi iştirak kararı uluslar arası itibarsızlaştırmanın bir parçası olarak addedilmiş ve Sovyet tehdit ve tazyiki karşısında muhalefetin tavrı şiddetle eleştirilmiştir.⁶⁵⁰

8 Mayıs tarihli ultiatom muktedir ve muhalefet arasında bir meşruiyet imtihanı olarak da telakki edilebilir. Zira müşterek bir seçim, muktediri ve mukadderatını meşru kılacak bir argüman niteliğindedir. Ayrıca halkın yani meşru mehafilin seçime iltifatı yahut mesafesi muktedir ve muhalefete olan iltifat ve mesafesinin karinesi durumundadır. Bu vaziyet galip yahut mağluptan çok iştirak yahut ademi iştirak üzerinden gerçekleştirilecek bir kampanya ve propagandanın vesilesi olacaktır. Cumhurbaşkanı İnönü, Eskişehir, Afyon, Kütahya, Konya,

---

⁶⁴⁹ “Celal Bayar’ın İsmet İnönü’nün Nutkuna Cevabı”, **Yeni Sabah**, 14 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat Partinin Bir Beyannamesi”, **Akşam**, 14 Mayıs 1946, s.1, 2; “Demokrat Partinin Son Demecinin Münakaşası”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1946, s.1; “Kurultaydaki Nutuklara Demokrat Partinin Cevabı”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1946, s.1. Beyannamenin tam metni için bkz. “Demokrat Partinin Beyannamesi”, **Vatan**, 14 Mayıs 1946, s.1, 3.

⁶⁵⁰ Falih Rıfki Atay, “Basiret Sahipleri Dört Gözle İbret Alsınlar”, **Ulus**, 15 Mayıs 1946, s.1; Falih Rıfki Atay, “Seçime Nasıl Gidiyoruz?”, **Ulus**, 4 Temmuz 1946, s.1; “Demokrat Partinin Son Demecinin Münakaşası”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1946, s.1; Falih Rıfki Atay, “Ümitsizliğe Düşmek Doğru mudur?”, **Ulus**, 21 Mayıs 1946, s.1.

Erzincan, Erzurum, Kars ve Sivas'ta halkı seçime katılmaya davet edecek⁶⁵¹, aynı minvalde bir ifadeyi 19 Mayıs nutkunda da zikreder.⁶⁵²

Seçimlere iştirak hususu basın tarafından da desteklenecektir. Seçimin fazileti, manası ve ehemmiyeti üzerinden bir algı yönetimi gerçekleştirilecektir. Seçimler, vatandaşın devlet idaresine fiilen ve maddeten katılması olarak tavsif edilecek, medeni dünyanın asri bir uzvu olarak telakki edilecek ve milletimiz için bir imtihan olduğu vurgulanacaktır.⁶⁵³ Erim, meseleyi halkın hakkı ve ödevi olarak

⁶⁵¹ “*Milli Şefin Eskişehirli Halkına Hitabesi*”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Vatandaşları Büyük Seçimde Vazifeye Çağırıyor*”, **Vakit**, 4 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şefimiz Afyon'da*”, **Vakit**, 5 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Afyon'da*”, **Vakit**, 6 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Kütahya'da*”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Afyon'da*”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şefin Akşehir ve Konya'da Hitabeleri*”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şefin Yurt Gezisi*”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Kars'ta*”, **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Kasr'ta*”, **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1946, s.1; “*İnönü Kars'ta*”, **Yeni Sabah**, 26 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şefin Yurt Gezisi*”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şef Doğu İllerinde*”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1946, s.1; “*İsmet İnönü Bugün Sivas'a Gidiyor*”, **Yeni Sabah**, 13 Mayıs 1946, s.1; “*Milli Şefimiz Erzincan'ı Şereflendirdi*”, **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.1; “*İnönü'nün Kars'ta Mühim Hitabeleri*”, **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.1; “*İnönü'nün Yurt Gezisinde Yaptığı Konuşmalar*”, **Vatan**, 18 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁵² “*İsmet İnönü'nün Gençliğe Hitabesi*”, **Akşam**, 19 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁵³ Dönemin basınında seçime taalluk eden meseleler hakkında şu değerlendirmelere yer verilmiştir: “...belediyeler halk idaresinin temelidir. Şehir hizmetlerini belediye mercileri görür. Dört yıl müddetle vazife başında kalacak olan yeni belediye meclisini seçmek için 26 Mayıs Pazar günü sandık başlarına giderek milletçe oylarımızı kullanacağız.” Bkz. “*Oylarımızı 26 Mayısta Vereceğiz*”, **Ulus**, 22 Mayıs 1946, s.1. “...Seçimlerde oylarını kullanmak vatandaşlar için bir hak. Seçimler vatandaşın devlet idaresine fiilen ve maddeten katılması demektir. Halk idaresi ancak bu sayede mümkün olur. Kendi kendimizi idareye, kendi kudretimize hükmetmeye ehil olup olmadığımızı bu defa seçimler ortaya koyacaktır. Pazar günü mutlaka sandık başına gidiniz ve oylarınızı mutlaka kullanınız.” Bkz. “*Pazar Günü Siz de Oyunuzu Kullanınız*”, **Ulus**, 24 Mayıs 1946, s.1. “...vatandaş sandık başına! Bugün sabahtan akşama kadar emrinde bulunacak belediye seçim sandıkları senden egemenlik belgeni sayılacak olan oy pusulalarını bekleyecek. Vatandaş sandık başına! Meşrutiyet devrinde alayla götürülen bir seçim andığını gören iki yaşlı edibimizden birisi sanduka-i intihaptır bu, mısrasını söylemiş, ötekisi de, sanduka değil, dolaptır bu, mısrası ile daha alaylı bir cevap vermişti. O günlerde belki bu iki şaire haklı olarak böyle ilişme ve takılma imkanı veren dolaplar çevrilmiştir ve gene belki o günlerin kötü hatıraları o günlere kadar zihinlerde kalmıştır. Fakat unutma ki o günlerin tahtlarını, taçlarını deviren yeni Türk rejimi o dolapları haydi haydi parçaladı. Onun için bugün senin gizli oyunu bekleyen seçim sandığı ne bir sanduka ne de dolaptır, medeni ve hür bir vatandaşın oyunu kıskanç bir titizlikle saklayacak sakıncaktır. Vatandaş sandık başına!..” Bkz. “*Sandık Başına*”, **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.2. “Bugün belediye seçimleri yapılacaktır. Bu seçim milletimiz için bütün dünyanın gözü önünde yeni bir imtihandır. Oyunu kullanarak kararını serbestçe bildiren vatandaş sayısı ne kadar çok olursa bunun şerefi o kadar büyük olacaktır. Bugün sandık başına gitmeyi ve oyunuzu kullanmayı ihmal etmeyiniz”. Bkz. “*Bir Oydan Ne Çıkar Demeyiniz*”, **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.2. “Demokratik hakların en önemlisi serbest seçim hakkıdır. Seçimler vatandaşın devlet idaresine fiilen ve maddeten katılması demektir. Halk idaresi ancak bu sayede mümkün olur. Bugün belediye seçimi var. Haklarını kullanmasını bilen vatandaşlar olduğumuzu ispat etmek için hepimiz oylarımızı kullanmalıyız. İleri ve medeni bir devlet olmak azmimizin gerçekleşmesi için bu imtihanı mutlaka başarmamız lazımdır. Bir tek oydan ne çıkar demeyiniz. Belediye seçimine karşı göstereceğiniz ilgi beldemizin ihtiyaçlarına karşı olan alakamızın derecesini dünyaya gösterecektir.” Bkz. “*Bu İmtihanı Mutlaka Başarmalıyız*”, **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.4. “...Halk İdarelerinde bir şehrin hemşerisi olarak belediye meclisi azalarını ve bir milletin ferdi sıfatıyla milletvekillerini seçmek anayasaların vatandaşlara eşit olarak bahsettiği en mukaddes haklardandır. Fakat şunu da her zaman hatırdan tutmak lazımdır ki, demokrasilerde hak

tanımlayacaktır.⁶⁵⁴ Muvaffak Akbay, yurttaşlar ve hemşeriler arasındaki irtibat, birlik ve beraberlik⁶⁵⁵, Celal Güven ise vatandaşlık vazifesi üzerinde duracaktır.⁶⁵⁶

Muhalefet ise daha gerçekçi ve gerekçeli bir tenkit ve müspet ve esaslı bir hiciv kültürü inşa etme peşindedir. Demokrat Parti, sandık ve rey masuniyeti,

---

ve vazife mefhumları daima beraber yürür. Birinin olmadığı yerde öteki de yoktur. Nerede bir hak bahis mevzuu ise orada bir de vazife var demektir. Seçimin hakkında seçimlere iştirak etmek vazifesiyle yan yanadır. Şehrin idaresinde, ihtiyaçların karşılanmasında, yeni kararlar alınmasında o şehirde oturanların söz sahibi olmak hakkını tanıyan kanun seçimlere mutlaka katılmayı da vazife saymış, bu nu kendilerinden istemiştir. Onun için seçimlere katılmamak, reyini kullanmamak bir bakıma vatandaşlık vazifelerinden birini ifa etmekten kaçınmak manasına gelir...” Bkz. “*Sandık Başına Giderken*”, **Akşam**, 25 Mayıs 1946, s.1. “...Bugünlerde tek dereceli milletvekili seçimi gibi, tarihimizin büyük bir hadisesini daha göreceksiniz. Günlük siyaset akımları içinde basit görünen bu olay iyi biliniz ki bir milletin serbest idaresiyle kendi kaderi,ne hakim olduğunu belirtecek yeni bir devrimdir. Türlü güçlükleri ve tecrübesizliklerin göğslüyerek aldığımız bu kararın büyük feyizlerini, yetişkin zamanlarınızda siz elde edeceksiniz. Tek dereceli seçimde kadın erkek bütün seçmenlerin oy sandıklarının başına gidip kararlarını bildirmelerini, kutsal bir borç bilmeliyiz. Bütün dünya milletlerinin birbirini gözetlediği bu zamanda Türklerin oy sandıkları başında milli vazifelerini ne kadar hevesle yaptıklarının meydana çıkması varlığımız için büyük meseledir. Sizin temiz ve küçük hislerden uzak olan gözleriniz önünde bütün milleti tek dereceli seçimin şerefli vazifesine davet ediyorum. Kayıtsızlıklarımızı yenmek ve tek dereceli seçimin ehemmiyetini ve manasını kavramış olmak milletimizin bugün geçireceği kıymetli ve tesiri büyük bir imtihandır...” Bkz. **Ayın Tarihi**, 1-31 Mayıs 1946, s.39-40. Ayrıca bkz. “*Bugün Siz de Oyunuzu Kullanınız*”, **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁵⁴ “Bugün yurdun her yanında vatandaşlar belediye meclislerini teşkil edecek heyetleri seçme ödevi ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bütün yurttaşlar memleket işleriyle daha yakından ilgili kılma yolunda son bir yıl içinde harcanan emeklerin ilk verimi belediye seçimlerine katılanların çokluğu ile ölçebileceğiz...” Bkz. Nihat Erim, “*Bugünkü Seçimin Manası*”, **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.1, 3. “...Bütün kusurlarına, bütün eksikliklerine, kötü taraflarına rağmen en iyi siyasi sistem şüphe yok ki, halk idaresi yani demokrasidir. Millet kendi kudretine kendisi hakim olabilir. Millet adına cemiyet işlerini yürütme ödevi ile görevlendirilmiş olanlar her icraati halkın gözü önünde ve yalnız halkın iyiliği için kullanılmalıdır...Ancak halk de idare edenleri yakından kontrol etmelidir. Bir defa devlet işlerinin başına geçecek şahısları seçmek halkın sadece hakkı değil, fakat aynı zamanda en önemli ödevidir. Seçim esnasında seçilecek olanları ayırırken elden gelen dikkat ve ilgi gösterilmezse, gelişigüzel oy kullanırlarsa devlet hizmetleri bir takım kabiliyetsiz ve ehliyetsiz insanlar elinde kalabilir. Onların kötü idaresinden millet zarar görür. Hele oy kullanmamak üzere gösterilecek kayıtsızlık her ferdin cemiyete borçlu olduğu ödevi yerine getirmemesi demektir. Bu yüzden de layık olmayan insanlar iş başına gelirse bu halin sorumlusu doğrudan doğruya vatandaş olur...” Bkz. Nihat Erim, “*Demokrasinin Gelişmesi ve Vatandaşın Ödevi*”, **Ulus**, 22 Mayıs 1946, s.2.

⁶⁵⁵ “...Demokratik memleketlerde kamuoyunun tezahürüne vesile olan her seçim bir bayram gibi tesit edilir. Halk, arzu ve iradesini bildirmek suretiyle kendi toprağında efendiliğini hissettiği için ve yurttan veya belediyeye müteallik müşterek menfaatin en iyi bir şekilde sağlanması ve korunması istek ve kaygısı yurttaşlar ve hemşeriler arasındaki yakınlık, birlik ve beraberliği kuvvetlendirir...” Bkz. Muvaffak Akbay, “*Seçmek Vazifesi*”, **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.2

⁶⁵⁶ Ferit Celal Güven, “*Büyük Bir Gündeyiz*”, **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.1. Aynı hususta bir başka değerlendirme için ayrıca bkz. Safaeddin Karanakçı, “*Belediye Seçimleri*”, **Ulus**, 24 Mayıs 1946, s.2.

murakabe hakkı ve cumhurbaşkanının tarafsızlığını vurgulayacaktır.⁶⁵⁷ Halkın seçime iltifat ve itimadını sarsacak, ademi iştirak hususunu ifade edecektir.⁶⁵⁸

Milli Kalkınma Partisi seçimlere katılacağını duyuracaktır.⁶⁵⁹ Bu kararı muktedir nezdinde makbul ve makul bir itibar arzusu ile müstehzi bir üslup ve ironik bir muameleye mahkum edilmiş inkar ve ret siyasetinin aksül ameli olarak telakki etmek doğru olacaktır. Zira seçim, MKP müessis ve müntesipleri için de muğlak ve muallak bir senaryoyu işaret edecek durumdadır.

MKP ciddi ve yoğun bir seçim programı tertip etmiştir.⁶⁶⁰ Propaganda süresince partinin kuruluş saiki niteliğindeki ferdi teşebbüsün serbestiyeti hemen her fırsatta vurgulanmıştır. “İktisat ve ticarete hürriyet”, “düşünme ve konuşmada muhtariyet” ilkesine değinilmiştir.⁶⁶¹ Umumi felaketin önleneceği, açlara ekmek, işsizlere iş, hastalara ilaç ve şifa verileceği, millete hizmetle mükellef, maişeten müreffeh, mevkiinden, ati ve istikbalinden emin bir memur sınıfının inşası, milletin mali vaziyetine ve takatine mutabık bir vergi sistemi, teşkilatı adliyenin hür ve müstakil olacağı, Türk milletinin milli anane ve seciyesine mutabık, mazbut ve muntazam bir maarif siyaseti, memleketi hakkıyla müdafaaya muktedir, zamanın her türlü modern silahlarıyla mücehhez bir ordu tesisi, şahsi, içtimai ve siyasi hürriyet, asil ve necip Türk milletinin ecdattan mevrus asalet ve necabeti ahlakiyesinin, milli, ırki meziyet ve faziletlerinin geliştirileceği, sıhhi ve içtimai şartların düzeltileceği vaat edilmiştir.⁶⁶² Ayrıca reylerin tasnifinde parti temsilcilerinin bulunmaması,

---

⁶⁵⁷ “Demokrat Partinin Beyannamesi”, **Yeni Sabah**, 24 Mayıs 1946, s.1; “Sandıklara Dikkat”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat Partinin Vaziyeti”, **Vatan**, 16 Mayıs 1946, s.1, 3; “Milletvekilliği ve Belediye Seçimleri”, **Vatan**, 19 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimi İçin Tespit Edilen Adaylar”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1946, s.1; “Rey Tasnifinde Bütün Partiler Bulunacak”, **Vatan**, 21 Mayıs 1946, s.1, 3.

⁶⁵⁸ Adnan Menderes, “Teessür Verici Bir Manzara”, **Vatan**, 19 Mayıs 1946, s.1; Adnan Menderes, “Demokrat Partinin En Bariz Vasfı”, **Vatan**, 23 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁵⁹ “Milli Kalkınma Partisi Seçimlere Girmiyor mu?”, **Vatan**, 19 Mayıs 1946, s.1; “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek, Milli Kalkınma Partisi İse Seçimlere İştirak Edecek”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.2; “Her İki parti Dün Birer Tebliğ Neşrettiler”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Faaliyeti”, **Vatan**, 12 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁶⁰ “Belediye Seçim Faaliyeti”, **Yeni Sabah**, 15 Mayıs 1946, s.2; “İzmir’de Seçim Hazırlıkları”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1946, s.3; “Milli Kalkınma Partisi de Adaylarını Hazırlamaya Başladı”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1946, s.1; “Milli Kalkınma Partisinde”, **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1946, s.3; “Seçim Listeleri Askıdan Bu akşam İndiriliyor”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1946, s.3; “Belediye Seçimi”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁶¹ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.2, 01.05.1946.

⁶⁶² “Milli Kalkınma Partisinin Adayları”, **Yeni Sabah**, 13 Mayıs 1946, s.3. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.40, 01.05.1946; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 434.1803.3.40, 01.05.1946.

muhtar seçimlerinin tacili, İnönü'nün yolluk meselesi⁶⁶³ ve tarafsızlığı da tenkit edilmiştir.⁶⁶⁴

Seçime, Kazım Demirarslan liderliğindeki Liberal Demokrat Parti'de iştirak edecektir. İlgili karar 19 Mayıs tarihli bir bildiri ile ilan edilecek, partiye ait namzet listesi ise 25 Mayıs'ta yayımlanacaktır.⁶⁶⁵

Mayıs ayı liste hazırlıkları, namzet tespit ve temayülü ile propaganda faaliyetlerine sahne olacaktır. 23 Mayıs'ta Halk Partisi, 24 Mayıs'ta MKP adayları ilan edilecektir. DP ise kontrol mevki ve mevziini muhafaza edecektir.⁶⁶⁶

---

⁶⁶³ “Cumhurbaşkanının Geçen Seyahati”, **Yeni Sabah**, 18 Mayıs 1946, s.1; “Hükümetin Tebliği”, **Akşam**, 18 Mayıs 1946, s.1; “Nuri Demirağ'ın Beyanatına Karşı Başbakanlığın Açıklaması”, **Vakit**, 18 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁶⁴ “Kalkınma Partisinin Milli Şefe Ait Yanlış İddiaları”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Faaliyeti”, **Vatan**, 17 Mayıs 1946, s.1; Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995, s.193. “...Başbakan Sayın Saraçoğlu'nun belediye seçimlerine iştirakimizi sempati ile karşılaması şayanı memnuniyettir. Biz seçimler, haklı bir mucip sebep yokken aylarca evvele almayı ve halen meriyette bir çok antidemokratik kanunlar bulunduğu halde her şeye rağmen sırf memleketin dahili ve harici ali siyaset ve menfaatlerini partimizin menfaatlerinden üstün addettiğimiz için iştirak kararı verdik. Bu vaziyette intihabatin bitarafane yapılması, demokrasiye aykırı kanunların lağvıyla, tadilleriyle mümkündür. Ancak cumhurreisi İnönü'nün Eskişehir'de söylediği hitabede “Her ne pahasına olursa olsun intihabatı” kazanmalıyız hususunda partililere tavsiyesi endişelerimizi artırmıştır. Her türlü otoriteyi şahsında toplayan devlet reisinin bu yoldaki beyanatından intihap esnasında kafa kırma, göz çıkarma gibi hallerin, binbir çeşit hilelerin ve hercümerçlerin vukuu bulmayacağını kim bize temin eder? Geçen ki beyanatımda izah ettiğim gibi biz muhalif partiler, dahilde devlet idaresi mekanizmasının hakkıyla murakabe ve kontrol edilmesi vazifesini ifa eden faydalı bir cihaz olduğumuza kaniiz ve bu yolda tereddütsüz yürüyeceğiz. Harici tecavüz ve müdahaleler karşısında yekpare ve yekvücdüz. Her demokrat memlekette partiler tarafından devletin başına geçirilenler bitaraf olurlar. Çünkü devlet reisi büyük ölçüde bir aile reisidir. Aile reisi aile azasını öz evlat, üvey evlat muamelesine tabi tutarsa husumetler, laubalilikler baş gösterir, refah ve saadet yerine sefalet ve felaketler kaim olur.” Bkz. “Milli Kalkınma Partisinin Beyannamesi”, **Vatan**, 17 Haziran 1946, s.5.

⁶⁶⁵ “Belediye Seçimleri”, **Yeni Sabah**, 20 Mayıs 1946, s.1; “Liberal Demokrat Parti Seçimlere Giriyor”, **Vatan**, 20 Mayıs 1946, s.3; “Partiler Arasında Faaliyet Hızlandı”, **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1946, s.1; “Liberal Demokrat Partinin Listesi”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.1. LDP tarafından yayımlanan seçim tamimi şöyledir: “Değerli arkadaşlarım, Pazar günü belediye seçimi var. Bu seçimde Türk milleti umumi efkârı karşısında çok büyük bir imtihan geçirecektir. Bütün partili arkadaşlardan tek isteğim her türlü tahrik karşısında Türk milletine has, gayet soğuk kanlı davranmak, itidal ve vakarını muhafaza etmektir. Sizlerin bu karakterde arkadaşlar olduğunuzu da esasen yakinen biliyorum.” Bkz. “Liberal Demokrat Partisinin Tamimi”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.3.

⁶⁶⁶ “Seçim Hazırlıkları Son Safhaya Geldi”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Listeleri Bugün Muhtarlıklara Asılıyor”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Listeleri Dün Her tarafa Asıldı”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimleri”, **Yeni Sabah**, 11 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimi”, **Yeni Sabah**, 12 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimi Hazırlıkları Bitiyor”, **Yeni Sabah**, 16 Mayıs 1946, s.2; “Belediye Seçim Faaliyeti”, **Yeni Sabah**, 17 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimi Hazırlıkları”, **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Hazırlıkları Nihai Devresinde”, **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Bugün Yapılıyor”, **Yeni Sabah**, 26 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Listeleri Dün İndirildi”, **Vatan**, 15 Mayıs 1946, s.1; “Seçim Listeleri Bugün İndiriliyor”, **Vatan**, 14 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimleri İçin Hazırlıklar Bitiyor”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1946, s.1; “Halk Partisi Adayları Tespit Etmeye Başladı”, **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1946, s.1; “İstanbul'da CHP Namzetlerinin Tespiti İçin Yoklamalar Yapılıyor”, **Vatan**, 18 Mayıs 1946, s.1; “CHP'nin Adayları Dün Tespit Edildi”, **Ulus**, 22 Mayıs 1946, s.1, 4; “Belediye Seçimi Önümüzdeki Pazar Günü Bütün Yurtta

Seçimler, 26 Mayıs sabahı saat 08:00'da başlamıştır.⁶⁶⁷ Rey hadisesi bir dizi ritüel ve teferruatı ihtiva eden seremonik bir hüviyete dönüşmüş, reyın masuniyeti hususunda fiili veya şifahi herhangi bir ibare yahut işarete rastlanmamıştır.⁶⁶⁸

Halk Partisi propaganda faaliyetine seçim sırasında da devam etmiştir. Seçmen, ekmek ve gaz tevzii, teşvik, telkin ve cebir suretiyle cezbe ve celb edilmiş, iştirak nispeti hususunda olağanüstü bir gayret sarf edilmiştir.⁶⁶⁹

Kalkınma Partisi, 26 Mayıs öğleden sonra vaki olan suiistimal vesilesiyle seçimden çekilmiştir.⁶⁷⁰ Demirağ, resmi bir tebliğ neşretmek suretiyle seçimleri keenlemyekün ilan etmiştir.⁶⁷¹ Partinin çekilme kararına rağmen Urfa, Osmaniye ve Dört Yol'da seçimleri kazandığı görülecektir.⁶⁷²

Yapılacak", **Ulus**, 23 Mayıs 1946, s.1; "*Seçim Hazırlığı Bitti*", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1946, s.1; "*Partiler Dün Seçim İçin Adaylarını İlan Etiler*", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1946, s.1; "*Yurtta Seçim Hazırlıkları Başlandı*", **Ulus**, 24 Mayıs 1946, s.1; "*Seçim Yarın*", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1946, s.1. 3; "*İstanbul ve İzmir'de Dün CHP Adayları İlan Edildi*", **Ulus**, 24 Mayıs 1946, s.1; "*CHP Aday Listesi Dün İlan Edildi*", **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s.1; "*Belediye Seçimlerine Bu Sabah Başlanacak*", **Ulus**, 26 Mayıs 1946, s.1; "*Cumhuriyet Halk Partisi Adaylarını Tespit Ediyor*", **Akşam**, 4 Mayıs 1946, s.1; "*Seçim Defterleri Bu Sabah Mahallelere Asıldı*", **Akşam**, 8 Mayıs 1946, s.1; "*Partiler Adaylarını Resmen İlan Etiler*", **Akşam**, 24 Mayıs 1946, s.1; "*CHP Adayları Listesini Veriyoruz*", **Vakit**, 25 Mayıs 1946, s.1; "*Belediye Seçimleri Yarın Yapılıyor*", **Vakit**, 25 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁶⁷ "*Seçim Yarın Sabah Saat 8'de Başlıyor*", **Akşam**, 25 Mayıs 1946, s.1; "*Seçim Yaklaştı*", **Ulus**, 21 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁶⁸ Yasin Kayış, "*1946 Belediye Seçimleri ve Basın*", **ÇTTAD**, VII/16-17, 2008 (Bahar-Güz), s.411.

⁶⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, "*Neden Hala Nikbinim?*", **Vatan**, 16 Mayıs 1946, s.1, 3; "*Seçim Faaliyeti*", **Vatan**, 21 Mayıs 1946, s.1. Bu hususta İzmir'de gerçekleştirilen propaganda için bkz. Hanife Kuru, "*1946 Yılı İzmir Belediye Seçimleri*", **ÇTTAD**, I/2, 1992, s.241-243.

⁶⁷⁰ "*Milli Kalkınma Partisi Bazı İddialar Öne Sürerek Seçimi Bıraktı*", **Ulus**, 27 Mayıs 1946, s.1; "*M. Kalkınma Partisi Dün Seçimlerden Çekildi*", **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1; "*Belediye Seçimlerinde Bazı Hadiseler Oldu*", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s.1; "*MKP Bazı İddialar Öne Sürerek Seçimi Bıraktı*", **Ulus**, 27 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷¹ Demirağ, boykot kararı ve gerekçeleri hususunda şu ifadeleri kullanacaktır: "Partimiz bidayetden beri Halk Partisi hükümeti tarafından seçimlerin bitarafane bir şekilde idare edilemeyeceğine kani bulunduğu halde münhasıran memleketin dahili ve harici ali siyaset ve menfaatlerini nazarı itibara alarak belediye seçimlerine girmeye karar vermişken seçim günü İstanbul vilayetinde daha ilk saatlerde seçim komisyonlarının ve Halk Partisi mensuplarının her türlü müdahale ve tehditlere her tarafta seçimi ifsad ettikleri görülmüş ve emniyet teşkilatıyla idare makamlarını da bu kanunsuz hareketler karşısında alaka duymadığı ve tarafgirane davrandığı müşahade olunmuştur. Bu vaziyet karşısında partimiz seçim günü saat 11'de İstanbul'daki bütün teşkilatına seçimlere boykot etmesini bildirmiştir. Partimiz seçimin neticesini tanımayacaktır. Keyfiyet teşkilattan alınacak raporları müteakip mufassal bir tebliğ ayrıca Türk milletine arz olunacaktır. MKP Umumi Reisi Nuri Demirağ ikinci tebliğinde ise şunları söylemiştir: Demokrasi utansın. Yerli ve yabancılar şahittirler ki, halkımızın yüzde doksan beşi partimize rey vermek için çırpınmıştır. Memlekette bunu bilmeyen kimse yoktur. İdare memurları, seçim kurulları, sandık komisyonları, muhtarlar, sivil ve resmi kıyafetli emniyet memurları, polis ve jandarmalar hep yukarıdan aldıkları direktiflerle Halk Partisi hesabına çalışmışlar, yüzlerce zabıtname ve raporlarla tespit edildiği üzere bin bir çeşit hile, tazyik ve tehditlerle intihabata fesat karıştırmışlardır. Bu yoldaki intihap kanunsuzdur. Keenlemyekündür." Bkz. "*Milli Kalkınma Liderinin İthamı*", **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1,2.

⁶⁷² "*Seçimleri Demokrat parti Mensupları Kazandı*", **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1; "*Yurtta Seçim*", **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1946, s.1.

Demokrat Parti ise murakabe ve müşahede vazifesini büyük bir alakayla gerçekleştirmiş, vaki olan suiistimal ve usulsüzlükler hususunda olağanüstü bir gayret sarf etmiştir. İdari ve kolluk kuvvetin tazyiki, maddi ve aynı yardım, pusula ve sandık usulsüzlüğü ve iştirak nispeti hakkında ayrıntılı raporlar hazırlamıştır.⁶⁷³

Seçim, hadise ve neticesi basın tarafından da olağanüstü bir alakaya mazhar olmuştur. Kamuoyu, galip yahut mağluptan çok iştirak nispeti üzerinden bir değerlendirme ve algı operasyonuna maruz bırakılmıştır. Bu bağlamda Halk Partisi ve müntesipleri sürecin intizamı⁶⁷⁴ ve iştirak nispetinin başarısını vurgulamıştır.⁶⁷⁵

---

⁶⁷³ Bu hususta, **26 Mayıs 1946 Belediye Seçimleri**, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1946'ya bakılabilir. Demokrat Parti seçim konusunda şu bildiriye yayımlamıştır: Demokrat Parti Başkanının Beyanatı: “Partimizin belediye intihabına iştirak etmemesi için ileri sürdüğü sebepler arasında vukuunu muhakkak gördüğümüz müdahaleler bugünkü intihab ile birer hakikat haline istihale eylemiş bulunmaktadır. Müşahit olarak sandık başına gönderdiğimiz temsilcilerden henüz raporlar gelmemiş olmakla beraber telefon muhabereleri ve telgraflardan alabildiğimiz haberlere göre yapılan intihabın millet iradesiyle bir münasebeti olmadığını göstermektedir. Aile reislerine, aile efradının adedi kadar gönderilen mühürlü zarflar ve sandıkları bir tek şahıs tarafından aile efradı adına atılan pusulalar her tarafta umumi bir halk aldığı gibi şu saate kadar atılan reylerin yüzde 20 nisbetini bile bulmadığı halde Halk Partisine mensup akşam gazetelerinde intihabın hararetle yapıldığını gösteren yazıların ifade ettikleri manalar müteakip saatlerde yapılacak işlerin mahiyeti hakkında bir fikir edinmeye kafidir. Esasen dün akşamdan beri millet iradesine bilhassa muhtarlar ve onlara yardım eden bekçi ve polisler halkı durmadan Halk Partisi namına intihaba iştirak için tazyikten hali kalmadıkları gibi mesela Çatalca'da halk yine, bekçi, muhtar ve belediye memurları tarafından adeta evlerinde hapsedilerek intihaba iştirak edinceye kadar tarlalarında çalışmaktan men edildiği gibi sandık başlarına Halk Partisine mensup eşhas tarafından kaymakam ve diğer idare amirlerine izafetle halkın evlerinden toplanarak Halk Partisi namına rey verdirmek için harekete geçilmesi şu dakikada alınan haberlerden anlaşılmıştır. Bir kısım yerlerde ise resmi plakaları haiz nakil vasıtalarına bir takım halk doldurularak sandık başlarına götürülmek suretiyle halkın iradesi maddi ve manevi bakımdan murakabe ve tazyik altında bulundurulmaktan hali kalmamıştır. Bilhassa bazı yerlerde muhtarlar gayri Müslim Türklere, kimlere rey verdiklerini sorduktan sonra Halk Partisinin aleyhinde kullandığı anlaşılınca bunu değiştirmeleri, kendilerine emir olunmakla beraber nüfus tezkerelerine işaretler konulduğu ve intihaba iştirak etmeyenlere ekmek karnesi verilmeyeceği söylendiği anlaşılmıştır. Gördüğü yolsuzluklar ve tazyikler karşısında intihaba iştirak kararından feragat ıztırarında kalan MKP'nin bazı seçim bürolarında Demokrat Parti mümessillerine de kendilerine bir vazife kalmadığı şeklinde izah edilerek sandıklardan uzaklaştırılması temin edilmiş olduğu için intihaplara zahiri bir esalet vermi şolmak için vücudunun müsamaha edilen parti mümessillerinin de huzurundan tevellüt edebilecek bu ufak emniyette ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Bilahare alacağımız raporlar üzerine intihabın ne şekilde icra edildiğini gösterir hadiseler üzerinde tekrar durulacaktır. Biz bu intihaba iştirak etmediğimiz için söylediğimiz sözler bir parti gayreti ve tarafgirliği addolunamaz. Biz bunları evvelden sezdiğimiz için hadiseler bizi hayrete düşürmemiştir. MKP ise bu hakikatleri ancak intihap esnasında yaptıkları tecrübelerle öğrenmiş oldukları için o da seçimi yarıda bırakarak ayrılmış bulunuyor. Bilmem ki, bu şartlar altında yapılan intihap ile muvaffakiyet kazanan namzetler kendilerini milli iradeye istinaden belediye azalıklarına geldiklerini kabul ve iddia edebilecekler midir? Bunlar birer hakikat olmakla beraber pek az da olsa sandık başlarındaki bürolar arasında milletin necabetine uygun bir asaletle vazifelerini yapan dürüst insanlarda bulunduğunu itiraf etmeyi ve bu gibi demokrat ruhlu insanlara şükranlarımızı bildirmeyi bir borç sayarım.” Bkz. “*Milli Kalkınma Partisi Dün Seçimlerden Çekildi*”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1, 2. Seçime katılmama kararına rağmen DP'nin Afyon'da kazandığı görülecektir. Bkz. “*Afyon'da Beklenmeyen Bir Hadise*”, **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁴ “*Seçim Yurdun Her Tarafında İntizam İçinde Geçti*”, **Ulus**, 27 Mayıs 1946, s.1; “*CHP Listelerinin Hemen Her Tarafta Kazandığı Anlaşıyor*”, **Ulus**, 27 Mayıs 1946, s.1; “*Seçim Ertesi*”,

Kimi zaman DP ve MKP'nin aldığı rey nispeti de ifade edilmiştir.⁶⁷⁶ Bu hususta en çarpıcı değerlendirme Yalçın'a aittir: “...İstanbul halkının seçim hizmetleri başına gitmek hususunda gösterdikleri vazife hissini ve memleket aşkını daha kıymetlendiren keyfiyet böyle yüksek bir iştirak nispetinin Demokrat Partisinin boykotaj ilan etmiş olmasına rağmen tahakkuk etmiş olmasıdır. Demokrat Partisinin büyük bir hataya düştüğü inkar olunamaz. Esas itibarıyla herhangi bir siyasi partinin intihaptan çekilmesi tasvip olunabilecek bir hareket tarzı değildir. İstanbulluların seçime ciddiyetle iştirak etmiş olmaları aynı zamanda Demokrat Partisinin boykotajını takbih manasını da tazammun ettiği aşikardır...”⁶⁷⁷

Muhalefet ise seçim usulsüzlüğü ve iştirak nispeti üzerinde durmuştur.⁶⁷⁸ İştirak nispeti, Ankara’da yüzde 5, Eskişehir’de yüzde 40, Adana’da yüzde 30, İzmir’de yüzde 15 ila 20, Balıkesir’de yüzde 20, Bursa’da yüzde 10, Aydın’da ise yüzde 20 olarak gösterilmiştir.⁶⁷⁹ Bu durum, reye mesafeli, sandığa çekimser ve müşterek değerlere kayıtsız ve iltifatsız bir kitle üzerinden meşruiyet kesbetme ve ihtiyari bir iradesizlikle yeni bir irade ve idare var etme çabasının tezahürüdür. Muhalefet adına en ciddi eleştiri Ziyad Ebüziyya tarafından yapılmıştır: “...dokuzuncu maddede hiçbir sebep ve suretle başkasının adına seçim pusulasının sandığa atılamayacağı yazılı olduğu halde bazı mahallelerde seçim kurullarının müsamahalı davrandıkları ve bir evden bir kişinin sandık başına gelerek bütün ev halkına ait rey pusulalarını sandığa attığı görülmüş ve duyulmuştur...İstanbul

---

Ulus, 28 Mayıs 1946, s.1; “Belediye Seçimleri Dün Büyük Bir İntizam İçinde Yapıldı”, **Vakit**, 27 Mayıs 1946, s.1; “Muhaliif Partilerin İddiaları”, **Vakit**, 28 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁵ “Yurtta Seçime İştirak Nisbeti”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1946, s.1; “Alınan Haberler Memnuluk Verici”, **Ulus**, 28 Mayıs 1946, s.1, 4; “Yurtta Seçime İştirak Nisbeti”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1946, s.1; “Memlekette Dün Alınan Seçim Neticeleri”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1946, s.1. Resmi kayıtlar çerçevesinde katılım nispeti aşağıdaki gibidir: İstanbul %49, İzmir %22, Adana %45, Manisa %30 ve Balıkesir %25. Bkz. Turan, Ali Eşref; **Türkiye’de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s.80; “Ankara’da CHP Adayları Seçildi”, **Ulus**, 29 Mayıs 1946, s.1; “Seçim”, **Vatan**, 16 Mayıs 1946, s.1; “İstanbul’da 473.445 Kişi Oy Verecek”, **Akşam**, 14 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁶ “Belediye Seçiminde Alınan Neticeler”, **Ulus**, 28 Mayıs 1946, s.1; “Partimizin Adayları Çok Yerde İttifakla Seçildi”, **Ulus**, 28 Mayıs 1946, s.1; “İstanbul’da CHP Adayları Kazandı”, **Ulus**, 30 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Belediye Seçimi”, **Haber**, 27 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁸ “Seçimlerden Şikayet”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1, 3; “İlk Deneme Parlak Olmadı”, **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1; “Paşabahçedeki Tazyik ve Halkı Mimleyen Muhtar”, **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1946, s.1; “Dedikodu Devam Ediyor”, **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁷⁹ “Yurtta Seçime İştirak Nisbeti”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1; “Bütün Seçim Bölgelerinde Yeni Sabah’ın İntibaları”, **Yeni Sabah**, 27 Mayıs 1946, s.1. İzmir’deki iştirak nispeti için ayrıca bkz. Filiz Çolak, “İzmir’de 21 Temmuz 1946 Genel Seçimlerinin (Hileli Seçim) Provası: 1946 Belediye Seçimleri”, **Tarih Okulu**, S.XIII, 1-14, Sonbahar-Kış 2012, s.12.

seçimlerinde kanunun sarıh hükümleri asla yerine getirilmemiştir...Bir seçimin meşru sayılması ve o seçim sonunda iş başına gelenlerin kanunla tayin edilmiş olan yetkileri ele alarak harekete geçebilmeleri ancak yine kanunla tayin edilmiş olan seçim formalitelerinin noktası noktasına yerine getirilmiş olmasıyla kabildir. Bu seferki belediye seçimleri gerek vatandaşların gerek seçimin kurullarının bu mevzuadaki tecrübesizliğini ve bilgisizliğini bütün genişliğiyle ortaya koymuştur. Bu ise belediye seçimlerinin ortada ciddi bir sebep yokken erkene alınmış olmasını en tabii neticelerinden biridir...Belediye seçimlerinde görülen usulsüzlükler ve aksak noktalar büyük bir açık kalplilikle ortaya vurulmalıdır. Noksanlar telafi edilmeli, kusurlar önlenmeli ve vatandaşlar seçim mevzuunda hiçbir tereddüde düşmeyecek surette aydınlatılmalıdır...»⁶⁸⁰

26 Mayıs suiistimal ve şaibesi Kalkınma Partisinde büyük bir infialin müsebbibi olmuştur. Demirağ, seçimlerin iptali ve tekrarı konusunu gündeme getirerek meseleyi Danıştay'a taşımıştır. İstanbul'da gerçekleştirmeyi düşündüğü protesto mitingi Örfi İdare Komutanlığı marifetince engellenmiştir. Çaresizce sürdürdüğü yolsuzluk mücadelesi bürokrasi karşısında çaresiz kalmıştır.⁶⁸¹ Aynı günlerde yapılması gereken ancak 1948 yılına ertelenen muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine de itiraz etmiş ancak Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı nezdinde gerçekleştirdiği bütün müracaatlar sonuçsuz kalmıştır.⁶⁸²

İlgili iddialar TBMM'de de tartışılmıştır. Hikmet Bayur'un belediye seçimlerinde gerçekleştirilen usulsüzlükler hakkındaki sözlü sorusu İçişleri Bakanı Uran tarafından cevaplandırılmış⁶⁸³ ancak yeterli bulunmamıştır. Muhalefetin istikrar ve inadı Nihat Erim tarafından şiddetle eleştirilmiştir: "...sosyal bünyede derin

⁶⁸⁰ Ziyad Ebüziyya, "Seçimlerin Aksayan Tarafları", **Tasvir**, 30 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁸¹ "Milli Kalkınma Partisinin Kongresi Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1947, s.3; "Milli Kalkınma Partisi'nin mitingi", **Tasvir**, 1 Haziran 1946, s. 1; "Milli Kalkınma Partisi İçişleri Bakanlığı ve İstanbul Belediye Riyaseti Adına Bir Dava Açtı", **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1946, s.1; "Milli Kalkınma Partisinin Kara Kitabı", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1946, s.3; "Yeni Belediye Meclisi Bugün Toplanıyor", **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1946, s.1; "Beyoğlu Kazası Seçim Tasnifini Hala Bitiremedi", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1946, s.1; "Milli Kalkınma Partisi Miting Yapmak İstiyor", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1946, s.1; "Kalkınma Partisi'nin Şikayeti", **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.3; "M.K. Partisi Seçimlerin Feshini İstiyor", **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1946, s.1,3; "Belediye Seçiminin Feshini İstemek Maksadıyla Milli Kalkınma Partisi Bir Miting Yapacak", **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁸² "Milli Kalkınma Partisi Muhtar seçimi Hakkında Başbakanlığa Müracaat Etti", **Vatan**, 21 Mayıs 1946, s.3; "Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Seçimi", **Yeni Sabah**, 21 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁸³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23 İ.3, 31.05.1946, s.239-245 ve Süleyman İnan, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.13, S. Ocak 2004, s.62-65.

rahatsızlıklar müşahede edildiğinde bunu gidermenin yolu bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemektir. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerinde zihin yormuş, devlet nazariyeleri ortaya atmış olan belli başlı müelliflerin müşterek kanaati budur... Şu noktayı asla unutmamak lazımdır -demokrasi veya başka herhangi bir idare tarzı- Türk milletinin iyiliğini ve refahını sağlayabileceği nispette ve yalnız o nispete değer verdiğimiz bir vasıtaadır. Demokrasi demagogların bazıçesi olduğu zaman ondan kötü bir siyasi sistem tasavvur edilemez. Eski Yunan sitelerinin hayatı bu alanda misallerle doludur. Demagogların elinde soysuzlaşan bir demokrasiyi en koyu bir istibdadın takip etmesi adeta değişmez bir kaidedir. Bütün Yunan siteleri kaldırım politikacıları ortalığı kaplar kaplamaz halk dalkavukları devlet idaresini ellerinde tutanları sindirmeye muvaffak olur olmaz dışarıdaki düşmanlar harekete geçmişlerdir. Bunun böyle olduğuna bütün eski Yunan sitelerinin akıbetini ve bazı memleketlerin İkinci Cihan harbinden önce dejenere olmuş demokrasiden çektiklerini delil gösterebiliriz. Bugün Türk devletinin idaresini ellerinde bulunduran yasama, yürütme ve yargılama uzuvları tarihin bu derslerini her an göz önünde bulunduracak olgunluktadırlar. Demokrasi evet. Fakat bir sürü yaygara ile bulandırılan hava içinde demagojinin hakim olması. Bu, Türkiye’de hiçbir zaman görülmeyecektir.”⁶⁸⁴

2.1.6. Basın Kanununa Muhalefet

Matbuat hürriyetini konsolide ederek uzlaşa ve konvensiyona dönüştürmek, popülist ve retorik uzuvlardan tecrit ederek tedricen geliştirmek demokrasi ve demokratik geleneğin mübrem, hayati ve vazgeçil(e)mez umde ve mottolarından biridir. Fikir ve ifade hürriyetinin tekamül tarihi, tahdit ve hürriyet etrafında teşekkül eden sonsuz bir arayış ile hürriyet ve istibdadın uzlaşmaz çelişki ve çatışmalarına sahne olurken ferdi ve maşeri ifade hak ve salahiyetler siyasi, iktisadi ve sosyal tazyik ve tahdidin hedefi ve teması olmaktan kurtulamamıştır. Siyasal hayatımız düşün ve siyasi özgürlük tarihiyle mutabık bir seyir arz etmektedir.

Fikir ve ifade hürriyeti hususundaki ilk teşebbüs 1931 tarihli matbuat kanunudur. Kanunun demokratik usul ve ananeye mugayir maddeleri, tarihi şartlar

---

⁶⁸⁴Nihat Erim, “*Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?*”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946, s.1.

içerisinde makul ve anlaşılabilir niteliktedir. Her şeye rağmen vekiller heyetine gazete kapama yetkisi veren 50. madde inkılabın ruhuyla uzlaşmaz bir çelişki durumundadır.⁶⁸⁵ İlgili kanun 1938’de ağırlaştırılarak derinleştirilmiştir.⁶⁸⁶ Savaş koşulları içerisinde basını siyasi erke bağımlı kılarak meşruiyet kazanma 30 ve 35. maddelerin tadili şeklinde tezahür etmiştir.⁶⁸⁷ Aynı yıl “Basın Birliği” adlı bir korporasyon vasıtasıyla mesleki bir disiplin inşa edilmiştir.⁶⁸⁸ Örfi idare kanununun 3. maddesi de sıkıyönetim komutanlarını murakabe ve tatil hususunda olağanüstü yetkilerle mücehhez kılmaktadır.⁶⁸⁹

Tarihi ve siyasi vak’anın tazyik ve teşviki karşısında Halk Partisi vasıtasıyla tanzim ve tadil edilen matbuat kanunu 1946 yılı içinde muhalefetin söylem ve

---

⁶⁸⁵ İlgili madde şöyledir: “Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı icra vekilleri heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isimle gazete çıkaramaz.” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.1867, 8 Ağustos 1931, s.735. Ayrıca bkz. Murat Güvenir, **II. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1991, s.40.

⁶⁸⁶ Sürecin muhtasar bir değerlendirmesi için bkz. Ahmet Öztürk, “*Tek Parti Döneminde Basın Özgürlüğü*”, **Marmara İletişim Dergisi**, S.5, Ocak 1994, s.137-144.

⁶⁸⁷ “Millî hisleri inciten veya bu maksatla millî tarihi yanlış gösteren yazıları neşredenler elli liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılırlar...” ve “A - İddianamenin, son tahkikatın açılmasına müteallik kararın, cürme aid her hangi tahkikat evrakı ve vesikaların duruşmada okunuzdan evvel neşri memnudur. Ancak mahkemenin veya müddeiumunun müsaadesile ve bütün gazetelere birden icrası lâzım gelen tebliğine tevfikân bu vesikaların neşri caizdir. B - Isbatı caiz olmayan söğme ve hakaret davasına aid zabıtların buna müteallik şikâyetnamelerin aynen ve hulâsaten neşri dahi memnudur. C - Mündericâtı umumî âdab ve ahlâka dokunabilen tıbbî adli borlarının da neşri yasaktır. D - Muhakemesinin gizli olması kararlaştırılan dava zabıtlarının mahkemenin müsaadesi olmadıkça neşri memnudur. E - Ceza tahkikatı başladıktan sonra ilk tahkikat esnasında sorgu timinin muvafâkatinin inzimamile ve hazırlık tahkikatı esnasında yalnız Cumhuriyet müddeiumumisinin emrile yapılmakta olan tahata ve adli muamelelere müteallik havadislerin ve cürmü yapanlarla ve kurban olanların fotoğraflarının neşri menedilebilir. Buna muhalefet ancak müddeiumumunun bu babdaki yazılı emrinin gazetete veya mecmua idarehanesine tebliğinden itibaren bir suç olur ve on liradan yüz liraya kadar hafif para cezasile cezalandırılır. F - Neşri caiz eski bir ilâmın suiniyetle ve yeni bir hükmün kezalik suiniyetle tekrar neşri, söğme ve hakaret iddiasile takibat yapılmasına ve ceza verilmesine mâni değildir. G - Devlet emniyeti ile alâkadar meseleler hakkında yapılmakta olan tahkikattan ve yine Devlet emniyeti bakımından alınan tedbirlerden bahseden yazılar memnudur. Ancak bu tahkikatı yapmağa veya bu tedbirleri almağa salahiyetli makam tarafından bu hususta müsaade verilebilir. H - Mahkeme müzakerelerinin neşri memnudur. 1 - Bir ceza davasının başlamasından son hükmün verilmesine kadar hâkim ve mahkemenin kararlan ve muameleleri hakkında mütalea serdedilemez. K - Gizli bakılmayan boşanma davalarında, ancak: 1 - İki tarafın ve şahidlerin isimleri, sanatları ve adresleri; 2 - Mevzubahs olan ve karar verilen hukukî meselelerin kısaca izahı; 3 - Şahidlerin şahadetlerinin aynen olmamak şartile kısaca mevzuu; 4 - Hüküm fıkrası; Yazılabilir.” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.4501, 6 Mayıs 1940, s.13749.

⁶⁸⁸ 28.05.1938 tarihli ve 3511 sayılı Basın Birliği kanunu için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.3959, 14 Temmuz 1938, s.10269-10272. Ayrıca; Mahmut İhsan Özgen, **Basın Ahlak Kuralları ve Yasalar**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1988, s.116’ya bakılabilir. İlgili kanun 13 Haziran 1946 tarihinde 4932 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.6336, 18 Haziran 1946, s.10778.

⁶⁸⁹ 22 Mayıs 1940 tarih ve 3832 sayılı kanun için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.4518, 25 Mayıs 1940, s.13857.

pratiğinde tedricen ağırlaşan bir tevettürün müsebbibi olacaktır. İlgili kanunun tatil ve takibe müteallik maddeleri ile basın birliğine delalet eden tedbirleri amansızca tenkit edilecek, ilk ciddi girişim Celal Bayar tarafından gerçekleştirilecektir. Bayar, meclise sunduğu bir önerge ile 50. maddenin kaldırılmasını talep edecektir.⁶⁹⁰

Mayıs ayının son günlerinde meclis gündemine tevdi edilen kanun tasarıları falıhıyır niteliğindedir.⁶⁹¹ İlk teşebbüs 50. maddeyle alakalıdır. Maddenin meşruiyet ve mesnedi istiklal savaşının fevkalade koşulları ile içtimai inkılapların emniyet ve istikrarına dayandırılmakta ve kamu hukukunun günün realitesine mutabık surette inşası ile liberal bir hayatın zarureti üzerinde durulmaktadır.⁶⁹²

Müzakere süreci fevkalade bir mutabakata sahne olacaktır. İktidar ve muhalefet ilk kez aynı ton ve üslupta matbuat hürriyetinin önemini teslim edecektir. Zonguldak mebusu Ş. Devrin, ifade ve fikir özgürlüğünün ehemmiyetinden, 50. maddenin tarihi misyonundan, Ali Rıza Türel ise fiili bir durumun hukuki tarzda sağlamlaştırıldığından bahsedecektir. Oral, matbuat hürriyetinin önemine atıfla “...basın hürriyeti olmayan bir memlekette fikir hürriyeti, vicdan hürriyeti, insanlık hakları da yok demektir. Fikir ve vicdan hürriyeti olmayan bir yerde de demokrasi yoktur...” diyecektir. Adnan Menderes ise cemiyetin tekamül ve terakki sürecinde matbuat hürriyetinin ehemmiyeti ve demokratik ruh ve zihniyete sahip yeni bir kanunun zarureti üzerinde duracaktır. Matbuat hayatının murakabe ve

---

⁶⁹⁰ Kadir Şeker, “İnönü Dönemi Basın Hayatı ve 1948-50 Arasında CHP ile Muhalefet Arasında Basın Alanında Yaşanan Tartışmalarda Merzifon Örneği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y:2011/1, S.13, s.46. Mesele hakkındaki ilk beyanat Nadir Nadi tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Nadir Nadi, “*Ellinci Madde*”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1945.

⁶⁹¹ “*Demokrasi Yolunda Yeni Bir İlerleme*”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1946, s.1 ve “*Millet Meclisine Verilen Tasarılar*”, **Ulus**, 31 Mayıs 1946, s.1.

⁶⁹² “...İstiklal savaşını takip eden zamanlardaki iç ve dış umumi durum göz önüne getirilirse bugün artık bir tartışma konusu olmaktan çıktığını sandığımız büyük içtimai inkılapların memleket içinde kökleşip gelişmesine yardım edecek böyle bir yetkinin hükümet elinde bulunmasındaki zarureti taktir etmemek mümkün değildir. Zaman geçtikçe bu zaruret yavaş yavaş kendini daha az hissettirmeye başlamış ve esasen daima büyük bir itidalle kullanılan bu yetki, bilhassa son zamanlarda hatta hükümetin tenkit edilmesine yol açabilecek kadar ihmal edilmiştir. Bununla beraber fiilen kullanılmakta olmasa bile hükümetin elinde böyle bir yetki bulunması memleketin siyasi olgunluğu bakımından bir zaruret olmaktan çıkmış ve muvakkat olduğu tabii bulunan bu yetkinin adli kaza mercilerine bırakılması kafi bir teminat olacağı kanaatine varılmıştır...tek dereceli seçimlere gidildiği, toplanma hakkının ve dernek kurma faaliyetinin liberal esaslara göre tanzim edildiği ve bu suretle amme haklarının bugünün realitelerine daha uygun olarak düzenlendiği bu sırada mevzuatımız arasında ahenk ve beraberliğin kurulması bakımından da değiştirilmesi muvafık olacağı aşıkardır...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 13.6.1946, s.1-6.

muayenesinden bahseden heteredoks fikirler ise dikkate dahi alınmayacak,⁶⁹³ vekiller heyeti kendisine tevdi edilen tatil ve tadil yetkisini bağımsız mahkemelere devredecektir.⁶⁹⁴ Ve “hürriyet mottosu” basın birliğinin kaldırılması ve af yasası ile bir vetireye dönüşecektir.⁶⁹⁵

Bu iyimser hava birkaç ay içinde yeni gerilim ve çatışmalarla sarsılacaktır. Yerel ve genel seçimlerin neden olduğu fevkalade hadiseler, iktidar ve konjonktürü itibarsızlaştırırken mecmua ve mevkiye üzerinden yürütülen yeni ve esaslı bir tenkite vesile olacaktır. Bu durum muktediri fikir ve ifade hürriyeti hususunda yeniden düşünmeye sevk edecek, rindi ve optimist tatbikat zecri ve şakuli tedbirlere dönüşecektir.

26 Ağustos 1946 tarihli kanun değişikliği esaslı bir değişimi hatta rücu mahiyetinde bir eksen kaymasını ifade etmektedir. Korkular makul ve fakat kaçınılmaz vaziyettir. ifade hürriyetinin yıkıcı vasıf ve kudreti, gerekçe ve tasarının teması hatta kabusu durumdadır: “*Basın ve yayın anayasamıza göre fikir hürriyetinin sahası dahiline girmiş bulunmakla beraber hürriyet mefhumunun*

⁶⁹³ Mesela Feridun Fikri: “...Türk milletinin mevcudiyetini alinde tutan hükümetin elinde bir silah olmak lazımdır. Her ihtimale karşı o silahın anında işleme lazımdır. Kuvvei adliyenin değil, memleketin mevcudiyetine dakikası dakikasına hakim olan kuvvetin elinde böyle bir silahın mevcut olması lazım gelir. 50. maddeye taraftarım...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 13.6.1946, s.278.

⁶⁹⁴ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972, s.170; Özkan Tikveş, “*Basın Özgürlüğü ve Sansür Yasağı*”, **İzmir Gazeteciler Cemiyeti (Konferans)**, 24 Temmuz 1979, s.167 ve “*Mecliste Basın Hürriyeti Etrafında Tartışma*”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1946, s.1. 50. Madde şu surette değiştirilmiştir: “...Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babının birinci ve ikinci bölümlerinde yazılı cürümler yayın yoluyla işlendiği takdirde mahkemece, cürmün gerektirdiği ceza ile birlikte gazete veya mecmuanın bir aydan iki yıla kadar kapatılmasına karar verilir. Yetkili mahkeme hükümden önce dahi kovuşturmanın her derecesinde gazete veya mecmuanın kapatılmasına karar verebilir...” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.6336, 18 Haziran 1946, s.10779.

⁶⁹⁵ Nilgün Gürkan, *Demokrasiye Geçişte Basının Rolü*, **A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s.93. İlgili kanunların gerekçeleri hususunda şu ifadeler yer verilmiştir: “Türk Basın Birliği 1938 yılında yayımlanan 3511 numaralı kanunla kurulmuştur. Bu son yılların uygulamaları neticesinde bu kanunda basın mesleğinin serbestçe inkişafı bakımından bugünkü ihtiyaçları karşılamayacak bazı kayıtların bulunduğu görülmüş ve cemiyetler kanununda yapılması teklif olunan değişikliğin kabulünden sonra kurulabilecek olan meslek teşekküllerinin basın birliğinin yerine kaim olabileceği anlaşılmıştır. Bu itibarla mezkur kurumun meslek ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilecek serbest derneklerin kurulmasına yol açmak üzere kaldırılması faydalı sayılmıştır...” ve “1881 sayılı matbuat kanununun değiştirilmesi düşünüldükçe yüksek meclisin tasvibine arz edilen 50. maddesinde bazı suçların basın vasıtasıyla işlenmesi hali, derpiş edildiği gibi TCK’nın 141. ve sonraki maddelerinde de bazı fiillerin suç halinden çıkarılması ve bu kanun ile bu maddelerin yeni esaslara göre tanziminin düşünüldüğü şu sırada matbuat kanununda yazılı veya basın vasıtası ile işlenmiş olan suçlardan sanık ve hükümlü olanlar hakkındaki kamu davalarının kovuşturulması ve hükmedilen cezaların çektirilmesi uygun görülmemiş ve bunların ortadan kaldırılmasının yerinde olacağı düşünülerek bu tasarı hazırlanmıştır...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, S. Sayısı: 165-173, 13.6.1946, s.1. Kanunlarla alakalı olarak **T.C. Resmi Gazete**, S.6336, 18 Haziran 1946, s.10786 ve 10778’e de bakılabilir.

keyfemayeşa hareket demek olamayacağına nazara alınması ve nasıl ki fertlerin hürriyeti başkasının hürriyetinin başladığı noktada nihayete uğramakta ise basın ve yayın hürriyetini de o suretle mütalaa edilmesi lazım geleceği bedihi hakikatlerdendir. Bu bedahete mütenazır olarak basın ve yayının bir takım realiteye aykırı bağlarla takyit edilmiş olması da kendisinden beklenen faydanın imkan sahasına çıkmasına engel olur. Vatandaş hürriyetine saygılı, devlet ve millet menfaatlerine hadim bulundukça basının yapıcı bir kuvvet olduğunu şüphe bulunmadığı gibi bunun aksine bir hareketin de yıkıcı bir kuvvet saltanatı doğuracağına şüphe yoktur. Binaenaleyh basın ve yayın hürriyetini (lazım olan serbestiyeti elzem olan müeyyide ile telif etmek ve bunlardan birisini imha etmeksizin diğerini temin edebilmek) kaidesinin çerçevesi içerisinde mütalaa etmek gerekmektedir. İşte bu çerçeve içerisinde mütalaa olunan 1931 tarihli ve 1881 sayılı basın ve yayın kanunumuzda vatandaş hürriyetini, devlet ve millet menfaatini temin etmeyen buna mukabil basın ve yayın hürriyeti içinde kafi görülmeyen boşlukların mevcut olduğu görülmüş tasarı bu boşlukları doldurmak gayesiyle hazırlanmıştır...’’⁶⁹⁶

Tadilatın muhteviyatı gazete veya mecmua sahiplerinin vasfı ve mükellefiyetler üzerindeki kayıtları azaltan hükümlerle vatandaşın şeref ve haysiyeti ile cemiyetin huzur ve nizamını ihlale matuf neşriyattan kaynaklanan cürme ait cezai müeyyideden ibarettir. ⁶⁹⁷ Bu bağlamda ilgili tadilat, yakın tarihin tecrübe ve hatıralarına istinaden ifade hürriyetini revize eden otoriter bir operasyon derecesindedir.

Müzakere tandık bir senaryonun temsilini andırmaktadır. İfade özgürlüğü yine belîğ ve fasih bir metnin alışı, tanıdık ve parlak bir umdesi durumundadır. İlk gün A. Adıvar ve A. Aykaç, ⁶⁹⁸ ertesini gün N. Poroy, H. Demirelli, M. Ökmen ve Ş. Devrin ⁶⁹⁹ ve daha sonraki günler N. Erdem, N. Çıtakoğlu, H. Dinçer, A. Konuk, Ş. Tugay, ⁷⁰⁰ A. R. Türel, H. Karagülle, İ. H. Baltacıoğlu ve N. Erim ⁷⁰¹ matbuat ve

⁶⁹⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VII, C.24, İ.1, S. Sayısı: 49, 13.9.1946, s.1.

⁶⁹⁷ Teferruat için adalet ve içişleri komisyon raporlarına müracaat edilebilir. Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, İ.0, S. Sayısı: 49, 13.9.1946, s.1.

⁶⁹⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, İ.0, 13.9.1946, s.279-318.

⁶⁹⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, İ.0, 16.9.1946, s.325-367.

⁷⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, İ.0, 17.9.1946, s.372-388.

⁷⁰¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, İ.0, 18.9.1946, s.279-318.

ifade hürriyetini kutsamaktadır. A. Menderes ise tenkide devam etmiştir.⁷⁰² 16 Eylül, 9. ve 12. maddelere, 17 Eylül, 24. madde ile cezai müeyyidelere, 18 Eylül ise cevap hakkına hasredilmiştir. 20 Eylülde bir kez daha okunan tadilat reye sunularak meşrulaştırılmıştır.⁷⁰³ Böylece imtiyaz sahiplerinin haiz olduğu vasıf ve mükellefiyetler kolaylaştırılırken neşri cürüm ve kabahatler cezai hüküm ve müeyyidelerle sınırlandırılmıştır.⁷⁰⁴ Bu durum hürriyet sorunsalına, yeni kaide ve

⁷⁰² Menderes tadilata dair eleştirisini şu esaslar üzerine inşa etmiştir: "...matbuat hürriyetinden bahsederken daimi surette daima matbuatın zararlarını ileri sürüyorlar. Matbuatın bazı zararları olduğuna hiç kimsenin şüphesi yoktur. Evvelce arz ettiğim gibi matbuat hürriyeti de başıboş bir hürriyet değildir. Bütün memleketlerde matbuat hürriyetinin zararlarını mümkün olacak şekilde bertaraf etmek için tedbirler almışlardır. Bunun bir iki asırlık bir edebiyatı vardır. bütün bunların neticesinde vasıl olunan hakikat şudur: matbuat hürriyetini ortadan kaldırmak veya matbuat hürriyetini yok denecek kadar tahdit etmek istiyorlar. Bu hal matbuatın zararlarından çok daha büyük zararlar getirdiği neticesine varılmıştır. Onun içindir ki matbuat hürriyetinin lüzumuna inanarak tasarımı ele almış ve öyle konuşuyoruz. Arkadaşlardan bazıları şu hatlere gidilecek olursa matbuat hürriyeti bundan zarar görür, matbuat hürriyeti tahdide uğrar şeklinde konuşacak olurlarsa bunlara ucuz kahramanlık izafe edilmesi vatan, millet, hürriyet gibi büyük kelimeler kullanıyorlar. Vatan, millet, hürriyet gibi büyük kelimelerle kuru gürültü yapıyorlar. Fikre kıymet vermekten uzaklaşıyorlar gibi isnatlarda bulunmak bilmem doğru olur mu?..İşini doğru dürüst ve açık görmek davasında olan hükümetlerin matbuat hürriyetinden korkacakları hiçbir şey yoktur. Çünkü hükümetler yalan, iftira ve istinatlarla karşı kendilerini müdafaa edecek silahlarla esasen kafi derecede mücehhezdirler. Hükümetlerin elinde en kuvvetli silah hakikat silahıdır..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.1, S. Sayısı: 49, 17.9.1946, s.383-384.

⁷⁰³ Kanun tasarısının müzakere safhası basın tarafından da ciddiyetle takip edilmiştir. Konuyla ilgili haber ve değerlendirmeler için kaydedeceğimiz gazete ve nüshalara bakılabilir: "*Millet Meclisi Dün Yeni Basın Tasarısını Görüştü Şiddetli Tartışmalar Oldu*", **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1946, s.1; "*Meclis Basın Tasarısını Tetkike Devam Ediyor*", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1946, s.1; "*Yeni Matbuat Kanunu Hakkında Bir Konuşma*", **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1946, s.2; "*Yeni Matbuat Kanunu Yürürlüğe Girdi*", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1946, s.3; "*Meclis Tasarımı Dün Kabul Etti*", **Ulus**, 21 Eylül 1946, s.1, 2; "*Basına Ait Kanun Tasarısı BMM'nin Bugünkü Toplantısında Konuşulacak*", **Ant**, 13 Eylül 1946, s.1; "*Yeni Basın Kanununun Müzakeresine Başlandı*", **Ant**, 14 Eylül 1946, s.1; "*Basın Kanununun İkinci Müzakeresi Dün Başladı*", **Ant**, 17 Eylül 1946, s.1; "*Basın Kanununun 3 Maddesi Daha Kabul Edildi*", **Ant**, 18 Eylül 1946, s.1; "*BM Meclisi Basın ve Ceza Kanunlarının Maddelerini Değiştiren Tasarımı Kabul Etti*", **Ant**, 21 Eylül 1946, s.1; "*Yeni Basın Tasarısı-Mecliste Bugün Hararetili Tartışmalar Olacak*", **Akşam**, 13 Eylül 1946, s.1; "*Mecliste Yeni Basın Tasarısı Etrafında Hararetili Tartışmalar*", **Akşam**, 14 Eylül 1946, s.1; "*Basın ve Ceza Kanunları*", **Akşam**, 16 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanunu Tasarısı Müzakeresi*", **Akşam**, 17 Eylül 1946, s.1; "*27. ve 38. Maddeler Üzerinde Tartışmalar Oldu*", **Akşam**, 18 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanununun Müzakeresi Bitti*", **Akşam**, 19 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanunu Tasarısını Mecliste Bugün Görüşülecek*", **Vakit**, 13 Eylül 1946, s.1; "*Mecliste Matbuat Kanunu Tasarısının Müzakeresine Başlandı*", **Vakit**, 14 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanunu Tasarısı Dün de Münakaşalara Sebep Oldu*", **Vakit**, 17 Eylül 1946, s.1; "*Dün de İki Madde Kabul Edildi ve Şiddetli Münakaşalar Oldu*", **Vakit**, 18 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanununun Müzakeresi Dün tamamlandı*", **Vakit**, 19 Eylül 1946, s.1; "*Matbuat Kanunu Tasarısı Dün Müzakere ve Kabul Edildi*", **Vakit**, 21 Eylül 1946, s.1.

⁷⁰⁴ **Ayın Tarihi**, 1-30 Eylül 1946, s.9. Matbuat kanununda gerçekleştirilen tadilata dair topyekun bir değerlendirme ve malumat için Resmi Gazetenin 18 Haziran 1946 tarih ve 6336 sayılı nüshasına müracaat edilebilir.

müeyyidelerle tahdit ve tehdit edilmiş yeni bir hüviyet ve boyut kazandırırken yeni ve bu defa daha güçlü bir muhalefetin gerekçesi olmuştur.⁷⁰⁵

2.1.7. 1946 Üniversite Reformu

İmparatorluğun tarihi hatırası ve mirası medrese ile muasır-muhafazakar ve eski-yeni etrafında teşekkül eden literatürel ve zihinsel çatışma ve dönüşüm, yakın tarihin tanıdık bir inkar ve reddi miras öyküsünün konusu olacaktır. Medrese ve mektep arasında zuhur eden uzlaşmaz çatışma medrese aleyhine tevcih edecek olan bir linç kampanyasına yahut itibarsızlaştırma ve ötekileştirme operasyonuna maruz

⁷⁰⁵ Matbuat kanununda gerçekleştirilen şümulü tadilat dönemin basın tarafından heyecan ve hararetle desteklenmiştir. Bu husustaki değerlendirmelerden bir kısmı şöyledir: "...bu tartışmalar temmuz seçimlerindeki ve tutanak görüşmelerindeki belli ve açık maksadı gütmüştür: Cumhuriyet Halk Partisini demokrasi haklarının yerleşmesi ve kökleşmesinden hoşlanmıyor ve kuşkuluyor göstermek. Tarih iyi niyetin CHP tarafında olduğunu yazacaktır. Hükümet bu memlekette fikir vetenkit hürriyetinin basın veyayın anarşisi içinde bir defa daha boğulup gitmemesini sağlamak, demokratik haklar rejimini tabileştirmek ve onları tüccarca ve sorumsuzca sömürmek isteyenlerin elinde soysuzlaşmaktan korumak için meclise tekliflerde bulunmuştur. Şahsi şerefler bakımından kurnazca zorlanabilir imkanlar kalıp kalmadığını tecrübe ile anlayacağız. Daha doğrusu vatandaş şeref ve haysiyetinin savunulması, Türk yargıçlarının taktir haklarını nasıl kullanacaklarına bağlı kalmaktadır. Şimdi tenkit hürriyetine zarar vermeksizin rejimi, şahıs ve kurumların şeref ve haysiyetini, cemiyetin yüksek menfaatlerini koruma vazifesi Türk adliyesine geçmiştir. Yagıtay'daki bir nakız kararının ne kadar düşündürücü tepkiler uyandırmış olduğu inkar edilemez. Kanun koymaktan maksat, o kanunla elde edilmek istenen gaye ne ise onu sağlama altına almaktır. Yeni basın veyayın hükümlerinde de Türk yargıçlarına geniş bir taktir payı bırakılmıştır. Yargıçlarımızın bu haklarını hiçbir siyasi partinin iktidarı veya davası lehine, aleyhine değil, büyük inkılap eserinin hayrına kullanacaklarına tereddüt edilmemeleri lazımdır..." Bkz. Falih Rıfkı Atay, "*Maddeler Yürürlüğe Gिरerken*", **Ulus**, 22 Eylül 1946, s.1. "...Türklerin anayasa ile korunan haklarından biri matbuat hürriyetidir ama bundan başka ve aynı değerde bir çok hürriyetleri daha vardır. basın hürriyeti diğer ana hakların başladığı sınırı tecavüz ederse bu hürriyet zararlı olmaya başlamış demektir. Anayasanın tanıdığı her hürriyet gibi basın hürriyeti de kanun dairesinde kullanılır. İşte bütün mesele basın hürriyetinin sınırlarını çizecek olan bu kanunun yapılmasından doğmaktadır. Burada göz önünde tutulması gereken esaslı nokta kanun telakkisidir. Eğer kanun BMM'nin bazı vasıfları da ihtiva eden kararı sayılır ve dar bir anlayışla ele alınırsa bu kanun belki basın hürriyetine ait olması gereken kısımları bu hürriyetin sınırları dışında bırakabilir. Eğer kanun halk içinde zaten teşekkül etmiş bulunan hukuk kaidesinin yazılı hale getirilmesi ise basın hürriyeti tam çerçevesi içine alınmış olur..." Bkz. Abdurrahman Konuk, "*Bu Telaş Niye*", **Ant**, 13 Eylül 1946, s.1. "...Demokrasi halk idaresi demek olduğuna göre memleket meselelerinde halk oyunun kendini göstermesi şarttır. Herhangi meselede halk oyu o meselenin serbestçe ele alınıp münakaşa edilmesi neticesinde belli olur ve halk oyunun kendini belli etmesinin vasıtalarından biri de memleket basınıdır. Hür bir basın halk oyunun dile gelmesidir...Bir gazete veya dergi çıkarabilmek için izin almak mecburiyeti basının gelişmesini zorlaştıran şartlardan biridir. Bir vatandaş veya bir sosyal teşekkül bir dergi veya gazete yayımlamak ihtiyacını duyar, fakat bu ihtiyacın duyulmasıyla ruhsatiyenin alınıp gazete veya derginin basılması arasında beş altı ay hatta daha fazla bir zaman geçer. Bir kitabın basılıp yayımlanması belki, beş altı ay bekleyebilir, fakat gazete ve dergiler zaman şartlarına çok daha hassas olan yayınlardır. Bir dergi hele günlük bir gazete için beş altı aylık bir gecikme çok mühim bir engeldir. Bundan başka beş altı aylık veya daha fazla süren müddetin sonunda gazeteyi çıkarmak isteyenler ret cevabıyla karşılaşılıp yayımlamak imkanından büsbütün mahrum da kalabilirler..." Bkz. Behice Boran, "*Basın Hürriyeti*", **Söz**, 1 Temmuz 1946, s.1. Ve aynı minvalde başka bir değerlendirme için bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, "*Yeni Basın Kanunu Tasarısını Niçin Tenkit Ediyorlar*", **Vakit**, 16 Eylül 1946, s.1.

kalacaktır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik sahada yürütülen değişim ve dönüşümü derk edemeyen yahut reddeden medreseler lağvedilmek suretiyle kapatılacak ve İstanbul Darülfünunu özelinde ve tekeline yeni bir akademik hayat ve süreç inşa edilecektir. Bu inşa projesi 1933 reformuyla başka bir boyut kazanacak, toplumsal meselelere mesafe ve bilimsel yetersizlikle itham edilen Darülfünun kapatılarak, otoriter bir disiplin etrafında, monist bir teşekküle dönüştürülecektir.⁷⁰⁶

II. Dünya Savaşını takip eden günlerin hareketli ve harareti siyasi ve sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümü üniversite meselesini yeniden ve daha ciddi bir surette gündeme getirecektir. 17-19 Temmuz 1939 tarihli Birinci Milli Eğitim Şurası, üniversitenin kavramsal ve niteliksel vasıf ve hedefini yeniden tanımlayarak dönemin siyasal ve sosyal özlem ve talepleri doğrultusunda muhtar⁷⁰⁷, bilimsel ve evrensel bir akademik hayatı dile getirecektir.⁷⁰⁸ Şura kararıyla mutabık bir diğer teşebbüs

---

⁷⁰⁶ Dönemin Maarif Bakanı Mustafa Necati üniversiteden beklentilerini şöyle ifade etmekteydi: “Ulusun üniversiteye bağladığı umudu haklı gösterecek güçlü kanıt da sayın müderrislerimizin, öğretmenlerimizin yayınları ve yapıtları olacaktır. Darülfünun Türkiye’nin bütün aydın takımının bilimsel odağıdır. Buradan çıkacak araştırma ve yapıtlar, Türk aydınlarını yükseltecektir. Sizin yapacağınız eserlerdir ki yurt aydınlarına yeni ufuklar açacak ve Türkiye’ye kültür alanında uluslar arası bir onur kazandıracaktır. Bir ulusun uygarlık yeteneğine ve yaşam gücünü en yüksek kerte de teslim eden kurum Darülfünun olduğu için darülfünunumuzun her alanda öteki uygar ulusların üniversitelerinin düzeyine çıkma zorunluluğunda olduğunu özellikle belirtmek isterim...” Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C.3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.167. Bir başka değerlendirme ise Reşit Galip’e aittir: “Memlekette büyük politik ve toplumsal dalgalanmalar olmaktadır. Üniversite bunun karşısında tarafsız bir seyirci rolünü sürdürdü. İktisat alanında önemli değişiklikler olmaktadır. Darülfünun bunlarla tamamen ilgisiz görünüyordu. Hukukta köktenci değişiklikler yapıldı. Darülfünun yalnızca yeni kanunları ders programlarına almakla yetindi. Yazı reformu yapılmış, dilin özleştirilmesi hareketi başlamıştı. Darülfünun bununla hiçbir surette ilgilenmiyordu. Yeni bir tarih değerlendirilmesi ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarmıştı. Darülfünunun buna karşı ilgisini uyandırmak için üç yıl beklemek ve çabalar sarfetmek gerekti. İstanbul Darülfünunu en sonunda sustu, kendi kabuğuna çekildi ve adeta bir ortaçağ yalıtılmışlığıyla dış dünyadan tamamen koptu...” Bkz. E. Hirsch, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, C.I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1950, s.312. İlgili serüven için Aydoğan Ataünel, **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yayınları, Ankara 1993, s.40 ve Tahir Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Ankara 2000, s.114 ile Yücel Namal, *“Türkiye’de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”*, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, C.2, S.1, Nisan 2012, s.14-19’a bakılabilir.

⁷⁰⁷ Muhtar yahut özerk üniversite Bingöl tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Yüksek öğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çatışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıkları anlamına gelir.” Bkz. Bilge Bingöl, *“Üniversite Özerkliğinin Değişen Tanımı ve Üniversitelerin Yeniden Yapılandırılması”*, **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2(2) 2012, s.54.

⁷⁰⁸ İlgili şurada üniversitenin amacı hususunda şu ifadeler yer verilmişti: “...Üniversitenin amacı; iyi gözlem, iyi inceleme ve deney, doğru düşünme yeteneği taşıyan ve bilimsel yöntemleri alışkanlık haline getirmiş bir zihniyetle donanmış, yüksek bir idealin heyecanına tabi olarak gelişme yolunda ileri atılan ahlaklı, düzeyi yüksek bilim, meslek ve sanat adamları yetiştirmeye çalışmaktır...” Bkz. Hatiboğlu, a.g.e., s.172-173.

İstanbul Üniversitesi rektörü Cemil Bilsel tarafından Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde gerçekleştirilmiştir.⁷⁰⁹

Bu değişim ve dönüşüm ile sosyal ve siyasal talep ve özlemlere kayıtsız kalamayan Milli Eğitim Bakanlığı Sıdk Sami Onar'ın başkanlığında bir komisyon vücuda getirmek suretiyle üniversite meselesine yeni bir boyut kazandıracaktır. Komisyon marifetince hazırlanan rapor, Talim ve Terbiye dairesince revize edilerek son şeklini alacak ve 27 Nisan 1946 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisine sevk edilmek suretiyle tekemmül edecektir.⁷¹⁰

İlgili tasarı gerekçeler hususunda panoramik, tarihsel ve son derece mufassal bir tahlilin ardından mahiyet hakkında şu değerlendirmeyi yapacaktır: *“...üniversitelerin demokrat bir cemiyetin gerektirdiği demokrat prensiplerle işleyebilmesi ve kendi, varlığı içerisinde doğrudan doğruya cemiyete karşı sorumlu olarak gelişebilmesi için bünyesinde bazı yeni ilerleme imkanlarını kazandırıcı tedbirlerin alınması gerekli görülmüştür. Bunlar özerklik ve öğretim elemanlarının belli kurullarla ve haklarla yetişip çalışmalarını sağlayacak önlemlerdir... Üniversiteler gibi çeşitli bilgi ve uzmanlığa ayrılmış kurumların, merkezden ve bir elden yönetilmesine imkan yoktur. Böyle bir yönetim şekli kuruluş devirlerinde fayda verse bile fakülte ve üniversitelerin gelişmesini sağlayamaz; üniversiteler ancak kendilerini oluşturan bir çok üniteler halinde ve her ünite kendi içinde kurulacak kurullar ve bunların seçtikleri başkanlar tarafından yönetilmek, diğer bir deyimle üniversite kurumları bütün üniversite elemanları tarafından yürütülmek lazım gelir. Üniversite üyeleri için araştırma, öğretim nasıl bir görev ise kendi kurumunu kendisinin yönetmesi de aynı surette bir ödevdir ve üniversiteler ancak böyle bir yönetim şekliyle gelişmişlerdir...”*⁷¹¹

⁷⁰⁹ Mehmet Kısakürek, **Üniversitelerimizde Yenileşme-Programlar ve Öğretim Açısından**, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s.20.

⁷¹⁰ Nurkut İnan, *“Üniversite ve Yükseköğretim Kavramı Açısından Türkiye'deki Gelişmeler”*, **Yükseköğretimde Değişmeler**, TED XII. Eğitim Toplantısı, Ankara 1988, s.24-27.

⁷¹¹ “Üniversiteler Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonlar Raporu”, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, S. Sayısı: 156, 10.6.1946, s.1-3. İlgili tasarınn 1. bölümü üniversite muhtariyetine, 2. bölümü üniversitelerin kuruluş ve işleyişini sağlayan organların nitelikleri ve görevlerine, 3. bölümü üniversite öğretim mesleği üyelerinin seçim şartları ile görevlerine, 4. bölümü öğretim yardımcılarıyla ilgili hükümlere, 5. bölümü üniversitelerde istihdam edilecek memur ve hizmetlilere, 6. bölümü disiplin işlerine, 7. bölümü mali işlerle ilgili hükümlere, ve 8. ve son bölümü müteferrik hükümlere hasredilmiştir. Gerekli malumat ve teferruat için “Üniversiteler Kanunu Tasarısı ve Milli Eğitim ve Bütçe Komisyonlar Raporu”, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, S. Sayısı: 156, 10.6.1946, s.1-15'e ve *“Üniversiteler Kanun Tasarısı Yarın Görüşülecek”*, **Ulus**, 9 Haziran 1946, s. 1,3'e müracaat edilebilir.

81 maddeden mürekkep Üniversiteler kanunu 10, 11, 12 ve 13 Haziran 1946 tarihinde cereyan edecek olan dört oturumda müzakere edilmek suretiyle kanunlaştırılacaktır. Tasarı ve komisyon raporları hakkında mütalaa ve mülahazalar mübalağa ve müfaharelerle tezyin edilmiş retorik ifadeler ve dilek ve temennilerle geçiştirilmiştir.⁷¹² Gündem hususunda gerçekleştirilen tahlil ve değerlendirmeler üniversite özerkliği, ders kitabı, yabancı dil mecburiyeti, kadrolar ve özlük hakları, akademik personele ödenecek maaş, üniversite ve üniversitelerarası kurullar ile disiplin ve mali işlere taalluk etmiştir.⁷¹³

Türk üniversitelerini özgürleştirerek otonom kazandıracak 4936 sayılı yasal düzenleme dokuz bölüm ile seksen maddeden oluşmaktaydı. Birinci madde ile üniversiteler; fakülte, enstitü, okul ve bilimsel kurullardan mürekkep bir tüzel kişilik addediliyordu. Dördüncü madde fakülte bünyesinde genel kurul, profesörler kurulu, ve yönetim kurulu adıyla işlevsel ve örgütsel teşekküller öngörüyordu. Dokuzuncu madde senato ve üniversite yönetim kurulunun tesisi ve rektör seçimine hasrediliyordu. Ayrıca Milli Eğitim Bakanının riyasetinde toplanacak üniversitelerarası bir kurul inşa ediliyordu. On dördüncü madde ile üniversite ve fakültelerin denetimi milli eğitim bakanına terk ediliyordu. Üçüncü bölüme ait muhtelif madde ve fıkralarla yeni öğretim kadroları ihdas edilerek doktora ve dil şartı getiriliyordu. Disiplin cezaları senatonun taktirine terk ediliyor, üniversitenin tard ve

---

⁷¹² Mesela; C. Bilsel: "...üniversite kanunu ilim hayatımızda yeni bir devrin başlangıcı olacaktır...", S. Batu: "...üniversiteler gibi her memleketin fikir ve ilim hayatında birinci sınıf bir mevki alan kanunlarımıza yeni haklar tanıyan bu kanun, hiç şüphesiz en ileri bir zihniyetle hazırlanmıştır. Öyle zannediyorum ki cumhuriyet rejiminin memlekette 23 yıldır başardığı büyük ve esaslı işlerden biri de bu olacaktır...", m Birsel: "...Türkiye Cumhuriyetinin devrim tarihinde büyük ve önemli yer alacak hamlelerden bir yenisinin esasını kuracak olan mesut bir yaşama görevini daha bugün yapmak fırsatını bulmaktadır...", S. K. Yetkin: "...şu anda yüksek kamutaya sunulmuş olan kanun tasarısı demokratik gelişme yolundaki hamlelerimizin yeni ve güzel bir ifadesidir..." vs. ilgili değerlendirmeler için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 10.6.1946, s.103-124..

⁷¹³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 11.6.1946, s.146-178; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 12.6.1946, s.175-230; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 13.6.1946, s.234-240. Tasarı hakkında en önemli değerlendirmelerden biri dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından yapılmıştır. Yücel irad ettiği uzun nutkunda özetle şu ifadelerle yer vermiştir: "...bu kanun tasarısı Türk bilim hayatında ve Türk üniversitelerinde yeni bir inkişafın, ilerlemenin müjdecisi olacaktır...bu kanun yıkarak yeniyi yapan bir kanun değil, kurulmuş, iyi işleyen, liyakat ifade eden bu müesseselerin daha çok gelişmesinin temin etmek için hazırlanmış bir kanundur...Ana prensip üniversitelerin özerk olmasıdır. Bu özerklik, yönetimde, öğretimde ve mali alanlardadır...Biz üniversiteyi oluşturan fakülteleri kendi örgütleri içerisinde müstakil ve ondan terekküp eden üniversiteleri aynı suretle muhtar, özerk birer müessese haklinde bu kanunla yeniden tertipliyoruz. Bu özerklikler gerek yönetim, gerek öğretim, gerek mali hususlardaki özerklik için üniversitenin şahıslarından çok kurullar vasıtasıyla işlemlerini temin edici hükümler koymuş oluyoruz..." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 11.6.1946, s.155-156.

uzaklaştırılmak zorlaştırılıyordu. Yedinci bölümün ilgili maddeleri mali bir otonom arz ediyordu. Özlük hakları ve ücretler iyileştiriliyordu. Ve nihayet müteferrik ve geçici hükümlerle tatbikattan kaynaklanacak ayrıntılar düzenleniyordu.⁷¹⁴

İlgili madde ve fıkralar, üniversitelere İdari, mali ve bilimsel muhtariyet ile demokratik bir norm kazandırmakla birlikte hükümet ve bakana tevdi edilen denetim ve kontrol hakkı, üniversitelerarası kurul vasıtasıyla merkezi ve otoriter bir disiplin düşüncesi ve özellikle cezai yaptırım ve müeyyidelerin temyiz hakkından mahrum olması açısından kasten yahut sehven yapılmış bir takım hatalara sahiptir.⁷¹⁵ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde yaşanan hadiseler ile Boratav, Berkes ve Boran'ın üniversiteden tardı örneği yasanın iktidara tanıdığı fiili ve otoriter kuvveti doğrulayacak ve kuvvetlendirecek bir karine vaziyetindedir.⁷¹⁶

2.1.8. Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler

Çok sesli ve çoğulcu bir demokratik hayat ve kültürü hakim kılarak liberal bir düzen tesis etmek ve siyasi-içtimai teşekküller vasıtasıyla müşterek ve solidarist bir cemiyet inşa etmek liberal esas ve ilkeler doğrultusunda tanzim ve tertip edilecek yeni bir cemiyet kanunu yahut 1938 tarihli kanun üzerinde yapılacak mufassal ve muntazam bir tadilat ve tanzimat vesilesiyle gerçekleştirilebilirdi.

⁷¹⁴ **T.C. Resmi Gazete**, S.6336, 18 Haziran 1946, s.10779-10786. Türk basımında yer alan haber ve değerlendirmeler için bkz. Behice Boran, “*Üniversitenin Muhtariyeti*”, **Söz**, 1 Haziran 1946, s.1-2; “*Üniversite Profesörleri*”, **Akşam**, 10 Haziran 1946, s.1; “*Üniversiteler Kanunu*”, **Vatan**, 12 Mayıs 1946, s.1, 2, 4; “*Tasarının Müzakeresine Dün Başlandı*”, **Vakit**, 11 Haziran 1946, s.1; “*Meclisteki Dünkü Görüşmeler*”, **Vakit**, 12 Haziran 1946, s.1; “*Kanun Tasarısı Meclise Vserildi*”, **Vatan**, 11 Mayıs 1946, s. 1, 5; “*Üniversite Tazminatı*”, **Ulus**, 10 Haziran 1946, s.2; “*Üniversiteler Kanununun Görüşülmesine Dün Başlandı*”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1946, s.1; “*Üniversite Kanunu Dün de Mecliste Görüşüldü*”, **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1946, s.1.

⁷¹⁵ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 2001, s.79. Denetim meselesine taalluk eden eleştirilerle ilgili olarak Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel şunları söylemiştir: “...Eğitim bakanlarımızın üniversitelerin başı ve üniversitelerarası kurulun başkanı olması, üniversite işleriyle ilgili meselelerde yüksek huzurunza bütçeleri gelecek bu müesseselerin sorumlu bir insanı ve sizin mümessiliniz sıfatıyla sizi cevaplayabilmek içindir. Ondan dolayı eğitim bakanına bazı sorma ve denetleme hakkı verilmiştir. Bu da üniversitenin iç işlerine ve öğretimine asla ve kat'a bir müdahale değildir. Aslı parlamento denetlemesi bütçe ile olacaktır. Denetleme bu müesseselerin başında bulunan eğitim bakanı vasıtasıyla yapılmakla beraber hakiki denetim yüksek meclisin üniversite bütçelerini tasdik veya ret suretiyle tecelli edecektir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 11.6.1946, s.156. Üniversite Reformlarının mukayeseli bir tablosu için bkz. Mehmet Arslan, “*Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları*”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.18, Y.2005/1, s.23-49.

⁷¹⁶ Cemal Baltacı-Fehmi Akın, “*1946 Üniversite Reformu*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2007, C.12, S.1, s.89.

1938 tarihli cemiyetler kanunu, cemiyetin teşekkül sürecini mülkü amirin tescil ve tasvibine bırakan umumi hükümleri ile memnu fiiliyatı kapsayan 9. maddenin “h” bendinde “aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” teşekkülleri men etmesi ve teftiş ve murakabe faslında mevcut 29. madde vasıtasıyla “cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye amirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hamil olarak her zaman girmeye salahiyetlidir” ilkesi ve nihayet aynı faslın 31. maddesinde sabit “cemiyetin umumi içtimalarında mahalli hükümet lüzum görürse bir hükümet komiseri bulundurur”⁷¹⁷ ibaresi ile son derece otoriter bir ruh ve zihniyetin eseri durumundaydı. İlgili kanun ve bilhassa sınıf esasına müstenit cemiyet tesisini red ve men eden ilgili fıkra siyasi parti ve sendikal teşekkülleri meşruiyetten mahrum yasadışı oluşumlar olarak telakki ederken⁷¹⁸ bir süre önce teşekkül eden MKP ve DP’yi illegal örgüt sınıfına mensup ve mahkum ediyordu. Bu durum Halk partisini konjonktür doğrultusunda “Cemiyetler Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun” adıyla fiili ve ciddi bir revizyona sevk ediyordu.

18 Haziran 1946 tarihli “Cemiyetler Kanunu” fiili durumun yani defactonun meşrulaştırma yani dejure edilmesi girişimiydi. Tasarının meclise sevk edilen gerekçesinde şu ifadeler yer almaktaydı: “...1938 yılında kabul edilen cemiyetler kanunundaki bazı hükümlerin son yılların siyasi ve medeni ihtiyaçlarını tamamen karşılayamadığını gören hükümetin meclise sunduğu bu tasarı vatandaşların amme hakları sahasında mühim bir yer tutan dernek kurma faaliyetini daha liberal bir sistem içinde düzenlemek ve bu suretle cemiyetimizin muhtaç olduğu müşterek çalışmaların ve toplu gayretlerin geliştirilmesini kolaylaştırmak prensibine dayanmaktadır...”⁷¹⁹

⁷¹⁷ 1938 tarihli cemiyetler kanununun tamamı için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S. 3959, 11 Temmuz 1938, s.10272-10274.

⁷¹⁸ Ferit Saymen, “*Türk İşçi Sendikalarının Karakterleri*”, **İçtimai Siyaset Konferansları**, C.1, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1948, s.86-87; Ahmet Makal, “*Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Çalışma İlişkileri*”, **Tartışma Metinleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi, s.6; Ahmet Makal, “*Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*”, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html.

⁷¹⁹ “*Cemiyetler Kanunu Son Şeklini Aldı*”, **Ulus**, 4 Haziran 1946, s.1, 4; “*Yeni Cemiyetler Kanunu*”, **Vakit**, 4 Haziran 1946, s.1, 3.

1938 tarihli Cemiyetler Kanununun 1, 4, 5, 9, 27, 33, 34 ve 35. maddelerini tadile matuf tasarı ile adliye ve içişleri komisyon raporları, Büyük Millet Meclisinin 5 Haziran 1946 tarihli birinci oturumda görüşülerek müzakere edilmiştir. Tasarı hakkında ilk değerlendirme Adnan Menderes tarafından gerçekleştirilmiştir. Son derece belîğ ve mufassal konuşmasını cemiyetin kuruluş ve fesih muamelesinin müsaadeden azli, faaliyetten men etme hakkının mahkemelere devri ve sınıf esasına müstenit teşekküllere mahsus sınırlandırmaların kaldırılması hususuna hasrederek kanun dahilinde tasavvur edilen tadilat ve tanzimatın Türk demokrasisi adına sevindirici olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının ikinci bölümünü cemiyetin merkez ve müesseselerine müdahaleyi meşru kılan 29. maddeye ayırmış ve ilgili maddeyi muhalefetin örfî hükümler vasıtasıyla tazyik ve takibi olarak değerlendirmiştir: “...*eski veya eski zihniyetteki idareler, siyasi partilere karşı bir nevi husumet göstere gelmişlerdir. Gayet açıktır ki; partilere karşı beslenen gizli veya açık husumetler, dolayısıyla demokrasiye müteveccihdir. Çünkü partisiz veya tek parti ile demokrasi olabileceğini düşünmek dahi mümkün değildir. Çünkü böyle memleketlerde tek tek fertlerin umumi veya millî iradenin teşekkülünde hiçbir nüfuz ve tesir sahibi olamayacaklarından şüphe yoktur. Onun için siyasi partiler mevcut olmayan memleketlerde, Devletin, umumi menfaati temsil ettiğini farz etmek de bir hayaldir. Aynı fikir ve kanaatte olan insanların birleşmesi ve partiler teşkil etmeleri sayesindedir ki, yurttaş, memleketin idaresinde hakikî bir tesir ve nüfuza sahip olabilmek mevkiine çıkabilir. Milletın partiler halinde, siyasi alanda teşkilâtlanması tahakkuk etmedikçe, millî iradenin hâkim olduğu iddia edilemez...*”⁷²⁰

Celsenin son bölümü Ş. Devrin, Ş. Sökmensüer, H. Ş. Adal, S. Yurdkoru, Recep Peker ile Adnan Menderes ve Hikmet Bayur arasında cereyan eden tartışmalara sahne olmuştur.⁷²¹ Ve tasarı oylama suretiyle yasallaşmıştır.⁷²²

Cemiyetler kanunu, cemiyet hayatımızı tepeden tırnağa değiştirecek önemli değişiklikler getirmiştir. Kanun mucibince cemiyetler tüzel kişiliğe

⁷²⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 5.6.1946, s. 49-50; “*Adnan Menderes’in Sözleri*”, **Ulus**, 6 Haziran 1946, s. 1, 3.

⁷²¹ “*Cemiyetler Kanununun Tadil Tasarısı Müzakere ve Kabul Edildi*”, **Vatan**, 6 Haziran 1946, s.1, 2; “*Cemiyetler Kanunu Tasarısının Müzakeresi Tartışmalı Oldu*”, **Vakit**, 6 Haziran 1946, s.1, 5; “*Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler*”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1946, s.1; “*Cemiyetler Kanunu Dün Kabul Edildi*”, **Ulus**, 6 Haziran 1946, s.1. Söz konusu müzakere ve münakaşa için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 5.6.1946, s.51-61’e de müracaat edilebilir.

⁷²² “*Meclis Cemiyetler Kanununun Tadili Tasarısını Kabul Etti*”, **Akşam**, 6 Haziran 1946, s.1.

dönüştürülmüştür. Mülki amirin tescil hakkı lağvedilmiştir. Sınıf esasına istinat eden teşekküller meşru sayılmış ve fesih işlemlerinde hükümetin denetim ve müdahalesine son verilmiştir. Ayrıca cezai müeyyideler hafifletilerek yeniden düzenlenmiştir.⁷²³

⁷²³ İlgili kanunun revize edilen maddeleri şöyledir: Madde 1. Kazanç paylaşmaktan başka bir maksatla ikiden ziyade şahsın bilgilerini ve faaliyetlerini devamlı bir şekilde birleştirmek suretiyle vücuda gelen cemiyetler bu kanun hükümlerine tabidir. Madde 1. Kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden ziyade kişinin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir surette birleştirmeleri suretiyle kurulan dernekler bu kanun hükümlerine bağlıdırlar. Dernekler tüzüklerinde dernek olarak kurulmak isteğini açığa vurmakla tüzel kişilik sahibi olurlar. Madde 4. Cemiyetler mahallin en büyük mülkiye amirine ana nizamnamesinden iki nüshası ilişik olarak verilecek bir beyanname ile teşekkül etmiş olur. Siyasi cemiyetlerde birden ziyade vilayetlerde faaliyet gösterecek cemiyetlerin ana nizamnameleri ve beyannameleleri dahiliye vekaletine verilir. Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olunduğuna dair bir vesika alınması şarttır. Madde 4. her dernek kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde kurulduğu yerin en büyük idare üstüne tüzüğünden iki tanesi iliştirilmiş bir bildirim vermeye mecburdur. Siyasi derneklerle birden ziyade illerde faaliyet gösterecek derneklerin tüzükleri ve bildirimleri içişleri bakanlığına gönderilmek üzere yukarıki fıkra gereğince kurulduğu yerin en büyük idare üstüne verilir. Birden fazla derneklerin birleşmesinden doğan birlikler de bir dernek mahiyetinde ve aynı hükümlere bağlıdırlar. Bunlar bildirimlerini ve tüzüklerini aynı şekilde içişleri bakanlığına verirler. Madde 5. Vesika istihsal eden cemiyet bir ay içinde: a) Adını, merkezini, ikametgâhını ve ana nizamnamesini, b) İdare heyeti azalarının öz ve soy adlarını, meslek ve san atlarını ve ikametgâhlarını; İki gazete ile ilân ettirmeğe mecburdurlar. Madde 5. Kurulan dernek, bildirimini verdiği tarihten başlayarak on beş g ü n içinde: A) Adım, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü, B) İdare kurulu üyelerinin öz ve soy adlarını, meslek ve sanatlarını ve ikametgâhlarını, Herhangi bir gazete ile yayımlamaya mecburdur. Madde 9: Mevzu ve gayeleri aşağıda yazılı hususlara aid olan cemiyetlerin teşkili yasaktır: a) Devletin mülki bütünlüğünü bozmağa çalışan, b) Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2 nci maddesinde yazılı Devlet rejimine aykırı maksad ve gaye güden, c) Emniyet ve asayişe ve umumî adab ve ahlâka ve gayesi kanunlara uymayan, d) Siyasal ve ulusal birliği bozan, e) Din, mezheb ve tarikat esaslarına dayanan, f) Yerlilik ve yabancılık gibi yurddaşlar arasında ayrılık uyandıran, g) Her ne şekil ve ne nam altında olursa olsun mıntakavî maksad güden veya unvan taşıyan, h) Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan, i) Gizli tutulan gayesini saklayan. Madde 9: Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır: A) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve millî birliğini bozma amacı güden, B) Din, mezheb ve tarikat esaslarına dayanan, C) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan, D) Gizli tutulan veya gayesini saklayan derneklerle, E) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler. Madde 27: Bir cemiyetin kendi kendine feshine karar verebilmesi için ana nizamnamesine göre toplanacak olan umumî heyet azalarının en az üçte ikisinin huzuru şarttır. B u suretle ekseriyet hasıl olmadığı takdirde ikinci defa içtima için yirminci maddeye göre aza davet edilir. 'B u davet üzerine toplanacak azanın sayısı ne olursa olsun feshi keyfiyetinin müzakeresi caizdir . Ancak bu suretle yapılan içtima ve müzakere sonunda fesih hakkında verilecek kararın da mevcut azanın üçte iki rey ile ittihaz olunması şarttır. Cemiyetin feshi hakkında müzakere ve karar vermek üzere toplanacak umumî heyetlerde 31. maddede yazılı Hükümet komiserinin hazır bulunması şarttır. Fesih hakkında umumî heyetçe verilecek kararların mahallin en büyük mülkiye âmiri veya dördüncü maddede yazılan cemiyetlerde Dahiliye Vekâleti tarafından tasdik olunması lâzımdır. Fesih kararı yukarıki fıkrada yazılı makamlarca tasdik edilmeyen cemiyetlerin idaresi b u kanuna göre yeni bir idare heyeti kuruluncaya kadar Hükümet komiserinin nezareti altında bulundurulur. Madde 27: Derneklerin feshi, genel olarak, Medeni Kanun hükümlerine" bağlıdır. Şu kadar ki, bir derneğin kendi kendini feshe karar verebilmesi için tüzüğüne göre toplanacak olan genel kurul üyelerinin en az üçte ikisinin huzuru şarttır Bu suretle çokluk elde edilemediği takdirde ikinci defa toplanmak için 20 nci maddeye göre üyeler çağırılır Bu çağrı üzerine toplanacak üyelerin sayısı ne olursa olsun fesih keyfiyeti görüşülebilir Ancak bu suretle yapılan toplanma ve görüşme sonunda fesih hakkındaki kararın mevcut üyelerin üçte iki oyu ile verilmesi şarttır. Derneğin feshi, idare kurulu tarafından beş gün içinde 4 uncu maddede yazılı idare makamlarına bildirilir. Madde 33. Dördüncü ve beşinci maddeler hükümlerini yerine getirmeyen cemiyetler mahallin en büyük mülkiye âmirinin emriyle faaliyetten men olunur ve mevcut malları muhafaza altına alır. B u suretle faaliyette bulunanlar

Bu mesai içtimai ve sosyal hayatta çok sesli bir kültür ve çoğulcu bir demokrasiyi inşa projesinin anlamlı ve sistematik bir gayreti olarak değerlendirilebilir. Ancak meseleye, şahsi menfaatler etrafında teşekkül eden sosyal sınıfların kabulü olarak bakıldığında Halk Partisi ideoloji ve ütopyasının iflâsı yahut rücusu olduğu görülecektir.⁷²⁴ Kanaatimiz ilgili tadilatın fiili hayatı hukuki vaziyete dönüştürme gayreti olduğudur. Yöresel ve küresel konjonktür ve temayülün zecri durumunu ihmal edemeyiz. Nitekim 18 Haziran 1946'da Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddeleri üzerinde gerçekleştirilen revizyon tezimizi doğrulayacak bir karinedir. İçtimai bir zümrenin tahakkümünü ifade eden teşebbüs ve propagandanın cezai hükümlerle alakalandırılması Halk Partisinin niyetini ifşa eder niteliktedir.⁷²⁵

---

hakkında hareketleri daha ağır cezayı müstelzim bir suç olmadığı takdirde Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesi hükmü tatbik edilmek üzere kanunî takib yapılır. Madde 33. 1. maddenin son fıkrasında yazılan veya 9 uncu maddede yasak edilen dernekleri kuranlar ve idare edenler hakkında hareketleri daha ağır cezayı gerektiren bir suç olmadığı takdirde, Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin birinci fıkrasında yazılı ceza hükmolunmakla beraber bu derneklerin çalışmaları menolunur. Mahkeme, hükümden önce dahi bu derneklerin faaliyetlerini men edebilir ve mallarını muhafaza altına alabilir 4. ve 5. maddeler hükümlerim yerine getirmeyen dernekleri kuranlar hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolunmakla beraber, mahkemece eksiklerin tamamlanması için 15 günü geçmemek üzere verilecek süre içinde bu ödevi yerme getirmeyen derneklerin feshine karar verilir. 27 ncı maddenin son fıkrasında yazılı mecburiyeti yerme getirmeyenler haklarında Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinin 1 inci fıkrasında yazılı ceza hükmolunur. Madde 34. Ana nizamnamesindeki mevzu ve gayesi haricinde işlerle meşgul olan cemiyetlerin tescil vesikaları bu vesikaları veren makamlarca geri alınarak faaliyetten menolunur ve mevcut malları muhafaza altına alınır ve alâkalılar hakkında yukarıki madde hükümleri dairesinde kanunî takib yapılır. Madde 34. Tüzüğünde yazdı amaç ve konular dışında faaliyette bulunan dernekleri idare edenler hakkında 10 liraya kadar hafif para cezası hükmolunur. Madde 35. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 23 ve 25. maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar Türk Ceza Kanununa göre bu fiilleri ayrıca bir suç teşkil etmediği takdirde b i r seneye kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır. Madde 35. 10, 11, 12, 13, 14 uncu maddeler hükümlerine aykırı harekette bulunanlar bu hareketleri daha ağır bir cezayı gerektirmediği takdirde Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin birinci fıkrası hükmüne göre cezalandırılırlar. 25. maddede yazılı ödevi yerme getirmeyen dernekler hakkında bu kanunun 33 uncu maddesinin ikinci fıkrası hükümleri uygulanır. Bkz. **T.C. Resmî Gazete**, S. 3959, 14 Temmuz 1938, s.10272-10274 ve **T.C. Resmî Gazete**, S. 6329, 10 Haziran 1946, s.10729-10730.

⁷²⁴ F. Hikmet, “Yeni Gelişmeler İçinde Emekçi Kitle ve İnkılapçı Münevverin Önemi”, **Gün**, 1.07.1946, s.5. Mezkur tadilat Mehmet Ali Aybar tarafından: “çok partili hayata geçmek için kanuni zorunluluk” olarak ifade edilmektedir. Bkz. Mehmet Ali Aybar, “Sendikacılık”, **Gün**, 23.11.1946, s.28.

⁷²⁵ TCK'nın 141. ve 142. maddeleri için **T.C. Resmî Gazete**, S. 6336, 10 Haziran 1946, s. 10778-10779'a bakılabilir.

2.1.9. Tek Dereceli Seçim Kanunu

Tek dereceli seçim⁷²⁶ meselesi Türk demokrasisinin tekamül seyrinin önemli safhalarından biri vaziyetindedir. Türk inkılabının mübrem ve medeni misyonu, milli irade ve egemenliğin doğrudan tezahürüne istinat eden çok sesli ve çoğulcu bir demokratik hayatı ve demokratik ilke ve esaslar çerçevesinde tasavvur edilmiş medeni bir istikrarı ifade ve idealize etmekteydi. Bu durum günün icaplarıyla muvafık, modern ve muasır bir seçim kanununun tedvin ve teşriini ve Türk medeni ve hukuk hayatının demokrasiye doğru dönüşümünü zorunlu kılmaktaydı.

05.06.1946 tarih ve 4918 sayılı milletvekili seçim kanunu, seçim ve seçime müteallik meseleler ile teamüle ait ilke ve esasları yeniden ve ciddi surette inşa etmek, milli hafıza ve hatıraları revize etmek suretiyle meclisi ve muktediri meşrulaştırmak, demokratik özlem ve talepleri yatıştırmak ve seçim kanununu demokratik esaslar doğrultusunda muasırlaştırmak tasavvur ve tahayyülünün tezahürü vaziyetindeydi. Bu durum gerekçeler adı altında kısmen ve fakat son derece sarahaten zikredilerek ifşa edilecektir: *“..Cumhuriyetimiz yirminci asırda önceden hiç kimsenin ihtimal veremeyeceği ve tahmin edemeyeceği surette kurulmuş büyük ve kıymetli bir eserdir. Her manasıyla bir ortaçağ kurumu olan imparatorluktan modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterini bu kadar büyük değişiklikler meydana getirmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak cumhuriyetin bir halk idaresi olmak üzere kuruluşu yani demokratik karakteri esas tutulmuştur. İşte bu prensiplerden ilham alarak cumhuriyetimizin bir çeyrek yüzyıllık tecrübesinden sonra milletimizin kendi vekillerini doğrudan doğruya seçmesi esasına dayanan bir seçim kanunu tasarısı vücuda getirmek muvafık görülmüştür...”*⁷²⁷

Milletvekilleri seçimi hakkında kanun tasarısı ile adalet, içişleri ve anayasa komisyon raporları 31 Mayıs ve 5 Haziran 1946 tarihli birleşimlerde müzakere

---

⁷²⁶ Burada zikrettiğimiz seçim şekli liste usulüne istinat eden çoğunluk sistemidir. Liste usulü çoğunluk prensibi değişik parti adaylarından ya da bağımsızlardan oluşan karma oy pusulalarını ifade etmektedir. Bkz. Erol Tuncer-Necati Danacı, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, Tesav Yayınları, Ankara 2003, s. 13.

⁷²⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23, İ.3, S. Sayısı: 146, 31.5.1946, s.1-36.

edilmek suretiyle teşrii bir mahiyet kazanacaktır.⁷²⁸ Tasarı hakkında ilk değerlendirme İçişleri Bakanı Uran tarafından yapılacaktır. Mutad ve olağan bir üslupla ve son derece kısa bir tahlille seçim emniyeti ve hukuk-ı nas meselesini vurgulayacaktır. Benzer mahiyette kaygı ve endişeler ve E. A. Tokad, T. B. Balta, A. İnan, K. Gülek, C. K. İncedayı ve H. R. Öymen tarafından da ifade edilecektir. Meclisin muktedir milletvekilleri yine aynı tarzda, edebi bir üsluba hasır ve hapsettikleri nutuklarını inkılap, hak hukuk, hürriyet ve demokrasi şiarıyla taçlandıracaktır.⁷²⁹

Tasarı hakkında en şiddetli, gerçekçi ve gerekçeli tenkit ve tahlil yine muhalefet tarafından yapılacaktır. Zira tasarı tek dereceli seçimlere rağmen özgür bir seçimin teminatını sağlamaktan uzaktı. Ayrıca gizli oy hakkının masuniyeti ve tarafsız bir denetleme mekanizması açısından da son derece sıkıntılıydı.⁷³⁰ Bu durum Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Adnan Menderes tarafından şiddetli surette tenkit edilecektir.

⁷²⁸ “Kanun Mecliste Dün Kabul Edildi”, **Ulus**, 6 Haziran 1946, s.1; “Yeni Tasarının Bugün Görüşülmesi Muhtemel”, **Vatan**, 29 Mayıs 1946, s.1; “Büyük Seçim”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1946, s.1.

⁷²⁹ “Yeni Seçim Kanununun Mecliste Müzakeresi Çok Gürültülü Gerçi”, **Vatan**, 1 Haziran 1946, s.1, 3; “Demokrat Parti İncedayı’yı Neden Cevapsız Bıraktı”, **Vatan**, 2 Haziran 1946, s.1, 3; “Meclisten İntibalar”, **Vatan**, 1 Haziran 1946, s.1, 3; “Tek Dereceli Seçim Kanunu Mecliste”, **Ulus**, 1 Haziran 1946, s.1; “Mecliste Dünkü Hararetli Tartışmalar”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1946, s.1. İlgili müzakere için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23, İ.3, 31.5.1946, s.245-283 ve **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23, İ.3, 05.06.1946, s.39-48’e müracaat edilebilir. Aynı memnuniyet bazı basın mensupları tarafından da dile getirilmektedir. Mesela bkz. “...memleketimizin siyasi hayatında bu kanun dönüm noktası teşkil edecektir...Cumhuriyet Halk Partisi böyle bir kanun layihası ile Büyük Millet Meclisinin karşısına çıkma cesareti göstermesi şundandır: Türk milletinin olgunluğu, siyaset kara paz-arcılarının yaygara ve mübalağasının karşısında soğukkanlılığını kaybetmeyecek kadar derin görüşlü olması, okur yazar sayısının azlığından doğabilecek mahzurları azaltmaktadır. Bir çok melekeler değil tek dereceli seçime gitmek, seçimleri sadece milletin bütününe şamil genel bir siyasi hale sokmadan dava haline sokmadan önce bir kanun kayıtlayıcı, seçmen sayısının türlü bakımlardan tahdit ederek azaltıcı usullerden geçmek mecburiyetini duymuşlar, böylece birkaç nesi tecrübeler yaptıktan sonra genel ve tek dereceli seçim sistemine gelebilmişlerdir...İktidarda bulunan parti ve onun hükümeti demokrasi yolundaki hamlelerini ne yaptığını bilerek ve davasına inanmış olarak hızlandırmaktadır. Muhalifler ister inansınlar ister inanmasınlar her adım bir daha geri dönmek üzere atılmaktadır. Şimdiye kadar başarılan devrimlerin devir devir türlü muhalifleri türemiş ve eserin tamamlanmasına onlara rağmen devam olunmuştur. Bugün de en ağır sorunun kendi omuzlarında bulunduğunu bir an dahi unutmayan Cumhuriyet Halk Partisi muhaliflerine memlekete yarar muhalefeti öğretmek zorunda olduğunu biliyor. Halk Partisi bu ödevini yılmamak, şaşırılmamak, serin kanlılığını kaybetmemek ve yoluna devam etmek suretiyle yerine getirmektedir.” Nihat Erim, “Tek Dereceli Seçim Kanunu”, **Ulus**, 2 Haziran 1946, s.1, 3 ve “...Türkiye tarihinde ilk defa tek dereceli usül ile meclis seçimi yapacağız. Bu milli egemenlik rejimini geliştirme yolunda yirmi altı yıldan beri attığımız ileri adımların başlıcalarından biridir. Gerek ilk deneme olması gerek memleketimize has bazı şartlar tekl dereceli seçimden iyi netice alınmasını, bütün vazifeli vatandaşların pek dikkatli ve devamlı çalışmalarına bağlitutuyor...” Fali Rıfıkı Atay, “Seçim Yenileme Kararı”, 11 Haziran 1946, **Ulus**, s.1.

⁷³⁰ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.54.

Hikmet Bayur, gizli oy meselesi ile murakabe, denetleme ve müşahede mekanizmasının gerekliliği üzerinde duracak⁷³¹, Sazak idari kontrol sistemini eleştirecektir.⁷³² Menderes ise daha esaslı bir tahlile girişerek teminat meselesini ifade edecektir. Seçim hürriyeti ve rey masuniyeti ile sandığın muhafaza hususunu dile getirecektir. Seçimi yürütecek zihniyetin liyakati ve idari mekanizmanın baskısına değinecektir. Ve nihayet nisbi temsil sisteminin öneminden bahsedecektir: “...baştan sonuna iktidar partisinin elemanlarından teşekkül edecek bütün seçim kurul ve komisyonlarının ve yine Halk Partisi mensubu olan ihtiyar heyetleri ve muhtarlarının ve ekseriya tarafsızlığı muhafaza imkânına sahip olamayan idarenin karşısında muhalif partilerin bir tek temsilcisine ve o da sadece müşahit olarak bulunabilmeye müsaade etmek ve bunlara başka hiçbir salâhiyet tanımamak, tasarının tek dereceli seçim esasını kabul etmekle benimsemekte olduğu demokratik ruhla asla telif olunamaz... gizlilik prensipinin de kâfi teminat altına alındığını göremiyoruz. Sandık başında hazırlanmış duran ve içinde kimlerin isimleri yazılı olduğu belli olan bir listeyi alıp sandığa atması veya bunu almak istememesi yurttaşın reyini kimlerin lehine' kullandığını açıkça meydana koyan bir usuldür. Gizlilik bunun neresinde kalır...”⁷³³

Muhalefetin tenkidi çok da yersiz değildir. Zira açık oy-gizli sayım ve idari kontrol meselesi seçim güvenliğini tehdit edecek mahiyettedir. Üstelik ilgili ritüel

⁷³¹ İlgili nutkun önemli noktaları şöyleydi: “...Bu kanun herkesin beklediği bir kanundur ve sabırsızlıkla beklediği bir kanundur. Tek dereceli seçimi ve dolayısıyla gerçek demokrasiyi getirmesi bakımından hepimizi sevindiren ve ümide düşüren bir kanundur. Ancak bu yalnız böyle değildir. Bunun bir çok hükümleri vardır ki iktidar mevkiinde bulunanları orada tutmaya yarar. Bu kanuna göre yapılacak seçimlerde Hükümet ve onun Partisinin oyla, seçimle düşürmeğe imkân yoktur. Yani halkın % 60 - 70 i Hükümetin ve partinin aleyhinde de olsa, bu kanuna göre düşürmek imkânsızdır. Ancak % 90 ve fazlası gibi süpürücü bir muhalefet olmalıdır ki Hükümet ve partisini sarsabilsin. Bu ise halkta seçimlere karşı aldırıışsızlığa sebep olur ve herkesi bağirtacak surette kötü idare edildi mi halkı, bunu seçim yolu ile değil, başka yollar ile değiştirmeye çalışmağa sevk eder. Bir kere kitlede bu yolda inanlar başladı ve yerleşti mi artık hiç kimsede bu gibi 'düşünceleri sökmek iktidarı kalmayabilir... Seçim kanununda başka bir eksiklikte oyun gizli olmasına dayanmamasıdır. Bir üçüncü büyük eksiklik de seçim murakabesinin idari rakamlara verilmesidir. Halbuki bu işte tarafsızlığı sağlamak için lâzımdır ki adli makamlara verilsin... Demokraside esaslı bir nokta vardır ki bu hafif geçmek isteniyor. Gizli oy. Gerçekten gizli oy kabul edilmedikçe şu veya bu kaçamak yolları bırakıldıkça ciddi bir şey yapılmış olmaz, ben bunu söylemek istiyorum...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23, İ.3, 31.5.1946, s.246.

⁷³² “...bütün arkadaşlarımla vicdanlarına müracaat ederek söylüyorum: Kendileri tamamen bitaraf olacaklarına inanıyorlar mı?.. Samimî olarak burada açık konuşursak jandarmadan, devletin en yüksek makamına kadar iktidar partisinde bulunurken bundan bitaraflık beklemek biraz safdillik olur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.23, İ.3, 31.5.1946, s.253.

⁷³³ Haluk Kılçık, **Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.66-71; “*A. Menderes'in Sözleri*”, **Vatan**, 1 Haziran 1946, s.1

idari kuvvetin tasarrufuna ve takdirine terk edilmiş durumdadır. İl ve ilçe merkezlerinde seçimi idare ve kontrol üzere belediye başkanının riyasetinde belediye meclis üyelerinden teşekkül eden seçim kurulları tesis edilmektedir. Seçim kurulları, seçim bürosu adı verilen seçim sahalarına ayrılmaktadır. Vatandaş oyunu bu komisyonların denetimi altında aleni olarak vermekte, tasnif süreci yine burada gizli surette cereyan etmektedir. Geçerli oylar kanuna uygun şekilde yakılarak yok edilmektedir. Olası suiistimal ve yolsuzluk ise cezai müeyyidelerle takyid edilmektedir. Ve bütün bu maslahat Halk Partili memurlar vasıtasıyla ve onların denetiminde yürütülmektedir.⁷³⁴

2.1.10. 1946 Genel Seçimleri

2.1.10.1. 1946 Genel Seçimlerinde Propaganda

Siyasal teamül ve tekamül ile demokratik hars ve literatürümüz hasım/hısım, sopa, hile yahut devri sabık gibi kavram ve tecrübeler üzerine inşa edilmiş sakil ve sakit bir zihniyet ve müşterek belleğe nakşedilmiş elim hatıra ve tecrübelerle sabit, alil ve hastalıklı bir maziye sahiptir. Muktedir, bir benlik buhran ve enaniyeti içinde tereddidi ettiğinden beri muvaffak, muhakkak, mükemmel, meşru ve çoğu zaman olağanüstü, muhalefet ise muzır, hasım ve öteki olarak red ve resmedilmiştir. Bu sakil zihniyet, muhalifi mağdur ve mazluma, muktediri ise mağrur ve zalime dönüştürmüştür. 1946 seçim hadisesi yahut faciası mazlumu mağrura, muhalifi muktedire dönüştüren önemli bir numune vaziyetindedir.

Hürriyeti tahdit ve tehdit eden ilke ve esasların birkaç ay zarfında tatil yahut tadil edilmesi ile tek dereceli seçim esasına istinat eden yeni bir seçim kanununun teşrii, iktidarı yeni bir seçim cür'et ve cesaretine şevk ve sevk ederken Halk Partili milletvekillerinin takriri çerçevesinde seçimlerin yenilenmesine ve meclisin feshedilmesine karar verildi.⁷³⁵ 14 Haziran 1946 tarihli altmış beşinci oturum

---

⁷³⁴ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, s.1803; Tuncer Karamustafaoğlu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara 1970, s.108; Oya Araslı, **Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.96. Ayrıntılar için **T.C. Resmi Gazete**, S.6326, 6 Haziran 1946, s.10702-10704'e bakılabilir.

⁷³⁵ "Meclis Dün Seçimi Yenileme Kararı Verdi", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1946, s.1; "Yeni Seçimler", **Ulus**, 9 Haziran 1946, s.1. 10 Haziran 1946 tarihli oturum ilgili önergenin arzına ve müzakeresine sahne olacaktır. Önerge konusunda söz alan ilk hatip E. Sazak olacaktır. Sazak, fesh ve

Abdülhalık Renda'nın veda demeci ile kapanış seremonisine sahne oldu.⁷³⁶ Ve 2 Temmuz 1946 tarihli resmi tebliğ ile milletvekili seçiminin 21 Temmuz Pazar günü yapılacağı duyuruldu.⁷³⁷

Bu durum henüz ülke sathında taazzuv et(e)memiş siyasi oluşumlar açısından beklenmedik bir emrikavi vaziyetindeydi. Demokrat parti seçime iştirak hususunda kat'i bir karar vermek mecburiyetindeydi. Durumun arz ettiği ciddiyet parti müessisleri ile teşkilat mümessilleri arasında gerçekleştirilen bir toplantı ile tahlil edilerek değerlendirildi. Halkın maruz kaldığı müdahaleler ve kanuna mugayir fiillere rağmen iştirak hususunda karar kılındı. Bu durum 19 Haziran tarihli beyannamede şu ifadelerle anlatıldı: “...Gerek belediye seçimlerinin gösterdiği manzara, gerekse diğer müşahedelerin Halk Partisinin ve onu her suretle desteklemeye arz etmiş görünen hükümetin niyetlerini açıkça belirtmiş olduğu ve milletvekili seçimlerinde de yurttaşın rey serbestliğine gereken riayetin gösterilmeyeceği kanaati partimizin bu toplantısına hakim olmuştur. Bütün bu menfi amillere rağmen toplantıda partimizin milletvekilliği seçimlerine iştirak etmesi kararına varılmıştır. Bilhassa belediye seçimlerinde beliren ve bilinen genel durum karşısında milletvekilliği seçimlerine iştirak etmek kararının alınmasında dar ve

---

seçim meselesi hakkında şu ifadeleri kullanacaktır: “...yeniden tam manasıyla milletin iradesiyle kuvvetli bir meclis kurulamayacağına nazaran-çünkü partiler yenidir- şu halde buna başka bir endişe saik olduğu gözükür. O da diğer partiler genişlerse Halk Partisi zaafa düşer endişesidir...” Mesele hakkında bir diğer değerlendirme Siirt Mebusu S. Tuncay tarafından yapılacaktır: “...muasır devletin ayrıca vasfı halkın rızasına, iradesine istinat etmesidir. Zaten demokrasi de bu demek değil midir? İşte meclislerin yenilenmesindeki esası hukuki de bundan ibarettir. Uzun zaman devam etmiş olan meclislerde milletvekilleri müntehipleriyle temaslarını kaybetmiş olabilirler. Bu teması yenilemek çoğu zaman zaruri olur. Bilhassa dünyanın, büyük şefin dediği gibi karanlık bir devreye girdiği bir zamanda onun karşısına dimdik çıkabilmek için bu temasın yenilenmesine elbette ki zaruret vardır. bir de meclisleri yenilemekten maksat, gaye milli fidanlıklarda yeni yetişip gelişen fidanlardan taze kalemler almak ve bunlarla yeni aşilar yapmaktan ibarettir. Millet meclislerinin bünyeleri ancak bu aşilar sayesinde tazelenebilir. Kezalik hükümet içinde de bu tazelik yine yeni intihaplar neticesinde taayyün eder. Yoksa bu aşılır olmazsa milli bünye yavaş yavaş çürür. Ona tazelik vermek elbette ki lazımdır...” Aynı minvalde bir başka ifade de şöyledir: “...iç ve dış durumun hassasiyeti ve nezaketi icabı demokrasinin gidişlerine daha iyi ayak uydurabilmek için ve memleketin demokraside tekamülü bakımından ve kamutayın daha kuvvetli ve yeni bir irade ile devlet işlerine vazı yed etmek gayesiyle tek dereceli seçimle tecdidi intihaba karar vermesinin yerinde olduğu kanaatindeyim...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 10.6.1946, s.81-87.

⁷³⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VII, C.24, İ.3, 14.6.1946, s.81-87; “*Meclisin Feshi*”, **Vatan**, 7 Haziran 1946, s.1; “*Umumi Seçim*”, **Vatan**, 3 Haziran 1946, s.1; “*Meclis Dün Son İçtimaını Yaparak Dağıldı*”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1946, s.1.

⁷³⁷ “Milletvekilleri seçim kanununun 16. maddesi gereğince 21 Temmuz 1946 Pazar günü seçim günü olarak tespit ve illere tebliğ edilmiştir. İlan olunur Hilmi Uran” Bkz. “*İçişleri Bakanlığının Tebliği*”, **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.5; “*Yeni Meclis*”, **Yeni Sabah**, 28 Haziran 1946, s.1; “*Umumi Seçim 20 veya 21 Temmuzda Yapılacak*”, **Vatan**, 20 Mayıs 1946, s.1; “*Milletvekilliği Seçimi 21 Temmuzda Yapılacak*”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1946, s.1.

*hodgam bir particilik zihniyeti değil, yalnız ve yalnız memleketin yüksek menfaatlerinin gösterdiği yolda yürümek ruh ve kaygısı hakim olmuştur...*⁷³⁸

Beyanname son derece anlaşılır bir korkunun tezahürüydü. Belediye seçiminde yaşanan usulsüz, haksız uygulama ve suiistimal, seçim ve seçime ait kavramlar silsilesine mesafeli ve şüpheli bir tavrı gerektiriyordu. Ancak milli iradenin tecellisi ve demokrasinin tekamülü iştirak konusunu bir zarurete dönüştürüyordu. İlgili karar kamuoyu tarafından şiddetle destekleniyordu. “Fedakarlık” hususu ise hararetle eleştiriliyor ve seçime iştirak konusunun vatani bir vazife olduğu vurgulanıyordu.⁷³⁹

Demokrat Parti esaslı ve çok sesli bir kampanya sürdürdü.⁷⁴⁰ Bir hürriyet seferberliği başlattı. Adana, İzmir, Aydın, Balıkesir ve Bursa’da milli irade ve demokrasi mitingleri düzenledi. İdari mekanizmanın usulsüz, pervasız, subjektif ve tarafgir tavrından, jandarma baskısından, belediye seçimlerinin yolsuzluğundan,

⁷³⁸ Kenan Öner, **Siyasî Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1948, s.58.

⁷³⁹ Söz konusu değerlendirmeler şöyledir: “...Demokrat Partisinin milletvekilleri seçimlerine iştirak edeceğine dair neşrettiği beyannameyi okuduk. Demokrat partiyi terkip eden zatlardan daha muvaffakiyetli, daha ciddi bir şey beklenirdi. Particilik görüşünü bir tarafa bırakarsak sanat ve siyasi dirayet namına işi düşünürsek bu beyannamenin pek sönük yer yer gülünç olduğunu esfle söylemek mecburiyetinde kalırız. Mesela seçimlere iştirak etmeyi Demokrat Partisinin toplantısında hazır buluna bütün azanın bir fedakarlık olarak telakki etmiş bulduklarını bildiren fıkrası hakikaten gülünçtür. Anlaşıyor ki Demokrat Partisi adını taşıdığı demokrasi prensipleri, adet ve ananeleri hakkında henüz takarrur etmiş bir bilgi yoktur. Seçimlere iştirak etmek bir parti için vazifedir, borçtur. Muhafiz bir partinin hedefi mevcut hükümeti devirip onun yerini almaktır. Bu hedefe varmanın çaresi de intihabatta kazanmaktır. Ortada bir parti varsa o partinin seçimlere en büyük bir arzu ile koşması bir zarurettir. Bunu bir fedakarlık şeklinde düşünmek bir taraftan azamet taslamak temayülünü, diğer taraftan da parti ve seçim mefhumlarından gafleti ifade eder...” Bkz. “Hüseyin Cahit Yalçın, *“Demokrat Partinin Beyannamesi”*, **Tanin**, 19 Haziran 1946, s.1. “...Demokratlar nihayet kendi aralarında toplandılar ve seçime katılmaya karar verdiler. Seçime katılmamak için kullanılagelen partinin yeteri kadar memlekete yayılmamış olduğu bahanesi böylece ortadan kalkmıştır. Bundan memnun olduğumuzu söylemeliyiz. Çünkü seçime katılmamakta ısrar etmekteğın normal demokrasi şartlarını gerçekleştirme bakımından hiçbir faydası yoktur. Memleket aleyhinde çalışan belli maksatlı yabancı propagandaları teşvik etmek bakımından ise hiç şüphesiz zararlıdır. Demokrat Parti son kararıyla bu tür bir suçlanmadan kendini kurtarmış olacaktır...” Falih Rıfkı Atay, *“Seçime Katılma Kararı”*, **Ulus**, 18 Haziran 1946, s.1. “...Demokrat Parti bugünkü haller ve şartlar içinde seçime iştiraki vatanın yüksek menfaatleri uğrunda göze aldığı büyük bir fedakarlık gibi gösteriyor. Ve bir nevi mazlum tavrı takınıyor. Bize göre seçime iştirak etmek bir fedakarlık değil, ancak vatani bir vazifenin yerine getirilmesidir...” Asım Us, *“Demokrat Partinin Beyannamesi Etrafında”*, **Vakit**, 20 Haziran 1946, s.1. “...Demokrat Partinin seçime girme kararı vermesi iyi, çok iyi bir şeydir...partinin seçime girme kararı fedakarlık olarak gösterilmiştir. Vazifesini yapacak bir parti için fedakarlık bahse konu olamaz. Esasen kamu hizmetinde fedakarlık yoktur ve olamaz. Hele bir parti için kamu hizmetinde yapılan her şey sade ve sadece ödevdir. Dolayısıyla fedakarlıkla ilgisi akla bile sığmaz...” M. Tuncer, *“Şimdi Söz Milletinin”*, **Yeni Asır**, 20 Haziran 1946, s.1

⁷⁴⁰ Bu kampanya sırasında Demokrat Partinin radyoyu kullanmasına izin verilmedi. Bu hususta vaki olan talep ve yazışmalarla alakalı olarak **BCA**, 30.01.44.257.2.1, 15.7.1946; **BCA**, 30.01.44.257.2.2, 15.7.1946; **BCA**, 30.01.44.257.2.3, 15.7.1946; **BCA**, 30.01.44.257.2.4, 15.7.1946; **BCA**, 30.01.44.257.2.5, 15.7.1946’ya bakılabilir.

devletçilik ve para politikalarından, dünya savaşının müeyyide ve yaptırımlarından, hayat pahalılığından, anti-demokratik kanun ve uygulamalardan bahsetti. Mazinin kötü deneyim ve hatıralarından yararlandı. Sosyo-ekonomik politika ve programlar ile yapısal meseleler yerine eski-yeni ve iyi-kötü temalı bir çatışma kültürü inşa etti. Bilhassa cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerinde durdu. Neşrettiği beyannamelerle halka, itidal telkin etti. Vatandaşa, tahakküm, esaret ve fena idareyi, intihap işlerindeki basireti, halk iradesinin tahakkukunu, hakiki bir demokrasinin teessüs ve inkişafını, reyin masuniyet ve isabetini anlattı.⁷⁴¹ Seçim talimatları vasıtasıyla rey verme işlemi ve seçim maslahatını tüm fürüatıyla nakletti.⁷⁴²

Demokrat Parti siyasal tarihimizde bir teamülü daha yıkarak ayaklar altına aldı. Sosyal bir mobilizasyon başlattı. Mitingler vasıtasıyla halka ulaştı. Köy kahvehane ve hanelerini ziyaret etti.⁷⁴³ Mazinin burjuva ve realiteden kopuk yer yüzü

---

⁷⁴¹ **Beyanname**, Halk Basımevi, İstanbul 1946. Burada şu ifadelere yer veriliyordu: Vatandaş, hakimiyetinin başlayacağı günler yaklaşmıştır. Siyasi ve içtimai hayatta halk ve vazife aynı şeydir. Hakkını bilmekle vazifeni yapmış olursun. Seçim defterlerinin asılmasıyla memlekette hak ve hürriyet musaraasının başladığını unutma. İlk hakkın ve ilk vazifeni seçim defterine ismini geçirmen olacaktır. Bu defterler asılınca altı günü geçirmeden oturduğun yerin defterini ara, bu, ismini göremezsen derhal belediye şubesindeki seçim kuruluna başvur, itiraz hakkını kullan. Bunu yazı ile de söz ile de yapabilirsin. Bu kurul defterin askıdan indirildiği günden itibaren iki gün içinde ya itirazını kabul ederek ismini yazmaya yahut itirazını reddederek kararını yazı ile sana bildirmeye mecburdur. Tebliğ kağıdını imza ederken tarihini göstermeyi unutma. İtirazın kabul olunmasa koyduğun tarihten itibaren üç gün içinde oturduğun yerin asliye hukuk mahkemesine böyle bir mahkeme yoksa yine o yerin sulh hukuk mahkemesine kurulun red kararıyla başvur, şikayet ve itirazını tekrarla sana uzunca görünen bu merasimden yılma. Bunları yapmazsan uğrayacağın musibet çok daha ağır olabilir. Vatandaş ilan edilecek seçim günü en büyük vazifeni bağılandığın seçim sandığını bulup intihap hakkını kullanmaktır. Siyasi ve içtimai hayatta saltanat ve iraden bu hakkı yerine getirmekle başlayacak ve tahakkuk edecektir. böyle yapmazsan dört sene kaybetmiş olursun. Tahakkümden, esareten ve fena idareden şikayet etmek yerine onun yerleşmesine mani olmak çok daha kolaydır. Reyini kullanmaktan feragat etmekle esarete tahammül vaat etmiş olursun. Vatandaş seçim hakkını dilediği gibi kullanmak hakkını kanun hiç kimseye vermemiş, bilakis bu gibi müdahaleleri ceza tahdidini altına koymuştur. Korkmak için hiçbir sebep olmadığına inan. Hak, hürriyet ve vatan düşmanları bu cevaptan bile korkmayacak kadar cüret gösterirken, sen kanun himayesi altındaki haklarını kullanmakta korkak davranırsan yalnız kendi insanlık şerefine değil, vatan ve milletin hakkına da tecavüz etmiş olursun. Vatandaş, vaatlere, yem borularına inanma, tecrübeden geçen şeyleri tekrar denemeye çalışmak abesle uğraşmaktır. Vatandaş kimi istersen reyini ona ver. Fakat bu kullanım tarzı başkasını değil, yalnız ve yalnız kendi vicdanını tatmin için olsun. Başkalarının iğfaline inanarak benliğini esir haline getirirsen yalnız kendine değil, vatana da ihanet etmiş olursun. Vatandaş intihap işlerinde basiret sana düşen bir vazifedir. Verdiğin veya vereceğin oyu ihsas edecek gafletten mutlak çekin. Tevehhüm ettiğin zararlar, reyine sahip olmaktan ziyade bu basiretsizlikten gelebilir. Vatandaş her hükümet şekli ekseriyete dayanmadıkça tutunamaz. Reyinle istediğin, millet ve memleketeye uygun gördüğün şekli tesis edecek bir çokluk teminine çalış...” Bkz. “*D. Partinin Halka Beyannamesi*”, **Yeni Sabah**, 2 Temmuz 1946, s.1, 3.

⁷⁴² **1946 Temmuzunda Milletvekilliği Seçiminde Vazife Alacak Temsilcilerimiz İçin Talimat**, Doğu Matbaası, Ankara 1946 ve **Milletvekili Seçiminin Nasıl Yapılacağı, Seçmenlerin Vazifeleri, Demokrat Partilere Düşen Vazifeler**, Ankara 1946.

⁷⁴³ Bu seyahat ve mülakat daimi bir murakabe tahtında yürütüldü. Kimi zaman gösteri ve toplantılar yasaklandı. Bazen istikbal ve teşyi merasimi iptal edildi. Ancak şurası kesinindir ki bu maslahat ve

ilahlarının aksine kibir ve enanietten uzak mütevazı ve müşfik bir karakter çizdi.⁷⁴⁴ Milli irade ve milli hakimiyet meselesi idealize edilmek suretiyle kitlesel bir teyakkuza dönüştürdü. Adana’da “Milli iradenin sağla ve salim bir surette tecellisinden”, İzmir’de “hak ve hürriyetin derinleştirilmesinden”, Balıkesir’de “serbest seçimlerin öneminden” ve Bursa’da “reyin masuniyetinden” bahsetti.⁷⁴⁵

Halk Partisi ise kendisine tevcih edilen olağanüstü teyakkuz ve mobilizasyon karşısında son derece sakindi. Hükümet adına ilk açıklama Başbakan Saraçoğlu tarafından yapıldı. Mazinin şanlı tarihi ve Türk inkılabının başarısını zikrederek oyistedi.⁷⁴⁶ İnönü, Trabzon’da vatanın bütünlüğü ile milletin birlik ve beraberliğine⁷⁴⁷, radyo nutkunda ise cumhurbaşkanının tarafsızlığı meselesine değindi.⁷⁴⁸

---

hareket Halk Partili teşkilat tarafından amansız bir takibe maruz kaldı. Bu hususta şu kaynaklara müracaat edilebilir: **BCA**, 30.01.65.402.3.1, 17.7.1946; **BCA**, 30.01.65.402.2.1, 4.7.1946.

⁷⁴⁴ Esra Keloğlu İşler, “*Demokrat Partinin Halkla İlişkileri Üzerine Bir İnceleme*”, **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, Kış-Bahar 2007, S.24, s.115-116.

⁷⁴⁵ İlgili ifadelerle alakalı olarak, Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955, s.17-43’e bakılabilir.

⁷⁴⁶ “Biz Türk çocukları bir medeniyet ve imparatorluk kurmuş adsız kahramanların adsız çocuklarıyız...” ifadesiyle başladığı nutkunu imparatorluğun dar kafalı sultanlar tarafından nasıl süratle erimeye götürüldüğünü anlatmış, umumi harbin zararını belirtmiş, milli mücadeleye Türk milletinin Atatürk’ün arkasından nasıl büyük bir şevk ve kahramanlıkla atıldığını belirtmiş, nihayet zaferden sonra memleketin öz evlatları tarafından idareye başlandığını, çeşitli büyük inkılaplarla Türk varlığının modern bir camia haline geldiğini izah etmiştir. Ve devamla “...iç politikada ne yapsak muarızlarımızı memnun etmenin mümkün olmadığına inandığımız için bu konuları bir tarafa bırakarak bu defaki seçim nutkunu sadece mali, iktisadi ve kültürel işlere hasretmeye çalışacağım” demiştir. Başbakan son olarak şunları söylemiştir: “Arkadaşlar görüyorsunuz ki, alınlarımız açık, yollarımız belli, işlerimiz ortadadır. Şimdi hüküm vermek sizindir. Biz sizin yalnız vicdanlarımızdan gelen oyları istiyoruz ve yalnız bunları istiyoruz. Bunları isterken de memurin kanununun 9. maddesinde ‘memurların siyasi cemiyet ve kulüplere intisap ve devamları, her nevi intihabata müdahaleleri ve siyasi neşriyat ve beyanatta bulunmaları memnu ve bilmuhakeme sübutu halinde tardlarını muciptir ve vekillerin mezun kılacakları memurlar ile valiler beyanatta bulunabilirler’ denildiğini ve cumhuriyet Türkiye’inde yalnız kanunun hakim olduğunu ve yalnız kanunun hakim olacağını önümüzdeki intihaplar dolayısıyla hatırlatmayı da faydalı görürüm.” Bkz. “*Başbakanın Partisi Adına İlk Nutku*”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁴⁷ “*İnönü Trabzon’da Bir Nutuk Söyledi*”, **Vatan**, 2 Haziran 1946, s.1.

⁷⁴⁸ “Birkaç güne kadar milletvekilleri seçmek aziz vatanımızı idare edenleri tayin etmek için kesin kararınızı vereceksiniz. Türlü tenkitlerin ortaya döküldüğü bu zamanda hoş gitmeyecek olayların üstüne kendimi çıkararak, sevinç duygularıyla seçimi bekliyorum. Yeni seçimin bütün vatandaşların iştirakiyle tek dereceli olarak yapılması milletimiz için büyük muvaffakiyettir. Bu merhale bizim aziz dileğimizdi. Bu bizim uzun senelerden beri sebat ile üzerinde yürüttüğümüz bir programın neticesidir. 1938 sonbaharında cumhurbaşkanı oldum...1946’da tek dereceli seçim yapıyoruz ve parti tartışmaları içinde, memleketin kaderini düşünerek, kendi sonunu bilerek vatandaşın karar vermesini istiyoruz. Türk halk idaresinde bu yeni ve ileri merhalenin açılması hepimizi sevindirecek bir terakki sayılsa yeri vardır...Görüyorum ki, bana karşı ileri sürülen başlıca kusur cumhurbaşkanı iken parti başkanlığı muhafaza etmemdir. Ben bu meseleyi parti kurultayında apaçık inceledim. Bu bir anayasa meselesidir. Bizim anayasamız devlette bütün kudretleri büyük mecliste toplamıştır. Devlet başı olan

Halk Partisi, propaganda meselesini müdafî manevraya dönüştürerek tekzip ve yalanlamaya dair bir strateji geliştirdi.⁷⁴⁹ Atatürk ve İnönü üzerinden bir itibar savaşı yürüttü. Mazinin ve Türk inkılabının yüksek vasıf ve karakteri idealize edildi. Sosyal adalet ve harici vaziyetin hassasiyetinden bahsedildi. Mazinin muvaffakiyeti hatırlatıldı. Halk Partisinin dünya ve cemiyet tefekkürü ile devletçilik anlayışı bir kez daha zikredildi.⁷⁵⁰

Fiili sahada yürütülen strateji ile politik manevra ve taktik neşriyat sahasında uzlaşmaz bir çatışmaya dönüştü. Ulus, Tanin, Vakit ve Akşam Gazeteleri etrafında teşekkül eden oluşum Halk Partisini, Vatan, Yeni Sabah ve Tasvir gazeteleri Demokrat Partiyi terviç eden haber ve değerlendirmelere yer verdi. Ulus, “Vatandaş!” ve “Partili” başlığı altında listeye oy verilmesini istedi. Halkı din

---

cumhurbaşkanının memleket idaresinde yüksek menfaat ve müvazene icap ettirdiği zaman kullanabileceği hiç bir kudreti yoktur. Yalnız cumhurbaşkanı tabiatıyla çokluk partisinin lideri olacağı tasavvur edildiği için bu sıfatla manevi nüfusu, müvazene ve ahengi muhafaza edebileceği düşünülmüştür. Cumhurbaşkanının parti başkanı olmasına kanunca bir mani yoktur. Cumhurbaşkanının sorumsuzluğu onun meclis çalışmalarında vazifesini yapması için kayıtsız olması demek değildir. Bir partinin memleket içinde sorumlu hareketleri olursa kanun karşısında buna cevap verecek adamlar da vardır. Nihayet cumhurbaşkanı sorumsuz vaziyetini kötüye kullanmak isterse bunun hesabını soracak meclis vardır. Hülâsa bizim anayasamıza göre devlet başının bir vazife ifa edebilmesi onun mecliste bir çokluğa dayanmasına bağlıdır. Ve böyle olunca partisiyle seçime gittiği vakit onu kazanmaya çalışması her vatandaş gibi onun da tabii haklarından...” Bkz. “*CHP genel Başkanını Seçim Nutku*”, **Yeni Sabah**, 18 Temmuz 1946, s.1 ve **C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Seçim Nutku**, Ülkü Basımevi, İstanbul 1946.

⁷⁴⁹ Devlet Arşivlerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmalar disiplinli ve sistemli bir istihbarat örgütünün kurulduğunu hissettirmektedir. Halk Partisi il, ilçe, bucak ve köy teşkilatları ile genel merkez arasında vuku bulan yazışmalar muhalif oluşum ve örgütlenmenin tüm safahatını ifşa eder niteliktedir. Bu talihsiz gayret, kişiler hakkında tutulan kanaat raporlarıyla daha da vahim bir hale dönüşmüştür. Muhalif oluşum kimi zaman müfsit bazen münkir ve mürted ve hatta menfaatperest olarak addedilmiştir. Yüz kızartıcı nitelikteki şikayet, iftira ve jurnalden mürekkep yazışmalar ve raporlar şu dosya numaralarında bulunabilir: **BCA**, 490.01.443.1831.1.1, 26.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.2, 24.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.3, 24.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.4, 23.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.6.9.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.61/62, 14.12.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.67, 26.8.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.69, 5.7.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.71, 28.6.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.75, 2.7.1946; **BCA**, 490.01.443.1831.1.82/83, 2.4.1946; **BCA**, 490.01.440.1823.2.7/9, 19.9.1946; **BCA**, 490.01.440.1823.2.15/21, 22.11.1946; **BCA**, 490.01.440.1823.2.63/66, 25.9.1946; **BCA**, 490.01.444.1834.1.28/29, 11.12.1946; **BCA**, 490.01.444.1834.1.32/33, 3.12.1946.

⁷⁵⁰ T. İ., “*Üç Önemli Broşür*”, **Ulus**, 4 Temmuz 1946, s.4. İçel İl İdare Kurulu tarafından neşredilen bir broşür seçmenlere şu şekilde seslenmekteydi: “Sayın yurttaşlar: Ortada bir parti gürlütüsüdür gidiyor. Bu gürlütü yalnız iki partinin propaganda ve ilim, ahlak kaideleri içinde memleketin yüksek menfaatlerini koruyan ve gözetken bir münakaşa şeklinde değil, yirmi bu kadar yıllık şerefli tarihinin her gününü bu milletin yükselmesine hasreden, yurdumuzu gerilikten en ileri medeniyetler seviyesine çıkaran Atatürk’ün kurduğu ve İnönü’nün yaşatmakta olduğu Cumhuriyet Halk Partisi aleyhine Demokratlar tarafından açılan yalan ve iftira yağmur Halide devam ediyor...Demokrat parti seçimleri mutlaka kazanmak için işe Halk Partisinin temiz ve şerefli tarihini inkarla başladı. Yalan ve iftiralarla yapamayacağı işleri kuru vaatler haline sıralamaya, taraftar bulmak için milleti iğfale girişti. Demokratların bu oyunu her gün biraz daha şiddetini artırarak devam ediyor. Bazen de çok ayıp ve çirklin yollara sapıldığı görülüyor...” Bkz. **Milletvekilleri Seçimi Münasebetile Vatandaşlarla Açık Konuşma**, CHP İçel İl İdare Kurulu Yayınları, 1946, s.1-11.

tahrikçileri ve müfsitlere karşı uyardı.⁷⁵¹ Vatan ve Yeni Sabah yine aynı üslup ve puntolarla seçim farızasına değindi. Teknik meseleleri izah etti. Hak, hukuk, vicdan, kanaat ve mukaddesatla karışık bir literatür vücuda getirdi.⁷⁵²

⁷⁵¹ “Seçim günü listeye oy ver. Liste üzerinde oynamaya kalkarsan kimseye kazandıramazsın. Fakat partin kaybeder. Oyların dağılmasına meydan verme.” Bkz. “*Partili*”, **Ulus**, 12 Temmuz 1946, s.1. “Hangi parti adına olduğu bilinmeyen, fakat oldukça dolgun paralar verilerek ikna edildiği tahakkuk eden bazı din tahrikçileri hakkında kanuni soruşturma ve kovuşturmalar yapılmaktadır. İdare ve adliye mekanizması masum köylülerin vicdanlarını fesatlamak isteyen ve son günlerde sayıları artan bu tahrikçilere karşı dikkatli bulunmaktadır. Şehirli, kasabalı ve köylü vatandaşlarımızın her zamandan daha fazla uyanık bulunmalarını tavsiye ederiz.” Bkz. “*Vatandaşlar Uyanık Bulunun*”, **Ulus**, 18 Temmuz 1946, s.2. “Senin adını taşıyan parti senin adını şimdiye kadar olduğu gibi bundan böylede yükseltecektir. Cumhuriyet Halk partisi, büyük kahraman İnönü’nün şerefli partim dediği partidir. Onun adaylarına oy vermekle şeref duyacağız.” Bkz. “*Vatandaş*”, **Ulus**, 19 Temmuz 1946, s.1. “Oyunu Atatürk’ün kurduğu, İnönü’nün başında bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisinin Adaylarına ver. Cumhuriyet halk Partisinin listesi İnönü’nün kendi listesidir. Liste üzerinde değişiklik yapmak kimseyi kazandırmaz, partiyi kaybettirir. Cumhuriyet Halk Partisine güveniyorsan İnönü’nün ilan ettiği listenin tamamına oy ver.” Bkz. “*Vatandaş*”, **Ulus**, 20 Temmuz 1946, s.1. “Halkın Vicdanından Erzurum’dan şevki Çavuş Yazıyor, Altıma bir at çeksem de ben Kars’tan Geçip gitsem Erzurum’dan Sivas’tan Karaman’dan Nazilli’den Milas’tan Her yiğidin sadağında Altıok Söz birliği altı ok, yurt büyüü Dinleyen yok atılmış küskünü Her yiğidin göz bebeği İnönü Sevenleri yıldızlardan daha çok” Bkz. “*Halkı Aldatma İçin Uydurma Listeler Ortaya Çıkarılıyor*”, **Ulus**, 20 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁵² “Seçim hakkını haiz olanların listeleri dünden itibaren mahallelerin belli yerlerine asılmıştır. Bu defterlerde zuhulen veya herhangi bir sebeple isimlerin yazılmamış olması mümkündür. Bütün vatandaşların seçime iştirak edebilmeleri için listede isimleri olup olmadığını araştırmaları, isimleri yoksa itiraz haklarını kullanarak tashih ettirmeleri çok mühimdir. Neme lazım diyerek aldırılmamak ve bu kudsi hakkını kullanmakta ihmal göstermek milli bir suçtur.” Bkz. “*Yurddaş Dikkat*”, **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.1. “Milli hakimiyet ve hakiki demokrasi milletvekili seçiminde rey,n, tamamıyla hür olarak kullanmakla başlar. Dikkat ediyorsun ya reyini hür olarak kullanacaksın. Yani hiçbir tesire, hiçbir tazyike maruz kalmadan kanaatin, vicdanın ne diyorsa, vicdanından kopan o emre uyararak reyini kullanacaksın. Bu itibarla mutlaka sandık başına git. Kanaatine her şeyden fazla hürmet et. Buna muhalefet görür ve istemediğin kimseleri seçmeye zorlarsan rey pusulanı sandığa boş atmaya tercih et. Bu suretle kendine de, memlekete de hayırlı bir iş başarmış olursun.” Bkz. “*Yurddaş Dikkat*”, **Yeni Sabah**, 4 Temmuz 1946, s.1. “Seçim hakkını haiz olanların listeleri mahallelerin belli yerlerine asılıdır. Bugün akşama kadar bunlar yerlerinde kalacak akşam üstü kaldırılacaktır. Bu defterlerde zuhulen veya herhangi bir sebeple isimlerin yazılmamış olması mümkündür. Bütün vatandaşların seçime iştirak edebilmeleri için listede isimleri olup olmadığını araştırmaları, isimleri yoksa itiraz haklarını kullanarak hemen seçim bürosuna tashih ettirmeleri çok mühimdir. Neme lazım diyerek aldırılmamak ve bu kutsi hakkı kullanmamakta ihmal göstermek milli bir suçtur. Dikkat bugün son gündür.” Bkz. “*Yurddaş Dikkat*”, **Yeni Sabah**, 5 Temmuz 1946, s.1. “Hüsrana varmasın sonun ey halk efendisi Gür sesle haykırınca susar haksızın sesi İmkan önünde, fecre kavuşmak elindedir Reyinde gizlidir vatanın ye’si, neşesi” Bkz. “*Vatandaş Dikkat*”, **Yeni Sabah**, 5 Temmuz 1946, s.1. “Seçimde bu vatan kadar mukaddes olarak rey hakkını kullanmak için vakur olmaya hazırlan. Milletın mukadderatını ellerine vereceğin insanları seçmeye hazırlanırken düşün. Yarın önüne bir takım isimler konacaktır. Bunlar şu veya bu partinin namzedidir. Fakat her şeyden önce Türk milletinin bir evladıdır. Bu isimlerin kim olduğunu, nasıl bir kuvvet ve kudret taşıdıklarını anlamaya çalış. Hiçbir şey yapmayacak, sandalyesini sükut ederek, baş eğerek işgal edecek birini seçersen yalnız sen değil, bütün millet hayıflanır, dikkatli,, titiz ve hassas ol.” Bkz. “*Vatandaş Dikkat*”, **Yeni Sabah**, 7 Temmuz 1946, s.1. “Karşımızda vardır bir avuç kişi Hep düşündükleri menfaat işi Diyorlar kurtardık bu memleketi Biliniz biz kurduk yeni devleti Yaratan bizleriz yaşatan bizler Kim oluyorsunuz nesiniz sizler Bu sözü işiten Türk vatandaşı Gülmüyor gözünden akıyor yaşı Biliyor ki onlar laf ebesidir Parlayan onların debdebesidir. Yıllarca gülerек sürdürler safa Önlerinde millet çektikçe cefa Görüyorlar şimdi iş değişmiş Halk cefa içinde iyice pişmiş Anlamış ki hakim asıl kendidir Sözüünü sazını artık dinletir Nihayet baktılar bu olmayacak Yapmacık işlerle göz dolmayacak” Bkz. “*Susun da Oh Diyelim*”, **Yeni Sabah**, 8 Temmuz 1946, s.1. “Belki bir gün takılır ellere zincir amma Şaşarım

Temmuz ayı son derece ciddi ve olağanüstü hadiseler ile şiddetli ve yıpratıcı propaganda ve tazyike sahne oldu. Büyük bir maharet ve teknik bir beceriyle yürütülen operasyon bir toplum mühendisliğine dönüştü. Bu bağlamda gazete ve mecmular, tehdit, tazyik, tedhiş, taktir, tekdir ve hatta katl hadiseleri, çoğu zaman idari mekanizmanın yasakları⁷⁵³ ile muhalefetin inkırazı yahut ihtilafı üzerinde durdu.⁷⁵⁴ Kimi zaman Düzce müftüsünün vaazı bazen köye yönelik seyahat yaşağı

---

aklımı köstekleyecek mecnuna Benzetir, ürperirim hürriyetin düşmanını Vatanın bağırını hançerleyecek mel'una" Bkz. "*Vatandaş Dikkat*", **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.1. "Bir gün sonra büyük vatan vazifesine çağrılacaksınız. Sandık başında en büyük hakkın olan reyini kullanacaksınız. Türkiye'nin dört senelik mukadderatını teslim edeceğin millet meclisi azalarını seçeceksin. Bu vazifeyi asla küçümseme, bu medeni hakkın kuvveti büyüktür, ona hürmetle karışık büyük bir kıskançlık göster." Bkz. "*Vatandaş Dikkat*", **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1. Aynı içerikteki haber ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. "*Yurttaş reyini Verirken İyi Düşün*", **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1946, s.1; "*Seçim Sandığı Başında*", **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1946, s.3.

⁷⁵³ Bu hususta en çarpıcı belge Halk Partisi Birecik Örgütü tarafından Halk Partisi Genel Sekreterliğine Gönderilen 26.08.1946 tarihli telgraftır. İlgili teşkilat kaleme aldığı yazıda her türlü engellemelere rağmen Birecik DP teşkilatının kurulduğundan bahsetmektedir. Bu durumun söz konusu iddiaları doğrular nitelikte bir ifşaat olduğu kanaatindeyiz. Bkz. **BCA**, 490.01.443.1831.1.66, 26.8.1946. Aynı minvalde bir başka belge için ayrıca bkz. **BCA**, 490.01.444.1834.1.34/35, 16.7.1946.

⁷⁵⁴ "*Demokrat Partiden İstifa Edenler*", **Ant**, 3 Temmuz 1946, s.1; "*Demokrat Partiden İstifalar*", **Ant**, 4 Temmuz 1946, s.1; "*Her Tarafta Yapılan Çirkin Propagandalara Karşı Nefret*", **Ant**, 4 Temmuz 1946, s.1; "*Demokrat Partiden Ayrılanlar Bir Çorap Söküğü Halini Aldı*", **Ant**, 10 Temmuz 1946, s.1; "*İzmir'de Dün Kanlı Bir Hadise Daha Oldu*", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1946, s.1; "*Propaganda Mücadelesi Gittikçe Şiddetleniyor*", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1946, s.1; "*İzmit'te Demokrat Kurulları Arasında İhtilaf*", **Ulus**, 11 Temmuz 1946, s.2; "*Hükümet Baytarları da Faaliyette*", **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.2; "*D. Parti Lağvedilecek*", **Yeni Sabah**, 4 Temmuz 1946, s.1; "*Parti Propagandalarında Vali Tarafılığından Şikayet*", **Yeni Sabah**, 26 Haziran 1946, s.1; "*Cumhuriyetin Asılsız Haberi*", **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1946, s.1; "*Osmaniye'de DP'lilere Komünistlik İsnat Edildi*", **Yeni Sabah**, 26 Haziran 1946, s.1; "*Emin Sazak Halkla Konuşturulmadı*", **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1946, s.1; "*Demokrat Partide İnhilal Başladı*", **Ant**, 20 Temmuz 1946, s.1; "*Adana'da CHP Teşkilatının İnhilali Gittikçe Vüs'at Peyda Ediyor*", **Yeni Sabah**, 22 Haziran 1946, s.1; "*Boğazlayan CHP'den Topyekun İstifa*", **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1946, s.1; "*Halk Partisinden Yeni İstifalar*", **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.3; "*Demokrat Parti Faaliyeti CHP İçin Tehlikeli Oluyor*", **Yeni Sabah**, 1 Temmuz 1946, s.1; "*Atatürk ile İnönü'yü Propaganda Aleti Etmeyin*", **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.1; "*İki Taraf Arasında Gizli Tedhiş Hareketi Başladı*", **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1946, s.1; "*İzmit'te CHP Ne Varsa Kullanıyor*", **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1946, s.1; "*Demokrat Partiden Çekilip Bayram Etiler*", **Ulus**, 11 Temmuz 1946, s. 3; "*Bursa'da Rejim Aleyhtarı Propagandacılar Takip Ediliyor*", **Ulus**, 13 Temmuz 1946, s.2; "*Demokrat Parti Teşkilatı Bir Çok Yerlerde Çözülme Halinde*", **Ulus**, 14 Temmuz 1946, s.1; "*Muhaliif Partiler Nasıl Çalışıyor*", **Ulus**, 14 Temmuz 1946, s.5; "*Demokrat Parti Saflarında Görülen Çözümler*", **Ulus**, 14 Temmuz 1946, s.5; "*Bursa'da Tazyik ve Zulüm Haberleri Bir Daha Yalanlandı*", **Ulus**, 14 Temmuz 1946, s.5; "*Haymana'da Demokrat Partiden Çekilenler*", **Ulus**, 15 Temmuz 1946, s.2; "*Tazyik ve Tehdit İddialarını Halk Yalanladı*", **Ulus**, 15 Temmuz 1946, s.3; "*Hatay'da Demokrat Heyeti Arasında İhtilaf Baş Gösterdi*", **Ulus**, 15 Temmuz 1946, s.3; "*Bursa İlçelerinde Köylüler Demokratları Köylerine Sokmadılar*", **Ulus**, 15 Temmuz 1946, s.3; "*Hayali Tazyik İddiaları İle Efkarı Bulandırmak İstiyorlar*", **Ulus**, 16 Temmuz 1946, s.1; "*Karşı Partiden Yeni İstifalar*", **Ulus**, 17 Temmuz 1946, s.5; "*Demokrat Parti Denilen Meçhul*", **Ulus**, 18 Temmuz 1946, s.3; "*Karşı Partide Çözümler Arttı*", **Ulus**, 19 Temmuz 1946, s.2; "*Demokrat saflarında Çöküntüler Arttı*", **Ulus**, 20 Temmuz 1946, s.1; Etem İzzet Benice, "*Celal Bayar'dan Soruyoruz: Bursa ve Bir Çok Anadolu Köylerinde Yapılan İnkılap Düşmanı Propagandalar da Meşru Seçim Mücadelesi midir?*", **Ant**, 1 Temmuz 1946, s.1; "*Demokrat Partiden İstifalar Her Gün Biraz Daha Çoğalıyor*", **Ant**, 2 Temmuz 1946, s.1.

tenkit, tasvib yahut tekzip edildi.⁷⁵⁵ Teşkilata dair istifa ve katılım kararları ilan yahut setredildi.⁷⁵⁶ Sütunlar, rey masuniyeti ve seçim güvenliğine dair resmi tebliğlerle tezyin edildi.⁷⁵⁷ Ve karşılıklı iftira, yafta ve karalamalarla sürüp giden bir linç kampanyası sürdürüldü.⁷⁵⁸

2.1.10.2. 1946 Genel Seçimlerinde Muhalefet

Halk Partisi, 18 Temmuzda 168 yeni adayın bulunduğu 464 kişilik listeyi ilan etti. Listede müstakil ve mükerrer adaylar bulunmamaktaydı.⁷⁵⁹ Adayların büyük ekseriyeti askeri-sivil bürokrat kanat ve geleneği temsil ediyordu. Listede yalnızca bir işçi ile sekiz çiftçi yer alıyordu.⁷⁶⁰

Demokrat Parti namzet tespit ve ilanı hususunda da itiyat ve geleneklere savaş açıyor, taşranın hissiyat ve takdirini dikkate alıyordu. 46 ilde toplam 273 aday

⁷⁵⁵Falih Rıfki Atay, “*Demokrat partinin Beyannamesine Dair*”, **Ulus**, 12 Temmuz 1946, s.1; “*Ben CHP Mebusuyum*”, **Yeni Sabah**, 26 Haziran 1946, s.1; “*Her Yerde Tehdit Hey yerde Tazyik ve İftira*”, **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁵⁶ Bu haberler yersiz değildi. Zira bu tip haberler yani iktidar ve muhalefet arasında cereyan eden katılım ve istifalar seçim ve hatta süreç boyunca devam edecektir. İlgili malumat için şu dosya numaralarınabakılabilir: **BCA**,490.01.443.1831.1.76/79,5.9.1946; **BCA**,490.01.440.1823.2.1/4,12.1.1946; **BCA**, 490.01.444.1834.1.12/13, 20.8.1946; **BCA**, 490.01.444.1834.1.36/37, 18.7.1946; **BCA**, 490.01.444.1834.1.38/39, 25.7.1946.

⁷⁵⁷ İlgili tebliğ, memurların tarafsızlığı ve propagandacıların görevlerine dair resmi bir vesika ibraz etmeleriyle alakalıdır. Bkz. “*Valilere*”, **Yeni Sabah**, 2 Temmuz 1946, s.1: “*İçişleri Bakanlığının Cevabı*”, **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.1. Bu hususla alakalı olarak DP tarafından neşredilen bir beyanname için **BCA**, 30.01.44.257.1.1/4, 11.7.1946;

⁷⁵⁸ Seçimler esnasındaki propagandayla ilgili ayrıntı için Murat Burgaç, “*1946 Genel Seçimlerinde Propaganda*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/26 (2013-Bahar), s.163-184’e müracaat edilebilir.

⁷⁵⁹ Halk Partisinin İstanbul ve Ankara adayları şunlardı: “Ankara: İsmet İnönü, Mebrure Aksoley, Falih Rıfki Atay, Oğuz Beyata, Raşid Börekçi, Arif Çubukçu, Muammer Eriş, Mümtaz Ökmen, Naki cevad Akerman, Hilmi Altıoğlu, İbrahim Rauf Avşalı, Avni Berkman, Emin Halim Er, Cevdet Gölet, Naci Tınaz. İstanbul: Kazım Karabekir, Refet Bele, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Şükrü Esmer, Mehdi Hikmet Gelenbeğ, Ferit Hamal, Ziya Karamursal, Şükrü Ali Ögel, Ali Rana Tarhan, Muhittin Üstündağ, Hüseyin Cahit Yalçın, Recep Peker, Avram Galanti, Nakiye Elgün, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Berc Türker, Bican Bağcıoğlu, Süreyya Birol, Safiye Hüseyin Elbi, Kalodi Laskari, Kukulis, Cemil Cahit Toydemir, Halil Hilmi Uyguner.” Bkz. “*CHP Mebus Namzetleri*”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁶⁰ “*HP'nin Milletvekili Namzet Listesi Hazır*”, **Yeni Sabah**, 2 Temmuz 1946, s.1; “*Aday Listeleri Üzerinden Dün Çalışmalara Devam Edildi*”, **Yeni Sabah**, 5 Temmuz 1946, s.1; “*M. Vekili Adaylarının İlanı Başladı*”, **Yeni Sabah**, 17 Temmuz 1946, s.1; “*Partimizin Milletvekili Adayları*”, **Ulus**, 11 Temmuz 1946, s.1; “*Başkanımız Adayları Dün İlan Etti*”, **Ulus**, 19 Temmuz 1946, s.1; “*Seçim Hazırlıkları*”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1946, s.1; “*Cumhuriyet Halk Partisi Bütün Adaylarını Tespit Etti*”, **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1946, s.1; “*Halk Partisi de Dün Aday Listesini İlan Etti*”, **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946, s.1; “*Adayların İlanı*”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946, s.1; “*CHP'den Müstakil Adaylığını Koyanlar*”, **Yeni Sabah**, 28 Haziran 1946, s.1; “*Milletvekilliği*”, **Vatan**, 4 Haziran 1946, s.1; “*Demokrat Parti ve HP Adayları 19 Temmuzda İlan Edilecek*”, **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.1.

gösteriyordu. Müessislerin de dahil olduğu 8 aday 21 seçim bölgesinden, 5 aday üçer ilden, 3 partili ise ikişer ilden aday olarak ilan ediliyordu. Listede 8 bağımsız aday yer alıyordu. Bazı vilayetlerden ise herhangi bir atama yapılmıyordu.⁷⁶¹ Bu adaylardan 52'si avukat, 41'i toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve diğer mesleklerden oluşuyordu.⁷⁶²

Fevzi Çakmak da Demokrat Partili adaylar arasında bulunuyordu. Halk, milli tarihimizin ebedileştirdiği bu mümtaz simaya karşı olağanüstü bir muhabbet ve alaka gösteriyordu. Vakardan uzak sade ve mütedeyyin hayatı kendisine ve intisap ettiği partiye hükümetin üstünde ve kanun hakimiyetinin dışında müstesna bir mevkii ve otorite kazandırıyordu.⁷⁶³

1946 seçimi teşkilat açısından da sıra dışı bir görünüm arz ediyordu. Erken seçim meselesi Demokrat Partiyi taazzuvsuz ve teşekkülsüz bir yapılanmaya sevk ederken memleket sathına teşmil eden bir kitle partisi olmaktan uzaklaştırıyordu. Bu durum parti müntesip ve müessislerini yıldırımış bilakis daha büyük bir heyecan

---

⁷⁶¹ Osman Akandere, "1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.75, s.4. DP'nin İstanbul ve Ankara adayları şunlardı: "İstanbul: Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Yusuf kemal Tengirşenk, Fuat Köprülü, Adnan Adıvar, Fuat Hulusi Demirelli, Refik Koraltan, Enis Akaygen, Osman Nuri Koni, Yusuf Salmona, Faruk Nafiz Çamlıbel, Cihat Baban, Abdurrahman Münip Berkan, Vasil Konos, Burhan Cahit Morkaya, Ahilya Moshos, Zeki Spanel, Nüzhet Gökdoğan, Salamon Adato, Ahmet Kemal Silivri, Kirkor Keşişyan, Senihi Yürüten, Salih Keçeci. Ankara'dan: Fevzi Çakmak, Emin Sazak, Fuat Köprülü, Zühtü Veli Beşer, Üzeyr Avunduk, Fehmi Yağcı, Mustafa Yalım, Şevki Dağdelen, Fuat Seyhun, Muhlis Epe, Samet Ağaoğlu, Hayri Yün, Faik Başak, İbrahim Batmaz, Sıtkı Pulcu." Bkz. "Demokrat Parti Namzetleri", **Yeni Sabah**, 18 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁶² Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Y.2010, s.182; "Namzet İlanında Sürpriz Bekleniyor", **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.1; "CHP ve Demokratçılar Listeler Hazırlıyor", **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1946, s.2; "Demokrat parti Merkezinde", **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.1; "İstanbul'un Demokrat Aday Listesi Ankara'ya Bildirildi", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946, s.1; "D. Parti İzmir ve Konya Adaylarını İlan Etti", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁶³ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s.370-371; "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Namzetliği", **Yeni Sabah**, 30 Haziran 1946, s.1; "Mareşalin Adaylığı da Tesir Yaptı", **Yeni Sabah**, 1 Temmuz 1946, s.1; "Mrl. Fevzi Çakmak'ın Adaylığı Tahakkuk Etti", **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1946, s.1; "Mareşal İçin İmza Toplanıyor", **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1946, s.3; "Mşl. Fevzi Çakmak İstanbul Namzedi", **Yeni Sabah**, 1 Temmuz 1946, s.1; "Mareşalin Namzetliği", **Yeni Sabah**, 1 Temmuz 1946, s.1; "Aziz Mareşalimiz İstanbul'da", **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.1; "Demokrat Parti Fevzi Çakmak'ı Müstakil Aday Olarak Listesine Almaya Karar Verdi", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1946, s.1; "Hoş Geldin Mareşal", **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1946, s.1. Adaylık süreciyle ilgili tafsilat için ayrıca Adnan Çakmak'ın Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları adıyla Hürriyet Gazetesinde neşrettiği tefrikaya müracaat edilebilir.

ve halecanla çalışmaya sürüklemiştir. Bir süre sonra partinin ulusal bir teşekküle dönüştüğü görülecektir.⁷⁶⁴

1946 seçimlerine Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi ile Yalnız Vatan İçin Partisi de iştirak etmiştir.⁷⁶⁵ Kalkınma Partisi, belediye seçimlerinde olduğu gibi ferdi teşebbüs, milli ve manevi değerler, şahsi, içtimai ve siyasi hürriyet ile millette hizmet mefhumunu vurgulamıştır.⁷⁶⁶ Ancak ne tayin edilen adaylar ne de beyanat ve mitingleri herhangi bir alakaya mazhar olamamış, basın tarafından ciddiye alınıp iltifat gösterilmemiştir.⁷⁶⁷ Nuri Demirağ'ın basın toplantılarında ikram ettiği kuzu ise partinin “kuzu partisi” unvanıyla anılmasına neden olmuştur.⁷⁶⁸ Ve bir süre sonra parti ve partiye ait tüm değerler müstehzi bir üslub ve ironik bir muameleye mahkum edilmiştir.⁷⁶⁹

İşçi ve Çiftçi Partisi, Aydın, İzmir, İstanbul, Kırklareli, Eskişehir, İzmit, Diyarbakır, Amasya ve Sivas'ta şubeler açarak, İstanbul'da genel başkan Ethem Ruhi Balkan'ı, İzmir'de Mehmet Şükrü Tokay'ı, Kırklareli'nde Ali Esenkova'yı ve

---

⁷⁶⁴ Demokrat Parti, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van olmak üzere toplam 16 ilde örgütlenememiştir. “Ankara’da Dün Yapılan Heyecanlı Törenler”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1946, s.1; “Partilerin Seçim Faaliyeti Genişliyor”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1946, s.1; “Seçim Hazırlığı”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1946, s.1; “Demokrat partinin Yeni Bir Şubesi Daha Açıldı”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1946, s.1; “Yeni Şubeler ve Yeni Ocaklar Açıldı”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1; “Yeni Açılacak Şubeler ve Ocaklar”, **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.1; “Demokrat Parti”, **Yeni Sabah**, 6 Temmuz 1946, s.3; “Yeni Kurulan Şubeler ve DP’den İstifalar”, **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.4; “Demokrat Partinin Şehrimizdeki Faaliyeti”, **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.3; “Şehirde Demokrat Partinin Şubeleri”, **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1946, s.2; “Demokrat Parti Müteşebbis Heyetleri”, **Vatan**, 9 Haziran 1946, s.2; “DP Ankara Bahçelievler Bucak Merkezi Açıldı”, **Vatan**, 10 Haziran 1946, s.1; “Mersin’de Demokrat Partinin Faaliyeti”, **Vatan**, 10 Haziran 1946, s.2; “Partilerin Yeni Şubeleri”, **Yeni Sabah**, 21 Haziran 1946, s.1.

⁷⁶⁵ Erol Tuncer, **Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, Ankara 2003, s.362.

⁷⁶⁶ “İzmir’de Milli Kalkınma Partisinin Dünkü Mitingi”, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1946, s.2; “Nuri Demirağ’ın Beyannamesi”, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1946, s.1,3.

⁷⁶⁷ Partinin milletvekili adayları şunlardır: MKP milletvekili adayları şunlardır: Vahit Çadircioğlu, Asaf Göreç, Selahattin Biktimir, Nurettin Ardiçoğlu, Şevket Arı, Hikmet Şençaylar, Azmi Arslaner, Nihat Atameriç, Hulki Kurtkaya, Emin Sönmez, Mustafa Güler, Fikret User, Bedri Öztürk, Mustafa Badem, Ahmet Soysal, İbrahim Vefik Belender, Ahmet Yılmaz, Muharrem Cansel, İbrahim Sadık Berkan, Ömer Türkeş, Hasan Tufan, Hüseyin Dokur. Bkz. **Milletvekilliği Seçimine Mahsus Oy Tasnif Cetveli**, 1946; “Milli Kalkınma Partisi İstanbul Adaylarını İlan Etti”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s.1; “Namzetlerini İlk İlan Eden Parti”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.1; “Milli Kalkınma Partisinin Adayları”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁶⁸ Dimitir Şişmanov, **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih- (1908-1965)**, Belge Yayınları, İstanbul 1990, s.158.

⁷⁶⁹ “Milli Kalkınma Partisinde Dünkü Kuzu Ziyafeti”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1946, s.1 ve “Aday Gösterildiği İçin Partiden Çekilen Adam”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1946, s.1.

Aydın'da Avni Deniz'i aday göstermiştir.⁷⁷⁰ Liberal Demokrat Parti; İstanbul, Eskişehir ve Malatya⁷⁷¹, Yalnız Vatan İçin Partisi ise İstanbul'da şubeler açmış ve Dadaylı Miralay Halit, Muallim Fuat Günüyener, Avukat Şevki Sümer ve Mali müşavir Ratip Ezgin'i işaret etmiştir.⁷⁷²

2.1.10.3. 1946 Genel Seçim Sonuçları

21 Temmuz seçimleri saat 08:00'de olağanüstü bir huzur ve huşu içinde icra edilecek, halkın yüze yetmiş beşi sandığa giderek oyunu kullanacak ve gazete sütunlarında yer alan usulsüz işlem ve maslahata dair istisnai ve münferit haberleri dikkate dahi almayacaktır. Bu durum seçim sonuçlarının açıklanmaya başlamasıyla bir fiyasko ve fecaiye dönüşecektir.⁷⁷³

Ertesi gün usulsüz uygulama ile tehdit ve tazyike dair haber ve değerlendirmeler gazete sütunlarına sirayet edecek parti merkezine gönderilen telgraflar vasıtasıyla Diyarbakır, Yozgat, Erbaa, Edirne, Tokat, Beypazarı, Antalya, Kastamonu, Akyazı, Trabzon, Orhangazi⁷⁷⁴, Şile, Kadıköy ve neredeyse tüm seçim büro ve kurullarında yaşananlar ifşa edilecektir.⁷⁷⁵

---

⁷⁷⁰ “İşçi ve Çiftçi Partisi de Adaylarını Tespite Başladı”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.3; “Yeni Açılacak Şubeler ve Ocaklar”, **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.1; “İşçi ve Çiftçi Partisinin Trakya Adayları”, **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.1; “Yeni Şubeler Yeni Faaliyetler”, **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.1; “İşçi ve Çiftçi Partisinde”, **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.3; “İşçi ve Çiftçi Partisinin Namzetleri”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1; “Yeni Şubeler ve Yeni Ocaklar Açıldı”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁷¹ “Liberal Demokrat Partisi Hasköy Şubesi”, **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.4; “Diğer Partilerde”, **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.4; “Yeni Şubeler Yeni Faaliyetler”, **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁷² “Yalnız Vatan İçin Partisinin Namzeti”, **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.3.

⁷⁷³ “Tazyik ve Tehdit Tahammülsüz Safhada”, **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1946, s.1; “Şişli’de Bir Mahalle Halkının Reyleri Dünden Toplatıldı”, **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1946, s.1; “Vatandaş Dikkat”, **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1946, s.1; “Hemşeri Unutma ki Yavuz Bir Milletın Evladısın”, **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1946, s.1; “Seçim Bütün Memlekette Sükun İçinde Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1946, s.1; “Dün Yurtta İlk Defa Tek Dereceli Seçim Yapıldı”, **Ant**, 22 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁷⁴ Bursa’da vaki olan suiistimalle alakalı olarak bkz. **BCA**, 30.01.79.524.23, 29.7.1946;

⁷⁷⁵ “Yurtta Tehdit ve Tazyikler”, **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1946, s.1; “Demokrat partinin Şiddetli Protestoları”, **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1946, s.1; “Yurtta Terör”, **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.2. Yerel mahiyette yapılan usulsüz tatbikat ve uygulama için Mehmet Pınar, “Çok Partili Dönemde Doğu Anadolu’da Seçimlere Bir Örnek Ağrı (Karaköse) Seçimleri (1946-1960)”, **Turkish Studies**, Volume 9/1, Winter 2014, s.49-60, Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s.26-30 ve Kemal Biberoglu, **Demokrat Parti ve Sonrası Anılarım**, Ankara 1997, s.11-13’e bakılabilir.

Seçim sonuçlarına dair malumat 22, 23, 24 ve hatta 25 Temmuz tarihinde bile kesin olarak sübut edemeyecektir. Kamuoyu iktidar ve muhalefete dair asılsız, isnatsız çoğu zaman algıya dönük haber ve tahminlerle meşgul edilecek ve nihayet Halk Partisinin zaferi ilan edilecektir.⁷⁷⁶

Seçimin kat'i sonuçları neticesinde Halk Partisinin, yüzde seksen beş oyla 396, Demokrat Partinin, yüzde on üç oyla 57 ve bağımsızların yüzde 2 oy ile 6 milletvekili kazandığı anlaşılacaktır. Ancak bu tablo muhalefeti tatmin etmeyecektir.⁷⁷⁷

Seçimler muhalefet tarafından şiddetle eleştirilecektir. Çakmak, tepkisini "Seçimler kanuni bir seçim olmaktan çıkmıştır" ifadesiyle anlatacaktır. Bayar, "iddia ve itham ediyorum seçime fesat karışmıştır" diyecektir.⁷⁷⁸ İnönü ise seçimlerde sarf edilen sözlerin karşılıklı olarak unutulmasına dair uzlaştırıcı bir tutum ve mutedil bir dil benimseyecektir.⁷⁷⁹

---

⁷⁷⁶ "Bütün Yurtta Seçilen DP Adayları Tasniflerde Kaybettiler", **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.1; "Ankara'da Vaziyet", **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1946, s.1; "Demokrat Parti Kazanıyor", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "İstanbul'da", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "Seçim Bütün Yurtta Demokrat Parti Lehine İnkışaf Ediyor", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "İzmir'de Durum", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "Bursa'da Seçim", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "Ankara'da", **Yeni Sabah**, 22 Temmuz 1946, s.1; "Yurtta Seçim Durumu", **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁷⁷ "İstanbul'da DP Kazandı", **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.1; "Seçim Neticeleri Her Yerde Belli Oldu", **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.1; "Ankara'daki Seçimin Resmi Neticeleri", **Yeni Sabah**, 24 Temmuz 1946, s.1; "Yurtta Seçimi CHP Kazanıyor", **Ant**, 24 Temmuz 1946, s.1; "Seçimin Umumi Neticesi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁷⁸ "Celal Bayar'ın Beyanati", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s.1. Fevzi Çakmak, seçim sonuçlarıyla alakalı olarak şu beyanati vermiştir: "Seçimlerde Demokratların muvaffakiyetleri her tarafta halkın coşkun tezahüratı ile ilan edilirken birden bire işin makus bir seyir almasını teessürle karşıladım. Gerek sandık başlarındaki şahsi mümessillerim gerekse yakın arkadaşım ve dostlarım tarafından bana gönderilen telgraflarla da teyyüt eylediğine göre yüzde yetmiş ile seksen beş derecesinde kazanmış olan demokratlara birden bire adeta hiçbir şey kazanmamış gibi gösterilmeleri halkın kemali hürriyetle verdikleri reylerle hiç kıymet verilmediğini ifade etmektedir. Bu da hepimizin beklediğimiz demokrasi cereyanına büyük bir darbe olmuştur. Bittabi halk hakkını arayacak nihayet bütün engelleri bertaraf ederek memlekette ancak kanunun hakim olduğunu ispat edecektir. bu seçim kanuni bir seçim olmaktan çıkmış demektir. Herhalde daha ziyade halkın fikir ve arzularına muvafık ve daha demokraitik seçimlerin yapılması cümlemizin arzu ve temennisidir..." Bkz. "Seçim Kanuni Bir Seçim Olmaktan Çıkmıştır", **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1946, s.1. Bir dönem CHP Genel Sekreteri olan Kasım Gülek'de yolsuzluğu itiraf etmiştir: "Seçimlerde, aslında Ankara ve İstanbul'u CHP kaybetmişti. Fakat bu sonuçlar olduğu gibi kabul edilseydi, CHP'nin bir çok ileri geleni seçimi kaybedecekti. Böyle olunca CHP seçimde hile yapma yoluna gitti. Seçimin sandıkları ortadan kayboldu. Bu seçimin sonuçlarıyla ilgili dökümlere rastlanamamasının nedeni de hile yapılmasıydı..." Bkz. Sibel Nart, Türk Tarihinde 1945-1960 Yılları ve Kasım Gülek, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.

⁷⁷⁹ Nutuk şöyle devam ediyordu: "Vatandaşlarıma, yeni seçim sona ermiştir. Türk milleti kadın ve erkek seçmenlerin büyük nispetle iştirakile milletvekillerini seçmiştir. Yeni Büyük Millet Meclisinin muhtelif partililerden ve bağımsızlardan kurulmuş olması vatanımız için büyük muvaffakiyettir. Milletimizi yürekten tebrik ederim. Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devreye giriyoruz. Her

Bu üslup bile muhalefetin öfkelerini dindirmeyecektir. Demokrat Parti, seçim sonuçlarına tam 37 ilde itiraz edecek, İzmir, Adana, Ankara ve Bursa'da muazzam mitingler düzenleyecektir.⁷⁸⁰

Muhalefetin bu uzlaşmaz tavrı ve keskin öfkesi örfi idare marifetince dizginlenecektir. Yeni Sabah ve Gerçek Gazeteleri kapatılacak, seçim sonuçlarının tenkidi yasaklanacaktır.⁷⁸¹

2.2. Recep Peker Döneminde Muhalefet (7 Ağustos 1946-10 Eylül 1947)

2.2.1. Recep Peker Hükümetine ve Programına Tepkiler

İdarenin iradesizliği ile siyasal erkin mağrur, müstehzi ve mesafeli tavrı, muhalefetin hissi ve zihni harabiyetine ve bu bağlamda hasbi ve son derece ciddi ve tedrici surette gelişen tehlikeli bir reflekse dönüşecektir. Genel seçimlerin neden olduğu ağır travma mutsuz, daha vahimi umutsuz bir kitlenin çok sesli ve çoğulcu bir siyasal hayata olan heyecan ve halecanını tepeden tırnağa sarsarken, hak, hukuk, hürriyet ve demokrasi algısını hakikatten ütopyaya, ameliyattan nazariyata ve somuttan soyuta sürükleyecektir. Büyük Millet Meclisinin sekizinci dönemi bu haleti ruhiye içinde çatışan ve çelişen iki parti tek irade ve tek ideoloji iki teşekkülden

---

şeyden evvel seçim zamanının sınırlı sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur ve çalışma devrinin açılması ilk vazifedir. Büyük Meclisteki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olmak, fikir ayrılıklarını vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak gelecek vazifemiz olacaktır. İktidar ve karşı partilerini Büyük Mecliste, Belediyelerde ve basın alanında bir arada verimli olarak çalışabilmelerinin milletçe imtihanını vereceğiz. Bu imtihanın muvaffakiyetle verilmesi bugünkü ve gelecek nesiller için çok feyizli olacaktır. Vatandaşlarımızın arasında dostluğun bozulmaması için bütün dikkatimizi kullanacağız. Yeni Büyük Millet Meclisinin memleketimize ve milletimize kıymetli hizmetler başarmasını dilerim. İsmet İnönü" Bkz. "*İnönü'nün Millette Beyannamesi*", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s.1; "*İnönü'nün Beyannamesi*", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, s.1; "*İsmet İnönü Diyor ki: Türkiye'nin Milli Hayatında Yeni Bir Devreye Giriyoruz*", **Ant**, 26 Temmuz 1946, s.1.

⁷⁸⁰ "*Demokrat partinin İzmir'de Dün Yaptığı Miting*", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1946, s.1; "*Demokrat Parti Seçimin Feshedilmesini İsteyecek*", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, s.1; "*İzmir'de Yarın Bir Miting Yapılıyor*", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s.1; "*Bursa'da Dün Büyük Bir Miting Yapıldı*", **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1946, s.1

⁷⁸¹ Örfi idarenin resmi tebliği şöyledir: "Millet iradesinin tam bir serbestlikle tecellisini güçleştirmek endişesiyle İstanbul gazetelerinde seçime takaddüm eden günlerde yapılmış olan çeşitli ağır neşriyata karşı hiçbir tedbire başvurulmamıştır. Fakat seçim büyük bir sükunet ve emniyet havası içinde bitmiş olduğundan halkımızın artık karşılıklı sevgi ve saygı hisleri içinde yaşamaları ve herhangi bir tahrike maruz bırakılmamaları icap eder. Bu böyle iken de bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı ağır neşriyata devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği ve bu kabil yazılara karşı sıkıyönetim komutanlığının harekete geçeceği tebliğ olunur." Bkz. "*Örfi İdare Ağır Neşriyata Son Verdiliyor*", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, s.1.

mürekkep bir kimlik ve hüviyete bürünecektir. Bu tehlikeli dönüşüm siyasal literatür ve deneyimimizi sancılı ve son derece sıkıntılı bir çatışma ile uzlaşmaz bir kültür, gelenek ve geleceğe mahkum edecektir.

Büyük Millet Meclisinin yeni dönemi mutad bir seronomi fakat sıra dışı bir görünüm ve oluşum arz etmektedir. 5 Ağustos 1946 tarihili birinci oturum muhalefetin belki de ilk kez muktedir, mağrur ve mazlum, iktidarın ise her zamankinden daha mutedil, mağlup ve mahcup vaziyetine şahitlik edecektir. Meclis, A. M. Yeğena tarafından irad edilen kısa bir nutukla açılacaktır.⁷⁸² Kazım Karabekir 379 oyla meclis başkanlığına seçilecek, Yusuf kemal Tengirşenk ise sadece 58 oy alabilecektir. Karabekir, şahsına tevcih edilen sevgi ve alakaya teşekkür ederek, tarafsızlık vurgusu yapacaktır. Seronomi Tefik Fikret Sılay, Cevdet Kerim İncedayı ve Şemsettin Günaltay'ın başkan vekili olarak atanmasıyla devam edecektir.⁷⁸³

Cumhurbaşkanlığı seçimi yıllardır yapıldığı gibi geleneksel tarzda, aynı senaryonun temsili suretinde gerçekleştirilecektir. İnönü, 451 oyun 388'ini alarak bir kez daha cumhurbaşkanı seçilecektir. Fevzi Çakmak 59, Tengirşenk ise 2 oy alabilecektir.⁷⁸⁴ Halk Partili milletvekillerinin şaşalı ve olağanüstü tezahüratı altında yemin merasimi icra edilecektir. Meclisin bu olağanüstü tezahüratı muhalefet tarafından oturmak suretiyle protesto edilecektir. Bu durum yaklaşık 23 yıldır devam eden bir geleneğin iflası anlamına gelmektedir.

Aynı gün hükümeti kurma vazifesi Recep Peker'e verilecektir.⁷⁸⁵ Bu karar, son derece anlamlı ve anlaşılabilir bir endişenin tezahürüdür. Zira ulusal ve küresel

⁷⁸² **Aydın Tarihi**, S.153, 1-31 Ağustos 1946, s.2-3.

⁷⁸³ “Başkanlığa Karabekir Seçildi”, **Ulus**, 6 Ağustos 1946, s.1; “CHP Cumhurbaşkanlığına İnönü, Meclis Reisliğine de Kazım Karabekir'i Aday Gösteriyor”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1946, s.1; “DP Kararını Bugüne Bıraktı”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1946, s.1; “Demokrat Partinin Tebliği”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1946, s.1; “HP Grup Tebliği”, **Vakit**, 4 Ağustos 1946, s.1.

⁷⁸⁴ “İnönü İttifakla Cumhurbaşkanlığına Aday Gösterildi”, **Ulus**, 4 Ağustos 1946, s.1; “Cumhurbaşkanlığına İnönü Seçildi”, **Ulus**, 6 Ağustos 1946, s.1; “Meclis Açıldı, İnönü 451 Oydan 388'i İle Tekrar Cumhurbaşkanlığına Seçildi”, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1946, s.1; “Demokrat Parti Cumhurbaşkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak'ı Aday Gösteriyor”, **Akşam**, 5 Ağustos 1946, s.1; “Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü Seçildi”, **Akşam**, 6 Ağustos 1946, s.1; “İnönü İttifakla Cumhurbaşkanı Adaylığına Seçildi”, **Vakit**, 4 Ağustos 1946, s.1; “Halk ve Demokrat Partileri Cumhurbaşkanı Adaylarını Bugün Tespit Ediyor”, **Vakit**, 3 Ağustos 1946, s.1; “İsmet İnönü Cumhurbaşkanı Seçildi”, **Vakit**, 6 Ağustos 1946, s.1; “CH Partisi Meclis Grubu Dün Ankara'da Toplandı”, **Ant**, 4 Ağustos 1946, s.1; “İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına Seçildi”, **Ant**, 6 Ağustos 1946, s.1.

⁷⁸⁵ “Kabine İstifasını Verdi Yeni Kabineyi Kurmaya recep Peker Memur Edildi”, **Ulus**, 6 Ağustos 1946, s.1; “Kabineyi Recep Peker'in Kuracağı Tahakkuk Etti”, **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1946, s.1; “Yeni Kabineyi Teşkil recep Peker Memur Edildi”, **Akşam**, 4 Ağustos 1946, s.1; “Kurulacak Kabine

konjonktür ve maşeri temayül, disiplinli bir hürriyet ve tedrici/tedbiri bir tekamülü gerektirmektedir.⁷⁸⁶ Peker, tabiatı, temayülü, zihniyet ve alışkanlıkları ile otoriter bir tasavvur ve pratiğin mümessili durumundadır. Siyasal tutum ve söylemleri, liberal aforizma ve pratikleri inkar derecesindedir. Sınıf, sınıf esasına müstenit teşekküller ve sınıf inkılâbına mesafelidir. Siyasal parti ve muhalefet gerçeğine yeni ve esaslı bir boyut kazandırmıştır.⁷⁸⁷ Siyasal literatürü Darwinist/Materyalist felsefeden tecrit ederek yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda Peker ve temsil ettiği distopyanın, tutarlı, makul ve konjonktürel bir tercih olduğu oldukça açıktır.

Hakkında Söylentiler”, **Vakit**, 2 Ağustos 1946, s.1; “*Saraçoğlu Kabinesi Bugün Çekilecek*”, **Vakit**, 5 Ağustos 1946, s.1. Uran, hükümeti kurma görevinin Peker’e verilmesi konusunda şunları söylemektedir: “...Reisicumhur kabineyi benim teşkil etmemde ısrar etmeye başladı. Ben bu yüksek teveccühe teşekkür ettim. Fakat teklifi de kat’i olarak reddederek, merhum recep Peker’in bu vazifeyi üzerine almasının isabetli olacağını söyledim. Reisicumhur Peker’e hiçte istekli görünmüyordu ve onu geçimsizliğinden ve kaba hareketlerinden endişe edilebileceğini saklamıyordu. Ben kabine reisliği teklifini reddederek Çankaya Köşkünden ayrılmıştım ki, merhum Saraçoğlu hanımı ile birlikte evime geldi ve biraz oturduktan sonra hanımını bizde bıraktı ve beni alarak Anadolu kulübüne götürdü. Kulüpte küçük bir odaya çekilerek baş başa kaldığımızda Saraçoğlu kabine reisliğini kabul etmem için bana tekrar ısrar etmeye başladı. Reisicumhurun kendisini buna ve beni ikna etmeye memur ettiği anlaşılıyordu. Fakat ben Saraçoğlu’na da bu hususta hiç ümit vermedim. Nihayet kabineyi de Recep Peker kurdu...” Bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.368.

⁷⁸⁶ Peker’in başbakanlığa tayini makul bir tasavvurun tezahürüdür. Toker ve Uyar, Peker’in uzlaşmaz ve otoriter tavrının İnönü’nün hakemlik rolünü kolaylaştıracağını düşünmektedir. Yetkin ise teşebbüsü son derece sübjektif ve kati bir hükümle tek partiye rücu eden, planlı ve stratejik bir adım olarak değerlendirecektir. Bkz. Fehmi Akın, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.126-127.

⁷⁸⁷ Peker parti mefhumunu şu surette tanımlamaktadır: “bir devlet içinde bütün ulusal işlerin ana çizgileri ve yürütme şekilleri üzerinde, birbirlerine inananların ve dayananların beraber düşündüklerini tatbik için vücuda getirdiği birlik” Muhalif fırkalar hakkında ise şunları düşünmektedir: “Muhalefet etmek, tenkit etmek maksatları bir fırka teşkil için esas olamaz. Muhalif fırka mefhumu bizde yanlış anlaşılmiş ve yanlış tatbik edilmiştir. Bir fırka teşkil etmek mevcut bir fırka veya fırkalara muhalif yolları takip eylemek gibi sabit bir fikre esir olmak değildir. Böyle hareket edenler ileri gidişi tutan, yoldan alıkoyan menfi insanlardır. Bunlar kendilerini beğenmek için başkalarına fena demeyi tek vasıta olarak kullanan inanlara benzerler. Yeni fırkalar şu işleri bu tarzlarda şu yolları takip ederek göreceğim diyerek emek, gayret ve dikkat mahsulü olan esas ve prensiplerle meydana çıkmalıdır. Yeni bir esasla ortaya atılan bir fırkanın bu yolu takip etmek için ilk şart, mevcut fırkaları laakal kendisi kadar hürmet ve itibara layık görmesi ve bütün hareketlerinde kendisi bu zihniyetin tesiri altında bulundurmasıdır...” Peker, demokrasinin içinde bulunduğu muhite olan mesafesi hakkında şu çarpıcı ifadeyi kullanmıştır: “Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse, fayda verir, kök tutar. Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez. Biz filan millet yahut filan yerde böyle yapmışlar, biz de aynı tatbik edelim diyenlerden değiliz. Biz memleketimize uygun olan, ulus işlerine elvereni tatbik ederiz. Ve ulus işlerinde taklit ve dış görüşle beğendirmek yerine hayata uygun yolları doğru buluruz”. Peker hakkında daha fazla malumat için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Recep Peker, **CHP Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri**, Ankara 1935; Recep Peker, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul 1937; A. Yıldız, “*Recep Peker*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Der. Ahmet İnsel, C.2, İstanbul 2001.

Peker başkanlığında teşekkül eden 15. hükümet yeni azalardan mürekkep yeni bir kabineydi. 6 Ağustos 1946'da kurulan ve aynı gün kabul edilen yeni kabine şu isimlerden meydana geliyordu: Adalet Bakanı Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen, Milli Savunma Bakanı İstanbul Milletvekili Cemil Cahit Toydemir, İçişleri Bakanı Gümüşhane Milletvekili Şükrü Sökmensüer, Dışişleri Bakanı Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Maliye Bakanı Tokat Milletvekili Halit Nazmi Kışmır, Milli Eğitim Bakanı Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer, Bayındırlık Bakanı Sinop Milletvekili Cevdet Kerim İncedayı, Ekonomi Bakanı Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Denizli Milletvekili Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı Kastamonu Milletvekili Tahsin Cışkan, Tarım Bakanı Manisa Milletvekili Faik Kurdoğlu, Ulaştırma Bakanı Erzurum Milletvekili Şükrü Koçak, Ticaret Bakanı İzmir Milletvekili Atıf İnan ve Çalışma Bakanı Konya Milletvekili Sadi Irmak.⁷⁸⁸

Yeni kabineye ait Hükümet programı Büyük Millet Meclisinin 14 Ağustos tarihli celsesinde okunmak suretiyle ifşa edildi. Bir haftalık yoğun bir mesainin mahsulü olan program, umut edilenin aksine liberal bir zihniyet ve felsefenin tezahürüyüdü. Hükümet programı, liberal hayatı müşfik bir otoriterizme terk ediyordu. Hürriyet ve meşru otoriteye dönük suiistimal ve ideolojik tağşişi şiddetle lanetliyordu. Hürriyet ve hürriyete ait değerler tenbih ve tekdiri ihtiva eden disiplinli ve kontrollü bir teftişe dönüştürülüyordu. Dış politika hürmet ve vefaya müstenit değerlere terk ediliyordu. Kambiyo meselesi liberalizm çerçevesinde yeniden tasavvur ediliyordu. İthalatın zaruretinden ve Ticaret Ofisinin ilgasından bahsediyordu. Özel sermayenin önemi ve tenzilatın zarureti vurgulanıyordu. Adil bir toprak sistemi ve reformu ile sürgünlere hürriyet vaat ediliyordu. Ormanların muhafazası, ulaştırma imkanlarının geliştirilmesi ve emniyet teşkilatının revizyonu

---

⁷⁸⁸ “Recep Peker kabinesi Gece Kuruldu”, **Ulus**, 7 Ağustos 1946, s.1; “Recep Peker Kabinesini Kurmaya Çalışıyor”, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1946, s.1; “Yeni Kabine Dün Kuruldu”, **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1946, s.1; “Kabineye En Aşağı 10 Yeni Şahsiyet Girecek”, **Akşam**, 2 Ağustos 1946, s.1; “Peker Kabinesi Kuruldu”, **Vakit**, 7 Ağustos 1946, s.1; “Yeni Kabine Dün İşe Başladı”, **Vakit**, 8 Ağustos 1946, s.1; “Recep Peker Başbakan Oldu”, **Ant**, 6 Ağustos 1946, s.1; “Recep Peker Kabinesi Dün İşe Başladı”, **Ant**, 8 Ağustos 1946, s.1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 12.8.1946, s.12. Yeni kabinenin yeni İçişleri Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ile Milli Savunma Bakanı Cemil Cahit Toydemir'in otoriter ve disiplinli bir hürriyet taraftarı olduğu unutulmamalıdır. Kabine hakkında ayrıntılı bir değerlendirme ve malumat için Teoman Gül, **Türk Siyasi Hayatında Recep Peker, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997'ye müracaat edilebilir.

anlatılıyordu. Sınavsız üniversite hakkı, sağlık müesseselerinin ıslahı, adil bir vergi sistemi, memurun maaş meselesi, istinaf mahkemelerinin tesisi ve şeker fiyatının tenzili üzerinde duruluyordu. Vaatlerle tezyin edilmiş satırlar itimata dair dilek ve temennilerle sona eriyordu.⁷⁸⁹

Korkulan olmamıştı. Türk inkılabının tahayyül ve tasavvuru, programın keyfiyet ve ruhuna sirayet etmişti. Bu durum kamuoyu tarafından da şiddetle desteklenmişti.⁷⁹⁰ Zira Sovyet tehdidinin nevrotik tahrifatı, idari teşkilatı, harici ve dahili tehlikeleri bertaraf yahut ürkütecek yeni refleks ve mekanizmalarla techize

⁷⁸⁹ Programın tam metni için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 14.8.1946, s.27-37'e bakılabilir. Ayrıca "*Yeni Kabinenin Programı*", **Ulus**, 8 Ağustos 1946, s.1; "*Bakanlıklarda Hummalı Bir Faaliyet Göze Çarpıyor*", **Ulus**, 10 Ağustos 1946, s.1; "*Yeni Hükümet Programını Hazırlıyor*", **Ulus**, 12 Ağustos 1946, s.1; "*Yeni Hükümet Beyannamesini Tamamladı*", **Ulus**, 13 Ağustos 1946, s.1; "*Başbakan Recep Peker Hükümetin Programını Bugün Mecliste Okuyacak*", **Ulus**, 14 Ağustos 1946, s.1; "*Yeni Hükümet Hararetle Programını Hazırlıyor*", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1946, s.1; "*Yeni Hükümetin Geniş İslahat Programı*", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1946, s.1; "*Hükümetin Programı*", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1946, s.1; "*Programın Metni*", **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1946, s.1; "*Kabine Programını Hazırlamakla Meşgul*", **Akşam**, 9 Ağustos 1946, s.1; "*Kabine Programını Tamamlamak Üzere*", **Akşam**, 10 Ağustos 1946, s.1; "*Hükümetin Programı*", **Akşam**, 13 Ağustos 1946, s.1; "*Recep Peker Kabinesinin Programı*", **Akşam**, 15 Ağustos 1946, s.1; "*Yeni Kabinenin İlk Hedefi Hayat Şartlarını Ucuzlatmak*", **Vakit**, 10 Ağustos 1946, s.1; "*Recep Peker Kabinesi Devamlı Bir Toplantı Halinde*", **Ant**, 10 Ağustos 1946, s.1.

⁷⁹⁰ "*Peker'in Demeci Her Yerde Ferahlık Uyandırdı*", **Ulus**, 16 Ağustos 1946, s.1. İlgili değerlendirmelerin bir kısmı şöyledir: "...Artık gazete ve sokak tahrikçiliğinin nihayet bulması sırası geldiğini söylemekle, vatan duygusu taşıyan herkesin samimi bir dileğinin yerine getirmekte olduğumuzu zannediyoruz. Yurdun ve halkın görülecek işleri vardır. yurt üstünde tehlike bulutları dolaşmaktadır. Havayı daima gergin ve sokağı ayakta tutarak kendi hesabına anarşi ve bozgun şartları hazırlamaya çalışan bir beşinci kol, bütün kışkırtma fırsatlarını kullanmaktadır. Taktik harp sonundan beri etrafımızda yürütüldüğünü ve bazı yerlerde muvaffak da olduğunu gördüğümüz taktiğin aynıdır. İktidar partisi gibi muhalefet partisinin de vazifesi milli irade mekanizmasının normal işlemesini sağlamak olduğunda tereddüt bile dilemez. Yalnız vatanın menfaati değil, uğruna nesillerin emekleri boşa giden demokrasinin kurulma ve gelişme menfaatleri de bunu gerektirmektedir..." Bkz. Falih Rıfkı Atay, "*Yeni Hükümet Kurulmuştur*", **Ulus**, 8 Ağustos 1946, s.1. "...Başbakan recep Peker nutkunda açık yürekli ve açık sözlü olduğu kadar, kabine arkadaşları ile beraber çalışmaktan yorulmayacağı ve kararlarını cesaretle vermekten çekinmeyeceği belliydi...Hükümet programında yalnız demagojiye yer verilmemiştir. Başbakan yapılmayacak vaatlerle birkaç gün gazetelerde alkışlanmayı değil, yapılabilecek işleri sıralayarak CHP iktidarının itibarını her gün biraz daha kuvvetlendirmeyi hedef tutmuştur...Yeni meclis ve hükümetin memleketi seçim propaganda ve tahrikleri ile bozulmaya yüz tutan düzen ve güven havasına tekrar kavuşturduğu görülmektedir..." Bkz. Falih Rıfkı Atay, "*Yeni Hükümetin İş Programı*", **Ulus**, 16 Ağustos 1946, s.1. "Recep Peker kabinesi teşekkül etti. Bir çok yeni simayı ihtiva eden yeni hükümetin vazifesi çok ağırdır. Bütün tenkit nazarlarını üstüne çevirmiştir. Hükümet ne yapsa onu beğenmemeye ve efkarı umumiye nazarında onu mutlaka kötülemeye bugünden kararını vermiş bir kısım matbuat ve bir kısım insanlar vardır..." Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "*Yeni Kabine*", **Tanin**, 8 Ağustos 1946, s.1. Yeni kabineye ait program ve esaslar muhalif isimler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Program ve Peker'e ait eleştiriler için şu kaynaklara müracaat edilebilir: "*Sayın recep Peker'e Açık Bir Hitap*", **Millet**, 15 Ağustos 1946, s.3; "*Bir İhtiyaç Listesi Halinde Hükümet Programı ve Recep Peker'in Parti Feragatı*", **Millet**, 22 Ağustos 1946, s.8-9; Ahmet Emin Yalman, "*Yeni Kabinenin Manzarası Zıddıyla Tedavi Yolunda Bir Teşebbüs*", **Vatan**, 8 Ağustos 1946, s.1; Ziyad Ebuziyya, "*Programın Ana Hatları*", **Tasvir**, 16 Ağustos 1946, s.1; Ziyad Ebuziyya, "*Yeni Kabine*", **Tasvir**, 8 Ağustos 1946, s.1; Cihad Baban, "*Peker'in Programı*", **Tasvir**, 15 Ağustos 1946, s.1; Kenan Öner, "*Demokrasi Telakkileri*", **Tasvir**, 21 Ağustos 1946, s.1.

sevk ediyordu. İdare ve iradenin disipline edilmiş otoritesi, ideolojik arayış ve suiistimallere de göz dağı verir nitelikteydi.

Bütün bu gelişmeler Fuat Köprülü'nün beyanatıyla kısa süreli bir bunalıma dönüşecektir.⁷⁹¹ Programa ait itimat meselesi geleneğe dönüşen bir itiyadın yeniden sorgulanmasını gündeme getirecektir. Muhalefetin mütalaaya dair arzusu, itimat üzerinde cereyan edecek hararetli çatışmalara vesile olacaktır. Süreyya Örgüevren, itimat ve itimatsızlığa dair anayasal bir tefsire girişecektir.⁷⁹² H. F. Aytaç ve S. İpek, harici vaziyetin hassasiyetini vurgulayacaktır. S. İçöz, tehir arzusunun geleneğe olan mesafesini anlatacaktır. C. Oral, programın panoramik bir tahliliyle meşgul olacaktır. B. K. Çağlar, programın liyakat ve itimat mevzuunu şovenist bir demagojiye dönüştürecektir. K. Gülek, kabineye ait iktisadi tasavvuru teşrih edecek, Y. Abadan ise hükümete methiyeler düzecektir. Müzakere temadan kopuk, vaat ve arzular silsilesine dönüşerek devam edecektir. S. Tekelioğlu, vali ve kaymakama ait salahiyet ile memur sayısının tahdidine değinecektir. S. İçöz, tiftik geçisinin ıslahı, kadın memurların kılık ve kıyafeti ile makyaj meselesini eleştirecektir. V. Kocagüney, cezaevlerindeki sıhhi şeraitin tertibi, emeklinin maişet derdi ve hatta şarka ait ısınma meselesi üzerinde duracaktır.⁷⁹³

Meseleye ait en çarpıcı ve gerçekçi değerlendirme yine Adnan Menderes tarafından yapılacaktır. Kendisi konunun ehemmiyeti hususunda şu ifadeleri kullanacaktır: “*Hükümetçe koskoca bir teşkilat, geniş bir cihazla ancak bir haftada hazırlanmış olan ve iktidar partisince de enine boyuna müzakere edilerek kabul edilmiş bulunan bir hükümet programına kulaktan dinlemekle cevap vermeye kalkışmayı asla doğru bulmamaktayız. Bu işi hafife alarak umumi efkara ehemmiyet vermemek ve bizzat Büyük Millet Meclisine ve millet kürsüsüne layık olduğu yüksek*

---

⁷⁹¹ Köprülü'ye ait beyanat şöyleydi: “Muhterem arkadaşlar; yeni kabinenin programını dinledik. 75 dakika süren bu program devletin iç ve dış siyasetine ait ana prensiplerden başlayarak kibritletlerin ıslahına kadar; memleketin umumi hayatını alakadar eden bin bir meseleden bahsediyor. Demokrat Parti, hükümetin programı hakkında kendi mütalaa ve tenkitlerini arz etmeyi kendisi için bir borç bilir. Ancak şimdi dinlediğimiz ve yeni elimize aldığımız bu program hakkında partimizin tenkitte ve mütalaada bulunması için müzakerenin cumaya talikini rica ediyorum.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 14.8.1946, s.36-37.

⁷⁹² Burada ima ve zikredilen madde anayasaya ait 44. hükümdür. 1924 anayasasının üçüncü faslının 44. maddesi “...hükümet hattı hareket ve siyasi noktai nazarını azami bir hafta zarfında meclise bildirir ve itimat talep eder.” demektir. Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.120.

⁷⁹³ İlgili değerlendirme ve nutuklar için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 14.8.1946, s.37-71'e bakılabilir.

saygıyı göstermekte kusur etmek demek olur. Bu kürsüden bir hükümet programına cevap vermek gibi gayet ehemmiyetli bir mevzuda sizlere ve Türk milletine söylenecek sözlerin o sırada sümmet tedarik akla gelivermiş sözler değil, tetkike dayanan fikir ve mütalaalar olması icap eder. Bu ise zamana muhtaçtır...”⁷⁹⁴

Menderes konuşmasını hürriyeti tahdit ve tehdit eden hususlara hasredecektir. Tek parti usulünün yerleşmiş kanaat, itiyat ve geleneği ile tenkit ve murakabenin zarureti üzerinde duracaktır. Ve önce kürsü, sonra da salonu terk edecektir.

Hükümetin tavrı Koraltan tarafından da şiddetle eleştirilecektir.⁷⁹⁵ Aynı ton ve tınıda devam eden belagat rüzgarı kimi zaman Köprülü’nün izahat ve müdahaleleriyle bölünecektir. Ve çoğu zaman nefrete meyyal bir üsluba terk edilerek sinir harbine dönüşecektir. Müzakerenin sonunda 378 oy alan hükümet meşruiyet kazanacaktır.⁷⁹⁶

15. hükümetin en büyük problemi Meclisin meşruiyet meselesi olacaktır. Muktedirin muhalefete tahakkümü ile muhalefetin muktedire olan tahammülsüzlüğü, müeddeb, kitabi ve ilkesel çelişkiyi kaosa, demokratik kültür ve literatürü itibar ve

⁷⁹⁴ Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991, s.96.

⁷⁹⁵ Koraltan’a ait konuşmanın esası şu satırlardan ibarettir: “44. maddenin son fıkrasını şimdi okuyacağım ve açık mânasını açıklayacağım şekilde bu mecburiyeti doğrudan doğruya yeni kurulan Bakanlar Kuruluna tahmil etmiştir. Şimdi okuyayım: 44. maddenin son fıkrası «Hükümet tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclise bildirir ve ondan güven ister.» Şimdi, biraz evvel arzettiğim şekilde anayasanın tahmil ettiği bu mecburiyet doğrudan doğruya Hükümete matuftur ve sarih olarak kanunun ifadesi de bunu âmirdir. Arkadaşlar, bu noktai nazarı hemen cevap vermek şeklinde tevcih eden arkadaşlarımızın görüşleri, düşünceleri, herhalde bir itiyadın ifadesidir. Yani uzun zamandan beri düne kadar Mecliste böyle kurulmuş, karşılıklı partiler olmadığı ve kurulan partilerin, kurulan hükümetlerinin tek parti tarafından desteklendiği ve doğrudan doğruya tek parti bütün mesuliyeti de beraber yüklediği için daha evvel kendi aralarının kurdukları hükümetlerin beyannamelerim dinlemişler, dinlediler, inandılar, getirdiler ve gördüler, gördü. Şimdi demokratik: esâslara uygun olarak memleketimizin hayatında ileri bir anlayışı, ileri bir demokrasiyi hâkim kılmak zihniyetiyle bir fırkanın vücudu Muhterem Heyetiniz içinde bulunan Demokrat Partiyi teşkil eden milletvekilleriyle meydandadır. Bu itibarla Devlet teşkilâtının en ufak memurundan başlayarak en büyük teşkilât cihazına kadar bir hafta işletilmek suretiyle hazırlanmış olan ve burada ancak okunması 75 dakikada sona eren ve umumî mânada bütün memleket işlerim mukadderatını kucaklayan bir mevzu üzerinde sadece okunması 75 dakika süren bir beyannameye milletın beklediği, istediği, ıstraplarının ifadesini burada tercüman olmak okunan ve memleketin bütün işlerini istiap eden bir mevzu etrafında derhal cevap vermek imkânı var mıdır?” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 14.8.1946, s.40-41.

⁷⁹⁶ “**CHP Meclis Grubunda Kabinenin Beyannamesi Görüşüldü**”, **Ulus**, 14 Ağustos 1946, s.1; “**Hükümetin Beyannamesi**”, **Ulus**, 15 Ağustos 1946, s.1, 4, 5; “**Hükümetin Programı Üzerinde Görüşmeler**”, **Ulus**, 15 Ağustos 1946, s.1-3; “**Hükümet Demeci Üzerinde**”, **Ulus**, 16 Ağustos 1946, s.1; “**Hükümet Mecliste Programını Okudu 431 Reyden 378’i İle İtimat Kazandı**”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1946, s.1; “**Meclisteki Görüşmeler**”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1946, s.1; “**Meclis 53 Oya Karşı 378 Oyla Kabineye İtimat Etti**”, **Akşam**, 15 Ağustos 1946, s.1; “**CHP Meclis Grubu Hükümet Programına Oy Birliğiyle Karar Verdi**”, **Ant**, 14 Ağustos 1946, s.1; “**Recep Peker Kabinesi 53’e Karşı 378 İle İtimat Oyu Aldı**”, **Ant**, 15 Ağustos 1946, s.1.

inandan yoksun çatışma geleneği ile müfrit bir fanatizme sürükleyecektir. Bu bağlamda sancılı ve yaralı “Türk Demokrasisi” ve demokratik literatür yeniden tanımlanmalı, maşeri vicdanda aklanmalı, itibar, itminan ve istikrar çerçevesinde yeniden kurgulanmalıydı.

Yeni Meclis, ilk mesaisni resmi prosedüre hasretti. 12, 19 ve 21 Ağustos tarihli ikinci, beşinci ve altıncı oturum yemin merasimi, tutanak inceleme komisyonunun tespiti⁷⁹⁷ ve başkanvekilliğine dair mutad çalışmalara sahne oldu.⁷⁹⁸ 26 Ağustos tarihli sekizinci oturum aralarında Çorum, Kırşehir, Sinop, Trabzon, Ankara, Çankırı, Seyhan, Balıkesir, İstanbul, Samsun, İçel, Manisa, İzmir, Kütahya, Kırklareli, Tekirdağ, Sivas, Erzurum, Isparta, Bursa, Kayseri, Kocaeli, Konya, Mardin, Maraş, Rize, Afyon, Aydın, Bolu, Antalya, Çanakkale, Diyarbakır, Hatay, Urfa, Eskişehir, Zonguldak, Yozgat, Elazığ, Siirt ve Ordu olmak üzere toplam 39 vilayete ait seçim tutanakları hakkındaki itirazlarla sarsıldı. Sabah saatlerinde başlayan oturum 02:50’ye kadar devam etti. Pek çok hatip leyh veya aleyhte, müddei yahut müdafî olarak konuştu. İddia, iftiraya, müdafa müsademeye dönüştü. Muhalefet; komisyon çalışmalarının yetersizliğinden, seçim usulsüzlüklerinden, idari mekanizmanın tazyikinden, kolluk kuvvetlerinin tarafgirliğinden bahsetti. İktidar ise ekalliyetin ekseriyete tahakkümünden, muhalefetin manevi tazyikinden, ifsat, izlal ve irticaya müstenit kara propagandadan şikayet etti. İlgili tutanakları hücceti salihden

---

⁷⁹⁷ “Pazartesi Günü Mecliste 20 İhtisas Komisyonu Seçilecek”, **Ulus**, 9 Ağustos 1946, s.1; “Meclisin Bugünkü İçtimai”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1946, s.1; “Meclis Dün Toplandı”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1946, s.1. İlgili komisyon şu azalardan oluşuyordu: Hasan Dinçel, Reşat Aydın, Nihat Erdem, Şevki Ergun, Cihat Baban, Muhtar Ertan, Abdullah Alpdoğan, Ahmet Tahtakılıç, Sahir Kurtluoğlu, Adnan Adıvar, Ahmet Ulus, Aşır Atlı, Muzaffer Canbolat, Esat Tekeli, Zeki Rıza Sporel, Arif Çubukçu, İbrahim refik Soyer, Mustafa Korkut, Raşit Börekçi, Abdurrahman Münip Berkan, Recai Görelî, kemal Silivrili, Ahmet Gürsoy, Abdürrezak Şatana, Mahmut Nedim Gündüzalp, Fahri Kurtuluş, Abidin Ege, Refik Koraltan, Fakihe Öymen, Kemal Turan. Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Hatay, İçel, Isparta, İzmir, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Rize, Samsun, Seyhan, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Trabzon, Urfa, Yozgat, Zonguldak illeri seçilenlere dp toptan itiraz etmiştir. bu iller dışındakilerin seçim tutanakları kabul edilmiştir. Haklarında itiraz yapılan milletvekilleri şunlardır: Balıkesir-Abdi Ağabeyoğlu, Çanakkale-Nurettin Ünen, Edirne-Bahattin Öğütmen, Elazığ-Mustafa Arpacı ve Fahri Karakaya, Eskişehir-Yavuz Abadan, İstanbul-Abdurrahman Münip Berkan, Kazım katabekir, Burhan Cahit Morkaya, Recep Peker, Zedki Rıza Sporel, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cemil Cahit Toydemir, Hüseyin Cahit Yalçın, Senihi Yürüten, Kayseri-Sait Azmi Feyzioğlu, Konya-Rasim Erel, Halis Ulusan, Kütahya-Memduh İspartalıgil, Mardin-Abdulkadir Kalay, Konya-Abidin Çakır, Ordu-Mehmet Furtun, Samsun-Muin Köprülü, Seyhan-Kasım Ener, Siirt-Lütfi Yavuz, Urfa-Vasfi Gerger, Zonguldak-Nuri Tarhan. Bkz. “İhtisas Komisyonları seçimi Dün Yapıldı”, **Ulus**, 13 Ağustos 1946, s.1, 3.

⁷⁹⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 12.8.1946, s.10-23; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 19.8.1946, s.80; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 21.8.1946, s.82.

yoksun paçavraya benzetti. İftira, tezvir, pervasız, küstahane ve mesnetsiz bir teşebbüs addetti. Menderes ve Köprülü Seçim hadisesinin acı hatıralarını bir kez daha hatırlattı. Malumu yeniden ilam etti.⁷⁹⁹ Ve nihayet dağ fare doğurdu. Saatlerce süren mesai bir prosedürün icrası ve bir melodrama dönüştü. Komisyon kararları bilaistisna kabul edildi. Bu durum meclisin meşruiyeti ve seçimin emniyeti hususundaki vicdani kanaati hiçbir zaman teskin edemedi. Kin, nefret, intikam, öfke ve hesaplaşma üzerine inşa edilmiş bir demokrasi kültürüne vesile oldu.

2.2.2. 7 Eylül Kararları

Harbin neden olduğu olumsuz amillerin tesiri altında muvazene ve şirazesini bozulan küresel parametre ve değerlerin değişen dengeler doğrultusunda liberalizasyonu ve para istikrarsızlığını izale ve izole edecek yeni bir kambiyo sisteminin hayali ile muadilat esasına dayanan yeni bir paradigmanın inşa ve endişesi IMF adlı finansal bir kuruma dönüştü. Harp zarureti nedeniyle milli ekonomisi bozulan, istihlak ve istihsal düzeni kaybolan, parasının satın alma kudreti yok olan, ithalat ve ihracat dengesi yıkılan Türk ekonomisi, Batının temsil ve idealize ettiği siyasal ve iktisadi liberalizasyonu, harici saik ve tahrikle zecri bir entegrasyona dönüştürecek, Bretten Woods ve Dünya Bankası vasıtasıyla Batı tipi bir düzen ve evrene angaje olacaktı.⁸⁰⁰

⁷⁹⁹ “Milletvekili Seçim Tutanakları”, **Ulus**, 25 Ağustos 1946, s.1; “Büyük Millet Meclisinde Seçim Tutanakları Üzerinde Müzakereler”, **Ulus**, 26 Ağustos 1946, s.1; “H. Uran’ın Dünkü Önemli Demeci”, **Ulus**, 26 Ağustos 1946, s.1; “Seçim Tutanakları Üzerinde”, **Ulus**, 28 Ağustos 1946, s.1; “Tutanaklar Üzerindeki Görüşmeler”, **Ulus**, 29 Ağustos 1946, s.1; “Tutanaklar Üzerindeki Görüşmeler”, **Ulus**, 30 Ağustos 1946, s.1; “Tutanaklar Üzerindeki Görüşmeler”, **Ulus**, 31 Ağustos 1946, s.1; “Meclisin Pazartesi Yapacağı Mühim Toplantı”, **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1946, s.1; “Milletvekili Seçimleri İçin Yapılan İtirazlar”, **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1946, s.1; “Meclisin Dün Sabah 9.30’dan Bu Sabah 3’e Kadar Süren Fırtınalı Toplantısı”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1946, s.1; “Seçim Mazbataları”, **Akşam**, 19 Ağustos 1946, s.1; “Dün B. Millet Meclisinde Milletvekilleri Hakkında İtirazların Müzakeresi Yapıldı”, **Ant**, 27 Ağustos 1946, s.1; “BM Meclisinde Bir Demokrat Milletvekilinin Sözleri Yüzünden Kopan Şiddetli Fırtına”, **Ant**, 30 Ağustos 1946, s.1; “Meclisin Dünkü Oturumu Çok Gürültülü Oldu”, **Akşam**, 27 Ağustos 1946, s.1; “Mecliste Hararetli Celse”, **Akşam**, 26 Ağustos 1946, s.1. Bu uzun müzakerenin teferruatı için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.1, 26.8.1946, s.91-218.

⁸⁰⁰ Haluk Cillov, “Türkiye Milli Gelirindeki Gelişmeler”, **Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı**, Bursa İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1973, s.139; Koray Başol, **Türkiye Ekonomisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir 1983, s.64; İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s.5. Akyıldız ve Eroğlu, ülkemizde tesis edilen Batı tipi siyasal ve iktisadi liberalizasyonun, Amerikalı Ekonomist Thonburg ile Dünya Bankası teorisyenleri tarafından gerçekleştirildiğini düşünmektedir. Bkz. Hüseyin Akyıldız-Ömer Eroğlu,

Bir süre önce deklare ettiği programında yeni siyasal, askeri ve ekonomik dengeler çerçevesinde yeni düzenlemelere gidileceğini bildiren Peker; ticaret sahasında bozulan dengenin sağlanacağı ve tahdit ve tedbirin kaldırılarak ithalâtın kolaylaştırılacağını ilan ediyordu.⁸⁰¹ Bu durum pek yakında ekonomi üzerinde gerçekleştirilecek derin ve sancılı bir operasyonu ifade ediyordu.

7 Eylül 1946 tarihinde toplanan CHP Meclis Grubu, “harp yıllarının neden olduğu tahribat ve travmayı izale etmek, sıhhsiz bir paranın menfi tesirini önlemek, salim ve vazih bir iktisadi düzene kavuşabilmek ve değişen dünya denge ve gerçeklerine mutabık modern bir sistem vücuda getirmek gerekçesiyle” bir dizi tedbire başvuruyordu.⁸⁰² Türk parasını devalüe ederek sabit bir kura bağlıyordu. Bir Amerikan Dolarını 129 kuruştan 280 kuruşa çıkarıyordu. İthalata kolaylık getiriyor, bankalara altın satma hakkı veriyordu. Sipariş ve ithalatta plafon, kontenjan gibi miktar tahditleri, cins, vasıf ve fiyat kontrollerini kaldırıyordu. İthalat işlerini bürokrasiden azat ederek hızlandırıyordu. Bir süredir devam etmekte olan karne usulünü lağvediyordu.⁸⁰³

“*Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2004, C.9, S.1, s.5-51.

⁸⁰¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.1, 14.8.1946, s.31; Osman Cenk Kanca, “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y.2012, C.9, S.19, s.49.

⁸⁰² “CHP Partisi Grubu İktisadi Muvazaneyi Tesis İçin Alınan Tedbirleri Tasvib Etti”, Akşam, 8 Eylül 1946, s.1; “Hükümetin Mühim Kararı”, Cumhuriyet, 8 Eylül 1946, s.1. Meclis Grubu yayımladığı tebliğde ilgili kararın gerekçeleri konusunda şunları söylüyordu: “1-Harp yıllarının bozulduğu iktisadi muvazaneyi yeniden kurmak 2-Bretton Woods ruhuna ve esaslarına şimdiden uyarak dünya ticaretine sağlam bünye ve normal usullerle katılabilmek yolundaki hedefimize varmak için iç fiyatlarımızla dünya ticaretinde başlıca veri olan fiyatlar arasındaki farkın ortadan kaldırılması 3- Bu ayarlamalar sonucunda fiyatları ortalamanın altına düşmüş ya da düşmeye durmuş ihtiyaç mallarımızın fiyatlarının makul oranlara getirilmesi ve fiyatları yüksek olduğu için satılmayarak elde kalan ihraç mallarımızın kolayca satılabilmesi” Bkz. Nazif Ekzen, 1946-1958-1970 Devalüasyonları, Maliye Bakanlığı tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s.5-6. Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, kararlara ait gerekçeyi şu satırlarla ifade ediliyordu: “Harbin devamı müddetince tedavüldeki para hacminin yükselmesi, ithalat imkanlarının azalması, milli savunma ihtiyaçları ve bazı halk sınıfları gelirlerinin gayri tabii bir surette artması dolayısıyla istihlakatın tezayüdü gibi sebeplerle iç fiyatlarımızda ortalama bire karşı dört nispetinde bir yükselme kaydedildiği, diğer bir tabirle, Türk lirası satın alma gücünün iç pazarlarda mühim nispetlerde düştüğü malumdur. Paramızın değeri iç pazarlarda bu suretle gerilerken dış pazarlardaki satın alma gücü, kambiyo tahdidatı, prim tatbikatı ve benzeri tedbirlerle idare edilmiş ve binnetice Türk lirasının iç ve dış değer yekdiğerinden pek farklı ve muvazenesiz bir hal almıştır. Ekonomimizin normal bir düzene kavuşması, fiyat seviyelerimiz ve alelumum ticaretimizin çeşitli karışıklıklardan kurtulması için bu muvazenesizliği izale etmek ve sıhhsiz bir paranın menfi tesirlerini önlemek zaruridir...Binaenaleyh er veya geç paramızın iç ve dış değerleri arasında bir ayarlama yapılması gerekiyordu...” Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.2, İ.1, 13.11.1946, s.20.

⁸⁰³ Zübeyir Turan, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 2011, C.4, S.1, s.64; N. Alp Erilli-M.

Bütün bu tedbirler savaş yıllarının yokluk ve yoksulluğunu unutturacak nitelikteydi. İhracat hızlanacak ithalat ise kolaylaşacaktı. Paranın iştiracı gücü ve itibarı artacaktı. Takas ve kliring yerini serbest döviz sistemine bırakacak, karapazar yok olacaktı. Altın piyasası canlanacak ve belirgin bir refah sağlanacaktı.

Bu hüsnü niyet basın tarafından da şiddetle desteklenecekti. Satır ve sütunlar üzerinden yürütülen psikolojik bir terapi sahnelenecekti. Geleceğe dair itminan imana, heyecan halecana dönüşecek, nazariyat üzerinden pratik bir hayat müjdelenecekti.⁸⁰⁴

Kazım Körez-Yüksel Öner-Kamil Alakuş, “Kritik (Kriz) Dönem Enflasyon Hesaplamalarında Bulanık Regresyon Tahminlemesi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13 (2) 2012, s.241; “Ekmek Karnesi Kaldırıldı”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946, s.1.

⁸⁰⁴ “Hükümetin Son Kararları Üzerine Piyasada Pahalılık Değil Ucuzluk Bekleniyor”, *Akşam*, 11 Eylül 1946, s.1; “Ticaret Bakanının Demeci”, *Akşam*, 11 Eylül 1946, s.1; “Tebdir Zamanında Alındı”, *Akşam*, 11 Eylül 1946, s.1; “Ticaret Bakanının Son Kararlara Dair Demeci”, *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1946, s.1; “İhraç Malları Listesine Yeni İlaveler Yapılacak”, *Akşam*, 12 Eylül 1946, s.1; “Ekonomi Bakanı Dün Kararları İzah Etti”, *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1946, s.1; “Pamuklu Maddelerin Fiyatları İndirilecek”, *Akşam*, 12 Eylül 1946, s.1; “Piyasada İstikrara Doğru”, *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1946, s.1; “Maliye Bakanının Demeci”, *Akşam*, 15 Eylül 1946, s.1; “Hükümetin yeni Kararlarının Çok İyi Neticeler Vermesi Bekleniyor”, *Vakit*, 9 Eylül 1946, s.1; “Para Davamız Yurt İçin En Hayırlı Şekilde Halledilmiş Bulunmaktadır”, *Vakit*, 10 Eylül 1946, s.1; “Hükümet Halkı 7 Eylül Kararlarını Desteklemeye Davet Ediyor”, *Vakit*, 11 Eylül 1946, s.1; “İktisadi Sahada Alınacak Tedbirler”, *Vakit*, 12 Eylül 1946, s.1; “Yeni İktisadi Tedbirlerin Piyasada İlk Akisleri”, *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1946, s.1. Meseleye dair kararlar gazeteciler, tarafından son derece yerinde ve makul addedilmiştir. Nadi, Cumhuriyet Gazetesi için kaleme aldığı makalede “...Recep Peker hükümeti bugünden itibaren yürürlüğe koyduğu kararlarla Türk iktisadi bünyesinin kuvvetlenmesine ve devamlı bir muvazeneye kavuşmasına doğru cesaretli bir adım atıyor. İktisadi muvazenenin ilk şartı olan fiyat meselesi üzerinde hükümet geçici prim usulünü bırakarak iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında döviz esası üzerinden yeni bir ayarlama yapmıştır...Yeni ayarlamaların şimdiye kadar tatbik edilen prim usulüne nispetle Türk parasını biraz daha düşürmüş olduğuna dikkat edersek bundan doğacak neticede ithal mallarının bir miktar pahalılaşmasını bekleyebiliriz. Fakat hükümet bu noktayı göz önünden uzak tutmamış ve harp zaruretleri yüzünden ithalat işlerinde öteden beri tatbik edile gelen sıkı tedbirlerin çoğunu kaldırmıştır. Memleketimizde esasen yetiştiği yahut da lüks sayıldığı için ithaline izin verilmeyen mallar dışında her türlü eşyanın yurda girmesi kolaylaştırılıyor, milletlerarası tediyeleri için geniş döviz kaynakları sağlanıyor. Bu tedbirlerin gümrük gelirlerimize müspet bir şekilde tesir edeceği ve yeni bütçenin hazırlanmasında işe yarayacağı umuluyor...” demiştir. (Bkz. Nadir Nadi, “Hükümetimizin Yeni Kararları”, *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1946, s.1.) Buna mümasil bir değerlendirme de Necmettin Sadak tarafından yapılmıştır: “...Hükümet içerde ve dışarıda bir çok kimselerin çoktandır tek çare olarak gösterdikleri radikal tedbire başvurarak döviz rayiçlerinin iç ve dış fiyat seviyeleri arasında muvazene teminine yardım edecek surette ayarlanması lazım geldiği kanaatine varmıştır. Bu kararın ilk neticesi ihracat mallarımızın daha kolay alıcı bulması ve daha çok satılması, neticede hem istihsalimizin artması hem de memleketimize giren dövizin çoğalması olacaktır. Döviz miktarının bu surette artması da ithalatı memleketin ihtiyaç seviyesine göre genişletmek imkânını verecektir...” (Bkz. Necmeddin Sadak, “Milli Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar”, *Akşam*, 9 Eylül 1946, s.1.) Kararlara yönelik müspet değerlendirmelerden biri de Hüseyin Cahit Yalçın’a aittir: “Hükümet tarafından alınan son iktisadi tedbirlerin memlekette büyük bir hayretle beraber derin bir memnuniyet hasıl ettiği görülüyor. Bu adeta iktisadi bir inkılap addedilebilir. Harbin yarattığı suni sistem birden bire yıkılmış ve tabii hayat avdet etmiştir...” (Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Son İktisadi Tedbirler”, *Tanin*, 10 Eylül 1946, s.1.) Ve son olarak Asım Us’u dinleyelim: “Recep Peker hükümeti iktidarı ele aldığı zaman ilan ettiği iş programı ile iktisadi sahada göze çarpan aksaklıkları düzenlemek için bir takım vaatlerde bulunmuştu. Bu vaatleri yerine getirmek

Ancak beklenen olmadı. Nazari ve kitabi gerçekler hayatın hakikatleri ve pratiği karşısında sükuta uğrayarak başarısız oldu. Enflasyon arttı. Satın alma gücü zayıfladı. İthal malların fiyatı anormal derecede yükseldi. Ucuz olan tonlarca mal Avrupa ülkelerine taşındı. Nohut, fasulye, mercimek, soğan ve peynir fiyatları inanılmaz boyutlara ulaştı. Yaşam standardı tedricen azaldı. Döviz kaynakları tükendi. Altın satışı durduruldu. Karapazar bir kez daha ortaya çıktı. Birkaç ay zarfında harp zenginleri türedi.⁸⁰⁵ Zengin ve fakir arasındaki uçurum daha da derinleşti.

Türk parasının devalüe edilmesi en çok maaşlı sınıfı etkiledi. Dar gelirli vatandaşların yaşam seviye ve kalitesi azaldı. Dış ticaret dengesi sarsılarak 21 milyon dolar açık verdi.⁸⁰⁶ Bu durum hükümete karşı memnuniyetsizliğin artarak devam etmesine vesile oldu.⁸⁰⁷

Hayat pahalılığının neden olduğu travma, birkaç ay içinde kitlesel bir tepki ve nefrete dönüştü. Operasyonun zamanlama ve beceriksizliği Halk Partisi ile halk arasındaki mesafeyi derinleştirdi. Bu durum istihbarat raporlarında bile ifade edilir hale geldi. Emniyet Genel Müdürlüğüne ait raporlar, pahalılık ve maişet meselesinin katlanılmaz bir vaziyete dönüştüğünü gösteriyordu. Muhalefete olan temayül ve

---

üzere tatbik yolunda kararlar alacağı da şüphesizdi. Fakat hiçbir ise bir hamlede harp ekonomisinden doğrudan doğruya sulh ekonomisine geçmek derecesinde cesurane bir hareket beklemiyordu. Onun için paramızın iç işi kıymeti ile dış işi kıymetini ahenkleştirmek dış mübadele sistemini takastan ve kliringden ayırarak serbest döviz sistemine çevirmek, piyasada altın karaborsacılığına son vermek gibi büyük kararların hep bir arada ve birden bire ortaya çıkması iş aleminde büyük bir şaşkınlık yapmıştır...Altın karaborsacılığı bir gün içinde tarihe karışmıştır...” (Bkz. Asım Us, “*Hükümeti Aldığı Mali ve İktisadi Tedbirler*”, **Vakit**, 11 Eylül 1946, s.1.)

⁸⁰⁵ Tekin Erer, Türkiye’de Parti Kavgaları adlı meşhur monografisinde 7 Eylül kararlarının hükümete yakın çevreler tarafından speküle edildiğini iddia ederek şunları söylemektedir: “...Vakıa lüzumu halinde bir hükümetin devalüasyon yapmasında hiçbir anormallik yoktu. Milletın bu karara itirazda bulunmak değil, aksine sevinmesi gerekirdi. Fakat CHP’nin aldığı bu karar memlekette oldukça sert tepkilerle karşılandı. Bunun yegane sebebi devalüasyon kararı alanların bu mühim kararı bir fırsat zuhuru sayarak şahsi menfaatleri lehinde kullanmaları olmuştu. Bilhassa Ticaret Vekili Atıf İnan, karar çıkmadan bir hafta önce yakınlarını haberdar etmiş ve başta İzmir olmak üzere bir çok vilayetlerde ihraç malları toplamaya başlamıştı. Aynı şekilde otomatik olarak fiyatları yükselecek olan ithal malları da ortadan kayboluyor ve muayyen ellerde toplanıyordu. Altın fiyatları üzerindeki hareketler de kararların ilanından önce hararetlenmişti. 7 Eylül kararlarının ilanıyla birlikte bir çok Halk Partililer bir anda milyoner olmuşlardı. Böylece çıkması ile beraber suiistimale uğraması bir olan 7 Eylül kararlarından memleket için beklenen faydalar da daha başından dejenere edilmiş ve arzu edilen neticeler sağlanamamıştı...” Bkz. Tekin Erer, a.g.e., s.358-359.

⁸⁰⁶ Esra Siverekli Demircan-Meliha Ener, “*IMF’nin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Uygulanan İstikrar Programları Üzerine Etkileri*”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, (1:1-2), 2003-2004, s.90.

⁸⁰⁷ Cahit Kayra, **38 Kuşağı, Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002, s.117-118.

kanaatin kuvvetlendiğini bildiriyor ve maişet korkusunun neden olduğu kopuşu resmediyordu.⁸⁰⁸

Muhalefet ise yaşanan hezimetini izlemeyi tercih ediyordu. Zira Demokrat Parti, paranın kıymetine yönelik bir tağşişe karşı değildi. 1946 tarihli parti programının ticaret işlerini düzenleyen 53. maddesinde: “*Paranın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleriyle memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır*”⁸⁰⁹ ifadesiyle muhtemel bir operasyona sıcak bakıyordu. Ancak Halk Partisinin beceriksiz ve başarısız teşebbüsü onu ciddi bir tenkide sevk edecek ve Büyük Millet Meclisinin 13 Kasım 1946 tarihli üçüncü oturumu meseleye müteallik bir mesaiye dönüşecekti. Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz’un maliye bakanını muhatap alan sorusu, cumhuriyet tarihinin en uzun ve mufassal cevabına sahne olacaktı.⁸¹⁰ İlgili operasyon Celal Bayar ve Adnan Menderes tarafından da şiddetle eleştirilecekti. Bayar, kararın zamanlaması, planlaması ve neticesi üzerinde duracaktı.⁸¹¹ Menderes ise “...*para fiyatında yapılan mevsimsiz ve isabetsiz indirimlerin memleket ekonomisine yaptığı tahribatı...ve çok taraflı serbest döviz esasına dayanan dış ticaret politikasının memleketin birikmiş satın alma kudretini, istihsal faaliyet ve düzenine hiçbir şey ilave etmeden kısa bir zamanda nasıl israf edip tükettiğini...*”⁸¹² anlatıp duracaktı. Bu muhalefet 1947 bütçe görüşmeleri ve Hasan Saka hükümeti döneminde de devam

---

⁸⁰⁸İlgili malumat tebdili kıyafet ile Ankara sokaklarında deveren eden istihbarat elemanlarına aittir. Cumhurbaşkanlığına hitaben kaleme alınan 25.11.1946 tarihli raporun hülasa kısmında “Köylüler arasında partililik ve pahalılık mevzuu üzerinde önemle durulmuş ve ekseriyetin Demokrat Partiye daha fazla meyle gösterecekleri kanaatine varıldı...” deniyordu. Aynı tarihe ait bir başka rapor ise halkın feryada dönüşen hissiyatını şu cümlelerle naklediyordu: “...Hükümet, hükümetin icraatı ve partiler hakkındaki konuşmalardan edindiğim intiba...hükümetin her şeyi pahaya çıkardığını, hükümet isterse ortalığı ucuzlatabilir olduğunu, 30 sene evvelki zamanla şimdikini kıyas ederek Başbakanın nutkundan da bahisle anlattıklarına göre güya hayatın günden güne daha pahalılaşacağını ve bu yüzden geçimin zorluğu bir müddet daha devam edeceği kanaatine vardıklarını belirtmişlerdir...Konuşmalarda bundan sonraki devrede Halk Partisinin kazanamayacağını, Demokrat Partinin büyük işler gördüğünü ve bu parti kazandığı taktirde hayatı ucuzlatarak her bakımdan halkı refaha kavuşturacağını...” Yukarıda zikrettiğimiz malumatın teferruatı ve konuya taalluk eden diğer vesikalar için şu kaynaklara müracaat edilebilir: **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Y.N.2/13-8, F.N.8835, 8835-1, 8835-2, 8835-3, 8835-4, 8835-5, 8835-6, 25.11.1946; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Y.N.2/13-8, F.N.8835-7, 8835-8, 8835-9, 24.12.1946.

⁸⁰⁹ **Demokrat parti Programı**, Ankara 1946, s.16.

⁸¹⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.2, İ. 1, 13.11.1946, s.19-42.

⁸¹¹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Y.N.2/9-35, F.N.4563-1, 4563-2, 28.10.1946; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Y.N.2/13-5, F.N.8652-5, 19.11.1946.

⁸¹² Serkan Tuna, “*Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946*”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (13) 2007, s.105.

edecekti. Ve bir süre sonra kamuoyunun da desteklediği bir toplumsal mutabakata dönüşecekti.⁸¹³

2.2.3. 1947 Bütçe Görüşmeleri

1946 sonbaharı siyasal segmentasyonun, nazari, ameli ve asabi bir çatışma içerisinde yalnızlaştırdığı, yabancılaştırdığı ve ayrıştırdığı bir Türkiye manzarası arz ediyordu. Basın kanunu, parti kapatma ve muhalif milletvekillerine ait tutanaklar meselesi münakaşa adabını mücadeleye, münazara geleneğini ise mücahedeye dönüştürürken demokratik değer ve ilkeleri uzlaşmaz ve gayri vazıh bir kültüre terk ediyordu. Celal Bayar, İstanbul, İzmir, Edirne, Manisa ve Denizli’de hükümeti eleştiriyor, varlık vergisi, polis salahiyyet kanunu, işçi meselesi, seçim hadisesi ve maişet derdinden yakınıyordu.⁸¹⁴ Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Kenan Öner ve Fevzi Çakmak’a ait beyanat ve haberler ise hükümeti ve müntesiplerini istikbale dair amansız bir korkuya sevk ediyordu.⁸¹⁵ Demokrat Parti teşkilatı ülke sahinde çığ gibi büyüyordu. Halk Partisinden kopuşlar dinamizme

---

⁸¹³ Kararlara dair eleştiriler için bkz. Ahmet Hamdi Başar, “7 Eylül Kararları ve Hayatımız”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1946, s.2; Metin Toker, “7 Eylül Kararlarının Birinci Yıl Dönümü”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1947, s.1,3; Mümtaz Faik Fenik, “İktisadi İşlerin İnceliği”, **Vatan**, 3 Ocak 1947, s.1,3; Ahmet Hamdi Başar, “7 Eylül Kararları”, **Son Posta**, 7 Eylül 1947, s.1,3; Ahmet Emin Yalman, “Bir Yıllık Muhasebe”, **Vatan**, 7 Eylül 1947, s.1,3; Cemaleddin Saraçoğlu, “Tatsız Bir Yıl Dönümü”, **Yeni Sabah**, 7 Eylül 1947, s.1,5.

⁸¹⁴ Bayar’a ait beyanat için Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951, s.132-139 ile Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.28-54’e bakılabilir.

⁸¹⁵ Demokrat Partiye ait seyahat ve beyanatlar istihbarat teşkilatının tarassut ve takibi altında gerçekleşmiştir. İlgili demeç ve değerlendirmeler kriptolar halinde Cumhurbaşkanlığı ve Halk Partisi Genel Merkezine tevdi edilmiştir. Muhalefetin teşekkülüne dair endişe ve kaygılar kriptoların üslubuna bile sirayet etmiştir. İlgili kripto ve yazışmalar için şu kaynaklara müracaat edilebilir: **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4555, 09.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4555-1, 09.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4555-2, 09.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4555-3, 09.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4563, 27.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4563-1, 28.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4563-2, 28.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552, 01.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-1, 01.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-2, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-3, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-4, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-5, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-6, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-7, 1.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4552-8, 2.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4560-1, 13.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4560-2, 13.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4560-14, 21.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4560-15, 21.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4560-16, 21.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4564, 28.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4564-1, 29.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4564-2, 30.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4564-5, 01.11.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4564-8, 02.11.1946; **C.A.**, Y.N. 2.13.5, F.N. 8652-8, 17.10.1946; **C.A.**, Y.N. 2.9.35, F.N. 4561, 23.10.1946.

dönüşüyordu.⁸¹⁶ Ve bu durum iki parti arasındaki çatışmayı acımasız bir husumet ile korkunç bir tasadüme sürüklüyordu.

1947 bütçe görüşmeleri böyle bir haleti ruhiyenin tesiri altında siyasi bir bunalıma dönüşecektir. 18 Aralık 1946 tarihli müzakere Başbakan Recep Peker'in konuşmasıyla başlayacaktır. Peker, kamutayı tenkit, teklif ve tavsiyeleriyle hizmet etmeye çağıracaktır. Başbakan tanıdık üslubunu anlamsız, yersiz ve son derece gereksiz ifadelerle sürdürecektir. "*Asıl maksadın taassup derecesindeki bir dikkatle iç huzur ve emniyetin korunması*" olduğunu ifade ederek kürsüyü terk edecektir. Maliye Bakanı ise teknik meselelere hasredilmiş uzun bir izaha girişecektir. Bütçenin sayısal boyutunu rakamlarla ifade edecektir. Memura, dul ve yetime yapılacak zammı müjdeleyecektir. Çocuk yardımlarından, istikraz oranından, dış borçların yekunundan ve ithalat ve ihracata ait ümitvar vaziyetten bahsedecektir. Ve bu mufassal nutuk tanıdık cümlelerle devam edecektir.⁸¹⁷

Bu kez konuşma sırası Menderes'e gelmiştir. Menderes, Başbakanın talihsiz, tahammülsüz, tehditvar ve manidar tavrına değinmiştir. Peker'i muhalefeti tehditle suçlamıştır. Letafet ve nezaketle ayrıntılı bir bütçe tekidine girilerek bütçenin samimiyetsizliği ve vuzuhsuzluğunu eleştirmiştir. Veri ve rakamların doğruluğunu sorgulamıştır. Harcamalara ait çelişkileri ifade etmiştir. Tasarruf tedbirlerini hicvetmiştir. Mali ve iktisadi malumatın tüm teferruatıyla ifşasını istemiştir. Vergi sisteminin çelişkilerinden ve ilmi esaslar dahilinde yeniden tanziminden bahsetmiştir. İktisadi ve mali politikamızın sıkıntılarını, bütçe açığının gerekçelerini anlatmıştır. Kalkınma davasının esasları ile program ve yatırımlar arasındaki tenakuzu eleştirmiştir. Hayvan vergisinin kaldırılmasını, para operasyonunun başarısızlığını,

---

⁸¹⁶ 1946 sonbaharı Halk Partisi için bir hezimetini ifade ediyordu. Partiye ait taşra teşkilatı infisah yahut istifalarla sarsılıyordu. Bu durum Halk Partisi Genel Merkezi tarafından ciddiyle takip edilmiştir. Partiye ait infisah ve istifalar ile DP teşkilatına ait yazışmalar için bkz. **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-60, 20.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-62, 5.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-63, 2.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-64, 9.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-65, 1.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-76, 5.9.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-77, 27.8.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-78, 5.9.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 443.1831.1-79, 5.9.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 440.1823.2-7, 19.9.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 440.1823.2-8, 4.7.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 440.1823.2-15, 22.11.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 440.1823.2-17, 3.9.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 440.1823.2-18,19,20,21, tarihsiz; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-30, 11.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-31, 11.12.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-36, 18.8.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-37, 18.8.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-38, 25.8.1946; **B.C.A.**, F.K.: 490.01.00, Y.N.: 444.1834.1-39, 25.8.1946.

⁸¹⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 18.12.1946, s.3-9.

borç meselesinin vahametini vurgulamıştır. Ve konuşmasını Türk milletine olan inancı ile geleceğe olan itimadını zikrederek tamamlamıştır.⁸¹⁸

Bu nazik, latif ve aynı zamanda gerçekçi tenkit Başbakanın anlamsız tavır ve refleksiyle siyasi bir buhrana dönüşmüştür. Peker, Menderes'in düşüncelerini kötümser ve psikopat bir ruhun mariz ifadesi olarak tanımlamıştır.⁸¹⁹ Ve bu hakaretimiz üslubunu tedricen ağırlaştırdığı bir ultiyatoma dönüştürmüştür.⁸²⁰

Bu ağır ve son derece çirkin üslup muhalefeti rencide ederek büyük bir infiale neden olmuş ve müntesipler arasında kısa süreli bir atışma cereyan etmiştir. Adnan

---

⁸¹⁸ **Adnan Menderes'in Bütçe Umumi Heyeti Hakkındaki Demeci**, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Sakarya Basımevi, Ankara 1946, s.3-16.

⁸¹⁹ Peker'in ifadesi tam olarak şöyleydi: "Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğinin Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde Şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan .kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik. Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketler bir ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında bir usul meselesi çıkararak karşımıza çıkarak konuşmaktan kaçan bu parti... Arkadaşlar; mesul bir Başbakan olarak huzuruza çıktığım her zaman takatlerini, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini mesul bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman devletin hakkımı korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir..." **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 18.12.1946, s.23-24.

⁸²⁰ Peker nutkunu şöyle sürdürecekti: "Arkadaşlar, ilk defa kendileri gibi değil, kendilerinin her gün konuştuğundan daha saygılı, daha ihtiyatlı olarak ilk defa konuştuğum zaman sıraları terk ettiler. Memlekette temel saydığımız Demokrat fikirleri, çok teessüf ederim. Bu arkadaşların müdafaa etmesi gibi bir talihsiz vaziyette bulunuyoruz. Her şeyi haksız ve hesapsız söyleyenler mesul bir adamın hakkı belirtmek için yaptığı tahlili dinlemeğe tahammül edemiyorlar. Hani demokrasi fikirlerin serbestliği ve hani onlar bunu kuracaklardı? Muhterem arkadaşlar, bu kürsü milletin kürsüsüdür, hakikatler yalnız bir tarafın değil herkesin malı olan hakikâtlar, onlar dinlemeseler de buradan millete ifade edilir. Sözlerime devam edeceğim. Onların karşılındakinin hem de hakikati müdafaa için kendileri kadar konuştuğuna tahammül etmeyen inhisarcı hürriyetlerini, millî tarihimizin demokrasi tarihimizin asil sayfalarını tespit edecektir. Bu kürsüden söylediğim ve söyleyeceğim sözler, Türk milletine hitap eden sözlerim onlar buradan çıkmış olsalar da memleket ufuklarına yayılacaktır. Kendileri de, bu sözlerimi ve ifadelerimi zabıtlarda okuyacaklardır. Bütün millet bunları işiterek o büyük ve asil sağ duygusu ile karşı karşıya bulunan iki mücadele safından, hakkın, hangi tarafta olduğunu bârız bir surette anlayacaklardır. Hattâ temiz bir muhalefeti yurda hizmet sayan Demokrat Partili birçok yurttaşlar da bu hakkı teslim edeceklerdir. Muhterem arkadaşlarım; demokrasi demek, kendilerinin bayrak gibi kullandıkları, ifade ettikleri bir kuru dâva bir kuru isimden ibaret değildir. Onlar bu dâvanın esas temelini ekalliyetin ekseriyete tahakkümü mânasına alarak bunu herkese de dikte etmek istiyorlar. Biz hakikaten kendimizi bir ana parti gibi sayarak aramızda ekalliyette bulunan bu arkadaşların vazifelerine devam etmesi için şimdide kadar hep nevaziş gösterdik ve göstermekte devam ettik. Fakat bugün bu kürsüden dinlediğimiz şekilde dalâletin hakkı Olan ciddi mukabeleyi görmemiş olması memlekette yanlış görüşleri kökleştirir ve bundan ölçsüz fenalıklar doğar. Onun içindir ki, bir Devletin varlığına temel olan bazı esasları mugalatadan korumak vazifesini yapmak bizlerle borç oluyor. Evet mesul Hükümetin cevabını dinlemek gibi bir borcun icabını dahi takdir etmeden sıralarını bırakıp çıkan Demokrat Partili arkadaşların dayandığı dâvanın temelsizliği anlatılmalıdır ve bu hakikati millet anlamalıdır." Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 18.12.1946, s.24.

Menderes ve arkadaşları protesto ve istihza yağmuru altında salonu terk etmiştir. Böylece takriben on gün sürecek olan vahim bir kriz başlamıştır.⁸²¹

Peker'e ilk tepki kendi partisinden gelmiştir. Bu anlamsız tavır Hamdullah Suphi tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Başbakanın usul ve üslubunu tenkit ederek, muhalefetin de hata yapabileceğini hatırlatmıştır. Meseleyi hazin bir hadise olarak nitelemiştir.⁸²²

İlgili protesto basın tarafından da olağanüstü bir alakaya mazhar olmuştur. Ulus Gazetesi hadiseyi “çok çirkin bir jest” olarak tanımlamıştır.⁸²³ Akşam Gazetesi, anlamsız ve gereksiz bir tavır,⁸²⁴ Nihat Erim ise “vazifeden kaçmak” olarak nitelemiştir.⁸²⁵ Sadak, “tahammül zihniyetine” değinmiş,⁸²⁶ Nadir, kısasa kısas teklif etmiştir.⁸²⁷ Ve en şiddetli tenkit Millet Gazetesi'nden gelmiştir. Muhalefete şahsi şeref ve haysiyete rağmen sabır telkin etmiştir.⁸²⁸

⁸²¹ “Dün, DP Milletvekilleri BM Meclisini Terk Etiler”, **Ant**, 19 Aralık 1946, s.1; “Mecliste Hadiseli Bir Gün”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, s.1.

⁸²² “Bütçe Müzakeresi Gürültülü Bir Oturumla Başladı”, **Akşam**, 19 Aralık 1946, s.1.

⁸²³ “Çok Çirkin Bir Jest”, **Ulus**, 19 Aralık 1946, s.1.

⁸²⁴ “Fransız İhtilal Meclisinde Mirabeau'nun şu sözleri meşhurdur: ‘Biz burada milletin iradesiyle bulunuyoruz. Buradan ancak süngü kuvvetiyle çıkarız.’ Türkiye Millet Meclisindeki Demokrat Partisinin hiç yoktan yerini boş bırakıp gitmeyihuy edinmesine bakılırsa Mirabeau geleneğini uygun bulmadığına hükmedilir. Türkiye muhalefet partisinin sayın üyeleri millet iradesiyle buldukları yeri ancak süngü kuvvetiyle bırakmak şöyle dursun neredeyse seçmenlerini gidip her birini kolundan tutarak gönderdikleri vazife sandalyesine zorla oturtmak mecburiyetinde bırakacaklardır. Demokrat partisnin mecliste tatbik ettiği bu usulün neye yaradığını, bu hareketin ne ifade ettiğini hiçbir vatandaş anlamıyor...” Bkz. “Bir Demokrat Partili Düşüncesiyle Dahi...”, **Akşam**, 22 Aralık 1946, s.1.

⁸²⁵ “Bir çirkin hareketle cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak karşılaşmış bulunuyoruz. Dün bütçe görüşmelerinin başlaması münasebetiyle başbakanın yaptığı genel demeci bahane ederek demokratlar ve bir iki bağımsız milletvekili Büyük Millet Meclisi salonunu bırakıp çıktılar. Bu hareket tarzını biz çirkin buluyoruz. Çünkü bir milletvekilini vazifesini yapmaktan alıkoyacak hiçbir manevi engel, hiçbir maddi cebir ve baskı tasavvur olunamaz... Bir an için en ağır bir itham karşısında bulunduğunu farz etsek dahi milletvekilini vazifesi başından ayrılmaya böyle bir itap asla sevk edemez. Meclis salonu milletvekillerinin salonudur. Millet onları o çatı altına her türlü şartlar içinde kendi adına devlet işlerini yürütsün veya kontrol etsin diye göndermiştir. Milletvekilinin omuzlarında taşıdığı sorumluluğun hesabı ancak millete verilir. Hükümete darılıp meclis salonunu bırakıp çıkmayı haklı bulacak, bir milletvekilini yerinden ayıracak bir baskı, bir söz, herhangi bir hareket tasavvur olunamaz...” Bkz. Nihat Erim, “Meclisi terk Etmek Vazifeden Kaçmaktır”, **Ulus**, 19 Aralık 1946, s.1.

⁸²⁶ “...Tenkit ve münakaşada ölçü kullanılmaz. İki partiden milletvekilleri veya hükümet arasında sert sözler teati edilir. Şu veya bu vesile ile bir tarafın hakaret saydığı kelimeler savrulur, buna kızan bir parti hemen meclisi terk eder, neticede her defasında dargınlık, protesto, uzlaşma ve ara bulmalar birbirini kovalarsa buna demokrasi değil, oyuncak adı verilir. Değişmesi gereken şey demokrasi hayatının zaruretleri değildir. Biz bunların değiştiremeyiz. Hürriyet ve demokrasi, tek dereceli seçim ve iki parti deyince tenkit, kavga, gürültü mutlaka arkasından gelir. Değişmesi gereken şey zihniyettir. Kabul ve tatbik ettiğimiz bu zaruretlere tahammül zihniyeti...” Bkz. Necmettin Sadak, “Karşılıklı İki Parti Hayatını Yürütmek İçin Bir Zihniyet Değişikliği Lazımdır”, **Akşam**, 25 Aralık 1946, s.1.

⁸²⁷ “...ikide bir meclis salonunu terk eden bu vatandaşların hareketini alkışlamak içimizden gelmiyor. Onları seçen halk kendilerine ve partilerine bir vazife vermiş, ‘Gidiniz Mecliste bizim hakkımızı

Demokrat Parti ve bazı bağımsız milletvekilleri tarafından gerçekleştirilen bu tavır yaklaşık on gün kadar devam etmiştir. Bu zaman zarfında bütçe görüşmelerine devam edilmiş, 19 Aralıkta; Sayıştay, Danıştay, Başbakanlık, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, İstatistik Genel Müdürlüğü, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli savunma Bakanlığı, 20 Aralıkta; İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Dışişleri Bakanlığı, 23 ve 24 Aralıkta; Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, 25 Aralıkta; Bayındırlık Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı ve 26 Aralıkta Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile Gümrük ve Teker Bakanlığına ait bütçeler müzakere edilerek onaylanmıştır.⁸²⁹

Demokrat Partinin millet adına yürüttüğü ve deruhte ettiği tenkit vazifesini terk etmek suretiyle sine-i millete dönüşü kamuoyunda ciddi bir rahatsızlığın vesilesi olmuştur. Taraflar arasındaki çatışma her gün biraz daha derinleşerek sancılı bir hüviyete bürünmüştür.⁸³⁰ Adnan Adıvar ve Şükrü Saraçoğlu'nun temas ve telkini

---

koruyunuz' demiştir. Bu vazifeyi kabul etmeyeceklerse mesele yoktur. Mucip sebeplerini ileri sürer, milletvekilliğinden çekilirler. Kimse kimseyi bir işe zorla bağlayamaz...Bir başvekilin mariz ve nevropat demesiyle demokratların tahammül gücü tükenecek miydi? Neden onlar da kürsiye çıkıp nevropat sensin diye haykırmıyorlar. Eteklerinden çeken, ağızlarını tıkayan mı var? Bu gibi asabi tedbirleri sevmiyorlarsa Başbakanın sözlerini reddederek bildikleri dille de konuşamazlar mıydı?..” Bkz. Nadir Nadi, “*Demokrasiye Veda mı?*”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1946, s.1.

⁸²⁸ “Demokratlar! Yalnız kelime halinde kalan ithamlar karşısında değil, daha çok ağır vaziyetler karşısında bile yerinizi boş bırakamazsınız. Türkiye halkı meclisten kararların nasıl çıktığını ve rakam üstünlüğü karşısında çaresizliği pek iyi taktir etmektedir. Bugün için size düşen vazife memleketin hayrına bulduklarınızı tatbik değil, sadece tespittir...Böyle bir görüşün mücadelesiz ve emeksiz, hakiki demokrasinin söz ve fikir hürriyetlerine sahip olmasını nasıl isteyebiliriz? Kaldı ki bu mücadele ve emeği siz yapacaksınız. Siz iktidara millet ve memleket menfaatleri için daha başka yollar tavsiye eder ve bunlar kabulleninceye kadar derterin devam edeceğini apaçık, hatta sert ve acı bir dille söylerken mukabellenin daha çok ağır olacağını kabul etmelisiniz. Bu mukabele şahsi şeref ve haysiyet hudutlarını da aşabilir. Fakat yine yerinizi terk etmeyeceksiniz...” Bkz. “*Son Hadiselerin tarafsız Bir Müşahit Gözüyle Tahlili*”, **Millet**, 26 Aralık 1946, s.3.

⁸²⁹ “*Bayındırlık Bütçesi de Dün Görüşüldü*”, **Ulus**, 26 Aralık 1946, s.1; “*Millet Meclisinde Dünkü Görüşmeler*”, **Ulus**, 21 Aralık 1946, s.1; “*Dün Bayındırlık ve Ekonomi Bütçeleri Görüşüldü*”, **Vakit**, 26 Aralık 1946, s.1; “*Milli Eğitim Bütçesi de Görüşüldü*”, **Vakit**, 24 Aralık 1946, s.1; “*Dün, BM Meclisi Bütçe Müzakerelerine Devam Etti*”, **Ant**, 20 Aralık 1946, s.1; “*Ekonomi, Sağlık ve Tekel Bütçeleri Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s.1; “*Dün Mecliste Bayındırlık Bütçesi Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, s.1; “*İç ve Dış Bakanlıkları Bütçeleri Kabul Edildi*”, **Akşam**, 21 Aralık 1946, s.1; “*Başbakanlık, Savunma ve Adalet Bütçeleri Kabul Edildi*”, **Akşam**, 20 Aralık 1946, s.1; “*Dünkü Mecliste Kabul Edilen Bütçeler*”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1946, s.1; “*İç ve Dış Bakanlıkları Bütçeleri Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, s.1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 19.12.1946, s.272-314; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 20.12.1946, s.319-362; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 23.12.1946, s.36-407; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 24.12.1946, s.426-470; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 25.12.1946, s.472-526; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.3, İ.1, 19.12.1946, s.528-590.

⁸³⁰ İlgili süreç basın tarafından büyük bir alakayla takip edilmiştir. Sürece dair haber ve yorumlar için şu kaynaklara bakılabilir: “*Demokratlar Bugün de Meclise Gitmeyecekler*”, **Akşam**, 23 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Dün de Karar Vermediler*”, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Dün de Mecliste Bulunmadılar*”, **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Dün de Bir Karar*

gayreti batılaya dönüşmüştür. Bu durum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü harekete geçirmiştir.

İnönü hadiseye partiler üstü bir tutum ve ciddiyetle yaklaşmıştır. İlk olarak Bayar ve Köprülü ile buluşmuştur. Kendilerini sabır ve metanetle dinlemiştir. Sonra Başbakan Peker'le görüşerek meseleye dair his ve teessürünü açık bir şekilde izah etmiştir. Ancak başarılı olamamıştır. 25 Aralıkta bir görüşme daha yapmış ve nihayet mutabakata varılmıştır.⁸³¹ Teferruat resmi bir tebliğ vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuştur: “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar ve Meclis Grubu Başkan Vekili Fuat Köprülü'yü davet ederek Büyük Meclisteki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir. Cumhurbaşkanı taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren cumhurbaşkanı, şikayet ve tezahürün kafi görülmesini ve mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.”⁸³²

Cumhurbaşkanının çözüm konusunda göstermiş olduğu ihlas ve gayret takdirle karşılanmıştır.⁸³³ Bu tarafsız tavır kendisi hakkındaki propagandayı da

---

Veremediler”, **Akşam**, 21 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Dünkü Meclise Gelmediler*”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Dün Meclise Gelmediler*”, **Akşam**, 20 Aralık 1946, s.1; “*Demokratların İçtimaları Dün de Devam Etti*”, **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, s.1; “*Demokratlar Bugünkü Meclise de Gelmiyorlar*”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1946, s.1.

⁸³¹ “*Kararda İsmet İnönü'nün Tavassutu Amil Oldu*”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s.1; “*Cumhurbaşkanımız Meclisteki Hadise İçin Celal Bayar ve Fuat Köprülü İle Görüştü*”, **Ulus**, 27 Aralık 1946, s.1; “*Cumhurbaşkanımızın Meclisteki Hadise hakkındaki Sözleri*”, **Vakit**, 27 Aralık 1946, s.1; “*DP Tekerrür İhtimaline Karşı Teminat İstiyor*”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, s.1; “*İnönü İle Celal Bayar Tekrar Görüştiler*”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, s.1; “*İki Parti Arasında Temaslar Devam Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1946, s.1; “*Demokrat Partinin Meclisteki Durumu*”, **Akşam**, 25 Aralık 1946, s.1; “*Demokratların Yarın Meclise İştiraki Umuluyor*”, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1946, s.1; “*Görüşmeler Bugün de Devam Edecek*”, **Akşam**, 22 Aralık 1946, s.1. Meseleye ait teferruat için Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemmini Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995, s.196-200'e bakılabilir.

⁸³² **Ayın Tarihi**, S.157, 1-31 Aralık 1946, s.23.

⁸³³ Necmettin Sadak, “*Büyük Şefin Büyük Hareketi*”, **Akşam**, 28 Aralık 1946, s.1; Mümtaz Faik Fenik, “*İki Parti Arasında Normal Çalışma Devri*”, **Vatan**, 28 Aralık 1946, s.1; Nihat Erim, “*Cumhurbaşkanımızın İlgisi*”, **Ulus**, 27 Aralık 1946, s.1; Nadir Nadi, “*Kriz Bitti*”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, s.1; “*İnönü'nün Partiler Üstündeki Rolü*”, **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1946, s.1; Cihat Baban, “*Demokrasi Ağır Bir İmtihan daha Atlattı*”, **Tasvir**, 28 Aralık 1946, s.1.

teskin etmiştir. Demokrat Partililer 28 Aralıkta Meclise dönmüş ve müzakereler yeniden başlamıştır.⁸³⁴

Aynı gün Hasan Polatkan Tarım Bütçesi hakkında konuşmuş. Türk köylüsünün sefaletine ve bütçenin vahametine değinmiştir. Zirai kredinin öneminden, vergi adaletsizliğinden bahsetmiştir. Zirai teknik ve usulün yetersizliğini hicvetmiştir. Modern tarımın ehemmiyetini, verim seviyesinin vaziyetini anlatmıştır. Sulama işlerindeki ciddiyetsizliği resmetmiştir.⁸³⁵

Demokrat Partinin bütçe eleştirisi 28 Aralıkta da devam etmiştir. Bu kez Hasan Gedik konuşmuş, ticari siyaseti büyük bir maharetle eleştirmiştir. İtimat ve istikrar yokluğundan, harp yıllarının hatalarından bahsetmiştir. İlmi usullerin indi usullere dönüşümünü anlatmış ve 7 Eylül hadisesini hatırlatmıştır.⁸³⁶ Hasan Gedik'i Hasan Dinçer takip etmiştir. Son derece etkili konuşmasını afyon istihsaline hasretmiştir.⁸³⁷

Bütçe hakkındaki son müzakere 30 Aralıkta gerçekleştirilmiştir. Adnan Menderes kürsüye bir kez daha çıkmış, ilk günkü eleştirilerini harfiyen tekrar etmiştir. Yine samimiyetsizlik vurgusu yapmıştır. Ve yine millete olan itimadından bahsetmiştir.⁸³⁸ 1947 bütçesi 354 oyla kabul edilmiştir.⁸³⁹ Böylece bir siyasi buhran daha sarsıntısızca telafi edilmiştir.

---

⁸³⁴ “Demokratlar Bu Sabah Meclise Geldiler”, **Akşam**, 27 Aralık 1946, s.1; “Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s.1; “Demokratlar Dün Meclise Geldiler”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, s.1; “DP Milletvekilleri Dün Meclis Müzakerelerine Girdiler”, **Ant**, 28 Aralık 1946, s.1; “Demokrat Milletvekilleri Dün Meclis Müzakerelerine İştirak Ettiler”, **Vakit**, 28 Aralık 1946, s.1; “Demokratlar Meclis Çalışmalarına Tekrar Katıldı”, **Ulus**, 28 Aralık 1946, s.1.

⁸³⁵ **1947 Yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken Eskişehir Milletvekili Arkadaşımız Hasan Polatkan'ın Yaptığı Konuşma**, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947, s.3-8; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.3, İ.1, 27.12.1946, s.610-614; “DP'nin Tarım Bütçesi Hakkındaki Tenkitleri”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, s.1; “Mecliste Dün Tarım Bütçesi Görüşüldü”, **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, s.1.

⁸³⁶ **1947 Yılı Bütçesi T.B.M.M. inde Görüşülürken Kütahya Milletvekili Arkadaşımız Hakkı Gedik'in Ticaret Bakanlığı Bütçesi Hakkındaki Konuşması**, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947, s.3-9; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.3, İ.1, 28.12.1946, s.702-705.

⁸³⁷ **1947 Yılı Ticaret Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken Afyon Milletvekili Arkadaşımız Hasan Dinçer'in Yaptığı Konuşma**, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947, s.3-6; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.3, İ.1, 28.12.1946, s.705-708; “Mecliste Ticaret Bütçesi İçin Tartışmalar”, **Cumhuriyet**, 29 Aralık 1946, s.1; “Bütçe Müzakeresi Yarın Bitiyor”, **Akşam**, 29 Aralık 1946, s.1.

⁸³⁸ “Meclis Bütçe Müzakeresini Bitirdi”, **Akşam**, 31 Aralık 1946, s.1; “Meclis Dün Bütçe Görüşmelerini Bitirdi”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1946, s.1; “DP Adına Adnan Menderes'in Tenkitleri”, **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1946, s.1; “Adnan Menderes Dün de Tenkitlerde Bulundu”, **Vakit**, 31 Aralık 1946, s.1; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.3, İ.1, 30.12.1946, s.836-843.

⁸³⁹ “1947 Bütçesi Dün Mecliste 48 Oya Karşı 354 Oyla Kabul Edildi”, **Vakit**, 31 Aralık 1946, s.1; “Yeni Bütçe Kabul Edildi”, **Ant**, 31 Aralık 1946, s.1.

2.2.4. Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi (7-10 Ocak 1947)

2.2.4.1. Gündem ve Müzakereler

7 Ocak 1947'de Ankara'da toplanan Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi siyasal tarihimizin istisnai hadiselerinden biri durumundaydı.⁸⁴⁰ Yeni Sinema binasının⁸⁴¹ bayrak ve flamalarla tezyin edilmiş mütevazı salonu, olağanüstü bir heyecan ve tezahürat altında cereyan eden tinsel ve mistik bir ritüeli çağırıyordu.

Kongreye toplam 906 delege katılıyordu. Salonun protokol kısmında parti müessisleri oturuyor, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik İnce'yi Celal Bayar takip ediyordu. Onların arkasında ise Yusuf Kemal Tengirşenk ile Fevzi Çakmak

---

⁸⁴⁰ Kongrenin bu önemi olağanüstü bir alakaya mazhar olmuş, hazırlık safhası büyük bir dikkatle takip edilmişti. Bu konudaki haber ve değerlendirmeler için bkz. “*DP Kurultayı Bugün Toplanıyor*”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1947, s.1; “*Demokratların Büyük Kongresi İçin Hazırlıklar*”, **Cumhuriyet**, 3 Ocak 1947, s.1; “*Cumhurbaşkanı İçin Toplantı Yeri Olan Sinemada Bir Loca Ayrıldı*”, **Vatan**, 6 Ocak 1947, s.1; “*Kongre Hazırlıkları İlerliyor*”, **Vatan**, 3 Ocak 1947, s.1; “*Demokratların Umumi Kongresi*”, **Vatan**, 2 Ocak 1947, s.1; “*Demokrat Partinin Büyük Kongresi*”, **Vatan**, 4 Ocak 1947, s.1; “*İnönü Kongrede Bulunmak İstiyor*”, **Vatan**, 5 Ocak 1947, s.1; “*Delegeler Ankara'da*”, **Vatan**, 5 Ocak 1947, s.1; “*DP Büyük Kongresinin 600 Delegesi Ankara'da*”, **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1947, s.1; “*Demokratların Umumi Kongresi Yarın Açılıyor*”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1947, s.1.

⁸⁴¹ Demokrat Parti gerçekleştireceği büyük kongre için elverişli bir salon bulmak konusunda son derece zorlanmıştır. Bayar bu müşkülât konusunda şunları söylemektedir: “...bini müteceviz delegenin toplanacağı yeri bulmakta müşkülâta uğradık. Önce Halk Partisinin kongrelerini yaptığı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin konferans salonunu rica ettik. Rektörlük, fakülte binasına politika sokulmamasına karar verdiğinden ricamızı reddetti. Bunun üzerine CHP'nin öteden beri kongrelerini yapmakta olduğu Büyük Millet Meclisinin içtima salonunu, toplantı günleri dışında kongremizin yapılabilmesi için ilgililerden ricada bulduk. Aldığımız cevapta Büyük Millet Meclisi içtima salonunun bundan böyle hiçbir parti kongresine tahsis edilemeyeceği kararını vermiş buldukları bildirildi. Bu iki ret cevabı karşısında bu ölçüde kongre yapılmasına müsait bir bina bulmak büyük bir zorluk arz ediyor...” Bkz. Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbîhal**, İstanbul 1951, s.139. Bu mesele Mümtaz Faik Fenik tarafından şiddetle eleştirilmektedir: “Demokrat Partinin ilk büyük kongresi yarın sabah Ankara'da Yeni Sinema Binasında toplanıyor. Kongre için Ankara Halkevi gibi, Dil Tarih Fakültesi gibi veyahut Büyük İlet Meclisi salonu gibi bir binanın temin edilmemesi ve nihayet sinemaya gidilmesi hazin bir şeydir. Çünkü sinema binasında kongre maalesef devamlı olarak içtima edemeyecek, öğleden sonra salon tahliye edilecek ve sinema filmi ile seanslarına devam edilecektir. bu vaziyette komisyonlarda öğleden sonra Demokrat Parti merkezindeki odalarında çalışabileceklerdir. Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezlik binasında da böyle büyük bir toplantı salonu olmadığına göre bu vaziyette herkes önümüzdeki Halk Partisi kurultayının da bir sinemada mı yapılacağını merakla kendi kendine sormaktadır...” Bkz. Mümtaz Faik Fenik, “*Demokrat Parti Kongresi Toplanırken*”, **Vatan**, 7 Ocak 1947, s.1, 3.

bulunuyordu. Locaların hemen hepsinde olağanüstü bir izdiham yaşanıyor.⁸⁴² Muhalif mutabık herkes nefeslerini tutmuş bu büyük olaya tanıklık ediyordu.⁸⁴³

Kongre, saat 9:30'da başkan seçimiyle başladı. Yapılan oylama sonucunda kongre başkanlığına Kenan Öner seçildi. Başkan vekilliğine ise Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Abdurrahman Münip Berkan getirildi.⁸⁴⁴ İlk konuşma Celal Bayar tarafından yapıldı. Sözlerine son derece ağır ve tesirli bir lisanla başlayan Bayar, son günlerde yaşanan olağanüstü tekamül ve istihaleye değindi. Atatürk'ün eseri olan demokratik anayasa ve prensiplerinden bahsetti. Ve salonu bu büyük insanın manevi huzurunda tazim ve sükuta davet etti. Saygı sükutunu Demokrat Partinin ortaya çıkış öyküsü ve mücadelesi takip etti. Tek parti sisteminin milli bünyedeki tezahürü, erken seçim hadisesi ve usulsüzlüğü, idari mekanizmanın tazyiki, seçim sisteminin tadili üzerinde durdu. Bütçe müzakerelerinin malum hadiseleri ve mütecevizane muamelelerini hatırlattı. Devlet başkanının ve idari cihazın tarafsızlığını vurguladı. Örfi idare tatbikatı ile basın üzerindeki baskıları hatırlattı. Anayasanın ruhuna mugayir uygulama ve anlayışın kaldırılması ve milli hakimiyet esasının teminat altına alınmasını istedi. Ve şu üç noktayı işaret etti: “1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve anayasamızın metnine veya ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması 2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması 3. Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.”⁸⁴⁵

Celal Bayar, konuşmasının son bölümünü hükümetin hürriyet ve otorite telakkisine hasretti. Hükümet ve teşkilatını, halkın dışında ve onun üzerinde bir varlık değil, amme vazife ve hizmetine adanmış bir müessese olarak tanımladı. Halka

---

⁸⁴² “Kongreden İntibalar”, **Vatan**, 8 Ocak 1947, s.1; “Demokrat Parti Büyük Kongresi Bugün Açılıyor”, **Vatan**, 7 Ocak 1947, s.1.

⁸⁴³ Mesele muvafık yahut muhalif basın tarafından heyecanla karşılanmıştır. Bu husustaki tafsilat için şu kaynaklara bakılabilir: Nihat Erim, “Demokrat Parti Kurultayı”, **Ulus**, 7 Ocak 1947, s.1; Necmettin Sadak, “İki Partili Hayatın İlk Adımında Geriye mi Döneceğiz?”, **Akşam**, 7 Ocak 1947, s.1; Nadir Nadi, “Demokratların Kongresi”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947, s.1.

⁸⁴⁴ “Demokrat Parti Kongresi Bu Sabah Toplandı”, **Akşam**, 7 Ocak 1946, s.1.

⁸⁴⁵ “Demokrat Partinin Büyük Kongresi Dün celal Bayar'ın Nutku İle Açıldı”, **Vatan**, 8 Ocak 1947, s.1, 4.

hizmeti hakka hizmet olarak değerlendirdi. Ve bu uzun konuşmasını dilek ve temennilerle tezyin ederek kürsüyü terk etti.⁸⁴⁶

Açılış konuşmasını komisyon çalışmaları takip etti. Parti çalışmalarını sürdürmek üzere yedi komisyon kuruldu. Bu komisyonlardan en önemlisi yasalar üzerindeki değişiklikleri inceleyecek olan ana davalar komisyonuydu.⁸⁴⁷

Kongrenin ikinci günü oldukça hareketli ve hararetleli hadiselere sahne oldu. Halk Partisine duyulan kin ve nefret yeni bir imana, hürriyet aşk ve özlemi ise hamasi ve romantik bir merasime dönüştü. Yazgılar reddedildi. İmanlar tazelendi.⁸⁴⁸ Kürsüye ilk olarak Samet Ağaoğlu geldi. “*hürriyet hasreti*”nden, “*şahıs idaresi ve zümre hakimiyetine son vermekten*” bahsetti. İktisadi refah ve saadete olan hasreti

---

⁸⁴⁶ **DP 7 Ocak 1947 Ankara’da Yeni Sinemada Açılan Büyük Kongresinde C. Bayar’ın Nutku**, Demokrat Parti Yayınları, Ankara 1947, s.1-14; “*Demokrat Kongresi Celal Bayar’ın Nutkuyla Açıldı*”, **Ulus**, 8 Ocak 1947, s.1; “*DP Büyük Kongresi Dün Toplandı*”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947, s.1. Bayar’ın açılış nutkuna en makul tenkit Sadak tarafından yapıldı: “...Demokrat Parti şefinin kongreyi açılış nutku-içindeki tenkit ve ithamlara rağmen- edası, ciddiyeti, vakarı bakımından taktire değer ölçüdedir. Bu nutukta tekrarlanan veya ortaya atılan düşüncelerin bir kısmına hiç iştirak etmemekle beraber bunların bir muhalefet partisi lideri tarafından kabul edilebilecek en uygun şekilde söylendiğini görmekle sevinç duyduk. Böyle iyimser bir hükme varmak için muhalefetin-bilhassa ilk kongre- hükümet partisine methiyeler okuyacağını beklemiş olmamak şarttır. Celal Bayar türlü zorluklar arasında tutunmaya mecbur bir partinin müspet ve menfi propagandasını yapmış, memleket efkarını kendi lehine çekmeye çalışmıştır. Bundan daha tabii bir hak olamayacağı gibi bunlardan daha tatlı sözler beklemek haksızlık olur...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Celal Bayar’ın Nutku ve Eski İnhiraflar Devri*”, **Akşam**, 9 Ocak 1946, s.1.

⁸⁴⁷ Ana davalar komisyonu şu maddeler üzerinde çalışacaktı: “1. Anayasaya aykırı kanunların tamamen kaldırılması 2. İdare cihazının partiler dışında çalışması 3. Seçim kanununun milletın arzusuna uyularak esaslı surette değiştirilmesi 4. Devlet başkanının partiler üzerinde olması” Bkz. “*Demokrat Parti Kongresi Toplandı*”, **Vakit**, 8 Ocak 1947, s.1.

⁸⁴⁸ Deleğeler tarafından serd edilen müfrit ifadeler Sadak tarafından son derece anlaşılabilir addedildi: “Demokrat Partinin ilk kongresi memlekette başlayan geniş hürriyet ve hakimiyet devrinin en heyecanlı gösterilerinden biri oldu. Yurdun her köşesinden gelen muhalif parti temsilcileri hiçbir kayda ve kaygıya bağlı olmadan her çeşit devlet ve hükümet meseleleri hakkında diledikleri gibi konuştular. Bu konuşmaların göze çarpan vasıflarından biri düşüncede ve sözde hudutsuz hürriyet, diğeri de sonsuz ve ateşli bir heyecandır. Yeni kurulmuş bir partinin ilk kongresi için bundan daha övündürücü bir müşahede olamazdı. Bütün delegeler bilenleri ve bilmeyenleri akıllarına her geleni ağızlarından çıktığı gibi söylediler. Bir kısmı sözlerine mantık ve itidal katmayı, başka bir kısmı samimi ve uzak görüşlü olmayı bildiği kadar bazıları da fazla heyecan veya gösteriş hevesinden ifrata sapmaktan kurtulamadılar. Üyesi buldukları partinin programını unutanlar, esli şahsi kinlere kapılıp tarihe karşı nankörlük edenler bile çıktı. Parti başkanı Celal Bayar’ın hatırasını minnetle andığı ve bütün kongrenin ayağa kalkıp sükut içinde bu haklı mihnet ve şükran duygularına iştirak ettiği büyük Atatürk hakkında ağır sözler sarf edenler çıktığı gibi Demokrat Parti programında ana prensip olarak yazılı laik devlet esasını unutarak ilkokullarda din dersi verilmesini isteyenler yahut devlet otoritesi diye bir şey yoktur, millet otoritesi vardır gibi açıklamalar söyleyen okumamışlar görüldü. Buna da şaşmamak, üzülmemek gerektir. İlk kongresini yaşayan bir partide her çeşit insan her türlü şeyler söyleyebilir. Bu yeni politikacıların yıllardan beri boyuna susmuş, yüreklerinde türlü sebeplerle biriken kızgınlık ve küskünlüğü böyle açıkça istediği şekilde ve bilhassa gazetelere geçerek söylemek fırsatını ilk defa bulmuş, gayri memnun ve hararetleli vatandaşlar olduğu düşünülürse bu yanlışlık ve taşkınlıklarda mazur görülür...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Demokrat Partisinin İlk Kongresi Dolayısıyla Bazı Samimi Düşünceler*”, **Akşam**, 11 Ocak 1946, s.1.

ifade etti. Rauf Onursal, memleketi idare eden iptidai zihniyete değindi. Fikret Başaran, “*milli iradeyle oynamak ateşle oynamaktır*” dedi. Bu son söz salonda tarifi imkansız bir tezahüre vesile oldu. Gözler yaşardı, heyecan giderek arttı. Akif Sarioğlu, 1946 seçimlerinin meşum hatırasını zikretti. Mükerrerem Sarol, millete hürmeti namus ve vicdan borcu olarak telakki etti. Himmet Öçmen, Halk Partisinin hatalarını, Osman Bölükbaşı ise iktidarın vesayet anlayışını hicvetti: “*Türkiye’de bir mücadele devam etmektedir. 18 milyon bu mücadelenin içindedir. Bu hakikati görmemek gaflettir. İktidar partisi kendisini bu milletin başına gökten indirilmiş bir vasi olarak görüyor. Milleti bir türlü büyümeyen çocuk zannediyor. Millet rüştünü ispat etmiştir.*” Bu beliğ ifadeleri Fuat Arna’nın “*yeter söz milletindir*” feryadı takip etti. Osman Kapani yeni bir seçim kanununun zarureti ile adli teminatın mecburiyetini işaret etti. Burhan Belge, Enis Behiç ve Hulusi Köymen aynı minvalde ve son derece kısa konuştu. Mustafa Kentli unutulmayacak bir konuşma yaptı. “*Bizim hürriyete olan aşkımız platonik değildir. Ne yapıp yapıp sevgimize kavuşacağız*” dedi. Ve ikinci oturum Fuat Köprülü’nün mülakatıyla sona erdi.⁸⁴⁹

9 Ocak 1947 tarihli üçüncü oturum komisyon raporlarına hasredildi. Dilekler komisyonuna ait raporlar okundu.⁸⁵⁰ Ve gün boyunca devam edecek olan şiddetli ve tesirli nutuklara geçildi. Alaattin Nasuhioğlu, Sıtkı Yırcalı, Kazım Arar ve Rasim Kut kısa bir konuşma yaptı. Kastamonu delegesi Muzaffer Ali’nin din dersinin lüzumuna dair ifadeleri oldukça tartışıldı. Sadık Aldoğan ise sert ve ağır üslubunu Halk Partisine yönelik şiddetli bir gazaba dönüştürdü: “*Anayasanın münakaşa edilecek tarafı yoktur. Anayasa millete olan borçlarını ödememiş bulunan iktidar partisi tarafından ihmal edilmiştir. CHP millete olduğu gibi anayasaya da arkasını*

---

⁸⁴⁹ “*DP Kongresi Dün Çok Hararetli Oldu*”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1947, s.1; “*Bu Sabah Komisyonların Raporları Görüşüldü*”, **Akşam**, 9 Ocak 1947, s.1; Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s.46-47

⁸⁵⁰ Dilekler komisyonu raporu şu maddelerden mürekkepti: “1. Anayasada yapılması istenilen tadilat ve değişiklik ile anayasanın aykırı kanunlarının değiştirilmesi. 2. Cumhurbaşkanının milletin içinden tek dereceli olarak seçilmesi ve ancak iki devre için cumhurbaşkanlığında bulunması. 3. ikinci bir teşrii meclisin kurulması, 70 bin kişiye bir milletvekili seçilmek suretiyle her iki meclisin milletvekili adedinin 36 olması. 4. Lüzumu Halide kabineye meclis dışından da bakan alınması ve bakan kelimesi millet üstünde bir otorite ifade ettiği için vekil kelimesine çevrilmesi 5. Devletçiliğin izahı, Demokrat Parti programında yer alan devletçiliğin güttüğü maksatların açıklanması.” Bkz “*DP Kongresinin Üçüncü Günü de Heyecanlı Geçti*”, **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1947, s.1.

dönmüştür. Yapılacak iş anayasayı tadil etmek değil, Halk Partisini yaptığı kanunlarla beraber sürüp atmaktır.”⁸⁵¹

Ertesi gün, parti tüzüğüne ait ciddi meseleler üzerinde duruldu. Emin Sazak, genel idare kurulu sayısının artırılmasını istiyordu. Bu durum bir süredir devam etmekte olan parti içi çatışmanın ifşası anlamına geliyordu. Zira Demokrat Parti bir süre önce müfrit ve mutedil olmak üzere iki kutba ayrılmıştı. Bu çatışmanın ilk tezahürü kongre başkanlığı seçiminde tecelli etmiş, müfritlerin desteklediği Kenan Öner başkan seçilmişti. Menderes ve Köprülü dokuz kişiden oluşan genel idare kurulundan son derece memnundu. Aza sayısının artırılması durumunda çalışamayacaklarını düşünüyordu. Delegelerin Ağaoğlu ve Bölükbaşı'na gösterdiği derin muhabbet de kendilerini son derece korkutuyordu. Ayrıca muhteris ve muhalif tabiatıyla maruf bu gençlerin GİK'e girmesi parti içindeki nüfuz ve itibarlarını da derinden sarsabilirdi. Müfritler ise aza sayısının on beşe çıkarılmasını talep ediyor ancak bu vesile ile parti içindeki etkinliklerinin artacağını düşünüyordu. Müessislerin muhalefetine rağmen GİK aza sayısı on beşe çıkarıldı. Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Samet Ağaoğlu idare kurulunun yeni azaları oldu.⁸⁵²

Aynı gün tartışılan bir başka konu aday vekillik meselesiydi. Tüzük taslağında yer alan “*milletvekilleri adaylarını il kurulları tespit eder, genel merkeze bildirir fakat genel merkez bu listeler üzerinde değişiklik yapmaya yetkilidir*” maddesi delegelerin ekseriyeti tarafından tepkiyle karşılandı. Zeki Arataman bu konuda ateşli bir konuşma yaptı: “*En büyük teminatı millettten alan partimiz genel merkeze mutlak salahiyet veremez, salahiyet karar ve otorite umumi efkârın iktidarında kalır, genel merkez ancak temsil vazifesini yapar.*” Sedat Bacın da aynı fikirleri destekleyerek Demokrat Partinin meclise memur değil milletvekili göndereceğini söyledi. Bu tavır parti yöneticilerini zor durumda bıraktı. Bayar, heyecanlı ve tesirli bir lisanla meseleyi çözüme kavuşturdu: “*Bence illerin hakları baki kalmak üzere genel merkeze söz ve karar hakkı bırakılması fakat bu salahiyetin bir mutlakiyet manasında kabul edilmemesi lazımdır. Genel merkez sizin göstereceğiniz adayları saygı ile karşılar siz de memleket ve dünya meseleleri*

⁸⁵¹ “*Demokrat Parti Kongresinde Mühim Kararlara Doğru*”, **Vatan**, 10 Ocak 1947, s.1; “*Dünkü Toplantıda hararetli Görüşmeler*”, **Vatan**, 10 Ocak 1947, s.1; “*DP Kongresi Bu Sabahta Toplandı*”, **Akşam**, 10 Ocak 1947, s.1.

⁸⁵² Bu husustaki ayrıntılar için Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.45-48, 415-417'e bakılabilir.

*önünde vukufu bulunan ve merkez tarafından aday gösterilen kimselere aynı saygıyı gösterirseniz genel merkezle kucaklaşmış olursunuz...*⁸⁵³

Kongreye öğleden sonra cereyan eden üç celse ile devam edildi. Önce aidat meselesi tartışıldı. Sonra dilekler bahsine geçildi. Kemal Tuğkan maişet meselesine değindi. Bürokrasi ve makam araçlarını eleştirdi. Bir ara karma eğitimin kaldırılması gündeme geldi. Havacılığımız ve köy mektepleri konuşuldu. Ders kitapları tartışıldı. Ve nihayet başkanlık seçimine geçildi. Genel başkanlığa Celal Bayar seçildi. Genel İdare Kuruluna Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu ve Hasan Dinçer, Haysiyet Divanına ise Abdurrahman Münip Berkant, O. Nuri Koni, Hulusi Demireli, Necati Erdem, Kenan Öner, Hamit Şevket İnce, Enis Akaygen, Hulusi Köymen ve Sadık Aldoğan getirildi.⁸⁵⁴ Böylece Demokrat Partinin yeni idare kurulu teşekkül etti.

2.2.4.2. Hürriyet Misakı ve Yankıları

Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi 7 Ocak 1947’de diğer dilek ve meselelerden farklı olarak “Ana Davalar Komisyonu” adıyla hususi bir heyet vücuda getirdi. Başkanlığını Adnan Menderes’in deruhte ettiği bu olağanüstü heyet, anayasanın ruhuna mugayir kanunlar, idari mekanizmanın tazyiki, seçim emniyeti ve rey masuniyeti ile cumhurbaşkanının tarafsızlığını üzerinde durdu. Ve 11 Ocak 1947 tarihli son oturumda “Hürriyet Misakı” adlı bir bildiri yayımladı. Kongreye iştirak eden tüm delegelerin ayakta dinlediği bu bildiri “*vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılmasını, vatandaş reyunin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklik yapılmasını ve devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat üzerinde*

---

⁸⁵³ “DP Kongresi Bu Sabahta Toplandı”, **Akşam**, 10 Ocak 1947, s.1.

⁸⁵⁴ Orhan Mete, **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi**, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947, s. 38-50; “*Celal Bayar Başkanlığa Seçildi*”, **Vatan**, 11 Ocak 1947, s.1; “*Demokrat Kongresi Gece Sabaha Kadar Çalıştı*”, **Ulus**, 11 Ocak 1947, s.1.

*birleşmemesi esasını*⁸⁵⁵ talep ediyordu. Takrir kabul edilmediği takdirde sine-i millete dönüleceğini şiddetle ifade ediyordu.⁸⁵⁶

Bu tarihi belge bir hukuk bildirisini niteliğindedir. Aynı zamanda bir başkaldırı, tehdit ve ihtilal beyannamesi vaziyetindedir. Anayasaya aykırı yasa ve uygulamalar ile hukuk ilkelerine mugayir tatbikata savaş açılıyor ve bu son derece ağır bir lisanla manifestoya dönüştürülüyordu.

Hürriyet Misakı parti içi çatışma ve çelişkiyi de ifşa eder mahiyetteydi. Komisyon ihtilal ve itidal yahut mutedil ve müfrit olarak ikiye bölünmüş durumdaydı. Adnan Menderes, Hulusi Köymen ve Refik Şevket İnce mücadelenin kanuni yollarla sürdürülmesini istiyordu. Kenan Öner, Mükerrerem Sarol, Samet Ağaoğlu ve Osman Kapani ise hükümete karşı sert bir politika izlenerek sine-i millete dönülmesini talep ediyordu. Hata bazı müfritler halk ayaklanmasına dahi taraftar görünüyordu. Bu durum komisyon başkanı Menderes'i son derece rahatsız ediyor, söz konusu teklif, talep ve temayülü şiddetle reddediyordu.⁸⁵⁷

Hürriyet Misakı büyük bir iltifat ve ittifakla kabul edildi. Olağanüstü bir tezahürat altında kürsüye çıkan Menderes son kez konuştu ve iktidarı “devlet kılıcını

---

⁸⁵⁵ “*DP Belgeleri*”, **Tarih ve Toplum**, S.53, Mayıs 1988, s.265-266; İsmet Bozdağ, **Celal Bayar**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986, s.79; “*DP Büyük Kongresi Bu sabah Sona Erdi*”, **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1947, s.1; “*Demokrat Parti Kongresi Sabaha Kadar Devam Etti Tarihi Bir Kararla Hürriyet Misakı Kabul Edildi*”, **Vatan**, 11 Ocak 1947, s.1.

⁸⁵⁶ “*Demokrat Parti Genel Kuruluna İcabında Meclisten Çekilme Salahiyeti Verdi*”, **Akşam**, 11 Ocak 1947, s.1; “*Bu Kanunlar Tadil Edilmezse*”, **Vatan**, 11 Ocak 1947, s.1; “*Demokrat Kongresi Kararları*”, **Ulus**, 12 Ocak 1947, s.1; Piraye Bigat Cerrahoğlu, **Demokrat Parti Masalı**, AD Yayıncılık, İstanbul 1996, s.24.

⁸⁵⁷ Taha Akyol, “*Demokrasiye Geçerken*”, **Tercüman**, 17 Mayıs 1985, s.2. Menderes ihtilal taleplerini şu ifadeyle reddedecektir: “Durun efendiler, biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürümek, seçim kanalından geçmek şartıyla kurduk. Bunun ötesinde bir hareket şekli kabul etmiyoruz, edemeyiz. Hatta, böyle bir konunun konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılr gider, kendilerine göre bir parti kurarlar.” Bkz. Ağaoğlu, a.g.e., s.49. Aynı konuda vaki olan diğer bir talebi de şöyle cevaplayacaktır: “Beyler, elbette zulme karşı isyan haktır. Ama önce bu hakkımızı halka tescil ettirmeye mecburuz. Halk demeli ki, Demokrat Parti gerçekten elinden geleni sonuna kadar esirgemedi, iktidar en haklı isteklerini bile yerine getirdi. Milleti zulüm altında inletmek kararında olduğunu gösterdi. Öyle ise isyan haktır. Kanım dökülecekse halk yolunda dökülecek. Bunun için Meclisteki parti grubumuz anti-demokratik kanunların hemen kaldırılmasını isteyen bir takriri başkanlığa verir, müzakeresi yapılır ve iktidar partisi anti-demokratik kanunların kalkmasından yana çıkmazsa, onları günahlarıyla baş başa bırakıp Meclisten o zaman çekiliriz. Ama anti-demokratik kanunlar kalkarsa, dürüst bir seçim kanunu çıkarsa, demokratik bir iklim doğarsa ne için her şeyi en başından berbat edelim. Böyle bir günahı neden yüklenelim.” Bkz. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Ankara 2011, s.178. Bu tür talepler Bayar tarafından da reddediliyordu: “...Siz kestirmeden gitmek istiyorsanız kılıcımız keskin olsun. Biz hukuk yollarından ayrılmayacağız. Sırtımız teneshire deyinceye kadar biz hukuk yoluyla mücadele edeceğiz.” Bkz. Mehmet Ali Birand vd., **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s.53.

kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadro”ya benzetti.⁸⁵⁸ Ve bu büyük kongre Bayar’ın dilek ve temennileriyle sona erdi.⁸⁵⁹

Misakın yankıları son derece şiddetli oldu.⁸⁶⁰ Demokrat Partinin sine-i millet kararı oldukça eleştirildi. Bir ihtilal beyannamesi olarak addedildi. Erim, kararı hükümet ve cihazına yönelik düşmanlık olarak tanımladı.⁸⁶¹ Husumet hissini demokrasinin en amansız derdi olarak telakki etti.⁸⁶² Kararın tekrar görüşülmeden Meclise getirilmemesini istedi. Ve bu manifestoyu hürriyeti baltalama hareketi olarak değerlendirdi.⁸⁶³ Sadak, misakı; hükümete yönelik bir tehdit olarak ifade etti. Anti demokratik usullerle anti demokratik bir mücadele yapılamayacağını savundu.⁸⁶⁴ Us, iktidarı devirme teşebbüsünden bahsetti.⁸⁶⁵ İnönü ise meseleyi

---

⁸⁵⁸ Orhan Cemal Fersey, **Bir Devre Adını veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul 1971, s.202; Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki...**, Demokrasi Yayınları, C.1, s.37.

⁸⁵⁹ Tekin Erer, **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, İstanbul 1966, s.401-402.

⁸⁶⁰ “*DP’nin Hürriyet Misakı Geniş Akisler Uyandırdı*”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1947, s.1.

⁸⁶¹ “Türkiye’de hürriyetsizlik olduğu hakkındaki sözleri hayret ve ibretle okuyup derin düşüncelere dalmış olacaksınız. Bu hürriyetsiz memlekette, Başbakanlığın yirmi adım ötesindeki bir salonda devlet reisinden bucak müdürüne, jandarma erine kadar her kademedeki sorumlu ve ödevli insanlara en ağır hücumların serbestçe yapıldığını gördükten sonra hürriyet misakı adında bir takım kararlar verilmeye lüzum his olunmasına şaşmamak elde değildir. Demokrat Parti etrafında ve içinde, başta bulunanların bin bir ihtimamla yaratmaya çalıştıkları dekor ve hava elemle kaydedelim ki bir düşmanlık tablosu yaratmıştır. Cumhuriyet Halk Partisine düşmanlık, idareye düşmanlık, hükümete düşmanlık, jandarmaya düşmanlık...Daha kötüsü en engin bir iyi niyet ve idealizm feragati ile kendisini bu davaya vakfetmiş olan sayın İnönü’ye düşmanlık...” Bkz. Nihat Erim, “*Her şeyi Millet Yapar Fakat...*”, **Ulus**, 14 Ocak 1947, s.1. Aynı meseleyle alakalı olarak Nihat Erim, “*Düşmanlık Hayır Getirmez*”, **Ulus**, 16 Ocak 1947, s.1’ e de bakılabilir.

⁸⁶² “...Bu kurultay bizim gözümüzde kendi partimize rakip olan bir partinin bize hücum etmek için planlar hazırlayan bir toplantısı mahiyetini asla almamıştır. Çok partili sistemin baş unsuru iktidar partisi ise hemen onun ardından gelen vazgeçilmez ikinci unsuru da karşı partidir...Demokrat partinin bu ilk kurultayında yüreğimizi burkan bir hava estiğini elemle söylemekten kendimizi alamayacağız. Merkez idare heyeti adına partinin sayın başkanı tarafından okunan nutukta başta cumhurbaşkanımız olmak üzere cumhuriyet Halk Partisi saflarında yer almış olanlara ve memleketin idare cihazına karşı dost sayılması imkansız bir dil kullanmıştır. Kanaatimizce böyle bir metoda başvurmak bugün için artık lüzumsuz ve hatta pek zararlıdır...Devlet reisimizin şahsını gerek Cumhuriyet Halk Partisini yermekte, halkla dostluk sayılamayacak duygular aşılama, demokrasinin gelişmesi ve kökleşmesi bakımından ne fayda umulur...Düşmanlık duygusu demokrasinin en amansız derdidir. Düşmanlıktan hiçbir yerde müspet netice alınmamıştır. Gönlümüz istiyor ki, sevgili Türkiye’imiz de ikinci cihan harbinden sonra açılan devir asil duygular içinde gelişsin, milletimizin vakarlı bünyesine uyan gelenekler üstüne kurulan bir yapı gibi yükselsin...” Bkz. Nihat Erim, “*Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra*”, **Ulus**, 12 Ocak 1947, s.1,3.

⁸⁶³ İlgili değerlendirmeler için bkz. Fuat Köprülü, “*Halk Devamlı Surette Aldatılamaz*”, **Vatan**, 23 Ocak 1947, s.1.

⁸⁶⁴ Necmettin Sadak, “*Demokratik, Antidemokratik*”, **Tasvir**, 28 Ocak 1947, s.1.

⁸⁶⁵ Asım Us, **Asım Us’un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s.702.

yakından ve ciddiyetle takip etti. Kongre ve kararlarına ait notlar tuttu. Ve hadiseyi Meclise yönelik bir suikast olarak tanımladı.⁸⁶⁶

Demokrat Parti manifestosu tarafgir ve tarafsızlar tarafından memnuniyete karşılandı. Cihat Baban Cumhuriyet Gazetesi için kaleme aldığı makalelerde kongre ve kararlarından övgüyle bahsetti.⁸⁶⁷ Mümtaz Faik Fenik⁸⁶⁸ ve Ahmet Emin Yalman⁸⁶⁹ Vatan'da, Ekrem Uşaklıgil⁸⁷⁰ ise Son Posta'da ümitvar satırlar karaladı. Böylece demokratik talep ve özlem toplumsal bir mutabakata dönüştü.

2.2.5. Otoriter Refleksler: CHP Büyük Divanı, Birinci İdareciler Kongresi ve Sendikalar Kanunu

Demokrat Parti Kongresi ve manifestosu Halk Partili ideolog ve müntesipleri konjonktürle mutabık yeni yaptırım ve “disiplinli hürriyet” şiarı etrafında teşekkül eden paternal ve otoriter bir r(d)eforma sevk etti. 1947 yılının Ocak ve Şubat ayı, istişari ve teşrii mahiyette cereyan eden olağanüstü oluşum ve dönüşümlere sahne oldu. Halk Partisi Büyük Divanı, istikbal ve iktidar endişesinin neden olduğu kaotik bir buhranla sarsıldı. Parti program ve tüzüğünü revize etmek, örgütsel ve icrai mekanizmayı tensik ve tanzim etmek, sosyal ve ekonomik kurum ve politikaları gözden geçirmek ve din tedrisatını yeniden düşünmek maksadıyla toplanan Büyük Divan, heteredoks cereyan ve görüşlerle ideolojik bir mutasyona maruz kaldı. Hamdullah Suphi, Muhiddin Baha, Fahri Kurtuluş ve Şeref Uluğ'un takrir ve teklifleri çevresinde gelişen amansız ve şiddetli müzakere, statükocu istikbal ve iktidar kaygı ve korkusunu olağanüstü reflekslerden arındırarak normale dönüştürdü. Bu bağlamda din tedrisatı hususunda alelade ve fakat fevkalade kararlar alındı.⁸⁷¹

⁸⁶⁶ 12, 13 ve 14 Ocak tarihlerine ait olan bu satırlar Hamdullah Suphi, Muammer Eriş ve Kazım Özalp'ın müşahede ve enfüsi tespitlerinden ibaretti. Bkz. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz. Ahmet Demirel, C.1, İstanbul 2001, s.446-447.

⁸⁶⁷ Cihat Baban, “*Muvaffakiyetin Sırrı İsimli Tılsım*”, **Tasvir**, 18 Ocak 1947, s.1; Cihat Baban, “*Halk Partisi Açık Konuşmalıdır*”, **Tasvir**, 17 Ocak 1947, s.1; Cihat Baban, “*Hürriyet Misakı Bir Parti İşidir Değil, Millet İşidir*”, **Tasvir**, 14 Ocak 1947, s.1.

⁸⁶⁸ Mümtaz Faik Fenik, “*Hürriyet Misakının Kazandığı Saha*”, **Vatan**, 22 Temmuz 1947, s.1.

⁸⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, “*Meşru Dava*”, **Vatan**, 29 Haziran 1947, s.1.

⁸⁷⁰ “*Sütunlar Arasında*”, **Vatan**, 15 Ocak 1947, s.3.

⁸⁷¹ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965, s.238-239; “*Cumhuriyet Halk Partisinde Yapılması Düşünülen Islahat*”, **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1947, s.1; “*Halk Partisi Büyük Divanının Toplantısı*”, **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1947, s.1; “*CHP Büyük Divanı Dün Saat 15'de Toplandı*”, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947, s.1; “*CHP Büyük Divanı Bugün Gene Toplanıyor*”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1947, s.1; “*CHP Büyük Divanı Salıya Tekrar Toplanacak*”, **Cumhuriyet**, 19

Süreç Birinci İdareciler Kongresiyle devam etti. İdari mekanizmanın yeni şartlar içerisinde yeniden tasavvuru gerçekleştirildi. Valinin mukadderatı siyasi ve indi takdire, memurun kaderi valinin tahakkümüne terk edildi. Vilayetlerin azaltılması, mülki, adli ve askeri makamların temerküz edilmesi kararlaştırıldı.⁸⁷² Devlet otoritesi tepeden tırnağa tesis edilerek partinin iktidar ve istikbali kuvvetlendirildi. Bu durum muhalefet tarafından şiddetle eleştirildi.⁸⁷³

Halk Partisinin tensik, tanzim ve tadilat adıyla yürüttüğü otoriter refleksler işçi ve işveren sendika ve sendika birlikleri adlı kanunla devam edecekti. Sendikalar tasarısı, sendikal mantık ve işleyişe mugayir tedib ve murakabe mekanizmasını kuvvetlendiren bir mantaliteye sahipti.

Ocak 1947, s.1; “*CHP Büyük Divanı Bugün de Toplanıyor*”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Dün de Görüşmeleri Bitiremedi*”, **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Dün de Toplandı*”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Bugün Esas Kararlarını Verecek*”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1947, s.1; “*Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Divanının Kararları*”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Bugün Saat 15’de Toplanacak*”, **Ulus**, 15 Ocak 1947, s.1; “*CHP Partisi Divanı Dün Toplandı*”, **Ulus**, 17 Ocak 1947, s.1; “*CH Partisi Büyük Divanı Perşembe Günü Toplanıyor*”, **Akşam**, 14 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Dün de Toplandı*”, **Ulus**, 19 Ocak 1947, s.1; “*CH Partisi Divanının Toplantısı Birkaç Gün Sürecektir*”, **Akşam**, 16 Ocak 1947, s.1; “*Mektep Programlarında Ahlak ve Din Derslerine Yer Verilecek*”, **Yeni Sabah**, 21 Ocak 1947, s.1; “*CHP Büyük Divanı Bu Sabahta Toplandı*”, **Akşam**, 21 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Dün de Toplandı*”, **Yeni Sabah**, 24 Ocak 1947, s.1; “*CH Partisi Yüksek Divanı Müzakerelerin Salı Günü Sona Ermesi Bekleniyor*”, **Akşam**, 19 Ocak 1947, s.1; “*CH Partisi Yüce Divanında Mühim Memleket Meselelerinin Müzakeresine Bugün de Devam Edilecek*”, **Akşam**, 18 Ocak 1947, s.1; “*Mektep Programlarına İlave Edilecek Hususlar*”, **Yeni Sabah**, 21 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı Dün de Toplandı*”, **Yeni Sabah**, 22 Ocak 1947, s.1; “*Divanda Altı Konuya Temas Edildiği Söyleniyor*”, **Akşam**, 23 Ocak 1947, s.1; “*CHP Divanı*”, **Yeni Sabah**, 28 Ocak 1947, s.1; “*CHP Yüksek Divanının 5.5 Saat Süren Dünkü Toplantısı*”, **Vakit**, 17 Ocak 1947, s.1. İlgili karar şöyledir: “İhtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak ana şartları içinde, her nevi özel öğretimin tabi olduğu kanun yolundan Milli Eğitim Bakanlığında izin alınarak, Türkçe harflerle hususi mahiyette din öğretiminin düzenlenmesi...” Bkz. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.242. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ise şunları söylemektedir: “...din bir emri vicdanidir. İnkılabımıza ve rejimimizin esasına göre vatandaşlar bir dini akideyi taşımakla mükellef bulunmadıkları için dini akideler okul tarafından öğrencilere kazandırılması zaruri ve mecburi olan bilgiler arasında yer alamaz. Ancak isteyen vatandaşlar okul dışında çocuklarını dini terbiye ile yetiştirmekte tamamıyla serbesttirler. Devletin resmi okulları dışında vatandaşların kendi inisiyatifini ile çocuklarına dini terbiye verilmesini istemeleri halinde ne gibi kayıt ve şartlara riayet etmeleri gerektiğini hükümet tespit edecektir.” Bkz. “*Milli Eğitim Bakanı Dün Gazetecilerle Görüştü*”, **Vatan**, 8 Şubat 1947, s.3. Din Eğitimiyle alakalı düzenleme Temmuz ayında gerçekleşecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye’de İslamcılık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınları, Ankara 1972, s.84-85.

⁸⁷² “*İdareciler Kongresi Komisyonları Çalışıyor*”, **Yeni Sabah**, 23 Ocak 1947, s.1; “*Birinci İdareciler Kongresi Açılıyor*”, **Ulus**, 20 Ocak 1947, s.1; “*İdareciler Kongresi Pazartesi Toplanıyor*”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1947, s.1; “*İdareciler Kongresi Dün Kapandı*”, **Vatan** 1 Şubat 1947, s.1; “*İdareciler Kongresi Ankara’da Toplandı*”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1947, s.1; “*İdareciler Kongresinin Uyanırdığı Akisler*”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1947, s.1; “*Birinci İdareciler Kongresinde Kararlar*”, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1947, s.1; “*İdareciler Kongresi Toplanıyor*”, **Ulus**, 15 Ocak 1947, s.1; “*İdareciler Kongresi Dün Toplandı*”, **Yeni Sabah**, 21 Ocak 1947, s.1.

⁸⁷³ Adnan Menderes, “*İdareciler Kongresinin Asıl Manası*”, **Vatan**, 25 Ocak 1947, s.1; Fuat Köprülü, “*Hükümet Nereye Gidiyor*”, **Kuvvet**, 26 Ocak 1947, s.1.

Bu durum gerekçeler hususunda sınıf ve meslek esasına müstenit dernek ve teşekküllere hürriyet kazandırmak olarak lanse ediliyordu. Sendikaların siyasi cereyan ve tesirlere mesafeleri isteniyor, milli davaya hizmet meselesi vurgulanıyordu. Beynelmilel irtibat yasaklanıyordu. Mesleki teşekküller yabancı unsurlardan arındırılıyor, meslek erbabına muhtariyet veriliyordu. Ve nihayet grev ve lokavt hakkı hak olmaktan çıkarılıyordu.⁸⁷⁴

Tasarının tekemmül süreci büyük bir mutabakat ve alakaya mazhar oldu. Vedat Dicleli, mesleki teşekküllere toplumsal düzeni koruyan bir mahiyet ve mana kazandırdı. Sendikaların siyasi ve harici tesirlerden masuniyeti üzerinde durdu.

⁸⁷⁴ Tasarının gerekçeleri Başbakanlık tezkeresinde şu ifadelerle anlatılmaktaydı: “Yeni Dernekler Kanununa göre sınıf esası üzerine Dernekler kurulmasına izin verilmesinden sonra müteaddit büyük şehirlerimizde meydana gelen işçi teşekküllerinin çalışmaları, hemen her memlekette olduğu gibi bizde de özel bir kanuna ihtiyaç hissettirmiştir. Bu kanun tasarısı, hürriyetçi, milliyetçi ve devletçi olan rejimimizin çalışma hayatında işçi ve işveren sıfatıyla faal olanların meydana getirecekleri teşekküllere hür bir gelişme imkânını sağlamak fikrinden mülhem olmuştur. Bu maksatla gerek işçi ve gerekse işveren sendikalarına Devletçe eşit bir muamele derpiş edilmiş ve bu sendikaların ihtiyari teşekküller oldukları tespit edilmiştir. Türkiye’de Sendikalar tamamen ilgililerin arzu ve teşebbüslerinden doğacak meslek teşekkülleri olacaklardır. Sendikaların hür bir gelişmeye kavuşabilmeleri ve memlekette kendilerinden beklenen hizmetleri hakkiyle görebilmeleri için her türlü siyasi cereyan ve tesirlerin dışında kalmaları zaruri görülmüştür. Muhtelif ecebi mevzuatta görülen bu kayıt, hürriyeti kayıttandıran bir unsur değil, bilâkis çalışma ve teşebbüs hürriyetini masun tutan bir faktördür. Kaldı ki, sendikaların siyasi faaliyetlerine müsaade olunan memleketlerde de bu cihetin esaslı sosyal sıkıntılar doğurduğu ve meslek menfaatlerini ihlâl eylediği sabit olmakla önleyici çarelere başvurulmaktadır. Şunu ilâve etmeliyiz ki, sendikaların sendika olarak siyasetle iştigal edememeleri, sendika mensuplarının fert ve vatandaş olarak asla bir mâni teşkil etmeyecektir. Rejimimizin milliyetçi karakterine uygun olarak sendikaların da millî teşekküller oldukları ve milliyetçi bir zihniyetle çalışacakları ve beynelmilel mahiyet alamayacakları tasarıda tespit edilmiştir. Tasarının getirdiği bir diğer yenilik de bilfiil işçi olmayanların işçi sendikalarına, işveren sıfatında olmayanların da işveren sendikalarına girememeleridir. Bundaki lüzum ve fayda aşikârdır. Meslek teşekkülleri her şeyden evvel o mesleğe mensup vatandaşların müşterek menfaatlerini temsil eden derneklerdir. Bu gibi teşekküllerin meslek dışında kalan insanlar eline geçmesi sendikayı asıl maksadından gayri istikamete sürükleyebilir. Halbuki bu sendikaların hür bir gelişmeye kavuşmaları ve mesleklerini hakkiyle temsil etmeleri lâzımdır. Esnafın ve esnaf yanında çalışanların özel bir rejime tâbi olmaları zaruri görülerek, bunlar kanunun şumulü dışında bırakılmışlardır. Filhakika esnaf ve esnaf yanında çalışanların durumu bilhassa memleketimizde patron - işçi münasebetlerinden tamamen ayrı bir mahiyet arz eder. Tasarıda, sendikaların tüzelkişi, olarak haiz oldukları yetkilerden gayri girişebilecekleri teşebbüsler yer almıştır. Bu görevler, sendikaların ekonomik, sosyal ve hukuki teşekküller olarak ne kadar geniş ve faydalı faaliyet sahasına sahip olduklarını gösterir. Tasarıda bazı yasaklar konmakta, bu yasaklarla ve grev ve lokavt yasağına riayetsizlik halinde sendikaların mahkeme kararıyla kapatılabileceği tasrih edilmektedir. Bu suretle kapama kararı idari mercilere değil, kaza mercilerine verilmiştir ki, Dernekler Kanunumuza hâkim olan zihniyet de budur...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.4, İ.1, S. Sayısı: 88, 20.02.1947, s.4-9. Başbakan Recep Peker işçi meslek örgütlerinin mahiyeti konusunda şunları söylemekteydi: “iş hayatının düzenlenmesi ve işçilerimizin maruz buldukları meslek tehlikelerine karşı korunması ve istikballerinin teminat altına alınması yolundaki çalışmalarımızı geliştirmekteyiz...İstanbul ve İzmir işçi sağlığı koruma derneklerince kurulması tasarlanan iki büyük işçi hastanesinin inşasını kolaylaştırıcı alakayı eksik etmeyeceğiz. Milli telakkilere aykırı ideolojik zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen işçi meslek teşekküllerini işçilerimizin yurtsever duygularına ve milli ruha uygun idealler üzerinde kurmayı temin için bir milli sendikalar kanun tasarısı hazırladık ve meclise sunduk.” Bkz. “*Başbakanın Radyodaki Konuşması*”, **Vatan**, 15 Şubat 1947, s.4.

Barlas, tasarımı bir prematüre olarak değerlendirdi. Muhalefet ise daha çok grev meselesine değindi. Batur, ihtilal ve tahrikten uzak bir sendika resmederek grev esasının yeniden düzenlenmesini istedi. Bu durumu demokratik bir zaruret olarak ifade etti. Bakanlığın sendikalar üzerindeki denetim hakkını eleştirdi. Çalışma Bakanı Irmak ise uzun bir izaha girişerek kanunun hürriyetçi, milliyetçi ve devletçi prensipleri üzerinde durdu. Sendikal faaliyetleri amme ve zümre menfaatini müdafaa eden oluşumlar olarak telakki etti. Meşru olmayan fikir ve cereyanların tardından bahsetti. Sendikaların milli karakterini vurguladı. Beynelmilel irtibat ve bağlantılar ile dahili cereyanların zararlarını anlattı. Devletin sınıflar arasındaki vazifesini hatırlattı.⁸⁷⁵

Müzakerenin son bölümü mottolarla tezyin edilmiş tasavvur ve özelemlere sahne oldu. Sınıfsız ve imtiyazsız, korperatist ve solidarist yaklaşımlar idealize edildi. Grev ve lokavt meselesi reddedildi. Muammer Alakant, Emin Erişirgil, Akif Eyidoğan, Muhiddin Baha Pars, Reşat Aydınli, Saim Dilemre ve Hulusi Oral aynı ton, tını ve aynı minvalde konuştu. Hükümet ve teşebbüsünden övgüyle bahsetti. Köprülü, hükümete teşekkür etti. Sonra eleştirdi. Kanunu prematüre ve alelfevr ilan etti. Greve ait tasarrufu şiddetle hicvetti: “...grev hakkını tabiatıyla bir takım kanuni takyidata tabi tutmaya mecburuz. Mesela hakem usulü vesaire gibi. Ben şahsen bu takyidata taraftarım...Fakat bunu kabul etmek başkadır, grev hakkını men etmek başka. Demokrasi icabı olarak böyle bir sendika kanunu getiriyoruz demek hem de sendika kanununun da bu grev hakkını külliyen reddetmek tamamen yanlış bir hareket olur. Eğer grev hakkı tanımıyorsak, kabul etmiyorsak sendika kanununun hikmeti vücudu olamaz. Bu sadece gösterişten ibaret kalır, mantıksızlıktan ibaret kalır...”⁸⁷⁶

Sendikalar kanunu 26 Şubat 1947’de Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁸⁷⁷ Aynı iş kolunda ve bu iş koluyla ilgili işlerde çalışanların

---

⁸⁷⁵ Mesut Gülmez, “Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı Konusunda Türkiye’de Yasakçılıktan Yasal Tanımaya Geçiş: 1947 Yasası”, **İnsan Hakları Yıllığı/Turkish Yearbook of Human Rights**, Y.3-4, 1981-82, s.98; Adnan Mahiroğulları, “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.2, S.1, (Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına), s.166.

⁸⁷⁶ “Mecliste İşçi Sendikaları İçin Tartışmalar”, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1947, s.1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.4, İ.1, 20.02.1947, s.306; Mesut Gülmez, **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Öteki Yayınları, Ankara 1995, s.216,234.

⁸⁷⁷ “Sendikalar Kurulmasına Dair Tasarı Kabul Edildi”, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1947, s.1; “Sendika, İş Kazaları, Analık Sigorta Kanunları Dün Büyük Millet Meclisinde Müstaciliyetle Kabul Edildi”, **Akşam**, 21 Şubat 1947, s.1; “Sendikalar Kanunu Kabul Edildi”, **Vatan**, 21 Şubat 1947, s.1;

yardımlaşması, ortak menfaatlerini koruması ve temsil maksadıyla sendika kurması kabul edildi. İşçi sıfat ve unvanına haiz olmayan şahısların sendikalara üye olması yasaklandı. Siyaset, siyasi propaganda ve siyasi yayınlar ile milli menfaate aykırı davranışlar men edildi. Grev, lokavt fiil ve teşebbüsü şiddetle reddedildi. Sendikalar, Çalışma Bakanlığının denetimine terk edildi.⁸⁷⁸ Bu durum çalışma hayatını, demokratik tutum ve davranışlardan tecrit ederek otoriter bir disiplin ve murakabeye sevk etti. Böylece uluslar arası taahhüt ve angaje ile siyasi liberalizasyon ihlas ve inandan yoksun vecizelere dönüştü.

2.2.6. 1947 Muhtar Seçimlerinde Muhalefet

Çok partili hayatın tek partili ve şaibeli seçimleri; maşeri vicdan ve kanaatte rey ve rey masuniyeti ile seçime ait değer ve literatürün mukaddesatına ve temel hak ve hürriyetler ile ferdi şeref ve haysiyet arasında organik bir ünsiyetin doğmasına vesile oldu. Rey, dönüştürücü ve devrimci kimliği ile mevcut ve ütöpik bir rüyayı müjdelerken, seçimin emniyet ve masuniyet korku ve kaygısı kitlesel bir paranoyaya dönüştü.⁸⁷⁹ Böylece 1947 muhtarlık seçimi, siyasal hayatımızın olağanüstü hadiselerinden biri oldu.

Seçim şiddetli ve tesirli bir propagandayla başladı. Aslında bu seçim yerel bir tercihin tezahürü mahiyetinde değildi. Muhtarın genel seçimdeki vaziyet ve vazifesi, seçimi ve seçimdeki muhtemel bir muvaffakiyeti vazgeçilmez kılıyordu. Halk Partisi müntesiplerinden özveri istiyordu. Seçimleri kazanma hususunda hiçbir gayret ve fedakarlığın esirgenmemesini diliyordu. Demokrat Parti ise taraftarını istikbale dair

---

“Sendikalar Kanun Tasarısı Kabul Edildi”, Vakit, 21 Şubat 1947, s.1; “İşçi Sendikaları Tasarısı Kabul Edildi”, Ulus, 21 Şubat 1947, s.1.

⁸⁷⁸ **T.C. Resmi Gazete**, S.6542, 26 Şubat 1947, s.11929-11931; Mesut Gülmez, “1961/1963 Öncesi Türk Toplu İş İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Değerlendirme”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.5-6, 1983-1984, s.102-103; Necmettin Özerkmen, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlenmesi ve Getirilen Kısıtlamalar”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43, 1(2003), s.244; Ensar Yılmaz, “Türkiye’de İşçi Sendikalarının Siyasal ve Sosyolojik Özellikleri Üzerinden Tarihsel Süreç İçinde Değerlendirilmesi”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010, 14 (1), s.201; Mehmet Şehmus Güzel, “Cumhuriyet Türkiye’inde İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, s.1855.

⁸⁷⁹ Fuat Köprülü, “İnsanlık Haysiyet ve Şerefi de Bir Zümre İnhisarında mıdır?”, **Son Saat**, 4 Mart 1947, s.1; Sinan Yıldırım, “Demokrat Parti Dönemi: Sol Tarihyazımında Kayıp Zamanın İzinde”, **Praksis 18**, s.36-37.

vaatlere gark ediyordu. Muhtar ve ihtiyar heyetine maaş bağlanacağını, köy efradından salma ve vergi alınmayacağını duyuruyordu.⁸⁸⁰

Seçimler, 442 sayılı köy kanunu mucibince yürütülecekti. Oy verme işlemi 1 Marta kadar devam edecek, sürece dair tüm mesuliyet köy derneklerine deruhte edilecekti. Köy derneği seçimleri iki gün içinde tamamlamakla mükellefti. Bu süre zarfında tamamlanamayan işlemler köyün bağlı olduğu hükümet reisi veya memur edeceği kişiler vasıtasıyla yürütülecekti.⁸⁸¹ Kanun son derece demokratikti. Köy idaresi köy iradesine teslim edilmiş bir vaziyetteydi.

Muhtar seçimleri oldukça sert ve hararetli bir ortamda gerçekleşti. İdari mekanizmanın tazyik ve tesiri şiddetle hissedildi.⁸⁸² Jandarma müdahalesinden bahsedildi. Seçim yardımları konuşuldu. Reyin masuniyeti sorgulandı.⁸⁸³ Ülke sathında 167'si yaralama olmak üzere 230 adli olay meydana geldi. İhtiyar

⁸⁸⁰ **B.C.A.**, F.K.:490.01.00, Y.N.:7.35.6-1, 16.01.1947; **B.C.A.**, F.K.:490.01.00, Y.N.:7.35.16-1, 2, 05.02.1947.

⁸⁸¹ Rüveyda Kızılboğa, “Köy İdaresine Yönelik Kanun Tasarısındaki Düzenlemeler”, **Öner**, C.9, S.35, Ocak 2011, s.183-197. 7 Nisan 1924 tarih ve 442 sayılı köy kanununun ilgili maddeleri şöyleydi: Madde 20. Her köyde bir köy derneği, bir köy muhtarı, bir de ihtiyar meclisi vardır. Köyde 25. maddeye göre köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azalarını seçmeye hakkı olan köylülerin toplanmasına köy derneği denir. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azaları doğrudan doğruya köy derneği tarafından ve köylü arasından seçilir. Madde 21. Köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azalarının seçilmesi her iki senede bir kere yapılır. Seçilmek mutlaka şubat ayı içinde olur ve mart ayında yeni seçilen köy muhtarı ve ihtiyar meclisi azası 29. maddeye göre işlerine başlarlar. Madde 31. Köy derneğinde seçim sırasında iş bozacak veya geri bırakacak olanlardan ve fenalık yapanlardan ilkinde yüz kuruştan beş yüz kuruşa kadar ceza parası alınır. İkincide ceza parası iki kat alınır. Köy derneğinde aralarında anlaşamazlarsa ertesi günü yine dernek olacak ve bu dernekte söz keseceklerdir. İkinci dernekte de söz kesilemezse muhtarın vereceği haberle köyün bağlı olduğu hükümet reisi veya memur edeceği kimse üç gün içinde köye gelir ve onun gözü önünde seçim yapılır. Madde 32. Köylülerin malı olmayıp çiftlik olarak bir mal sahibine ait köylerde muhtarın ve ihtiyar meclisi azasının halk tarafından serbestçe seçilmesine kaymakam ve nahiye müdürü yakından bakmaya memurdur. Böyle köylerde köy muhtarını ve ihtiyar meclisi azasını seçerken çiftlik sahibinin karışması sebebiyle halkın ezildiği görülürse kaymakamın teklifi üzerine köy muhtarını vilayetin valisi seçer ve köye bildirir. Bu yolda seçilmiş köy muhtarı tıpkı köylü tarafından seçilen köy muhtarına benzer ve onun bütün işlerini görür. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.68, 7 Nisan 1924, s.9.

⁸⁸² Hükümet, idari ve adli bürokrasi üzerinde şiddetli bir murakabe ve takip sistemi kurmuştu. Muhalefete meyyal kişiler rapor edilerek kontrol altına alınmıştı. Cumhuriyet Arşivinde bu hususa dair onlarca istihbarat raporu mevcuttur. Bu raporlara ait yazışmalar için mesela bkz. **B.C.A.**, F.K.:490.01.00, Y.N.:443.1831.1-2,3,4,5,6, 24.08.1946; **B.C.A.**, F.K.:490.01.00, Y.N.:444.1834.1-4,5,6, 29.12.1946.

⁸⁸³ “Muhtar Seçimleri İçin Şikayetler Başladı”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1947, s.1; “Demokratların Muhtar Seçimlerine İtirazları”, **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1947, s.1; “İstanbul Kazalarında Muhtar Seçimleri Devam Ediyor”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri Çok Hararetlendi”, **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri”, **Cumhuriyet**, 22 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri”, **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri Tartışmalı Oluyor”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri”, **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçiminde Yeni Hadiseler”, **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimi Devam Ediyor”, **Ulus**, 26 Şubat 1947, s.1; “Köylü Yersiz İddialara Cevap Veriyor”, **Ulus**, 15 Mart 1947, s.1; Asaf Özkan, “1947 Muhtarlık Seçimleri Bağlamında Urfa’da Parti Mücadeleleri (Vali ve Umum Müfettişin Raporlarına Göre)”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.50, 2013, s.257.

meclislerinin isteği üzerine 1733 köye jandarma gönderildi. 1759 köyde ise inzibati tedbir alındı. Seçimlere hile ve fesat karıştırıldığına dair 184 ihbar yapıldı.⁸⁸⁴ Demokrat Parti adına 112, bağımsızlar adına ise 32 itiraz gerçekleştirildi. Aydın, Balıkesir⁸⁸⁵, Senirkent⁸⁸⁶, İzmir⁸⁸⁷, Silivri⁸⁸⁸, Çatalca⁸⁸⁹, Çanakkale⁸⁹⁰, Uzunköprü, Hendek⁸⁹¹ ve Düzce⁸⁹²’ye ait haberler korkunçtu. Seçimlere dair en vahim hadise ise Aslanköy’e aitti.

Aslanköy vak’ası vakıaya dönüşmüş bir fenomen vaziyetindeydi. Mersin’e bağlı bu küçük köy jandarma karşısında gösterdiği olağanüstü direnişle rey masuniyetinin sembolü olmuştu. Bu elim hadise Halk Partili adayın seçimleri kaybetmesiyle başladı. Vali, jandarma komutanı Sıtkı Dağgeçen’i yeni bir seçim yapmak üzere köye gönderdi. Sandığın yed-i eminden alınması sırasında talihsiz bir hadise yaşandı. Jandarma komutanı ve iki er köylüler tarafından cerh edilerek uzaklaştırıldı. Yaşanan hadise yargıya taşındı, 91 köylü vatana ihanet suçuyla Mersin ve Konya Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandı. Mahkemenin hemen her safhası olağanüstü bir alakaya mazhar oldu. Savcı meseleyi jandarmanın tavır ve tutumuna hürmetsizlik olarak addetti. Sanıklar görevli memura direnme ve yaralama suçundan hüküm giydi.⁸⁹³

⁸⁸⁴ “Köy Muhtarları Seçiminin Kat’i Sonucu”, **Ulus**, 25 Nisan 1947, s.1,4.

⁸⁸⁵ “Muhtar Seçimlerinde Tazyik İddiaları Arttı”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1947, s.1.

⁸⁸⁶ “Senirkent Hadisesi”, **Vatan**, 5 Şubat 1947, s.1, 2.

⁸⁸⁷ “Demokratlar Kazanınca Bu Tecrübeydi Denerek Neticeler İptal Ediliyor”, **Vatan**, 19 Şubat 1947, s.1.

⁸⁸⁸ “Muhtar Seçimler”, **Vatan**, 18 Şubat 1947, s.1, 3; “Valiye Açık Mektup”, **Vatan**, 17 Şubat 1947, s.1; “Muhtar Seçimleri”, **Vatan**, 18 Şubat 1947, s.1.

⁸⁸⁹ “Muhtar Seçimleri”, **Vatan**, 11 Şubat 1947, s.1.

⁸⁹⁰ “İdare Amirleri CHP Hesabına Propagandaya Başladılar”, **Vatan**, 2 Şubat 1947, s.1.

⁸⁹¹ “Demokrat Partinin Beyannamesi”, **Vatan**, 2 Mart 1947, s.2.

⁸⁹² “Düzce Köylerinde Ekseriyeti Mağlup Eden Ekalliyet”, **Vatan**, 5 Mart 1947, s.1.

⁸⁹³ Bu husustaki tafsilat için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Fahri Sakal, “Tek Parti’nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri”, **History Studies**, Volume 1/1 2009, s.137; “Mersin’de de Dün Bir Hadise Oldu”, **Ulus**, 27 Şubat 1947, s.1; Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965, s.405-406; Ömer Akdağ, “Torosların Tepesinde Bir Demokrasi Destanı: Aslanköy Olayı”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-74/toroslarin-tepesinde-bir-demokrasi-destani-aslankoy-olayi>; Cemal Anadol, **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul 2004, s.58; Tekin Erer, **Yasakçılar**, İstanbul 1965, s.106; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.IV (1945-1970), s.121; Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s.52; Mustafa Atalay, **Aslanköy Faciası**, Konya 1950.

Aslanköy hadisesini Mordoğan olayları takip etti. Jandarmanın köylüler arasındaki müsademede üç kadın ve bir çocuk ağır surette yaralandı. Bu durum Demokrat Parti İzmir teşkilatı tarafından şiddetle kınandı.⁸⁹⁴

Seçimler 28 Şubat'ta sona erdi. Türkiye genelinde yaklaşık 40.000 köyde 34.055 muhtar seçildi. Bunlardan 32.298'ini Halk Partisi, 1289'unu Demokrat Parti, 467'sini bağımsızlar ve birini de İşçi ve Çiftçi Partisi kazandı.⁸⁹⁵ Bu durum oyların % 91'inin Halk Partisi, % 4'ünün Demokrat Parti ve % 5'inin ise Bağımsızlar tarafından kazanıldığını göstermekteydi. Yani Halk Partisi bir kez daha kat'i ve ezici bir üstünlük sağlamış oluyordu.⁸⁹⁶

Seçimde yaşanan hadiseler muhalefet tarafından şiddetle eleştirildi. Celal Bayar, yolsuzluk ve usulsüzlüğe değindi. İlgili vesikaların ifşa edileceğini bildirdi. 9 Martta namuslu ve doğru bir seçimin önemini vurguladı. 10 Martta seçim kanununun tadilinden bahsetti. 12 Martta bir kez daha seçim emniyetini ifade etti. 16 Martta Mersin'de konuştu. Seçim kanununun değiştirilmesinin zaruretini ve sebeplerini anlattı. İdari cihazın tazyikini hatırlattı. Adana ve Tarsus'da yine seçim kanununu

⁸⁹⁴ "İzmir'de Kanlı Bir Muhtar Seçimi", **Vatan**, 1 Mart 1947, s.1; "İzmir Demokratları", **Vatan**, 4 Mart 1947, s.1.

⁸⁹⁵ "Muhtar Seçimleri Bitti", **Ant**, 27 Şubat 1947, s.1; "Muhtar Seçimi", **Vakit**, 25 Şubat 1947, s.1; "Muhtar Seçimleri Sona Erdi", **Cumhuriyet**, 1 Mart 1947, s.1; "Ankara'da Seçimi 1123 Köyde CHP Kazandı", **Ulus**, 8 Mart 1947, s.1; "Muhtar Seçimlerini Her Tarafda CHP Kazandı", **Ulus**, 22 Şubat 1947, s.1; "İstanbul Köylerinde Muhtar Seçimleri", **Akşam**, 22 Şubat 1947, s.1; "Muhtar Seçimini CHP Kazanıyor", **Ulus**, 25 Şubat 1947, s.1; "Mersin'de de CHP Adayları Büyük Çoğunluk Kazandı", **Ulus**, 6 Mart 1947, s.1; "Muhtar Seçimleri", **Cumhuriyet**, 4 Mart 1947, s.1. İllere göre oy dağılımı şöyleydi: Afyon: CHP 451 DP 23, Ağrı CHP 577, Amasya CHP 366 DP 18 Bağımsız 1 İÇP 1, Ankara CHP 1123 DP 13, Antalya CHP 583 DP 3, Aydın CHP 404 DP 44, Balıkesir CHP 880 DP 30, Bilecik CHP 224 DP 40 Bağımsız 4, Bingöl CHP 299, Bitlis CHP 271, Bolu CHP 726 DP 17, Burdur CHP 190 DP 4 Bağımsız 1, Bursa CHP 751 DP 8, Çanakkale CHP 543 DP 10 Bağımsız 2, Çankırı CHP 425, DP 37 Bağımsız 1, Çoruh CHP 279 Bağımsız 4, Çorum CHP 617 DP 37, Denizli CHP 413 DP 12 Bağımsız 2, Diyarbakır CHP 602 DP 26, Edirne CHP 240 DP 6, Elazığ CHP 611, Erzincan CHP 519 DP 3, Erzurum CHP 913 DP 66 Bağımsız 17, Eskişehir CHP 347 DP 24, Gaziantep CHP 547 DP 9 Bağımsız 6, Giresun CHP 427 DP 4 Bağımsız 2, Gümüşhane CHP 471 DP 5 Bağımsız 20, Hakkari CHP 317, Hatay CHP 315 DP 19 Bağımsız 5, İçel CHP 352 DP 117 Bağımsız 27, Isparta CHP 176 DP 29, İstanbul CHP 245 DP 12, İzmir CHP 568 DP 74 Bağımsız 1, Kars CHP 681 DP 3 Bağımsız 3, Kastamonu CHP 1059 DP 46 Bağımsız 12, Kayseri CHP 448 DP 52, Kırklareli CHP 186 DP 2, Kırşehir CHP 301 DP 3, Kocaeli CHP 611 DP 33, Konya CHP 853 DP 28, Kütahya CHP 713 DP 43, Malatya CHP 743 DP 9 Bağımsız 19, Manisa CHP 781 DP 89 Bağımsız 11, Maraş CHP 360 DP 20, Mardin CHP 683, Muğla CHP 299 DP 34 Bağımsız 9, Muş CHP 361, Niğde CHP 362 DP 5 Bağımsız 2, Ordu CHP 500 DP 5 Bağımsız 3, Rize CHP 262 DP 5, Samsun CHP 617 DP 113 Bağımsız 5, Seyhan CHP 622 DP 30 Bağımsız 40, Siirt CHP 490, Sinop CHP 414 DP 6 Bağımsız 13, Sivas CHP 1213 DP 5 Bağımsız 2, Tekirdağ CHP 246 DP 27 Bağımsız 9, Tokat CHP 68 DP 3, Trabzon CHP 580 DP 3, Tunceli CHP 353, Urfa CHP 617 DP 12, Van CHP 254 Bağımsız 247, Yozgat CHP 621 DP 15, Zonguldak CHP 711 DP 8. Bkz. "Köy Muhtarlığı Seçim Sonuçları", **Ulus**, 2 Şubat 1947, s.3.

⁸⁹⁶ "Her Tarafda CHP Adayları Büyük Çoğunluk Kazandı", **Ulus**, 1 Mart 1947, s.1; "İzmir'in 569 Köyünde CHP Kazandı", **Ulus**, 4 Mart 1947, s.1; "Muhtar Seçimi Her Tarafda CHP Lehinde", **Ulus**, 5 Mart 1947, s.1.

eleştirdi. Silifke’de muhtar seçimlerine ait usulsüzlükleri zikretti.⁸⁹⁷ Menderes ise Kadıköy, Üsküdar ve Karagümrük’de konuştu. İdari ve askeri baskıları eleştirdi. Yaşanan talihsizlikleri vesayet sistemi ve murakabesizliğe hamletti. Zafere olan ümit ve inancını bir kez daha ifade etti.⁸⁹⁸

Demokrat Parti 7 Mart 1947’de resmi bir tebliğ yayınladı. Halk Partisinin otoriter tavrını demokratik bir refleksle hicvetti. Siyasal mücadelede kanuna riayet prensibi üzerinde durdu. Hakka ve hukuka müstenit ilkesel ve evrensel değerleri zikretti: “...İdarenin kanunsuzluğa alet edilmesi ve kanunu tatbikle vazifeli olanların kanun hükümlerini, hak ve adalet ölçülerini tanımamak yolunda yürümeleri, bir toplumun emniyet ve huzur içinde yaşaması ve ilerlemesi imkanlarını ciddi olarak tehlikelere maruz bırakabilir. Diğer taraftan demokrasi ve milli hakimiyet esaslarını yalnız ve yalnız serbest seçimlerle tahakkuk edebileceğinde de şüphe yoktur. Adı ve şekli ne olursa olsun serbest ve doğru seçimlere dayanmayan bir idarenin hakim bulunduğu memleketlerde demokrasiden ve milli hakimiyetten bahsetmek tamamıyla yersizdir...”⁸⁹⁹

Tebliğin son bölümü muhtar seçimlerine hasredildi. Tarih karşısındaki ağır mesuliyet Halk Partisi ve taraftarlarına hamledildi. Milli iradeye dayanmayan bir idarenin payidar olamayacağı zikredildi.⁹⁰⁰

Halk Partisi bu iddiaları kat’i surette reddetti. Peker, muhalefeti müfteri olmakla suçladı. Yaşananları alelade bir sürtüşme olarak lanse etti ve şu ifadeleri kullandı: “Muhtar seçimlerinde zor kullanıldığı veya baskı yapıldığı hakkındaki sözler her kim tarafından söylenirse söylensin bunlar hakikate uymayan iddialardır. Bu sözler vazife sahipleri hakkında bir iftira olduktan başka hür insanlar olarak oy kullanan vatandaşlar aleyhine de bir saygısızlıktır. Seçimlerde her zaman her yerde vaki olan sürtüşmeler mikyası dışında hiçbir yolsuzluk yoktur. Vatandaş vicdanının

---

⁸⁹⁷ İlgili beyanat ve nutuklar için bkz. Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951, s.148-158; Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.70-88.

⁸⁹⁸ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki...**, Demokrasi Yayınları, C.1, s.49-57.

⁸⁹⁹ “*Celal Bayar Son Muhtar Seçimlerinde Yapılan Yolsuzluklar Hakkında Beyanatta Bulundu*”, **Vatan**, 7 Mart 1947, s.1, 4.

⁹⁰⁰ “*DP Bir Demeç Neşretti*”, **Ulus**, 7 Mart 1947, s.1; “*Celal Bayar’ın Muhtar Seçimlerine Dair Demeci*”, **Cumhuriyet**, 7 Mart 1947, s.1; “*Celal Bayar Beyanatta Bulundu*”, **Vakit**, 7 Mart 1947, s.1.

ve kanaatinin masunluğu aleyhindeki iddiaları bunu temin ile mükellef olan mesul hükümetin başında bulunan bir adam sıfatıyla reddederim.”⁹⁰¹

Bu durum 12 Temmuz kadar devam edecek olan yeni ve şiddetli bir buhrana neden oldu. Nisan ve Mayıs ayı sancılı ve sıkıntılı manevra ve hadiselerle derinden sarsıldı.

2.2.7. 1947 Ara Seçimlerinde Muhalefet

1947 ara seçimleri politik sahada cereyan eden uzlaşmaz çatışmayı kuvvetli bir tevettür ve tedrici bir tesadüm ile muktedire tevcih edilen kuvvetli bir müeyyideye dönüştürdü. Demokrat Partinin tertip ettiği devasa mitingler olağanüstü bir alaka ve teveccühe mazhar oldu. Bayar; İstanbul, Mersin, Adana, Tarsus, Silifke, Hatay, Bodrum, İzmir, Balıkesir, Karacabey, Kütahya ve Afyon’da analitik ve panoramik bir üslupla muhalefeti ve muhalefete ait değerleri dramatize etti. 5 Martta, seçim emniyetinin sağlam bir geleneğe bağlanmasının önemini vurguladı. Kadıköy’de seçime iştirak hususunu inşirah etti, beklenen kararın ilan edileceğini müjdeledi. Karagömrük’de tehditkar bir ifade kullandı. Meclisten çekilmekle korkuttu. Mersin’de seçim kanunu üzerinde durdu. Karasızlıklarından bahsetti. Adana’da rey masuniyetini anlattı, Tarsus’da seçim hukukunu kritize etti. 21 Martta Silifke’ye intikal etti. Muhtar seçimlerindeki usulsüzlüğü hatırlattı. Milli hakimiyetin tecellisi hususundaki fikirlerini açıkladı. Bakırköy’de yine Meclisten çekilmekle tehdit etti. Bodrum’da ise ilk kez seçimlere iştirak edilmeyeceğini ifşa etti.⁹⁰²

Menderes ise vülgarize ettiği üslûbunu psikolojik bir terapiye dönüştürdü. Teşrifattan uzak, son derece vazih ve sade bir lisan kullandı. 21 Martta Kütahya’da konuşmak suretiyle idari cihazın tazyiki ve iradeye hükmeden otoriter ruh ve zihniyeti eleştirdi. Devletçiliği, ziraat sahasındaki hataları ve sanayinin içler acısı durumunu anlattı. Tavşanlı’da müstakbel muvaffakiyeti müjdeleyerek umutları

⁹⁰¹ “Başbakanın Demeci”, **Vatan**, 8 Mart 1947, s.1; “R. Peker Delilsiz İddiaları Cevaplandırdı”, **Vakit**, 8 Mart 1947, s.1; “Peker’in Cevabı”, **Ulus**, 8 Mart 1947, s.1; “Başbakanın Beyanatu Muhtar Seçimlerinde Zor Kullanılmadı”, **Akşam**, 8 Mart 1947, s.1; “Başbakan Celal Bayar’ın Demecine Cevap Verdi”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1947, s.1.

⁹⁰² “Demokratlar Seçime İştirak Etmeyecek”, **Akşam**, 1 Nisan 1947, s.1. İlgili nutuk ve beyanatlar için Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.70-87’ye bakılabilir.

tazeledi.⁹⁰³ 26 Martta Uşak'ta konuştu. Muhtar seçimlerindeki usulsüzlükleri hatırlattı. Hürriyetin emniyeti üzerinde durdu.⁹⁰⁴ Eskişehir ve İzmir nutkunu romantizme dönüştürerek müntesipleri meftun etti. Demokrat Parti sevdasının kalplerden sökülüp atılamayacağını haykırdı.⁹⁰⁵

Halk Partisi ara seçimlere ciddiyetle hazırlandı. Vali Kırdar, seçim emniyetine dair teminat verdi.⁹⁰⁶ Uran ise halkı ve muhalefeti teskine gayret etti.⁹⁰⁷ Ulus, seçim emniyeti konusunda her türlü tedbirin alındığını ifade etti.⁹⁰⁸ 7 Martta adayların liyakati üzerinde duruldu.⁹⁰⁹ 23 Martta uzun bir istişare gerçekleştirildi.⁹¹⁰ 24 Martta ise adaylar deklare edildi. İstanbul'dan Ali Muhtar Özden, Mim Kemal Öke, Mekki Hikmet Gelenbağ, Refet Bele, Ali Rıza Arı, Fakaçelli, Kastamonu'dan Baki Tümtürk, Tekirdağ'dan Ekrem Pekel ve Balıkesir'den İzzettin Çalışlar işaret edildi.⁹¹¹

Hükümetin heyecan ve halecanı Demokrat Parti'yi zerre kadar ilgilendirmiyordu. Muhalefetin iştirak kararı hala gizemini muhafaza ediyor,

⁹⁰³ "C. Bayar Hatay'a Gitti", **Ulus**, 22 Mart 1947, s.1; Umsan, a.g.e., s.124-128.

⁹⁰⁴ İsmail Girgin, **Adnan Menderes**, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958, s.80-82.

⁹⁰⁵ Menderes'in ilgili döneme ait tüm beyanat ve nutukları için bkz. Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki...**, Demokrasi Yayınları, C.1, s. 49-57, 67-73.

⁹⁰⁶ "Yarınki Seçimlere Dair Valinin Beyanatu", **Akşam**, 15 Nisan 1947, s.1; "Seçim Emniyetini Sağlayacak Tedbirler Alındı", **Vakit**, 25 Mart 1947, s.1; "Vali İstanbulluları Temin Ediyor", **Vakit**, 5 Nisan 1947, s.1. İlgili teminat şöyleydi: Kırdar seçim hakkında gazetecilere şu beyanatu veriyor: "Halk efkarına şu ciheti bir defa daha emniyet ve katiyetle arz etmek isterim ki, seçimler tam bir tarafsızlık ve dürüstlikle yapılacaktır. İçişleri Bakanının tamimi ve Başbakanın İzmir'deki nutku vatandaşların verecekleri oylara hürmet ve sadakat hususunda hükümetin ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. Seçimlerde vazife alanlarda bu vazifelerini tam ve kati dürüstlikle yapmaları için yeniden emirler verilmiştir. Emirlerin tatbikinde en büyük itina ve hassasiyeti göstereceğiz. Biz seçimi halkın kutsal bir hakkı ve milli bir vazifesi telakki ediyoruz. Hemşehrilerimizin bu haklarını tam serbestlikle kullanmalarını, oylarını diledikleri adaya gönül rızasıyla vermeleri için elimizden gelen her şeyi yapacağız. Seçim kanunun çerçevesi dışında herhangi fuzuli hareketin kimden gelirse gelsin hemen önleyeceğiz. Üyelerin mahrumiyetini emniyet ve mesuliyetini böylece halk iradesinin tam tecellisini korumayı bir kanun emri ve bir şeref borcu biliyoruz. Muhterem İstanbul halkı kanun emrini ve şerefimizin icaplarını yerine getirmek için bütün gayretimizle çalışacağımıza emin olmalıdır." Bkz. "İstanbul Valisi Diyor ki: Seçimler Tam Bir Tarafsızlık ve Dürüstlikle Yapılacaktır", **Ant**, 6 Nisan 1947, s.1.

⁹⁰⁷ "Seçim Hazırlığı", **Ulus**, 23 Mart 1947, s.1; "Hilmi Uran'ın Demeci", **Ulus**, 27 Mart 1947, s.1.

⁹⁰⁸ "Her Sandığın Neticesi Hemen İlan Edilecek", **Ulus**, 25 Mart 1947, s.1.

⁹⁰⁹ "Açık Milletvekillikleri", **Vatan**, 8 Mart 1947, s.1; "CHP Adayları Yer Yer Tespit Ediliyor", **Ulus**, 24 Mart 1947, s.1.

⁹¹⁰ "Açık Milletvekillikleri İçin Seçim Hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 24 Mart 1947, s.1.

⁹¹¹ "CHP Milletvekili Adayları", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1947, s.1; "CHP Yeni Milletvekili Adaylarını Dün İlan Etti", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1947, s.1; "CHP Adaylarını Tespit ve İlan Etti", **Akşam**, 26 Mart 1947, s.1; "CHP Adayları Dün İlan Edildi", **Ulus**, 26 Mart 1947, s.1; "CHP Adaylarının Tespit Edildiği Söyleniyor", **Vakit**, 22 Mart 1947, s.1; "CHP Adayları İlan Edildi", **Vakit**, 26 Mart 1947, s.1.

spekülasyonlar birbirini takip ediyordu.⁹¹² Demokrat Parti İstanbul İl Teşkilatı ise aday tespit ve afiş hazırlıklarını tamamladığını bildiriyordu.⁹¹³

Ara seçimlere iştirak meselesi Celal Bayar'ın Bodrum beyanatıyla yeni bir boyut kazanacaktı. Bayar, kararın İzmir'de verileceğini duyuracaktı.⁹¹⁴ Bu durum Peker'in ani bir kararla İzmir'e hareket etmesine vesile olacak⁹¹⁵ ve 1 Nisanda tarihi bir konuşma yapacaktı.⁹¹⁶ Peker, teemmül edilmedik bir üslupla son derece sert bir dil kullanacaktı. Polis salahiyyet ve vazife kanunu ile basın ve iskan mevzuatından övgüyle bahsedecekti. Muhalefeti programsız ve ilkesiz olmakla suçlayacaktı. Seçimlere iştirak konusunun bir vazife olduğunu bildirecek ve muhalefeti "*hür bir memlekette kahramanlık*" yapmakla suçlayacaktı.⁹¹⁷ Üstelik İstiklal Mahkemeleri kanununun yürürlükte olduğunu hatırlatarak göz dağı verecekti.⁹¹⁸

Bu durum Demokrat Partiyi etkilemedi. Celal Bayar ve arkadaşları İzmir'e ulaştı.⁹¹⁹ Korkunç bir istikbal ve olağanüstü tezahüratla karşılandı. Yollar trafiğe kapandı. Gösteriler izdihama dönüştü. Kalabalığın dağılması konusundaki telkinler sonuçsuz kaldı. Olaylar çıktı, silah sesleri duyuldu ve bazı kişiler tutuklandı. Ertesi

---

⁹¹² Bu konudaki haberler için şu kaynaklara bakılabilir: "*Ankara'da Dolaşan Rivayetler ve Demokratlar*", **Vatan**, 2 Ocak 1946, s.1; "*Açık Milletvekillikleri İçin Yapılacak Seçim*", **Cumhuriyet**, 4 Mart 1947, s.1; "*Celal Bayar Dün Şehrimize Geldi*", **Vatan**, 5 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Parti Bugün Kararını Verecek*", **Cumhuriyet**, 6 Mart 1947, s.1; "*Celal Bayar Diyor ki: Vazifemiz Dürüst Doğru Seçim Temeli Atmaktır*", **Vatan**, 9 Mart 1947, s.1; "*Celal Bayar'ın Dünkü Tetkikleri*", **Cumhuriyet**, 10 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Parti Adaylarını Ay Başında İlan Edecek*", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1947, s.1; "*Seçim Karşısında DP'nin Durumu Hala Mechul*", **Cumhuriyet**, 30 Mart 1947, s.1; "*Demokratların Kararları Henüz Belli Değil*", **Akşam**, 27 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Partide Seçime Katılacak*", **Ulus**, 28 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Partinin Kararı Bekleniyor*", **Ulus**, 1 Nisan 1947, s.1; "*Demokrat Partisi Hala Tereddütte*", **Vakit**, 27 Mart 1947, s.1.

⁹¹³ "*Açık Milletvekillikleri*", **Vatan**, 4 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Parti Seçime Girmeye Hazırlanıyor*", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1947, s.1.

⁹¹⁴ "*Demokratlar ve Kısmi Seçimler*", **Akşam**, 28 Mart 1947, s.1; "*Demokrat Parti Seçime İştirak Edip Etmeyeceğini Perşembe Günü İlan Edecek*", **Akşam**, 30 Mart 1947, s.1.

⁹¹⁵ "*B. Recep Peker Bugün İzmir'e Vasıl Oluyor*", **Akşam**, 31 Mart 1947, s.1; "*Başbakanımız İzmir'de Heyecanla Karşılandı*", **Ulus**, 1 Nisan 1947, s.1.

⁹¹⁶ "*Başbakan Bugünkü Nutkunda İç ve Dış Siyasetten Bahsedecek*", **Akşam**, 1 Nisan 1947, s.1.

⁹¹⁷ "*Başbakanımızın Nutkundan*", **Ant**, 4 Nisan 1947, s.1.

⁹¹⁸ Hulusi Selek, **Son Günlerde İzmir'deki Siyasi Hareketlere Bir Bakış ve Başbakan Recep Peker'in İzmir Nutku**, İzmir 1947, s.32; "*Başbakan İç ve Dış Politikamızı İzah Etti*", **Akşam**, 2 Nisan 1947, s.1. Peker İzmir'de şu ifadeleri kullanmıştır: "Memlekette karşı karşıya iki parti olarak çalışıyoruz. DP'li arkadaşlar seçimlerin vatandaş oyununun kutsiyetine imkan vermeyen bir zorluk altında cereyan ettiğini ısrarla iddia ederler. Bu iddialar daha seçim yapılmadan başlar, bittikten sonra da bu mahiyette olmayan bir çok şeyleri birbirlerine ekleyerek memlekette seçimlerin meşru olmadığını iddia ederler. Bu hemen her seçimde böyle olmuş ve onlarca adetleşmiştir..." Bkz. "*Başbakan ve Demokrat Parti*", **Ant**, 3 Nisan 1947, s.1.

⁹¹⁹ "*Celal Bayar Bu Akşam İzmir'de*", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1947, s.1; "*Demokratların Kat'i Kararı Bugün Öğleyin Verilecek*", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1947, s.1; "*Demokrat Parti İleri Gelenleri İzmir'de*", **Vakit**, 1 Nisan 1947, s.1; "*Celal Bayar Yarın İzmir'de*", **Akşam**, 29 Mart 1947, s.1.

gün ara seçimlere iştirak edilmeyeceği ilan edildi.⁹²⁰ Ve bu karar 3 Nisanda yayımlanan bir beyanname ile kamuoyuna duyuruldu.⁹²¹

Beyanname son derece şedid bir üslupla kaleme alındı. “*İdare ve seçim cihazlarının yalnız iktidar partisini kazandırmak gayesiyle hareket ettikleri*” vurgulandı. “*seçim emniyeti hususunda tatbikatın gösterdiği acı tecrübelere karşı...kanun hükümlerinin değiştirilmesi*” ve “*seçim cihazını murakabeye bağlayan hükümlerin*” getirilmesi istendi. “*Seçim emniyeti sağlanmadıkça ara seçimlere iştirak edilmeyeceği*” tekrarlandı.⁹²²

Demokrat Partinin tavrı şiddetle eleştirildi. Başbakan kararı sabotaj olarak değerlendirdi.⁹²³ Halkı her hal u karda sandığa davet etti.⁹²⁴ Bayar ise uzun ve ayrıntılı bir cevap verdi. Seçim emniyetinin önemi üzerinde durdu. Hükümet teminatının itimadını değerlendirdi. İştirak meselesinin haktan ziyade bir vazife olduğunu hatırlattı. Halk Partisini milli hakimiyete kastetmekle suçladı. Peker ve kabinesini eli baltalı diktatör, kullandıkları üslubu ise tek parti tahakküm ve zihniyetine benzetti. Polis vazife ve salahiyet kanunu ile, iskan ve sıkıyönetim tatbikatını eleştirdi. Ve kararın zaruretinin “*...hür ve haklarına sahip vatandaşlar yaratabilmek için memlekette hürriyet nizamının teessüs etmiş olması şarttır. Böyle bir nizam da ancak ve ancak her şeyden evvel serbest ve emniyetli seçimlere dayanır. Bir memlekette vatandaşlar her türlü baskıdan masun ve vicdanlarıyla baş başa reylerini kullanabiliyorlarsa ve bu reylerin neticeleri emniyet verici şartlar altında tecelli edebiliyorsa bu memlekette hürriyet nizamının kurulması için çok esaslı temel atılmış olur...*”⁹²⁵ ifadesiyle anlattı.

---

⁹²⁰ “*Demokratlar Seçime Girmiyorlar*”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1947, s.1; “*Demokrat Parti Seçimlere Girmemeye Karar Verdi*”, **Akşam**, 2 Nisan 1947, s.1; “*Demokrat Parti Seçime Girmiyor*”, **Akşam**, 3 Nisan 1947, s.1.

⁹²¹ “*Parti Bugün İzmir’de Bir Beyanname Neşrecek*”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1947, s.1; “*DP Beklenen Beyannamesini Yayımladı*”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1947, s.1; “*Demokrat Parti Beyannamesini Neşretti*”, **Akşam**, 4 Nisan 1947, s.1; “*Mahut Beyanname Dün Gece Neşredildi*”, **Vakit**, 4 Nisan 1947, s.1.

⁹²² **B.C.A.**, F.K.:030.01.00, Y.N.:12.71.9-1, 2, 3, 4.04.1947.

⁹²³ “*Başbakanın Manisa Nutku*”, **Vakit**, 5 Nisan 1947, s.1; “*Particilik Değil Komitecilik*”, **Ant**, 5 Nisan 1947, s.1; “*DP’nin Beyannamesine Başbakanın Cevabı*”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1947, s.1.

⁹²⁴ “*Peker Manisa’da Seçim Yapılacak İller Hakkında Hitap Etti*”, **Ulus**, 5 Nisan 1947, s.1.

⁹²⁵ “*Demokrat Partinin İzmir’deki Mitingi*”, **Akşam**, 6 Nisan 1947, s.1; “*Celal Bayar Bugün Söyleyeceği Nutukta Başbakana Cevap Verecek*”, **Akşam**, 5 Nisan 1947, s.1.

Kararın kamuoyundaki tesiri de oldukça kuvvetliydi.⁹²⁶ Hüseyin Cahit, muhalefetin tavrına öfke kusuyor, Demokrat Partiyi tereddi ve tagayyürle suçluyordu. Kararı fesat, acz, palavra ve soysuzluk olarak addediyordu.⁹²⁷ Nihat Erim, kahramanlık gösterisinin iflasından bahsediyordu.⁹²⁸ Sadak, gerekçelerin kifayetsizliği üzerinde duruyordu.⁹²⁹ Abdurrahman Konuk ise sabotaj ifadesini kullanıyordu.⁹³⁰ Ara seçimler 6 Nisanda yapıldı.⁹³¹ Maslahat büyük bir huzur içinde

⁹²⁶ “DP’sinin Kararı Halk Arasında Fena Karşılandı”, **Vakit**, 4 Nisan 1947, s.1.

⁹²⁷ “...Bu vazifeden kaçma hareketi Demokrat Partisinde bir müddetten beri saklanamaz hale gelen tezahürün ve sarsıntılarının durmasını değil, artmasını intaç edeceğinden korkarız. Demokrat Partiye hakiki bir ideal ve itimat ile katılmış olmaları kabil olan bir kısım vatandaşların parti şeflerindeki acze ve düşüncesizliğe karşı sabırlarını bütün bütün kaybederek bir grup halinde ayrılmaları ihtimal haricinde addolunamaz. Filhakika Demokrat Parti hem kendilerine inanmış arkadaşlarına hem umumi surette memlekete karşı vazifelerinde kusur etmişler, temiz olabilecek bir hareketi küçük ve yabancı manevralar ve hesaplar içinde soysuz bir hale sokmuşlardır. Bu şeflerin şimdi vardıkları nokta bir çıkmaz ve bir iflastır. Seçimlerden kaçan bir parti! Demokrasi ruhu içinde büyümüş ve gelişmiş bir kafa bunu alamaz. Bazı geri memleketlerde, yahut hariçten gelen komünist direktiflerine göre hareket eden fesatçık teşkilatlarda böyle bir hareket hattı görülebilir. Fakat davasına ve hakkına inanan, nefesine hürmet besleyen bir demokratik parti için seçimlere iştirak etmemeyi icap edecek hiçbir mülahazaya yer yoktur...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “*Tek Bir Programları Vardır: Palavra*”, **Ant**, 5 Nisan 1947, s.1.

⁹²⁸ “...Demokrat şefleri 6 Nisan seçimlerine katılmadılar. Bunu yaparken hareketlerinin bütün yurttan derin akisler yaratacağını ummakta idiler. Hiç değilse Halk Partisinin ve hükümetin telaşa düşeceklerine emindiler. Halbuki onların düşündüklerinden hiç birisi gerçekleşmedi. Bu bakımdan Demokratların seçime girmemeleri çok partili sisteme ileri bir adım daha attırmış oldu. Artık ne onlar ne de bir başka parti seçimlere girmemeyi bir kahramanlık jesti gibi öne sürmeyi kalkışmayacaktır...” Bkz. Nihat Erim, “*BMM Çalışmaya Başlarken*”, **Ulus**, 13 Nisan 1947, s.1.

⁹²⁹ “...Bazı seçim kanunları vardır. Olabilir ki vatandaş reyinin kullanılmasına, millet iradesinin bir dereceye kadar olsun belirmesine dahi imkan vermez. İnsaf ile söylenirse Türkiye’de bugün tatbik edilen seçim kanunu düzelmesi gereken bazı noktalara rağmen hür ve dürüst seçimlere imkan bırakan bir kanundur. Eğer böyle olmasaydı bu kanuna göre yapılan seçimlerde muhalif parti çok yerlerde kazamazdı. Şu halde millet meclisine girmiş bir muhalefet partisine söz ve kontrol hakkı vermek imkanı temin etmiş olan bir kanuna topyekun antidemokratik sıfatının yapıştirılması, aynı kanunla milletvekili seçilmiş insanların bu kanun dururken seçimlere giremeyiz demeleri mantıksızlık olur. Beynamede bu tezadın başka bir misali de muhalif partinin seçimleri kazandığı bölgede yani İstanbul’da sıkıyönetim idaresinin seçim hürriyetine engel gösterilmesidir...” Bkz. Necmettin Sadak, “*Demokrat Partisinin Gerekçesi Düşünceleri Maalesof Değiştirmemiştir*”, **Akşam**, 5 Nisan 1947, s.1.

⁹³⁰ “Hukuk, sosyoloji veya siyasi tarihle az çok ilgilenmiş yurttaşlara soruyorum: İhtilalci teşekküller hariç herhangi bir memlekette, herhangi bir zaman, herhangi bir partinin meclisi terk ettiğini, seçimlerden kaçtığını görmüş, duymuş, okumuş mudurlar? Meclisi terk etmek, seçimlere katılmamak gibi menfi hareketler ihtilalci zümrelerin bayatlamış sabotaj teşebbüslerinden değil midir?.. DP Her seçimde girsin girmesin söyleyecek bir şey bulmuştur. Bu defada seçim kanununun istedikleri gibi değiştirilmiş olmadığını ileri sürüyor. Önce şunu söyleyelim ki, temmuz seçimi bu beğenmedikleri kanuna göre yapılmış ve DP’liler İstanbul’dan on sekiz milletvekili çıkarmışlardır. Eğer temmuzdaki kuvvetlerini bugün kaybetmemişlerse en az dört milletvekili çıkarmaları mümkündür. Neden seçimden kaçıyorlar?..” Bkz. Abdurrahman Konuk, “*Girse mi, Girmese mi?*”, **Ant**, 2 Nisan 1947, s.1.

⁹³¹ “*Milletvekili Seçimi Bugün Yapılıyor*”, **Vakit**, 6 Nisan 1947, s.1; “*Bugün Milletvekilliği İçin Seçim Var*”, **Ulus**, 6 Nisan 1947, s.1; “*Seçimler Yarın*”, **Ulus**, 5 Nisan 1947, s.1; “*Münhal Milletvekillikleri İçin Seçime Bu Sabah Başlandı*”, **Akşam**, 6 Nisan 1947, s.1; “*4 İlimizde Seçimler 6 Nisanda Yapılacak*”, **Ulus**, 19 Mart 1947, s.1.

tamamlandı.⁹³² Tek partinin katıldığı bu seçimi Halk Partisi kazandı.⁹³³ Seçimlere iştirak oranı çok tartışıldı.⁹³⁴ İktidar 537.989 seçmenin yüzde atmışının oy kullandığını ifade etti.⁹³⁵ Bu oranın Kastamonu’da yüzde altmış beş olduğu görüldü. Muhalefet ise nispetin yüzde on olduğunu düşünüyordu.⁹³⁶ Bu durum ülkenin harici itibarını oldukça sarstı. ABD’li bir heyet konuyu yakından inceledi. (12 Nisan 1946) Mayıs ayında cereyan eden yeni gelişmeler ise meseleye yeni bir mana kazandırdı.

2.2.8. Dokunulmazlık Meselesi

Siyasal hayatımız, paradoksal dikotominin vesile olduğu psişik ve septik bir paranoya ile ikilem ve safsatalarla tasavvur edilmiş, inan ve itimattan yoksun, reddeden, ötekileştiren ve yok sayan bir zihniyete sahiptir. İyinin kötüyü ya da yasalın yasakla olan sonsuz imtihanı biz- siz, tenkit-tehdit, takdir-tekdir ve hiciv-hücum etrafında teşekkül eden hastalıklı, takıntılı ve paradoksal bir paradigmayı inşa etmiştir. Böylece muktedir mitolojik bir kahramana, muhalif ise korkunç bir heyulaya dönüşmüştür.

1947 yılı muktedirin muhalefete tevcih ettiği amansız bir takibat ve istihbaratla sarsılmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü raporları Bayar, Menderes ve Aldoğan’ın adli, idari ve istihbari cihaz tarafından takip edildiğini göstermektedir. Aldoğan’ın “...hiçbir şeyden korkmayacağız, çekinmeyeceğiz...Bize fiske ile vurana tokatla, tokatla vurana yumrukla, yumrukla vurana tekme ile, silahla vurana da silahla mukabele edeceğiz...”⁹³⁷ ifadeleri, Bayar’ın “...Sultan Hamit hafiyeleri olan bu namussuz polislerden bıktım, kollarından tutun birer birer atın...”⁹³⁸ feryadı,

⁹³² “Seçim Büyük Bir İntizam İçinde Geçti”, **Vakit**, 7 Nisan 1947, s.1; “Ters Propagandaya Rağmen”, **Ulus**, 6 Nisan 1947, s.1; “İstanbul ve Diğer 3 İlde CHP Namzetleri Kazandı”, **Akşam**, 7 Nisan 1947, s.1.

⁹³³ “İstanbul’da İştirak Nispeti”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1947, s.1; “Dört Vilayette de CHP Adayları Kazandı”, **Vakit**, 7 Nisan 1947, s.1; “İstanbul’daki seçimi CHP Kazanıyor”, **Ant**, 7 Nisan 1947, s.1; “Seçimin Kat’i Neticesi Dün Tespit Edildi”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1947, s.1; “Dört İlimizde Dün Yapılan Seçim”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1947, s.1.

⁹³⁴ “Dört İlde Seçim Bugün Yapılıyor”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1947, s.1.

⁹³⁵ **Ayın Tarihi**, S.161, 1-30 Nisan 1947, s.2. Ulus Gazetesi iştirak nispetinin yüzde doksan olduğunu iddia ediyordu. Bkz. “Halkın İştirak Nispeti Yüzde 58-80”, **Ulus**, 7 Nisan 1947, s.1.

⁹³⁶ “Seçimi Her Tarafıta CHP Kazandı”, **Ant**, 8 Nisan 1947, s.1; “Tasnifin Neticesi”, **Vakit**, 8 Nisan 1947, s.1.

⁹³⁷ **C.A.**, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-63,64, 12.05.1947. Aynı minvalde bir başka rapor için ayrıca bkz. **C.A.**, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-63,64, 12.05.1947.

⁹³⁸ **C.A.**, Y.N. 2.13.15, F.N. 9284, 9284-1, 9284-2, 15.04.1947.

yahut Tahtakılıç'ın “*kanunların haksız tatbiki*”⁹³⁹ ne dair sarf ettiği sözler adli ve idari tahkikat ve takibatın vesilesi olmuştur. Demokrat Parti taşra teşkilatı ve sempatzianları dahi bu takibattan kurtulamamıştır.⁹⁴⁰

Hükümetin yürüttüğü istihbarat faaliyeti Adnan Menderes hakkındaki savcılık soruşturmasıyla başka bir boyut kazanmıştır. Menderes'in İzmir nutkunda sarf ettiği ifadeler dokunulmazlık meselesine dönüşmüştür. 19 Nisan tarihli konuşma son derece çarpıcıdır. Menderes, hükümete “...*Seçimlerin nasıl yapıldığını biliyoruz. Onun için sizi tanımıyoruz.*” diyerek seslenmiştir. Muhtar seçimlerinde yaşanan tazyik ve tehditleri hikaye ederek “...*Rey çalmanın komşunun evine girerek para ve eşya aşırarak gibi bir suç olduğunu bilmek zamanı gelmiştir...*” demiştir.⁹⁴¹ Demokrat Partinin İzmir mitinginden övgüyle söz etmiştir. Ve konuşmasını şu ifadelerle sürdürmüştür: “...*Yapılan veya yapılacak olan seçimlerin her ne pahasına olursa olsun kazanılması için merkezden vazife-i mahsusa ile adam gönderiliyor. Yine vazife-i mahsusa ile polis müdürü yollanıyor. Bunlar halka Demokrat Parti'den çekiliniz diye türlü tazyikler yapmaktadırlar...dayak atmak için tek parti zihniyetiyle hareket edenler vicdanları titremeden yüz binlerce vatandaşı kanunsuz hareketlerin*

⁹³⁹ C.A, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-62,68, 01.07.1947.

⁹⁴⁰ Demokrat Parti Trabzon İl Başkanı Kemal Atal da “içtimaatı umumiye kanununa aykırı hareket etmek, jandarma komutanına hakarete bulunmak ve verdiği söylevlerde hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif etmek suçu”yla tevkif edilmiştir. C.A, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-20,21, 13.03.1947. İzmir'den alınan 25 Temmuz 1947 tarihli rapor ise istihbaratın ayaklara düştüğünü gösterir mahiyettedir: “Biliyorum, çizmeden yukarı çıkıyorum, küstahlık oluyor. Fakat yalvarıyorum, af buyurunuz duramıyorum. Kışkırtma yok diyorlar, ortalığı bulandırmak isteyen, ayaklanma ve ihtilal bekleyen yok diyorlar. Bu yolda elinizde bin bir vesika bulunduğuna şüphem yoktur. Yalnız benim kulağıma ulaşanları, gözümün önünden geçenleri şöylece ve kısaca yeni baştan ortaya dökmek istiyorum...muhafelet değil midir ki, yerli yersiz, lüzumlu lüzumsuz geziler, toplantılar, mitingler, uydurma ve yalan olaylar, biçimsiz sözler ve beyanlarla halkın ayaklanmasına yol açanlar ve bu yolları da kendi emellerine uydurmaya kalkışanlar ve çalışanlar. İlk seçim oldu, o gece Belediye önünde bir toplantı yaptılar. İçlerinden biri *Riz Vapur Acentesi memurlarından* ve onların hararetle taraftarlarından *Hilmi*: Ah dedi, söyledim, sözümü dinletemedim. İki üç yüz polis elbisesiyle bizimkileri ileriye sürecektir ve her işi hemen o gece sona erdirmiş bulunacaktık. *Boyacı Şükrü* gün geçmez ki, başımızda bulunanlardan ikisini, üçünü yola getirebilsek bugün ortalığı kana bulamaya hazırız. Fakat onlar, onun da sırası gelecek diyorlar ve bu işi bugün için hayırlı görmüyorlar. İleriye bırakıyorlar. Ve o gün de gelecektir. Yine taraftarlarından *küçük Ethem*, benim idarem altındaki yirmi, otuz ocak bugün her işi alt üst etmeye kafidir. Ve zaten 800 kadar silahlı muhafaza ve inzibat kuvvetimiz vardır. yalılar ve Gelizmana doğru köylerde ocaklar kurduğunu söyleyen *menekşeli Hamit*, en ufak bir işarete bakan binlerce güçlü ve silahlı üyelerimiz var., diyorlar...Ve bu sözler, bu tutumlar, bu durumlar bugüne kadar pervasızca söylenip duruyor. Ve her gün, her yerde ileri sürülüyor.” Bkz. C.A, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-71,72, 25.07.1947.

⁹⁴¹ İlgili ifade metnin aslında bulunmamaktadır. Ancak İzmir Savcılığı marifetince Adalet Bakanlığına tevdi edilen metinde munderic durumdadır. Bkz. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı: 89, 20.02.1948, s.89.

suç ortağı olarak beraberce harekete sevk ediyorlar...yüz binlerce vatandaş, kanunu çiğnemek için vatandaşlarını dövme için ortaklık halindedirler...’’⁹⁴²

Bu tanıdık ifadeler Adnan Menderes hakkında adli bir soruşturma ve kovuşturmanın gerekçesi olmuştur.⁹⁴³ İzmir Savcılığı, Menderes’i “Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini” ihlal ve “Hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif” etmek gerekçesi ile suçlu bulmuştur.⁹⁴⁴ Dokunulmazlığının kaldırılmasını istemiştir. Üstelik Menderes’in Türk Ceza Kanununun 159. maddesi mucibince yargılanacağını da hatırlatmıştır.⁹⁴⁵ Aynı karar Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan için de alınmıştır.⁹⁴⁶

Konuşmayı yayımlayan Tasvir ve Demokrasi Gazetesi sıkıyönetim kararıyla tatil edilmiş,⁹⁴⁷ sorumlular hakkında da dava açılmıştır.⁹⁴⁸ Adnan Düvenci, Mithat Perin, Şevket Bilgin, Adnan Bilget, Samet Ağaoğlu, Salih Gürkan, Fuat Arna ve Atıf

---

⁹⁴² Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.192-198.

⁹⁴³ “A. Menderes Hakkında Kanuni Takibata Geçildi”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1947, 1; “Adnan Menderes ve Sadık Aldoğan Haklarında Takibat Başlıyor mu?”, **Ant**, 11 Mayıs 1947, s.1; “Adnan Menderes’in Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması”, **Vakit**, 16 Mayıs 1947, s.1; “Adnan Menderes’in Teşrii Masuniyeti”, **Vatan**, 22 Mayıs 1947, s.3. Menderes hakkındaki komisyon raporunun Meclis gündemine sevkî 11.02.1947’de, görüşülmesi ise 13.02.1947’de başlamıştır. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, 11.02.1948, s.2; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, 13.02.1948, s.139-140.

⁹⁴⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı: 89, 20.02.1948, s.1.

⁹⁴⁵ Madde 159- Büyük Millet Meclisini veya hükümetin şahsı manevisini veya ordu ve donanmasını yahut Türklüğü tahkir ve tezyif edenler hakkında dahi bundan evvelki madde tatbik olunur. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına sövenler altı ayı geçmemek üzere hapis olunur ve otuz liradan yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkum olur. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.320, 13.03.1926, s.1089.

⁹⁴⁶ “Milletvekilleri Aleyhine Açılan Davalar”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1947, 1; “Teşrii Masuniyetlerinin Kaldırılması İstenen Milletvekilleri”, **Vatan**, 24 Mayıs 1947, s.1. Aldoğan, Menderes’in ilgili konuşmasını gazetesinde yayımladığı için yargılanmak istenmiştir. İlgili gerekçeler için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı: 90, 20.02.1948, s.1,2’ye bakılabilir.

⁹⁴⁷ “Resmî Tebliğ- 24 Temmuz 1946 tarihli sıkı yönetim komutanlığının tebligatında seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı neşriyat yapılmaması ve bu tahriklere karşı komutanlığın harekete geçeceği bildirilmesine rağmen 19 Nisan 1947 tarihli Tasvir ve Demokrasi Gazeteleri İzmir’de bir milletvekiline atfen Büyük Millet Meclisinin güya meşru olmadığı hakkında tahrikamiz neşriyatta bulduklarından her iki gazete de basıldıkları matbaalarla birlikte süresiz olarak kapatılmıştır. Sıkıyönetim Komutanı K. Korg. Asım Tınaztepe” Bkz. “Demokrasi ve Tasvir Gazeteleri Kapatıldı”, **Ant**, 23 Nisan 1947, s.1.

⁹⁴⁸ “Kuvvet Gazetesi Aleyhine Dava”, **Vatan**, 29 Mayıs 1947, s.5. Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **SBF Dergisi**, C.51, S.1, 1996, s.484; Barış Yetkin, “1945-“950 Arası Demokratikleşme Sürecinde Basın”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.17/18 (2010), s.11.

Sakar tutuklanarak yargılanmıştır.⁹⁴⁹ Bir gazeteciye kelepçe takılması ise büyük bir infiale neden olmuştur.⁹⁵⁰

İlk duruşma 6 Ağustos 1947'de yapılmıştır. Sanıklar, Kenan Öner, Cihat Baban ve Refik Şevket İnce tarafından müdafaa edilmiştir. Gazeteciler, ifadelerinde sadece görev yaptıklarını, kanuna aykırı ve cezayı müstelzim bir suç işlemediklerini söylemişlerdir. Dava savcının hasta olduğu gerekçesiyle bir sonraki duruşmaya ertelenmiştir.⁹⁵¹ Celal Bayar gazetecileri ziyaret ederek moral vermiştir. Onlara: “*Ben de sizinle beraber olmak isterdim. Eğer müsaade etseler burada kalırdım.*”⁹⁵² diyerek sabır telkin etmiştir. İkinci duruşmaya Adnan Menderes'de iştirak etmiştir.⁹⁵³ Savcı Ethem Tüfekçioğlu, sanıkların Türk Ceza Kanununun 159. ve 69. maddesi gereğince tecziye edilmelerini talep etmiştir. Dava vekilleri ise sanıkların beraatını istemiştir. Cihat Baban, makul ve analitik savunmasıyla davanın seyrini değiştirmiştir. Menderes anayasanın 17. maddesinin⁹⁵⁴ kendisine bahsettiği haklardan yararlandığını ve bu ifadeleri yayımlayan gazetecilerin ise sadece görev yaptıklarını

---

⁹⁴⁹ Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.422-428.

⁹⁵⁰ “*İzmir’de Bir Gazeteciye Niçin Kelepçe Vuruldu*”, **Vakit**, 9 Ağustos 1947, s.1. Mesele Hüseyin Cahit Yalçın tarafından şiddetle eleştirilmiştir: “İzmir’de mevkuf olarak muhakeme edilmelerine başlanan gazetecilerden birinin ellerine kelepçe vurulması bugünkü zihniyet ve demokratik ruh içinde insanın eski zamanların mutaassıp ve haşin görüşlerinden arta kalmış bir korkunç acıbe tesirini yapıyor. Hepimizin duyduğumuz bu esef de hüzne, Başbakan ile Adalet Bakanından başlayarak bütün hükümet heyetinin iştirak ettiğinde şüphemiz yoktur. Muhakeme altına alınan bir gazeteciye hakkında şikayeti icap eden suç ne olursa olsun, henüz hüküm sadır olmadan, hatta bir mahkumiyet kararından sonra olsa bile kelepçe vurulması için hiçbir yüksek makamdan bilhassa bir emir verilmiş olamaz. Böyle bir şey tanıdığımız, bildiğimiz ve hürmet ettiğimiz hükümet adamlarımızın akıllarından geçemez. Bu ancak yaptığı hareketin mahiyetini temyiz edemeyecek kadar basit düşünceli pek küçük bir memurun, eski usul ve adete uyarak işlemiş olacağı bir münasebetsizlik çerçevesini aşamaz...” Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “*Müessif Bir Hadise...*”, **Tanin**, 9 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵¹ “*Dava İddianın Yapılması İçin Cumartesiye Kaldı*”, **Ulus**, 7 Ağustos 1947, s.3.

⁹⁵² “*Celal Bayar Mevkuf Gazetecileri Ziyaret Etti*”, **Vakit**, 8 Ağustos 1947, s.1; “*İzmir’de Mevkuf Gazeteciler*”, **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1947, s.1; “*İzmir’de Mevkuf Gazeteciler*”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵³ “*Demokrat Parti Nümayiş mi Yaptıracak*”, **Vakit**, 5 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵⁴ 17. madde şöyledir: “Hiçbir mebus Meclis dahilindeki rey ve mütalaasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalaasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnat olunan bir mebusun maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası heyeti umumiyenin kararına menuttur. Cinai cürümü meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu taktirde makam-ı aid-i Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadır olmuş cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına talik olunur. Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez.” Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.114.

ifade etmiştir. Üstelik ifade ve yayın özgürlüğünün uluslar arası anlaşmalarla teyit edildiğini de hatırlatmıştır.⁹⁵⁵

Ve mahkeme; “*sanıklara atfolunan fiillerin ceza kanununun 159. maddesine ve basın kanununa uymadığı, nutkun gazetede neşri suretiyle meclisin meşruiyetine tecavüz ve hükümete hakaret gibi suçların da varit görülmediği*” gerekçesiyle sanıkların beraatına karar vermiştir.⁹⁵⁶ Karar olağanüstü bir tezahürata vesile olmuş, beraat eden gazeteciler yirmi bin İzmirli tarafından omuzlarda taşınmıştır.⁹⁵⁷ Beraat kararı kamuoyunda sevinçle karşılamıştır.⁹⁵⁸

Bu olumlu atmosfer Karma Komisyon raporuyla daha da pekişmiştir. Menderes’in, “...Meclis içinde ve dışında fikir, düşünce ve beyanatından dolayı mahkum edilemeyeceği” ne karar verilmiştir.⁹⁵⁹ Aldoğan hakkındaki karar ise dönem sonuna bırakılmıştır.⁹⁶⁰

2.2.9. Sıkıyönetim Kanununa Muhalefet

Anayasa ile tesis edilen hürriyetlerin tahdit ve tadil edilerek askıya alınmasını ifade eden sıkıyönetim ya da örfi idare çok partili siyasal hayatımızın temel problemlerinden biri vaziyetindedir. Sıkıyönetim; savaş, savaş gerektirecek durum, ayaklanma, vatanın ve milletin bölünmezliğini tehlikeye düşüren hareketlerin yaygınlaşması gibi anayasada belirtilen, Bakanlar Kurulunun yurdun bir veya birkaç yerinde uygulamaya karar verdiği, temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasını geçici

---

⁹⁵⁵ “Gazeteciler Dün Beraat Ettiler”, **Ulus**, 10 Ağustos 1947, s.1, 4; “Sekiz Gazetecinin Muhakemesine Devam Ediliyor”, **Akşam**, 9 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵⁶ “İzmir’deki Dava Sona Erdi”, **Vakit**, 10 Ağustos 1947, s.1; “Mevkuf 8 Gazeteci Beraat Etti”, **Akşam**, 10 Ağustos 1947, s.1; “İzmir’de Yargulanan 8 Gazeteci Beraat Ettiler”, **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵⁷ **C.A.**, Y.N. 2.9.36, F.N. 4575-78, 16.08.1947.

⁹⁵⁸ Bayar, beraat kararından son derece memnun olmuştur. Gazetecilere gönderdiği telgrafta şunları söylemiştir: “Beraatınızla adaletin tecellisinden büyük sevinç duymaktayım. Türkiye’de hakim olduğunu ve adalet cihazının vatandaşlara emniyet bahsettiğini bir kere daha görmüş ve anlamış bulunuyoruz. Hayatta geçirilen ıstırap devresi çabuk unutulur. Memleket ve demokrasiye hizmet aşkıyla daha kuvvetli olarak işlerinizin başına geçeceğinizden şüphe etmiyoruz. Hepinizi tebrik eder, geçmiş olsun derim.” Bkz. “Mevkuf 8 Gazeteci Beraat Etti”, **Akşam**, 10 Ağustos 1947, s.1.

⁹⁵⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı: 89, 20.02.1948, s.2.

⁹⁶⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı: 90, 20.02.1948, s.2. Aldoğan’ın dokunulmazlık ve devlet otoritesi konusundaki fikirleri için bkz. Sadık Aldoğan, **Halk Hakimiyeti ve Politika Hürriyeti**, Kenan Matbaası, İstanbul 1947, s.25, 38-42; Sadık Aldoğan, **Terbiye**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1945, s.23.

bir süre için sınırlayan veya tehir eden ve mülki idare ve zabitanın yerine askeri bir idare ve zabıta gerektiren olağanüstü bir durumdur.

Sıkıyönetime ait ilk tecrübe 1925 yılına aittir. Bu tecrübeyi Menemen hadisesinin acı hatıraları takip etmektedir. Ancak bu uygulamalar uzun soluklu olmamıştır.⁹⁶¹ İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de yeni ve uzun bir tatbikatı zorunlu kılmıştır.⁹⁶² Bir ve altı aylık periyotlar halinde yedi yıl tatbik edilen bu sistem zamanlaması ve uygulaması açısından son derece sıkıntılı olmuştur.⁹⁶³

Sıkıyönetim meselesi Dünya Savaşından sonra yeniden gündeme gelmiştir. Sıkıyönetim hukukunun hukuk dışı uygulamaları muhalefet tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Uygulamanın ifade hürriyeti üzerindeki müeyyideleri ile temel hak ve hürriyetlere dair tahdit ve tazyidinden bahsedilmiştir.⁹⁶⁴ Sıkıyönetim tebliğ ve kararlarının, anayasanın ilgili maddeleri ile çeliştiği defalarca zikredilmiştir.⁹⁶⁵

---

⁹⁶¹ Cemil Koçak, “*Son Sıkıyönetim Bildirisinin Ardından*”, **Star Gazetesi**, 19 Nisan 2014.

⁹⁶² İlgili kararın ilanı şu surette yapılmıştır: “Umumî siyasî vaziyetin gösterdiği lüzum ve icapları mütalaa eden İcra Vekilleri He'eti, Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86. maddesinin hükmüne tevfiқан İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilâyetleri hudutları içinde, ilân tarihinden itibaren bir ay müddetle, örfî idare ilânına 20/11/1940 tarihli içtimasında karar vermiştir.” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.4668, 23 Kasım 1940, s.77.

⁹⁶³ Alaattin Uca, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfî İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki*”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.40, Erzurum 2009, s. 375-390; Nuray Ertürk Keskin, “*1940: Savaşa Karşı Ulusal Korunma*”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizimi 1940-1949**, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara 2008, s. 18; Ali Cem Göz, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Siyasal İktidar Tarafından Kapatılan Basın Organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Y.2011, C.3, S.5, s.3.

⁹⁶⁴ Bu hususta Bayar'ın şu ifadeleri önemlidir: “...Teşkilatı esasiye kanunu ile zaten demokratik bir idarenin temeli atılmış bulunuyordu. Yalnız tatbikatı kalmıştır. Bu da ancak antidemokratik kanunların kalkmasıyla olur...”, “...seçim kanunu dışında vatandaş hak ve hürriyetlerini şiddetle tehdit eden ve anayasaya aykırı bulunan kanunlar yürürlükte kaldıkça ne dereceye kadar hakiki bir serbest seçimden bahsetmek kabil olacağı da teemüle muhtaç bir meseledir...”, “...dünyanın hiçbir yerinde sıkıyönetimle serbest seçim mefhumlarının telifi kabil olmadığı ve bilhassa İstanbul'daki sıkıyönetim ortada hiçbir lüzum olmadığı halde 21 Temmuz seçimlerinden sonra matbuatta seçim hakkında her türlü tenkit ve münakaşayı men eylemek ve hatta gazete kapatmak suretiyle hükümet partisine bir destek hizmetini ifa etmesi üzerinde ayrıca ısrarla durulacak bir mesele teşkil etmektedir...” Bkz. Özel Şajhingiray, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.92, 103 ve Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951, s.161. Kanunun eleştirilen hükümleri şunlardan ibarettir: “Görülecek lüzum üzerine meskenleri ve her türlü cemiyet, klup gibi teşekküllere ait binaları ve bunların müstemilatını ve iş mahalleri ile sair kapalı yerleri ve mektup, telgraf vesair mersuleleri şahısların üzerlerini gece ve gündüz aramak ve bunlarda subut vasıtaları olan veyahut müsadereye tabi bulunan eşyayı zabt ve radyo, telefon ve telsiz gibi bilcümle muharebe vasıtalarını kontrol ve icabında tatil ve menetmek; Memleketin inzibat ve emniyetini ihlal etmek suçlarıyla sabıkalı olanları ve emniyeti umumiye nezareti altında bulunanları ve örfî idare altına alınan yerlerde muayyen bir ikametgahı olmayanları ve şüpheli olan sair kimseleri örfî idare mıntakasından çıkarmak, Türk Ceza Kanunu'nun 189. maddesinde yazılı olan silahlarla alet ve cephanelerin ve dinamit, boğucu gaz

Mesele, 1947 Mayıs'ında yeniden gündeme gelmiştir.⁹⁶⁶ Sıkıyönetimin uzatılmasına dair hükümet tezkeresi yeni bir tartışma başlatmıştır.⁹⁶⁷ Tezkere, Mecliste şiddetli sahnelere vesile olmuştur. Muhalefet ilgili talebi amansızca eleştirmiştir. Suphi Batur, uzatma talebinin anayasaya aykırılığını bildirmiştir. Kanunun “*siyasi bir vasıta olarak kullanıldığı*”nı ileri sürmüştür. Şahıs ve mesken masuniyetleri ile matbuat muhabere, cemiyet ve şirket hürriyetlerinin muvakkaten tahdit ve tatilinin zararlarını anlatmıştır. Sıkıyönetim komutanlığının gazete kapatma yetkisini eleştirmiştir.⁹⁶⁸ Aynı minvalde bir başka eleştiri Hasan Dinçer tarafından yapılmıştır. Dinçer, hükümet talebinin anayasanın ilgili maddeleri ile çeliştiğini vurgulamıştır. Sıkıyönetim komutanlığının kararlarını eleştirmiştir. Hükümet adına konuşan Vehbi Kocagüney ise harp tehlikesine dikkat çekmiştir. Sıkıyönetimin huzur, asayiş ve selamete olan katkısını ifade etmiştir.⁹⁶⁹ Osman Nuri Koni, örfi idare hukuku üzerinde durmuştur. Sıkıyönetim kararlarının kanun dairesinde tedvirinden bahsetmiştir. Komutanlığın mesuliyetsizliğini ileri sürmüştür. Reşat Aydın, kanunun, hak ve hürriyeti kayıt altına alan ağır bir uygulama olduğunu hatırlatmıştır. Hudutsuz bir salahiyyetin zararlarından bahsetmiştir. Ve kanunu Demokles’in kılıcına

---

bomba ve buna mumasil alatı muhribe ve mevaddı infilakiye ve müştaiile ve bunların ihzar ve imaline yarayan edevat ve vesaitin teslimi için emirler vermek ve bunları arayıp toplamak, gazete, kitap ve sair matbuaların tab ve neşrini veya hariçten ithalini menetmek ve matbaaları kapatmak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koymak, Kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantıları menetmek ve cemiyetlerin faaliyetlerini durdurmak, Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar ve emsali umuma açık yerleri kapatmak veya bunların açılma ve kapanma zamanını tayin ve tahdid etmek, örfi idare mıntakasına girip çıkmak isteyenler hakkında takyidat ve tahdidat koymak, geceleri dolaşmayı takyid veya menetmek...” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.4518, 25 Mayıs 1940, s.13857.

⁹⁶⁵ İlgili madde şöyledir: “Madde 86- Harp halinde veya harbi icap ettirecek bir vaziyet hudusunda veya isyan zuhurunda veyahut vatan ve cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve fiili teşebbüsat vukuunu müeyyit, kat’i emaret görüldükte, icra vekilleri heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii idarei örfiye ilan edebilir ve keyfiyet hemen Meclisin tasdikine arz olunur. Meclis idarei örfiye müddetini, indelicab tezyit veya tenkis edebilir. Meclis müçtemi değilse derhal içtimaa davet olunur. İdarei örfiyenin fazla temadisi meclisin kararına mütevakıftır. İdareyi örfiye şahıs veya ikametgah masuniyetlerinin, matbuat, müraselat, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki demektir. İdarei örfiye mıntakasıyla bu mıntaka dahilinde tatbik olunacak ahkam ve muamelatın sureti icrası ve harp halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyit ve taliki kanunla tespit olunur.” Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s.127-128.

⁹⁶⁶ “*Sıkıyönetim Uzatılacak*”, **Akşam**, 21 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁶⁷ 27 Mayıs 1947 tarihli tezkere şöyledir: “İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 23 Kasım 1940 tarihinde ilan edilen ve en son 1507 sayılı kararla 23 Haziran 1947 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetimin ilanını ve sonraki uzatmaları gerektiren sebepler devam ettiğinden bitimi tarihinden başlamak üzere altı ay daha uzatılması için gereğinin yapılmasına yüksek müsaadelerini rica ederim.” Bkz. “*Sıkıyönetimin Temdidi*”, **Vatan**, 28 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁶⁸ “*Mecliste Dün Fırtınalı Toplantı*”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁶⁹ “*Mecliste Fırtınalı Bir Celse*”, **Akşam**, 29 Mayıs 1947, s.1.

benzetmiştir. Ali Rıza Esen, Şefik Tugay, Münir Birsell, Rasih Kaplan kanunun mahiyet, hayatiyet ve hassasiyetini, Fuat Hulusi Demirelli, İsmail Hakkı Çevik ve Kemal Özçoban ise gereksizliğini savunmuştur.⁹⁷⁰

Celsenin en ilginç konuşmasını Sadık Aldoğan yapmıştır. Sıkıyönetim idaresinin mahcubiyet vesilesi olduğunu belirtmiştir. Tedricen ağırlaştırdığı üslubunu hakarete vardirmiştir: “*Bütün dünyanın bildiği üzere sıkıyönetim, anayasanın da tarif ettiği vechile kişi ve konut dokunulmazlığı, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin yani insan hak ve hürriyetlerinin büyük bir kısmının geçici olarak kayıtlanması ve durdurulması demektir...Bu tarife nazaran sıkıyönetim mutlakiyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır...*” Bu ağır ifadeler büyük bir infiale neden olmuştur. Konuşması başkan tarafından kesilmiştir. Bir anayasa kurumuna hakaret ettiği gerekçesiyle Meclisten ihraç edilmiştir.⁹⁷¹

Meclisin ikinci oturumu sıkıyönetimi idealize eden bir senaryoya dönüşmüştür. Süreyya Örgüevren, Feyzullah Uslu ve Emin Halim Ergün sıkıyönetimin faziletlerinden övgüyle bahsetmiştir. Son olarak Recep Peker konuşmuştur. Meseleye dair eleştirileri şiddetle reddetmiştir. Sıkıyönetimi devletin mevcudiyet ve bekasını temin eden bir unsur olarak tanımlamıştır. İç huzurun ehemmiyetini vurgulamıştır. Uluslar arası tehlikeyi işaret ederek İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talep ve tehdidi hatırlatmıştır. İfadelerini vatan, millet ve hürriyet mottosu ile olağanüstü bir heyecan ve manifestoya dönüştürmüştür. Muhalefeti itidale davet etmiştir: “*Bu kadar ulvî bir maksatla yurttaşları mümkün olduğu kadar rahatsız etmeyen bir metot içinde tatbikini istediğimiz sıkıyönetim idaresini bütün bu hakikatler yokmuş gibi siyasi maksatla ve baskı altı olarak tatbik ettiğimizi söylemek zararlı bir haksızlıktır...*”⁹⁷²

Bu ifadeler Celal Bayar’ı harekete geçirmiştir. Neredeyse yedi yıldır ilk kez konuşmuştur. Harici politika konusunda hükümetle aralarındaki mutabakattan bahsetmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarını şiddetle reddetmiştir: “*Sıkıyönetim...sadece askeri bakımdan vazife görmüş olsaydı ve memleketin siyasi*

⁹⁷⁰ “*Mecliste Gürültülü Müzakereler*”, **Vatan**, 29 Mayıs 1947, s.1, 2.

⁹⁷¹ “*Sıkıyönetim Altı Ay Uzatıldı*”, **Vakit**, 29 Mayıs 1947, s.1; “*Gl. Sadık Aldoğan 15 Gün Müddetle Meclis’ten Çıkarıldı*”, **Ulus**, 29 Mayıs 1947, s.1; “*Mecliste Sadık Aldoğan Hadisesi Nasıl Oldu*”, **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, s.1; “*Sadık Aldoğan Hadisesi*”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁷² “*Başbakanın Meclisteki İzahları*”, **Vatan**, 29 Mayıs 1947, s.2; “*Sıkıyönetim Kanunu 6 Ay Uzatıldı*”, **Ulus**, 29 Mayıs 1947, s.1; “*Başbakanın ve Celal Bayar’ın Nutukları*”, **Vakit**, 29 Mayıs 1947, s.1.

hayatına karışmamış bulunsaydı...bu meseleyi bu kadar önemli surette ele almazdık.” Hükümetin gizli gündem ve niyetine değinerek: “...Sıkıyönetimin İstanbul’da idame edilmesinin sebeplerinden birisi de bizim nokta-i nazarımıza göre İstanbul matbuatını ve umumi efkârı tazyik altında tutmaktır...”⁹⁷³ demiştir.

Peker tekrar kürsüye gelerek teşekkür etmiştir. Sebep zail olduğunda kararın kaldırılacağı sözünü vermiştir.⁹⁷⁴ Ve sıkıyönetim bir kez daha uzatılmıştır.⁹⁷⁵

2.2.10. 12 Temmuz Beyannamesi

2.2.10.1. 12 Temmuz Beyannamesinin Hazırlık Safhası ve İçeriği

1947 yılının haziran ayı uzlaşmaz vetire ve çatışmanın, rindi ve gayri endiş bir rehavet ile fizyonomik ve psikolojik bir teslimiyete dönüşümünü anlatır. 21 Temmuz hadisesi, Aldoğan meselesi, Hürriyet Misakı ile Peker’in uzlaşmaz tavır ve otoritesi muktedir ve muhalif arasındaki çatışmayı derinleştirirken, Sovyet tehlike ve

⁹⁷³ “Sıkıyönetimi Karşı Demokratların İtirazı”, **Vatan**, 29 Mayıs 1947, s.1.

⁹⁷⁴ “Başbakanın Celal Bayar’a Cevabı”, **Vatan**, 30 Mayıs 1947, s.1, 2; “Demokratlar Gene Kanun Aleyhinde Oy Verdiler”, **Ulus**, 29 Mayıs 1947, s.1. Müzakerenin teferuatı için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.5, İ.1, 28.05.1947, s.226-256.

⁹⁷⁵ “İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 23 Kasım 1940 tarihinde ilan edilen ve en son 1507 sayılı kararlar 23 Haziran 1947 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetimin ilanını ve sonraki uzatmaları gerektiren sebepler devam ettiğinden bitimi tarihinden başlamak üzere altı ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.”**T.C. Resmi Gazete**, S.6621, 2 Haziran 1947, s.12389. Demokrat Partinin tezkere tavrı basın tarafından acımasızca eleştirilmiştir. Bu hususta şu örnekler önemlidir: “...meşhur sözdür: aklamak sanatının baş kaidesi yalanı az ve çok ihtiyatlı kullanmak tır. Muhaliflerimiz başlangıçtan beri nedense bu sözü hatırlamaktan yahut yazılarını ve sözlerini ona göre ayarlamaktan kaçınmışlar fakat böylece aldatma kuvvetlerinden ne kadar kaybettiklerini de düşünmemişlerdir. Sıkıyönetimin altı ay kadar daha uzatılacağını bilen muhalif milletvekillerinden bazıları dün tahrikçi İstanbul Gazeteler için hazırlamış oldukları makaleleri birer birer kürsüden okudular. Yazdıklarına ve okuduklarına ne kadar inanmadıkları sözlerinden ve seslerinden dökülmekteydi..” Bkz. Falih Rıfki Atay, “Dün de Vazifelerini Yaptılar”, **Ulus**, 29 Mayıs 1947, s.1. “Sıkıyönetim idaresinin altı ay daha uzatılması hakkında hükümetin getirdiği teklif demokratların Büyük Millet Meclisinde yeni bir nümeyiş sahnesi tertip etmelerine vesile teşkil etti. Bugünkü kargaşalık dünyası içinde Birleşik Amerika’yı bile Türkiye’nin yardımına sevkeden sebepler meydana olduğundan hükümetin çok yerinde olan teklifini kabul için Mecliste nihayet beş on dakikalık müzakerenin kafi geleceği şüphesiz iken sadece Demokratların siyasi nümeyiş hareketleri yüzünden saat on beşte başlayan müzakere saat on dokuza kadar sürdü...” Bkz. Asım Us, “Sıkıyönetim İdaresi Etrafında Tartışmalar”, **Vakit**, 30 Mayıs 1947, s.1. “Büyük Millet Meclisinin Çarşamba günü oturumlarında hazır bulunanlar veya bu oturumlara ait görüşmeleri gazetelerden okuyanlar şu üç noktaya dikkat etmişlerdir: 1. Çokluk partisi kürsüye çıkan ilk demokrat hatiplerin sıkıyönetime ve bunu fırsat sayarak bugünkü iktidara karşı yersiz, haksız ve sert hücumlarını sabır ve soğuk kanlılıkla dinlemişlerdir. 2. Yalnız Sadık Aldoğan’ın iç tüzük hükümlerine uymadığı kadar resmi veya hususi herhangi bir toplantıya hakim olması gereken en basit nezaket kaidelerini de hiçe saydığına hiç kimsenin şüphe etmeyeceği küfür ve hakaretlere karşı isyan etmişler ve Demokrat milletvekillerinden bazılarının da içlerinden katıldıkları Kamutay heyecanı Başbakanlık makamınca iç tüzük gereği yerine getirilmedikçe sükun bulmamıştır...” Bkz. Falih Rıfki Atay, “Çarşamba Birleşiminden Dersler”, **Ulus**, 30 Mayıs 1947, s.1.

tehdidi ile Amerikan Kongresinin tereddüt ve tarassudu bölgesel ve küresel konjonktür çerçevesinde yeni ve makul bir dahili politikayı tercih ve taktirden teslimiyet ve zarurete dönüştürür.⁹⁷⁶ Bu bağlamda ilk teşebbüs Üzeyir Avunduk ve Vehbi Koç marifet ve hamiyetiyle gerçekleşir. Bu iki iş adamı muktedir ve muhalefet arasındaki silsileli müzakere ve prosedürün kahramanı durumundadır.⁹⁷⁷

Taraflar arasındaki ilk irtibat 7-8 Mayıs'ta gerçekleşir. Bayar her zamanki üslupla tanıdık ve mutad şikayetlerini anlatır. İdare amirlerinin tazyiki ile ceza ve matbuat kanunlarını hatırlatır. Peker ise her zamanki gibi otoriterdir. İddiaları kat'i bir dille reddeder. Muhalefeti meşru yola davet eder. Ve mülakat başladığı gibi sona erer.⁹⁷⁸ Bu durum Bayar'ı şiddetli bir tenkide sevk eder. Öfkesini "*Peker'le demokrasi yapılamaz*" şeklinde ağır bir ithamla ifade eder.⁹⁷⁹

Sarsılan inan ve irtibatın yeniden tesisi uzun sürmez. Bu kez sahnede Köprülü vardır. Kendisi Nihat Erim'in iştirak ettiği bir Meclis delegasyonu ile İngiltere'ye gitmiştir. Bu seyahat ikili arasındaki irtibatı dostluğa dönüştürür. Bu dostluk ise kutuplar arası temas ve münasebeti kolaylaştıran bir mahiyet kazanır.⁹⁸⁰

Ve temaslar Çankaya'da düğümlenir. İnönü hakem edasıyla hareket eder.⁹⁸¹ Silsileli bir müzakere başlar. İlk mülakat 7 Haziranda gerçekleşir. Bayar, yine aynı iddiaları hatırlatır. İdari cihazın tazyikinden bahseder. 21 Temmuz hadisesini zikreder. İnönü ise sabırlı ve son derece sakindir. Bayar'ı sonuna kadar dinler. Konuyla alakadar olacağını ve görüşmelerin devam edeceğini müjdeler. Aynı akşam Peker'le görüşür. Ancak Başbakan, muhalefetle temasın doğru olmadığı kanaatinde-dir.⁹⁸²

⁹⁷⁶ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "*12 Temmuz Beyanamesi'nin Siyasal Etkileri ve Önemi*", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.16, Y.2012/2, Isparta 2012, s.88.

⁹⁷⁷ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, 1949, s.10.

⁹⁷⁸ İsmet Bozdağ, **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, Emre Yayınları, İstanbul 2005, s.132.

⁹⁷⁹ Bayar, kullanmış olduğu bu ifadeden pişman olarak Peker'in ruhundan af dilemiştir. Bkz. Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, trhsz., s.74-75.

⁹⁸⁰ Abdülkerim Asılsoy, "*Bir Siyasi Portre Denemesi: Fuat Köprülü*", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.1, 2004, s.432.

⁹⁸¹ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.289.

⁹⁸² Mülakat sırasında Bayar'ın heyecanı, mümeyyiz karşısında ter döken bir iptidai mektep talebesini anımsatmaktadır. İnönü ise iddiaları bir terane mantığıyla dinlemektedir. Bu durum şahsına ait tutanaklarda kuvvetli bir biçimde hissedilmektedir. Üstelik üslubundaki istihza dikkati celb etmektedir: "...Celal Bey, idare amirleri tarafından şiddetli bir baskıya maruz olduklarını söyledi. Mümkün olan yerlerde teşkilatları tehditle kapatılıyor, partisine mensup olanlar dövülüyor, işlerinden çıkarılıyorlar vesaire...Heyecanlı, ısrarlı ve çok vakalar zikretmeye çalışıyor. Ben karşı tarafın kendilerini ihtilal metotları takip etmek, suikastler teşvik ve telkin etmek gibi kanun dışı hareketler

İkili 11 Haziranda bir kez daha görüşür. Mülakat oldukça kısadır. İnönü, talep ve temennileri Başbakan'a ilettiğini hatırlatır. Bayar'ı hükümetle görüşmek üzere yeniden davet eder.⁹⁸³ 14 Haziran mülakatı son derece önemlidir. Hükümet adına Başbakan ve Başbakan yardımcısı bulunmaktadır. Bayar ise yalnızdır. Şiddetli bir müzakere cereyan eder. Bayar, iddiaları bir kez daha zikreder. Eşit muamele talep eder. Partisi aleyhindeki isnatları reddeder. Peker ise muhalefetin ihtilal metodundan şikayet eder. İhtilal edebiyatından vazgeçilmesini rica ve temenni eder. Bayar, “geçmiş hadiseleri değil, istikbali düşündüğünü, iktidarı alacak kadar hazır olmadığını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılap vazifesini yaptığını inandığını” söyler. Hava birden yumuşar. İnönü araya girer. “İtimadı muhafaza ederek bir arada çalışmanın mümkün” olduğunu ifade eder.⁹⁸⁴

---

içinde gördüğümü, bu sebeple aradaki emniyet havasının bozulmuş olduğunu ve esas derdin bu olduğunu söylemek istedim. Tabii bu isnatları şiddetle reddediyor. Kanun dışı hareketlerin prensiplerine ve m.zaçlarına uymadığını anlatmaya çalışıyor. Arslanlarköyü vakasını anlattı. Kendilerinden bir mebusun teşvik ederek köylüleri tecavüze sevk etmiş olduğunu bana söylediler, dedim. Tabii reddediyor. Tokat'ta bir hadiseyi tahkik etmek üzere mebuslarından bir veya birkaç kişi gönderilmiş. Tahkik edip dosyasını yapacaklar ve bir köşeye atacaklarmış. Köylülere dava etmemelerini, davadan bir şey çıkmayacağını söylemiş veya söyleyecekmiş. Gayet yumuşak bir tonla hareketlerinin doğru olmadığını, kendilerinin adalet cihazı olmadıklarını, Meclis kürsüsünden konuşmalarının lazım olduğunu, Hükümet aksini söylese ve Meclis çokluğu kendilerine hak vermese bile ellerindeki vasıta bundan ibaret ve bu vasıta iyi ve sebatlı kullanılırsa haksızlıkları düzeltmek için tesirli olduğunu anlatmaya çalıştım. Kabul eder görünmüyordu... Celal Bey, bir vesile ile seçimlerden yine bahsetti ve yüzlerce milletvekillerinin haksız olarak alınmış olduğunu tekrar etti. Bir çok haksızlıkların olmuş olması mümkündür, fakat kanuni bir şekilde şikayetler tasfiye edilmiştir. Bu Meclisin çoğunluğu haklı olarak Halk Partisinin kazanmış olduğunda vicdanen şüpheniz var mı? diye sordum. Zaten kafî namzet göstermemiştik. Çokluk Halk Partisinde olacaktı cevabını alabildim... Celal Beyle bu konuşma 2 saat çok yorucu olarak devam etti. Gayet sinirli ve tahrik edici bir tavır gösteriyordu...” Bkz. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz. Ahmet Demirel, C.1, İstanbul 2001, s.454-455.

⁹⁸³ “İnönü-Bayar Mülakatı Haberlerinin Aşlı”, **Vakit**, 13 Haziran 1947, s.1. Görüşmenin tafsilatı şöyledir: “Bay Celal Bayar'ı saat 16.30'da kısa bir görüşmeye ihtiyacım olduğu ifadesiyle çağırdım. Şikayet ve ıstıraplarınızı hükümete ve Halk Partisine elimden geldiği kadar doğru bir şekilde naklettim. Onların bana şikayetler ve ıstıraplar ifade ettiklerini tahmin edersiniz. Düşündüm ki, sizi hükümetle karşı karşıya burada toplayayım. Bir de beraber şikayetleriniz karşılıklı söylensin. Aranızda itimat duygularını artıracak bir yol bulmaya çalışayım. Muvafakat ederseniz cumartesi saat 4, 4.30'da burada buluşuruz. Başbakan, M. Ökmen, Saraçoğlu, H. Uran bulunacak. Sizden başka Fuat Köprülü ve daha bir iki arkadaş bulundurursunuz dedim. Evet görüşürüz. Belki ben yalnız gelirim. Arkadaşlarla görüşeyim dedi. Fuat Köprülü Mecliste başkanınızdır. Onu çağırmaya hakkım vardır. İş nihayet Meclis işidir. Daha bir veya bir iki kişi bulundurursanız iyi olur. Herkes birbirine yardım eder dedim. Arkadaşlarla görüşeyim dedi. Ayrılırken, bir neticeye varmak için bana yardım ediniz. Birbirimizle münasebetlerimizde havayı yumuşatmakta faydamız vardır, dedim. Normal, kanuni yollarda çalışmaktan başka emelimiz yoktur. İstırap içindeyiz. Biz neticeye varmaktan memnun olacağız dedi...” Bkz. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995, s.207.

⁹⁸⁴ “İnönü-Bayar Arasında Görüşülen Meseleler”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1947, s.1; “Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Evvelki Gün de Kabul Etti”, **Vakit**, 16 Haziran 1947, s.1.

İnönü ve Bayar 17 Haziranda dördüncü kez görüşür. Bayar, partisi adına şükran ve minnetini dile getirir. Aynı iddiaları bir kez daha anlatır. Bu mülakatı İnönü-Peker görüşmesi takip eder. Peker kendisine düşen vazifenin sadakatle yürütüleceğini ifade eder.⁹⁸⁵

19, 20, 21, 23 ve 27 Haziranda yeni görüşmeler yapılır. Karşılıklı suçlamalar devam eder.⁹⁸⁶ İlişkiler tıkanarak çözümsüzlüğe doğru ilerler. Tam bu sırada Bayar, Sivas'a gider. İl kongresinde hükümeti şiddetle hicveder. Yaşanan hadiseleri öyküler. Radyo ve Halkevlerinin durumunu tenkit eder. Sıkıyönetim ve antidemokratik kanunların lağvedilmesini talep eder. İhtilal ve komünizm iddialarını kat'i bir dille yalanlar. Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını vurgular. Ve mülakat hakkında ilk kez konuşur. "*Hükümetin baskıyı kaldırma konusunda söz verdiğini*" açıklar.⁹⁸⁷ Bu durum yeni ve şiddetli bir polemik vesilesi olur.

Peker'in cevabı son derece şiddetlidir. Bayar'ın ifadelerini kati bir lisanla yalanlar. Muhalefetle aralarında herhangi bir mutabakatın bulunmadığını vurgular.⁹⁸⁸ Bayar ise bu ifadeyi "siyasi bir irtica" olarak tanımlar. Peker hükümetini "şiddet kabinesi" olmakla suçlar. Atfedilen iddiaları bir kez daha reddeder.⁹⁸⁹ Söz düellosu Peker ve Bayar'ın demeçleriyle sürüp gider.⁹⁹⁰

---

⁹⁸⁵ "İnönü Dün Başbakanla Tekrar Görüştü", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1947, s.1; "İsmet İnönü Dün de Başbakanla Görüştü", **Akşam**, 10 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁸⁶ "İnönü ve Celal Bayar", **Akşam**, 27 Haziran 1947, s.1; "İsmet İnönü-Celal Bayar Mülakatı Devam Edecek", **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1947, s.1; "İsmet İnönü-Celal Bayar Görüşmeleri ve CHP", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1947, s.1; "İnönü'nün C. Bayar'la Dünkü Görüşmesi", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947, s.1; "İnönü İle Celal Bayar'ın Görüşmeleri", **Akşam**, 16 Haziran 1947, s.1; "İnönü-Bayar Görüşmeleri", **Akşam**, 22 Haziran 1947, s.1; "Cumhurbaşkanımızın DP Lideriyle Yeni Görüşmeleri", **Ant**, 27 Haziran 1947, s.1; "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Celal Bayar'la Görüştü", **Ant**, 27 Haziran 1947, s.1.

⁹⁸⁷ "Celal Bayar'ın Sivas'ta Dün Söylediği Nutuk", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947, s.1; "Celal Bayar'ın Sivas'ta Söyleyeceği Mühim Nutuk", **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1947, s.1; "Celal Bayar Sivas'tan Dün Ankara'ya Döndü", **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1947, s.1.

⁹⁸⁸ "Başbakan Recep Peker'in Ulus'a Demeci", **Ayın Tarihi**, 1-30 Temmuz 1947, s. 8-11; "Recep Peker Celal Bayar'a Cevap Verdi", **Akşam**, 2 Temmuz 1947, s.1; "Recep Peker DP Başkanına Cevap Verdi", **Vakit**, 2 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁸⁹ "Celal Bayar'ın Başbakanı Yeni Cevabı", **Vakit**, 8 Temmuz 1947, s.1; "Celal Bayar'dan Başbakanı Cevap", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1947, s.1; "B. Celal Bayar Bugün Başbakanı Cevap Verecek", **Akşam**, 4 Temmuz 1947, s.1; "Celal Bayar Recep Peker'e Cevap Verdi", **Akşam**, 8 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁹⁰ "Recep Peker'in Bayar'a Yeni Cevabı", **Ulus**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Başbakanın Celal Bayar'a Dün verdiği Cevap", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Başbakan Celal Bayar'a Cevap Verdi", **Akşam**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Başbakanımızın Mühim Bir Demeci", **Ant**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Başbakanın Celal Bayar'a Cevabı", **Vakit**, 11 Temmuz 1947, s.1.

Bu durum cumhurbaşkanına aradığı fırsatı verir. Taraflar arasındaki diyalogu hızlandırır. 5 ve 7 Temmuzda Bayar'la bir kez daha görüşür.⁹⁹¹ Hazırladığı bildirin bir örneğini kendisine verir. Taslak metin Demokrat Parti genel kurulunda titizlikle incelenir. Kurucuların büyük ekseriyeti hemfikir durumdadır. Müfritler ise müzakerenin kesilmesi taraftarıdır. Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç ve Yusuf Kemal Tengirşenk beyannamenin hukuki bir belge olmadığı kanaatindedir. “*Beyannamenin neşrine muvafakat etmenin*” doğru olmadığı düşüncesindedir. Cumhurbaşkanının istifa etmesini istemektedir.⁹⁹²

Bu durum Bayar'ın müdahalesiyle mutabakata dönüşür. Bayar'ın: “*Demokrat Partinin bugün içinde bulunduğu şartların gayri tabii olduğunu, ya bu gayri tabii şartları bu yol ile düzeltmek yahut da hükümetle husumet halinde olmak şıklarıyla karşı karşıya bulunduğunu, beyanname reddedildiği takdirde ne yapacağımızı açıkça tayin etmemiz ve bundan sonra takip edeceğimiz hareket hattını çizmemiz lazım geldiğini, beyannameyi kül halinde reddettiğimiz takdirde karşı tarafın halka, biz hüsnü niyetle hareket ettik, Demokratlar fikri sabit içindedirler demek suretiyle bizi müşkül duruma düşürebileceği*” hususundaki fikirleri ortamı yumuşatır. Ve taslak Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Ahmet Oğuz, Enis Akeygen, Ahmet Tahtakılıç, Samet Ağaoğlu, Cemal Tunca, Refik Şevket İnce, Hasan Dinçer, Celal Ramazanoğlu ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun oyları ile kabul edilir. Tengirşenk ise muhalefet şerhiyle çekimser kalır.⁹⁹³

Tasarı Halk Partisi tarafından pek de iyi karşılanmaz. Peker, tadilat konusunda ısrar eder⁹⁹⁴, Karabekir şüphelerinden kurtulamaz. Günaltay, metne olağanüstü bir önem atfeder. H. C. Yalçın ise İnönü'nün itibarı üzerinde durur.⁹⁹⁵

---

⁹⁹¹ “*Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Kabul Etti*”, **Vakit**, 7 Temmuz 1947, s.1; “*Cumhurbaşkanı Dün de DP Başkanı C. Bayar'ı Kabul Etti*”, **Vakit**, 8 Temmuz 1947, s.1; “*Partiler Arası İhtilafta Mühim Gelişmeler*”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1947, s.1; “*İnönü İle Başbakanın Dünkü Görüşmeleri*”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1947, s.1; “*Cumhurbaşkanı'nın Bugün de Celal Bayar'ı Kabul Etmesi Muhtemel*”, **Akşam**, 7 Temmuz 1947, s.1; “*Ankara'daki Siyasi Faaliyet*”, **Ant**, 10 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁹² Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, 1949, s.14-15; “*DP'de Bugün Yapılacak Toplantının Ehemmiyeti*”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁹³ A.g.e., s.15.

⁹⁹⁴ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.381.

⁹⁹⁵ Cemal Anadol, **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, İstanbul 2004, s.298.

Cumhurbaşkanı meşhur bildirisini 11 Temmuzda okumak suretiyle neşreder. Ertesi gün yayınlanan bildiri siyasal tarihimizde 12 Temmuz Beyannamesi olarak hatırlanır.⁹⁹⁶

2.2.10.2. 12 Temmuz Beyannamesinin Etkileri

12 Temmuz tarihli cumhurbaşkanlığı bildirisini taraflar arasında cereyan eden müzakere ve münazaranın muhtasar bir tahlili vaziyetindedir. Cumhurbaşkanı, hadisenin bütün tafsilatını, müddei ve müdafinin ayrıntılı ve çarpıcı hikayesini anlatarak vaziyetin vahametini tanımlamaktadır.⁹⁹⁷ Çözüm konusundaki inan ve itimatını anlatmaktadır. Mazinin kısır çekişmelerinin unutulmaya mahkum olduğunu vurgulamaktadır. Kimin haklı olduğu konusunu anlamsızlığını hatırlatmaktadır. Bayar ve Peker'in ifadelerini teminat olarak tanımlamaktadır. Mazinin acı hatırasını istikbalin huzur ve neşesine yormaktadır. Ve özelemleri anımsatmaktadır: "...ihtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır..."⁹⁹⁸

Bildiri, tarafsız ve panoramik bir lisan ve tahlil ile renklendirilmektedir.⁹⁹⁹ İdari mekanizmanın hayatiyet ve mahiyeti hatırlatılmaktadır. Tenkit/tavsiye, takbih/tekdir, dilek ise temenniye dönüşmektedir. Cebre varmayan otorite ile anarşiden uzak hürriyet vurgusu yapılmaktadır. Ve itiraf mahiyetinde cümleler sarf ve faş edilmektedir: "...meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır...Siyasi partilere mensup olan veya görünen hususi maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder. Siyasi partilerin hangisi işbaşına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır."¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ "İç Politikada Hareket ve Heyecanlı Bir Gün", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Devlet Reisinin Partiler Arasındaki Davada Kanaat ve Fikirleri", **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1947, s.1; "İnönü'nün Beyannamesi Yarın Neşrolunacak", **Akşam**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Cumhurbaşkanının Beyannamesi Yarın Neşrediliyor", **Vakit**, 11 Temmuz 1947, s.1; "Cumhurbaşkanının Beyannamesi", **Vakit**, 12 Temmuz 1947, s.1.

⁹⁹⁷ "Demokrat Parti Belgeleri", **Tarih ve Toplum**, S.53, Mayıs 1988, s.267.

⁹⁹⁸ İlhan Turan, **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimleri (1946-1950-1954-1957)**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.26-27.

⁹⁹⁹ "İnönü'nün Beyannamesi", **Akşam**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰⁰ Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası:12 Temmuz (1947) Beyannamesi", **Atatürk Yolu**, S. 22, Ankara 2001, s. 146.

Ve son olarak beklentiler üzerinde durulmaktadır: “...*Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde pek çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir...Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidar ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim...*”¹⁰⁰¹

12 Temmuz Beyannamesi basın tarafından büyük bir alaka ile karşılandı.¹⁰⁰² Bildiri, yeni bir hayat ve neşenin kaynağı olarak algılandı.¹⁰⁰³ Erim, cumhurbaşkanının gayret ve hamiyetinden iktidar ve muhalefetin iyi niyetinden bahsetti.¹⁰⁰⁴ H. C. Yalçın, demokrasinin ulaştığı merhaleyi övdü.¹⁰⁰⁵ Atay Ulus’ta¹⁰⁰⁶, Nadi Cumhuriyet’te¹⁰⁰⁷, Us Vakit’te¹⁰⁰⁸, Dülger ise Son Saat’te¹⁰⁰⁹ yazdı. Bildirinin hayatîyet ve hassasiyeti vurgulandı.¹⁰¹⁰

12 Temmuz Beyannamesi derin ve sancılı bir sürecin habercisi durumundaydı. Cumhurbaşkanının ifadeleri Halk Partisi içinde esaslı bir dönüşümü ifade ediyordu. Peker ve otoriter tavrı şiddetle eleştiriliyor, muhalefetin iddiaları ilk kez ciddiye alınıyordu. Bu durum bir hükümet buhranı anlamına geliyordu. Peker, İnönü’nün müdahale ve tutumunu anayasanın demokratik niteliklerine aykırı

¹⁰⁰¹ “Cumhurbaşkanımızın Beyannamesi”, **Ant**, 12 Temmuz 1947, s.1; “İnönü’nün Beyanatu”, **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰² “İnönü’nün Beyannamesi”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1947, s.1; “Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığın Akisleri”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰³ “Bütün Yurtta Uyanan İç Ferahlığın Akisleri”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947, s.1; “İnönü’nün Beyannamesi Büyük Akisler Yaptı”, **Akşam**, 13 Temmuz 1947, s.1; “İnönü’nün Beyanatu Yurtta Geniş Akisler Yaptı”, **Ant**, 13 Temmuz 1947, s.1; “Demokrasimizde Hızlı Bir Gelişme Merhalesi”, **Vakit**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰⁴ Nihat Erim, “Cumhurbaşkanı İnönü’nün Beyannamesi”, **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s.1,2.

¹⁰⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Partiler Arasında Anlaşma Yolu...”, **Tanin**, 5 Temmuz 1947, s.2.

¹⁰⁰⁶ Falih Rifki Atay, “Karşılıklı Güvene Doğru”, **Ulus**, 14 Temmuz 1947, s.1,2.

¹⁰⁰⁷ Nadir Nadi, “İyi İşaretler”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰⁸ Asım Us, “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı”, **Vakit**, 13 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰⁰⁹ Bahadır Dülger, “Demokrasimiz Yeni Bir Devreye Girerken”, **Son Saat**, 12 Temmuz 1947, s.1,2.

¹⁰¹⁰ Konuya ait değerlendirmelerle alakalı olarak şu makalelere de bakılabilir: İzzet Benice, “İnönü’nün Tebliğinden Sonra Demokrat Partiye Düşen Hizmet ve Mesuliyet Payı”, **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1947, s.1; Ahmet Emin Yalman, “Tebliğden Çıkan Manalar”, **Vatan**, 13 Temmuz 1947, s.1; Ahmet Emin Yalman, “Önümüzdeki Güzel Ufukları”, **Vatan**, 12 Ağustos 1947, s.1.

buluyordu. Cumhurbaşkanı'nın tarafsız kalmasını istiyordu.¹⁰¹¹ Böylece Halk Partisi ilk kez derin bir ayrılıkla sarsılıyordu. Ve bir süre sonra Peker istifa ederek başbakanlıktan ayrılıyordu.¹⁰¹²

Beyanname, Demokrat Parti açısından da son derece sıkıntılıydı. Hükümetle anlaşmak propagandanın iflası ve mazinin inkarı anlamına geliyordu. Beyanname, muktedirin algı ve havsalasını ifşa ediyordu. Satır aralarına nüfuz eden literatür, muhalefeti “*ihtilalci teşekkül*” ve “*şirret*” ifadeleriyle lanse ediyordu. Buna rağmen Bayar, “*istikrarı muhafaza*” etmekten bahsediyordu.¹⁰¹³ Menderes: “*partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkanlarının temin edileceği*”ni arz ediyordu.¹⁰¹⁴

---

¹⁰¹¹ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.60. 1924 anayasası cumhurbaşkanı ve başbakanın yetkileri konusunda şu maddeleri ihtiva ediyordu: “Madde 32. Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla törenli oturumlarda Meclise ve gerekli gördükçe bakanlar kuruluna başkanlık eder ve cumhurbaşkanı kaldıkça Meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez. Madde 35. Cumhurbaşkanı Meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilan eder. Cumhurbaşkanı uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere yine on gün içinde gerekçesi ile birlikte Meclise geri verir. Anayasa ile bütçe kanunu bu hüküm dışındadır. Meclis geri verilen kanunu yine kabul ederse cumhurbaşkanı onu kabul etmek ödevindedir. Madde 44. Başbakan, cumhurbaşkanınca Meclis üyeleri arasından tayin olunur. Öteki bakanlar başbakanca meclis üyeleri arasından seçilip tamamı cumhurbaşkanı tarafından onandıktan sonra meclise sunulur... Madde 45. Bakanlar başbakanın reisliği altında bakanlar kurulunu meydana getirir. Madde 46. Bakanlar kurulu hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur. Bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden tek başına sorumludur.” Bkz. Gözübüyük-Kili, a.g.e., Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul 2005, s.116-120 ve s.301-304.

¹⁰¹² Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.268.

¹⁰¹³ Bayar, beyannameyi şöyle değerlendirmişti: “12 Temmuz Beyannamesi nedir? 21 Temmuz seçimlerinde yapılan hareketlerin, Peker hükümetinin tazyik ve tedhiş politikasının yürüyeceği hakkındaki bir kanaatin ifadesidir. Bu beyannamenin neşri iyi mi olmuştur, fena mı olmuştur...Bu beyanname karşısında bizim için iki yol vardı: 1. İhtilal, iğtişâş ve isyan yolu 2. Memlekette istikrarı muhafaza ederek, müşkül ve zaman kaybını dahi icap ettirirse istikrar yolu. Biz, bize verdiğiniz büyük emaneti hüsnü istimal ile ikinci yolu ihtiyar ettik. Biz, ihtilal yapmamaya, kanlı hareketlere geçmemeye, vatandaşlara arasında nifak ekmemeye karar verdik. Biz isyan etmeden maksadımızı tahakkuk ettireceğiz. Biz, başka memleketlerde çıkarılan isyan ve ihtilallere ayak uyduramayız. Biz, istikrarlı bir hayat yaşayarak ve çok kuvvetli bir millet olarak istiklalimizi korumak mecburiyetindeyiz.” Bkz. Hüseyin Şeyhanlioğlu, **Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, s.181.

¹⁰¹⁴ Menderes’in bildiriye dair beklentileri şöyleydi: 9 Ağustos 1947 İzmir Umurbey Ocağı, “...Partimizin hiçbir engele uğramadan çalışabileceğine ve eşit haklara sahip olacağına ve demokratik bir idarenin esaslı şartlarının tahakkuk ettirileceğine dair verilen teminat ile, iki parti arasındaki menfi mücadele safhasının sona ereceğini kabul etmek icap ediyor. Temenni ederiz ki çok partili idare için zaruri olan şartlar kısa zamanda tahakkuk eder de partiler arasında normal ve müspet çalışma ve mücadele sahası açılmış olur...” 28 Eylül 1947 İzmir, “...Peker iktidara geldikten bir müddet sonra Demokrat Parti Genel Başkanı ile konuşmak istiyor. Demokrat Parti Genel Başkanı bu arzuya icabet ediyor. Peker kendisine olup bitenleri işaret ederek, Demokrat Parti’nin ne istediğini soruyor. Başkanımız her şeyden evvel memlekette mevcut baskının kaldırılması lüzumundan bahsediyor. Peker baskının bulunmadığını iddia ediyor. Celal Bayar: Bu sözleri baskının mevcut olmamasını arzu ettiğiniz manasına anlıyorum. O halde bir tamim yazınız ve emrediniz, baskıya artık son verilsin diyor. Recep Peker: Böyle bir tamime asla imza koymam, bunu katiyen kabul etmem diye cevap

Köprülü ise meseleyi adeta kutsuyordu.¹⁰¹⁵ Sine-i millet, sine-i muhabbete dönüşüyordu.

Ancak bu iyimser tablo zamanla kayboldu. Beyannameye ait zımnî mutabakat müfarakata dönüştü. Mareşal bildiriye “*tilki masalına*” benzetti.¹⁰¹⁶ Öner’e göre, yaşananlar muvazaanın ta kendisiydi.¹⁰¹⁷ Tahtakılıç, “*dikensiz bir gül bahçesi yaratmak*”tan bahsetti.¹⁰¹⁸ Bölükbaşı ise meseleyi “*yeni evde eski adetler*” olarak niteledi. Partinin mefkureci unsurlarının satıldığını iddia etti.¹⁰¹⁹ Ve tasfiyeler başladı. Demokrat Parti Haysiyet Divanı Mustafa Kentli’yi ihraç etti. Rasim Altuğ ve Harun Dikmen hakkında ihtar cezası verdi. Bir süre sonra Osman Bölükbaşı istifaya ederek partiden ayrıldı.¹⁰²⁰

Bu durum Demokrat Partiyi bir istişare toplantısına mahkum etti. 22 Temmuzda mütevazı bir toplantı gerçekleştirildi. Kongreye 115 delege katıldı. Cumhurbaşkanlığı bildirisini pervasızca tartışıldı. Ve problem, “*fili neticeye intizar*”

---

veriyor...Recep Peker'den kat kat salahiyeti olan sayın devlet başkanı, Recep Peker'in esirgediği tamimi bizzat kendileri, büyük bir belagatle üzerlerine almışlardır. İşte bu muazzam mesafe altı ay, bir sene içinde kat edilmiş bulunmaktadır...”. 9 Ocak 1948 Mersin: “...12 Temmuz Beyannameyi memlekette nizam ve kanun fikrinin hakim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkanlarının temin olunacağını ifade eden bir vesika olarak iktidarın Demokrat Partiye yaklaşma manasındadır...12 Temmuz Beyannamesinde partilerin eşit haklara sahip olacakları ve demokratik esasların tahakkuk ettirileceği hakkındaki taahhütleri reddederek behemehal biz sizinle dövüşeceğiz demek partimiz için haklı olmaktan geri kalmak olurdu...” Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.201-202, 208-209, 257.

¹⁰¹⁵ “İnönü’yü yepyeni bir sima ile yani sadece tarafsız bir devlet başkanı olarak görüyoruz. Artık karşımızda düne kadar olduğu gibi parti başkanlığı ile devlet başkanlığını şahsında toplamış ve böylece iktidar partisi adına muhalefet partisine cephe almış bir şahsiyet değil, devlet başkanlığı görevini layıkıyla görebilmek için tamamıyla tarafsız kalmaya azmetmiş ve böylece parti mücadeleleri üzerine yükselmiş tarihi bir şahsiyet vardır. Ve o bu yeni hüviyetiyle her iki partinin de ortak malıdır.” Bkz. Fuat Köprülü, “*Son Tebliğin Büyük Manası*”, **Kuvvet**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰¹⁶ Mareşal yine de temkinlidir: “...Verilen iyi vaatler vardır. meclis açılınca bunların fiilen yerine getirilip getirilmediğine bakacağız. Böyle olursa sevineceğiz. Vaatler lafta kalırsa gayeye doğru olan mücadelemize elbirliği ile ve daha fazla şevkle ve hararetle devam edeceğiz.” Bkz. Şenol Zümrüt, **Mareşal Fevzi Çakmak’ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi**, 2006, s.104.

¹⁰¹⁷ Kenan Öner, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, İstanbul 1948, s.22; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes Marmara’da Bir Ada**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s.95; Mükerrerem Sarol, “*Bayar Çizgisi*”, **100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s.165.

¹⁰¹⁸ Ahmet Tahtakılıç, **Dönüşü Olmayan Yol**, Ankara 1989, s.130-135.

¹⁰¹⁹ Adem Çaylak, “*1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62-1, s.28.

¹⁰²⁰ Sait Aşgın, **Toplumsal, Siyasal ve Uluslar arası İlişkiler Boyutlarıyla Türkiye’nin Demokrat Partili Yılları**, Karaman 2001, s.25; Fehmi Akın, “*12 Temmuz Beyanname’sinin Türk Siyasal Tarihindeki Yeri ve Önemi*”, s.98.

formülüyle aşıldı.¹⁰²¹ Ancak fırtına dinmedi. Kopuşlar devam etti. Ve nihayet Demokrat Partinin parçalanmasına kadar gitti.

2.2.11. Recep Peker'in Tasfiyesi

12 Temmuz Beyannamesi Halk Partisi bünyesinde olağanüstü bir değişim ve dönüşümün habercisi durumundaydı. Cumhurbaşkanı'nın beyannamede kullandığı ifadeler hükümetin otoriter tavrını itiraf ve ifşa eder nitelikteydi. "...*muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek...*" meselesi, "...*meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız, eşit muamele...*"¹⁰²² mecburiyeti İnönü-Peker çatışması ve mukadder bir krizin karinesi mahiyetindeydi.

Peker, İnönü'nün müdahale ve tutumunu anayasanın demokratik niteliklerine aykırı buluyor, Cumhurbaşkanı'nın tarafsız kalmasını istiyordu. Üstelik 12 Temmuz Beyannamesini tefsir ederek yeniden yorumluyordu. Peker'e göre beyanname yalnızca bir tavsiye niteliği taşıyordu.¹⁰²³

Peker'in cumhurbaşkanına gösterdiği batını muhalefet ve muhtariyet, hükümet beyanname ve tebliğleriyle zahiri ve anlaşılır bir manaya dönüşüyordu. Hükümet parti teşkilatını "beyannamenin istismarı" ve "propaganda gezileri" hususunda uyarıyor ve muhalefete karşı dikkatli olmaya çağırıyordu.¹⁰²⁴

¹⁰²¹ Çaylak, a.g.m., s.29.

¹⁰²² "Cumhurbaşkanımızın Beyannamesi", **Ant**, 12 Temmuz 1947, s.1; "İnönü'nün Beyanati", **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰²³ "...12 Temmuz beyannamesi...büyük tecrübeli devlet adamının hadiselerin içinde yetişmiş, acı fena günlerinde niktete doğru uçurumun kenarına gelişini mereretle görmüş ve kurtuluşun sevinçli mesut günlerin zevkini tatmış, ak ve karayı görüp tecrübe etmiş, bir büyük adamın, son devirlerde milli hayatın yeni bir açılış devrine girerken karşılıklı iki partiye milli hayatta ayrılıklar yapabilmesi ihtimali olan seri çalışmalardan kaçınıp anlayış ifade eden bir zihniyetle vazifelerini yapmalarını tavsiye etmiş olmasından ibarettir." Bkz. Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi III", **Ulus**, 6 Aralık 1947, s.1.

¹⁰²⁴ İlgili talimatlar şunlardır: "Cumhur ve parti başkanımız İnönü'nün günlerden beri beklenen beyannameleri dün radyoda, bugünde gazetelerde yayınlanmış bulunmaktadır. Yurdumuzda çeşitli partiler rejimine dayanan bir demokrasi idaresinin her şeye rağmen yerleşebilmesi için Sayın İnönü tarafından öteden beri sarf edilen samimi gayretlerin yeni bir tecellisi olan yeni beyannamenin muhalif parti tarafından kendi lehlerine tefsir edilmek suretiyle istismar edilmesi ve binnetice partimiz saflarındaki vatandaşların maneviyatının sarsılmak istenmesi, çok muhtemeldir. Bunu önlemiş olmak için bu beyannamenin hakiki manasıyla partimiz mensuplarına münasip göreceğiniz şekilde anlatılması suretiyle kendilerinin vakit geçirilmeksizin aydınlatılmasını lüzumlu bulurum. Beyannamenin yazılışına Demokrat Partinin daha evvelki hareketleri ikmal eder mahiyette olarak son birkaç ay içinde de yurdun muhtelif çevrelerinde her türlü kışkırtıcı hareketlere son bir defa daha tevessül ederek bir netice alamadığını görünce cumhurbaşkanımıza müracaat etmesi ve buna zaruret duyması sebep olmuştur. Cumhurbaşkanımız; Demokrat Parti liderinin bu müracaatında idari baskıdan kendilerinin mutazzar oldukları hakkındaki şikayetleri ile bizim Demokrat Partinin meşru

Yürütme makamında cereyan eden nazari münakaşa, muhalefetin ameli ve operasyonel başarısıyla fiili bir çatışmaya dönüşüyordu. Bayar, cumhurbaşkanı ve beyannamesine övgüler yağdırırken Peker ve hükümetini kıyasıya eleştiriyordu. Hükümeti memleketi anarşiye sevk etmekle suçluyordu. Anti-demokratik kanunlara nefret kusarak sine-i millet hususunu bir kez daha gündeme getiriyordu.¹⁰²⁵

İnönü-Peker çatışması anti-demokratik kanunlar nedeniyle anti-demokratik bir çehre ve mana kazanıyordu. Cumhurbaşkanı, muhalefetin şiddetle eleştirdiği polis vazife ve salahiyet kanunu üzerinde durarak hükümetten ciddi adımlar atmasını bekliyordu. Peker ise ilgili kanunları otoritenin meşruiyet vasıtası olarak kabul ediyordu.¹⁰²⁶

Çatışmanın asıl nedeni Peker'in sıra dışı ve aksiyoner kimliğinde saklıydı. Başbakan, şahsiyeti, ciddiyeti, çalışkanlığı ve Halk Partisine ve geleneğe olan sadakati ile tanınıyordu. Üstelik doktriner yönü son derece kuvvetliydi. Vesayet tanımayan bir kişilik ve istiklale sahipti. Bu durum cumhurbaşkanının sarsılmaz otorite ve tahakkümü ile uzlaşmaz bir çelişkiyi ifade ediyordu. Peker'in demokrasi ve otorite hususundaki kanaatleri de konjonktürel süreçle paradoksal bir mahiyet arz ediyordu.

---

yollarda yürümemekte olduğu hakkındaki şikayetlerini aynı zamanda dinlemişlerdir ve gerek başbakanla, gerek muhalif parti liderleri ile birkaç defa daha temas ettikten sonra muhalefet partisinin kanuni yollarda emniyette ve hiçbir baskıya maruz kalmaksızın çalışması gerektiğini belirtmişlerdir. Beyannamenin hakiki hüviyeti bu olunca partili arkadaşlara izah edilecek cihet de basitleşmiş oluyor, demektir. Çünkü zaten biz karşı partide çalışan vatandaşlar için hiçbir baskı düşünmemekteyiz. Buna fert olarak da parti olarak da bir hak iddia etmiş ve etmeyi düşünmüş değiliz. Bilakis sadece onların idarecilerinin ötede beride bazı yurttaşları asılsız ve rejim dışı vaatlerle iğfal ve tahrik edip durduklarından şikayet ediyorduk. Cumhurbaşkanımızın bu defaki beyannameleri karşı partinin bundan böyle kanun yollarında dürüst ve tahriksiz çalışacağı teminatını taşımaktadır. Bizim için mühim olan ve hatta yurttaki teessüsünü samiminen istediğimiz çeşitli partiler rejimi için mühim olan ancak bu teminatıdır. Biz bunun fiiliyatla da teyyüt edilmesini dikkatle takip edeceğiz ve tahriksiz, iğfalsiz kalan vatandaş kütlelerinin daima şerefli partimizin saflarında yer alacağı kanaatini muhafaza edeceğiz...” Bkz. “*CHP'nin Yaptığı Tamimin Metni*”, **Ulus**, 22 Ağustos 1947, s.1,2. “Bu tatil devresinde Demokrat Partinin milletvekillerinden bir kısmının yurdun muhtelif yerlerinde propaganda gezilerine çıkacakları öğrenilmiştir. İlçenize de gelmeleri muhtemeldir. Şimdiden uyanık bulunmalıyız. Demokrat Partinin propaganda faaliyetini karşılanmak üzere gereğinin sağlanması rica olunur: 1. Milletvekillerinden herhangi birisinin geldiğinde idare kuruluna derhal bildirilmesi. 2. Bunların yapacakları miting ve toplantının bina dışında veya içinde şekil ve kanunların dışında söyleyecekleri nutuk ve demeçlerini mümkün mertebe ve sarih olarak tespit edilip gününde yazdırılması ve hemen bildirilmesi. 3. Bu milletvekilleri ilçe, bucak ve köylere gittikleri takdirde oradaki hareket ve sözlerinin aynı şekilde yazılıp bildirilmesi.” Bkz. “*CHP'nin Teşkilata Bir Tamimi Daha*”, **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1947, s.1,5.

¹⁰²⁵İlgili beyanat ve değerlendirmeler için bkz. Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbıhal**, İstanbul 1951, s.189-195.

¹⁰²⁶Kadri Unat, “*Cumhuriyet Halk Partisinde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, Güz 2011, s.853ç

İnönü-Peker çatışması Halk Partisi içinde cereyan eden derin bir ayrılığa dönüşüyordu. Parti, müfrit ve mutedil adlı iki hizbe taazzuv ediyordu. Peker ve taraftarlarını ifade eden müfritler, tek partinin muhafazası ve rekabetçi politikanın tasfiyesini istiyordu. Bu zümre aynı zamanda Peker'in İnönü karşısındaki vaziyetini de kuvvetlendiriyordu. Mutediller ise rekabete dayanan bir politik düzeni idealize ediyordu.¹⁰²⁷ Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını vurguluyordu.¹⁰²⁸

Parti içindeki huzursuzluk Temmuz ve Ağustos aylarında daha da ağırlaşıyordu. Mutediller, partiye ait gelenek ve ilkeler ile anayasal meseleler konusunda arayışa geçiyordu.¹⁰²⁹ Fikir ayrılıkları kamuoyu önünde tartışılır bir hüviyete bürünüyordu. Nihat Erim, Peker ve hükümeti ile anti-demokratik kanunlara karşı açık bir mücadele yürütüyordu. “*Halk Partisinin kendi bünyesini demokratik esas ve metotlara göre ayarlamasının parti...kadar rejim içinde geniş faydalar...*”¹⁰³⁰ sağlayacağını düşünüyordu. “*Prensip ve zihniyetin değişmesi*”nde ısrar ediyordu. “*Milli iradeyi hakim kılmaktan başka çere kalmadı*”ğına inanıyordu.¹⁰³¹ Necmettin Sadak'da aynı kanaate sahipti. Sürecin muvaffakiyeti için “*muhalif partilere engelsiz bir yaşama ve gelişme imkanının verilmesi*”ni istiyordu.¹⁰³² Anayasanın değiştirilmesini talep ediyordu.¹⁰³³ Halk Partisine alacağı kararlar konusunda cesaret veriyordu.¹⁰³⁴ Bu mücadele Yalçın tarafından şiddetle destekleniyordu. “*Halk Partisi içindeki farklı düşünceleri tabii bir durum*” olarak kabul ediyordu.¹⁰³⁵ “*Müfrit ve mutedil taksimine*” şiddetle karşı çıkıyordu. Fikir ihtilafını demokratik hayatın

---

¹⁰²⁷ “*Halk Partisinde Görüş Ayrılıkları*”, **Vatan**, 21 Temmuz 1947, s.1. Bu grupların dışında Tanrıöver'in liderliğini yaptığı mütedeyyin bir zümrede bulunmaktaydı. Bkz. “*Halk Partisinde Fikir Ayrılıkları*”, **Vatan**, 20 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰²⁸ “*Kurultayda Yapılacak Olan Teklifin Mahiyeti Nedir*”, **Vatan**, 21 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰²⁹ “*İçişleri Bakanı Dedi ki: Polis Vazife ve Salahiyeti Kanunu İncelenmektedir*”, **Ulus**, 20 Temmuz 1947, s.1; “*Anayasada Değişiklik Yapılması İsteniyor*”, **Akşam**, 17 Temmuz 1947, s.1; “*Anayasada Değişiklik*”, **Akşam**, 21 Temmuz 1947, s.1; “*İkinci Bir Meclisin Teşkiline Doğru*”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1947, s.1; “*Anayasada Yapılacak Değişiklik*”, **Vatan**, 22 Temmuz 1947, s.1; “*İkinci Bir Meclis*”, **Vatan**, 22 Temmuz 1947, s.1; “*Anayasada Değişiklik İhtimalleri*”, **Akşam**, 30 Temmuz 1947, s.1; “*CHP Tüzüğünde Yapılacak Değişiklikler*”, **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1947, s.1; “*CHP'de Beklenen Mühim Değişiklikler*”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1947, s.1; “*Parti Çevrelerinden Verilen Malumat*”, **Akşam**, 31 Temmuz 1947, s.1; “*Şef Sistemi Artık Maziye Karışmıştır*”, **Akşam**, 31 Temmuz 1947, s.1; “*CHP'de İslahat İçin Çalışmalar*”, **Vatan**, 28 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰³⁰ Nihat Erim, “*Prensip, Metotlar ve Şahıslar...*”, **Ulus**, 3 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰³¹ “*Milli İradeyi Hakim Kılmaktan Başka Çare kalmadı*”, **Vatan**, 23 Ağustos 1947, s.1-3.

¹⁰³² Necmettin Sadak, “*Yeni Bir Devrin Arifesinde miyiz?*”, **Akşam**, 8 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰³³ Necmettin Sadak, “*Anayasa Tadil Edilmeye Muhtaç mıdır, Değil midir?*”, **Akşam**, 9 Ağustos 1947, s.1-3.

¹⁰³⁴ Necmettin Sadak, “*Azimle, Cesaretle Tutulacak Yeni Yol*”, **Akşam**, 11 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰³⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Başkanlıklar Meselesi*”, **Tanin**, 8 Ağustos 1947, s.1.

cilvelerine hamlediyordu.¹⁰³⁶ Atay ise meseleyi parçalanma değil, “ayıklanma” olarak ifade ediyordu.¹⁰³⁷

Böylece Halk Partisi ilk kez derin bir ayrılıkla sarsılıyordu. Kalem muharebesi hükümete tevcih edilen bir itimat meselesine dönüşüyordu. Peker’in istifası Kamuoyunda hararetle tartışılıyordu.¹⁰³⁸ Bütün bu çatışmaya rağmen İnönü ve Peker yan yana görünmeye dikkat ediyor, ihtilaf kamuoyundan itina ile saklanıyordu. 12 Ağustosta kabinenin Ankara’ya döneceği haberi olağanüstü bir durumu işaret ediyordu. Şayialar giderek artıyor, hükümetin tasfiyesi tedricen kuvvetleniyordu.¹⁰³⁹

Hükümetin kaderi Halk Partisi Meclis Grubunda tayin edildi. Cavit Oral ve arkadaşlarının verdiği önerge üzerinde şiddetli bir tartışma başladı. Hükümet ilk kez sert ve ciddi surette eleştirildi. Peker, şahsı ve hükümeti adına uzun bir konuşma yaptı. Vazife duygusu karşısındaki şevk ve heyecanından bahsetti. Ağır vazife karşısında bulduklarını hatırlattı. Grubun itimat ve teveccühünün önemi üzerinde durarak: “...son ay içinde muhite öyle bir hava yayılmıştır ki, hemen her yerde hükümetin çekilip çekilmeyeceği soruşturuluyor. Muhalif sözcüler ve yazarlar kendi görüşlerinin ve isteklerinin neticesini aksettiren ifadelerle hükümetin çekilmesi lazım geldiğini söylüyorlar. Bu onların hakkıdır. Fakat bununla da kalmıyor. Hükümetin kendi partisinin çokluğu nezdinde itibarını kaybettiğini söyleyerek iktidardan çekilmemizin bir emri vaki olduğunu da yayıyorlar ve hakikatte bu çekiliş lüzumunu bir oldu bitti gibi gösteriyorlar. Bence tatilden dönen grubun ilk işleri arasında bu

---

¹⁰³⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabine Hakkındaki Hücumlar Münasebetiyle”, **Tanin**, 14 Ağustos 1947, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, “Halk Partisinin Geçirdiği İmtihan”, **Tanin**, 15 Ağustos 1947, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, “Cumhuriyet Halk Partisinde”, **Tanin**, 11 Ekim 1947, s.1.

¹⁰³⁷ Falih Rıfki Atay, “Bizler Duruma Nasıl Bakalım”, **Ulus**, 30 Temmuz 1947, s.1.

¹⁰³⁸ “Kabinenin İstifa Etmeyeceği Anlaşıyor”, **Yeni Sabah**, 21 Ağustos 1947, s.1; “Peker Kabinesi Nazik Durumda”, **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1947, s.1

¹⁰³⁹ “İsmet İnönü Dün Ankara’ya Döndü”, **Ulus**, 12 Ağustos 1947, s.1; “Ankara’ya Dönen Bakanlar”, **Ulus**, 12 Ağustos 1947, s.1; “Başbakan Bu Akşam Ankara’ya Gidiyor”, **Akşam**, 13 Ağustos 1947, s.1; “Ankara’da Şayia Bolluğu Gene Göze Çarpıyor”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1947, s.1; “Recep Peker Bugün Geliyor”, **Ulus**, 14 Ağustos 1947, s.1; “Bakanlar Arasındaki Görüşmenin Bugün Başlayacağı Söyleniyor”, **Akşam**, 14 Ağustos 1947, s.1; “Recep Peker Dün Ankara’ya Gitti”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1947, s.1; “Başbakan Şehrimize Döndü”, **Ulus**, 15 Ağustos 1947, s.1; “Başbakan Dün Ankara’da İnönü İle Görüştü”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1947, s.1; “Bakanlar Kurulu”, **Akşam**, 16 Ağustos 1947, s.1. Bazı gazeteler, tarafından Hükümetin Halk Partisi Grubundan güven oyu isteyeceğini iddia ediyordu. Mesela bkz. “Hükümet, Parti Grubundan İtimat İstemeye Karar Verdi”, **Akşam**, 25 Ağustos 1947, s.1; “Peker Kabinesi İtham Olunuyor”, **Yeni Sabah**, 25 Ağustos 1947, s.1; “Meclis Bugün Açılıyor”, **Yeni Sabah**, 25 Ağustos 1947, s.1; “Hükümet Bugün Partiden İtimat İsteyecek”, **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1947, s.1; “Kabine İtimat İsteyecek”, **Yeni Sabah**, 26 Ağustos 1947, s.1.

şüpheyi aydınlatmak ve hükümetin ne derece güvene layık olduğunu göstermek esaslı bir vazifedir...”¹⁰⁴⁰ dedi. Konuşmasının diğer bölümünü meşru otoritenin tanımı ve savunusu ile tazyik meselesi ve anti-demokratik kanunlara hasretti. Radyo ve ajansın durumundan bahsetti. Eleştirileri kesin bir dille yalanladı. Cumhurbaşkanı ile herhangi bir ihtilaf yaşamadığını hatırlattı.¹⁰⁴¹

Müzakere yaklaşık sekiz saat sürdü. Başbakanın talebiyle güvenoyuna geçildi. Peker, 303 vekilden itimat oyu almayı başardı. Ancak 34 vekil itimatsızlık gösterdi.¹⁰⁴² Böylece demokrasi tarihimizde 35’ler adıyla anılan ve anımsanan bir hizip doğmuş oldu. Bu hizip Memduh Şevket Esenal’ın gayretiyle Meclise girmiş mutedil ve entelektüel gençlerden oluşuyordu.¹⁰⁴³ 35’ler hareketi şu isimlerden meydana geliyordu: Ali Fuat Cebesoy, Kasım Gülek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cavit Oral, Ali Kemal Yiğitoğlu, Tahsin Banguoğlu, Fahri Kurtuluş, İsmail Rüştü Aksal, Nazif Ergin, Mahmut Nedim Gündüzalp, Said Odyak, Muhtar Ertan, Sinan Tekelioğlu, Tezer Taşkiran, Celal Sait Siren, Hasan Şükrü Adal, Kasım Ener, Avni Refik Berkman, Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatipoğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Cevat Dursunoğlu, Sedat Çumralı, Suat Kemal Yetkin, Hilmi Öztarhan, Raşit Börekçi, Abdurrahman Melek, Hilmi Hakkıoğlu, Osman Agan, Kamil Kitapçı, Bekir kaleli ve Vehbi Sarıdal.¹⁰⁴⁴

Peker’in İnönü vesayetinden kurtulma hareketi başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁰⁴⁵ Grubun teşekkülünde cumhurbaşkanının dahli ve müdahalesi çok tartışıldı.¹⁰⁴⁶ Ve Peker’in tasfiyesi için düğmeye basıldı. Başbakan 4 Eylülde kabine değişikliği için izin istedi. Bu durum Meclis Grubunda tepkiyle karşılandı. Görüşmeler neredeyse 8 saat sürdü. Kırk kişi konuştu. Hatipler arasında Kasım Gülek, Hamdullah Suphi ve

¹⁰⁴⁰ “Parti Grubunda Recep Peker’e Hücumlar”, **Yeni Sabah**, 28 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰⁴¹ **Ayın Tarihi**, S.165, 1-31 Ağustos 1947, s.11-27; “Başbakanın Parti Grubunda Beyanatu”, **Ulus**, 29 Ağustos 1947, s.1; “Recep Peker’in Demeci”, **Ulus**, 29 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰⁴² “Kabine İtimat Oyu Kazandı”, **Akşam**, 27 Ağustos 1947, s.1; “Hükümet Partide İtimat Reyini Aldı”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947, s.1; “Peker Hükümeti Dün Güven Oyu Aldı”, **Ulus**, 27 Ağustos 1947, s.1; “Kabine Yine İtimat Kazandı”, **Yeni Sabah**, 27 Ağustos 1947, s.1; “Başbakana 34 Muhalife Karşı 303 Oyla İtimat Bildirildi”, **Vakit**, 27 Ağustos 1947, s.1; “Niçin Kırmızı Oy Vermişler”, **Vakit**, 4 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁴³ Frederick Frey, **The Turkish Political Elite**, Massachusetts İns. of Technology, Cambridge Mass., 1965, s.355; Mehmet Turhan, **Siyasal Elitler**, Ankara 1991, s.170.

¹⁰⁴⁴ “Peker Kabinesi Nasıl İtimat Oyu Kazandı”, **Akşam**, 28 Ağustos 1947, s.1; “CHP Meclis Grubunda 35 ler”, **Vakit**, 30 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰⁴⁵ Bu ifade İnönü’ye aittir. Bkz. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz. Ahmet Demirel, C.1, İstanbul 2001, s.474.

¹⁰⁴⁶ Uran ve Us, hatıralarında İnönü’nün müdahalesine inanır görünmektedir. Bkz. Uran, a.g.e., s.383 ve Us, a.g.e., s.714.

Nihat Erim de bulunuyordu. Değişikliğin keyfi ve aceleci olduğu düşünülüyordu. Bu talep aynı zamanda hükümetin topyekun çekilmesi anlamına geliyordu.¹⁰⁴⁷ Ancak Peker uzlaşmaz tutumunu ısrarla sürdürüyordu. Ve bir kez daha güvenoyu almayı başarıyordu. Ancak muhalefet şerhi bu defa 47'ye yükseliyordu.¹⁰⁴⁸

Peker'in beklenmedik düşüşü Halk Partisi Divanında devam etti. Başbakan kurultaya sunduğu teklifte başvekalet ile parti genel başkanlığının birleştirilmesini istedi. Bu teklif şiddetle reddedildi. Peker, şahsına ve misyonuna karşı güçlenen muhalefete karşı koyamadı. Sağlık sorunlarını bahane ederek istifa etti. (9 Eylül)¹⁰⁴⁹ Peker'in tasfiyesi genel başkanlık ve vekillik seçimlerinde de devam etti. Bu durum Peker'in partiyle olan alakasını tamamen kesti. Divan üyeliğinden istifa ederek inzivaya çekildi.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ Necmettin Sadak, “Değişiklik Lazımdı Fakat Şekli Bu Değildi”, **Akşam**, 6 Eylül 1947, s.1. Peker'in vaziyetiyle alakalı tafsilat için ayrıca bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabineye Karşı Hücumlar”, **Tanin**, 25 Ağustos 1947, s.1; Necmettin Sadak, “Beklediğimiz ve İsteddiğimiz Değişiklik”, **Akşam**, 17 Ağustos 1947, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabine Hakkındaki Hücumlar Münasebetiyle”, **Tanin** 14 Ağustos 1947, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, “Kabinede Değişiklik”, **Tanin**, 6 Eylül 1947, s.1; Nadir Nadi, “Açık Konuşalım”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁴⁸ “Yeni Kabineye Bile 47 Kırmızı Oy Verildi”, **Yeni Sabah**, 5 Eylül 1947, s.1; “Kabinede Yapılan Değişiklik Başbakan Tarafından Bugün Millet Meclisine Bildirilecek”, **Akşam**, 5 Eylül 1947, s.1; “Recep Peker Güvenoyu Aldı”, **Vakit**, 5 Eylül 1947, s.1; “Recep Peker Kabinesinde Altı Bakan Değişiyor”, **Akşam**, 4 Eylül 1947, s.1; “Kabinede Beklenen Değişiklik Dün Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, s.1; “Yeni Bakanlar Dün Vazifelerine Başladılar”, **Akşam**, 6 Eylül 1947, s.1; “Kabinede Yapılan Değişiklik Dün Millet Meclisine Bildirildi”, **Vakit**, 6 Eylül 1947, s.1; “Kabinede Değişiklik”, **Vakit**, 4 Eylül 1947, s.1. İçleri bakanlığına Münir Hüsrev Göle, Ticarete Nurullah Esat Sümer, Milli Savunmaya Münir Birsal, Ekonomiye Cavit Ekin, Tarıma Fuat Sirmen, Çalışmaya Tahsin Bekir Balta getirildi. Bkz. “Kabinde Altı Bakan Değişti”, **Yeni Sabah**, 5 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁴⁹ “Peker'in Muhalipleri 56 ya Yükseldi”, **Vakit**, 9 Eylül 1947, s.1; “Kabine Dün İstifa Etti”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947, s.1. Peker'in istifa mektubu ve İnönü'nün cevabı şöyleydi: “Son günlerde sağlık durumumun büsbütün bozulması, türlü sebeplerle ağırlaşan vazife yükünü taşıyamadığımı istirahat ederim. Yakında hükümetten ayrılan ve hükümete yeni girmiş bulunanlar da dahil olmak üzere bütün mesuliyet arkadaşlarımla vazifelerini başarma hususundaki değerli vasıflarını taktirle kaydederek haklarında yüksek teveccühlerimi dilerim. İç ve dış bütün devlet işlerinde güçlükleri yenmek için çabalarken, bizlerden esirgemediğiniz tesirli yardımlarınızdan dolayı minnettarlık duygularımı araz ederim.” “İstanbul Milletvekili Recep Peker'e, Çekilme mecburiyetinde olduğunuzu bildiren yazınızı teessürle okudum. Sizin ve değerli arkadaşlarınızın bir seneyi geçen bir zamandan beri ağır devlet vazifelerinde gösterdiğiniz, gayret ve fedakarlığı taktirle yad ederek teşekkürlerimi takdim ederim. Yakın bir zamanda afiyetinizin yerine gelmesine ve gelecekte de sizin ve bakan arkadaşlarınızın ehemmiyetli devlet işlerinde kıymetli işler görmelerinizi dilerim. Çekilmeniz kabul edilmiştir. Yeni hükümet kuruluncaya kadar vekil olarak vazifeye, arkadaşlarımızla beraber devam etmenizi rica ederim.” Bkz. “Recep Peker'in İnönü'ye Yolladığı İstifaname”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947, s.1. Bağlum'a göre bu istifa İnönü tarafından zorla gerçekleştirilmişti. Bkz. Kemal Bağlum, **Anı Politik**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1991, s.16.

¹⁰⁵⁰ Peker tasfiyesi konusunda şunları söylemekteydi: “Evet iyi biliyorum ki, yakın ve uzak geçmişin bütün kusurlarını kendi üzerlerinden aşırıp başka birisine aktarmak ve bu yoldan hürriyet kahramanları arasında yer almak modasının alabildiğine hükümran olduğu bir devirde yaşıyoruz.” Bkz. Bekir Koçlar, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.80.

Böylece muhalefet ilk defa hakiki ve zahiri bir başarı kazanmış oldu. Bayar Peker'in istifasını “*memleketi kaplayan vuzuhsuzluğun ortadan kalkması yolunda mühim bir adım*” olarak değerlendirdi.¹⁰⁵¹

2.3. Hasan Saka Döneminde Muhalefet (10 Eylül 1947-16 Ocak 1949)

2.3.1. Hasan Saka Hükümetine ve Programına Tepkiler

Peker'den boşalan başbakanlık makamına Hasan Saka getirildi.¹⁰⁵² Keyfiyet, Cumhurbaşkanı tarafından Bayar'a bildirildi.¹⁰⁵³ Bu durum bir geleneğin iflası anlamına geliyordu.

Hasan Saka, liberal eğilimleri ile tanınıyordu. Paris'te okumuş, Siyasal Bilgiler Fakültesinde hukuk ve iktisat dersleri vermişti. Sertlik taraftarı olmayan mutedil, naif ve müşfik bir karaktere sahipti. Siyasal hayata Trabzon milletvekili olarak başlamıştı. Lozan ve San Francisco Konferansında kritik görevler üstlenmiş, maliye, ekonomi, ticaret ve dışişleri bakanlığı yapmıştı.¹⁰⁵⁴

Şimdi kendisinden ve kabinesinden çok şey bekleniyordu. Siyasi ve iktisadi sahada istikrar ve başarı isteniyordu. Yalçın, vesayetten arındırılmış muhtar bir kabineyi tahayyül ediyordu.¹⁰⁵⁵ Saka ve arkadaşlarından daha yumuşak, daha uysal ve daha süratli adımlar bekliyordu.¹⁰⁵⁶ Nadi, kökleşmiş zihniyetlerle mücadeleyi savunuyordu. Prensip ve geleneklerin tadilini vurguluyordu.¹⁰⁵⁷ Muhalefet ise

---

¹⁰⁵¹ Şahingiray, a.g.e., s.137.

¹⁰⁵² “*Hasan Saka Kabinesini Kurmak Üzere Temasa Başladı*”, **Vakit**, 10 Eylül 1947, s.1; “*B. Hasan Saka Yeni Kabineyi Bugün Kuracak*”, **Akşam**, 10 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁵³ “*Cumhurbaşkanı Dün Celal Bayar'la Görüştü*”, **Akşam**, 8 Eylül 1947, s.1; “*Cumhurbaşkanı Dün Celal Bayar'la Görüştü*”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1947, s.1; “*İnönü Dün Celal Bayar'ı Kabul Etti*”, **Yeni Sabah**, 8 Eylül 1947, s.1. Bayar bu mülakat hakkında şu tafsilatı vermiştir: Beni davet ederek Peker istifa etmiştir. resmen size, muhalif parti başkanı sıfatıyla haber veriyorum. Yerine Hasan Saka'yı düşünüyorum. Şu dakikada Hasan Saka'nın haberi yoktur, dedi. Hasan Saka'nın şahsı aleyhinde bir mütalaamız yoktur, cevabını verdim. Muhalif parti olarak hükümete karşı yapacağımız tenkitleri elbette yapacağız dedim. Şüphe yoktur, dediler...” Bkz. Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.436.

¹⁰⁵⁴ İ. A. İskefeli, “*Cumhuriyet Türkiye'si İktisatçıları ve Hasan Saka*”, **İş ve Düşünce**, S.161, Ocak 1955, s.5; Mediha Akarslan, “*Türkiye'de Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Hasan Saka Hükümetleri*”, **Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları**, Ankara 1998, s.94.

¹⁰⁵⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Zihniyet Değişikliği*”, **Tanin**, 12 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Kabinenin Değişmesi*”, **Tanin**, 11 Eylül 1947, s.1; Hüseyin Cahit Yalçın, “*Hükümetten Beklenen*”, **Tanin**, 15 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁵⁷ Nadir Nadi, “*Şahıs Değil Zihniyet...*”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947, s.1. Aynı tarzda başka bir değerlendirme için bkz. Esat Tekeli, “*Hasan Saka Kabinesi İş Başında...*”, **Ulus**, 12 Eylül 1947, s.1.

temkini elden bırakmıyordu. “...kabinenin demokratik tekamüle uygun hareket edeceğine...” olan inan ve itimadından bahsediyordu.¹⁰⁵⁸

Kabinenin tamamı yeni isimlerden oluşuyordu. Bu isimlerden hiç biri tek parti sisteminin taraftarı ve mürevvici değildi. Başbakan yardımcılığına Faik Ahmet Barutçu getirilmişti. Devlet Bakanlığına Mustafa Abdülhalik Renda, Adalet Bakanlığına Şinasi Devrim, Milli Savunma Bakanlığına Münir Birsell, İçişleri Bakanlığına Münür Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanlığına Necmettin Sadak, Bayındırlık Bakanlığına Kasım Gülek, Ekonomi Bakanlığına Cavit Ekin, Sağlık Bakanlığına Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanlığına Şevket Adalan, Tarım Bakanlığına Tahsin Coşkan, Ulaştırma Bakanlığına Şükrü Koçak, Ticaret Bakanlığına Mahmut Nedim Gündüzalp, Çalışma Bakanlığına ise Tahsin Bekir Balta atanmıştı.¹⁰⁵⁹

Yeni kabinenin ilk işi 1948 bütçesini hazırlamak oldu. Bu durum hükümet programının hazırlık çalışmalarını geciktirdi.¹⁰⁶⁰ Program, ilk olarak Halk Partisi meclis grubunda görüşüldü. Şiddetle eleştirildi. Gerekli düzeltmeler yapıldı. Saka'nın uzun ve mufassal konuşmasından sonra ittifakla kabul edildi.¹⁰⁶¹ Programın bir nüshası Demokrat Partiye verildi.¹⁰⁶² Bu olağanüstü tavır muhalefet tarafından minnetle anıldı.¹⁰⁶³

---

¹⁰⁵⁸ “Partiler Yeni Kabinneyi Nasıl Karşıladılar”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947, s.1. Yalman, Saka'nın atanması hususunda şunları söylüyordu: “...Hasan Saka'nın başvekil olması ilk his olarak umumi bir hayal sükutu uyandırmıştır. Başvekilin demokrasiye bağlılık ve imanının hiçbir delilini bilmiyoruz. Bunun aksini gösteren alametler eksik değildir. Kendisi düşen kabinde hariciye bakanlığı yapmış ve gerek onun ve gerek Şükrü Saraçoğlu kabinesinin bütün mesuliyetine ortak olmuştur...” Bkz. Ahmet Emin Yalman, “Kabinenin Değişmesi”, **Vatan**, 10 Eylül 1947, s.1-3. Bayur ise farklı bir tutum sergiliyordu: “...Hasan Saka muhalefeti ve demokratları tutan halk efkarının teşkil ettiği çekiçle, Bay Recep Peker kafası ile düşünen CHP çokluğunun teşkil ettiği örs arasında kalmış adam durumundadır.” Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, “Hasan Saka Hükümeti Programı”, **Kudret**, 15 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁵⁹ “Yeni Kabinenin Listesi”, **Yeni Sabah**, 11 Eylül 1947, s.1; “Yeni Kabine Teşekkül Etti”, **Yeni Sabah**, 11 Eylül 1947, s.1; “Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁶⁰ “Kabinede Faaliyet Arttı”, **Yeni Sabah**, 3 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁶¹ “CHP Meclis Grubunda 1 e Karşı 362 Oyla Hasan Saka Kabinesi Güvenoyu Aldı”, **Ulus**, 11 Ekim 1947, s.1; “CHP Meclis Grubunun Uzun Toplantısı”, **Yeni Sabah**, 9 Ekim 1947, s.1; “Hükümetin Durumu”, **Yeni Sabah**, 8 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁶² “Hükümet Programını Demokrat Partiye Verdi”, **Akşam**, 11 Ekim 1947, s.1; “Hükümet Beyannamesi D. Partiye Verildi”, **Ulus**, 12 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁶³ Menderes bu durumu: “CHP yeni yeni parti olmaya başlamıştır” ifadesiyle taktir etti. “Adnan Menderes'in Yeni Beyanati”, **Yeni Sabah**, 2 Ekim 1947, s.1.

Programın Meclise sevki cumhurbaşkanının müdahalesiyle gerçekleşti. Meclis, anayasanın 19. maddesine istinaden toplantıya çağırıldı.¹⁰⁶⁴ Program, 13 Ekimde Hasan Saka tarafından okunarak ilan edildi.

Hükümet programı oldukça kısaydı. “Çok sesli ve çoğulcu bir demokrasinin yaşatılması ve geliştirilmesi” üzerinde duruluyordu. Devletin “siyasi partilere mesafe”si vurgulanıyordu. “Siyasi huzur ve emniyetin önemi” belirtiliyor, “Cumhuriyete ve müesseselerine hürmet” kutsanıyordu. “İdari ve adli cihazın feragat ve fedakarlığı” taktirle zikrediliyordu. Sağ ve sol cereyanlara ait “tahrik ve tedhiş” şiddetle lanetleniyordu. “Karşılıklı saygı, şeref ve haysiyete dayanan” bir dış politika idealize ediliyor, “Sulh ve emniyetin önemi” anlatılıyordu. “Ordunun kudreti”nden, “maîşet meselesinin sıkleti”nden bahsediliyordu. “Ziraatı iptidai vasıtalardan kurtarmak”, “çiftçiye tohum dağıtmak”, “toprak reformunu tamamlamak” ve “su meselesini toparlamak” vaat ediliyordu. Sanayi üretiminin artırılması isteniyordu. “Milli endüstrinin tesisi” ile “termik ve hidrolik santraller” müjdeleniyordu. “Bayındırlık işlerinin ehemmiyeti”, “vergilendirmenin adaleti”, “yabancı sermayenin teşviki” ve “tasarrufun hayatiyeti”ne değiniliyordu. Ve beklide ilk kez idari maslahatta “ahlak ve fazilet”ten bahsediyordu. “Vazife ve salahiyeti kötüye kullananlar” cezai iş ve işlemlerle korkutuyordu. İdari cihazın görev ve yetkileri yeniden tanımlanıyordu: “Devlet idare teşkilatının çalışmasını hükümet değişmelerinden müteessir olmayacak istikrarlı şekil ve usullere bağlamayı lüzumlu görüyoruz. Cumhuriyet rejiminin başlıca gayesi idare teşkilatının halk menfaatleri hizmetinde olmasıdır. Bu bakımdan bütün idare ve emniyet teşkilatımızın kanunları tatbik ederken, vazifelerini yaparken bu zihniyetle hareket ederek halka iyi muamelede bulunmaları lüzumunda ısrarla duracağız...”¹⁰⁶⁵

Program son derece muhtasardı. Üstelik, müphem, müteredit ve vuzuhdan yoksun bir kompozisyon durumundaydı. Usül ve üslûp, devletin ve milletin mazisiyle çelişen bir yetersizliğe delalet ediyordu. Maarif ve sağlık işleri ise tam

¹⁰⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.6, İ.1, 8.10.1947, s.665. “Cumhurbaşkanı 8 Ekimde Meclisi Fevkalade Toplantıya Çağırıldı”, **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1947, s.1; “Program Pazartesiye Mecliste Okunacak”, **Akşam**, 10 Ekim 1947, s.1. Anayasanın 19. maddesi şöyleydi: “Ara verme sırasında cumhurbaşkanı veya Meclis Başkanı gerekli görürse Meclisi toplanmaya çağırabilir...” Bkz. Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.114.

¹⁰⁶⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.6, İ.1, 13.10.1947, s.675. Programın tam metni için ayrıca bkz. Nurten Dağlı-Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları (1920-1960)**, Ankara 1988.

anlamıyla ihmal ediliyordu.¹⁰⁶⁶ Bu durum Peker'in tasfiyesine makul ve anlaşılır bir boyut kazandırılıyordu.

Programın müzakeresi son derece şiddetliydi. Adnan Adıvar, “*maarif ve sağlık işleri*”ni, İsmail Hakkı Çevik “*programın yetersizliği*”ni eleştiriyordu. Hakkı Gedik ise “*işlevsellik*” üzerinde duruyordu: “...*Hükümetler düşüyor, yerlerini başkaları alıyor. Her gelen hükümet memleketi adeta cennete, milleti en üstün medeni seviyeye ulaştıracağı gibi program yazıyor. Gelip Büyük Millet Meclisinde okuyor, her şeyi vaat ediyor. Fakat ne yapılan vaatler tutuluyor ve ne de buna imkan elveriyor. Memleket ve millet yerinde sayıyor. Tekrar hayal sükutuna uğruyor. Çünkü programda ileri sürülen iddia ve mütalaalar ve vaatler yaşayan realitelerle ayarlanmış mevcut imkanlarla hesaplanmış, sırtan tezatlar üzerinde durulmuş değildir...*”¹⁰⁶⁷

Hulusi Demirelli, “*anti-demokratik kanunlar*”ı gündeme getiriyordu. “*Toprak reformu ve idari tazyik*”i hatırlatıyordu. Ahmet Oğuz, “*Peker hükümetinin tasfiyesi*”ni, Hasan Polatkan “*ziraat davası*”nı sorguluyordu. Kemal Zeytinoğlu, “*mesken meselesi*” ile “*bayındırlık işleri*”nin kifayetsizliğinden yakınıyordu. Kemal Özçoban, Ahmet Tahtakılıç ve Fuat Köprülü aynı eksen ve manada serzenişlerde bulunuyordu.¹⁰⁶⁸ Bu hususta en çarpıcı ve gerekçeli eleştiri Menderes tarafından yapılıyordu. Programı, “*dünün müdafası*” olarak adlandırılıyordu. Hükümeti, “*yetersizlik*” ve “*beceriksizlik*”le suçluyordu. “*Ziraat meselesi*”ni, “*su işleri*”ni, “*matbuat*” ve “*sıkıyönetim*”i, hükümeti, devleti ve devletçiliğe ait ne varsa her şeye hücum ederek: “...*Halk Partisi ve onun Hasan Saka hükümeti 12 Temmuz Beyannamesinin açmak teşebbüsünde bulunduğu devrin eşiğinde tereddütler içinde sallanmaktadır.*” diyordu.¹⁰⁶⁹

İktidar ise aynı temsili bir kez daha sahneliyordu. Düşünsel, letafetle hareket ediyordu. Suat Kemal Yetkin, Muhuttin Baha Pars, Fazıl Ahmet Aykaç, Recai Güreli, İsmail Rüştü Aksal, Mazhar Germen, Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim, Şükrü Sökmensüer, Ekrem Oran ve Süreyya Örgüven, Saka ve kabinesine başarılar

¹⁰⁶⁶ Selçuk Kantarcıoğlu, **TC Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.152.

¹⁰⁶⁷ “*Millet Meclisinde Geçen Tartışmalar*”, **Ulus**, 15 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁶⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.6, İ.1, 13.10.1947, s.676-734.

¹⁰⁶⁹ “*Menderes'in Şiddetli Tenkitleri*”, **Vatan**, 14 Ekim 1947, s.1.

diliyordu.¹⁰⁷⁰ Yapılan oylamada Saka ve hükümeti 362 oyla itimat kazanıyordu. Muhalifler ise sadece 49 oyda kalıyordu.¹⁰⁷¹

2.3.2. Cumhurbaşkanı'nın Doğu Seyahati ve Yankıları

Toplumsal iradenin temayül ve tefekkürünü anlama ve yönlendirme endişe ve gayreti seyahat ve ziyaret meselesini siyasal bir taktik, teamül ve geleneğe dönüştürmüştür. Cumhurbaşkanı'nın Erzurum, Kars, Giresun, Ordu, Samsun seyahati, 12 Temmuz Beyannamesini vecize ve aforizmalardan arındırarak hayatın akışı ve gerçekleriyle barıştırma gayretidir.¹⁰⁷²

Cumhurbaşkanı, 12 Eylül gecesi, askeri ve mülki erkanın katıldığı şaşalı bir törenle Erzurum'a uğurlanır. Kfile son derece renklidir. İnönü'ye, Meclis Başkan Vekili Tefik Fikret Sılay ve Nihat Erim refakat etmektedir.¹⁰⁷³ Yolcular arasında Demokrat Parti Muğla Milletvekili Nuri Özsan da bulunmaktadır.¹⁰⁷⁴ Bu durum İnönü'nün bilgisi ve arzusu dahilinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁷⁵ Özsan'ın iştiraki, cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığı ve Sovyet istekleri karşısında ulusal birliğin ispatı açısından son derece önemlidir.¹⁰⁷⁶

Kfile, Kayseri, Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşır. Cumhurbaşkanı gittiği her yerde halkın olağanüstü teveccüh ve tezahüratıyla

¹⁰⁷⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.6, İ.1, 13.10.1947, s.676-734.

¹⁰⁷¹ "Meclis Hükümetine Güvenini Bildirdi", **Ulus**, 14 Ekim 1947, s.1; "Kabineye 49 a Karşı 362 Oyla İtimat Beyan Edildi", **Akşam**, 14 Ekim 1947, s.1.

¹⁰⁷² "İnönü'nün Seyahati", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1947, s.1; "Cumhurbaşkanı", **Akşam**, 4 Ağustos 1947, s.1.

¹⁰⁷³ "İnönü Dün Gece Yurt Gezisine Çıktı", **Yeni Sabah**, 13 Eylül 1947, s.1,4; "İnönü Dün Gece Yurt Gezisine Çıktı", **Vakit**, 13 Eylül 1947, s.1; "İnönü, Dün Akşam Erzurum'a Gittiler", **Ulus**, 13 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁷⁴ "Cumhurbaşkanı Tehir Edilen Yurt Gezisine Başlıyor", **Yeni Sabah**, 12 Eylül 1947, s.1; "İnönü'nün Tetkik Gezisi", **Akşam**, 12 Eylül 1947, s.1; "İnönü Dün Gece 11'de Yurt Gezisine Çıktı", **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1947, s.1; "İnönü'nün Doğu Seyahati", **Akşam**, 13 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁷⁵ Cumhurbaşkanı'nın talebi, Demokrat Partide olağanüstü bir krize dönüşmüş, Celal Bayar, Emin Sazak, Refik Koraltan, Hasan Dinçer ve Fuat Köprülü kararı şiddetle desteklemiştir. Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Samet Ağaoğlu ve Refik İnce ise cumhurbaşkanı'nın parti genel başkanlığından ayrılmasının zarureti vurgulamıştır. Menderes, İnönü'nün haiz olduğu sıfatları sebebiyle refakat hususuna sıcak bakmamıştır. Parti genel kurulu, uzun ve şiddetli bir müzakereden sonra refakat kararını kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.436-442.

¹⁰⁷⁶ Derin, a.g.e., s.217.

karşılaşır.¹⁰⁷⁷ Bu durum Nuri Özsan'ın varlığıyla da alakalıdır. İnönü, seyahati anlamlı kılacak teşebbüsler peşindedir. İlk adım Erzurum'da atılır. Demokrat Parti ziyaret edilir.¹⁰⁷⁸ Böylece bir teamül yerle bir edilmiş olur. Bu aynı zamanda siyasi yakınlaşma ve uyuşmanın taşraya taşınması anlamına gelmektedir. İnönü burada, parti hayatına dair sıra dışı emirler verir. Parti temsilcileri ile idari amirlere seslenir. Çok partili hayatın önem ve ehemmiyetini bildirir.¹⁰⁷⁹ İdari mekanizmanın tarafsızlığını belirtir. Karşılıklı sevgi ve saygının önemini anlatır. Halkı, harici tahrik ve tehdide karşı uyararak birlik ve beraberliğin ehemmiyetini hatırlatır.¹⁰⁸⁰

Aynı üslup Kars'ta da sürdürülür.¹⁰⁸¹ Demokrat Parti Bürosu bir kez daha ziyaret edilir. Halkevinin müştereken kullanılması konusunda talimatlar verilir.¹⁰⁸² İdari mekanizmanın tarafsızlığı ve siyasi mücadelenin sınırları yeniden anımsatılır.¹⁰⁸³ Harici tehdit ve tehlike tekrar hatırlatılır.¹⁰⁸⁴ Siyasal partiler, nifak ve bozgunculuğa karşı bir defa daha uyarılır.¹⁰⁸⁵ İkaz ve tavsiyeler sıralanır: *"...memleketin bütünlüğünü içerden ve dışardan fena niyetli tertipçilere karşı koruyacak en tesirli tedbir...prensiplerin tatbikidir. Bu suretle partilere karşı eşit ve tarafsız muamele eden idare mekanizması partiler içine karışacak şüpheli unsurları meydana çıkartmakta ve partileri onlara karşı masun bulundurmakta çok faydalı bir yardımcı olur..."*¹⁰⁸⁶

Doğu seyahati, Gümüşhane ve Trabzon, ziyaretiyle devam eder.¹⁰⁸⁷ İnönü'nün Trabzon'a gelişi son derece gösterişli olur.¹⁰⁸⁸ Demokrat Parti mensupları

---

¹⁰⁷⁷ "Cumhurbaşkanı Kayseri ve Sivas'ta Büyük Tezahüratla Karşılandı", **Vakit**, 13 Eylül 1947, s.1; "Cumhurbaşkanımız Sivas'ta Geçtiler", **Ulus**, 14 Eylül 1947, s.1; "İnönü Erzurum'da", **Akşam**, 15 Eylül 1947, s.1; "Cumhurbaşkanı Erzurum'da Coşkun Sevgi Tezahürleri İle Karşılandı", **Ulus**, 15 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁷⁸ "İnönü Erzurum Demokrat Merkezinde", **Vakit**, 16 Eylül 1947, s.1; "İnönü'nün Seyahatine Büyük Önem Veriliyor", **Akşam**, 16 Eylül 1947, s.1; "Cumhurbaşkanı Erzurum'da CHP ve DP'lilerle Görüşüyor", **Vakit**, 15 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁷⁹ "İnönü'nün Doğu İllerindeki Demokratlarla Görüşmesi", **Yeni Sabah**, 17 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸⁰ **Ayın Tarihi**, S.165, 1-31 Ağustos 1947, s.10; "İsmet İnönü'nün İrşat, İkaz ve Tavsiyeleri", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸¹ "İsmet İnönü Kars'ta Hararetle Karşılandı", **Akşam**, 17 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸² "İsmet İnönü'nün Tetkik Seyahati", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸³ "İsmet İnönü'nün Karşılara Hitabesi", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸⁴ "İnönü'nün Karşılara Mühim Hitabesi", **Akşam**, 19 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸⁵ "İnönü Çok Önemli Direktifler Verdi", **Ulus**, 17 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸⁶ "İnönü'nün Demeci", **Yeni Sabah**, 19 Eylül 1947, s.1,4.

¹⁰⁸⁷ "Cumhurbaşkanı Trabzon'a Gidiyor", **Ulus**, 20 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁸⁸ İnönü defterlerinde, istikbal ve teşri törenlerinin heyecan ve hararetini gizleyememiş, bu konuda ufak notlar almıştır. Bkz. İnönü, a.g.e., s.479-482.

tarafından Zigana'da karşılanır. Bütün şehir bayraklarla donatılır.¹⁰⁸⁹ İnönü, aynı ifadeleri burada da kullanır. Birlik ve beraberliğin önemini anlatır.¹⁰⁹⁰ Kafile, Rize¹⁰⁹¹, Giresun¹⁰⁹², Ordu¹⁰⁹³ ve Samsun'dan sonra Ankara'ya ulaşır.¹⁰⁹⁴

Karşılama en az uğurlama kadar gösterişli olur. Törene Fuat Köprülü'de katılır. Bu durum partiler arası samimiyetin tezahürü olarak yorumlanır.¹⁰⁹⁵ İnönü, yaptığı konuşmada seyahatten duyduğu memnuniyeti anlatır.¹⁰⁹⁶

Seyahat, basın tarafından da olağanüstü bir alakaya mazhar olur. Cumhurbaşkanı'nın tavır ve tutumu sevinçle karşılanır. Atılan adımlar normalleşme olarak algılanır.¹⁰⁹⁷ Bayar ise memnuniyetini şu ifadelerle anlatır: “*Hürriyet Misakımızın bir maddesinin bizzat cumhurbaşkanı tarafından kabul ve tatbik edilerek tahakkuk safhasına konulmasını büyük bir memnuniyetle karşılıyoruz.*”¹⁰⁹⁸

---

¹⁰⁸⁹ “*İnönü Gümüşhane’de*”, **Akşam**, 20 Eylül 1947, s.1; “*İnönü Trabzon’da*”, **Akşam**, 21 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹⁰ “*Cumhur Başkanımız Trabzon’da*”, **Ulus**, 21 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹¹ “*İnönü Rize’de*”, **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1947, s.1; “*İnönü Rize’de*”, **Ulus**, 23 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹² “*Cumhurbaşkanı Bugün Trabzon’dan Giresun’a Hareket Ediyor*”, **Akşam**, 23 Eylül 1947, s.1; “*İnönü Giresun’da Halkın Coşkun Tezahüratıyla Karşılandı*”, **Akşam**, 24 Eylül 1947, s.1; “*İsmet İnönü Dün Giresun’a Geçtiler*”, **Ulus**, 24 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹³ “*Cumhurbaşkanı Dün Ordu’yu Ziyaret Etti*”, **Akşam**, 25 Eylül 1947, s.1; “*Cumhur Başkanımız İnönü Ordu’da*”, **Ulus**, 25 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹⁴ “*İnönü Dün Samsun’dan Ankara’ya Hareket Etti*”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1947, s.1; “*İnönü Ankara’ya Döndü*”, **Akşam**, 27 Eylül 1947, s.1; “*Cumhur Başkanı Ankara’ya Döndü*”, **Ulus**, 27 Eylül 1947, s.1. İnönü, Samsun’da yaptığı veda nutkunda aynı konuları bir kez daha tekrarlamıştır: “kendimi iki vazife ile mukayyet tutuyorum. Bunlardan biri iç diğeri dış emniyettir...bütün seyahatim esnasında temas ettiğim partili arkadaşlardan aldığım intibalarla ümitli olarak ayrıldım. Bundan sonra münakaşalarımız fikir üzerinde olacak ve karşılıklı itimat ve itibar içinde cereyan edecektir... Valiler ve memurlar partilere karşı tarafsız olacaklar ve eşit muamele ile adaleti muhafaza edeceklerdir. Benim teşebbüs ve hareketlerimin bir tek manası vardır o da kati teminatı haiz olmalarıdır. Ve nihayet geçirdiğimiz siyasi hayatın feyizli bir şekilde inkişaf yolunda olduğuna inanıyorum...” Bkz. “*İnönü Yakında Cenub Vilayetlerini Gezecek*”, **Akşam**, 26 Eylül 1947, s.1 ve “*İnönü İç, Dış Politikaya Dair Bir Konuşma Yaptı*”, **Ulus**, 26 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹⁵ “*İsmet İnönü Binlerce Ankaralının Coşkun Gösterileriyle Karşılandı*”, **Ulus**, 27 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹⁶ İnönü karşılama töreninde şunları söylemektedir: “Seyahatimden çok memnun kaldım. Buna ihtiyaç varmış. Anlaşılmış ve huzur temin edilmiş memlekette birlik ve düzenliğin devam edeceğine emniyetle dönüyorum.” Bkz. Derin, a.g.e., s.219.

¹⁰⁹⁷ A. Cemalettin Saraçoğlu, “*Bu Millet Demokrasiye Layıktır*”, **Yeni Sabah**, 20 Eylül 1947, s.1-3; “*12 Temmuz Beyannamesinin İlk ve Fiili Neticesi*”, **Akşam**, 18 Eylül 1947, s.1; Falih Rıfkı Atay, “*Güven Yolunda Bir Gelişme*”, **Ulus**, 15 Eylül 1947, s.1; Falih Rıfkı Atay, “*Demokrasiyi Geliştirme Yolu*”, **Ulus**, 24 Eylül 1947, s.1; Ragıp Emeç, “*Cumhurbaşkanı'nın Memleket Gezisi Münasebetiyle*”, **Son Posta**, 18 Eylül 1947, s.1; Sadi Irmak, “*Erzurum ve Kars Hitabeleri*”, **Ulus**, 19 Eylül 1947, s.1.

¹⁰⁹⁸ Erer, a.g.e., s.449. Bayar aynı konuda şu değerlendirmeyi de yapmıştır: “Cumhurbaşkanı'nın 12 Temmuz Beyannamesini tahakkuk ettirmek yolunda gayretlere ve faaliyetler sarf etmekte olduğunu hep beraber görüyoruz. Bu gayretlerin tesirleri hissolunabilmek için öyle anlaşılıyor ki, biraz daha beklemek icab edecektir. bugün için durumda esaslı bir değişiklik yoktur...”. Bkz. Şahingiray, a.g.e., s.138.

2.3.3. Tahsisat ve Ödenekler Meselesi

Farklı tabiat, temayül, kimlik ve kişiliğin vulgar bir ideoloji ile kurumsallaşarak ötekileştirdiği modus vivendi, sathi bir çelişkinin vesile olduğu derin bir çatışma ile sarsılacaktır. Demokrat Parti, ödemeler meselesi çevresinde cereyan eden kaotik bir anomali ile “mukadder bir inkisara” sürüklenecektir.

1947 yılında, milletvekillerinin maişet meselesi ile tahsisat ve ödemeler hususu yeniden gündeme gelecektir. Halk Parti marifetince hazırlanan teklif¹⁰⁹⁹ Demokrat Parti tarafından tasvip edilerek bütçe komisyonuna havale edilecektir. Ancak Demokrat Parti komisyon çalışmalarına katılmaktan içtinap edecektir. Ahmet Oğuz ise şerh düşerek itiraz edecektir.¹¹⁰⁰

Mesele, Demokrat Parti Meclis Grubunda da şiddetle tartışılacaktır. Teklifin reddi büyük bir ekseriyet ve kat'iyetle kabul edilecektir. Ancak bu tavır, yeterli ve gerçekçi görülmeyecektir. Halk Partisinin sahip olduğu ekseriyet teklifin teşriini kaçınılmaz kılacaktır. Bu durum zamlı tahsisat ve ödeneğin akıbetini yeniden sorgulatacaktır. Bayar, tahsisatın iadesini “*fuzuli bir semahat*” olarak değerlendirecek, Köprülü ise daha veciz bir ifade kullanacaktır: “*Hem kırmızı oy veririz, hem de paraları cebe indiririz.*” Ve nihayet farkın partiye aktarılması konusunda karar kılınacaktır.¹¹⁰¹

Mesele, Meclisin 22 Aralık 1947 tarihli ikinci oturumunda görüşülecektir. Müzakere safhası son derece şedit olacaktır. Adnan Adıvar, tasarruftan, Tezer

¹⁰⁹⁹ Teklifin gerekçeler kısmında şu ifadeler yer almaktaydı: “...Devletten türlü şekillerde aylık alanlara muhtelif tarihlerde yapılan zamlar Büyük Millet Meclisi Üyeleri ödeneklerine tam şekilde aksettirilmediğinden ve bugünkü mevzuata göre meclis üyelerinin dışarıda başka bir görevi de ifa edemediklerinden teklif olunan tasarı...”, “...Bu tasarı ile 3135 ve 4440 sayılı kanunlar gereğince Büyük Millet Meclisi Üyelerine seçim çevrelerini dolaşmak için verilmekte olan yolluk ödeneklerinin bir misli artırılması teklif edilmektedir. Milletvekillerinin seçim çevrelerini Meclisin faaliyetine ara verdiği her zamanda dolaşabilmek ve halkla Meclisin temaslarını çoğaltmak için bu yolda sarfi gereken giderin artırılması gerektiği gibi nakil vasıtalarına ödenen ücretlerin de yüksek olması bu zarureti gerektirmektedir...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.8, İ.2, S. Sayısı:23-24, 27.12.1947, s.1-2.

¹¹⁰⁰ Yapılan düzenleme şöyledir:

	Zamdan Önce	Zamdan Sonra
Aylık:	588,53	752,50
Mesken Bedeli:	90	90
Yolluk:	125	250
Tutar:	803,53	1092,50

Bkz. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.306.

¹¹⁰¹ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, 1949, s.32-33.

Taşkıran, fedakarlıktan, Cihat Baban ise vatandaşın inkisarından bahsedecektir.¹¹⁰² İsmail Rüştü Aksal ve Behçet Kemal başış üzerinde duracaktır.¹¹⁰³ Muhalefetin tavrı ve temayülü O. N. Koni tarafından ifşa edilecektir. Teklif, “*tasarruf esasına, mülahazasına ve memleketin mali menfaatine mugayir*”bulunarak reddedilecektir.¹¹⁰⁴ A. Tahtakılıç, H. Dinçer ve N. Erdem’de aynı minvalde bir konuşma yapacaktır.¹¹⁰⁵

İlgili teklif uzun bir münakaşa ve münazaradan sonra 231 oyla kabul edilecektir.¹¹⁰⁶ Kemal Silivriili ise kararı destekleyerek: “...*aleyhte oy verip para almaktansa lehte oy verip almanın daha namuslu bir davranış olduğu*”nu ifade edecektir.¹¹⁰⁷ Bu durum parti içindeki ihtilafı daha da derinleştirecektir.

Farkın tediyesi ise yeni bir hizbe dönüşecektir. Karara itiraz eden bazı Demokratlar ödeme meselesini “*vicdani bir kanaat ve şahsi bir tasarruf*” olarak ifade edecektir.¹¹⁰⁸ Bu hususta 26 imzalı bir tahrir verilecektir.¹¹⁰⁹ Ancak genel merkez, ödeme konusunda son derece ısrarcı olacaktır. Bazı milletvekilleri ödeme yapmak

---

¹¹⁰² “Milletvekili Maaşlarına Nihayet Zam Yapıldı”, **Yeni Sabah**, 23 Aralık 1947, s.1.

¹¹⁰³ “Milletvekillerinin Ödenekleri Artırıldı”, **Vakit**, 23 Aralık 1947, s.1.

¹¹⁰⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.8, İ.2, 27.12.1947, s.155.

¹¹⁰⁵ A.g.e, s.157-162.

¹¹⁰⁶ Ödenek hususunda oy kullanan 296 üyeden 227’si kabul, 66’sı ret, 3’ü de çekimser kalmıştır. Yolluk konusunda ise 235 kabul, 66 ret ve 3 çekimser oy kullanılmıştır. Bkz. “*Meclis Milletvekili Aylıklarına Zam Yapmayı Dün Kabul Etti*”, **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947, s.1. Demokrat Parti’nin tavrı basın tarafından da ciddiye alınmamıştır. Nadi bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “...İçinde bulunduğumuz şartlar altında milletvekillerinin ödeneklerini artırmak istemek doğru olmadığı gibi siyasi de değildi. Millet mukadderatını ve bu meyanda iktisadi refahımızın anahtarını elinde tutan Büyük Millet Meclisinin halkın çoğu feci sıkıntılarla pençeleşirken dertlerimize çare bulacak yerde kendi üyelerinin kendi ödeneklerine zammemesi ortalıkta kötü bir tesir yaratmaya mahkumdu. Demokratlar toplu olarak teklife itiraz ederken neticede onun kanunlaşarak Meclisten çıkacağını biliyorlardı...Demokrat milletvekillerinin bu hareketi partiler hesabına da yeni bir siyasi kazanç teşkil edecek, halkta onlara karşı daha kuvvetli bir sempati duygusu uyanacaktı...” Nadir Nadi, “*Kırmızı Rey Kutuya, Ödenek Cebe*”, **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1948, s.1.

¹¹⁰⁷ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.65-66.

¹¹⁰⁸ Baban, **Galeri**, s.34.

¹¹⁰⁹ Menderes bu konuda şunları söylemektedir: “Sizin kongreler halinde verdiğiniz emirler ödenek farklarının alınmasını icap ettiriyordu. Genel kurul olarak toplandık ve bunun alınmaması lazım geldiğine karar verdik. Fakat bu kararı meclis grubumuza aksettirirken siyasi ahlak kaidelerine riayet etmeye mecburduk. Bu itibarla kendilerine bu mevzu etrafında müzakere açılmasını teklif ettik. Karşımıza 26 imzalı bir tahrirle çıkıldı. ‘Böyle bir şey grupta konuşulamaz’ diyorlardı. Madem ki 26 kişilik ekseriyeti ellerinde tutuyorlardı, o halde ne için meselenin açıkça müzakeresinden çekinmekte idiler? Çünkü grup tahsisatın alınmamasına karar verirse almaya kalkanların gruptan çıkarılmaları icap edecekti. Grubun tahsisatı almaya karar vermesi ise bütün bir millette karşı gelme olacaktı. bu sebeptendir ki 26 imzalı tahrirden bugüne kadar bu yüzden müzakere açılmamıştır. O milletvekilleri böyle bir kanun çıktıktan sonra buna tabi olmanın ‘kanunu sabotaj’ olacağını ileri sürdüler. Biz ise teveccüh edecek bir nimeti kabul edip etmemenin kanun mecburiyeti altına konamayacağını kendilerine anlattık. Fakat buna rağmen bir kısım milletvekili tarafından bu ödenekler alınmıştır. Bundan iki gün evveline kadar 31 kişi bu ödenekleri genel başkana teslim etmişlerdir, iki gün içinde de 4 kişi daha aynı hareketi yapmıştır...” Bkz. Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.275-276.

zorunda kalacaktır. Bir kısmı ise herhangi bir girişimde bulunmayacaktır. Bu durum Genel Merkez tarafından yeniden değerlendirilecektir. Muhaliflerin işşasına karar verilecektir.¹¹¹⁰

Tediye listesi 14 Şubat 1948’de Celal Bayar tarafından ilan edilecektir. Fuat Köprülü, Enis Akaygen, Celal Ramazanoğlu, Salim Ergenekon, Ahmet Tahtakılıç, Refik Koraltan, Adnan Menderes, Celal Bayar, Emin Sazak, Ahmet Oğuz, İhsan Şerif Özgen, Kemal Özçoban, Ahmet Veziroğlu, Abidin Potoğlu, Ahmet İhsan Gürsoy, Ahmet Çına, Halil Atalay, Fethi Erimçağ, Cemal Tunca, Hasan Polatkan, Salamon Adato, Kemal Zeytinoğlu, Yusuf Kemal Tengirşenk, Hakkı Gedik, Hasan Dinçer, Nuri Özsan, Ömer Özbek, Aziz Köksal, Hüseyin Bingün, İsmail Hakkı Çevik, Faruk Nafiz Çamlıbel ve Fuat Hulusi Demirelli’nin genel merkeze, Hazır Borca, Mehmet Akşar ve Enver Kök’ün ise mahalli teşkilata ödeme yaptığı bildirilecektir.¹¹¹¹

Sadık Aldoğan, Şahin Laçın, Behçet Gökse, İhsan Karacaoğlu, Ali Rıza Kırsever, Bahattin Öğüten, Mehmet Öktem, Haydar Arslan, Salih İnankor, Osman Nuri Koni, Ahmet Kemal Silivrili, Senihi Yürüten, Fikri Apaydın, Kamil Gündeş, Reşit Turgut, Necati Erdem, Asaf Gürsu, Mithat Sakaroğlu ve Rahmi Batur’un ise herhangi bir ödeme yapmadığı duyurulacaktır.¹¹¹²

Bu durum parti içindeki infiali intikama dönüştürecektir. Şubatta başlayan çatışma mart ayında siyasi bir segmentasyon halini alacaktır. Demokrat Parti yeni tasfiyelerle yeniden sarsılacaktır.

2.3.4. Polis Vazife ve Salahiyet Kanuna Muhalefet

2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, devletin ve milletin varlığını militer bir disiplinle tasavvur eden otoriter bir zihniyetin tezahürüydü. Polise, devletin emniyet ve selameti hususunda olağanüstü bir muhtariyet, ahlak ve umumi terbiyeye dair fevkalade bir salahiyet veriyordu. Asayiş, amme, şahıs, tasarruf ve

¹¹¹⁰ Ayrıntılı malumat için bkz. Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, s.509-512.

¹¹¹¹ “Ödenek Farkını DP’ye Vermeyen Millet Vekilleri”, **Ulus**, 15 Şubat 1948, s.1.

¹¹¹² “Aylık ve Yolluk Farklarını Partiye Verenler ve Vermeyenler”, **Akşam**, 15 Şubat 1948, s.2; “Zamları Vermeyen DP Milletvekilleri”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1948, s.1.

mesken emniyeti, istirahat ve eğlence yerlerinin denetimi,¹¹¹³ içtimai nizam ve ahlakın tesisinde¹¹¹⁴ sınırsız bir taktir bahşediyordu. 18. maddeyle makul şüpheye meşruiyet kazandırarak nezaret ve tevkifat kolaylaştırıyordu.¹¹¹⁵ Böylece polis, murakabe, muhasebe ve muhakeme sahibi silahlı bir otoriteye dönüşüyordu.¹¹¹⁶

Bu durum muhalefetin söylem ve demeçlerinde şiddetle eleştirildi. Bayar, polis takibinden ve zulmünden şikayet etti, temel hak ve özgürlüklerin ihlali ile seçim emniyetinin masuniyetini vurguladı. Bilecik ve İstanbul'da polis kanununun tadilatından, Eskişehir'de kanunun verdiği sınırsız yetkiden yakındı. Aynı hususu İzmit, Kırşehir ve Çeşme'de de zikretti.¹¹¹⁷ İzmir'de ise 18. maddeyi bir kez daha hicvetti: “...Polis vazife ve salahiyeti kanununun 18. maddesindeki sorusuz, sualsiz, muhakemesiz, kararsız vatandaş hürriyetini tahdit edebilmesi katiyen caiz değildir...Hakikat şudur ki, bu ve bu gibi kanunlarla vatandaş hürriyetinin tahdide uğratılması ve vatandaşların tahdit altında bulundurulmaları yoluyla ve buna benzer

¹¹¹³ 2559 sayılı kanunun 5. maddesinin D bendine göre “Fuhuşla veya fuhuş yüzünden bulaşan hastalıklarla mücadele nizamname ve talimnameleri hükümlerine göre kendilerine umumi ev sahibi, birleşme yeri sahibi ve umumi kadın adı verilenlerin ve itiyat sebebiyle veya menfaat kastıyla kendilerini başkaların zevkine terk edenlerin, fuhuşa vasıtalığı itiyat edenlerin, beyaz kadın ticaretiyle meşgul olanların ve umumi kadın patronlarının” parmak izini alma ve 7. maddenin 1. fıkrasında “Otel, gazino, içki yerleri, bar, tiyatro, sinema, hamam ve plaj gibi umuma mahsus istirahat ve eğlence yerlerinin açılması...” polisin tasarrufuna bağlıdır. **T.C. Resmi Gazete**, S.2751, 14 Temmuz 1934, s.4140.

¹¹¹⁴ İlgili kanunun 8. maddesinin C bendinde “...umumi evler, birleşme yerleri ve tek başına fuhuş yapanların evlerini”, D bendinde ise “Ahlaka ve umumi terbiyeye uygun olmayan veya devletin emniyet ve siyasetine mazarratı dokunacak oyun oynatılan veya temsil verilen yerleri...” kapatma yetkisi verilmiştir. 9. maddenin F bendinde “Ahlak ve umumi terbiyeye uygun olmayan şarkı veya sözleri yahut amme emniyetini bozucu hitabeleri muhtevî bulunan gramafon plaklarını ve izinsiz gösterilen veya elde edilen filmleri ve bu mevzuu olanları evrakıyla adliyyeye ve diğerlerini ait olduğu makamlara verir.” 11. Maddede “Ar ve hayaya ve içtimai nizam ve ahlaka uygun olmayan harekette bulunanlarla bu yolda söz ve türkü söyleyen ve çalgı çalanları, kadın ve genç erkeklerle söz atanları, sarkıntılık edenleri ve genç kimseleri her türlü ahlaksızlığa teşvik edenleri polis men eder...” 12. Maddede “Kız ve kadınların gazino, bar, kafeşantan ve bunlara benzer içki kullanılan yerlerde banyo, hamam ve plajlarda çalışabilmeleri o yerin en büyük mülki amirinin iznine bağlıdır...” 13. Maddede “Polis halkın rahatını bozacak ve rezalet sayılacak surette sarhoş olanlara sarhoşluk halinde başkalarına tecavüz edenleri ve mutlak surette ammenin istirahatını bozanları yakalar...” ve 14. maddede “Şehir ve kasabalarda...rahat ve huzuru bozacak surette gürültü yapanlar polisçe men olur...” esası münderiçtir. **T.C. Resmi Gazete**, S.2751, 14 Temmuz 1934, s.4140-4141.

¹¹¹⁵ 18. madde şöyleydi: “Fevkalade hallerde ve devletin emniyet ve selametini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyeti ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkıncaya kadar polis nezareti altına alabilir ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin devamının takdiri en büyük mülkiye amirine aittir.” Bkz. Zeynep Gönen vd., **Polis Yasalarının Ruhu: Mevzuatta Söylemler, Araçlar ve Zihniyet**, Tesev Yayınları, İstanbul 2013, s.19.

¹¹¹⁶ Bu ifadeler polis vazife ve salahiyet kanununun 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13 ve 14. maddelerinde münderiçtir. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.2751, 14 Temmuz 1934, s.4140-4141.

¹¹¹⁷ Bayar'ın ilgili beyanat ve demeçleri için Özel Şahingiray, **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.124-125, 133, 142, 176, 178-179, 185, 196, 203 ve 209'a bakılabilir.

sair anayasaya aykırı hükümlerle tek parti halinde kalabilmek imkanları son zamanlara kadar elde tutulmuştur. Şimdi ise bu hükümler muhalefet partilerini dağıtmak veyahut takatsız bırakmak niyetiyle de elde tutulmak isteniyor...”¹¹¹⁸

Menderes ise anayasanın ihlali üzerinde durdu.¹¹¹⁹ Kanunun 18. maddesini eleştirdi. 25 Ocak ve 13 Ekim 1947’de Ankara, 9 Mart 1947’de İstanbul, 21 Mart 1947’de Kütahya, 26 Mart 1947’de Uşak, 5 Şubat 1948’de ise İzmir’de konuştu. Kanunun seçim emniyeti üzerindeki öneminden bahsetti.¹¹²⁰

Kanunun polise verdiği sınırsız kuvvet basın tarafından da eleştirildi. M. Faik Fenik “18. madde” ile “mülki amirin yetkileri”ni sorguladı.” “Seçim masuniyeti” hususundaki endişeleri paylaştı.¹¹²¹ Adıvar ise “makul şüphe” ve “ferdi hürriyet”e değindi. 18. maddenin kaldırılmasını talep etti.¹¹²² Muhalefetin bu hassasiyeti kamusal bir teyakkuza dönüştü. Hükümet yeni bir tasarı hazırlayarak Meclise gönderdi.¹¹²³

Tasarı hakkında hazırlanan komisyon raporu devrim niteliğindedeydi. 18. madde, “...Cumhuriyet rejiminin...milletin manevi varlığında...yerleşmiş...” olduğu gerekçesiyle reddedildi.¹¹²⁴

Aynı tavır müzakere sürecinde de devam etti. Teşebbüs muhalefet tarafından şükranla anıldı. Hasan Dinçer, hak ve hürriyetlerin ihlalini şiddetle eleştirdi. İdare

¹¹¹⁸ Nazmi Sevgen, **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951, s.171.

¹¹¹⁹ Menderes’in ihlal edildiğini düşündüğü madde 1924 anayasasının 70. maddesidir.

¹¹²⁰ Menderes’in kanuna müteallik eleştirileri için Haluk Kılçık, **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991, s.161, 177-178, 186, 217, 219, 221 ve 275’e müracaat ediniz.

¹¹²¹ “Halk Partisi iktidarının yavaş yavaş hak yoluna girmek üzere olduğuna dair alametler belirlemektedir. Bunlardan bir tanesi de polis salahiyyet ve vazife kanununda vatandaşların hürriyetlerini tahdide müsaade eden meşhur 18. maddenin tamamen ortadan kaldırılması için bizzat hükümetin içişleri komisyonuna bir teklif yapması ve bu teklifin komisyonca derhal kabul olunmasıdır...Polis vazife ve salahiyyet kanununun bir tek maddesi üzerinde yapılan bu münakaşaların esasını sadece anayasaca tanınan ferdi hürriyetin mukaddes olmasında aramamalıdır. Bu madde doğrudan doğruya devletin emniyeti ve selameti ile alakadardır. Ve o nispette de anayasanın emniyetini ve yürürlüğünü garanti etmektedir. Meseleyi ferdi hürriyetin hududundan çıkararak çok daha geniş mahiyetle göz önüne almak ve öylece kıymetlendirmek yerinde olur. Herhangi bir zamanda layettayin bir ferdin bir zabıta işinden dolayı kısa bir zaman içinde de olsa nezaret altına alınması başkadır, seçim zamanı seçimle alakalı bir parti başkanının veya müfettişinin tevkif edilmesi gene başkadır...” Bkz. Mümtaz Faik Fenik, “Madde İle Beraber Zihniyeti de Değiştirmeli”, **Vatan**, 20 Şubat 1948, s.1, 3.

¹¹²² Adnan Adıvar, “Polis Salahiyyet Kanunu”, **Akşam**, 6 Şubat 1948, s.2.

¹¹²³ Murat Karataş, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.29, s.511-512; “Polis Vazife ve Salahiyyet Kanununun Tadili”, **Vatan**, 2 Şubat 1948, s.2; “Polis Vazife ve Salahiyyet Kanunu”, **Ulus**, 19 Şubat 1948, s.1.

¹¹²⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.10, İ.2, S. Sayısı:106, 20.11.1948, s.2; “Polis Vazife ve Salahiyyet Kanunu”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1948, s.1; “Polis Vazife Kanunu”, **Vatan**, 8 Şubat 1948, s.2; “Polis Vazife ve Salahiyyet Kanunu”, **Ulus**, 15 Şubat 1948, s.1.

amirlerine verilen sınırsız yetkiyi hatırlattı. Hulusi Demirelli, meselenin ehemmiyetini anlattı. “*Makul şüph*e”nin mantıksızlığını açıkladı. Erim ise: “...*medeni ve demokrat bir memlekette...teşebbüs haline gelmiş bir suç olmadıkça vatandaşın idari karar ile hürriyetinden mahrum edileme*”yeceğini vurguladı. Akif Eyidoğan, Münir Hüsrev Göle, Şinasi Devrin ve Hulki Karagülle’de aynı ifadeleri kullandı.¹¹²⁵

Nazım Poroy ise tasarımı nefretle hicvetti. Valiye tevdi edilen vazifeleri anlattı. Emniyet ve asayişin önemini hatırlattı.¹¹²⁶ Galip Pekeli de Poroy gibi düşünüyordu. 18. maddeyi “emniyet teminatı” olarak tanımlıyordu.¹¹²⁷

Polis vazife ve salahiyet kanununun 18. maddesi 20 Şubat 1948’de kaldırıldı.¹¹²⁸ 25 Şubatta Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu durum basın tarafından memnuniyetle karşılandı.¹¹²⁹ Muhalefet ise derin bir nefes aldı. Bayar karardan duyduğu mutluluğu sürurla ifade etti: “...*Büyük Kongrenin mukaddes emanet olarak bıraktığı hürriyet misakı tahakkuk yolundadır. Bunun tezahüratı kendisini göstermiştir...Polis vazife ve salahiyetleri kanunu istediğimiz şekilde değişti...*”¹¹³⁰ Menderes ise kararı “...*memleketin iç politikasında salaha doğru atılmış mühim adımlar...*” olarak değerlendirdi.¹¹³¹

2.3.5. Demokrat Partinin İkinci Büyük Kongresi: Milli Teminat Andı ve Yankıları

Muhalefetin travmatik ve hazine sonu, siyasal hayatı, politik mistifikasyon vasıtasıyla inşa edilen yeni bir paradigmaya sürükledi. Muhalifin söylem ve söylevleri tedricen ağırlaşan bir üslup ile nefrete, inkara ve intikama dönüştü. Komprador zihniyet komplocu bir zillate, heyecan halecana, sürur şiddete, naif ise

¹¹²⁵ “*Polis Salahiyet Kanununun 18. Maddesi Kaldırıldı*”, **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1948, s.1; **Aynı Tarihi**, 1-29 Şubat 1948, s.17-18.

¹¹²⁶ Poroy’un savunması basın tarafından hararetle eleştirilmiştir. Bu hususta kaleme alınan bir tenkit için bkz. Ulunay, “*On Sekizinci Madde*”, **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1948, s.1

¹¹²⁷ “*Polis Kanununun 18. Maddesi Kaldırıldı*”, **Akşam**, 21 Şubat 1948, s.1, 2.

¹¹²⁸ Esra Dik, “*1948: Marshall Planıyla Hür Dünyaya Giriş*”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizimi**, Ankara 2008, s.999; “*Polis Salahiyet Kanununun 18. Maddesi Tarihe Karıştı*”, **Cumhuriyet**, 21 Şubat 1948, s.1; “*18. Madde Polis Vazife Salahiyet Kanunundan Çıkarıldı*”, **Ulus**, 21 Şubat 1948, s.1, 6; “*Meclis 18. Maddenin Kaldırılmasını Kabul Etti*”, **Vatan**, 21 Şubat 1948, s.1.

¹¹²⁹ Mesela bkz. Mehmet Ali Sebük, “*18. Madde*”, **Vatan**, 21 Şubat 1948, s.2, 4; Mümtaz Faik Fenik, “*Kısmi Seçimlerden Umumi Seçimlere*”, **Vatan**, 22 Şubat 1948, s.1-3.

¹¹³⁰ Şahingiray, A.g.e., s.220.

¹¹³¹ Kılçık, A.g.e., s.277.

nobrana teslim oldu. Ve muhalefet mağduriyet üzerinden meşruiyet kesb eden tanıdık bir temsili sahneye koydu.

Demokrat Parti ikinci kongresi bu haleti ruhiye içinde ontolojik bir kabusa dönüştü. Demokrat Parti, Meclis grubunun yarısını, genel idare kurulunun ise üçte birini kaybetmiş, hesap ve hizipler içinde hazin, kesin ve keskin bir infiale sürüklenmişti. Mazinin ve ihtirasın sebep olduğu derin tahribat, atıye ait kaygı ve korkuları lirik, epik ve hissi bir pogroma dönüştürmüştü. Büyük Kongre, ihtiras, intikam, husumet ve hezimete reddiye, inkisam ve inhizama manifesto anlamına gelmekteydi.

Demokrat Parti İkinci Kongresi 20 Haziran 1949'da Ankara'da toplandı. Konuşmalar, çekişmeler ve nümayışler tam altı gün sürdü. 1700 delege ile yerli ve yabancı basın tarafından heyecanla takip edildi.¹¹³² Kongre başkanlığına Ekrem Hayri Üstündağ seçildi. İkinci başkanlığa ise Sıtkı Yırcalı ile Memiş Yazıcı getirildi. Kürsüye ilk olarak Bayar çıktı. Uzun bir konuşma yaptı. Maziye şiddetle eleştirdi. Demokrat Partiyi, maddi nizam ile manevi huzur ve asayişin kaynağı olarak tanımladı. Muhalefetin demokrasiyle olan sonsuz ve amansız imtihanını hatırlattı. Parti içi muhalefeti anlattı. İhtar, ihraç ve istifaları “*münafık*”, “*fasık*” ve “*küfrü ilhad*” olarak tanımladı.¹¹³³ Ve ifadelerini manidar, müphem ve zımni bir sonuca bağladı: “*Şimdi...antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminatı ihtiva eder bir şekilde konmaz, az veya çok farklarla 21 Temmuz metotlarının önümüzdeki umumi seçimlerde de tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır? Yüksek heyetiniz bütün memlekete karşı bu sualin cevabını vermeyi ve insaf ve vatanperverlik hislerine hitap ederek meselenin ati için arz ettiği büyük ehemmiyeti iktidara anlatmanın yol ve üslubunu seçmeyi elbette*

¹¹³² “DP Kongresi”, **Zafer**, 1 Haziran 1949, s.1; “D. Parti Kongresi”, **Akşam**, 1 Haziran 1949, s.1; “Demokrat Kongresine 1500-1700 Delege İştirak Edecek”, **Akşam**, 14 Haziran 1949, s.2; “Büyük Kongre Hazırlıkları”, **Zafer**, 14 Haziran 1949, s.1; “Demokrat Partinin Büyük Kongresi”, **Zafer**, 15 Haziran 1949, s.1, 2; “Ankara’da Yeni Sergi Binası”, **Akşam**, 16 Haziran 1949, s.2; “Büyük Kongre Yarın Toplanıyor”, **Zafer**, 19 Haziran 1949, s.1; “DP Kongresi Yarın Toplanıyor”, **Ulus**, 19 Haziran 1949, s.2; “D. Parti Umumi Kongresi Toplandı”, **Akşam**, 20 Haziran 1949, s.1; “D. Parti Kongresi Bu Sabah Toplandı”, **Akşam**, 21 Haziran 1949, s.1; “Demokratların Kongresi Bu Sabah Onda Toplanacak”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1949, s.1; “Celal Bayar Ayakta Coşkunklukla Alkışlandı”, **Akşam**, 21 Haziran 1949, s.1; “Dünkü Toplantı”, **Akşam**, 21 Haziran 1949, s.2; “Büyük Kongre Dün Toplandı”, **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.1.

¹¹³³ “C. Bayar’ın Okuduğu Rapor Bir Çok Hakikatleri Vesikalarla Anlatıyor”, **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.1; “DPG İdare Kurulu Raporu”, **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.4; “Celal Bayar’a Gösterilen Derin Sevgi Tezahüratı”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1949, s.1; “DPG İdare Kurulu Raporu”, **Zafer**, 22 Haziran 1949, s.4.

bilecektir...Sizler bugün çıkmazda gibi görünen iç politikanın türlü güçlüklerini isabetli kararlarınızla çözmeyi bilecek, yurdumuz ve partimiz için güzel bir istikbali en kısa ve en selametli yoldan emniyet altına almaya, elbette muvaffak olacaksınız.”¹¹³⁴

Bayar, konuşmasını alkışlar arasında tamamladı. Aynı gün bütçe, müzakere usulü, tebrik ve teşekkürle ait prosedür tamamlandı. Ertesi gün Genel İdare Kurul raporu üzerinde duruldu. Pek çok delege konuştu. Üslup giderek ağırlaştı. Zaman zaman epizoda, kimi zaman histerik ve politik bir retoriğe dönüştü. Kazım Yurdakul, 12 Temmuz Beyannamesini yakmaktan bahsetti. Rıfat Özden, parti içi muhalefete sataştı. Hüsnü Gür, Alaattin Nasuhoğlu, Sıtkı Yırcalı, Rauf Onursal ve Nuri Özsan aynı minvalde konuştu. Kongrenin olağanüstü ambiansı 22 Hazirana da bulaştı. Hatta nevrotik bir harbe dönüştü. Kıyam, isyan, şiddet ve kan gibi en iptidai hislere hitap edildi. Ali Çetin, zulme karşı isyanı teşvik etti. Osman Kapani, seçime hile karıştıranları kasaba kasaba köy köy dolaştırmakla tehdit etti. Pertev Aral, “...ölmek icab ederse öleceğiz, öldürmek icab ederse öldüreceğiz...” dedi. Selman Oluç, kin ve intikam hissiyle ağlamayı önerdi. Bir delege Halk Partisine inanmayı şeytandan medet ummaya benzetti. Diğeri kardeş kanı akıtmaktan bahsetti. Muzaffer Balaban, Ziya Paşa'nın meşhur mısrasını zikretti: “*Hazır ol cenge ister iseniz sulh ve salah.*” Hasena Vacit ise “*Ya istiklal Ya ölüm*” vecizesini hatırlattı.¹¹³⁵ Bu kesin ve keskin tavır muktedir ve muhalif için ontolojik ve anlaşılabilir bir zarureti ifade ediyordu. Muktedirin muhalefetle imtihanı bünyevi ve harici bir cebir ile gayri rücu bir süreci işaret ediyordu. Muhalefet ise şiddet, nefret, kin ve intikamdan besleniyordu. Trajik bir öykünün kahramanı olmak mazlumu partizan ve partidaşa, temayülü mensubiyet ve rabıtaya, irtibatı ise itibara dönüştürüyordu. Bu durum kommansalist bir ilişkiyi andırıyordu. Asgari müşterekler azami bir mutabakata, mücadele münasebete mahkum oluyordu. Birbirine rağmen birlikte var olmak anlamlı bir paradoksu formüle ediyordu.

¹¹³⁴ **Genel İdare Kurulu Raporu**, Ankara 1949, s.16.

¹¹³⁵ “21 Temmuz Faciası Hortlayamaz”, **Zafer**, 23 Haziran 1949, s.1; “D. Milletvekillerinin Meclisten Çekilmeleri Fikri Tekrar Ortaya Atıldı”, **Akşam**, 23 Haziran 1949, s.1; “DP Kongresinde İktidar Partisine Şiddetli Hücumlar Yapıldı”, **Akşam**, 23 Haziran 1949, s.1; “DP Büyük Kongresinde CHP'ye Ağır Hücumlar”, **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1949, s.1; “Kongrede Söylenen Mühim Sözler”, **Zafer**, 22 Haziran 1949, s.1.

Demokrat Parti Büyük Kongresinin dördüncü günü de aynı usul ve şiddetle devam etti. Uzun nutuklar, tehdit, tenkit ve takdir ile tezyin edildi. Politik retorığın en güzide örnekleri sahnelendi. Bayar ikinci kez kürsüye çıktı. Bir buçuk saat süren uzun bir konuşma yaptı. 12 Temmuz Beyannamesine bir kez daha değindi.¹¹³⁶ 21 Temmuz seçimlerini hatırlattı. Dış politika, laiklik ve din eğitimi üzerinde durdu.¹¹³⁷ Ve yine alkışlarla uğurlandı.¹¹³⁸

Kongrenin beşinci günü seçimlerle geçti. Bayar, 917 oyla genel başkanlığa getirildi.¹¹³⁹ Genel idare kuruluna Refik Koraltan, Adnan Menderes, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Refik İnce, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen, İhsan Şerif Özgen, Üzeyir Avunduk, Nuri Özsan, Celal Ramazanoğlu, Kamil Gündeş ve Kemal Özçoban seçildi. Parti Haysiyet Divanına ise, Fuat Hulusi Demirelli, Ekrem Hayri Üstündağ, Fikri Apaydın, Hamit Şevket İnce, Salamon Adato, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Lebip Divanlıoğlu, Hasan Polatkan, Ahmet Veziroğlu, Levent Mimaroglu, Faruk Nafiz Çamlıbel getirildi.¹¹⁴⁰ Aynı gün ihraç ve ihtar kararları onandı. Parti içi muhalefet tasfiye edildi. Otorite, itibar ve meşruiyet kazandı.¹¹⁴¹

Demokrat Parti Büyük Kongresi tüzük ve program konusunda da önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Laiklik, yeniden izah edildi. Sendika ve grev hakkı ile izin ve tatil esasları yeniden belirlendi. Özelleştirmenin öneminden bahsedildi. Din

---

¹¹³⁶ “*Celal Bayar’ın Hatiplerin Tenkidine Verdiği Cevap*”, **Akşam**, 24 Haziran 1949, s.1, 2; “*Demokrat Parti Kongresinden İtibalar*”, **Akşam**, 24 Haziran 1949, s.1; “*C. Bayar Kongrede Dün Tenkitlere Cevap Verdi*”, **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1949, s.1; “*Celal Bayar’ın Tarihi Hitabesi*”, **Zafer**, 24 Haziran 1949, s.1.

¹¹³⁷ Bu hususta şu ifadeleri kullandı: “Programımızda din eğitimi de diğer hürriyetler gibi mukaddestir demişizdir. Programımız laiklik, dine hürmet esasını en iyi şekilde tespit etmiştir. eğer biz iktidarda olsaydık bu programın tatbiki keyfiyeti de mütehasısların hazırlayacağı bir programla elde edilirdi. Türk milleti Müslümandır. Müslüman kalacaktır. Allah’ına Müslüman olarak gidecektir. Din tedrisat meselesi tamamıyla teknik bir meseledir. Bunu genel idare kurulu şöyle böyle yapacağım deseydi acele etmiş olurdu. Bu programımızın tatbikini elde ettiğimiz gün en salahiyyetli, en mutemet kimseler tarafından tatbik şekli ile programa bağlanacaktır...” Bkz. Şevket Temuçin, **Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar**, Ankara 1950, s.27.

¹¹³⁸ Mümtaz Faik Fenik, “*Bayar’ın Tarihi Hitabesi*”, **Zafer**, 24 Haziran 1949, s.1; Muhip Dranas, “*Büyük Celal Bayar*”, **Zafer**, 24 Haziran 1949, s.2.

¹¹³⁹ “*Bayar İttifakla Tekrar D. Parti reisliğine Seçildi*”, **Akşam**, 25 Haziran 1949, s.1; “*Kongre Celal Bayar’ı Tekrar Parti Başkanlığına Seçti*”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1949, s.1.

¹¹⁴⁰ “*Dün Genel Kurul Seçimi Yapıldı*”, **Zafer**, 25 Haziran 1949, s.1; “*Yeni Genel İdare Kurulu*”, **Zafer**, 25 Haziran 1949, s.1; “*Haysiyet Divanı Seçimleri*”, **Zafer**, 26 Haziran 1949, s.1.

¹¹⁴¹ “*Partiden Çıkarılanların İtirazları Reddoldu*”, **Zafer**, 23 Haziran 1949, s.1; “*Bugün Seçimlerin Yapılması Muhtemel*”, **Zafer**, 24 Haziran 1949, s.1.

eğitimine açıklık getirildi. Kalkınmayı temin edecek esaslar belirtildi. Mahalli teşkilatların yetki ve nüfuzu güçlendirildi.¹¹⁴²

Ertesi gün ana davalar üzerinde duruldu. Son derece sert ve keskin bir rapor hazırlandı. Bu metin “*Milli Teminat Andı*” olarak tanımlandı. Muktedir bir kez daha uyarıldı: “...vatandaş siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve milli hakimiyet esaslarının tahakkukuna herhangi bir surette engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakki olunması lüzumunu memleketin yüksek menfaati hesabına belirtmeyi ve aksi yolda hareket etmeye teşebbüs edenlerin ise milli vicdanın ifadesi olan milli husumete maruz kalmak gibi ağır ve tarihi mesuliyete mahkum olacakları muhakkaktır.”¹¹⁴³

Kongre, 25 Haziranda kapandı.¹¹⁴⁴ Alınan kararlar ise unutulmadı. Milli Teminat Andı, husumet andı ve linç kanunu olarak tanımlandı. Hükümet tarafından şiddetle karşılandı. Demokrat Partinin kapatılması bile planlandı.¹¹⁴⁵ 27 Haziran gecesi son derece sert bir bildiri yayınlandı.¹¹⁴⁶ Kararın, hukuk devleti ve nizamla bağdaşmadığı vurgulandı. Vatandaşları korku ve baskı altına almak olarak algılandı. Anarşi hususu hatırlatıldı. Kararlılık konusunda uyarılar yapıldı: “...genç demokrasimizi kökleştirmeyi kendisi için tarihi bir vazife bilen hükümet siyasi teşekküllerin tethiş usulleriyle vatandaş vicdanlarına tahakküm etmelerine asla

¹¹⁴² “Program ve Tüzükte Yapılan Değişiklikler”, **Zafer**, 26 Haziran 1949, s.1, 6; “Demokrat P. Programında Yapılan Esaslı Değişiklikler”, **Zafer**, 27 Haziran 1949, s.1, 6; “Program ve Anayasa İşlerine Dair Teklifler”, **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.1; “Programda Değişiklikler”, **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.2; “D. Parti Kongresinde İleri Sürülen Dilekler”, **Akşam**, 24 Haziran 1949, s.2.

¹¹⁴³ “Seçimler İfsat Edenler Millet Husumetine Maruz Kalacaklardır”, **Zafer**, 26 Haziran 1949, s.1, 6; “Milli Teminat Andı”, **Akşam**, 22 Haziran 1949, s.2; “D.P. Belgeleri”, **Tarih ve Toplum**, S.53, Mayıs 1988, s.268. Ağaoğlu, beyannamenin şiddetini kongrenin heyecan ve atmosferi ile muvazaa meselesine atfetmiştir: “...Halk Partisi ile muvazaa isnadı ve görünüşte buna dayanan içimizdeki büyük ihtilaf ve ayrılıklar, elbette ki, bütün memlekette ve parti teşkilatının her kademesinde çeşitli etkiler yaratmıştı. Bir çok partililer bu isnadın devamlı propagandası ile yaratılmış havası içinde idiler. Bu hava acaba? kelimesi ile anlatılabilir. o halde Büyük Kongrede bu havayı dağıtmak, Demokrat Partinin Halk Partisi ile muvazaa halinde olmadığını bütün millete ve kongre ağzından haykırmak yerinde olabilecekti. İşte Yırcalı ve bazı arkadaşlarını Tesanüt Andı’nı hazırlamaya ve sert bir manzara vermeye zorlayan da belki bu düşünce, daha doğrusu bu histi...” Bkz. Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.331.

¹¹⁴⁴ “Büyük Kongre Dün Sona Erdi”, **Zafer**, 26 Haziran 1949, s.1. Kongre hakkındaki teferruat için **D.P. Kongresi**, Ankara 1949, s.1-110’a bakılabilir.

¹¹⁴⁵ Hilmi Uran, Demokrat Partinin kapatılma fikrinin dönemin Temyiz Mahkemesi Reisi Halil Özyörük tarafından dile getirildiğini, adliye vekili Fuat Sirmen tarafından müdafaa edildiğini ancak Başvekil Şemsettin Günaltay tarafından reddedildiğini bildirmektedir. Uran bu durumu Halk Partinin bir erdemi olarak ifade etmektedir. Bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.405-406.

¹¹⁴⁶ “Hükümet Dün Bir Tebliğ Neşretti”, **Zafer**, 28 Haziran 1949, s.1; “Başbakanlık Dün Gece Bir Beyanname Neşretti”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1949, s.1; “Hükümet Kardeş Kanı Akmasına Müsaade Etmeyecek, Müteyakkız Bulunacak”, **Akşam**, 28 Haziran 1949, s.1.

müsaade etmeyecektir. Kin ve nifak havası içinde kardeş kavgalarıyla vatanın iç ve dış selametini tehlikeye düşürecek ve nihayet rejimimizi bir diktatörlüğe götürecektir hareketlere hükümet elindeki bütün vasıtalarla karşı koymak kararındadır..."¹¹⁴⁷

Milli Teminat Andı Millet Partisi tarafından tereddüt ve teheyyc ile karşılandı. Hikmet Bayur, kararın doğru olduğunu açıkladı.¹¹⁴⁸ Ancak gerçekçi bulmadı. Bayar ise suçlamaları reddetti. 28 Haziranda bir bildiri yayınladı. Maksudı "*tahzir*" olarak tanımladı. Hükümeti suçladı: "*...memlekette bir endişe hüküm sürüyorsa bu Demokrat Partinin takip ettiği siyasetten değil, yalnız ve yalnız iktidara*

¹¹⁴⁷ Resmi tebliğ şu ifadeleri ihtiva ediyordu: "Demokrat parti ikinci büyük kongresinde verildiği anlaşılan kararlar dolayısıyla hükümet bütün vatandaşlara aşağıdaki hususları bildirmeyi vazife sayar: milli ant adı altında ilan oluna karar hükümetçe incelenmiş ve bu kongre kararı delalet ettiği zihniyet bakımından bir hukuk ve nizam devleti mefhumu ile telifi asla kabil olmayacak mahiyette görülmüştür. Muğlak bir üslupla yazılmış olan bu karar vatandaşların seçimlerde meşru müdafaa halinde kalabileceklerini ve bu taktirde haklarını anayasa ve Türk Ceza Kanunu müeyyidelerine dayanarak korumalarının kaçınılmaz bir zaruret olduğunu söylemekte ve vatandaşlara bu türlü bir haksızlığa karşı bilfiil harekete geçmek yolunu göstermektedir. Buna gör seçim hakkının ihlal edildiğini gören veya zanneden her vatandaş yalnız kendi taktirine dayanarak kanunun bu işe memur ettiği kimselerin işine karışacak, onları kendi taktir ve arzusuna göre iş görmeye zorlayabilecektir. Karar vazifeli devlet memurlarını milli husumete maruz kalmakla tehdit etmekte ve oy sahibi vatandaşları korku ve baskı altına almayı istihdaf eylemektedir. Herhangi bir hareketin haksız olup olmadığı, herhangi bir kanunun anayasaya uygun bulunup bulunmadığı hakkında her vatandaş veya her parti kendi kanaat, düşünce ve menfaatine göre karar vermeye kalkışır ve bu kararını bizzat tatbika yeltenirse bundan devlet nizamı değil ancak devleti süratle yıkıma götürecektir bir anarşi doğar. Demokrat partiyi idare edenlerin ve bu parti kongresinin vatandaşlar arasında husumet duyguları uyandırmak ve buna bir de milli vasfını takmak istemesi anlaşılabilir bir zihniyetin ifadesidir. Hükümet hürriyet rejiminin memlekette tam manasıyla yerleşmesine var gayretiyle çalışır ve bütün muhalefet gruplarının bu yolda işbirliğini temine uğraşırken bilhassa son zamanlarda memlekette bir huzursuzluk havası yaratmak tertipleriyle karşılaşmış bulunmaktadır. Demokrat Partinin bu hareket tarzını hükümet hayretle ve esfle müşahede etmiştir. her demokratik idarenin temeli seçimdir. Hükümet işbaşına geldiği günden beri vatandaşların yüreğinde hiçbir şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak bir seçi kanununu meydana getirmek için bütün ilim ve tecrübe kaynaklarından faydalanmaya kararlı bulunmakta ve bu yolda çalışmaktadır. Bu maksatla Demokrat partiden ve diğer muhalefet parti ve gruplarından her fırsatta işbirliği istenmiştir. Hatta hükümet ara seçimleri vesilesiyle muhalefetten bu günkü seçim kanununda lüzum gördükleri değişiklikleri bildirmelerini talep etmiştir. fakat yine belirtmek zorundayız ki, bu ana kadar hiçbir teklif elde etmek mümkün olmamıştır. Görülüyor ki, bu yolda işbirliğinden kaçınan Demokrat Parti seçim konusunu alabildiğine istismar ederek memlekette huzursuzluk havasını devamlı kılmayı bir politika taktiği yapmak yolunu tutmuştur. Hükümet Demokrat partinin bir yıldırma politikası gütmek istediğini müşahede etmektedir. Demokrat Partinin bundan böyle tutacağı yol ne olursa olsun hükümet her vesile ile ilan ettiği gibi 1950 seçimlerinin iyi hazırlanmış bir kanunla tam bir serbestlik içinde ve emniyetli şekilde yapılmasını sağlayacaktır. Fakat genç demokrasimizi kökleştirmeyi kendisi için tarihi bir vazife bile hükümet siyasi teşekküllerin tethiş usulleriyle vatandaş vicdanlarına tahakküm etmelerine asla müsaade etmeyecektir. Kin ve nifak havası içinde kardeş kavgalarıyla vatanın iç ve dış selametini tehlikeye düşürecek ve nihayet rejimimizi bir diktatörlüğe götürecektir hareketlere hükümet elindeki bütün vasıtalarla karşı koymak kararındadır. Yurt selametinin ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin bekçisi olan hükümet on zamanlarda Demokrat Parti tarafından yaratılmak istenen tethiş havasından vatandaşlarımızın endişe etmemelerini ve her derecedeki vazifelilerin ürkmeceklerinden emin olmalarını tavsiye eder." Bkz. "*Hükümet Dün Akşam Bir Tebliğ Neşretti*", **Akşam**, 28 Haziran 1949, s.1, 2. Nihat Erim'in eleştirileri için **Demokrat İzmir Gazetesi**'nin 17 Temmuz 1949 tarihli nüshasına müracaat edilebilir.

¹¹⁴⁸ Hikmet Bayur, "*MP Liderinin Görüşü*", **Kudret**, 29 Haziran 1949, s.1-4.

eski zihniyetin hakim olmasından ve 21 Temmuz usullerinin tekrarına teşebbüs olunması ihtimalinden doğmaktadır...”¹¹⁴⁹ Ve inancını bir kez daha hatırlattı: “...Demokrat Parti şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da bütün gayretlerini her şeyden önce memlekette demokratik bir idarenin kurulması ve hukuki devlet prensibinin tam olarak gerçekleşmesi üzerine teksif edecek, içte ve dışta bir nizam, istikrar ve terakki unsuru olmak vazifesinde bütün azimle devam edecektir.”¹¹⁵⁰

Milli Teminat Andı basın tarafından da tartışıldı. Kamuoyu neredeyse ikiye bölündü. Bir kısmı manevi bir müeyyide olarak resmetti.¹¹⁵¹ Daha büyük bir kısmı ise laubalilik ve zorbalığa benzetti. Şiddet, terör, kan, intikam ve ihtilalden bahsetti.¹¹⁵²

2.3.6. Adli Teminat Meselesi

21 Temmuz hadisesi, maşeri vicdan ve müşterek belleği vehim ve vesveseye mahkum etmiş, seçim ve seçime dair gelenek ve değerleri inan ve itimattan yoksun psikik bir takıntıya dönüştürmüştü. Böylece “seçim emniyeti” konusu kronik bir problem ve propagandanın teması olmuş, seçim kanun ve emniyeti muhalefet tarafından şiddetle eleştirilmişti. Celal Bayar; “*reyin gizliliği, tasnifin aleniyeti ve adli teminatı*”, İzmir, Balıkesir, Afyon, Beşiktaş, Pendik, Sivas, Bilecik ve İzmit’te ısrarla ifade etmişti.¹¹⁵³ Emniyet meselesi Menderes’in de temel problemiydi. O, Milli iradenin şeksiz ve şüphesiz tecellisine olağanüstü bir kıymet ve kutsiyet atfetmişti. “...hürriyet güneşinin bütün parlaklığıyla henüz uğramadığı bu

¹¹⁴⁹ “*Celal Bayar’ın Hükümete Cevabı*”, **Akşam**, 29 Haziran 1949, s.1.

¹¹⁵⁰ “*Demokrat Partinin Tebliğe Cevabı*”, **Zafer**, 29 Haziran 1949, s.1.

¹¹⁵¹ Bu husustaki değerlendirmeler için bkz. Ali Naci Karacan, “*Demokrasi-İktidar Bilmecesi*”, **Tan**, 20 Temmuz 1949, s.1.

¹¹⁵² Yavuz Abadan, “*Yalnız Kanun Yolu İle*”, **Ulus**, 27 Haziran 1949, s.5; Yavuz Abadan, “*İç Emniyetin Temeli*”, **Ulus**, 25 Haziran 1949, s.5; Peyami Safa, “*Muhalefet ve Edebi Ölçüsü*”, **Ulus**, 26 Haziran 1949, s.1; Yavuz Abadan, “*Milli Husumet*”, **Ulus**, 30 Haziran 1949, s.5; “*D. Partinin Milli Husumet Beyanamesi*”, **Akşam**, 27 Haziran 1949, s.1 ve “*Partiler Arasındaki Mücadele Kızıştı*”, **Vatan**, 31 Temmuz 1949, s.3.

¹¹⁵³ İlgili söylev, demeç ve beyanat için Özel Şahingiray, **Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956, s.161, 167, 169, 173, 113, 115, 116, 119-121, 146, 176, 178, 179, 203 ve 204’e müracaat edilebilir.

memlekette en küçük suiistimali bile önleyecek tedbirleri”n lüzumundan bahsetmişti.¹¹⁵⁴

Muhalefetin bu husustaki ilk ciddi teşebbüsü 19 Eylül 1946’da gerçekleşti. Hazim Bozca, Hasan Dinçer ve Nuri Özsan, “4918 sayılı milletvekilleri seçim kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi”ni talep etti. “Milli iradenin tecellisine mani olacak hükümlerin kaldırılması”ni istedi. 24. maddenin; rey masuniyetini temin edecek şekilde revize edilmesini,¹¹⁵⁵ 25. maddenin seçim saatlerini düzenleyen ilkelerinin değiştirilmesini,¹¹⁵⁶ 27. maddenin oy pusulasının yakılmasına salık veren hükümlerinin bertaraf edilmesini,¹¹⁵⁷ 34. maddenin parti temsilcilerine imza

---

¹¹⁵⁴ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki...**, Demokrasi Yayınları, C.1, s.144. Menderes’in konuya müteallik ifadeleri için ayrıca Kılçık, a.g.e., s.70, 83, 102, 172-173, 177-178, 179, 275, 282 ve 289’a bakılabilir.

¹¹⁵⁵ 4918 sayılı kanunun 24. maddesi şöyleydi: “Sandık kilitlendikten sonra her gelen seçmenin kimliği sorularak kendisine bir mühürlü zarf verilir. Oy pusulalarının behemehal bu mühürlü zarflar içine konulup kapatıldıktan sonra sandığa atılması şarttır. Oy pusulaları seçmenler tarafından tedarik edilebileceği gibi seçim yerinde önceden hazırlanmış bulunan kâğıtlardan alınmak suretiyle kullanılabilir. Adayların adlarını gösteren ve önceden bastırılmış veya yazılmış oy pusulaları da kullanılabilir. Oy pusulalarına ne kadar milletvekili seçilecekse o kadar milletvekili adı yazılabileceği, yazısı olmayanların emniyet ettikleri kimselere de yazdırabilecekleri belirtilir. Pusulaları yazmak veya yazdırmak için seçim komisyonunca münasip bir yerin önceden hazırlanmış bulunması lâzımdır. Pusulalarda, belirtilen miktardan ziyade ad yazılır veya yazdırılırsa bu pusulaların başından başlayarak sırası ile yalnız seçilecek sayıdaki adlar kabul edilip fazlası hükümsüz sayılır. İstenilen sayıdan daha az ad yazılmış veya yazdırılmış ise yalnız yazılı adlar kabul olunur’. Pusulaya aynı ad birkaç kere yazılmış ise bu, bir oy sayılır. Oy pusulalarına yazılan adlar okunamazsa hesaba katılmaz. Oy pusulalarına ad ile birlikte soyadının yakılması mecburidir Ancak adı veya soyadı yazılan adayın kim olduğu anlaşılırsa oy ona aittir Zarf içinde birden fazla pusula çıktığı ve bu pusulalarda aynı adlar aynı sıra ile yazılı bulunduğu takdirde pusulalardan yalnız biri hesaba katılır ve eğer bu pusulalarda başka başka adlar yazılmış veya aynı adlar değişik sıra ile yazılmış ise hiçbiri sayılmaz imza, mühür veya seçmenin kim olduğunu belirten herhangi bir işaret bulunan ve renkli olan oy pusulaları hesaba katılmaz Mühürsüz zarf içinde atılan pusulalar hükümsüz sayılır. Kanunun bu şartları seçimden önce gazete ile, olmayan belde ve köylerde âdet olan vasıtalarla ilân edilir.” Bkz. **T.C. Resmî Gazete**, S.6326, 6 Haziran 1946, s.10703.

¹¹⁵⁶ 25. Maddede şu hükümler mevcuttu: “Seçim yerine gelen her seçmene koy ve mahallesi, ad ve soyadı sorulur ve gerekirse kimlik cüzdanını göstermesi istenebilir Bu suretle kimliği belli olan seçmenin seçim defterindeki adı yanma imzası alınarak zarfı sandığa atmasına izin verilir İmza bilmiyorsa veya mühürüm yoksa sol elinin baş parmağı bastırılır ve bu parmağı olmayanların hangi parmağı bastırıldığı yazı ile açıklanır. Her, seçmen kendi oyunu getirip sandığa atmakla ödevlidir. Hiçbir sebep ve suretle başkasının namına oy pusulası sandığa atılamaz. Oyların sandığa atılacağı sure saat sekizden on dokuza kadardır Ancak sandık başında oyunu vermemiş seçmenler varsa onlar da oylarını kullanmadan tasnife başlanamaz.” Bkz. Aynı yer.

¹¹⁵⁷ İlgili madde şundan ibaretti: “Oy verme bitince seçmen defterlerine konmuş olan imza, mühür veya parmak işaretlerine göre oylarını kullananların sayısı bir tutanakla belirtilerek sandık seçim komisyonlarınca açılır. Sandık içinden çıkan oy zarfları sayılarak oylarını kullananların sayısı bir tutanakla karşılaştırılır. Fazla zarf çıktığı takdirde fazlası açılmadan yakılır ve oy pusulaları 24. maddedeki esaslar göz önünde bulundurulmak suretiyle tasnif edilir. Bu suretle oyların sayılması ve tasnifi bittikten sonra A) Seçim günü; B) Sandığın ne zaman ve kimlerin huzuru ile açıldığı; C) Sandıktan kaç oy zarfı çıktığı ve oylarını kullananların sayısını belirten tutanakla karşılaştırma sonucu ve fazla çıkan zarfların yok edildiği D) Oy pusulalarından kaç tanesinin ne sebeple hesaba katılmadığı; E) En ziyade oy alanlardan başlayarak kimlerin kaç oy aldığı; F) Seçimin kanuna aykırı

salahiyeti verilecek şekilde yeniden düzenlenmesini¹¹⁵⁸ ve 46. maddenin ceza ve yargılama usullerine ait ilkelerinin düzeltilmesini istedi.¹¹⁵⁹ Ancak bu teklif Adalet ve İçişleri Komisyonu tarafından reddedildi.

Seçim kanunu Ocak 1948’de yeniden gündeme geldi.¹¹⁶⁰ Başbakan, Meclis Grubundan yetki ve destek aldı.¹¹⁶¹ Seçim emniyetinin sağlanacağı konusunda teminat verdi.¹¹⁶² Hükümet tarafından hazırlanan proje 30 Mart 1948’de Meclise sunuldu. “*Milletvekilleri seçim kanununun 15. maddesine bir fıkra eklenmesine ve 24, 25, 27 ve 34. maddelerinin değiştirilmesine dair kanunun tasarısı*” yürürlükte olan seçim kanununu demokrasinin ana prensipleriyle mutabık ileri bir adım olarak tanımlıyordu. Tatbikatta görülen vuzuhsuzluktan şikayet ediyordu. Oy verme bahsine ait 24. maddenin kapsamı genişletilerek hücre usulü getiriliyordu. 25. madde ile oy verme süresi kısaltılıyordu. 27. madde de oyların tespit ve sayımına dair yeni bir prensip kabul ediliyordu. Sandığın halkın huzurunda açılarak ilanı ile mazbatanın parti ve aday temsilcilerine teslimi üzerinde duruluyordu. 34. madde ise mümessillerin görev ve sorumluluklarını yeniden tanzim ediyordu.¹¹⁶³

Hükümetin yeni projesi muhalefet tarafından şiddetle eleştirildi. Bu eleştiri maddi ve manevi sahada yürütülen psikolojik bir cinnete dönüştü. Muhalefet mobilize olarak sine-i millete döndü. Son derece ağır bir üslupla devasa mitingler düzenledi. Bayar, 30 Nisanda Samsun ve Ordu’da,¹¹⁶⁴ 5 Mayıs’ta Çorum’da,¹¹⁶⁵ 9

şekilde yapıldığı haber verildiği veya şikâyet edildiği takdirde bunların nelerden ibaret olduğu; bir tutanakla belirtilir Seçim komisyonlarınca tutulmuş olan tutanaklar ve seçim defterleri, hesaba katılmayan oy pusulaları ile birlikte bu komisyonlar tarafından mühürlenmiş bu zarf içinde seçim bürosunun bağlı olduğu seçim kuruluna, teslim edilir Hesaba katılan oy pusulaları komisyon üyeleri ve orada hazır bulunanlar önünde yakılır ve bu keyfiyet bir tutanakla belirtilir.” Bkz. Aynı yer.

¹¹⁵⁸ 34. madde: “Seçime katılan siyasi partilerin temsilcileri, oyların sandığa atılması ve açılıp tasnif edilmesi sırasında seçim kurulu ve komisyonlarında hazır bulunmağa yetkilidirler Bu maksatla seçim kurulları başkanları, mahallerinde teşkilâtı olan yerlerde bu partilerin birer temsilcisini seçimde hazır bulunmak için yazı ile davet ederler. Doğrudan doğruya adaylığını koyanlar isterlerse kendileri seçim kurul ve komisyonlarında bulunabilecekleri gibi temsilcilerini de gönderebilirler.” Bkz. Aynı yer.

¹¹⁵⁹ 46. madde ile, seçim işinden doğan kamu hukuku davası seçimin bittiği tarihten başlayarak altı ay içinde açılmadığı takdirde kovuşturma yapılamaz, hükmü getiriliyordu. Bkz. Ag.g., s.10704. Kanun teklifinin teferruatı için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 9.7.1948, s.3-5.

¹¹⁶⁰ Kanunun yeniden konuşulmasında İnönü’nün dahlî ve müdahalesi mevcuttur. Teferruat için bkz. İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz. Ahmet Demirel, C.1, İstanbul 2001, s.489.

¹¹⁶¹ 14 Ocak 1948 tarihli oturum son derece şiddetli eleştirilere sahne oldu. Hükümetin sunduğu kanun teklifi 33 muhalif reyeye rağmen muvafakatla kabul edildi. Bkz. Karataş, a.g.m., s.511-512.

¹¹⁶² “*Hükümet Seçimleri Tam Teminat Altına Almak Kararında Samimidir*”, **Akşam**, 1 Mayıs 1948, s.1; “*Hükümet Güven Oyu Aldı*”, **Ulus**, 19 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁶³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, S. Sayısı:185, 9.7.1948, s.1-2.

¹¹⁶⁴ “*Demokrat Partisi Liderinin Yeni Nutku*”, **Akşam**, 1 Mayıs 1948, s.2; “*Celal Bayar Nafile Yorumuyor*”, **Yeni Sabah**, 1 Mayıs 1948, s.1.

Mayısta Eskişehir ve Sakarya'da,¹¹⁶⁶ 11 ve 16 Mayıs'ta İstanbul'da,¹¹⁶⁷ 23 Mayıs'ta Bursa'da,¹¹⁶⁸ 30 Mayıs'ta Ankara ve Antalya'da,¹¹⁶⁹ 6 Haziran'da Kastamonu'da,¹¹⁷⁰ 10 Haziran'da Akşehir'de,¹¹⁷¹ 12 Haziran'da Konya'da,¹¹⁷² 13 Haziran'da Karaman ve Zonguldak'ta,¹¹⁷³ 14 Haziran'da Adana'da,¹¹⁷⁴ 15 Haziran'da Ceyhan'da,¹¹⁷⁵ 19 Haziran'da Maraş'ta¹¹⁷⁶ ve 26 Haziran'da Mardin'de konuştu.¹¹⁷⁷ Söylev ve demeçlerinde ısrarla emniyet üzerinde durdu. Gizli oy, aleni tasnif, adli teminat ve memurun muhakemat kanununun kaldırılmasını istedi. Seçim emniyetinin öneminden bahsetti. Milli iradenin hassasiyet ve hayatiyetini ifade etti. Emniyetsiz bir seçime girilmeyeceğini zikretti.

Bu söz düellosu Menderes, Köprülü ve Aldoğan'ın şirazesiz üslubuyla sataşmaya dönüştü.¹¹⁷⁸ İnönü, tanıdık bir üslupla tanıdık bir tehlikeyi anlattı. "...dünyanın nereye varacağı belli olmayan buhranı"ndan bahsetti.¹¹⁷⁹ Günaltay çok sert konuştu. Muhalefeti adeta tehdit etti: "...Bir tekme ile kanunları yıkacağız vaveylasının izan sahibi vatandaşlar dimağında garip istifhamlar uyandırmış olması pek tabiidir. Çünkü bu gibi sözler hakiki bir demokrasi ruhunu değil, tahteşşuur yaşayan totaliter bir zihniyeti belirtmektedir. Memleketin mukadderatına ait ana

---

¹¹⁶⁵ "Celal Bayar Çorum'da", **Akşam**, 6 Mayıs 1948, s.1.

¹¹⁶⁶ "Bayar Seçim İçin Emniyet İstiyor", **Vatan**, 10 Mayıs 1948, s.1, 2; "Eskişehir'de B. Bayar'ın Dünkü Nutku", **Ulus**, 10 Mayıs 1948, s.1; "Bayar'ın Sakarya Mitingindeki Nutku", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1948, s.1; "Celal Bayar'ın Nutku", **Akşam**, 10 Mayıs 1948, s.1.

¹¹⁶⁷ "B. Bayar'ın İstanbul'da Demeci", **Ulus**, 12 Mayıs 1948, s.1; "İstanbul'da Dün Yapılan Miting", **Ulus**, 17 Mayıs 1948, s.4; "DP'nin Dün İstanbul'da Yaptığı Büyük Miting", **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1948, s.1; "D. Partinin Dünkü Mitingi", **Akşam**, 17 Mayıs 1948, s.2; "Demokrat Parti Mitinginin Kararı", **Akşam**, 18 Mayıs 1948, s.2.

¹¹⁶⁸ "Bursa'da Muazzam Bir Miting Yapıldı", **Yeni Sabah**, 24 Mayıs 1948, s.1.

¹¹⁶⁹ "Demokratların Ankara ve Antalya Mitingleri", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1948, s.1; "Demokratların Ankara Mitingi", **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1948, s.5; "Ankara Mitingi Dolayısıyla Cumhurbaşkanına ve Başbakanına Çekilen Telgraflar", **Akşam**, 1 Haziran 1948, s.2; "Demokratların Ankara Mitingi", **Vatan**, 2 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷⁰ "D. Parti Mitingleri Devam Ediyor", **Akşam**, 7 Haziran 1948, s.1; "Yurtta Demokrat Parti Mitingleri Devam Ediyor", **Yeni Sabah**, 7 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷¹ "Celal Bayar'ın Akşehir'deki Nutku", **Akşam**, 11 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷² "Celal Bayar Dün Konya'da Bir Nutuk Söyledi", **Akşam**, 13 Haziran 1948, s.1; "DP'nin Konya'daki Büyük Mitingi", **Yeni Sabah**, 13 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷³ "Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Nutukları", **Akşam**, 14 Haziran 1948, s.2; "D. Partinin Zonguldak Mitingi", **Yeni Sabah**, 14 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷⁴ "C. Bayar Dün Adana'da Bir Nutuk Söyledi", **Akşam**, 15 Haziran 1948, s.2; "Bayar'ın Adana'daki Mühim Nutku", **Yeni Sabah**, 15 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷⁵ "Celal Bayar Çukurova'da", **Akşam**, 16 Haziran 1948, s.1.

¹¹⁷⁶ "DP Başkanı C. Bayar Maraş'ta", **Yeni Sabah**, 20 Haziran 1948, s.5.

¹¹⁷⁷ "Celal Bayar'ın Mardin'deki Nutku", **Akşam**, 27 Haziran 1948, s.2.

¹¹⁷⁸ "Adnan Menderes Giresun'da Bir Konuşma Yaptı", **Akşam**, 29 Mayıs 1948, s.2; Sadık Aldoğan, "Seçim İşlerinde En Büyük Teminat", **Yeni Sabah**, 28 Haziran 1948, s.1, 5.

¹¹⁷⁹ "İnönü'nün Makalesi", **Akşam**, 1 Mayıs 1948, s.2.

kanunlar sokak ortasında koparılan yaygaralarla değil, Büyük Millet Meclisinde geniş bilgiye ve engin tecrübeye dayanan fikir mücadelesiyle halledilir...Bizim şurada burada beliren taşkınlıklara, atıp tutmalara karşı metanetli seyirci durumunda kalışımızın, memleketin huzur ve sükununu fiilen sarsacak hareketlere şamil olacağı kanaatine sapanlar aldanırlar. Memleketin huzur ve güvenini sarsmak cüretini gösterenler, kanunun pulat siperine çarparak tuz buz olacaklardır.”¹¹⁸⁰

Sadak ise itidal telkin ederek yüreklere su serpti: “...varmak istediğimiz netice...seçimlerin şekil ve neticesi üzerinde her türlü şüphe ve ihtilafları, her türlü tereddüt ve dedikoduları kaldıracaktır...”¹¹⁸¹

Bu çatışma komisyon çalışmalarında da devam etti. Demokrat Partinin teklif ve telkinleri şiddetle eleştirildi. Adli teminat reddedildi. 14. madde günlerce konuşuldu. İktidarın günahları sayıldı. 21 Temmuz hatıraları anıldı. İdari cihazın tecziyesi ve usulü tartışıldı. Muhalefet hüsrana uğradı. Hükümet ise bildiği yoldan şaşmadı.

“Milletvekili seçim kanununun 15. maddesine bir fıkra eklenmesine ve 24, 25, 27 ve 34. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ile içişleri, anayasa ve adalet komisyon raporları” hakkındaki müzakere 2 Temmuzda başladı.¹¹⁸² Esas hakkında tam 35 kişi konuştu.¹¹⁸³ Ergün, genel bir değerlendirme yaptı. Kanunu, emsali görülmemiş bir medeniyet olarak tanımladı. Adli teminatın zararını, seçim muamelesinin safhalarını anlattı. Ceza usulünün revize edileceğini hatırlattı.¹¹⁸⁴ Adıvar, sosyolojik bir tekamülden bahsetti. Adli teminatı ve tutanakların yakılmasını şiddetle eleştirdi. Dinçer, Koni, Baban, Adato ve Kırsever adli teminat, muhakeme usulü ve beledi kurulları hicvetti. Menderes ise mufassal ve analitik bir tahlil yaptı. Gizli oy, hücre usulü ve tecziye sistemini övgüyle anlattı. Adli teminatın önemini, “...belediye reislerinden ve aynı temayüle sahip belediye üyelerinden teşekkül edecek

¹¹⁸⁰ “B. Şemsettin Günaltay Diyor ki”, **Ulus**, 23 Mayıs 1948, s.1.

¹¹⁸¹ “Dışişleri Bakanımızın Sivas’taki Mühim Nutku”, **Akşam**, 24 Mayıs 1948, s.1.

¹¹⁸² “Seçim Kanunu Bugün Mecliste Görüşülecek”, **Akşam**, 1 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁸³ Yasanın tümü hakkında söz alanlar şunlardır: “Emin Halim Ergun, Adnan Adıvar, Adnan Menderes, Hasan Dinçer, Cevdet Kerim İncedayı, Hıfzı Oğuz Bekata, Refik Koraltan, Sahir Kurutluoğlu, Osman Nuri Koni, Akif Eyidoğan, Cihat Baban, Ferudun Fikri Düşünsel, Hakkı Gedik, Süreyya Örgüvren, Ali Rıza Kırsever, Atıf Akgüç, Ahmet Tahtakılıç, Sait Azmi Feyzioğlu, Kemal Zeytinoğlu, Fayık Öztrak, Ahmet Veziroğlu, Sadi Irmak, Salamon Adato, Sedat Pek, Kamil Gündeş, Hulki Karagülle, Hasan Polatkan, Nuri Özsan, Rasih Kaplan, Ali Rıza Esen, Fikri Apaydın, Fuat Hulusi Demirelli, Reşat Aydın ve Kemal Özçoban” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 2.7.1948, s.590.

¹¹⁸⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 2.7.1948, s.590-594.

tarafli heyetlerin amme vicdanina emniyet veremeyecegi...”ni hatirlatti.¹¹⁸⁵ Koraltan, “hile, fesat, facia ve buhran”la karisik tehditkar bir üslup kullandi: “...Parti hislerinin üstüne çıkmaya mecburuz...Pusuda bekleyenler vardır...Bu buhranı yaratmamak sizin elinizdedir...Aksi hal maazallah milleti uçuruma sürükler...”¹¹⁸⁶

Tartışma 3, 5 ve 7 Temmuzda da devam etti. Muhalefetin tavrı öfkeye dönüştü. 14. madde, Tahtakılıç, Gedik, Zeytinoğlu, Veziroğlu, Gündeş, Oğuz, Polatkan, Demirelli, Özçoban, Laçın, Aldoğan ve Özsan tarafından şiddetle eleştirildi.¹¹⁸⁷ Halk Partisi, “tekamül, adım, merhale”den oluşan ilginç bir savunma geliştirdi.¹¹⁸⁸ Muhalefetin bütün tezleri çürütülerek reddedildi. Kanun büyük bir ekseriyle kabul edildi.¹¹⁸⁹ Böylece adli teminat beledi itimada dönüştü. Sarfin imhasına devam edildi. Müntesiplere imza hakkından imtina edildi.¹¹⁹⁰

Bu durum muhalefeti nefret ve sükuta sürükledi. Demokrat Parti olağan üstü bir gündemle toplandı.¹¹⁹¹ “Seçimlere girmeyeceğini” açıkladı.¹¹⁹² Millet Partisi¹¹⁹³ ile

---

¹¹⁸⁵ “Meclis Seçim Kanununu Bu Sabah Müzakereye Devam Etti”, **Akşam**, 2 Temmuz 1948, s.1; “Meclis Seçim Tasarısını Görüşmeye Başladı”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁸⁶ Müzakerenin tafsilatı için **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 2.7.1948, s.590-632’ye müracaat edilebilir.

¹¹⁸⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.2, İ.2, 3.7.1948, s.642, 649-651, 655, 660-663, 664-668, 679, 684-685, 688, 691-692, 697, 701-702.

¹¹⁸⁸ A.g.e., s.635, 656, 677.

¹¹⁸⁹ Teferruat için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 5.7.1948, s.707-762; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.2, İ.2, 7.7.1948, s.877-922; “Cumhurbaşkanı Seçim Kanununu Tasdik Etti”, **Akşam**, 14 Temmuz 1948, s.1; “Seçim Kanunu İnönü İmzaladı”, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1948, s.2; “Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁹⁰ “Seçimde Adli Murakabe Esası Kabul Edilmedi”, **Akşam**, 4 Temmuz 1948, s.1; “Meclisteki Müzakereler”, **Ulus**, 4 Temmuz 1947, s.1, 3; “Tasarının Heyeti Umumiyesi Üzerindeki Müzakere Bitti Pazartesi Maddelere Geçilecek”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1948, s.1; “Seçim Kanunu”, **Ulus**, 5 Temmuz 1947, s.1, 3; “Meclis Seçim Kanununun Maddelerinin Müzakeresine Bugün Başlıyor”, **Akşam**, 5 Temmuz 1948, s.1; “Tasarının Maddeleri Üzerinde Görüşmeler Başladı”, **Ulus**, 6 Temmuz 1947, s.1, 5; “Meclis Dün Tasarının Maddelerini Konuştu”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1948, s.1; “Büyük Millet Meclisinde Dünkü Görüşmeler”, **Ulus**, 7 Temmuz 1947, s.2; “Demokratlar Muhtelit Komisyondan Çekildiler”, **Akşam**, 7 Temmuz 1948, s.1; “Seçim Tasarısı İhtilafı Had Safhada”, **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1948, s.1; “Seçim Kanunu Tasarısında Değişiklik”, **Ulus**, 8 Temmuz 1947, s.1. Kanun tadilatının teferruatı için ayrıca bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.6957, 14 Temmuz 1948, s.14408-14410.

¹¹⁹¹ “Demokrat Parti Seçimlere Girmeyecek”, **Akşam**, 8 Temmuz 1948, s.1; “DP Kongresi Dün Saat 15’de Toplandı”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1948, s.1; “D. Partinin Ara Seçimlere Girmemesi Muhtemel”, **Akşam**, 9 Temmuz 1948, s.1; “Demokrat Parti Ara Seçimlere Girmeyecekmiş”, **Ulus**, 10 Temmuz 1947, s.1; “D. Partinin Ankara Toplantısı Sona Erdi”, **Akşam**, 10 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁹² “Demokrat Parti Dün Kati Kararını Verdi”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁹³ “Millet Partisi de Seçimlere Girmiyor”, **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1948, s.1.

Müstakil Demokratlar¹¹⁹⁴ da aynı tavrı sergiledi. Seçime iştirak edilmeyeceğini bildirdi.

2.3.7. 1948 Ara Seçimlerinde Muhalefet

Hükümetin seçim kanununa dönük operasyonu, muhalefetin tanıdık refleksleri ve mesafeli tutumunu kuvvetli bir kanaat ve mukadderata, siyasi itikat ve itibarı ise ademi itimada, dönüştürdü. Demokrat Parti ara seçimler konusundaki kanaatini bir beyanname ile bildirdi. Seçim emniyeti sağlanmadıkça seçimlere girmeme konusundaki prensip ve itikadını ısrarla sürdürdü.¹¹⁹⁵ Millet Partisi ise keskin ve uzlaşmaz tavrını katı ve kat'î bir lisanla deklare etti: "...seçimlere iştirak etmek millete ihanettir."¹¹⁹⁶

Muhalefetin istikrar ve istikameti, Halk Partisini zerre kadar etkilemedi. Hükümet son derece ciddi bir kampanya yürüttü.¹¹⁹⁷ Emniyet ve itimada dair politikalar geliştirdi. İdarenin tarafsızlığı¹¹⁹⁸ ve reyin masuniyetine iman etti.¹¹⁹⁹ Vekil, müvekkile koştu. Trabzon, Burdur, İzmit, Samsun, Antep, Denizli, Düzce, Maraş, Isparta, Sivas, Tokat, Bolu, Kütahya, Kırıkkale ve Ankara'da halkla

¹¹⁹⁴ "Kısmi Seçimlere Muhalefetin Topyekun Girmeyeceği Belli Oldu", **Yeni Sabah**, 14 Temmuz 1948, s.1.

¹¹⁹⁵ "DP'nin Yarın Bir Tebliğ Neşretmesi Bekleniyor", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1948, s.1; "DP Kısmi Seçimlere Girmeyecek", **Yeni Sabah**, 17 Temmuz 1948, s.1; "Demokrat Parti Genel Kurulu Dün Kati Kararını Verdi", **Akşam**, 17 Temmuz 1948, s.1; "DP'nin Tebliği", **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1948, s.1; "DP'nin Seçime Dair Millete Beyanname", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1948, s.1

¹¹⁹⁶ Parti Genel Başkanı Hikmet Bayur, seçimlere katılmama kararını şu ifadelerle açıklamıştı: "Bugünkü şartlar altında yapılacak ara seçime partimizin iştiraki demokrasi dünyası karşısında oynanmak istenen bir oyuna vasıta olmaktan başka bir işe yaramaz. Bu nedenlere binaen MP'nin önümüzdeki ara seçimlere iştirak etmemesini ve başka seçimlere katılıp katılmamak hususunda zamanın şartlarına göre harekete genel müteşebbis kurulunca ittifakla karar verilmiştir." Bkz. Mustafa Kentli, "CHP'nin Yeni Mücadele Teknikleri", **Kudret**, 27 Temmuz 1948, s.1-2.

¹¹⁹⁷ Teferruat için bkz. **C.H.P. Milletvekili Adaylık Yönetmeliği**, Ankara 1948.

¹¹⁹⁸ İzmir Valisi Osman Sabri Adal, idarenin tarafsızlığı konusunda ısrar etmiştir: "Hükümetin şimdiye kadar takip ettiği iç politikada herhangi bir değişiklik yoktur. İdarenin partiler muvacehesindeki durumu hükümet programı ve kanunlarımızla tespit edilmiştir. İdarenin halka ve halkın idareye tam ve sarsılmaz bir itimatla bağlanmış olması cumhuriyet ve demokrasi rejimimizin temelidir. Bu itimadın muvakkat da olasa herhangi bir şekilde herhangi bir şekilde sarsıntıya uğramasını önleyecek tedbirlerin alınmasını vilayette devletin mümessili olarak vazifelerimizin başında sayarız. Partiler siyasi mücadelelerinde takip edecekleri hattı hareketleri kendileri tayin ederler. İdare daima devletin ve halkın hizmetinde kalacak ve vatandaşlara eşit muamele yapmakta devam edecektir. buna katıyen emin olabilirsiniz." Bkz. "İzmir Valisinin Demeci", **Ulus**, 7 Eylül 1948, s.3.

¹¹⁹⁹ Bu husustaki tamam için bkz. "Yeni Seçim Kanunu İzah-namesi", **Ulus**, 8 Eylül 1948, s.1, 2.

buluştu.¹²⁰⁰ Bakanlar, mobilize oldu. Sağlık Bakanı Antep ve Hatay'da, Ekonomi Bakanı Raman'da, Ticaret Bakanı İstanbul'da, Milli Eğitim Bakanı Bolu'da, Adalet Bakanı Bursa'da konuştu. Tarım Bakanı tütüncülerle, Ticaret Bakanı tüccarla buluştu.¹²⁰¹ Başbakan ise uzun bir seyahate çıktı. Kayseri, Tokat, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Malatya, Elazığ, Mardin ve Diyarbakır'la kucaklaştı. Tokat'ta muhalefetin tavrını, Samsun'da milli iradenin tahakkukunu anlattı. Diyarbakır'da Doğu'nun imarını hatırlattı. Vaatlerle dolu uzun konuşmalar yaptı. Çiftçiye, işçiye ve memura umut dağıttı. Trabzon'da muhalefete çattı: "...Demokrasi evvela ruhların değişmesi, istihale geçirmesiyle olur. Bağırmağla olmaz. Gömlek değiştirir gibi demokrasiye kavuşmak davası yanlıştır..."¹²⁰²

¹²⁰⁰ "Milletvekilleri Tetkiklerine Devam Ediyorlar", **Ulus**, 10 Eylül 1948, s.4; "Milletvekillerinin İncelemeleri", **Ulus**, 21 Eylül 1948, s.3; "Denizli Milletvekili B. Abidin Ege'nin İncelemeleri", **Ulus**, 23 Eylül 1948, s.3; "B. Abidin Ege'nin Düzce'de İncelemeleri", **Ulus**, 24 Eylül 1948, s.2; "Maraş Milletvekillerinin İncelemeleri", **Ulus**, 24 Eylül 1948, s.2; "Milletvekilleri Tetkiklerine Devam Ediyorlar", **Ulus**, 25 Eylül 1948, s.2; "Milletvekilleri Tetkiklerine Devam Ediyorlar", **Ulus**, 26 Eylül 1948, s.2; "B. Banguoğlu Bolu'ya Gitti", **Ulus**, 27 Eylül 1948, s.1; "Milletvekillerinin Yaptığı Tetkikler", **Ulus**, 28 Eylül 1948, s.2; "Milletvekillerinin Seçmenlerle Temasları", **Ulus**, 29 Eylül 1948, s.2; "CHP Milletvekilleri Seçim Bölgelerinin İhtiyaçlarını Gözden Geçiriyorlar", **Ulus**, 30 Eylül 1948, s.1; "Milletvekilleri Kırıkkale'de", **Ulus**, 3 Ekim, 1948, s.1; "Milletvekilleri Dün de Halkla Hasbihaller Yaptılar", **Ulus**, 6 Ekim 1948, s.1; "Milletvekilleri", **Ulus**, 7 Ekim 1948, s.1; "Milletvekilleri", **Ulus**, 10 Ekim 1948, s.1; "İllerde Seçim Faaliyeti Arttı", **Ulus**, 12 Ekim 1948, s.1.

¹²⁰¹ "Sağlık Bakanı Hatay'a, Ekonomi Bakanı Raman'a, Ticaret Bakanı da İstanbul'a Hareket Ettiler", **Ulus**, 24 Eylül 1948, s.1; "Sağlık Bakanı Gaziantep'te", **Ulus**, 27 Eylül 1948, s.3; "Bakanların İncelemeleri", **Ulus**, 28 Eylül 1948, s.1; "Bakanların Tetkikleri", **Ulus**, 29 Eylül 1948, s.2; "Eğitim Bakanı Dün Bolu'dan İstanbul'a Gitti", **Ulus**, 30 Eylül 1948, s.2; "Adalet Bakanı Dün Bursa'ya Geldi", **Ulus**, 30 Eylül 1948, s.2; "Tarım Bakanının Tetkikleri", **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1948, s.3; "B. Oral Tütüncülerin Dertlerini Dinledi", **Ulus**, 3 Ekim, 1948, s.1; "Ekonomi Bakanı Raman'da", **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1948, s.1; "Ticaret Bakanı Dün Çanakkale'de Halkla Görüştü", **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1948, s.5; "Ticaret Bakanı Edirne'de Tüccarla Görüştü", **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1948, s.3.

¹²⁰² "Başbakan Trabzon'a Vardı", **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Yurt Gezisine Çıktı", **Akşam**, 23 Eylül 1948, s.1; "Başbakan B. Saka Dün Kayseri'den Geçti", **Ulus**, 24 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Tokatta Bir Konuşma Yaptı", **Ulus**, 25 Eylül 1948, s.1; "B. Hasan Saka Muhafiflerin Seçimlere Girmemesini Tenkit Etti", **Akşam**, 25 Eylül 1948, s.1; "Hasan Saka Tokatta Dün Bir Nutuk Söyledi", **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1948, s.1; "Başbakanın Samsun'daki Demeci", **Ulus**, 26 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Konuşmalarına ve Gezisine Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Ordu'da", **Ulus**, 27 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Ordu'da", **Akşam**, 27 Eylül 1948, s.1; "Başbakan B. Hasan Saka Giresun'da", **Ulus**, 28 Eylül 1948, s.1; "Başbakanın Giresun'daki Konuşması", **Ulus**, 29 Eylül 1948, s.1; "Başbakanın Giresun'daki Nutku", **Akşam**, 29 Eylül 1948, s.1; "Başbakanın Seçim Hakkındaki Sözleri", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Trabzon'a Hareket Etti", **Ulus**, 30 Eylül 1948, s.1; "Başbakan Trabzon'dan Samsun'a Hareket Etti", **Akşam**, 4 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Ankara'ya Dönüyor", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Malatya'ya Gidiyor", **Ulus**, 7 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Malatya'dan Diyarbakır'a Gidiyor", **Akşam**, 8 Ekim 1948, s.2; "Başbakan Gece Malatya'dan Diyarbakır'a Gitti", **Ulus**, 8 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Diyarbakır'da", **Akşam**, 9 Ekim 1948, s.1; "B. Hasan Saka Dün Mardin'de Tetkik ve Temaslarda Bulundu", **Ulus**, 10 Ekim 1948, s.1; "Hasan Saka Elazığ'a Hareket Etti", **Akşam**, 11 Ekim 1948, s.1; "Başbakan Hasan Saka 23 Günlük Tetkik Seyahatinden Ankara'ya Döndü",

Halk Partisi, ara seçime katılma kararını 9 Eylülde açıkladı.¹²⁰³ Ankara’da Ahmet Hamit Selgil, İstanbul’da Sadi Bekter, Aydın’da Sabri Akın, Bolu’da Hıfzırrahman Raşit Öymen, Erzincan’da Rauf Bayındır, Erzurum’da Şakir İbrahim Hakkıoğlu, Giresun’da Tefik Edmen, Kastamonu’da Adil Toksözlü, Malatya’da Esat Doğan, Mardin’de Kamil Boran, Ordu’da Arif Hikmet Onat, Tokat’ta Reşit Ander ve Yozgat’ta Fahri Akgül’ü atadı.¹²⁰⁴ Yalnız Vatan İçin Partisi,¹²⁰⁵ İşçi ve Çiftçi Partisi ile Sosyal Demokrat Parti de iştirak kararı aldı. Demokrat Parti, Millet Partisi, Milli Kalkınma Partisi ve Türkiye Yükselme Partisi ise kayıtsız kaldı.¹²⁰⁶

Propaganda süreci son derece hareketli oldu. Meydanlar aforizma ve mottolarla doldu. Zaman zaman iş, kimi zaman aş, çoğu zaman da maaş konuşuldu. Vaatler ve arzular müphem bir istikbale savruldu. Karman Bozkurt, “*sanatkarı koruyacağını*”, gazete bayii Niyazi Eryılmaz, “*milletvekili arkadaşlarına gazete dağıtacağını*” duyurdu. Kemal Resol, “*lahana suyunun faydasını*”, G. K. Söylemezoğlu, “*boşanma ve zina hükümlerinin millileştirilmesini*”, Kemal Perol ise “*başbakanın istifa etmesini*” buyurdu.¹²⁰⁷

Cumhuriyet, 11Ekim 1948, s.1; “*Memurlar İçin Yeni Bir Barem Hazırlanıyor*”, **Cumhuriyet**, 11Ekim 1948, s.1.

¹²⁰³ “*Halk Partisi Kısmi Seçimlere Giriyor*”, **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1948, s.1; “*CHP’nin Seçimlere Girme Kararı Kati*”, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1948, s.1.

¹²⁰⁴ “*CHP Kurulları Dün Milletvekili Adaylarını Seçtiler*”, **Ulus**, 27 Eylül 1948, s.1, 2.

¹²⁰⁵ “*Yalnız Vatan İçin Partisinde Kısmi Seçimlere Hazırlık*”, **Akşam**, 26 Haziran 1948, s.2.

¹²⁰⁶ Sosyal DP Başkanı Cemil Alpay, seçimlere girmek konusunda şunları söyledi: “Vilayetten aldığımız bir tezkerede ara seçimler için hazırlıklara başlandığını ve partimizin bu seçimlere iştirak edip etmeyeceğimin bildirilmesi isteniyordu. Bunun üzerine keyfiyet idare kurulunca müzakereye konmuş ve partinin seçimlere girmesine karar verilmiştir.” Yeni seçim kanunu hakkındaki görüşlerini ise şu cümlelerle ifade etti: “Bu kanun son zamanlarda tadil edilmiş ve bir çok dedikoduları mucip olmuştur. Ben adli murakabe taraftarı değilim. Buna esasen maddeten imkan olmadığı gibi zuhur edecek herhangi hadisede hakemlik vazifesini yapacak olan adalet makamının seçimlerin başında bulunmasına da lüzum olmadığına kaniim. Murakabenin parti mümessilleri olmayan yerlerde müntehap heyetler vasıtasıyla yapılması icabıdır ki, bu en doğru murakabe usulüdür. Bir de tasnifi müteakip temin edilecek mazbatalarda mevcut mümessillerin imzaları bulunmasına ve mevcut nispetinde mazbata tanzim edilmesi suretiyle sandık tasnifinin yapılmasına taraftarım. Biz çok noksan bulduğumuz eski seçim kanunuyla umumi seçimlere girmemiştik. Ancak bu kanun tadili ve İçişleri Bakanının sarih teminatı üzerine şimdi girmeye karar vermiş bulunuyoruz.” Bkz. “*Aday Gösterilmek İsteyenler 15 Gün İçinde CHP İl Teşkilatına Başvurabilecekler*”, **Ulus**, 10 Eylül 1948, s.1, 2.

¹²⁰⁷ “*Seçim İçin Bağımsızların Propagandası*”, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1948, s.1, 3; “*İstanbul Milletvekilliğine 24 Kişi Namzet*”, **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1948, s.1; “*Üç Bağımsız Adayın kahvehane Konuşmaları*”, **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1948, s.4; “*Ara Seçimler 13 İlde Bugün Yapılıyor*”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1, 5.

Halk Partisi iştirak konusunu işledi. Sandığa kutsiyet atfetti.¹²⁰⁸ Muhalefet ise ademi iştiraki istedi. Sandığı menetti.¹²⁰⁹ İstanbul'da tam 26 aday yarıştı. Erzincan'da iki kardeş,¹²¹⁰ Yozgat, Ordu ve Mardin'de iki aday kapıştı.¹²¹¹ Halk Partisi ile bağımsızlar Aydın, Bolu, Ordu ve Yozgat'ta şiddetle çatıştı.¹²¹²

Seçimin sonucundan çok iştirak nispeti konuşuldu. Sandığa iltifat son derece zayıf oldu. Katılım oranı Malatya'da % 73, Erzurum'da % 71, Tokat'ta % 70, Ankara'da % 47, Kastamonu'da %65, Aydın'da % 27, İstanbul'da % 20, Giresun'da % 15, Bolu'da ise % 40'da kaldı.¹²¹³ Bolu bağımsız adaylarından Sait Sakarya, Sosyal Demokrat Partili Hakkı Acar ve Köylü ve Çiftçi Partili Mesut 560'ar oy aldı. Ordu'da bağımsız aday Fevzi Boztepe 22.07 oyda kaldı.¹²¹⁴ Mardin'li Kemal Türkoğlu ise iki bin oyla mağlup oldu. Yozgat'ta Halk Partililer yedi bin farkla kazandı. Ezber bozulmadı. Seçim Halk Partisi'nin zaferiyle tamamlandı.¹²¹⁵

Bu manzara muhalefeti son derece memnun etti.¹²¹⁶ Muhalefet iştirak üzerinden meşruiyet kesbetti. Bayar, hükümeti istifaya çağırıldı.¹²¹⁷ Genel seçim

---

¹²⁰⁸ “Eminönü Halkevinin Seçim Propagandası”, **Cumhuriyet**, 11Ekim 1948, s.2; “CHP İl İdare Kurulu Bir Beyanname Neşretti”, **Ulus**, 16 Ekim 1948, s.1; “Her Seçmen Oyunu Bizzat Kullanacak”, **Ulus**, 17 Ekim 1948, s.1.

¹²⁰⁹ “D.P. Adapazarı Mitinginde Şiddetli Nutuklar Söylendi”, **Cumhuriyet**, 4 Ekim 1948, s.3; “DP Seçim Arifesinde Bir Tebliğ Yayınlayacak”, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1948, s.1; “Celal Bayar Yarın Düzce'de Konuşacak”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1948, s.1; “Demokrat Parti Yeni Bir Beyanname Neşretti”, **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1948, s.1, 3; “Bayar Düzce'deki Mitingde Bütçeyi Tenkit Etti”, **Cumhuriyet**, 11Ekim 1948, s.1.

¹²¹⁰ “Erzincan'da Biri CHP'li Diğeri Müstakil İki Kardeşin Amansız Mücadelesi”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1.

¹²¹¹ “CHP Yozgat Seçiminden Endişe Ediyor”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1; “Mardin'de Müstakil Namzede Oy Verecek CHP'liler”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1.

¹²¹² “DP Seçim Arifesinde Bir Tebliğ Yayınlayacak”, **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1948, s.1; “Hükümete İlk Şikayet Bolu'dan Yükseldi”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1; “Aydın'da CHP Şikayetçi Rolünde”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1948, s.1.

¹²¹³ “Kati Netice Ancak Bu Akşam Belli Olacak”, **Akşam**, 18 Ekim 1948, s.1; “Ara Seçimler Dün Pek Sönük Geçti”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1; “İstanbul'da İştirak Nispeti Yalnız Yüzde Dört Olan Semtler Var”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1, 6; “Aydın'da Sokaklar O Kadar Tenha idi ki Seçim Değil Sayım Yapıldığını Sanırdınız”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1, 2; “Mardin'de”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1.

¹²¹⁴ Fevzi Boztepe konusundaki teferruat için bkz. “Ordu'da Açlık Tartışmaları, 1948 Ara Seçimleri Ve Feyzi Boztepe”, <http://www.orduolay.com>, Erişim Tarihi 13.02.2015.

¹²¹⁵ “Giresun'da”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.6; “Tokat'ta”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.6; “Erzurum ve Erzincan'da”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1, 6; “Kastamonu'de”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.6.

¹²¹⁶ “Bolu Demokratları Bayram Yapıyorlar”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1, 5; “13 İlde Yapılan Seçimi CHP Adayları Kazandılar”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1948, s.1; “Ara Seçimin Dedikodusu Dün de Devam Etti”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1948, s.1.

¹²¹⁷ “Bayar Isparta Mitinginde Son Seçimden Bahsetti”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1948, s.1.

çağrısı yaptı.¹²¹⁸ Köprülü ise “seçim kanununun hatalarını” hatırlattı.¹²¹⁹ Halk Partisi nispetle pek alakadar olmadı. Hüseyin Cahit, iştirak oranını dikkate bile almadı.¹²²⁰ Uran, vatandaşa ve partisine olan itimat ve inananı anlattı.¹²²¹

Nadi ise ara seçimleri şiddetle eleştirdi. Halk Partisine sert bir ultiatom verdi: “...*Bu nispetin düşük olacağını önceden tahmin etmek hiç de bir keramet meselesi değildi. Tek atın koştuğu bir yarışta, tek atletin boy gösterdiği bir meydanda kaç kişi toplanır? Tek parti ile de seçimlere girişmek galiba bizim demokrasiye ait hususiyetlerden olacak...Kalabalık şehirlerde olsun, تنها köylerde olsun halk seçimleri umumi bir ilgisizlikle karşılaşmıştır. Bu ilgisizliği örtmeye yahut tevile çalışmak boşuna zahmettir...sahiden halk iradesine saygı gösteriyor, milletin reyini her kuvvetten üstün tutuyorsak, yerimizi başkalarına gönül rızasıyla bırakmayı önceden kafamıza koymalıyız. Politika manevralarıyla yahut da bir takım kombinezonlarla herçi badabad yerimizde kalmaya çalışmak bizi de, demokrasiyi de gülüne etmekten başka bir netice veremez. Doğru dürüst seçimler yapacağız. Kim kazanırsa kazanacak. Onlara: millet sizi seçti buyurun idare edin, diyeceğiz.*”¹²²²

2.3.8. II. Hasan Saka Hükümetine ve Programına Tepkiler

Hasan Saka ve kabinesinin “vaziyetin yeniden tetkik ve mütalaası” maksadıyla istifa ederek çekilmesi, kamuoyunda teessür ve merakla karışık, derin ve müphem bir sükuta neden oldu.¹²²³ Aslında Saka’yı istifaya götüren sebepler halk tarafından çok iyi biliniyor ve yakından takip ediliyordu. Hayat şartlarının giderek ağırlaştırdığı maişet meselesi büyük bir probleme dönüşüyordu. İthalat ve ihracat arasındaki dengesizlik, ekmek, şeker, tuz, kibrit ve kömür tevziyatındaki acizyet ve aksaklık hayat standardını hızla düşürüyordu.¹²²⁴ Kabine ise irtikap, rüşvet ve suiistimal haberleriyle çalkalanıyordu. Şükrü Koçak’ın, gemi mubayaasında gösterdiği tehir ve terahi hazineyi milyonlarca lira zarara uğrattığı, Tahsin Coşkan’ın

¹²¹⁸ “DP Yeni Seçimler İçin Sesini Yükseltiyor”, **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1948, s.1.

¹²¹⁹ “Fuat Köprülü’ye Göre Ara Seçimin Neticesi”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1948, s.1.

¹²²⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Seçim Dersi...”, **Ulus**, 22 Ekim 1948, s.1.

¹²²¹ “B. Hilmi Uran”, **Ulus**, 20 Ekim 1948, s.1.

¹²²² Nadir Nadi, “Netice?”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1948, s.1.

¹²²³ Saka istifaya ait tezkerede şu ifadeleri kullanıyordu: “...içinde bulunduğumuz umumi şartlara göre hükümet durumunun yeniden tetkik ve mütalaasına fırsat vermek...” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 9.6.1948, s.149.

¹²²⁴ “Dün Çok Şiddetli Tenkitler Yapıldı”, **Akşam**, 18 Mayıs 1948, s.1, 7.

birbirine mütenakız usul ve uygulamaları ticari hayatı felç ediyordu. Sağlık Bakanı ile ilaç şirketleri arasındaki organik münasebet merakla sorgulanıyordu. Milli Savunma bakanı ise buğday ihracatında aracılara komisyon vermekle suçlanıyordu.¹²²⁵

Cumhurbaşkanı ile Başbakan, ve bakanlar arasında da kısır ve muzır bir çatışma yaşanıyordu. Kabine üyelerinin birbirini nakz eden beyan ve fikirleri hükümete ait ilke ve esasları safsataya dönüştürüyordu. Hükümet parti grubunda da şiddetle eleştiriliyor,¹²²⁶ rüş ve meşruiyetini kaybederek istifaya zorlanıyordu.¹²²⁷ (8 Haziran 1948)¹²²⁸ Bu karar, Halk Partisi tarafından ıslahat olarak tanımlanıyordu. Kamuoyu ise meseleyi usul üzerinden tartışıyordu. Saraçoğlu, Peker ve Saka'nın istifası anayasa hüküm ve kaideleriyle çelişiyordu. Cumhurbaşkanının dahli ve iradesi şiddetle eleştiriliyordu.¹²²⁹

Başbakan Hasan Saka, hükümeti kurmakla yeniden görevlendirildi.¹²³⁰ Bu kez sağlam iradeli, mesuliyet sahibi, azim ve cesaret gösteren, enerjik, genç ve liberal bir kadro oluşturdu.¹²³¹ Barutçu, yeniden başbakan yardımcısı oldu. Adalet Bakanlığına Fuat Sirmen, Milli Savunma Bakanlığına Hüsnü Çakır, İçişleri Bakanlığına Münir Hüsrev Göle, Dışişleri Bakanlığına Necmettin Sadak, Maliye Bakanlığına Şevket Adalan, Milli Eğitim Bakanlığına Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanlığına Nihat Erim, Ekonomi Bakanlığına Cavit Ekin, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Kemal Beyazıt, Gümrük ve Tekel Bakanlığına Emin Erişirgil, Tarım

¹²²⁵ “H. Saka Kabinesinin İstifası Bekleniyor”, **Vatan**, 24 Mayıs 1948, s.3; “Raporda İsmi Geçen Milli Savunma Bakanı Münir Birsal İstifa Etti”, **Akşam**, 5 Haziran 1948, s1, 2; “CHP Grubunda İlaç Meselesi Görüşüldü”, **Vatan**, 5 Mayıs 1948, s.1, 4; “Kabine Buhranından Daha Derin”, **Yeni Sabah**, 24 Mayıs 1948, s.1, 3.

¹²²⁶ “Hükümetin İstifası”, **Yeni Sabah**, 26 Mayıs, 1948, s, 1, 5.

¹²²⁷ “Kabinede Tadilat”, **Vatan**, 28 Mayıs 1948, s.1; “Hükümetin Düşmesi İhtimali Kuvvetli”, **Yeni Sabah**, 28 Mayıs 1948, s.1, 6.

¹²²⁸ “Kabineyi İstifaya Sevkeden Sebepler”, **Akşam**, 9 Haziran 1948, s.1; “Hasan Saka'nın İstifası Söylentileri Yenilendi”, **Yeni Sabah**, 23 Mayıs 1948, s.1, 3; “Başbakanla Bakanlar Arasında İhtilaf mı Var?”, **Vatan**, 27 Mayıs 1948, s.1, 4; “İnönü Hasan Saka İle İhtilaf Halinde mi?”, **Vatan**, 5 Mayıs 1948, s.1; “Başbakan Yardımcısının Beyanatu”, **Akşam**, 22 Mayıs 1948, s.1, 2.

¹²²⁹ “Kabinelere Baladan Verilen Emir”, **Yeni Sabah**, 21 Haziran 1948, s.1, 3; “Niçin Giderler, Niçin Gelirler; Bu Daima Bir Sırdır”, **Yeni Sabah**, 21 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁰ İnönü tarafından kaleme alınan görevlendirme tezkeresinde şu ifadeler yer alıyordu: “Yeni hükümetin teşkiline Trabzon milletvekili Hasan Saka'nın tekrar memur edilmiş ve yeni bakanların seçilmesinin kendisine bildirilmiş olduğunu saygıyla arz ederim.” Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 9.6.1948, s.149. Bu hükümet değişiklikleri Bila tarafından “...ödün politikası...muhalefetin kazandığı güç karşısındaki korku ve panik havası...” olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Hikmet Bila, **CHP Tarihi 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979, s.233.

¹²³¹ “Kabine Dün Kat'i Şeklini Aldı”, **Yeni Sabah**, 11 Haziran 1948, s.1.

Bakanlığına Cavit Oral, Ulaştırma Bakanlığına Kasım Gülek, Ticaret Bakanlığına Cemil Sait Barlas, Çalışma Bakanlığına Tahsin Bekir Balta getirildi.¹²³² Şinasi Devrin, Reşat Şemsettin Sirer, Behçet Uz, Tahsin Coşkan, Şükrü Koçak, Mahmut Nedim Gündüzalp'e ise herhangi bir görev verilmedi.¹²³³

Hükümetin mahiyet ve keyfiyeti muhalefet tarafından istihza ile eleştirildi. Bayar yeni hükümeti kabiliyetsiz olarak niteledi: *“Yeni Hasan Saka kabinesi...memleketin iktisadi ve mali bakımdan her gün biraz daha ağırlaşan yükünü taşıyacak kabiliyette görünmemektedir. Kabineye yeniden alınanların gidenleri aratmayacağından emin değilim...”*¹²³⁴ Bayur ise daha sert bir eleştiri getirdi: *“...Eğer on yıldır her gelen gideni aratmışsa buna sebep iş başına getirilenler seçilirken onlarda devlet adamı vasıflarının tam tersinin aranmış olmasıdır...”*¹²³⁵

Hükümet son derece kısa bir program hazırladı.¹²³⁶ Halk Partisi Meclis Grubunda uzun uzun tartıştı.¹²³⁷ (15 Haziran 1948) Behçet Kemal Çağlar; Fuat Sirmen ve Cavit Oral'a çattı. Cumhurbaşkanı'nın mevkii ile müdahalesine karıştı. Fahri Kurtuluş, Sirmen, Karakaya ise Alakant'la uğraştı. Zehra Bulunç, Ali Rıza Artunkal, İbrahim Tali, Suud Kemal Yetkin, Şefik Tugay ve Kemal Satır hükümet ve programını iltifata boğdu. Müzakere 20.45'e kadar uzadı. Hükümet, Halk Partisi tarafından 279 oyla itimat kazandı. Fahri Kurtuluş, Behçet Kemal Çağlar, Muammer Alakant, Sait Odyak, Sait Köksal ve Fahri Karakaya aleyhte oy kullandı. Vehbi Kocagüney ise çekimser kaldı.¹²³⁸ Programın bir nüshası Demokrat Partiye gönderildi.¹²³⁹

---

¹²³² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 11.6.1948, s.153; Türker Sanal, **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti**, Ankara 1995, s.160; *“Yeni Kabine Çarşamba Günü İtimat İsteyecek”*, **Akşam**, 11 Haziran 1948, s.1, 2; *“Yeni Hasan Saka Kabinesi Bugün İlan Edilecek”*, **Akşam**, 10 Haziran 1948, s.1. Kabinenin teşekkülü konusunda ayrıca bkz. Uran, a.g.e., s.407-409.

¹²³³ *“Yeni Hasan Saka Kabinesi Bugün İlan Edilecek”*, **Akşam**, 10 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁴ *“Yeni Kabine Programını Hazırlamaya Başladı”*, **Akşam**, 12 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁵ *“Yeni Kabine Nasıl Karşılandı”*, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁶ *“Yeni Kabine Programını Hazırlamaya Başladı”*, **Akşam**, 12 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁷ *“Kabinenin Programı”*, **Yeni Sabah**, 15 Haziran 1948, s.1, 5; *“Hükümet Yarın Güven İsteyecek”*, **Yeni Sabah**, 14 Haziran 1948, s.1, 5.

¹²³⁸ *“Yeni Kabine CH. Parti Grubunda İtimat Kazandı”*, **Akşam**, 16 Haziran 1948, s.1.

¹²³⁹ *“Kabinenin Programı Demokratlara Verildi”*, **Akşam**, 17 Haziran 1948, s.1; *“Yeni Kabineye Şiddetli Hücumlar”*, **Yeni Sabah**, 16 Haziran 1948, s.1.

Yeni hükümetin kısa programı bu kez Meclise sunuldu.¹²⁴⁰ Hasan Saka tarafından bizzat okundu. Metnin içeriğinde çaresizliğin izleri mevcuttu. Dış politikanın mükerrer ruhu yerini koruyordu. Birleşmiş Milletlere sadakat öneme vurgulanıyordu. Devlet şefkat ve merhamet göstererek seçim ve basın kanunu hakkındaki umutları tazeliyordu. Seçim emniyeti hususunda güvence veriyordu. Az sonra müfsit ve müstebit bir çehreye bürünüyor, muhalefete göz dağı veriyordu: “...bir azlık murakabesi veya muhalefet sistemini yerleştirmeye çalışmak, gayelerimizin başında gelmektedir. İktidarın azlığı ezmesini, azlığın da meşru ve kanuni haklarının sınırı dışına çıkarak tahakküm yoluna sapmasını milletimizin asla tahammül edemeyeceği istibdat şekilleri saymaktayız...”¹²⁴¹ Programın ilerleyen bölümünde bütçenin çaresizliğine değiniliyordu. Milli savunma harcamaları ile memur maaşlarının yekunundan şikayet ediliyordu. Tasarrufun lüzumu ile Türk parasının istikrar ve emniyeti üzerinde duruluyordu.¹²⁴² Emisyona mesafe, dış krediye ise muhabbet besleniyordu. Eğitim, sıhhat, bayındırlık, ziraat ile sosyal ve adalet işlerine neredeyse hiç dokunulmuyor, bir hezimetin sükut ve mahcubiyeti ile geçiştiriliyordu: “...Hükümetimizin üzerinde duracağı ana davaları bu suretle kısaca belirtmiş olduk. Bu görüşlerimiz yüksek heyetinizin tasvibini kazanır ve bize güven oyu verirseniz bu yolda elimizden gelen gayreti sarf edeceğiz. Eğer bizleri itimadınıza layık görecekseniz, hükümetimizin bugünün ağır şartları altında iş görüp muvaffak olabilmesi her şeyden önce yüksek heyetinizin sürekli yardım ve desteğine bağlı olduğunu da arz etmeme müsaadenizi dilerim...”¹²⁴³

Başbakanın istirham ve ihtiramla tamamladığı bu ifadeler aslında tükenmiş bir ruhu ifade ediyordu. Satırlara sinen ve üsluba sirayet eden tereddüt, geleceğe dair heyecan ve halecanı yok ederek karamsar bir tablo çiziyordu.

Yeni program, eski ve tanıdık bir akıbeta mahkum oldu. Muhalefet tarafından yerden yere vuruldu. Demokrat Parti adına¹²⁴⁴ İsmail Hakkı Çevik konuştu.

---

¹²⁴⁰ Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad; **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.42; “Kabine, Programını Bugün Mecliste Okuyacak”, **Akşam**, 18 Haziran 1948, s.1, 3; “Meclisin Bugünkü Tarihi Toplantısı”, **Yeni Sabah**, 18 Haziran 1948, s.1.

¹²⁴¹ “Yeni Hükümetin Kısa Programı”, **Yeni Sabah**, 16 Haziran 1948, s.1, 5.

¹²⁴² “Kabinenin Programında Tasarruf Mühim Yer Alacak”, **Akşam**, 14 Haziran 1948, s.1.

¹²⁴³ “Kabinenin Programı”, **Akşam**, 19 Haziran 1948, s.1, 2; “Yeni Kabinenin Hazırladığı Programın Başlıca Esasları”, **Akşam**, 15 Haziran 1948, s.1.

¹²⁴⁴ Adnan Menderes program hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “...Hükümet beyannamesinde gösterilmek istendiği gibi sıkıntılarımızın harbin doğurduğu zorluklardan ve milli savunma

Hükümetin, tahakkuk etmeyen ham hayalleri ile felaket karşısındaki acziyetine dokundu. Seçim emniyetinin, basın ve polis kanununun, para ve pahalılığın ve nerdeyse her şeyin üzerinde durdu. Partisinin kanaatini sarahatle okudu: “...*Muhalefet partisi yeni hükümetin geçmiş hayatına bakarak gelecekte bu hükümetin yeni bir iş yapabileceğine kani değildir ve bu kanaati yüzünden birinci Hasan Saka kabinesine verdiği güvensizlik oyunu ikinci Hasan Saka kabinesi için de kullanmakla vicdanını tatmin edecek ve kendisini destekleyen Türk milletinin samimi arzularını bir kere daha ortaya koymuş olacaktır...*”¹²⁴⁵

Bu kez kürsüye Ahmet Oğuz çıktı. Programı vuzuhsuz, vaatleri şuursuz buldu. Hükümeti, iktisadi, siyasi ve ticari sahada başarısızlıkla suçladı. Saka ve kabinesine duyduğu itimatsızlığı açıkladı. S. Tekelioğlu ilginç bir konuşma yaptı. Sözlerine övgüyle başladı. Hükümetin yaptıklarını saygıyla anlattı. Partisi ve arkadaşlarının aksine Saka ve ekibini kutladı. İrtikap ve irtişa ile devlet kadrolarının ıslahı konusundaki taleplerini sıraladı. Hakkı Gedik, bir zihniyet dönüşümünü anlattı. Rasyonel usul ve sistemlerle gerçekleştirilecek radikal bir inkılâbı hatırlattı. Emin Soysal programı programsızlıkla suçladı. Hasan Polatkan, kabine ve kabinelere laf attı: “...*Aynı partinin malı olmalarına rağmen hareketleri, prensipleri bakımından birbirine asla uymayan Halk Partisi hükümetlerinden, çeyrek asırdan beri yerine getirilmeyen programlar ve vaatler dinlemeye alışmış olan Türk milleti bugün eski başbakanın kurduğu yeni kabinenin programı ile karşı karşıya bulunmaktadır...*”¹²⁴⁶

Saatler ilerledikçe eleştirinin dozu ve şiddeti arttı. Kemal Zeytinoğlu programı umumi ve mütereddit olarak tanımladı. Şahin Laçın ise daha sert bir ifade kullandı: “...*basiretsiz ve beceriksiz hareketleriyle dokuz aydan beri idarede aczini göstermiş ve iktidardan çekilmiş olan bir başbakanın yeni payandalarla çürük ve köhne bir gemiyi tekrar yüzdürerek sahili selamete ulaştıracağına inanmıyorum.*”¹²⁴⁷

Aldoğan bu kez biraz daha sakindi. Usul meselesine değindi. Devlet başkanının taktir ve yetkisini eleştirdi: “...*zihniyetimizde hiçbir değişiklik yoktur. Hiç*

---

ihtiyaçlarının yüklediği külfetten ileri geliyor olmaktan ziyade böyle nazik zamanlarda memleket idaresinin, maddi ve manevi mesnetlerini kaybetmiş ve kendi iç dertleriyle çözüntü haline gelmiş olan Halk Partisinin elinde bulunmasından ileri gelmektedir. Halk Partisi hükümetleri o kadar kötü, basiretsiz hareket etmişlerdir ki, şaşmamak imkanı yoktur...” Bkz. Kılçık, a.g.e., s.298.

¹²⁴⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.12, İ.2, 18.6.1948, s.225-228.

¹²⁴⁶ A.g.e., s.228-238, 240-244.

¹²⁴⁷ A.g.e., s.247-250.

*ama hiç! Hükümet devlet şefinin emriyle iniyor, emriyle biniyor. Hakikat budur...*¹²⁴⁸

Eleştiriler bitmek bilmedi. Emin Sazak, Kemal Özçoban ve Fuat Hulusi Demirelli ile devam etti.¹²⁴⁹ Yergi yerini övgüye terk etti. Ali Rıza Esen kabineyi heyecanla methetti.¹²⁵⁰ Süreyya Örgüven ise eleştirilere cevap verdi. Başbakan kürsüye bir kez daha geldi. Meclisten son kez itimat istedi.¹²⁵¹

Yapılan oylamaya 348 kişi katıldı. 308 adet beyaz oy kullanıldı. 40 tane de ret oyu vardı. Böylece hükümet itimat kazandı. Saka bir kez daha kürsüye çıktı. Büyük Millet Meclisine minnet ve şükranlarını sundu.¹²⁵²

2.3.9. Millet Partisi

2.3.9.1. Demokrat Partide Parti İçi Çatışmalar

“Merkez”e karşı, çok kutuplu “çevresel” güçleri temsil eden Demokrat Parti, bürokrasinin mutlak otoritesine karşı geleneksel ve evrensel ilkeler çevresinde beliren, birleşen ve güçlenen farklı toplumsal sınıflar, asgari müşterek değerler etrafında birleşen farklı kutuplar, tek parti sistemine karşı olanlar, çok partili devlet anlayışına sahip çıkanlar, Halk Partisine karşı mesafe koyanlar veya Halk Partisinde aradığını bulamayanlardan oluşan siyasal ve hukuki bir sığınağı ifade ediyordu.¹²⁵³ Bu kompleks yapı farklı tabiat, mizaç ve karaktere sahip müessis ve müntesipler vasıtasıyla kaosa sürükleniyordu. Bayar’ın, sabır, metanet ve tahammülü, Öner’in fevri, hesapsız ve ölçsüz refleksleriyle çatışıyor, Menderes’in, soğuk ve mesafeli tavrı, Mareşal’in heyecanlı fitratıyla çelişiyordu. Köprülü’nün, gurur ve enaniyeti ise Bölükbaşı’nın mahcup ve mütevazı meşrebine ters düşüyordu. Kurucular ve katılımcılar arasındaki uyumsuzluk bundan ibaret değildi. Kurucular Halk Partisi

¹²⁴⁸ “Hükümet İnönü’nün Emri İle Gitti, Emri İle Geldi”, **Yeni Sabah**, 19 Haziran 1948, s.1, 5; “Gl. Sadık Aldoğan’ın Mecliste Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1948, s.1, 4.

¹²⁴⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 18.6.1948, s.255-258, 265-268.

¹²⁵⁰ “Mecliste Şiddetli Tartışmalar”, **Akşam**, 19 Haziran 1948, s.1, 3.

¹²⁵¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.12, İ.2, 18.6.1948, s.258-263, 269-274.

¹²⁵² “Hükümet 40’a Karşı 308 Oyla İtimat Kazandı”, **Yeni Sabah**, 19 Haziran 1948, s.1; “Mecliste Dünkü Şiddetli Tartışmalar”, **Akşam**, 19 Haziran 1948, s.1, 3.

¹²⁵³ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.57; Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.170.

ekolünden gelmişlerdi. Katılımcılar ise bütün hayatları boyunca Halk Partisine karşı durmuşlar, üstelik herhangi bir otoriteye bağlanmayı da şiddetle reddetmişlerdi.¹²⁵⁴

Demokrat Parti içindeki ilk ciddi görüş ayrılığı Birinci Kongrede ortaya çıktı. Kongre, mutedil ve müfrit demokratların çekişmesine sahne oldu. Aralarında parti kurucularının bulunduğu ve partiye hakim olan birinci grup, Halk Partisi karşısında ılımlı bir politika taraftarıydı. Daha çok Meclis dışında kalan ve genç kuşağı temsil eden ikinci grup ise Demokrat Partinin daha sert bir muhalefet yapmasını istiyordu. Kenan Öner, Mükerrerem Sarol, Samet Ağaoğlu, Osman Bölükbaşı ve Sadık Aldoğan gibi delegeler “*sine-i millete avdet*” formülü içinde “*halk ihtilali*”ni öneriyordu. Kenan Öner’in liderliğini yaptığı bu grup, Bayar’ın yerine Çakmak’ı Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığına getirmek istiyordu. Bayar’ı 1946 seçimleri nedeniyle şiddetle eleştiriyor, İnönü ile arasındaki samimiyeti şüpheyle sorguluyordu.¹²⁵⁵ Mareşal ve Öner’in İnsan Hakları Derneği konusundaki tavır ve yaklaşımları parti içindeki ayrılıkları derinleştirirken, kurucu ve katılımcılar arasındaki mesafeyi daha da artırıyordu.¹²⁵⁶

Kongreye katılan delegeler arasında da ciddi bir ihtilaf yaşanıyor. Kongre başkanlığı konusu Ege Bölgesine mensup partililer ile İstanbul, Trakya ve İç Anadolu delegelerini karşı karşıya getiriyordu. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Kenan Öner arasında cereyan eden başkanlık yarışı kurucu ve katılımcılar arasındaki çatışmayı biraz daha artırıyordu. Öner’in kongre başkanlığına getirilmesi ise muhalefeti şiddete meyyal kararlar konusunda daha da cesaretlendiriyordu. Ayrıca Öner’in otorite tanımaz ve zapt edilemez tavır ve üslubu kurucuları partinin geleceği konusunda şiddetli bir endişeye sevk ediyordu. Öner’in Yücel’e karşı kazandığı dava, parti içindeki itibarını giderek artırıyor, hatırı sayılır bir ağırlık ve taraftar kazanıyordu.¹²⁵⁷

Delegeler arasında cereyan eden diğer çatışma Genel İdare Kurulu seçimlerinde yaşandı. Menderes ve Köprülü dokuz kişiden oluşan genel idare kurulundan son derece memnundu. Aza sayısının artırılması durumunda çalışamayacaklarını düşünüyor, kurul üzerindeki nüfuzlarını kaybetmekten

¹²⁵⁴ Toker, **Tek Parti**, s.302-303.

¹²⁵⁵ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul 1969, s.71.

¹²⁵⁶ Çakmak’ın bu konudaki düşünce ve görüşleri için bkz. **Demokrat Parti Beyannamesi**, Kayseri 1947, s.16-21.

¹²⁵⁷ Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.416.

çekiniyordu. Delegelerin Ağaoğlu ve Bölükbaşı'na gösterdiği derin muhabbet de kendilerini son derece ürkütüyordu. Bu durum Köprülü ve Menderes'i Ahmet Tahtakılıç ve Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu'na yaklaştırıyor, Samet Ağaoğlu ve Osman Bölükbaşı'na ise mesafeli ve seviyeli bir tavra zorluyordu. Parti kurucuları Bölükbaşı ve Ağaoğlu'nu aday olmamaları konusunda şiddetle uyarıyordu. Müfritler ise aza sayısının on beşe çıkarılmasını talep ediyor ancak bu vesile ile parti içindeki etkinliklerinin artacağını düşünüyordu. Alınacak kararların daha isabetli ve demokratik olacağını ifade ediyordu. Ayrıca bu usulün kurucu tasallut ve sultasına son vermesi bekleniyordu. Kurucular tarafından yürütülen lobiye rağmen Samet Ağaoğlu Genel İdare Kuruluna seçildi. Bölükbaşı ise dışarıda kaldı.¹²⁵⁸ Bu durum parti içindeki çatışmanın en önemli nedenlerinden biri oldu.

12 Temmuz Beyannamesi, parti içindeki çatışmayı çözülmeye dönüştürdü. Beyannameyle birlikte Demokrat Parti içinde müfrit ve mutedil olmak üzere iki keskin hizip oluştu. Genel idare kurulu üyelerinin bir kısmı beyannameyi şiddetle eleştirdi ve bu teşebbüsü “*İnönü'nün demokrasi oyunu*” olarak değerlendirdi. Kurucular ise beyannameye itimat gösterdi. Genel İdare Kurulu, Tengirşenk'in muhalefetine rağmen beyannameyi kabul ettiğini duyurdu. Parti idare kurulunda başlayan bu çatışma diğer unsurlara da sirayet ederek yayıldı. Mareşal bildiriye “*tilki masalına*” benzetti.¹²⁵⁹ Öner'e göre, yaşananlar muvazaanın ta kendisiydi.¹²⁶⁰ Tahtakılıç, “*dikensiz bir gül bahçesi yaratmak*”tan bahsetti.¹²⁶¹ Bölükbaşı ise meseleyi “*yeni evde eski adetler*” olarak niteledi. Partinin mefkureci unsurlarının satıldığını iddia etti.¹²⁶² Bu durum Demokrat Partiyi olağanüstü bir kongreye mahkum etti. 22 Temmuzda istişari bir toplantı gerçekleştirildi. Kongreye 115 delege katıldı. Cumhurbaşkanlığı bildirisine pervasızca tartışıldı. Ve problem, “*fili neticeye intizar*” formülüyle aşıldı.¹²⁶³ Ancak fırtına dinmedi ve kopuşlar devam etti. Mustafa Kentli, 19 Haziranda Haysiyet Divanı kararıyla partiden ihraç edildi.

¹²⁵⁸ A.g.e., s.44-48, 415-417.

¹²⁵⁹ Şenol Zümrüt, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi**, 2006, s.104.

¹²⁶⁰ Kenan Öner, **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, İstanbul 1948, s.22; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes Marmara'da Bir Ada**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004, s.95; Mükerrer Sarol, “*Bayar Çizgisi*”, **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s.165.

¹²⁶¹ Ahmet Tahtakılıç, **Dönüşü Olmayan Yol**, Ankara 1989, s.130-135.

¹²⁶² Adem Çaylak, “*1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasininin Almış Olduğu Biçim*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62-1, s.28.

¹²⁶³ Çaylak, a.g.m., s.29.

Bölükbaşı ise parti müfettişliğinden istifa ettiğini bildirdi.¹²⁶⁴ Bu münferit tepkiler şimdilik kitlesel bir harekete dönüşmedi.

Cumhurbaşkanının Doğu seyahati ve ödenekler meselesi ise parti bünyesindeki çöküşe sürat kazandırdı. İnönü'nün demokratikleşme yolunda atılan adımlar çerçevesinde Demokrat Partili Nuri Özsan'ın da katıldığı bir yurt gezisine çıkması Parti içindeki müfritleri bir kez daha harekete geçirdi. Cumhurbaşkanı gezi sırasında partiler arası ilişkilerden bahsederek parti saflarına sinmiş müfritlerin tasfiyesinden bahsetti. Erim-Özsan arasında milletvekili ödeneklerinin artırılması konusunda bir de mutabakat sağlandı.¹²⁶⁵

Seyahat sonrası Demokrat Partide hızlı bir tasfiye başladı. Tengirşenk hakkında bir linç kampanyası yürütüldü. Genel İdare Kurulu, yaptığı eleştiriler ile gizli propaganda ve devamsızlık nedeniyle kendisini uyardı.¹²⁶⁶ Sadık Aldoğan ise kaleme aldığı yazılar ve konuşmalar nedeniyle sorguya alındı. Ancak, soruşturmanın mahremiyeti ihlal edildi. Konuya ait teferruat basına sızdırıldı. Bir süre sonra meselenin Fuat Köprülü vasıtasıyla Erim'e aktarıldığı anlaşıldı. Bu durum Fuat Köprülü'ye duyulan rahatsızlığı daha da artırdı.¹²⁶⁷

Ödenekler meselesi, parti içindeki çatışmayı kaotik ve kronik bir buhrana dönüştürdü. İnönü'nün milletvekili maaşlarının artırılması konusundaki telkin ve teklifi Demokrat Parti tarafından da kabul edildi. Konu, 1947 sonbaharında Meclisin gündemine geldi. Halk Partisinin hazırladığı kanun teklifi¹²⁶⁸ Demokrat Parti tarafından kabul edilerek bütçe komisyonuna gönderildi. Ancak Demokrat Parti komisyon çalışmalarına katılmaktan çekindi. Ahmet Oğuz ise şerh düşerek itiraz

¹²⁶⁴ İstifa mektubunun içeriği şöyleydi: "...Demokrat Partinin kurulduğu ilk günlerde bir tesadüf beni karşınıza çıkardı. Müşterek ideal uğruna her şeyimi feda, hatta hayatımı istihkar edecek bir seneden beri cephe hattında çalıştım ve yoruldum. Davamız karanlık ve tehlikeli günlerini geçirmiş ve millete mal olmuş bulunuyor. Bu itibarla davaya alaka duyan unsurlar da çoğalmıştır. Sayın Fuat Köprülü'nün dünkü makalesinde temas ettiği müfrit ve mübalağlı konuşanlara bu merhalede ihtiyaç kalmadığı anlaşılmıştır. Normal günlerin istilzam ettiği evsafa elemanlar bulmak imkanı daima mevcuttur. Demokrasi davasının basit bir neferi kalmak üzere bir seneden beri fahren yaptığım müfettişlik vazifemden affımı saygılarımla dilerim." Bkz. Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, s.433-434.

¹²⁶⁵ Konu hakkında daha fazla bilgi için çalışmamızın "Tahsisat ve Ödenekler" başlığına müracaat edilebilir.

¹²⁶⁶ Tahtakılıç, a.g.e., s.133-134.

¹²⁶⁷ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, 1949, s.26-27. Köprülü, gazetelerde neşrettiği makaleler nedeniyle parti içinde şiddetle eleştirilmekteydi. Halk Partisi ve icraatlarını öven bu makaleler Demokrat Partili müfritleri son derece rahatsız etmekte ve Köprülü-Erim arasında gizli bir anlaşma olduğu hissini kuvvetlendirmekteydi. Mesela bkz. Fuat Köprülü, "*Hürriyet Misakı Gerçekleşme Yolunda*", **Kudret**, 16 Ocak 1947, s.1; Fuat Köprülü, "*Demokrasinin Ahlaki Esasları*", **Son Saat**, 23 Ocak 1947, s.1.

¹²⁶⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.8, İ.2, S. Sayısı:23-24, 27.12.1947, s.1-2.

etti.¹²⁶⁹ Mesele, Demokrat Parti Meclis Grubunda da konuşulup tartışıldı. Teklifin reddi büyük bir ekseriyetle kabul edildi. Ancak bu tavır, yeterli ve gerçekçi görünmüyordu. Zira Halk Partisinin sahip olduğu ekseriyet teklifin yasalaşmasını kaçınılmaz kılıyordu. Bayar, teklifin reddini “*fuzuli bir semahat*” olarak tanımlıyordu. Köprülü ise daha veciz bir ifade kullanarak: “*Hem kırmızı oy veririz, hem de paraları cebe indiririz.*” diyordu. Bu tartışma Demokrat Parti içindeki müfritlerin tepkisini çekti. Demokrat Parti öneriye muhalefet gösterdi ancak alınacak farkların partiye verilmesini istedi.¹²⁷⁰ Bu durum parti içinde yeni bir hizip ve çatışma anlamına geliyordu. Farkların partiye ödenmesi şiddetle eleştiriliyor, mesele, “*vicdani bir kanaat ve şahsi bir tasarruf*” olarak değerlendiriliyordu.¹²⁷¹ Hatta 26 imzalı bir tahrir verilerek tepki gösteriliyordu. Genel Merkez bu tepkiye kulak asmadı. Son derece kararlı ve istikrarlı bir tavır sergiledi. Bazı milletvekilleri ödeme yapmak zorunda kaldı. Bir kısmı ise herhangi bir girişimde bulunmadı. Bu durum Genel Merkez tarafından yeniden değerlendirildi ve ödeme yapmayan vekillerin ifşa edilmesine karar verildi.¹²⁷² İsimler, bir basın açıklamasıyla kamuoyuna bildirildi.¹²⁷³

Demokrat Parti, 16 Ocak 1948’de yeni bir istifa haberiyle sarsıldı. İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, il kongresinden iki gün önce görevinden ayrıldı.¹²⁷⁴ Muhalefeti muvazaa ile suçlayarak kuruculardan duyduğu rahatsızlığı anlattı. Öner, güçlü bir kişiliğe sahipti. Parti disiplinine bağlı kalacak, itaat ve tahakküme boyun eğecek bir lider değildi. Genel itibarıyla liberal ancak Halk Partisine karşı militan bir tavra sahipti. Köprülü ile Öner arasında ise müsteşarlık ve üniversiteden kalma duygusal bir çatışma vardı. İkili arasındaki ihtilaf, partinin kuruluşundan beri herkesin bildiği bir vakıydı. Bu çatışma Köprülü’nün İstanbul İl Teşkilatı üzerindeki tahakkümü ile daha da arttı. Köprülü İstanbul’a özel bir önem

¹²⁶⁹ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.306.

¹²⁷⁰ Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, 1949, s.32-33.

¹²⁷¹ Baban, **Galeri**, s.34; “*DP’ye Verilmeyen Maaş Zamları*”, **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1948, s.1, 6.

¹²⁷² Ayrıntılı malumat için bkz. Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, s.509-512.

¹²⁷³ “*Aylık ve Yolluk Farklarını Partiye Verenler ve Vermeyenler*”, **Akşam**, 15 Şubat 1948, s.2; “*Zamları Vermeyen DP Milletvekilleri*”, **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1948, s.1.

¹²⁷⁴ “*Kenan Öner’in İstifası Şayiaları*”, **Vatan**, 4 Ocak 1948, s.1, 4; “*Kenan Öner’in Başkanlıktan İstifası Teyyüt Etti*”, **Vatan**, 6 Ocak 1948, s.1, 3. Bayar istifa kararını son derece sakin ve makul bir tavırla karşıladı: “D. Parti vefakardır. Fakat mukadderatını şahıslara bağlamış değildir.” Bkz. “*Kenan Öner’in İstifası Hakkında Celal Bayar’ın Fikri*”, **Vatan**, 8 Ocak 1948, s.1, 3; “*Kenan Öner’in İstifası Meselesi*”, **Vatan**, 9 Ocak 1948, s.1, 3; Haydar Seçkin, **Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz**, İzmit 1991, s.71.

vermekteydi. Meslek hayatının büyük bir bölümünü burada geçirmişti ve sahaya son derece hakimdi. Partinin bölgedeki örgütlenmesini üstlenmiş görünüyordu. Önemli görevlere kendi adamlarını getiriyordu. İstanbul İl Başkanlığının Öner'e verilmesinden ise son derece rahatsız oluyordu. Bu durum Köprülü'nün Eminönü ve Beyoğlu müteşebbis heyetine müdahalede etmesine ve İbrahim Çehreli ve arkadaşlarını kullanarak Öner aleyhinde bir komplo hazırlamasına neden olacaktı.

Kurucuların İstanbul İl Teşkilatı konusundaki tasarruf ve müdahalesi Öner ile Menderesi de karşı karşıya getirdi. Menderes'in Mükerrer Sarol'a olan iltifatı Öner ve çevresini rahatsız etti. Köprülü ve Sarol yürüttükleri propaganda ile başkanın nüfuzunu kırarak teşkilatı dağıtmayı başardı.¹²⁷⁵ Bu müdahaleler Öner-Köprülü ve Menderes arasındaki savaşa yeni bir ivme kazandırır.

Demokrat Partideki buhran yeni gelişmelerle devam etti. Taşra teşkilatında başlayan çatışma bu kez merkeze yayıldı ve giderek büyüdü. Köprülü'ye duyulan nefret Parti Meclis Grubu ile Genel İdare Kurulu arasında yeni bir savaş başlattı. 1948 yılının başında Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk, Emin Sazak ve Celal Bayar arasında gizli bir toplantı yapıldı. Muhalifler, Köprülü'nün Meclis Grup başkanlığından alınmasını istedi. Onu, milletvekillerine hakaret etmekle suçladı ve Halk Partisi ile arasındaki organik münasebeti sorguladı. Bu eleştiri, taktiksel bir manevra ile istifalara dönüştü. Hazım Bozca, Hakkı Gedik, Osman Nuri Koni ve Fikri Apaydın Parti Meclis Grubundan istifa etti. Böylece Köprülü, grup başkanlığından düşürüldü. Bu durum Bayar'ın istifasıyla sonuçlandı.¹²⁷⁶ 4 Şubat 1948'de seçimler yenilendi. Grup başkanlığına bir kez daha Bayar seçildi. İkinci başkanlığa ise Fuat Hulusi Demirelli getirildi.¹²⁷⁷ Bayar, meseleye karşı son derece temkinli ve mütereddit bir tavır sergiledi. Menderes ve ekibi ise oldukça endişeliydi. Köprülü'nün Grup Başkanlığından azlini, kuruculara karşı yürütülen bir operasyon olarak değerlendirdi.

---

¹²⁷⁵ İstanbul İl Teşkilatı ve Öner-Köprülü mücadelesinin evveliyat ve tafsilatı için bkz. Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s.31-37, 49-51, 63-64, 74-76.

¹²⁷⁶ "D. Partide Bir Tasfiyeye Doğru", **Vatan**, 16 Ocak 1948, s.1; "Celal Bayar, Grup Başkanlığından İstifa Etti", **Vatan**, 17 Ocak 1948, s.1.

¹²⁷⁷ "DP Genel İdare Kurulu Dün Toplandı", **Vatan**, 6 Şubat 1948, s.1; "D. Parti Genel İdare Kurulu Toplantısı", **Vatan**, 7 Şubat 1948, s.1, 3.

Bu gelişmeler Demokrat Parti Genel İdare Kurulunu harekete geçirdi. Genel İdare Kurulu, Grup İdare Heyetine ait seçimi usulsüz olarak tanımladı.¹²⁷⁸ Bayar grup başkanlığından çekildi.¹²⁷⁹ Kurul, 11 Şubatta bir kez daha toplanarak tam altı saat tartıştı. Ardından resmi bir bildiri yayımladı. Hadisenin hukuki bir mütalaadan kaynaklandığını duyurdu. Seçimlerin yenilendiğini Grup Başkanlığına Bayar'ın, ikinci başkanlığa ise Demirelli'nin getirildiğini bildirdi.¹²⁸⁰ Bayar, birkaç gün sonra yeni bir tartışma başlattı. 14 Şubatta maaş farklarını iade eden milletvekillerinin isimlerini açıkladı. Bu durum parti içinde yeni bir huzursuzluğa vesile oldu.

Parti Meclis Grubunun kurucular karşısındaki tavrı ve tutumu, Menderes ve Köprülü'yü harekete geçirdi. Menderes, Köprülü ve Koraltan, İzmir'e hareket ederek büyük bir kampanya başlattı. Bayar bu duruma kayıtsız kalamadı. Mütereddin ve ümitvar vaziyetini bir süre daha koruduktan sonra İzmir'e gitti.¹²⁸¹ 26 Şubat 1948'de Parti Gurup Başkanlığından bir kez daha istifa etti. Genel İdare Kurulu Başkanlığı ile Parti Meclis Gurup Başkanlığını yürütemediğini açıkladı.¹²⁸² Aslında bu karar, Bayar'ın tarafını açıkça belli ediyor, tercihini kuruculardan yana kullanıyordu.

Mart ayı tasfiye ve istifalarla sarsıldı. Partiden ilk ayrılan Koni oldu.¹²⁸³ Necati Erdem, Ahmet Kemal Silivri, Mithat Sakaroğlu, Sadık Aldoğan ise haysiyet divanı kararıyla ihraç edildi.¹²⁸⁴ Bu karar, Genel İdare Kurulunu karıştırdı. Yusuf kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve

¹²⁷⁸ "Demokrat Partideki Büyük İhtilaf", **Vatan**, 9 Şubat 1948, s.1

¹²⁷⁹ "Celal Bayar, Grup Başkanlığından Dün İstifa Etti", **Vatan**, 8 Şubat 1948, s.1.

¹²⁸⁰ Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, s.509-510.

¹²⁸¹ Parti içinde yaşanan bunalım konusunda kuruculara ait beyanat ve ifadeler için şu kaynaklara bakılabilir: Kılçık, a.g.e., s.271-285, 317-318, 326, 330-331, 370-371, 381, 392, 395; İsmail Girgin, **Adnan Menderes**, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958, s.94-97; Şahingiray, a.g.e., s.179, 211-212, 215, 218, 221-222, 226, 232, 234, 239, 251, 269, 284, 290-291, 294-295, 323-324, 340, 348-349; "Celal Bayar'ın Erzincan Nutku", **Yeni Sabah**, 23 Mart 1948, s.1, 3; "Refik Koraltan Dün Bakırköy'de Konuştu", **Yeni Sabah**, 24 Mart 1948, s.1, 5; "Partideki İhtilafın İç Yüzü Açıklandı", **Vatan**, 1 Mart 1948, s.1, 4; "C. Bayar Çok Mühim Bir Konuşma Yaptı", **Vatan**, 3 Mart 1948, s.1, 5; "Celal Bayar Tekrar Bir Konuşma Yaptı", **Vatan**, 4 Mart 1948, s.1, 4; "DP Eyüp İlçesinde Dün Yapılan Toplantı", **Vatan**, 6 Mart 1948, s.1, 4; "Celal Bayar: Tuttuğumuz Yol Muvaffakiyet Yoludur, Diyor", **Akşam**, 1 Mart 1948, s.1, 2; "D. Partideki İhtilafı Katiyen Halledeceğiz", **Akşam**, 3 Mart 1948, s.1, 2.

¹²⁸² "Demokrat Partideki Yeni Buhran", **Yeni Sabah**, 28 Şubat 1948, s.1.

¹²⁸³ "İstanbul Millet Vekili Osman Nuri Koni Partiden İstifa Etti", **Akşam**, 7 Mart 1948, s.1.

¹²⁸⁴ "Demokrat Partide Tasfiye Başlıyor", **Vatan**, 7 Mart 1948, s.1, 3; "Demokrat Partide Kat'i Kararlar", **Vatan**, 8 Mart 1948, s.1, 4.

Hasan Dinçer Genel İdare Kurulu üyeliğinden çekildi.¹²⁸⁵ Kurucular, kamuoyuna hakim olmalarının verdiği cesaretle temizlik ameliyesine devam etti. 12 Martta Hazım Bozca ve Ali Rıza Kırsever partiden çıkarıldı. 24 Martta Tengirşenk, Sazak, Akaygen, Oğuz, Tahtakılıç ve Dinçer partinin manevi şahsiyetine zarar verdiği gerekçesiyle ihraç edildi.¹²⁸⁶ Böylece Demokrat Parti, üyelerinin neredeyse yarısını kaybetti. Bunalım atlatıldığında genel merkeze sadık ancak 31 milletvekili kaldı.

Parti içinde yaşanan çatışma bir süre daha devam etti. Demokrat Partiden ayrılan milletvekillerinin bir kısmı grup toplantılarına katılmama kararı aldı. Ali Rıza Kırsever, Asım Gürsu, Ahmet Çınar, Behçet Gökçen, Bahattin Öğütmen, Haydar Aslan, Mehmet Ökten, Mehmet Aşkar, Fethi Erimçağ ve Şahin Laçın 18 Mayıs 1948’de Müstakil Demokratlar adıyla yeni bir grup oluşturdu.¹²⁸⁷ Gruba herhangi bir başkan seçilmedi. Toplantılara alfabe sırasıyla başkanlık yapılması kararlaştırıldı ve bir de sekreterlik bürosu kuruldu. Ahmet Tahtakılıç sekreterliğe, Hasan Dinçer ve Hazım Bozca da sekreter yardımcılığına getirildi.¹²⁸⁸ Müstakil Demokratlar 18 Mayısta bir bildiri yayımlayarak görüşlerini açıkladı. Kongreye kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını bildirdi. Gerçek muhalefetin kendileri tarafından temsil edildiğini iddia etti ve kurucuların parti üzerindeki tahakkümünü şiddetle eleştirdi.¹²⁸⁹

Müstakil Demokratlar, Büyük Kongreye oldukça ciddi hazırlandılar. “Demokrat Partinin Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler” adlı bir de broşür yayımladılar. Kurucuları tahakküm ve şiddetle suçladılar. Ancak herhangi bir sonuç alamayarak partiden kesin bir şekilde ayrıldılar. “Müstakil Demokratlar” adıyla bir parti kurmayı düşündülerse de herhangi bir başarı sağlayamadılar¹²⁹⁰ ve Millet Partisine katıldılar.¹²⁹¹

---

¹²⁸⁵ “Sekiz Demokrat Milletvekili Haysiyet Divanına Verildi”, **Vatan**, 10 Mart 1948, s.1, 3; Beril Yaşar, “Demokrat Partide Parti İçi Demokrasi (1946-1960)”, **Tarih Okulu Dergisi**, Haziran 2014, Y.7, S.XVIII, s.507.

¹²⁸⁶ “6 Milletvekili de Dün İhraç Edildi”, **Yeni Sabah**, 25 Mart 1948, s.1.

¹²⁸⁷ “10 DP Milletvekili Parti Grubuna İştirak Etmiyorlar”, **Ulus**, 23 Nisan 1948, s.2.

¹²⁸⁸ “Müstakil Demokratlar”, **Akşam**, 18 Mayıs 1938, s.1.

¹²⁸⁹ “DP Grubunda da İkilik”, **Yeni Sabah**, 22 Nisan 1948, s.1, 6.

¹²⁹⁰ “Yeni Partiler”, **Akşam**, 28 Haziran 1948, s.1; “Müstakil DP’liler de Bir Parti Kuruyor”, **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1948, s.1.

¹²⁹¹ “Üçüncü Parti”, **Akşam**, 9 Haziran 1948, s.1; “Müstakil Demokratlar”, **Akşam**, 12 Haziran 1948, s.2; “Müstakil Demokratlar”, **Akşam**, 13 Haziran 1948, s.2; “Müstakiller Millet Partisine Girdiler”, **Zafer**, 6 Temmuz 1949, s.1; “Millet Partisine Son İltihaklar”, **Zafer**, 7 Temmuz 1949, s.1; “Partiler Arasında”, **Akşam**, 7 Temmuz 1949, s.1.

Partiden ihraç edilen Afyon milletvekilleri ise yeni bir oluşum gerçekleştirdiler. Avukat Halil Hilmi Bozca, tüccar Hüseyin Haşim Tiryakioğlu ve emekli bankacı Yusuf Mazhar Aren¹²⁹² tarafından Afyon Öz Demokrat Parti adıyla yeni bir parti kurdular. Partinin amacını, “*doğruluk ve ahlak kaideleri çerçevesinde gerçek bir demokrasinin tesisi*” olarak açıkladılar.

Afyon Öz Demokrat Partisine ait kuruluş beyannamesi 8 Eylül 1948’de Demokrat Afyon Gazetesinde yayımlandı. Halk Partisinin saltanatından ve Demokrat Partinin parti içi tahakkümünden şikayet edildi. Milli hakimiyetin ciddi ve tatminkar surette tecelli edeceği, ferdi ve içtimai hakların elde edileceği belirtildi. Parti merkezinin Otpazarı’nda mukim Eski Osmanlı Bankası olduğu bildirildi. Demokrat Afyon Gazetesi ise partinin yayın organı olarak gösterildi.¹²⁹³

Partiye ait program 14 maddeden oluşuyordu. Programın ilk üç maddesi partinin amaçlarından bahsediyordu. 4. madde de içtimai adalet ve insani tesanüt üzerinde duruluyordu. Maişet meselesi ile sağlık sigortasının önemi belirtiliyordu. 5. madde istinaf mahkemesinin zarureti, 6. madde idari mekanizmanın memur üzerindeki tahakkümü, 7. madde bedeni mükellefiyetin kaldırılması, 8. madde ise açık, samimi ve barışçı bir dış politikayı vurguluyordu. 9. ve 10. madde seçim kurulları ile devlet memurunun liyakat ve ehliyetine hasrediliyordu. Programın 11 ve 12. maddeleri iktisadi ve mali sahadaki öneri ve ilkeleri tanımlıyordu. Parti programında laiklik, milliyetçilik ve inkılapçılıktan neredeyse hiç söz edilmiyor, 13. maddede dinin sosyal hayattaki önemi ve din dersinin zarureti üzerinde duruluyordu.¹²⁹⁴

Afyon Öz Demokrat Partisine ait tüzük ise 43 madde ile 2 geçici hükümden oluşuyordu. 1. madde de partinin amaç ve merkezi belirtiliyordu. 2. madde partiye kabul şartlarını ihtiva ediyor, 6. madde parti örgütüne açıklık getiriyordu. Programın

---

¹²⁹² Yusuf Mazhar Aren, 1887 yılında İstanbul’da doğmuştur. Baba adı İbrahim Ethem’dir. Memuriyet hayatına 1909’da Ziraat Bankası Adana Şubesinde başlamıştır. Evkafi İslamiye Matbaası müdürü ve Ziraat Bankası teftiş müdürlüğü yapmıştır. Ziraat Bankasının Balıkesir, Afyon, Eskişehir, Trabzon ve Erzurum Şubelerinde şube müdürü olarak çalışmıştır. 1932’de Ziraat Bankası Genel Müdürlüğüne getirilmiş, 1946 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. İlk evliliğini Fatma Remziye Hanımla yapmıştır. 1931’de Sıdika Rana Hanımla evlenmiştir. Bu evliliklerden Ali Bülent, İbrahim Adnan, Cemile Cengiz, Emine Nilüfer ve İbrahim Sadun adlı beş çocuk dünyaya gelmiştir. Aren, 11 Şubat 1954’de İstanbul’da vefat etmiştir. Bkz. “*Yusuf Mazhar Aren’e Ait Emekli Dosyası*”, **E.S.A.**, S.N. 83-167-004.

¹²⁹³ Fehmi Akın, “*Afyonkarahisar’da Öz Demokrat Partisi (1948)*”, s. 54-55, 60-61.

¹²⁹⁴ **Öz Demokrat Parti Tüzüğü ve Ana Prensipler**, Afyon 1948, s.4-7; **B.C.A.**, F.K.:490.01.00, Y.N.:437.1813.3-3/4, 05.10.1948.

11 ve 35. maddesi parti organları ve görevlerine ayrılıyor, 36. madde parti gelirleri, 39. ve 42. maddeleri parti meclis grubuna hasrediliyordu. 43. ve son madde de ise parti kurucularının isim ve adresleri yer alıyordu.¹²⁹⁵

Afyon Öz Demokrat Partisi, siyasal yaşamını yaklaşık bir yıl devam ettirebildi. Parti teşkilatı konusunda son derece başarısız oldu ve bölgesel bir parti olmaktan kurtulamadı. 5 Temmuz 1949'da Millet Partisi'ne katılarak kendi varlığına son verdi.¹²⁹⁶

Demokrat Partinin, disiplin gerekçesiyle gerçekleştirdiği tasfiye hareketi kurucuların tahakkümü ile keyfi idare ve iradesine sahne oldu. Ancak bu durum kamuoyu tarafından doğru olarak okunamadı. Demokrat Parti içinde birlik ve beraberliğin muhafazası istikrarlı bir demokrasinin gereği olarak algılandı. Parti içi çatışmanın keyfiyet ve içeriği dikkate alınmadı. Böylece tek parti istibdadına son vermek için başlatılan bir mücadele yeni baskı ve istibdat usulleriyle devam etti.¹²⁹⁷

2.3.9.2. Millet Partisinin Kuruluşu ve Programı

Demokrat Partiden ihraç ve istifa kararıyla uzaklaştırılan eski demokratlar, 1948 Mayısında başlayan seri ve çok yönlü bir diplomasi yürüttü. Kenan Öner, Mustafa Kentli, Harun İlmen, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna'nın katılım ve katkısıyla sürdürülen bu görüşmeler iktidara ve muhalefete küskün ve mesafeli bir kitleye hitap eden kamuoyuna açık, şeffaf bir hareketti. Bu hareketin fikir babası ve kurucusu ise Kenan Öner'di.¹²⁹⁸

Öner, 6 Mayıs 1948'de bir basın açıklaması yaparak tasavvur halindeki teşebbüsün teşekküle dönüştüğünü müjdeledi. Yeni partinin iktisadi ve harici siyaseti hakkında ilk kez bilgi verdi. Cezri olmayan zecri bir milliyetçilik, halkçılık, inkılapçılık ve laiklikten bahsetti. Totaliter rejimlerin insanı makineleştiren metotlarını eleştirdi ve "...*hedefimiz evvelbeevvel memleketi Halk Partisinin elinden kurtarmaktır...*" dedi.¹²⁹⁹

¹²⁹⁵ B.C.A., F.K.:490.01.00, Y.N.:437.1813.3-5/12, 05.10.1948.

¹²⁹⁶ "Müstakil ve Öz Demokratlar Millet Partisine Katıldılar", **Akşam**, 6 Temmuz 1949, s.1.

¹²⁹⁷ Karpat, a.g.e., s.305.

¹²⁹⁸ "K. Öner Sahnede", **Vatan**, 2 Mayıs 1948, s.1, 4.

¹²⁹⁹ "Yeni Partinin Adı Henüz Konmadı", **Vatan**, 6 Mayıs 1948, s.1, 3.

Bu süreç kurucuların açıklamalarıyla devam etti. Mustafa Kentli, parti programı hakkında daha sarıh ve ayrıntılı bir malumat verdi. Ferdi sermayeyi destekleyeceklerini bildirdi. Liberal ve milliyetçi olduklarını, kuvvetler ayrığı ve cumhurbaşkanının tarafsızlığını savunduklarını, anayasaya aykırı kanunların kaldırılacağını ifade etti.¹³⁰⁰ Bayur, dürüst ve ihtirastan arınmış bir siyaseti idealize ederken¹³⁰¹ Öner, parti kurucularını sunucu olarak takdim etti.¹³⁰²

Mayıs ayı Öner ve arkadaşlarının tedricen ilerleyen, gelişen ve şekillenen görüşmeleriyle yeni bir boyut kazandı. Osman Nuri Koni, Cafer Tayyar, Rauf Orbay ve Fevzi Çakmak'la yapılan uzun ve ayrıntılı görüşmeler, Mareşalin parti başkanlığını kabul etmesiyle sonuçlandı.¹³⁰³ Bu durum partiye olan temayülü daha da artırdı.¹³⁰⁴ Ancak, kurucuların farklı zihniyet ve zıt karaktere sahip, ani ve fevri kişiler olması partinin geleceği konusundaki korku ve endişeyi artırdı. Parti başkanlığı konusunda Öner ve Bayur'un, genel sekreterlik hususunda Bölükbaşı ve Kentli'nin çatıştığı görüldü.¹³⁰⁵ Mareşal'in kararı, bir linç kampanyasına dönüştü.¹³⁰⁶ Baban, bu kararı "*Gökten yene inmek*" olarak değerlendirdi.¹³⁰⁷ Akyüz ise Mareşal'i "*kendisini küçük bir zümreye harcatmak*"la itham etti.¹³⁰⁸ Selim Ragıp Emeç Son Posta'da kaleme aldığı yazılarında korkularını açıkça ifade etti. Yeni partinin sükun içinde bir ıslah programı getirmek yerine şahsi infial ve ihtirasların kurbanı olacağını, İzzeti nefis davasıyla kurulmuş bir partinin uzun ömürlü olamayacağını bildirdi.¹³⁰⁹

¹³⁰⁰ "Yeni Partinin Umdesi Liberallik ve Milliyetçiliktir", **Akşam**, 9 Mayıs 1948, s.1, 2.

¹³⁰¹ Hikmet Bayur, "*Henüz Kurulmamış Olan Partiye Yapılan Hücumlar*", **Kudret**, 10 Mayıs 1948, s.1.

¹³⁰² "Yeni Parti 10 Güne Kadar İşe Başlıyor", **Akşam**, 8 Mayıs 1948, s.1, 2.

¹³⁰³ Sinan Omur, **Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî Dehası Siyasî Hayatı**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul 1962, s.167. Fevzi Çakmak'ın bu kararıyla ilgili ayrıntılar için bkz. Adnan Çakmak, "*Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hatıraları*", **Hürriyet**, 12 Mayıs 1975, Tefrika No:33.

¹³⁰⁴ "*Mareşal Üçüncü Partinin Liderliğini Kabul Ediyor*", **Yeni Sabah**, 4 Mayıs 1948, s.1. Parti başkanlığı konusunda bir teklif de Orbay'a da yapılmış fakat herhangi bir sonuç alınmamıştır. Bkz. "*Yeni Parti Hazırlıkları*", **Akşam**, 8 Mayıs 1948, s.1.

¹³⁰⁵ "Yeni Kurulacak Partide Liderlik Paylaşılıyor", **Vatan**, 7 Mayıs 1948, s.1, 4.

¹³⁰⁶ Tuğrul Çetiner, "*Mareşal'e Açık Mektup*", **Atom**, 4 Haziran 1948, s.1-5.

¹³⁰⁷ Cihat Baban, Fevzi Çakmak'a şu ifadelerle serzenişte bulunmuştur: "...siz millet partisine başkan olacaktınız! Sizin için bu işi yürütmek çok zordur. İsminiz bütün yurttaki herkesin ağzında...Neden zorla göklerden yere inmek istiyorsunuz?.." Mareşal cevap vererek, "Ben doğru bulduğum işi yaparım. Ben Allah'ıma güvenirim. Eğer doğru bulduğum hareketi yaparken bütün millet karşıma çıkacak olsa, yine de attığım adımdan dönmem. Allah benimle beraber olur derim..." Bkz. Cihat Baban, **Politika Galerisi Büstler ve Portreler**, İstanbul 1970, s.122.

¹³⁰⁸ Hasan Akyüz, "*Mareşal'e Açık Mektup*", **Atom**, 28 Mayıs 1948, s.1-5.

¹³⁰⁹ Bu yorumun ayrıntıları ile Burhan Felek ve Son Saat'in değerlendirmeleri için bkz. "*Sütunlar Arasında*", **Vatan**, 8 Mayıs 1948, s.1.

Bütün bu gelişmelere rağmen partinin kuruluş çalışmaları devam etti. 6 Temmuz 1948'de yeni partinin Millet Partisi olduğu, fahri başkanlığa Fevzi Çakmak'ın, genel başkanlığa Hikmet Bayur'un, genel başkan vekilliğine Osman Nuri Koni'nin, genel sekreterliğe Mustafa Kentli'nin, genel muhasipliğe ise Şefik Çakmak'ın getirildiği bildirildi. Partinin resmi açılışı 19 Temmuz 1948'de gerçekleşti.¹³¹⁰ Fevzi Çakmak, partinin kuruluşunu 22 Temmuzda yayımladığı bir beyanname ile duyurdu. Beyannamede, siyasete giriş nedenleri ve 21 Temmuz seçimleri üzerinde durdu. Samimi ve ivazsız bir muhalefetin zaruretine işaret ederek Millet Partisinin kuruluş nedenlerini kısaca ifade etti: “...son hadiseler dolayısıyla şimdiye kadar bağımsız kalma konusunda ihtiyar ettiğim hareket hattının artık maksadı temin edemediğine ve millete tam ve kamil iyilikler getirebilmek için daha şümüllü bir surette çalışmanın zamanı geldiğine kanaat getirdim. Bu maksatla milletin hakimiyetini fiilen tesis etmek, millete hak ve hürriyetini temin eylemek, vatanın maddi ve manevi huzuruyla iç ve dış güvenini sağlam temeller üzerine oturtmak, kötülüklerle amansız bir surette mücadele etmek ve bu hedefleri elde edinceye kadar azmimizi hiçbir surette gevşetmemek üzere kendilerine itimat beslediğim bazı arkadaşlarla yakın işbirliği yaparak Millet Partisi adıyla bir parti kurduk...”¹³¹¹

Millet Partisinin programı da son derece farklıydı. Parti programı ana prensipler, devlet ve hükümet, adalet, ordu ve askerlik, İçişleri, Dışişleri, Maliye, Eğitim ve öğretim, sağlık ve sosyal yardım, kalkınma ve orman konusuna ayrılan 136 maddeden oluşuyordu. İktisadi açıdan liberal, gelenekler bakımından muhafazakar bir demokrasiyi temsil ediyordu.¹³¹² Partiyeye ait siyasal doktrin, Batı tipi bir demokrasiyi idealize etmekle birlikte tekamüle dayanan yeni düşüncelere de yer veriyordu.¹³¹³

---

¹³¹⁰ Partiyeye ait resmi başvuru, Mareşal'in Ankara valiliğine verdiği bir dilekçe ile gerçekleşmiştir. Dilekçenin bir sureti için bkz. Şenol Zümrüt, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi, **Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004, s.105.

¹³¹¹ Fevzi Çakmak, **Mareşal Fevzi Çakmak Tarafından Millete Yayınlanan Beyanname**, Ankara 1948, s.1-4; Süleyman Külçe, **Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Siyasî Hususî Hayatı**, Yeni Asır Matbaası, İzmir 1946, s.106-110; Veli Yılmaz, **Mareşal Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s.336-337.

¹³¹² Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, İstanbul 1966, s.62.

¹³¹³ Nurettin Ardıçoğlu, “Millet Partisinin Program ve Felsefesi”, **Kudret**, 21 Temmuz 1948, s.1.

Ana prensipler bahsinde, partinin kuruluş felsefesi ifade ediliyordu. Devletin tanımı ve gayesi hakkında kısa bir izaha girişiliyordu. Adalet mevzuu sosyal hayattan arındırılmış ruhani bir boyuta taşınıyor, nefis, hak, iman ve ahlakla güçlendiriliyordu. İctimai bir sınıf ve zümrenin diktatörlüğüne dayanan şark tipi totaliter rejimler şiddetle lanetleniyordu. Anayasanın anti-demokratik kanunlardan temizlenmesi ile ikinci maddeden arındırılması üzerinde duruyordu. Ahlak, gelenek, örf ve adete dair itikat ve iman vurgulanıyor, tarihi hatıraya küfredencesine “*din müessesesine ve milli ananelere hürmetkar*” olmaktan bahsediyordu.¹³¹⁴

Parti programı Halk Partisinin siyasal ve anayasal ilkelerini yeniden tanımlıyordu. Bu manada Türk Siyasal hayatında ilk kez türdeş bir oluşumdan kaçınıyor, orijinal bir parti olmayı başarıyordu. Milliyetçiliği, fikri ve hissi bir boyuta taşıyarak milli şuurun teşekkülünde dil birliğinin önemini vurguluyordu. Türklüğün eski ve şerefli mazisine değiniyor, istikbale olan güvenini tazeliyordu. Laiklik konusunda cesur bir tavır sergiliyordu. Vicdan ve itikat hürriyeti ile dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet etmeyi savunuyordu. Din eğitimi konusunda model ve modern ilkeler getiriyordu. Devrimciliği tekamül olarak tanımlıyordu. Milli değerlere yabancılaşan bir moderniteyi reddediyordu. Halkçılığı, eşit haklara sahip bütün vatandaşların iyiliği ve refahı için çalışmak olarak görüyordu. Kanun üstünlüğü ve eşitliği olarak algılıyordu. Mülkiyet ve tasarruf hakkına kutsiyet atfediyor, istimlak meselesini bağımsız mahkemelerin tasarrufuna terk ediyordu. İktisadi sahada liberal bir hayatı öngörüyordu. Şahsi teşebbüse, meşru rekabete, açık pazar ve iş bölümüne dayanan serbest bir ekonomiyi destekliyordu. Tekele, sefalet, ihtiras ve istismara şiddetle karşı çıkıyordu. Devletin müdahalesini, tanzimci bir müdahale olarak telakki ediyordu. Himaye, iltimas, rüşvet, suiistimal ve israfla mücadeleyi milli ve ahlaki bir borç olarak kabul ediyordu.

Devlet ve hükümet işleri bölümünde cumhurbaşkanının tarafsızlığını savunuyordu. Ayan meclisinin kurulmasını, seçimlerin her türlü tesirden korunmasını, amme hizmetinin mesuliyet ve halka hizmet duygusu taşıyan az sayıda memurla yürütülmesini, emekli, dul, yetim ve malûl maaşlarının iyileştirilmesini ve kırtasiyecilikle mücadele edilerek devlet işlerinin hızlandırılmasını istiyordu.¹³¹⁵

¹³¹⁴ **Millet Partisi Program ve Tüzük**, Teknik Basımevi, İstanbul 1948, s.3-5.

¹³¹⁵ “*Millet Partisi Programı*”, **Millet Postası**, 9 Aralık 1948, s.4; “*Millet Partisi Programı*”, **Millet Postası**, 16 Aralık 1948, s.4; “*Millet Partisi Programı*”, **Millet Postası**, 23 Aralık 1948, s.4; “*Millet*

Adalet işleri mevzuunda kaza birliğinin önemi üzerinde duruyordu. Hakim ve savcı masuniyetini, istinaf mahkemelerinin hayatiyetini, adalet mekanizmasının külfetsiz ve masrafsız yürütülmesini istiyordu. Basın ve çocuk suçları ile tevkif ve cezaevleri konusunda asri, akli ve samimi bir duyguyla hareket ediyordu.

Ordu ve askerlik işlerinde Genel Kurmay Başkanlığının görev ve yetkilerini sorguluyor, ordunun siyasete alet edilmesine karşı çıkıyordu. İçişleri konusunda yerel idarelerin güçlendirilmesi ve muhtariyeti üzerinde duruyordu. İdari mekanizmayı tarafsızlığa davet ediyordu. Dışişlerinde bağımsızlıktan ödün verilmiyor, dostluk ve barışa vurgu yapılıyordu. Milletlerarası münasebetin tarihi, manevi ve kültürel yakınlık çerçevesinde revize edilmesini istiyordu.

Programın diğer bölümlerinde denk bütçe meselesi, vergi tahakkuk ve tahsilinde adalete riayet edilmesi, asgari ücretin vergiden arındırılması, enflasyonla mücadele, emisyonla mesafe, milli ve ahlaki terbiye, koruyucu sağlık önlemleri, sıhhi hayatın tanzimi, fuhuş, kumar, sefalet, serserilik ve dilencilikle mücadele, kalkınma işleri ve milli ormanların geliştirilmesi üzerinde duruluyordu.¹³¹⁶

Millet Partisine ait tüzük 107 madde ile 10 bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde partinin isim ve amacı açıklanıyordu. Sonraki bölümlerde ise üyelik, teşkilat, yürütme kurulları, inzibat divanı, başkanlar, kongreler, mali hükümler, parti meclis grubu ve geçici maddelere ait tafsilat bulunuyordu.¹³¹⁷ Partiye ait tüzüğün Halk Partisi, Demokrat Parti ve diğerlerinden herhangi bir farkı bulunmuyordu. Parti içi disiplin ve demokrasiye ayrılan maddeler ise mükerrer, sık ve kısır bir döngüyü ifade ediyordu.

Millet Partisi, Demokrat Partiden farklı bir zümreye hitap ediyordu. Demokrat Partinin egemen sınıflara dayanan toplumsal yapısı, Millet Partisinde

---

Partisi Programı", **Millet Postası**, 30 Aralık 1948, s.4; Nurettin Ardıçoğlu, "*Millet Partisinin Program ve Felsefesi*", **Kudret**, 21 Temmuz 1948, s.1, 2; Nurettin Ardıçoğlu, "*Millet Partisinin Program ve Felsefesi*", **Kudret**, 29 Temmuz 1948, s.1, 2; Nurettin Ardıçoğlu, "*Millet Partisinin Program ve Felsefesi*", **Kudret**, 31 Temmuz 1948, s.1, 2; Nurettin Ardıçoğlu, "*Millet Partisinin Program ve Felsefesi*", **Kudret**, 2 Ağustos 1948, s.1, 2.

¹³¹⁶ **Millet Partisi Program ve Tüzük**, Ankara 1948, s.25-89. Partiye ait ilkeler hakkında şu kaynaklara da bakılabilir: Osman Nuri Koni, "*Mürteci Kimdir?*", **İzinsiz Muhalefet**, 3 Şubat 1950, s.2; Lütfi Bornavali, "*M. Partisi ve İhtiyarlık*", **İzinsiz Muhalefet**, 3 Şubat 1950, s.6; Ö. Faruk Kurt, "*Grev Hakkı*", **İzinsiz Muhalefet**, 14 Şubat 1950, s.9; "*Millet Partisinin Hedefi Maneviyatın Maddeciliğe Gelebilmemesini Temindir*", **Yeni Muhalefet**, 7 Aralık 1949, s.4; Lütfi Bornavali, "*Siyasi Ahlak Nizamı*", **Milletin Sesi**, 5 Ocak 1950, s.3; Selahattin Pehlivanoglu, "*Devletçilik ve Liberalizm*", 7 Nisan 1949, **Millet Postası**, s.1.

¹³¹⁷ **Millet Partisi Program ve Tüzük**, Sakarya Basımevi, İstanbul 1948, s.23-39.

taşralı bir kisveye bürünüyordu. Bu durum milli ve manevi değerlerle bezenmiş bir program ve lisanı son derece anlamlı kılıyordu.

Millet Partisinin teşekkül süreci sancılı bir seyir gösterdi. Partinin memleket sathındaki taazzuvu son derece gecikti. İstanbul, Ankara, Edirne, Kırşehir, İzmir, İzmit, Eskişehir ve Bursa'da başlayan hareket¹³¹⁸, 1950'de 46, 1953'de ise 54 vilayet ile binlerce ilçe, bucak ve köye yayıldı.¹³¹⁹ Milletın Sesi, Millet Postası, Muhalefet, İzinsiz Muhalefet ve Yeni Muhalefet adlı gazete ve dergiler yayımladı. Ancak yine de bir kitle partisi olmayı başaramadı.

Partiye ait ilk kongre 1948 yılında gerçekleştirildi. 1950 kongresinde genel başkanlığa Mustafa Kentli getirildi. 1952'de ise bu görev Enis Akaygen'e devredildi. Temmuz 1949'da Millet Partisinin, Müstakil Demokratlar ve Afyon Öz Demokrat Partisiyle birleştiği görüldü.¹³²⁰

Parti 1948 ve 1949 ara seçimlerine katılmadı. 1950'de ise sınırlı bir katılım sağladı. Seçimlere Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Burdur, Çankırı, Çoruh, Edirne, Eskişehir, İçel, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Kütahya, Niğde, Samsun, Seyhan, Sinop ve Trabzon olmak üzere 22 vilayette katıldı. Fıtnat Çakmak'ı, Ankara ve İstanbul'dan, Hikmet Bayur'u İstanbul ve Kastamonu'dan, Ahmet Tahtakılıç'ı İstanbul ve Kütahya'dan, Sadık Aldoğan'ı Ankara ve

---

¹³¹⁸ "Teşkilatımız Genişliyor", **Yeni Muhalefet**, 7 Aralık 1949, s.10; "Teşkilatımız Genişliyor", **Yeni Muhalefet**, 22 Aralık 1949, s.11-12; "Balıkesir'de Millet Partisi Açıldı", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1950, s.3; "Kongreler", **Milletın Sesi**, 16 Ocak 1950, s.5; "Millet Partisinin Eskişehir'de Açılan Yeni Ocağı", **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1949, s.4; "Millet Partisinin Kızıltoprak Bucağı Yarın Açılıyor", **Cumhuriyet**, 19 Mart 1948, s.4; "Millet Partisi Kırşehir Müteşebbis Heyeti", **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1948, s.3; "Millet Partisi İstanbul Müteşebbis Heyeti Dün Belli Oldu", **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1948, s.2; "Millet Partisi İstanbul Müteşebbis Heyeti Dün Kuruldu", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1948, s.3; "Millet Partisi Güney İllerinde de Kuruluyor", **Cumhuriyet**, 14 Eylül 1948, s.3; "Millet Partisi İzmir ve İzmit İl Kongreleri", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1950, s.3; "Millet Partisinin Beşiktaş Kongresi Dün Yapıldı", **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1950, s.2; "Millet Partisi İstanbul İl Kongresi", **Cumhuriyet**, 18 Mart 1950, s.1; "Millet Partililerin Eskişehir'deki Toplantıları", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1950, s.1; "Millet Partisinin Yeni Ocağı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1950, s.3; "Millet Partisinin Bursa Şubesi Açıldı", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1950, s.4.

¹³¹⁹ **Millet Partisi Genel Yürütme Kurulunun II. Büyük Kongreye Sunduğu Rapor**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1951, s.4-5; **Millet Partisi Dördüncü Büyük Kongresine Sunulan Genel Yürütme Kurulu Çalışma Raporu**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1953, s.95.

¹³²⁰ "Bir Beyanname Çıkarıldı", **Millet Postası**, 7 Temmuz 1949, s.1.

İstanbul'dan, Osman Bölükbaşı'nı ise İstanbul ve Kırşehir'den aday gösterdi.¹³²¹ Toplam 240.209 oy alabildi ve sadece bir milletvekili çıkarabildi.¹³²²

Partinin başarısızlığı hakkında çok şey söylendi. Parti mensuplarının şiddete vardığı nefret dili ve agresif refleksleri toplumsal huzur ve mutabakatı baltalayacak mahiyeteydi. Kurucularının birbirinden kopuk, bağımsız hareketi de partiye puan kaybettirdi.¹³²³ Halk Partisi ve Demokrat Parti'ye yöneltilen eleştiri ise cinneti anımsatan histerik bir tavra dönüştü. Şiddet, nefret, kin ve hakaret etkileyici olmaktan çıktı hatta, sıradan bir üslup halini aldı. Millet Partisi, sahip olduğu ideolojiye iktisadi bir içerik de kazandıramadı. Batı tipi demokrasi hayalini, altı oka getirdiği eleştiriyle temellendirmeye çalıştı.¹³²⁴ Öner ve Çakmak'ın zamansız ölümü¹³²⁵ ile Bölükbaşı, Bayur, Arna ve Aldoğan hakkındaki tahkikat ve takibat hezimetini daha da tetikledi.¹³²⁶ Bu durum partiyi mukadder ve kaçınılmaz bir yokluğa mahkum etti.

2.3.10. 1949 Ara Seçimlerinde Muhalefet

Çok partili siyasi hayatın ara seçimleri, aynı usul ve surette tekerrür eden bir röprodüksiyonu andırıyordu. Muhalefet son derece istikrarlı bir tavır sergiliyordu. Seçimlere katılmama kararıyla farkındalık yaratıyordu. Muktedir ise mazisiyle ve kendisiyle çelişen bir profil arz ediyordu. Her geçen gün biraz daha yalnızlaştırılarak itibarsızlığa mahkum ediliyordu. İktidar kusursuz bir seçimden muhalefet ise vuzuhsuzluktan şikâyet ediyordu. Ademi iştirak üzerinden azami bir itibar

¹³²¹ "MP'nin Aday Listeleri İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1950, s.1, 4; "Millet Partisinin 22 Vilayetten Gösterdiği Adayların Listesi", **Akşam**, 24 Nisan 1950, s.1, 2; "Partilerin Seçim Hazırlığı", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950, s.1, 3; "Partiler Adaylarını Dün Tespit Etiler", **Yeni İstanbul**, 10 Nisan 1950, s.1.

¹³²² Fatih Artvinli, **Osman Bölükbaşı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.52.

¹³²³ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950)**, C.I, Ankara 2012, s.16.

¹³²⁴ Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş yayınları, İstanbul 1971, s.207-211.

¹³²⁵ "Kenan Öner'i Kaybettik", **Milletin Sesi**, 14 Mart 1949, s.1; "Kenan Öner'i Kaybettik", **Milletin Postası**, 17 Mart 1949, s.1; Süleyman Yeşilyurt, **Mareşal ve İnönü'nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2006, s.203; Muhiddin Nalbantoğlu, **Mareşal Fevzi Çakmak**, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981, s.46.

¹³²⁶ "Hikmet Bayur ve Kudret'in Muhakemesi", **Muhalefet**, 25 Kasım 1948, s.1, 2; "Hikmet Bayur ve Arkadaşları Davasının Yeni Safhası", **Muhalefet**, 23 Aralık 1948, s.1, 2; "H. Bayur'un Mahkemesine Başlandı", **Milletin Sesi**, 29 Kasım 1948, s.1; "Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur'un Duruşmasında", **Milletin Sesi**, 27 Aralık 1948, s.1; "Hikmet Bayur Davası", **Milletin Sesi**, 10 Ocak 1949, s.1.

bekleniyordu. Halk, mutsuz, huzursuz ve şuursuz bir istikbale doğru hızla sürükleniyordu.

16 Ekim seçimleri diğer ara seçimler gibi bir propaganda savaşıyla başladı. Başbakan önce Elazığ¹³²⁷, Erzincan¹³²⁸, Kars¹³²⁹, Antep¹³³⁰ ve Maraş sonra da Edirne¹³³¹ ve Kırklareli'nde¹³³² konuştu. Memleketin içinde bulunduğu hassas durumu anlattı. Harici vaziyetin şiddetini, dahili siyasetin şirretini hatırlattı. Vehim ve vesveseyle karışık, muğlak ve muallak bir üslup kullandı. İnhilal, ihtilal, ihtiras, nifak ve fesattan oluşan karanlık bir senaryo hazırladı. İfadeler giderek alçaldı. Hatta itibarsızlaştı. Muhalefeti muhteris, diktatör ve iğfalci demagoglar olarak tanımladı: *"...Her vatandaşın bilmesi icap eder ki, attığı rey memleketin müstakbel mukadderatı üzerinde müessirdir. Memleketin yükselmesi ve inhilale doğru sürüklenmemesi verilecek reylerin ekseriyetine bağlıdır. Eğer memleketin mukadderatını teslim ettikleri eller faziletleri, meziyetleri ve dirayetleriyle bugün o işi tedvir edebilecek insanlar ise memleket yükselir. Böyle değil de bir takım iğfalci demagoglar ise o vakit memleket bir ihtiras mücadelesine sahne olur. Memleketin*

---

¹³²⁷ Başbakan, Elazığ'da şöyle konuşmuştur: "...Harp bitti. Sulh geldi fakat dünya iki cepheye, iki zümreye ayrıldı. Memleketimiz bize hasım olan bir zümrenin karşısında bulunuyor. Bu tehlikeyi görünüz. Etrafınız çevrilmiştir. Eğer biz iç kavgalarla bu dış manzarayı görmezsek varlığımız tehlikeye düşer. O zaman ne hürriyet, ne demokrasi kalır karşımızdaki dış düşman içimizde nifak çıkarmaktan birbirimizi yekdiğerimize boğdurmak için çalışanları içimize kadar sokmuştur. Çok müteyakkız olunuz. Varlığımızın emniyet altında bulunması vatandaşların yek vücut olmalarıyla kabildir. Birbirimizi sevmekte, memleketi korumakta, dış tehlikeye göğüs germekte beraber olursak, ikinci meseleyi düşünmek imkanını buluruz. O zaman nokta-i nazar ayrılıklarımızı huzur ile münakaşa edebiliriz." Bkz. *"Başbakan Elazığ'a Gidiyor"*, **Akşam**, 1 Eylül 1949, s.2.

¹³²⁸ Erzincan nutkunda şu ifadeleri kullanmıştır: "...Bütün sulh arzularımıza rağmen vatan müdafaasına hazır bulunmak borcumuzdur. Biz seyyarelerden birinde yaşıyormuşuz gibi dünyadan tecerrüt ederek kendimizi iç mücadeleye verir, sen ve ben kavgasına düşersek ayrıldığımız zaman tehlikenin ta kendisi ile karşılaşırız...Siyasi partiler husumet kaynağı değil, memleket menfaatine çalışan varlıklardır..." Bkz. *"Başbakan Erzincan'da Bir Nutuk Söyledi"*, **Akşam**, 3 Eylül 1949, s.2.

¹³²⁹ "...gittikleri yol çok tehlikelidir. Kendilerini karşılayacak mesuliyet çok ağırdır ve akıbetleri çok ağır olabilir..." Bkz. *"Başbakanın Kars'ta Dün Verdiği Nutuk"*, **Zafer**, 6 Eylül 1949, s.1.

¹³³⁰ "...reyini verirken bir takım adi meyillere, kinlere, iğbirarlara kapılarak yanlış yollara giderse tecelli edecek akıbetin mesuliyeti kendisine aittir..." Bkz. *"Başbakan Antep'ten Maraş'a Gitti"*, **Akşam**, 12 Eylül 1949, s.2; *"Günaltay G. Antep Halkevinde Bir Konuşma Yaptı"*, **Ulus**, 12 Eylül 1949, s.1.

¹³³¹ "...dahili işlerde serbestçe münakaşa ederken birbirimize düşmanlık, kin ve husumet beslersek, harice karşı manzara başka şekilde tecelli eder..." Bkz. *"Başbakan Günaltay'ın Edirne Nutku"*, **Ulus**, 5 Ekim 1949, s.1 ve *"Başbakan Edirne'de Konuştu"*, **Zafer**, 5 Ekim 1949, s.1.

¹³³² "...memleket idaresini Anglosaksonları gibi kurmalıyız. Balkanlardaki şekil kuvvet bulursa memleket anarşi içinde kalır..." Bkz. *"Başbakan Trakya Seyahatinden İstanbul'a Döndü"*, **Akşam**, 6 Ekim 1949, s.1. "...vatandaşlar kendi iradelerini şuurla bilerek tecelli ettirir, mesuliyetlerini göz önüne alırlarsa akıbetin hayırlı olacağına hepimiz inanabiliriz. Halk idaresinin faydalı olması reylerini verirken memleketin istikbalini ve memleketi çeviren tehlikeleri göz önüne alarak en liyakatli, en gayretli, ahlakı en temiz vatandaşları seçmek hususunda gösterecekleri dirayete bağlı bir meseledir..." Bkz. *"Başbakanın Dün Kırklareli'nde Yaptığı Konuşma"*, **Zafer**, 6 Ekim 1949, s.1.

yüksek menfaatleri unutulur. İhtiras mücadeleleri memlekette herc ü merc yaratır. Neticede inhilal başlar. Bu inhilali önlemek için de ya bir diktatörlük çıkar veya maazallah bir çöküntü ile neticelenir...Her vatandaş reyini atarken bu memleketin mukadderatı bu kağıdın içindedir diye düşünmelidir. Ondan sonra reyini atmakta serbesttir. Devletlerin ve milletlerin mukadderatı meselesi oyuncak değildir. Demagoların bin bir türlü iğfal yollarıyla iktidarı ele almasının ne vahim akıbetler doğurduğunu biz yakın tarihten biliriz...»¹³³³

Bu kez cumhurbaşkanı konuştu. Malatya'da demokrasiye olan inancını, Bursa'da anayasaya olan sadakatini anlattı. Kınık, Bergama ve Dikili'de serbest seçimlerin önemini vurguladı. Ödemiş'te muhalefeti uyardı. Çoğunluğun tahakkümünü, çoğunluğa tahammülü anlattı.¹³³⁴ Ara seçimlerin önemini yeniden hatırlattı: *“...Şimdi tekrar bir ara seçime girmekteyiz. Bu sene dahi partilerin beraber olarak bu ara seçim tecrübesini yapabilmeleri, benim için çok kıymetli bir mevzudur. Ara seçimi memlekette siyasetin şiddetli cereyanlarını ve şiddetli mücadelelerini yatıştırarak, tedavi edecek, salim istikamete sevk edecek başlı başına bir tedbirdir. Ara seçim bize huzur vasıtasıdır. Ara seçimi kazanan parti için kendi istikametini tayin edecek, kendi sınırlarını tamamıyla makul ve doğru işletmeye yarayacak bir devadır. Parti içinde faaliyetine kendi menfaatine ve memleket menfaatine göre salim bir mecraya sevk ettirecek hakiki bir meşaledir. Bunların hepsini ara seçime girmemekle kaybediyoruz. Ara seçime girmemekle memlekette huzuru temin edecek bir vasıtayı huzursuzluğu tahrik edecek bir vasıta haline getiriyoruz...Şimdi bu yeni ara seçime katılmamaktan manen ve siyaseten memleketin ne kadar sarsılacağını, ne kadar huzursuzluk karşısında kalacağını tayin ve tahmin edemem...”¹³³⁵*

Muktedir sataşmaya devam etti. Eleştirisi yağmuru Erim ve Barutçu ile sağanağa dönüştü. Erim, muhalefeti *“güreşten kaçan pehlivan”*a benzetti.¹³³⁶ Barutçu ise politika kavgasının neden olacağı tehlikeden bahsetti.¹³³⁷

¹³³³ “Başbakan Elazığ'da Yeni Bir Nutuk Söyledi”, **Akşam**, 8 Eylül 1949, s.2.

¹³³⁴ Ayrıntılar için bkz. “İnönü Dün Manisa'da Mühim Bir Konuşma Yaptı”, **Akşam**, 8 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Kemal Paşa'da Mühim Bir Nutuk Söyledi”, **Akşam**, 9 Ağustos 1949, s.2; “İnönü Kınık, Bergama ve Dikiliyi Ziyaret Etti”, **Akşam**, 9 Ağustos 1949, s.1; “İnönü'nün Dün Verdiği Nutuk”, **Akşam**, 14 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Seçim Zorla Kazanılmaz Diyor”, **Akşam**, 14 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Tire ve Torbalı'yı Ziyaret Etti”, **Akşam**, 16 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Birkaç Güne Kadar Ankara'ya Dönecek”, **Akşam**, 17, Ağustos 1949, s.1, 2; “Denizli Nutku”, **Akşam**, 19 Ağustos 1949, s.4; “İnönü'nün Nazilli'de Hitabesi”, **Akşam**, 20 Ağustos 1949, s.4.

¹³³⁵ “İnönü Dün İç ve Dış Politikayı İzah Etti”, **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1949, s.1.

¹³³⁶ “Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in Beyanati”, **Akşam**, 18 Eylül 1949, s.1.

Bu malum edebiyat Menderes tarafından şiddetle kınandı. Başbakanın iddialarını, cumhurbaşkanının uyarıları ile Erim ve Barutçu'nun ithamlarını tehdit ve tahdit olarak tanımladı.¹³³⁸ Tartışmaya Bayar da katıldı. Başbakanı samimiyetsizlikle suçladı. Halk Partisinin cebir ve tedhişe varan siyasetinden yakındı.¹³³⁹

Ara seçimlere Halk Partisi, Sosyal Demokrat Partisi ve Türkiye Yükselme Partisi iştirak etti. Halk Partisi 8 Ekimde adaylarını tanıttı. İstanbul'dan Atıf Ödül ve Ekrem Amaç'ın, Mardin'den Yusuf Mardin ve Şemsettin Ekmen'in, Kars'tan Fevzi Aktaş'ın, Manisa'dan Lütfi Kırdar'ın, Erzincan'dan Nahit Tekcan'ın, Ankara'dan Cemil Atay'ın, Tokat'tan Mustafa Özden'in, Muş'tan Hamdi Dayı'nın, Bursa'dan Muhlis Erkmen'in, İçel'den Ali Menteşoğlu'nun, Bitlis'ten Ziya Geboloğlu'nun ve Urfa'dan Hasan Oral'ın adaylığını açıkladı.¹³⁴⁰ Türkiye Yükselme Partisi Ali Rıza Gizdeşir'in, Sosyal Demokrat Partisi ise Cemil Alpay ve Ali Rıza Gültekin'in aday olduğunu ilan etti.¹³⁴¹ Muhalefet seçimlere iltifat göstermedi. Demokrat Parti kayıtsız kalacağını duyurdu.¹³⁴² Millet Partisi de aynı tavrı koydu. Seçim kararını şiddetle kınadı.¹³⁴³ Bu karar, Kalkınma Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Türk Muhafazakar Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Ergenekon Partisi ile Köylü ve İşçi Partisi

¹³³⁷ "Faik Ahmet Barutçu'nun Trabzon'daki Konuşması", **Ulus**, 12 Eylül 1949, s.1.

¹³³⁸ "Adnan Menderes'in Başbakana Cevabı", **Akşam**, 5 Eylül 1949, s.2.

¹³³⁹ "Celal Bayar Başbakana Cevap Verdi", **Zafer**, 10 Eylül 1949, s.1; "Bayar'ın Tire, Bayındır Nutukları", **Zafer**, 12 Eylül 1949, s.1; "Nutuk Samimiyetsizlik Örneğidir", **Zafer**, 6 Eylül 1949, s.1; "Cavit Oral, Şevket Adalan, Tevfik Fikret Sılay Konya'da", **Ulus**, 20 Eylül 1949, s.1; "Bakanların Seyahati", **Akşam**, 22 Eylül 1949, s.1; "3 Bakanın İzmit'te Halkla Temasları", **Ulus**, 4 Ekim 1949, s.1; "Üç Bakan Seçim Bölgelerinde", **Ulus**, 5 Ekim 1949, s.1; "Üç Bakan Kocaeli İlçelerini Geziyor", **Ulus**, 6 Ekim 1949, s.1.

¹³⁴⁰ "Ara Seçimleri", **Akşam**, 22 Ağustos 1949, s.2; "Ara Seçimler", **Akşam**, 14 Eylül 1949, s.2; "Ara Seçimler", **Akşam**, 15 Eylül 1949, s.1; "C.H. Partisine Beş Müracaat Oldu", **Akşam**, 20 Eylül 1949, s.1; "Kısmi Seçim Adayları Çoğaldı", **Vatan**, 20 Eylül 1949, s.1; "Ara Seçimlerde İstanbul Adayları", **Yeni Sabah**, 23 Eylül 1949, s.1; "Açık Milletvekillikleri", **Akşam**, 24 Eylül 1949, s.1; "Kısmi Seçim İçin CHP Adayları", **Yeni Sabah**, 24 Eylül 1949, s.1; "Münhal İstanbul Milletvekillikleri", **Akşam**, 25 Eylül 1949, s.1; "Kırdar Manisa'dan Namzet Gösterildi", **Akşam**, 26 Eylül 1949, s.1; "E. Amaç İstanbul Adaylığına Seçildi", **Yeni Sabah**, 26 Eylül 1949, s.1; "Dr. Kırdar Manisa'da CHP Adayı Gösterildi", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1949, s.1; "Vali Lütfi Kırdar'ın Milletvekilliği Adaylığı", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1949, s.1; "CHP'nin Erzincan ve Kars Namzetleri", **Akşam**, 27 Eylül 1949, s.1; "Dr. Lütfü Kırdar'ın Adaylığı", **Akşam**, 27 Eylül 1949, s.2; "11 İlde Tespit Edilen CHP Adayları", **Vatan**, 27 Eylül 1949, s.2; "CHP Divanı Bu Sabah Saat Onda Toplanıyor", **Ulus**, 7 Ekim 1949, s.1; "CHP Divanı Ara Seçimi Merkez Adaylarını Seçti", **Zafer**, 8 Ekim 1949, s.1; "CHP Partisi Namzetleri", **Akşam**, 8 Ekim 1947, s.1; "CHP Milletvekili Adayları Dün Resmen İlan Edildi", **Ulus**, 9 Ekim 1949, s.1; "Ara Seçimi İçin CHP Adayları", **Zafer**, 9 Ekim 1949, s.6.

¹³⁴¹ "Ara Seçimlerde Bir Sürpriz Olabilir", **Yeni Sabah**, 13 Ekim 1949, s.3.

¹³⁴² "Demokratlar Ara Seçime Girmeyecekler", **Akşam**, 17 Ağustos 1949, s.1.

¹³⁴³ "Ara Seçimlerinin Kati Neticeleri İlan Edildi", **Akşam**, 18 Ekim 1949, s.1.

tarafından da onandı.¹³⁴⁴ Rauf Orbay ise büyük bir sürpriz yaptı. İstanbul'dan aday olacağını açıkladı.¹³⁴⁵

Ara seçimler bu haleti ruhiye içinde başladı. Halk Partisi büyük bir kampanya başlattı. Bakanları mobilize etti.¹³⁴⁶ Neredeyse tüm memurları harekete geçirdi. Muş'ta natırlardan, Bursa'da mahalle bekçilerinden yararlandı. Tohumluk buğday, hububat ve yiyecek dağıttı.¹³⁴⁷ Ulus vatandaşı oy kullanmaya çağırdı.¹³⁴⁸ Akşam, halkı seçime zorladı.¹³⁴⁹ Radyo ise İnönü'nün davetiyle yankılandı: "*Ara seçimler memlekette siyasetin şiddetli cereyanlarını, şiddetli mücadelelerini yatıştırarak, tedavi edecek, salim istikamete sevk edecek başlı başına bir tedbirdir. Ara seçim bir huzur vasıtasıdır.*"¹³⁵⁰

¹³⁴⁴ "Kısmi Seçim Hazırlığı", **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.2.

¹³⁴⁵ "Rauf Orbay Ara Seçimde İstanbul'dan Namzetliğini Koydu", **Zafer**, 13 Ekim 1949, s.1; "Rauf Orbay Bugün Gençlerden Mürekkep Bir Heyetle Görüşecek", **Akşam**, 13 Ekim 1949, s.1; "İstanbul'da Ara Seçimlerin Seyrini Değiştirecek Hadise", **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1949, s.1; "Rauf Orbay Adaylığı Kabul Etti", **Akşam**, 14 Ekim 1949, s.1; "Rauf Orbay Tekrar Siyasi Hayata Döndü", **Zafer**, 14 Ekim 1949, s.1. Orbay seçim beyannamesinde şu ifadeleri kullanmaktadır: "İstanbul'da bugün mevcut bütün seçim hazırlıkları bu seçimlere tek başına iştirak eden Halk Partisi namzetlerinin merasimi şeklinde seçilmesine göre kurulmuştur. Seçim emniyetini temine kafi olmadığı ilmi bir heyet tarafından esaslı çalışmalarla yeni bir kanun hazırlamakta bulunmasıyla sabit olan bir seçim sistemi henüz mevcut bulunurken ve bugünkü kanunun müsaade ettiği murakabe imkanlarını temin için teşkilat bile yapmaya vakit yokken bu namzetliğin kabulünün talep edilmesi, bir insandan pek fazla bir fedakarlık beklemek demektir. Bunu bilmekle beraber hizmet yolunda, vatandaşlardan gelen bir teklife hayır demek elimden gelmedi. Şayet işaret ettiğim murakabesiz seçim şartlarına rağmen milletvekili seçilirsem içinde bulunduğumuz buhranlı intikal devrinde uğruna nefsimi vakfedeceğim bir vazife vardır. o da partiler ve vatandaşlar arasında aklımın erdiği ve gücümün yettiği kadar karşılıklı saygı ve emniyet hüküm sürmesine gayret etmek olacaktır. Bugün muhalefet mevkiinde bulunan vatandaşlar demokrasi anlayışının yayılması ve münakaşa hürriyetinin kökleşmesi için büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. İktidarı uzun zamandır işgal edenlere gelince, bunlar iyilikler de fenalıklar da yapmışlardır. Şu kadar ki iyilikler her zaman ve her yerde vazifelerinin tabii icabı gibi karşılır. Fenalıklar ise yüzlerine vurulur. Ancak bu fenalıkların muhasebesiyle meşgul olursak, bizim için çok daha mühim olan istikbale ait çalışma zamanından kaybederiz. Bizim yapmamız lazım gelen şey maziye bir tecrübe kaynağı gibi kabul ederek aynı hataları tekrar etmemeyi sağlamaktır. Yenipazar'dan Bursa ve Yemen'e kadar uzanan bir yurdu parça parça kaybederken kadar hata yaptık ki aynı hataları bugün de tekrar ederek bilmiyorlardı diye bizim neslimizi kimse mazur görmez. Bütün bu hatalı devirlerin içinde yaşamış bir vatandaş sıfatıyla bildiklerimden siyasi hayatta istifadeye gayret etmeyi bir memleket vazifesi sayıyorum. Teklif edilen milletvekilliği namzetliğinin bu vazifenin ifasını mümkün kılacağı ümidiyle bana müracaat eden vatandaşların arzusuna uyuyor ve koydukları namzetliği yukarıda işaret ettiğim hal ve şartlara rağmen kabul ediyorum." Bkz. "Rauf Orbay'ın Beyannamesi", **Yeni Sabah**, 14 Ekim 1949, s.1, 6.

¹³⁴⁶ "CHP'nin Ege'de Açtığı Seçim Kampanyası", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1949, s.1; "Bakanlar Geziye Devam Ediyorlar", **Zafer**, 10 Eylül 1949, s.3.

¹³⁴⁷ "Bursa Mahalle Bekçileri CHP Broşürleri Dağıttı", **Yeni Sabah**, 16 Ekim 1949, s.1.

¹³⁴⁸ "Vazifemizi Yapmalıyız", **Ulus**, 13 Ekim 1949, s.1.

¹³⁴⁹ "İyi İmtihan Verelim", **Akşam**, 16 Ekim 1949, s.1.

¹³⁵⁰ "Ankara Radyosu Vatandaşı İştirake Davet Ediyor", **Akşam**, 12 Ekim 1949, s.1.

Ara seçimler 16 Ekimde yapıldı.¹³⁵¹ Ciddi bir hadise yaşanmadı.¹³⁵² Seçimi Halk Partili adaylar kazandı.¹³⁵³ Alaka ise son derece zayıftı.¹³⁵⁴ Üstelik yine muğlak ve vuzuhsuzdu. İstanbul'daki iştirak oranı Demokrat Partiye göre yüzde 7.8, Halk Partisine göre yüzde 15, Ulus'a göre yüzde 22, İçişleri Bakanlığına göre de yüzde 19.24'dü.¹³⁵⁵ Türkiye genelinde ise durum daha vahimdi. Demokrat Parti'ye göre halkın sadece yüzde 5'i seçime katılmıştı.¹³⁵⁶ Halk Partisi ise bu oranı yüzde 50 olarak açıklamıştı.¹³⁵⁷

Seçim sonuçları tanıdık bir operasyona benziyordu. Halk Partisi bir kez daha kazanıyor, Uran, bir kez daha "seçmene ve partisine" minnet ve şükran dileklerini sunuyordu.¹³⁵⁸ Muhalefet ise hezimetin bir alın yazısı olduğunu zaten biliyordu. Millet Partisi, seçimleri "...CHP hesabına siyasi bir hata ve bir mağlubiyet..." olarak telakki ediyordu. Demokrat Parti, bir müsamereye daha seyirci kalıyordu. Orbay ise sadece teşekkür ediyordu.¹³⁵⁹

2.4. Şemsettin Günaltay Döneminde Muhalefet (16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950)

2.4.1. Şemsettin Günaltay Hükümetine ve Programına Tepkiler

Başbakan Hasan Saka, basın, laiklik, radyo, sıkıyönetim, seçim ve polis salahiyyet kanunları konusunda mutedil bir tavır ile statüko ve stratejiden uzak, içeriğe, tekamüle ve demokrasiye meyyal, fiili, ciddi ve samimi bir dönüşüm

¹³⁵¹ "12 İlimizde Ara Seçimler Bugün Yapılıyor", **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1949, s.1.

¹³⁵² Ara seçimin bazı bölgelerde ve özellikle Manisa'da bir takım suiistimallere maruz kaldığı vakidir. Bu hususta ayrıntılı bilgi için **Demokrat Parti Salihli İlçe İdare Kurulunun 1948 Senesi Mesai Raporudur**, Doğanlar Basımevi, İzmir 1950, s.11-12'ye bakılabilir. Aynı konuda başka bir itiraz için **1949 Yılı Kongresine Arz Olunan İl İdare Kurulu Raporu**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1949, s. 13'e de müracaat edilebilir.

¹³⁵³ "Ara Seçimlerinde CHP Adayları Kazandılar", **Yeni Sabah**, 17 Ekim 1949, s.1.

¹³⁵⁴ "Bu sabah Sandık Başları Bazı Semtlerde Oldukça Hareketli Bazı Semtlerde İse Tenha İdi", **Akşam**, 16 Ekim 1949, s.1; "Ara Seçim Bugün 12 İlde Yapılıyor", **Yeni Sabah**, 16 Ekim 1949, s.1

¹³⁵⁵ "İktidar Partisi Halkın İştirak Nispetini Çok Fazla Gösteriyor", **Zafer**, 18 Ekim 1949, s.1.

¹³⁵⁶ "Diğer Seçim Muntakalarında", **Yeni Sabah**, 17 Ekim 1949, s.1; "DP'ye Göre Seçime İştirak Nispeti", **Yeni Sabah**, 17 Ekim 1949, s.1; "Kars'ta İştirak Yüzde Dokuzdur", **Zafer**, 17 Ekim 1949, s.1; "İçel Seçimlerinde İştirak Yüzde 2-3'ü Buluyor", **Zafer**, 17 Ekim 1949, s.6; "Bursa'da da Seçim Çok Sönük Geçti", **Zafer**, 17 Ekim 1949, s.1

¹³⁵⁷ "Pazar Günkü Seçimlerin Resmi Neticeleri Açıklandı", **Ulus**, 18 Ekim 1949, s.1; "Ara Seçim Neticesi Türü Akis ve Tefsire Yol Açtı", **Yeni Sabah**, 18 Ekim 1949, s.1. Manisa'da iştirak oranı yüzde sekizde kalmıştır. Ayrıntılı malumat için bkz. **Seçim Kanunu Tasarısı**, Vural Basımevi, İzmir 1949, s.7-8.

¹³⁵⁸ "İstanbul'daki Seçim Neticesi ve İtirazlar", **Yeni Sabah**, 18 Ekim 1949, s.5.

¹³⁵⁹ "Ara Seçimlerinin Kati Neticeleri İlan Edildi", **Akşam**, 18 Ekim 1949, s.1.

gerçekleştirmiş ancak bütçe hususundaki zaafı, hayat pahalılığı konusundaki hataları ve muhalefet karşısındaki müşfik tavırları nedeniyle partisi tarafından da şiddetle eleştirilmişti. Bu durum parti ile hükümet arasındaki uyumsuzluk ve huzursuzluğu fiili ve aleni bir çatışma ve çelişkiye sürüklemişti. Hükümetin para ve yakıt politikasında gösterdiği acziyet kabineye yönelik eleştirileri daha da derinleştirmişti.¹³⁶⁰ Gülek'in istifası siyasi bir krize dönüşmüş,¹³⁶¹ taktir kuvvet ve kabiliyetini yitiren Başbakan 14 Ocak 1949'da istifa ederek çekilmişti.¹³⁶² Şemsettin Günaltay ise yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmişti.¹³⁶³

Cumhurbaşkanının bu tasarrufu tarihin ve tabiatın seyriyle mutabık anlamlı ve istikrarlı bir tercihi ifade ediyordu. Otoriter Peker, mutedil Saka ve mütedeyyin Günaltay, Halk Partisinin statüko karşısındaki stratejik reflekslerini işaret ediyordu. Günaltay mütedeyyin, mütemeddin ve çok yönlü bir kişilik arz ediyordu. Politik ve

¹³⁶⁰ "Buhran", **Yeni Sabah**, 15 Ocak 1949, s.1, 3.

¹³⁶¹ Marshall Planını yürütmek amacıyla devlet bakanlığına atanan Kasım Gülek, cumhurbaşkanının parti içi demokrasiye aykırı taktir ve tasarrufunu bahane ederek istifa etmiştir. Gülek bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: "...Ankara'daki istasyonun yanında, ateşçi ve diğer tren görevlileri için lojmanlar yapılmıştı. Ancak bu lojmanlar milletvekilleri ve diğer üst kademe devlet görevlileri tarafından işgal edilmişti. Ben bu lojmanların derhal boşaltılmasını ve amacına uygun şekilde kullanılmasını emrettim. İsmet Paşa beni çağırarak, bu insanları sokakta bırakamayacağımı söyledi. Ben emri geri almadım...İsmet Paşa Türkiye'ye demokrasiyi getirdi. Ama partisi içinde bile kendisi ile aynı düşüncede olmayanları, zaman zaman etkisiz hale getirmeye çalışıyordu..." Bkz. Sibel Nart, Türk Tarihinde 1945-1960 Yılları ve Kasım Gülek, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984, s.55. Gülek'in istifası ve nedenleri hakkında ayrıca bkz. "Saka Kabinesinde Bazı Değişiklikler Oluyor", **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1949, s.1; "Kabinede Değişiklik", **Vatan**, 12 Ocak 1950, s.1, 3; "Garip Bir Tayin", **Yeni Sabah**, 13 Ocak 1949, s.1, 3; "Vazifeye Başlamadan İstifa Eden Bir Bakan", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1949, s.1, 3; "Kasım Gülek Yeni Devlet Bakanlığını Kabul Etmedi", **Vatan**, 13 Ocak 1949, s.1, 3; "Çankaya'da Dün Gece Yapılan Toplantı", **Vatan**, 14 Ocak 1949, s.1.

¹³⁶² Başbakanın Cumhurbaşkanına sunduğu istifa metni şöyledir: "Cumhurbaşkanlığı yüce katına, memleketin bugünkü şartları içinde üzerine aldığı vazifeyi maddi imkanların yeterliliği derecesinde ifaya çalışmakta devam eden hükümet son zamanlarda rastladığımız bazı müşküller sebebiyle kabinenin istifasını yüce katınıza sunmayı kararlaştırmıştır. Hizmet süresince hükümetin, yüce şahsınızdan gördüğü devamlı ve kıymetli yardımdan dolayı derin şükranlarımızı ve minnetdarlık duygularımızı kabul buyurmanızı istirham ederim." Cumhurbaşkanının cevabı ise şöyle olmuştur: "Sayın Hasan Saka, hükümetin çekilmesi teessürle kabul olunmuştur. Şimdiye kadar ifa buyurduğunuz kıymetli hizmetlerden dolayı size ve arkadaşlarınıza teşekkürlerimi takdim ederim. Yeni hükümet kuruluncaya kadar vekaleten vazifede devam etmenizi rica ederim." Bkz. "Hasan Saka Kabinesini İstifa Etti", **Yeni Sabah**, 15 Ocak 1949, s.1, 3.

¹³⁶³ Cumhurbaşkanı yeni hükümeti kurmak için Uran, Sadak, Sirmen ve Sümer'le görüşmüş ancak herhangi bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine Uran'ın tavassutuyla Günaltay seçilmiştir. Bkz. "Yeni Kabineyi Kim ve Nasıl Kuracak", **Yeni Sabah**, 15 Ocak 1949, s.3; Uran, ag.e., s.423-424; Barutçu, a.g.e., s.341-343. Cumhurbaşkanı, kabine konusundaki tasarrufunu muhalefet liderleriyle görüşmek istemiş ve bu konuda Bayar'la bir mülakat gerçekleştirmişti. Millet Partisi ise vaki olan teklifi şu gerekçeyle reddetmişti: "Arkadaşlarla müzakere ettik. Görüşmenin siyasi ve ameli faydası olmayacağı için cumhurbaşkanını rahatsız etmemeye karar verdik." Bkz. "Millet Partisi", **Vatan**, 26 Ocak 1949, s.1, 3.

kültürel meselelerde liberal, din konusunda ise mutedil olarak tanınıyordu.¹³⁶⁴ İlimiye sınıfına mensup bir aileden geliyordu. Lozan Üniversitesinde fizik okuyor, Arapça ve Farsça öğrenerek İslam Tarihi konusunda ihtisas yapıyordu. Darülfünun edebiyat fakültesinde medeniyet tarihi, Süleymaniye Medresesinde ise İslam felsefesine dair dersler veriyordu. 1924’de ilahiyat fakültesi dekanlığına getiriliyordu. Cumhuriyetin tarihsel ve taktiksek dönüşümüne iştirak ederek Türk Tarih ve Dil çalışmalarına katkıda bulunuyordu. İttihat ve Terakki Partisinde başladığı siyasi hayatı Cumhuriyet Halk Partisine yaptığı hizmetlerle büyük bir başarı öyküsüne dönüşüyordu.¹³⁶⁵

Bütün bu meziyetlere rağmen Günaltay’ın kabineyi kurması hiçte kolay olmadı. Eski kabineye mensup bütün üyelerle konuştu. Nihat Erim, Hüsnü Çakır, Tahsin Banguoğlu, Nurullah Sümer, Rüştü Aksal, Necmettin Sadak, Cemil Sait Barlas, Fuat Sirmen ve Faik Ahmet Barutçu ile görüştü. Parti içindeki hiziplerle temas kurdu. Bakanlık teklifinde bulundu. Bir kısmı teklifi kabul etti. Bir kısmı ise sarıh ve kat’i bir şekilde reddetti.¹³⁶⁶ Uran’ın müşterek ve çok yönlü diyalog ve tavassutuyla krizi aştı. Müfrit, mutedil ve müstakillerden mürekkep yeni bir kabine kurdu. Başbakan yardımcılığına Nihat Erim’i atadı. Nurullah Sümer’i devlet bakanlığına, Fuat Sirmen’i adalet bakanlığına, Hüsnü Çakır’ı milli savunma bakanlığına, Emin Erişirgil’i içişleri bakanlığına, Necmettin Sadak’ı dışişleri bakanlığına, Rüştü Aksal’ı maliye bakanlığına, Tahsin Banguoğlu’nu milli eğitim bakanlığına, Şevket Adalan’ı bayındırlık bakanlığına, Cemil Sait Barlas’ı ekonomi

---

¹³⁶⁴ Günaltay’ın liberal ve mutedil tutumu İslamcılara büyük bir kuvvet ve ümit veriyordu. Eşref Edip bu husustaki hissiyatını şu ifadelerle dile getiriyordu: “...Milletin kalbi partinize küskündür, gece gündüz Allah’tan halas ve hürriyet istemektedir...Allah sizi bu biçare, bu kalbi mahzun millete hürriyetler, saadetler getiren bir rehber, müşfik bir mürşit kılsın. Hiç korkma. Bırak minarelerde Allahu ekber sesleri afaki inletsin. Vicdanını köstekleyen bütün bağları kır, parçala. Hiç korkma. Sen millete bu hürriyet ve saadeti verirsen bu asil millet seni başının tacı yapar. Er geç milletin dini üzerindeki bu baskılar kalkacaktır. Temenni ederim ki bu büyük zaferi Allah size nasip etmiş olsun. Çünkü senin bu milletin dinine, ilim ve irfanına çok hizmetin vardır. benim Şemseddinim diyen Akif’in ruhu bunu senden bekliyor. Baki bu kubbede kalan hoş bir sada imiş...” Bkz. Fahrettin Gün, **Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)**, Beyan Yayınları, İstanbul 2001, s.125.

¹³⁶⁵ İbrahim Ethem Aydın, “Şemseddin Günaltay’ın Hayatı, Eserleri ve Dini Islah Düşüncesi”, s. 143-145; Murat Kılıç, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.16, Aralık 2007, s.126-127; Bayram Ali Çetinkaya, **Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Şemseddin Günaltay**, Ankara 2003, s.38-43; Kamil Şahin, “Günaltay, M. Şemseddin mad.”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.14, İstanbul 1996, s.286-288.

¹³⁶⁶ “Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu”, **Yeni Sabah**, 16 Ocak 1949, s.1, 3; “Yeni Kabineyi Ş. Günaltay Kuracak”, **Vatan**, 16 Ocak 1949, s.1, 3; “Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, s.1, 3; “Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, s.1.

ve ticaret bakanlığına, Kemali Beyazıt'ı sağlık ve sosyal yardım bakanlığına, Şerafettin Bürge'yi gümrük ve tekel bakanlığına, Cavit Oral'ı tarım bakanlığına, Kemal Satır'ı ulaştırma bakanlığına, Şemsettin Sirer'i ise çalışma bakanlığına getirdi.¹³⁶⁷ Böylece parti içindeki hiziplerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurdu.¹³⁶⁸

Başbakan, hükümet programını 21 Ocakta tamamladı.¹³⁶⁹ 22 Ocakta ise parti grubuna sundu.¹³⁷⁰ Programın müzakeresi fırtınalı oldu. Behçet Kemal Çağlar, Sadi Irmak, Sadi Konuk, Fahri Karakaya, Fahri İdil, Mustafa Reşit, Hüseyin Ulusoy ve Kemal Varınca tarafından eksik ve yetersiz bulundu. Yeni hükümetin eski programı 5 muhalife karşı 291 oyla güven kazandı.¹³⁷¹

Hükümet programı 24 Ocakta Büyük Millet Meclisine sunuldu.¹³⁷² Yeni program, faraziye ve nazariyeden uzak muhtasar bir görünüm arz ediyordu. Satırlara sirayet etmiş mutedil ve liberal bir ruhu ifade ediyordu. Demokrasinin geliştirileceği vaat ediliyordu. Siyasi hürriyetler ile ferdin hak ve emniyetini tekeffül edecek tedbirlerden bahsediliyordu. İdari mekanizmanın tarafsızlığı üzerinde duruluyordu. Tabii kaynakların teknik vasıtalarla mücehhez, rasyonel ve istikrarlı bir kaynağa dönüştürülmesi düşünülüyordu. Hususi sermayenin destekleneceği hatırlatılıyordu. Milli müdafaa meselesinin ABD yardımıyla günün ihtiyaç ve icaplarına göre revize edileceği bildiriliyordu. Dış politikada sulh ve emniyete olan muhabbetin devam edeceği söyleniyordu. Türk inkılâbına olan itikat ve iman yeniden zikrediliyordu. Laiklik ile din ve vicdan hürriyetinin mukaddesatı bir kez daha belirtiliyordu. Din

¹³⁶⁷ “Kabine Güçlkle Kurulabildi”, **Yeni Sabah**, 17 Ocak 1949, s.1, 3.

¹³⁶⁸ “Ş. Günaltay Yeni Kabineyi Kurdu”, **Vatan**, 17 Ocak 1949, s.1, 3.

¹³⁶⁹ “Yeni Hükümet Programını Hazırlıyor”, **Yeni Sabah**, 18 Ocak 1949, s.1, 3; “Yeni Kabine Dün 16'da İlk Toplantısını Yaptı”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1949, s.1; “Hükümet Programında Yer Alan Meseleler”, **Yeni Sabah**, 19 Ocak 1949, s.1; “Hükümet Programına Dair Yeni Tafsilat”, **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1949, s.1; “Hükümet Programını Tamamlamak İçin Bakanlar Dün de Çalıştılar”, **Yeni Sabah**, 20 Ocak 1949, s.1, 3; “Kabinenin Programı”, **Vatan**, 20 Ocak 1949, s.1, 3; “Yeni Hükümetin Programı Bugün Kat'i Şeklini Almış Olacak”, **Yeni Sabah**, 21 Ocak 1949, s.1, 3; “Hükümet Programı Dün Gece Son Şeklini Aldı”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1949, s.1, 3; “Kabine Programının Ana Hatları”, **Vatan**, 21 Ocak 1949, s.1, 3.

¹³⁷⁰ “Yeni Hükümet, Bugün Grupta Güven Oyu İsteyecek”, **Yeni Sabah**, 22 Ocak 1949, s.1, 3; “Kabine Bugün İlk İmtihanını Veriyor”, **Vatan**, 22 Ocak 1949, s.1, 4.

¹³⁷¹ “CHP Meclis Grubunda Dün Yapılan Görüşmeler”, **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1949, s.1; “Yeni Hükümet Programını Neşretti”, **Yeni Sabah**, 23 Ocak 1949, s.1, 3; “CHP Parti Grubunda Dün Kopan Fırtına”, **Yeni Sabah**, 23 Ocak 1949, s.1, 3; “B. Kemal Çağlar Çok Ağır Tenkitlerde Bulundu”, **Vatan**, 23 Ocak 1949, s.1, 6; “Hükümet Gizli reyle İtimat Aldı”, **Vatan**, 23 Ocak 1949, s.1, 6.

¹³⁷² “Başbakan Ş. Günaltay Bugün Mecliste Programını Okuyacak”, **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1949, s.1, 3; “Hükümet Beyannamesi”, **Vatan**, 24 Ocak 1949, s.1, 3.

eğitiminin önemi vurgulanıyor, eğitim, sanayi, ziraat ve bütçe meselesine neredeyse hiç dokunulmuyordu.¹³⁷³

Hükümet programı muhalefet tarafından topa tutuldu. Millet Partisi adına Osman Nuri Koni, Demokrat Parti adına Adnan Menderes, Müstakil Demokratlar adına ise Hazım Bozca konuştu. Koni, programı yetersiz buldu. Laiklik konusundaki hatalara dokundu.¹³⁷⁴ Partisinin kat'i kararını okudu: “...*eski hükümetle yeni hükümetin siyasi simasında da değişiklik görülmektedir. Binaenaleyh, programın bazı iyi noktaları hakkında bile bugünkü hükümetin yalnız ve yalnız istikbaldeki faaliyetinin mahiyet ve derecesine ve bu faaliyetin millet ve memleket hakkında faydalı olarak tecelli edip etmeyeceğine göre, kat'i kanaate varmak mümkün olabileceğinden, bilhassa programın...sakat ve malul cihetleri göz önünde tutulduğu taktirde memlekete huzur verecek mesut inkişafların doğacağı meşuk bulunduğundan Millet Partisi yakın mazinin malum icraatından ilham alarak, Hükümete itimatsızlık rey-i yani güvensizlik oyu verecektir...*”¹³⁷⁵

Menderes uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptı. Halk Partisi ve hükümetlerini birbirine mütenakız politikalar nedeniyle eleştirdi. 7 Eylül Kararları, dış ticaret rejimi, hayat pahalılığı ve başarısız para politikalarını hicvetti. Basın ve seçim kanunu hakkındaki beklentilerini zikretti. İdari mekanizmanın mutlak tarafsızlığı konusunda teminat istedi. Programın otoriter dilinden şikayet etti. Metne sirayet eden tereddüt ve samimiyetsizliğe değindi. Umumi bir mütalaa yaparak kanaatini bildirdi: “...*Halk Partisi hükümetleri öylesine birbirinin içinden ve girift halde gelip geçmişlerdir ki, bunları birbirinden ayırt etmek pek kolay olamamaktadır. Bu itibarla dar parti zihniyetinden kurtulduğu hakkında kat'i ve fiili deliller ortaya koyuncaya kadar, halkımızın Günaltay kabinesi, programı ve vaatleri ne olursa olsun, Halk Partisi iktidarının teşkil ettiği zincirin bir halkası olarak görmekte devam etmesi tabiidir. Birbirini takip eden hükümetleri ve ayrı ayrı programları ile hala devam edegelen bu iktidarın mütevali ağır hatalar yüzünden uzun zamandan beri halkımızın itimadını kaybetmiş olması ise şüphe götürmez bir hakikattir.*”¹³⁷⁶

¹³⁷³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D.VIII, C.15, İ.3, 24.1.1949, s.162-164.

¹³⁷⁴ Eşref Edib Fergan, **CHP ve Din (1948-1960)**, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s.59.

¹³⁷⁵ A.g.e., s.165-166.

¹³⁷⁶ A.g.e., s.165-169; “*Muhalefet Partilerinin Yaptıkları Tenkitler*”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1949, s.1, 3; “*A. Menderes, D. Partinin Görüşünü İzah Etti*”, **Vatan**, 25 Ocak 1949, s.1.

Hazım Bozca ise Halk Partisi ve hükümetleri hakkında genel bir değerlendirme yaptı. Saka ve kabinesinin hatalarını hatırlattı. Seçim ve basın kanunu hakkındaki görüşlerini anlattı. Mali sahadaki beceriksizlik ile istihsalin kifayetsizliğini vurguladı. Programı, ulaştırma, bayındırlık ve sıhhat konusunda vuzuhsuz olarak tanımladı. Ve partisine ait görüşü açıkladı: “...*Günaltay Hükümetini, gerek teşekkül tarzı ve gerekse mensup bulunduğu partinin kendine has zihniyetleriyle bilhassa iç politika bahsinde müphem ve emniyet sağlamayan fikirleri muvacehesinde itimada layık görmemekteyiz...*”¹³⁷⁷

Programa bir tepki de Halk partisinden geldi. Behçet Kemal Çağlar, mensup olduğu partiyi açıkça eleştirdi. Halk Partisini “*zihniyette isabetsizlik ve gevşeklik*”le itham etti. Onu ve hükümetlerini “*ardı sıra iflas eden hüsnü niyetler serisi*”ne benzetti. Laikliğe atfedilen ifadeleri şiddetle eleştirdi. Üslubunu ağırlaştırıp hakarete çevirdi. Milletvekilliğinden çekildiğine dair bir önerge vererek salonu terk etti.¹³⁷⁸

Program, sarahat ve kifayetten yoksun olmasına rağmen itimat kazandı. 349 oy almayı başardı.¹³⁷⁹ 42 kişi ise muhalif kaldı.¹³⁸⁰ Yeni hükümet 24 Ocakta göreve başladı.

2.4.2. 1950 Milletvekili Seçim Kanunu

Vatandaşın itimat ve iltifatını kazanmak suretiyle maşeri vicdanda hasıl olan tereddüdü izale etmek, siyasal kültürü feodal irtibat ve zihniyetten kurtarmak, çatışmayı çalışmaya, nefreti hizmete, hakareti rekabete çevirmek, asri bir seçim

¹³⁷⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.15, İ.3, 24.1.1949, s.169-171.

¹³⁷⁸ “*Behçet Kemal Meclisten ve Mebusluktan İstifa Etti*”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1949, s.1, 3; “*Behçet Kemal Partiden ve Meclisten İstifa Etti*”, **Vatan**, 25 Ocak 1949, s.1, 4; “*Behçet Kemal’in İstifası Türlü Akisler Uyandırdı*”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1949, s.1, 3; “*Behçet Kemal Çağlar’ın İstifası Geniş Akisler Yaptı*”, **Yeni Sabah**, 26 Ocak 1949, s.1, 3; “*Behçet Kemal’in İstifasının Akisleri*”, **Vatan**, 26 Ocak 1949, s.1. Çağlar’ın istifa önergesi hakkında **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.15, İ.3, 26.1.1949, s.209’a bakılabilir.

¹³⁷⁹ “*Kabine Dün Meclisten İtimat Aldı*”, **Vatan**, 25 Ocak 1949, s.1.

¹³⁸⁰ Güven oyu konusunda muhalif kalan vekiller şu isimlerden oluşuyordu: Sadık Aldoğan, Mehmet Aşkar, Hazım Bozca, Hasan Dınçer, Şahin Lâçin, Kemal Özçoban, Ahmed Veziroğlu, Ahmet Ali Çınar, Hüseyin Bingöl, Behçet Gökçen, Ali Rıza Kırsever, Fethi Erimçağ, Dr. Bahattin Öğütmen, Mehmet Öktem, Ahmet Oğuz, Hasan Polatkan, Abidin Potuoğlu, Kemal Zeytinoğlu, Halil Atalay, Salih İnankur, Refik Koraltan, Dr. Aziz Köksal, Dr. Celal Ramazanoğlu, Salamon Adato, Cihad Baban, Celâl Bayar, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fuad Hulusi Demirelli, Osman Nuri Koni, Fuad Köprülü, Senihi Yürüten, Fikri Apaydın, Hakkı Gedik, Dr. Ahmet Gürsoy, Adnan Menderes, Yunus M. Alakant, Nuri Özsan, Dr. Mitat Sakaroğlu, Suphi Batur, Enver Kök, Yusuf K. Tengirsenk, Ali R. İncealemdaroğlu. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.15, İ.3, 26.1.1949, s.205.

kanunu ve seçim selametini samimi ve medeni bir usule dönüştürmekle mümkündü. 21 Temmuz faciası seçim ve emniyet meselesini toplumsal bir cinnete sürüklerken Halk Partisini, mazisiyle çelişen zecri/ihtiyari reformlara mahkum etmiş, muktedir, bu umman-ı terakki karşısında tinsel ve taktiksel bir teslimiyete boyun eğmişti. Bu durum hükümet programında son derece açık bir lisanla ifade edilmişti: “Hükümetimiz, seçimlerin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmayacaktır...”¹³⁸¹

Halk Partisi, seçim meselesine olağanüstü bir önem atfetmişti. Kamuoyunu teskin edecek disiplinli ve derin bir çalışma yürütmüştü. Pek çok devletin seçim kanununu tercüme etmiş, yerli ve yabancı mütehasısları dinlemiş, ülkemize ait kanunları tedvin ederek “Pembe Kitap” adıyla yayımlamıştı. Ayrıca teknik bir heyet vasıtasıyla¹³⁸² taslak bir metin hazırlamıştı.¹³⁸³ Ancak Tek parti hayatının itiyat ve alışkanlıklarından sıyrılmak oldukça zordu. Mükemmel bir kanun hem zihniyet hem de tecrübe işiydi. Zira taslak metin adli teminattan son derece uzaktı. Üstelik otoriter bir ruh ve iradenin ifadesi durumundaydı.¹³⁸⁴

Bu durum muhalefetin istikbal ve istikrara olan inanç ve itikadını yeniden sarstı. Muktedir ve muhalif bir kez daha çatıştı. Bayar tasarısı, “*sel önünde kütük kapmaya*” benzetti.¹³⁸⁵ Hükümeti rücu etmekle suçladı.¹³⁸⁶ Adli teminatın önemini anlattı. Ödemiş, İstanbul, Manisa, Alaşehir, Dikili¹³⁸⁷ ile İzmir’de bir kez daha hatırlattı.¹³⁸⁸ Menderes, Aydın’dan saldırdı. Mücadeleyi “*mili bir mesele*”ye benzetti. Kimi zaman vehme kapıldı. Halk Partisine olan inancını kaybetti. Başbakan ve

¹³⁸¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.15, İ.3, 24.1.1949, s.168.

¹³⁸² Naim Sönmez, “*Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu*”, **EÜSBED**, (VI), 2, s.438-439.

¹³⁸³ “*Yeni Seçim Kanunu İçin Hazırlıklar*”, **Zafer**, 28 Haziran 1948, s.1.

¹³⁸⁴ İlgili taslak için bkz. **Hükümetin Hazırladığı Yeni Seçim Kanunu Tasarısı**, Ege Matbaası, İstanbul 1949; **Seçim Kanunu Tasarısı**, Vural Basımevi, İzmir 1949; “*Seçim Kanunu İçin Neşriyata Başlandı*”, **Zafer**, 1 Temmuz 1949, s.1, 6; “*Seçim Kanunu Tasarısı Dün İlan Edildi*”, **Akşam**, 13 Ağustos 1949, s.1; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 13 Ağustos 1949, s.6; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 14 Ağustos 1949, s.4; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 15 Ağustos 1949, s.4; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 17 Ağustos 1949, s.4; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 18 Ağustos 1949, s.4; “*Yeni Seçim Tasarısı*”, **Zafer**, 19 Ağustos 1949, s.4.

¹³⁸⁵ “*Yeni Seçim Tasarısı Yarın Mecliste Görüşülecek*”, **Akşam**, 30 Haziran 1948, s.1.

¹³⁸⁶ “*Seçim Tasarısı Milletvekillerine Bugün Dağıtılacak*”, **Akşam**, 28 Haziran 1948, s.1.

¹³⁸⁷ Şahingiray, a.g.e., s.355, 366, 373, 374, 380, 387.

¹³⁸⁸ **Celal Bayar’ın İzmir Nutku**, Vural Basımevi, İzmir 1949, s.5.

kabinesini suçladı.¹³⁸⁹ Halk Partisi ise bir samimiyet sınavı verdi. Savunmaya geçti. Erim, tasarıyla iftihar etti.¹³⁹⁰ Başbakan, “müşterek emelin tahakkuku”ndan bahsetti.¹³⁹¹ Bu polemige İnönü de katıldı. Seçim emniyetinin önemini anlattı. İtimat, itikat, itidal ve ittifaka ait ifadeler kullandı. Mutedil bir dil ve ümitvar bir üslup takındı: “...Memlekette iktidar, siyasi hayat nihayet serbest bir seçimle istikametini bulur. Memleket bu yoldadır...”¹³⁹²

Bu olağanüstü süreç Halk Partisini yeni ve zecri adımlara mahkum ediyordu. Kutuplar arasındaki mesafe giderek büyüyor ve ümitler hızla tükeniyordu. Bu durum Halk Partisini, adli teminatı düşünmeye sevk ediyordu. Ancak yargıçları idari bir vazife ile görevlendirmek büyük bir mesuliyeti gerektiriyordu. Bu hassas meselenin adalet mevzuuna zarar verilmeden çözülmesi gerekiyordu.

Kutuplar arası çatışma nihayet çözüldü. Mesele, Yargıtay, Danıştay, hukuk fakülteleri ile İstanbul, Ankara ve İzmir barosundan seçilecek ilmi bir heyete emanet edildi.¹³⁹³ Heyetin, ilim ve tecrübe sahasındaki yetkileri ile vicdan salabetlerine büyük bir iman beslendi. Hükümet, komisyona, tasarı üzerinde tashih ve ilave dahil her türlü tasarruf yetkisi verdi.¹³⁹⁴

İlmi heyetin ilk toplantısı 14 Eylülde gerçekleşti.¹³⁹⁵ Başbakan, son derece beliğ ve etkili bir konuşma yaptı. İnanç ve itimadını bir kez daha vurguladı. Maziye değindi. İstikbale ait ümitleri tazeledi. Vazifenin ehemmiyet ve hassasiyetini ifade etti: “...Yüksek heyetiniz için hazırlanıp sunulmuş olan tasarinın tetkikinde rehber,

¹³⁸⁹ Kılçık, a.g.e., s. 371, 377 ve 379.

¹³⁹⁰ “Nihat Erim’in Bursa’da, C. Bayar’ın İzmir’de Nutukları”, **Akşam**, 18 Temmuz 1949, s.1.

¹³⁹¹ “Şemsettin Günaltay’ın Basına Mühim Beyanattı”, **Akşam**, 23 Temmuz 1949, s.1, 2.

¹³⁹² “İnönü Dün Manisa’da Mühim Bir Konuşma Yaptı”, **Akşam**, 8 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Kemal Paşa’da Mühim Bir Nutuk Söyledi”, **Akşam**, 9 Ağustos 1949, s.2; “İnönü Kınık, Bergama ve Dikiliyi Ziyaret Etti”, **Akşam**, 9 Ağustos 1949, s.1; “İnönü’nün Dün Verdiği Nutuk”, **Akşam**, 14 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Seçim Zorla Kazanılmaz Diyor”, **Akşam**, 14 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Tire ve Torbalı’yı Ziyaret Etti”, **Akşam**, 16 Ağustos 1949, s.1; “İnönü Birkaç Güne Kadar Ankara’ya Dönecek”, **Akşam**, 17, Ağustos 1949, s.1, 2; “Denizli Nutku”, **Akşam**, 19 Ağustos 1949, s.4; “İnönü’nün Nazilli’de Hitabesi”, **Akşam**, 20 Ağustos 1949, s.4.

¹³⁹³ İlmi Heyet; Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, Faiz Yörükoğlu, Saim Dora, Selahattin Odabaşoğlu, Cudi Özel, Vecihi Tanık, Haşim Refet Hakarar (Ekrem Korkut), Bülent Nuri Esen, Süheyp Derbil ve Hüseyin Nail Kubalı’dan (Sıdık Sami Onar) oluşuyordu. Bkz. “Adli Teminatın Mahiyeti Nedir?”, **Zafer**, 2 Temmuz 1949, s.1; “Yeni Seçim Tasarısını İnceleyecek Heyet Seçildi”, **Akşam**, 2 Temmuz 1949, s.1.

¹³⁹⁴ “Yeni Tasarı İlmi heyete Devredildi”, **Zafer**, 12 Ağustos 1949, s.1.

¹³⁹⁵ “Yeni Seçim Kanunu İlmi Komisyonu”, **Zafer**, 19 Eylül 1949, s.2; “Seçim Kanunu Tasarısını İlim Heyeti Ele Aldı”, **Ulus**, 20 Eylül 1949, s.1; “Seçim Kanunu Tasarısını Tetkik Edecek Heyet”, **Yeni Sabah**, 20 Eylül 1949, s.1; “İlmi Heyet Dün Tetkiklere Başladı”, **Akşam**, 20 Eylül 1949, s.1; “Seçim Tasarısı İlmi Heyeti 19 Eylülde Toplanacak”, **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.1.

*eminim ki, vicdanlarınız, bilgileriniz ve dürüst görüşleriniz olacaktır. Hükümetin bu hususta hiçbir mütalaa ve tavsiyesi yoktur. Arkadaşlarımın tamamıyla kendi geniş bilgilerine ve memleket sevgilerine dayanarak vicdanlarının tesiri altında bu tasarımı gözden geçireceklerine, icap eden ilaveleri ve tashihleri yapacaklarına eminim...*¹³⁹⁶

İlmi Heyetin çalışmaları yaklaşık iki ay sürdü. Kutuplar arasında sıkı bir diplomasi yürüttü. Onlarca toplantı yaptı. Adli teminat ve seçim sistemlerini inceledi. Bazen uyuştu, çoğu zaman çatıştı. İstifa, iftira, iddialarla sarsıldı.¹³⁹⁷ Kubalı, heyeti terk etti.¹³⁹⁸ Dora ve Derbil Halk Partili olmakla eleştirildi. Buna rağmen vazgeçmedi. Çalışmalar devam etti. Muktedir ve muhalefetle görüştü.¹³⁹⁹ Onları bu kutsal göreve ısrarla davet etti¹⁴⁰⁰: *“Münhasıran ilmi, tamamen müstakil, mutlak surette tarafsız, mesuliyetiyle mütenasip, geniş selahiyetlere malik bir istişare teşekkülü olan heyetimiz, her türlü siyasi mülahazalardan uzak, yalnız ilmi kanaatleriyle tecrübelerine ve vicdanının emirlerine tabi mesaisinde muvaffak olabilmek, vatandaşlara mutlak bir emniyet ve itimat veren, ilmin ve demokrasinin mutalarına ve memleketimizin realitelerine uygun olan bir seçim kanunu projesi hazırlayabilmek için umumi efkarın temsilcileri mevkiinde bulunan bütün partilerin bu mevzudaki düşüncelerini öğrenmeyi ilmi ve objektif bir çalışma metodununun zaruri icaplarından bilmektedir...”*¹⁴⁰¹

Bu davet psikolojik bir terapiye dönüştü. Tevettür yerini tebessüme terk etti. Bayar memnuniyetini ilk kez ifade etti.¹⁴⁰² DP genel kurulu süratle toplandı.¹⁴⁰³ Yedi

¹³⁹⁶ “Seçim Tasarısını İnceleyecek İlmi Komisyon Dün Toplandı”, **Zafer**, 20 Eylül 1949, s.1.

¹³⁹⁷ “Yeni Seçim Tasarısı”, **Akşam**, 6 Temmuz 1949, s.1.

¹³⁹⁸ “Seçim Tasarısı İlim Heyetindeki Hadise”, **Akşam**, 29 Eylül 1949, s.1; “Seçim İlmi Heyeti”, **Akşam**, 28 Eylül 1949, s.1; “Seçim İlim Heyetinden Vaki İstifanın Sebebi”, **Vatan**, 29 Eylül 1949, s.1; “İlim Heyetinden İstifa”, **Ulus**, 29 Eylül 1949, s.1; “Seçim İlmi Heyetinin İstifaya Dair Tebliği”, **Akşam**, 30 Eylül 1949, s.1; “İlim Heyetinin Son İstifa Hadisesine Dair Tebliği”, **Vatan**, 30 Eylül 1949, s.1; “İlim Heyeti Bir Tebliğ Neşretti”, **Ulus**, 30 Eylül 1949, s.1; “İlmi Heyet ve İstifa Hadisesi”, **Yeni Sabah**, 1 Ekim 1949, s.1.

¹³⁹⁹ “İlmi Heyet Dün de Toplandı”, **Akşam**, 21 Eylül 1949, s.2.

¹⁴⁰⁰ “Seçim Tasarısını Tetkik Eden İlmi Heyet”, **Akşam**, 23 Eylül 1949, s.2; “Seçim Kanunu Tasarısı ve İlmi Heyet”, **Vatan**, 23 Eylül 1949, s.1.

¹⁴⁰¹ İhsan Olgun-Sait Köksal, **Haşiyeli Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu**, Ankara 1950, s.412.

¹⁴⁰² “Celal Bayar’ın Heybeliada’sındaki Nutku”, **Akşam**, 26 Eylül 1949, s.1.

¹⁴⁰³ “DP’de Büyük Siyasi Faaliyet”, **Zafer**, 6 Ekim 1949, s.1; “Seçim Kanunu Tasarısı ve DP’nin Durumu”, **Yeni Sabah**, 8 Ekim 1949, s.1,5; “DP Genel İdare Kurulu Toplantılara Başlıyor”, **Zafer**, 8 Ekim 1949, s.1.

sayfalık bir rapor hazırlayarak İlim Heyetine yolladı.¹⁴⁰⁴ Rapor, iyi niyet, iltifat ve itimat ifade eden satırlarla başlıyordu. İştirak nispetinin artırılmasını, hile ve tazyik imkanlarının zorlaştırılmasını, adli teminatın sağlanmasını, ve seçimin tam bir emniyet içinde yürütülmesini temenni ediyordu. Seçim işlerinin adli kazanın murakabesi altında ve adli kaza usullerine göre ifa edilmesini istiyordu. Ön tasarımı ise, ifadedeki vuzuhsuzluk, iktibas hataları, yekdiğerine mütedahil ve mükerrer hükümler nedeniyle eleştiriyordu.¹⁴⁰⁵

Millet Partisi ilmi heyeti şiddetle reddediyordu. Tatbikatı anayasanın 57. maddesinin metin ve ruhuna aykırı buluyor ve onu keenlemeyekün ilan ediyordu: *“Dürüst olarak yapılmamış olan 21 Temmuz seçimleriyle iktidarda kalan tek parti ve tek şef devri mesullerinin eliyle yapılacak seçimlerde milli iradenin tecelli edemeyeceğine dair vatandaş çokluğunun vicdan ve şuuruna yerleşmiş bir kanaat ve endişe mevcuttur. Üç yılda dört hükümet tecrübesi yapan ve anayasaya aykırı kanunları kaldırmadıktan başka yeni baskı kanunları yapmak gibi hareketlerde bulunan iktidar şimdi 946 da yapılan seçimlerin mesuliyetini unutturmak ve 1950 seçimlerini mutlak kazanmak arzusunu göstermektedir...Anayasanın 57. maddesinde yargıçların kanunen gösterilenlerden başka genel veya özel hiçbir görev alamazlar, denildiği halde Yargıtay başkanı ilmi heyetin başkanlığına getirilmiştir. Bundan başka heyetin bazı üyeleri de Halk Partilidir. Böyle bir heyetin siyasi partiler üstünde bir hakem rolü oynamasını doğru görmemekteyiz...1946 umumi seçimlerinde ve ondan sonraki seçimlerde suç işleyen kimselerin cezalandırılması ve iş başından uzaklaştırılmaları yoluna gidilmedikçe yeni bir seçim kanunu hazırlığı mesuliyetine iştirak edemeyeceğimiz esef ve teessürle bildirilir.”*¹⁴⁰⁶

---

¹⁴⁰⁴ “D.P’nin Seçim Projesine Ait Görüşü İlmi Heyete Dün Tevdi Olundu”, **Zafer**, 12 Ekim 1949, s.1; “Seçim Kanunu Tasarısı İlmi Heyetine D. Partinin Cevabı Bugün Veriliyor”, **Zafer**, 10 Ekim 1949, s.1; “D. Partinin İlmi Heyete Cevabı”, **Yeni Sabah**, 11 Ekim 1949, s.1.

¹⁴⁰⁵ “D. Partinin İlmi Heyete Cevabı”, **Yeni Sabah**, 11 Ekim 1949, s.1, 5; “D.P’nin İlmi Heyete Mufassal Cevabı”, **Zafer**, 23 Ekim 1949, s.1.

¹⁴⁰⁶ “D. Partinin Bir Tebliğ Neşretmesi Bekleniyor”, **Yeni Sabah**, 9 Ekim 1949, s.1, 7. Osman Koni ise 11 Kasım 1949’da Adalet Bakanına sözlü bir soru yöneterek uygulamayı eleştiriyordu. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.21, İ.4, 11.11.1949, s.46 ve “O. Nuri Koni’nin Tavrı”, **Zafer**, 27 Ekim 1949, s.1, 6; “Dünkü Meclis Toplantısı Çok Gürültülü Oldu”, **Zafer**, 12 Kasım 1949, s.1.

Heyetin yoğun mesaisi 2 Aralık 1949'da tamamlandı.¹⁴⁰⁷ Ön tasarı üzerinde herhangi bir tadilat ve tahrifat yapılmadı. Tespit edilen esaslar ve plan dahilinde yeni bir tasarı hazırlandı.¹⁴⁰⁸ Ve son şeklini almak üzere Başbakanlığa sunuldu.¹⁴⁰⁹

Yeni tasarı hükümet tarafından itina ile incelendi.¹⁴¹⁰ Adli teminat kabul edildi.¹⁴¹¹ Prensip ve esasa taalluk etmeyen bazı düzenlemeler gerçekleştirildi. İtiraz yetki ve makamı ise değiştirilmedi. Bu husustaki taktir Meclise bırakıldı. Seçim çevresi, seçim bölgesi, seçmen kütüklerinin tanzimi gibi bazı hükümler yeniden düzenlendi. Bazı prensipleri ise ilavelerle zenginleştirildi. Ve 15 Aralık 1949'da Meclise sevk edildi.¹⁴¹²

Bu tasarı, Demokrat Partinin zaferi anlamına geliyordu. Böylece iki parti arasında kısmi bir mutabakat sağlanıyordu. Vehim ve vesveseler ümit ve itimada dönüşüyordu. Bayar, süreci “*demokrasi yolunda atılmış önemli bir adım*” olarak telakki ediyordu.¹⁴¹³ Seçim taslağını “*ileri bir kanun*” olarak tanımlıyordu.¹⁴¹⁴ Adnan Menderes ise başarıyı partisine mal ederek memnuniyetini dile getiriyordu: “...*Bu seçim mevzuu uzun ve ıstıraplı bir memleket hikayesidir. Bu hikayeyi milletçe beraber yaşadık...Meclise sevk edilmiş olan seçim kanunu tasarısı şimdiye kadar olanlardan ve görülenlerden ileri ve bizim hazırladığımız esaslara çok yaklaşan bir adım teşkil etmektedir...*”¹⁴¹⁵

Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki mutabakat Meclis çalışmalarında da devam etti. Tasarı, Anayasa, Adalet ve içişleri komisyonundan oluşan geçici bir komisyona gönderildi. Başbakan yardımcısı, adalet ve içişleri bakanlarının da katılımıyla incelendi. Komisyon esas ve prensip üzerinde ciddi bir değişiklik yapmadı. Seçmen kütüklerinin tanzimi, tashih ve muhafazası konusunda bazı değişiklikler gerçekleştirdi. Çoğunluk sistemine vurgu yaptı. Yüksek Seçim

---

¹⁴⁰⁷ “İlmi Heyet Çalışmalarını Bitirdiğini Bildiriyor”, **Akşam**, 3 Aralık 1949, s.2; “İlmi Heyetinin Çalışması Bitti”, **Ulus**, 3 Aralık 1949, s.1.

¹⁴⁰⁸ “İlmi Heyetinin Hazırladığı Seçim Tasarısının Esaslarını Veriyoruz”, **Zafer**, 12 Aralık 1949, s.1; “İlmi Heyetinin Hazırladığı Seçim Projesinin Tam Metni”, **Zafer**, 17 Aralık 1949, s.1, 6.

¹⁴⁰⁹ “İlmi Heyeti Tarafından Hazırlanan Milletvekilleri Seçimi Kanunu Tasarısı”, **İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XV, S.4, s.1343-1344.

¹⁴¹⁰ “Yeni Seçim Kanunu”, **Ulus**, 5 Aralık 1949, s.1; “Seçim Tasarısı Meclise Geliyor”, **Zafer**, 6 Aralık 1949, s.1; “Seçim Kanunu”, **Akşam**, 6 Aralık 1949, s.1.

¹⁴¹¹ “Bakanlar Kurulu Seçim Tasarısını Bu Sabah Müzakereye Başladı”, **Akşam**, 5 Aralık 1949, s.1.

¹⁴¹² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, S. Sayısı:161, 7.2.1950, s.3-8.

¹⁴¹³ Şahingiray, a.g.e., s.392.

¹⁴¹⁴ A.g.e., s.396.

¹⁴¹⁵ Kılçık, a.g.e., s.393.

Mahkemesini Yüksek Seçim Kuruluna dönüştürdü. Ve 2 Şubat 1949'da Meclis Başkanlığına gönderdi. Tasarının altında 28 milletvekilinin imzası vardı. Bunlardan 13'ü tasarımı kayıtsız şartsız imzalamıştı. 8 milletvekili bazı maddelere muhalif olduklarını belirtmişti. 6'sı söz hakkım mahfuzdur demiş, 1'i ise tamamen reddetmişti.¹⁴¹⁶

Tasarı, 7 Şubatta Meclise taşındı. 7, 8, 9 ve 10 Şubatta görüşülerek karara bağlandı. Demokrat Parti ciddi bir muhalefet göstermedi. Yine de propaganda, toplantı esasları, kişisel şikayetler, ve harç meselesi ile itiraz hususunu şiddetle eleştirdi.¹⁴¹⁷ Millet Partisi ise gerçek bir muhalefet sergiledi. Tasarımı, tepeden tırnağa hicvetti. Ahmet Tahtakılıç, kanunu, anayasaya, demokrasi kaidelerine ve insan haklarına aykırı buldu. Kazai murakabe ile seçim komisyon ve kurullarının terkiibini eleştirdi.¹⁴¹⁸ Koni, adli teminat üzerinde durdu.¹⁴¹⁹ Kanunun gerçek kahramanı ise Hasan Dinçer'di. Müzakerenin hemen her safhasında bulundu. Neredeyse her konuda konuştu. Seçmen kartlarının tevzii, itiraz süreleri, propaganda meselesi, Radyo yayınları, Yüksek Seçim Kurulunun yetki ve mahiyeti üzerinde durdu.¹⁴²⁰ Hükümeti Nihat Erim¹⁴²¹ ve Adalet Bakanı Sirmen¹⁴²² savundu. Tasarı 336 oyla kabul edildi.¹⁴²³

16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili seçim kanunu 6 kısım, 171 madde ve geçici hükümlerden oluşuyordu. Birinci bölüm kanuna hakim olan esasları ihtiva ediyordu. İkinci bölüm seçme hakkı ve seçmen kütükleri, üçüncü bölüm ise

¹⁴¹⁶ "Seçim Kanunu Karma Komisyonu", *Zafer*, 23 Aralık 1949, s.1.

¹⁴¹⁷ Bu eleştirilere bir örnek olmak üzere **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 7.2.1950, s.46-158-160, 188, 197-198; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 8.2.1950, s.216-217, 226, 240, 241, 255-256, 261-262, 267-268; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.288-289, 292-294, 340-342, 346-348, 349-350; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 10.2.1950, s.386'ya bakılabilir.

¹⁴¹⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 7.2.1950, s.165-175; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 10.2.1950, s.365-366.

¹⁴¹⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 7.2.1950, s.151, 204; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.286-288; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.295-296.

¹⁴²⁰ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 8.2.1950, s.245, 249-250, 256, 257, 259-261, 265, 271-272, 277; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.298, 300, 305-306, 313-314, 317-319, 342-343; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 10.2.1950, s.373, 383-384, 386-387.

¹⁴²¹ Mesela bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 7.2.1950, s.160-164; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 8.2.1950, s.257, 258, 268-269; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.286-288, 294, 300-301; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 10.2.1950, s.366-367, 381-383.

¹⁴²² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 8.2.1950, s.254-255, 276, 278; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.VIII, C.24, İ.4, 9.2.1950, s.286-288.

¹⁴²³ "Seçim Kanunu Mecliste Yarın Görüşülüyor", *Yeni İstanbul*, 5 Şubat 1950.

seçilme hakkına ait hükümleri içeriyordu. Dördüncü bölümde, seçim işleri, beşinci bölümde cezai müeyyideler işleniyordu. Altıncı bölümde de muhtelif hükümler yer alıyordu.¹⁴²⁴ Kanun temel ilkeler bakımından son derece demokratikti. Gizli oy, açık tasnif ve çoğunluk sistemi¹⁴²⁵ ni getiriyordu.¹⁴²⁶ Yargı denetimini kabul ediyordu. Radyodan yararlanma imkanını veriyordu. Seçim emniyeti Yüksek Seçim kuruluna emanet ediliyordu.¹⁴²⁷ Yasa ile o güne kadar tanınmayan hatta tartışılmayan pek çok güvence getiriliyor, serbest seçimlerin demokratik koşullarda yapılmasına imkan veriliyordu.

2.4.3. 14 Mayıs 1950 Seçimlerinde Muhalefet

Cemiyette cereyan eden olağanüstü reaksiyonlar ile otoriter rejimleri tasfiye ve tard ederek demokrasi ve demokratik esasların derinleşmesi ve yerleşmesine hizmet etmek ve muktediri arkasına sığındığı devlet cihazından uzaklaştırmak muhalif veya müstakil, taraf ya da bi-taraf, merbut yahut gayri merbut tarafından tarihi bir mesuliyet ile içtimai ve tabii bir zaruret olarak telakki edilmiş, böylece 1950 seçimleri indi ve şahsi bir tasarruftan daha çok hayati bir mesuliyete dönüşmüştü. Türkiye Büyük Millet Meclisi 24 Martta seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağılmış,¹⁴²⁸ kutuplar arasında yeni bir çatışma ve fiili bir mücadele yeniden başlamıştı.

Halk Partisi 1950 seçimlerine oldukça ciddi hazırlanmıştı. Propaganda hususundaki geleneksel usulleri terk etmiş, nazari ve ameli bir dönüşüm gerçekleştirmişti. Propagandanın bir doktrin ya da programı izah etmekten ziyade psikolojik bir terapi olduğunu fark etmişti. Akli vasıtalar yerine hissi tahriklere yönelmiş, din meselesini sosyal bir realite olarak telakki etmişti. Laikliğe ise özel bir

¹⁴²⁴ **T.C. Resmi Gazete**, S.7438, 21 Şubat 1950, s.17802-17814.

¹⁴²⁵ Çoğunluk sistemiyle alakalı olarak Fazıl Yozgat-Sezgin Zabun, “Seçim Sistemleri ve Uygulamaları”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.10, S.2, 2009, s.82 ve 83’e bakılabilir.

¹⁴²⁶ Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s.73.

¹⁴²⁷ Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, Milliyet Yayınları, İstanbul trhsz., s.200-237; **Seçim Hürriyeti**, Güneş Matbaası, Ankara 1954, s.15.

¹⁴²⁸ “Türkiye’de Umumi Seçim 15 Mayıs Günü Yapılacak”, **Yeni İstanbul**, 26 Mart 1950, s.1; “Meclis Dün Gece umumi Seçimlerin Yenilenmesine Karar Vererek Dağıldı”, **Zafer**, 25 Mart 1950, s.1; “Seçimler 14 Mayıs’ta Yapılacak”, **Zafer**, 15 Mayıs 1950, s.1; “Yeni Seçimler 14 Mayıs Pazar Günü Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 2 Mart 1950, s.1; “Yeni Seçimler 14 Mayıs Pazar Günü Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 2 Mart 1950, s.1; “Seçimlerin Mayıs İptidasında Yapılması Muhtemel”, **Akşam**, 13 Şubat 1950, s.1. Demokrat Parti seçimlerin zamanlamasına şiddetle karşı çıkmış, Mayıs ayında yapılacak bir seçimin sıkıntılarından bahsetmişti. Ayrıntılı malumat için bkz. “Seçimler Ne Zaman Yapılabilir”, **Akşam**, 15 Şubat 1950, s.2.

önem atfetmişti. Tüm sosyal sınıf ve mesleki zümrelerle irtibata geçmişti. Açık ve anlaşılır mottolar üretmiş, broşür ve afişler neşretmişti. Radyo üzerinden psikolojik bir harekât yürütmüştü.¹⁴²⁹

Halk Partisi, gösteri, yürüyüş ve mitinglerde de büyük bir başarı sergilemişti. Ülke çapında mobilize olmayı becermiş ve son derece etkili bir dil üretmişti. İnönü, ilk mitingini Polatlı'da gerçekleştirmişti. Sabır ve tahammül telkin etmişti. Şiddete dair usul ve üslubu yine şiddetle lanetlemişti.¹⁴³⁰ Kırıkkale'de anayasa değişikliğinden bahsetmiş, şiddet içeren ifadelerden bir kez daha şikayet etmişti.¹⁴³¹ Aynı cümleleri Beypazarı'nda da zikretmişti. Harici vaziyetin hassasiyetine değinmişti.¹⁴³² Diyarbakır'ı ise derin bir teessürle terk etmişti.¹⁴³³

İnönü, aynı usul ve üslubu Adana¹⁴³⁴ ve Konya'da da sürdürmüştü.¹⁴³⁵ Nisan ayının ilk günlerinde Kütahya, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Manisa, Bilecik, Bursa ve İzmit'e gitmiş,¹⁴³⁶ hemen her yerde olağanüstü bir sevgi ve tezahürle karşılanmıştı.¹⁴³⁷ İzmir'de işçi meselesi ve köy kalkınmasına değinmiş,¹⁴³⁸ demokrasiye olan itaat ve teslimiyetini ısrarla ifade etmişti: "...insan bazen kaybeder, üzülür...Seçimlerin neticesi ne olursa olsun kadere boyun eğmek lazım gelecek..."¹⁴³⁹ Manisa ve Biga'da tarafsızlığını tamamen terk etmişti. Muhalefetin eleştirilerine cevap vermişti.¹⁴⁴⁰ Balıkesir'de tansiyonu düşürmüş, tahammül ve

¹⁴²⁹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için Murat Karataş, "1950 Yılı Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinin Seçmeni İkna Çalışmaları", **History Studies**, C.6, S.3, Nisan 2014, s.199-215'e bakılabilir.

¹⁴³⁰ "Cumhurbaşkanı CHP Namına Seçim Propagandasına Başladı", **Zafer**, 24 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴³¹ "Devlet Başkanının İrat Ettiği Seçim Nutku", **Yeni İstanbul**, 25 Mart 1950, s.2; "İnönü 2. Seçim Nutkunu da Dün Kırıkkale'de Verdi", **Zafer**, 26 Mart 1950, s.1.

¹⁴³² "İnönü'nün Beypazarı'nda Söylediği Seçim Nutku", **Yeni İstanbul**, 4 Mart 1950, s.1.

¹⁴³³ "İnönü, Diyarbakır'da Dün İki Saat Kalabildi", **Zafer**, 1 Nisan 1950, s.1.

¹⁴³⁴ "Devlet Reisinin Adana Nutku", **Yeni İstanbul**, 3 Nisan 1950, s.1.

¹⁴³⁵ "Cumhurbaşkanı İnönü Dün Ankara'ya Döndü", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s.1, 3; "Devlet Başkanının Konya Seçim Nutku", **Yeni İstanbul**, 5 Nisan 1950, s.1.

¹⁴³⁶ "İnönü Ege'de", **Zafer**, 4 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴³⁷ Uran, bu olağanüstü tezahür karşısında İnönü ve kendisinin seçimi kazanacaklarına dair bir zanna kapıldıklarını ifade etmektedir. Bkz. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.454.

¹⁴³⁸ "İnönü İzmir'de Dün Propaganda Nutkunu Söyledi", **Yeni İstanbul**, 5 Mayıs 1950, s.1; "İnönü'nün İzmir'de Söylediği Nutuk", **Vatan**, 5 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴³⁹ "Uyumak Devri Geçti Artık", **Yeni İstanbul**, 4 Mayıs 1950, s.1; "İnönü'nün İzmir'de Gazetecilerle Konuşması", **Vatan**, 4 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁴⁰ "Seçim Mücadelesinde Son Vaziyet", **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1950, s.1; "İnönü Ege'de Propaganda Nutuklarına Devam Ediyor", **Zafer**, 6 Mayıs 1950, s.1, 6; "İnönü DP'yi Tenkit Etti", **Vatan**, 7 Mayıs 1950, s.1; "İnönü Çanakkale ve Biga'da Konuştu", **Zafer**, 7 Mayıs 1950, s.1.

anlayışa davet etmişti. Bursa’da “*fırka tefrikadır*” düsturunu şiddetle eleştirmişti.¹⁴⁴¹ İzmit ve İstanbul’da ise basın hürriyetini dile getirmişti.¹⁴⁴²

1950 seçimleri Halk Partinin kurmaylarını da seferber etmişti.¹⁴⁴³ Şemsettin Günaltay; Çankırı, Kastamonu, Zonguldak, Bolu’ya, Nihat Erim; İzmit’e, Necmettin Sadak ise Sivas’a gitmişti.¹⁴⁴⁴

Halk Partisine ait seçim beyannamesi 27 Nisanda yayımlanmıştı. Beyanname son derece uzun ve ayrıntılı bir vaatler silsilesini andırıyordu. Çok partili siyasi hayatın kuvvetlendirilmesi, anayasanın yeniden düzenlenmesi üzerinde duruyordu. Köy kalkınmasına ayrı bir önem veriyordu. Ziraî vasıtaların geliştirilmesi, orman davasının revize edilmesi, elektrifikasyon ve kanalizasyon meselesinin çözümünden bahsediyordu. Sıtma ile mücadele ve sağlık şartlarının iyileştirileceği söyleniyordu. İl özel idarelerine muhtariyet verileceği, kalkınma programlarına devam edileceği vaat ediliyordu. Adalet işlerinin tekamülü ile sosyal tesanütün takviyesi ifade ediliyordu. Ordumuzun savunma gücünün artırılması planlanıyordu. Batıyla olan iktisadî, siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerin geliştirileceği müjdeleniyordu. Devletçiliğin sınırlandırılacağı, özel sektörün ise destekleneceği belirtiliyordu. Beyanname, petrol işleri, okullaştırma, maden ve mesken meselesiyle uzayıp gidiyordu.¹⁴⁴⁵

Halk Partisinin aday listesi de son derece güçlüydü. Adayların yüzde yetmiş mahalli teşkilat, yüzde otuzu ise parti merkezi tarafından tayin edilmiş, seçkin bir zümreden oluşuyordu.¹⁴⁴⁶ 457 aday arasında 54 avukat, 51 idareci, 46 maliyeci, 41

---

¹⁴⁴¹ İlhan Turan, **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimleri (1946-1950-1954-1957)**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s.48-49.

¹⁴⁴² “*İnönü Dün Akşam Şehrimizde Propaganda Nutkunu Söyledi*”, **Yeni İstanbul**, 10 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁴³ “*İnönü Bugün Ege’ye Hareket Ediyor*”, **Vatan**, 2 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁴⁴ “*Başbakan Seyahate Çıkıyor*”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1950, s.1; “*Başbakanın Kastamonu Konuşması*”, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1950, s.1; “*Başbakan Dün Ankara’ya Döndü*”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950, s.1; “*Günaltay Son Hadiseler Hakkında Ne Diyor?*”, **Akşam**, 21 Nisan 1950, s.1; “*Başbakanın Son Hadiseler ve Seçime Dair Beyanatu*”, **Vatan**, 29 Nisan 1950, s.1; “*Başbakanın Mühim Demeci*”, **Zafer**, 29 Nisan 1950, s.1; “*Emniyetli Bir Durumla Seçime Girmeyi Sağlamış Bulunuyoruz*”, **Yeni İstanbul**, 3 Mayıs 1950, s.1; “*Başbakan Radyoda Bir Konuşma Yaptı*”, **Vatan**, 3 Mayıs 1950, s.1; “*Erim’in Hereke’de DP’ye Hücumu*”, **Vatan**, 7 Mayıs 1950, s.1; “*Sadak Sivas’ta Dış Tehlikeden Bahsetti*”, **Vatan**, 7 Mayıs 1950, s.1; “*Erim İnkılabın Tehdit Edildiğini Söylüyor*”, **Vatan**, 8 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁴⁵ “*Seçim Platformları*”, **Yeni İstanbul**, 2 Nisan 1950, s.1; “*CHP’nin Seçim Beyannamesi*”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1950, s.1, 3; “*CHP’nin Seçime Ait Beyannamesi*”, **Zafer**, 28 Nisan 1950, s.1.

¹⁴⁴⁶ “*CHP Aday Listesi İlan Edildi*”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s.1, 3; “*CHP’nin Namzet Listesi İlan Edildi*”, **Zafer**, 23 Nisan 1950, s.1, 6. Aday süreciyle alakalı haber ve değerlendirmeler için mesela bkz. “*CHP Aday Listeleri Yarın İlan Edilecek*”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1950, s.1; “*Seçim Listeleri Pazartesi Günü İlan Edilecek*”, **Akşam**, 20 Nisan 1950, s.1; “*HP Aday Listeleri*”, **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1950, s.1, 3; “*CH Partisi Aday Listesinin Perşembeye İlanı Muhtemel*”,

tüccar ve esnaf, 40 profesör, 39 çiftçi, 36 yargıç, 25 gazeteci, 18 belediye mensubu, 16 yüksek mühendis, 14 general, 14 ziraat uzmanı, 13 subay, 13 eczacı, 6 fabrikatör, 4 dişiçi, 4 din adamı, 3 hariciye memuru ve 3 işçi bulunuyordu.¹⁴⁴⁷ Aralarında bakanların da bulunduğu 169 vekil ise aday olarak gösterilmeyordu.¹⁴⁴⁸

Demokrat Parti de bu yarışa son derece iyi hazırlanmış, yoğun bir kampanya başlatmıştı. Bayar, 7 Martta Adana¹⁴⁴⁹, 17 Martta İstanbul ve Eskişehir¹⁴⁵⁰, 21 Martta Gaziantep¹⁴⁵¹, 27 Martta Konya¹⁴⁵², 6 Nisanda Çankırı¹⁴⁵³, 28 Nisanda Göynük ve Mudanya, 29 Nisanda Bolu ve Düzce¹⁴⁵⁴, 30 Nisanda Kastamonu¹⁴⁵⁵, 1 Mayısta Boyabat, 2 Mayısta Bafra ve Çarşamba¹⁴⁵⁶, 6 Mayısta Diyarbakır ve Elazığ¹⁴⁵⁷, 7

Akşam, 19 Nisan 1950, s.1; “CH Parti Aday Listesi Şimdiden Belli Oldu”, **Zafer**, 19 Nisan 1950, s.1, 6; “CHP Divanı Merkez Adaylarını Tespit Etti”, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1950, s.1; “C. Halk Partisi Aday Listesinde Bir Çok Yeni İsim Var”, **Akşam**, 18 Nisan 1950, s.1; “Halk Partisinden Gösterilecek Adaylar”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s.1; “CHP’nin Yüzde 30’ları Dün Belli Oldu”, **Zafer**, 17 Nisan 1950, s.1; “CHP Genel Merkezi Çok Müşkül Vaziyette Bulunuyor”, **Zafer**, 15 Nisan 1950, s.1; “CHP Aday Yoklamaları Şikayetlere Yol Açtı”, **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1950, s.1, 3; “HP’nin Merkezden Göstereceği Adaylar”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1950, s.1, 3; “Yoklama Neticesi CHP Genel Merkezini Memnun Etti”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950, s.1, 3; “İllerin C. Halk Partisi Milletvekili Adayları”, **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1950, s.1, 3; “Aday Yoklamaları Tamamlandı”, **Zafer**, 10 Nisan 1950, s.6; “Parti Listelerine Giremeyen Milletvekilleri”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1950, s.1, 3; “Partilerin Teşkilatı Dün Adaylarını Seçti”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1950, s.1, 3; “HP’nin İstanbul’dan Göstereceği Adaylar”, **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1950, s.1, 3; “Partilerin Adayları Yarın Belli Olacak”, **Yeni İstanbul**, 8 Nisan 1950, s.1; “CHP’nin Aday Listesi Yarın Tespit Edilecek”, **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1950, s.1; “Namzetler İçin Müracaat Edenler Gittikçe Artıyor”, **Vatan**, 14 Mart 1950, s.1; “Namzet Adedi 500’ü Buluyor”, **Vatan**, 12 Mart 1950, s.1; “CHP Adaylar İçin Bir Tebliğ Yayınladı”, **Cumhuriyet**, 13 Mart 1950, s.1; “Milletvekili Adaylarının Sayısı Bütün Tahminleri Aştı”, **Cumhuriyet**, 7 Mart 1950, s.1; “Milletvekili Adayları”, **Akşam**, 17 Şubat 1950, s.1.

¹⁴⁴⁷ “Adayların Mesleklere Göre Tasnifi”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s.1, 3.

¹⁴⁴⁸ “160 Küsür Milletvekili Aday Gösterilmedi”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s.1.

¹⁴⁴⁹ “Celal Bayar Bu Hafta Adana’ya Gidiyor”, **Zafer**, 2 Mart 1950, s.1; “Celal Bayar’ın Adana’da Dün Söylediği Nutuk”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1950, s.1, 3; “Bayar Adanalılara Seçimler İçin Hazır mısınız Diye Sordu”, **Zafer**, 6 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁵⁰ “Dürüst Seçim Yapılacağına İnanmak İstiyorum”, **Yeni İstanbul**, 16 Mart 1950, s.2; “Celal Bayar Eskişehir’e Gidiyor”, **Vatan**, 17 Mart 1950, s.1; “Başkan Celal Bayar Eskişehir’de”, **Zafer**, 17 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁵¹ “DP Başkanı Antep Yolunda”, **Zafer**, 19 Mart 1950, s.1; “Dün C. Bayar Mühim Bir Konuşma Yaptı”, **Zafer**, 20 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁵² “Celal Bayar’ın İlk Seçim Nutku”, **Zafer**, 27 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁵³ “Şiddet Politikasına Karşı Bayar’ın Demeci”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1950, s.1, 3; “Şiddet İsnatlarına Kat’i Cevap”, **Zafer**, 6 Nisan 1950, s.1; “CHP ve DP’nin Programları”, **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1950, s.1, 3.

¹⁴⁵⁴ “DP Başkanı Seçim Emniyeti Teminatından Memnun”, **Yeni İstanbul**, 1 Nisan 1950, s.1; “Bayar Bugün Seyahate Çıkıyor”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1950, s.1; “Celal Bayar Bu Sabah 9’da Seçim Seyahatine Çıkıyor”, **Zafer**, 28 Nisan 1950, s.1, 6; “Celal Bayar’ın Bolu Yolunda Dün Söylediği Nutuklar”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1950, s.1, 3; “Celal Bayar Bolu Yolunda Dedi ki:”, **Zafer**, 29 Nisan 1950, s.1; “Bayar’ın Bolu’daki Mühim Nutku”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1950, s.1.

¹⁴⁵⁵ “DP’nin İç ve Dış Politikaya Ait Görüşlerini Açıkladı”, **Zafer**, 1 Mayıs 1950, s.1, 2.

¹⁴⁵⁶ “Bayar Samsun’a Vardı”, **Zafer**, 2 Mayıs 1950, s.1; “DP Başkanı Yeniden Mühim Nutuklar Verdi”, **Zafer**, 3 Mayıs 1950, s.1, 6.

Mayısta Malatya¹⁴⁵⁸, 9 Mayıs'ta İnegöl ve Bursa¹⁴⁵⁹, 10 Mayıs'ta ise Akhisar ve İzmir'de konuşmuştu. Huzur, güven, itimat, söz ve vaatten oluşan güçlü bir diyalog kurmuştu. Halk Partisini, mazi üzerinden geliştirdiği keyfiyetten yoksun bir üslupla tenkit etmiş, nazariyeden arındırılmış bir dil, ameli hayatı ifade eden bir mantık geliştirmişti. Milli iradenin tecellisi üzerinde durmuştu. Adaletsiz vergi sistemi, idari mekanizmanın tazyik ve tehdidi, seçim emniyeti, para politikaları, orman meselesi, bütçe problemi, işçi ve sendikal haklar, köy idaresi, hayat pahalılığı ile mesken ve gıda sorununu şiddetle eleştirmişti.¹⁴⁶⁰

Bayar'ın miting ve nutukları Menderes, Karaosmanoğlu, Koraltan, Gedik, Belen, Cebesoy ve Adıvar'ın ifade ve katılımıyla zenginleştirilmişti.¹⁴⁶¹

Demokrat Parti seçim beyannamesini 8 Mayıs'ta yayımlamıştı. Halk Partisi ve vaatlerini şiddetle eleştirmiş, vakar ve ciddiyetinden uzak, tahakkuku imkansız ve müphem bir program olarak tanımlamıştı. Vuzuhsuz, şuursuz, rasyonel ve realiteden uzak bir vaatler silsilesi olarak adlandırmıştı. Milli sermayenin tesisi, hususi teşebbüsün desteklenmesi üzerinde durmuştu. Milli gelirin artırılması ve hayat standartlarının geliştirilmesini vaat etmişti. Siyasi bünyenin demokratik bir zihniyet ile revize edileceği, tek parti sisteminin tasfiye edileceği müjdelenmişti. İnkılâplara hürmet etmekten bahsedilmişti. Batı ile olan siyasi ve iktisadi münasebetin geliştirileceği söylenmişti. Milli müdafaa vasıtalarının iyileştirileceği, memleket

---

¹⁴⁵⁷ “Bayar Diyarbakır’da”, **Zafer**, 6 Mayıs 1950, s.1; “Seçim Propagandası Kesif Bir Hal Aldı”, **Yeni İstanbul**, 7 Mayıs 1950, s.1; “Bayar’ın Şarkta Söylediği Nutuk”, **Zafer**, 7 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁵⁸ “Celal Bayar’ın Malatya Nutku”, **Zafer**, 8 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁵⁹ “DP Başkanının Bursa Nutku”, **Yeni İstanbul**, 10 Mayıs 1950, s.1; “Vatandaş Reyini DP’ye Ver”, **Zafer**, 10 Mayıs 1950, s.1, 6; “14 Mayıs 1950 Seçimi Yaklaşıyor”, **Vatan**, 10 Mayıs 1950, s.1; “İnönü, İstanbul’da, Bayar, Bursa’da Mühim Birer Konuşma Yaptılar”, **Vatan**, 10 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁶⁰ İlgili demeç ve beyannameler için Şahingiray, **Seçim Kampanyası**, s.49-76 ile yine Şahingiray, **Söylev ve Demeçler**, s. 401-421’e bakılabilir.

¹⁴⁶¹ “Menderes ve Karaosmanoğlu’nun Konuşmaları”, **Zafer**, 6 Mart 1950, s.1, 6; “D. Partinin Seçimlere İştiraki Mevzuu Üzerinde Duruluyor”, **Yeni İstanbul**, 20 Mart 1950, s.1; “İnönü’nün Seçim Nutkuna A. Menderes’in Cevabı”, **Zafer**, 26 Mart 1950, s.1, 6; “Adnan Menderes İnönü’nün Polatlı Nutkuna Cevap Verdi”, **Yeni İstanbul**, 26 Mart 1950, s.2; “DP’nin Uşak Mitingi Çok Heyecanlı Oldu”, **Zafer**, 2 Mayıs 1950, s.1; “Demokrasimiz Tehlikededir”, **Vatan**, 9 Mayıs 1950, s.1; “İzmir ve Balıkesir’de Dünkü DP Mitingleri”, **Zafer**, 8 Mayıs 1950, s.1; “Bolu’nun Seden İlçesinde Dünkü DP Parti Mitingi”, **Zafer**, 27 Nisan 1950, s.1; “Demokrat Partinin Bolu’daki Mitingi”, **Zafer**, 24 Nisan 1950, s.1, 6; “Bartın’da Dün Büyük Bir Miting Yapıldı”, **Zafer**, 26 Nisan 1950, s.1, 6; “Seçimler Yaklaşırken DP’nin Görüşleri”, **Zafer**, 14 Mart 1950, s.1, 6; “İktidarın Sırtı”, **Vatan**, 10 Mayıs 1950, s.1; “Gl. Ali Fuat Cebesoy’un Eskişehir Konuşması”, **Zafer**, 1 Mayıs 1950, s.1.

işlerinin realist ve yepyeni bir zihniyetle yeniden düzenleneceği bildirilmişti. Ve bu uzun beyanname “*söz milletindir*” vecizesiyle bitirilmişti.¹⁴⁶²

Demokrat Parti, aday konusunda da oldukça iddialıydı. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük ve Ali Fuat Cebesoy’un katılımıyla partiye olan itimat ve itibar daha da kuvvetlenmişti. Milletvekillerinin yüzde sekseni taşra teşkilatı tarafından tespit edilmişti.¹⁴⁶³ 478 aday arasında 20 mühendis, 38 avukat, 12 maliyeci, 52 doktor, 23 subay, 37 milletvekili, 12 eski milletvekili, 56 çiftçi, 19 profesör, 69 memur, 18 muharrir, 1 müftü, 1 şair, 1 vaiz, 55 tüccar, 5 eczacı, 1 veteriner, 1 kimyager, 3 işçi ve 4 fabrikatör bulunmaktaydı.¹⁴⁶⁴

Demokrat Parti, basın yayın organlarıyla etkin bir kamuoyu oluşturmayı da başarmıştı. Propaganda işi profesyonel bir ekip vasıtasıyla yürütülmüştü.¹⁴⁶⁵ İdari cihazın tazyik ve tehdidi yakından izlenmişti.¹⁴⁶⁶ Seçim kanununa dair suiistimal ve suikastlar ciddiyetle eleştirilmişti.¹⁴⁶⁷ Halk Partinin çöküş ve çözülüşü itinayla, istifa

---

¹⁴⁶² “*Seçim Hakkında Muhtelif Yorumlar*”, **Akşam**, 25 Nisan 1950, s.1, 3; “*DP Seçim Beyannamesi*”, **Zafer**, 2 Mayıs 1950, s.1, 6; “*DP Seçim Beyannamesi Yayınlanıyor*”, **Zafer**, 4 Mayıs 1950, s.1; “*DP’nin Merakla Beklenen Beyannamesi Yayımlandı*”, **Yeni İstanbul**, 9 Mayıs 1950, s.1; “*Demokrat Parti Seçim Beyannamesi*”, **Zafer**, 9 Mayıs 1950, s.1, 2, 8.

¹⁴⁶³ “*Gl. Ali Fuat Cebesoy Demokrat Partiye Girdi*”, **Akşam**, 30 Nisan 1950, s.1; “*DP Listesi Büyük Bir Memnunluk Yarattı*”, **Zafer**, 26 Nisan 1950, s.1; “*Demokrat Partinin Aday Listesi*”, **Zafer**, 25 Nisan 1950, s.1, 6; “*Demokrat Partinin Aday Listesi Dün İlan Edildi*”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s.1; “*Demokrat Parti Aday Listesini Dün Neşretti*”, **Akşam**, 25 Nisan 1950, s.1, 3; “*DP Adayları Yüksek Seçim Kuruluna Verildi*”, **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1950, s.1, 3; “*DP Merkez Aday Listeleri Bu Akşam Tamamlanacak*”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1950, s.1; “*DP Yüzde Yirmilerin Tespit İşini Tamamladı*”, **Zafer**, 22 Nisan 1950, s.1; “*D. Parti Aday Listesi Pazartesi İlan Edilecek*”, **Zafer**, 21 Nisan 1950, s.1; “*Halk ve Demokrat Partileri Adayları*”, **Akşam**, 21 Nisan 1950, s.1, 2; “*D. Parti Aday Listelerini Süratle İkmale Çalışıyor*”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1950, s.1; “*Parti Merkezinden Gösterilecek Adaylar*”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s.1; “*Üç Yargıtay Azası Daha D. Parti Listesine Girdi*”, **Zafer**, 16 Nisan 1950, s.1, 6; “*DP Genel Merkezinde Faaliyet Gittikçe Artıyor*”, **Zafer**, 14 Nisan 1950, s.1, 6; “*DP Ankara Teşkilatı Adayları*”, **Zafer**, 11 Nisan 1950, s.6; “*Ankara ve İstanbul Aday Yoklamaları Bugün Yapılıyor*”, **Zafer**, 9 Nisan 1950, s.1; “*Ankara D. Parti Listesine Girecekler*”, **Zafer**, 5 Nisan 1950, s.1, 6; “*İstanbul’daki Seçim Faaliyeti Çok Hızlandı*”, **Zafer**, 5 Nisan 1950, s.1, 6; “*İllerde Seçim Faaliyeti Gün Geçtikçe Hararetleniyor*”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s.1, 3; “*DP İzmir Adayları Tespit Olundu*”, **Yeni İstanbul**, 4 Nisan 1950, s.2; “*Milletvekilliği İçin Talepler Çok Arttı*”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1950, s.1.

¹⁴⁶⁴ “*Adayların Mesleklere Göre Tasnifi*”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s.1, 3.

¹⁴⁶⁵ “*Seçim*”, **Akşam**, 23 Şubat 1950, s.2. Demokrat Partinin propaganda çalışmalarıyla alakalı olarak ayrıca bkz. **D.P. Kadıköy Beşinci İlçe Kongresi Faaliyet Raporu**, İstanbul 1950, s.8-9; **D.P. 1950 İstanbul İl Kongresine Sunulan Geçici İdare Kurulu Raporu**, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul 1950, s.7-8; **D.P. Beşiktaş İlçesinin Beşinci Kongresine Sunulan Faaliyet Raporu**, Kader Basımevi, İstanbul 1950, s.6; **1950 Yılı Kongresine Arz Olunan İl İdare Kurulu Raporu**, Pulhan Matbaası, İstanbul 1950, s.16.

¹⁴⁶⁶ “*CHP’lilerin Çirkin Propaganda Taktiği*”, **Vatan**, 5 Mayıs 1950, s.1; “*Şayanı Dikkat Baskı Şikayetleri*”, **Vatan**, 8 Mayıs 1950, s.1; “*Zonguldak ve İlçelerinde Gizli Toplantılar Başladı*”, **Zafer**, 5 Mayıs 1950, s.1; “*Yurdun Bir Çok Yerinde İdari Tazyik Başladı*”, **Zafer**, 3 Mayıs 1950, s.1, 6; “*Demokratlara Her Yerde Tazyik*”, **Zafer**, 24 Mart 1950, s.1, 6; “*Ankara Valisine Açık Mektup*”, **Zafer**, 29 Mart 1950, s.1; “*İdari Baskı Maraş’ta Arttı*”, **Zafer**, 2 Nisan 1950, s.1; “*Seçim*

ve azle dair haberler ile ihtilaf hususu ihtimamla işlenmişti.¹⁴⁶⁸ Tehdit, darp, cinayet, cinnet ve yaralama hadiseleri hararetle lanetlenmişti.¹⁴⁶⁹

Millet Partisi ise şiddete vardığı nefret dilinden vazgeçmiyordu. Agresif refleksleri toplumsal huzur ve mutabakatı baltalayacak bir mahiyete dönüşüyordu. Halk Partisi ile Demokrat Parti'ye cinneti anımsatan histerik bir tavırla saldırıyor, anayasa değişikliği ve cumhurbaşkanının tarafsızlığını şiddetle savunuyordu. Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana'da büyük mitingler düzenliyordu.¹⁴⁷⁰ Seçim beyannamesinde; devletçiliğin sınırlandırılması, grev hakkının tanınması, israfın önlenmesi ve refahın sağlanması üzerinde duruyordu. Memleketin mukadderatını vatandaşın iradesi ile Allahın inayetine terk ediyordu.¹⁴⁷¹

Propagandasına Girişen Genel Müdürler", **Zafer**, 6 Nisan 1950, s.1; "*Seçimler Arifesinde Ele Geçen Bir Vesika*", **Zafer**, 7 Nisan 1950, s.1; "*Seçim Suçu İşleyen Bir Kaymakam*", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1950, s.1, 3; "*Urfa Valisi Urfa'da Baskı Olmadığını Haber Veriyor*", **Zafer**, 9 Mart 1950, s.1, 6; "*Bir Çok Yerlerde Garip Baskı Alametleri Belirmeye Başladı*", **Zafer**, 4 Mart 1950, s.1, 6; "*Valilere Verilen Yeni Talimat*", **Zafer**, 1 Mart 1950, s.1, 6; "*Yeni Baskı İddiaları Karşısında İktidar Partisi*", **Cumhuriyet**, 4 Mart 1950, s.1, 3.

¹⁴⁶⁷ "*Seçmen Listelerinde Görülen Aksaklıklar*", **Zafer**, 16 Mart 1950, s.1; "*Seçmen Listeleri*", **Zafer**, 11 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁶⁸ "*Adaylık Yüzünden*", **Zafer**, 23 Mart 1950, s.1; "*Bolu'da CHP Dağılmak Üzere*", **Zafer**, 25 Mart 1950, s.1, 6; "*K. Hamam'da Halk Partisi Dağılıyor*", **Zafer**, 27 Mart 1950, s.1; "*Seçimler Yaklaştıkça Halk Partisindeki Buhran Büyüyor*", **Zafer**, 30 Mart 1950, s.1, 6; "*CHP'de Panik*", **Zafer**, 1 Nisan 1950, s.1, 6; "*Ankara CHP Adayları Arasında Gruplaşmalar*", **Zafer**, 7 Nisan 1950, s.1; "*CHP'den Grup Grup İstifalar*", **Zafer**, 7 Nisan 1950, s.1; "*Adaylık Yüzünden Halk Partisinde İhtilaf Arttı*", **Zafer**, 11 Nisan 1950, s.1; "*Halk Partili Bir Milletvekili Daha Partisinden İstifa Etti*", **Zafer**, 12 Nisan 1950, s.1; "*CHP Mensupları Teker Teker Partiden Ayrılıyor*", **Zafer**, 20 Nisan 1950, s.1, 6; "*CHP Saflarından Ayrılan Milletvekilleri Çoğalıyor*", **Zafer**, 22 Nisan 1950, s.1; "*CHP'den Çekilen Çekilene*", **Zafer**, 25 Nisan 1950, s.1; "*CHP'den 38 Kişi İstifa Etti*", **Zafer**, 13 Mart 1950, s.1; "*CHP'de Tazelenen Çekişme*", **Zafer**, 14 Mart 1950, s.1; "*CHP'den İstifa Eden 4 Bin Kişi DP'ye Girdi*", **Zafer**, 14 Mart 1950, s.2; "*CHP'den İstifa Edip DP'ye Geçen Vatandaşlar*", **Zafer**, 18 Mart 1950, s.1; "*CHP Meclis Grubunda da Bozgun Başladı*", **Zafer**, 5 Mart 1950, s.1; "*Merkez Teşkilatı Şaşkın Vaziyette*", **Zafer**, 7 Mart 1950, s.1; "*Diyarbakır CHP'inde Tam Bozgun*", **Zafer**, 6 Mart 1950, s.1; "*Yurtta Halk Akın Halinde DP'ye Geçiyor*", **Zafer**, 7 Mart 1950, s.1, 6.

¹⁴⁶⁹ "*Baskı Haberleri Gittikçe Artıyor*", **Vatan**, 10 Mayıs 1950, s.1; "*Zonguldak'ta Siyasi Cinayetler*", **Zafer**, 8 Mayıs 1950, s.1; "*Artık Yeter*", **Zafer**, 7 Mayıs 1950, s.1; "*Bir Demokrat Bir CHP'li Müfrit Tarafından Öldürüldü*", **Vatan**, 6 Mayıs 1950, s.1; "*Zonguldak'ta Müessif Bir Hadise Oldu*", **Zafer**, 4 Mayıs 1950, s.1, 6; "*İki Yerde Toplantıya Jandarma Müdahale Etti*", **Vatan**, 4 Mayıs 1950, s.1; "*Seçimlerden Evvel Silah Patirtileri*", **Zafer**, 2 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁷⁰ **Millet Partisi Genel Yürütme Kurulunun II. Büyük Kongreye Sunduğu Rapor**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1951, s.5; "*Siyasi Partilerin Dünkü Açık Hava Toplantıları*", **Yeni İstanbul**, 1 Mayıs 1950, s.2; "*Partilerin Propaganda Toplantıları*", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s.3; "*Partilerin Yaptığı Dünkü Toplantılar*", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s.1, 3; "*Partiler Dün Açık Hava Toplantılarına Başladılar*", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1950, s.1; "*İnönü ve Bayar Bugün Adana'da Konuşacaklar*", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1950, s.1, 3; "*Millet Partisinin Dün Yaptığı Mitingler*", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1950, s.1, 3; "*Siyasi Partiler Toplantı Yaptı*", **Yeni İstanbul**, 3 Nisan 1950, s.1, 2; "*Millet Partisinin Ankara'daki Mitingi*", **Vatan**, 7 Mayıs 1950, s.2; "*Millet Partisinin Dünkü Toplantısı*", **Vatan**, 1 Mayıs 1950, s.3.

¹⁴⁷¹ "*Millet Partisi Bir Seçim Beyannamesi Yayımladı*", **Zafer**, 10 Nisan 1950, s.1, 6; "*M. Partisinin Seçim Beyannamesi*", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1950, s.1 ve ayrıca bkz. **Millet Partisi Bağımsız Milletvekili Adayı Avukat Ferruh Ağan'ın Seçim Beyannamesi**, Akın Matbaası, Ankara 1950.

Millet Partisine ait aday listesi son derece sınırlıydı. Seçimlere Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Burdur, Çankırı, Çoruh, Edirne, Eskişehir, İçel, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Kütahya, Niğde, Samsun, Seyhan, Sinop ve Trabzon olmak üzere 22 vilayette iştirak ediyordu. Fıtnat Çakmak, Ankara ve İstanbul'dan, Hikmet Bayur İstanbul ve Kastamonu'dan, Ahmet Tahtakılıç İstanbul ve Kütahya'dan, Sadık Aldoğan Ankara ve İstanbul'dan, Osman Bölükbaşı ise İstanbul ve Kırşehir'den aday gösteriliyordu.¹⁴⁷²

1950 genel seçimlerine Milli Kalkınma Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ile İşçi ve Çiftçi Partisi de katılmıştı. Milli Kalkınma Partisi, İstanbul, Çanakkale ve Tekirdağ dışında aday göstermemişti. Safi Dümer, Veysel Ünüvar, İhsan Hun, Hüseyin Hüsnü Bakalım, Kamil Tolonçok, Karman Saydağ, Enver Tenşi, Mehmet Şemsettin Yeşil, Mustafa Enver Birol, Tarık Ziya Turkan, Hasan Dayıoğlu, Nihat Atameriç, Hasan Hilmi Konuralp, Cevdet Örnek, Zühtü Ateş, Hüseyin Orhon, Karman Bozkır, Suat Fuat Tonca ve Yahya Küçük Gürses'in adaylığını açıklamıştı.¹⁴⁷³ Nuri Demirağ Ankara ve İstanbul'da düzenlediği mitingler ve radyo programlarında devletçilik, köy davası, hayat pahalılığı ve hükümet politikalarını eleştirmişti.¹⁴⁷⁴ Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi ve Çiftçi Partisi ise seçimlere sadece İstanbul'da katılmıştı. Toprak Emlak Partisi; Süreyya İlmen, Asaf İlbay, Ruşeni Barkın, Zühtü Bilmer, Osman Nuri Gürler, Sabri Sunar, İbrahim Gür, Asım Günç, Suat Yalçın, Firuze Acar, Nuran Abdülsamet, Şakir Ediz, Talat Akdoğan, Karabet Sakaryan, İsak Çiprut, Muhsin Nezihi, Emil Orfanidis, Sabri Barlas, Ali Aksel, Fehmi Eren, Şeref Hivel, Abdülkadir Can, Nazmi Baykal, Mazlum Tozan ve Halit Başar'ı aday olarak göstermişti.¹⁴⁷⁵

---

¹⁴⁷² "MP'nin Aday Listeleri İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1950, s.1, 4; "Millet Partisinin 22 Vilayetten Gösterdiği Adayların Listesi", **Akşam**, 24 Nisan 1950, s.1, 2; "Partilerin Seçim Hazırlığı", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1950, s.1, 3; "Partiler Adaylarını Dün Tespit Ettiler", **Yeni İstanbul**, 10 Nisan 1950, s.1.

¹⁴⁷³ "Kalkınma Partisinin Adayları", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1950, s.1, 3.

¹⁴⁷⁴ "Milli Kalkınma Partisi Tekrar Faaliyete Geçti", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s.1; "Nuri Demirağ Konya'da Bir Konuşma Yaptı", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1950, s.3; "Milletvekilliği Tahsisatını Hayır Cemiyetlerine Verecek Bir Aday", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s.4; "MKP'nin Ankara'da Açık Hava Toplantısı", **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1950, s.1, 3; "Dört Siyasi Partinin İstanbul Radyosundaki Seçim Konuşmaları", **Yeni İstanbul**, 5 Mayıs 1946, s.3.

¹⁴⁷⁵ "Toprak Emlak Partisinin Adayları", **Akşam**, 29 Nisan 1950, s.1.

14 Mayıs 1950 seçimleri huzur ve sükun içinde tamamlandı. Bir iki münferit hadise dışında herhangi bir problem yaşanmadı.¹⁴⁷⁶ Yaklaşık 9 milyon seçmen 40 bin sandıkta oy kullandı.¹⁴⁷⁷ Seçimler, yerli ve yabancı basın tarafından da olağanüstü bir ilgiyle karşılandı.¹⁴⁷⁸

Demokrat Parti 4.242.831 oy alarak 408 milletvekili kazandı. Halk Partisi 3.165.096 oyla ikinci parti oldu. 69 milletvekili çıkardı. Millet Partisi 240.209 oyda kaldı. Diğer partiler ise herhangi bir başarı sağlayamadı.¹⁴⁷⁹

Demokrat Parti zaferini bir bildiriyle kutladı.¹⁴⁸⁰ Bayar, başarıyı bir hayal olarak yorumladı.¹⁴⁸¹ Menderes ise süreci normalleşme olarak tanımladı.¹⁴⁸² 1950 genel seçimleri Halk Partisi için de sürpriz olmadı. Hatta rindane bir tevekkülle karşılandı. Haldun Derin, Çankaya Köşkündeki manzarayı şu ifadelerle anlattı: *“...falanca yerden sonra falanca yerin yitirildiği haberleri birbirini kovalıyor. Dursunoğlu'nun genel sonuçlar için pek iyimser olup ezici çoğunluğa dek varan ilk tahminleri yavaş yavaş gücünü kaybetti. Yalnızca çoğunluğa, ardından başa baş olmaya dek indi; sonunda, ondan da aşağıya düştü. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Kocaeli'nin sonuçlarını öğrenince 'Zaten ümidim yoktu' dedi; sonra hazırlanıp çıkmasında çok çaba gösterdiği seçim kanununu anarcasına 'kendi elimle kesip yare verdiğim kalem, fetva-yı hun-ı na-hakkımı yazdı iptida' dizelerini okudu. Sonuçların büyük bir kısmını kapsayan haberlerin arkası alındığında, saat sabahın 2'sini geçiyordu. İnönü, ağır adımlarla mermer koridora doğru yürüyerek 'Haydi hayırlısı, Allah rahatlık versin' dedi; sonra merdivenlerden yukarı yatmaya çıktı.”*

¹⁴⁷⁶ “Seçim Suçları”, **Zafer**, 14 Mayıs 1950, s.1.

¹⁴⁷⁷ “8.900.000 Seçmen, 40 Bin Sandık Var”, **Zafer**, 23 Nisan 1950, s.1, 6.

¹⁴⁷⁸ “Seçimler ve Ecnebi Matbuat”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s.1; “Yabancı Gazeteciler”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s.1; “50'den Fazla Yabancı Gazeteci Yurda Gelecek”, **Zafer**, 4 Nisan 1950, s.1, 6.

¹⁴⁷⁹ Ali Eşref Turan, **Türkiye’de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.28; Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s.179; Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, Ankara 2002, s.213.

¹⁴⁸⁰ “Demokrat Partinin Yayımladığı Tebliğ”, **Yeni İstanbul**, 19 Mayıs 1950, s. 1; “DP Dün Bir Beyanname Neşretti”, **Zafer**, 19 Mayıs 1950, s.6.

¹⁴⁸¹ Albayrak, a.g.e., s.172.

¹⁴⁸² Mustafa Doğan, **Adnan Menderes’in Konuşmaları**, İstanbul 1957, s.7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARLAMENTO DIŞI SİYASAL MUHALEFET

1945 ile 1950 yılları arasında irili ufaklı pek çok parti kuruldu. Ancak dönemin siyasal partileri, birbirinden kopuk, mükerrer ve çoğu zaman anlamsız ifade ve mottolarla zenginleştirilmiş, ayrıntılı bir metodoloji sunmaktan aciz, sansasyonel oluşumlardı. Parti programlarının bir kısmı kaotik ve anlamsız bir distopya ile çelişkilerle bezenmiş bir paradigmayı işaret ediyordu, parti kurucuları ise fantastik ve ütöpik bir evrenin demagoglarını hatırlatıyordu. Hatta partilerin isim ve ideolojisi arasında kesin ve kat'i bir vuzuhsuzluk bulunuyordu. Bazıları ise doktriner yönden oldukça zayıf, makam-perest, maceraperest ve hatta menfaatperest teşekküllerdi. Açık bir diplomasi yerine siyasi geleneği yozlaştırarak karanlık ilişkilere mahkum eden oportünist tiplerdi. Çoğu, İstanbul dışında, kurulduğu ilçede hatta parti binasında bile varlık gösteremeyen çapsiz, kadrosuz, sansasyonel ve geçici hareketlerdi.

Çok partili dönemin çok sesli ve çoğulcu demokratik hayatı aslında otoriteye tevcih edilmiş, siyasi bir direnişten daha çok Halk Partisi ve sempatizanlarının Demokrat Partiye karşı yürüttükleri çok partili ve tek hedefli politik bir savaşı ifade etmekteydi. Yani bilinenin aksine Demokrat Parti, Halk Partisiyle mutabık ve muvafık çok partili bir koalisyonun hedefi durumundaydı.

Sol partiler, diğerlerine göre daha tutarlı bir duruşa sahipti. Ancak solun gelenek ve otoriteyle yaşadığı ontolojik ve ideolojik çatışma onu kitlesel bir itibarsızlık ile illegal bir örgütlenmeye mahkum etti. Sol, uluslar arası konjonktür ile Batıya meyyal hayal ve arzulara kurban edilerek öteki olmaya zorlandı.

İrkçı-Turancı görüşler ise 1944 olaylarıyla bastırıldı. Ve geriye müfrit vaatlerle hissiyata dokunan, sığ ve kısır partiler kaldı.

3.1. Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, 20 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kuruldu.¹⁴⁸³ Partinin genel başkanı silindir makinisti Arif Hikmet Adsız'dı.¹⁴⁸⁴ Kurucular arasında Suat Üzer¹⁴⁸⁵ ve Cahit Ateş adlı iki üniversite öğrencisi bulunmaktaydı. Genel Merkez Aksaray Caddesindeki Sırmakeş Han'ın 30 numaralı dairesiydi.¹⁴⁸⁶

1952'de partinin idari heyeti yeniden revize edildi. Parti Başkanlığa bir kez daha Adsız getirildi. Genel idare kuruluna ise Mehmet Fethullah, Şerif Küçüközkan ve Ali Çelik seçildi.¹⁴⁸⁷

Partinin kuruluş teşebbüsü oldukça uzun ve meşakkatli bir bürokrasiye takılarak uzadı. Tüyük konusundaki sıkıntılar ve maddi problemler süreci daha da ağırlaştırdı. Genel Başkan Adsız, İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Müdürlüğünden şikayetçi oldu. Başbakan Saraçoğlu ve Uran'a yazdığı uzun istida ve mektuplarda bürokrasiden şikayet ederek para istedi. Ancak herhangi bir netice alamadı.¹⁴⁸⁸

Partinin açılış töreni 17 Ocak 1949'da gerçekleşti. Yaklaşık 200 üyesi bulunan Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, İstanbul'da ciddi bir varlık gösteremedi. Balıkesir ve İzmir dışında örgütlenemedi. Herhangi bir yayın organı olmayan

¹⁴⁸³ "Yeni Parti Kurma Teşebbüsleri", **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.3.

¹⁴⁸⁴ "Seçim Hazırlığı", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1946, s.1.

¹⁴⁸⁵ Suat Üzer, 12.03.1925 tarihinde Yozgat'ta doğmuştur. Baba adı Hüseyin, ana adı Mahi'dir. 1951'de yedek subay okuluna girmiş, 1952'de teğmenliğe terfi etmiştir. 1954'de Ankara Defterdarlığı Milli Emlak Dairesi evrak memurluğuna atanmıştır. 1957'de ise İstanbul Belediyesi Zabıta Müdürlüğünde zabıta memuru olarak görev yapmıştır. 1958'de aynı dairede komiser muavinliğine getirilerek Heybeliada Zabıta Komiserliğine atanmıştır. 1960 yılında Hikmet Üzer'le evlenmiş, Ayşe Oya ve Hüseyin Avni adlı iki çocuğu dünyaya gelmiştir. 19.11.1980'de emekliye ayrılan Üzer, 11.06.2006'da vefat etmiştir. Bkz. "Suat Üzer'e Ait Emekli Dosyası", **E.S.A.**, S.N. 25-581-82.

¹⁴⁸⁶ "Cumhuriyetten Bu Yana 60 Parti Kuruldu", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1972, s.7.

¹⁴⁸⁷ Soner Yalçın, "Ergenekon Partisi Nasıl Kuruldu", **Hürriyet**, 27 Ocak 2008, s.2.s

¹⁴⁸⁸ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.3-1, 03.06.1946; **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.3-2, 09.07.1946; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-1, 17.05.1946; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-5, 19.10.1946; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-6, 04.06.1946. Adsız Uran'a hitaben yazdığı uzun mektubunda şu ifadeleri kullanmaktaydı: "...Sayın Bayım; iktidar partilerine pek büyük milli davalarımızı ısrarla işaret etmek amacıyla ortaya atılarak liberal şahsınız ile asırlardır, hemen ilk defa hakiki manasında iktisap eden tarafsız kanunun verdiği tüzel kişilik hakkını beş yüz veya bin iki yüz lira gibi ehemmiyetsiz paranın yokluğu yüzünden kullanamayan partimizin kağıt üzerinde kalmasına herhalde üzölmüş olacaksınız...sizin şahsen zengin olmadığımızda da vicdanen kani olduğum halde bu parayı partimize borç olarak lütuf buyurmanızı istirham eder fedakar ellerinizden öperim..." Bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-7/8, 16.04.1946.

partinin 21 maddelik programı ile 155 maddelik bir tüzüğü bulunmaktaydı.¹⁴⁸⁹ Partinin sembolü ise tuğ üzerine işlenmiş kurt tasvirinden oluşmaktaydı.

Genel Başkan, partinin hedefini medeniyet rüzgarına ayak uydurmak ve Batı ile aramızdaki mesafeyi kapatmak olarak tanımladı. Partinin umdesini ise “*elimize, belimize, dilimize doğru olmaya, millet, medeniyet ve demokrasi davasında fedai bir nefis taşımaya milletçe ant içip Türk’ün ileri bir cemiyet olmasına çalışmak*” şeklinde açıkladı.¹⁴⁹⁰

Ergenekon İşçi ve Köylü Partisi izmlere düşmen ancak bütün izimlerin izlerini barındıran sıra dışı bir programa sahipti. En belirgin özelliği komünizme karşı gösterdiği mesafe ve muhalefetti. Programın giriş bölümü partinin kuruluş öyküsüne ayrılmıştı. Birinci maddede, partinin isim ve idare merkezi, ikinci maddede ise vatandaşın siyasi hak ve ödevleri üzerinde durulmuş, halkın parti programını mütalaa etmesi dini bir vecibe olarak görülmüştü. Üçüncü maddede, iç siyasetin istikrarı ile içi dışı hür ve zengin bir Türkiye rüyasından bahsedilmişti. Diktatörlük ve tek partili rejimler şiddetle lanetlenmişti. 7. ve 9. maddelerde Ergenekon ve milliyetçilik konusuna açıklık getirilmişti. 12. maddede gizli diplomasi reddedilmiş, başka bir millettten toprak istemek “*namuslu bir kadına zina teklif*” etmeye benzetilmişti. 14. maddede komünizm, makyavelizm, faşizm, nazizim, sosyalizm, kapitalizm ve liberalizm inkar edilmiş, 15. maddede zümre tahakkümü reddedilmiş, 17. maddede ise Turancılığın sınırları çizilmişti. 18 ve 19. maddeler cumhuriyet rejimi ve faziletlerine hasredilmişti.¹⁴⁹¹

Partiye ait program her biri birbirinden kopuk, mükerrer ve çoğu zaman anlamsız ifade ve mottolarla zenginleştirilmişti. Ekonomik olarak komünizmi andıran satırlar, ırk ve kültür teorisi ile müfrit bir faşizmi, ilke ve esaslar açısından sarıh bir liberalizmi ifade etmekteydi. Program, kaotik ve anlamsız bir distopya ile çelişkilerle bezenmiş bir paradigmayı işaret etmekteydi. İlk kez başkanlık sisteminden bahsedilmekte, cumhurbaşkanlığı ile başbakanlık makamının birleştirilmesi üzerinde durulmaktaydı. Anayasa mahkemesi ve ayan meclisinin kurulması, sınırlarda tahkimat yapılması, gizli gerilla kuvvetlerinin oluşturulması,

¹⁴⁸⁹ Özgün Eler Bayır, “*Türkiye’de Çok Partili hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme*”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S.45, Ekim 2011, s.65.

¹⁴⁹⁰ **Türkiye’de Siyasi Dernekler II**, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1950, s.381.

¹⁴⁹¹ **Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü**, Öztürk Basımevi, İstanbul 1949, s.2-11.

cephaneliklerin yer altına taşınması, her köye uçak ve pilot gönderilmesi, ilkokul öğretmenlerinin pilot olarak yetiştirilmesi ön görülmekteydi. Aile kavramı yeniden tanımlanmaktaydı. On bin liralık servete malik üç çocuğa sahip mükemmel bir Türk ailesi resmedilmekteydi. Büyük servet sahiplerinin evlatlık edinmeleri istenmekteydi.¹⁴⁹²

Parti programı maziye hale taşıyan, hatıraya hayat kazandıran unutulmuş ritüel ve uygulamaları yeniden canlandırmaktaydı. Aile ve miras ilişkileri yeniden düzenlenmekteydi. Erkek çocuklara 45 yaşına kadar isim verilmemesi, “adsızlık” geleneğinin ihya edilmesi istenmekteydi. Roma’nın geleneksel “çensor”ü idari bir denetime dönüştürülmekteydi.¹⁴⁹³

Program, memur sayısının azaltılması, bürokratik işlemlere sürat kazandırılması, kolluk kuvvetinin görev ve yetkilerinin sınırlandırılması, parti ruhuna aykırı film ve yayınların yasaklanmasını savunmaktaydı. Kadınların iş hayatından uzaklaştırılarak iyi bir anne olarak yetiştirilmesini istemekteydi. İçki, tütün, kahve ve kıraathanelerin yasaklanmasını, hayat kadınlarının terbiye edilmesini gerekli görmekteydi.

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, teamüle aykırı, sıra dışı ve sınırsız bir ütopyayı vaat etmekteydi. Bürokratik saltanata savaş açarak makam maaşlarının sınırlandırılmasını, makam araçlarının kaldırılmasını istemekteydi. Devletin istimlak yetkisini sınırsız kılmaktaydı. Topraksız köylüye toprak dağıtılmasını, başlık parasının kaldırılmasını, konar göçerlerin toprağa ve sanata bağlanmasını gerekli görmekteydi. Türk milletinin asri bir kılığa büründürülmesini, çarığın yasaklanmasını, dilencilik kaldırılmasını, bekarlıkla mücadele edilmesini savunmaktaydı.¹⁴⁹⁴ Bu uzun program parti içi teşkilata ayrılan sığ ve muallak maddelerle uzayıp gitmekteydi.¹⁴⁹⁵

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, dönemin diğer partileri gibi kalıcı olamadı ve siyasal anlamda herhangi bir başarı sağlayamadı. Genel, yerel ve ara seçimlere

---

¹⁴⁹² A.g.e., s.11-17.

¹⁴⁹³ A.g.e., s.18-20.

¹⁴⁹⁴ A.g.e., s.21-48.

¹⁴⁹⁵ Partinin eğitimle alakalı görüşleri için bkz. Sadık Kartal, “*Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri*”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Haziran 2008, s. 34.

katılmadığı¹⁴⁹⁶ gibi siyasal bir refleks, tutum ve tavır da takınamadı. Genel başkanın sürdürdüğü sansasyonel ve münferit mücadele son derece sönük kaldı.¹⁴⁹⁷ Adsız, akıllı hastası olduğu gerekçesiyle takibata uğrayarak tutuklandı.¹⁴⁹⁸ Bu durum parti ve partizanı belirsiz bir akıbeta sürükledi.¹⁴⁹⁹

3.2. Yalnız Vatan İçin Partisi

Yalnız Vatan İçin Partisi, 21 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kuruldu.¹⁵⁰⁰ Partinin kurucu üyeleri arasında Muharrir Yaşar Çimen¹⁵⁰¹, Tüccar Numan Kaya ve Toprak İmalatçısı Adil Aktaç bulunuyordu.¹⁵⁰² Genel merkez ise Vilayet karşısındaki İzzettin Han'dı.¹⁵⁰³

Parti, kurucular tarafından Kemalist, mutedil, devletçi, müfrit milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçi olarak tanımlanıyordu. Partinin 18 maddelik kısa bir programı bulunuyordu. Ancak bu program herhangi bir sistem, nizam ve doktrin içermiyor, daha çok müfrit vaatlerle hissiyata dokunuyordu. İşçiye ev, köylüye yol, memura ise zam vaat ediyordu. Programın birinci ve ikinci maddesi partiye girecek azaların vasıflarına ayrılıyor, üçüncü maddede Kemalizm ibaresi önemle vurgulanıyordu. Partiye giriş konusu seremonik bir törene dönüştürülerek Atatürk büstü önünde yemin merasimi gerçekleştiriliyordu. Dördüncü maddede vicdan hürriyeti vurgulanıyor, cumhuriyet idaresi kesin bir dille kutsanıyordu. Altıncı madde

¹⁴⁹⁶ "Ara Seçim ve Partiler", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1949, s.1.

¹⁴⁹⁷ "İnönü'nün İzmir'de Dünkü Nutukları", **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1952, s.1.

¹⁴⁹⁸ "Kayıp Parti Lideri Tımarhaneye Atılacak", **Milliyet**, 24 Mayıs 1954, s.1.

¹⁴⁹⁹ Partinin kapatılış tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Teziç, bu tarihi 1946 olarak ifade etmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan "Türkiye'de Siyasi Dernekler" adlı eserde partinin 1950'de faaliyette bulunduğu belirtilmektedir. Çeşitli gazete haberleri ise partinin 1954'e kadar yaşadığı izlenimin vermektedir.

¹⁵⁰⁰ "Yeni Siyasi Partiler Tesisi Teşebbüsleri", **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.3.

¹⁵⁰¹ Parti kurucuları arasında tanınmış tek isim Yaşar Çimen'di. Çimen, 1949 yılında Gaziantep'te Akyol adlı bir gazete neşretmiş, Zaman Gazetesi mesul müdürlüğünü yürütmüştür. 1947'de Korner adlı bir dergi yayınlamıştır. Muharririn İtalyanca ve İngilizcesinin iyi olduğu bilinmektedir. Çimen'in Bir Doktorun Gizli Notları (İstanbul 1946) ve Bir medeniyet Göçerken (İstanbul 1943) adlı telif eserleri ile A. Dumas, Montekristo (İstanbul 1945), Pirandello, Aşkta Sıra Beklenir mi? (Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1945), Pitgrilli, Bekaret Kemerini (Apa Yayınevi İstanbul 1945), Pitgrilli, Beni İyi Aldat (Apa Yayınevi İstanbul 1945), Pitgrilli, Aşk Arayan Adam (İnsel Kitabevi, İstanbul 1944), Matilde Serao, Nöbetçi Hazır Ol (İstanbul 1945), Benito Mussolini, Oğlumla Konuşuyorum (Ülkü Basımevi, İstanbul 1943) adlı çevirileri bulunmaktadır. Bu malumatın bir bölümü için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, D.XI, C.5, İ.2, 24.11.1958, s.338.

¹⁵⁰² Bazı kaynaklarda Baki Zorlukaya'da kurucular arasında zikredilmektedir. Mesela bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.637.

¹⁵⁰³ Tunaya, **Siyasi Partiler**, s.706.

cumhurbaşkanlığı seçimlerine, yedinci madde tek dereceli seçimlere, sekizinci madde dokunulmazlığın kaldırılmasına, dokuzuncu madde hakim ve savcılarının hayat şartlarının iyileştirilmesine, onuncu madde özel teşebbüsün sınırlarının genişletilmesine, on birinci madde söz ve yazı hürriyetinin gerçekleştirilmesine ayrılıyordu. On ikinci maddede yeni bir üniversitenin kurulacağı müjdeleniyordu. Diğer maddelerde ise dilencilik kaldırılması, köy yollarının yapılması, memur, işçi ve köylünün hayat standardının artırılması, adil bir vergi sisteminin kurulması üzerinde duruluyordu.¹⁵⁰⁴

Programın beşinci maddesi satır arasına sirayet eden giz ve niyeti deşifre eder mahiyetteydi. “...seçimler neticesinde...yurt içinde hayırlı gördüğümüz parti lehine reyleri koalize ederiz...”¹⁵⁰⁵ ifadesi partinin muhtemel bir iktidarı istikbale tercih ettiği düşüncesini kuvvetlendiriyordu. Kurucuların Halk Partisine duyduğu derin muhabbet de dikkate değerd. Yaşar Çimen’in, Tan Matbaası baskınında derin devletle olan derin ilişkileri bilinmekteydi.¹⁵⁰⁶ Üstelik İnönü’ye olan hayranlık ve hissiyatını her fırsatta açıkça ifade etmekteydi. Onu, dirayetli, isabetli, aziz şef ve tarihin eşsiz şefi gibi ifadelerle zikretmekteydi.¹⁵⁰⁷ Bu manada parti, muhalefet partisi olmaktan daha çok bir mutabakat partisine benzemektedir. Üstelik parti programı Halk Partisi programının vülgarize edilmiş bir kopyası durumundaydı.

Yalnız Vatan İçin Partisinin tüzüğü; teşkilat, parti idare heyeti, vilayet idare heyeti, kaza ve nahiye heyetleri, teftiş ve murakabe, haysiyet divanı ve muhtelif konuları içeren 33 maddeden oluşuyordu. Teşkilat bahsinde genel ve yerel kongrelere ait teferruat veriliyordu. Partinin merkez, vilayet, kaza ve nahiye heyetleri ile vazifeleri üzerinde duruluyordu. Teftiş ve murakabe kısmında teftiş usul ve tekemmülü izah ediliyor, haysiyet divanının teşekkülü açıklanıyordu. Muhtelif maddeler başlığı altında aidat ve fesih işlemleri ile parti kâtiplerine deruhte edilen vazifeler sıralanıyordu. Tüzüğün son maddesinde parti bayrağı ve rozeti sembolize

---

¹⁵⁰⁴ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1808.1-1/9, 14.09.1946.

¹⁵⁰⁵ Cemil Koçak, “46 Ruhunun Bazı İzleri de Unutulmuş Partilerdir”, **Star Gazetesi**, 12 Mayıs 2012.

¹⁵⁰⁶ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, s.312.

¹⁵⁰⁷ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 571.2275.1-42/65, trhsz.

ediliyordu. Partinin karakterini açıklayan “*vicdanım rehberimdir*” ifadesinin kullanılması önemle belirtiliyordu.¹⁵⁰⁸

Yalnız Vatan İçin Partisi, yurt çapında örgütlenmeyi başaramadı ve İstanbul dışında herhangi bir varlık gösteremedi.¹⁵⁰⁹ 1947 yılında yapılması planlanan parti kongresi de yapılamadı. 1946 genel seçimlerine katılma kararı¹⁵¹⁰ Halk Partisiyle koalisyon söylentilerini artırdı.¹⁵¹¹ Ancak bu birliktelik hiçbir zaman gerçekleşmedi. 21 Temmuz Seçiminde Dadaylı Miralay Halit, Muallim Fuat Gücüyener, Avukat Şevki Süner ve Mali Müşavir Ratıp Ezgin’in adaylığını açıkladı.¹⁵¹² Ancak başarılı olamadı.¹⁵¹³ Parti, 1948 ara seçimlerine de katıldı.¹⁵¹⁴ 1949 ara seçimlerine ise kayıtsız kaldı.¹⁵¹⁵ Partiye ait herhangi bir yayın organı da bulunmamaktaydı.

Yalnız Vatan İçin Partisinin kapanış konusu net değildir. İçişleri Bakanlığı partinin 1952 yılında Medeni Kanununun 70. maddesi mucibince “*münfesih*” sayıldığını belirtmektedir.¹⁵¹⁶ Aynı tarih Tunaya¹⁵¹⁷ ve Teziç¹⁵¹⁸ tarafından da doğrulanmaktadır. Ancak kapanış hadisesi “*infisah*” olarak tanımlanmaktadır. Özbudun¹⁵¹⁹, kapanış tarihini 1946, şeklini ise infisah olarak kaydetmektedir. Aytul, bambaşka bir iddia ile partinin mahkeme kararıyla kapatıldığını bildirmektedir.¹⁵²⁰

---

¹⁵⁰⁸ **Dernekler**, s. 374-377.

¹⁵⁰⁹ “1945’den Günümüze Demokrasi Adımları”, **Milliyet**, 28 Nisan 1983, s.9.

¹⁵¹⁰ Erol Tuncer, **Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, Ankara 2003, s.362; Kemal Yıldırım, “1950-2011 Yılları Arasında Yapılan Genel Seçimlere Yönelik Seçmen Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y.2, S.4, 2013, s.14.

¹⁵¹¹ “Üç Parti CHP’ne Sığındı”, **Gerçek**, 11 Temmuz 1946, s.1.

¹⁵¹² “Üç Partinin İstanbul Adayları”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1946, s.1; “Yalnız Vatan İçin Partisinin Namzedi”, **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.3.

¹⁵¹³ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.4.

¹⁵¹⁴ “Yalnız Vatan İçin Partisinde Kısmi Seçimlere Hazırlık”, **Akşam**, 26 Haziran 1948, s.2.

¹⁵¹⁵ “Kısmi Seçim Hazırlığı”, **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.2.

¹⁵¹⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.637. İlgili kanunun ilgili maddesi şöyledir: “Cemiyet hali acze düşer veya idare heyetinin nizamnameye tevfi kan teşkiline imkân kalmazsa kendiliğinden münfesih olur.”

¹⁵¹⁷ Tunaya, a.g.e., s.707.

¹⁵¹⁸ Teziç, a.g.e., s.284.

¹⁵¹⁹ Ergun Özbudun, “Siyasi Partiler ve Demokrasi”, **Siyasî Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, Tesav Yayınları, Ankara 1995, s.175.

¹⁵²⁰ Turhan Aytul, “Türkiye’de Kurulan Siyasi Partilerin Bazıları”, **Milliyet**, 7 Kasım 1976, s.16.

3.3. Liberal Demokrat Parti

Liberal Demokrat Parti, 11 Mart 1946 tarihinde İstanbul'da kuruldu. Partinin kurucuları arasında emekli mimar Kazım Demirarslan¹⁵²¹, mali müşavir Sabri Manyas ve eski muharrir Abdulkadir Aytaç bulunuyordu. Partinin genel merkezi ise İstanbul Beyoğlu'nda bulunan Kalyoncu Sokağının 10 numaralı dairesiydi.¹⁵²²

Liberal Demokrat Partinin 35 maddeden oluşan kısa bir programı bulunuyordu. Bu program liberalizmi iktisadi sahaya hapseden, kişisel hak ve özgürlüklere kayıtsız, sığ ve kısır bir bildiriye andırıyordu. Partinin mana ve gayesi “vatansever”, “vatan borcu” ve “vatan aşkı” üçlemesiyle zenginleştirilerek vatan edebiyatına dönüştürülüyordu. İç ve dış tehlikeler karşısında parti münakaşalarının terk edilmesi ve hükümetin desteklenmesi savunuluyordu. Vatan ve milletin menfaatine uygun şuurlu bir muhalefet idealize edilirken Halk Partisine sadakat kesin ve keskin bir dille ifade ediliyordu.¹⁵²³ Bu tutum anayasa ve otoriteye itaati ifade eden anlaşılır ve makul bir refleksten ziyade bilinç altına sirayet etmiş “kaygı ve korku”ları deşifre eden metaforik bir ifşaata benziyordu.

Programın birinci ve ikinci maddesi, milli hudutların muhafaza ve müdafaası ile halkın refah, ahlak, terbiye, kültür ve sanat seviyelerinin yükseltilmesine adanmıştı. Üçüncü ve dördüncü maddeler tek dereceli seçimlere ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine ait teferruata ayrılmıştı. Beşinci maddede askerlik süresinin kısaltılacağı vaat edilmiş, ordunun motorize edilmesinin öneminden bahsedilmişti. Altıncı maddede devlet teşkilatının tepeden tırnağa revize edileceği belirtilmişti. 7. ve 8. maddeler kişisel hak ve özgürlükler ile tasarruf hakkını ifaden eden içerik ve inandan yoksun satırlarla geçiştirilmişti. 11, 12, 13, 14, 17, 19 ve 20.

---

¹⁵²¹ Kazım Demirarslan 1898 yılında İstanbul doğmuştur. Gelibolu nüfusuna bağlıdır. Baba adı Tahsin, ana adı Rasime'dir. Güzel sanatlar akademisi mezunudur. 1913'te Evkaf Nezareti Heyeti Fenniyesinde, 1916'da Suriye Evkaf Ser Mimar muavinliğinde, 1917'de İstanbul Evkaf Heyeti Fenniyesinde çalışmış, 1923'de çalıştığı kurumdan istifa ederek Gelibolu Belediye mimarlığına geçmiştir. 1925 yılında buradan da istifa ederek ayrılmıştır. 1926'da Gelibolu Vilayet mimarlığı ve baş konduktörlüğe tayin edilmiş, aynı süre zarfında Tekirdağ Vilayeti Yollar Baş konduktör ve mimarı olarak çalışmıştır. 1929'da istifa etmiştir. 1941 ile 1945 yılları arasında İstanbul Vakıf Paralar Müdürlüğü muhamminliğinde görev yapmış, 1948'den 1956'ya kadar Tire Belediyesi inşaat fen memurluğunu yürütmüştür. Aliye Hanımla evli olan Demirarslan'ın Orhan, İlhan ve Ünal adlı üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Bkz. “Kazım Demirarslan'a Ait Emekli Dosyası”, ”, **E.S.A.**, S.N. 98-199-080.

¹⁵²² Hüsrev Tokin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul 1965, s. 81.

¹⁵²³ **Liberal Demokrat Parti Programı**, Ekspres Basımevi, İstanbul 1946, s.2.

maddeler iktisadi hayatın liberilizasyonuna vakfedilmiş, bütün inhisar sistemlerinin kaldırılacağı, ticaretin serbest bırakılıp rekabetin temin edileceği, ofislerin lağvedileceği, işletmelerin özelleştirileceği, yer altı ve yer üstü kaynaklarının milli sermaye ile işletileceği ve özel sermayenin teşvik edileceği müjdelenmişti. 23., 24. ve 25. maddeler bürokrasiye hasredilmişti. Memur maaşlarının artırılacağı, memur sayısının azaltılacağı, rüşvet ve irtikapla mücadele edileceği, kırtasiyeciliğin kaldırılacağı belirtilmiş, emekli maaşlarının makul bir seviyeye çıkarılacağı bildirilmişti. Programın köy bahsi köylüye yapılacak yardımlara ayrılmış, Köy Enstitülerinin yaygınlaştırılmasından bahsedilmişti. Pro-natalist bir mantıkla nüfusun nitelik ve sayı olarak artırılması üzerinde durulmuştu. Dilenci ve serserilerin terbiye edilerek topluma kazandırılmasının ve hayır işlerini yürütecek içtimai bir yardım kurumunun önemi vurgulanmıştı. 34. maddede harici siyasete ait tanıdık ilke ve esaslar tekrar edilmişti. 35. maddede ise iç siyaset, iş hayatına dair teferruata boğulmuş, sanayi sahasındaki plan ve projelere mahkum edilmişti.¹⁵²⁴

Partinin tüzüğü 55 maddeden oluşan zengin bir içeriğe sahipti. Ayrıntılar üzerinde yeteri kadar durulmakla birlikte tahakküm ve otorite hakimdi. Tüzüğün bazı maddeleri liberalizmle çelişen yaptırımlar içeriyordu. 25. maddede genel başkan “*partinin değişmez lideri*” olarak tanımlanıyordu. 46. maddede partili muharrir ve gazetecilerin parti aleyhinde yazı yazmaları yasaklanıyor, 47. maddede ise parti hakkında söz söyleme salahiyeti genel başkana veriliyordu.¹⁵²⁵ Tüzüğün ilk üç maddesi partinin adına, adresine ve amacına ayrılmıştı. Partinin gayesi: “*Türkiye Cumhuriyeti Devletinin mülki tamlarını muhafaza ve müdafaa etmek...bu hudutlar dahilinde samimi ve şuurlu bir muhalefet vazifesi görmek...halkın refah, ahlak, kültür, sanat seviyesini yükseltmek ve memlekette geniş bir kalkınma hareketi meydana getirmek...*”¹⁵²⁶ olarak belirtiliyordu. Dördüncü maddede kurucu ad, meslek ve adresine ait malumat veriliyordu. Beşinci maddede partiye giriş, altıncı maddede ise partiden çıkış ve ihraca ait tafsilat sunuluyordu. 7. ve 8. maddelerde merkez, vilayet, kaza, köy, mahalle ve semt teşkilatı ile görevleri, 9. maddede aidat ve teberrü işlemleri, 10. maddede teftiş ve murakabe yöntemi, 11. maddede fesih muamelesi, 12. maddede parti teşekkülleri tarafından tutulacak defterler ve çeşitleri,

¹⁵²⁴ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-11/16, 06.06.1946.

¹⁵²⁵ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-17/27, 23.05.1946.

¹⁵²⁶ BCA, F.K. 030.10.00.00, Y.N. 79.524.19-2, 16.03.1946.

13. maddede partiye ait taşınmazların akıbeti konusuna açıklık getiriliyordu. 14-23. maddelerde kongreye ait tafsilata yer veriliyordu. 24. maddede parti teşkilatı ve uzuvları, 25. maddede genel başkan ve görevleri, 26. maddede icra komitesinin vazifeleri, 27., 28., 29. ve 30. maddelerde genel sekreter ve parti divanı ile görevleri anlatılıyordu. Sonraki maddeler ise idare heyetleri ve parti gelirleri ile partiye ait flama ve rozete ait tafsilatı içeriyordu.¹⁵²⁷

Liberal Demokrat Parti, diğer partilerin aksine daha ciddi bir teşkilatlanma gerçekleştirerek İstanbul dışında da örgütlenmeyi başardı. Bursa¹⁵²⁸, Eskişehir, Malatya ve Samsun'da şubeler açtı.¹⁵²⁹ En etkili çalışmayı ise İstanbul'da yürüttü. Hasköy'de; Davit Kalaviras, Mehmet Ali Gücel, Daniyel Kohen, Yeşuz Levi'yi¹⁵³⁰, Beyoğlu'nda Moiz Olgar'ı¹⁵³¹, Eminönü'nde; Tahir Yurdsever, Hasan Şahin, Recai Korkut, A. Kemal Şen, Niyazi Erdoğan, İzzet Alaca, Ahmet Akşapt'ı¹⁵³², Hocapaşa'da; Tevfik Seçkin, Hüseyin Genç, Recep Karabay, İsa Uner'i¹⁵³³, Eyüp'te; Sadettin İmrak, Zihni Özyürek, Rafet Köstel, Rıdvan Balaban'ı, Şehremini'de ise Muzaffer Kemal Alpyegün, Osman Andıcan, Tahsin Aksu ve Mehmet Akçaboğaz'ı¹⁵³⁴ görevlendirdi.

Liberal Demokrat Parti seçim konusunda da büyük bir alaka ve ciddiyet gösterdi. 1946 Belediye seçimlerine katıldı ve iştirak hususunu bir vatan borcu olarak tanımladı. Genel Başkan Demirarslan, "...*tehlike karşısında...vatani ve milleti müdafaa etmek ve...hükümeti...desteklemek...*" niyetinde olduklarını açıkça ifade etti.¹⁵³⁵ Belediye üyeliği için İstanbul'dan Memduh Edge, Meşveret Korkut, Fikri Faik Güngören, Sadık Yüceer, Muharrem Kolay, Said Biten, Sami Sunal, Cevat Muratoğlu, Abdullah Çifter, Mehmet Aktuna, Ahmet Kobak, İsmail Ayçenk, Meliha Ergül, Yaşar Berköz, Enver Bilgin, Mustafa Büyük, Abdullah Ürkmez ve İsmail

---

¹⁵²⁷ BCA, F.K. 030.10.00.00, Y.N. 79.524.19-3/11, 16.03.1946.

¹⁵²⁸ "Propaganda Mücadelesi Gittikçe Şiddetleniyor", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1946, s.1.

¹⁵²⁹ "Diğer Partilerde", **Yeni Sabah**, 3 Temmuz 1946, s.4; "Yeni Şubeler Yeni Faaliyetler", **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.1. Tunaya, LDP'nin İstanbul ve Bursa dışında örgütlenemediğini kaydetmektedir. Bkz. Tunaya, a.g.e., s.694.

¹⁵³⁰ "Liberal Demokrat Partisi Hasköy Şubesi", **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.2.

¹⁵³¹ "LDP'de", **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.2.

¹⁵³² "Liberal Demokrat Parti Seçimlere Giriyor", **Vatan**, 20 Mayıs 1946, s.2.

¹⁵³³ "Liberal Demokrat Parti", **Yeni Sabah**, 19 Mayıs 1946, s.3.

¹⁵³⁴ "Liberal D. Parti", **Yeni Sabah**, 31 Mayıs 1946, s.3.

¹⁵³⁵ Demirarslan ve Başbakan Saraçoğlu arasında cereyan eden telgraf trafiği ve içeriği hakkında bkz. BCA, F.K. 030.01.00.00, Y.N. 42.247.2-1/5, 20.05.1946.

Öğünç'ü aday olarak gösterdi. Aynı gün bir bildiri yayımlayarak parti mensuplarını sandığa çağırdı.¹⁵³⁶

Liberal Demokrat Parti 1946 Belediye Seçimlerinde başarılı olamadı. Buna rağmen Hükümete olan desteğini sürdürmeye devam etti. Demirarslan, "...belediye seçimlerinin tam bir serbesti içinde yapıldığını, idare amirleriyle zabıta amir ve memurlarının seçmenlere büyük bir nezaketle muamele ettiklerini..."¹⁵³⁷ savundu. Ancak bu konuda görüldüğü kadar samimi değildi. Liberal Parti, açık bir diplomasi yerine siyasi geleneği yozlaştırıp karanlık ilişkilere mahkum eden gizli bir planın peşindeydi. Genel Başkan "...her ne pahasına olursa olsun...Cumhuriyet Halk Partisine...yardım etmeyi..." taahhüt etmişti. Belediye seçimlerinde Halk Partisi aleyhine tutulmuş olan zabıtların zeka oyunu ile imha edilerek hükümsüz bırakıldığını, kendi aday listelerinden daha çok Halk Partisi namına çalıştıklarını, günlük gazete ve mecmualarda Demokrat Parti aleyhine makaleler yazdıklarını bildirmişti. Zira Liberal Demokrat Parti, Demokrat Partinin devlet idaresini yürütecek kabiliyet ve meziyete sahip olmadığını düşünüyordu. Onları Rus siyasetini iltizam etmekle suçluyor, seçim sonuçlarının Birleşmiş Milletlere şikayet edilmesini vatana ihanet olarak tanımlıyordu. Bu bağlamda Halk Partisine, ortak ve gizli bir plan sunarak, Hür Türkiye adlı bir gazete çıkarmayı, Demokrat Partinin nüfuz ve kuvvetini sarsmayı, Demokrat Partiyi ajanlar vasıtasıyla yıkıp parçalamayı teklif ediyor ve bu hizmetleri karşılığında Halk Partisinden para talep ediyordu.¹⁵³⁸

Liberal Demokrat Partinin ilkesiz ve gizli gündemi çelişkilerle doluydu. Demirarslan, Halk Partisini de parçalamaya çalışacak, Hakkâri Teşkilatını baltalama

---

¹⁵³⁶ "Seçimler Yarın", **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.2; "Belediye Seçimleri", **Yeni Sabah**, 20 Mayıs 1946, s.1; "Liberal Demokrat Parti Seçimlere Giriyor", **Vatan**, 20 Mayıs 1946, s.3; "Partiler Arasında Faaliyet Hızlandı", **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1946, s.1; "Liberal Demokrat Partinin Listesi", **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.1. LDP tarafından yayımlanan seçim tamimi şöyledir: "Değerli arkadaşlarım, Pazar günü belediye seçimi var. Bu seçimde Türk milleti umumi efkarı karşısında çok büyük bir imtihan geçirecektir. Bütün partili arkadaşlardan tek isteğim her türlü tahrik karşısında Türk milletine has, gayet soğuk kanlı davranmak, itidal ve vakarını muhafaza etmektir. Sizlerin bu karakterde arkadaşlar olduğunuzu da esasen yakinen biliyorum." Bkz. "Liberal Demokrat Partisinin Tamimi", **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.3.

¹⁵³⁷ "Yeni Bir Partinin Son Seçimler Hakkındaki Görüşü", **Ulus**, 5 Haziran 1946, s.2.

¹⁵³⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-7/10, 29.07.1946. Genel Başkanın Uran'a gönderdiği bir dilekçede şu ifadeler kullanılıyordu: "...Demokratların gemi azıya aldıkları bugünlerde yıkıcı bir ruhla çalışan bu partiyi yalnız cepheden değil, bilhassa içinden de yıkmak için partimizin üzerine çok büyük bir vazife düşüyor. Ve bunu tamamen yapacak kudretteyiz. Ancak bize temiz ellerinizi uzatmak ve bu vazifede bizler maddeten çalışırken partinizin de bize manen ve maddeten destek olması lazımdır. Partimize yapacağı vaat buyurmuş olduğunuz mali yardıma bugüne kadar kavuşabilmek imkanlarını elde edemedik." Bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-4/5, 11.12.1946.

gayreti Sait Korkmaz tarafından deşifre edilerek durdurulacaktır.¹⁵³⁹ Böylece kendini liberal olarak tanımlayan bu parti bir iğfal partisine dönüşecektir.

LDP, 1946 genel seçimlerine de katılarak Suphi Kula ve Kazım Demirarslan'ı aday göstermiştir.¹⁵⁴⁰ Dr. Mavromati ise partinin teklifini reddetmiştir.¹⁵⁴¹ Parti, 1948 ve 1949 ara seçimleri ile 1950 genel seçimlerine girmemiş,¹⁵⁴² herhangi bir kongre de gerçekleştirememiştir. Proje halindeki Hür Türkiye ve İz Gazeteleri ise hiçbir zaman neşredilmemiştir.¹⁵⁴³

Liberal Demokrat Parti, ikinci başkan Suphi Kula'nın partiden tard edilmesiyle dağılmış, medeni kanununun 70. maddesi gereğince münfesiş sayılmıştır.¹⁵⁴⁴

3.4. Sosyal Adalet Partisi

İhsan Temelveren'in 27 Temmuz 1945'de "*Milli kalkınmayı çabuklaştırarak Türk demokrasisini anayasamızdaki idealine...kavuşturmak ve milletimizi...medeni bir seviyeye ulaştırmak amacıyla...*" kurmak istediği Sosyal Demokrat Parti, İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Bürosunun 02.08.1945 gün ve 845/48 sayılı kararı ile aynı adı taşıyan başka bir partinin mevcudiyeti ve ana tüzüğünde saptanan eksiklikler nedeniyle reddedilmişti. Bu durum parti kurucularını isim ve tüzük değişikliğinin yanında ideolojik anlamda zecri bir izah ile niyet ve keyfiyete ait cebri bir teminata mahkum etmiş¹⁵⁴⁵, partinin ismi Sosyal Adalet Partisi olarak değiştirilmiştir.

Sosyal Adalet Partisi, 28 Şubat 1946'da muharrir-mürettip İhsan Temelveren¹⁵⁴⁶, Ev hanımı Ziyneti Temelveren ve muharrir-mürettip M. Zeki

¹⁵³⁹ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 435.1806.2-1/11/12, 03-04-05.07.1946.

¹⁵⁴⁰ "Üç Partinin İstanbul Adayları", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1946, s.1.

¹⁵⁴¹ "İstanbul'da Durum", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946, s.3.

¹⁵⁴² "Kısmi Seçim Hazırlığı", **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.2.

¹⁵⁴³ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-1/2, 6-16.07.1948.

¹⁵⁴⁴ Partinin kapanış tarihini Özbudun, 1946, Yücel ise 1948 olarak zikretmektedir. Kanaatimizce, partinin dağılışı 1947 yılının sonlarında gerçekleşmiştir. Suphi Kula'nın Halk Partisinden para aldığı gerekçesiyle 23.12.1947'de ihracı, kurucu sayısının azalmasına ve partinin resen dağılmasına neden olmuştur. Bkz. Teziç, a.g.e., s.175; M. Serhan Yücel, **Türkiye'nin Siyasal Partileri**, s.29; BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1811.2-3, 23.12.1947.

¹⁵⁴⁵ **Dernekler**, s.129-130.

¹⁵⁴⁶ İhsan Temelveren'in hayatı hakkında herhangi bir kayda rastlayamadık. Kendisini muharrir olarak tanımlayan Temelveren'in Ülkü Mecmuasının Ocak 1939 tarihli 81. sayısında yer alan "Bir Edirne Seyahatnamesi" adlı makalesi dışında herhangi bir çalışması bulunmamaktadır.

Korgunal¹⁵⁴⁷ tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Partinin genel başkanı İhsan Temelveren, genel merkezi ise İstanbul Zeytinburnu'nda bulunan İstasyon Sokağının 41 numaralı dairesidir.¹⁵⁴⁸

Sosyal Adalet Partisinin 30 maddeden oluşan kısa bir programı bulunmaktaydı. Programın giriş bölümü doktriner ilkelere, sonraki bölümler ise iş ve işleyişe ait teferruata ayrılmıştı. Programının birinci maddesi partinin kuruluş amacını izah ediyordu. Milleti refah, saadet, huzur ve emniyet içinde yaşayan örnek bir kitleye dönüştürmek, vatandaşı ruh ve fikir olgunluğuna eriştirmek, anayasanın ruhuna aykırı kanunlarla mücadele etmekten bahsediliyordu. İkinci maddede partinin flaması ayrıntılarıyla açıklanıyor, flama üzerindeki renk ve figürlerin demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçiliği sembolize ettiği vurgulanıyordu. 3. maddede partinin kurucuları, 4. maddede ise partinin genel merkezi ve adresi konusunda bilgi veriliyordu.¹⁵⁴⁹

Programın en önemli bölümü 6. maddeydi. Bu madde partinin adı ve ilkelerine ait ayrıntılı bir ideolojiyi kapsıyordu. Bu noktada parti kurucuları bir zümre teşekkülü olduklarını açıkça ifade ediyor, işçi ve topraksız köylüye sahip çıkıyordu. Klasik bir demokrasi tanımına yer vererek serbest ve tek dereceli seçim, çok partili ve çoğulcu bir sistem, söz, yazı, vicdan ve mesken hürriyeti ile mülkiyette tasarruf hürriyetinin önemine değiniyordu.

---

¹⁵⁴⁷ **Muharrrem Zeki Korgunal**: 1912 yılında Çankırı'da dünyaya gelmiştir. Hakka Doğru ve Doğru Yol adlı gazetelerin yazı işlerini müdürlüğünü yürütmüştür. Daha çok Halk masalları konusuna eğilmiş, Kur'an-ı Kerimi manzum olarak tercüme etmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Seyfzülyezen, İsa'nın İnsanlığı ve İsa'nın Dağdaki Vaazı adlı kitapları Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır. Korgunal, 28 Mart 1973 tarihinde vefat etmiştir. Yazarın en önemli eserleri şunlardır: Aşık Garibin Oğlu Aşık Öner (İstanbul 1937), Hz. Ali (Şenyıldız Yayınları, İstanbul 1981), Eyyühel Velet Tercümesi Dışlı Tam Hüccetü'l-İslam (Bütün Kitabevi, İstanbul 1964), Tam ve Hakiki Dadaloğlu Hayatı ve Şiirleri (Çeşit Kitabevi, İstanbul 1965), Büyük Halk Şairi Karacaoğlan'ın Aşk Maceraları (Bolayır Yayınları, İstanbul 1964), Tam Seyfzülyezen Hikayesi (Kazım Ayyıldız Matbaası, İstanbul 1966), Eba müslim-i Harasanî ve Nasr-ı Sayyad Savaşı (Bolayır Yayınları, İstanbul 1971), Aşık Garip hikâyesi (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1964), Elif ile Yaralı Mahmut (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1971), Şahmaran hikâyesi (Ayyıldız Kitabevi, İstanbul 1960), Şah İsmail Hikayesi (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1960), Tarihi Hayber Kalesi Cengi (Adana 1960), Adem ile Havva ve Oğulları (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1959), Kan Kalesi (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1957), Korkunç Bir Rüya (Bozkurt Kitabevi, İstanbul 1957), Binbir Gece Hikâyeleri (Ayyıldız Kitabevi, İstanbul 1954), Tarihçe-i Enbiya ve Siret-i Nebi (Bütün Kitabevi, İstanbul 1953), Büyük Sürmelibey (Bütün Kitabevi, İstanbul 1953), Haccacı Zalim, (Bütün Kitabevi, İstanbul 1944) Bkz. Ahmet Karataş, "Âlim'den "Aydın'a Geçiş Sürecine Bir Örnek: 'Hattat' Abdülkadir Saynaç Efendi ve 'Yazı Ustası' Oğlu Sait Yada Bey", **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 44 (2013/1), s.128; Mehmet Berk Yaltrık, "Yasaklanmış Bir Kitap: Seyfzülyezen", <http://fabilog.com/vasaklanmis-bir-kitap-seyfizulyezen/>, E.T.02.07.2015.

¹⁵⁴⁸ "Partilerin Seçim Faaliyeti Genişliyor", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1946, s.1.

¹⁵⁴⁹ **BCA**, F.K. 30.10.00.00, Y.N. 79.524.21-2/3, 20.06.1946.

Programın altıncı maddesi, milliyet, mülkiyet, din ve ekonomi bahsinde özgün olmayan, tanıdık, çelişik ve çarpık ifadeleri içeriyordu. Milliyet, ırk, din, mezhep, cins ve renk ayrımı yapılmaksızın aynı haklara sahip vatandaş kümesi olarak tanımlanırken, vatan savunmasının “*soyunda yabancı kan bulunmayanlar*”lar tarafından yapılması isteniyordu. Partinin enternasyonalist olduğu açıkça ifade ediliyor, halkların kardeşliği ilkesi savunuluyordu. Aynı safsata mülkiyet bahsinde de devam ediyordu. Ferdi mülkiyetin sınırlandırılması ile mülkiyet hakkının kutsiyeti, toplumsal zümrelerin varlığı ile toplumsal barış yan yana kullanılıyordu. Din meselesinde de kekin bir ikilem mevcuttu. Din ve vicdan özgürlüğü, din ve mezhep fanatizmiyle çelişiyordu. “*Yurttaşların istedikleri dine intisap etmeleri ve diledikleri mezhebe girmeleri serbest*” olmakla beraber “*...İslam’ın himaye edilerek, revaç bulmasına, hurafelerden temizlenmesine çalışılacaktır...*” deniliyordu.¹⁵⁵⁰ Zaman zaman İslam birliği de terviç ediliyordu.¹⁵⁵¹ Ekonomi kısmında lüks, fantezi ve israfa katı bir eleştiri getirilerek tek parti uygulamaları eleştiriliyor, münakaşa ve muhalefet başlığı altında çatışmadan uzak seviyeli bir muhalefet idealize ediliyordu.¹⁵⁵²

Sosyal Adalet Partisini, doktriner manada konuşlandırmak oldukça zordu. Parti, Milli ve manevi değerler kadar enternasyonal ilkelere, ferdi mülkiyet kadar müsadereye, din ve vicdan özgürlüğü kadar din ve vicdan fanatizmine sahip çıkıyordu. Bu manada parti hem milliyetçi muhafazakar, hem sosyalist, hem liberal, hem de kapitalist bir çizgiyi ifade ediyordu. Bu durum Hüsamettin Özdoğu tarafından da şiddetle eleştiriliyordu. Özdoğu, Sosyal Adalet Partisini “*kadro, doktrin ve taktik eksikliği*” açısından yetersiz bularak eleştiriyor, bu tür teşebbüsleri “*işçi sınıfının inkılabını maskeleyen için kurulan tuzaklar*” olarak değerlendiriyordu.¹⁵⁵³

---

¹⁵⁵⁰ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 435.1806.1-3/5, 06.01.1947.

¹⁵⁵¹ “*Arapça Ezan İsterük*”, **Cumhuriyet**, 22 Mart 1994, s.12.

¹⁵⁵² BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 435.1806.1-5/6, 06.01.1947.

¹⁵⁵³ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-60)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967, s.553. Parti bir çok siyaset bilimci ve tarihçi tarafından farklı kutuplarda konuşlandırılmıştır. Mete Tunçay partiyi sol cenahta zikretmektedir. Cemil Koçak, sol olmadan sosyalizmden bahseden parti tabirini kullanmaktadır. Şadiye Ay, muhafazakar bir parti olarak değerlendirmektedir. Taner Timur ise partinin adından bile bahsetmemektedir. İlgili ifade ve değerlendirmeler için bkz. Mete Tunçay, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’a kadar)*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.7, İstanbul 1988, s.1954; Cemil Koçak, “*46 Ruhunun Bazı İzleri de Unutulmuş Partilerdir*”, **Star Gazetesi**, 12 Mayıs 2012; Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.81; Şadiye Ay, “*Türkiye’de Siyasal İslam*”, **Mevzuat Dergisi**, Y.7, S.83, Kasım 2004, s.3.

Programın diğer maddeleri tüzük ve fiiliyata ait ayrıntıları içeriyordu. Partiye giriş ve çıkış prosedürü, faaliyet kadrosu ve teşkilatı, vazife ve yetkiler, yerel ve genel kongreler, teftiş ve denetim kısaca açıklanıyordu. Partinin para ve tahsisata ait maddeleri ise oldukça zengindi. 7., 8., 9., 11., 14., 17., 18. ve 20. maddede paradan bahsediliyordu. Bu durum programı aidat ve tebliğ üzerine inşa edilmiş oportünist bir metne dönüştürüyordu.¹⁵⁵⁴

Sosyal Adalet Partisi, İstanbul dışında hiçbir varlık gösteremedi. 1946 ve 1948 seçimlerine girmedi, 1949 seçimlerine ise katılma kararı almasına rağmen iştirak etmedi.¹⁵⁵⁵ Aynı tutumu 1950 seçimlerinde de sergiledi. Partinin özel bir yayın organı yoktu.

Sosyal Adalet Partisi, 21 Eylül 1952 tarihinde Genel kurul kararıyla feshedildi.¹⁵⁵⁶ Böylece sönük olduğu siyasi hayattan tam anlamıyla silindi.

3.5. Çiftçi ve Köylü Partisi

Çiftçi ve Köylü Partisinin programı, felsefesi ve kısa öyküsünü parti kurucusu Sıddık Sümer'in sükuta uğramış mesleki yıkımı ve başarısızlığı ile arzu ve özlemlerinde aramak doğru olacaktır. Bu bağlamda Sümer'in biyografisinden kısa ve panoramik kesitler sunmak meseleye anlaşılır bir kimlik kazandırmak açısından son derece önemlidir.

Sıddık Sümer, 1877 yılında Manastır'da doğmuştur. Babasının İstanbul'a sürgün edilmesi üzerine otoriteye karşı tavır alarak şiddetli bir mücadeleye girişmiştir. Hakkında verilen idam kararından sonra Avrupa'ya kaçmıştır. Burada "Kıyamet" adlı bir gazete çıkarmıştır. 1908'de İstanbul'a dönerek Şebab ve Dellal gazetelerini yayınlamıştır. 1910 yılında Çiftçi Partisini kurmuş, İzmir, Kütahya, Afyon ve Manisa'da örgütlenmeyi başarmıştır. İttihat ve Terakki Partisinin devrilmesinden sonra tutuklanarak Selanik'e gönderilmiştir. Bir süre Selanik Sanayi Mektebinde çalıştıktan sonra Talat Paşanın tavassutuyla Bursa Meslek Mektebinde görevlendirilmiştir. Burada, devasa bir dökümhane kurarak binlerce pulluk ve nakil vasıtası imal etmiştir. Aynı başarıyı ayakkabı sanayinde de göstermiş, ucuz ve

¹⁵⁵⁴ **Dernekler**, s.134-141.

¹⁵⁵⁵ "Ara Seçim ve Partiler", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1949, s.1; "Kısmi Seçim Hazırlığı", **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.2.

¹⁵⁵⁶ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.635.

kaliteli ayakkabı üretmeyi başarmıştır. Bursa’da yürüttüğü çalışmalar nedeniyle büyük bir taktir ve şöhret kazanmıştır. Ancak bütün bu başarılar fabrikasının yakılmasıyla sona ermiştir.¹⁵⁵⁷

Sümer, Cumhuriyetin ilanından sonra Tirilye Okul müdürlüğüne getirildiyse de çiftçiliği tercih ederek Mudanya’ya dönmüştür. Kendini tam anlamıyla çiftliğe ve çiftlik hayatına vakfederek hazineye ait zeytinlikleri ihya etmiş, ziraat üzerine 22 kitap ve gazete neşrederek meccanen dağıtmıştır.¹⁵⁵⁸

1934 yılında Bursa Belediye Başkanlığına aday olmuştur. Makbule Atadan’ın “...*firkamızın gayur, fedakar bir ferdidir...*”, “...*çok namuslu bir zattır...belediye reisliği hizmetinde memlekete de nafi olacağını katiyetle arz ederim...*” ifadesi ve tavassutuna rağmen başarılı olamamıştır. Bursa sayıtlavlığı için yürüttüğü kulisten de herhangi bir sonuç alamamıştır.¹⁵⁵⁹

Sıddık Sümer, bu başarısızlığı yenilgi olarak kabul etmemiştir. Halk Partisine küserek mesafe koymamış, memleket adına hizmet etmeyi sürdürmüştür. Memleket kalkınması¹⁵⁶⁰ ve ziraat işlerine dair yüzlerce proje hazırlayarak çözüm önerileri sunmuştur. Köy kredi kooperatiflerinin kurulması¹⁵⁶¹, kadastro meselesinin çözülmesi¹⁵⁶², kalkınma vergisinin tahdisi¹⁵⁶³, “yüksek tahsil sigorta sistemi”nin tesisi¹⁵⁶⁴, hububat fiyatlarının tanzimi¹⁵⁶⁵, köy kalkınması¹⁵⁶⁶, iskan politikasının revize edilmesi¹⁵⁶⁷, değirmenlerin tamir ve kullanışlı hale getirilmesi¹⁵⁶⁸, yol

¹⁵⁵⁷ Sümer kaleme aldığı otobiyografisinde sıra dışı bazı iddiaları da gündeme getirmektedir. Mustafa kemal’in Anadolu’ya geçişinde etkili olması ve Dr. Nazım’ı Marsilya’dan İzmir’e çıkartmasıyla alakalı iddialar için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-288, trhsz.

¹⁵⁵⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-295-300, trhsz.

¹⁵⁵⁹ Makbule Atadan’ın Recep Peker’e yazdığı tavassut mektubu reddedilmiştir. Peker, Atada’nın bu talebine “...Mevcut nizamname ve talimatnamemize göre başka suretle tavsiyeye imkan olmadığını saygılarla arz eder ellerinizden öperim Hanımefendi” diyerek cevap vermiştir. Atadan, Mustafa Kemal Atatürk’e gönderdiği mektuplardan da herhangi bir sonuç elde edememiştir. İlgili yazışmalar için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-254-255, 01.11.1934; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-256-266, 23-24-25.10.1934; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-267-273, 17.10.1934.

¹⁵⁶⁰ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-161-163, 18.12.1941.

¹⁵⁶¹ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-104, 18.06.1948; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-102-104, 06.07.1948.

¹⁵⁶² **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-114-116, 30.04.1943.

¹⁵⁶³ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-118-120, 03.11.1942.

¹⁵⁶⁴ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-121-125, 06.11.1942.

¹⁵⁶⁵ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-144,145, 09.06.1942.

¹⁵⁶⁶ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-151-158, 17.02.1942; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-173-181, trhsz; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-234-251, 18.02.1937; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-273-275, 14.09.1949.

¹⁵⁶⁷ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-159,160, 20.01.1940; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-182-183, 08.11.1940

vergisinin değiştirilmesi¹⁵⁶⁹, buğday koruma kanunun gözden geçirilmesi¹⁵⁷⁰, Halk Komisyon Sandığının oluşturulması¹⁵⁷¹ ve hayat pahalılığının izale edilmesi¹⁵⁷² konusunda kaleme aldığı fikir ve düşüncelerini, cumhurbaşkanı, başbakan, Halk Partisi genel sekreteri ve ilgili bakanlarla paylaşarak yardım istemiştir. Halk Partisi ve umdesine olan sevgi ve saygısını anlatarak¹⁵⁷³ para ve arsa verilmesini ya da vekil olarak görevlendirilmesini talep etmiştir.¹⁵⁷⁴ Ancak bu mesai ilgili kişi ve kurumlar tarafından ciddiye alınmayarak küçümsenmiştir.¹⁵⁷⁵ Kendisi “*hesap bilmemek*” ve “*işgüzarlık*”la suçlanmış, “*işine bakması*” tavsiye edilerek aşağılanmıştır.¹⁵⁷⁶

Bu tutum, Sümer’i, otoriteye karşı otoriteyle birlikte hareket etmeye zorlamış, 1943 yılında İnönü’den halkın kalkınmasına hizmet etmek maksadıyla Türkiye Çiftçi Birliği adında yeni bir parti kurulmasını istemiştir.¹⁵⁷⁷ Sümer’in bu isteği de ciddiye alınmayınca Demokrat Partiyle mücadele edecek yeni bir parti kurmaya çalışmıştır.¹⁵⁷⁸

Çiftçi ve Köylü Partisi, 24 Nisan 1946 tarihinde Mudanya’da kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında Sıddık Sümer, Çiftçi İbrahim Öztürk ve Şükrü Tokay bulunmaktadır. Partinin genel merkezi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

---

¹⁵⁶⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-184-185, 16.03.1940.

¹⁵⁶⁹ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-186-189, 27.02.1940.

¹⁵⁷⁰ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-194-195, 15.01.1940.

¹⁵⁷¹ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-190-193, 18.01.1940; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-200, 14.12.1939; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-201, 08.12.1939; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-203-209, 23.11.1939; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-212-218, 23.11.1939; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-219-224, 23.11.1939.

¹⁵⁷² **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-229-231, 23.02.1938

¹⁵⁷³ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-197-199, 11.12.1939.

¹⁵⁷⁴ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-126, 05.08.1942; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-136, 137, 10.08.1942; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-138, 139, 23.07.1942; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-232-233, 31.05.1937; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-302, 07.04.1945.

¹⁵⁷⁵ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-146-147, 04.03.1942 ve 28.12.1942; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-117, 23.11.1942.

¹⁵⁷⁶ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-166, 15.10.1941; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-167, 06.11.1941. Bakanlık bürokrasisinin dilekçe ve proje üzerindeki mütalaa ve mülahazaları son derece kırıcı olmuştur. Sümer, “*bu adam biraz kaçık gibi*” not ve ibarelerle küçük düşürülmüştür. Bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-113, 08.11.1946.

¹⁵⁷⁷ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-303-308, 17.12.1943.

¹⁵⁷⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-4-5, trhsz.

Parti, sınıf esasına dayanan söylem ve esasları ihtiva etmekle birlikte milli ve manevi değerleri içinde barındıran muhafazakar bir eğilime sahiptir.¹⁵⁷⁹ 43 sayfa ve 89 maddeden oluşan parti programı devasa bir kompozisyon olup hemen her maddenin teferruata boğulduğu bir yurttaşlık kitabını andırmaktadır. Programın giriş bölümünde partinin kuruluş felsefesi üzerinde durulmuş, Türkiye Cumhuriyeti, çiftçi köylü birliği olarak tanımlanmıştır. Partinin amacı ise köylüye yardım ve hizmet olarak tayin edilmiştir.¹⁵⁸⁰ Halkın seciyesine taalluk eden problemlerle mücadele edileceği belirtilmiştir.¹⁵⁸¹

Programın birinci maddesinde kalkınma unsurlarından bahsedilmiştir. İkinci maddede Türk'ün karakteristik vasıfları idealize edilmiştir.¹⁵⁸² Üçüncü maddede cumhuriyet ve demokrasi Batılı menşeyinden arındırılarak İslam'a mal edilmiştir. Dördüncü maddede cumhuriyetin nitelikleri, beşinci maddede tek dereceli seçimler, altıncı, yedinci ve sekizinci maddelerde milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine ait maslahata yer verilmiştir. Partinin harici siyaseti Batı hayranlığı üzerine kurulmuştur. İç siyaset ise sığ ve anlamsız bir inatla “*iktidarı istemiyoruz*” prensibine mahkum edilmiş, partinin, halkın arzu ve isteklerinin takipçisi olacağı ifade edilmiştir. Programın on dördüncü maddesinde nüfusun kemiyet ve keyfiyet olarak geliştirilmesi üzerinde durulmuştur. Kadının sosyal statüsü yeniden tanımlanmış, analık mukaddes bir vazifeye dönüştürülmüştür. Parti, Türk anasının çalıştırılmasına karşı çıkmıştır.¹⁵⁸³

Parti programı, Genel Başkan Sıddık Sümer'in fikir ve projeleri üzerine inşa edilmiş durumdaydı. Programın 20., 21., 22., 23., 24. ve 25. maddeleri milli sermayeye dayanan ulusal bir kalkınma modeli ve ilkelerini açıklamaktaydı. 26. ve 27. maddelerde milli ve manevi değerlerle zenginleştirilen muhafazakar bir eğitim planlanmaktaydı. Mekteplerin kolonize edilerek ameli bir kimliğe kavuşturulması, öğrencinin ruhi ve ahlaki meziyetlerinin geliştirilmesi istenmekteydi. 30-43. maddeler köye ve köy hayatına ait ilke ve esasları ihtiva etmekteydi. Toprak reformu, kadastro, zirai teşvik, tarımda makineleşme, halk sağlığı, elektrifikasyon ve

---

¹⁵⁷⁹ Mete Tunçay, Çiftçi ve Köylü Partisini sol tandanslı partiler arasında konuşlandırmaktadır. Bkz. Tunçay, “*Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a kadar)*”, s.1954.

¹⁵⁸⁰ **Dernekler**, s.203.

¹⁵⁸¹ Zekeriya Yıldız, **Politika Sözlüğü**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013, s.s.y.

¹⁵⁸² Akkerman, s.47-48.

¹⁵⁸³ **Dernekler**, s.204-212.

kanalizasyon, orman arazilerinin korunması ve geliştirilmesi, kooperatifçiliğin umumileştirilmesi öngörülmekteydi. 44. maddede erken evliklerin yasaklanması, bekarlık vergisinin alınması, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, bataklıkların kurutulması ve modern değirmenlerin yapılması bekleniyor, doğumu teşvik etmek amacıyla çok çocuklu annelerin altın ve gümüş madalya ile taltif edilmesi isteniyordu. 49. maddede flörtün zararları anlatılarak yasaklanması üzerinde duruluyordu. 52. madde adalet işlerini düzenliyor, mahkemelerin modernleştirilmesini, yargılamanın kolay ve hızlı yapılmasını, hakim ve savcılarının hayat şartlarının iyileştirilmesini gerekli görüyordu. 55-63. maddeler belediye başkanının görev ve yetkilerini düzenlerken bazı asri uygulamaları da teşvik ediyordu. Programın diğer maddeleri tüzük ve işleyişe ait maslahat ile parti teşkilatı, kongreler, kabul, ihraç, aidat, teberrü ve kuruculara dair tafsilatı açıklıyordu.¹⁵⁸⁴

Çiftçi ve Köylü Partisi, Bursa dışında herhangi bir varlık gösteremedi. Sümer'in mali vaziyeti partinin taazzuv ve teşekkülüne engel oldu.¹⁵⁸⁵ Partinin periyodik piyangosu bile mali vaziyeti düzeltmedi.¹⁵⁸⁶

Partinin yayın organı Buras Uygun Matbaasında basılan "Çiftçi Köylü" gazetesi idi. Haftalık olarak yayımlanan gazetenin ilkeleri arasında "Atatürk rejimini takip etmek, milli birliği yaşatmaya çalışmak, çiftçiye bilgiyle varlık aldirmek, umumi kalkınmak ve refahlamak, memlekette kanunu hakim tutmak" bulunuyordu.¹⁵⁸⁷ Gazetenin ilk sayısı Haziran 1947'de çıktı. Halk Partisi tarafından finanse edilmesine rağmen 25 sayı yayımlanabildi.¹⁵⁸⁸ Parti, 1948 ara seçimleri dışında hiçbir yerel ve genel seçime katılmadı. 1948 ara seçimlerine Bolu'da katıldı. Partili aday Mesut 560 oy almasına rağmen seçimi kaybetti.¹⁵⁸⁹

Çiftçi ve Köylü Partisi, 3 Haziran 1946 tarihinde cemiyetler kanuna muhalefet nedeniyle Mudanya Sulh Ceza Mahkemesi tarafından kapatıldı.¹⁵⁹⁰ Bu

¹⁵⁸⁴ A.g.e., s.213-259.

¹⁵⁸⁵ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-288, 24.08.1949.

¹⁵⁸⁶ "Partimizin Şubeleri", **Çiftçi Köylü**, 21 Haziran 1947, s.4.

¹⁵⁸⁷ "Gayelerimiz", **Çiftçi Köylü**, 14 Haziran 1947, s.1.

¹⁵⁸⁸ Yarımına ait makbuzlar için şu belgelere bakılabilir **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-13, 17.04.1948; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-17, trhsz; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-27, 09.09.1947; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-29, trhsz.; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-32, 09.08.1947; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-33, trhsz.; **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 1317.369.3-33, trhsz.

¹⁵⁸⁹ "Bolu'da", **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.6.

¹⁵⁹⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.634.

karar Sümer'in azim ve inadına engel olamadı. Halk Partisine duyduğu muhabbet ve sadakatı sonuna kadar sürdürdü. Çiftçi ve Köylü Partisine ait antentli kağıtlarla uzun ve sitemkar mektuplar yazmaya devam etti. Kadrosuzluk ve bölücülükle suçladığı muhalefeti parçalamak için para ve makam istedi.¹⁵⁹¹ Uzun unvanlarla tamamladığı dilekçelere tavassut mektupları ekledi. Erzincan vekili olmak istediye de başarılı olamadı.¹⁵⁹² 24 Ağustos 1948 tarihli bir dilekçe ile partisini feshederek Halk Partisine katıldığını duyurdu.¹⁵⁹³

3.6. İslam Koruma Partisi

Çok sesli ve çok partili çoğulcu demokrasinin bahşettiği düşünce ve ifade özgürlüğü Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu yeni dönem, İslam'a kuvvetli vurgular yapan maneviyatçı muhafazakar girişimlere de meşruiyet kazandırmıştır.¹⁵⁹⁴

İslam Koruma Partisi, İslam adını taşıyan ilk partiydi.¹⁵⁹⁵ 19 Temmuz 1946'da, Necmi Güneş, Muztafa Özberk ve Ziya Süer tarafından İstanbul'da kurulmuştu. Partinin genel başkanı Necmi Güneş, genel merkezi ise İstanbul Beyoğlu'nda bulunan Bekar Sokağın 21 numaralı hanesiydi.¹⁵⁹⁶

İslam Koruma Partisi, 13 maddeden oluşan son derece kısa bir programa sahipti. Bu program, tutucu bir ahlak ve milli değerlere istinat eden, muhafazakar bir

¹⁵⁹¹ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-112, 12.06.1946; BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-106-111, 17.04.1948.

¹⁵⁹² BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-100, 28.05.1949.

¹⁵⁹³ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-288, 24.08.1949; BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 576.2289.1-289-291, 01.09.1949.

¹⁵⁹⁴ Şaban Sitembölükbaşı, *İslamın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.16-18.

¹⁵⁹⁵ Celil Bozkurt, *"Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları"*, *History Studies*, C.5, S.2, Mart 2013, s.81.

¹⁵⁹⁶ *"İstanbul'da Yarın İçin İçki Yasağı Konuldu"*, *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1946, s.1. Parti kurucuları hakkında yürüttüğümüz çok yönlü araştırmadan makul bir sonuç alamadık. Bilgi kırıntıları dışında açık ve kesin bir bilgiye ulaşamadık. Necmi Güneş'in, Güneş Bankasının sahibi olduğu, 1948 ara seçimlerine bağımsız aday olarak katılıp kazanmadığını gördük. Kurucular hakkındaki bilgilerin nakil mantığıyla silsileli bir hataya kurban gittiğine de şahit olduk. Mustafa Özbek ve Ziya Süer'in isimlerinin monografi, derleme, ansiklopedi ya da devletin resmi evrakına yanlış olarak kaydedildiğine rastladık. Bu husustaki bilgi ve hataları görmek için şu kaynaklara bakılabilir: *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.637; Hüseyin Akyol, *Türkiye'de Sağ Örgütler Bölüne Bölüne İktidar Olmak*, Phoenix Yayınları, Ankara 2011, s.75; M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2006)*, s.31; İlhami Soysal, *"Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasi Dernekler, Partiler ve Kurucuları"*, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.7, İletişim Yayınları, s.2015; *"Güneş Bankası"*, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1933, s.4.

ideoloji ile mantıksal bir paradigmayı yansıtmıyordu. Programa ait ilke ve esaslar ihtimamdan uzak, gelişigüzel kaleme alınmış, amatör bir derneğin işleyiş ve prosedürünü anımsatıyordu. Programın birinci maddesi partinin amacını “*her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak kalarak İslam medeniyeti, tesanüdü ve menfaatine hizmet*” etmek olarak ifade ediyordu.¹⁵⁹⁷ Bu madde siyasi parti mefhumu ve cemiyetler kanununun 9. Maddesinin sarıh hükümleriyle açık bir şekilde çelişiyordu. Programın ikinci ve üçüncü maddesinde genel başkan ve merkeze ait bilgiler yer alıyordu. Dördüncü madde de parti teşkilatı, altıncı maddede divan ve kurullar, sekizinci maddede ise kongrelere ait ayrıntılar sıralanıyordu. Yedinci madde genel başkanın görev ve yetkilerine aitti. Beşinci maddede partinin bayrağı, marşı ve rozeti hakkında açıklamalar yapılıyor, parti bayrağının yeşil zemine nakşedilmiş beyaz bir güneşten ibaret olduğu ifade ediliyordu.¹⁵⁹⁸

Programın, neredeyse hiçbir maddesi mukaddesata meyyal bir içeriği yansıtmıyordu. 10. maddede dini, dili, ırkı ve teni ne olursa olsun bütün insanlar partiye davet ediliyordu. 11. maddede, kadın-erkek eşitliği vurgulanarak kadına hürmet ve merhametin öneminden bahsediliyordu. 12. maddede ise parti prensiplerini irşat edecek vasıtalar üzerinde duruluyordu.¹⁵⁹⁹ Programın 13. ve son maddesinde aidat ve teberrü bahsine ait oldukça ilginç ifadeler kullanılıyordu. Partiye kayıtlı delegelerin yıllık 120 lira aidat vermesinin zorunlu olduğu belirtiliyor, “...*bu miktardan fazla para... veya menkul ve gayri menkulün de verilebileceği...*”, bildiriliyordu. Ayrıca bu hayırsever vatandaşların şeref defterine kaydedilip isimlerinin ilan edileceği ifade ediliyordu.¹⁶⁰⁰

Parti, İstanbul dışında herhangi bir teşkilat kur(a)mamış ve hiçbir faaliyette bulunamamıştır.¹⁶⁰¹ Genel Başkan Necmi Güneş parti kapandıktan sonra seçimlere bağımsız olarak katılmış ancak kazanamamıştır.¹⁶⁰² Partiye ait herhangi bir yayın organı da bulunmamaktadır.

---

¹⁵⁹⁷ Neşet Çağatay, **Türkiye’de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.40.

¹⁵⁹⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1808.3-2,3, 06.01.1947.

¹⁵⁹⁹ **İslam Koruma Partisi Program ve Tüzüğü**, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2006, s.2-3.

¹⁶⁰⁰ “*İslam Koruma Partisi Tüzüğü*”, **Son Posta**, 2 Ağustos 1946, s.8.

¹⁶⁰¹ Celil Bozkurt, “*Siyasal İslam’ın ‘Muhafazakar Demokrat’ Söylemi ve Tarihsel Arka Planı*”, **Köprü**, S.125, Kış 2014, s.23; Tunaya, a.g.e., s.709.

¹⁶⁰² “*Yeni Bağımsız Adaylar*”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1948, s.2.

İslam Koruma Partisinin ömrü son derece kısa olmuştur. Partinin faaliyetleri 4919 sayılı Cemiyetler Kanununun 9. maddesinin “b” bendi¹⁶⁰³ mucibince askıyla alınarak sıkıyönetim kanununun 6. Maddesinin “I.” fıkrası¹⁶⁰⁴ gereğince kapatılmıştır. (12 Eylül 1946) . Güneş ve Süer, Cemiyetler Kanununa muhalefet ve Mustafa Özberk’in imzasını taklit etmek suçundan Türk Ceza Kanununun 163.¹⁶⁰⁵ ve 347.¹⁶⁰⁶ maddeleri gereğince yargılanmıştır.¹⁶⁰⁷

3.7. Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

Çok partili dönemin çok sesli ve çoğulcu demokratik hayatı, Halk Partisi ve otoriteye tevcih edilmiş siyasi bir direnişten daha çok, Halk Partisi ve sempaticanlarının Demokrat Partiye karşı yürüttükleri çok partili ve tek hedefli politik bir savaşı ifade etmektedir. Yani bilinenin aksine Demokrat Parti, Halk Partisiyle mutabık ve muvafık çok partili bir koalisyonun hedefi durumundadır. Bu koalisyonun en önemli unsurlarından biri de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisidir.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 17 Haziran 1946’da Balkan Türklerinin efsanevi ismi, eski politikacı, muharrir ve gazeteci Ethem Ruhi Balkan¹⁶⁰⁸ tarafından

---

¹⁶⁰³ İlgili kanun maddesi şöyleydi: “Madde 9-Aşağıda yazılı derneklerin kurulması yasaktır:..B) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan...” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.6329, 10 Haziran 1946, s.10729..

¹⁶⁰⁴ İlgili madde şöyledir: “Madde 6-Örfi İdare altına alınan yerlerde aşağıdaki fiilleri işleyenler ve bu fiillere iştirak edenler, örfi idare komutanı tarafından talep edildiği takdirde sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun örfi idare mahkemelerinde muhakeme olunurlar..I-Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının Birinci babının ikinci ve dördüncü fasıllarında yazılı devletin salahiyetine karşı cürümler...” Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, S.4518, 25 Mayıs 1940, s.13857-13858.

¹⁶⁰⁵ Madde 163 - Dini veya dini hissiyatı veya dinen mukaddes tanılan şeyleri alet ederek her ne suret ve sıfatla olursa olsun devletin emniyetini iklal edebilecek harekete halkı teşvik ve teşkilatın bir güna fiili eseri çıkmamış olsa bile muvakkat ağır hapse mahkum olurlar. Böyle bir cemiyete 313 üncü maddeye göre cezalandırılırlar. Dini eftar ve hissiyata müstenit siyasi cemiyetler teşkil edilemez. Bu gibi cemiyetler dağıtılır ve teşkil edenlerle azalara birinci fıkra mucibinde cezalandırılır.

¹⁶⁰⁶ **Madde 347** - Bir kimse geçen Maddelerde beyan olunan cürümleri kendisi veya başkası için sahih bir keyfiyetin esbabı sübutiyesini tedarik maksadıyla işlemişse resmi evrak sahtekarlığından dolayı bir aydan iki seneye kadar ve resmi olmayan evrak sahtekarlığından dolayı altı aya kadar hapis cezasına mahkum olur.

¹⁶⁰⁷ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1808.3-1, 06.01.1947.

¹⁶⁰⁸ Bulgaristan’daki Türk halkının yılmaz savunucusu Ethem Ruhi Balkan, 1873 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Şirketi Hayriye çarkçılarından Hacı Ahmet, annesi ise ev kadını Hafize Hanım’dır. Fatih Askeri Rüştiyesi ve Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahanede okumuştur. Öğrencilik yıllarında İttihat Ve Terakki Cemiyetine üye olmuş, 1897 yılında tutuklanarak Trablusgarp’a sürülmüştür. Burada kaldığı süre içerisinde Merhale adlı bir gazete yayınlamıştır. 1904’de arkadaşları Abdullah Cevdet ve Varnalı Kamil ile Osmanlı İttihat ve İnkılap Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin yayın organı olan Osmanlı Gazetesinde önce müretteplik sonra da yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. Bir süre Londra, Paris ve Mısır’da yaşayan Balkan, 1904 yılının sonlarında Bulgaristan’a yerleşmiştir. 1906’da Rumeli

İstanbul'da kurulmuştur.¹⁶⁰⁹ Partinin kurucuları arasında Marangoz Salahattin Yorulmazoğlu¹⁶¹⁰, Emekli Mülkiye Kaymakamı Mehmet Şükrü Sekban, Gazeteci Necmettin Deliorman¹⁶¹¹, Makinist İrfan Recep Nayal, Çiftçi Ali Esenkova ve Gazeteci İbrahim Tokay bulunmaktadır. Partinin genel başkanı Ethem Ruhi Balkan, genel sekreteri Necmettin Deliorman, genel merkezi ise İstanbul'un Kurtuluş semtinde bulunan Hasibe Apartmanının 5 numaralı dairesidir.¹⁶¹²

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisinin, 28 maddelik kısa bir tüzüğü bulunmaktadır. Tüzük, Ethem Ruhi Balkan tarafından kaleme alınan ideolojik bir kompozisyonla başlamaktaydı. Program, İngiliz demokrasisinden mülhem, medeni ve insani ilkeler bütünü olarak tanımlanırken ana prensip meselesi “*hakimiyet milletindir*” vecizesiyle açıklanmaktaydı. Parti kurucuları, para ve uluslar arası iltimas ve iltifata muhtaç olmadıklarını kesin bir dille anlatmakta ve Halk Partisine karşı hissettikleri sempatiyi çok net bir şekilde ifade etmekteydi. İnönü hakkındaki ifadeler sıradan bir övgünün sınırlarını aşan olağanüstü cümlelerdi. Cumhurbaşkanı, işçi ve çiftçinin

---

Gazetesini, 1907'de ise Balkan Gazetesini neşretmiştir. 1911 yılında Bulgar Hükümeti tarafından tutuklanarak Taşkışla Hapishanesine gönderilmiştir. 1914'de Radoslavof liderliğindeki Liberal Partiye girerek Gümülcine milletvekili olmuş, Bulgaristan Hükümeti tarafından Bulgaristan Türk Mektepleri Genel Müfettişliğine tayin edilmiştir. Bu süre zarfında Eyyam, Resimli Balkan, Çiftçi Bilgisi, Ahali ve Türk Muallimler Mecmuasında makaleler neşretmiştir. 1920 yılında Türkiye'ye kaçarak İstanbul'a yerleşmiştir. Çalışmalarını İleri Gazetesinde sürdürmüş, Mecmua-i Ruhi adlı bir dergi yayınlamıştır. Ömrünün son günlerinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirerek avukatlık yapan Balkan, 13 Temmuz 1949'da hayatını kaybetmiştir. Balkan; Rumeli, Rumeli Telgrafları, Balkan, Eyyam, Resimli Balkan ve Mecmua-i Ruhi adlı gazete ve dergiler ile İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri (Kültür Matbaası, İstanbul 1941), Şehit Evlatları (Filibe 1913), İslamiyet Yaraları (Filibe 1913), Rüya (Sofya 1919) ve Canlı Tarihler (İstanbul 1947) adlı kitaplar yayınlamıştır. Bkz. Necmettin Deliorman, “*Balkanlar Mücahidi: Ruhi*”, **Türk Dünyası**, C.7, No.24, Ocak-Şubat-Mart 1972; Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihi ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, Ethem Ruhi Balkan, **Ethem Ruhi Balkan: Hatıraları, Canlı Tarihler**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1947; Necmettin Deliorman, “*Balkan Gazetesi Muharriri: Ethem Ruhi Balkan*”, **Milli Işık**, C.I, No.4, Ağustos 1967; Adem Ruhi Karagöz, **Bulgaristan Türk Basını (1879-1945)**, İstanbul 1945; Osman Keskinöğlü, **Bulgaristan'da Türkler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

¹⁶⁰⁹ “*Teşekkül Etmek Üzere Bulunan Partiler*”, **Yeni Sabah**, 25 Mayıs 1946, s.2. Partinin İstanbul valiliği nezdinde gerçekleştirdiği başvurular cemiyetler kanunu hükümlerine mugayir bulunarak reddedilmiştir. Üçüncü müracaat sonunda partinin kuruluşuna izin verilmiştir. Bkz. “*Çiftçi ve İşçi Partisinin Müracaatları*”, **Yeni Sabah**, 18 Eylül 1945, s.2.

¹⁶¹⁰ Yorulmazoğlu, Türkiye Cumhuriyeti İşçiler Derneğinin genel başkanlığını da yürütmektedir. Bkz. “*Diğer Partilerde*”, **Yeni Sabah**, 19 temmuz 1946, s.2.

¹⁶¹¹ 1897'de Razgrad'da doğmuştur. Razgrad ve Sofya'da Deliorman Gazetesini yayınlamıştır. 1929 yılında Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresinin sözcülüğünü yapmıştır. 1934 Razgrad olayları sırasında Türkiye'ye kaçmıştır. İstanbul'a yerleşen Deliorman çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazmıştır. 1973 yılında İstanbul'da ölmüştür. Yazarın en önemli eserleri şunlardır: Meşrutiyetten Önce Balkan Türkleri (Balkan Gazetecilik ve Neşriyat Yurdu Yayınları, 1944), Balkan Türklerinin Tarihi (Vakit Matbaası, İstanbul trhsz.), Bulgaristan Türkleri (İstanbul 1971) Bkz. Altan Deliorman, “*M. Necmettin Deliorman*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C.1, S.4, 1968, s.34-35; “*Mahmut Necmettin Deliorman (1897-1973)*”, **Türk Kültürü**, C.12, S.134, 1973, s.60-62.

¹⁶¹² **Dernekler**, s.336.

dostu, İngiliz gentlemeni, Allah'ın Türk milletine bir lütuf ve nimeti olarak lanse edilerek şükredilmekteydi. Bu durum Tevetoğlu tarafından “dalkavuk” bir tavır olarak değerlendirilmekteydi.¹⁶¹³ Partinin amacı, “...şehirlerde, fabrikalarda, atelyelerde ve bilimum müesseselerde toprakla çalışan, elinin emeğiyle geçinen vatandaşların...içtimai durumlarını ıslah etmek, işçi ve çiftçilerin...kıymet ve şerefini canlandırmak ve içtimai bir nizamla bağlamak, işçi ve çiftçinin insani ve medeni, kanuni, vatani ve milli hislerini inkişaf ettirmek...” olarak belirtilmekteydi. Programa göre TİÇP bir sınıf partisiydi ve temsil ettiği sınıfların çıkarını korumak ve işçilerin sömürülmesini önlemekle mükellefi.¹⁶¹⁴

Partinin ana tüzüğü kurucuların isim, iş ve adresine ait bilgileri içermekteydi. Partiye girenlerin temiz bir mazi ile vatandaşlık şerefine sahip olması beklenmekteydi. Tüzüğün önemli bir kısmı ise idare kurulları ve görevleri, umumi heyetin tesisi ve vazifesi, gelir kaynakları, fesih işlemleri ve kongreye ait teferruata sahipti.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye genelinde örgütlenmeyi başarabilen sıra dışı partilerden biri oldu. 1946 seçimlerinden önce İstanbul (Beyoğlu, Samatya, Yedikule, Eyüp, Çubukulu), Aydın, Bursa, İzmir, Kırklareli, Uşak, Edirne, Eskişehir, İzmit, Diyarbakır ve Amasya'nın içinde bulunduğu 17 şehirde teşkilatlanmayı başardı.¹⁶¹⁵ İstanbul Beyoğlu'na Suavi Raşitoğlu ve Mehmet Dalfes'i, Samatya'ya Kemal Erturkan, Şükrü Ünal, Ali Uluova ve Muzaffer Tokmak'ı¹⁶¹⁶, Sivas'a Nuri Mekişli, Kadri Ort, Ahmet Övüç, Hasan Aksoy ve Rahmi Özkaracalar'ı, Amasya'ya ise Mehmet Hazeran, Hasan Yıldız, Hamdi Yumuk, Rıza Yenice, Kadir Mutaf, Nuri Bilgin, Refik Kemreoğlu, Mustafa Öraslan'ı¹⁶¹⁷ atadı.

Parti, 21 Temmuz 1946 genel seçimlerine katılarak Halk Partisiyle işbirliği yaptı. Demokrat Partiye karşı yoğun bir propaganda sürdürüp Salomon Adato meselesini gündeme taşıdı. Demokrat Partinin çiftçi politikası ile toprak reformu konusundaki tavrını şiddetle eleştirdi. Onları, vatan haini, vurguncu ve bozguncu

¹⁶¹³ Tevetoğlu, a.g.e., s.543.

¹⁶¹⁴ **Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Ana ve Teşkilat Nizamnamesi**, Sinan Matbaası, İstanbul 1946, s.1.

¹⁶¹⁵ Tevetoğlu, a.g.e., s.546; “Yeni Şubeler Yeni Faaliyetler”, **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.1; “İşçi ve Çiftçi Partisinde”, **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1946, s.3; “Yeni Şubeler ve Yeni Ocaklar Açıldı”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1.

¹⁶¹⁶ “İşçi-Çiftçi P. De”, **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.3.

¹⁶¹⁷ “İ.Ç.P. 'de”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.2.

olarak tanımladı.¹⁶¹⁸ Parti, Kırklareli’nde Genel Başkan Vekili Ali Esenkova’nın, İzmir’de Mehmet Şükrü Tokay’ın, Aydın’da Avni Deniz’in, İstanbul’da ise Genel Başkan Ethem Ruhi Balkan’ın adaylığını açıkladı.¹⁶¹⁹ Seçimlerde yalnızca on altı bin oy alabildi.

Bu başarısızlık partinin genç unsurlarla takviye edilmesinde etkili oldu. 1948 yılında toplanan kongre, yeni bir program hazırlayarak yeni bir kalkınma hamlesine girişti. Programın birinci maddesinde partinin bir sınıf teşekkülü olduğu açıkça belirtildi. Partinin amacının, temsil ettiği sınıfın menfaatlerini korumak olduğu yeniden ifade edildi. Demokrasi vurgusu yapılarak milliyetçiliğin tanımı ve keyfiyeti üzerinde duruldu. “*Türklük*” hissi bir aidiyet ile “*deruni ve batini*” bir muhabbete dönüştürüldü, vatana hizmet ve sadakat kesin bir dille kutsandı. Partinin devletçilik telakkisine açıklık getirilerek, plan ve programın önemi ile ferdi teşebbüsün görev ve sınırları belirtildi. İşçi ve Çiftçi Partisinin laik olduğu önemle vurgulandı. Din ve vicdan özgürlüğü ile dinin dünyevi işlerden arındırılması hatırlatıldı. Programda; tek dereceli seçimlerin önemi, kuvvetler ayrılığının hayatiyeti, sendikaların kurulması, grev hakkının verilmesi, sigorta imkanlarının geliştirilmesi, kooperatiflerin artırılması, kumarla mücadele edilmesi, ordunun güçlendirilmesi, paranın kıymetinin korunması, emisyonun kaçınılması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması da belirtildi.¹⁶²⁰ Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, 1949 yılında Genel Başkan Ethem Ruhi Balkan’ın vefatıyla sarsıldı. Partinin Genel Başkanlığına Avukat Suavi Raşidoğlu getirildi. Merkez idare heyetine ise Asansörcü Basri Errgün, Yüksek Mühendis Besim Yüzaydın ve Çiftçi Ali Esenkova seçildi. Parti, 1948 ve 1949 ara seçimlerine katılmadı.¹⁶²¹ 1950 seçimlerine katılmasına rağmen parlamentoya giremedi. 1950’li yıllar boyunca İstanbul, Amasya ve Eskişehir dışında herhangi bir varlık gösteremedi.¹⁶²² Parti, 1961 yılına gelindiğinde münfesihiyle kapatıldı.¹⁶²³

---

¹⁶¹⁸ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-2, 31.10.1946.

¹⁶¹⁹ “*İşçi ve Çiftçi Partisi de Adaylarını Tespite Başladı*”, **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1946, s.3; “*İşçi ve Çiftçi Partisinin Trakya Adayları*”, **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1946, s.5; “*İşçi ve Çiftçi Partisinin Namzelleri*”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.1.

¹⁶²⁰ Ayrıntılar için bkz. **Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Program ve Tüzüğü**, Ticaret Matbaası, Eskişehir 1951.

¹⁶²¹ “*Ara Seçim ve Partiler*”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1949, s.1; “*Kısmi Seçim Hazırlığı*”, **Akşam**, 2 Eylül 1949, s.2.

¹⁶²² Tunaya, a.g.e., s.702-703.

¹⁶²³ Teziç, a.g.e., s.283. Yücel kapanış tarihi hakkında “...parti...1953 yılında kapandı...Aynı isimli parti 1961 yılında yeniden kuruldu.” ifadesini kullanmaktadır. Yürüttüğümüz çalışmalar çerçevesinde

3.8. Türk Sosyal Demokrat Partisi

Siyasal tarihimizin “sosyal demokrasi”yle yürüttüğü sancılı ve sıkıntılı imtihan, mütareke döneminde kurumsallaşarak tüzel bir kişiliğe dönüşmüş, 23 Aralık 1918’de Hasan Rıza ve Cemil Alpay tarafından “Sosyal Demokrat Fırkası” adlı sosyalist bir parti kurulmuştu. Partinin, Wilson Prensiplerini savunarak milli mücadeleye cephe alması tepkiyle karşılanmıştı. “...*memleketin asayişine aykırı muzır maksatları ve milli irade ve siyasete ters olan...*” yaklaşımları nedeniyle Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştı. (13 Mayıs 1925)¹⁶²⁴ Türk Sosyal Demokrat Partisi, 26 Nisan 1946’da Sosyal Demokrat Fırkanın devamı olarak kurulmuştur. Partinin ihya ve inşasında Cemil Alpay’ın inat ve ihtimamı etkili olmuştur. Partinin genel başkanlığını emlak bankası eski müdürlerinden Cemil Arif Alpay, genel sekreterliğini ise emekli binbaşı Mustafa Yıldız yürütmüştür. Yönetim kurulu üyeleri arasında İşçi Yakup Savaş ile Hakkı Sadık Acarlı’da bulunmaktadır.¹⁶²⁵

Partinin kuruluş töreni Tokatlıyan Salonunda gerçekleştirilen büyük bir merasimle yapılmıştır. Törene Halk Partisi Fatih İlçe Başkanı Bican Yağcıoğlu¹⁶²⁶, Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı ve Milli Kalınma Partisinin umumi katibi de katılmıştır. Cemil Alpay, partinin kuruluş serüveni ve ilkeleri hakkında kısa bir konuşma yapmış, İnönü’ye duyduğu minnettarlığı açık bir şekilde ifade etmiştir. Alpay, parti davasını, insanlığa, hürriyete, adalete, ahlak ve fazilete hizmet olarak tanımlamıştır. Partinin amacını sosyal gayelerin tahakkuk ve tecellisi, kişisel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve uluslar arası barışın temin ve tesisi olarak değerlendirmiştir. Sosyalizmin ve demokrasinin muamma ve felsefesi içinde bunalıp kalmak yerine “...*dinamik ve enerjik hareketlerle, memleketin bünyesine uygun şartlar dahilinde siyasi, iktisadi, sosyal alanlarda ülkenin inkişafı ile ferdin huzur ve saadeti...*” için çalışacaklarını belirtmiştir.¹⁶²⁷

---

bu bilginin doğru olmadığını, partinin 1961 tarihinde kapandığını net bir şekilde söyleyebiliriz. Bkz. Yücel, a.g.e., s.30.

¹⁶²⁴ Ali Yaşar, **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, 2001, s.40. Meseleye dair teferruat için bkz. Hasan İleri, **Türkiye’de Sosyal Demokrasi (1908-1998)**, Gündüz Kitabevi Yayınları, y.y.y. 2011.

¹⁶²⁵ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 437.1813.1-3/9, 14.01.1946; “*Sosyal Demokrat Partisine Müsaade Edildi*”, **Vatan**, 3 Ocak 1946, s.2.

¹⁶²⁶ Türk Sosyal Demokrat Partisi açılış merasimine Başbakanı da çağırılmış ancak müspet bir cevap alamamıştır. Söz konusu müracaat ve cevaplar için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 437.1813.1-10/11, 11/13.03.1946.

¹⁶²⁷ “*Sosyal Demokrat Partisi Dün Resmen Faaliyete Geçti*”, **Vatan**, 10 Mart 1946, s.1, 4.

Türk Sosyal Demokrat Partisinin tüzüğü 32 maddeden ibaret olup demokratik ilke ve esaslarla sosyal meselelere karşı oldukça titiz, din ve din hürriyeti ile emekçiye karşı son derece hürmetkârdı. Tüzüğün, prensip ve amaçlar kısmını ihtiva eden 3. maddesi parti prensipleri hakkında ayrıntılı bir izaha sahipti. Vatandaşların söz, vicdan, fikir, yazı hürriyetleri ile mesken ve şahıs dokunulmazlığına din ve mezhep farkı gözetilmeksizin kayıtsız şartsız saygı gösterilmesi isteniyordu. Tek dereceli seçimler ve cumhurbaşkanının tarafsızlığı üzerinde duruluyor, bütün sosiyete kurullarının sosyal demokrat temellere göre yeniden düzenlenmesi bekleniyordu. Sosyal fonksiyonları kapitale dayanan patron ve ortaklık ilişkileri ile tarım, ticaret ve endüstriyel meselelerin sosyal demokrat prensiplere dayandırılması, sendika ve kooperatiflerin kurulması, toprak reformunun ciddiyetle sürdürülmesi, sigorta sistemleri ile yardımlaşma derneklerinin artırılması, adli, mali, askeri ve kültürel bünyenin günün gereklerine uygun olarak modernize edilmesi, finans ve vergi sisteminin ekonomik ve sosyal şartlar çerçevesinde iyileştirilmesi, emekliler başkanlığının kurulması üzerinde duruluyordu.¹⁶²⁸ Tüzüğün diğer maddeleri ise genel kurul ve taşra teşkilatının görevleri, giriş ve çıkış işlemleri, tasfiye şekli ve aidata ait esasları içeriyordu.¹⁶²⁹

Türk Sosyal Demokrat Partisi, kuruluşundan yirmi gün sonra İçişleri Bakanlığının kapatma kararıyla sarsıldı. Cemil Alpay'ın Viyana Sosyal Demokrat Partisiyle temas ve irtibatını tespit eden İçişleri Bakanlığı, Cemiyetler Kanununun 34. ve 35. maddesi gereğince parti faaliyetlerinin durdurulmasına karar verdi.¹⁶³⁰ Hukuk Müşavirliğince yürütülen inceleme sonucunda; “*Cemil Alpay'ın...yabancı*

---

¹⁶²⁸ **Türk Sosyal Demokrat Partisi Program ve Tüzüğü**, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2008, s.2-3.

¹⁶²⁹ **Türk Sosyal Demokrat Partisi Program**, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s.6-14.

¹⁶³⁰ Genel Başkan Cemil Alpay'ın Viyana Sosyal Demokrat Parti mensuplarına karşı kullandığı ifade şöyleydi: “...Sosyal Demokrat kardeşlerimiz size elimizi uzatıyoruz, kalplerimiz aynıdır..” **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.1-8, 05.03.1946. Partinin kapatılması kararı Ulus Gazetesi tarafından desteklendi ve hükümetin bir tecziyesi olarak değerlendirildi: “Tesis tarihi henüz 20 günü bile doldurmamayan bu parti memleket dahilinde lüzumlu teşkilatını yapmadan, umumi efkar ile temasa geçmeden ve siyaset aleminde tutunup tutunamayacağını denemeden memleket dışı teşekküllerle ve ecnebilerle temasa geçmiş hatta Bulgarlardan dostluk ve müzaheret isteyecek kadar ileri gitmiştir. Daha memlekette iyi bir kabul görüp görmeyeceğini ve taraftar bulup bulmayacağını denemeden ecnebilerle temasa geçmesi umumi efkar tarafından hoş görülmemen bir partinin kapanması cemiyetler kanununa dayanarak 15 kuruşluk bir istida pulu ile yeni partiler kurmak hevesi ve sevdasına düşen politikacılar içinde herhalde bir ders olacaktır. Memlekette pek tabii olarak ciddi partilere yer ve kıymet vermek, parti kurmak modasına uymak isteyenlere de iltifat etmemek lazımdır. Sosyal Demokrat Partinin kapanması keyfiyeti vilayete bildirilmiştir.” Bkz. “*Yeni Kurulan Bir Parti Dün Kapatıldı*”, **Yeni Sabah**, 30 Mart 1946, s.1.

siyasi partilere gönderdiği mektupların...Cemiyetler Kanununun 10. Maddesiyle menedilen arsulusal bir durum arz ettiği...” görüldü.¹⁶³¹ 29 Mart 1946’da partinin Sarıgözü’deki merkezine giren polisler, hükümetin emrini tebliğ ederek ruhsatnameye el koydu.¹⁶³² Cemil Alpay Bakanlığın bu kararını cemiyetler kanunu hükümleri ile demokrasi esaslarına aykırı bularak reddetti.¹⁶³³ Parti programını vatani ve milli değerler bağlamında yeniden düzenledi ve partisinin yeniden kurulması için izin istedi. Bu program İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği tarafından da kabul edildi. Cemiyetler Kanununun 4. Maddesi gereğince partinin yeniden açılmasına izin verildi.¹⁶³⁴

Türk Sosyal Demokrat Partisi İstanbul ve İzmir dışında hiçbir varlık gösteremedi.¹⁶³⁵ Partiye ait herhangi bir yayın organı da bulunmamaktaydı. Parti, 1946 seçimlerine katılmaya karar verdiyse de “tazyik ve tehditleri bildiren şikayetler” karşısında bu karardan vazgeçti.¹⁶³⁶ Parti kurucularından Hakkı Acarlı’nın seçime girilmesi konusundaki ısrar ve telkinleri de sonuçsuz kaldı.¹⁶³⁷ Genel idare merkezi seçimlere katılmama konusundaki kararını bir beyanname ile duyurdu.¹⁶³⁸

Türk Sosyal Demokrat Partisi, 1948 ara seçimlerine katıldı fakat başarılı olamadı.¹⁶³⁹ Parti mensuplarının kendi bölgelerinde Halk Partisini desteklediği görüldü.¹⁶⁴⁰ Bolu adayı Hakkı Acarlı ise yalnızca 560 oy alabildi.¹⁶⁴¹ Partinin, 1949

---

¹⁶³¹ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.1-1/2, 05.03.1946.

¹⁶³² “*Sosyal Demokrat Partisi Kapatıldı*”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1946, s.1.

¹⁶³³ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.1-7, 29.03.1946.

¹⁶³⁴ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 42.247.1-1/6, 04.05.1946. Partinin yeni tüzüğü için de aynı kaynağa müracaat edilebilir.

¹⁶³⁵ “*Milletvekilliği İçin Müsterek Liste*”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1946, s.1. Tunaya, partinin İstanbul dışında örgütlenemediğini söylemektedir. Bkz. Tunaya, a.g.e., s.695.

¹⁶³⁶ “*Sosyal Demokrat Parti Seçimlere Girmiyor*”, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1946, s.4; “*Diğer Partilerde*”, **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1946, s.2; “*Sosyal Demokrat Parti Seçime Girmiyor*”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1946, s.1.

¹⁶³⁷ **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.1-3, 17.07.1946.

¹⁶³⁸ Parti tarafından yayımlanan beyanname şöyledir: ” Evvelce milletvekili seçimlerine karar vermiş olan Türk Sosyal Demokrat Partisi bazı şubelerinden aldığı raporlarda, yapılan bir çok tazyik ve tehditleri bildiren şikayetler göz önünde tutularak, ihdas edilen bu zorluklar karşısında seçimlere iştirak etmemeye ve saha müsait şartlarla yapılacak bir seçime intizara karar vermiştir. Bu ehemmiyetli sebepler dolayısıyla partimiz bu seçime iştirak etmeyecektir.” Bkz. “*Sosyal Demokrat Parti Seçime Girmiyor*”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1946, s.1.

¹⁶³⁹ “*Sosyal Demokrat Partisi Bir Miting Yapacak*”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1948, s.2.

¹⁶⁴⁰ Bu konudaki yazışmalar için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 437.1813.1-1, 25.08.1948 ve **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 437.1813.1-2, 03.09.1948.

¹⁶⁴¹ “*Kati Netice Ancak Bu Akşam Belli Olacak*”, **Akşam**, 18 Ekim 1948, s.1; “*Ara Seçimler Dün Pek Sönük Geçti*”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1948, s.1.

ara seçimlerine katılma kararı da¹⁶⁴² “*seçimleri kontrol imkansızlığı*” nedeniyle gerçekleşemedi.¹⁶⁴³

Türk Sosyal Demokrat Partisi, Halk Partisiyle işbirliği yapmaktan da çekinmedi. Seçim kanunu hususunda iktidarı destekleyerek adli teminata muhalefet gösterdi.¹⁶⁴⁴ Hükümetin taahhüdünü yeterli bularak 1950 seçimlerine katılacağını bildirdi.¹⁶⁴⁵ Seçim öncesinde bir beyanname yayımlayarak bir çok vaatte bulundu. Bütün Türk vatandaşlarına emekli maaşı verileceğini, işsizliğin izale edileceğini ve devletçiliğin kaldırılacağını belirtti. Askerlik süresinin kısaltılacağını, kişisel hak ve özgürlüklere riayet edileceğini, hayat pahalılığının ıslah edileceğini ve bir yardım sandığının kurulacağını bir kez daha hatırlattı. Beyannamenin sonunda millete “*hayat verecek*” ve onu “*refah ve saadete kavuşturacak olan*” Türk Sosyal Demokrat Partisine oy verilmesini istedi.¹⁶⁴⁶ Ancak bir kez daha başarısız oldu.

Parti, 1950 yılında Fatih’te bulunan genel merkez binasında genel bir kongre düzenledi.¹⁶⁴⁷ Genel Başkan Cemil Alpay’ın ölümü, Mustafa Yıldız’ın istifasıyla sarsılan parti, 1951 yılında hali acze düşerek dağıldı.¹⁶⁴⁸

3.9. Türk Muhafazakâr Partisi

Türk Muhafazakâr Partisi, Cevat Rifat Atilhan’ın hayatı ve arayışı üzerine inşa edilmiş onun, fikir ve düşünceleriyle zenginlik ve anlam kazanmış milliyetçi-muhafazakâr bir oluşumdur. Cevat Rifat Atilhan, 1892 yılında İstanbul’un Vefa Semtinde doğmuştur. Harp Okulunu bitirerek Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşına katılmış, Mersinli Cemal Paşanın maiyetinde Sina-Filistin Cephesinde bulunmuştur. Burada gösterdiği cesaret ve kahramanlıkla meslektaşları arasında temayüz etmiştir. Türk kurtuluş savaşında Zonguldak-Bartın ve havalisi

¹⁶⁴² Parti, 1949 ara seçimlerinde - Cemil Alpay ve Ali Rıza Gültekin’i aday olarak göstermişti. Bkz. “*Ara Seçimlerde Bir Sürpriz Olabilir*”, **Yeni Sabah**, 13 Ekim 1949, s.3.

¹⁶⁴³ “*Türkiye Sosyalist Partisi Bu Seçimlere İştirak Etmeyecek*”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1949, s.3.

¹⁶⁴⁴ “*Aday Gösterilmek İsteyenler 15 Gün İçinde CHP İl Teşkilatına Başvurabilecekler*”, **Ulus**, 10 Eylül 1948, s.1, 2.

¹⁶⁴⁵ Süleyman İnan, “*CHP Müfettişi Cemal Karamuğla’nın Raporları Işığında Bir Taşra Kenti Olan Denizli’de 1950 Seçimleri ve Gösterdikleri*”, **Atatürk Dergisi**, 2005, 4 (3), s.104.

¹⁶⁴⁶ Cemil Alpay, **Türk Sosyal Demokrat Partisi Beyannamesi**, yyy. 1949.

¹⁶⁴⁷ “*Cemiyet*”, **Milliyet**, 31 Ağustos 1950, s.2. T.Z. Tunaya, Türk Sosyal Demokrat Partisinin herhangi bir kongre düzenlemediğini söylemektedir. Bkz. Tunaya, a.g.e., s.695.

¹⁶⁴⁸ Tunaya, a.g.e., s.696. Alpay’ın ölüm tarihi konusunda da silsileli bir hata görünmektedir. Merhumun ölüm tarihi Teziç, Bayır ve Yeşil tarafından 1951 olarak gösterilmiştir. Bu tarih 30 Mart 1950 olmalıdır. Bkz. “*Ölüm*”, **Cumhuriyet**, 31 Mart 1950, s.4.

komutanlığına tayin edilmiş¹⁶⁴⁹, 5 Nisan 1925’de İstiklal madalyasıyla taltif edilerek emekliye ayrılmıştır. Atilhan başarılarla dolu meslek hayatını basın sahasında da sürdürmüştür. Anti-semit ideolojiyi, birbirini tekrarlayan ve onlarca kez basılan kitap ve makaleleriyle eleştirerek, milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı düşünce evrenini şekillendirmeyi başarmıştır. Bütün ömrünü Siyonizm, Yahudilik, masonluk ve komünizmle mücadeleye adanmıştır. 1933’de Nazi Almanya’sını ziyaret ederek Sosyalist, Komünist ve Farmason Düşmanları Kongresine katılmış ve kongrenin başkanlığına getirilmiştir. Siyonizmle mücadelede evrensel bir teşkilatın Türkiye temsilciliğini yürütmüştür. 1940 yılında Nazilerce desteklenen bir hükümet darbesi yapmakla suçlanarak tutuklanmıştır.¹⁶⁵⁰

Atilhan, mesleksi ve düşünsel manada elde ettiği büyük başarıyı siyasi sahada yürütememiştir. Milli Kalkınma Partisinin kurucular arasında yer almasına rağmen Demirağ ile anlaşamayarak partiden ayrılmıştır.¹⁶⁵¹ Bu durum Atilhan’ı hayal kırıklığını bertaraf edecek derin bir arayışa sürüklemiştir, Mayıs 1947’de Zekai Dik ve Yekta Görelî ile Türk Muhafazakâr Partisini kurmuştur. Ancak partinin ömrü son derece kısa olmuştur. Programın kanuni süre içinde yayımlanmaması partinin kapatılmasına neden olmuştur. (26 Mayıs 1947)¹⁶⁵² Türk Muhafazakâr Partisi 8 Temmuz 1947’de ikinci kez kurulmuştur. Partinin genel başkanı yine Cevat Rifat Atilhan’dır. Kurucu üyeler arasında Tüccar Şükrü İşdeğer, Eski Kambiyo Murakabe Heyeti Kısım Şeflerinden Behçet Demirgil bulunmaktadır. Partinin genel merkezi ise İstanbul’un Beşiktaş Semtinde bulunan Eski Konak mevkiidir.¹⁶⁵³

---

¹⁶⁴⁹ Mustafa Murat Çay, “*Millî Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan*”, **Tarihin Peşinde**, Y.2013, S.10, s.255-288.

¹⁶⁵⁰ Atilhan’ın mesleki ve düşünsel hayatı ile ayrıntılar için şu kaynaklara bakılabilir: Mehmet Soykan, **Cevat Rifat Atilhan’a Yahudiler Neden Saldırıyor**, Hts Yay., İstanbul 2010; Münevver Ayaşlı, “*Bir Mücahid Kaybettik*”, **Yeni İstiklal**, 22 Şubat 1967; Rıfat N. Bali, “*Cevat Rifat Atilhan -I*”, **Tarih ve Toplum**, C.30, Temmuz 1998, S. 175, s. 15-24; Rıfat N. Bali, “*Cevat Rifat Atilhan-II*”, **Tarih ve Toplum**, C.30, Ağustos 1998, S. 176, s.21-30; Eşref Edip, “*Büyük Adam Merhum Cevat Rifat*”, **Yeni İstiklal**, 22 Şubat 1967, Nu: 285; Mehmet Şevket Eygi, “*İslam Âlemini Siyonizm ve Farmasonluk Tehlikesine Karşı Tek Başına Uyandıran Mücadele ve Dava Adamı Cevat Rifat Atilhan*”, **Yeni İstiklal**, 15 Şubat 1967, Nu: 284; Kemal Kadir, “*Yılmayan Adam: Cevat Rifat*”, **Bizim Anadolu**, 4 Şubat 1975, Nu:2089; Haluk Ö. Karabatak, “*İslam Demokrat Partisi*”, **Tarih ve Toplum**, C. 22, Ekim 1994, S.130, s. 4-14.

¹⁶⁵¹ Atilhan’ın Milli Kalkınma Partisi serüveniyle alakalı olarak çalışmamızın ilgili bölümlerine müracaat edilebilir.

¹⁶⁵² “*Türk Muhafazakâr Partisi*”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1947, s.2. Partiye ait programın gecikmesinde kurucu üyelerden birinin asker olması, diğerinin yurt dışı seyahatinde bulunması etkili olmuştur. Bkz. “*Türk Muhafazakâr Partisi*”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1947, s.2.

¹⁶⁵³ **Dernekler**, s.466.

Türk Muhafazakâr Partisi, Taksim Kristal Gazinosunda gerçekleştirilen mütevazı bir törenle açılmıştır.¹⁶⁵⁴ Cevat Rıfat Atilhan burada parti programına ait kısa bir konuşma yapmıştır. Partinin içkili bir gazinoda açılması basın tarafından şiddetle ve müstehzi bir tavırla eleştirilmiştir.¹⁶⁵⁵

Muhafazakâr Partinin 48 maddeden oluşan programı parti felsefesine ve teşkilata ait teferruatı içermekteydi. Ancak programa ait ilke ve esaslar ayrıntılı bir metodoloji sunmaktan oldukça uzaktı. Partinin ismiyle içeriği arasında çelişkilerle dolu gizli ve şüpheli bir vuzuhsuzluk bulunuyordu. Partinin kullandığı “muhafazakârlık” vurgusu evrensel değerleri içinde barındıran bir ahlak felsefesini ifade ediyordu. İslami ilke ve esaslardan neredeyse hiç bahsedilmiyordu. Diğer bir deyişle partinin muhafazakârlığı dinsel özelliklerin muhafazası anlamına gelmiyor, daha çok ırka ait değerler üzerinde temerküz ediyordu. Muhafazakârlık maneviyatçı-sosyalist bir kültürü işaret ediyordu.¹⁶⁵⁶ Bu bağlamda parti ne Tökin’in belirttiği gibi İslami esaslara dayanıyor ne de Akkerman’ın düşündüğü şekilde liberal-muhafazakâr bir mantaliteyi temsil ediyordu.¹⁶⁵⁷

Programın maksada tahsis edilen maddelerinde gaye ve umdeler üzerinde durulmuştu. Partinin amacı: *“Türk Milletini medeni alemde mümtaz, mesut ve müreffeh bir hale getirmek, Türk vatanını dünya çapında mamur ve zengin bir vaziyete sokmak, genç nesli devlet makamlarına ve milli mesuliyete iştirak için yetiştirmek ve bize ecdadımızdan miras kalan bütün maddi ve manevi kıymet ve hazineleri muhafaza etmek...”* olarak belirtilmişti. Partiye ait umdeler ise; adalet, demokrasi, ahlak, refah ve ümran olarak ifade edilmişti.¹⁶⁵⁸

Programın 2., 3., 4., ve 5. maddelerinde cumhuriyet rejiminin faziletleri, kişisel hak ve özgürlükler ile tek dereceli seçimler üzerinde durulmuştu. 6. maddede ayan meclisinin kurulması, 7. maddede yargı bağımsızlığı, 8. maddede kırtasiyecilikle mücadelede bahsedilmişti. 9. madde zorunlu askerliğe ayrılmıştı. 11.

---

¹⁶⁵⁴ “Yeni Bir Parti Daha Kuruldu”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1947, s.2.

¹⁶⁵⁵ Cevat Rıfat Atilhan, **Farmasonlar İslamî’yi ve Türklüğü Yıkamak İçin Nasıl Çalıştılar**, Aykurt Neşriyatı, İstanbul 1963, s.181; Cevat Rıfat Atilhan, *“Bu Ateş Olduğu Yerde Söndürülmelidir”*, **Hürdam**, 27 Şubat 1951, s.2.

¹⁶⁵⁶ Bu değerlendirmeye yakın başka bir değerlendirme için bkz. Nesimi, **Yılların İçinden**, s.235-236.

¹⁶⁵⁷ İlgili mütalaa ve mülahazalar için bkz. Tökin, a.g.e., s.83 ve Akkerman, a.g.e., s.44, 57. Neşet Çağatay’ın parti programı hakkında yaptığı değerlendirmelerin hakikatle alakası bulunmamaktadır. Bu hatanın kasten ya da naklen yapılmış olduğu kanısındayız. Bkz. Çağatay, a.g.e., s.40.

¹⁶⁵⁸ Muammer Öztürk, *“Siyasi Ahlakın İmkânı ve Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi”*, **FSM İlmî Araştırmalar**, S.3, Y.2014 Bahar, s.258.

maddede ayrıntılı bir kalkınma planı hazırlanmıştı. Memleketin iskan vekaleti vasıtasıyla mamur ve asri bir medeniyete dönüştürülmesi, bütün kol ve kafaların bu uğurda çalıştırılması, memleketin bütün mimar, mühendis, kalfa, taşçı, tuğlacı, kireççi, sıvacı ve marangozlarının mecburi hizmete alınması ve bütün eğlence yerlerinin kapatılması istenmişti. Program, manevi değerlerle tezyin edilmiş esaslı ve gerçekçi bir eğitim modeline de sahipti. Çocuklara üretime dayalı bir terbiye ile Türklüğün müstesna karakteri aşılacaktı. “*İrfan ordumuzun başbuğları sayılan bütün ilk, orta, lise ve yüksek mektepler öğretmenleriyle üniversite doçent, profesör ve ordinaryüs profesörleri hususi bir alamet taşıyacak ve her yerde itibara görecektir*”ti.

Partinin aile ve evliliğe yaklaşımı hayati bir öneme sahipti. Bu durum programın ilk maddesinde açıkça belirtilmişti. Parti vatandaşı evlendirmek için bütün fedakarlığı üstlenmiş, evliliği zecri bir muameleye dönüştürmüştü. Bekar erkeklerin terfi ettirilmeyeceği, maaşlarının artırılmayacağı ve ödeyeceği vergilere yüzde yirmi oranında zam yapılacağı duyurulmuştu.

Parti, köy kalkınmasına da ayrı bir önem veriyordu. Her köylünün bir ineğe, bir binek hayvanına, kafi miktarda davara ve ziraat aletine sahip olması bekleniyordu. 19. maddede nüfusun artırılması, çocukların gürbüzleştirilmesi, annelerin doğuma teşvik edilmesi, her köyde ebe ve doğum odası bulundurulması isteniyordu. 20. ve 21. maddelerde şehitlik makamı kutsanıyor, şehitlerin geride bıraktıkları eş ve çocuklarına sahip çıkılacağı belirtiliyordu.¹⁶⁵⁹

Partinin ekonomik sistemi liberalizme dayanıyordu. Serbest ticaret ve tekelin kaldırılacağı, gayri meşru kazançların müsadere edileceği hassasiyetle vurgulanıyordu.¹⁶⁶⁰ 24. ve 25. maddelerde ise sulh ve huzura dayan bir dış politika resmediliyordu. Türk-Arap birliğinin önemi üzerinde duruluyordu. Programın diğer maddeleri parti teşkilatına ait ayrıntılarla sürüp gidiyordu.¹⁶⁶¹

Türk Muhafazakâr Partisi hiçbir seçime girmedi ve İstanbul dışında hiçbir yerde örgütlenemedi.¹⁶⁶² Partinin yaklaşık 400 üyesi bulunuyordu ve bu üyeler çoğunlukla mavnacı, tuğla işçileri, bahçıvanlar, kayıkçılar, seyyar işçiler ve

¹⁶⁵⁹ **Türk Muhafazakâr Partisi**, Talat Altın Matbaası, 1947, s.1-10.

¹⁶⁶⁰ “*Türk Muhafazakâr Partisi Vazifede*”, **Mücadele**, 12 Temmuz 1947, s.1.

¹⁶⁶¹ **Türk Muhafazakâr Partisi**, s.10-17.

¹⁶⁶² Partinin teş şubesi Beşiktaş’ta açılmıştı. Bkz. “*Türk Muhafazakâr Parti Beşiktaş’ta Şube Açtı*”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1947, s.2.

esnaflardan oluşuyordu. Parti mensupları arasında yüze yakın askeri personel de bulunuyordu.¹⁶⁶³ Partinin yayın organı ise Mücadele Gazetesi idi.¹⁶⁶⁴

Partinin dağılışı ve kapanış tarihi hakkındaki bilgiler çok net değildir. Partinin dağılışında Atılhan'ın maiyetiyle birlikte Büyük Doğu Hareketine katılmasının etkili olduğunu biliyoruz. Katılım olayının 18 Ağustos 1950'de gerçekleştiği, İslam Demokrat Partisinin ise 27 Ağustos 1951'de kurulduğu dikkate alınırca Türk Muhafazakâr Partisinin 1950 yılının son altı ayı ile 1951 yılının ilk altı ayı içinde dağılmış olduğu görülecektir.¹⁶⁶⁵

3.10. Arıtma Koruma Partisi

Arıtma Koruma Partisi, 26 Haziran 1946'a Serbest Öğretmen Selçuk Köroğlu¹⁶⁶⁶, Kimya Mühendisi Kemal Köymen ve Tüccar Halil Sümer¹⁶⁶⁷ tarafından kurulmuştur. Partinin Genel Başkanı Selçuk Köroğlu, genel merkezi ise Ankara'dır.¹⁶⁶⁸ Partinin amacı; *“Türkiye Cumhuriyetinde devlet idaresinin geniş ve ileri bir anlayışla halk idaresine dayanılarak yürütülmesine ve yer yüzünde insanlığın kötülükten arınarak yükselmesine hizmet...”* olarak belirtilmiştir.¹⁶⁶⁹

Partinin 10 maddeden oluşan ana tüzüğü, alt başlık ve maddelerle teferruata boğulmuş, mukaddes bir kitabı andırmaktaydı. Tüzüğe ait metin dini motiflerle işlenmiş, arınmış insanı bekleyen, ruhu kutsayan, iyiliği emreden, dargınlık ve

¹⁶⁶³ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 438.1816.3-12, 03.06.1946.

¹⁶⁶⁴ Bazı kaynaklarda Milli İnkılap Mecmuasının partinin yayın organı olduğu belirtilmektedir. Bu bilginin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Milli İnkılap Mecmuası Ağustos 1933'den 7 Temmuz 1934'e kadar toplam 12 sayı yayınlanmıştır. Partinin kuruluş tarihinin 8 Temmuz 1947 olduğu düşünüldüğünde bu bilginin doğru olmadığı görülecektir. Bu tip hatalar için mesela bkz. Tunaya, a.g.e., s.710; Yeşil, a.g.e., s.146; Teziç, a.g.e., s.285. Milli İnkılap Mecmuasıyla alakalı ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Celil Bozkurt, *“Yahudi Aleyhtarı Bir Derginin Değerlendirilmesi: Milli İnkılap ve kamuoyundaki Yankıları”*, **Tarih Dergisi**, S.53 (2011), İstanbul 2012, s.175-210.

¹⁶⁶⁵ Celil Bozkurt, “Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları”, **History Studies**, Y.5, S.2, Mart 2013, s.81.

¹⁶⁶⁶ Genel Başkan Selçuk Köroğlu'nun adı, nakilden doğan hatalara kurban edilmiştir. Birçok kaynak Köroğlu soyadını Karaoğlu olarak kaydetmiştir.

¹⁶⁶⁷ Halil Sümer, 1925 tarihinde Ankara'nın Elmadağ İlçesine bağlı Hasanoğlan kasabasında doğmuştur. Baba adı Süleyman, ana adı Sıddıka'dır. Bir süre Maarif Vekaletinde çalışmış, kendi isteği ile ayrılarak ticarete başlamıştır. Kanime Hanımla evlenen Sümer'in Fatma ve Muzaffer adlı iki çocuğu bulunmaktadır. Sümer, 22 Haziran 1991'de vefat etmiştir. Bkz. *“Halil Sümer'e Ait Emekli Dosyası”*, **E.S.A.**, S.N. 25-425-84.

¹⁶⁶⁸ *“Siyasi Partiler”*, **Milliyet**, 2 Mart 1961, s.3; Sezai Kalaycı, *“Türkiye Partiler Mezarlığı”*, **Aksiyon**, S.277, 25 Mart 2000, s.27; Tunaya, s.708.

¹⁶⁶⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.144; Çağatay, a.g.e., s.40.

kötülükleri men eden, ademin kemale olan yolculuk ve imtihanına yön veren nasihatler silsilesi vaziyetindeydi. Metnin hemen her satırı Kur'an diliyle ve literatürüyle karışık emir ve tahakküm içeren, tinsel bir üsluba sahipti. Tüzüğün birinci maddesi birbirinden kopuk ve çoğu zaman anlamsız uzun bir kompozisyon durumundaydı. Emeğin sömürülmesi şiddetle lanetlenirken, doğru olmak, insanların duygu ve düşünceleri ile vicdan ve söz hürriyetlerini, aile ve mülkiyet haklarını tanımak, saymak ve korumak kutsanmaktaydı.

Tüzüğün ikinci maddesi birey, aile ve devlet hayatını birbirine muhtaç, matematiksel bir mantık ve işleyişe dönüştürüyordu. Mikroorganik evren ve düzen, insan ve devlet hayatına ait ilke ve esaslara benzetiliyor, hücrenin kimyası hayatın gerçek öyküsü olarak lanse ediliyordu. Hücreden devlete korporatist ve solidarist bir düzenin tarifi yapılıyordu. Ve bütün bu teferruat şaşırtıcı şekilde son buluyordu: *“Türk karakterine en uygun hükümet şekli cumhuriyet”* tir.

Tüzüğün üçüncü maddesinde din işleriyle devlet işlerinin ayrılması üzerinde duruluyordu. Parti, tarikata bağlanmanın nefsin süfli isteklerini izale edeceğine inanıyordu. Tembellik, dilencilik ve minnet altına girip kul olmak ayıplanıp yasaklanıyordu. Tüzüğün dördüncü maddesi seçim ve seçime ait teferruata aitti. Parti, milli iradenin tam anlamıyla tecelli edebilmesi için seçimlerin her türlü müdahaleden uzak, serbest ve gizli oyla yapılması taraftarıydı. Devlet başkanının da tek dereceli olarak halk tarafından seçilmesinden yanaydı.

Arıtma Korunma Partisinin ekonomik modeli devletçilikti. Devlet, yüzyıllardır yapılmayan ve yapılamayan yatırımları bir an önce gerçekleştirmeliydi. Özel sektörün menfaatleri ise genel menfaate paralel olarak sürdürülmeliydi.¹⁶⁷⁰

Tüzüğün beşinci maddesi konumuz ve ülkümüz olarak ikiye ayrılan ayrıntılı bir model çiziyordu. Köy kalkınması, kadastro işlerinin düzene sokulması, memleketin; yol, liman, iskele ve istasyonlarla mamureye dönüştürülmesi isteniyordu. Milletın insanlığa yakışır bir hayata ulaşması için genel bir *“çalışma savaşı”* nın başlatılması gerekli görülüyordu.

Partinin eğitim anlayışı, yurda ve ülkeye bağlılığı, doğruluk, sevgi ve saygı, çalışmayı esas alan muhafazakar bir modeldi. Milli eğitim kısırlıktan kurtarılarak ocakta hayırlı, sokakta yararlı, devlet dairesinde aylığa koşan yiyciler yerine bilici,

---

¹⁶⁷⁰ **Dernekler**, s.427-430.

bulucu ve yapıcı bir neslin yetiştirilmesi sağlanacaktı. Parti, ilk ve ortaöğretimin birleştirilerek sekiz yıla çıkarılmasını da eğitimin bütünlüğü açısından önemli görüyordu.

Beşinci maddenin konumuz bölümü parti zihniyetine mutabık anlaşılır vaatlerle devam ediyordu: Bürokrasiyle mücadele edilecek, memur sayısı azaltılacak, lüks ve yersiz sarfiyat engellenecek, rüşvet ve iltimas şiddetle cezalandırılacaktı.

Programın beşinci maddesi partinin ülküsünü ifade eden şu satırlarla sona eriyordu: “*Milli benliğimizi, ocak töremizi, mülkiyet hakkımızı, söz-yazı ve vicdan hürriyetimizi, cumhuriyetimizi koruyarak onurlu geçmişimizde olduğu gibi dünyanın sonana değin insanlığın yükselişine ve iyi geçimine oy ve el katan, bağımsız olgun, kuvvetli, yaratıcı ve ileri bir devlet olarak yaşamamızı sağlama bağlamak...*”¹⁶⁷¹

Aritma Koruma Partisine ait tüzüğün 6., 7., 8., 9. ve 10. maddeleri parti teşkilatı ve görevleri ile gelir, aidat, teberrü ve fesih işlerine aitti.¹⁶⁷²

Aritma Koruma Partisi, teşkilat kuramamış ve faaliyet gösterememiştir. Hiçbir seçime girmemiştir. Herhangi bir yayın organı da bulunmamaktadır. Parti, 12 Mart 1947’de kendi kendini feshederek siyasi hayattan çekilmiştir.¹⁶⁷³

3.11. Serbest Demokrat Parti

Devletçiliğe karşı yürütülen iktisadi liberalizasyonun somut uygulamalar ve yasal düzenlemelerle siyasi bir liberalizasyona dönüştüğü günlerde Hükümetin devletçi politikalarını şiddetle eleştiren Nazmi Sadık ve arkadaşları tarafından Serbest Demokrat Parti adıyla yeni bir parti kuruldu. (9 Ağustos 1947)¹⁶⁷⁴ Partinin Genel Başkanlığına Gazeteci Nazmi Sadık getirildi.¹⁶⁷⁵ Kurucu üyeler arasında Dr.

---

¹⁶⁷¹ A.g.e., s.430-432.

¹⁶⁷² A.g.e., s.432-433.

¹⁶⁷³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.628.

¹⁶⁷⁴ Barış Övgün, “1947: Uluslar arası İç Politika”, **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizimi 1940-1949**, Ed. Birgül Ayman Güler, Ankara 2008, s.853.

¹⁶⁷⁵ Genel Başkan Nazmi Sadık Akat hakkındaki bilgimiz son derece sınırlıdır. Akat, Kurtuluş Savaşından sonra İzmir’de yayınlanmaya başlayan Türk Sesi Gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yürütmüştür. Anadolu Gazetesinde muhabirlik yapan Akat, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına yakınlığıyla tanınan Türk İli gazetesinin de imtiyaz sahibidir. Bkz. Cengiz Şişman-Muharrem Varol, “Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesinden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika”, **Türkiyat Mecmuası**, C.25/Bahar, 2015, s.200; Turan Akkoyun, “Atatürk

Hulusi Tan, Cevdet Öktem¹⁶⁷⁶, Bedrettin Yazıcı, Ahmet Yenişehirli, Hüseyin Yazgan, Cavid Ernişli ve Nazım Balkuv bulunmaktaydı.¹⁶⁷⁷ Partinin genel merkezi ise İzmir'di.

Serbest Demokrat Partisinin asıl amacı iktisadi hayatın liberalize edilmesiydi. Bu durum içtima hastalıkların bertaraf edilmesi için son derece önemliydi. Genel Başkan Akat'a göre, işçi, çiftçi, tüccar, muvafık ya da muhalif herkes bu kanaate sahipti. Memleketin kurtuluş formülü "...hakiki demokrasi prensiplerinin ve liberal iktisat sisteminin tesisi..."ne bağlıydı.¹⁶⁷⁸

Serbest Demokrat Partinin, 45 maddelik parti programı fantastik ve ütöpik bir evren yerine eşyanın tabiatına uygun pratik ve uygulanabilir bir gerçekliğe sahipti. Program; umumi prensipler ve hükümet işleri başlığı altında yer alan idari, mali, sıhhi, sanayi, zirai ve harici meselelere çözüm üretiyordu. Partinin devlet ve hükümet telakkisi cumhuriyetçilik, halkçılık ve liberalizm vurgusu ile anlam kazanıyordu. Devleti, cemiyetin vasıtası olarak tanımlayan program, fiili ve nazari bir demokrasinin niteliksel bir analizini yapıyordu. Demokrasi, ferdin hak ve hürriyetini rencide etmeden devlet cihazını işletmek olarak adlandırılıyor, milli iradenin saf ve temiz olarak zuhur ve tecellisinin önemi üzerinde duruluyordu. Program sınıf esasına dayanan çatışma ve çelişkileri reddederken vatandaşları birbirine muhtaç canlı bir organizmaya benzetiyordu. Sendika ve grev hakkının tanınması, işçinin çalıştığı müesseseye ortak olması ve sigorta sisteminin hayata geçirilmesi üzerinde duruyordu. Dengeli ve ahenkli bir modernizasyon isteniyordu. Banka ve kredi kuruluşlarının çoğaltılacağı, maaş üzerinden vergi alınmayacağı, kamu iktisadi teşekküllerinin anonim şirketlere dönüştürüleceği ve faizlerin düşürüleceği

---

Dönemi İzmir Basını ve kamuoyu Üzerindeki Tesiri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII- 34 (1996), 101-124.

¹⁶⁷⁶Cevdet Öktem 1900 yılında Manisa'nın Turgutlu ilçesinde doğdu. Baba adı Tefik, ana adı Kamile'dir. Birinci Dünya Savaşına Levazım Teğmeni olarak katıldı. 1918'de İstanbul İhtiyat Zabıt Namzetleri Talimhainda çalıştı. Aynı yıl İstanbul Levazım Mektebi ve İzmir Askeri Hat Komiserliği emrinde bulundu. 1922 ve 1923 yıllarında Aydın Güzel Hisar Zükur Mektebinde Ziraat öğretmenliği yaptı. 1923 yılında Turgutlu 2 Numaralı Mektep muallimliğine atandı. 1934 ve 1935 yıllarında Manisa'da bulunan 16. Levazım komutanlığının yazı işleri müdürlüğünü yürüttü. 1935'de Turgutlu Belediye Reislğine getirildi ve bu görevi 1953 yılına kadar sürdürdü. 1937 yılında İrtikap suçundan tutuklanarak yargılandı. Manisa Asliye Ceza Mahkemesi tarafından suçsuz bulunup serbest bırakıldı. 1959 yılında Demokrat Partiden ihraç edilen Öktem, 1969'da emekliye ayrıldı. Bkz. "*Cevdet Öktem'e Ait Emekli Dosyası*", **E.S.A.**, S.N. 00-292-002; "*Turgutlu Belediye Reisi Beraat Etti*", **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1937, s.6; "*Turgutlu Belediye Reisi Tefik Edildi*", **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1937, s.3; "*Yapılamayan Vatan Cephesi Ocağı Kongresi*", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1959, s.1.

¹⁶⁷⁷"*Serbest Demokrat Parti*", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1947, s.1.

¹⁶⁷⁸"*Serbest Demokrat Partisi Kurucusunun Beyanatu*", **Ticaret**, 12 Ağustos 1947, s.1, 4.

belirtiliyordu. Partinin umumi prensipleri, klişe ifadelerle sürüp giderken din ve vicdan özgürlüğü, söz ve yazı hürriyeti, tek dereceli seçimler, kuvvetler ayrılığı ve cumhurbaşkanının tarafsızlığı bir kez daha tekrarlanıyordu. Parti programı anayasa mahkemesinin kurulması gibi çağdaş öneriler de getiriyordu.¹⁶⁷⁹

Programın icraata dönük işlevsel ilkeleri hükümet işlerini düzenliyordu. Adalet işlerine sürat kazandırılması, hakim, savcı ve yardımcı personelin hayat şartlarının iyileştirilmesi, idare hukukunun yeniden düzenlenmesi, vilayet sayısının azaltılması, devlet işlerinin liyakat sahibi ehil kişilerce yürütülmesi ve memur maaşının vergiden arındırılması isteniyordu. Programın eğitime ait maddeleri yarım asırlık maarif modelinin tipik bir tekrarıydı. Türk çocuklarının kabiliyet esasına göre yetiştirilmesi, köy öğretmenlerinin taşranın kalkınmasına hizmet etmesi ve yatılı bölge okullarının açılması isteniyordu.

Partinin sağlık politikası köy sağlığına tevcih edilmiş pratik usulleri içeriyordu. Köyün sıhhi şartlarının düzeltileceği ve salgın hastalıkların izale edileceği bildiriliyordu. Programın diğer maddelerinde iş kollarına ait vaatler yer alıyordu. Bu bağlamda mesleki eğitimin yaygınlaştırılacağı, tarımda makineleşmenin artırılacağı, kooperatifçiliğin özendirileceği, hayvancılığın teşvik edileceği, hayvan hastalıklarıyla mücadele edileceği, vergilerin birleştirileceği, vergi suçlarında hapis ve haciz işlemlerinin kaldırılacağı duyuruluyordu. Son olarak genel bir aftan söz ediliyordu.¹⁶⁸⁰

Serbest Demokrat Partinin tüzüğü parti programından ayrı olarak yayınlanan 37 maddelik işlevsel bir metindi. Tüzük; maksat ve üyeliğe dair ayrıntılar ile parti teşkilatı ve gelire ait hükümleri ihtiva ediyordu.¹⁶⁸¹

Serbest Demokrat Parti siyasal tarihimizin tabela partilerinden biri oldu. Kurucuların içinde bulunduğu mali kriz, partinin taazzuv ederek kalkınmasına engel oldu. Hiçbir seçime giremedi ve herhangi bir yayın organına sahip olamadı. Parti kurucularının Halk Partisinden beklediği maddi ve manevi destek dikkate bile

---

¹⁶⁷⁹ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.3-7/9, trhsz.

¹⁶⁸⁰ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.3-10/12, trhsz.

¹⁶⁸¹ **Serbest Demokrat Parti Tüzüğü**, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2006, s.1-7; “*Serbest Demokrat Parti Tüzüğü*”, **Ticaret**, 26 Ağustos 1947, s.3.

alınmadı.¹⁶⁸² Bu durum bir dilekçe ile İzmir Valiliğine bildirildi. Parti 7 Haziran 1949'da kendi kendini feshederek siyasi hayattan çekildi.¹⁶⁸³

3.12. Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisinin düşünsel zemini ve kuruluş öyküsü İkinci Dünya Savaşının olağanüstü koşulları karşısında hükümetin sergilediği olağan reflekslerde aranmalıdır. Savaş koşullarının neden olduğu olağanüstü tahribat, siyasi ve iktisadi bağımsızlığın muhafaza edilmesini gündeme getirmiş, hükümet, sanayi, madencilik, ulaştırma ve tarım sektöründe geçici bir devletleştirmeye imkan tanıyan, ağır cezai müeyyidelerle dolu ve sert kontroller ihtiva eden Milli Korunma Kanunu yayımlamıştır. Kanununun 30. maddesi gereğince “*kiraların artırılması*” yasaklanmış ve bu yaptırım 1960'a kadar sürmüştür. Bu durum, mülk sahipleri ile iktidar arasında on yıllarca devam edecek olan silsileli ve ironik bir çatışmanın gerekçesi olmuştur.

1946 yılında mülk sahipleri tarafından, “...*mal sahiplerinin ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan anayasa ile sağlanan dokunulmaz hak ve hürriyetlerini kanun yoluyla aramak ve korumak, gayri menkulün beka ve idamesini sağlamak, gayri menkul ve mal sahiplerini birbiriyle tanıştırmak, güvenlik ve birliktelik duygularını geliştirmek*” amacıyla “Gayri Menkul Sahipleri Derneği” kurulmuştur. Derneğin başkanlığına Süreyya İlmen getirilmiştir.¹⁶⁸⁴ Gayri Menkul Sahipleri Derneği, 30 Eylül 1949'da Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisine dönüşmüştür. Partinin Genel Başkanı Süreyya İlmen¹⁶⁸⁵, Başkan Yardımcısı Asaf

¹⁶⁸² Parti kurucularından Nazım Balkuv Halk Partisine gönderdiği 4 Aralık 1947 tarihli dilekçede şu ifadeleri kullanmaktadır: “...Halen emelim yüksek yardımlarınıza mazhar olduğu takdirde bu partinin yükselmesi için çalışmaktır. Bu da ancak evvelce de arz ettiğimiz gibi yüksek muzaheretinizle mümkün olabilecektir. Şayet maruzatınız dairesinde bu partiyi yürütemeyecek isek Halk Partisi saflarına geçerek orada yüksek direktifiniz altında çalışıp hizmet etmek emelindeyim. Bu husustaki yüksek direktiflerinin emir ve işarına ellerinizden öperek rica ederim saygılarımı sunarım.” Bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1809.3-6, 04.06.1946.

¹⁶⁸³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D.2, C.24, İ.2, 12.05.1972, s.643.

¹⁶⁸⁴ Süreyya İlmen, **Millî Korunma Kanunu**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1952270, s.1; **6731 Sayılı Millî Korunma Kanunu ve Kararnameleri Hakkında**, Ankara 1956; “*Mesken Darlığı ve Belediyelerimiz*”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1946, s.1; “*Gayri Menkul Sahiplerinin Dilekleri*”, **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1950, s.1.

¹⁶⁸⁵ Süreyya İlmen 1874 yılında Karadağ'ın Podgorice şehrinde doğdu. Babası II. Abdülhamit dönemi seraskerlerinden Mehmet Rıza Paşa, annesi Adviye Hanımdır. Harp Okulu mezunudur. 1900 yılında mirlivalığa, 1906'da ise ferikliğe yükselmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Erkan-ı Harbiye ikinci

İlbay¹⁶⁸⁶, Umumi Katip Ruşeni Barkın¹⁶⁸⁷, Muhasip ise Sabri Sonar'dır. Partinin kurucuları arasında Osman Nuri Gürler, Asım Günç, Mazlum Turan, Muhsin Nezihî Eğilmez ve Yusuf Gürün bulunmaktadır.¹⁶⁸⁸ Partinin Genel Merkezi İstanbul, amacı ise "...mülkiyet ve tasarruf hak ve menfaatlerinin korunması ve mal masuniyetinin sağlanması"dır.

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Kadıköy Süreyya Sinemasında düzenlenen büyük bir törenle açıldı. Törene, parti kurucuları emlak sahipleri ve diğer parti yöneticileri de katıldı. Merasim, genel sekreter tarafından parti beyannamesinin okunmasıyla başladı. Genel Başkan Süreyya İlmen, partinin gayesini anlatan uzun bir konuşma yaptı.¹⁶⁸⁹

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi; cumhuriyetçi, milliyetçi, mülkiyetçi, anane sever, içtimai yardım ve adalete değer veren, sermaye ve işçiyi koruyan ıslahatçı hamleci bir teşekküldü. Parti, 102 maddeden oluşan ayrıntılı bir programa sahipti. Program, Umumi prensipler ile umumi siyaseti içine alan iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde partinin temel ilkeleri ve vasıfları hakkında

---

şubesine atanmıştır. Burada bulunduğu süre boyunca askerlikle ilgili eserler yayımlamıştır. 1914'te askerlikten ayrılarak ticarete yönelmiştir. Balat'ta Süreyya Paşa Mensucat Fabrikasını kurmuştur. Milli Mücadele yıllarında Hilal-ı Ahmer Cemiyetinin Kadıköy şube başkanlığını yürütmüş, Kadıköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin liderliğini yapmıştır. 1924'de Halk Fırkasına girmiştir. 1927 yılında İstanbul Milletvekilliğine seçilmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruculuğunu üstlenmiştir. Süreyya Paşa, İstanbul'un ilk sinema ve opera binasını kurmuş, hayır işlerine büyük bir emek sarf etmiştir. 6 Şubat 1955 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Vedii İlmen, "*Süreyya Paşanın Anıları*", **Tarih ve Toplum**, S.181 (1999), s.44-51; Süreyya İlmen, **Dört Ay Yaşanmış Olan Zavallı Serbest Fırka**, İstanbul 1951; Süreyya İlmen, **Askeri Cep Takvimi**, İstanbul 1910; Süreyya İlmen, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, İstanbul m1947; Ö. Kürşad Karacagil, "*Süreyya (paşa) İlmen ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*", **Tarih Dergisi**, S.57 (2013/1), İstanbul 2013, s.127-145; "*Süreyya İlmen'in İşçilere Yaptığı Büyük Bağış*", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1950, s.1; "*Süreyya Paşanın Yeni Bağışı*", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1950, s.1; "*Süreyya Paşa Dün Vefat Etti*", **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1955, s.1; "*Süreyya İlmen Dün Vefat Etti*", **Milliyet**, 7 Şubat 1955, s.2.

¹⁶⁸⁶ 1882 Selanik doğumludur. Atatürk'ün yakı arkadaşlarından. Hendese-i Mülkiye-i Şahane Mektebi mezunudur. Şehremaneti Heyeti Fenniye 2. Ve 3. Şube Mühendisliği, Ankara Turuk ve Maabir Müfettiş Muavinliği, Aydın, Konya, Adana, Adalar Müfettiş Yardımcılığı, Hüdavendigar, Aydın, Çanakkale, Balıkesir Müfettiş Yardımcılığı, Bitlis Nafia Başmühendisliği, Halep Belediye Başkanlığı, 4. Çöl Ordusu Başmühendisliği, bayındırlık Vekaleti Bayındırlık Umum Müdür Yardımcılığı, Bayındırlık Umum Müdürlüğü, Ankara Belediye Başkanlığı ve III. Dönem Bilecik Milletvekilliği yapmıştır. Harp madalyası sahibi olan İlbay, 14 Ocak 1957 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. "*Eski Ankara Şehremini Asaf İlbay Vefat Etti*", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1957, s.3; "*Süleyman Asaf İlbay Dün Vefat Etti*", **Milliyet**, 14 Ocak 1957, s.2.

¹⁶⁸⁷ 1884'de Hanya'da doğmuştur. Harp Okulundan mezun olmuştur. Teşkilatı Mahsusa'da görev almış, Kars Konsolosluk Katipliği, Kudüs Konsolosluğu, IV., V. ve VI. dönem Samsun Milletvekilliği yapmıştır. "Ruşeni'nin Rüyası" adıyla eseri bulunmaktadır. Bkz. Fevzi Demir, "*Bir Türk-İslam Ütopyası: Ruşeni'nin Rüyası*", **Bilim ve Ütopya**, S.187 (Ocak 2010), s.30-35.

¹⁶⁸⁸ Soysal, a.g.m., s.2016.

¹⁶⁸⁹ "*Toprak ve Emlak Partisi Dün Açıldı*", **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1949, s.2.

demagojik mottolar yer alıyordu: “*TEST Partisi tam bir demokrasi cumhuriyetidir. İnsani, milliyetperverdir. Anane, görenek ve geleneklerle kökleşmiş makbul ve müstahsen ahlak prensiplerine sadıktır. Muhafazakardır. Mutedil liberallikle bağdaşır, milletler refahının servet ve adaletle ölçüldüğüne inanır. İctimai adalet ve tesanüt esaslı ülküsüdür...*” Sosyal adaletin “*umumi tesanütle*” sağlanabileceği ifade ediliyor, sınıflar arası çatışma şiddetle reddediliyordu.

Parti kurucuları, elitist bir politikanın takipçisi durumundaydı. Üstelik kendilerini sermaye sahibinin korku ve kaygılarını teskin etmeye adanmıştı ve ulusal bir kalkınma yerine kişisel serveti süreklilik kazandıracak manevralar peşindeydi. Bu tavır plütokratik bir tutumu ifade ediyordu.

Parti tasarruf ve mülkiyet hürriyetini baltalayan komünizme şiddetle karşıydı. Her vatandaşın almak, satmak, kiralamak hakkına sahip olduğunu düşünüyordu. Her türlü servetin vergiden arındırılmasını arzu ediyor ve memleketin emlak sahipleri marifetiyle modernize edilmesini istiyordu.

Parti programı din meselesine de farklı bir boyut kazandırıyor. ¹⁶⁹⁰ Siyasal literatürde ilk kez “Münevver dindarlık” tabirini kullanıyordu. Din işlerini vicdana havale ediyor, tefekkür ve ibadet hürriyetini şiddetle savunuyordu. Ahlaki kaidelerin sağlamlaştırılacağını, taklitçilik ve züppelikle mücadele edileceğini belirtiyordu.

Programın memur davası tanidik hükümleri içeriyordu. Bürokrasiden şikayet ediliyor, tarafsızlık vurgusu yapılıyor, rüşvet ve irtikap lanetleniyor, ceza usulleri ve emeklilik koşulları revize ediliyor, memur sayısının azaltılması düşünülüyordu.

Parti seçim işlerinde tarafsızlık ve emniyetin önemini üzerinde duruyordu. Tek dereceli seçimler, gizli oy açık tasnif, milletvekili tahsisatının kesilmesi, anayasaya aykırı kanunların kaldırılması, olgunlar meclisi adıyla ikinci bir meclisin kurulması, devletçiliğin lağvedilmesi ve yerel idarelerin güçlendirilmesini istiyordu. Programın ikinci bölümünde adalet, maliye, ticaret, ziraat, sanayi ve orman işleri ile iç ve dış politikaya dair arzu ve özlemler sıralanıyordu. Cezaevlerini ıslah etmek, temel hak ve hürriyetleri korumak, emisyonlardan kaçınmak, bütçe açıklarından sakınmak, tarım alanlarını artırmak, hayvan cinslerini ıslaha çalışmak ve memleketi mamur kılmaktan bahsediliyordu.

---

¹⁶⁹⁰ Sabahattin Bal, partinin mütedeyyin bir oluşum olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Sabahattin Bal, “*Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti*”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 60-3, s.138. Aynı minvalde başka bir değerlendirme için bkz. Çağatay, a.g.e., s.40.

Partinin kimsesiz çocuklar politikası son derece ilkeli ve insaniydi. Parti, gayri meşru çocukların servet sahipleri, hususi müesseseler ve ticarethaneler tarafından büyütülüp yetiştirileceğini söylüyor, evlilikleri zecri bir mukaveleye dönüştürüyor ve kürtaşı kesin bir dille yasaklıyordu. Kürtaşı yapan ve yaptıranlar hakkında şiddetli cezalar ön görüyordu.¹⁶⁹¹

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, İstanbul dışında herhangi bir varlık gösteremedi. Partinin yayın organı “Emlak Sahipleri Gazetesi”ydi.¹⁶⁹² Mülkiyet Mecmuasından da yararlandığı görüldü. Parti, 1950 seçimlerine katılma kararı alarak uzun bir beyanname yayınladı. Milli Korunma Kanunundan şikayet etti. Hayat pahalılığını, devletçilik politikalarını, 7 Eylül kararlarını, idari teşkilatın hatalarını şiddetle eleştirdi.¹⁶⁹³ Beyazıt Mercan Lokalinde büyük toplantılar düzenledi.¹⁶⁹⁴ Seçime İstanbul’dan katılacağını duyurarak Süreyya İlmen, Asaf İlbay, Ruşeni Barkın, Zühtü Bilmer, Osman Nuri Gürler, Sabri Sunar, İbrahim Gür, Asım Günc, Suat Yalçın, Firuze Acar, Nuran Abdülsamet, Şakir Ediz, Talat Akdoğan, Karabet Sakaryan, İsak Çiprut, Muhsin Nezihi, Emil Orfanidis, Sabri Barlas, Ali Aksel, Fehmi Eren, Şeref Hivel, Abdülkadir Can, Nazmi Baykal, Mazlum Tozan ve Halit Başar’ı aday gösterdi.¹⁶⁹⁵ Ancak başarılı olamadı.

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 1950 yılında Liberal Köylü Partisine katılmak suretiyle kapandı. Kuruculardan bir kısmı Liberal Köylü Partisinin idare heyetine seçildi.¹⁶⁹⁶ Bir kısmı ise politikayı terk etti.

3.13. Türkiye Komünist Partisinin Legalizasyonu

Türkiye’de yeni bir toplumsal ve siyasal sistemi kurmayı amaçlayan modern ve bağımsız bir sol hareketin doğuşu otoriteye ve sosyal örgütlenmeye ilişkin geleneksel anlayışın yıkılmasına bağlıydı. Solun materyalist güç esasına dayanan siyasal iktidar arayışı ile sosyal örgütlenmeyi iktisadi kavramlarla açıklamaya çalışan iktisat anlayışı, iktidar ve otorite konusundaki geleneksel yaklaşımla uzlaşmaz bir

¹⁶⁹¹ “Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Programı”, **Dernekler**, s.593-612.

¹⁶⁹² Tunaya, a.g.e., s.737.

¹⁶⁹³ “Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Beyannamesi”, **Dernekler**, s.567-577.

¹⁶⁹⁴ “Hükümet Merkezinin İstanbul’a Naklini İstiyorlar”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s.1.

¹⁶⁹⁵ “Toprak Emlak Partisinin Adayları”, **Akşam**, 29 Nisan 1950, s.1.

¹⁶⁹⁶ Yeşil, a.g.e., s.149.

çelişkiyi ifade ediyordu. Bu durum sol cereyanları gelenek ve otoriteye tevcih edilen ontolojik ve ideolojik bir çatışmaya sürüklüyordu.

Ülkemizde sol hareketin teşebbüs ve teşekkül tarihi Jön Türkler döneminde başlamış, gelenekçi hanedan, milliyetçilik ve laiklik eliyle geri dönülmez şekilde yaralanmıştı. Tanzimat ve Kırım Savaşının neden olduğu sosyal değişim ve deformasyon geleneksel dokunun çözülmesini daha da hızlandırmıştı. Ancak sürecin Osmanlı seyri tedrici, sakil ve sıkıntılı bir tarihe sahiptir. Cumhuriyetin devlet ve iktidar telakkisi ile modernleşme gayreti solun ihya ve itibarı için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Sol cereyanlar cumhuriyet döneminde popüler ve modüler bir devinim ve hareketlilik kazanmıştır.¹⁶⁹⁷ Bu modüler devinimin en önemli parçalarından biri de Türkiye Komünist Partisidir.

TKP, 10 Eylül 1920’de Bakü’de kurulmuştur. Partinin başkanlığını Mustafa Suphi yürütmüş, Anadolu’da, İstanbul’da ve Sovyet coğrafyasında faaliyet gösteren grup ve örgütleri temsil ederek merkezi bir yönetim altında birleştirmiştir.¹⁶⁹⁸ Ancak parti, 1925 tutuklamalarıyla ağır bir yara alarak bütün faaliyetlerini yeraltına kaydırmıştır. 1925 dalgasının neden olduğu ağır travma Şefik Hüsnü¹⁶⁹⁹ tarafından bertaraf edilmiştir. TKP, 1926 yılında Viyana’da bir parti konferansı gerçekleştirerek iktidara karşı uzun vadeli yeni bir program hazırlamıştır. Partinin genel sekreterliğine Vedat Nedim Tör getirilmiştir. 1926 yılının Cumhuriyet Bayramında tutuklanan

¹⁶⁹⁷ Kemal Karpat, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi:1876-1980**, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s.85-86.

¹⁶⁹⁸ “*Türkiye Komünist Partisi 58 Yaşında*”, **Ürün Sosyalist Dergi**, S.51, Eylül 1978, s.29.

¹⁶⁹⁹ Şefik Hüsnü, 1887 yılında Selanik’te doğmuştur. Orta öğrenimini M. Garaud Kolejinde yapmış, yüksek öğrenim için Paris’e giderek Fen ve Tıp eğitimi almıştır. Paris’te bulunduğu yıllarda Jön Türklerin faaliyetleriyle yakından ilgilenmiştir. Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşına katılmıştır. 1919’da Berlin’de basılan Kurtuluş Dergisini yayımlayan devrimci kadronun liderliğini yürütmüştür. 22 Eylül 1919’da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının kuruluşuna hizmet etmiş ve fırkanın genel sekreterliğine getirilmiştir. Kurtuluş dergisininin hükümet tarafından kapatılması üzerine Aydınlık adlı yeni bir mecmua yayımlamıştır. 1 Mayıs 1923’te tutuklanmış ve bir süre sonra serbest bırakılmıştır. 1 Ocak 1925’de TKP genel sekreterliğine getirilmiştir. Takrir-i Sükun döneminde yurt dışına kaçmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyaben yargılanarak 15 yıl kürek cezasına mahkum edilmiştir. 1926 yılında Viyana’da TKP adına bir konferans düzenlemiştir. 1927 yılında tebdili kıyafetle Türkiye’ye sızmış, Vedat Nedim Tör tarafından ihbar edilerek tutuklanmıştır. Yargılama sonucunda 18 ay hapse mahkum olmuştur. 1929’da tahliye edilen Hüsnü bir kez daha yurt dışına çıkmıştır. 1928-1935 yıllarında Komitern Yürütme Kurulu Üyeliği yapmıştır. 1939’da Türkiye’ye dönünce ihtiyat askeri olarak görevlendirilmiştir. 1946’da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisini kurmuştur. Altı ay sonra kurduğu ve genel başkanı olduğu parti kapatılınca beş yıla mahkum edilmiştir. 1950 affıyla hapisten çıkmış, 1951 yılında bir kez daha tutuklanmıştır. 1959 Manisa sürgününde hayatını kaybetmiştir. Bkz. Hamit Bozarlan, **Şefik Hüsnü ve Sonrası**, Eylem Yayınları, İstanbul 1980; Hasan Basri Gürses, **Şefik Hüsnü, Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları**, Sosyalist Yayınları, İstanbul 1994; **Şefik Hüsnü Yazı ve Konuşmalar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995; Şefik Hüsnü, **Türkiye’de Sosyal Sınıflar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

solcuların bir yasa değişikliği sonucu serbest bırakılması partinin yeniden toparlanmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, Tör ve Hüsnü arasında cereyan eden ideolojik ve lojistik çatışma partiyi yeni bir felakete sürüklemiştir. Tör'ün Moskova'yı reddeden dik duruşu partinin ikiye bölünmesinde etkili olmuştur.¹⁷⁰⁰ Şefik Hüsnü, 1927 yılında Türk işçilerini ayaklandırmak ve komünizmi canlandırmak maksadıyla Türkiye'ye sızmış ancak Vedat Nedim Tör tarafından ihbar edilerek tutuklanmıştır. Bu durum TKP'ye karşı yürütülen eş zamanlı ve geniş kapsamlı yeni bir tutuklama hareketine neden olmuştur. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanan Şefik Hüsnü 6 ay hapse mahkum edilmiştir. 1927 tutuklamaları Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir'i de partiden koparmıştır. Tör ve Aydemir, mevcut hedeflerin gerçekleşmesi için iktidara sığınarak sosyalizme ulusal bir boyut kazandıran Kadro Dergisini yayımlamıştır. Kadro, sosyalizm ve liberalizme karşı Kemalizmi savunurken devletçi politikalarla yürütülen ulusal bir kalkınma modeline çözüm aramıştır.¹⁷⁰¹

TKP, saflarında cereyan eden ideolojik kamplaşma, 1929'da yeni bir boyut kazanmıştır. Merkez Komitesine tanımayan Nazım Hikmet ve arkadaşları Troçkist suçlamasıyla ihraç edilmiş, Mustafa Börklüce, Hüsamettin Özdoğu ve Hamdi Şamilof kovulmuştur. Ancak bu karar muhalefet tarafından kabul edilmemiştir.¹⁷⁰²

Türk hükümeti tarafından gelenekselleştirilen TKP tutuklamaları sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1928, 1929, 1930 ve 1931 yıllarında yeni bir kampanya başlatılmıştır.¹⁷⁰³ 1935 yılında toplanan yedinci Komünist Enternasyonal Kongresinde "*faşizme karşı birleşik cephe*" adıyla taktiksel bir dönüşüm yaşanmış, TKP'nin komiternden ayrılması ve desantralizasyon tarzında yeniden örgütlenmesi istenmiştir.¹⁷⁰⁴ Bu bağlamda partinin Halk Partisi ve faaliyetlerini desteklemesine karar verilmiştir. Ancak bu süreç parti içindeki bölünmeyi daha da derinleştirmiştir.

---

¹⁷⁰⁰ A. Oktay, "*Türk Solu ve Kültür*", **Toplum ve Bilim**, S.78, İstanbul 1998, s.41.

¹⁷⁰¹ Murat Belge, "*Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri*", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Sol**, Der. Murat Gültekingil, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.31; F. Demirci, "*Kadro Hareketi ve Kadrocular*", **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, S.15 (2006), s.40.

¹⁷⁰² Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar**, C.II, İstanbul 1992, s.76; Abidin Nesimi, **Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949**, Promete Yayınları, C.1, İstanbul 1979, s.94-95.

¹⁷⁰³ Süleyman Coşkun, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.305.

¹⁷⁰⁴ Oktay, a.g.m., s.46.

TKP; Nazım Hikmet'i destekleyenler, Troçkistler, Hikmet Kıvılcım'a bağlı olanlar ve Haydar Rıfat Yorulmaz taraftarları olmak üzere dörde ayrılmıştır.¹⁷⁰⁵

TKP'nin konjonktürel dönüşümü devletin tutumunu değiştirmemiş 1938 yılında partiye karşı yeni bir göz altı ve tutuklama dalgası başlatılmıştır. Nazım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın içinde bulunduğu bir çok parti üyesi ağır cezalara çarptırılarak sindirilmiş ve bu tedhiş hareketi İkinci Dünya Savaşında da sürdürülmüştür.

Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişi solun durumunu pek etkilememiştir. TKP, İkinci Dünya Savaşından sonra demokratik hürriyetlerden yararlanarak ihtilale müsait bir zemin hazırlamak için cemiyetteki bütün mukavemet unsurlarını zayıf ve takatsiz düşürmeye çalışmıştır. İctimai nizamın bağlarını koparmak için Tan Gazetesi ve diğer basın yayın organlarıyla cemiyetin bütün müesseselerine, manevi desteklerine hücum etmiş, memnuniyetsizlikleri körükleyerek sosyal ve ekonomik düzeni bozmak istemiştir. Bu durum hükümeti, sola kapalı bir demokrasi modeline mahkum ederken komünizmi konjonktürel bir araca dönüştürülmüştür.¹⁷⁰⁶

TKP bünyesinde cereyan eden bölünme çok partili sistem içinde de devam etmiştir. 1946 yılında cemiyetler kanununun değiştirilmesi solun legalize edilmesi açısından son derece etkili olmuştur. Ancak parti içindeki bölünme TKP'yi aynı davaya hizmet eden iki legal partiye dönüştürmüştür. TKP'nin illegal denetimindeki legal Tan Gazetesinin yazarı Esat Adil, 14 Mayıs 1946'da Türkiye Sosyalist Partisini kurmuştur. Esat Adil, TKP'nin örgütsel davranışlarına karşı çıkarak tepeden inme bir sendikacılığı savunmuş, Türkiye'ye özgü yerli bir sosyalizme inanmıştır. Bu durum TKP'nin yeraltı lideri Şefik Hüsnü'yü de harekete geçirmiştir. Hüsnü, disiplinli bir partinin illegal platformda devamını savunurken, yer altı kadrolarının deşifre edilmesine karşı çıkmıştır. Şefik Hüsnü, Esat Adil'in sendikacılık tezini de anti-demokratik bularak eleştirmiştir.¹⁷⁰⁷ Böylece Türk sosyalizmi ilk kez örgütsel bir bölünmeyle karşı karşıya kalmıştır.

---

¹⁷⁰⁵ Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2009, s.418.

¹⁷⁰⁶ Çufalı, A.g.e., s.78.

¹⁷⁰⁷ Sayılğan, a.g.e., s.421-422.

3.13.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

Türkiye Sosyalist Partisinin kuruluşu TKP içindeki görüş ayrılıklarını derinleştirirken, TKP'nin yer altı örgütü, sendikal hareketlerin örgütlenmesi ve kurumsallaştırılması amacıyla yeni bir partinin kurulmasına karar vermiştir. Örgütün legalize olmasında Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının kariyer korkusu yanında TSP ile TKP arasında giderek belirginleşen ideolojik temayül etkili olmuştur. Şefik Hüsnü, 19 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisini kurmuştur. Partinin kurucuları arasında Ragıp Vardar, Fuat Bilege, Habil Amato, İstefo Papadopoulos, Müntakim Öçmen ve Hayrettin Emin Manoğlu bulunmaktadır.¹⁷⁰⁸ Partinin genel merkezi ise İstanbul Çemberlitaş'ta bulunan Arnavut Han'ın 32 numaralı dairesidir.

TSEKP 39 maddeden oluşan ana nizamname ile 45 maddeden mürekkep uzun bir programa sahipti. Programın halk devletçiliği olarak lanse edilen iktisat ilkeleri sosyalizmin vulgarize edilmiş basit bir versiyonuydu. Programının ikinci maddesi partinin uzak hedefini “*sosyalist demokrasi içinde bütün millet fertlerine yüksek bir geçim seviyesi ve mesut bir hayat sağlamak*” olarak açıklıyordu. Partinin yakın gayesi ise Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde şehir ve köy emekçi halk yığınlarının demokratik hak ve hürriyetlerden faydalanmalarını sağlamaktı. Şehir ve köylerdeki emekçi halkın anayasanın vatandaşlara tanıdığı hak, serbestlik ve dokunulmazlıklardan faydalanmalarını güçleştiren ve bazı hallerde imkansız kılan bütün kanuni ve idari engellerin kaldırılmasını gerçekleştirmek, bu halk yığınlarının kendi hayati menfaatlerini korumak maksadıyla bizzat kuracakları meslek birlikleri, ekonomik, sosyal ve kültürel cemiyetler, kulüpler, gece mektepleri etrafında teşkilatlanma ve teşebbüslerine her suretle yardımda bulunmak ve böylece milleti demokratik, teşkilatlı bir bünyeye kavuşturarak bu sarsılmaz temel üstünde milli istiklalimizi gereği gibi sağlamlaştırmaktı. Türkiye emekçi ve köylülerini ve onların tabii müttefikleri olan sosyal zümreleri ırk, din ve mezhep farklılıklarına, deri rengine, yerli veya muhacir olmalarına bakmaksızın yerli ve yabancı sermayedarların sömürmelerine ve siyasi baskılarına karşı korumak, irtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek, emekçi gücünün sıhhi iş şartlarını kolektif

¹⁷⁰⁸ “Partilerin Yeni Şubeleri”, **Yeni Sabah**, 21 Haziran 1946, s.3; “Teşekkülü Hakkında Tedkikat Yapılan Bir Parti”, **Yeni Sabah**, 24 Haziran 1946, s.3; “Seçim Hazırlığı”, **Akşam**, 20 Haziran 1946, s.1.

mukaveleler ve içtimai sigortalar çerçevesi içinde ve sendikaların sıkı kontrolleri altında korunmasını ve dolgun gündelikler karşılığında kullanılmasını sağlamak, teşkilatlı emekçi ve köylü yığınlarının aralıksız kabaran dalgalar halinde, iktisadi istekler hareketlerine ve siyasi savaflara atılmalarına yardım etmek ve memleketimizde sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmaktı.¹⁷⁰⁹

Programın dördüncü maddesinde anayasanın anti demokratik kanunlardan temizlenmesi üzerinde duruluyordu. Altıncı maddede yeni bir seçim kanununun gerekliliği ile milletvekillerinin ırk, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin on sekiz yaşını doldurmuş kadın, erkek bütün vatandaşlar tarafından, genel ve gizli oyla doğrudan doğruya seçilmesi isteniyordu. Programın sekizinci maddesinde ise demokratik prensiplerin yerleşmesi ve derinleşmesinden bahsediliyordu.

Parti programının 9., 10., 11. ve 12. maddeleri kol ve kafa emekçilerine ait teferruatı içeriyordu. Köy halkının mütegalibelerin esaretinden kurtarılacağı, köylerde serbest kredi ve toplu satış kooperatiflerinin kurulacağı, topraksız köylüye toprak dağıtılacağı, köy halkının tarım aletleriyle donatılacağı ve müşterek bir üretim tarzının teşvik edileceği belirtiliyordu.

Programın idari proje ve tasarrufu büyük bir revizyonu gerektiriyordu. Memleketin halk heyetleri tarafından yönetilmesi, memurlar arasında esaslı bir temizlik yapılması düşünülüyordu. Partinin iktisat modeli halk devletçiliği esasına dayanıyordu. Burjuva devletçiliği yerine emekçiyi mutlu edecek politikalar üretilmeye çalışılıyordu. İşçinin satın alma kabiliyetini yükseltmek, fiyatları düşük bir seviyede tutmak, teknik ve kültürel bir tekamül gerçekleştirmek amaçlanıyordu. Büyük mali müesseselerin, madenlerin, fabrikaların ve bütün işletmelerin devlete devredilmesi, yerli ve yabancı bankaların devlet tarafından kontrol edilmesi isteniyordu. Gayri meşru yollardan edinilmiş büyük servetlere, rüşvet ve irtikapla elde edilmiş büyük birikimlere el konulacağı ve bu muazzam servetin içtimai sigorta ve yardım müesseselerine devredileceği belirtiliyordu.¹⁷¹⁰

TSEKP, eğitim ve öğretimde ameli ve inkılapçı bir modeli destekliyordu. Ücretsiz ve masrafsız bir eğitim ile üniversitenin muhtariyeti üzerinde duruyordu.

---

¹⁷⁰⁹ Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Ana Nizamname ve Faaliyet Programı, İstanbul 1946, s.18-20.

¹⁷¹⁰ Dernekler, s.355-362.

Adalet işlerinde jüri sisteminin getirilmesini ve mahkeme masraflarının azaltılmasını öneriyordu. Ekalliyet meselesinde derin bir hoşgörüyü savunuyor, azınlıklara milli kültürü geliştirme ve ülke yönetimine katılma hakkı tanıyordu.¹⁷¹¹

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, kısa süre içinde büyük bir sempati kazandı. Sovyetler Birliğinin desteği ve İsmail Bilen'in Moskova Radyosundaki konuşmaları partiye olan katılımı daha da hızlandırdı. Dönemin ünlü isimlerinden Behice Boran, Abidin Nesimi ve Behçet Atılğan da partiye katıldı. Parti, Ankara, Balıkesir, Trabzon, Mersin, Erzurum, İzmir, Eskişehir, Gaziantep¹⁷¹² ve İzmit'te şubeler açtı. İstanbul, İzmir ve Eskişehir'de; İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Kulübü, Muharrirler Sendikası, Türk Tütün İşçileri Sendikası, Sanayi İşçileri Sendikası, Maden İşçileri Sendikası ve Kafa Kol Sendikasını kurdu. Esat Adil'in Türkiye'ye özgü yerel sosyalizm anlayışı TSEKP'ne olan desteği biraz daha artırdı. TSP'nin Samsun ve Adana teşkilatı da istifa ederek TSEKP'ne katıldı.¹⁷¹³

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi İstanbul'da Sendika, Ankara'da Söz, Adana'da Başak, İzmir'de ise Havadis ve Yığın adlı gazete ve mecmuaları neşretti. Bu yayın organlarında dönemin ünlü isimleri çalıştı. Behice Boran, Abdülbaki Gölpınarlı, Adnan Cemgil, Zeki Baştımar, Kemal Bilbaşlar, Mümtaz Gökler ve Saim Günay politik meseleler, TSP, örgütlenme ve program konusunda yazılar yazdı.¹⁷¹⁴

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi herhangi bir seçime katılmadı. 1946 seçimlerini iki sayfalık bir beyanname yayımlayarak protesto etti. Partinin TSP ile birleşme teşebbüsü ise sonuçsuz kaldı.¹⁷¹⁵

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, uzun ömürlü olmadı. Recep Peker hükümeti sosyalist muhalefete Aralık ayına kadar tahammül edebildi. Savaş

---

¹⁷¹¹ "Türkiye Sosyalist Emek ve Köylü Partisi Programı", **İlke**, C.2, S.7, Temmuz 1974, ssy.

¹⁷¹² Partinin Gaziantep Şubesinin açılış beyanamesi için bkz. **BCA**, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1808.2-1, trhsz.

¹⁷¹³ Atilla Akar, **Bir Kuşağın Son Temsilcileri Eski Tüfek Sosyalistler**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989, s.87-88; **Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi**, SSCB Bilimler Akademisi, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul 1978, s.347; Özgür Gökmen, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", **Toplum ve Bilim**, S.78, Güz 1998, s.174; Emin Karaca, **Eski Tüfeklerin Sonbaharı**, Gendaş Yayınları, İstanbul 1996, s.62; Uğur Mumcu, **Bir Uzun Yürüyüş**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, s.30.

¹⁷¹⁴ Özgün Eler Bayır, "Türkiye'de Çok Partili hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.45, Ekim 2011, s.60-61.

¹⁷¹⁵ Akar, a.g.e., s.90.

sonrasında oluşan yeni konjonktür Türkiye’yi Batıya meyyal yeni bir dış politikaya mahkum etti.¹⁷¹⁶ Tasfiye süreci Eylül ayında başladı. Partinin Gaziantep şubesi, “içtimai sınıfları birbirini aleyhine tahrik ederek sosyal düzeni bozmak” suçuyla mahkemeye verildi. Eskişehir’de kurulan Serbest Sanayi İşçileri Sendikası ise mahkeme kararıyla dağıtıldı.¹⁷¹⁷

Parti, 16 Aralık 1946’da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından “içtimai bir zümrenin diğer zümreler üzerinde tahakkümünü sağlamaya yönelik çalışmaları” nedeniyle kapatıldı.¹⁷¹⁸ Partiye ait yayın organları ile sendikalar da yasaklandı. Polis, kapatılan parti ve sendika merkezleri ile zanlıların evlerinde aramalar yaptı. Şefik Hüsnü, Aziz Nesin ve Sabahattin Ali’nin içinde bulunduğu elli üç kişi tutuklandı.¹⁷¹⁹

Tutuklanan partililer, İstanbul İki Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılandı. Duruşma savcısı Mehmet Ünüulu, uzun bir iddianame hazırladı ve tam iki saatte okudu. Savcı, tutuklu sanıkların Şark Üniversitelerinde Komünizm ve Marksizm esasları üzerine yetiştirilerek Türkiye’ye gönderildiğini ve devletin içtimai ve iktisadi nizamına kast ettiklerini iddia ederek TCK’nun 141. maddesinin birinci

---

¹⁷¹⁶ “Aydınlar Kısıkaça Alındı”, **Cumhuriyet**, 13 Aralık 2004, s.9.

¹⁷¹⁷ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950)**, C.I, Ankara 2012, s.84.

¹⁷¹⁸ “İki Komünist Partisiyle Bunlara Mensup Altı Gazete ve Mecmua Kapatıldı”, **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1946, s.1; “Komünistlik Tahrikatı Yapanların Davası”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1947, s.2. Sıkıyönetim komutanlığı bildirisinin içeriği şöyleydi: “mahkum komünistler veya müfrit komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları anlaşıl原因 Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Parti ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. 2. Bu partilerin fikirlerini yayan Sendika, Ses, Nor Or, Gün, Yığın ve Dost Gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatılmıştır...” Bkz. “Sıkıyönetim Komutanlığının Kararları Hakkında Hükümet Bir Beyanname Neşredecek”, **Akşam**, 17 Aralık 1946, s.1.

¹⁷¹⁹ “Sıkıyönetimin Son Kararları, Sebepleri”, **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1946, s.1, 5; “Solcuların Sinsi Faaliyeti”, **Yeni Sabah**, 20 Aralık 1946, s.1, 5; “Tahrikat Zanlıları”, **Yeni Sabah**, 21 Aralık 1946, s.1, 3; “Komünistlik Tahrikatı”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1946, s.1; “İzmir’de Emekçi Partisini Kuranlar Nezaret Altında”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1947, s.1; “Müfrit Solcu Partilerin Yurt İçindeki Şubeleri de Kapatıldı”, **Akşam**, 18 Aralık 1946, s.1; “Komünist Tahriklerine Karşı Tedbirler”, **Ulus**, 17 Aralık 1948, s.1.

bendi gereğince cezalandırılmalarını istedi.¹⁷²⁰ Duruşma 15 Temmuz 1948’de sona erdi. Genel Başkanı Şefik Hüsnü 5 yıl ağır hapse mahkum edildi.¹⁷²¹

3.13.2. Türkiye Sosyalist Partisi

TSP, 14 Mayıs 1946’da İstanbul’da kuruldu. Partinin genel başkanı sosyalist siyasetin bağımsız isimlerinden Avukat ve Muharrir Esat Adil Müstecaplıoğlu’ydu.¹⁷²² Adil, TKP geleneğine yabancı bir isimdi. Savcılık ve hapishane müdürlüğü yapmış, Tan Gazetesinde neşrettiği yazılarıyla hatırı sayılır bir şöhret kazanmıştı. Partinin kurucuları arasında Avukat Macit Güçlü, Kaynakçı İhvan Kabacıoğlu ve Matbaacı Aziz Uçtay bulunuyordu.¹⁷²³ Parti, TKP’nin yer altı örgütüne mensup Hüsamettin Özdoğu ve Mustafa Börklüce tarafından da destekleniyordu. Adil bürokrasiyi iyi tanıyordu, Özdoğu ve Börklüce ise sendikacılık konusunda son derece yetenekliydi. Adil, bu kadro ile hem 2. Enternasyonal hem de yerli komünistleri kazanmayı düşünüyordu.¹⁷²⁴

Partinin genel merkezi İstanbul, kuruluş amacı ise: “...*milletin terbiye ve kalkınması, yurdun mülki bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı, imarı, bütün halk kitleleri arasında hakiki bir tesanütün ve içtimai adaletin temini ve demokratik prensiplerin hayata geçirilmesi...*”ydi.¹⁷²⁵

¹⁷²⁰ “53 Komünistin Dün Muhakemesine Başlandı”, **Akşam**, 23 Haziran 1947, s.2; “53 Komünistin Muhakemesine Başlandı”, **Vatan**, 23 Temmuz 1947, s.1, 4; “Gizli Komünist Partisi Kuranlar Yargılanıyor”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1947, s.1; “Komünistlik Tahrikatı Yapanların Davası”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1947, s.2; “Komünistlik Tahrikatı”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1947, s.1.

¹⁷²¹ “46 Komünistin Duruşması Dün Sona Erdi”, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1948, s.1; “45 Komünist Mahkum Oldu”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1948, s.1.

¹⁷²² **Esat Adil Müstecaplıoğlu**: Şair, edip, yayıncı, hukukçu ve siyasetçi. 1904 yılında Balıkesir Balya’ya bağlı Müstecap Köyünde doğdu. Müderris, şair, müzisyen ve alim Müstecabzade Hafız Adil Efendinin oğludur. İlköğrenimini Balıkesir’de yapmıştır. 1924 yılında Adliye Vekaleti hesabına Ankara Hukuk Fakültesine girmiş ve 1928’de mezun olmuştur. Brüksel Hukuk Fakültesine yazılmıştır. Burada Belçika Türk Talebe Cemiyeti riyasetini yürütmüştür. 1932’de Balıkesir’e dönmüştür. Balıkesir Halkevini kurmuş, İdman Mıntıkası Müfettişliği, İdman Yurdu Reisliği ve Belediye azalığı yapmıştır. Devlet memuriyetinden istifa ettiği güne kadar Kemah Müdde-i Umumiliği, Temyiz Mahkemesi Baş Müdde-i Umumi Muavinliği, Edirne Yeni Cezaevi Müdürlüğü, Bursa ve Kocaeli Müdde-i Umumi Muavinliğini deruhte etmiştir. Üstecaplıoğlu, 1958 yılında vefat etmiştir. Bkz. Emin Karaca, **Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil (Esat Adil Müstecaplıoğlu’nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri)**, Belge Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁷²³ “Türkiye Sosyalist Partisi İçin Müracaat Yapıldı”, **Vatan**, 9 Haziran 1946, s.5.

¹⁷²⁴ Emin Karaca, “*Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s.1930; Nesimi, **Yılların İçinden**, s.232.

¹⁷²⁵ **Dernekler**, s.284.

Sosyalist Parti, ana prensipler, vatandaşlık hakları, içtimai ve idari politika, seçim sistemi ve prensipleri, iktisadi ve mali politikalar, adalet, sağlık, bayındırlık, milli terbiye, dış politika ile köy davasını açıklayan 68 maddelik program ile 43 maddeden oluşan bir nizamnameye sahipti.¹⁷²⁶ Parti programı mutedil bir sosyalizmi ifade ediyordu.¹⁷²⁷ Parti, iktisadi ve içtimai durumu ne olursa olsun, işçi, köylü, sanatkar, aydın ve esnafın hayat ve menfaat birliğini temsil ediyordu. Eğitimin halkçılaştırılması, kafa ile beden arasındaki ayrılıkların giderilmesi, inkılap ve cumhuriyet kavramlarının millete mal edilmesine inanıyordu.¹⁷²⁸ Türkiye Cumhuriyetini tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kendi kendini yönetmesine olanak sağlayacak yasal düzenlemeler gerçekleştirmek ilkesiyle “*Demokrat*”, Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet seviyesini yükseltmek, yurttaşların gelişmesini engelleyen bütün sebepleri ve her türlü sosyo-ekonomik adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve yeteneklerini değerlendirmek ilkesiyle “*Sosyalist*”, ulusal beraberliğin siyasal ve ekonomik tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka uluslar için de bu hakkı tanımak ilkesiyle “*Milliyetçi*”, bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve sömürücü saldırılarına karşı işbirliği yapmaları, harbin sebeplerini ortadan kaldırmak, bağımsız bir dünya düzeni kurulması için çalışmak ilkesiyle “*Beynelmilelci*”, ve nihayet tabiat üstü bir varlığa inanmak ya da inanmamak konusunda bireylerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları ve bu alanda devletin tam bir tarafsızlığını koruması ilkesiyle de “*Laik*”ti.¹⁷²⁹

Program, vatandaşın temel hak ve özgürlüklerine kutsal bir önem atfediyordu. Aile, milletin temel müesseselerinden biri olarak kabul ediliyor, ailenin korunması ve demokratik duygular içinde geliştirilmesi isteniyordu. Aile saadetini, ana, baba ve çocukların ruhi ve bedeni sağlığını tehlikeye atan sarı hastalıklarla mücadele edileceği belirtiliyordu.

Program, rejime olan sadakatini açıkça ifade ediyor, cumhuriyet rejimi kutsanıyordu. Adli ve idari yargının birleştirilmesi, cumhurbaşkanının gizli oyla

¹⁷²⁶ BCA, F.K. 490.01.00.00, Y.N. 436.1808.2-2/11, 21.09.1946.

¹⁷²⁷ Alaybeyoğlu, “*Sosyalist Parti*”, **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.1, 3.

¹⁷²⁸ Özgür Gökmen, “*Esat Adil Müstecaplıoğlu*”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Sol**, Der. Murat Gültekingil, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.940-947.

¹⁷²⁹ “*Türkiye Sosyalist Partisi Programı*”, **Saçak**, S.45, Ekim 1987, s.12-15; **Türkiye Sosyalist Partisi Programı ve Nizamnamesi**, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2006, s.1-2; “*Yeni Bir Parti İçin Hükümete Müracaat Edildi*”, **Vatan**, 5 Haziran 1946, s.2.

millet tarafından seçilmesi, kaza, nahiye ve vilayet yönetiminin halk meclislerine terk edilmesi, seçimlerin nispi temsil esasına göre tek dereceli ve gizli olarak yapılması üzerinde duruluyordu. Ekonomik düzenin adalet prensibine dayandırılması, müstahsil ve müstehliklerin kooperatifler vasıtasıyla birleştirilmesi ve hemen her iş kolunda sendikal örgütlenmenin gerçekleştirilmesi hedefleniyordu. Program, topraksız köylüye toprak dağıtılması, şimendiferciliğin geliştirilmesi, elektrifikasyon işlerinin düzenlenmesi ile milli ve medeni seviyenin yükseltilmesine dair kanaat ve vaatlerle devam ediyordu.¹⁷³⁰

TSP, beklediği başarıyı yakalayamadı ve ulusal ve uluslar arası alanda hızla itibarsızlaştırıldı.¹⁷³¹ II. Enternasyonal ve Türkiye Komünistlerinin desteğini de alamadı.¹⁷³² Sovyetler TSP'yi sahte demokratizm ve reformcu olmakla suçladı. Yerli solun önemli bir kısmı da Adil ve Partisine iltifat etmedi. Behice Boran, Adil'i inandırıcı bulmadı, Behçet Atılgan ise Owenist politikalar nedeniyle eleştirdi.¹⁷³³ Ancak Cemil Meriç, Türk sosyalizminin unutulmuş adamı olarak tanımladı.¹⁷³⁴

TSP'nin dışlanmasında Esat Adil'in kendine has sosyalizm anlayışı etkili oldu.¹⁷³⁵ TKP'nin geleneksel metotlarını şiddetle eleştirerek Türkiye'ye özgü yerli bir sosyalizmi savundu. Meseleyi "...milli bir dava..."¹⁷³⁶ olarak tanımladı.

---

¹⁷³⁰ "Türkiye Sosyalist Partisi Nizamnamesi", **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1946, s.5; "Türkiye Sosyalist Partisi Nizamnamesi-Programı", **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.5.

¹⁷³¹ Aclan Sayılğan, **Soldaki Çatlaklar (1927-1966)**, Mars Matbaası, Ankara 1967, s.16-17.

¹⁷³² Murat Belge, "Türkiye'de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Sol**, Der. Murat Gültekingil, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.32; Nesimi, a.g.e., s.232.

¹⁷³³ Akar, **Eski Tüfek Sosyalistler**, s.87-88.

¹⁷³⁴ Cemil Meriç, **Jurnal**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 193; Mumcu, a.g.e., s.30.

¹⁷³⁵ Özdoğu mensubu olduğu TSP ile TSEKP arasındaki farklar konusunda şu ifadeleri kullanıyordu: "...Bugün memlekete dahilinde beliren demokrat hareketlerden istifade etmek ve bu hareketler esnasında kitlelerin meydana çıkaracağı inkılapçı elemanlarla el ele vererek hareketin genişlemesine, büyümesine çalışmaktır. Bunun için eski sistem grupçu, dedikoducu faaliyetimizi bir tarafa bırakarak muayyen ve aktif bir kadro kurmaya ve bu suretle genişleme istidadında bulunan işçi hareketini tanzim etmeye çalışmalıyız ve bu hareketin bize muhazir olacak bir çok cereyanlarını desteklemeliyiz. İşte benim fikrim budur. Bir çok senlerden beri yalnız arkadaşlar arasında mücadele ile iktifa edip sınıf mücadelesini unutan birkaç eleman bu hareket tarzını bir türlü hazmedemediler ve yeni hadiselerle uyamadılar. Çünkü eski grupçu zihniyet onları senelerce kasmış ve kavurmuştur. Onlar birkaç kişiden başka kimsenin inkılapçılığına inanmayacak kadar kör bir zihniyetin pençesine atılmışlardı. Bunlar inkılapçılıktaki inhisarlarında o kadar ileri gitmişlerdi ki nihayet bunu iddia ederken gülünç mevkiye de düşmüş bulunuyorlar. Biz yirmi beş senedir inkılapçıyız binaenaleyh inkılap hareketleri bizimle kaimdir diyorlar. Ben inkılapçılığın seneye tartıldığını şimdiye kadar hiç görmedim ve işitmedim..." Bkz. İbrahim Topçuoğlu, **Neden İki Sosyalist Partisi (1946): TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi**, C.I, Eser Matbaası, İstanbul 1976, s.43.

¹⁷³⁶ Aziz Nesin, "Yüz Bin Mahkum Ona Baba Diyor", **Başdan**, S.2, 1948, s.14.

Türkiye'nin kendine özgü toplumsal koşullarını ve gerçeğini reddeden bir sosyalizmin uygulanabilir olmayacağını iddia etti.

Partinin yayın organı Gerçek Gazetesi ve Gün Dergisiyle parti mensuplarının desteğiyle yayımlanan Marko Paşa Mecmuasıydı.¹⁷³⁷

Adil, partisini siyaset okuluna dönüştürerek siyasete ve sosyalizme entelektüel bir boyut kazandırmıştı. Etienne Fajon'dan çeviriler yaparak yayımlamış,¹⁷³⁸ programın ana hatları ve köy davası konusunda 13 konferans düzenlemişti.¹⁷³⁹

TSP daha çok sendikacılık konusunda çalışmıştı. Partinin kapatılma korkusu örgütlenmeye engel olmuş ancak İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana'da örgütlenmeyi başarmıştı.¹⁷⁴⁰ Fakat kalıcı olamamıştı. Partinin Samsun şubesi TSEKP'ne katılmıştı. TSP, bilinenin aksine 1946 seçimlerine katılmamıştı.¹⁷⁴¹ Partinin merkez icra komitesi, antidemokratik kanunlar değişmedikçe seçimlere katılmayacağını belirtmiş ve bu tasarrufu bir beyanname ile kamuoyuna duyurmuştu.¹⁷⁴² Parti, 1946 seçimlerinde yaşanan usulsüzlükleri şiddetle eleştirmişti. TSP'nin yayın organı Örfi İdare Komutanlığı tarafından huzuru bozmak suçuyla kapatılmıştı.¹⁷⁴³ Parti, 1949 ara seçimlerine katılma kararı almış ancak uygulanmamıştı.¹⁷⁴⁴

TSP, kuruluşundan dört ay sonra sıkıyönetim komutanlığı kararıyla kapatılmış¹⁷⁴⁵, Esat Adil, İhvan Kabakçıoğlu, Aziz Uçtay ve Macit Güçlü tutuklanmıştır.¹⁷⁴⁶ Partiye ait sendikalar yasaklanmıştır. Gerçek Gazetesi ve Gün Dergisinin yayın hayatına son verilmiştir.¹⁷⁴⁷ Parti kurucuları İstanbul Ağır Ceza

---

¹⁷³⁷ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri**, Toker, Yayınları, İstanbul 1979, s.279-281; Dimitir Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi Kısa Tarihi**, Belge Yayınları, İstanbul 1978, s.154-156.

¹⁷³⁸ Tefrik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.406.

¹⁷³⁹ Gökmen, a.g.m., s.173.

¹⁷⁴⁰ "Sosyalist Partinin Faaliyetleri", **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1946, s.3.

¹⁷⁴¹ Partinin 1946 seçimlerine katılmadığına dair silsileli bir nakilcilik mevcuttur. Mesela bkz. Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.367; Tunaya, a.g.e., s.697; Teziç, a.g.e., s.282. Kaştan'ın TSP hakkında verdiği malumat ise külliye yanlıştır. Bkz. Yüksel Kaştan, "Türkiye'de Demokratikleşme Hareketleri İçinde Sivil Toplum Örgütleri (1945-1960)", **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3(32), Güz 2006, s.77.

¹⁷⁴² "TSP Seçim Beyanname", **Gerçek**, 8 Temmuz 1946, s.1.

¹⁷⁴³ "İki Gazete Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1946, s.1.

¹⁷⁴⁴ "Küçük Haberler", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1949, s.2.

¹⁷⁴⁵ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kurlangıç yayınları, Ankara 2004, s.226.

¹⁷⁴⁶ "Komünistlik Tahrifatı Yapanların Davası", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1947, s.2.

¹⁷⁴⁷ "Sıkıyönetim Komutanlığının Tebliği", **Yeni Sabah**, 17 Aralık 1946, s.1, 3.

Mahkemesi tarafından argılanarak beraat etmiştir.¹⁷⁴⁸ Parti, 1950 yılında yeniden kurulmuş, 1952’de tekrar kapatılmıştır. Esat Adil ve arkadaşları sekiz yıl süren uzun bir yargılamadan sonra bir kez daha beraat etmiştir.¹⁷⁴⁹

3.14. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 24 Mayıs 1946’da Atatürk’ün özel kalem müdürlerinden Sabit Şevki Şeren¹⁷⁵⁰ tarafından kuruldu. Partinin kurucuları arasında Emekli Subay Orhan Taner ile Ticaret Odası Katiplerinden Fehmi Ünal’da bulunuyordu.¹⁷⁵¹ Partinin kuruluş amacı, demokratik prensiplere sahip çıkmak, parti programını vatandaşlar arasında yaymak, genel ve mahalli bütün seçimlere katılmak ve vatandaşın refah ve saadetini sağlamaktı. Partinin geçici merkezi ise İstanbul’du.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, 43 maddeden oluşan son derece ayrıntılı bir tüzüğe sahipti. Parti tüzüğüne, militarize edilmiş otoriter bir literatür hakimdi. Parti merkezi ile organları arasında direktif, talimat, takip ve murakabeye dayanan katı ve kat’i bir disiplin vardı. Partinin bütün teşkilatı Genel başkanının tahakkümü altındaydı. Genel Başkan, emir verme, parti adına söz söyleme, dilediğini atma ya da atamada sınırsız bir güce sahipti.¹⁷⁵²

TSİP’nin parti programı da son derece genişti. Program, anayasa, hak ve hürriyetler, kanunlar, kamu işleri, adalet, aile ve nüfus işleri, milli terbiye, sosyal müesseseler, milli müdafaa, ekonomik teşekküller, ticaret işleri, maliye ve milli hazine, münakale ve muhabere meselesi, köy ve köylünün vaziyeti, neşriyat, teftiş ve murakabe faaliyetleri ile milletlerarası münasebet başlıkları altında toplanan 157

¹⁷⁴⁸ “46 Komünistin Duruşması Dün Sona Erdi”, **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1948, s.1.

¹⁷⁴⁹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1999, s.205.

¹⁷⁵⁰ Sabit Şevki Şeren, Mülkiye mezunudur. Atatürk’ün sağlığında özel kalem müdürlüğü yapmıştır. Muş ve Ağrı’da Kaymakam ve Hukuk Müdürü olarak çalışmıştır. 28 Eylül 1961de İstanbul’da vefat etmiştir. Öğretmen Münevver Hanımla evlenen Şener’in Turgay ve Oğuz adlı iki çocuğu bulunmaktadır. Bkz. “Turgay ve Oğuz Şeren’in Babaları Vefat Etti”, **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1961, s.6; “Kaymakamlar Arasında”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1952, s.5.

¹⁷⁵¹ “Türkiye Sosyalist İşçi Partisinin Teşekkülüne Müsaade Olundu”, **Yeni Sabah**, 10 Haziran 1946, s.2. Partinin İçişleri Bakanlığına sunduğu kuruluş dilekçesinde parti müessisleri arasında Fehmi Ünal ve Orhan Taner’in isim ve açık adresleri bulunmaktadır. Ancak bu isimler parti nizamnamesinde yer almamaktadır. Nizamnamenin son bölümünde parti kurucusu olarak Hüseyin Türkgeldi ve Hasan Yaşatürk’ün isim ve açık adresi bulunmaktadır.

¹⁷⁵² “Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Nizamnamesi”, **Dernekler**, s.295-301.

maddeden oluşuyordu. Parti sosyalist bir ideolojiden daha çok sosyal-demokrat bir kimliği ifade ediyordu.

Programın ilk üç maddesi anayasanın ruh ve manasını zayıflatan ifadelerden arındırılmasını istiyordu. Dilimizin mana ve mahiyeti ile nizam ve insicamına zarar veren kelimelerin atılması, gramer ve imlanın karakterize edilmesi gerekli görülüyordu. Dördüncü madde romantik bir milliyetçiliğe dönüşüyor, düşman lirik ve epik bir üslupla tehdit ediliyordu.

Parti programı devlet ve vatandaşın görev ve yükümlüklerini yeniden tanımlıyordu. Devleti, vatandaş için, vatandaşlar tarafından kurulmuş bir teşekkül, vatandaşı bu teşekkülün cevheri aslisi olarak kabul ediyordu. Cumhuriyet rejimi, “*hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” vecizesiyle kutsanıyordu. Tek dereceli seçim gizli oy, açık tasnif ve cumhurbaşkanının tarafsızlığı vurgulanıyordu.¹⁷⁵³

İnsan Allah’ın varlık, azamet ve kudretinin canlı bir timsali ve paha biçilmez mukaddes bir varlık olarak tanımlanıyordu. Irk, din, cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşların fikir ve ifade özgürlüğü, toplanma, seyahat etme, inandığı dine bağlanma, ibadet ve merasim yapma, çalışma, cemiyet ve cemaat kurma, asgari geçim ve yaşama hakkına saygı gösterilmesi isteniyordu. Ayrıca her ailenin bir eve, yeteri kadar eşyaya, radyoya, motorlu ve motorsuz vasıtaya, hayvana, toprağa, bağ ve bahçeye sahip olması arzu ediliyordu.

Program bürokrasi ve kırtasiyeciliğe savaş açıyordu. Kamu işlerinin en kısa yoldan, en basit ve en seri yöntemlerle yürütüleceği, formalitenin kaldırılacağı belirtiliyordu.

Yargı bağımsızlığı ile sosyal nizam ve adalet “*tam mahkeme*” ve “*tek muhakeme*” ifadesiyle formülize ediliyordu. İstinaf mahkemeleri ve seyyar sulh mahkemelerinin kurulması, tazib ve işkencenin intibah ve ıslaha dönüştürülmesi, suçlunun sosyete kazandırılması ve idam cezasının tam anlamıyla kaldırılması üzerinde duruluyordu.

Memleketin geleceği ailenin sadakat ve mutluluğuna bağlanıyor, aile, anne ve baba yeniden tanımlanıyordu. Baba ailenin reisiydi ve bütün ömrünü karısının ve çocuklarının saadetine adamalıydı. Baba rahat ve zevkini evinde aramalıydı. Anne yuvasına sadakat ve ölçüsüz fedakarlık hissiyle bağlanmalı, çocuklarını aziz ve

---

¹⁷⁵³ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 79.524.22-2/3, 08.07.1946.

mübarek analık duygusuyla bağrına basmalı, onlara insanlığın ilk esaslarını öğretmeliydi. Evlilik vazifesi siyasi ve sosyal sorumluluklarımızın en mukaddesiydi. Aile müessesemizi kemiren, evlilik dışı münasebetlerle, sosyemizi tehdit eden fuhuşla mücadele etmek bütün vatandaşların ve hükümetin müşterek vazifesi idi.

Partinin eğitim modeli milli ve manevi değerlerle güçlendirilmişti. Parti, bütün vatandaşların, milli, ahlaki ve dini anane ve akideye göre yetiştirilmesi taraftarıydı. Türk çocuğu, milli his ve vatan muhabbeti yüksek, şeklen ve fikren müeddeb bir vatandaş olmalıydı. İlk ve orta öğretime zecri ve meccani bir hüviyet kazandırılmalıydı.

Parti, din hususunu, insanlığın en eski müessesesi olarak telakki ediyordu. Dinin, insanı delaletten, zulüm ve zulmetten kurtaracağı, iyiye, doğruya ve güzele sevk edeceği belirtiliyordu. Diyanet İşlerinin ve laikliğin önemi ise unutulmuyordu.

TSİP, mahalli idare ve iradenin güçlendirilmesi ile muhtariyet prensibini savunuyor, eyalet, vilayet, nahiye, mahalle ve köylerin Halk Meclisleri tarafından yönetilmesini istiyordu. Emniyet teşkilatının birleştirilmesi, dilencililiğin, temellik ve tufeyliliğin yasaklanması, grev ve sendikal hakların tanınması, özel sermayenin desteklenmesi, serbest ticaret politikasının benimsenmesi, kooperatifçiliğin teşvik ve himaye edilmesi ve köylüye toprak dağıtılmasını vaat ediyordu.

Parti, dünya milletlerinin sulh ve sükun, refah ve saadet içinde yaşamalarını temenni ediyor, insanlığın sosyalizmin geniş, mutedil, yapıcı, koruyucu ve birleştirici prensipleri altında tek dünya ve tek devlet halinde yaşamasını umut ediyordu.¹⁷⁵⁴

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, İstanbul dışında herhangi bir varlık gösteremedi. Sultanahmet ve Kasımpaşa şubelerinden başka hiç bir örgütlenme gerçekleştirmedi. Partinin Liberal Demokrat Partiyle birleşme planı her iki parti tarafından yalanlandı.¹⁷⁵⁵

TSİP, 1946 seçimlerine katıldı fakat İstanbul dışında aday göstermedi. Parti, Fehmi Ünal, Şevki Süner, Sami Korcan, Dr. Hrant Peştemalci, Şevket Çaylav, Hilmi Günaydın, Hulusi Göymen ve Necati Tarhan'ın adaylığını açıkladı.¹⁷⁵⁶ Ancak partili

¹⁷⁵⁴ **BCA**, F.K. 30.01.00.00, Y.N. 79.524.22-4/15, 08.07.1946; **Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Program ve Nizamnamesi**, İstanbul 1946, s.3-17.

¹⁷⁵⁵ "T.S. İşçi P.De", **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1946, s.2.

¹⁷⁵⁶ "Türk Sosyalist İşçi Partisi İstanbul Adayları", **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1946, s.3; "İki Parti Birleşiyor", **Gerçek**, 8 Temmuz 1946, s.1.

adayların hiç biri seçimi kazanamadı. Parti, kuruluşundan iki yıl sonra infisah ederek dağıldı. (10 Eylül 1948)¹⁷⁵⁷

---

¹⁷⁵⁷ Teziç, a.g.e., s.283.

SONUÇ

Türk siyasal hayatı iktidar, muhalefet ve iktidar-muhalefet ilişkileri konusunda tanıdık reflekslere sahiptir. Bu refleksler umumileşerek gelenek halini almıştır. Bunlardan ilki Yeni Osmanlılardan tevarüs eden romantik hürriyetçiliktir. Yeni Osmanlılar hürriyete lirik bir hüviyet kazandırmış, onu içerikten ve gerçeklikten uzak mottolara dönüştürmüştür. Bu anlayış hürriyet kavramına olağanüstü bir anlam ve misyon kazandırırken iktidar ve muhalefeti hürriyet etrafında şekillenen sansasyonel vaatlere sürüklemiştir.

Siyasal tarihimizin gelenekselleşen reflekslerinden en belirginini iktidar ve muhalefet arasındaki uzlaşmaz çelişkidir. Siyasal hayatımız, ikilemlerle inşa edilmiş, reddeden, ötekileştiren ve yok sayan bir zihniyete sahiptir. Muktedir, daima muvaffak, muhakkak, mükemmel, meşru ve çoğu zaman olağanüstü, muhalefet ise muzır, hasım ve öteki olarak red ve resmedilmiştir. Bu yanlış zihniyet, muhalifi mağdur ve mazluma, muktediri ise mağrur ve zalime dönüştürmüştür. İktidarın muhalefet konusundaki kaygıları, muhalefetin gelecek hususundaki korkuları olmuştur. Bu korku Hürriyet ve İtilaf, İkinci Grup ya da Demokrat Parti adlı müttefik bir cepheye dönüşmüştür. Ve bu tutum neredeyse bir hadiseler sarmalı halini almıştır.

Türk siyasal hayatının genel özelliklerinden biri de muhalefetin diyalektik çatışmayı hiçe sayan kimliğidir. Bu bağlamda siyasal muhalefet bir anti-tez üretmemiş ve karşıtların çatışmasından beslenememiştir. Böylece karşıtların çatışması yerine eşitlerin ve benzerlerin sürtüşmesi gerçekleşmiş, iktidar ve muhalefet arasında ideolojik ayrışmadan daha çok kadro mücadelesi sürdürülmüştür.

Bu umumi değerlendirmeden sonra döneme ait bazı özel hususiyetleri şöyle açıklayabiliriz: Cumhuriyet döneminde Türk siyaseti geleneksel tutum ve davranışlarını sürdürmüştür. Devletçi-seçkin zümre, jakoben, elitist ve Bonapartist reflekslerini siyasal ve toplumsal yaşamı dönüştürmeye adanmıştır. Mütedeyyin-muhafazakar-gelenekçi liberaller ise sınıftan yoksun, kolektif bir eleştiri geliştirmiştir. İktidar-muhalefet ilişkileri çarpık ve çelişkilerle dolu bir seyir izlemiştir. Muhalefet iktidarı devirmek, iktidar ise muhalefeti yok etmek istemiştir.

Bu anlayış politik geleneği müşterek belleğe nakşedilmiş elim hatıra ve tecrübelere mahkum etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, CHP'nin halk üzerindeki itibarını yerle bir etmiştir. Tek partiye bağlı tek örgütlü otoriter bir düzen arayışı, halka ve halkın değerlerine yabancılaşan bir yönetim anlayışı, Milli Korunma Kanununun neden olduğu anti-demokratik uygulamalar, enflasyonist politikaların darmadağın ettiği ücretli sınıflar, yolsuzluk ve spekülasyonun yoksullaştırıp yalnızlaştırdığı hayatlar zihinsel ve zorunlu bir dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu elim manzara Sovyet tehdidi karşısında zorunlu bir tercihe dönüşmüştür. Batının desteğine olan ihtiyaç Batı tipi bir siyasal hayatı gerekli kılmıştır.

Dönemin ilk siyasal oluşumu Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisidir. Demirağ, tipik bir milyonerdi. Devlet müteahhitliği adı verilen kaynak transformasyonu ile olağanüstü bir servete kavuşmuş, ancak bürokrasi karşısındaki hayal kırıklığı İnönü ve Halk Partisine karşı hissi bir muhalefete dönüşmüştü. Partinin kurucuları arasında Hüseyin Avni Ulaş ile Cevat Rifat Atilhan da bulunuyordu. Bu üç isim üç farklı kutubu işaret ediyor ve aralarında herhangi bir fikir birliği bulunmuyordu. Ancak Halk Partisinin kitleler nezdinde sahip olduğu vaziyet ile siyasi-iktisadi başarısızlık ve kırgınlıklar onları müşterek bir ideal çevresinde birleştiriyordu. Bu durum bir çeşit modus vivendi (menfaat birlikteliğini) anımsatıyordu.

Nuri Demirağ, “denetimli muhalefet” geleneğine aykırı bir profile sahipti. Bir parlamenter değildi ve siyasal deneyimi bulunmuyordu. Kullandığı dil ve üslup, siyasal literatürden uzak ve ironikti. Partinin kuruluş maksadını “bir parti kurmakta mahzur olup olmadığını anlamak” ve “çok sesli bir siyasal hayatın varlığı için yardımcı olmak” şeklinde ifade ediyordu.

Parti programının büyük bir ekseriyeti dini, ahlaki ve manevi değerlere hasredilmiş durumdaydı. “sosyal hayatın içki ve kumardan uzak ahlaki temellere dayandırılması, gençliğin motorize edilmesi ve liberal muhafazakar bir sistemin takip edilmesi” üzerinde duruluyordu. Alkolden, oyundan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten ve zulumkarlıktan kaçınmak öğütleniyordu.. Feragat, fedakarlık, ahlak, doğruluk, servet ve sıhhat idealize ediliyor, atalet ve betaet ise lanetleniyordu. Partiye ait program ve nizamname son derece yetersizdi. Parti organının görev ve

yetkilerinden, örgütlenmeye kadar hemen her husus ihmal edilmiş vaziyetteydi. Satır aralarına sirayet eden üslup siyasi gelenek ve alışkanlıklardan uzak sübjektif ve ütöpik bir evreni resmediyordu. Ruhani ve ilahi bir paradigma arzusu siyasi literatürü ilkelleştirip ironiye dönüştürmekle kalmıyor, müntesiplerini maziye mahkum histerik bir hayale mahkum ediyordu.

Demirağ'ın Kalkınma Partisi siyasetten daha çok parti içi muhalefetin vesile olduğu çatışma ve çelişkilerle anıldı. Demirağ kurucusu ve koruyucusu olduğu partiden defalarca uzaklaştırıldı ve bu hizip ve hesaplar dünyada eşine az rastlanır bir örneğe dönüştü. Milli Kalkınma Partisi, kamuoyu tarafından ciddiye alınmadı. Demirağ'ın basın toplantılarında ikram ettiği kuzu ise partinin “kuzu partisi” olarak anılmasına ve hatırlanmasına neden oldu. Parti ve partiye ait tüm değerler ironik bir üslup ve muameleye mahkum edildi. Ve bir süre sonra parçalanarak dağıldı.

Sürecin en önemli figürü Demokrat Partiydi. Demokrat Parti, denetimli muhalefetin farklı bir versiyonuydu. Kurucuların kişiliği ve mazisi milletçe biliniyordu ve Halk Partisi ile kurucular arasında asgari müşterek değerler etrafında anlaşılır bir mutabakat bulunuyordu. Bu durum iddia edildiği gibi muvazaadan daha çok mutabakatı andırıyordu. Zira ulusal ve uluslararası konjonktür çok partili, çoğulcu bir demokrasiyi tercihten çok mecburiyete dönüştürüyordu. Bu manada muhalefet; iktidar ve muhalif için ontolojik ve anlaşılabilir bir zarureti ifade ediyordu. Bu durum kommansalist bir ilişkiye benziyordu. Birbirine rağmen birlikte var olmak anlamlı bir paradoksu formüle ediyordu.

Partinin umumi prensipleri Halk Partisinden çok da farklı değildi. Bu durum anayasanın ikinci maddesinin siyasi partiler tarafından benimsenme zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Şeklen ve kerhen iktibas edilen ilkeler, liberal bir izahla yeniden tanımlanıyor, “her türlü ayırıcı temayülleri reddeden milliyetçilik telakkisi bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk” kabul ediyordu. Laiklik, mutlak bir liberalizm olarak tasavvur ediliyordu. İnkılapçılık, “değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek”, halkçılık ise “halk için halkla beraber” vecizesiyle açıklanıyordu.

İki parti arasındaki en belirgin fark devletçilik tanımından kaynaklanıyordu. Halk Partisinin ferdi cemiyet hayatının bir uzvu olarak telakki ettiği ülkücü felsefesi,

Demokrat Parti programında fertçi bir dünya görüşüne dönüşüyordu. Ferdin muhtariyet ve istiklali evrenin mihveri olarak kabul ediliyordu.

Farklı tabiat, temayül, kimlik ve kişiliğin vulgar (bayağı, sıradan) bir ideoloji ile kurumsallaşarak ötekileştirdiği Demokrat Parti, siyasal gelenek ve pratiğe uygun, tanıdık bir sürecin takipçisi durumundaydı. Hürriyeti romantik bir içeriğe mahkum ederek ona hissi ve muhayyel bir mana kazandırmıştı. Siyasal muhalefeti bir kez daha birleşik bir cepheye dönüştürmüş, rejimin reddettiği, ötekileştirdiği, sürgün ve hapsettiği bütün unsurları yeniden harekete geçirmişti. Siyasal hayatı, politik mistifikasyon (gizemleştirme) vasıtasıyla yeniden inşa ederek mağduriyet üzerinden meşruiyet kazanan tanıdık bir temsili sahneye koymuştu. Böylece trajik bir masal kahramanı olmayı başarmıştı.

Demokrat Partinin asıl başarısı siyasal alışkanlıkları terk etmesiydi. O; sosyal bir mobilizasyon başlattı. Mitingler vasıtasıyla halka ulaştı. Köy kahvehane ve hanelerini ziyaret etti. Mütevazı ve müşfik bir karakter çizdi. Taşranın hissiyat ve arzularına olağanüstü bir alaka gösterdi. Bu kesin ve keskin tavır onu iktidara taşıdı.

“Merkez”e karşı, çok kutuplu “çevresel” güçleri temsil eden Demokrat Parti, bürokrasinin mutlak otoritesine karşı geleneksel ve evrensel ilkeler çevresinde ve çerçevesinde beliren, birleşen ve güçlenen farklı toplumsal sınıflar, asgari müşterek değerler etrafında birleşen farklı kutuplar, tek parti sistemine karşı olanlar, çok partili devlet anlayışına sahip çıkanlar, Halk Partisine karşı mesafe koyanlar veya Halk Partisinde aradığını bulamayanlardan oluşan siyasal ve hukuki bir sığınağı ifade ediyordu. Bu kompleks yapı farklı tabiat, mizaç ve karaktere sahip müessis ve müntesipler vasıtasıyla kaosa sürükleniyordu. Bayar’ın, sabır, metanet ve tahammülü, Öner’in fevri, hesapsız ve ölçüsüz refleksleriyle çatışıyor, Menderes’in, soğuk ve mesafeli tavrı, Mareşal’in heyecanlı fitratıyla çelişiyordu. Köprülü’nün, gurur ve enaniyeti ise Bölükbaşı’nın mahcup ve mütevazı meşrebine ters düşüyordu. Kurucular ve katılımcılar arasındaki uyumsuzluk bundan ibaret değildi. Kurucular Halk Partisi ekolünden gelmişlerdi. Katılımcılar ise bütün hayatları boyunca Halk Partisine karşı durmuşlar, üstelik herhangi bir otoriteye bağlanmayı da şiddetle reddetmişlerdi.

12 Temmuz Beyannameesi, parti içindeki çatışmayı çözülmeye dönüştürdü. Demokrat Parti müfrit ve mutedil olmak üzere iki keskin hizbe bölündü.

Cumhurbaşkanının Doğu seyahati ve ödenekler meselesi parti içindeki çatışmayı kronik bir buhrana dönüştürdü. Ve Demokrat Parti ihraç, ihtar ve istifalarla büyük bir revizyon gerçekleştirdi.

Demokrat Partinin, disiplin gerekçesiyle gerçekleştirdiği tasfiye hareketi kurucuların tahakkümü ile keyfi idare ve iradesine sahne oldu. Ancak bu durum kamuoyu tarafından doğru olarak okunamadı. Demokrat Parti içinde birlik ve beraberliğin muhafazası istikrarlı bir demokrasinin gereği olarak algılandı. Parti içi çatışmanın keyfiyet ve içeriği dikkate alınmadı. Böylece tek parti istibdadına son vermek için başlatılan bir mücadele yeni baskı ve istibdat usulleriyle devam etti.

Millet Partisi 20 Temmuz 1948'de kuruldu. Yeni parti Demokrat Partiden farklı bir zümreye hitap ediyordu. Demokrat Partinin egemen sınıflara dayanan toplumsal yapısı, Millet Partisinde taşralı bir kisveye bürünüyordu. Bu durum milli ve manevi değerlerle bezenmiş bir program ve lisanı son derece anlamlı kılıyordu.

Parti programı alışılmışın dışında farklı bir zihniyeti ifade ediyordu. Halk Partisinin siyasal ve anayasal ilkeleri yeniden tanımlanıyordu. Bu manada Türk siyasal hayatında ilk kez türdeş bir oluşumdan kaçınıyor, orijinal bir parti olmayı başarıyordu. İktisadi açıdan liberal, gelenekler bakımından muhafazakar bir demokrasiyi temsil ediyordu. Partiye ait siyasal doktrin, Batı tipi bir demokrasiyi idealize etmekle birlikte tekamüle dayanan yeni düşüncelere de yer veriyordu. Partiye ait tüzüğün Halk Partisi, Demokrat Parti ve diğerlerinden herhangi bir farkı bulunmuyordu. Parti içi disiplin ve demokrasiye ayrılan maddeler ise mükerrer, sığ ve kısır bir döngüyü ifade ediyordu.

Millet Partisi, geleneksel-muhafazakar yapısına rağmen bir kitle partisi olamadı. Kurucuların farklı zihniyet ve zıt karaktere sahip, ani ve fevri kişiler olması partinin başarısızlığını artırdı. Parti mensuplarının şiddete vardığı nefret dili ve agresif reflexleri toplumsal huzur ve mutabakatı baltalayacak mahiyetteydi. Kurucularının birbirinden kopuk, bağımsız hareketi de partiye puan kaybettirdi. Halk Partisi ve Demokrat Parti'ye yöneltilen eleştiri ise cinneti anımsatan histerik bir tavra dönüştü. Şiddet, nefret, kin ve hakaret etkileyici olmaktan çıktı hatta, sıradan bir üslup halini aldı. Millet Partisi, sahip olduğu ideolojiye iktisadi bir içerik de kazandıramadı. Batı tipi demokrasi hayalini, altı oka getirdiği eleştiriyi temellendirmeye çalıştı. Öner ve Çakmak'ın zamansız ölümü ile Bölükbaşı, Bayur,

Arna ve Aldoğan hakkındaki tahkikat ve takibat hezimetini daha da tetikledi. Bu durum partiyi mukadder ve kaçınılmaz bir yokluğa mahkum etti.

1945 ile 1950 yılları arasında irili ufaklı pek çok parti kuruldu. Bu siyasal teşekküller, birbirinden kopuk, mükerrer ve çoğu zaman anlamsız ifade ve mottolarla zenginleştirilmiş, ayrıntılı bir metodoloji sunmaktan aciz, sansasyonel oluşumlardı. Parti programlarının bir kısmı kaotik ve çelişkilerle bezenmiş bir paradigmayı işaret ediyordu, parti kurucuları ise fantastik ve ütöpik bir evrenin demagoglarını hatırlatıyordu. Hatta partilerin isim ve ideolojisi arasında kesin ve kat'i bir vuzuhsuzluk bulunuyordu. Bazıları ise doktriner yönden oldukça zayıftı. Çoğu, İstanbul dışında, kurulduğu ilçede hatta parti binasında bile varlık gösteremeyen çapsiz, kadrosuz ve geçici hareketlerdi.

Sol partiler, diğerlerine göre daha tutarlı bir duruşa sahipti. Ancak solun gelenek ve otoriteyle yaşadığı ontolojik ve ideolojik çatışma onu kitlesel bir itibarsızlık ile illegal bir örgütlenmeye mahkum etti. Sol, uluslararası konjonktür ile Batıya meyyal hayal ve arzulara kurban edilerek öteki olmaya zorlandı.

Türkiye'de yeni bir toplumsal ve siyasal sistemi kurmayı amaçlayan modern ve bağımsız bir sol hareketin doğuşu otoriteye ve sosyal örgütlenmeye ilişkin geleneksel anlayışın yıkılmasına bağlıydı. Solun materyalist güç esasına dayanan siyasal iktidar arayışı ile sosyal örgütlenmeyi iktisadi kavramlarla açıklamaya çalışan iktisat anlayışı, iktidar ve otorite konusundaki geleneksel yaklaşımla uzlaşmaz bir çelişkiyi ifade ediyordu. Bu durum sol cereyanları gelenek ve otoriteye tevcih edilen ontolojik ve ideolojik bir çatışmaya sürüklüyordu.

Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçişi solun durumunu pek etkilememiştir. TKP, İkinci Dünya Savaşından sonra demokratik hürriyetlerden yararlanarak ihtilale müsait bir zemin hazırlamak için cemiyetteki bütün mukavemet unsurlarını zayıf ve takatsiz düşürmeye çalışmıştır. İçtimai nizamın bağlarını koparmak için cemiyetin bütün müesseselerine, manevi desteklerine hücum etmiş, memnuniyetsizlikleri körükleyerek sosyal ve ekonomik düzeni bozmak istemiştir. Bu durum hükümeti, sola kapalı bir demokrasi modeline mahkum ederken komünizmi konjonktürel bir araca dönüştürmüştür.

TKP bünyesinde cereyan eden bölünme çok partili sistem içinde de devam etmiştir. Bu bölünme TKP'yi aynı davaya hizmet eden iki legal partiye

dönüştürmüştür. Esat Adil, TKP'nin örgütsel davranışlarına karşı çıkarak tepeden inme bir sendikacılığı savunmuş, Türkiye'ye özgü yerli bir sosyalizme inanmıştır. Bu durum TKP'nin yeraltı lideri Şefik Hüsnü'yü de harekete geçirmiştir. Hüsnü, disiplinli bir partinin illegal platformda devamını savunurken, yer altı kadrolarının deşifre edilmesine karşı çıkmıştır. Şefik Hüsnü, Esat Adil'in sendikacılık tezini de anti-demokratik bularak eleştirmiştir. Böylece Türk sosyalizmi ilk kez örgütsel bir bölünmeyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi uzun ömürlü olamamıştır. Recep Peker hükümeti sosyalist muhalefeti bertaraf ederek dağıtmıştır. Her iki parti "içtimai bir zümrenin diğer zümreler üzerinde tahakkümünü sağlamaya yönelik çalışmaları" nedeniyle kapatılmıştır. Partilere ait sendika ve gazeteler de yasaklanmıştır.

İrkçı-Turancı görüşler ise 1944 olaylarıyla bastırılmıştır. Ve geriye müfrit vaatlerle hissiyata dokunan, sığ ve kısır partiler kalmıştır.

Dönemin siyasal muhalefeti siyasal hayatı dönüştürebilecek mahiyette değildir. Ne Demokrat Parti ne de diğerleri ülkeyi yönetebilecek deneyim ve kadroya sahip değildir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisinin 27 yıllık iktidarı Türk siyasetini alternatif aramaya zorlamış, CHP karşıtlığı müttefik bir cepheye dönüşmüştür. Bu bağlamda muhaletin dönüşümü muhalefetten daha çok harici, dahili, kurumsal ve hukuksal gelişmelerin neden olduğu zecri ve cezri bir değişikliği ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Emekli Sandığı Arşivi
T.B.M.M. Arşivi ve Kütüphanesi

B. RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi
Düstur
Resmi Gazete
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi

C. KİTAPLAR

Abadan, Yavuz; **Türk İnkılabı Tarihi Notları**, Ankara 1956.

Adı İle Münasebeti Olmayan Bir Parti, İdeal Matbaası, Ankara 1954.

Adıgüzel, Bahattin; **Türk Havacılığında İz Bırakanlar**, Ankara 2003.

Adnan Menderes'in Bütçe Umumi Heyeti Hakkındaki Demeci, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, S.1, Sakarya Basımevi, Ankara 1946.

Ağaoğlu, Samet; **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul 1972.

_____; **İki Parti Arasındaki Farklar**, Arbas Matbaası, Ankara 1947.

_____; **Kuvayi Milliye Ruhu**, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul 1964.

_____; **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1969.

_____; **Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

_____; **Arkadaşım Menderes Marmara'da Bir Ada**, Alkım Yayınları, İstanbul 2004.

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2007.

Ahmad, Feroz-Bedia Turgay Ahmad; **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Haz. Murat Koraltürk, C.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Akandere, Osman; **Millî Şef Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Akar, Atilla; **Bir Kuşağın Son Temsilcileri Eski Tüfek Sosyalistler**, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.

Akar, Rıdvan; **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Akbal, İsmail; **Derin Cinayetler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Akbaş, Rahmi; **Mareşal Fevzi Çakmak 1876-1950**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.

Akın, Fehmi; **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Akkerman, Naki Cevat; **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara 1950.

Aksöz, İbrahim; **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.

Akşin, Sina; **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

_____; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırılmaç Yayınları, Ankara 2004.

_____; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınları, İstanbul 1983.

_____; **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Yayınevi, Ankara 1994.

_____; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Akşit, Baha; **Kısaca Celal Bayar**, İstanbul 1987.

Akyol, Hüseyin; **Türkiye'de Sağ Örgütler Bölüne Bölüne İktidar Olmak**, Phoenix Yayınları, Ankara 2011.

Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phonix Yayınları, Ankara 2004.

Aldoğan, Sadık; **Terbiye Ruhî ve Ahlakî Kuvvetler**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1945.

_____ ; **Halk Hakimiyeti ve Politika Hürriyeti**, Kenan Matbaası, İstanbul 1947.

Alpay, Cemil; **Türk Sosyal Demokrat Partisi Beyannamesi**, yyy. 1949.

Anadol, Cemal; **Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti**, Yeni Kuvayi Milliye Yayınları, İstanbul 2004.

Arcayürek, Cüneyt; **Bir İktidar Bir İhtilal 1955-60**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Artvinli, Fatih; **Osman Bölükbaşı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

Aslan, Yavuz; **TBMM Hükümeti, Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

Aşgın, Sait; **Toplumsal, Siyasal ve Uluslar arası İlişkiler Boyutlarıyla Türkiye'nin Demokrat Partili Yılları**, Karaman 2001.

Atalay, Mustafa; **Aslanköy Faciası**, Konya 1950.

_____ ; **Celal Bayar ve Hayatı**, Ankara 1958.

Ataoğlu, Ergün; **Adnan Menderes**, Nokta Kitap, İstanbul 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.3, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1987.

Ataünal, Aydoğan; **Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler**, MEB Yayınları, Ankara 1993.

Atay, Falih Rıfıkı; **Çankaya**, İstanbul 1984.

Ateş, Toktamış; **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1997.

Atsız, Nihal; **En Sinsi Tehlike**, Aylık Kurt Yayınları, İstanbul 1943.

Avcıoğlu, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni**, C.1, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.

Aybar, Mehmet Ali; **Zincirli Hürriyet Sahibi Mehmet Ali Aybar'dan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'a Açık Mektup**, Sakarya Basımevi, Ankara 1948.

_____ ; **Tahkimin İki Dünya Arasında Umumiliğe ve Mecburiliğe Doğru İstihaleleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.

_____ ; **Yarımın Barış Düzeni Hakkında Düşünceler**, Kenan Matbaası, İstanbul 1945.

Aybars, Ergün; **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Yayınları, İzmir, 2006.

_____ ; **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir 1988.

Aybek, Şahin; **CHP Tarihi**, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2009.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

_____ ; **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Azak, Gürbüz; **Ben Adnan Menderes**, Zafer Yayınları, İstanbul 1957.

Baban, Cihat; **Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Bağlum, Kemal; **Anı Politik**, Bilgi Yayınları, İstanbul 1991.

Banoğlu, Niyazi Ahmet; **Mareşal Fevzi Çakmak**, Türk Kahramanları Serisi, İstanbul 1943.

Bartu, Ağâh; **Siyasî Mühim Bir Dava: Demokrat Parti ve Yüzellilikler**, Doğanlar Basımevi, İzmir 1947.

Barutçu, Ahmet Faik; **Siyasî Anılar**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

Başar, Zeki; **Erzurum Kongresi**, Atatürk Basımevi, Erzurum 1979.

Başol, Koray; **Türkiye Ekonomisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir 1983.

Baydar, Ertuğrul; **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ankara 1978.

Bekata, Hıfzı Oğuz; **Birinci Cumhuriyet Biterken**, Yeni Matbaa, Ankara 1960.

Bekmen, Münir Müeyyet-Feridun Fazıl Tülbentçi; **İkinci Cihan Harbi Kronolojisi**, C.VI, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1948.

Belli, Şemsi; **Ağabeyim Mustafa Kemal**, İstanbul 2005.

Beriş, Hamit Emrah; **Tek Parti Döneminde Devletçilik**, Liberte Yayınları, Ankara 2009.

Berkes, Niyazi; **Unutulan Yıllar**, Haz. Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

_____; **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1946.

Beyanname, Halk Basımevi, İstanbul 1946.

Biberoğlu, Kemal; **Demokrat Parti ve Sonrası Anılarım**, Ankara 1997.

Bila, Hikmet; **CHP Tarihi 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara 1979.

_____; **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yayınları İstanbul 1987.

Bilge, Suat; **Güç Komşuluk Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.

Bilgiç, Sadettin; **Hatıralar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Bilginer, Recep; **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Birand, Mehmet Ali-Can Dünder-Bülent Çaplı; **Demir Kırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

Birinci, Ali; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

Boratav, Korkut; **Türkiye’de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara 1982.

Bozarıslan, Hamit; **Şefik Hüsnü ve Sonrası**, Eylem Yayınları, İstanbul 1980.

Bozdağ, İsmet; **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.

_____; **Celal Bayar**, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, İstanbul 1986.

_____; **Değişim Şafağı**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

_____; **Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar**, Emre Yayınları, İstanbul 2005.

Bozkurt, Celal; **Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü Bugünü İdeolojisi**, yyy. 1968.

Bozkurt, Rauf-Şeref İba; **100 Soruda Parlamento**, Nobel Yayınları, Ankara 2004.

Bölükbaşı, Osman; **Suikast İftirasının İçyüzü ve Celal Bayar**, Ankara 1949.

Buğra, Ayşe; **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

Burçak, Rıfık Salim; **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

_____ ; **Türk Sovyet İlişkilerine Genel Bakış**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

_____ ; **İnönü ve Demokrasi**, Doğu Matbaası, Ankara 1950.

_____ ; **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Nurol Matbaası, Ankara 1998.

_____ ; **Türkiye’de Millî İradenin Zaferi**, Demokratlar Klubü Yayınları, Ankara 1994.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultayında Genel Başkan İsmet İnönü’nün Söylevi, Ankara 1947.

C.H.P. Ankara Merkez İlçe 1 Aralık 1945 Kongresi, Çankaya Matbaası, Ankara 1945.

C.H.P. Ankara Merkez İlçesi 1949 Kongresi, Çankaya Matbaası, Ankara 1949.

C.H.P. Aydın İl Kongresi, C.H.P. Basımevi, Aydın 1949.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayında Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü’nün İrat Buyurdukları Nutuk, Ankara 1939.

C.H.P. Genel Başkan Vekili Hilmi Uran’ın 3 Şubat 1950 Tarihinde İzmir Halkevinde Söylediği Nutuk, Anadolu Matbaası, İzmir 1950.

C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Seçim Nutku, Ülkü Basımevi, İstanbul 1946.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara 1948.

C.H.P. İzmir İlçe İdare Kurulu 1945 Çalışma Raporu, Meşher Basımevi, İzmir 1945.

C.H.P. Milletvekili Adaylık Yönetmeliği, Ankara 1948.

C.H.P. VI. Büyük Kurultayına Sunulan C.H.P. Meclis Müstakil Grubunun Raporu, Zerbamat Matbaası, Ankara 1943.

C.H.P.de Islahat Yapılması İçin Teklif, Yeni Matbaa, Ankara 1950.

Cebesoy, Ali Fuat; **Siyasi Hatıralar-Lozan’dan Cumhuriyete**, C.2, İstanbul 2002.

Celal Bayar’ın İzmir Nutku, Vural Basımevi, İzmir 1949.

Cem, İsmail; **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1971.

Cemal, Behçet; **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Cerrahoğlu, Piraye Bigat; **Demokrat Parti Masalı**, AD Yayıncılık, İstanbul 1996.

CHP Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Cihan, Ali Rıza-Abdullah Tekin; **Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü**, Tekin Yayınevi, 1989.

Coşkun, Süleyman; **Türkiye’de Politika (1920-1995)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Cumhuriyet Dönemi Siyasî Partileri 1923-2006, Der. Mete Kaan Kaynar, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Çağatay, Neşet; **Türkiye’de Gerici Eylemler**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

Çakan, Işıl; **Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis**, İstanbul 1999.

Çakmak, Fevzi; **Mareşal Fevzi Çakmak Tarafından Millete Yayınlanan Beyanname**, Ankara 1948.

Çalapverdi, İhsan; **Divriği’li Mühürdarzade Nuri Demirağ**, İstanbul 2009.

Çalışma Partisi Program ve Tüzüğü, Güven Matbaası, Ankara 1950.

Çalışma Partisinin Beyannamesi, İstiklal Matbaacılık, Ankara 1953.

Çavdar, Tevfik; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara 2000.

_____; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Çelik, Edip; **100 Soruda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

Çelik, Muammer; **Hüseyin Avni Ulaş**, İstanbul 1996.

Çetinkaya, Bayram Ali; **Türkiye’nin Modernleşme Sürecinde Şemsettin Günaltay**, Ankara 2003.

Çizmeli, Şevket; **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007.

Çoker, Fahri; **Türk Parlamento Tarihi (1919-1923) Birinci Dönem**, TBMM Vakfı Yayınları, No.4, Ankara 1994.

Çufalı, Mustafa; **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayınları, Ankara 2004.

Çumralı, Sedat-Talat Karay; **Millî Korunma Kanunu**, Ulus Matbaası, Ankara 1943.

D.P. 1950 İstanbul İl Kongresine Sunulan Geçici İdare Kurulu Raporu, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul 1950.

D.P. 1950 İstanbul İl Kongresine Sunulan Mali Rapor ve Bilanço, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul 1950.

D.P. Beşiktaş İlçesinin Beşinci Kongresine Sunulan Faaliyet Raporu, Kader Basımevi, İstanbul 1950.

D.P. Eminönü İlçesi Kongre Müdafaaamesi, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul 1950.

D.P. İzmir 2. İl Kongresi 27 Aralık 1947, İzmir 1947.

D.P. Kadıköy Beşinci İlçe Kongresi Faaliyet Raporu, İstanbul 1950.

D.P. Kongresi, Ankara 1949.

D.P. Manisa Merkez İlçesi 4. Yıllık Kongresi, Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, İzmir 1950.

Dağlı, Nurten-Belma Aktürk; **Hükümetler ve Programları (1920-1960)**, Ankara 1988.

Darendelioğlu, İlhan; **Türkiye’de Komünist Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul 1979.

Daver, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1993.

Deliorman, Altan; **Tanıdığım Atsız**, Orkun Yayınları, İstanbul 2000.

Deliorman, Necmettin; **Nuri Demirağ’ın Hayat ve Mücadeleleri**, Nu.D. Matbaası, İstanbul 1957.

Demir, Şerif; **Duello Menderes ve İnönü**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Demirağ, Nuri; **C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü’ye İkinci Açık Mektup**, Berksoy Matbaası, İstanbul 1950.

_____; **Tayyare İşleri**, İstanbul 1941.

_____;**C.H.P. Genel Başkanı İ. İnönü'ye Açık Mektup**, İktisadi Yürüyüş Matbaası, İstanbul 1949.

Demirel, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet-İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

_____; **Tek Partinin Yükselişi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Demirer, Mehmet Arif; **Demokrat Parti'nin Yatırımları**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 2006.

_____; **Hasan Polatkan Konuşuyor**, Demokrat Parti Yayınları, 2010.

_____; **Nihat Erim'in Gözlük ve Kaleminden Demokrat Parti ve Bir Soru Johnson Mektubu Sipariş miydi?**, Kemalist-Demokrat Türkiye Yayınları, Ankara 2006.

_____; **Atatürk Bayar ve DP Ekseninde Masallar-Gerçekler**, Lazer Yayınları, Ankara 2005.

Demokrat İşçi Partisi Program ve Tüzüğü, Uğur Basımevi, İstanbul 1950.

Demokrat Parti Beyannamesi, Kayseri 1947.

Demokrat Parti Çankaya İlçe Müteşebbis Heyetinin 1946 Faaliyet Yılı Raporunda Kongre'ye Sunduğu Dilekler, Doğu Matbaası, Ankara 1946.

Demokrat Parti Merkez İdare Kurulunun Belediye Seçimlerine Girmemek Sebeplerini Açıklayan Beyannamesi, Toros Matbaası, Adana 1946.

Demokrat Parti Milletvekilliği Seçimine Mahsus Oy Tasnif Cetveli, 1946.

Demokrat Parti Programı Umumi Prensipler, İzmir 1946.

Demokrat Parti Salihli İlçe İdare Kurulunun 1948 Senesi Mesai Raporudur, Doğanlar Basımevi, İzmir 1950.

Demokrat Parti Tüzüğü, İzmir 1946.

Demokrat Parti Tüzüğü, Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Ankara 1946.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Doğu Matbaası, Ankara 1949.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Pulhan Matbaası, Ankara 1946.

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Yıldız Matbaası, Ankara 1946.

Demokrat Partinin 7 Ocak 1947 Tarihinde Ankara’da Yeni Sinemada Açılan Büyük Kongresinde Celal Bayar’ın Söylediği Nutuk, Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

Derin, Haldun; **Türkiyede Devletçilik**, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1940.

_____; **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 1995.

Deringil, Selim; **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Dervişoğlu, Fatih M.; **Nuri Demirağ Türkiye’nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Dilipak, Abdurrahman; **İnönü Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1989.

_____; **Menderes Dönemi**, Damla Ofset, İstanbul 1990.

Doğan, Avni; **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul 1993.

Doğan, Mustafa; **Adnan Menderes’in Konuşmaları**, İstanbul 1957.

Dursun, Tuncay; **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Dündar, Can-Bülent Çaplı; **İsmet Paşa**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.

Düzgüneş, Melek; **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesin 50 Yılı**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1973.

Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, SSCB Bilimler Akademisi, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yayınları, İstanbul 1978.

Ekinci, Necdet; **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

Ekzen, Nazif; **1946-1958-1970 Develüasyonları**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980.

Eminönü İhtilâfının İç Yüzü ve Hakikatler, Pulhan Matbaası, İstanbul 1949.

Erdem, Tarhan; **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, Milliyet Yayınları, İstanbul trhsz.

Erden, Ali Fuat; **İsmet İnönü**, Burhanettin Erenler Matbaası, İstanbul 1952.

Erdoğan, Mustafa; **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.

_____; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Liberte Yayınları, Ankara 2004.

Erer, Tekin; **Yasakçılar**, İstanbul 1965.

_____; **Türkiye’de Parti Kavgaları**, 1966.

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü, Öztürk Basımevi, İstanbul 1949.

Erkin, Feridun Cemal; **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Erkman, Faris; **En Büyük Tehlike**, Akün Matbaası, İstanbul 1943.

Eroğlu, Hamza; **Türk Devrim Tarihi**, Ankara 1977.

Eroğul, Cem; **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

Erten, Çağıl; **Menderes**, Yakın Plan Yayınları, İstanbul 2010.

Ertürk, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, Ankara 1985.

Esatoğlu, Selahattin Hakkı; **Zulme Karşı**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1961.

Esirci, Şükrü; **Menderes Diyor Ki...**, Demokrasi Yayınları, C.1, İstanbul 1967.

Evliyaoğlu, Gökhan; **İftiralara Cevaplar**, İstanbul 1963.

Fenik, Mümtaz Faik; **1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, Zerbamat Basımevi, Ankara 1941.

Fergan, Eşref Edib; **CHP ve Din (1948-1960)**, Haz. Fahrettin Gün, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.

Fersoy, Orhan Cemal; **Bir Devre Adımı veren Başbakan Adnan Menderes**, Mayataş Yayınları, İstanbul 1971.

Findley, Carter V.; **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Gedik, Hakkı; **İktisadi Kalkınma**, Kenan Matbaası, İstanbul 1947.

Gençosman, Kemal Zeki; **Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ege Seyahati**, Ulus Basımevi, Ankara 1949.

Genel Başkan Celal Bayar'ın 17.1.1948 Günü İstanbul İl Kongresinde İrad Ettiği Nutuk, Pulhan Matbaası, İstanbul 1948.

Genel İdare Kurulu Raporu, Ankara 1949.

Gerede, Hüsrev; **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Haz. Sami Önal, Literatür Yayınları, İstanbul 2002.

Gerger, Mehmet Emin; **İnönü-Menderes Mücadelesi**, Kaşmir Yayınları, İstanbul 2004.

Gevgilili, Ali; **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Girgin, İsmail; **Adnan Menderes**, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958.

Giritlioğlu, Fahir; **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, C.2, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

Glasneck, Johannes; **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Onur Yayınları, Ankara 1977.

Goloğlu, Mahmut; **Sivas Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

_____; **Millî Şef Dönemi 1939-1945**, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

Gökalp, Ziya; **Fırka Nedir?**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2010.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Kitabevi, Ankara 1989.

Grew, Joseph C.; **Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932**, Örgün Yayınları, İstanbul 2005.

Gülmez, Mesut; **Meclislerde İşçi Sorunu ve Sendikal Haklar (1909-1961)**, Öteki Yayınları, Ankara 1995.

Gün, Fahrettin; **Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslamcılara Göre Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)**, Beyan Yayınları, İstanbul 2001.

Güneş, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı**, Eskişehir 1987.

Güngör, Süleyman; **Muhalefette CHP**, Alternatif Yayınları, Ankara 2004.

Gürsel, Haluk; **Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

Gürses, Hasan Basri; **Şefik Hüsnü, Yaşamı, Yazıları, Yoldaşları**, Sosyalist Yayınları, İstanbul 1994.

Gürtunca, Faruk; **23 Nisan'ı Hızlandıran Türk (Saruhan Meb'usu Mahmut Celal Bey)**, Tan Matbaası, İstanbul 1956.

Gürün, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

_____; **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Güvenir, Murat; **II. Dünya Savaşında Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1991.

Hacaloğlu, Yücel; **Atsız'ın Mektupları**, Orkun Yayınları, İstanbul trhsz.

Hançerlioğlu, Orhan; **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Hatiboğlu, Tahir; **Türkiye Üniversite Tarihi**, Ankara 2000.

Hirsch, E., **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi**, C.I, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1950.

Hristidis, Şengül Kılıç-Ersel Ergüz; **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar (1946-1992)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Hükümetin Hazırladığı Yeni Seçim Kanunu Tasarısı, Ege Matbaası, İstanbul 1949.

Hüsnü, Şefik; **Türkiye'de Sosyal Sınıflar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

Ionescu, Ghita -Isabel de Madariage, **Muhalefet**, Çev. Behzat Tanç, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988.

İl Genel Meclisi Seçimi Talimatnamesi, Arı Matbaası, İstanbul 1950.

İl İdare Kurulu Başkanlığına, Sakarya Basımevi, Ankara 1947.

İleri, Hasan; **Türkiye'de Sosyal Demokrasi (1908-1998)**, Gündüz Kitabevi Yayınları, y.y.y. 2011.

İlmen, Süreyya; **Millî Korunma Kanunu**, Gayrimenkul Sahipleri Derneği Neşriyatı, Sıralar Matbaası, İstanbul 1952.

İnan, Süleyman; **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara 2006.

İnönü, İsmet; **Cumhuriyetin İlk Yılları 1923-1938**, C.I, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul 1998.

_____; **Defterler (1919-1973)**, Haz. Ahmet Demirel, C.1, İstanbul 2001.

İpekçi, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 1997.

İsmet İnönü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Jaschke, Gotthard; **Yeni Türkiye'de İslamcılık**, Çev. Hayrullah Örs, Bilgi Yayınları, Ankara 1972.

Kabacalı, Alpay; **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

_____; **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul 1990.

Kabasakal, Mehmet; **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.

Kaçmazoğlu, Bayram; **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul 1988.

Kafaoğlu, A. Başer; **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Kalafat, Yaşar; **Sark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

Kalaycıoğlu, Ersin-Ali Yaşar Sarıbay; **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.

Kandemir, Feridun; **Serbest Fırka Nasıl Kuruldu-Nasıl Kapatıldı?**, Ekincigil Yayınları, C.4, İstanbul 1955.

Kantarcıoğlu, Selçuk; **TC Hükümet Programlarında Kültür**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Kapani, Münici; **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Karaca, Emin; **Unutulmuş Sosyalist: Esat Adil (Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri)**, Belge Yayınları, İstanbul 2008.

_____; **Eski Tüfeklerin Sonbaharı**, Gendaş Yayınları, İstanbul 1996.

- Karagöz, Adem Ruhi; **Bulgaristan Türk Basını (1879-1945)**, İstanbul 1945.
- Karaibrahimoğlu, Sacit; **Demokrasimizin Kronolojisi**, Ankara 1972.
- _____; **Türkiye Büyük Millet Meclisi**, Ege Matbaası, Ankara 1968.
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.VII, Ankara 1977.
- Karamustafaoğlu, Tuncer; **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara 1970.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.
- Karatepe, Şükrü; **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Karpat, Kemal; **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi:1876-1980**, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- _____; **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Kayalı, Kurtuluş; **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Kayra, Cahit; **38 Kuşağı, Anılar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2002.
- _____; **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Kemal, Mehmet; **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, Abece Yayınları, İstanbul 1980.
- Kepenek, Yakup-Nurhan Yentürk; **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.
- Keskinoğlu, Osman; **Bulgaristan’da Türkler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Kılçık, Haluk; **Adnan Menderes’in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri**, C.1, Demokratlar Kulübü Yayınları Ankara 1991.
- Kırklı Yıllar I**, Tüstav Yayınları, İstanbul 2002.
- Kısakürek, Necip Fazıl; **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2002.
- Kili Suna-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985

Kili, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1982.

Kinross, Lord; **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1994.

Kipal, Ulaş-Özgür Uyanık; **Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Kocabaş, Süleyman; **Türkiye’de Demokrasi Buhranı İcazeti Muvazaalı Emanetçi Partiler 1920-1987**, Vatan Yayınları, 2006.

_____; **Saklanan Gerçekler Demokrasiye Nasıl Geçtik? (1945-1946)**, Vatan Yayınları, İstanbul 2008.

Kocaçimen, Sevgi; **Demokrat Parti Döneminde TBMM’nde Laiklik Tartışmaları**, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Ankara 2008.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Koç, Ceyhan; **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.

Koç, Vehbi; **Hayat Hikayem**, İstanbul 1973.

Koçak, Cemil; **Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

_____; **İkinci Parti Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Kongar, Emre; **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**”, C.1-2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Kop, Kadri Kemal; **Millî Şef İnönü’nün Hitabe Beyanat ve Mesajları**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941.

Korkud, Refik; **Demokrat Parti Meclis Grubunu Parçalamak ve Çökertmek Hususundaki Planlar, Gayretler ve İsmet İnönü**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959.

_____; **Demokratik Rejim Matbuat Muhalefet Hürriyet Suiistimali**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959.

_____; **Demokratik Sistem ve Adnan Menderes**, Türkiye Fikir Ajansı Yayınları, Ankara 1960.

_____; **Muhalefetin ve Muhalefet Liderlerinin Düşükleri Tezat ve Tenakuzlara Ait Vesikalar**, Rekor Matbaası, Ankara 1958.

_____; **Büyük Vazife ve Demokrat Parti**, Türkiye Fikir Ajansı Yayınları, Ankara 1960.

Köprülü, Recep-Mustafa Egemen; **Millî Korunma Kanunu**, As. Fb. Basımevi, Ankara 1947.

Köseoğlu, Talat; **Demokraside Dâvalarımız**, Türkiye Basımevi, İstanbul 1962.

Kumkale, Tahir Tamer; **Tarihten Günümüze Türk Rus İlişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1997.

Kuran, Ahmet Bedevi; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Kuruç, Bilsay; **İktisat Politikalarının Resmi Belgeleri, Söylev, Demeç, Yazılar**, Ankara 1963.

Kuşdemiroğlu, Ahmed Edib; **Millî Korunma Mevzuatı ve Tatbikatı**, İstanbul Sanayi Odası Neşriyatı, İstanbul 1958.

Kutay, Cemal; **Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul 1982.

_____; **Millî Şef Cumhurreisi İsmet İnönü'nün Seçme Sözleri 1920-1939**, Ulusal Matbaa, Ankara 1939.

Külçe, Süleyman; **Mareşal Fevzi Çakmak Askerî Siyasî Hususî Hayatı**, Yeni Asır Matbaası, İzmir 1946.

Mango, Andrew; **Atatürk**, Çev.Fusun Doruker, Sabah Yayınları, İstanbul 2000.

Mardin, Şerif; **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Mareşal Fevzi Çakmak, Der. Tanju Gürel, Su Yayınları, 1977.

Mechin, Benoist; **Kaplan ve Pars Mustafa Kemal**, İstanbul 1955.

Memur ve Müstahdemlere Verilecek Fevkalade Zam Hakkındaki 4178 Sayılı Kanun İle İzahnamesi, Damga Matbaası, Ankara 1942.

Menderes, Aydın-Taha Akyol; **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2011.

Meram, Ali Kemal; **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, İstanbul 1969.

Mete, Orhan, **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi**, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.

Mikusch, D. V.; **Gazi Mustafa Kemal**, Çev. Esat Mermi Erendor, İstanbul 1981.

Millet Partisi Bağımsız Milletvekili Adayı Avukat Ferruh Ağan'ın Seçim Beyannamesi, Akın Matbaası, Ankara 1950.

Millet Partisi Belediye Seçimleri Beyanname ve Programı, Osmanbey Matbaası, 1950.

Millet Partisi Beyanname, Başkent Basımevi, Ankara 1949.

Millet Partisi Dördüncü Büyük Kongresine Sunulan Genel Yürütme Kurulu Çalışma Raporu, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1953.

Millet Partisi Genel Yürütme Kurulunun II. Büyük Kongreye Sunduğu Rapor, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1951.

Millet Partisi Program ve Tüzük, 1948.

Millet Partisi Program ve Tüzük, Gün Basımevi, İstanbul 1950.

Millet Partisi Program ve Tüzük, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1951.

Millet Partisi Program ve Tüzük, İzmir Matbaası, İstanbul 1952.

Millet Partisi Program ve Tüzük, Sakarya Basımevi, İstanbul 1948.

Millet Partisi Program ve Tüzük, Teknik Basımevi, İstanbul 1948.

Millet Vekilleri Seçimi Kanununa Ait İzahname, Güneş Matbaası, No.2, Ankara 1954.

Millet Vekilleri Seçimi Kanununa Ait İzahname, Güneş Matbaası, No.3, Ankara 1954.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Milletvekili Seçiminin Nasıl Yapılacağı, Seçmenlerin Vazifeleri, Demokrat Partililere Düşen Vazifeler, Ankara 1946.

Milletvekilleri Seçimi Münasebetile Vatandaşlarla Açık Konuşma, CHP İçel İl İdare Kurulu Yayınları, 1946.

Milletvekilliği Adaylık ve Yoklama Talimatnamesi, Alişan Dobra Matbaası, İstanbul 1950.

Milli Kalkınma Partisi 1949 Yılı Umumi Kongresi, Vakit Matbaası, İstanbul 1949.

Milli Kalkınma Partisi Açılış Nutku, İstanbul 1946.

Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi, Atlas Basımevi, İstanbul 1945.

Millî Kalkınma Partisi Nizamnamesi, Teknik Basımevi, İstanbul 1945.

Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi - İzahları ve Köy Kalkınması, Şaka Matbaası, İstanbul 1950.

Milli Kalkınma Partisinin Memlekete Hediye Edeceği İşçi Hakları, Milli Kalkınma Partisi Bucak Başkanlığı Neşriyatı, No.1, 1946.

Millî Korunma Kanunu, Bozkurt Basımevi, 1940.

Millî Şef Cumhurreisi İnönü Tarafından 19 Mayıs 1944 Günü Gençlik ve Spor Bayramı Münasebetiyle Ankara'da 19 Mayıs Stadyumunda Verilen Nutuk, Ulus Basımevi, Ankara 1944.

Millî Şefimiz İsmet İnönü'nün Üç Nutku, Maarif Matbaası, Ankara 1945.

Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Tarihinin Temelleri ve Gelişimi**, İstanbul 1994.

Mumcu, Uğur; **Bir Uzun Yürüyüş**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.

_____ ; **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, İstanbul 1992.

_____ ; **40'ların Cadı Kazanı**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

_____ ; **Gazi Paşa'ya Suikast**, İstanbul 1995.

Müftüoğlu, Mustafa; **Çankaya'da Kabus**, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1974.

Müstakil Demokratlar Grubu, **Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler**, yyy. 1949.

Müstakil Türk Sosyalist Partisi Program Nizamname, Latif Dinçbaş Matbaası, İstanbul 1948.

Müstakiller Birliği Partisi Beyanname, Işıl Matbaası, İstanbul 1950.

Müstakilleri Destekleme Cemiyeti Ana Nizamnamesi, Mersin 1954.

Mütercimler, Erol; **Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

Nadi, Nadir; **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1965.

Nalbantoğlu, Muhiddin; **Mareşal Fevzi Çakmak**, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981.

Nesimi, Abidin; **Yılların İçinden**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.

_____ ; **Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949**, Promete Yayınları, C.1, İstanbul 1979.

Nuri Demirağ'ın 31 Mayıs 1953'te Milli Kalkınma Partisi Kongresindeki Beyanati, Şaka Matbaası, İstanbul 1953.

Nuri Demirağ'ın Amerika Seyahati İntibaları ve Türk Milletine Beyannamesi, Şaka Matbaası, İstanbul 1951.

Nutku, Emrullah; **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar 1946-1958**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979.

Okyar, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980.

Okyar, Osman-Mehmet Seyitdanlıoğlu; **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye-Fethi Okyar'ın Anıları**, İstanbul, 2007.

Olgun İhsan-Sait Köksal, **Haşiyeli Yeni Milletvekilleri Seçimi Kanunu**, Ankara 1950.

Omur, Sinan; **Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî Dehası Siyasî Hayatı**, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul 1962.

Orhon, Orhan Seyfi; **Maskeler Aşağı:En Büyük Tehlikenin İç Yüzü**, Çınaraltı Yayınları, İstanbul 1943.

Ortaç, Yusuf Ziya; **İsmet İnönü**, Ankara 1950.

Öke, Mim Kemal-Erol Mütercimler; **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Partinin Dış Politikası**, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 2000.

Ökte, Faik; **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951.

Öner, Kenan; **Partili Arkadaşlara: Bir Açıklama**, Halk Basımevi, İstanbul 1946.

_____ ; **Siyasî Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1948.

Örgeevren, Ahmet Süreyya; **Şeyh Sait İsyanı ve Sark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Öz, Esat; **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1992.

Özbudun, Ergun-Ersin Kalaycıoğlu-Levent Köker; **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Özbudun, Ergun; **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Özdağ, Ümit; **Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.

Özdemir, Hikmet; **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.

Özdoğan, Günay Göksu; **Turan’dan Bozkurt’a**, İletişim yayınları, İstanbul 2001.

Özgen, Mahmut İhsan; **Basın Ahlak Kuralları ve Yasalar**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1988.

Özkuş, Ali Rıza; **II. Cihan Harbi Notları 1939-1945**, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959.

Öztürk, Kazım; **T.B.M.M. Albümü (1920-1973)**, Ankara 1973.

_____; **Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. Dönem 1923-1927**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.

Parsadan, Sabahattin-Cemalettin Hunca-İsmail Göktürk; **Adnan Menderes Siyasî Hayatı ve Nutukları**, Türk Basın Ajansı Yayınları, yyy. 1957.

Payashoğlu, Arif; **Siyasî Partiler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1952.

Peker, Recep; **CHP Genel Sekreteri R. Peker’in Söylevleri**, Ankara 1935.

_____; **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler**, İstanbul 1937.

Pektaş, Şerafettin; **Millî Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, Fırat Yayınları, İstanbul 2003.

Pur, Hüseyin Perviz; **Varlık Vergisi ve Azınlıklar**, Eren yayınları, İstanbul 2007.

R. Peker’in İnkılap Dersleri Notları, Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Dersler, Ulus Matbaası, Ankara 1935

Robertson, Davit; **A Dictionary of Modern Politics**, Londra 2004.

Saçlıoğlu, Nahit; **Sadık Aldoğan Bir Özgürlük Savaşçısı**, İstanbul 1990.

Sakal, Fahri; **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Samsun 2008.

Sakin, Öner; **Hüseyin Nihal Atsız**, Toker Yayınları, İstanbul,1977.

Sanal, Türker; **Menderes Hükümetleri**, Ankara 2003.

_____; **Türkiye'nin Hükümetleri Muvakkat Encümen'den 55. Hükümete**, Ankara 1997.

Sançar, Nejdet; **İsmet İnönü İle Hesaplaşma**; Afşın Yayınları, Ankara 1973.

Sander, Oral; **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.

Saraçoğlu, Yılmaz; **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Fon Yayınları, İstanbul 2005.

_____; **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Gelişim Yayınları, İstanbul 2000.

_____; **Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi**, Gelişim Yayınları, İstanbul 2001.

Saray, Mehmet; **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin Nato'ya Girişi III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Sargın, Orhan; **Emekli General Sadık Aldoğan'a Açık Mektup**, İstanbul 1950.

Sarıbay, Ali Yaşar; **Siyasal Parti ve Parti Sistemleri**, Bursa1983.

_____; **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.

Sarol, Mükerrerem; **Bilinmeyen Menderes**, C.1, İstanbul 1983.

Sayılgan, Aclan; **Soldaki Çatlaklar (1927-1966)**, Mars Matbaası, Ankara 1967.

_____; **Türkiye'de Sol Hareketler**, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul 2009.

Seçim Hürriyeti, Güneş Matbaası, Ankara 1954.

Seçim Kanunu Tasarısı, Vural Basımevi, İzmir 1949.

Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

Seçkin, Haydar; **Olaylar ve Belgelerle 1946 Seçimleri ve Yakın Demokrasi Mücadelemiz**, İzmit 1991.

Selek, Hulusi; **Son Günlerde İzmir'deki Siyasi Hareketlere Bir Bakış ve Başbakan Recep Peker'in İzmir Nutku**, İzmir 1947.

Sencer, Muzaffer; **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş yayınları, İstanbul 1971.

Serbest Demokrat Parti Tüzüğü, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2006.

Serbest Demokrat Parti Tüzük, 1947.

Sertel, Sabiha; **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Sertel, Zekeriya; **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Sevgen, Nazmi; **Celal Bayar Diyor Ki..1920-1950 Nutuk-Hitâbe-Beyanat-Hasbihal**, İstanbul 1951.

Sim, H.; **Kalkınma Davaları**, 1952.

Sitembölükbaşı, Şaban; **İslamın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Soyer, Dündar; **Cumhuriyetle Adım Adım Olaylar Anılar**, Büke Yayınları, İstanbul 2001.

Sönmezoğlu, Faruk; **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul 2006.

Şahingiray, Özel; **Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955.

_____ ; **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, Doğu LTD. Ortaklığı Matbaası, Ankara 1956.

Şakir, Ziya; **Celal Bayar Hayatı ve Eserleri**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1952.

_____ ; **İsmet İnönü Hususî Askerî Siyasî Hayatı**, Ülkü Basımevi, İstanbul 1939.

_____ ; **Nuri Demirağ Kimdir?**, Kenan Matbaası, İstanbul 1947.

Şefik Hüsnü Yazı ve Konuşmalar, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995.

Şen, Erdal; **Adnan Menderes'in Hayatı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

Şenşekerci, Erkan; **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, Ankara 2002.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin; **Türk Siyasal Muhafazakarlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Ankara 2011.

Şişmanov, Dimitir; **Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi-Kısa Tarih- (1908-1965)**, Belge Yayınları, İstanbul 1990.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, Çev. Fahri Yazıcı, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

Tahtakılıç, Ahmet; **Dönüşü Olmayan Yol**, Akademi Matbaası, Ankara 1989.

Tanör, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul 2005.

Tanyeli, Halit-Adnan Topsakaloğlu; **İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950**, İstanbul Matbaası, C.1, İstanbul 1958.

Tekeli, İlhan-Selim İlkin; **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Temuçin, Şevket; **Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar**, Ankara 1950.

Tevetoğlu, Fethi; **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-60)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1967.

Tezel, Yahya Sezai; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Teziç, Erdoğan; **100 Soruda Siyasî Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1976.

Timur, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946**, Ankara 1971.

_____; **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Toker, Metin; **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1998.

_____; **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

_____; **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis Yayınları, Ankara 1971.

Tokgöz, Zübeyir; **Demokratikleşme Sürecinde Siyasî Partiler**, Günce Yayınları, Ankara 1999.

Topçuoğlu, İbrahim; **Neden İki Sosyalist Partisi (1946): TKP Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi**, C.I, Eser Matbaası, İstanbul 1976.

Toprak Kanununun B. Millet Meclisinde Kabulü Dolayisile Evimiz Tarafından Çıkarılan Broşür, CHP Diyarbakır Halkevi Neşriyatı, No.10, 1945.

Toprak ve Tarım Reformu Hakkında Görüşler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1971.

Topuz, Hıfzı; **Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1972.

_____ ; **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, Sergi Yayınevi, İzmir 1994.

Tosun, Esmâ; **Sivas'tan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2003.

Tökin, Füzûzan Hüsrev; **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınları, İstanbul 1965.

_____ ; **Cumhuriyet Halk Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

_____ ; **Cumhuriyet Halk Partisinin İktisadi Siyaset Sistemi**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

_____ ; **İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü**, Ülkü Basımevi, Ankara 1946.

Tör, Vedat Nedim; **Yıllar Böyle Geçti**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

Tuğlacı, Pars; **İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı'nın Hayatı ve Faaliyetleri**, Etik Yayınları, İstanbul 2008.

Tunaya, Tarık Zafer; **Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları**, İstanbul 1948.

_____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi**, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

_____ ; **Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

_____ ; **Türkiyede Siyasî Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

Tuncer, Acar; **İşte İsmet İnönü İşte Celal Bayar**, Demokrat Yayınlar Neşriyat Bürosu, İzmir 1959.

_____; **Modern Türkiye'nin Mimarı: Adnan Menderes**, Gutenberg Matbaası, 1958.

Tuncer, Erol; **Osmanlıdan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, Ankara 2003.

Tuncer, Erol-Necati Danacı, **Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri**, Tesav Yayınları, Ankara 2003.

Tuncer, Hüner; **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Tunçay, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

_____; **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Ankara 1978.

Turan Şerafettin; **İsmet İnönü Yaşamı Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, 2003.

_____; Turan Şerafettin; **Kökene Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi Cumhuriyet Halk Partisi**, Aydoğan Matbaası, 2000.

_____; **Türk Devrim Tarihi**, C.3, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1995.

Turan, Ali Eşref; **Türkiye'de Yerel Seçimler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

_____; **Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Turan, İlhan; **İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimleri (1946-1950-1954-1957)**, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

Turan, Mustafa; **Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Turgut, Nükhet; **Siyasal Muhalefet**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1984.

Turhan, Mehmet; **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.

Türk Dış Politikası 1919-1980, Ed. Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Türk Muhafazakâr Partisi, Talat Altın Matbaası, 1947.

Türk Sosyal Demokrat Partisi Program ve Tüzüğü, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2008.

Türk Sosyal Demokrat Partisi Programıdır, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946.

Türkeş, Alparslan; **1944 Milliyetçilik Olayı**, Kutluğ Yayınevi, İstanbul 1975.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, Ankara 1998.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Ana ve Teşkilat Nizamnamesi, Sinan Matbaası, İstanbul 1946.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Program ve Tüzüğü, Ticaret Matbaası, Eskişehir 1951.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Ana Nizamname ve Faaliyet Programı, İstanbul 1946.

Türkiye Sosyalist Partisi Programı ve Nizamnamesi, Der. Ayhan Hüseyin Ülgenay, Ankara 2006.

Türkiye'de Siyasi Dernekler II, T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1950.

Türkkan, Reha Oğuz; **Kızıl Faaliyet**, Bozkurtçu Yayınları, İstanbul 1943.

_____; **Solcular ve Kızıklar**, Bozkurtçu Yayınları, İstanbul 1943.

_____; **Tabutluktan Gurbete**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.

Türköne, Mümtazer; **Siyaset**, Lotus Yayınevi, İstanbul 2003.

Tütüncü, Ziya; **Mareşal Fevzi Çakmak**, Milliyetçi Yayınları, İstanbul 1971.

Uğur, Necdet; **İsmet İnönü**, Alter Matbaacılık, İstanbul 1995.

Unat, Faik Reşit; **İsmet İnönü**, Ankara Halkevi Dil ve Edebiyat Şubesi Yayınları, Ankara 1945.

Uran, Hilmi; **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Us, Asım; **Asım Us'un Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.

Usman, Erkin; **Gönüllerdeki Adam Adnan Menderes**, İstanbul 1968.

Uyar, Hakkı; **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2000.

_____; **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Matbaacılık, İstanbul 1999.

Uygulama ve Yasal Yönden Toprak ve Tarım Reformu, T.C. Başbakanlık Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1975.

Üçok, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

Ülgenay, Ayhan Hüseyin; **Serbest Demokrat Parti Tüzük**, 2006.

_____; **İslam Koruma Partisi Program ve Tüzüğü**, 2006.

_____; **Türkiye Sosyalist Partisi Programı ve Nizamnamesi**, 2006.

_____; **Türk Sosyal Demokrat Partisi Program ve Tüzüğü**, 2006.

Ülman, A. Haluk; **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Sevinç Matbaası Ankara 1961.

Ünal, Oğuz; **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu Tek-Parti Yönetimi’nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.

Ünen, Nurettin; **C.H.P. Neden Çöktü?**, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1950.

Ünlü, Barış; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

_____; **Mehmet Ali Aybar’ın Müdafaaları ve Mektupları (1946- 1961)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

VanderLippe, John M.; **The Politics of Turkish Democracy İsmet İnönü and The Formation of The Multi-Party System 1938-1950**, State University of New York Pres, Albany 2005.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; **Türkiye’de Üç Devir**, C.1, Sinan Yayınları, İstanbul 1972.

Weber, Alfred **Felsefe Tarihi**, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul 1991.

Weber, Max; **Sosyolojinin Temel Kavramları**, Çev. Medeni Beyaztaş, Efkâr Yayınları, İstanbul 2004.

Weisband, Edward; **İkinci Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.IV (1945-1970), İstanbul 1970.

Yanık, Murat; **Parti İçi Demokrasi**, Betaş Yayınları, İstanbul 2002.

Yaşar, Ali; **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, Alfa Yayınları, 2001.

Yeğin, Abdullah; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, Türdav Yayınları, İstanbul 1978, s.1005.

Yenal, Oktay; **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Yeni İktidarın Çalışmaları (1950-1951), Ankara 1951.

Yeni İktidarın Çalışmaları (1950-1953), İstanbul 1953.

Yerasimos, Stefanos; **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Belge yayınları, İstanbul 1992.

Yeşil, Ahmet; **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara 2002.

_____; **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Yeşilyurt, Süleyman; **Mareşal ve İnönü’nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2006.

Yetkin, Çetin; **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

_____; **Karşı Devrim 1945-1950**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.

Yıldız, Zekeriya; **Politika Sözlüğü**, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.

Yılmaz, Ensar; **Çankaya Savaşları**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2007.

_____; **Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2008.

Yılmaz, Faruk; **Türk Anayasa Tarihi 1808-2007**, Berikan Yayınları, Ankara 2007.

Yılmaz, Veli; **Mareşal Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006.

Yurdoğlu, İhsan; **CHP’nin Oyunları ve Demokrat Parti**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1948.

Yücekök, Ahmet; **Siyaset Sosyolojisi Açısında Türkiye’de Parlatentonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

_____; **Türkiye’de Dernek Gelişimleri (1946-1968)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

Yücel, M. Serhan; **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.

_____; **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2006)**, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.

Yükseliman, Nihan; **Parti Devlet Bütünleşmesi**, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.

Zümrüt, Şenol; **Mareşal Fevzi Çakmak’ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi**, Ankara 2006.

Zürcher, Erik Jan; **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003

_____; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

1946 Temmuzunda Milletvekilliği Seçiminde Vazife Alacak Temsilcilerimiz İçin Talimat, Doğu Matbaası, Ankara 1946.

1947 Yılı Bütçesi T.B.M.M. inde Görüşülürken Kütahya Milletvekili Arkadaşımız Hakkı Gedik’in Ticaret Bakanlığı Bütçesi Hakkındaki Konuşması, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947.

1947 Yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken Eskişehir Milletvekili Arkadaşımız Hasan Polatkan’ın Yaptığı Konuşma, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947.

1947 Yılı Ticaret Bakanlığı Bütçesi Görüşülürken Afyon Milletvekili Arkadaşımız Hasan Dinçer’in Yaptığı Konuşma, Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları, Ankara 1947.

1949 Yılı Kongresine Arz Olunan İl İdare Kurulu Raporu, Pulhan Matbaası, İstanbul 1949.

1950 Yılı Kongresine Arz Olunan İl İdare Kurulu Raporu, Pulhan Matbaası, İstanbul 1950.

1951 Yılı Belediye Faaliyet Raporu Hakkında Millet Partisinin Görüşü, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1951.

26 Mayıs Seçimleri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1946.

6731 Sayılı Millî Korunma Kanunu ve Kararnameleri Hakkında, Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, Ankara 1956.

D. MAKALELER

Acar, Ayla; “*Basında Tan Olayı-4 Aralık 1945*”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, 43, s.1-22.

Akalın, Cüneyt; “*Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı*”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.3, 2003, s.1-14.

Akandere, Osman; “*1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan tartışmalar I*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.75.

_____ ; “*1946 Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan tartışmalar II*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.76.

_____ ; “*Adnan Menderes ve Arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisinden Çıkarılması, Türk Tarihinde Adnan Menderes*, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012, s.670-682.

_____ ; “*Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takririn Amacı ve Mahiyeti*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.9, Konya 2003, s.5-28.

_____ ; “*İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Çok Partili Hayata Geçişte Kurulan İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1999/4, s.193-212.

Akın, Fehmi; “*12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.2, Aralık 2005, s.92-109.

_____ ; “*Afyonkarahisar'da Öz Demokrat Partisi (1948)*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C.9, S.1, Haziran 2007, s. 51-61.

Akşin, Sina; “*Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanı*”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C.25, S.1, Mart, s.19-39.

Aktan, Reşat; “*Toprak Reformu*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 20, No.2, Haziran 1965, s.1-15.

Alacakaptan, Aydın Güngör; “*Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.281-291.

Albayrak, Mustafa; “*D.P. Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.855-877.

Algan, Altan; “Fedakar Milli Burjuva:Mehmet Nuri Demirağ”, <http://www.fikribeyan.net>.

Alkan, Mehmet; “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi”, **Görüş Dergisi**, S.35, Mayıs-Haziran 1999, s.48-61.

Armaoğlu, Fahir; “Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri 1957-1997 (Bir Genel Değerlendirme)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.419-440.

Armaoğlu, Fahir-İsmail Soysal; “Türkiye’nin Hitler Almanyası İle İlişkileri (1933-1941)”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.297-307.

Asılsoy, Abdülkerim; “Bir Siyasi Portre Denemesi: Fuat Köprülü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.1, 2004, 423-437.

Ate Durç, Safiye; “Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti”, **Mukaddime**, S.1, 2010, s.59-84.

Avşar, Zakir-Elif Emre Kaya; “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.13, S.2, 2012, s.113-132.

Aygun, Hüseyin; “Demokrat Partinin İdeolojisi”, **Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları-Demokrat Parti ve Sonrası Sempozyumu**, Ankara 1997.

Barkan, Ömer Lütfi; “Türk Toprak Hukuku Tarihine Bir Bakış”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940.

Başıyığıt, Türkan; “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.687-696.

Bayır, Özgün Erler; “Türkiye’de Çok Partili hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S.45, Ekim 2011, s. 45-72.

Benhür, Çağatay; “1945-1946 Yıllarında Türkiye’de Politik Gelişmelere Genel Bakış”, **Journal of Qafqaz University**, No.24, 2008, s. 30-40.

Bıyıklıoğlu, Tefik; “Birinci T.B.M.M’nin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, **Belleten**, C.XXIV, S.93-96, 1960, s. 637-663.

Boratav, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 265-353.

Bowen, Wayne; “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 803-812.

Bozdağ, İsmet; “*Celal Bayar’ın Hayat Hikayesi*”, **100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 323-381.

Bozkurt, Birgül; “*Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950)*”, **ÇTTAD**, IX/20-21, (Bahar-Güz) 2010, s. 213-231.

Bozkurt, Celil; “*Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları*”, **History Studies**, C.5, S.2, Mart 2013, s. 79-106.

_____; “*Yahudi Aleyhtarı Bir Derginin Değerlendirilmesi: Milli İnkılap ve kamuoyundaki Yankıları*”, **Tarih Dergisi**, S.53 (2011), İstanbul 2012, s. 175-210.

Bozkurt, İbrahim; “*II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missoiri Zirhlisinin İstanbul Limanını Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler*”, **ÇTTAD**, VI/15, (2007), s. 251-274.

Çakmak, Diren; “*Toplumsal Uzlaşma Belgesi:1936 Tarihli İş kanunu*”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2007-1, Eskişehir 2007, s. 127-170.

Çalık, Ramazan; “*Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 813-822.

Çavdar, Tevfik; “*Serbest Fırka*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 2052-2059.

Çaylak, Adem; “*1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 62-1, s. 17-42.

Çevik, Zeki; “*Cumhuriyet Türkiyesi’nde Toprak Reformu ve Uygulamaları*”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 677-686.

Çolak, Filiz; “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 774-782.

Demir, Şerif; “*Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi ve Demokrat Parti Hükümetinin Kurulması (1950)*”, **History Studies**, C.4, S.2, Temmuz 2012, s. 121-134.

Demirel, Meral; “*Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey’in 1930’da Kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası*”, **Tarih ve Toplum**, S. 192, Aralık 1999, s.5-11.

“Devletçilik Ve Devlet Müdahalesi”, **1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22-27 Kasım)**, **Kongreye Verilen Tebliğler Bülteni I**, Duygu Matbaası, İstanbul 1948.

Durukan, Kaan; “*Prens Sabahattin ve İlm-i İctima Liberalizmin Kökenleri*”, **Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Alkan, İstanbul 2004, s.143-155.

Ece, Bülent; “*Tarık Zafer Tunaya İle Türkiye’de Çok Partili Hayatın 40. Yılı Üzerine Bir Röportaj*”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul 1992, s.25-46.

Ekinci, Necdet; “*İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları*”, **Genel Türk Tarihi**, C.9, Ankara 2002, s.746-766.

Eliaçık, Muhittin; “*Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet*”, **Türkish Studies**, S.6/3, Yaz 2011, s. 75-81.

Eraslan, Cezmi; “*Türkiye’de Çok Partili Siyasî Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası:12 Temmuz (1947) Beyannamesi*”, Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, sayı 22, Ankara 2001, s. 23-39.

Erhan, Çağrı; “*ABD ve NATO’yla İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 568-575.

Esmer, Ahmet Şükrü; “*Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 343-359.

Evcimen, Günsev; “*Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları*”, **İ.Ü.H.F.M.**, S.XLII, 1979, s.139-147.

Gök, Salhadin; “*Millet Dergisi’nin Yayın Serüveni*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XI, S.2, 2009, s.73-89.

Gökmen, Özgür; “*Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi*”, **Toplum ve Bilim**, S.78, Güz 1998, s.161-184.

Göktepe, Cihat; “*Menderes Dönemi (1950-1960)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.901-910.

Görmez, Kemal; “*Demokrat Parti ve Yerel Siyaset*”, **Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları-Demokrat Parti ve Sonrası Sempozyumu**, Ankara 1997, s.23-37.

Güneş, Günver; “*Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri*”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.615-623.

Halifeoğlu, Meral; “*1945-1950 Yılları Arasında Çok Partili Hayata Geçişte Türk Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Adnan Menderes Figürü*”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012.

Haytoğlu, Ercan; “*1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişte Bir İlk: Millî Kalkınma Partisi*”, Çolak, Filiz; “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 783-797.

_____ ; “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S.3, Denizli 1997, s. 46-54.

_____ ; “İnönü Döneminde Türkiye’de Siyasal Yaşam (1938-1950)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Ankara 2007, s. 79-107.

Hiç, Mükerrerem; “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.339-378.

İnan, Süleyman; “Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.13, S. Ocak 2004, s. 50-66.

_____ ; “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi:17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, 3 (2005), s. 45-57.

İnce, Erdal; “Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **ÇTTAD**, V/13, Güz 2006, s.59-78.

İnceöz, Semih; “Türkiye’nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam Nuri Demirağ”, **Aksiyon**, 15-21 Haziran 1996, s.80-86.

Jaeschke, Gothard; “I. Ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 798-802.

Kabasakal, Mehmet; “Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesindeki Kısıtlamalar”, **Siyasî Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, Tesav Yayınları, 1995.

Kamel, Ayhan; “İkinci Dünya Savaşının Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 409-420.

Kara, Nihal; “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararının Nedenleri”, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Aralık-Ocak 1984, s. 64-75.

Karataş, Murat; “1950 Yılı Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisinin Seçmeni İkna Çalışmaları”, **History Studies**, C.6, S.3, Nisan 2014, s. 119-215.

Kaştan, Yüksel; “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8, S.1, Afyon 2006, s. 123-140.

Kayış, Yasin; “1946 Belediye Seçimleri ve Basın”, **ÇTTAD**, VII/16-17, (Bahar-Güz) 2008, s. 397-419.

Keyder, Çağlar-Şevket Pamuk; “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler”, **Yapıt 8**, Aralık-Ocak 1984-85, s. 52-63.

Kışlalı, Ahmet Taner; “Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976), Siyasi İlimler Türk Derneği, Kanun-ı Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu**, Ankara 1976.

Koçak, Cemil; “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Çağdaş Türkiye**, C.4, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 85-154.

_____ ; “Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği”, **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul 1992, s. 459-494.

Koçlar, Bekir; “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet Muhalefet İlişkisi I, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 754-764.

Kolaç, Bedrettin; “Türk Siyasî Tarihinde Demokrat Parti'nin İktidara Gelişinin Algılanması Problemi”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.1 Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012.

_____ ; “Türkiye'de Hububat Politikaları (1923-1950)”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 660-676.

Koloğlu, Orhan; “İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma”, **Popüler Tarih**, S.13, İstanbul 2001, s.17-25.

Koraltürk, Murat; “Cumhuriyet Dönemi İktisadî Kronolojisi (1923-2002)”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 565-580.

_____ ; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 581-597.

Köker, Levent; “Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk, Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme”, **Anayasa Yargısı**, S.23, 2006, s. 199-210.

Kubal, Hüseyin Nail; “Hukuk ve Devlet Hakkında Bazı Sosyolojik Tetkikler”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara 1940, s. 53-72.

Kurat, Yuluğ Tekin; “Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Bellekten**, C.47, S.185, Ocak 1983, s. 295-338.

Kuru, Hanife; “1946 Yılı İzmir Belediye Seçimleri”, **ÇTTAD**, I/2, 1992, s. 235-255.

Kürkçuoğlu, Ömer; “Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.47, s. 309-335.

_____ ; “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan Bu Yana)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.33, Mart-Haziran 1978, s. 213-247.

Makal, Ahmet; “65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri**, No.76, Ankara 2004, s.55-91.

Mardin, Şerif; “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri”, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.35-51.

Mayak, Faysal; “Demokrat Parti’nin Antalya’daki Faaliyetleri Üzerine 1947 Yılı CHP İstihbarat Raporları”, **CTAD**, Y.5, S.10, Güz 2009, s.71-102.

Mazıcı, Nurşen; “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.18, C.5, 1996, s. 131-154.

Metin, Yüksel; “Siyasal Muhalefetin Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmelerinde Korunması”, **EÜHFD**, C.XI, S.3-4, 2007, s. 63-104.

Mustafa Murat Çay, “Milli Mücadele Döneminde Cevat Rifat Atilhan”, **Tarihin Peşinde**, Y.2013, S.10, s. 258-288.

Muzaffer Erendil; “İstekler”, **Türk Subaylarının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları**, ATASE Yayınları, Ankara 1999.

Neumark, F.; “Türkiye’de Harp Sonrası Maliye Meseleleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, C.48, No.1-4, İstanbul 1946-1947, s. 72-89.

Oğuz, Ahmet; “Birinci Meşrutiyet Meclisi’nin Kapatılmasının Sonuçları Üzerine”, **Nevşehir Barosu Dergisi**, Y.1, S.1, Mart 2014, s.41-67.

Okandan, Recai; “Millî Korunma Kanunumuzun Kıymet ve Ehemmiyeti”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1940, s. 3-12.

Otmanbölük, Günvar; “İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kabus”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.2, Şubat 1978.

Önal, Nevzat Erim; “Türkiye’nin İktisadi ve Siyasi Tarihinde Toprak Reformu Tartışmalarının Rolü”, **Toprak Mülkiyeti Sempozyum Bildirileri**, Haz. Sonay Bayramoğlu Özügürlü, Memleket Yayınları, Ankara 2010, s.49-63.

Öz, Esat; “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci”, **Türkiye’de Demokrasinin Gelişmesi ve Sorunları-Demokrat Parti ve Sonrası Sempozyumu**, Ankara 1997, s.9-17.

Özbudun, Ergun; “Siyasi Partiler ve Demokrasi”, **Siyasî Partiler ve Demokrasi Sempozyumu**, Tesav Yayınları, 1995, s. 81-106.

Özçelik, Mücahit; “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.29, 2010/2, s. 253-269.

Özdemir, Ali Ulvi; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.49, Bahar 2012, s.179-216.

Özdemir, Hikmet; “Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.878-900.

Özfatura, İrfan; “Kırgın Havacı”, **Türkiye Gazetesi**, 22 Ocak 2006.

Özgüç Orhan; “Türkiye’de Rousseau Algısına Eleştirel Bir Bakış: Atatürk Rousseau’dan Etkilenmiş miydi?”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Bahar 2014, S.17, s. 215-235.

Özkan, M. Selçuk-Abidin Temizer; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2/9, (Sonbahar) 2009, s. 319-325.

Öztoprak, İzzet; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, **Belleten**, C.LXII, Ankara 2000, s. 597-618.

_____; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, S. 46, Mart 2000, s. 153-192.

Öztürk, Yaşar; “İş Damlığı, Sanayiciliğı ve Politikacılığıyla Örnek Bir Yurtsever: Nuri Demirağ”, **Bütün Dünya**, Mart 2003.

Özüçetin, Yaşar; “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti’nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.765-773.

Pamuk, Şevket; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **11. Tez Dergisi**, S.7, İstanbul 1987, s.91-108.

_____; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük”, **Tarih ve Toplum**, S.35, 1986, s.281-284.

Parmaksız, Pınar Melis; “Berin Menderes’in Piyanosu Ya Da Tek Parti’den Çok Partili Dönem’e Geçiş ve Demokrat Parti Döneminde Siyasal İktidar ve Modernlik”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.2, Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012.

Pıçak, Murat; “Türkiye’nin Çok Partili Parlamenter Sisteme Geçiş Sürecinde Siyasal Partilerin Ekonomik Politikaları”, **Akademik Bakış Dergisi**, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergi, Celalabad-Kırgızistan, S.25, Temmuz-Ağustos 2011, s.1-20.

Sakaoğlu, Necdet; “*Büyük Kalpli Vatandaş:Nuri Demirağ*”, **Popüler Tarih**, Temmuz 2000, s. 68-73.

Sarıncı, Yusuf; “*Türkiye'nin Nato'ya Girişi*”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 923-927.

Sarol, Mükerrerem; “*Bayar Çizgisi*”, **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 161-179.

Satır, Kemal; “*Bir Muhaliif Politikacı Gözü İle*”, **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 180-182.

Savcı, Bahri; “*Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli*”, **AÜSBFD**, C.13, S.1, 1958, s. 42-80.

Soysal, İlhami; “*Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Siyasi Dernekler, Partiler ve Kurucuları*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.7, İletişim Yayınları, s. 2010-2018.

Soysal, İsmail, “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Avrupa'da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 293-295.

Suvla, Refii Şükrü; “*Bugünkü Avrupa Harbinin Türkiye Ekonomisindeki Akisleri*”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940, s.15-22.

_____ ; “*Harpte Devlet Ekonomisi*”, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940, s.25-31.

Şaman, Haluk; “*Celal Bayar*”, **100. Yaşında Celal Bayar'a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s.183-184.

Şeker, Kadir; “*CHP Parti Müfettişlerinin Isparta ve İlçe Halkevi Raporları (1940-1942)*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.24, Aralık 2011, s. 37-50.

_____ ; “*Tek Parti Dönemi Ekonomik Politikaları ve Özel Teşebbüs Yatırımlarına Bir Örnek:Nuri Demirağ Tayyare Atölyesi*”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.23, Mayıs 2011, s. 129-143.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin; “*12 Temmuz Beyanname'sinin Siyasal Etkileri ve Önemi*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.16, Y.2012/2, Isparta 2012, s. 77-100.

_____ ; “*Adnan Menderes ve Demokrat Parti*”, **Türk Tarihinde Adnan Menderes**, C.1 Aydın Üniversitesi Yayınları, Aydın 2012.

Tellal, Erel; “SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası 1919-1980**, Ed. Baskın Oran, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 155-177.

Tinal, Melih-Başak Ocak; “Demokrasiye Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi Muhalifi bir Gazete:Yeni Türkiye”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.17, Bahar 2011, s. 378-404.

Toprak, Metin; “Osmanlı’dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekomomi Krizleri”, **Türkler**, C.17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 598-614.

Toros, Taha; “Yaman Bir Muhalif: Abdülkadir Kemali (Öğütçü)”, **Tarih ve Toplum**, S. 4, Yıl 1985, s.19-21.

Tuğluoğlu, Fatih; “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 353-373.

Tunçay, Mete; “Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar”, **Tanzimatta Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları**, Haz. Ahmet Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.IX-XV.

_____; “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’a kadar)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C.7, İstanbul 1988, s. 1950-1954.

Tüzün, Süleyman; “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası (1938-1950)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Ankara 2007, s. 235-263.

Uca, Alaattin; “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.40, Erzurum 2009, s.375-390.

Uz, Behçet; “Muhterem Mahmut Celal Bey’i Nerede ve Nasıl Tanıdım?”, **100. Yaşında Celal Bayar’a Armağan**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 190-201.

Uzun, Hakan; “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.6, S.2, 2005, s. 145-162.

_____; “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, **ÇTTAD**, XIII/26, Bahar 2013, s. 139-161.

_____; “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, **ÇTTAD**, IX/201-21, 2010 (Bahar/Gğz), s. 233-271.

Ülman, A. Haluk, “21 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanununun Geçirdiği Hazırlık Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.12, S.1, Ankara 1957, s. 59-73.

Vural, Mithat Kadri; “En Büyük Tehlike Broşürü ve Buna Bağlı Olarak Turancı Akımların Kamuoyunda Tartışılması”, **ÇTTAD**, VIII/18-19, Bahar-Güz 2009, s. 39-53.

_____; *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi*”, **ÇTTAD**, VII/16-17, Bahar-Güz 2008, s. 381-395.

Yalçın, Osman; “Mühürdarzade Nuri Bey’in (Demirağ) Hayat ve Çalışmaları 1886-1957”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, Güz 2009, s. 743-769.

Yetkin, Barış; “1945-“950 Arası Demokratikleşme Sürecinde Basın”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.17/18 (2010), s. 1-37.

Yıldırım, Sinan; “1950 Seçimleri ve Propaganda”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.6, İstanbul 2004, s. 131-157.

Yıldız, Nuran; “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **SBF Dergisi**, C.51, S.1, 1996, s. 481-505.

Yüceer, Saime; “Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye’nin Nato’ya Girişi ve Meclisteki Yankıları”, **Atatürkçü Bakış**, C.I, S.I, 2002, s. 71–89.

Yücekök, Ahmet; “1946-1971 Yılları Arasında İstanbul’da Sivil Toplum Örgütler”, **Tanzimatta Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları**, Haz. Ahmet Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 161-195.

Yücel, Serhan; “Menderes Dönemi (1950-1960)”, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.835-854.

“2. Dünya Harbinin Tarihçesi”, **Bütün Dünya**, 1951 Yıllığı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1952.

E. TEZLER

Çolak, Hikmet; Demokrat Parti Döneminde Yerel Seçimler, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2013.

Nart, Sibel; Türk Tarihinde 1945-1960 Yılları ve Kasım Gülek, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1984.

Tuncel, Hasan; Toprak Reformu Kooperatifçilik, **A.İ.T.İ.A. Kooperatifçilik Enstitüsü**, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Ankara 1978.

Unat, Kadri; Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957), **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Uyar, Hakkı; Türkiye'de Tek Parti Döneminde İktidar ve Muhalefet (1923-1950), **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998.

F. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Akşam
Anadolu
Ant
Bugün
Cumhuriyet
Çiftçi Köylü
Demokrat İzmir
Günaydın
Haber
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Kuvvet
Milliyet
Radikal
Son Posta
Son Saat
Son Telgraf
Tan
Tanin
Tasvir-i Efkar
Ticaret
Ulus
Vakit
Vatan
Yeni Asır
Yeni Gazete
Yeni İstanbul
Yeni Sabah
Zafer

2. Dergi ve Mecmualar

Altın Işık
Bizim Anadolu
Büyük Doğu
Demokrasi
Gerçek
Gün
Hayat Tarih Mecmuası
Hür Adam
Hür Gençlik
İlke
İstiklal
İzinsiz Muhalefet
Karınca
Kızıl Elma
Mesuliyet
Meş'ale
Millet
Millet Postası
Millet Sözü
Millet Yolu
Milletin Sesi
Milli Birlik
Milli Işık
Milli İnkılap
Muhalefet
Mukaddime
Mücadele
Olacak
Orhun
Öküz Paşa
Öz Kalkınma
Paşa Marko
Serdengeçti
Ses
Söz
Tarih ve Toplum
Tez Kalkınma
Türk Kültürü
Türk Sözü
Varlık
Vatan Cephesi
Veto
Yeni Çağ
Yeni İstiklal
Yeni Kültür
Yeni Muhalefet

Yurd Sesi
Zincirli Hürriyet

G. İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.felsefe.gen.tr/felsefe_akimlari/karl_marx_ve_materyalizm.asp.

http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html

<http://www.fikribeyan.net>.

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-74/toroslarin-tepesinde-bir-demokrasi-destani-aslankoy-olayi>

<http://fabilog.com/yasaklanmis-bir-kitap-seyfizulyezen/>

EKLER

EK-1. İçişleri Bakanlığı Tarafından MKP'ye Gönderilen Faaliyet İlmühaberi

T. C.
İçişleri Bakanlığı
Emniyet G. Müdürlüğü
Şube: 1
Sayı : 19

İLMÜHABER

Cemiyetin adı	Milli Kalkın Partisi
Teşekkül maksadı	Memleketimizin lâyük olduğu mevki ve refahı, ahlâkan ve iktisaden büyük bir kuvvet haline gelmesini sağlamak maksadiyle kurulmuştur.
Tesis tarihi	24. 7. 1945
İdare merkezi	İstanbul
Umumî merkezi ve şubesi	"

Yukarıda adı ve kuruluş maksadı yazılı cemiyetin İçişleri Bakanlığına verilen ana nizamnamesi 3512 sayılı kanun hükümlerine uygun görüldüğünden dolayı kanunun 4 üncü maddesine tevfikan faaliyette bulunmasına izin verilmiş olduğunu mübeyyin ilmühaberdir.

18. 9. 1945

Em. Genel Müdürü
İmza

İçişleri Bakanı
Hilmi Uran

EK-2. MKP'ye Ait Afişler

21-8-1937 Nu. D.

EK-3. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisine Ait Bir Beyanname

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ

Gaziantep şubesinin açılış beyannamesi

Ey fabrikalarda, tezgah başlarında, tarlalarda şunu teri döktüp ömür çürütenler
Masa başlarında göz nuru döktüp kafa patlavları Dökkânlerde, evlerde çekic sallayan-
lar mekik atanlar! Ey Mülki varlığı-mızın temel taşları, gelir kaynakları, on sekiz milyo-
nu on yedi milyondur!

Sizin partiniz olan hakiki ve tam inkılabı (TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ ve
KÖYLÜ PARTİSİ) bu açılış beyannamesiyle tepinizi selamlar.

Şişirici karşısında demir döğenler, ekmeği pisirenler, döküm dökenler! Zembereği a-
yazında ilk horozda kalkıp çiftle gideler, kıyam güneş altında yolma yolcular, buğday
kaldırıp gılgil yiyenler ve ey alınterini ekmeğin katık yapan yalın postacı, yarık aba-
lı dostlar!

Bilin ve bildirin, öğrenin ve öğretin, okuyun ve okutun, duyurun ve dayarın ki esas
şey budur: Aş pisirenin iş yapması, toprak öğrenin, ekme biçimidir. At binenin kılıç
kullanması değil; Ata besleyen binmeli, kılıç yapan kuşanmalıdır.

Bu davayı başarabilmek için köylünün köylü ile, dokumacının dokumacile, bostan-
cının bostancile, demircinin demircile, kondura işçisinin kondura işçisiyle, terzi işçisinin
terzi işçisiyle kendi aralarında sendikalar ve kooperatifler kurmaları ve bunlarında
birlikleriyle birleşerek işçi, köylü, esnaf birlikleri teşkil etmeleri lazımdır. Bu sendikaları
kendi kan güllük ağalarının, fabrika sahiplerinin, zengin tüccarların, sizin sırtınızdan hem-
de on kat, yüz kat, bin kat daha iyi geçilen kimselerin ve bunlara yardımcılık eden
sözcüklerin sözlerine kulak asmayacak, tesiri altında kalmıyacaksınız.

Birbirinizi, tek elin sesi çıkmaz, birlik olmayan yerde dirlik olmaz. Ancak sendika-
lar ve birlikler halinde birleşmekle emegimizin tam karşılığını alabilirsiniz.

Emekçi ve köylü arkadaşlar!

Ağlamayana meme yoktur. Nemelazımcılıkla sizi her gün bir az daha yoksul ve pe-
rişan bırakmak isteyenlerin ekmeğimize yağ sürmekten vaz geçiniz. Kendi işinizi kendi
elinizle yapmaya çalışınız. Size em belli başı tavsiyemiz budur. Sözlerimiz açık, istekle-
rimiz sadedir. Eğer bunları doğru buluyorsanız saflarımıza katılınız. Fikrinize yatmayan
sözlerimiz varsa yine geliniz, arkadaşça konuşalım, dertleşelim, birbirimizin yanlışını
düzeltelim. Çünkü (TÜRK SOSYALİST EMEKÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ) Halka tepeden
bakan "Halk üstü", bir çatı değil halkla beraber, halkla yanyana, omuzomuzaya yürüye-
cek, halkın elleri üstünde kalkınacak tam manasıyla halkçı ve emekçi bir partidir.

Asıl ekmeğin partiniz olan (TÜRKİYE SOSYALİST EMEKÇİ ve KÖYLÜ PARTİSİ) ne
öye olunuz.

Yaşasın hürriyet, yaşasın gerçek demokrasi, yaşasın halk hakimiyeti: . . .

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
Gazi antep il idare kurulu

Not: Parti kararlarını: İş konularında Her 48 A. dir.
Herhangi saat 17 dan 20 ye kadar toplantı ve kabul yapar.

490 01 420 1108 2

EK-4. Arif Hikmet Adsız'a Ait Bir Mektup Sureti

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

لطف بیورمازی ایتمه ایسه، نفاذ الیگزیندر ادریس
ایستاد

نویسنده
اگر نالی کمال سوزم که بولموشه حاجه اولمشین
تسبیح آتقی بولور بوغدی بوغتم ناله نوبورده ایسه
فرمان خاوار هیونالفا ره کره کسه بولره دونا وینس نیت
وا منزه بر جواد است الیه ایضا ایضا ایضا ایضا
ایسه - حاجه ایضا ایضا ایضا ایضا ایضا ایضا ایضا ایضا
H. P.

Arif Hikmet Adsız:

Hemantec m. numhane
cadd. no: 156

Istanbul

Arif Hikmet Adsız
minacı aride eray Tophane.
Vatandaş Tophane
Beyanına
H. P. 3

EK-5. Liberal Demokrat Parti Tarafından Hazırlanan İttifak Projesi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C.
1923 - 1945

LIBERAL DEMOKRAT PARTİ

29 / 7 / 1946

Genel Başkanlığı

sayı

ek

İsk: Anlaşma projesi

Cumhuriyet Halk Partisi ile Liberal Demokrat Parti
arasındaki Siyasi ve İctimai minasebetlerin esaslarına
ait anlaşma projesidir

1- Liberal Demokrat parti, Millî Millet'in rehâi sükûm namına en
vatandaşperver duygularla seçbu olarak 29/7/1946 tarihinde Partinin merkezî
olan Beyoğlu Cihangir Kurumu Yokuş 9 No lu Binada Partinin İcra komite-
sini ve idare heyetini teşkileden üye ekseriyetini hâis olmak suretille
yaptığı gizli bir toplantıda her ne bahasına olursa olsun hayati ve esasen
sa ve hâdâle alanlarda Cumhuriyet Halk partisine alınılması ve 25 senelik
maksadının esaslarının hâret göstermek suretille bu partiye yardım etmeyi
katiyen karar altına almıştır. Bu kararın ittihâsi esasen Belediye seçim-
lerinden evvel dahi düşümlerle, seçim esasında hâsen hâdâle alanlarda
kesin olarak mevki tatbika da kumuluş bulunmaktadır. Şöyleki:

1/ Halk Partisi aleyhine, bizcarur tutulmuş olan sabitlerin bir
kısmı kullisini zâka oyunile İhâ, bir kısmının ise müddetlerinin adedi
iptirakile hükümetin istifâsi ve hâsen aday listelerinin hâsen yokla
olarak Halk partisi hâsen ve hâsen tab ettirilmesi Halk partisi aday
listelerinin mahalline hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
ve hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
demokrat partinin yiciciliğini tebariz ettirmek üzere yazı ile bu
parti aleyhine neşir edilmiş kararlar hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
daki iddia edilen mesalim valiyi hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
Baya şahsen cevaplarımız ve hâsen hakkındaki beyannamelerimizle afile-
risini hep hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
vaki hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen

2- Liberal Demokrat partisinin Halk Partisine bu al varna ve yar-
dın etme kararının hangi noktai nazardan ve hangi sükûm ve nagibi acil
sebeplere mîsteniden lüzum hâis ettiğini de hervechi sir izah olunmuştur,

Şöyleki: Evvelce de iki alin parmağı ile seğılmek kadar
akalliyet teşkileden hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
gerek İvertürleri ve gerekse hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
rile Türk Devlet idaresini hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
Çünkü, bu parti bu kadar akal olan hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
ve hiç alınmasa bir devrei İntihabiyede parlamenter bir hayat yapmadan
hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
bir sulbe kavuşmadığı ve ufuklarında kara hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
de İghu tarzı hareketinin, hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
olacağını düşünmek suretille de, hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
tezenen mahrum bulunduğunu partisine hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
bahasına gereflerle dolu hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
ve İhâ hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
nıştır.

İttihâ hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
tığı ve hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
yaptıkları İttihâ ve hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
câli cemaî cemaî hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
seğımeye hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen
kova radyosu ile aynı zamanda hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen hâsen

T. O.
1928 - 1948
LIBERAL DEMOKRAT PARTİ

BAŞKANLIĞI

Sayı
EK

- 2 -

Öz:

mitemadiyen meakovaya gahpaklataarak desteklettirmesi hayfiyetleri de Demokrat partinin parlamenter hayatında vatandaşca samimi bir muhalefet duygusundan ve durumundan temamen usak bulunduğu ve Rus siyasetini iltisam etmiş bir hatti hareket ettiğindeki şüphelerimizi takviye etmiş ve tatad edilen bütün be esab karşısında böyle bir partiye devlet idaresinin tesliminde partinin ce itimât görülememiştir.

Demokrat partinin bu kötü propogandalarla siyaset sahasına atılması da muhalefetin göreceği siyasi zararlarımızı taktir etmemesine gelinece:

Demokrat parti asla hatasile, Çürçül ve Men gibi dünya siyasetini parmaklarının ucu ile idare eden iki siyasi dâhinin yurdumuzun ayağı dikine kadar galerek Cumhuriyetimize akdettikleri kıymetli ittifak müaresimden olarak kazanılan Birleşik Amerika dostluğu ile muassas yardımlarından mülki millleti ayırarak hisi bir sovyet Hükümeti peyki haline ve bolşevik küllaligine sevkedecek kadar bir felâket yarattığını göremeyecek kadar kör ve namkür bir siyaset hatasına düşmektedir. Böyle bir partinin deşil iktidar mevkiine geçmesine, böyle bir kafa taşıdığı için Kurt içinde siyasi bir varlık olarak kalmasına dahi partimizin rısa gösterilememektedir.

Kör ve namkür bu siyaset hatasının kasdenmi ? veya bilmedenmi ? yapıldığına galinese:

Eğer Demokrat parti lideri ve ondan fayda alan şahadet erkânı bu hareketleri bilerek ve isteyerek yapıyorlarsa, vatana ve millete karşı tem manaasile bir ihanet işlemiş oluyorlarki şu halde millisi hâini vatandaşlar, yok eğer bilmeden, istemeyerek ve Rus siyasetine temayülün yurdumuzu ve Cumhuriyetimize bir vahmet teşkil edeceğine de fark ve tahşim edemeyerek yapıyorlarsa ve sâdece Rus siyasetinin desteği ile iktidar mevkiine geçmeyi iltisam ediyorlarki ve kabil görüyorlarsa şu halde, Meakovaya daha büyük bir üside düşürüyorlarki, bilhassa bu gün pariste kurulan sulh konferansında bütün isteklerinde zararlı temmit göstermek sulhu akâmete oğratmaga yeltenen Bolşevik Rusyanın, Kars ve Ardahan illerimizin kendisine verilmesi ve hegalarlarda birer üs tesisi yolundaki taleplerinde göstereceği zararı, sulh konferansında tekrarlamak suretile Münye sulhu namına hisden bu iki ilimisi için fedakârlık istemesini icap ettirecek ve bu suretle yakın çark ve Akdeniz kıyılarını elimize hise aptırarak Cumhuriyetimizi bir üs bebegi haline sokmaya muvaffakiyet elde edecektirki bu taktirde de partinin, bu büyük ihanetten dolayı da Demokrat partiyi Sorumlu mevkiide görmektedir.

Ve en nahayet partimizin seçim somu, Demokrat parti hakkındaki edindiği kanaate galinese:

Münye yüsündeki bütün milletlerden ancak Birlikliğimize hise alın sulh ve vakarla neticesi pekiz olan ve bütün dünyaca alkışlanan seçim safarimizi ve inkılaplar neticesi elde ettiğimiz eserlerin bu büyük ilavesini kabul etmeyerek çarlatanlık ve şaklabanlıklar göstermeleri ve organları olan gazeteler le Milletler Cemiyetinin müdahalesini istemeleri bu parti erkânının hisden olmadıklarında ve damarlarındaki kanın karaşak ve çaprazlık olarak kaynamakta olduğunda şüphe birakmamıştır.

İşte bütün kirlili ve kara görüldüğünis kievve birleşmiş olarak ortoya çıkan Demokrat partinin, milyonlarca vatan evlatlarının dökülen kanları ile beklemeye gisilen müstaki milli imdatlarımız dahilindeki 20 milyondan bir şüphe dahi vadettiği safaka temin edemeyeceğini anlamakla beraber bunların gisilen bu daire içinde siyasi bir varlık olarak küllaligini ve etrafı dal budak salmasını, meydana getirerek bu güne yetiştirdiğini göz kamaştırıcı eserleri

eserlerimizi yıkacak, yakacak ve karartacak bir sâika olarak gördüğümüzden, Liberal Demokrat partimiz en hür ve ateşin memleket aşkile bu milki milletin yeghne güveni bulunması lazımolsun (C.H.P.)ne bu günkü vücutuna yvçigai kadar ve yarınki bitünlüğünün bitüni kadar el vererek yardım etmeyi en mukaddes bir gaye olarak tanımış ve yası ile tebarüz ettirdiği bu sadakati seğialeremizde sırada filen de tatbik suretile ve hiç bir muhteris gaye takip etmayarak aırf Memleket aşkile hareket ettiğini göstermiş ve bu inamında sağlam olduğuna etrafını inandırdığı kadar kendisi de inamıştır.

3- Liberal demokrat partimiz, sarılsız bu inamını açıkladıktan sonra yapacağı yardımın misbet müessiriyetini de tebarüz ettirmek gayesiile berveçhi ati hazırladığı pilanla çalışmaya devamını mecbur kararmıştır. Şöyleki:

A- Vatan aşkile dolu ace ve nefesimizin bitün dünyaca duyulması için Demokrasiyat avazlarımızla müvezziler aliminde yayınlanan (Yeni Türkiye) gazetesine karşı gelmek üzere, Libermansaal avazlarımızla yayınlatılacağına (Bir Türkiye) namile bir gazeteyi hemen neğre başlamayı

B- Demokrat partinin en fazla müfus ve müfus kesafetine sahip olduğu yerlere ve daha hemiz teazzuv edemediği mahallelerle bitün yurdumuzun her köşeye sine kadar namus ve fasilet kabarmasını mütefekkir ve vatanperver olanlarımızın şu saldırarak demokrat partinin kâfi müfus ve kuvvetini yok edinceye kadar mücadeleye girmeyi

C- Partimizin cesur ve fedakâr memleket feddiasi üyelerinden basıla rının da seniaton partiden ihracını gazete ile açıklarak ve demokrat partinin kadrosuna sokarak şimulümü de genişletmek suretile Demokrat partinin hilcümle hareketini tecessüsile elde edilecek memleket ve güvenlik partinin aleyhine müteveccih neticeleri günü gününe ve saatli saatine Halk partisinin irae edeceği mercilere bildirmeyi

D- Usviyetlerimizi hiç bir vehile sararmıyacak şekilde ve tahrik ve tehdit ve tedhiş şemmesinden tenamen uzak kalmak üzere, Halk partisine icabı halinde şemisivette mahalefette bulunmayı partimiz omuclarına bir vecibe olarak yüklemiştir ve bu ödevinde müvaffakiyet ve sadakat gösterceğinin de inamını sağlamış ve bitünlüştür.

4- Liberal Demokrat partimizin vatan aşkile omuclarına aldığı bu ödevleri verimli bir şekilde başarması için (C.H.P.)'inden kardeşce ve vatandaşca ricası da berveçhi ati tebarüz ettirilmiştir. Şöyleki:

Partimizin icra komitesini ve idare heyetini teşkiledenler, evvel emirde maddiyata tapan değil maneviyata inanan ve bu gaye ile bitün varlık larını meydana dökererek yokluk içinde muazzam bir varlık meydana getirmek suretile açık olarak belirttikleri gayeye ulaşmayı kendilerine ide eden idealist arkadaşlardır ve bir birlerine şahaiyet sevmünbaha almamak üzere bir küll olarak bağlanmış ve hayat boyunca bağlı kalacakları anda and içmiş fedakâr insanlardır. Türkiyemizde Demokrasinin var olduğunu ilme ikraz yolu nda, mahrumiyetlere gökile gererek meydana getirdiğimiz Liberal Demokrat partinin, muhteris nazarlara kuvvetli bir şamar kadar garpan mevcudiyeti, sarıll şük bilmeyen inamımızın ve memleket, millet yolundaki yüksek idealizmate şamarcesidir. ve bu şamarinin şarmayesi de karartandan ötürük bilseyecek olan Vatan aşkımız ve paslandırmayacağımız, leke şarmayacağımız viedimizdir.

İşte bu vatan aşkile doğurduğumuz mevcudiyetimizin belirttiğimizi memleket nefine olan gayemile teşkilatlandırılmasına ve kuvvetlendirilmesine şini lüzumlu görürüz ve işte yine bu lüzumu yerine getirmek için de

LIBERAL DEMOKRAT PARTİ

BAŞKANLIĞI

Sayı
EK

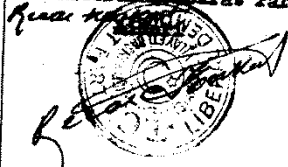
- 4 -

Ok:

kendilerine el vererek yardım etmeyi gaye edindiğimiz Cumhuriyet halk parti-
sinden, bizi göre bildikleri ve bizi gruplarımızla bizi tanıya bildikleri
değerimizi takdir ederek meydana getirdiğimiz tesis ile beraber tezisten
sonraki semereli eserlerimizin masraflarını lutfetmelerini ve çalışmalarını
idamesini sağlamak üzere de bize bir tahsisat ayırmasını rica ediyoruz. Bu
makti ihtiyacımıza zamandan da eğer Cumhuriyet Halk Partisi, kendi sağında
yer alacak olan Liberal Demokrat partisinin yardımına, mevcudiyetine ve tesarru-
f etmesine kıymet veriyorsa: Liberal Demokrat partisinin mecliste sunmuş ve kar-
deşer bir muhalafet mevki alması için, Meclis sandalyalarından bir kaçından
partisinden olan kâfaların diğilmesini tasvip buyurmak suretiyle demokratik
vakiyet ve siyasetinin vukunması sağlanmasını istiyor ve umum ilhamını görüyor
ve bu ilhamın da bu gün için minhal Millet vekillikleriyle teminini kabul
buluyoruz ve mevcudiyeti tamamlanmış ve tanıtılmış ve tesarruflu da -bu günkü
şakile-sonaki matbuatının bile alakasını olup etmiş olan Liberal Demokrat
partisinin, kendisini mecliste temsil ettireceği millet vekilliklerinden mahrum
karakılmasının da gümüllü ve gürulu planımıza tesirden vareste kalamayacağı-
nı da kuvvetle idrak ediyoruz ve bunun manasını anlıyoruz.

4 sahifeden ibaret anlaşma projemizin kocaile nazarı dikkate alınması
na ve minhalilerin seçimi gününden itibaren evvel gayemizin tahakkukuna vâkıf
vermek üzere partimize de tahriks olarak tebligat icrasını ayrıca temenni
eder derin saygılarımızı sunarız.

Liberal Demokrat Parti

Parti İcra Komitesi Anaları
H. Özyurt
H. Özyurt
H. Özyurt

EK-6. Serbest Demokrat Parti Başkanı Nazım Balkuv'un Yardım Talebi

EMİRALEM
ŞARAP FABRİKASI

4- Haziran 1957

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Bay Hilmi Uzun

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ	
T. C. 16 12 047	Enj
No. 75028	

C.H.P. Başkan vekili

Ankara

36

*Sayın Fikret
Süleyman
15-III-1957
H.M.*

*II A
16. IV. 1957*

Büyük parti kurultayınca C.H.P. genel başkan vekilligine seçildiğimi bu gün öğrenince bütün İzmirliiler gibi bendenizde çok sevindim. Zaten bu husustaki inancım kat'i idi. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan böyle de aziz milletimizin fikren, manen ve maddeten yükselmesi hususundaki kıymetli çalışmalarınızdan önceden başarılar dilerim.

Büyük partimizin uzun ve yorulmaz çalışmaları neticesinde bu günkü olgun seviyeye ulaşıp olan vatan ve milletimize demokrasi alanında hizmet etmek için temiz duygularla demokrat partiye girip bu partinin kuruluşunda epiyce hizmetim geçmiştir. Fakat bu parti elemanlarında sezdiğim ve gördüğüm harsıcak dolayısıyla hislerinde aldandığımı gördüm. Ve istifa ederek sizinde reyinizi almak suretile İzmirde serbest demokrat partisini kurmuştuk. Halen emelim yüksek yardımlarınıza vashar olduğu taktirde bu partinin yükselmesi için çalışmaktam. Buda ancak evvelcede arz ettiğimiz gibi yüksek müzaheretinizle mümkün olabilecektir. Şayet maruzatınız dairesinde bu partiyi yürütemeyecek isek halk partisi saflarına geçerek orada yüksek direktifiniz altında çalışıp hizmet etmek emelindeyim. Bu husustaki yüksek direktiflerinizin emir ve işarına ellerinizden özenek rica eder derin saygılarımı sunarım.

Adres:

Küçük kardıçalı han NO:21

Emiralem şarap fabrikası sahibi

Mememenli merhum Mahmut fuat ef.

mahtumu

İzmir

Nazım Balkuv

*M. Demirel
20.7.1957
B.Ş.
M.K.B.*

*Sayın Genel Sekreter
M. Demirel*

N. Balkuv

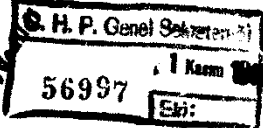
EK-7. Türkiye İşçi Çiftçi Partisi Genel Sekreteri Necmettin Deliorman'ın
Demokrat Parti Hakkındaki Düşünceleri

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Cumhuriyet Halk partisi Genel Sekreteri

Sayın Nafı Atuf Kansu

ANKARA

Efendim,

Türkiye İşçi Çiftçi partisi merkez idare kurulunu teşkil eden ar-
kadaşlarım aşağıdaki hususların, hususi surette, sizden öğrenilmesini ba-
na hıvele etmiş bulunuyorlar. Şöyleki :

Çok kısa bir mazisi olan işçi partisinin başında bulunan bizler
bu güne kadar ki hareket hattımızla Cumhuriyet Halk partisine karşı iş-
çi çiftçi partisinin ne olabileceğini umumî efkara karşı ana hatlarıyla
tebarüz ettirmiş bulunmaktayız. Bu hareket hattı imken elverdiği müddet
ce halk partisi ile ~~omuz omuza~~ ~~birlik yürümek~~ olacaktır. İşçi çiftçi par-
tisi Cumhuriyet Halk partisinden göreceği iyi muameleye ~~göre~~ geliş-
melerin devam etmek azimindedir. Partimizi idare edenlerin kanaati şu
merkezdir ki bu gün Demokrat parti saflarında görünen panigin hudusu-
na bir parça da işçi ve çiftçi partisi sebep olmuştur. Millet vekili in-
tilhalarında Celal bayer ve ortaklarına karşı bizim mücadeleimiz malumu-
nuzdur. Cuhur reisimize karşı olan sarsılmaz bağlılığımızdan dolayı par-
timizin matbuatla olan kat'î ifade ve Predestoları da meydandadır. Sala-
mon adato meselesini yaratan ve matbuata intikalettiren ve bu suretle
bir çok kimseleri Demokratlardan soğutup ayırmaya sebep olanda yine bi-
zim partimiz olmuştur. Fakat bunlar teferruattır. esas ve prensip itibari-
le bizim partimiz Demokratları bilhassa Çiftçi halkımızın menfaatları
için zararlı bulmaktadır. Toprak kanununda halk partisi hükümeti meclisten
geçirirken Demokrat liderleri ~~matbuatla~~ ve bilahare Cuhur Reisimizi
devirmek için olan Sinsi faaliyetlerini biz köylü halkın ve Türk mille-
tinin istikbali için zararlı bulmaktayız. Temkin ve itidalden ayrılmı-
mayı şiar edinen partimiz (Demokrat) namı altında gizlenen Vatan düşmanı
vurguncu, karaborsacı, gazeteci ve bozguncularla mücadeleye devam edece-
ğini isbat etmiştir. Ve bu maksatlarıdır ki bir gazete ile bir mecmua çı-
karmak için teşebbüslere girişmiş bulunuyoruz. ancak Halk partisinin
Türk vatanının temel ve inkılaplar yapmış ve sayın İsmet İnönü'nün baş-
kanlığı altında Türk Milletini idare etmekte devam etmesi icabeden ye-
gane parti ededen partimizin parası yoktur. Şimdiye kadar olan gelişme-
lerimizde hiç kimseden beş kuruş yardım görmeden sadece şahsi feragati-
miz sayesinde muvaffak olduk. Ve bir çok yerlerde şubeler açtık. Ve yine
bu sayededir ki teşkilatımız her gün genişlemekte ve Türk halkı tarafın-
dan sevgi ve sempati ile karşılanmaktadır. Çıkaracağımız gazete ve mec-
mua ile (Traj meselesi, zarar ve kârı hiç düşünmeden) İşçiarık Demokrat-
lara en müessir darbenin bizim kalemlerimizle indirilebileceğini söyle-
meye bilmeyiz ki luzum vardır. Maksat ve gayemiz gayet halishane
ve sarih olarak böylece açıklanmış bulunuyoruz. çıkaracağımız gazeteyi
gündelik hale koyabilmek için matbaa, kağıt ve bir miktar nakden bize
yardıma ~~bulunmasını~~ rica ediyoruz. Bu hususta (hususî surette) verece-
ğiniz cevabın aşağıda ki adresime gönderilmesini, saygılarımı teyid
ederek ,rica ederim efendim.

adresi:
Aksaray Küçük Langa Tramvay
hattı 158 NO.

Türkiye İşçi Çiftçi partisi Genel
Sekreteri

Necmeddin Deliorman

N. Deliorman
arşivim
Ok.

Mat alında

Langa
23.11.46

W.T

VIII

31 - 1 1946

EK-8. Türk Sosyal Demokrat Partisi Kurucularından Hakkı Sadık Acarlı'nın
CHP Genel Sekreterliğine Yazdığı Bir Mektup

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

HAKKI SADIĞ ACARLI

88. İSKİLE CADDESİ
KIRALPAZARI - İSTANBUL

İstanbul, 17. 7. 1946
T.L. 20456 İstanbul

C. H. P. Genel Sekreterliği

52719 12 Nisan 1946

C. H. P. Genel Sekreterliğine
Bendeniz Türk Sosyal Demokrat Partisinin kurucularından olup
Harici ve Dahili düşmanlarımıza büyük bir darbe indirmek
maksadıyla Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte hareket etmeği
memleketim hesabına çok arzu ediyorum. Lider, Cemil Alpay ile
diğer mesai arkadaşlarımı iknaa çalışmaktayım.
Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikteyim şeklinde bir beyanname nesrini
kabul ettirmeği ısrar ediyorum. Muvaffak olamadığım takdirde
münferiden bana bağlı bütün işçi teşekküllerle birlikte reylerimi
Cumhuriyet Halk Partisine verilmesini temine çalışıyorum. Keyfiyeti
Cumhurbaşkanı İsmet İnönüye de arzettim. Yüksek emir ve direktiflerinize
cealen muntazırım. Sonsuz hörmetlerimi sunarım.

Türk Sosyal Demokrat Partisi Kurucularından
İdare kurulu üyesi

ve

İşçi Teşkilatı Başkanı

Barm

10. VIII. 1946
N.K.

H. Acarlı

Türk Sosyal Demokrat
Partisi

8

AZİZ VATANDAŞI

Mardin Milletvekilliğine Adaylığımı Koyuyorum

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

1911 (1327) de Mardin'de doğdum. Terâki zade merhum Mustafa Beyin oğluyum. İlk tahsilimi Mardinde, ortayı Diyarbakırda, liseyi Borsada bitirdim. Ankara Hukuk Fakültesini ikmal ettikten sonra Berlinde tekrar dört yıl Hukuk tahsil ettim. Pariste bir sene kalıp fransızcamı ilerlettim. İsviçrede (Muasar rejimlerin idolejisi) adlı almanca tezimi müdafaa ederek siyasi ve içtimai ilimler doktoru unvanını aldım. Yurda dönünce subay olarak askerliğimi bitirdim ve arkasından Başbakanlık Muhasebe Müdür Muavinalığına tayin olundum. Bu gün Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Hukuk Müşaviriyim.

Hemşehrilerimin itimat ve teveccübü ile Mardin Milletvekilliğine seçildiğim takdirde kanunî ve meşru yollardan giderek tahakkukuna çalışacağım gayelerden bir kaç şunlardır :

1 - Memlekette hak ve adâlet mefhumlarını kayıtsız ve şartsız hâkim kaldırmak,

2 - Anayasanın lâfzına ve ruhuna aykırı olan kanunları kaldırtmak (bilhassa halkın nefyedilmesi ve devamlı surette baskı altında tutulmasına imkân veren İskân ve polis kanunlarının sert hükümlerini derhal lağvettirmek),

3 - Fikir, vicdan, söz ve yazı hürriyetlerini ; mal, can ve mesken masuniyetlerini fiilen tahakkuk ettirmek ve âdil Türk hâkiminin temiz vicdanının teminatı altına aldirmek,

4 - Yıllarca yapılan tecrübelerden sonra bu gün artık faydasız ve hatta zararlı oldukları anlaşılmış bulunan umumî müfettişlikleri lağvettirmek,

5 - Köylüyü toprak sahibi kılmak; fakat memlekette boş duran bütün devlet arazisi dağıtılmadıkça alınteriyle kazanılmış mülkiyete asiâ tecavüz ettirmemek.

6 - Bütçede sıkı bir tasarruf temini suretiyle vergileri indirtmek, devlet teşkilâtını sadeleştirmek, dairelerde yerleşmiş olan kırtasiyeciliği ve lüksü kökünden kazıtmak.

7 - Memurların sayısını azalttırmak, âmme hizmetlerini çalşkan ve namuslu memurlara gördürtmek; fakat buna mukabil iş başında kalacak olanları tam manasiyle doyurtmak ve devlet uğruna bir ömür harcadıktan sonra tekaüt edilenlere insanca yaşama imkânlarını verdirtmek,

8 - Vilâyetlerin kültür, sağlık ve bayındırık bakımından kalkınmasını hızlandırmak için devletin yardımını sağlamak ve sıralı ve plânlı bir program takip ettirmek, devletin yapıcı ve koruyucu nazarlarını biraz da bakımsız kalmış şark illerimize çevirtmek,

9 - İhtikarla cezri şekilde mücadele ederek hayatı tahammül edilebilir derecede ucuzlatmak ve buna önce devlet mallarından başlayarak onları maliyet fiyatına yakın bir değerle satılmak,

Dr. Kemal TÜRKÖĞLU

EK-10. CHP Taşra Teşkilatına Ait Bir Beyanname

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. MALATYA İL İDARE KURULUNUN SAYIN VATANDAŞLARA BEYANNAMESİ

Milletvekillerimizden Hikmet Fırat'ın (bazılarına göre Kurtalan, bazılarına göre Diyarbakırda) bir konuşma yaptığı yolunda 28/12/1949 tarihli Zafer gazetesile onu takip eden diğer bazı gazetelerde mesnetsiz, tahkiksiz ve hilafı hakikat bir havadis intişar etmiştir.

Cabılâne ve gazezkârâne bir maksatla uydurulan bu haberi tahkike lüzum görmeden ve 31/12/1949 günü aynı gazetelerde çıkan tezkibini de nazara almadan fırsat düşkünü bu zihniyetle Demokrat parti Malatya İl İdare kurulu 4/1/1950 tarihinde neşrettiği bir beyanname ile kendisine beyanat atfedilen milletvekilimize ve partimize haksız ve yersiz isnat ve iftiralarda bulunmuştur.

25 senelik meslek hayatında özünün ve sözünün doğruluğu, karakteri hak ve halk severliği ile memleketin sevgisini kazanmış ve partimizin güzide bir uzvu olan sayın Hikmet Fırat'ın (Partiyi hükümetle bir tutmak veya karşı partileri düşman telakki etmek) değil, bu kabı kötü zihniyetlerle ömrü boyunca mücadele edecek vasıf ve karakterde olduğunu Malatya umumi efkârının pek iyi bileceğine ve bu havadise bir tasni ve iftiradan, bu havadise istinat eden beyannameye de fırsat düşkünlüğü ve parti gayretkeşliğiyle yapılan bir yaygaradan daha ileri bir kıymet atfetmeyeceğine eminiz.

PARTİMİZİN İSE; muhalif partilerin kongrelerinde dahi göze çarpan taşkınlıklarına, her gün, her vesile ile izhar edilen husumetlerine, kin ve iğbirar yaratmak ve körüklemek gayretlerine rağmen SÜKUNETİ, İTİDAL ve AĞIR BAŞLILIĞI ŞİAR EDİNDİĞİ, VATANDAŞLAR ARASINDA HUSUMETİ TAHRIK DEĞİL TESKİNE ÇALIŞTIĞI, ni tekim bu zihniyetle Demokrat parti umumi kongresinde kabul edilen **HUSUMET ANDI ni vatandaşlar arasında nifak yaratan bir olay telakki ederek tel'in etmekte olduğu vakialarla sabittir.**

Buna rağmen Sayın Hikmet Fırat'ın Kurtalan veya Diyarbakırda konuşma yaptığı bildirilen tarihten bir ay evveldenderi Ankara'da bulunduğunu, bu tarihten evvel ve sonra hiç bir yerde, hiç bir konuşmasında Demokrat partinin ismini dahi zikretmemiş olduğunu ve gazetelerde çıkan bu yalan havadisle buna istinat eden beyannameyi; bize husumet atfedendenin bil'alis vatandaşlar arasında husumet yaratmağa ve memleketin sevgisini kazananları gözden düşürmeğe matuf gayretlere bir örnek telakki ettiğimizi umumi efkâra açıklamayı bir vazife biliriz.

C. H. Partisi
Malatya İl İdare Kurulu

Gayret Mefhumi - Malatya

EK-11. Liberal Demokrat Partinin Belediye Seçimlerine Katılma Kararı

Geldiği yer Fatih
Gönderildiği tarih 18.5.1946
Geldiği tarih 20.5.1946
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Partimizin görüş, zaviyeleri ve programları ne olursa olsun dünyanın dost olan ve olmiyan bütün milletlerinin gözlerinin üzerimize çevrili bulunduğu bu sırada sırf millî birliğimizi bozmanak maksadiyle evvelce de gazetelere verdiğim beyanatomda açıkladığım gibi Partimizin teşkilâtları bulunan yerlerde Belediye seçimlerine iştirak edeceğimizi bir kere daha yüksek şahesinize bildirmeyi bir vatan borcu bilmekteyim. Üstünde yaşadığımız dünyanın en buhranlı devresi içinde bulunduğumuz şu günlerde Türk Milletinin her zamandan fazla birbirine kenetlenmesi lâzımgeldiğine ben şahsen inanmış olduğum kadar rastımı de bu varlık yolunda yürütmeye azmetmiş bulunmaktayım. Bir gün gerek içeriden ve gerekse dışarıdan gelebilecek her tehlike karşısında bu vatani ve milleti müdafaa etmek ve hükümet hangi partinin elinde olursa olsun o hükümet bütün varlığımızla desteklemek hususunda bizler olduğu kadar bütün partili arkadaşlarımızın yeminli olduklarını da belirtmek isterim. Ancak: seçimlerin daha demokrat bir şekilde yapılabilmesi için buna müsait olmayan kanunların da kaldırılması için hükümetin biran evvel harekete geçmesini bilhassa rica ederim. Bu vesile ile çok derin saygılarımın kabulünü ve tazimlerinin Millî Şefime iblâğını rica eder sihhat ve afiyetler temenni eylerim.

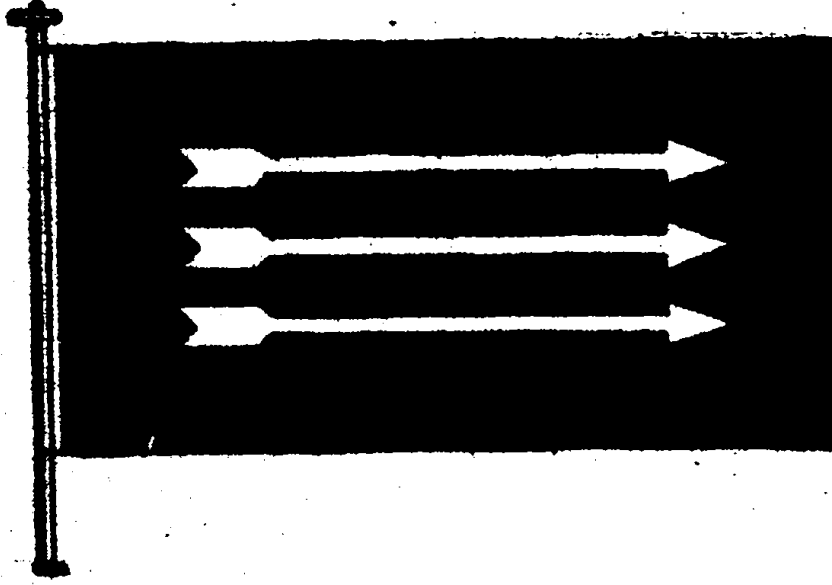
Liberal Demokrat Parti Genel Başkanı
Kâzım Demiraşlan

030	01			42	2472
-----	----	--	--	----	------

EK-12. Liberal Demokrat Parti Flaması

T. C.

1923 1945
DEVLET ARŞİVENİN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

LIBERAL DEMOKRAT PARTİ

EK-13. Liberal Demokrat Partinin CHP'li Sait Bek'e Transfer Teklifi

(Ö R N E K)

I4/6/946

T. C.
1923-1945

Liberal Demokrat Partisi

Sayı : .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Liberal Demokrat Parti Genel
Merkezi Fatih İstanbul caddesi.
İstanbul

Sait Bek

Sizlerin çok temiz bir vatandaş olduğunuzu ve Memleketeye olan bağlı-
lığınıza. Sani bek isminde sizinde tanıyan bir arkadaşımızdan öğrendiğim
için size bir vatan ve Millet vakifesi tahmil ediyorum .

Hıcam Partimizin hakari Vilayet merkezi ile kaza teşkilatlarını kur-
maktadır . Posta ile evrakı patbua gönderdim istidaya 75 kuruşluk bir pul
yapıştırarak dört arkadaşla beraber mahallin en büyük mülkiye amirine
müracaatla hemen işe başliya bilirsiniz . Bilahere size lazım gelen
makbuz ve mühürlerinizi de göndereceğiz. Ancak nerelerde teşkilat ya-
pılmış ise ve kimlerden müteşekkil ise bize tafsilat vermeniz lazımdır .

Sizi Hakâride meb'us namzedi koyacağız Hakâri Vilayeti itibarile
kaç meb'us çıkarıyorsa o kadar arkadaşın sizde dahil olduğunuz
halda 9x12 eb'adında tek çekilmiş fotoğraf kısa tercüme hal . Doğum .
tarihi ve yerli serih adres ile bize bildirmenizi ayrıca rica edeceğim
Memleket artık sizler kadar temiz vatan evlatlarını mecliste bekliyor
mektubu alır almaz merkezde teşkilatı yapıp bize hemen telle malumat
verin . Kazaları kurdukça da bildirirsiniz bu hususta çok kuvvetli bir
propaganda yapmanız lazımdır ~~ki~~ meb'us seçiminin kazana bilirsiniz
Teklif bizden yardım allahın muvafakiyetli temennisile gözlerinden
öperim .

Parti lideri

imza

Aslının aynıdır . 3/7/946

J. Kaya

EK-14. CHP Raporlarında Demokrat Parti Teşkilatı

C.H.P.
MARDİN İL İDARE KURULU
BAŞKANLIĞI
Sayı: _____

Mardin İli Çevresinde Türeyen Karga Partilerin Adını, Yerlerini,
Ve durumunu ve bunlara karşı C . H . P . nin
Faaliyetini Gösterir Cetvel

K A R Ğ I P A R T İ N İ N -----					Bunlara karşı
Adı	Kurulduğu Yerin Adı	İdare Kurulunun son Durumu	Faaliyetinin Mahiyeti	Çıkardığı Gazete ve Yaptığı Neşriyat	C . H . P . nin Faaliyeti
DEMOKRAT	Mardin İl Merkezinde	İdare Kurulunu teşkil Eden Şahsiyetler Seçim- lerden sonra görevleri ortak alarak görev almektedirler	Şimdilik Faaliyetleri sınırlıdır.	Yoktur .	Demokrat Partinin güze çıkacak bir faaliyet ve hareketleri ol- madığı halde Partinin mensupları Halkın karşı partiye geçmesini için gereken propagandasına devanetmekte ve uyanık bulma- ktadır .
"	Kızıltepe İlçe Merke- zinde	Hiç bir faaliyet ve Hareketleri görülüyor	Teşekkülünden beri hiç bir faaliyet göstermemiştir.	Yoktur	
"	İl Merkezine Bağlı Tohum Köyünde	Yeni Kurulmuş	Hiç bir faaliyet- leri yoktur	Yoktur	

Onaylıdır. II/12/946

EK-15. CHP İstihbarat Raporlarında Demokrat Parti Teşkilatı

C. H. P.
AĞRI VİLAYET
İDARE HEYETİ REİSLİĞİ
Sayı : 103

30/6/1946

Kayıtlı
C. H. P. Genel Sekreterliği
- 50543 - 5 Temmuz 1946
Eki:

gizli

C. H. P. Genel Sekreterliğine
SEÇİM Ankara

İki gün evvel, Agrıda Dava vekili Fahri Öztürk ve eski Doğu Beyazıt Mal Müdürlü Şeref Sarçalı ve 24/5/1945 tarihinde 60 sıra numarası ile Partimize üye kaydedilen Müntaz Acarbay ve Tüccardan Ahmet Gencin kardeşi Şevket Gençden müteşekkil bir müteşebbis heyet Demokrat Partinin Karakösedeki şubelerini açacaklarından bahs ile Vilayet Makamına müracaatda bulunmuşlardır.

Dileklerinin mevzuata uygun olup olmadığını ve hâviyetleri hakkında Vilayet Makamınca tetkikat icra edilmekte olup teşekkül henüz resmen kabul edilmemiş bulunmaktadır.

Müteşebbisler arasında Partimiz üyelerinden Müntaz Acarbay hakkında Tüzük hükümleri tatbik edileceği tabii olup bu aşhasın vasıfları hakkında biraz bilgi vermeyi faydalı buldum.

1- Fahri Öztürk, Karakösenin yerlisidir. İlk tahsili bile yoktur. Mesleki ve umumi bilgiden mahrum, mesleğe yakışmayan hareketleriyle Halkın nefretini kazanmış karakteri fena tanınmış Halk üzerinde asla nüfusu olmayan bir şahsiyettir.

2- Şeref Sarçalı: Doğu Beyazıt Mal Müdürlüğünden bir kaç gün evvel istifa ettiği haber alınan bu zat, daha evvel bulunduğu Tutekda Yurtdışı çeşitli fena muamele yapması ve yaradılışındaki fişne gidişi ile cezaen Doğu Beyazıtta tahvil edilmiş, orada bulunduğu kısa müddet içinde geçimsizliği ve Köylere giderek Halka hakaret ve silah çekmek suretiyle ammenin nefretini kazanmıştır.

Kazayı tetkik eden Genççe Genel Müfettiş tarafından

21

tevbih edilmesinden müteessiren, aldığı bir raporla mezunen Ankara-ya gitmiş evvela C. H. P. sinece Millet Vekilligine adaylığının konulmasına muaffak olamadığından Demokratcılarla anlaşarak onla-rın talimatını hamilen avdet etmiştir. Maliye Mehkem Mektebi memu-rudur.

3- Müntaz Acarbay: Belediye üye seçiminde Partice adaylığı-na kabul için bana ve bir çok Partililere müracaatta bulunarak (Eskiden bulunduğu Veteriner aygır tepesi ambar um memuru iken bazı eşya ve maddeler çalmaktan sanık ve duruşması elde olması dolayı-sı ile) arzusu yerine getirilmediğinden huylanarak Demokrat Partî tegekkülüne (mütegebbisler sırasında) dahil olmuştur. Tahsili yoktur. nufuz sahibi değildir.

4- Şevket Geyg: Bir tüccardır şimdiye kadar Kagitmanda Tüccar adamı olarak çalışmakta idi-iki ay evvel buraya gelmiştir tahsili ibtîdaidir şöhret ve nüfuzla malik değildir.

Mütegebbislerin amaçları ve serbest olarak adaylıklarını koyan eghaşa irtibat dereceleri hakkında hanûz bir fikir edinemedik.

Bunlardan fahri ve şerefin, serbest adaylığını koyan (mazisi şekavetle dolu) Abdülmecit oğlu Halisin tesiri altında bulun-dıkları ve aralarındaki samimiyet malum ise de :

bunların çalışmaları yakın ilgi ile takip edilmekte olup, tam ve kesin bilgi vermeye kafi belgeler ele geçirildiğinde ayrıca arz edileceğini üstün saygılarımla arz eder ellerinizden şerin.

Görülde, 9uncu
Bünye sunuldu.
6.7.1946
B.I

emm. em. F.B.

C. H. P. İl İdare
Kurulu Başkanı
Müstak Aktan

M. Aktan

19.4.1946

MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ

Vatandaş!

İktisadde ve ticaretle hüriyet;
Çalışmada, düşünmede ve konuşmada
hüriyet istiyorsan;

Memleketin ve halkın kısa zamanda
refaha, unvana ve sıhhata kavuşmasını
arzu ediyorsan

Reyini

MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ'ne

ver!

Unutma ki, MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ milliyetçiliğin, iktisadi
salahın plânı bir çıkarmanın ve millî ananın timsalidir.

Senin hüriyet ve refaha götürecekt olan yolda rehberin bu
partidir!

MİLLÎ KALKINMA PARTİSİ

ÖZGEÇMİŞ

1977’de Kırşehir’de doğdum. İlk ve orta eğitimimi Ankara’da tamamladım. 2000 yılında Gazi Üniversitesi KEF Tarih Öğretmenliğinden mezun oldum. Aynı yıl Yozgat Akdağmadeni’nde öğretmenliğe başladım. 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti alanında Yüksek Lisans yaptım. Talim Terbiye Kurulunda İnkılap Tarihi kitaplarını inceleme komisyonunda çalıştım. Halen Sincan’da Tarih öğretmeni olarak görev yapmaktayım.